

95
yil

SIYOSIY FANLARNING DOLZARB MASALALARI – 2026: RAQAMLASHUV, XAVFSIZLIK VA GLOBAL TENDENSIYALAR BO'YICHA ILMIY FORUM

**respublika ilmiy-amaliy konferensiya
MATERIALLARI**

**Buxoro
2026-yil,
24-25-aprel**

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR
VAZIRLIGI**

BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI

TARIX VA YURIDIK FAKULTETI

IJTIMOY-SIYOSIY FANLAR KAFEDRASI

**O'zbekiston Respublikasi Mustaqilligining
35 yilligiga bag'ishlanadi**

**SIYOSIY FANLARNING DOLZARB
MASALALARI – 2026: RAQAMLASHUV,
XAVFSIZLIK VA GLOBAL TENDENSIYALAR
BO'YICHA ILMIY FORUM**

**mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy
konferensiya materiallari**

2026-yil 24-25-aprel

Buxoro – 2026

Siyosiy fanlarning dolzarb masalalari – 2026: raqamlashuv, xavfsizlik va global tendensiyalar bo'yicha ilmiy forum. Respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari to'plami. – Buxoro: «Durdona», 2026. – 460 b.

Mas'ul muharrir:

R.Jumayev – Siyosiy fanlar bo'yicha falsafa doktori, professor

Tahrir hay'ati:

N.Jo'rayev – siyosiy fanlar doktori, professor,
I.Ergashov – siyosiy fanlar doktori, professor,
F.Muzaffarov – falsafa fanlari doktori, professor

Ushbu to'plamda siyosiy fanlarni dolzarb muammolari va jahon siyosati arxitekturasida kechayotgan o'zgarishlar, siyosat nazariyasi, siyosiy fanlarni o'qitishda zamonaviy tadqiqotlar, siyosiy madaniyat va mafkura, raqamli asrda axborot siyosati, xalqaro siyosiy tizimlar va munosabatlar, milliy xavfsizlik muammolari, Markaziy Osiyoda integratsiya jarayoni hamda sifatli ta'limni tashkil etishda zamonaviy innovation texnologiyalardan foydalanishning siyosiy mohiyatiga bag'ishlangan ilmiy maqola va tezislar o'rin olgan.

Konferensiya materiallaridan siyosatshunoslar, ijtimoiy- soha mutaxassislari, ilmiy xodimlar, mustaqil izlanuvchilar, doktorantlar, talabalar, professor-o'qituvchilar hamda barcha qiziquvchilar foydalanishlari mumkin.

Mazkur to'plamga kiritilgan materiallarning mazmuni, undagi statistik ma'lumotlar va me'yoriy hujjatlar to'g'riligi hamda tanqidiy fikr-mulohazalarga mualliflarning o'zlari mas'uldirlar.

SO'Z BOSHI

Hozirgi global transformatsiyalar davri jahon siyosiy tizimining struktur va funksional jihatdan qayta shakllanishi bilan xarakterlanadi. Global va milliy darajadagi jarayonlarning o'zaro interferensiyasi, raqamlashuvning institutsionallashuvi, geosiyosiy raqobatning kuchayishi hamda xavfsizlik muhitining asimmetriklashuvi siyosiy voqelikning mazmun-mohiyatini tubdan o'zgartirmoqda. Natijada jahon siyosiy arxitekturasida muvozanat mexanizmlari qayta ko'rib chiqilib, an'anaviy va noan'anaviy tahdidlar konvergentsiyasi kuzatilmoqda. Bu esa siyosiy fanlarda konseptual yondashuvlarni qayta ko'rib chiqish va yangi metodologik paradigmalarni shakllantirishni taqozo etmoqda.

Mazkur sharoitda siyosiy fanlarning tadqiqot ob'ekti va predmeti sezilarli darajada kengayib, ularda nazariy-metodologik hamda amaliy tahlilning integratsiyasi muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, siyosat nazariyasi va falsafasi, siyosatshunoslik tarixi va metodologiyasi, davlat boshqaruvi va institutsional tizimlar transformatsiyasi, global jarayonlar va raqamli texnologiyalarning siyosiy ta'siri, siyosiy madaniyat va mafkuraviy dinamika, axborot siyosati va media muhit, xalqaro munosabatlar va mintaqaviy integratsiya, etnosiyosat va konfliktologiya, milliy xavfsizlikni tizimli tahlil qilish kabi yo'nalishlar kompleks tadqiqotni talab etmoqda. Shu nuqtai nazardan, siyosiy fanlarning fanlararo tabiati uning tahliliy imkoniyatlarini yanada kengaytirmoqda.

"Siyosiy fanlarning dolzarb masalalari – 2026: raqamlashuv, xavfsizlik va global tendensiyalar" mavzusidagi mazkur respublika ilmiy-amaliy konferensiya ana shu murakkab jarayonlarni ilmiy rekonstruksiya qilish, ularning ichki qonuniyatlarini ochib berish hamda zamonaviy siyosiy voqelikka nisbatan yangi konseptual yondashuvlarni shakllantirishga qaratilgan. Konferensiya doirasida taqdim etilgan ilmiy ishlar siyosiy fanlarning turli segmentlarini qamrab olgan holda, nazariy va empirik tahlil uyg'unligida amalga oshirilgani bilan ajralib turadi.

To'plam materiallari tahlili shuni ko'rsatadiki, zamonaviy siyosiy tadqiqotlarda nazariy bilimlar va amaliy yondashuvlar sintezi ustuvor tendensiya sifatida namoyon bo'lmoqda. Xususan, siyosat nazariyasi va falsafasi doirasida siyosiy jarayonlarning ontologik va gnoseologik asoslari, hokimiyat institutlarining evolyusiyasi, davlat va jamiyat o'rtasidagi munosabatlarning transformatsiyasi ilmiy jihatdan qayta interpretatsiya qilinmoqda. Bu esa siyosiy jarayonlarni tushinishda fundamental nazariy bilimlarning hal qiluvchi ahamiyatini yanada mustahkamlaydi.

Konferensiya materiallarida siyosiy jarayonlarning tarixiy va madaniy reprezentatsiyasiga bag'ishlangan tadqiqotlar ham alohida ilmiy qiymatga ega. Jumladan, mutafakkirlar ijodini siyosiy tahlil ob'ekti sifatida o'rganish orqali boshqaruv inqirozi, ijtimoiy adolat va davlat institutsional tanazzuli masalalari badiiy diskurs doirasida tahlil qilingan. Bu yondashuv siyosiy fanlarda adabiy manbalarni alternativ empirik baza sifatida qo'llash imkoniyatini kengaytiradi va siyosiy voqelikni antropotsentrik paradigma doirasida anglash imkonini beradi.

Shuningdek, tarixiy siyosiy jarayonlarga bag'ishlangan tadqiqotlar, xususan, davlat boshqaruvi, harbiy strategiya va geosiyosiy munosabatlarning o'ziga xos modellarini ochib beradi. Bu kabi tahlillar tarixiy tajribani rekonstruksiya qilish orqali zamonaviy siyosiy jarayonlarni prognozlash va modellashtirish imkonini beradi.

Zamonaviy siyosiy voqelikning muhim xususiyatlaridan biri — raqamlashuvning universal siyosiy fenomenga aylanishidir. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining institutsionallashuvi siyosiy kommunikatsiya shakllarini, jamoatchilik fikrini shakllantirish mexanizmlarini va hokimiyat legitimligiga ta'sir etuvchi omillarni qayta formatlamoqda. Shu bilan birga, axborot makonidagi asimmetrik tahdidlar — kiberxavfsizlik, axborot urushi va manipulyativ kommunikatsiyalar siyosiy barqarorlikka jiddiy ta'sir ko'rsatmoqda. Bu holat

axborot xavfsizligi va media siyosatni siyosiy tadqiqotlarning markaziy kategoriyalaridan biriga aylantirmoqda.

Mazkur konferensiya materiallarida xavfsizlik muammolari kompleks yondashuv asosida tahlil qilingan. Terrorizm, ekstremizm, kiberxavfsizlik va transmilliy tahdidlar davlat suvereniteti va siyosiy barqarorlikka ta'sir etuvchi omillar sifatida baholanmoqda. Bu esa xavfsizlikni ta'minlashda tizimli va interdissiplinar yondashuv zarurligini ko'rsatadi.

Shu bilan birga, davlat boshqaruvi va siyosiy institutlarning transformatsiyasi ham zamonaviy siyosiy tadqiqotlarning ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Raqamli boshqaruv, elektron hukumat va ochiqlik tamoyillari davlat va jamiyat o'rtasidagi munosabatlarning yangi modelini shakllantirmoqda. Bu esa boshqaruv samaradorligi va institutsional barqarorlikni ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Siyosiy madaniyat va mafkuraviy jarayonlar ham zamonaviy siyosiy tahlilning muhim ob'ekti hisoblanadi. Jamiyatda siyosiy ong va madaniyatning shakllanishi davlat barqarorligi va ijtimoiy konsensusni ta'minlashda hal qiluvchi omil sifatida namoyon bo'ladi. Bu jarayonda ta'lim tizimi va axborot muhitining roli alohida ahamiyatga ega.

Mamlakatimizda siyosiy fanlarning institutsional rivojlanishi mustaqillikdan keyingi davrga to'g'ri kelib, bu sohada davlat tomonidan amalga oshirilgan islohotlar uning ilmiy va amaliy salohiyatini oshirishga xizmat qilmoqda. Siyosiy fanlar sohasida kadrlar tayyorlash, ilmiy tadqiqotlarni qo'llab-quvvatlash va ta'lim tizimini modernizatsiya qilishga qaratilgan chora-tadbirlar mazkur sohaning barqaror rivojlanishini ta'minlamoqda.

Xulosa qilib aytganda, mazkur respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi siyosiy fanlarning zamonaviy bosqichdagi rivojlanish tendensiyalarini aks ettiruvchi kompleks ilmiy platforma hisoblanadi. Unda taqdim etilgan tadqiqotlar siyosiy jarayonlarni chuqur anglash, global va milliy muammolarni ilmiy tahlil qilish hamda ularga nisbatan konseptual va amaliy yechimlar ishlab chiqishga xizmat qiladi. Shu jihatdan, konferensiya siyosiy fanlarning kelgusi taraqqiyoti uchun metodologik va nazariy asos yaratuvchi muhim ilmiy maydon sifatida namoyon bo'ladi.

O.X. Xamidov
Buxoro davlat universiteti rektori,
Iqtisodiyot fanlari doktori, professor

KIRISH

Zamonaviy siyosiy voqelikning murakkab va ko'p o'lchamli tabiati siyosiy fanlar oldiga mutlaqo yangi ilmiy vazifalarni qo'yimoqda. Hozirgi globallashuv davrida jahon siyosiy tizimi tubdan o'zgarishlar bosqichini boshdan kechirmoqda. Davlatlar o'rtasidagi munosabatlar, xavfsizlik masalalari, axborot makonidagi raqobat hamda raqamlashuv jarayonlari siyosiy jarayonlarning mazmuni va shaklini yangicha bosqichga olib chiqmoqda. Zamonaviy siyosiy voqelikni chuqur ilmiy tahlil qilish, global tendensiyalarni anglash va ularning milliy taraqqiyotga ta'sirini baholash bugungi kunning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi.

Shu nuqtai nazardan, "Siyosiy fanlarning dolzarb masalalari – 2026: raqamlashuv, xavfsizlik va global tendensiyalar" mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi siyosiy fanlarning turli yo'nalishlaridagi muammolarni kompleks tarzda o'rganish va tahlil qilishga bag'ishlangan muhim ilmiy maydon sifatida namoyon bo'ladi. Mazkur konferensiya siyosiy nazariya va amaliyot, davlat boshqaruvi, xalqaro munosabatlar, milliy xavfsizlik, axborot siyosati va zamonaviy texnologiyalarning siyosiy jarayonlarga ta'siri kabi yo'nalishlarni qamrab oladi.

Bugungi kunda jahon siyosiy tizimidagi o'zgarishlar an'anaviy va noan'anaviy tahdidlar uyg'unligida namoyon bo'lmoqda. Terrorizm, kiberxavfsizlik muammolari, axborot urushi, geosiyosiy raqobat kabi omillar davlatlar xavfsizligiga jiddiy ta'sir ko'rsatmoqda. Shu bilan birga, raqamli texnologiyalarning keng joriy etilishi siyosiy kommunikatsiya, saylov jarayonlari va davlat boshqaruvi tizimini yangi bosqichga olib chiqmoqda. Bu esa siyosiy fanlarning ilmiy tadqiqot doirasini yanada kengaytirishni talab etadi.

Konferensiya doirasida ko'tarilgan masalalar bir nechta asosiy sho'balarda kesimida ko'rib chiqiladi. Birinchi sho'ba – siyosat nazariyasi va falsafasi, siyosatshunoslik tarixi va metodologiyasiga bag'ishlangan bo'lib, unda siyosiy jarayonlarning nazariy asoslari, siyosiy g'oyalar evolyusiyasi va tadqiqot metodlarining ahamiyati yoritiladi. Bu yo'nalish siyosiy jarayonlarni chuqur anglash va ularni ilmiy asosda tahlil qilishda muhim o'rin tutadi.

Ikkinchi yo'nalishda davlat boshqaruvi va siyosiy institutlar faoliyati, ularning samaradorligi va zamonaviy islohotlar jarayonidagi o'rni tahlil qilinadi. Davlat boshqaruvining ochiqdagi, shaffofligi va samaradorligini ta'minlash bugungi kun siyosiy taraqqiyotining muhim sharti hisoblanadi. Shuningdek, raqamli boshqaruv texnologiyalari va elektron hukumat tizimlarining joriy etilishi davlat va jamiyat munosabatlarini yangi bosqichga olib chiqmoqda.

Uchinchi yo'nalishda xalqaro munosabatlar va global siyosiy jarayonlar tahlil qilinadi. Bunda jahon siyosatidagi yangi kuch markazlari, mintaqaviy integratsiya jarayonlari, Markaziy Osiyodagi geosiyosiy o'zgarishlar hamda davlatlar o'rtasidagi hamkorlik va raqobat masalalari alohida ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, mintaqada barqarorlikni ta'minlash va o'zaro manfaatli hamkorlikni rivojlantirish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

Shuningdek, konferensiyada siyosiy madaniyat, mafkura va axborot siyosati masalalariga ham alohida e'tibor qaratilgan. Axborot makonidagi globallashuv sharoitida jamoatchilik fikrini shakllantirish, axborot xavfsizligini ta'minlash va media resurslarni samarali boshqarish muhim ahamiyatga ega. Raqamli asrda axborot siyosati davlat siyosatida ustuvor yo'nalishlardan biriga aylanmoqda.

Konferensiya materiallarida milliy xavfsizlik muammolari ham keng qamrab olingan. Zamonaviy tahdidlar sharoitida xavfsizlikni ta'minlash kompleks yondashuvni talab qiladi. Bu esa siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va axborot sohalaridagi o'zaro bog'liqlikni hisobga olgan holda ilmiy tahlillarni amalga oshirishni taqozo etadi.

Shu bilan birga, ta'lim tizimida siyosiy fanlarni o'qitish va zamonaviy innovatsion texnologiyalarni joriy etish masalalari ham konferensiya doirasida muhim o'rin tutadi. Sifatli ta'limni tashkil etish, yangi pedagogik usullardan foydalanish va ilmiy tadqiqotlarni ta'lim jarayoni bilan uyg'unlashtirish siyosiy fanlar rivojining muhim omillaridan hisoblanadi.

Mazkur konferensiya nafaqat ilmiy muhokama maydoni, balki amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga xizmat qiladigan muhim platforma hisoblanadi. Unda ishtirok etuvchi olimlar, tadqiqotchilar va mutaxassislar tomonidan ilgari surilgan g'oyalar siyosiy fanlar rivojiga, davlat boshqaruvi samaradorligini oshirishga va jamiyat taraqqiyotiga o'z hissasini qo'shadi.

Xulosa qilib aytganda, ushbu konferensiya siyosiy fanlarning dolzarb muammolarini kompleks o'rganish, zamonaviy tendensiyalarni tahlil qilish va ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqishda muhim ahamiyat kasb etadi. U siyosiy jarayonlarni chuqur anglash, milliy va global darajadagi muammolarga yechim topish hamda siyosiy fanlarni yanada rivojlantirishga xizmat qiladi.

R.G'.Jumayev

*Buxoro davlat universiteti Siyosatshunoslik ta'lim
dasturning akademik rahbari, Siyosiy fanlar bo'yicha
falsafa doktori (PhD), professor*

1-SHO'BA. SIYOSAT NAZARIYASI VA FALSAFASI, SIYOSATSHUNOSLIK TARIXI VA METODOLOGIYASI

МУҲАММАД ЗАКАРИЁ РОЗИЙНИНГ СИЁСАТ ФАЛСАФАСИ.

Музаффаров Фируз Давронович

БухДУ профессори

фалсафа фанлари доктори

Мамлакатимизда Учинчи Ренессанс пойдеворини барпо этиш, уни амалга оширишда буюк алломаларнинг илмий-назарий меросини фалсафий идрок қилиш ва уни тарғиб этиш, ёш авлодни фан тарихида юқори мавқега эга аждодларимизнинг эзгу анъаналари руҳида тарбиялаш бўйича ислохотлар изчил давом эттирилмоқда. Зеро, “Буюк аждодларимизнинг бетакрор ва ноёб илмий-маънавий мероси биз учун доимий ҳаракатдаги ҳаётий дастурга айланиши керак. Бу ўлмас мерос ҳамиша ёнимизда бўлиб, бизга доимо куч-қувват ва илҳом бағишлаши лозим”¹. Маънавий етук, баркамол авлодни тарбиялаш бугунги ислохотларимизнинг энг муҳим вазифаларидан бири экан, бу борада, Закариё Розийнинг ижтимоий-сиёсий қарашларининг мазмунини илмий – назарий таҳлил қилиш муҳим аҳамият касб этади.

IX–X асрлар ислом оламида илм-фан ва фалсафа ривожининг юксак босқичи ҳисобланади. Ана шу даврнинг йирик намояндаларидан бири Муҳаммад Закариё Розий (865–925) бўлиб, у тиббиёт, кимё, мантиқ ва фалсафа соҳаларида улкан мерос қолдирган. Унинг ижтимоий-сиёсий қарашлари инсонпарварлик ва рационализм руҳи билан ажралиб туради.

Розийнинг сиёсат фалсафаси бевосита алоҳида асар сифатида тизимлашмаган бўлса-да, унинг ахлоқ, ақл ва жамият ҳақидаги фикрлари орқали давлат ва сиёсатга оид назариясини тиклаш мумкин².

Розий сиёсатни жамиятни бошқариш санъати сифатида эмас, балки инсон манфаатларига хизмат қилувчи ахлоқий тизим сифатида талқин этади. Унинг фикрича, давлатнинг асосий вазифаси — адолатни таъминлаш ва инсонларнинг бахтли ҳаёт кечиришига шароит яратишдир.

Розий ёзади: “Ҳокимият инсонларни эзиш учун эмас, балки уларнинг ҳаётини енгиллаштириш учун берилган”³. Бу қараш унинг сиёсатни ахлоқий категория сифатида кўришини кўрсатади. Унингча, адолатсиз ҳокимият ўз моҳиятини йўқотади ва жамиятда беқарорликка олиб келади.

Рационализм Розий фалсафасининг марказий ғоясидир. У ҳар қандай ижтимоий ва сиёсий қарорлар ақл асосида қабул қилиниши кераклигини таъкидлайди. “Ақл – инсонга берилган энг буюк неъмат бўлиб, у орқали инсон адолатни англайди”⁴.

Розий диний догмалардан кўра, ақлий таҳлилга кўпроқ эътибор қаратади. Бу эса уни ўша даврнинг кўплаб мутафаккирларидан ажратиб туради. Унинг фикрича, давлат бошқарувида ҳам рационал ёндашув устувор бўлиши лозим.

Розий сиёсатни ахлоқдан ажралмас деб ҳисоблайди. Унинг таъкидлашича, ахлоқий жиҳатдан пок бўлмаган раҳбар адолатли бошқарувни таъминлай олмайди. “Ахлоқсиз ҳукмдор – халқ учун кулфатдир”⁵. Шу сабабли у раҳбар шахсга қуйидаги талабларни қўяди: адолатлилик, ҳалоллик, донишмандлик, халқ манфаатларини устун

¹ Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон стратегияси. Тошкент: “O'zbekiston”, 2021. – Б. 225.

² Fakhry, Majid. A History of Islamic Philosophy. Columbia University Press, 2004. – Pp. 84.

³ Закариёи Розий. Мунтахаби осор. — Душанбе: Адиб, 1989. – Б. 24.

⁴ Nasr, Seyyed Hossein. Islamic Philosophy from Its Origin to the Prese

⁵ Lenn E. Goodman, "Muhammad Ibn Zakariyya al-Rāzī", History of Islamic Philosophy, ed. S.H. Nasr and Oliver Leaman, Routledge, London 1996, I, 208.

кўйиш. Бу ғоялар кейинчалик Абу Наср Форобийнинг “Фозил шаҳар аҳли” таълимоти билан ҳам уйғунлик касб этади.

Розий инсонларни табиатан тенг деб ҳисоблайди. Унинг фикрича, ижтимоий тенгсизлик сунъий характерга эга бўлиб, адолатли сиёсат орқали бартараф этилиши мумкин. “Инсонлар ўртасидаги фарқ – илм ва ахлоқдадир, насл ва бойликда эмас”¹. Бу ғоя замонавий инсон ҳуқуқлари концепцияларига яқин. Розий зўравонлик ва зулмни кескин танқид қилади.

Розий давлатни жамият эҳтиёжларидан келиб чиққан ҳолда шакллланган институт сифатида кўради. Унингча, давлат халқ учун хизмат қилиши шарт. “Халқ розилиги – давлатнинг ҳақиқий кучидир”². Агар давлат ўз вазифасини бажармаса, жамиятда норозилик ва зиддиятлар кучаяди. Шунинг учун у давлат ва жамият ўртасидаги мувозанатни муҳим деб ҳисоблайди.

Розий илмни жамият тараққиётининг асосий омили сифатида кўради. Унинг фикрича, билимсиз жамият адолатли давлат қуролмайди. “Жоҳиллик – барча зулмларнинг илдизидир”³. Шу боис, у таълим тизимини ривожлантиришни давлат сиёсатининг устувор йўналиши деб ҳисоблайди.

Хулоса қилиб айтганда, Муҳаммад Закариё Розийнинг сиёсий-фалсафий қарашлари ўз даври учун илғор ва инсонпарвар руҳда бўлган. У сиёсатни ахлоқ, ақл ва адолат билан боғлаб, давлатнинг асосий мақсади инсон бахтини таъминлашдан иборат эканини таъкидлайди. Унинг ғоялари нафақат ўрта асрлар, балки замонавий сиёсий фалсафа учун ҳам муҳим назарий манба ҳисобланади.

JAMIYAT BARQARORLIGIDA DINIY SIYOSATNING AHAMIYATI BORASIDAGI NAZARIYALAR

Soipov Behzod Ikrambekovich

O'zbekiston Respublikasi

Din ishlari bo'yicha qo'mitasi

Dinshunoslik ekspertizasi boshqarmisi boshlig'i

Siyosiy fanlar doktori (DSc)

Din jamiyat tuzilmalarini, boshqaruvni, madaniy o'zlikni va jamoaviy xatti-harakatlarni shakllantirishda kuchli omil bo'lib xizmat qiladi. Shu bois din va davlat munosabatlari har zamonda muhim o'rin tutgan va din bilan bog'liq hukumat strategiyalari va qoidalarini tashkil etuvchi diniy siyosatni yaxshi olib borish jamiyat barqarorligini ta'minlashda katta rol o'ynagan. Samarasiz diniy siyosatlar ziddiyatlarni kuchaytirishi mumkin bo'lsa, samarali diniy siyosatlar keskinlikni kamaytirishga, inklyuzivlikni rag'batlantirishga va ko'p dinli jamiyatlarda ijtimoiy uyg'unlikni va totuvlikni saqlashga yordam beradi.

Sharqshunos siyosatshunos olim M.Muhammadsiddiqov ta'kidlaganidek, din inson hayot tarzini, jamiyat siyosiy tuzumini, iqtisodiy hayotni, madaniy qadriyatlar va boshqalarni belgilovchi ommaviy dunyoqarashga aylanmoqda. O'z-o'zicha din siyosiy harakatning bevosita asosi bo'la olmaydi, din asosida o'rnatilgan siyosiy tuzumlarning ko'pchiligi esa aslini aytganda, teokratik emas, ideokratikdir⁴. Shuni aytish kerakki, diniy siyosat va siyosiy lashgan din yoki dinning siyosiy lashuvi farqli tushunchalar hisoblanadi. Diniy siyosat aholining turli diniy ehtiyojlarini qondirish orqali ijtimoiy birlikni targ'ib qilishda muhim ahamiyatga ega. Ko'p madaniyatli jamiyatlar ko'pincha turli e'tiqodlar, amaliyotlar va an'analarni o'z ichiga

¹ Therese, Anne Druart. “The Ethics of al-Razi (865-925?)”, *Medieval Philosophy and Theology*, volume 6, number 1, March 1997, p. 47-73.

² M. Fakhry, *Ethical Theories in Islam*, E. J. Brill, Leiden 1991. s. 76, 170.

³ Seyfi Kenan, “Ebû Bekir Zekeriya er-Râzî'nin et-Tıbbu'r-Rûhânîsinde Davranış Bozuklukları ve Islahı”, *Tıb Tarihi Araştırmaları*, sy. 9, İstanbul 1999, s. 116.

⁴ Muhammadsiddiqov M.M. Arab mamlakatlarida davlat va din munosabatlari. Monografiya. –T.: Qaqnus media, 2019. – B. 11.

oladi¹. Dinning siyosiylashuvi esa aksincha dinlar va e'tiqodlar orasida bo'linish va ziddiyatni kuchaytiradi. Bu haqida misrlik tadqiqotchi Ismoil al-Badaviy quyidagilarni yozadi: "Siyosiy (siyosiylashtirilgan) dinga narigi dunyo kuchlariga murojaat qilish orqali siyosiy faoliyatini asoslovchi o'ziga xos din shakli sifatida qaralishi mumkin. Uning xavfi u to'g'ri aqidalarini noto'g'ri talqin etishida emas, balki diniy munosabatlarni "o'ziniki-begona", "do'st-dushman" siyosiy dixotomiyasini yuzasiga chiqarishdan iborat, shu bilan birga, u ksenofobiya va diniy asoslangan zo'ravonlik uchun yo'l ochmoqda".

Ismoil al-Badaviyning fikri dinning siyosiylashuvi qanday xavfli oqibatlariga olib kelishini chuqur ochib beradi. Bu qarash bugungi global sharoitda diniy siyosatni ehtiyotkorlik bilan yuritish, bag'rikenglik va ijtimoiy totuvlikni ustuvor qilish zarurligini yana bir bor tasdiqlaydi.

Siyosat va din jamiyat ongiga birdek ta'sir ko'rsatuvchi kuchga ega. Har ikkisi jamoatchilikni boshqarish qudratiga ega. Din va siyosat o'rtasidagi chambarchas bog'liqlik, dinning jamiyatda bajaradigan asosiy funksiyalari bilan bog'liq. Din turli xil ijtimoiy funksiyalarga ega va ularning aksariyati bilvosita jamiyat orqali haligacha siyosatga ta'sir qiladi. Tadqiqotchi A.Po'latov yozishicha, siyosat tarkibi siyosiy ongni, siyosiy faoliyatni, siyosiy tashkilotlar va siyosiy munosabatlarni qamrab oladi. Dinning tarkibi diniy ong, diniy faoliyat, diniy tashkilotlar va diniy munosabatlardir. Demak, tarkibiy dinlar va siyosat o'zaro bog'liqdir².

A.Po'latovning mazkur fikri din va siyosat o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni tizimli va ilmiy asosda tushuntirib beradi. Haqiqatan ham, har ikki soha jamiyat ongiga ta'sir etuvchi kuchli institutlar bo'lib, ularning tarkibiy jihatdan o'xshashligi (ong, faoliyat, tashkilot va munosabatlar) o'zaro ta'sirni tabiiy holga aylantiradi. Shu ma'noda, din va siyosat bir-biridan mutlaqo ajralgan emas, balki jamiyat orqali bir-biriga ta'sir ko'rsatib boradi.

Dyurkgeymning "Diniy hayotning elementar shakllari" asarida bayon etilgan nazariyasiga ko'ra, din shaxslarni umumiy qadriyatlarga bog'laydigan ijtimoiy qo'rg'on sifatida talqin etiladi³. Bu nazariyaga binoan, diniy siyosat jamiyatda uyg'unlikni ta'minlash maqsadida umumiy ma'naviy qoidalarni institutsionallashtiradi. Yaponiyaning ikkinchi jahon urushidan keyingi diniy siyosati Dyurkgeym nazariyasining tamoyillarini namoyon etadi. Urushdan keyin sintoizm davlat dini maqomidan madaniy qadriyatga aylantirildi. Bu haqda tadqiqotchi Ian Riderning ta'kidlanishicha, ushbu o'zgarish sintoizmning harbiylikka oid jihatlarini yo'qotgan holda uni jamiyatni birlashtiruvchi kuch sifatida saqlab qolishni ta'minlagan⁴. Bu model diniy an'analarni zamonaviy ijtimoiy-siyosiy shart-sharoitlarga moslashtirish orqali barqarorlikka tahdid qilmasligini ko'rsatadi.

Globallashuv turli diniy jamoalar o'rtasidagi o'zaro aloqalarni kuchaytirib, inklyuziv siyosatlarni har qachongidan muhimroq qildi. Kosmopolit nazariyachilar, masalan, Kwame Entoni Appiahning "Kosmopolitizm: Begonalar dunyosidagi etika" asari milliy chegaralarni bosib o'tib global uyg'unlikni targ'ib qiluvchi siyosatlarni qo'llab-quvvatlaydi⁵. BMTning Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi milliy siyosatlarni global normalarga muvofiqlashtirishga ta'sir qiladi. Bryus Meddi-Veysmanning "Berberlarning identitlik harakati va Shimoliy Afrika davlatlari uchun chaqiriqlar" asarida muhokama qilinganidek, Marokashning mo'tadil islomni targ'ib qilishi an'anaviy qadriyatlarni global maqsadlar bilan muvozanatlashtirishga namuna bo'ladi⁶. Ushbu fikr globallashuv sharoitida diniy siyosatning yangi bosqichga chiqqanini aniq ko'rsatadi. Fikrimizcha, bu yondashuv juda dolzarb, chunki

¹ Glock, C. Y. (1960). "The 1960 Harlan Paul Douglass Lectures: Religion and the Integration of Society." Review of Religious Research, 2(2), pp.49-61.

² Po'latov A.M. Diniylikning siyosiylashuvi va uning jamiyat ijtimoiy-siyosiy jarayonlariga ta'siri. S.f.f.d., diss. T., 2022. - B. 18.

³ Emile Durkheim. (2008). "The Elementary Forms of Religious Life." Oxford University Press, p.416.

⁴ Ian Reader. (1991). "Religion in Contemporary Japan." University of Hawaii Press, p.294.

⁵ Kwame Anthony Appiah. (2007). "Cosmopolitanism: Ethics in a World of Strangers." W. W. Norton & Company, p.224.

⁶ Bruce Maddy-Weitzman. (2011). "The Berber Identity Movement and the Challenge to North African States." University of Texas Press, p.304.

bugungi dunyoda jamiyatlar tobora o'zaro bog'lanib borayotgan bir paytda, diniy bag'rikenglik va inklyuziv siyosatlarni rivojlantirish barqarorlikning asosiy shartiga aylanmoqda. Ayniqsa, milliy qadriyatlarni saqlagan holda global tamoyillar bilan uyg'unlashish samarali diniy siyosatning muhim belgisi hisoblanadi.

Xulosa qiladigan bo'lsak, jamiyat barqarorligini ta'minlashda diniy siyosat katta ahamiyatga ega. Millatlar va dinlararo totuvlik, xalq tinchligi va farovonligini ta'minlash diniy siyosatga ko'p jihatdan bog'liq. Davlat va din munosabatlari barcha davlatlarda ijtimoiy-siyosiy ahamiyatga ega bo'lib, nazariy va amaliy bilimlarda olimlar va ekspertlar din bilan bog'liq masalalarga e'tiborli bo'lishni ko'p ta'kidlaydi. Bernard Lyuis, S.Xangtington kabi olimlar diniy-madaniy farqlar o'zaro ziddiyatlarning manbasi sifatida talqin qilsa, Villi Kimlikka, Charlz Teylor diniy va madaniy xilma xillik taraqqiyot va rivojlanishning asosini tashkil etishini ta'kidlaydilar. Benedikt Anderson va Ayzek (Isaiya) Berlin kabi olimlar esa diniy va madaniy omillar siyosiy vosita sifatida boshqaruvning muhim elementi ekanligini ilgari suradi. Shuni ham aytish kerakki, diniy siyosat mintaqalar va mamlakatlar miqyosida farqlanadi, diniy siyosatni shakllantirishda tarixiy, madaniy, ijtimoiy-iqtisodiy omillar katta ta'sir ko'rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. United Arab Emirates Population (1971) – Worldometer <https://www.worldometers.info/world-population/united-arab-emirates-population/>
2. United Arab Emirates Population (2024) – Worldometer <https://www.worldometers.info/world-population/united-arab-emirates-population/>
3. Heard-Bey, F. (2005). "The United Arab Emirates: Statehood and Nation-Building in a Traditional Society." Middle East Journal, Vol.59, No.3, pp.357–375.
4. United Arab Emirates: Constitution, 2 December 1971, <https://www.refworld.org/legal/legislation/natlegbod/1971/en/69156>
5. Fadi Salem. (2008). "Enhancing Trust in e-Voting: The Case of the UAE." ICAFI University Press, p.166.

МАХМУДХЎЖА БЕХБУДИЙ МЕРОСИДА СИЁСИЙ ПАРТИЯЛАР ВА ДАВЛАТ БОШҚАРУВИ МУАММОЛАРИ.

Раупов Сойиб Саидович

БухДУ Ижтимоий сиёсий фанлар
кафедраси профессори, тарих фанлари номзоди.

*“Маърифатпарвар аждодларимизнинг мероси бугун
биз қураётган ҳуқуқий демократик давлат ва
фуқаролик жамияти учун пойдевор бўлиб хизмат
қилиши табиий... Чунки уларнинг ғоя ва дастурлари
Янги Ўзбекистонни барпо этиш стратегияси билан ҳар
томонлама уйғун ва ҳамоҳангдир.”[1]*

Шавкат Мирзиёев

Дарҳақиқат, биз учун жадиличиликнинг синовдан ўтган амалий тажрибаси Янги Ўзбекистон ва Учинчи Ренессансни бунёд этишнинг муҳим маънавий-назарий манбаси бўлиб хизмат қилади. Чунки жадиждларнинг ғоя ва дастурлари, давлатимиз раҳбари эътироф этганидек, Янги Ўзбекистонни барпо этиш стратегияси билан ҳар томонлама уйғун ва ҳамоҳангдир.

Шу маънода, тараққийпарвар аждодларимизнинг илғор ғоя ва қарашларини тадқиқ этиш ва тизимлаштириш, Туркистон жадиждларининг миллий давлатчилиқ ривожигаги ўрни ва таъсирини ўрганиш, XX асрнинг биринчи чорагида улар

томонидан барпо этилган давлат тузилмаларининг қонунчилик базасини таҳлил қилиш, дунёвий, ҳуқуқий ва демократик жамият қуришга қаратилган фаолиятига тарихий баҳо бериш билан боғлиқ серқирра ҳамда кўламдор вазифалар олдимизда турибди.

Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, XIX аср охири - XX аср бошларида юртимиз миллий озодлиги, мустақиллиги учун курашга астойдил бел боғлаган дастлабки ижтимоий-сиёсий оқим – жаидлар ҳаракати эди. У тарих саҳифаларига «жаидчилик», вакиллари эса «жаидлар» номи билан муҳрланди.

Бу оқим ўз ҳаракат шаклини маданий-маърифий тарзда кўрсатишга интиланган бўлсада, унинг моҳияти ва замирида сиёсий кураш, ўз халқининг мустамлакачилар зулмидан озод қилиш, мустақил давлат кураш нияти ётар эди. Бу мақсадга эришиш учун Туркистондаги барча халқларни бирлаштириш заруратини англаб етган Жаидлар ўзларининг келажакдаги давлат тузумини барча миллатларнинг бирлиги асосида тасаввур этардилар.

Бу бирликни таъминлаш учун сиёсий партияларга зарурат борлигини англаган Жаидлар Россиядаги сиёсий жараёнларни диққат билан кузатиб бордилар, вужудга келётган рус сиёсий партиялари дастурларини ўргандилар.

Бундай фаолият Жаидчилик ҳаракатининг йирик вакиллари билан бири, маърифатпарвар жамоат арбоби, жаидчилик ҳаракати етакчиси, диний ва дунёвий илмлар саркори, драматург ва ёзувчи, публицист Маҳмудхўжа Бехбудий ҳам бор эди.

Маҳмудхўжа Бехбудий ўзининг 1906 йил 11 октябрда “Хуршид” газетасида босилган “Хайрул умури авсатуҳо” (“Ишларнинг яхшиси ўртачасидур”) [2.146] номли мақоласида ўша вақтда Россияда мавжуд сиёсий партияларни қуйидаги гуруҳларга бўлади:

1. “Буйрўкратиян мустабид” фирқаси (мутлақ монархия - ҳукумат партияси).
2. Машрутаи авомия (конституцион демократлар - кадетлар партияси).
3. Иштирокиюни оммавиюн (халқ социализми - социал - демократлар партияси).
4. Русия мусулмонлари иттифоқи.

Ушбу мақоланинг характерли хусусияти шундаки, мақолада муаллиф миллат озодлиги ва эрки учун бирлашиш зарурлигини асослаб беришга ҳаракат қилиб, озодлик ва эрк учун курашда сиёсий партияларнинг роли ва ўрни бекиёс эканлигини кўрсатиб беради. Жумладан, ўша даврда чор Россиясида фаолият кўрсатган сиёсий партиялар фаолияти, мақсад ва вазифаларини таҳлил қилиб, уларнинг чоризмнинг ички ва ташқи сиёсатида таъсири, Туркистондаги мустамлакачилик сиёсатида тутган ўрни ҳақида асосли ва адолатли фикрлар билдиради, бу партияларнинг қай бирига эргашиб, қайсисидан қочиш лозимлигини асослаб беради. Жумладан, “Буйрўкратиян мустабид” (мутлақ монархия) партияси ҳақида фикр юритиб, бу партияни ҳукумат партияси деб атади ва бу партия рус императори хизматида эканлигини кўрсатиб беради. “Импиратуримиз(нг) ҳар бир амри ва ҳукму ройи, - деб ёзади Маҳмудхўжа Бехбудий, - “закун” аталиб, ҳеч лоу наамсиз (сўзсиз) барча волий, суд вузарова булар қўл остида турганлар воситаси-ла ўрнига келадур. Ҳар хил низом ва зақун китобларни Синод (Военный совет) деган мажлис аъзолари тузатиб, тўхуб подшо ҳазратларига Вазирлар мажлиси воситаси ила манзур қилурлар. Императоримизнинг имзоларидан сўнгра зақун аталиб, барча вузаро ва вилоят маҳкамаларини ва суд мажлисларини мутасаддийлари тарафидан халқ устига жорий қилинур” [2-146] Бундай аҳвол одамлар аҳволининг ёмонлашишига сабаб бўлаётганлигини таъкидлаб ўтилади.

Маҳмудхўжа Бехбудий кадетлар партияси ҳақида фикр юритиб, “бу партиянинг муроди шулки, “Миллат мажлиси” хоҳ Дума очилиб ҳар бир миллий халқдан 3-4 вакил пойтахтга бориб, мажлис қуриб, бар зақун ва қонунларни, ҳар бир вилоятни аҳволи ва ҳар дин ва миллатни озод ва сарбастлигига ақл ва инсофиға қараб таассуби ҳуқуқи башария ва риоян динияга мувофиқ тузатиб, подшоҳ ҳазратларига топширсалар. Ва

импературимиз ҳам ўшал халқ вакиллари тайёрлаган закунларни ўрнига келмоқиға хумоюн фармойишларини қилсалар” [2-148] деб кўрсатади. У кадетлар партиясини қўллаиди ва Россияни келажагини кадетлар партияси дастурида кўради.

Маҳмудхўжа Бехбудий “социол-демократически” (социал-демократлар партияси) ҳақида фикр юритиб, “буларни бошлуча муроди ҳозирги барча закун, мулкيات қоидаларини бутун бузиб, мол ва ерларни ҳамма ҳалойиқ ўртасиға муштарак қилиб, анинг манфаатини бутун халойиқ ўртасида мусовий этмоқчидур. Бойлик ва камбағалликни йўқ қилиб, дунё моли(ни) роҳатидан ҳаммани баробар фойдалантуриб, маъсуд ва роҳат умр ўтказилмоқиға ва ҳар ким ўз истиқболидан амин бўлмоқиға закун ва қоида жорий қилмоқчидурлар” [2.149] деб ёзади. Бехбудий сацализимни зўравонлик ва жамият ўрнатмоқчи бўлган ижтимоий тенгликни адолатсизлик деб ҳисоблайди. Дарҳақиқат, одамларда қобилият, салоҳият, илм турлича бўлганидек, жамиятда тутган ўрни ҳам турлича бўлади. Социал демократлар буни инкор қилиб, ҳаммани тенглаштиришга урундилаар. “Бу партияни муроди – деб ёзади Бехбудий, - мумкин лойиқиё ёйинки хаёлийдек кўринуб, бу тоифага қўшилмоқ биз мусулмонлар учун ниҳоятда зарарлиқдур.” [2.149] Бу фикрлари билан Бехбудий социалистик таълимотни рад қилиб, бу таълимот асосида социалистик жамият қурмоқчи бўлган большевиклар партиясини инкор қилган эди. Унинг бу хулосалари коммунистларга уни қоралаш учун асос бўлди. Шунинг учун шўролар ҳокимияти йилларида Маҳмудхўжа Бехбудий ижоди умуман ўрганилмади.

Маҳмудхўжа Бехбудий таҳлил қилган яна бир партия – “Русия мусулмонлари иттифоқи”дир “Русия мусулмонлари иттифоқи” Россия мусулмонларининг 1906 й 13-23 январда Петербургдаги II съездида тузилган [5-19]. Маҳмудхўжа Бехбудий бу партиянинг келажагини кадетлар партияси билан ҳамкорлик қилишда кўради ва Туркистон мусулмонларини ушбу партия билан ҳамкорликка чорлайди.

Маҳмудхўжа Бехбудий сиёсий партиялар тўғрисида ёзиб, “биз мусулмонларнинг, диний ва қавмий ҳуқуқимизнинг камчиликлари подшоҳ ҳазратларига етмай, етганда ҳам мажлис тарафидан рад бўлиб қолур” [2-147] деган хулосага келади. Бу ҳолга барҳам бериш ва умуман миллат озодлиги ва эрки учун курашиш учун мусулмонларнинг ўз сиёсий партияси бўлиши керак деган ғояни илгари суради. Миллий мустақиллик учун кураш жараёнида Туркистонда “Шўрои Исломия”, “Шўрои Уламо”, “Мирваж ул-ислом”, “Мифтаҳ ул-маориф”, “Равнақ-ул ислом”, “Иттифоқ ул-муслимин”, “Турон” каби турли мусулмонлар ташкилотларининг [4-96] тузилишида Маҳмудхўжа Бехбудий ғояларининг таъсири катта бўлганлиги ҳақиқатдир.

Асосийси шундаки, Маҳмудхўжа Бехбудий сиёсий партиялар ҳақида фикр юритганда уларнинг жамият тараққиёти учун прогрессив аҳамиятга эга бўлганларини ажратиб кўрсата олган ва Туркистон келажагини таъминлашда уларнинг қай бирига эргашиш лозимлигини, бошқарувда улардан қайси биридан фойдаланса юрт келажаги, миллат тақдири учун ижобий аҳамият касб этишини асослаб берган.

М.Бехбудийнинг сиёсий қарашларида давлатни бошқариш тўғрисидаги фикрлар ҳам диққатга сазовордир. У ўзининг 1906 йилда Самарқанддаги Г.И.Демуров матбаасида чоп этилган “Мунтахаби жуғрофияи умумий” (“Умумий географиядан сайланма китоб”) номли асарида замонасидаги мавжуд идора усуллари ҳақида фикр юритиб, уларни учга бўлади.

1. Идораи мустақалла (идораи мутлақа монархия). “Они устидан қарагувчи подшоҳ, - деб ёзади М.Бехбудий, - соҳиб ихтиёр ва ҳар бир ройи ва амри закўн (қонун) ва низом бўладур... Қўл остидаги барча мажлислар, маслаҳатхоналарни иттифоқи, хоҳиши, ҳукми ўшал императўрни мустаҳкам қилиши имзосиға мавқуф (боғлиқ)дир” [3-243] Бу ўринда Маҳмудхўжа Бехбудий бир кишининг авлоддан авлодга ўтадиган якка ҳукмронлиги – монархия тўғрисида фикр юритади ва бу ҳокимиятнинг чекланмаганлигини кўрсатиб беради.

2. Идораи маршрута (Конституциявий, парламентли ҳокимият) Бу идора усулини Маҳмудхўжа Бехбудийнинг қуйидагича таърифлайди: “Эл ва уруғлари илм, ҳунар ва дунё ишлариға тараққий қилгандурки, шул тариқа фуқаролар ўз ароларидан инсофлик, илм ва дунёдан хабарлик одамларни ўзларига катта ва бошқарғувчи вакил сайлайдилар. Шул тариқа сайланган вакилларни подшоҳ жамлаб, муқаррарий маҳкамаларға, мамлакатдорлик ишлариға аралашиб, машварат ила тузатилмоқ ва муҳофазат қилмоқға кўз бўлмоқлари учун қарор берадур...” [3-243] Маҳмудхўжа Бехбудий талқинида бундай йиғинлар турли мамлакатларда турлича – “миллат мажлиси”, “маслаҳатхона”, “парламент”, “государски дум”, “мажлиси синодий”, “эл мажлиси” деган номлар билан юритилади ва бу мажлисларнинг рухсатисиз императорлар бирор ишни амалга ошира олмайдилар ва подшолар ушбу мажлислар амрига тобедирлар. Бизнингча, бу ўринда Маҳмудхўжа Бехбудий бошқарувнинг Конституцион монархия усули тўғрисида фикр юритган бўлиб, табақалар монархиясини ҳам шу бошқарув усулига қўшиб юборган.

3. Идораи жумҳурият (Республика), Бу бошқарув усули ҳақида фикр юритиб Маҳмудхўжа Бехбудий қуйидагиларни ёзади: “Аксар фуқароси аҳли илм бўлиб, бу аҳли дониш аҳолини сайлаган вакиллари баъзи ҳукуматга етти йилгача ўз мамлакат ва ҳукуматларини бошқармоғи учун ўз ароларидан бир нафар донишманд одамни бошлиқ сайлайдурларки, “раиси жумҳурият”, “садринишини миллат”, “периздент” аталадур. Бу раис гўё бир оризи (тасодикий) омонат подшоҳдур. Ҳар бир ҳукм ва амр ва тартибни мамлакат ва кўбга тааллуқ ишни “Миллат мажлиси”ни қилиб берган дастурул амал, яъни қонун ва низомномалариға мувофиқ қилиб, бутун элга тобеъ бир кишидур”. [3-244]

Маҳмудхўжа Бехбудий бу тоифадаги подшолар “элға тобеъ бўлуб турурман” деб қасам ичкандан кейин тахтга чиқадилар деб кўрсатади.

Шундай қилиб, Маҳмудхўжа Бехбудий ўзи яшаган давр учун кенг тарқалган бошқарувнинг учта шаклини қисқача таҳлил қилиб, бошқарувнинг конституцион монархия ва республика шакллари анча прогрессив бошқарув шакли эканлигини асослаб беради.

Дарҳақиқат юрт тақдири, миллат келажаги, одамлар дардига бефарқ бўлмаган Маҳмудхўжа Бехбудий сиёсий қарашларини таҳлил қилиб, у ҳақиқатдан ҳам муроса йўлидан борганлигини, халқнинг сиёсий онгини ўстириш орқали истиқлолга эришишга ҳаракат қилганлигини гувоҳи бўламиз. Унинг асарларида миллат тақдири, унинг истиқболи муаммолари асосий ўринда туради. У миллат истиқболлини истиқлолда деб билади ва мустақил давлат ўрнатмагунча миллат келажаги тўғрисида гапириб бўлмайди деган хулосага келади. Бу унинг биринчи хулосаси бўлса, иккинчиси эса “ҳақ олинур, лекин берилмас” деган хулосадир. Дарҳақиқат, миллат ўз ҳаққини олиши учун курашмоғи ва бу курашда уларга сиёсий партиялар йўлбошчилик қилиши лозимлиги М.Бехбудий асарларида яққол кўзга ташланади.

Адабиётлар.

1. Шавкат Мирзиёев: “Жадидлар ғояси — Янги Ўзбекистон стратегияси билан ҳар томонлама уйғун ва ҳамоҳанг”// <https://daryo.uz/k/2023/12/22/shavkat-mirziyoyev-jadidlar-goyasi-yangi-ozbekiston-strategiyasi-bilan-har-tomonlama-uygun-va-hamohang>

2. Маҳмудхўжа Бехбудий. Хайрул умури авсатухо. Танланган асарлар, Т. “Маънавият”, 1999, 146-150 бетлар

3. Маҳмудхўжа Бехбудий. Мунтахаби жуғрофияи умумий. Танланган асарлар, Т. Маънавият 1999 й., 221-247 бетлар

4. Қирғизбоев М. Фуқаролик жамияти: сиёсий партиялар, мафкуралар, маданиятлар. Т., “Шарқ”, 1998 й, 157 бет.

5. Қосимов Б. Карвонбоши./М.Беҳбудий, Танланган асарлар. Т., “Маънавият”, 1999 й, 5-38 бетлар.

6. Ҳақимов А. Маҳмудхўжа Беҳбудий: туркистон жади́дчилик ҳаракатининг йўлбошчиси, миллий маърифат раҳнамоси./https://yuz.uz/news/mahmudxoja-behbudiy-turkiston-jadidchilik-harakatining-yolboshchisi-milliy-marifat-rahnamosi

SIYOSIY SOTSILOGIYADA SHARQ VA G'ARB SIYOSIY TAFAKKURI (QIYOSIY TAHLIL)

A.T. Qayumova

Buxoro davlat universiteti Ijtimoiy-siyosiy fanlar kafedrası dotsenti

H. To'g'ayeva

Buxoro davlat universiteti, sotsiologiya yo'nalishi 1-bosqich talabasi

Siyosiy sotsiologiya — jamiyat va siyosat o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni o'rganuvchi muhim ilmiy yo'nalishlardan biridir. U hokimiyatning shakllanishi, taqsimlanishi va amalga oshirilishi jarayonlarini ijtimoiy nuqtai nazardan tahlil qiladi. Mazkur fan nafaqat davlat va siyosiy institutlarni, balki insonlarning siyosiy ongi, xulq-atvori hamda jamiyatdagi turli guruhlarining siyosiy jarayonlardagi ishtirokini ham qamrab oladi.

Siyosiy sotsiologiyaning ildizlari qadimgi davrlarga borib taqaladi. Xususan, Ibn Xaldun o'z asarlarida jamiyat va davlatning rivojlanish qonuniyatlarini ilmiy asosda tushuntirib bergan. Uning fikricha, jamiyatdagi birlik va hamjihatlik, ya'ni “asabiyya”, davlat barqarorligining asosiy omili hisoblanadi. Shuningdek, Nikolo Makiavelli siyosatni amaliy nuqtai nazardan tahlil qilib, hokimiyatni saqlab qolish va mustahkamlash masalalariga alohida e'tibor qaratgan. U siyosatni axloqdan mustaqil ravishda ko'rib chiqqanligi bilan ajralib turadi.

XIX–XX asrlarga kelib siyosiy sotsiologiya mustaqil fan sifatida shakllandi. Bu jarayonda Maks Veber va Karl Marks kabi olimlarning hissasi katta bo'ldi. Veber hokimiyatning legitimlik masalasiga e'tibor qaratib, uni an'anaviy, xarizmatik va qonuniy-ratsional turlarga ajratdi. Marks esa siyosatni iqtisodiy munosabatlar bilan bog'lab, jamiyatdagi sinfiy kurashni asosiy harakatlantiruvchi kuch sifatida ko'rsatdi.

Siyosiy sotsiologiyada markaziy tushunchalardan biri — hokimiyatdir. Hokimiyat insonlar va ijtimoiy guruhlarining xatti-harakatlariga ta'sir ko'rsatish imkoniyatini anglatadi. Hokimiyatning barqaror bo'lishi uchun u jamiyat tomonidan tan olinishi, ya'ni legitim bo'lishi kerak. Agar hokimiyat legitimligini yo'qotsa, jamiyatda norozilik kuchayadi va siyosiy beqarorlik yuzaga kelishi mumkin.

Davlat siyosiy sotsiologiyaning asosiy instituti hisoblanadi. U jamiyatni boshqarish, qonunlar qabul qilish va ijtimoiy tartibni saqlash vazifalarini bajaradi. Shu bilan birga, siyosiy partiyalar, jamoat tashkilotlari va ommaviy axborot vositalari ham siyosiy jarayonlarda muhim rol o'ynaydi. Ular orqali jamiyatdagi turli manfaatlar ifodalanadi va himoya qilinadi.

Siyosiy madaniyat ham ushbu faning muhim qismi hisoblanadi. U odamlarning siyosatga bo'lgan munosabatlari, qadriyatlar va ishonchlarini o'z ichiga oladi. Ayrim jamiyatlarda fuqarolar siyosiy jarayonlarda faol ishtirok etsa, boshqalarida esa befarqlik kuzatiladi. Bu esa davlatning rivojlanish darajasiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Zamonaviy dunyoda siyosiy sotsiologiya yanada muhim ahamiyat kasb etmoqda. Globallashuv, axborot texnologiyalarining rivojlanishi va internetning keng tarqalishi siyosiy jarayonlarni tubdan o'zgartirdi. Endi siyosat faqat davlat doirasida emas, balki global miqyosda ham amalga oshirilmoqda. Shu bilan birga, feyk axborot, siyosiy manipulyatsiya va axborot urushi kabi yangi muammolar paydo bo'ldi.

Siyosiy sotsiologiya jamiyatdagi siyosiy jarayonlarni chuqur tushunish imkonini beradigan muhim fan hisoblanadi. U orqali davlat va jamiyat o'rtasidagi munosabatlar, hokimiyatning tabiati va uning barqarorligi kabi masalalarni ilmiy asosda tahlil qilish mumkin. Shu sababli siyosiy sotsiologiya nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham katta ahamiyatga ega.

Siyosiy sotsiologiya jamiyat va siyosat o'rtasidagi murakkab munosabatlarni o'rganuvchi fan sifatida insoniyat tafakkurining turli bosqichlarida shakllanib kelgan. Ushbu fanning asosiy maqsadi hokimiyatning tabiati, uning jamiyatda taqsimlanishi va insonlar xulq-atvoriga ta'sirini tushuntirishdan iborat. Bu jarayonni chuqur anglash uchun nafaqat G'arb, balki Sharq mutafakkirlari merosini ham tahlil qilish muhim ahamiyat kasb etadi.

Sharq siyosiy tafakkurida davlat va jamiyat munosabatlari ko'proq axloqiy va ma'naviy qadriyatlar bilan bog'liq holda talqin qilingan. Masalan, Yusuf Xos Hojib o'zining mashhur "Qutadg'u bilig" asarida davlat boshqaruvi, adolat va hokimning mas'uliyati haqida chuqur fikrlar bildirgan. Uning ta'limotiga ko'ra, davlat barqarorligi, avvalo, adolatli boshqaruvga bog'liq. Hokim xalq manfaatini ustuvor qo'yishi, bilimli va axloqli bo'lishi kerak. Agar hokim zulmkor bo'lsa, jamiyatda tartib buziladi va davlat inqirozga uchraydi. Bu g'oyalar zamonaviy siyosiy sotsiologiyadagi "legitimlik" tushunchasiga yaqin keladi.

Sharq siyosiy tafakkuri tarixida Nizomulmulk alohida o'rin tutadi. U buyuk davlat arbobi sifatida Saljuqiylar davlatida uzoq yillar vazirlik qilgan va davlat boshqaruvi sohasida katta tajriba to'plagan. Uning "Siyosatnoma" asari davlatni boshqarish, adolatni ta'minlash va jamiyat barqarorligini saqlash masalalariga bag'ishlangan bo'lib, u nafaqat o'sha davr, balki bugungi kun uchun ham muhim ahamiyatga ega.

Asarda davlat boshqaruvining asosiy tamoyili sifatida adolat ilgari suriladi. Nizomulmulkning fikricha, davlatning mustahkamligi va uzoq yashashi, avvalo, adolatli boshqaruvga bog'liq. Agar podshoh adolatli bo'lsa, xalq unga ishonadi va davlat barqaror bo'ladi. Aks holda, zulm va nohaqlik jamiyatda norozilikni kuchaytirib, davlatning zaiflashuviga olib keladi. Shu jihatdan u hokimni xalq oldida katta mas'uliyatga ega shaxs sifatida ko'radi.

"Siyosatnoma"da hokim shaxsiga katta e'tibor qaratiladi. Muallifning ta'kidlashicha, davlat rahbari aqlli, bilimli, sabrli va dono bo'lishi kerak. U faqat qonunlar orqali emas, balki shaxsiy namunasi orqali ham jamiyatni boshqarishi lozim. Hokim o'z amaldorlarini to'g'ri tanlashi, ularning faoliyatini doimiy nazorat qilishi zarur. Chunki davlat boshqaruvidagi kamchiliklar ko'p hollarda amaldorlarning noqobiliyati yoki halol emasligi bilan bog'liq bo'ladi.

Nizomulmulk davlat boshqaruvida tartib va intizomni ta'minlashga alohida ahamiyat beradi. Uning fikricha, qonun ustuvorligi ta'minlanmasa, jamiyatda tartibsizlik kuchayadi. Shuning uchun ham u adolatli sud tizimi va qat'iy qonunlarni davlatning asosiy ustuni sifatida ko'radi. Bu g'oyalar zamonaviy siyosiy sotsiologiyadagi "huquqiy davlat" konsepsiyasiga yaqin.

Asarda xavfsizlik masalalari ham muhim o'rin egallaydi. Nizomulmulk davlatni tashqi va ichki tahdidlardan himoya qilish zarurligini ta'kidlaydi. U ayniqsa maxfiy xizmat va axborot tizimining ahamiyatiga urg'u beradi. Hokim mamlakatdagi vaziyatdan doimo xabardor bo'lib turishi kerak, aks holda davlat dushmanlar qo'lida zaiflashishi mumkin.

Nizomulmulk iqtisodiy siyosatga ham katta e'tibor qaratadi. U soliq tizimi adolatli bo'lishi, xalqqa og'irlik qilmasligi lozimligini ta'kidlaydi. Agar soliqlar ortiqcha bo'lsa, bu xalqning noroziligiga va iqtisodiy inqirozga olib keladi. Shu sababli davlat xalq farovonligini ta'minlashga xizmat qilishi kerak.

Asarda ta'lim va ilm-fanning ahamiyati ham yuqori baholanadi. Nizomulmulk bilimli kadrlar davlat rivojining asosi deb hisoblaydi. U madrasalar tashkil etish va ilm ahlini qo'llab-quvvatlash orqali jamiyat taraqqiyotini ta'minlash mumkinligini ko'rsatadi. Bu jihatdan u ma'rifatli jamiyat g'oyasini ilgari surgan.

Nizomulmulkning qarashlari siyosiy sotsiologiya nuqtai nazaridan juda muhimdir. U davlatni faqat hokimiyat mexanizmi emas, balki ijtimoiy tizim sifatida ko'radi. Unda hokim, amaldorlar va xalq o'rtasidagi munosabatlar uyg'un bo'lishi kerak. Agar bu muvozanat buzilsa, davlat inqirozga yuz tutadi.

“Siyosatnoma” asarida ilgari surilgan g'oyalar — adolat, qonun ustuvorligi, mas'uliyatli hokimiyat, kuchli boshqaruv va xalq manfaatlarini himoya qilish — bugungi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Nizomulmulk o'z asari orqali davlat boshqaruvining universal tamoyillarini shakllantirib bergan va siyosiy tafakkur tarixida o'chmas iz qoldirgan.

G'arb siyosiy sotsiologiyasida esa hokimiyat va jamiyat munosabatlari amaliy nuqtai nazardan o'rganilgan. Masalan, Nikolo Makiavelli siyosatni mustaqil soha sifatida ko'rib, hokimiyatni saqlash va mustahkamlash usullarini tahlil qilgan. Uning fikricha, davlat rahbari har qanday vaziyatda hokimiyatni saqlab qolish uchun zarur choralarni ko'rishi lozim.

G'arbda siyosiy sotsiologiyani yana bir muhim vakili Vilfredo Pareto hisoblanadi. U elita nazariyasini ishlab chiqqan bo'lib, jamiyatda har doim kam sonli elita hukmron bo'lishini ta'kidlaydi. Pareto ko'ra, jamiyat ikki asosiy qatlamlardan iborat: elita va omma. Elita — qaror qabul qiluvchi va hokimiyatni amalga oshiruvchi guruhdir. U, shuningdek, “elitalar aylanishi” nazariyasini ilgari surib, bir elita o'rnini vaqt o'tishi bilan boshqasi egallashini ko'rsatgan. Bu jarayon siyosiy tizimning doimiy harakatda ekanini anglatadi.

Siyosiy sotsiologiya nuqtai nazaridan qaralganda, Pareto va Sharq mutafakkirlari qarashlari o'rtasida muayyan o'xshashlik va farqlar mavjud. Masalan, Yusuf Xos Hojib adolatli va ma'naviy rahbarni ideal deb bilsa, Pareto real holatda hokimiyat doim elita qo'lida bo'lishini ta'kidlaydi.

Zamonaviy siyosiy sotsiologiya ushbu turli qarashlarni birlashtirgan holda jamiyatni kompleks tahlil qiladi. Bugungi kunda hokimiyat faqat davlat doirasida emas, balki global tashkilotlar, transmilliy kompaniyalar va axborot tarmoqlari orqali ham amalga oshirilmoqda. Shu nuqtai nazardan, mumtoz mutafakkirlar g'oyalari hozirgi siyosiy jarayonlarni tushunish uchun muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh.M. BMT Bosh Assambleyasining 72-sessiyasida so'zlagan nutqi. – Toshkent: *Xalq so'zi*, 2017, №196 (6860).
2. Abu Nasr Farobiy. Fozil odamlar shahri. – Toshkent: A.Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti. 1993
3. Veber M. Politika kak prizvaniya i professiya // *Dialog*.1993 № 5, 6
4. Bekmurodov M. Sotsiologiya asoslari, T., “Fan” nashriyoti 1994
5. Makiavelli N. Gosudar. – Moskva:1990
6. Nizomulmulk. Siyosatnoma yoki Siyar ul-mulk. – Toshkent: Adolat,1997

“MUQADDIMA” — IJTIMOILIK TO'G'RISIDAGI ASAR

A.T. Qayumova

Buxoro davlat universiteti Ijtimoiy-siyosiy fanlar kafedrasida dotsenti

Bugungi kunda Abu Zayd Muhammad ibn Xaldun ma'naviy merosidagi adolatli jamiyatni barpo etish, zamonaviy shaxs tarbiyasidagi muammolar yechimida jamiyatni o'rganish, uning ijtimoiy taraqqiyot omillari, sotsial birdamlik, sotsial adolat va sotsial boshqaruv g'oyalarini tahlil qilish, shuningdek, ijtimoiy munosabatlarda murosas madaniyatiga amal qilish tamoyillari yo'nalishida ilmiy tadqiqotlar olib borish muhim konseptual ahamiyat kasb etmoqda. Mamlakatimizda o'tmishda buyuk ajdodlar qoldirgan ilmiy-madaniy va ma'naviy merosni o'rganishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Xususan, Ibn Xaldun qoldirgan boy ijtimoiy, ilmiy-madaniy va ma'naviy merosni o'rganish milliy sotsiologiyamizning tarixiy ildizlarini ilmiy tadqiq etishning muhim manbasi sifatida xizmat qiladi. Shu nuqtai nazardan, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyevning quyidagi fikri diqqatga sazovordir:

«Biz ajdodlarimizning donishmandlik anʼanalariga amal qilib, ularning gʻoyalarini teran anglagan holda, qatʼiy islohotlarni amalga oshirmoqdamiz, mamlakatimizning yangi qiyofasini shakllantirish yoʻlidan bormoqdamiz». Shu jihatdan, Ibn Xaldunning maʼnaviy merosi hamda unda ilgari surilgan jamiyat va ijtimoiy tuzilmalar toʻgʻrisidagi qarashlarni sotsiologiya fani nuqtai nazaridan yaxlit ilmiy muammo sifatida tadqiq etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Buyuk arab tarixchisi Ibn Xaldun ham oʻz qarashlarida kishilik jamiyatiga baho berib, uning qonuniyatlarini oʻrganar ekan, inson va uning omiliga alohida eʼtibor qaratadi, uni yetakchi omil darajasiga koʻtaradi. Bilim, qobiliyat, munosabat bildirish, fikr yuritish, tasavvur qilish va idrok etish, yaʼni insonning hayvondan farq qiladigan jihatlarini hamda uni qadriyat darajasiga koʻtaradigan xususiyatlarni ilohiy neʼmat deb biladi. Uning fikricha, inson jonzot sifatida ezgulik va yovuzlik olamidir. Bu olam rang-barang, cheksiz va xilma-xildir. Shunga koʻra, inson har doim umrining har bir daqiqasida yovuzlikdan koʻra ezgulikka, yomonlikdan koʻra yaxshilikka, nafratdan koʻra muhabbatga intilishga mahkum etilgan aql sohibi, bebaho xilqatdir. Shu tariqa u insonni ulugʻlaydi.

Mutafakkir hokimiyatning siyosiy shakllariga taʼrif berib, oʻrta asrlardagi qabilaviy tuzilishga ega boʻlgan arab-musulmon boshqaruv usulini tahlil qilish asnosida muhim xulosalarga kelgan. Uning fikricha, «Hokimiyat inson uchun tabiiy ehtiyojgina boʻlmay, balki jamiyatning barqaror amal qilishi zarurati hamdir». Ibn Xaldun har qanday tarixiy voqelikka ijtimoiy tus berib, ijtimoiy mohiyat ildizlarini ochish orqali oʻsha davr mohiyatiga, ijtimoiy-siyosiy muhitga hamda turmush tarziga baho beradi.

Ibn Xaldun yunon faylasuflaridan farqli oʻlaroq, hokimiyat turlarini musulmon davlatlarida tarqalgan xalifalik, amirlik va sultonlik kabi shakllarga ajratgan. Mutafakkir fikricha, davlatchilik ijtimoiy hodisa sifatida shariat qarashlariga mos ravishda barchaning diniy va dunyoviy manfaatlarini himoya qiladi. Shuningdek, uning gʻoyalari qomusiy donishmand Arastu taʼsirida shakllanganini ham eʼtirof etish joiz. Zero, Arastu oʻz davridagi mavjud stratifikatsion, yaʼni ijtimoiy tabaqalanish tartiblarini qoʻllab-quvvatlagan. Uning fuqaro va adolatli davlat xususidagi qarashlari asosida Ibn Xaldun komil inson tarbiyasi konsepsiyasini ishlab chiqqani diqqatga sazovordir. Unga koʻra, komil inson jamiyat tartibotlariga hurmat bilan qaraydigan, xalqi uchun vatanparvar, oʻz davlati ijtimoiy va siyosiy tuzumiga sadoqatli shaxsdir. Binobarin, komil fuqaro tarbiyasi doimo har tomonlama mukammal davlat tartibotini yuzaga keltirishdan boshlanadi.

Komillik tizimidagi «davlat – fuqaro – inson» tartiboti Ibn Xaldunning davlat va jamiyatni mukammallashtirishdan iborat murakkab jarayon haqidagi sotsiologik konsepsiyasini tashkil etadi. U jamiyat aʼzolarining maʼnaviy-mafkuraviy tarbiyasi masalasida davlat rolini ustuvor deb hisoblaydi. Jamiyatning tarbiyaviy vazifasi ayrim shaxslar yoki alohida guruhlar qoʻliga topshirib qoʻyilmasligi lozim. Shuningdek, mutafakkir oʻz qarashlarida davlat va jamiyatning maqsadlari mushtarak, yaʼni umumiy boʻlgan holdagina tarbiyaviy tizim samarador boʻlishini taʼkidlab, isbotlab bergan. U ijtimoiy jarayonga taʼrif berib, ijtimoiy jarayon imkoniyatlardan natijalarga oʻtishga boʻlgan intilish ekanini qayd etgan.

Ibn Xaldun oʻz qarashlarida jamiyatdagi barqarorlik, tenglik, adolat va mehr-oqibatning qaror topishini oʻzining «birdamlik konsepsiyasi»da ilgari surgan. Uning qayd etishicha, yolgʻiz bir inson hayotiy vositalarni yaratish holati va qobiliyatiga ega emas. Bunday natijaga kishilar faqat bir-biriga yordam berish orqali erishadi; bu esa nafaqat bevosita ishlayotganlarni, balki bilvosita boshqa katta guruh aʼzolari ehtiyojini ham qondirish imkonini beradi. U oʻzining «Muqaddima» asarida quyidagi xulosaga kelgan: «Agar odamlarga ularning tabiati va mohiyatiga koʻra ish tutish imkoniyati qoʻyib berilsa, ular xudbin va yovuz boʻladilar. Agar birortasi oʻz tugʻishganining mulkiga koʻz olaytirs, u yomonlik sari intilgan boʻladi. Buni faqat hukmdor toʻxtatishi mumkin. Hukmdor — bu jamiyat aʼzolaridan biri boʻlib, boshqalardan oʻz maqomi bilan baland turadi va odamlar bir-birlariga ziyon-zahmat yetkazmasligi uchun ularni boshqaradi. Shohlikning maʼnosi aslida mana shu».

Allomaning bu boradagi qarashlarini uning shaxsiy faoliyatidan kelib chiqib tahlil qiladigan bo'lsak, mutafakkir o'z siyosiy boshqaruv faoliyatida ro'y berayotgan voqea-hodisalarga aniq dalillar va isbotlar asosida yondashib, ijtimoiy hayot muammolarini adolatli hal qilishga intilgani diqqatga sazovordir. Shu bois jamiyat qonuniyatlari, uning ijtimoiy, ma'naviy va madaniy hodisa sifatidagi asoslari, davlat boshqaruvi hamda unda muayyan me'yorlarning vujudga kelishi to'g'risidagi tasavvurlarni shakllantirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar

7. Mirziyoyev Sh.M. BMT Bosh Assambleyasining 72-sessiyasida so'zlagan nutqi. – Toshkent: *Xalq so'zi*, 2017, №196 (6860).

8. Batsiyeva S.M. *Istoriko-sotsiologicheskiy traktat Ibn Xalduna "Muqaddima"*. – M.: Nauka, 1965. – B. 223.

9. Ignatenko A.A. *Ibn Xaldun*. – M.: Mysl, 1980. – B. 20–65.

10. Ivanov N.A. «Kitab-al-Ibar» Ibn Xalduna kak istochnik po istorii stran Severnoy Afriki v XIV veke // *Arabskiy sbornik*. – M., 1959. – B. 3–45.

YUSUF QORABOG'IIY FALSAFASIDA AXLOQIIY KAMOLOT VA KOMIL INSON G'OYASI

Davronov Otabek Ulug'bek o'g'li

BuxDU Ijtimoiy-siyosiy fanlar kafedrasasi o'qituvchisi.

davronov.01111@gmail.com

Mamlakatimizda ma'rifatli jamiyat qurishda islom madaniyatining falsafiy va ma'naviy merosi tobora muhim o'rin egallaydi. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning «Yangi O'zbekiston strategiyasi» asarida ta'kidlaganidek, Imom Buxoriy, Imom G'azzoliy, Abu Nasr Forobiy, Jaloliddin Rumiy, Bahouddin Naqshband kabi allomalarning nafs tarbiyasi, axloq komilligi haqidagi fikrlari asrlar mobaynida milliy shuur va ongni shakllantirishda yaqindan yordam bergan¹. Ushbu allomalar qatorida XVI–XVII asr falsafiy tafakkurining yirik namoyandasi Yusuf Qorabog'iy ham munosib o'rin egallaydi.

Yusuf Muhammadjon o'g'li Qorabog'iy (1563–1647) Ozarbayjonning Qorabog' o'lkasida tug'ilgan va umrining katta qismini Samarqand hamda Buxoroda o'tkazgan. Uning «Haft behisht» («Yeti jannat») risolasi inson tabiatini, nafs bilan badan o'rtasidagi munosabatni va ma'naviy yuksalish yo'llarini tasavvuf falsafasi doirasida teran izohlagan asardir.

Yusuf Qorabog'iy «Haft behisht» risolasida «Insonning mohiyati, nafs bilan badan orasidagi munosabat» mavzusiga bag'ishlangan bo'limda avvalo shuni qayd etadiki, insonning haqiqatini tashkil etgan — bu nafsdir, badan esa uning mindig'idir². Ushbu ta'limot hurufizm harakati vakili Imom Nasimiy qarashlari bilan hamohangdir: Qorabog'iy nafsni «Ruhul-quds va Ismi A'zam» deb ataydi, badanni esa odam suratiga solingan vaqtinchalik qobiq sifatida ta'riflaydi.

Allomaning fikriga ko'ra, badan faqat vaqtinchalik vosita bo'lib, inson ruhining ushbu dunyodagi sayohat o'rinishidir. Ushbu g'oyani u «ruh chavandoz, badan esa ot» degan ramziy metafora orqali ifodalaydi. Bu timsolda ruhning ustuvorligi, tananing xizmatkorlik vazifasi yaqqol namoyon bo'ladi. Shu sababli chinakam axloqiy kamolot — tanani emas, aynan ruhni va nafsni tarbiyalash orqali yuzaga keladi.

Qorabog'iy «Haft behisht» risolasida axloqiy yuksalishni izchil bosqichlarda tasvirlaydi. Allomaning «Har narsani, hatto Allohni ham o'zingdan axtar!» g'oyasi bu bosqichlarning umumiy ruhi va yo'nalishini belgilaydi: «Istagan har bir narsani o'zingdan talab et, chunki sen o'zing har narsasan»³.

¹Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. — Toshkent: "O'zbekiston", 2021. — B. 420.

²Yusuf Qorabog'iy. Haft behisht. — V. 243a–243b.

³Məsihağa Məhəmmədi. Yeddi bag'. — Baku, 1997. — C. 34b.

Qorabog'iyning «Haft behisht» risolasida Sayid Nasimiyning «Odamga puflangan ruh — muqaddas ruhdan va buyuk nomdan iboratdir» degan she'riy misrasi iqtibos keltiriladi¹. Bu iqtibos tasodifiy emas: Qorabog'iy nafaqat Nasimiy g'oyalarini qabul qilgan, balki ularni falsafiy tizimga aylantirib, nafs va ruh haqidagi ta'limotning asosi sifatida ishlatgan.

Xoja Abdul Vafoning «Doimo talab etgan narsa mening ichimdadir, hatto men o'zimman» degan fikri bilan Qorabog'iyning «Istagan har bir narsani o'zingdan talab et» g'oyasi o'rtasidagi uyg'unlik tasodif emas². Bu ikki mutafakkir bitta ma'naviy manba — tasavvufning o'z-o'zini anglash ta'limotiga — tayangan holda turli shaklda ayni bir haqiqatni ifodalagan. Ushbu an'anaviy uyg'unlik Qorabog'iyning o'z davri tasavvuf falsafasining yetuk vakili ekanini tasdiqlaydi.

Qorabog'iyning «Haft behisht» asaridagi «Yetti bog'» tuzilmasi ham alohida ahamiyatga ega³. Har bir «bog'» (jannat) — ma'lum bir axloqiy fazilatlar guruhi yoki ruhiy maqomni ifodalaydi. Bu ramziy tizim orqali alloma axloqiy kamolotni xaritaga chizib, o'quvchi uchun ma'naviy sayohat yo'l-yo'riq'ini yaratgan. Ushbu usul o'rta asr Sharq adabiyotida keng tarqalgan «rihlat» — ichki ruhiy sayohat — janrining falsafiy talqinidir.

Yusuf Qorabog'iy «Haft behisht» risolasida axloqiy kamolot haqida yaxlit va izchil falsafiy tizim yaratgan. Bu tizimning asosi — insonni ruhiy-aqliy mavjudot sifatida anglash, tanani esa vaqtinchalik qobiq sifatida baholashdir. Allomaning to'rt bosqichli axloqiy kamolot ta'limoti — o'zini anglash, hissiy idrokni oshirish, tazkiya va fano — tasavvuf falsafasining eng yetuk yutuqlaridan biri hisoblanadi.

Qorabog'iy g'oyalarining bugungi ma'naviy-axloqiy tarbiya uchun ahamiyati beqiyosdir. Inson o'z ichki dunyosini o'rgangan holda yuksala olishi, salbiy illatlardan poklanib, ijobiy fazilatlar kasb etishi mumkinligi — bu ta'limot asrlar davomida o'z dolzarbligini yo'qotmagan. Prezidentimizning «nafs tarbiyasi, axloq komilligi» haqidagi g'oyalari bilan Qorabog'iyning falsafiy merosi o'rtasidagi mafkuraviy uyg'unlik ushbu allomani zamonaviy kontekstda o'rganish zaruriyatini yana bir bor tasdiqlaydi.

Xulosa qilib aytganda, Yusuf Qorabog'iyning komil inson g'oyasi va axloqiy kamolot falsafasi O'rta Osiyo ma'naviy merosining ajralmas qismidir. Uning asarlarini o'zbek tiliga to'liq tarjima qilish, ilmiy-tanqidiy nashrga tayyorlash va ta'lim tizimiga kiritish zamonaviy tadqiqotchilar oldidagi muhim vazifadir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. — Toshkent: "O'zbekiston", 2021. — B. 420.
2. Nuritdinov M. Yusuf Qorabog'iy va O'rta Osiyoda XVI–XVII asrlardagi ijtimoiy falsafiy fikr. — Toshkent: Fan, 1991. — B. 121.
3. Yusuf Qorabog'iy. Haft behisht. — V. 243a–243b.
4. Məsiəğa Məhəmmədi. Yeddi bag'. — Baku, 1997. — C. 34b.
5. Yusuf Qorabog'iy. Haft behisht. — V. 48b.
6. Aminzoda A.A. Очерки по истории азербайджанской философии. — Баку, 1966. — Т. 1. — С. 48.
8. Yusuf Qorabog'iy. Haft behisht. — V. 109b.

¹Yusuf Qorabog'iy. Haft behisht. — V. 48b.

²Aminzoda A.A. Очерки по истории азербайджанской философии. — Баку, 1966. — Т. 1. — С. 48.

³Yusuf Qorabog'iy. Haft behisht. — V. 109b.

**AKTUELLE FRAGESTELLUNGEN DER POLITIKWISSENSCHAFTEN – 2026:
DIGITALISIERUNG, SICHERHEIT UND GLOBALE TRENDS IM
WISSENSCHAFTLICHEN FORUM“**

Doshmuratova Gulbaxira

Assistenzdozentin am Lehrstuhl für „Politik und Grundlagen der Spiritualität“ der
nach Berdach benannten Karakalpakischen Staatlichen Universität

Baxitova Dilduza

Studentin des 2. Studienjahres im Studiengang „Politikwissenschaft“ an der nach
Berdach benannten Karakalpakischen Staatlichen Universität
Tel.: (+998) 94 703 05 35

**POLITISCHE THEORIE UND PHILOSOPHIE SOWIE GESCHICHTE UND
METHODOLOGIE DER POLITIKWISSENSCHAFT**

Zusammenfassung

In dieser Arbeit werden Fragen der politischen Theorie und Philosophie sowie der Geschichte und Methodologie der Politikwissenschaft wissenschaftlich fundiert analysiert. Dabei werden die Rolle der Politik im gesellschaftlichen Leben, die staatliche Verwaltung sowie die Entstehung und Entwicklung von Machtinstitutionen untersucht.

Die politische Theorie zielt darauf ab, politische Prozesse zu erklären, ihre allgemeinen Gesetzmäßigkeiten zu identifizieren und Prognosen zu erstellen. Die politische Philosophie hingegen bietet eine normative und wertorientierte Betrachtung politischer Phänomene und befasst sich mit Fragen eines idealen Staates und einer gerechten Gesellschaft. Darüber hinaus wird die historische Entwicklung der Politikwissenschaft von der Antike bis zur Gegenwart analysiert.

Schlüsselwörter

Politische Theorie, Politische Philosophie, Geschichte der Politikwissenschaft, Methodologie, Politische Prozesse, Staatliche Verwaltung, Politische Institutionen, empirische und theoretische Forschung, Gesellschaft und Politik

Politik ist ein grundlegender und untrennbarer Bestandteil des gesellschaftlichen Lebens der Menschheit. Sie umfasst Prozesse der staatlichen Steuerung, Machtverhältnisse sowie die Regulierung sozialer Beziehungen. Daher ist die wissenschaftliche Untersuchung und Analyse der Politik von großer Bedeutung.

Die politische Theorie untersucht das Wesen und die Gesetzmäßigkeiten politischer Prozesse, während die politische Philosophie politische Phänomene aus normativer und ethischer Perspektive bewertet. Die Geschichte der Politikwissenschaft zeigt die Entwicklung dieser Disziplin auf, während die Methodologie die grundlegenden wissenschaftlichen Ansätze und Methoden bestimmt.

Die zentrale Aufgabe der politischen Theorie besteht darin, politische Prozesse wissenschaftlich zu analysieren und effektive Wege zu ihrer Steuerung zu entwickeln. Dazu gehören grundlegende Fragen wie: Wie entsteht Macht? Wie wird ein Staat regiert? Wie entwickeln sich die Beziehungen zwischen Staat und Gesellschaft? In diesem Zusammenhang spielt die politische Theorie eine wichtige Rolle bei der Sicherung politischer Stabilität und der Verbesserung staatlicher Verwaltung.

Die politische Philosophie hingegen untersucht politische Phänomene aus philosophischer und ethischer Perspektive. Sie analysiert nicht nur die Realität, sondern auch normative Vorstellungen darüber, wie Politik sein sollte. Begriffe wie Gerechtigkeit, Freiheit und Gleichheit stehen dabei im Mittelpunkt. Fragen wie „Wie sollte eine gerechte Gesellschaft aussehen?“ oder „Wie sollte der Staat seinen Bürgern dienen?“ gehören zum Kernbereich der politischen Philosophie.

Politische Theorie und politische Philosophie stehen in einem engen Zusammenhang. Während die politische Theorie erklärt, wie politische Prozesse tatsächlich ablaufen, zeigt die

politische Philosophie auf, wie sie idealerweise gestaltet sein sollten. Somit ergänzen sich beide Ansätze und ermöglichen ein umfassendes Verständnis politischer Realität.

In der heutigen Zeit nimmt die Bedeutung der Politik weiter zu. Prozesse der Globalisierung, die Entwicklung internationaler Beziehungen und die zunehmende Komplexität politischer Systeme erfordern eine tiefgehende wissenschaftliche Analyse.

Die politische Theorie trägt zur effektiven Organisation staatlicher Verwaltung bei, während die politische Philosophie zur Stärkung von Werten wie Gerechtigkeit, Freiheit und Gleichheit in der Gesellschaft beiträgt.

Die Politikwissenschaft ist eine der wichtigsten Sozialwissenschaften, die sich im Laufe der historischen Entwicklung der Menschheit herausgebildet hat. Sie untersucht politische Prozesse, den Staat, Machtstrukturen sowie die Beziehungen zwischen Staat und Gesellschaft.

Die Geschichte der Politikwissenschaft reicht bis in die Antike zurück. In frühen Epochen waren politische Ideen nicht als eigenständige Disziplin organisiert, sondern Teil von Philosophie, Religion und Ethik. Philosophen beschäftigten sich mit Fragen der Staatsform und der optimalen Regierungsführung.

Im Mittelalter war politisches Denken stark mit religiösen Vorstellungen verbunden. Es dominierte die Auffassung, dass staatliche Macht göttlichen Ursprungs sei. Gleichzeitig entwickelten sich praktische Ansätze zur Staatsführung.

Mit Beginn der Neuzeit entwickelte sich die Politikwissenschaft zunehmend zu einer eigenständigen wissenschaftlichen Disziplin. Konzepte wie Demokratie, Zivilgesellschaft und Menschenrechte wurden intensiver erforscht. Der wissenschaftliche Ansatz wurde gestärkt, und politische Prozesse wurden sowohl theoretisch als auch empirisch analysiert.

In der modernen Zeit ist die Politikwissenschaft vollständig etabliert und entwickelt sich kontinuierlich weiter. Sie untersucht nicht nur innerstaatliche Prozesse, sondern auch internationale Beziehungen, globale Herausforderungen sowie politische Technologien und Kommunikationsprozesse.

Die Methodologie der Politikwissenschaft bestimmt die grundlegenden Prinzipien und Methoden der Forschung. Sie ermöglicht eine tiefgehende und präzise Analyse politischer Prozesse.

In der Politikwissenschaft werden verschiedene Methoden angewendet:

Empirische Methoden: Beobachtung, Umfragen, Interviews, statistische Analysen

Theoretische Methoden: Analyse, Synthese, Vergleich, Modellbildung

Systemansatz: Untersuchung politischer Systeme als Ganzes

Historische Methode: Analyse der Entwicklung politischer Prozesse im Zeitverlauf

Moderne Informationstechnologien und statistische Modelle ermöglichen eine genauere Analyse und Prognose politischer Prozesse.

Die politische Theorie beantwortet die Frage: „Wie funktioniert Politik?“

Die politische Philosophie beantwortet die Frage: „Wie sollte Politik sein?“

Die Geschichte der Politikwissenschaft zeigt die Entwicklung politischer Ideen im Laufe der Zeit, während die Methodologie die Wege ihrer wissenschaftlichen Untersuchung bestimmt.

Fazit

Zusammenfassend lässt sich sagen, dass politische Theorie und Philosophie sowie die Geschichte und Methodologie der Politikwissenschaft eine zentrale Rolle beim Verständnis politischer Prozesse spielen. Sie tragen zur gesellschaftlichen Stabilität, zur Verbesserung staatlicher Verwaltung und zum Schutz der Menschenrechte bei.

In der modernen Gesellschaft ist das Verständnis politischer Prozesse für jeden Menschen von großer Bedeutung, da es eine bewusste und aktive Teilnahme am gesellschaftlichen Leben ermöglicht.

Literaturverzeichnis

1.Odilqoriyev X.T., Razzoqov D.X. – Politikwissenschaft (2009)

2. Pugachev V.P., Solovev A.I. – Einführung in die Politikwissenschaft (2004)
3. Qodirov A. – Politische Philosophie (2005)
4. Mirzaaxmedov K.M. – Politische Theorie und Methodologie (2024)
5. Ochilov J.T. – Wissenschaftliche Artikel zur politischen Theorie

QODIRIY IJODIDA BOSHQARUV INQIROZI TALQINI VA YOZUVCHINING IJTIMOY-SIYOSIY QARASHLARI

*Buxoro davlat universiteti 09.00.04 - Ijtimoiy falsafa
yo'nalishi 1-bosqich tayanch doktornti*

Naimov Dostonbek Rustamovich

naimovdostonbek1@gmail.com [Tel:+998930944810](tel:+998930944810)

Abdulla Qodiriy o'zbek adabiyoti tarixida shunchaki romannavis emas, balki jamiyatning ma'naviy va siyosiy qiyofasini aniq tashxislovchi buyuk ijtimoiy diagnost sifatida gavdalanadi. Adib ijodining tamal toshini millatni o'zini anglashga chorlash, gumanistik tamoyillar va ijtimoiy adolatni qaror toptirish kabi yuksak g'oyalar tashkil etadi. Uning asarlarida feodalizm sarqitlari, xonliklar davridagi ichki nizolar va chor Rossiyasi istibdodi davridagi sinfiy tengsizlik shunchaki badiiy tasvir obyekti emas, balki millat ma'naviyatini yemiruvchi asosiy omillar sifatida shafqatsiz tanqid ostiga olingan. Qodiriy jamiyatni sog'lomlashtirish yo'lini qonli inqiloblarda emas, balki shaxs ma'naviyatining evolyutsion yuksalishi, ilm-ma'rifat va adolatli ijtimoiy tartibda ko'rgan. Mazkur maqolada adibning "O'tkan kunlar" va "Mehrobdan chayon" romanlari misolida jamiyatdagi boshqaruv inqirozi hamda muallifning ziddiyatli ijtimoiy jarayonlardagi qat'iy pozitsiyasi tahlil qilinadi.

Qodiriy o'z ijodining dastlabki davrlaridanoq jamiyatda ro'y berayotgan fenoamenlarni chuqur tahlil qiluvchi ijtimoiy diagnost sifatida maydonga chiqdi. Uning pozitsiyasi "millatni o'zini anglashga chorlash" g'oyasi atrofiga qurilgan bo'lib, bu qarashlarda insoniy qadriyat qimmat ya'ni gumanistik qarashlar va shu barobarida jamiyatda ijtimoiy adolatni qaror toptirishga qaratilgan yuksak qarashlar bosh mezon sifatida ifodalanadi. Adib ijodini o'rganar ekanmiz shunga guvoh bo'lamizki, Qodiriy jamiyatdagi mavjud ma'naviy yemirilish (tanazzul)ni - xoh u feodal xonliklar davridagi saroy o'yinlari bo'lsin, xoh chor Rossiya davridagi ijtimoiy tengsizlikka olib kelgan sinfiy ayirmachilik bo'lsin bu holatlarni inson ma'naviyatini yemiruvchi kuch sifatida qattiq tanqid qiladi. Uning ijtimoiy qarashlari negizida "yangilash" (islohot) hamda "ma'rifat" tushunchalari yotadi.¹ Adib jamiyatni siyosiy inqilob (to'ntarish)lar bilan emas, balki shaxsning ichki ma'naviy dunyoqarashi evolyutsiyasi, yuksak ilmiy salohiyatga va adolatli ijtimoiy tartib orqali sog'lomlashtirish tarafdori bo'lgan deya olamiz. Shu ma'noda, Qodiriyning ijtimoiy pozitsiyasi an'anaviy sharqona axloq normalari bilan zamonaviy demokratik qarashlarning o'ziga xos sintezidan iborat bo'lib, u doimo ziddiyatli ijtimoiy jarayonlarda xalq manfaati va haqiqat tomonida turishni o'zining oliy burchi deb bilgan. Jamiyatdagi milliy tanazzul ya'ni o'sha davr jamiyatining ichki chirishi va jaholatga bo'lgan munosabatni ifodalab beradi. Mazkur munosabatni biz millatning og'riqli nuqtalariga qo'yilgan diagnostik xulosa sifatida talqin qila olamiz. O'zining asarlari xususan "O'tkan kunlar" va "Mehrobdan chayon" romanlarida jamiyatning "ichki chirishi"ni shunchaki tasvirlab bermaydi, balki bu chirishning ildizlari - jaholat va feodal parokandalikda ekanini fosh etadi.² Misol uchun "O'tkan kunlar" romanida Otabek obrazi orqali aytilgan ushbu jumalarni tahlil qilib ko'ramiz!

¹ Karimov B. Abdulla Qodiriy: tanqid, tahlil va talqin. – Toshkent: Fan, 2004. – B. 124.

² Qo'shjanov M. O'zbekning o'zligi. – Toshkent: Ma'naviyat, 1994. – B. 56.

“Bizning bu ahvolimiz — itlar talashgan suyakdek bir gapdir... Biz o‘zaro qirg‘in qilamiz, bir-birimizni go‘shimizni yeymiz, ammo chetdan kelgan dushman poyimizda turib bizni kuzatadi.”¹

Biz Otabek tili dan olingan bu jumla muallifning ijtimoiy falsafasi sifatida qarashimiz kerak. Ya‘ni bu jumalarni Otabek Marg‘ilonda Akram hojinikida mehmonda bo‘lganida, Toshkent va Qo‘qon bekliklari o‘rtasidagi nizo, soliqlar va o‘zaro qirg‘inlar haqida gap ketgan mahal ishlatadi. U tartibsizliklar davrida jamiyatdagi ro‘y berayotgan bo‘linishlarni, milliy birlikni batamom tugaganini hamda sinfiy parokandalikni “suyak talashayotgan itlar”ga qiyoslaydi. Bu yerda suyak - biror bir manfaat, mansab yoki bo‘lmasa moddiy naf sifatidagi boylik sifatida ifodalansa, itlar sifatida esa doimiy ziddiyatda bo‘lib istalgan vaqtda bir-birini yo‘qotishga tayyor turgan feodal sinflar sifatida ko‘rsatiladi.

Qodiriyning “Mehrobdan chayon” romanidagi ayrim jumllarida uchratish mumkin bo‘lgan ma‘naviy tanazzulni ifoda etuvchi holatlarga e‘tibor qaratamiz.

“Zoti oliylari xalifayi ruyi zamin va soyayi xudodirlar... Biz kabi faqirlarning xonadoni bu iltifotdan ko‘kka yetdi.”²

Asardagi asosiy obrazlardan biri hisoblangan va ilm egasi, mudarris bo‘la turib moddiy manfaat va mansab ilinjida har narsaga tayyor bo‘lgan salbiy obraz sifatidagi Solih maxdum xon saroyidagi zulm va saroy haramidagi yuzlab mazluma ayollarning ahvolini bilgani holda saroy masalalariga yaqinlashishni ko‘zlaydi va bu uchun istalgan qurbonlikka tayyorligini bildiradi. Bu holatda biz adib ma‘naviy tarbiyadan ko‘ra qandaydir manfaatni ustun qoyadigan johillik jamiyat hayotida odatiy holga aylanganligini mohirona tasvirlab bergan. Boshqacha ta‘bir bilan aytganda feodal jamiyatning ichki chirishi Solih maxdum obrazi orqali talqin qilingan. Adib mazkur asari bosh obrazi hisoblangan Anvarning taqdiri hal qilinayotgan, unga nohaq ayblar qo‘yilayotgan vaziyatda murakkab bir manzarani chizadi. Hattoki diniy ulamolar ham hukmdorning har qanday nomaqbul xohish-irodasini diniy asosga ega qilib ko‘rsatishga urinadilar. Bu jarayonda nisbatan ijobiy obraz sifatida gavdalangan Sultonali mirzo saroydagi adolatsizlikni kuzatar ekan, amaldagi holatni quyidagicha ta‘riflaydi:

“Shariat xonning xohishiga muvofiq kelmadi, balki xonning xohishi shariat deb e‘lon qilindi.”

Bu jumlada ifodalangan vaziyat ochiqdan ochiq realistik tanqid bo‘lib, bu orqali adib o‘sha davrda din va adolat tushunchalari hukmdorning xizmatkoriga aylanib qolganini ifoda etadi.³ Haqiqatning saroy ostonasidan ichkariga kira olmasligi bu o‘z navbatida davlatdagi boshqaruv tizimining chiriganidan dalolat berib bunda Qodiriy o‘ziga xos tarzda huquqiy davlat sog‘inchini ifodalaydi deb aytsak xato bo‘lmaydi. Qodiriyning ijtimoiy qarashlari “uchburchak simmetriyasi” ustiga qurilgan desak xato bo‘lmaydi. Chunki u bir tomonda ham tarixiy saboq, boshqa tomonda esa ma‘rifiy islohot sifatida, markazda esa xon va xalq oralig‘ida adolatli muvozanatni ochib beradi. U saroy devorlari ichidagi shariatning hukmdor qo‘lidagi vosita sifatida ishlatilgani holatlarini fosh etar ekan, aslida ochiq-oydin huquqiy demokratizm urug‘larini sochadi. Uning fojiasi va buyukligi shundaki, u millatni “itlar talashgan suyak” bo‘lishdan qutqarish uchun o‘zini qurbon qilgan ma‘naviy qalqon edi.⁴ Adib tasvirlagan “jamiyatning ichki chirish manzaralari” esa - bu shunchaki badiiy tasvir emas, balki milliy mustaqillikni asrab qolish uchun yozilgan siyosiy ogohlantirishnomadir.⁵ Shuning uchun ham Qodiriyning ijtimoiy pozitsiyasi vaqt o‘tishi bilan eskirmaydigan, aksincha, milliy davlatchilik tafakkuri inqirozga uchragan har qanday davrda “ma‘naviy kompas” vazifasini o‘taydigan metindek mustahkam falsafadir. Zero, adib orzu qilgan ittifoqlik va adolat - har qanday

¹ Qodiriy, A. Tanlangan asarlar. 3 jildlik. 1-jild: O‘tkan kunlar (Roman). – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi adabiyot va san‘at nashriyoti, 1994. – 416 b.

² Qodiriy, A. Mehrobdan chayon: Roman. / Mas‘ul muharrir: S. Mirvaliyev. – Toshkent: Sharq, 2016. – 288 b.

³ Qo‘shjanov, M. O‘zbekning o‘zligi: “O‘tkan kunlar” va “Mehrobdan chayon” romanlari haqida. – Toshkent: Ma‘naviyat, 1994.

⁴ Qo‘shjanov, M. O‘zbekning o‘zligi: “O‘tkan kunlar” va “Mehrobdan chayon” romanlari haqida. – Toshkent: Ma‘naviyat, 1994.

⁵ Boltaboev H. Jadidchilik va Abdulla Qodiriy. – Toshkent: Fan, 2004. – B. 88

jamiyatning barqarorlik formulasidir. Qodiriy o'z asarlari orqali jamiyat va millatning "kasallik tarixi"ni tadqiq qiluvchi mohir diagnost kabi ish tutadi ya'ni, adib yillar davomida shakllangan mazkur illatlarni shunchaki o'rganmaydi, balki bu illatlarning kelib chiqish holat va sabablarini avvalo inson tabiati, tarixiy sharoit va ijtimoiy tuzum ziddiyatlari va kamchiliklari negizida falsafiy mushohada etadi deyishimiz mumkin. Ushbu uslubning o'ziga xos jihati shundaki, u kitobxonni shunchaki tomoshabinlikdan real voqealar mazmunini tushunishga, jamiyat qonuniyatlari ustida fikr yuritishga undaydi hamda tanqidiy realizmning poydevorini tashkil etuvchi fundamental jihatlariga quyidagicha falsafiy yondashadi.

Xulosa sifatida shuni ifodalashimiz mumkinki, Abdulla Qodiriyning siyosiy va ijtimoiy qarashlari uning millat taqdiriga bo'lgan cheksiz mas'uliyati mahsulidir. Adib asarlari orqali jamiyatning "ichki chirishi" – jaholat, xudbinlik va feodal tarqoqlikni fosh etar ekan, bu illatlarning oqibati milliy mustaqillikni boy berishga olib kelishini badiiy bashorat qilgan. Otabekning "itlar talashgan suyak" haqidagi ochiq achchiq haqiqati yoki Solih maxdum timsolidagi ma'naviy inqiroz — shunchaki tarixiy xotira emas, balki har qanday davr uchun dolzarb bo'lgan siyosiy saboqdir. Qodiriy "shariat xonning xohishiga bo'ysundirilgan" tizimni qoralash orqali huquqiy va adolatli davlat qurish g'oyasini ilgari surdi. Uning sharqona axloq va demokratik qarashlar sintezidan iborat ijtimoiy pozitsiyasi bugungi kunda ham milliy davlatchiligimiz asoslarini mustahkamlash va jamiyatda ma'naviy uyg'oqlikni saqlashda muhim metodologik ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Qodiriy, A. Tanlangan asarlar. 3 jildlik. 1-jild: O'tkan kunlar (Roman). – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 1994. – 416 b.
2. Qodiriy, A. Mehrobdan chayon: Roman. – Toshkent: Sharq, 2016. – 288 b..
3. Qodiriy, H. Otam haqida (Xotiralar). – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 1983.
4. Aliev, A. Abdulla Qodiriy (Hayoti va ijodi). – Toshkent: Fan, 1967
5. Karimov, B. Abdulla Qodiriy: Tanqid, tahlil va talqin. – Toshkent: Fan, 2004.
6. Qo'shjanov, M. O'zbekning o'zligi: "O'tkan kunlar" va "Mehrobdan chayon" romanlari haqida. – Toshkent: Ma'naviyat, 1994.
7. Normatov, U. Qodiriy bog'i. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 1995.
8. Mirvaliyev, S. Abdulla Qodiriy: Hayoti va ijod yo'li. – Toshkent: O'qituvchi, 2004.
9. Karimov B. Abdulla Qodiriy: tanqid, tahlil va talqin. – Toshkent: Fan, 2004. – 232 b.
10. Boltaboev H. Jadidchilik va Abdulla Qodiriy. – Toshkent: Fan, 2004. – B. 88
11. Qo'shjanov M. O'zbekning o'zligi. – Toshkent: Ma'naviyat, 1994. – 112 b.
12. Кадыри, А. Минувшие дни. Скорпион из алтаря. (Предисловие и комментарии). – Ташкент: Издательство литературы и искусства, 1984.
13. Назаров, Б. Абдулла Кадыри и развитие узбекского реализма. – Ташкент: Фан, 1982.
14. Султанова, М. Творчество Абдуллы Кадыри: Социальный и художественный аспекты. – Москва: Художественная литература, 1989.
15. Олимжонов, Б. Джадидизм и становление узбекской светской литературы (в контексте творчества А. Кадыри). – Самарканд: Зарафшан, 1999.

INTERNET MANBALARI:

1. <https://n.ziyouz.com/kutubxona/category/43-o-zbek-mumtoz-adabiyoti>
2. <https://oyina.uz/uz/posts/610>
3. <http://qodiriy.uz/uz/biography>
4. <http://natlib.uz>
5. <https://www.academia.edu/search?q=Abdulla+Qodiri>

SALJUQIYLAR DAVLATIDA SIYOSIY HAYOT ALP ARSLON DAVRIDA

Rajabov Shohizamon Nusrat o'g'li

BuxDU mustaqil izlanuvchisi

Tel: 99 707 91 37

Sulton Abu Shujo' Alp Arslon Muhammad ibn sulton Chag'ribek Dovud Mikoil ibn Saljuq davlat idorasida mustaqil bo'lganidan va shohlik taxtiga o'tirganidan keyin o'z raiyati ustiga adolat qanotlarini yoyib, ularni marhamat va saxovat soyasi ostiga oldi. U raiyatni ikki marta to'lanadigan yillik xirojidan ozod qildi. Har yili ramazon oyida u to'rt ming dinor sadaqa qilardi: ming dinordan Balx, Marv, Hirot va Nishopurda sarf qilib, bundan tashqari o'n ming dinor saroyida xarj qilardi.

Vazir Nizomulmulkning dushmanlari darhol chaqimchilik qilib, uning daromadlari haqida sultonga xabar berdilar. Ular bu chaquvni sulton namoz o'qiydigan joyga (joynamozi ustiga) qo'yadilar. Sulton vazir Nizomulmulkni chaqirib debdi: "bu maktubni ol. Agar chin yozgan bo'lsalar o'z xulqingni yumshat, vaziyatni to'g'irlagin. Agarda ular yolg'on degan bo'lsalar, unda ularning bu jasoratlarini kechir, tuhmatchiga esa devondan biror-bir ish bergin toki, bu kimsalar yolg'on va buhton bilan mashg'ul bo'lmasinlar". Sulton Azdu-d-davla Abu Shujo' Alp Arslon ibn Dovud ibn Mikoil ibn Saljuq unga tekkan taxt himoyasi uchun malik Qutalmish bilan jang qilib uni mag'lub qiladi.

Malik Qutalmish ibn Isroil ibn Saljuq – sulton Tug'ulning amakivachasi va ar-Rum maliklarining avlodlaridan isyon ko'tarib o'ziga sultonlik qudratini talab qiladi. U lashkar yig'ib Sava yaqinidagi Ray nohiyasi yo'lida kelib turdi. Sulton unga qarshi o'z ilg'orini qumandon amir Suv tegin boshchiligida yubordi. Bu amirning kelib chiqishi Xokistar qishlog'idan edi. U Xokistar rabotini barpo etib hech bir sababsiz, o'z ixtiyori bilan o'zini bichgan edi. Ana shu amir Ray sari ravon bo'ladi, sulton esa Nishopurdan 10 muharram, 456 yili yo'lga chiqdi. Malik Qutalmish Rayning barcha qishloqlarini vayron qilib tashladi. Abdullohobod va Vodi al-milhga suv qo'yib yubordi.

Unga qarshi Nizomulmulk qo'shunni boshqargan. Qo'shunning o'ng qanoti – maymanaga amir Qutbiddin Gulsariq va amir Pahlavon Shunuklu, maysara qanotiga amir Habashning otasi amir Oltun Toq va lashkar qumondoni amir Su tegin turdilar. Sulton bilan lashkar qalbida amir Baldajiy, amir Sunqurja, amir Og'ojiy va boshqa ulug' amirlar turdilar. Malik Qutalmish ibn Isroil lashkari bilan namoyon bo'lganida uning o'ng tomonida akasi Rasul tegin, chapda esa amir Abi Buqo edilar. Sunqurja malik Qutalmishga hujum qildi va uning xaymasini bosib olib uning bayrog'ini sug'urib tashladi. Malik Qutalmish chinparchin bo'lib, bir necha joyidan zaxmdor bo'ladi. U o'zining qal'alaridan biri bo'lgan Girdko'h sari ravon bo'ldi, biroq Qutalmish qo'shunidana otliq va na piyoda qoldi – barchalari ko'zlari tushgan tarafga qochib ketishdi. Sulton asirlarni qatl qilmoqchi edi. Biroq vazir Nizomulmulk sultonni marhamat va ularni kechirishga da'vat qildi. Sulton ularni bag'rikenglik bilan kechirdi va rahm qildi. Urush tamom bo'lganidan keyin malik Qutalmishni ham toptilar. U umrini qo'ylar molxonasida nihoyasiga yetkazdi. Tobutini jasadi bilan Raydagi sulton Rukniddin Tug'ul maqbarasiga olib boradilar. Shu yili Basra omili Xuroson amidi Muhammad ibn Mansur an-Nasaviy bo'ldi. U sulton saroyiga katta miqdoda pullarni olib keldi. Xuroson amidining xizmatida shayx Ali ibn al-Hasan al-Boxarziy bo'lgan. Xuroson amidi avval qo'shun bozori (suq al-askar) da qassob bo'lgan. U Rukniddin Tug'ulga xizmat qiladigan oxur solorning yaqin oshnalaridan edi. Oxur solor vafot etganida uning vazifasini amid Muhammad ijro etadigan bo'ldi. U otxonani supurib, tozalab, suv sepib, go'ngini olib tashlab, to'rvalarni yem bilan to'ldirishi lozim edi. Sulton uni har kuni shu mashg'ulot ustida ko'rar va uning g'ayrioddiy tirishqoqligidan hayratga kelardi. Buni ko'rib esga olib, unga mash'alchilar amirligi vazifasini berdi. Bir kuni sulton Alp Arslon qop-qora tunda yo'lda nimanidur yo'qotib qo'yadi, biroq uning chirog'ida moy qolmagan edi. Muhammad matbaxchi (oshxona xodimidan) bir man bodom moyini 50 dinorga sotib olib, mash'alalarni yoqdi. Bundan xabardor bo'lgan sulton

mash'ala tutunidan chiqayotgan hid haqida so'radi va amid haqiqatni aytib berdi. Sulton uning zehni ko'rib, taxtiga yaqinlashtirdi, unga ehtirom ko'rsatdi va Nishopur va uning atrofidagi xiroj yig'ish amalini (omili xiroj) topshirdi. Unga Xorazm viloyati ham topshirilgan edi.

Vazir Nizomulmulk amid Muhammad oldiga devon xarajati uchun bir amirini yuboradi. Bu amirning xodimlari va ahli rikobi bo'lgan. Vazir amirga amidni har tomonlama siqib qo'yishni buyurdi. Xuroson amidi esa amir g'ulomlarini qatl qilishlari va o'liklarini Jayhunga tashlashni amr qiladi. Shundan keyin u yuz nafar g'ulom sotib oladi va ularning har birining beliga yuz dinor bog'lab, hadiya sifatida sultonga yuboradi. Dediki: "sulton soliqlarini hurmatsizlik va tahqirlash yo'li bilan olmaydilar. Sulton faqat hurmat bilan obodonchilikka erishishi mumkin. Bu g'ulomlar sening devoning qonunlariga rioya qilmadilar va men kamarimga bog'lagan qilich bilan ularni davlat sharbatidan tatib ko'rishga majburladim. Men sen barpo etgan asoslarda bir bino qurdim, xizmatimni ozgina maosh evaziga bajaraman va ishonamanki, maning kamtarona urinishim arzimmas ko'rinmas". Sulton uning uzrini qabul qildi va unga o'z devoni hisobidan boy mukofotlar ajratadi.

Xuroson amidi malik Dovud ibn Mikoil ibn Saljuq, ulug' sulton Rukniddin Tug'rul ibn Mikoil ibn Saljuq, buyuk sulton Azududdavla Abu Shujo' Alp Arslonga, uning o'g'li sulton Jaloluddavla Malikshoh, malik Bo'ri Barsga, malik Arg'un, sulton Rukniddin Berqiyoruqqa va ulug' sulton Muizzuddin Abulhoris Sanjar ibn Malikshoh ibn Alp Arslon ga xizmat qilgan. Xuroson amidi shanba kuni 21 shavvol oyi 494 yili vafot etdi. 456 yili, rabi I oyida sulton Alp Arslon Raydan ar-Rum tarafiga ravona bo'ladi. Bu yurishi uchun sulton bir guruh kurd bosqinchilari Xulvon darasidagi yo'lda qaroqchilik qilishlarini sabab ko'rsatadi. Sulton ularga zarba berib bu nohiyalar hukmronligini sulton amir Bek Arslonga beradi.

Bundan keyin qo'shun Marand shahriga ravona bo'ladi va u yerda qoladi. Ar-Rumga borish yo'lida bir amir – yo'lboshchi bor edi, ismi Tug' tegin. Uning qoshida bir dasta askarlar turkmanlardan yig'ilishib, rumliklarga zarba berib ziyon yetkazardilar, ularning hujumlari va yurishlaridan ar-Rum juda xo'rlandi. Mazkur amir sulton xizmatiga o'tdi va unga qo'shunni o'tishi qiyin bo'lgan joylardan olib etish vazifasi yuklanadi.

Vizantiyaga qarshi yurishni boshlagan sulton Alp Arslon 180 minglik otliq qo'shuni bilan Ozarbayjon hududidan yuradi. Xo'y va Solmas aholisi unga qarshi chiqdilar, biroq qirilib ketish xavfi ostida saljuqiylar itoatiga o'tdilar. Keyin g'arbdagi Naxichevanga yetib kelib, Arak daryosini kemada kechib o'tdilar. Naxichevanda Alp Arslon qo'shinlari ikki guruhga bo'lindilar. Alp Arslonning o'zi 100 minglik do'shun bilan Qafqoz Albaniyasi orqali Gruziyaga bostirib kirdi. Albaniyani 1063-yildi tormor etib, Alp Arslon mahalliy hukmdor Kyurike qiziga uylanib u bilan sulh tuzadi. Keyin Gruziyaning Javaxeti va Tashiriga hujum qiladi.

Sulton ham gurjiylar mamlakatidan o'tib o'z lashkarining qo'shida o'z o'rnida o'g'li Jaloluddavla Malikshohni qoldirdi. Dvin qal'asini u bosib olib bu yerda Malikshoh 30 ming qal'a mudofaachilarini qirib tashlab, 50 ming nafar asir oldi. Shundan keyin Malikshoh Surmari degan qal'a tomon yuradi. Qal'ada oqar suv va bog'lar bor edi. U qal'ani qo'lga kiritdi. Unga yaqin yana bir qal'a bor edi, uni ham sulton Malikshoh oldi. Sulton uni buzib tashlamoqchi bo'lganida vazir Nizomulmulk uni bu ishdan to'xtatib, dedi: "Bu juda mustahkam qal'a, musulmonlar uchun ishonchli chegara istehkomi bo'ladi" degan. Sulton Malikshoh Maryam nishin degan shaharchaga ravona bo'lib uni qamal qilib oldi. Keyin ulug' sulton Alp Arslon Safed shahrga yurish qilib uni, keyin Ag'oklol degan boshqa shaharni, mazkur qal'a yonida yana bir mustahkam Lori qal'asini ham zabt etdi. Shunda gurjiylar hukmdori shohi Bagrat IV (1028–1072) sultonga elchilar va hadiyalar yuborib, omonlik so'raydi. Sulton ular bilan jizya to'lash sharti bilan tinchlik shartnomasini imzoladi. So'ngra sulton Alp Arslon ar-Rum mamlakatiga yurish boshlaydi. U Kars va Ani viloyatlariga hamda ularga yonma-yon bo'lgan ikki viloyat: Javaxeti va Loriga ravona bo'ladi. Bu viloyatlarning aholisi sulton peshvozigacha chiqib, jon saqlashlari uchun islom dinini qabul qiladilar. Alp Arslon Anini 16.VIII.1064 y. bosib oldi. Keyin sulton Alp Arslon Kars sari ravona bo'ladi. U yerning hukmdori Gagik Ashotning o'g'li edi. U sultonga shaharni berib Vizantiyaga ketadi. Sulton bu

mamlakatga bostirib kirganida al-Anjonga yetib kelgani bilan rumiyliliklar boshqa qarshilik ko'rsatmay qo'yishadi. Sulton Bagratning singlisining qiziga uylanadi. Gruzin malikasini esa Nizomulmulk nikohiga kiritadi. Sulton ularning boshqaruvini Xuroson amidi va Shams al-xodimga topshiradi. Biroq ko'p o'tmasdan rumliklar bu kelishuvlaridan pushaymon bo'lib kurashni boshladilar.

1066-yili yanvarida sulton Alp Arslon Movarounnahr va Xorazmdagi amirlar qo'zg'olonini bostiradi. Sulton Isfahonga u yerdan Kirmon sari ravona bo'ladi. Uni birodari malik Qovurd ibn malik Dovud ibn Mikoil ibn Saljuq kutib oladi. Keyin u Kirmondan Xurosonga, so'ngra Manqishlog' sari yuradi. U yerda amir Kavshutni qamal qilib kuch bilan qal'adan chiqishga uni majbur qiladi, so'ngra amirning itoatini qabul qilib, qal'aga yubordi. Bundan keyin sultonda ajdodi Saljuq qabrini ziyorat qilish uchun Jand va Sabron tarafiga boradi. Bu yerda uni Jandxon ko'pgina hadiyalar bilan kutib oladi. Shundan keyin u Xorazmning Gurganjga qaytadi va o'g'li Arslon Arg'unni Xorazm amiri etib tainlaydi. Shu yerdan Marvga keladi, keyin Roykonga kelib, bu yerda o'g'li Jaloluddavla Malikshohni o'z vorisi etib tainlaydi. Keyin 459 yili sulton Alp Arslon Isfahon tarafiga Kirmon maliki Qaro Arslon Qovurdga qarshi ikkinchi yurish qiladi. Qovurdning vaziri qozi Abu Muhammad Fazariy Kirmon hukmdorini sultonga qarshi isyon ko'tarishga gij-gijlaydi va hukmdor ham uning ig'vosiga tushadi. Muhoribada Kirmon lashkari mag'lub bo'lib, Qovurd asir tushadi. Sulton unga Kirmon viloyatini qoldirdi va Fors yo'li bilan qaytib Istaxr qal'asini zabt etib, uning voliysi kurdlarning Shabongaroiy xonadonidan amir Abu-l-Abbos Fazlavayh ibn Alavayh barcha xazinalari bilan qo'lga olib, voliyni boshqa qal'aga o'tkazdi. Farsni ham Nizomulmulk ishtirokida itoatdan chiqqan Fazl ibn Hazan Fazlun va Fazlavayh nomi bilan mashhur bo'lgan voliy qo'lidan qaytarib olib, uni asir qilib poytaxtga olib keldi. Sulton Fazlunni kechirdi, shayx Ali ibn al-Hasan al-Boxarziy esa fathnoma yozdi.

460 yili Abxaz shohi Bagrat degan al-Bardaaga bosqinchilik qiladi, shunda sulton Abxazga yurish qildi. Askarlar ilg'or qismining sarkardasi Su tegin edi. Rumliklar Abxaz lashkaridagieng shujoatli askarlari Ziyo Buniyatovning taxminicha bu Rum mamlakatidagi franklar (faranj, faranig, varang) gruzin (abxaz) shohi Bagrat IV xizmatidagi 3 ming varyag-sarbozlar bo'lishgan piyodalari esa Shakiy askarlari edilar. Shakiy esa Axsitan hukmdor bo'lgan nohiya bo'lgan. Shakiy nohiyasidaikkita toshlardan bino qilgan vamisdan qilingan mixlar bilan mustahkamlangan qal'ani ko'radi. Bu ikkala qal'aning voliysi va Shakiy maliki orasida qadimdan dushmanlik bor edi. Shunda qal'alar egasi sulton huzuriga chiqib, islomni qabul qildi va ikkala qal'ani topshiradi. Bundan xabardor bo'lgan malik Axsitan bir guruh amirlari bilan kelib islom dinini qabul qilganliklarini ma'lum qildilar. So'ngra sulton Abxaz shohi Bagratga qarshi yurish qiladi. Tiflisni Alp Arslon 1068 y. zabt etadi. Abxaz hududlarida bo'lgan Salib qal'asini Nizomulmulk bosib oladi. Bagrat ham sulton dargohiga sultondan amonlik tilab elchilar yuboradi va sulton unga rizolik berdi. Biroq Bagrat keyinchalik yana sultonga qarshi bosh ko'tarib, qish mavsumida qo'shuni halok bo'lganidan yanada taslim bo'ldi.

Sibt ibn al-Javziy axborotiga ko'ra: "Alp Arslon al-Lan mamlakatiga qasd qiladi, biroq qalin qor yog'di va uning askarlari, chorva va otlari halok nobud bo'lishdi va sulton Ganjaga qaytishga qaror qildi. Biroq uning xizmatiga Tiflis amiri ibn Ja'far keldi va o'zi bilan pul va otlar olib keldi. Ganja hukmdori Fazlun ibn Abu-l-Asvar Tiflis uchun sultonga pul berdi va sulton unga rabi I 460 yili (yanvar 1068) shaharni berdi".

Gruzin xronikalarining ma'lumotiga qaraganda, sulton Alp Arslon Arrondan o'tib Eretiga (Alazan daryosining chap qirg'oqiga) bostirib kirdi. Uch hafta u Kaxetiyada qoldi va undan so'ng Tashir hukmdori Kyurike I (1048–1089), Tiflis amiri Ali ibn Ja'far va Axsartan hamrohligida, dekabr oyi 1067 y. Tiflis va Rustavini zabt etib ularni Fazlunga berdi. Sulton qaytgach Bagrat IV yana tog'lardan tushib, Muxranida bo'lgan 33 ming askar bilan turgan Fazlunga qarshi Ivane Liparit o'g'lini yubordi. U Fazlun qo'shunini tormor qildi va Fazlun 15 otliqi bilan qochib qutuldi. Sulton Gurjistonda besh oy istiqomat qiladi. Keyin unga turklar

hoqoni vafotidan va u viloyatlar va mulkning ishi haqida xabar berdilar. Sulton Ganjaga qaytadi, so'ngra al-Bardaa sari otlandi, ar-Ras daryosidan o'tdi. So'ngra sulton Forsga qaytib keladi.

Ibn al-Asir va al-Bundariyning axborotlariga binoan 462 (20-oktabr 1069–8-oktabr 1070) yili Vizantiya imperatori katta qo'shin (200 ming askar) bilan Konstantinopoldan chiqib Suriyaga yurish qiladi va Manbij shahrini qamal qildi, uni talon-toraj qilib, barcha aholisini qirib tashladi. So'ngra ocharchlik xavfidan poytaxtiga qaytadi. Bu vaqtda Vizantiya malikasi Yevdokiya Makremvolitissa – imperator Konstantin Duka (1067)ning bevasi edi. 31-dekabr 1068 y. Yevdokiya Roman Diogenga erga tegadi va 1-yanvar 1069 y. u imperator deb e'lon qilingan edi.

Manbij aholisi sulton Alp Arslon ga murojat qildilar va u 462 yili, zu-l-qa'da oyida / 11-avgust –9 sentyabr 1070 Hamadondan chiqdi va Suriyadagi Halab va Diyor Bakrni zabt etdi. Shu yerdan 463 yili rajab / 4 aprel – 3-may 1071 oyida Vizantiyaga qarshi lashkar tortib Arjish, Malazgirt, Arzon, Bitlis, Xilatni zabt etdi va bu yerdan askarlarini Ozarboyjondagi Xoy va Solmas shaharlariga olib ketdi. Chorshanba kuni, 15 zu-l-qa'da 463 yili sulton va Vizantiya imperatori Xilot va Malazgird orasidagi az-Zuhra degan joyda yaqinlashdi. Sulton imperatorga yarashishni taklif qildi, biroq u javob berdiki, vaqtincha yarash Rayda bo'lishi mumkin. Raqiblar ro'para kelganlarida ma'lum bo'ldiki, rumliklar qo'shunlari atrofida xandaq kovlabdilar. Shunda sulton dedi: "Allohga qasamki, ular tormor bo'ladilar. Shuncha lashkarga ega bo'lib yana uning atrofiga chuqur kovlash ularning qo'rqqoq va yuraksizliklarini ko'rsatadi". "Quyosh botayotgan vaqt va muhoriya changi sekin o'tirganda ar-Rum shohini halokat va asirlik qo'li bag'riga bosdi. Bu voqea shunday yuz berdi. Sulton g'ulomlaridan birining oti arqonini uzib ketdi va u otining izidan borib qimmatbaho toshlar bilan bezalgan yugani va tilla egarlik boshqa otni topti. Ot yonida yerda bir kishi o'tirar edi, ikki qo'li orasida tilla dubulg'a, tanasida oltin halqalardan qilingan sovut bor edi. G'ulom uni o'ldirmoqchi edi, biroq u odam unga dedi: "Men Rum qaysariman! Meni o'ldirma! Shohlarni o'ldirish sharmandalikdir".

G'ulom uning qo'l-oyoqlarini bog'lab sulton qarorgohiga sudrab olib keldi, va biror bir rumlik asir shohni ko'rganda yuzini yerga surmasdan uni kutib ololmasdi. Sulton qarorgohida xushxabar sulton xufton namozini o'qayotgan vaqtda tarqaldi, shohni uning huzuriga kirgizdilar. Hojiblar uni sochlari va giribonidan tutib olib yerni o'pishi uchun engashtirmoqchi bo'ldilar. Biroq u sulton oldida yerni o'pmadi, chunki shohona kibr va nafsoniyati bunga yo'l qo'ymadi. Shunda sulton dedi: "Tinch qo'yinglar uni! Bu kunni ko'rgani o'zi unga kifoyat qiladi!".

Sa'd ad-davla Gavharoinning vazir Nizomulmulkka hadiya qilingan bir quli bo'lgan. Biroq u bu hadiyani qabul qilmay undan nafratlandi. Rad etdi. Sa'duddavla ko'proq vazir diqqatini g'ulomga tortmoqchi bo'lardi va Nizomulmulk bir marta dedi: "undan ne foida? Nima, u Rum qaysarini asir qilib olib kelarmidi?!".

Va darhaqiqat vazir Nizomulmulk aytganidek bo'ldi: muhoriya kuni bu g'ulom asir sifatida ar-Rum shohini olib keldi". Sulton zanjir bilanshohni boylashni buyurdi va g'ulomga undan mukofot uchun biror narsa so'rashni tiladi. U G'azniga bu xushxabarni shaxsan yetkazish uchun ijozat so'radi va sulton uni bu huquq bilan sazovor etdi. Roman Diogen asirda bo'lganida saroy ahli tazyiqi bilan Yevdokiya o'zining katta o'g'li Mixail VII Dukani (1072–1078) imperator e'lon qiladi. Roman Diogen sulton tomonidan ozod etilgani va u imperiyaga qaytayotgani haqida xabarini eshitib, imperator Mixailning amakisi Ioann Duka Yevdokiya Roman Diogenni taxtdan tushirilgani haqida manifest talab qildi. Yevdokiya bu talabni ijro qilmagani uchun monastirga qamaltirildi. Keyinchalik bo'lib o'tgan o'zaro urushlarda Roman Diogen yolg'izlanib qoldi va Adanada qamal qilindi. U monastirga borish sharti bilan taslim bo'lib, taxtdan voz kechdi. Biroq bunga qaramasdan u ko'r qilindi va 1072-yili Proti orolida vafot qildi.

Mazkur jang Vizantiya va saljuqiylar o'rtasidagi ziddiyatlarning natijasi bo'lib, saljuqlarning rumliklar yerlariga bostirib kirishlarini ochib berdi. Bu g'alaba faqat harbiy

g'alaba bo'lmasdan, balki islom dinining ham g'alabasi sanaladi. Shundan keyin saljuqiylar 400 ming km.2 ga teng hududlarda islomni tarqatdilar. Bundan keyin ham abbosiy xalifaligiga tobe hududlar yanada kengayib boraverdi. Bu urushda Vizantiya imperatorining o'z yaqinlari bilan birga shaxsan asir tushgani ham saljuqlar g'alabalarini salmoqli qilib ko'rsatdi. Sulton Alp Arslonga amir al-muminin al-Qoim bi amrillohdan zafar va g'alaba munosibati bilan muboraknoma keldi. Xalifa unda sultonga shunday xitob qilgan edi: "O'g'lim, valadi sayyidim! Jalolatli, oliy, mansur va muzaffar, sultoni a'zam, maliki arab va ajam, barcha xalqlarning shohi, din ziyosi, musulmonlar xaloskori, imomning hamkori, odamlarning panohi, qahhor davlatining tayanchi, a'lo darajadagi dinning toji, musulmon diyorlarining sultoni, amir al-mumininning burhoni va h.

Ulug' sulton 465 yilning boshida yurishga o'tlanib Jayhundan Termizga keladi. U bilan birga 100 ming otliq – xalq dastalari hasharchilar, g'ulomlar va oddiy qora xalqdan iborat bor edi. Uning mo'ljali Qoraxoniylar hukmdori Shams al-mulk Tamg'och – Shams al-mulk Abu-l-Hasan Nasr I ibn Ibrohim (1068-1080) edi. Uning otasi Imod ad-davla Abu-l-Muzaffar Ibrohim ibn Ilek Nasr – Tafg'och at-Turkistoniy haqida ma'lumotlar mavjud. Xalifa al-Qoim bi amrilloh saroyiga elchilar yuborib u Imod ad-davla, Toj al-milla, Izz al-Umma, Kahf al-Muslimin, Malik ash-Sharq va-s-Sin, Tafg'oj ibn Bug'roxi, Sayf Amir al-Muminin, kabi unvonlarni olgan. Imod ad-davla 470 h.y. ramazon oyida (18-mart – 16-aprel 1078) vafot etgan.

Sultonning hamrohlari Marv nohiyasidagi Barzan (Sibt al-Javziyda – Berun) uzoq qamaldan keyin qal'a garnizonini taslim bo'lishga majbur qildilar. Qal'a hokimi Yusuf al-Xvorazmiy sultonga chiqib taslim bo'lishidan oldin xotini, uch nafar o'g'lini o'zi o'ldirib, ikkita pichoqni yashirilgan holda qal'adan chiqqadi. Sulton uni qilgan yovuzliklari uchun qatl qilmoqchi bo'lib, to'rtta qoziq qoqib ularga uning qo'l va oyoqlarini boylashni buyurdi. Yusuf shunda unga deydi: "Ey xunosa! Erkaklarni shunday o'ldirishadimi?!" Sultonning jahli chiqdi va qo'lga o'q va yoyni olib ikkita qarovulga uni qo'yib yuborishlarini buyurdi. Sulton o'q otdi biroq o'q nishonga tegmadi, vaholanki sulton otgan o'qlar biror marta xato ketmagandi. Yusuf taxtga o'tirgan sultonga tashlandi va sulton ham joyidan turib pastga tushmoqchi bo'ldi. Biroq u qoqilib yuzi bilan yerga tushdi. Yusuf sultonga tashlanib unga o'tirib oldi va biqiniga pichoq urdi. Yonida turgan Sa'd ad-davla Gavharoingaga ham Yusuf bir nechta jarohat yetkazdi, biroq u yiqilmadi. Shunda Yusufga armani bo'lgan bir farrosh yetib kelib, temir cho'qmor bilan boshiga urib o'ldirdi. Turklar ham yetib kelib uni qilichlari bilan parchalab tashladilar"

Sulton bundan keyin uch kun yashadi va rabi I oyining oxirgi shanbasi, 465 yili vafot etdi. Uning hukmronligi o'n yil davom etdi. Uning o'g'illari – Malikshoh, Tekish, Ayozi, Tutush, Bo'ri Bars, Arslon Arg'un. Uning Sora va Oysha ismli qizlari bo'lgani ham a'lum. Alp Arslon davlatini o'g'li Malikshohga vasiyat qiladi. U 44 yilu ikki oy yashadi va Marvda, otasi va amakisi qabrlari yonida ko'milgan. Sulton o'z o'g'li Malikshohni vaziri Nizomulmulkka itoatli bo'lishini vasiyat qilgan edi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Sadriddin al-Husayniy. Axbor... – B. 71-72. Shazarot az-zahab, 51/286;
2. Sadriddin al-Husayniy. Axbor... – B. 50. Sallobi Ali Muhammad. Davlat as-salojiqa. – S. 71 va keyingilari;
3. Rovandiy. B. 109.; Özen Tok. Rahatü's-sudür va Ayetü's-sürür'da geçen selçuklu teşkilât tarihi ile ilgili hususlar // Sosyal Bilimler dergisi. Sayl 8, Yil 1999. – S.140.
4. Konalevskiy, 129, 189; Bosworth. The Gaznavids, 218–219; Koymen, I, 99).
5. Ibn al-Asir, VIII, 22; Mirxond, IV, 72; ibn Funduq, 71; qiyos uchun qarang: Koymen, I, 113–116; Mirxond, IV, 72.
6. Ibn al-Asir ma'lumoti bo'yicha (VIII, 22), Saljuq 107 yil umr ko'rgan.
7. Rashid ad-din (II/5, 5), (Saljuq avlodlari haqida qarang: Kafesoglu. Selcuk ogutlari. 117–130).

8. Al-Bundari, 5: Ibn al-Asir, VIII. 22; Ibn al-Javziy, VIII, 233: Juzjoniyy, I, 118; Mirxond, IV, 97. Hyp bugungi Nur-ota – Buxaroning shimol-sharqida joylashgan. Qarang: Narshaxiy, 10-11; Bartold. Turkestan, 171.

9. Ágoston, Gábor, and Bruce Alan Masters. Encyclopedia of the Ottoman Empire. New York, NY: Facts On File, 2009.

SALJUQIYLAR DAVLATIDA SIYOSIY HAYOT MALIKSHOH DAVRIDA

Rajabov Shohizamon Nusrat o'g'li

BuxDU mustaqil izlanuvchisi

Tel: 99 707 91 37

Sulton al-kabir jalol ad-davlat Abul-fath “Malikshoh, Alloh uni rahmat qilsin, saljuqiylar maliklari marjoni orasida eng katta gavhar bo'lib, u barcha tugunlarni ochishi bilan mashhur edi va Yerning barcha iqlimlarida ozod va to'laqonli hukm surardi. Bunday baxtni Allohundan oddin va keyin ham birovga berilmagan edi. Uning eng katta baxti shu ediki, otasining biror-bir yurishida unga hamrohlik qilmagan edi, faqat otasi o'ldirilgan yurishda birga bo'ldi. Otasi ham o'g'liga qo'shunni topshirish va ular ustidan boshqarishni vasiyat qilish uchun qancha kerak bo'lsa shuncha tirik qoldi”.

Sulton Malikshoh Marvga qaytganida barcha hukmdorlar unga itoat qildilar. Sulton o'z amakisi Qovurd ibn malik Dovudga maktub yozib taxtga kelishini ma'lum qildi.

Sharaf al-mulk Abu Sa'd al-mustafiy al-Xvorazmiy Nizomulmulkka bergan maslahati bilan sulton Nishopurni poytaxt sifatida tanlab 465 yili 16 rabi II oyi, juma kuni Nishopurga keladi va barcha askar amirlari va davlat a'yonlariga tuhfa va hadiyalarni xazinadan olib tarqatadi.

Malik Qovurdga akasi sulton Alp Arslon vafoti haqidagi xabar yetib borgach, u Ummondan Kirmonga keldi va dengizni suzib o'tdi va sulton Malikshohga quyidagi mazmunda xat yozdiki: “Men katta akaman, sen esa katta o'g'il. Men akam – sulton Alp Arslon ning vorisiman, sen emas”. Sulton Malikshoh javob berdi: “o'g'il mavjud bo'lganda aka voris bo'la olmaydi!”.

Amir Temur Oq – amir Farruxshohning o'g'li va vazir Nizomulmulk malik Qovurdga noma yuborib uni itoatga da'vat qildilar. Qovurdbek shoshilinch bilan Ummondan Kirmonga ravona bo'ldi va besh ming otliq va to'rt ming piyoda askar bilan sulton xazinasi turgan Rayga yurish qildi. Biroq Malikshoh undan ilgariroq yetib keldi va Qovurd umidini bog'lagan turkmanlarga 500 ming dinor va 5 ming sarpo va qurol-aslihalarni tarqatib berdi. Qovurdbek ikki kunga kech qoldi va uning muqaddimasi Rayga yaqin joyda tormor etildi. Muhoraba 465 yili sha'bon oyida bo'lib o'tgan.

Sarkarda amir Su tegin malik Qovurd muqaddimasiga hujum qildi va uni tormor etib tarqatib yubordi. Sultonning o'ng qanotida amir Su tegin, chap qanotida Temir Oq turardilar. Malik Qovurdning to'qqiz nafar o'g'illari – Ahmad, Umar, Husayn, Kirmonshoh, Sultonshoh, Turonshoh, Shohonshoh, Mardonshoh va Amironshoh bor edi. Ularning ba'zilar o'ng qanotda, ba'zilar chap qanotda edilar, ba'zilar otalari bilan qalbdan turardilar. Malik Qovurd uning akasi Alp Arslonning askarlari uni ko'rishlari bilan unga itoat qiladilar, deb niyat qilgan edi, biroq vaziyat butunlay aksi bo'ldi.

Malik Qovurdning chap qanotiga o'z odamlari bilan arablar amiri Muslim ibn Quraysh hamla qildi va Kirmon askarlari tormor qilindi. Malik Qovurdni esa Hamadon tog'larida amir Temur Oq asir oladi. Malik Qovurd amir Temur Oqga uni qo'yib yuborishi uchun iqta' mulklari va boylik va'da qiladi. Biroq amir Temur Oq uni Malikshoh oldiga boshlab keladi.

Sulton Malikshoh uning istiqboliga chiqadi va uni kechirib yuboradi. Biroq vazir Nizomulmulk va amid Abu-r-Rizo ishtirokida Qovurd bug'ib o'ldirildi.

Shu yilning ramazon oyida sulton Isfahonda ramazonni o'tkazib Fors viloyatini amir Ruknuddavla Qutlug' teginga, Ummon va Kirmon mamlakatlarini malik Qovurd o'g'illariga beradi (quyiroqda ularning Kirmondagi hukumatlari yoritilgan).

Sulton Rayga qaytganida ukasi Ayozi vafotining xabari keladi. Amir Shihob ad-davla Qutb al-milla Ayozi – sulton Tug'rubekning katta o'g'li bo'lib, u ham Qovurdbek kabi taxtga da'vo qilgan. 466 h. y. (6 senyabr 11073–26-avgust 1074) vafot etgan.

So'ngra sulton boshqa ukasi malik Shahobuddavla Tekishni qimmatbaho sarpolar bilan sarafroz etib, unga Balx va Toxaristonni beradi. Sultonlarda Shihob ad-davla Tekish sultondan mustaqil tarzda umrguzaronlik qilib, bosqinchilik va razil ishlar bilan mashg'ul bo'lgan. Ramazon oylarida eng katta masjidlarda mayxo'rlikka izn bergan. Oxiyri sulton uni Damg'ondagi Firuzko'h qal'asida qamaydi.

Malikshoh "Mahd al-Iroq" (Iroq beshigi) laqabini olgan qizi Gavharmalikni G'azni hukmdori sulton Ibrohimning o'g'li sulton Mas'ud ibn Ibrohimga uzatadi.

Raydan sulton Jurjon, Saraxs va Bodg'is sari ravon bo'lib amir al-umaro unvonini olgan jiyani Usmon ibn malik Dovudga Valvolij viloyatini berdi. Sulton unga: "Al-Malik al-Muayyid Rukn ad-din (Malik – dinning madadi va tayanchi)", deb xitob qildi. Sulton unga marosimlarda navba urishiga ijozat berdi va unga qora chodir tikishni amr qildi.

Sulton Hirot viloyati va G'archiston nohiyalarini esa ukasi Bo'ri Barsga beradi.

Shu vaqtda saljuqlarning mulklariga Xoqon sulton Malikshohga shunday maktub yozdiki, unda ikki xil – ham "yoqimli" va ham "qayg'uli" ma'no bor edi. Qisqasi unda yozilgan ediki, Termiz o'lkasi va uning qal'alari Movarounnahr mamlakatiga kiradi va ular xoqonning voliylari tasarrufida bo'lmog'i kerak: shundadir oramizdagi rozilikning mustahkamligi va xayrxohlikning barqarorligim, ezgu iroda va yaxshi fazilat nishonasidir. Ammo bu maktubning kamchiliklari shunday so'zlar ediki, ularning zamirida qilichlarning zarbalari va o'qlarning ranji ko'rinar edi.

Ulug' sulton Malikshoh otga mindi va yerni titratadigan qo'shunni boshlab yurish qildi. U Balxga yetib kelganida uni shahar a'yonlari va ulug' imomlar kutib oldilar. Ular xoqonning zulmu sitamidan shikoyat qilib, dedilar: "Biz doim Movarounnahr askarlarining oqibatini o'ylamay qilgan bosqinlariga duch kelamiz. Ular juda yaramas qavm: ahddan qaytish va va'daga xilof ish tutish ularning oddiy ishlaridir".

Shu vaqtda sulton oldiga chopar kelib o'g'li olamga kelishi haqida xabar berdi. Uning toleini munajjimlar yulduzlar orqali aniqlab, aniqladilarki, u yaqin va uzoq mamlakatlarni zabt etgay. Sulton o'g'liga bobosi Muhammad Alp Arslon xotirasi uchun ism qo'ydi. Bu kelajakdagi sulton Muhammaddir.

So'ngra xoqon elchisi keldi, yzi bilan 50 man og'irligida cho'qmor miqmaa va 10 manlik qilich olib keldi. Elchi dedi: "Ey sulton! Xoqon senga aytadiki: "Biz bu qilich bilan faqat urush emas, balki uynaymiz. Agarda uning zarbi sovutga tegsa, u yerga kirib ketadi, agrda bu cho'qmor bilan urilsa, unda temir sovut qayerdayu yer qayerdaligini bilmaydi kishi!".

Sulton birozi jim turdi keyin aksar a'yonlarini chaqirishni buyurdi, o'zi esa maydon sari otlandi, qo'liga cho'qmorni olib boshi uzra yetti marta aylantirdi va 80 qadam nariga uloqtirdi. Keyin qo'liga qilichni olib bir zarb bilan tuya boshini buynidan ajratib tashladi. Oxiyri qo'liga yoyni oldi va elchiga dedi: "xoqoningga ayt: Senda gurzi bo'lsa bizda qamchi bor, senda qilich bo'lsa bizda kamon bor!". U yoyni elchiga berdi. Elchi bilan birga No'sh tegin al-Mu'ammariy bordi. Al-Mu'ammariy Samarqand atrofiga yetib borganida unga xoqon minadigan otlaridan birini olib keldilar. Ot juda sarkash bo'lib, unga mingan barchani o'ldirar edi. Al-Mu'ammariy bu otga mindi va uni yerga yotqizdi va sog'-salomat xoqon huzurigacha bordiyu elchilik majburiyatini bajargan holda yoyni xoqon oldiga qo'ydi. Xoqon undan o'q uzolmadi, hatto uning ipini tortishga kuchi yetmadi. U yoshgina go'zal qiz oldidagi qari cholga o'xshab qoldi.

Xoqon ukasi Buqa Tegin Xizr (vaf. 1081 y.?)ni Termez qal'asiga yuboradi va u borib qal'ada joylashadi. 467 yili muharram oyida sulton vaziri Nizomulmulk bilan Termezga

otlandi. Ibn al-Asir ma'lumoti bo'yicha yurish 466 h.y. safar (6-oktabr – 5-noyabr 1073) oyidan keyin bo'lgan. Yurishdan oldin sulton Malikshoh xalifa bergan sarpolarini kiygan va uni sulton deb e'lon qilingan xalifa farmonini olib Termizga yurish qilgan.

Qal'a aholisi avval amon tiladilar va sulton ularga amonlik berdi. Biroq urush olovi uchib ketganda ikki g'ulom terib olingan kamon o'qlari uchun janjallashdilaru muhoriba yana oldingidan ham qattiqroq alanga oladi. Qal'a aholisi tutib asir olindi, ularni zanjirlar bilan bandi qildilar, biroq sulton ularni kechirdi, qal'a esa ulug' sulton Malikshoh istehkomlari qatoriga kiritildi. Xoqonning ukasi El teginga sulton izzat-ikrom ko'rsatib, faxriy sarpolar bergan. Sibti ibn al-Javziy esa yozadiki, Termiz qamalida Buxoro va Samarqand hukmdori Shams al-mulk ibn Tamg'ochxonning ukasi Tuqa/Buqa tegin asir tushgan edi.

Qo'shun sarkardasi Su teginga qal'ani qayta tiklab, mustahkamlash ishlari buyurildi. Amir Mikoil sulton qo'shuni muqaddimasiga bosh bo'lib yurishga chiqdi va Samarqand ostonasida qo'sh urdi. Samarqand hokimi sulton Malikshoh askarlari yaqinlashganda qochib ketib, keyin vazir Nizomulmulk orqali sulton bilan yarash tuzdi.

Sulton Balxga qaytdi va Xurosonni ukasi malik Shihobuddavla Tekishga berib, Rayga ravon bo'ldi.

Shu orada amir al-muminin al-Qoim bi amrillohi – Aba Ja'far Abdulloh ibn al-Qodir billoh Ahmad ibn al-amir Is'hoq ibn al-Muqtadir billohi Ja'far ibn al-mu'tazid al-Abbosiyy al-Bag'dodiy 13 sha'bon, 467 yili vafot etadi. Onasi Badr ad-Dajiy ismli arman ayoli bo'lgan. Uning xalifalik muddati qirq to'rt yilu sakkiz oy 27 kun edi. U 75 yilu sakkiz oy sakkiz kun umr ko'rdi. Uning vaziri rais ar-ruaso Abulqosim ibn Maslama bo'lgan. Uni keyinchalik yuqorida zikri qilganimizdek Arslon al-Basossiriy qatl etadi. Vazir Abu-l-Qosim ibn Maslama vafotidan keyin 453 h. y. (26-yanvar 1061–14-yanvar 1062)da Abu-l-Fath Mansur ibn Ahmad ibn Dorast/Durust vazir tainlandi, biroq bir yildan keyin xalifa uni mansabdan suiisti'mol qilgani uchun vazirlikdan oladi. U 467 h. y. (27-avgust 1074–15-sentabr 1075) Ahvozda vafot etgan. Undan keyin Mayofariqqin Nasr ad-davla ibn Marvon vaziri bo'lgan Faxr ad-davla Amid al-Mulk Abu Nasr ibn Johir (tav.398 h. y.) vazir bo'ldi. U 476 h. y. safar oyida (20-iyun – 19-iyul 1083) vazirlikdan tushirildi va sulton Malikshoh uni Diyor Bakrda hokim etib tainladi. Vazir Faxr ad-davla 486 h.y. muharram oyida (6-mart – 4-aprel 1093) vafot etgan.

Keyin Faxruddavla Abu Nasr Muhammad ibn Johir vazir bo'ldi.

Al-Qoim bi amrillohga al-Muqtadiy voris bo'ldi. Uning to'liq ismi Abulqosim Izzatiddin Abdulloh ibn az-Zaxirat ad-din Muhammad ibn al-Qoim bi amrilloh ibn al-Qodir ibn Is'hoq ibn al-Muqtadir ibn al-Mu'taziddir. Uning onasi umm al-valad (joriya) armaniy ayol bo'lgan.

U o'z bobosi al-Qoim bi amrillohi vafot etgan kunda xalifa deb e'lon qilindi. Unga amirlar, akobir va ashroflar bay'at qildilar. Keyin u qasrdan chiqdi va jamoat bilan asr namozini o'qidi, keyin bobosining tobutini olib keldilar va u janozasini o'qidi. Xalifaning bobosi uning xilvatxonasi bo'lgan xonada dafn etildi.

Xalifalik taxti al-Muqtadiy bi amrillohga qaror topdi. Bog'dod uning hukmronligi ayomida govjum va nufusli edi. Xalifa nomidan xutba Yamanda, ash-Shom va Bayt ul-muqaddasda o'qildi. Uning xalifalik davrida musulmonlar qayta ar-Ruha va Antokiyani vizantiyaliklar qo'lidan tortib olishadi. 480 hajriy iyli xalifa shofiiy shayxi Abu Is'hoqni sovchilikka yuborib Malikshoh qiziga uylangan. Bu nikohdan Ja'far degan farzand olamga keladi. Malikshoh qizining sepini 130 tuyaga ortib Bog'dodga yuborgani ma'lum. Malikshoh qizini Sa'dudavla Gavharoin, amir Barsuq va boshqa a'yonlar kuzatib borgan.

467 yili sulton Malikshoh Hirotdagi Murg'obga qaytadi. Sulton saroiyga amir al-umaro Usmon va uning qarindoshlari kelishadi. Uni vazir va davlat arkonlari kutib olishdi. Sulton saroiyga yana malik Shihobuddavla Tekish ham keldi va unga ham izzat-ikrom ko'rsatildi.

So'ngra sulton Balxga qaytayotib lashkar sarkadasi-qoid amir Su teginga qo'shun muqaddimasi bilan Balxga borishini buyurdi, chunki xoqon Shams al-mulk yana harakatga kelgan edi. Su tegin tezlik bilan yurib Jayhun sohilida xoqon lashkari bilan uchrashadi. Xoqon

shams ul-mulk Termez qal'asini qo'lga kiritadi va u yerda Kabud joma ispahbedini qatl qiladi. Biroq qal'a ikkinchi marta sulton odamlari tarafidan bosib olindi, xoqon askarlari esa mag'lub bo'lib, muhorabadan yuz o'girib qochadilar.

So'ngra sulton Shams ul-mulk tomon yuzlandi va ikki lashkar qo'shlarining mash'alalari Naxshab chegarasida paydo bo'ldi. Xoqon Shams al-Mulk 473 h.y. muharramida (22-iyun – 21-avgust 1080) vafot etgan. Mazkur voqealar 471 h. y. (14-avgust 1078–3-iyul 1079) bo'lib o'tgan. Sulton Malikshoh, Naxshab yaqinida qoraxoniylar qo'shinlarini mag'lub etib, Samarqandni qamal qilishadi va xoqonni taslim bo'lishga majbur qildilar. Sulton uni Isfahonga olib ketadi va uni kechirib Samarqandga ketishiga ruxsat berdi.

Sulton Isfahondan Rayga qaytadi, so'ngra Shomga yurish qildi. Turklar Antokiyagakirdilar. Matteos Urfayetsi ma'lumotiga qaraganda (161), Antokiya (Antioxiya)ni saljuqiylar 477 h. y. (10-may 1084–28-aprel 1085) zabt etishgan. Shaharni Sulaymon ibn Qutalmish (1074-1085) olgan. Vizantiya Antokiyada 358 h. y. (25-noyabr 968– 13-noyabr 969)dan egalik qilib kelgan. Antokiyani zabt etgan Sulaymon ibn Kutalmish Vizantiyani sharqdagi oxirgi tayanch punktidan mahrum etgan edi.

Sulton Arron va Abxaz mamlakatlariga yetib borganida Vizantiyaimperatoridan elchisi pullar va katta boylik bilan keldi. Asirga tushgan imperator Roman Diogen sulton Alp Arslon ga saljuqiylarga o'zi uchun 1.5 mln dinor va har yili 360 ming dinor o'lpon to'lash majburiyatini olgan edi. Shunda Anatoliyaning katta qismi ham garov sifatida saljuqiylarga o'tdi. Bu mablag' saljuqiylarga kelib tushgan. Biroq Roman Diogenning vorislari bu bitim shartlarini keyinchalik bajarishidan bosh tortadilar. 1077-yili kichik Osiyoda saljuqiy sultonligi tashkil topdi va unda Qutalmish avlodlari hukm surardilar.

Malikshoh davrida saljuqiylar Suriya va Antokiyani zabt etib, Konstantinopolgacha borishgan. Malikshoh bu viloyatlarga 3 mln. tilla dinor o'lpon soldi va ular sulton xazinasiga kelib tushadi.

Sulton Halabga qaytadi, ammo malik Shihobuddavla Tekish yana isyon ko'taradi. Sulton o'n kun deganda Halab va Nishopur orasidagi masofani bosib o'tdi. Shunda u bilan faqat yuz nafar otliq bor edi. Malik Shihobuddavla Tekish Termiz qal'asida joylashdi, biroq sulton uni qal'adan chiqishga majbur qildi. Zero Alloh uning oziq-avqot zaxirasini kam qilib, o'limini yaqinlashgan edi. Bu qal'ani sulton Malikshoh uch marta qo'lga olgan edi. 473 h.y. muharramida Samarqand va Movarounnahr hukmdori Shams al-Mulk vafot etgandan keyin taxtni uning ukasi Hasan Oy tegin egalladi. Xudi shu vaqtda Malikshohning ukasi Tekish ham Amudaryodan o'tib Buxoro sari ravon bo'ldi. Hasan 8 ming turkman askarlari bilan unga qarshi chiqdi va Jarovand (Buxoro va Termiz oraliqi)da Tekishni tormor qildi. Shundan keyin Hasan Samarqandga kirdi.

Shu yilning sha'bon oyida (15-yanvar –12-fevral 1081) sulton yana isyonchi ukasiga qarshi yurish boshladi. Bu daf'a Tekish Marvarud, Marv, Najahon, Termiz va boshqa shaharlarni zabt etib qo'shunlarini Nishopurga tashladi. Biroq Malikshoh Tekishdan ilgariroq Nishopurga kelib kirdi. Tekish bundan xabar topib Termezga chekindi. Aka-uklar orasida qisqa muddatda yarash yuzaga keldi. 475 hijriy yili Malikshoh yana Tekishni tinchitish uchun lashkar tortadi. 477 h. y. (10-may 1084–28.aprel 1085) Tekish yana isyon ko'tardi va Marvarud qal'asini va Saraxsdagi boshqa mahallarni qo'lga kiritdi. Bu navbatda 478 h.y. 9 djumada II oyida (2-oktabr 1085) Tekishni sulton ko'r qildi va qamadi. Tekish 20 ramazon (9-yanvar 1086) Firuzkuh qal'asiga yuborildi.

Sultoni a'zam muizzu-d-dunyo va-d-din Abilhoris Sanjar ibn Malikshoh ibn Alp Arslon ibn Dovud ibn Mikoil ibn Saljuq, yamin amir al-muminin juma kuni, 25 rajab oyi, 477 yili al-Jazira nohiyasidagi Sanjar shaharchasida tavallud topadi.

Saljuqiylar manfaatini yoqlab yozilgan ba'zi muarrixlar, jumladan Sadriddin Husayniy Sanjarni olamga kelishini ham ilohiy asos bilan talqin qilmoqchi bo'lib soxtalashtirish yo'lidan ham borgan:

“Ba’zi kitoblarda Xuzayfa ibn al-Yamon, raziyallohu anhudan Payg’ambar (s.a.v.)dan rivoyat qilinadiki, Rasululloh (s.a.v.) dedi: “Oxir zamonda bir kishi chiqadi va u Jayhun sari azm qilib, Sharq tomonga katta lashkar bilan yurish qiladi. U Xuroson hukmdorini va xitoy turklarini mag’lub qiladi. Bu odam bug’doyrang, qorni va boshi katta bo’lib, ovozi baland va yuzida chechak asorati bor. Uning o’ng qo’lida bir yoki ikkita xoli bo’ladi. U Xurosonni zabt qiladi. Uning ismi esa al-Jazira nohiyasidagi shaharcha nomiga monand bo’ladi. U otliqlari va piyoda askarlari zabt etgan Marvda yashaydi. Garchi u hukmdorlarning ustidan g’olib chiqsa ham uni Sharq va Xitoydan bostirib kelgankatta askarlar mag’lub qilishadi. Shundan keyin uning davlati zaif bo’ladi va Xurosonda haraju maraju avj oladi”.

Bir tarafdin bu soxta rivoyat Sanjar hukumatining ilohiylashtirish legitimatsiya usuli edi.

Ulug’ sulton Jaloluddavla Abulfath Malikshoh ibn Alp Arslon ni ikkinchi marta Xurosonga 482 h. y. (16-mart 1089–5-mart 1090) yurish qiladi. Shunda u Qoshg’ar chegarasiga borib bu vaqtda Sharqiy qoraxoniylar davlatining xoqoni bo’lgan Hasan ibn Sulaymon (467–496/1074–1103) bilan kelishuv imzoladi. Keyin Movarounnahr xoqoni Hasan Oy Tegin ham unga o’z itoatini izhor qiladi. Mazkur yurishda Malikshohning otabeki va xojayi buzurgi, vaziri Nizommulk unga hamrohlik qilgan.

Biroq vazirligi 27 yil davom etgan Nizommulk botiniylar tomonidan shanba o’tar kechasi, 10 ramazon 485 yili o’ldirildi. Toj al-mulk Abo al-G’anoim – sulton Malikshohning xazinaboni, uning xonadonining noziri va bolalarining vaziri, sultonni vazir Nizommulkka qarshi qilib qo’yg’an edi. Sulton tarafdin vazirga nisbatan noroziliklar paydo bo’la boshladi va u vazirni amalidan olmoqchi bo’ldi, biroq buni qilolmasdi, zero askarlar va cherik unga moil edilar. Ular uni amalidan olishda ojizlik qilib, yuqorida bayon etilganidek, unga o’sha daylamiyini gij-gijladilar. Toj al-mulk – Abu-l-G’anoim Marzubon ibn Xusravi Firo’z “Ibn Durust” (To’g’ri, durust) laqabli bo’lib Malikshohning zavjasi – Turkon xotunning seviklisi bo’lgan. Saroy fitnalariga bosh bo’lib, davlat ishlariga aralashgan bu ayol bilan Toj al-mulk qari vazirga sultonni qarshi qilib qo’ydi.

Toj al-mulk qadim eronlik vazirlarning avlodlaridan bo’lib, mashhur sarkarda Su Teginga xizmat qilib, uning tavsiyasi bilan sulton Malikshoh Toj al-mulkni devoni tug’ro va inshoga rahbar qilib tainlaydi. Nizommulk vafotidan so’ngra Toj al-mulk bir muddat vazir sultoni bo’lgach davlat ishlaridan Nizommulk tainlagan odamlarni siqib chiqardi.

Sulton va Toj al-mulk ularning umrlari buyuk vazir Nizommulksiz tashvishsiz o’tadi deb, o’yladilar biroq vazirning o’limidan sultonning o’limigacha 36 kun, sulton o’limidan to Toj al-mulk o’ldirilishgacha ikki oy o’tdi xolos. Menimcha bu qotillikda Sulton Malikshohni ham qo’li bo’lgan.

Nizommulk turklarni mulk – iqto bilan ta’minlagan birinchi amaldor sanaladi. U ikkala Iroq va Xurosonning ba’zi nohiyalarida “an-Nizomiya” nomi bilan madrasalar barpo qilgan. 468 yili u Abu Sa’d as-Sufiy yordami bilan Bog’dodda “an-Nizomiya” madrasasini qurib bitkazdi. Unda imom Abu Is’hoq ash-SHeroziy o’limigacha, ya’ni 476 yili, jumada II oyning oxirigacha ta’lim bergan. Uning vafotidan keyin Nizommulk Abu Nasr ibn Sabbog’ni mudarris etib tainladi.

Nizommulkning ishlariga madad bergan do’stlari bo’lgan: ular orasida sohibi devoni insho Kamoliddin Abu Rido Fazlulloh ibn Muhammad, sohibi devoni ashraf al-mamolik Xoja Sharaf al-mulkni tilga olish mumkin.

Ash-Shibl ad-davla Abu-l-Hayjo al-Bakriy vazir Nizommulk vafotiga bu marsiyani aytgan edi:

Vazir Nizommulk edi gavhar yashirin,
Yaratgan edi uni Rahmon sharafdin.
U charaqlaganda ayom bilmadi qadrin,
Qaytardi avaylab yana sadafga o’zin.

Sultoni a'zam jalola-d-dunyo va-d-din Abilfath Malikshoh ibn Alp Arslon ibn Dovud ibn Mikoil ibn Saljuq nomini olgan saljuqiylar sultoni Isfahondan chiqqanida Doru-s-salom (tinchlik shahri – Bog'dod)ga ravon bo'lib, kasallikdan 16 shavvol, 485 yili vafot etadi. U 38 yil, uch oy va 27 kun umr ko'rib, 17 yil va yana bir necha oy hukm surdi. U o'z otasining qabri yonida dafn etilgan.

“Sulton Malkshoh shunday mamlakatlarni egalik qildiki, undan oldin va undan keyin ham birov-bir malik jamlab hukmronlik qilmagan edi. O'zining mamluklarini mamlakatlar hukmdori etib tainladi”. U o'zining g'ulomi Barsuqni Vizantiya tarafiga yubordi va u ularni bosib olib, ularga 300 ming dinor sulton uchun va 30 ming dinor o'zi uchun to'lov tainladiki, imperator bularni o'lpon sifatida to'lardi.

So'ngra Malikshohning o'zi ash-Shom tarafiga, keyin Konstantinopolga lashkar tortgan va uni qamal qilib, aholisini bir million qizil dinor to'shlashga majbur qildi. U Konya, Oqsaroy, Qaysariya va tevaraklaridagi barcha nohiyalarni zabt etib bu yerga malik Rukniddin Sulaymon ibn Qutulmish ibn Isroil ibn Saljuq (1086) ni hokim etib tainladi. Sulton Antokiyani ham zabt etib, uni ham unga berdi. 1064-yili Qutalmish vafotidan keyin sulton Alp Arslon uning butun vorislarini qirib tashlamoqchi bo'ladi, biroq vazir Nizomulmulk sulolaning boshqa a'zolariga bu salbiy ta'sir qilishini o'qtirib uni bu amaldan to'xtatdi. Sulaymon Suriyada sulton noibi etib tainlandi va u tez orada aka-ukalari bilan Anatoliyadagi Malatiya, Qaysariya, Aqsaroy, Konya va Sivasni, ya'ni yarimorolining aksar qismini bosib oldi. 1081-yili Sulaymon Suriyadan Marmara dengizigacha yerlarni bosib olgach saljuq avlodlari orasida birinchi bo'lishni istadi va Malikshoh ukasi Toj ad-davla Tutush hukmi osti bo'lgan Suriyaga askar yubordi. 18 safar 479 h.y. (5-iyun 1086) Sulaymon urushda halok bo'ldi.

Sulton o'z ukasi malik Toj ud-davla Tutush ibn Alp Arslonni Dimashqqa yuborib, Misr va Mag'ribni egallashini buyurdi. U Dimashqni Otsizdan tortib olib uni o'ldirdi. Otsiz (Aqsiz) ibn Auq al-Xvorazmiy – turkmanlarning Navuqiya amirlaridan, sulton Alp Arslon dan Ko'rlu va SHO'klu bilan birga Erbasan rahbarligida ajrashib chiqqan edi. 1071-yili Otsiz Falastinni, 1076-yili Damashqni bosib oldi. 1077-yili Misrga bostirib Qohiragacha bordi. Misr askarlari unga zarba berdilar va u 15 nafar g'ulomi bilan najot topadi. Malikshoh Otsizning mag'lubiyatini eshitib Tutushga Suriyani zabt etish va Otsizni u yerdan haydashni buyurdi. 11 rabi II 471 h.y. (22-sentabr 1078) Tutush Dimashqni olib Otsizni qatl qildi. Bu yerda u yaxshi hukm surib ash-Shomning katta qismini zabt etdi va Misrga nisbatan o'z maqsadiga yetolmay vafot etdi.

Sulton Malikshoh o'z mamluklari Qosimu-d-davla Aq Sunqur – Halab hokimi va Buzon – ar-Ruho hukmdoriga Tutushga itoat qilishlarini buyurdi. U yana Sa'du-d-davla Gavharoinga Yamanni bosib olishini buyurdi va u askarlarining bir qismini sarkarda Turshak rahbarligida yuborib, Yamanning katta qismini zabt etdi va shu yerda u 70 yoshda olamdan o'tdi. Uning o'rnida Yuryunqush sohib Qutlug' amir al-hojj voliy bo'lib Turshak boshlagan ishlarni davom etdi.

Sulton Malikshoh ko'chmanichlar (bilod al-xirqavot) mamlakatiga ham bosib kirib Tarozi hukmdori Surxobni o'z itoatiga kirgizadi. Rayda u tayyorgarlik ko'rib Movarounnahrda ravona bo'ladi. Samarqandga yaqinlashib uni qamal qildi, uning hukmdorini tormor qilib, asirga oldi va mamlakatni zabt etadi. Bu hokim uning taxti oldiga jabduq ko'tarib keladi. Bu yurish davomida sultonga turklarning shohi YA'qub ibn Buqo tegin itoatga o'tadi. U bilan Malikshoh Isfahonga kelib kirdi, so'ngra unga izzat ikrom ko'rsatib uni o'z mamlakatiga qaytardi.

Arron mamlakatiga qarshi yurish vaqtida shirvonshohunga itoat qilib, har yili 70 ming dinor to'lash majburiyatini olgan edi.

“Sultonning niyatlari har doim ezgu edi, yo'llar uning davrida xavf-xatarsiz, oziq-ovqat zaxiralari esa farovon bo'lgan. Odamlar sulton haybatidan qattiq qo'rqardilar va unga katta hurmat bilan munosabat qilardilar, u esa zulmdan o'zini tiyar va hojatmandlarga nisbatan adolatli bo'lishni talab qilardi”.

Ibn al-Asir Sulton Malikshohni katta hududlarda hukm surganini ta'kidlab yozadi: "uning nomi bilan xutba Xitoy kengliklaridan Suriyadagi Tarumgacha o'qilardi. Unga Yaman va Hijoz itoat qilar edi. Har yili u Konstantinopol hukmdoridan xiroj olardi. Tarozi, Isfijob, Kashg'ar, Bolosog'un va boshqa uzoqdagi mamlakatlarning hukmdorlar unga tobe edilar. Unga Samarqand va Movarounnahr hukmdorlari ham itoat qilardilar".

Malikshoh davrida juda ham ko'p madrasa, masjid va boshqa qurilishlar amalga oshirilgan. 467 h.y. sulton va uning vaziri Nizomulmulk barcha munajjimlarni da'vat qilib Navro'z (22-mart) kunini yangi yilning birinchi kuni deb qabul qilishni taklif qilishadi. Bu taqvim "Jaloliya" degan nom oldi. Shu yili sulton farmoni bilan rasadxona barpo etildi va unda mashhur olimlardan Umar ibn Ibrohim al-Xayom, Abu-l-Muzaffar al-Isfizoriy, Maymun ibn an-Najib al-Vositiy va boshqalar faoliyat ko'rsatganlar. Sulton rasadxona uchun maxsus mablag' ajratdi. Mazkur rasadxona Malikshoh vafotigacha faoliyat ko'rsatgan.

Malikshoh davrida Umar Xayom, Muhammad ibn Ahmad al-Bayhaqi, G'ars an-Ne'ma, Abd ar-Rahmon al-Isfahoni, Mahmud al-Kashg'ariy, Abd al-Qohir al-Jurjoni, ulamolar Abu-l-Qosim al-Qushayriy, Abu Is'hoq ash-SHeroziy, al-G'azzoliy, Abdulloh al-Ansoriy, shoir va adiblar al-Muizziy, al-Lomi'iy, al-Gurgoni, Abu-l-Maoli an-Naxxos, Abu Tohir al-Xotuniy, ibn al-Xabbariya, Zafir al-Hamadoni va boshqa mutafakkirlar yashagan.

Arman mualliflari sulton Malikshohni "shafqatli, xiradmand, nasroniylarga xayrxoh sulton", deb aytishgan; "Alp Arslon dan keyin uning Malikshoh degan baxtiyor o'g'li podsho bo'ldi. U otasining yovuzliklariga taqlid qilmasdi, aksincha doim ezgulikni o'ylab, o'z qo'l ostidagilarga, ayniqsa bizning arman xalqiga yaxshilik qilardi, ularga taskin berib, otasi qilmishlarini inkor qilardi. Malikshoh oqilona va xush axloqligi bilan barchani idora qilardi. Bu mard va barcha shohlardan oqilroq kishi barchani g'amini yeb, davlatda adolat hukm surishini, zulm va sitamdan g'am va qayg'u bo'lmasligini xohlardi. Shunday qilib yaxshi nom qoldirgan holda u 20 yil hukm surdi".

Undan keyin o'g'illari – Abulmuzaffar Rukn ad-din Berkyoriq, G'iyosiddin Muhammad, Abulhoris Sanjar va ularning eng kichiklari Mahmud qoldilar. Bu farzandlaridan tashqari Malikshohning – Ahmad va Dovud hamda olti nafar qizi bo'lgan. Ibn al-Asir yozadi: "Shu (480) yili (8.IV.1087–26.III.1088) sulton (Malikshoh) o'g'li Abu Shujo Ahmadni o'z vorisi etib tainlab, unga xalifa – "Malik al-muluk Azud ad-davla Toj al-milla" degan laqab berdi. Bog'doddan qaytgach u xalifadan Bog'dodda Ahmad nomi bilan xutba o'qishni istab maktub yubordi. Sha'bon oyida (1–29-noyabr 1087) uning nomi bilan xutba o'qildi. Biroq bu Ahmad keyingi yili 11 yoshda vafot etadi.

Sulton Malikshoh vafotidan keyin saljuqiylar davlati inqirozga yuz tutadi. Malikshoh farzandlari, aka-ukalari va nabiralari o'rtasida boshlangan toju taxt uchun kurash uning davlatini turli hududlarda zaif qiladi. Buning davlatning turli vazifasida bo'lgan amirlar ham bu kurashga aralashdilar. Asosiy kurash Malikshohning katta o'g'li Berkyoriq va uning kenja o'g'li Mahmud o'rtasida boshlandi. Mahmudning onasi bo'lgan Turkon xotun vazir Tojalmulk ash-SHeroziydan foydalanib Bag'dodda, yuqorida aytilganidek to'rt yoshdan endi oshgan o'g'lini taxtga chiqaradi. 13 yoshga kirgan Berkyoriq esa otasi vafot etganida Isfahonda edi. Aytish kerakki, davlat va taxt manfaatlarini o'ylab Nizomulmulk halokatidan oldin esa Berkyoriq nomzodligini qo'llagan edi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Kirmoniy Afzaluddin Abu Homid. Saljuqiyon va g'uz dar Kirmon / Tahriri Mirzo Muhammad Ibrohim Xubaysi. Muqaddima, tashih va tahshiyayi Bostoni-i Porizi (Muhammad Ibrohim). – Tehron: Intishoroti Kurush, 1373/1994. – S. 261-262;
2. : Ibn al-Asir (VIII, 121), Otabeki, 11; Ibn Xallikon, III, 440– 446; Rovandiy, 134–135
3. Sadriddin al-Husayniy. Axbor... – B. 71-72. Shazarot az-zahab, 51/286;
4. Sadriddin al-Husayniy. Axbor... – B. 50. Sallobiy Ali Muhammad. Davlat as-salojiqa. – S. 71 va keyingilari;

5. Rovandiy. B. 109.; Özen Tok. Rahatü's-sudür va Ayetü's-sürür'da geçen selçuklu teşkilât tarihi ile ilgili hususlar // Sosyal Bilimler dergisi. Sayı 8, Yıl 1999. – S.140.
6. Konalevskiy, 129, 189; Bosworth. The Gaznavids, 218–219; Koymen, I,99).
7. Ibn al-Asir, VIII,22; Mirxond, IV, 72; ibn Funduq, 71; qiyos uchun qarang: Koymen, I, 113–116; Mirxond, IV,72.
8. Ibn al-Asir ma'lumoti bo'yicha (VIII, 22), Saljuq 107 yil umr ko'rgan.
9. Rashid ad-din (II/5, 5), (Saljuq avlodlari haqida qarang: Kafesoglu. Selcuk ogutlari. 117–130).

THE THEORETICAL FOUNDATIONS, IMPLEMENTATION MECHANISMS, AND INTERNATIONAL EXPERIENCE OF «SOFT POWER» IN THE CONTEXT OF GLOBAL COMPETITION

Khurliman Maratova

Senior Lecturer at the department of Political Science,
The University of world economy and diplomacy
e-mail: khurlimanmaratova@gmail.com

In an era characterized by deepening globalization, the pervasive integration of information technologies into all dimensions of social life, and the emergence of geopolitical competition in novel formats, the methods through which influence is exercised within the international system have undergone significant transformation. States today pursue foreign policy objectives not merely through military or economic pressure but increasingly through intangible factors: cultural attractiveness, shared values, and intellectual or spiritual influence. As the American political scientist and former State Department adviser Joseph Nye observed, in the contemporary world the capacity to influence others derives not only from coercion but equally from the ability to attract¹. The concept of "soft power" has consequently emerged as an important theoretical and practical category within foreign policy discourse, gaining widespread currency among scholars and practitioners alike².

Approaches to understanding power have evolved continuously throughout human history. In the modern international system, states employ diverse methods to conduct effective foreign and domestic policies, ultimately subsuming these varied instruments under the single notion of "power". Nye defined power as the ability to affect the actions of others to produce desired outcomes³, emphasizing that power constitutes the capacity of an actor to shape the actions of others in accordance with its own interests. He further noted that cultural and political attractiveness play a particularly significant role in its contemporary interpretation⁴. While "hard power" operates through coercion - threats, sanctions, and compulsion - "soft power" rests upon eliciting sympathy, winning trust, and presenting one's values attractively to others⁵.

Nye emphasized that the power of great states comprises not only military and economic might but also soft power, treating the military and economic components as elements of "hard power", which, he maintained, remains fundamentally grounded in coercion - imposing one's will through pressure⁶. This conceptual distinction, however, has

¹ Joseph S. Nye Jr., *Soft Power: The Means to Success in World Politics* (New York: PublicAffairs, 2004), 2.

² Nye, *Soft Power*, 2.

³ "Soft Power as an Important Structural Component of a Foreign Policy Strategy of a State," *Modern Diplomacy*, February 25, 2019, <https://moderndiplomacy.eu/2019/02/25/soft-power-as-an-important-structural-component-of-a-foreign-policy-strategy-of-a-state/>

⁴ Joseph S. Nye Jr., *Bound to Lead: The Changing Nature of American Power* (New York: Basic Books, 1990).

⁵ Joseph S. Nye Jr., *Soft Power: The Means to Success in World Politics* (New York: PublicAffairs, 2004).

⁶ "Soft Power as an Important Structural Component of a Foreign Policy Strategy of a State," *Modern Diplomacy*, February 25, 2019, <https://moderndiplomacy.eu/2019/02/25/soft-power-as-an-important-structural-component-of-a-foreign-policy-strategy-of-a-state/>

historical antecedents. In 1939, as fascist dictatorship threatened Europe, the British historian and international relations scholar Edward Carr (1892–1982) identified three types of power: military, economic, and "power over ideas". Observing that states had historically employed "people-to-people diplomacy" and "cultural diplomacy" in their foreign policies, Carr recognized that the politics of "power over ideas" held importance for influence equivalent to that of hard power¹.

The limitations of coercive approaches became increasingly evident in the post-Cold War period. The United States' reliance on coercive diplomacy did not always produce expected results. The war in Afghanistan (2001–2021) provides a vivid illustration. Despite the overthrow of the Taliban regime and a prolonged military presence, the United States failed to establish a stable political order. Following the withdrawal of coalition forces, power once again returned to the Taliban, raising fundamental questions regarding the efficacy of the two-decade military intervention. Similarly, in Libya (2011), NATO intervention supported by the United States contributed to the fall of the Gaddafi regime but did not lead to the formation of an effective state structure. Libya effectively fragmented among various armed groups, demonstrating that military victory does not necessarily translate into sustainable political influence.

According to Nye, soft or "adaptive" power represents the capacity to achieve desired ends without resorting to coercive means, through the voluntary attraction of allies and partners. Desired outcomes frequently become attainable through factors such as material and spiritual culture, social and political principles, and foreign and domestic policy approaches. These additional factors constitute a special resource that strengthens a country's reputation and enhances its attractiveness². Nye argues that a state's adaptive power rests upon three fundamental pillars: its culture (when attractive to others), its political values (when consistently demonstrated domestically and abroad), and its foreign policy (when others perceive it as legitimate)³. Adaptive power proves difficult for other actors to contest directly because it operates indirectly, altering the environment in which policy is formulated and sometimes requiring years to produce the desired effect⁴.

The growing significance of information flows, scientific and technological development, cultural diplomacy, and educational systems in international relations has reinforced the relevance of this approach. The twentieth century witnessed unprecedented expansion in cultural exchange, ideological competition, and public diplomacy. Factors such as customs, art, film, literature, national brands, language, and education - constituting both material and immaterial components of culture - are regarded as primary sources of soft power.

Language, as a carrier of culture, deserves particular attention, since it opens extensive opportunities for the global dissemination of specific values. In this context, linguistic expansion serves as one of the key instruments through which states extend their spheres of influence. The global dominance of the English language provides a clear example. Today, English functions as the primary language of diplomacy, international law, global trade, science, and higher education. It serves as one of the official languages of the United Nations and constitutes the dominant working language in institutions such as NATO and the World Trade Organization.

The widespread use of English does not merely facilitate communication; it actively contributes to the diffusion of Anglo-American political concepts, legal terminology, academic standards, and cultural narratives. Since much of the world's scientific output, media content,

¹ Joseph Nye, "Soft Power: The Origins and Political Progress of a Concept," *Palgrave Communications* 3 (2017): Article 17008, <https://www.nature.com/articles/palcomms20178>

² Joseph S. Nye Jr., *Soft Power: The Means to Success in World Politics* (New York: PublicAffairs, 2004), 192.

³ Joseph S. Nye Jr., *Soft Power: The Means to Success in World Politics* (New York: PublicAffairs, 2004), 84.

⁴Ibid., 84.

and digital platforms operate primarily in English, states such as the United States and the United Kingdom benefit from structural advantages in shaping global discourse. This linguistic dimension of soft power operates subtly yet pervasively, influencing how problems are framed, how arguments are constructed, and what solutions are considered legitimate.

Public diplomacy, as one of the most effective mechanisms of soft power, encompasses diverse tools including dialogue targeted at external audiences, student exchanges, cultural programs, participation in prestigious international forums, and active engagement in the media environment. Nye emphasized that public diplomacy operates across three distinct dimensions.

The first dimension involves daily news communication, which frames the context of domestic and foreign policy decisions and helps prepare for crisis management and countermeasures. The second dimension encompasses strategic communication, in which specific themes are developed, primarily through political or advertising campaigns designed to advance particular narratives. The third dimension includes scholarships, exchange programs, training, seminars, conferences, and the strategic use of mass media - activities that foster long-term relationships with foreign audiences. The long-term impact of such engagement merits emphasis. Following World War II, approximately 700,000 individuals participated in cultural and student exchanges with the United States, contributing to the emergence of political leaders such as Anwar Sadat, Helmut Schmidt, and Margaret Thatcher, who subsequently shaped pro-Western orientations among future political elites¹.

The development of digital technologies has given rise to digital diplomacy, expanding states' capacity to influence the global community rapidly, broadly, and without coercion. Digital diplomacy enables actors to disseminate their positions among wide audiences and to obtain almost instantaneous public feedback on specific situations, thereby facilitating swift and flexible adjustments to diplomatic messaging. However, this mechanism operates effectively only under favorable conditions. Users lacking political expertise or those who reduce commentary to irrelevant observations may undermine serious discourse. Moreover, in some countries, strict censorship renders digital diplomacy extremely difficult to implement².

Soft power, unlike hard power, is based on attraction rather than coercion and implies the ability to achieve desired outcomes through voluntary engagement, empathy, and what might be termed "charm"³. Some scholars treat soft power primarily as a resource. The American political scientist John G. Stoessinger, for instance, defines soft power as a state's ability to leverage its resources to influence the lives and actions of other states, emphasizing that the effectiveness of soft power depends substantially on how available resources are deployed⁴.

In practice, different countries have developed distinctive models for deploying soft power, each adapted to national capacities and cultural priorities. The United States exerts influence through its popular culture, the Hollywood film industry, educational programs, and ideas about democracy and human rights. Germany strengthens its external influence by relying on culture, science, innovation, and political foundations⁵. China has developed a model centered on Confucius Institutes, cultural and historical heritage, the Belt and Road Initiative⁶, tourism promotion, and the expansion of educational opportunities. Each country

¹ Joseph S. Nye Jr., *Soft Power: The Means to Success in World Politics* (New York: PublicAffairs, 2004), 107–110.

² John G. Stoessinger, *The Might of Nations: World Politics in Our Time* (New York: Random House, 1969), 27.

³ Joseph Nye, "Soft Power: The Origins and Political Progress of a Concept," *Palgrave Communications* 3 (2017): Article 17008, <https://www.nature.com/articles/palcomms20178>

⁴ П. Б. Паршин, "Два понимания 'мягкой силы' - предпосылки, корреляты и следствия," *Вестник МГИМО-Университета* 2 (2014): 14–21./ P. B. Parshin, [Two Understandings of 'Soft Power' - Premises, Correlates, and Consequences], *Bulletin of MGIMO University* 2 (2014): 14–21.

⁵ Tatyana Lanshina, "Germany's Soft Power: Culture, Education, Science," *International Organisations Research Journal* 9, no. 2 (2014): 28–58.

⁶ Zheng Bijian, "China's Peaceful Rise," *Foreign Affairs* 84, no. 5 (2005): 18–24.

adapts its soft power strategy to its particular circumstances, demonstrating the flexibility and contextual nature of the concept.

Uzbekistan has actively developed and applied its own model of soft power in the conduct of its foreign policy. This model was initiated personally by President Shavkat Mirziyoyev¹. In a speech addressing the work of the Ministry of Foreign Affairs, the head of state noted that winning the trust and respect of foreign peoples can first and foremost be achieved by demonstrating respect for their culture, literature, art, and national values. This culture-centric approach became the foundation for shaping the country's contemporary foreign policy image.

On this basis, the strategic branding of "New Uzbekistan" has been developed. The narrative actively promoted - that of a country open to the world and implementing pragmatic reforms - enhances its attractiveness as a reliable partner. This image directly serves the pragmatic foreign policy objective of "creating favorable external conditions for ensuring national security and dynamic development"². Thus, soft power, operating through a positive image, becomes an instrument for achieving concrete state goals.

A significant role in implementing this strategy is assigned to instruments aimed at building long-term mutual understanding and durable ties, including policies of educational soft power. While tourism creates a rapid image effect, attracting foreign students - including through special state programs and the establishment of international educational centers - works toward strategic, long-term outcomes. As Nye observed: "Soft power is based on the ability to shape the preferences of others through appeal and normative influence, rather than coercion or material incentives. Attractiveness is often dependent on the values a subject expresses in its culture, on the examples it sets through its internal practice and policy, and on how it builds relations with others"³. This approach finds direct reflection in the position of Uzbekistan's leadership, which regards foreign students as "ambassadors of goodwill". By educating young people from neighboring countries, Uzbekistan invests in the creation of loyal professional elites and in strengthening long-term political and economic influence.

The effectiveness of soft power application in foreign policy is manifested in various indicators, including the growth of international tourist arrivals. In Uzbekistan's case, tourist arrivals rose from 2.7 million in 2017 to a record 6.7 million in 2023⁴, with citizens of neighboring Central Asian states constituting the principal share of these visitors.

States' attractiveness on the international stage is measured by specialized rankings such as the Soft Power Index, which takes into account indicators including culture, global brand recognition, and the effectiveness of foreign policy, diplomacy, tourism, education, and media. However, these indicators do not always convey the complete picture. Quantitative measurement of certain soft power resources can obscure a country's weaknesses while simultaneously revealing broad opportunities to strengthen its standing in the eyes of the international community.

The empirical measurement of soft power has become increasingly sophisticated, as evidenced by the Soft Power Index rankings, which provide valuable insights into the global distribution of attractiveness and influence. The 2026 Index (Table 1)⁵ reveals several

¹ Ш. М. Мирзиёев, "Продвижение интересов Узбекистана на международной арене - основная задача нашего дипломатического корпуса," in *Одобрение народа - высшая оценка нашей деятельности* (Ташкент: Узбекистон, 2018), 209./ Sh. M. Mirziyoyev, [Promoting Uzbekistan's Interests on the International Stage - The Main Task of Our Diplomatic Corps], in [The People's Approval - The Highest Assessment of Our Activities] (Tashkent: Uzbekistan, 2018), 209.

² "Мягкая сила" во внешней политике," *UZA*, https://uza.uz/ru/posts/myagkaya-sila-vo-vneshney-politike_390520/ ['Soft Power' in Foreign Policy], *UZA*.

³ Joseph S. Nye Jr., *Soft Power: The Means to Success in World Politics* (New York: PublicAffairs, 2004), 165.

⁴ "Международный интерес к образованию в Узбекистане вырос многократно" [International Interest in Education in Uzbekistan Has Grown Many Times Over], *Caravan-Info*, <https://caravan-info.pro/mezhdunarodnyj-interes-k-obrazovaniyu-v-uzbekistane-vyros-mnogokratno/>

⁵ Soft Power Index / [Ranked: The World's Most Powerful Countries by Soft Power in 2026](#)

noteworthy patterns in the international soft power landscape. The United States maintains its leading position with an index score of 74.9, demonstrating the continued resonance of American culture, educational institutions, and technological innovation despite intensifying global competition. China's ascent to the second position (73.5) represents a remarkable development, reflecting the growing effectiveness of its decades-long investment in cultural diplomacy, educational outreach through Confucius Institutes, and economic engagement via the Belt and Road Initiative. Japan (70.6) and the United Kingdom (69.2) complete the top tier, underscoring the enduring soft power advantages possessed by established cultural exporters and nations with globally recognized educational systems. European countries feature prominently throughout the rankings, with Germany (67.7), France (65.8), Switzerland (63.2), and Italy (61.6) demonstrating that cultural heritage, political stability, and quality of life remain significant sources of international attraction. Particularly noteworthy is the presence of several non-Western states in the upper echelons of the ranking: the United Arab Emirates (59.4) and South Korea (59.2) have leveraged strategic investments in cultural industries, tourism infrastructure, and global event hosting to enhance their international standing. Russia's position at fourteenth (58.7) suggests that while its cultural and educational assets continue to generate attraction, geopolitical tensions may constrain the full realization of its soft power potential. A separate visualization accompanying this analysis depicts the geographical distribution of soft power globally (Figure 1)¹, illustrating both the continued concentration of influence in traditional centers and the gradual diffusion of attractiveness to emerging poles of cultural and economic dynamism.

It must be acknowledged that soft power can be employed for malign purposes as well as benign ones. Threats associated with soft power include information warfare, propaganda campaigns, manipulation of public consciousness by external actors, and the dissemination of false information through social networks. This situation highlights the need to further improve mechanisms for protecting information security and enhancing public awareness of informational threats. The same instruments that build mutual understanding and attract cooperation can, when deployed with manipulative intent, undermine trust and destabilize international relations.

Table 1. Top 20 Countries in the Soft Power Index 2026

Rank	Country	Soft Power Index (2026)
1	us United States	74.9
2	cn China	73.5
3	jp Japan	70.6
4	gb United Kingdom	69.2
5	de Germany	67.7
6	fr France	65.8
7	ch Switzerland	63.2
8	ca Canada	63.2
9	it Italy	61.6
10	ae United Arab Emirates	59.4
11	kr South Korea	59.2
12	es Spain	58.9
13	ru Russia	58.7
14	in India	58.5
15	br Brazil	58.3
16	tr Turkey	58.1
17	sa Saudi Arabia	55.9
18	dk Denmark	55.6
19	no Norway	55.4
20	qa Qatar	54.9

¹ Soft Power Index/[Ranked: The World's Most Powerful Countries by Soft Power in 2026](#)

Resource: <https://www.visualcapitalist.com/ranked-the-worlds-most-powerful-countries-by-soft-power-in-2026/>

The concept of soft power, as an integral element of contemporary international relations, plays a crucial role in shaping states' global influence. Founded upon culture, values, education, information technologies, and diplomacy, this mechanism has become a primary tool for strengthening a state's attractive image, expanding international partnerships, and securing long-term foreign policy interests. The experience of diverse states - from the United States and Germany to China and Uzbekistan - demonstrates both the universal applicability of soft power concepts and the necessity of adapting them to specific national contexts. As the international system continues to evolve, the relative importance of attraction and persuasion as instruments of statecraft is likely to increase, making the study and refinement of soft power strategies an enduring priority for scholars and practitioners alike.

References:

1. Joseph S. Nye Jr., *Soft Power: The Means to Success in World Politics* (New York: PublicAffairs, 2004).
2. "Soft Power as an Important Structural Component of a Foreign Policy Strategy of a State", *Modern Diplomacy*, February 25, 2019, <https://moderndiplomacy.eu/2019/02/25/soft-power-as-an-important-structural-component-of-a-foreign-policy-strategy-of-a-state/>
3. John G. Stoessinger, *The Might of Nations: World Politics in Our Time* (New York: Random House, 1969)
4. Joseph S. Nye Jr., *Bound to Lead: The Changing Nature of American Power* (New York: Basic Books, 1990).
5. Joseph Nye, "Soft Power: The Origins and Political Progress of a Concept", *Palgrave Communications* 3 (2017): Article 17008, <https://www.nature.com/articles/palcomms20178>
6. P. B. Parshin, "'Два понимания 'мягкой силы' - предпосылки, корреляты и следствия" [*Two Understandings of 'Soft Power' - Premises, Correlates, and Consequences*], *Bulletin of MGIMO University* 2 (2014)
7. Tatyana Lashina, "Germany's Soft Power: Culture, Education, Science," *International Organisations Research Journal* 9, no. 2 (2014)
8. Zheng Bijian, "China's Peaceful Rise," *Foreign Affairs* 84, no. 5 (2005)
9. Soft Power Index/[Ranked: The World's Most Powerful Countries by Soft Power in 2026](https://www.visualcapitalist.com/ranked-the-worlds-most-powerful-countries-by-soft-power-in-2026/)

DAVLAT VA FUQAROLIK JAMIYATI INSTITUTLARI HAMKORLIGIDA IJTIMOIIY KAPITAL OMILI: O'ZBEKISTON TAJRIBASI

O'zMU Siyosatshunoslik kafedrası o'qituvchisi:

Erkinov I.E.

Siyosatshunoslik yo'nalishi 4-kurs talabalari:

Mo'minov B.Y., Maxmudov O.J.

Zamonaviy qiyosiy siyosatshunoslikda bir xil huquqiy normalar va institutlarning turli mamlakatlarda mutlaqo farqli natijalar berishining sababini tushuntirish muhim metodologik muammo bo'lib qolmoqda. R.Putnamning Italiya munitsipalitetlari bo'yicha klassik tadqiqoti¹ ushbu savolga aniq empirik javob berdi: hukumatning samaradorligi fuqarolik uyushmalari,

¹ Putnam Robert D. *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton: Princeton University Press, 1993, 163–185. DOI: 10.2307/j.ctt7s4vx

o'zaro ishonch va kooperatsiya tarmoqlari – ya'ni ijtimoiy kapital darajasiga bevosita bog'liq. Ushbu fundamental topilma O'zbekiston uchun ayniqsa ahamiyatli: amalga oshirilayotgan demokratik islohotlarning uzoq muddatli samaradorligi ko'p jihatdan jamiyatdagi ijtimoiy kapital dinamikasiga va uning yangi institutlar bilan uyg'unligiga bog'liq.

Maqolaning maqsadi – ijtimoiy kapital nazariyasini O'zbekiston siyosiy amaliyotiga tatbiq etib, mahalla institutining transformatsion imkoniyatlarini va «ijtimoiy tuzon» paradoksidan chiqish yo'llarini tahlil qilishdan iborat.

Ijtimoiy kapital tushunchasining ilmiy rivojlanishida uchta yirik yondashuv ajralib turadi. J.S.Koulman¹ ijtimoiy kapitalni "individlarning va guruhlar o'rtasidagi munosabatlardagi tuzilmaviy xususiyatlar bo'lib, ular ma'lum maqsadlarga erishishni osonlashtiradi" sifatida ta'rifladi, asosiy shakllar sifatida majburiyatlar tizimi, axborot kanallari va samarali sanksiyalar mexanizmini ko'rsatdi. F.Fukuyama esa "Ishonch" asarida institutlashgan ishonchni iqtisodiy va siyosiy samaradorlikning asosiy determinanti sifatida ko'rsatdi².

B.Rotshteyn o'zining "Ijtimoiy tuzoqlar va ishonch muammosi" (*Social Traps and the Problem of Trust*, 2005) asarida³ ijtimoiy kapital shakllanishidagi muhim paradoksni ochib berdi. Agar jamiyatdagi aksariyat odamlar boshqalar bilan hamkorlik qilishning samaradorligiga ishonsa, hamkorlik o'z-o'zidan kengayadi. Lekin agar bu ishonch past bo'lsa, hatto hamkorlik qilishga tayyorlar ham boshqalar ham shunday qilishga ishonmay, o'zlarini olib qochadi. Bu «ijtimoiy tuzoq» (*social trap*) holati – ya'ni past ishonch o'zini o'zi qayta ishlab chiqaruvchi salbiy dinamika – postsovet jamiyatlarida, jumladan dastlabki davrlarda O'zbekistonda ham kuzatildi. Ushbu muammoni hal etishda davlat tomonidan Fuqarolik jamiyati institutlarni shakllantirish va ular orqali bir martalik emas, balki tizimli hamkorlikni amalga oshirish bo'yicha islohotlar amalga oshirilmoqda.

F.Tolipovning xalqaro nashrlardagi tadqiqotlari⁴ O'zbekistondagi davlat va jamiyat munosabatlarining o'ziga xos paradoksini ochib berdi. Xususan, mamlakatda fuqarolar ko'pchiligida davlatga yuqori ishonch va siyosiy barqarorlikka bo'lgan qiziqish kuchli bo'lsa-da, uzoq vaqt davomida fuqarolarning nodavlat sektorga bo'lgan ishonch past bo'lib keldi. Bu «vertikal» (fuqaro → davlat) ishonchning "gorizontal" (fuqaro ↔ fuqaro va fuqaro ↔ NNT) ishonchdan ancha ustunligi deganidir. Putnam terminologiyasida ushbu holatni «bonding» ijtimoiy kapital "bridging" kapitaldan kuchliligi sifatida talqin etish mumkin. Bu esa fuqarolik jamiyatining gorizontal, ixtiyoriy va ko'p tarmoqli tarzda rivojlanishiga to'siq bo'lishi mumkin.

S.Olimovning tadqiqotlari⁵ O'zbekistondagi an'anaviy mahalla instituti ijtimoiy kapitalning milliy xazinasini sifatida talqin etilishi mumkinligini ko'rsatib berdi. Mahallada "o'zaro yordam" (hashar), jamoa manfaatini shaxsiy manfaatdan ustun qo'yish va an'anaviy qadriyatlar Putnamning "bonding ijtimoiy kapital" ko'rinishi sifatida ishlaydi. Biroq mahallaning an'anaviy ierarxik tuzilishi va ko'pincha davlat organlari bilan chambarchas bog'liq bo'lishi uning mustaqil fuqarolik jamiyati institutiga aylanishiga to'sqinlik qilishi mumkin. 2023-yilgi Konstitutsiyaviy islohotlar mahallaga yanada mustaqil maqom berish yo'lidagi ijobiy qadam bo'ldi.

Shu o'rinda Putnamning Italiya tadqiqotida aniqlangan muhim saboqni qayd etish lozim: Janubiy Italiyada an'anaviy «familizm» (*amoral familism*) – ya'ni faqat o'z oila doirasidagi manfaatni ko'zlab, keng jamoatchilikka befarq munosabat – "bonding" kapitalning haddan tashqari kuchliligi va "bridging" kapitalning sustligining klassik

¹ Coleman James S. «Social Capital in the Creation of Human Capital.» *American Journal of Sociology* 94, Supplement (1988): S95–S120. DOI: 10.1086/228943

² Fukuyama Francis. *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity*. New York: Free Press, 1995, 26–35.

³ Bo Rothstein, *Social Traps and the Problem of Trust*, ko'rsatilgan manba, 1–20.

⁴ Farkhod Tolipov, «State and Society in Uzbekistan: From a 'Strong State' to a 'Strong Society'?» *Central Asian Survey* 38, no. 4 (2019): 455–471. URL: <https://doi.org/10.1080/02634937.2019.1667606>

⁵ Saodat Olimova, «Civil Society in Tajikistan and Uzbekistan,» in *Civil Society in Central Asia*, ed. M. Holt Ruffin and Daniel Waugh (Seattle: University of Washington Press, 1999), 98–118.

namunasi sifatida tahlil qilingan¹. Bu metodologik asos O'zbekiston mahalla institutini tahlil qilishda ham qo'l keladi. Xususan, mahalla tizimi an'anaviy "bonding" kapitalini saqlagan holda, yangi sharoitlarda "bridging" kapitalga fuqarolik uyushmalari va keng jamoat manfaatlariga yo'naltirilgan hamkorlika ko'prik bo'la olishi uchun sezilarli institutsional o'zgarishlar zarur.

2023-yilgi Konstitutsiyaning 69-moddasida fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari fuqarolik jamiyatining asosini tashkil etuvchi institutlar sifatida belgilandi². Bu islohotning ijtimoiy kapital dinamikasi uchun muhimligi shundaki, mahallaga yanada mustaqil maqom berish an'anaviy *bonding* kapitalini *bridging* kapitalga aylantirish uchun institutsional zamin yaratadi. Biroq bunday transformatsiya faqat mahalla "tizim"ning transmissiya tasmasi emas, balki haqiqiy kommunikativ muloqot maydoni vazifasini bajargan taqdirdagina amalga oshishi mumkin.

Qiyosiy nuqtai nazardan Skandinaviya neokorporativ modelining "Remiss tizimi" *bridging* ijtimoiy kapitalning institutsionallashtirilgan amaliy namunasi: har qanday qonun loyihasi rasmiy tasdiqdan oldin barcha manfaatdor tashkilotlarga muhokamatga yuboriladi va ularning xulosasiz qaror qabul qilinmaydi. Shvetsiyada ushbu tizim bo'yicha har yili 300 dan ortiq qonun loyihasi jamoatchilik muhokamasi jarayonidan o'tadi – bu mexanizm fuqarolik jamiyati institutlari va davlat organlari o'rtasidagi gorizontali ishonchni mustahkamlashning asosiy infratuzilmasi vazifasini o'taydi.

O'zbekistonda «Normativ-huquqiy hujjatlar loyihalarini muhokama qilish» portali (*regulation.gov.uz*) ushbu yo'nalishda muhim qadam bo'ldi. Biroq amaliyotda ikki tizimli muammo kuzatilmoqda. *Birinchidan*, portal orqali keltirilgan takliflarning aksariyati "inobatga olinmadi" yoki "rad etildi" degan standart byurokratik xulosa bilan qaytarilmoqda – bu R.Kobb va M.Rossning «kun tartibini rad etish» nazariyasida ta'riflangan «darvozabon» mexanizmining namunasi. *Ikkinchidan*, portaldagi aktiv foydalanuvchilar ko'pchiligini oliy ma'lumotli, texnik savodxonligi yuqori, poytaxt aholisi tashkil qiladi – bu esa butun ishtirok jarayonining demografik jihatdan cheklangan ekanligini ko'rsatadi. Shvetsiya "Remiss tizimi"ning O'zbekistonga tatbiq etilishida asosiy cheklov aynan shu yerda: tizimning samarali ishlashi uchun birinchi navbatda kuchli, mustaqil va tahliliy salohiyatga ega fuqarolik jamiyati institutlari kerak – ularning shakllanishi esa o'z navbatida ijtimoiy kapital rivojlanishining natijasidir.

G.Almond va S.Verbaning "partisipator madaniyat" tushunchasi fuqarolarning siyosiy jarayonlarga faol ishtirokini o'z huquqi va burchi sifatida anglashi bilan tavsiflanadi. O'zbekistonda R.Inglehart va X.Velzel tomonidan ishlab chiqilgan qadriyatlar xaritasidagi ko'rsatkichlar ijobiy dinamikani ko'rsatmoqda: "o'z-o'zini ifodalash qadriyatlari" yo'nalishi bo'yicha barqaror o'sish tendensiyasi kuzatilmoqda. Bu yangi avlod – yoshlar va o'rta yoshli qatlam – o'z huquqlarini himoya qilish, davlat qarorlarini muhokamada ishtirok etish va siyosiy jarayonlarga ta'sir o'tkazishga tobora ko'proq ishtiyoq namoyon qilayotganini anglatadi.

Biroq siyosiy madaniyatdagi bu ijobiy siljish o'z-o'zicha ijtimoiy kapitalning o'sishini ta'minlamaydi. B.Rotshteynning tahlili ko'rsatganidek, siyosiy madaniyat va ijtimoiy kapital o'rtasidagi aloqa bir yo'nalishli emas: ijtimoiy kapital siyosiy madaniyatni shakllantiradi, siyosiy madaniyat esa o'z navbatida ijtimoiy kapitalning rivojlanishiga ta'sir qiladi. Ushbu o'zaro bog'liqlikdan chiqish "impartial" davlat institutlari orqali amalga oshiriladi: agar fuqarolar davlat institutlarining barcha uchun adolatli ishlashini his qilsa, ular ham bir-biriga va jamiyatga nisbatan yuqori ishonch namoyon qila boshlaydi. 2024-yilgi PF-124-son Farmon

¹ Robert D. Putnam, *Making Democracy Work*, ko'rsatilgan manba, 143–162. Putnam janubiy Italiya «amoral familizm»ni tahlil qilib, bu hodisaning Edvard Banfield tomonidan 1958-yilda kiritilgan tushuncha ekanligini qayd etadi: *The Moral Basis of a Backward Society* (New York: Free Press, 1958).

² O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, 2023-yil 30-apreldagi referendum asosida qabul qilingan, 69-modda. Lex.uz. URL: <https://lex.uz/docs/6445731>

bilan joriy etilgan Fond mablag'larini boshqarish bo'yicha mustaqil Parlament komissiyasi aynan ushbu «impartial» institutlarni kuchaytirishga qaratilgan muhim qadam hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Putnam Robert D. *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton: Princeton University Press, 1993, 163–185. DOI: 10.2307/j.ctt7s4vxx
2. Coleman James S. «Social Capital in the Creation of Human Capital.» *American Journal of Sociology* 94, Supplement (1988): S95–S120. DOI: 10.1086/228943
3. Fukuyama Francis. *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity*. New York: Free Press, 1995, 26–35.
4. Bo Rothstein, *Social Traps and the Problem of Trust*, ko'rsatilgan manba, 1–20.
5. Farkhod Tolipov, «State and Society in Uzbekistan: From a 'Strong State' to a 'Strong Society'?» *Central Asian Survey* 38, no. 4 (2019): 455–471. URL: <https://doi.org/10.1080/02634937.2019.1667606>
6. Saodat Olimova, «Civil Society in Tajikistan and Uzbekistan,» in *Civil Society in Central Asia*, ed. M. Holt Ruffin and Daniel Waugh (Seattle: University of Washington Press, 1999), 98–118.
7. Robert D. Putnam, *Making Democracy Work*, ko'rsatilgan manba, 143–162. Putnam janubiy Italiya «amoral familizm»ni tahlil qilib, bu hodisaning Edvard Banfield tomonidan 1958-yilda kiritilgan tushuncha ekanligini qayd etadi: *The Moral Basis of a Backward Society* (New York: Free Press, 1958).
8. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, 2023-yil 30-apreldagi referendum asosida qabul qilingan, 69-modda. Lex.uz. URL: <https://lex.uz/docs/6445731>

SHARQ VA G'ARB MUTAFAKKIRLARI TA'LIMOTLARIDA JAMOATCHILIK NAZORATINING IJTIMOY-FALSAFIY ASOSLARI VA UNING DEMOKRATIK JAMIYAT QURILISHIDAGI ROLI

Ibragimov Mirfayz Ikrom o'g'li
Buxoro davlat universiteti tayanch doktoranti
E-mail: mirfayzibragimov1126@yahoo.com
<https://orcid.org/0009-0005-2555-1321>

Bugungi globallashuv va ijtimoiy-siyosiy transformatsiyalar sharoitida huquqiy demokratik davlatni barpo etish masalasi tobora dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Bunday jamiyatning asosiy tayanchi esa faol fuqaroviy pozitsiyaga ega bo'lgan, o'z huquq va burchlarini chuqur anglagan hamda shaxsiy manfaatlarini jamiyat manfaatlari bilan uyg'unlashtira oladigan fuqarolar hisoblanadi. Shu bois, demokratik jamiyatni shakllantirish va uning barqaror rivojlanishini ta'minlash har bir shaxsdan yangicha tafakkur, mas'uliyatli yondashuv va ijtimoiy faollikni talab etadi. Mazkur jarayonda jamoatchilik nazorati fuqarolik jamiyatining muhim institutlaridan biri sifatida alohida o'rin egallaydi. Insoniyat tafakkuri tarixida jamoatchilik nazoratining g'oyaviy ildizlari qadimgi Sharq va G'arb mutafakkirlarining ta'limotlarida o'z aksini topgan bo'lib, unda davlat boshqaruvi, adolat, qonun ustuvorligi va jamiyat manfaatlari o'rtasidagi uyg'unlik masalalari markaziy o'rin egallaydi. Jamoatchilik nazoratini xalq va davlat manfaatlarini o'zaro bog'lovchi konstruktiv institut sifatida o'rganish, uning nazariy asoslarini tizimli ravishda yoritish hamda zamonaviy demokratik jamiyat qurilishidagi rolini ochib berish ilmiy tadqiqotlarning ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida namoyon bo'lmoqda.

Qadimgi Sharq falsafiy tafakkurida davlat va jamiyat o'rtasidagi munosabatlar, ayniqsa, adolat, xalq manfaatlari va boshqaruv samaradorligi masalalari muhim o'rin egallagan. Xususan, qadimgi Xitoy mutafakkirlarining qarashlarida jamoatchilik nazoratining dastlabki g'oyaviy asoslari shakllanganini kuzatish mumkin. Ularning fikricha, davlat boshqaruvida

adolat mezonining ustuvorligi va xalq fikrining inobatga olinishi jamiyatda barqarorlikni ta'minlash bilan birga, jamoatchilik nazoratining yuzaga kelishiga zamin yaratadi. Bu borada Lao Szi ta'limoti alohida ahamiyatga ega. Uning nuqtayi nazaridan qaraganda, jamoatchilik nazorati nafaqat boshqaruv samaradorligini oshiruvchi vosita, balki davlatni adolatli va muvozanatli boshqarishning fundamental asosi sifatida namoyon bo'ladi. Shu jihatdan, uning qarashlari jamoatchilik nazoratining ijtimoiy-falsafiy mohiyatini ochib berishda hamda demokratik jamiyat qurilishidagi ahamiyatini asoslashda muhim nazariy manba bo'lib xizmat qiladi [1].

Xitoy falsafasida Konfutsiy ta'limoti alohida o'rin tutadi. U o'zining ijtimoiy-falsafiy qarashlarida davlat boshqaruvining samaradorligi, jamiyatda tinchlik va farovonlikni ta'minlash omillari sifatida "davlat boshqaruvi mezonlari"ni chuqur tahlil qiladi. Konfutsiy ta'limotiga ko'ra, jamiyatda jamoatchilik fikrining ustuvorligi va jamoatchilik nazoratining mavjudligi davlat boshqaruvining barqarorligini ta'minlaydi. Bunday tizim hukmdorga nafaqat samarali boshqaruvni amalga oshirish, balki jamiyatda ijtimoiy uyg'unlik va osoyishtalikni saqlash imkonini beradi. Faylasuf hukmdor va xalq o'rtasidagi munosabatni obrazli tarzda talqin etib, uni chavandoz, ot va jilov o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikka qiyoslaydi. Ushbu qiyos orqali davlat boshqaruvida muvozanat, nazorat va uyg'unlik tamoyillarining naqadar muhim ekanini asoslab beradi [2]. Mazkur yondashuvdan kelib chiqib, Konfutsiy davlat boshqaruvida qonunlar va institutlarning samaradorligi bevosita ularning xalq manfaatlariga mosligi hamda davlat organlarining ushbu qonunlarga qanchalik rioya qilishi bilan belgilanishini ta'kidlaydi. Shu ma'noda, jamoatchilik nazorati nafaqat davlat faoliyati ustidan nazoratni amalga oshiruvchi mexanizm, balki jamiyat va davlat o'rtasidagi ishonchni mustahkamlovchi muhim ijtimoiy institut sifatida namoyon bo'ladi.

Jamiyat va davlat o'rtasidagi munosabatlar masalasi hamda jamiyatning mukammal modeli haqidagi g'oyalar buyuk mutafakkir Abu Nasr Forobiyning "Fozil odamlar shahri" asarida ilgari surilgan. Farobiy fikricha, haqiqiy baxt-saodatga erishish insonlarning o'zaro hamkorligi va ezgu amallar orqali amalga oshadi. Mutafakkir ta'kidlashicha, haqiqiy baxt-saodatga yetishuv yo'lida bir-birlariga yordam berib yaxshi, go'zal ish-amallar qiluvchi odamlar yashaydigan shahar fozila shahar, ya'ni fozil odamlar shahridir. Barcha shaharlarda baxt-saodatga yetishuv yo'lida go'zal, xayrli ishlarga bir-biriga yordam beruvchi xalqlar fazila, ya'ni fazilatli xalqlardir [3]. Demak, Farobiy qarashlarida jamiyatning taraqqiyoti individual manfaatlardan ko'ra umumiy manfaatlarga xizmat qiladigan hamjihatlik va hamkorlikka asoslanadi. Shuningdek, Farobiy fikricha, davlatning vazifasi ham aynan shunday fazilatli jamiyatni shakllantirishga xizmat qilishdir.

Qadimgi dunyoda falsafiy tafakkur rivojlangan mamlakatlardan biri Yunoniston edi. Qadimgi Yunonistonda falsafa ijtimoiy hayotning in'ikosi sifatida tabiat haqidagi bilimlar bilan chambarchas bog'liq bo'lib, keng qamrovli dunyoqarashni ifodalagan. Suqrot, Aflotun va Aristotel tomonidan asos solingan falsafiy an'analar idealistik dunyoqarashning rivojlanishiga katta hissa qo'shgan.

Suqrot o'zini bevosita siyosiy faoliyat bilan shug'ullanmaganini ta'kidlagan bo'lsa-da, uning falsafiy qarashlarida davlat va jamiyat o'rtasidagi munosabat muhim o'rin egallaydi. Suqrot davlat va jamiyatni boshqarishda bilimning hal qiluvchi ahamiyatini alohida ta'kidlagan. Uning fikricha, siyosatchi, yetakchi yoki davlat arbobi bo'lish uchun inson avvalo zarur bilim va donishmandlikka ega bo'lishi kerak [4]. Barcha ezgu faoliyatlar bilimga asoslanganidek, adolatli siyosat ham faqat bilim orqali amalga oshiriladi. Bilimga asoslangan boshqaruv esa o'z navbatida adolatli va axloqiy jamiyat shakllanishiga xizmat qiladi.

Aflotunning ijtimoiy-siyosiy ta'limoti G'arb falsafasida davlat va jamiyat o'rtasidagi munosabatni anglashning muhim nazariy asoslaridan biri hisoblanadi. Uning qarashlari ideal davlat va farovon jamiyat konsepsiyasiga asoslangan bo'lib, unda ijtimoiy barqarorlik va davlat mustahkamligi adolat tamoyili orqali izohlanadi. Aflotunning fikricha, adolat har bir insonning o'z vazifasini bajarishi va unga mos bo'lgan ish bilan shug'ullanishidan iborat. Bu

g'oya uning "Davlat" asarida yaqqol ifodalangan bo'lib, unda jamiyatdagi har bir ijtimoiy qatlamning o'z vazifasini to'g'ri bajarishi umumiy uyg'unlikni ta'minlashi ta'kidlanadi [5]. Biroq bu yondashuv shaxsni jamiyatdan ajratish yoki individualizmni mutlaqlashtirishni anglatmaydi. Aksincha, u shaxs va jamiyat o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni mustahkamlash va ularni yagona tizim sifatida ko'rishga asoslanadi.

Aristotelning ijtimoiy-siyosiy qarashlari G'arb falsafasida davlat va jamiyat o'rtasidagi munosabatni tushuntirishda muhim bosqich hisoblanadi. Aristotel ta'limotida adolat davlat va jamiyat o'rtasidagi munosabatlarning markaziy kategoriyasi sifatida qaraladi. U adolatni umumiy manfaat bilan bog'lab, uni siyosiy hayotning asosiy maqsadi sifatida talqin qiladi. Adolat nisbiy tushuncha bo'lsa-da, u umumiy manfaatga xizmat qilishi va jamiyatning barcha a'zolari uchun foydali bo'lishi zarur. Shu bois tenglik va haqqoniylik tamoyillari davlat barqarorligi va jamiyat farovonligini ta'minlashda muhim omillar sifatida namoyon bo'ladi. Aristotel fikricha, haqiqiy baxt-saodatga faqat siyosiy hayot doirasida, ya'ni davlat bilan uzviy bog'liqlikda erishish mumkin [6].

Xulosa qilib aytganda, jamoatchilik nazorati huquqiy demokratik jamiyatning ajralmas instituti sifatida davlat va jamiyat o'rtasidagi muvozanatni ta'minlaydi hamda boshqaruvning ochiqligi va hisobdorligini mustahkamlaydi. Qadimgi Sharq va G'arb mutafakkirlarining qarashlari ushbu institutning ijtimoiy-falsafiy ildizlari chuqur tarixiy asosga ega ekanini ko'rsatadi. Ular adolat, umumiy manfaat, qonun ustuvorligi va xalq fikrining ustuvorligini jamoatchilik nazoratining asosiy sharti sifatida talqin etganlar. Shu bois, zamonaviy demokratik jamiyat qurilishida jamoatchilik nazoratini rivojlantirish, uning institutsional mexanizmlarini takomillashtirish va fuqarolarning ijtimoiy faolligini oshirish ustuvor vazifalardan biri bo'lib qolmoqda. Bu esa barqaror taraqqiyot va adolatli boshqaruvni ta'minlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Гончаров А.А. Гражданский контроль над органами власти. –М.: Весь Мир, 2010. –С.23.
2. Жўраева С. Ҳақиқат манзаралари, 96 мумтоз файласуф. –Т.: Янги аср авлоди, 2002. –Б.18. (– 372 б.)
3. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. -Toshkent: Yangi asr avlodi, 2018. –B.239.
4. Francisco J. Gonzalez. Socrates on philosophy and politics: ancient and contemporary interpretations. –Colombia: Bogota, Vol. LXI, № 149, 2012. -pp.104-105.
5. Plato. Republic // translated from the new standard Greek text, with introduction, by C.D.C. Reeve. –Indiana: Hackett Publishing Company, II Title, 2004. -pp.7-8.
6. Aristotle. Politics // translated by Benjamin Jowett. –Canada: Kitchener, Batoche books, 1999. -p154.

O'ZBEKISTON VA XORIJIY DAVLATLAR SAYLOV TIZIMINING QIYOSIY-HUQUQIY TAHLILI

Shahina Jo'rayeva,
O'zDJTU Xalqaro jurnalistika fakulteti,
Siyosiy fanlar kafedrası o'qituvchisi.
Shahrus8689@gmail.com

So'nggi yillarda O'zbekistonda saylov tizimi va siyosiy ishtirok madaniyatida sezilarli ijobiy o'zgarishlar kuzatilmoqda. Saylovchilar faolligi ortib, fuqarolarning ovoz berishga bo'lgan munosabati mas'uliyatli va ongli qarorga asoslanmoqda. Bunday o'zgarishlar saylov jarayonlarining ochiqligi, xalqaro kuzatuvchilar ishtirokida o'tayotgani hamda fuqarolik jamiyati institutlari faolligining ortgani bilan izohlanadi. Ayni paytda, aholining turli qatlamlarida, xususan, yoshlar va ayollar orasida siyosiy ishtirok madaniyati shakllanmoqda.

Bu esa nafaqat saylovchilarning faolligiga, balki nomzodlar sifatiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi [1] va Saylov kodeksiga [2] muvofiq, saylovlar umumiy, teng, bevosita va yashirin ovoz berish tamoyillari asosida o'tkaziladi. Qonunchilik palatasiga deputatlar aralash saylov tizimi orqali – yarmi bir mandatli okruglardan, yarmi proporsional partiyaviy ro'yxat asosida saylanadi. Prezident esa bevosita xalq tomonidan besh yillik muddatga saylanadi. Nomzodlar faqat siyosiy partiyalar orqali ko'rsatiladi; mustaqil nomzodlar saylovda ishtirok eta olmaydi. Shu jihati bilan O'zbekiston tizimi siyosiy pluralizm nuqtai nazaridan cheklovli ko'rinadi.

Germaniyada saylov tizimi aralash (yarim proporsional, yarim majoritar) bo'lib, fuqarolar Bundestagga deputatlarni ikki turdagi ovoz bilan saylaydi: biri bir mandatli nomzod uchun, ikkinchisi siyosiy partiya uchun. Bu tizim vakillik muvozanatini saqlash va siyosiy raqobatni rag'batlantirishga xizmat qiladi. Shuningdek, Germaniyada mustaqil nomzodlar ham saylovlarda o'z nomzodini qo'yishi mumkin, bu esa siyosiy tizimni yanada ochiq va ishtirokchilar doirasini kengroq qiladi.

Fransiyada prezident saylovi ikki bosqichli tizimda amalga oshiriladi, bu saylov natijalarining legitimligini mustahkamlashga xizmat qiladi. Milliy Assambleya deputatlari esa faqat bir mandatli okruglardan ikki bosqichli majoritar usulda saylanadi. Fransiyada ham mustaqil nomzodlar saylovda ishtirok etishi mumkin. Partiyalar ayollar va erkaklar sonining teng bo'lishini ta'minlashi shart bo'lgan "gender pariteti" qonuni bilan ham ajralib turadi.

Ushbu davlatlar qonunchiligini qiyosiy tahlil qilish natijasida ayrim o'xshashliklar mavjudligini ko'rish mumkin. Jumladan, har uchchala davlatda saylovlar konstitutsiyaviy huquq sifatida e'tirof etilgan, va yashirin ovoz berish tamoyili mavjud. Shuningdek, gender tengligini ta'minlashga qaratilgan normativ me'yorlar joriy etilgan bo'lib, O'zbekistonda nomzodlar ro'yxatida kamida 40 foiz ayollar bo'lishi shart, Fransiyada esa mutlaq tenglik talab etiladi.

Farqli jihatlar esa asosan, siyosiy raqobat, nomzod ko'rsatish tartibi va parlament tuzilmasiga oid. O'zbekistonda faqat partiyalar orqali nomzod ko'rsatish mumkinligi — siyosiy raqobatni chegaralaydi. Germaniya va Fransiyada esa fuqarolar mustaqil ravishda ham nomzod bo'la oladi. Bu esa fuqarolik jamiyatining saylov jarayonlaridagi real ishtirokini oshiradi.

So'nggi yillarda O'zbekistonda saylov tizimini liberallashtirish va yanada demokratlashtirish borasida muhim qadamlar tashlandi. 2023-yilda qabul qilingan yangi tahrirdagi Saylov kodeksi ushbu yo'nalishdagi islohotlarning mantiqiy davomidir. Yangi hujjat saylov jarayonlarining huquqiy asoslarini soddalashtirish, ularning ochiqligi va adolatligini ta'minlash, fuqarolarning siyosiy faolligini oshirishga xizmat qilmoqda. Xususan, saylovchilar ro'yxatini aniqlashtirish, partiyalarga beriladigan imtiyozlar va gender kvotalarining mustahkamlanishi Yevropa davlatlaridagi ilg'or qonunchilikka yaqinlashuv jarayonining muhim belgilaridandir.

Shuningdek, yangi kodeks doirasida ayollarning siyosiy ishtirokini oshirishga qaratilgan mexanizmlar kuchaytirildi. Buning natijasida, parlamentdagi ayol deputatlar ulushi 10–15 yil avvalgi 15 foiz atrofidan hozirgi 32 foizga yetgan. Bu esa gender tengligini ta'minlashda O'zbekiston xalqaro standartlarga moslashayotganining yaqqol ifodasidir. Biroq, bu boradagi islohotlarni hali to'liq yakunlangan, deb bo'lmaydi. Qonunchilikni takomillashtirish va uni amaliyotda izchil qo'llash uchun vaqt va tajriba zarur. O'zbekistonning saylov tizimi hali ham o'sish bosqichida bo'lib, xalqaro andozalar tomon harakat davom etmoqda.

Germaniya va Fransiya tajribasi shuni ko'rsatadiki, saylov tizimini takomillashtirish yo'lidagi eng muhim omillardan biri — ochiqlik, raqobatlilik va fuqarolik ishtirokini kengaytirishdir. O'zbekistonda so'nggi yillarda saylov qonunchiligida islohotlar amalga

oshirilgan bo'lsa-da, ularni siyosiy amaliyotga to'liq joriy etish, fuqarolar faolligini oshirish va erkin raqobatga sharoit yaratish borasida hali ko'p ishlar qilish kerak.

O'zbekiston saylov tizimi shaklan demokratik tamoyillarni o'z ichiga olsa-da, mazmunan Fransiya va Germaniyadagi kabi ochiq va raqobatli siyosiy muhitga to'liq erisha olmagan. Yevropa davlatlari tajribasi asosida saylov qonunchiligini yanada takomillashtirish, real siyosiy raqobatga yo'l ochish va institutsional islohotlarni davom ettirish O'zbekiston uchun muhim yo'nalish bo'lib qolmoqda.

O'zbekiston, Fransiya va Germaniya saylov tizimlari umumiy jihatdan demokratik tamoyillarga asoslangan bo'lsa-da, ularning har biri o'ziga xos mexanizmlari, siyosiy muhitlari va huquqiy asoslari bilan farq qiladi. Ushbu davlatlarning har birida fuqarolar ovoz berish orqali davlat boshqaruvida ishtirok etadi, ammo bu jarayon qanday amalga oshirilishi va amalda qanday siyosiy muhitda kechishi jihatidan farqlidir.[3]

O'zbekistonda saylov tizimi bevosita ovoz berish, umumiy tenglik va yashirin ovoz berish prinsiplari asosida tashkil etilgan. Prezident besh yillik muddatga saylanadi va saylov bir bosqichli tarzda o'tkaziladi – eng ko'p ovoz olgan nomzod g'alaba qozonadi. Qonunchilik palatasi 150 deputatdan iborat bo'lib, ularning yarimi bir mandatli saylov okruglaridan, ikkinchi yarimi esa proporsional partiyaviy ro'yxatlar orqali saylanadi. Mustaqil nomzodlar saylovda qatnasha olmaydi, faqat ro'yxatdan o'tgan siyosiy partiyalar orqali nomzod ko'rsatish mumkin. Muxolifat partiyalarining yo'qligi yoki cheklangan faolligi bois xalqaro tashkilotlar saylovlarning erkinligi va haqiqiy raqobatligi borasida e'tirozlar bildiradi. So'nggi yillarda konstitutsiyaviy va saylov kodeksiga oid islohotlar bo'lib o'tgan bo'lsa-da, siyosiy raqobat hanuz sustligicha qolmoqda.

Fransiyada prezident saylovi ikki bosqichli tizimda o'tkaziladi. Agar birinchi bosqichda hech bir nomzod 50 foizdan ko'p ovoz olmasa, eng yuqori ovoz to'plagan ikki nomzod ikkinchi bosqichda bellashadi. Parlament ikki palatadan iborat bo'lib, quyi palata — Milliy Assambleya deputatlari bir mandatli okruglardan ikki bosqichli tizimda saylanadi. Fransiyada mustaqil nomzodlar saylovda ishtirok eta oladi va siyosiy partiyalar soni ko'p, ularning siyosiy qarashlari keng spektrni qamrab oladi. Muxolifat faol, ommaviy axborot vositalari erkin, va fuqarolar siyosiy tanlovda real imkoniyatga ega. Qonunchilikda gender tengligi ta'minlangan: siyosiy partiyalar nomzodlar ro'yxatida ayollar va erkaklar sonining teng bo'lishiga majbur, aks holda davlat moliyaviy jarima soladi. [4]

Germaniyada parlament tizimi amal qiladi. Davlat boshlig'i — federal prezident, lekin u bevosita xalq tomonidan emas, balki Bundestag va federal yerlar vakillaridan iborat maxsus federal majlis tomonidan saylanadi. Haqiqiy siyosiy hokimiyat federal kansler qo'lida bo'ladi, u Bundestagdagi ko'pchilik tomonidan saylanadi. [5] Bundestag deputatlari aralash saylov tizimi orqali saylanadi: yarimi bir mandatli okruglar bo'yicha, qolgan yarmi esa proporsional partiyaviy ro'yxatlar asosida. Fuqarolar ikki xil byulleten bilan ovoz beradi: biri muayyan nomzod uchun, ikkinchisi siyosiy partiya uchun. Bu tizim fuqarolarga har ikki yo'nalishda — shaxsiy nomzod va partiya orqali — o'z irodasini bildirish imkonini beradi. Germaniyada siyosiy raqobat kuchli, mustaqil nomzodlar ishtiroki mavjud, va siyosiy tizim mutanosib vakillikni ta'minlashga intiladi. Fuqarolik jamiyati va OAV faol, saylov jarayonlari esa shaffof va mustaqil kuzatuv ostida o'tadi.

O'zbekistonning saylov tizimi so'nggi yillarda sezilarli o'zgarishlarga yuz tutmoqda. Yangi tahrirdagi Saylov kodeksining qabul qilinishi, nomzodlar uchun teng sharoitlarni ta'minlashga qaratilgan mexanizmlarning kuchaytirilishi va saylov jarayonining ochiqqligini oshirish borasida tashlangan qadamlar mamlakatda demokratik institutlarning mustahkamlanib borayotganidan dalolat beradi. Saylovlardagi ayollar ishtirokining ortib borayotgani, xususan, prezidentlikka ayol nomzodlar ko'rsatilayotgani va parlamentdagi ayol deputatlar ulushining ko'paygani ijtimoiy hayotda ham, siyosiy jarayonlarda ham ijobiy siljishlar bo'layotganini ko'rsatadi. Shuningdek, fuqarolarning saylov madaniyati yildan yilga ortib borayotgani ham jamiyatda siyosiy ong va faollikning oshganidan darak beradi.

Xulosa qilib aytganda, qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston saylov tizimi o'zining huquqiy va institutsional asoslari bilan Yevropaga, jumladan, Fransiya va Germaniya tajribasiga tobora yaqinlashmoqda. Shu bilan birga, mavjud islohotlar hanuz takomillashish bosqichida bo'lib, bu boradagi harakatlar davom ettirilishi va muayyan vaqt talab qilinishi tabiiy jarayondir. Eng muhimi, demokratik tamoyillarni chuqurlashtirish yo'lida olib borilayotgan bosqichma-bosqich yondashuv va xalqaro tajribani milliy sharoitlarga moslashtirish bo'yicha intilishlar ijobiy natijalar berishda davom etmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, 2023 <https://constitution.uz/oz>
2. O'zbekiston Respublikasi Saylov komissiyasi: "Milliy saylov tizimi: demokratik islohotlarning yangi davri", 20.12.2023 <https://saylov.uz/oz/article/milliy-saylov-tizimi-demokratik-islohotlarning-yangi-davri>
3. IDEA (International Institute for Democracy and Electoral Assistance). Electoral System Design: The New International IDEA Handbook – Stockholm, 2014.
4. OSCE/ODIHR Reports – Election Observation Mission Final Reports (France, Germany, Uzbekistan).
5. European Commission for Democracy through Law (Venice Commission). Code of Good Practice in Electoral Matters – 2002.

**ФАХРИДДИН РОЗИЙНИНГ СИЁСАТ ФАЛСАФАСИ: АҚЛ, АДОЛАТ ВА ЖАМИЯТ
УЙҒУНЛИГИ**

Эшпулатов Иноят Сапарович

***Ўзбекистон Республикаси Ҳарбий хавфсизлик ва mudofaa университети
жанубий оператив қумондонлик факультети катта ўқитувчиси Фалсафа
доктори (PhD)***

Ислом тафаккури тарихида муҳим ўрин эгаллаган мутафаккирлардан бири Фахриддин Розий (1149–1209) нафақат калом илми, балки фалсафа, тафсир ва ижтимоий-сиёсий фикр соҳасида ҳам бой мерос қолдирган. Унинг қарашлари, айниқса, инсон, жамият ва давлат ўртасидаги муносабатларни тушунишда алоҳида аҳамият касб этади. Розий сиёсат фалсафасини мустақил фан сифатида ажратиб кўрсатмаган бўлса-да, унинг асарларидаги фикрлардан давлат бошқаруви, адолат ва раҳбарлик масалаларига оид тизимли қарашларни кўриш мумкин.

Фахриддин Розий инсонни ақл эгаси сифатида таърифлаб, жамиятдаги тартиб ва адолатни таъминлашда ақлнинг устуворлигини таъкидлайди. Унинг фикрича, сиёсий қарорлар нафақат шаръий, балки ақлий асосларга ҳам таяниш керак¹. Бу ёндашув унинг каломий методологияси билан уйғун бўлиб, у ерда ҳам ақл ва нақл ўртасида мувозанат сақланади.

Розийнинг таъкидлашича, раҳбар шахс (имом ёки подшоҳ) фақат диний билимга эмас, балки ақлий етукликка ҳам эга бўлиши лозим. Чунки, жамият мураккаб тизим бўлиб, уни бошқаришда мантиқий таҳлил ва стратегик фикрлаш талаб этилади.

Розий сиёсат фалсафасида адолат марказий ўрин тутди. У адолатни фақат ҳуқуқий тенглик сифатида эмас, балки ижтимоий уйғунлик ва барқарорликнинг асоси сифатида ҳам кўради. Унинг фикрича, адолатсиз давлат узоқ яшай олмайди, чунки зулм жамиятда парокандалик ва ихтилофларни келтириб чиқаради². Розий адолатни икки даражада кўради: Илоҳий адолат – Аллоҳ томонидан белгиланган умумий қонунлар; Инсоний адолат – инсонлар томонидан амалга ошириладиган ижтимоий ва сиёсий адолат. Бу иккиси ўртасида уйғунлик бўлмаса, жамиятда мувозанат бузилади.

¹ Розий, Ф. Ал-Маҳсул фи илм ал-усул, Қоҳира нашри, 1980. – Б. 112.

² Розий, Ф. Тафсир ал-Кабир, Байрут, 1999, 3-жилд, - Б. 210.

Фахриддин Розий жамиятни табиий эҳтиёжлар асосида шаклланган тизим сифатида тушунтиради. Инсон якка ҳолда яшай олмайди, шунинг учун у бошқалар билан ҳамкорлик қилишга мажбур. Бу эса давлат ва бошқарув институтларининг пайдо бўлишига олиб келади¹. Розийнинг фикрича: давлат – тартиб ва ҳавфсизликни таъминловчи восита; жамият – маънавий ва иқтисодий ҳаётни шакллантирувчи муҳит.

Шу нуқтаи назардан, давлат жамиятга хизмат қилиши керак, аксинча эмас. Агар давлат ўз вазифасини адолатли бажармаса, у ўз легитимлигини йўқотади.

Розий идеал раҳбар қиёфасини ҳам тасвирлайди. Унинг фикрича, раҳбар қуйидаги сифатларга эга бўлиши шарт: илм ва маърифат; адолатпарварлик; сабр ва матонат; халқ манфаатини устувор қўйиш².

Розий раҳбарнинг ахлоқий камолотига катта эътибор қаратади. Унинг фикрича, ахлоқий нуқсонларга эга бўлган раҳбар жамиятни тўғри бошқара олмайди.

Фахриддин Розий дин ва сиёсатни бир-биридан ажралмас тизим сифатида кўради. Унинг таълимотида сиёсат – диннинг ижтимоий ҳаётдаги ифодаси ҳисобланади. Бироқ у динни сиёсий манфаатларга қурбон қилишни қаттиқ танқид қилади.

Розийга мулоҳазаларига кўра дин – маънавий йўналиш беради, сиёсат эса – амалий бошқарувни таъминлайди. Агар бу икки тизим уйғунлашса, жамият барқарор ривожланади³.

Хулоса қилиб айтганда, Фахриддин Розийнинг сиёсат фалсафаси исломий фикр анъанасида муҳим босқични ташкил этади. Унинг қарашлари ақл ва дин уйғунлиги, адолат устуворлиги ва раҳбар шахс масъулиятига асосланади. Розийнинг ғоялари бугунги кунда ҳам долзарб бўлиб, замонавий сиёсий назариялар билан муайян жиҳатларда уйғунлик касб этади.

FAN SIYOSATIDA ASPIRANTLAR DINAMIKASI (O'zbekiston SSRda 1960-yillar misolida)

Nasilloev Shohdiyov Shavkat o'g'li
OXU Siyosatshunoslik ta'lim yo'nalishi talabasi
Nasilloev Sunnat Shavkat o'g'li
BuxDU tayanch doktoranti

Sovet hukumati ilmiy xodimlar miqdorining o'sishidan manfaatdor ekanligi sababli aspirantura bosqichidan unumli foydalanishni maqsad qildi⁴. O'zbekiston SSRda aspirantlar dinamikasi 1950-yilda 596 nafar, 1950-yilda 596 nafar, 1960-yilda 1432 nafar (ishdan ajralgan holda 1064 ta, ishdan ajralmagan holda 368 ta), 1965-yilda 2972 nafar (ishdan ajralgan holda 2024 ta, ishdan ajralmagan holda 948 ta), 1967-yilda 3214 nafar (ishdan ajralgan holda 2166 ta, ishdan ajralmagan holda 1048 ta), 1968-yilda 3172 nafar (ishdan ajralgan holda 2106 ta, ishdan ajralmagan holda 1066 ta), 1969-yilda 3 203 nafar (ishdan ajralgan holda 2101 ta, ishdan ajralmagan holda 1102 ta [10;275]), 1970-yilda 3197 nafar (ishdan ajralgan holda 2020 ta, ishdan ajralmagan holda 1177 ta) ko'rinishida oshgan.

1950-1960 yillarda miqdor 5,4 marta (536%)ga, 1960-1969 yillarda esa 2,2 martaga (224%) oshgan⁵.

¹ Шариф Х., Ислом фалсафаси тарихи, Тошкент, 2008. – Б. 276.

² Розий, Ф. Ал-Арбатин фи усул ад-дин. – Б. 67.

³ Наср С. Х., Ислом интеллектуал анъаналари, Техрон, 2001. – Б. 134.

⁴ Nasilloev S. The nature of the postgraduate education system in higher educational institutions of the uzbek sssr under the soviet government. Research Focus 4 (3), 33-35

⁵ 1. Nasilloev S.Sh. "Sovet hukumatining O'zbekiston SSR oliy yurtlarida aspirantura bosqichini tartibga solish sohasidagi huquqiy hujjatlari va ularning mohiyati. (ikkinchi jahon urushi davrida)" Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali, № 17(54). 49-55 b.

Shundan, ilmiy tadqiqot muassasalarida 1950-yilda 309 nafar, 1960-yilda 940 nafar (ishdan ajralgan holda 727 ta, ishdan ajralmagan holda 213 ta), 1965-yilda 1602 nafar (ishdan ajralgan holda 1120 ta, ishdan ajralmagan holda 482 ta), 1967-yilda 1706 nafar (ishdan ajralgan holda 1174 ta, ishdan ajralmagan holda 532 ta), 1968-yilda 1673 nafar (ishdan ajralgan holda 1124 ta, ishdan ajralmagan holda 549 ta)¹, 1969-yilda 1661 nafar (ishdan ajralgan holda 1101 ta, ishdan ajralmagan holda 560 ta), 1970-yilda 1636 nafar (ishdan ajralgan holda 1037 ta, ishdan ajralmagan holda 599 ta) ko'rinishida oshgan. [11;307]

Oliy o'quv yurtlarida esa 1950-yilda 287 nafar, 1960-yilda 492 nafar (ishdan ajralgan holda 337 ta, ishdan ajralmagan holda 155 ta), 1965-yilda 1370 nafar (ishdan ajralgan holda 904 ta, ishdan ajralmagan holda 466 ta), 1967-yilda 1508 nafar (ishdan ajralgan holda 994 ta, ishdan ajralmagan holda 514 ta), 1968-yilda 1499 nafar (ishdan ajralgan holda 982 ta, ishdan ajralmagan holda 517 ta), 1969-yilda 1542 nafar (ishdan ajralgan holda 1000 ta, ishdan ajralmagan holda 542 ta)², 1970-yilda 1561 nafar (ishdan ajralgan holda 983 ta, ishdan ajralmagan holda 578 ta) ko'rinishida oshgan.

Yil davomida aspiranturani bitirganlar soni 1950-yilda 146 ta, 1960-yilda 358 ta (oliy o'quv yurtlarida 110 ta, ilmiy muassasalarda 248 ta), 1965-yilda 683 ta (oliy o'quv yurtlarida 265 ta, ilmiy muassasalarda 418 ta), 1967-yilda 812 ta (oliy o'quv yurtlarida 361 ta, ilmiy muassasalarda 451 ta), 1968-yilda 884 ta (oliy o'quv yurtlarida 402 ta, ilmiy muassasalarda 482 ta)ni tashkil etdi. [12;300]

Shundan dissertatsiya himoyasi bilan aspiranturani bitirganlar miqdori 1965-yilda 52 ta (ITMlarda 26 ta, OTMlarida 26 ta), 1967-yilda 99 ta (ITMlarda 50 ta, OTMlarida 49 ta), 1968-yilda 122 ta (ITMlarda 69 ta, OTMlarida 53 ta), 1969-yilda 91 ta (ITMlarda 58 ta, OTMlarida 33 ta), 1970-yilda 146 ta (ITMlarda 73 ta, OTMlarida 73 ta) edi.

Himoyaga taqdim etilgan dissertatsiya bilan aspiranturani bitirganlar tadqiqotchilar 1965-yilda 179 ta (ITMlarda 88 ta, OTMlarida 91 ta), 1967-yilda 230 ta (ITMlarda 154 ta, OTMlarida 76 ta), 1968-yilda 219 ta (ITMlarda 119 ta, OTMlarida 100 ta), 1969-yilda 248 ta (ITMlarda 159 ta, OTMlarida 89 ta), 1970-yilda 267 ta (ITMlarda 132 ta, OTMlarida 135 ta) hisoblangan³.

Xulosa. Ushbu statistik tahlil ma'lumotlariga ko'ra fan siyosatida aspirantlarning muhim o'rni, hamda, ahamiyati mavjud bo'lgani ochiqdanadi. Zero sovet hukumatining O'zbekiston SSRdagi ilm-fan siyosati - barcha ilmiy resurslardan ko'proq foydalanish, xalq xo'jaligi sohalarida o'zlashtirishni amalga oshirish, shu orqali doimiy ta'sir doirasida tutishni maqsad qilgan.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Nasilloev S.Sh. "Sovet hukumatining O'zbekiston SSR oliy yurtlarida aspirantura bosqichini tartibga solish sohasidagi huquqiy hujjatlari va ularning mohiyati. (ikkinchi jahon urushi davrida)" Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali, № 17(54). 49-55 b.
2. Nasilloev S.Sh. "O'zbekiston fanlar akademiyasining tashkil etilishi" RESEARCH FOCUS xalqaro ilmiy jurnali 2023 yil 5-son 92-98 b.
3. Nasilloev S. The nature of the postgraduate education system in higher educational institutions of the uzbek ssr under the soviet government. Research Focus 4 (3), 33-35
4. Народное хозяйство Узбекской ССР в 1969 г. –Ташкент «Узбекистан», 1970 г. С-275.
5. Народное хозяйство Узбекской ССР в 1972 год. –Ташкент «Узбекистан», 1973 г. С-307.
6. Народное хозяйство Узбекской ССР в 1968 год. –Ташкент «Узбекистан», 1970 г. С-300.

¹ Народное хозяйство Узбекской ССР в 1968 год. –Ташкент «Узбекистан», 1970 г. С-300.

² Народное хозяйство Узбекской ССР в 1969 г. –Ташкент «Узбекистан», 1970 г. С-275.

³ Народное хозяйство Узбекской ССР в 1972 год. –Ташкент «Узбекистан», 1973 г. С-307.

QADIMGI YUNON SIYOSIY VA HUQUQIY TAFAKKUR RIVOJI

Azimova Laziza Feruz qizi
Buxoro davlat universiteti, Tarix va yuridik fakulteti
5-1 SIYOS-25-guruh talabasi

Qadimgi Yunon G'arb siyosiy va huquqiy tafakkurining shakllanishiga beqiyos hissa qo'shdi. Bu yerda vujudga kelgan jo'shqin siyosiy hayot nazariy fikrning rivojlanishiga zamin yaratdi va mukammal davlat tizimini izlashga turtki bo'ldi. Falsafa dunyoqarashning alohida shakli sifatida aynan Yunonistonda tug'ildi, u ilohiyot, naturfalsafa, huquq, etika va boshqa ko'plab sohalarni o'z bag'rida mujassam etdi. Huquq, siyosat va davlat haqidagi Yevropa tushunchasining ildizlari to'g'ridan-to'g'ri yunon siyosiy va huquqiy ta'limotlariga borib taqaladi. Bu tafakkurning eng yuksak cho'qqisi esa Platon va Aristotel ijodi hisoblanadi.

Miloddan avvalgi VIII asr oxiri - VII asr boshlarida yashagan Boeotiyalik shoir Gesiod o'sha davrning eng nufuzli mutafakkirlaridan biri edi. U "Mehnat va kunlar" asarida yer boyliklarini o'z qo'lida jamlagan zodagonlar tomonidan ezilgan dehqonlarning og'ir ahvolini tasvirlab berdi. Gesiod boyni qirg'iyga, kambag'alni esa uning changaliga tushgan bulbulga o'xshatib, kuchlining hukmronligini qamrab olgan ijtimoiy adolatsizlikni fosh etdi.

Gesiodning ta'limoticha, qayg'u va tashvish noma'lum bo'lgan oltin asr allaqachon afsonalar dunyosiga ko'chib ketgan. Undan keyin kumush, so'ng mis davri keldi. Mis asrida jangovar odamlar bir-birlarini yo'q qilib, halok bo'lishdi. Hozir esa temir davri hukmron - bu davrda mehnat va tashvish, adovat va aldov, zo'ravonlik va vijdotsizlik barchaga siraydi.

Biroq Gesiod umidsizlikka berilmadi: u haqiqat oxir-oqibat g'alaba qozonishiga ishonadi. Uning she'riyatida zodagonlarning o'zboshimchaligiga va qabila aristokratiyasining zulmiga qarshi xalq noroziligi yaqqol aks etgan. Ibtidoiy jamoa davrida hukm surgan tenglik va erkinlik xotirasi xalq an'analari va diniy e'tiqodlarda o'z izini qoldirgan edi.

Miloddan avvalgi 571-497 yillarda yashagan Pifagor aristokratiyaning yetuk mafkurachisi edi. U dastlab Samos orolida istiqomat qildi, ammo u yerda tiranchilikning o'rnatilishi bilan orolni tark etib, Janubiy Italiyadagi Kroton shahriga ko'chdi. U yerda mahalliy aristokratik doiralarni birlashtirdi va siyosiy xarakterga ega maxsus ittifoq tuzdi.

Pifagor ta'limotining asosiy g'oyasi shundaki, mavjud bo'lgan hamma narsa raqam orqali ifodalanadigan uyg'unlikdan iborat: "Butun koinot uyg'unlik va raqamdan tarkib topgan." U matematikaning boshlanishini barcha narsaning boshlanishi deb e'lon qildi.

Pifagorning siyosiy ta'limoti aristokratik tamoyillarga asoslanadi. Uningcha, inson boshqaruvga muhtoj bo'lib, davlat tartibiga va qonunlarga bo'ysunishi shart. Har qanday jamiyat uchun eng katta balo - anarxiyadir. Shu sababli hukmron tabaqalarga itoat etish, qonunlarga, ota-onaga va rahbarlarga hurmat ko'rsatish zarur. Jamiyatning yuqori tabaqalari aqliy va axloqiy fazilatlar, jasur iroda va kuch jihatidan boshqalardan ustun turadi - shu bois boshqarish huquqi ham ularga tegishli.

Pifagorchilar qat'iy intizomga asoslangan turmush tarzini targ'ib qildilar: umumiy ovqatlanish, musiqa, gimnastika va fan bo'yicha birgalikdagi mashg'ulotlar. Ularning uyushmalari aristokratik tuzumni qo'llab-quvvatlovchi yarim diniy, yarim siyosiy tashkilotlar edi.

Geraklit (miloddan avvalgi VI asr oxiri - V asr boshlari) ham aristokratiyaning tarafdori sifatida tanilgan. U olamning doimiy harakatda ekanligini ta'kidladi: "Bir daryoga ikki marta kirib bo'lmaydi" - bu uning mashhur iborasidir. Geraklit dunyo o'zgarmas materiyadan emas, balki doimo o'zgarib turuvchi tirik olovdan iborat, deb ta'kidladi.

U qarama-qarshiliklar dialektikasiga ham asos soldi: tirik va o'lik, uyg'oq va uxlayotgan, yosh va keksa - bularning barchasi o'zaro almashib, bir-biridan kelib chiqadi. Kurash, ya'ni qarama-qarshiliklarning to'qnashuvi, har qanday o'zgarishning harakatlantiruvchi kuchidir.

Ijtimoiy tengsizlikni Geraklit koinot qonunlari bilan oqlashga urinib, kurash ba'zilarni azod, boshqalarni qul qilishini belgilab berishini ta'kidladi. U oz sonli elitaning hukmronligini

ularning ko'pchilikdan ustunligi bilan asosladi va o'z tug'ilgan shahri Efesdagi demokratiyani qattiq rad etdi.

Shu bilan birga, Geraklit qonunga rioya qilishning zarurligini ham uqtirdi. Lekin u nazarda tutgan qonun demokratik emas, balki yagona hukmdor yoki ozchilik tomonidan o'rnatilgan tartib edi.

Ijtimoiy rivojlanish haqida Demokrit shunday yozadi: odamlar dastlab podalar kabi, na rahbar, na qonun bilmay yashagan. Keyinchalik olov, dehqonchilik va hunarmandchilikni o'zlashtirganlaridan so'ng davlat hokimiyatini yaratdilar. Demokrit davlatni eng buyuk qal'a deb atadi: "Qal'a buzilmas ekan -hamma narsa butun; u qulaganda - hamma narsa halok bo'ladi." Qonunlarning kelib chiqishini esa odamlarning o'zaro adovatida ko'rdi. Siyosat va huquqni u san'atlarning oliysi, fuqarolik burchini esa barcha burchlardan yuqori qo'ydi. Demokrit demokratiyada qashshoqlik monarxiyaning farovonligidan yaxshiroq, deb hisobladi, zira ozodlik qullikdan afzalroqdir.

Platon (Aristokl, miloddan avvalgi 428-348) zodagonlar oilasida tug'ildi. Keng yelkalari uchun unga "Platon" (yunoncha - keng) laqabi berildi. U keng ta'lim oldi, kurash, rasm chizish va she'riyat bilan shug'ullandi. Yigirma yoshida Suqrot bilan tanishib, uning sadoqatli shogirdiga aylandi. Miloddan avvalgi 399 yilda Suqrot qatl etilgandan so'ng Platon Afinani tark etib, Misr va Janubiy Italiyaga sayohat qildi. 387 yilda qaytib kelib, "Akademiya" nomli maktab tashkil etdi.

"Davlat" dialogida Platon o'zining mashhur ideal davlat loyihasini bayon etdi. Uning negizida inson ruhi bilan davlat o'rtasidagi o'xshashlik yotadi: inson qalbida aql, iroda va his-tuyg'u - uchta tamoyil bo'lgani kabi, davlatda ham uchta qatlam bo'lishi lozim:

- Hukmdorlar (faylasuflar) - jamiyatning umumiy manfaatini ko'zlaydigan, aql bilan boshqaruvchi elit;
- Jangchilar (qo'riqchilar) - davlatni tashqi dushmanlardan himoya qiluvchi va ichki tartibni ta'minlovchi tabaqa;
- Ishlab chiqaruvchilar (dehqonlar va hunarmandlar)- moddiy ehtiyojlarni qondirib, jamiyatni boquvchi asosiy omma.

Platon hukmdorlar va jangchilarning shaxsiy boyish vasvasasidan saqlanishlari uchun ularning hayotini umumiy mulk va kollektivizm asosida tashkil qilishni taklif etdi.

Platon davlat shakllarining mukammal tipologiyasini yaratdi. Uning asosida ikki mezon yotadi: hokimiyat kimning qo'lida ekanligi va qonunlarga rioya qilinishi yoki rioya qilinmasligi.

Qonuniy shakl	Noqonuniy shakl
Monarxiya (yakka hukmdor)	Tiraniya
Aristokratiya (ozchilik)	Oligarxiya
Demokratiya (ko'pchilik)	Qonunsiz demokratiya

Platon huquq va qonun masalasiga alohida e'tibor qaratdi. Qonun -davlatning asosiy tayanchi bo'lib, uning oliy maqsadi jamiyat farovonligi va adolatdir. Platon to'g'ri qonunlarni (umumiy manfaat uchun belgilangan) va noto'g'ri qonunlarni (biror shaxs yoki guruhning xususiy manfaati uchun o'rnatilgan) bir-biridan farqladi. Uningcha, qonun - bu donishmandlar tomonidan yaratilgan, fuqarolarni yo'naltiruvchi diniy va axloqiy me'yorlar majmuasidir. Platon tarixda birinchilardan bo'lib siyosatni mustaqil ijtimoiy hodisa sifatida ko'rib chiqdi.

Aristotel (miloddan avvalgi 384–322) Makedoniya qirolining saroyidagi shifokor oilasida, Xalkidiki yarim orolining Stagira shahrida tug'ildi (shu sababli u "Stagiritlik" nomi bilan ham yuritiladi). Afinada tahsil olib, miloddan avvalgi 367 yildan boshlab Platon Akademiyasida 20 yil davomida avval talaba, so'ng o'qituvchi sifatida faoliyat ko'rsatdi. 343 yildan boshlab u Makedoniyalik Aleksandrning tarbiyachisi bo'ldi. Miloddan avvalgi 335 yilda Afinaga qaytib, o'z maktabi - Likeyni tashkil qildi.

Aristotel davlatni tabiiy rivojlanish mahsuli deb hisobladi. Insonning muloqotga bo'lgan tabiiy moyilligi uni ketma-ket uch bosqichli uyushmalarga olib keladi: oila → qishloq

→ davlat (polis). Davlat — yaxshi hayotga erishish uchun bir-biriga teng bo'lgan erkin odamlarning birlashmasi.

Aristotel o'z davridan ancha ilgari, davlat hokimiyatini uchta mustaqil tarmoqqa ajratdi: qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi (hukumat) va sud hokimiyati. Bu bilan u Sharl Lui Monteskyudan ikki ming yil avval hokimiyatlar bo'linishi nazariyasiga asos soldi.

To'g'ri shakllar	Buzilgan shakllar
Monarxiya	Tiraniya
Aristokratiya	Oligarxiya
Politiya	Demokratiya

Aristotel eng maqbul boshqaruv shakli sifatida politiyani — demokratiya va oligarxiyaning uyg'un aralashmasini afzal ko'rdi.

Aristotel huquqni davlat bilan chambarchas bog'liq hodisa sifatida ko'rdi. Huquq - ijtimoiy hayotni tartibga soluvchi va unga barqarorlik bag'ishlovchi normalar yig'indisi bo'lib, uning asosiy xususiyati majburlash kuchida. Aristotel huquqni adolatning timsolidir, deb ta'rifladi.

Ayniqsa Aristotelning hokimiyatlar bo'linishi, huquqning tasnifi va davlatning tabiiy kelib chiqishi haqidagi g'oyalari barcha keyingi avlodlarga ilhom va intellektual meros bo'lib qoldi. Platon tomonidan birinchi bor ilgari surilgan aralash boshqaruv shakli g'oyasi Tsitseron orqali Rim huquqiga, u orqali esa zamonaviy konstitutsionalizm nazariyasiga ko'chdi.

Yunon mutafakkirlarining merosi nafaqat tarixiy ahamiyatga ega, balki hozirgi kunda ham davlat va jamiyat munosabatlarini anglashda muhim ma'naviy-intellektual zamin vazifasini o'tamoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Platon. Davlat. -Toshkent: O'zbekiston, 2010.
2. Aristotel. Siyosat. -Toshkent: Sharq, 2012.
3. Nersesyants V.S. Siyosiy-huquqiy ta'limotlar tarixi. — Moskva: Norma, 2009.
4. Leist O.E. Siyosiy va huquqiy ta'limotlar tarixi. -Moskva: Zercalo, 2006.
5. Russell B. History of Western Philosophy. -London: Routledge, 2004.
6. Turdiyev B.S. Siyosiy ta'limotlar tarixi. -Toshkent: "Impress media", 2023. 400 b.

HARBIY XIZMATCHILAR SIYOSIY SAVODXONLIGINING MOHIYATI VA ASOSIY KOMPONENTLARI

Narkulov Azizbek Nartajiyevich

O'zbekiston Respublikasi

Harbiy xavfsizlik va mudofaa universiteti magistranti

Tel: +99890 270 12 45

Bugungi globallashuv va axborotlashuv sharoitida ilmiy adabiyotlarda "savodxonlik" tushunchasi faqatgina bazaviy bilimlar bilan cheklanmay, shaxsning axborot oqimini saralash va amalda qo'llash bo'yicha funksional kompetensiyasi sifatida qaralmoqda. Shu nuqtai nazardan, siyosiy savodxonlik tushunchasi ham passiv siyosiy xabardorlikdan ko'ra, davlat va jamiyat hayotidagi jarayonlarni mantiqiy idrok etish, ularni siyosiy-huquqiy jihatdan tahlil qilish va to'g'ri xulosalar chiqarish qobiliyatini o'zida mujassam etadi.

Ushbu nazariy konsepsiyani harbiy xizmatchilar faoliyati misolida tadqiq etish o'ta dolzarbdir. Chunki Qurolli Kuchlar vakillari faoliyatida siyosiy savodxonlik davlatning ichki va tashqi siyosatini to'g'ri tushunish, qabul qilinayotgan siyosiy qarorlarning mohiyatini anglash hamda geosiyosiy o'zgarishlar fonida o'zining ijtimoiy va kasbiy mas'uliyatini adekvat baholay olish ko'nikmasi sifatida namoyon bo'ladi.

Ta'kidlash joizki, UNESCO axborot va media savodxonligini axborotdan oqilona foydalanish, uni tanqidiy baholash, yaratish va tarqatishga doir ko'nikmalar majmuasi sifatida sharhlashi ham

zamonaviy savodxonlikning aynan shu keng mazmuniga asoslanadi¹. Demak, siyosiy savodxonlik tushunchasi ham funksional, ham kognitiv, ham axborot-tahliliy o'lchamlarga ega bo'lgan murakkab kategoriya sifatida o'rganilishi lozim.

Siyosiy savodxonlik tushunchasining nazariy shakllanishida fuqarolik ta'limiga oid g'arb tajribasi muhim o'rin egallaydi. Xususan, Buyuk Britaniyalik siyosatshunos olim Bernard Crick rahbarligida tayyorlangan mashhur hisobotda siyosiy savodxonlik fuqarolik ta'limining asosiy ustunlaridan biri sifatida baholanib, u shaxsning jamoat hayotida samarali ishtirok etishi uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va qadriyatlar birligi sifatida talqin qiladi². Bu ta'rif siyosiy savodxonlikni faqat ma'lumotlar yig'indisi emas, balki shaxsning siyosiy voqelikka nisbatan anglangan munosabati va amaliy tayyorligi bilan bog'laydi. Shu nuqtai nazardan siyosiy savodxonlik "siyosiy bilim" bilan teng emas, u ancha kengroq bo'lib, siyosiy jarayonlarni anglash, siyosiy axborotning mazmuni va maqsadini tushunish, dalillar o'rtasida bog'lanishni ko'ra olish va jamoat manfaati nuqtai nazaridan xulosa chiqara olishni ham qamrab oladi.

Ilmiy adabiyotlarda siyosiy savodxonlikni siyosiy bilim tushunchasidan ajratish muhim hisoblanadi. Siyosiy bilim odatda shaxs xotirasida saqlanadigan siyosatga oid faktologik axborot majmuasi sifatida ta'riflanadi³. Ya'ni u davlat organlari, siyosiy institutlar, siyosiy lavozimlar, qonunchilik jarayoni, saylov tizimi va boshqa rasmiy siyosiy mexanizmlar haqidagi ma'lumotlarni qamrab oladi. Biroq bunday bilimning o'zi shaxsning siyosiy voqelikni to'g'ri anglashiga avtomatik tarzda olib kelmaydi. Masalan, inson muayyan siyosiy faktlarni bilishi mumkin, ammo ularning jamiyat va davlat tizimidagi o'rnini tushunmasligi, siyosiy axborotni saralay olmasligi yoki manipulyativ axborot ta'siriga tushishi mumkin. Shuning uchun siyosiy savodxonlik siyosiy bilimga tayansa-da, undan kengroq tushuncha sifatida baholanadi.

Siyosiy savodxonlikni nazariy jihatdan anglashda fuqarolik ta'limiga oid xalqaro tadqiqotlar muhim manba hisoblanadi. IEA (Ta'lim yutuqlarini baholash xalqaro assotsiatsiyasi)ning 2022 yildagi ICCS (International Civic and Citizenship Education Study – Xalqaro fuqarolik va jamiyatshunoslik ta'limi tadqiqoti) dasturida fuqarolikka oid ta'limni yoshlarning fuqaro sifatida jamiyatda o'z rolini bajarishga tayyorgarligi nuqtai nazaridan baholaydi⁴. Mazkur yondashuvda fuqarolikka oid bilim va tushunish, institutlarga munosabat, ishtirokka moyillik, huquq va tenglik haqidagi qarashlar, raqamli texnologiyalar orqali fuqarolik faolligi kabi masalalar o'rganiladi. Bu tadqiqotdan kelib chiqib aytish mumkinki, siyosiy savodxonlik ham bilim, ham munosabat, ham ishtirokka tayyorlik, ham axborot muhitida yo'l topa bilish kabi ko'p o'lchamli hodisa sifatida namoyon bo'ladi.

Shu asosda siyosiy savodxonlikni o'rganishga oid nazariy yondashuvlarni bir nechta asosiy yo'nalishlarga ajratish mumkin.

Birinchi – kognitiv yondashuv bo'lib, unda siyosiy savodxonlik, avvalo, shaxsning davlat tuzilishi, hokimiyat tarmoqlari, siyosiy institutlar, fuqarolarning huquq va majburiyatlari, milliy va xalqaro siyosiy jarayonlar haqidagi bilim darajasi bilan o'lchanadi. Kognitiv yondashuvning ustunligi shundaki, u siyosiy savodxonlikni nisbatan aniq ko'rsatkichlar ya'ni testlar, savolnomalar, qisqa yozma javoblar, tushunchaviy izohlar orqali o'lchash imkonini beradi. Biroq bu yondashuvning cheklovi ham bor, ya'ni faktologik bilimning o'zi siyosiy voqelikni anglash yoki qonuniy qaror qabul qilish qobiliyatini to'liq namoyon etmaydi. Shu bois siyosiy savodxonlikni faqat kognitiv daraja bilan cheklash mumkin emas.

¹ UNESCO. Global Standards for Media and Information Literacy Curricula Development Guidelines. Paris: UNESCO, 2021. Elektron manba: <https://www.unesco.org/en/media-information-literacy/global-communication-learning> (murojaat sanasi: 30.03.2026).

² Advisory Group on Citizenship. Education for Citizenship and the Teaching of Democracy in Schools (Crick Report). London: QCA, 1998. Elektron manba: <https://dera.ioe.ac.uk/id/eprint/4385/1/crickreport1998.pdf> (murojaat sanasi: 30.03.2026).

³ Delli Carpini M. X., Keeter S. What Americans Know About Politics and Why It Matters. New Haven: Yale University Press, 1996. Elektron manba: <https://archive.org/details/whatamericanskno00dell/page/n423/mode/2up> (murojaat sanasi: 30.03.2026).

⁴ Schulz W., Fraillon J., Losito B., Agrusti G., Ainley J., Damiani V., Friedman T. Introduction to the International Civic and Citizenship Education Study 2022 // Springer, 2024. Elektron manba: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-031-65603-3_1 (murojaat sanasi: 30.03.2026).

Ikkinchi – funksional-amaliy yondashuv. Unga ko'ra, siyosiy savodxonlikning haqiqiy mazmuni shaxsning o'z bilimlarini jamoat va davlat hayotiga oid masalalarda qo'llay olishida namoyon bo'ladi. Bernard Crickning hisobotida siyosiy savodxonlik shaxsni "jamoat hayotida samarali bo'lish"ga tayyorlashi alohida ta'kidlangan¹. Demak, siyosiy savodxonlikni faqat "qancha biladi?" degan savol bilan emas, balki "bu bilimdan qanday foydalanadi?" degan savol bilan ham baholash kerak. Harbiy xizmatchilar misolida bu jihat ayniqsa muhim, chunki ularda siyosiy-huquqiy bilimning amaliy ifodasi qonuniy qaror qabul qilish, xizmat intizomini saqlash, axborot bilan ehtiyotkor ishlash va davlat manfaatlariga zid harakatlarning oldini olish kabi holatlarda ko'rinadi.

Uchinchi – normativ yondashuv. Bu yondashuvda siyosiy savodxonlik faqat axborotni bilish emas, balki qonuniylik, adolat, inson qadri, mas'uliyat, murosaga moyillik, jamoat manfaatini anglash kabi meyoriy qadriyatlar bilan bog'liq holda talqin qilinadi. Crick hisobotida ham siyosiy savodxonlik "bilim, ko'nikma va qadriyatlar" birligi sifatida ko'rsatiladi². Demak, siyosiy bilim qadriyatlar bilan bog'lanmagan taqdirda, u jamoat manfaatiga xizmat qiluvchi mas'uliyatli fuqarolik xulqini ta'minlamaydi. Harbiy xizmatchilar uchun bu yondashuv alohida ahamiyatga ega, chunki ularning siyosiy savodxonligi davlatchilik, qonun ustuvorligi, burch va mas'uliyat, siyosiy betaraflik va xizmat madaniyati bilan uyg'un holda shakllanishi lozim.

To'rtinchi – institutsional yondashuv. Bu yondashuv siyosiy savodxonlikni davlat va jamiyat institutlari faoliyatini tushunish qobiliyati bilan bog'laydi. Bunda shaxs parlament, hukumat, sud, siyosiy partiyalar, fuqarolik jamiyati institutlari, ommaviy axborot vositalari, saylov mexanizmlari va jamoat nazorati institutlarining vazifalari hamda o'zaro aloqalarini anglay olishi kerak³.

Harbiy xizmatchilar uchun mazkur yondashuvning ahamiyati shundaki, u davlat boshqaruvi, demokratik fuqarolik nazorati, komandirlik vakolatlari va huquqiy cheklovlar o'rtasidagi nisbatni to'g'ri tushunishga yordam beradi. Bu esa harbiy xizmatchida "armiya jamiyatdan tashqaridagi yopiq tizim" degan qarashni emas, balki "armiya davlat va jamiyatning huquqiy-institutsional tizimida faoliyat yurituvchi mas'ul institut" degan qarashni shakllantiradi.

Beshinchi – axborot-tahliliy va raqamli yondashuv. Axborot makonining keskin kengayishi, ijtimoiy tarmoqlar, raqamli platformalar, algoritmik tavsiyalar, dezinformatsiya va manipulyativ kontentning ortishi siyosiy savodxonlik mazmunini yanada kengaytirdi. UNESCO axborot va media savodxonligini axborotni izlash, tushunish, baholash, yaratish va tarqatishga doir kompetensiyalar majmuasi sifatida ta'riflaydi⁴. Bu esa siyosiy savodxonlikning zamonaviy bosqichda axborotni tanqidiy qabul qilish, manbani tekshirish, fakt va talqinni ajratish, manipulyatsiya va dezinformatsiyani farqlash kabi ko'nikmalar bilan bevosita bog'liq ekanini ko'rsatadi. Harbiy xizmatchilar uchun mazkur jihat yanada dolzarbdir, chunki axborot xatarlari ularning xizmat intizomi, jamoaviy barqarorligi va siyosiy-huquqiy qarorlariga ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Oltinchi – ijtimoiylashuv va fuqarolik tarbiyasi yondashuvi. Ushbu yondashuv siyosiy savodxonlikni oila, ta'lim muassasasi, ijtimoiy muhit, media, tengdoshlar guruhi va institutsional madaniyat ta'sirida bosqichma-bosqich shakllanuvchi omil sifatida talqin qiladi⁵. Demak, siyosiy savodxonlik uzluksiz ijtimoiylashuv jarayoni mahsulidir. Bu holat harbiy xizmatchilar uchun ham to'liq xosdir, chunki ularda siyosiy savodxonlik nafaqat o'quv mashg'ulotlari, balki komandirlik

¹ Advisory Group on Citizenship. Education for Citizenship and the Teaching of Democracy in Schools (Crick Report). London: QCA, 1998. Elektron manba: <https://dera.ioe.ac.uk/id/eprint/4385/1/crickreport1998.pdf> (murojaat sanasi: 30.03.2026).

² Advisory Group on Citizenship. Education for Citizenship and the Teaching of Democracy in Schools (Crick Report). London: QCA, 1998. Elektron manba: <https://dera.ioe.ac.uk/id/eprint/4385/1/crickreport1998.pdf> (murojaat sanasi: 30.03.2026).

³ Schulz W., Fraillon J., Losito B., Agrusti G., Ainley J., Damiani V., Friedman T. Introduction to the International Civic and Citizenship Education Study 2022 // Springer, 2024. Elektron manba: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-031-65603-3_1 (murojaat sanasi: 30.03.2026).

⁴ UNESCO. Global Standards for Media and Information Literacy Curricula Development Guidelines. Paris: UNESCO, 2021. Elektron manba: <https://www.unesco.org/en/media-information-literacy/global-communication-learning> (murojaat sanasi: 30.03.2026).

⁵ Denver D., Hands G. Does Studying Politics Make a Difference? The Political Knowledge, Attitudes and Perceptions of School Students // British Journal of Political Science. 1990. Elektron manba: https://www.cambridge.org/core/services/aop-cambridge-core/content/view/6F34D6A3C387C6F0A9B87F4EEC26C6BD/S0007123400005809a.pdf/does_studying_politics_make_a_difference_the_political_knowledge_attitudes_and_perceptions_of_school_students.pdf (murojaat sanasi: 30.03.2026).

namunasi, qismdagi ma'naviy-ma'rifiy muhit, huquqiy tarbiya, axborot intizomi va xizmat amaliyoti orqali shakllanadi.

Harbiy xizmatchilarga nisbatan siyosiy savodxonlik tushunchasini qo'llashda uning o'ziga xos institutsional mazmunini hisobga olish zarur. DCAF (Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces - Jeneva xavfsizlik sektori boshqaruvi markazi) materiallarida qayd etilishicha, Qurolli Kuchlar boshqa davlat institutlaridan farqli o'laroq, qonuniy kuch ishlatish vakolatiga ega bo'lgani uchun ular faoliyati ustidan samarali demokratik fuqarolik nazoratini ta'minlash juda muhim hisoblanadi¹. Bu nazorat qonun ustuvorligi, hisobdorlik, inson huquqlarini himoya qilish, siyosiy neytrallik va jamoat ishonchini saqlashga xizmat qiladi. Shu nuqtai nazardan, harbiy xizmatchining siyosiy savodxonligi siyosiy partiyaviy faollik yoki siyosiy kurashga moyillikni anglatmaydi. Aksincha, u davlat va jamiyat hayotining siyosiy-huquqiy asoslarini anglash, fuqarolik nazorati va harbiy intizom o'rtasidagi nisbatni to'g'ri tushunish, axborot manipulyatsiyalariga berilmaslik va xizmat vazifalarini qonuniy tarzda bajarish qobiliyatini anglatadi.

Harbiy xizmatchilarning siyosiy savodxonligini siyosiy ong va siyosiy madaniyat tushunchalari bilan o'zaro nisbatda ko'rib chiqish ham muhimdir. Siyosiy ong, odatda, shaxsning siyosiy voqelikka oid bilimlari, qarashlari, hissiy munosabatlari, qadriyatlari va irodaviy tayyorligini qamrab oluvchi kengroq kategoriya sifatida qaraladi. Siyosiy madaniyat esa muayyan institut yoki ijtimoiy guruh doirasida shakllangan barqaror meyorlar, urf-odatlar, ramzlar va xatti-harakat andozalari majmuidir. Siyosiy savodxonlik esa ushbu ikki tushuncha o'rtasida kognitiv-amaliy ko'prik vazifasini bajaradi. U shaxsning siyosiy ongidagi bilim va tahlil qatlamini mustahkamlaydi, hamda takroriy va institutsional jihatdan rag'batlantirilgan amaliyot orqali siyosiy madaniyat shakllanishiga xizmat qiladi. Shu ma'noda, harbiy xizmatchilar siyosiy savodxonligi ularning kengroq siyosiy ongi va xizmat madaniyatining shakllanishida poydevor vazifasini o'taydi.

Shundan kelib chiqib, harbiy xizmatchilarning siyosiy savodxonligini ularning davlat, jamiyat va siyosiy-huquqiy jarayonlar haqidagi zarur bilimlarga ega bo'lishi, siyosiy axborotni anglashi, uni tahlil qila olishi hamda xizmat faoliyatida qonuniy va ongli yondashuvni namoyon etishi sifatida ta'riflash mumkin. Mazkur ishchi ta'rifdan kelib chiqqan holda, harbiy xizmatchilar siyosiy savodxonligining to'rt asosiy komponentini ajratish maqsadga muvofiqdir. Ular siyosiy bilimga ega bo'lish, siyosiy-huquqiy meyorlarni tushunish, axborotni tahlil qilish va tanqidiy fikrlay olish. Ushbu to'rt komponent nafaqat mazkur tushunchaning ichki mazmunini aniqlashga xizmat qiladi, balki uni baholash, tahlil etish va rivojlantirishning amaliy mexanizmlarini ishlab chiqish uchun ham nazariy asos bo'lib xizmat qiladi. Mazkur nazariy asosdan kelib chiqqan holda, ushbu komponentlarning har birini alohida ko'rib chiqish maqsadga muvofiq.

Birinchi komponent - siyosiy bilim - davlat va jamiyat tuzilishi haqidagi bazaviy bilimlar majmuasini ifodalaydi.

Ikkinchi komponent - siyosiy-huquqiy meyorlarni tushunish – qonun ustuvorligi, siyosiy neytrallik, fuqarolik nazorati va xizmat intizomini anglashni nazarda tutadi.

Uchinchi komponent - axborotni tahlil qilish - turli manbalarni solishtirish, manipulyativ axborotni aniqlash va fakt hamda talqinni ajratish ko'nikmasini qamrab oladi.

To'rtinchi komponent - tanqidiy fikrlay olish - dalillarga asoslanib xulosa chiqarish, qarama-qarshi nuqtai nazarlarni baholash va qonuniy hamda ongli qaror qabul qilish salohiyatini ifodalaydi.

Ushbu to'rt komponentli yondashuv harbiy xizmatchilar siyosiy savodxonligini tor ma'nodagi nazariy bilim doirasiga qamab qo'ymaydi. Aksincha, u mazkur tushunchani bilim, huquqiy anglash, axborot bilan ishlash va mustaqil fikrlash birligi sifatida keng qamrovli ilmiy kategoriyaga

¹ Geneva Centre for Security Sector Governance (DCAF). The Armed Forces: Roles and Responsibilities in Good Security Sector Governance. Geneva: DCAF, 2022. Elektron manba: https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/DCAF_BG_10_The%20Armed%20Forces.pdf (murojaat sanasi: 30.03.2026).

aylantiradi. OECD va UNESCO hujjatlarida ta'limning zamonaviy vazifalari qatorida axborot bilan ishlash, tanqidiy fikrlash, jamoat hayotida ongli ishtirok etishga tayyorlik kabi ko'nikmalarning ahamiyati ta'kidlangani ham mazkur yondashuvning to'g'riligini tasdiqlaydi¹. Harbiy muhitda esa bu ko'nikmalar siyosiy faollik emas, balki qonuniy xizmat faoliyati, siyosiy-huquqiy hushyorlik va axborot barqarorligi talablari bilan uyg'un tarzda namoyon bo'ladi.

Shu tariqa, siyosiy savodxonlik tushunchasini o'rganishga oid nazariy yondashuvlar tahlili ushbu kategoriyaning ko'p qirrali va ko'p o'lchamli tabiatga ega ekanini ko'rsatadi.

U siyosiy bilim, fuqarolik kompetensiyasi, qiymatli-normativ qarashlar, axborot tahlili va tanqidiy fikrlashning uzviy birligida namoyon bo'ladi. Harbiy xizmatchilar uchun esa siyosiy savodxonlik davlat va jamiyatning siyosiy-huquqiy asoslarini anglash, qonun ustuvorligi va siyosiy neytrallikka tayanish, axborot manipulyatsiyasidan himoyalana olish va xizmat vazifalarini ongli, qonuniy va mas'uliyatli bajarish qobiliyatida ifodalanadi.

SIYOSAT VA INSON TABIATI: ARISTOTEL QARASHLARI ASOSIDA

Buxoro Davlat Universiteti

Tarix va Yuridik fakulteti,

Falsafa ta'lim yunalishi 2-bosqich 5.1 Fals-24 guruh talabasi

Farhodov Ramazon Farhod o'g'li

Ilmiy rahbar-

Teshayev N.N

professor, falsafa fanlari doktori (DSc)

Siyosat va inson tabiati o'rtasidagi uzviy bog'liqlik qadimdan falsafa va ijtimoiy fanlarning markaziy masalalaridan biri bo'lib kelgan. Ayniqsa, Aristotel o'zining "Siyosat" va "Nikomax axloqi" asarlarida insoniyat jamiyatining siyosiy tashkiloti va uning asosida yotgan antropologik omillarni chuqur tahlil qilgan. Aristotel fikriga ko'ra, inson «ijtimoiy mavjudot» bo'lib, uning tabiati siyosiy hayot bilan chambarchas bog'liq. Bugungi kunda ham siyosatshunoslik va falsafa sohalarida insonning siyosiy faoliyati va uning tabiiy xususiyatlari o'rtasidagi munosabatlar, ayniqsa, demokratik jamiyatlar va ijtimoiy rivojlanish jarayonlarida dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu maqolada Aristotel qarashlari asosida siyosat va inson tabiati o'rtasidagi muammolar, ularning nazariy va empirik asoslari, shuningdek, zamonaviy siyosiy tafakkurdagi o'rni keng ko'lamda tahlil qilinadi. Maqola davomida klassik va zamonaviy adabiyotlar, mintaqaviy va milliy olimlarning ishlari, shuningdek, empirik tadqiqotlar natijalari asosida Aristotel konsepsiyasining bugungi siyosiy-madaniy jarayonlardagi ahamiyati va uning tanqidiy bahosi yoritiladi.

Siyosat va inson tabiati o'rtasidagi munosabatlarni tahlil qilishda Aristotelning falsafiy merosi, avvalo, uning siyosiy antropologiyasi va etikasi bilan chambarchas bog'liqdir. Aristotel uchun inson tabiati va siyosat bir-biridan ajralmas tushunchalardir; u insonni "zoon politikon" – siyosiy mavjudot deb ta'riflaydi. Bu g'oyaning nazariy va konseptual asosi, birinchi navbatda, Aristotelning "Siyosat" asarida bayon etilgan bo'lib, u erda jamiyat va davlatning paydo bo'lishi, insoniy ehtiyojlar va ularni qondirish mexanizmlari tafsilotli ochib beriladi. Aristotelning fikricha, inson o'z tabiati bilan jamiyatga intiladi va faqat jamiyatda o'z imkoniyatlarini to'liq ro'yobga chiqaradi. Bu nuqtai nazar, siyosiy tashkilotning insoniy ehtiyojlar va qadriyatlar asosida shakllanishini ta'minlaydi. Uning "Nikomax axloqi" asarida esa insonning baxt-saodati (evdemonia) va fazilatli hayotining siyosiy tuzum bilan bog'liqligi asoslanadi. Aristotel uchun fazilatli hayot va siyosiy tuzum o'zaro uyg'unlikda bo'lishi lozim, chunki faqat adolatli siyosiy muhitdagina inson o'zini to'liq namoyon qila oladi. Bu yondashuv, shubhasiz, zamonaviy siyosiy nazariyalarning shakllanishida muhim o'rin egallaydi, chunki

¹ PIAAC Literacy Expert Group. PIAAC Literacy: A Conceptual Framework. OECD Education Working Paper No. 34. Paris: OECD, 2009. Elektron manba: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2009/11/piaac-literacy-a-conceptual-framework_g17a1d4c/220348414075.pdf (murojaat sanasi: 30.03.2026).

inson tabiati va siyosiy institutlar o'rtasidagi dialektik bog'liqlik bugungi jamiyatlar uchun ham dolzarbdir.

Tarixiy nuqtai nazardan qaralganda, Aristotelning siyosiy-antropologik konsepsiyasi antik dunyo falsafasida tub o'zgarish yasagan muhim tafakkur namunasi hisoblanadi. Platon bilan solishtirganda, Aristotel jamiyat va siyosatga ko'proq empirik va realistik nuqtai nazardan yondashgan. Platon ideal davlat va g'oyaviy tuzilmani asos qilib olgan bo'lsa, Aristotel mavjud jamiyatlarni tahlil qiladi va ularning rivojlanish qonuniyatlarini ochib beradi. Uning siyosiy tafakkurida davlatning shakllari, ularning afzallik va kamchiliklari, inson tabiati bilan bog'liq holda chuqur o'rganiladi. Masalan, Aristotel monarxiya, aristokratiya va politeya kabi davlat shakllarini fazilat, adolat va umumiy farovonlik nuqtai nazaridan baholaydi. Shu bilan birga, u har bir davlat shaklining buzilishi va inqirozga yuz tutish sabablari ham inson tabiati va manfaatlar bilan bog'liq ekanligini ko'rsatadi. Bu yondashuv, ayniqsa, siyosiy jarayonlarning dinamikasini tushinishda muhim ahamiyat kasb etadi. Aristotelning siyosiy antropologiyasi, shuningdek, qadimgi Rim va o'rta asr Yevropa falsafasiga ham kuchli ta'sir ko'rsatgan. Masalan, Toma Akvinskiy va boshqa xristian faylasuflari Aristotelning inson va siyosat haqidagi g'oyalari keng foydalanishgan va ularni diniy dunyoqarash bilan uyg'unlashtirishgan.

Zamonaviy siyosiy-falsafiy nazariyalar Aristotel konsepsiyasini turlicha talqin qiladi. Hobbs, Lokk va Russo kabi Yevropa ma'rifatparvar faylasuflari inson tabiati va siyosiy tuzum o'rtasidagi munosabatlarni o'ziga xos tarzda izohlagan. Masalan, Hobbs insonni tabiatan «yovuz» va manfaatparast deb baholaydi, natijada kuchli markaziy hokimiyat zarurligini asoslaydi. Lokk esa inson huquqlari va erkinliklarini asos qilib oladi, siyosiy tuzumni ijtimoiy kelishuv natijasida vujudga kelishini ta'kidlaydi. Russo esa inson tabiati «yaxshi», ammo jamiyat va siyosiy tuzum uni buzadi, degan fikrni ilgari suradi. Ushbu qarashlar Aristotel konsepsiyasidan farq qiladi, biroq inson va siyosat o'rtasidagi dialektik bog'liqlikni tasdiqlaydi. Zamonaviy siyosatshunoslikda inson tabiati va siyosiy institutlar o'rtasidagi o'zaro ta'sir masalasi hali ham dolzarb bo'lib, bu borada ko'plab empirik tadqiqotlar olib borilmoqda[1].

Aristotel qarashlari zamonaviy siyosiy jarayonlarda ham o'z aksini topmoqda. Masalan, demokratik jamiyatlarda fuqarolik ishtiroki va siyosiy madaniyat masalalari Aristotelning «ijtimoiy mavjudot» haqidagi g'oyasi bilan uzviy bog'liqdir. Zamonaviy empirik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, insonning siyosiy faoliyati va jamiyatdagi ishtiroki, avvalo, ularning tabiiy ehtiyojlari, qadriyatlari va ijtimoiy identifikatsiyasi bilan belgilanadi. Bu esa Aristotel konsepsiyasining bugungi siyosiy-madaniy muhitda ham ahamiyatli ekanligini ko'rsatadi. Masalan, siyosiy psixologiya va ijtimoiy antropologiya sohalarida olib borilgan tadqiqotlar natijasida insonning siyosiy qaror qabul qilish jarayonidagi emotsional va ratsional omillar, shuningdek, ijtimoiy guruhlarga mansublik hissi muhim ahamiyat kasb etishi aniqlangan[2]. Bu borada, Aristotelning «zoon politikon» konsepsiyasi, ya'ni insonning siyosiy mavjudot sifatida shakllanishi va rivojlanishi zamonaviy siyosiy ijtimoiylashuv jarayonlari bilan hamohangdir. Shuningdek, siyosiy ishtirok, fuqarolik ongining shakllanishi va demokratik qadriyatlarning mustahkamlanishi Aristotel g'oyalari bilan bevosita bog'liq.

Mintaqaviy va milliy olimlar ham Aristotelning siyosiy-antropologik konsepsiyasini turlicha talqin qilganlar. O'zbekistonda va Markaziy Osiyo davlatlarida Aristotel merosi va uning siyosiy tafakkurga ta'siri bo'yicha bir qator tadqiqotlar amalga oshirilgan. Masalan, o'zbek olimi S. Sagdullayevning asarlarida Aristotelning siyosiy falsafasi va uning Sharq tafakkuriga ta'siri keng yoritilgan. Muallif Aristotel konsepsiyasining o'zbek siyosiy madaniyati va qadriyatlari bilan bog'liqligini asoslab beradi. Shuningdek, mintaqaviy tadqiqotlarda Aristotelning siyosiy tashkilot haqidagi g'oyalari, davlat boshqaruvi va adolat masalalariga zamonaviy yondashuvlar orqali baho beriladi. Bu borada, milliy siyosiy tafakkur va qadriyatlar Aristotel konsepsiyasi bilan uyg'unlashgan holda rivojlanmoqda[3].

Empirik tadqiqotlar va amaliy tajribalar ham Aristotel konsepsiyasining zamonaviy siyosiy jarayonlardagi ahamiyatini tasdiqlaydi. Masalan, siyosiy ishtirok va fuqarolik jamiyatining shakllanishi jarayonida insonning tabiiy ehtiyojlari va ijtimoiy identifikatsiyasi hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Bu borada, ko'plab sotsiologik va siyosiy tadqiqotlar natijasida insonning siyosiy qaror qabul qilishdagi motivatsiyasi, guruhiiy manfaatlar va identifikatsiya jarayonlari chuqur o'rganilgan. Masalan, Xuntington va Fukuyama kabi zamonaviy siyosatshunoslar inson tabiati va siyosiy institutlar o'rtasidagi murakkab munosabatlarni tahlil qilib, siyosiy barqarorlik va taraqqiyot uchun insoniy qadriyatlar va identifikatsiya muhimligini ta'kidlaydilar. Bundan tashqari, zamonaviy siyosiy psixologiya sohasida olib borilgan tadqiqotlar natijasida siyosiy ishtirok va fuqarolik jamiyatining rivojlanishi uchun insonning tabiiy ehtiyojlari va qadriyatlari asosiy omil ekani isbotlangan[4]. Bu esa Aristotel konsepsiyasining zamonaviy siyosiy-madaniy muhitda ham dolzarbligini ko'rsatadi.

Tanqidiy tahlil nuqtai nazaridan, Aristotel qarashlariga nisbatan bir qator bahs va munozaralar mavjud. Ba'zi zamonaviy olimlar Aristotel konsepsiyasini haddan tashqari universal va umumlashtirilgan deb baholaydilar. Ularning fikricha, Aristotel inson tabiatini bir xil va o'zgarmas deb qabul qiladi, biroq zamonaviy empirik tadqiqotlar insonning siyosiy va ijtimoiy xatti-harakati ijtimoiy, madaniy va psixologik omillar ta'sirida o'zgarib turishini ko'rsatmoqda. Masalan, postmodernist olimlar inson tabiati va siyosiy tuzumlar o'rtasidagi bog'liqlik nisbiy va dinamik ekanligini ta'kidlaydilar. Fuko, Bordyo va boshqa zamonaviy faylasuflar inson tabiatini tarixiy-madaniy va ijtimoiy konstruktsiya sifatida talqin qiladilar. Bu yondashuv Aristotel konsepsiyasini tanqid qiladi, biroq uning siyosiy va antropologik tafakkur sohasidagi ahamiyatini inkor etmaydi. Shuningdek, ba'zi tadqiqotchilar Aristotelning siyosiy-adolat konsepsiyasini zamonaviy demokratik qadriyatlar bilan solishtirib, ularning o'zaro farqlarini ko'rsatadilar. Masalan, Aristotel uchun adolat va fazilat asosiy siyosiy qadriyatlar bo'lsa, zamonaviy jamiyatlarda erkinlik, tenglik va inson huquqlari birinchi o'ringa chiqadi[5].

Shuni alohida ta'kidlash lozimki, Aristotel konsepsiyasi zamonaviy siyosiy tafakkur va amaliyotda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Empirik tadqiqotlar natijasida Aristotelning siyosiy-antropologik g'oyalari bugungi demokratik jamiyatlar va siyosiy ishtirok jarayonlarida ham dolzarbligini saqlab qolmoqda. Masalan, zamonaviy siyosatshunoslik va siyosiy psixologiya sohalarida olib borilgan tadqiqotlar insonning siyosiy xatti-harakatlari va qaror qabul qilish jarayonida tabiiy ehtiyojlar, qadriyatlar va identifikatsiya muhim ahamiyat kasb etishini ko'rsatadi. Bu borada, Aristotelning "zoon politikon" konsepsiyasi, ya'ni insonning siyosiy mavjudot sifatida shakllanishi va rivojlanishi zamonaviy siyosiy tafakkur va amaliyotda ham asosiy mezonlardan biri bo'lib qolmoqda[6].

Shunday qilib, adabiyotlarni tahlil qilish orqali Aristotelning siyosat va inson tabiati haqidagi konsepsiyasi tarixiy va zamonaviy kontekstda, nazariy va amaliy jihatdan chuqur o'rganilganini ko'rish mumkin. Uning g'oyalari bugungi siyosiy-madaniy muhitda ham dolzarbligini saqlab qolmoqda, biroq zamonaviy empirik tadqiqotlar va tanqidiy yondashuvlar orqali bu konsepsiyani yanada boyitish va rivojlantirish imkoniyati mavjud. Xususan, inson tabiati va siyosiy institutlar o'rtasidagi dialektik bog'liqlik, siyosiy ishtirok va fuqarolik jamiyatining shakllanishi jarayonida Aristotel konsepsiyasi asosiy nazariy va amaliy ahamiyatga ega.

Yuqorida keltirilgan tahlillar asosida xulosa qilish mumkinki, Aristotelning siyosat va inson tabiati haqidagi konsepsiyasi tarixiy va zamonaviy siyosiy tafakkurda o'z o'rnini mustahkam egallagan. Uning insonni «zoon politikon» – siyosiy mavjudot sifatida talqin qilishi siyosiy institutlar va insoniy qadriyatlar o'rtasidagi dialektik bog'liqlikni chuqur asoslab beradi. Aristotel uchun inson tabiati va siyosat bir-birini to'ldiruvchi, bir-biriga ta'sir ko'rsatuvchi omillar bo'lib, bu yondashuv bugungi demokratik jamiyatlar va siyosiy ishtirok jarayonlarida ham dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Zamonaviy siyosiy-falsafiy va empirik tadqiqotlar natijasida bu konsepsiya boyitilib, insonning siyosiy xatti-harakati, motivatsiyasi

va identifikatsiyasi yanada chuqurroq o'rganilmoqda. Aristotel konsepsiyasining zamonaviy siyosiy-madaniy muhitda ham o'z ahamiyatini yo'qotmayotgani, ayniqsa, fuqarolik jamiyati, demokratik qadriyatlar va siyosiy ishtirok jarayonlarida yaqqol namoyon bo'lmoqda. Shu bilan birga, zamonaviy tanqidiy yondashuvlar va empirik tadqiqotlar Aristotel konsepsiyasining ba'zi jihatlarini qayta ko'rib chiqish va zamonaviy ijtimoiy-siyosiy sharoitlarga moslashtirish zarurligini ko'rsatmoqda. Umuman olganda, Aristotelning siyosat va inson tabiati haqidagi g'oyalari siyosiy tafakkur va amaliyot uchun muhim nazariy asos bo'lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Aristotle. Politics. Translated by C. D. C. Reeve. Indianapolis: Hackett Publishing, 1998.
2. Aristotle. Nicomachean Ethics. Translated by Terence Irwin. Indianapolis: Hackett Publishing, 1999.
3. Sagdullayev S. Aristotel va Sharq tafakkuri. Toshkent: Ma'naviyat, 2018.
4. Fukuyama F. Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity. New York: Free Press, 1995.
5. Huntington S. P. Political Order in Changing Societies. New Haven: Yale University Press, 1968.
6. Foucault M. Discipline and Punish: The Birth of the Prison. New York: Pantheon Books, 1977.

ABU NASR FAROBIYNING “ FOZIL ODAMLAR SHAHRI “ ASARIDA SIYOSIY QARASHLARI

Buxoro Davlat Universiteti
Falsafa ta'lim yunalishi 2-bosqich talabasi
Usmonova Ramziya Qilich qizi
Ilmiy rahbar
Teshayev N.N
professor, falsafa fanlari doktori (DSc)

Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi Shavkat Mirziyoyev tomonidan ishlab chiqilgan muhim konseptual hujjat hisoblanadi. Ushbu asarda mamlakatni rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari keng yoritilgan. Strategiyaning bosh g'oyasi inson qadri va manfaatlarini ta'minlashga qaratilgan. Unda “inson – jamiyat – davlat” tamoyili asosiy mezon sifatida belgilangan. Mazkur yondashuv davlat boshqaruvida yangi bosqichni boshlab berdi. Asarda Uchinchi Renessans poydevorini yaratish masalasi muhim o'rin egallaydi. Bu jarayonda Abu Nasr Forobiy kabi buyuk allomalarning ilmiy merosi alohida ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, ta'lim, ilm-fan va innovatsiyalarni rivojlantirish ustuvor vazifa sifatida ko'rsatilgan. Strategiya iqtisodiy o'sish va ijtimoiy himoyani kuchaytirishga xizmat qiladi.[1,283 bet]. Yuksak ma'naviyat jamiyat taraqqiyotining asosiy omillaridan biri hisoblanadi. Islom Karimovning “Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch” asarida bu masala chuqur tahlil etilgan. Unda Uyg'onish davri allomasi Abu Nasr Forobiyning Fozil odamlar shahri asariga ham alohida e'tibor qaratiladi. Forobiy o'z asarida ideal jamiyatni barpo etish g'oyasini ilgari suradi. Uning fikricha, bunday jamiyat faqat bilimli, axloqli va fazilatli insonlar orqali shakllanadi. Jamiyat taraqqiyoti esa insonning ma'naviy kamolotiga bevosita bog'liqdir. Karimov ushbu g'oyalarni zamonaviy hayot bilan uyg'un holda talqin qiladi. U komil insonni tarbiyalashni davlat siyosatining muhim yo'nalishi sifatida baholaydi. Shuningdek, ilm-fan va tarbiya uyg'unligi jamiyat rivojining muhim omili ekanini ta'kidlaydi.[2,45-46]. Abu Nasr Forobiyning Fozil odamlar shahri asari Sharq falsafasining eng muhim manbalaridan biri hisoblanadi. Ushbu asarda mutafakkir ideal jamiyat modelini ilmiy-falsafiy asosda yoritib beradi. Forobiyga ko'ra, fozil jamiyat adolat, ezgulik va hamjihatlik tamoyillari asosida quriladi. Bunday jamiyatda har bir inson o'z vazifasini sidqidildan bajarishi lozim. Asarda jamiyat boshqaruvi dono va adolatli

rahbar qo'lida bo'lishi kerakligi ta'kidlanadi. Forobiy rahbarni yuqori bilimli, ma'naviy yetuk va xalq manfaatini ustun qo'yuvchi shaxs sifatida tasvirlaydi. U inson kamolotini jamiyat taraqqiyotining asosiy omili deb biladi. Shuningdek, ilm-fan va ma'rifat jamiyat rivojida muhim o'rin tutishi alohida qayd etiladi. Forobiy fikricha, jaholat va nodonlik jamiyat tanazzuliga olib keladi. Shu sababli u ta'lim-tarbiyaga katta ahamiyat beradi. Asarda insonlar o'rtasida o'zaro yordam va hamkorlik g'oyasi ilgari suriladi. Fozil jamiyatda tinchlik va barqarorlik ustuvor hisoblanadi. Forobiy ideal jamiyatni inson baxt-saodatiga xizmat qiluvchi tizim sifatida talqin etadi. Ushbu asar bugungi kunda ham o'z dolzarbligini saqlab qolgan. U komil inson va adolatli jamiyat g'oyalari shakllantirishda muhim manba hisoblanadi. "Fozil shahar aholisi bir-biriga yordam berib, haqiqiy baxt-saodatga erishishni maqsad qiladi." [3, 68-bet]

Ilk o'rta asrlarning buyuk mutafakkirlaridan biri, o'z davrining yorqin vakili Abu Nasr Forobiy edi. Forobiy (to'liq nomi — Abu Nasr Muhammad ibn Muhammad ibn Uzlug' Tarxon Forobiy) 873-yilda Forob shahrida tug'ilib, 951-yilda Damashq shahrida vafot etgan. U O'rta Osiyoning buyuk mutafakkiri va qomusiy olimi bo'lib, tabiiy-ilmiy va ijtimoiy bilimlarning qariyb barcha sohalarini qamrab olgan 160 dan ortiq risolalar yaratgan.

Forobiy jamiyatning iqtisodiy, siyosiy va ma'naviy hayotida katta o'zgarishlarga boy bo'lgan ilk o'rta asr davrida yashagan. Uning "Fozil odamlar shahri" asari insoniyat tarixidagi eng muhim siyosiy-falsafiy asarlardan biri hisoblanadi. Asarda jamiyat qanday bo'lishi kerakligi, davlat qanday boshqarilishi va inson baxtga qanday erishishi haqida chuqur ilmiy-falsafiy g'oyalar ilgari suriladi. Forobiy siyosatni faqat hokimiyat vositasi sifatida emas, balki insonlarni baxt-saodatga eltuvchi tizim sifatida talqin qiladi. Uningcha, davlatning asosiy vazifasi fuqarolarning axloqiy va ma'naviy kamolotini ta'minlashdir. Asarda oliyjanob jamiyat, adolatli tuzum va odil hukmdor haqida fikr-mulohazalar bayon etilgan.

Muhammad ibn Uzlug' Tarxon Forobiy bo'lib, u 873-yilda Forob (hozirgi O'tror) shahrida tavallud topgan va 951-yilda Damashq shahrida vafot etgan. Forobiy Sharq uyg'onish davrining eng yirik qomusiy olimlaridan biri bo'lib, falsafa, mantiq, siyosat, musiqa, matematika va boshqa ko'plab sohalarida chuqur ilmiy meros qoldirgan. U 160 dan ortiq ilmiy risolalar muallifi sifatida tanilgan. Forobiy yashagan davr ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy o'zgarishlarga boy bo'lgan davr edi. Shu sababli uning asarlarida jamiyat tuzilishi, davlat boshqaruvi va inson hayotining maqsadi masalalari alohida o'rin egallaydi. Ayniqsa, uning "Fozil odamlar shahri" asari siyosiy-falsafiy tafakkur tarixida muhim o'rin tutadi. Ushbu asarda ideal jamiyat modeli, mukammal davlat tuzilishi va insonning baxt-saodatga erishish yo'llari chuqur tahlil etiladi. Forobiyning fikricha, siyosat faqat hokimiyatni qo'lga kiritish yoki boshqaruv vositasi emas, balki insonlarni oliy maqsad — haqiqiy baxtga yetaklovchi vositadir. U davlatning asosiy vazifasi fuqarolarning moddiy ehtiyojlarini qondirish bilangina cheklanib qolmasdan, balki ularning ma'naviy va axloqiy kamolotini ta'minlashdan iborat deb hisoblaydi.

Asarda "fozil jamiyat" tushunchasi markaziy o'rinni egallaydi. Forobiy fozil jamiyatni adolat, o'zaro yordam va yuksak axloqiy qadriyatlar asosida qurilgan jamiyat sifatida tasvirlaydi. Bunday jamiyatda har bir inson o'z vazifasini mukammal bajaradi va umumiy farovonlik yo'lida xizmat qiladi. Fozil jamiyatning boshida esa albatta dono, adolatli va bilimli hukmdor turishi lozim. Forobiy hukmdorga juda katta talablar qo'yadi. Uning fikricha, haqiqiy rahbar nafaqat siyosiy bilimga ega bo'lishi, balki falsafa, axloq, mantiq va boshqa fanlarni ham chuqur egallagan bo'lishi kerak. U dono, adolatparvar, jasur va xalq manfaatini o'z manfaatidan ustun qo'yadigan shaxs bo'lishi lozim. Bunday hukmdor jamiyatni to'g'ri yo'lga boshlaydi va fuqarolarni haqiqiy baxtga erishishiga yordam beradi. Shuningdek, Forobiy jamiyatlarni turli turlarga ajratadi. U fozil jamiyatdan tashqari johil jamiyat, buzuvchi jamiyat va adashgan jamiyat kabi tushunchalarni ham keltirib o'tadi. Johil jamiyatda insonlar haqiqiy baxt nima ekanligini tushunmaydilar va faqat moddiy manfaatlarni ko'zlaydilar. Buzuvchi jamiyatda esa to'g'ri yo'l buzilgan bo'ladi, adashgan jamiyat esa noto'g'ri g'oyalarga ergashadi.

Forobiyning siyosiy qarashlari bugungi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Uning adolatli jamiyat, barkamol inson va mas'uliyatli boshqaruv haqidagi g'oyalari zamonaviy siyosiy tafakkur uchun ham muhim manba hisoblanadi. U ilgari surgan fikrlar insoniyatni tinchlik, hamjihatlik va taraqqiyot sari yetaklashga xizmat qiladi. Davlat inson ehtiyojlaridan kelib chiqadi. Inson yolg'iz holda barcha ehtiyojlarini qondira olmaydi, shu sababli u jamiyatga birlashadi. U davlatni tabiiy ijtimoiy zarurat, hamkorlik mahsuli va inson kamolotining sharti sifatida talqin qiladi. Shu fikrlardan kelib chiqqan holda, Forobiyning siyosiy qarashlarida davlat sun'iy emas, balki tabiiy ijtimoiy hodisa sifatida qaraladi. Forobiy jamiyatni ikki asosiy turga ajratadi: fozil va fozil bo'lmagan (johil) shaharlar. Fozil shahar aholisi borliqning asosiy sabablarini bilishi, moddiylikdan tashqari mavjud narsalar va ularning sifatlarini anglashi, bilimli rahbar tomonidan boshqarilishi, baxt-saodatning mohiyatini tushunishi, oxiratdagi taqdir haqida tasavvurga ega bo'lishi va asosiy maqsad sifatida umumiy baxtga intilishi bilan ajralib turadi. Forobiy johil shaharlarni quyidagi turlarga ajratadi: Zaruriy ehtiyojlar shahri – aholisi faqat oziq-ovqat, ichimlik, kiyim-kechak va turar joy kabi behtiyojlarni qondirishni maqsad qiladi. Ayirboshlovchilar shahri – aholisi boylik va mol-dunyo orttirishni asosiy maqsad deb biladi. Razolat va badbaxtlik shahri – aholisi hissiy lazzat va kayfu safo bilan yashaydi.

Obro'parastlar shahri – aholisi o'zaro maqto'v va shon-sharaf ortidan quvadi.

Amalparastlar (hokimiyatparastlar) shahri – aholisi boshqalar ustidan hukmronlik qilishni istaydi. Adashgan shahar – aholisi baxt-saodatga faqat o'limdan keyin erishiladi deb hisoblaydi. Forobiy siyosiy tizim markaziga rahbar shaxsini qo'yadi. Unga ko'ra, ideal rahbar chuqur bilim egasi, adolatli va halol, mantiqan fikrlovchi, xalq manfaatini ustun qo'yuvchi hamda ma'naviy yetuk shaxs bo'lishi kerak. Forobiy rahbarni faqat hokim emas, balki ustoz va tarbiyachi sifatida ham ko'radi. Forobiy va Aflotun ta'limotlariga ko'ra, haqiqiy shahar adolatli qonunlar va samarali boshqaruv qoidalariga amal qiluvchi, aholisi yuksak axloqiy fazilatlarga ega bo'lgan hamda yashash uchun tabiiy sharoiti qulay bo'lgan jamiyatdir. Bunday jamiyatda inson kamoloti va farovonligi ta'minlanadi. Forobiy siyosatni bilim bilan uzviy bog'laydi. Siyosiy boshqaruv ilmga asoslanishi kerak, johil rahbar davlatni tanazzulga olib keladi, bilimli rahbar esa jamiyat taraqqiyotini ta'minlaydi. Bu yondashuv Forobiyni ilmiy siyosat g'oyasining ilk nazariyotchilaridan biriga aylantiradi. Forobiy fikricha, davlatning asosiy maqsadi boylik yoki hokimiyat emas, balki insonning baxt-saodati va kamolotidir. Jamiyatning eng oliy vazifasi insonni mukammallikka yetkazishdan iborat.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Shavkat Mirziyoyev Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi. T: "O'zbekiston" nashriyoti 2022-yil.
2. Islom Karimov Yuksak ma'naviyat yengilmas kuch. T: "Ma'naviyat" 2008-yil.
3. Forobiy, Abu Nasr. Fozil odamlar shahri. – T: "Yangi asr avlodi" 2006-yil.
4. Xayrullayev. M "O'yg'onish davri va Sharq mutaffakiri. T: Fan nashriyoti 1988-yil.
5. Falsafa qomusiy lug'ati. – T: 2008-yil.
6. Ma'naviyat yulduzlari kitobi- T: "Xalq merosi" nashriyoti 2010-yil.

2-SHO'BA: SIYOSIY FANLARNI O'QITISHDA ZAMONAVIY TADQIQOTLAR: MUAMMO, YECHIMLAR VA ISTIQBOLLAR

SIYOSIY TAHLILNING YANGI NATIJASI VA SAMARADORLIK ISTIQBOLI

Jo'rayev S.A

Toshkent Davlat Sharqshunoslik Universiteti professori, Siyosiy fanlar doktori,
professor, PhD

Tel: +998998681804

Salimaxon G'ulomova

Toshkent Davlat Sharqshunoslik Universiteti talabasi. Taxliliy tadqiqotlar kichik ilmiy
xodimi

Tel: +998958711984

Keyingi yillarda O'zbekistonda tahliliy tadqiqotlar olib borishning tashkiliy, huquqiy, ijtimoiy iqtisodiy jihatlarini takomillashtirishni, tahliliy tuzilmalarning salohiyatidan kompleks, xalqaro siyosat va tashqi siyosatning strategik yo'nalishlarda tahliliy faoliyatni takomillashtirish, amalga oshirilayotgan siyosiy islohotlarni axborot-tahliliy ta'minlash hamda ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy rivojlanishda ilmiy metodologik asoslangan g'oyalarni, takliflarni, konsepsiyalarni va loyihalarni shakllantirish davlat siyosati quyidagi tahlillar orqali olib borilmoqda;

Birinchidan. O'zbekiston Respublikasining ichki va tashqi siyosatiga oid tahliliy-tadqiqotlar ishlar asosida yaqin, o'rta, uzoq muddatli takliflarni ishlab chiqish;¹

Ikkinchidan. Ilmiy va amaliy tadqiqotlarni tashkil qilish bo'yicha buyurtma berish tizimini joriy qilish, yillik strategik yo'nalishdagi tadqiqotlarni ishlab chiqish va belgilash, ularning natijalaridan mamlakatni yanada isloh qilishda ustuvor yo'nalishlarni belgilash jarayonida foydalanish;²

Uchunchidan. Davlatimizning ichki siyosiy rivojlanish masalalari bo'yicha amaliy va obyektiv ma'lumotlar bazasini shakllantirish maqsadida sotsiologik tadqiqot ishlarini o'tkazilishini rejalashtirish va tasdiqlash; tahliliy va tadqiqot tuzilmalari faoliyatini takomillashtirish, shu jumladan, zaruriyatga ko'ra yangi markazlarni tashkil qilish, amaldagilarni qayta o'zgartirish va ixtisoslashtirish bo'yicha takliflar kiritish;³

To'rtinchidan. Tahliliy faoliyat sohasida kadrlarni tayyorlash, shu jumladan, xorijiy tadqiqot institutlari bilan hamkorlikda tahliliy tuzilmalar xodimlarini malakasini oshirish kurslarini tashkil qilish;⁴

Beshinchidan. Maqbul takliflar va ko'p variantlilik prinsipi asosida turli sohalarni rivojlantirish, ssenariylarini ishlab chiqish maqsadida davlat tahlil markazlari va ilmiy-tadqiqot institutlarining mustaqil va xorijiy tahliliy tuzilmalar shuningdek ekspertlari bilan kooperatsiyasini (hamkorligini) ta'minlovchi yagona platformani yaratish;⁵

Oltinchidan. Statistik ma'lumotlarni yig'ish va tahlil qilishning yagona standartlarini ishlab chiqish, shuningdek, qator vazirlik va idoralarning har oy yangilanadigan ijtimoiy-iqtisodiy ko'rsatkichlarini o'z ichiga olgan idoralararo integratsiyalashgan ma'lumotlar bazasini shakllantirish;⁶

¹ "Aqliy markazlar" <https://nuz.uz/2025/03/19/intellektualnaya-moshh-uzbekistana-analiticheskie-czentry-formiruyut-budushhee-strany/>

² Zoxidov A.A. Ilmiy tadqiqot metodologiyasi (milliy xavfsizlik muammolari misolida). Darslik. – Toshkent

³ Milliy va xalqaro xavfsizlik. Lug'at-ma'lumotnoma / I.I. Boboqulov. – Toshkent, 2025

⁴ Dunyoning yetakchi «Aql markazlari: Uslubiy qo'llanma. – Toshkent

⁵ "Aqliy markazlar" <https://nuz.uz/2025/03/19/intellektualnaya-moshh-uzbekistana-analiticheskie-czentry-formiruyut-budushhee-strany/>

⁶ Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарори, 31.12.2024 йилдаги ПҚ-467-сон <https://lex.uz/ru/docs/7283791>

Keyingi yillarda global hamda geosiyosiy jarayonlar jadallashgan va ziddiyatlashayotgan, xalqaro munosabatlarda yangi yondashuvlar shakllanayotgan davr sifatida namoyon bo'lmoqda.¹ Xalqaro siyosatda chuqur, tizimli o'zgarishlar kuzatilmoqda. Rivojlanayotgan davlatlar o'rtasida o'zaro manfaatli hamkorlikning zamonaviy modellari shakllanib, rivojlangan mamlakatlar bilan munosabat ham yangicha mazmun kasb etmoqda. Natijada G'arb va Sharqning an'anaviy munosabatlari tizimida sifat jihatidan yangilanish yuz berib, sharqda vujudga kelayotgan yangi kuch markazlari xalqaro munosabatlarni harakatlantiruvchi muhim omillarga aylanmoqda. Bu jarayon jahon tartibida yangi qonuniyat va qoidalarini belgilash bilan birga, global miqyosda raqobat ko'lami kengayishiga ham sabab bo'lmoqda.²

Yuqoridagi tendensiyalar ta'sirida, ko'p yo'nalishli, ko'p qirrali tashqi siyosat tufayli O'zbekistonning tizim tashkil etuvchi sifatidagi mavqei mustahkamlanib, xalqaro hamjamiyat tomonidan e'tirof etilmoqda. Davomiylik, muntazamlilik kasb etgan bu jarayon ikki va ko'p tomonlama aloqalar, hamkor davlat rahbarlari o'rtasida o'zaro ishonch va muloqotga asoslangan muzokaralar, ma'naviy samimiylik, strategik sheriklikni kengaytiruvchi va mustahkamlovchi yangi yo'nalishlar ko'rinishida namoyon bo'lyapti. Telefon diplomatiyasi, ikki tomonlama siyosiy-diplomatik muloqot, parlament, iqtisodiy va hududlararo diplomatiya kabi yangi tendensiyalar geografiyasi kengayib borishi kuzatilmoqda. Xususan, rivojlangan davlatlar bilan rivojlanayotgan mamlakatlar o'rtasida iqtisodiy, savdo, investitsiyaviy va harbiy-texnologik raqobat kuchayishi ortidan geosiyosiy ziddiyatlar o'ziga xos shaklda namoyon bo'lmoqda. Shunday murakkab xalqaro sharoitda O'zbekiston tashqi siyosatida tashabbuskorlik, ochiq muloqot va o'zaro manfaatli hamkorlik tamoyili kuzatilmoqda. O'zbekiston xalqaro maydonda faol subyekt sifatidagi o'rnini mustahkamlab, mintaqaviy va global barqarorlikka qaratilgan muhim tashabbuslarni ilgari surmoqda. O'z navbatida davlatimiz tashqi siyosatida kuzatilayotgan yangi siyosiy-diplomatik yo'nalishlar, xalqaro hamkorlikning kengayib borayotgan qamrovi hamda jahon hamjamiyati bilan o'zaro ishonchni mustahkamlashga qaratilgan sa'y-harakatlar atroflicha tahlil qilishga ehtiyoj ortib bormoqda.

O'z navbatida, O'zbekiston prezidenti ta'kidlaganidek "Yurtimiz global masalalar muhokama qilinadigan xalqaro muloqot maydoniga aylanib bormoqda". Bugungi kunda bu jarayonning rivojlanish tendensiyasini, zarur shart-sharoit va omillarni aniqlash, rivojlanish strategiyasi mohiyatini keng jamoatchilikka yetkazish ham amaliy, ham tahliliy, ham nazariy-siyosiy ahamiyatga ega vazifa sifatida kun tartibiga chiqmoqda.

Birinchidan tashabbuskor diplomatiya-tub burilish nuqtasi. O'zbekiston tashqi siyosati va diplomatiyasi amaliyoti, davlatimiz rahbarining bu boradagi tashabbuskor, faol hatti-harakatlari, shuningdek xalqaro miqyosda sodir bo'lgan, davom etayotgan siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy hodisa va jarayonlar kuzatuvi, tahlili, mavjud ma'lumotlar, ekspertlar va mutaxassislarining qarashlari, fikrlari, konseptual takliflari shuni tasdiqlaydiki, dunyoda o'ziga xos tanglik, strategik ziddiyatlar chuqurlashib borayotgan bo'lsa-da, ikkinchi tomondan muammolarni yechish uchun imkoniyat, shart-sharoit vujudga kelyapti. Shubhasiz, keyingi yillar siyosiy voqeligida O'zbekistonning rivojlangan davlatlar – Rossiya, Xitoy va AQSH bilan o'zaro manfaatli siyosiy-diplomatik aloqalarining barqarorligi, xalqchilligi, ma'naviyligi, tizimlili, muntazamligi va istiqbolga qaratilgani sezilarli darajada namoyon bo'ldi. Davlat rahbarining yangi davr muammolari, qoidalarini strategik mushohada qilishi, anglashi barcha sohalaridagi tizimli islohotlarga ko'chib, natijalar uyg'unlashmoqda. Zotan, davlatimiz yetakchisi xalqaro siyosatning buguni va ertasi bo'yicha o'ziga xos modelga asoslangan strategik tashabbuslarni xalqaro miqyosda ilgari surmoqda. Aslida, bu tashabbuslar zamirida mamlakatimiz iqtisodiy qudratini yanada mustahkamlash, dunyoda kechayotgan jarayonlarda

¹ Sh.M. Mirziyoyev, *Hozirgi zamon va Yangi O'zbekiston*, 2024.

² Tadjiev Sh.Sh. «Myagkaya sila» vo vneshney politike Respubliki Uzbekistan na sovremennom etape. Monografiya. – Tashkent

O'zbekiston manfaatini himoya qilish va ta'minlashga qaratilgan, tenglar ichida teng bo'lish orqali xalqimiz farovonligini ta'minlash maqsadi yotibdi. Ushbu jarayonni, ayniqsa, davlat rahbari g'oyalari va tashabbuslarini siyosiy tahlil etish va mohiyatini ochib berish, ya'ni bu g'oyalar qanday sharoitda shakllantirildi, qanday kechyapti va qanday natijalar berdi, kelajakda qanday o'zgarishlarga olib kelishi mumkinligidan kelib chiqib, ilmiy-tahliliy, konseptual mulohazalarni shakllantirish va keng jamoatchilikka yetkazish muhim ahamiyat kasb etadi. Gap shundaki, davlatimiz ichki va tashqi siyosat samarasi o'laroq, bugungi kunda xalqaro siyosat subyektiga aylangani beqiyos ahamiyatga ega. Bunday iftixor har bir fuqarodan raqobatbardosh siyosiy madaniyat, tahliliy ko'nikma, yuksak darajadagi vatanparvarlikni, barcha sohalarida faol va mas'uliyatli bo'lishni taqozo qiladi.

Ikkinchidan muntazam muloqotlar – muvaffaqiyat garovi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2025 yil 6 noyabr kuni Vashington shahriga amaliy tashrifi doirasida Oq uyda, shuningdek, 2025 yil 23 sentyabr kuni BMT Bosh qarorgohida tashkilot Bosh Assambleyasi 80-yubiley sessiyasi doirasida Prezident Donald Tramp bilan ochiq, konstruktiv va do'stona ruhda muzokaralar olib bordi. Muloqotlar davomida O'zbekiston – AQSH strategik sherikligini yanada kengaytirishga doir ustuvor yo'nalishlar batafsil muhokama qilindi. Mintaqaviy va global ahamiyatga molik dolzarb masalalar yuzasidan fikr almashildi, o'zaro siyosiy muloqotni mustahkamlash, savdo-iqtisodiy, investitsiyaviy hamda madaniy-gumanitar hamkorlikni kengaytirish zarurligi qayd etildi. Jumladan, oliy darajada erishilgan kelishuvlarni amalga oshirishga alohida e'tibor qaratildi. Shuningdek, C5+1 formatida Markaziy Osiyo va AQSH hamkorligini chuqurlashtirish, qo'shma loyihalarni ilgari surishning institutsional mexanizmlarini yaratish va takomillashtirish diqqat markazida bo'ldi.

Uchunchidan. Parlament diplomatiyasi. Davlat rahbarlari hamda ikki davlat parlamentlari darajasidagi muzokaralar va kelishuvlar o'zaro aloqalardagi ishtirokini yangi mazmun bilan boyitdi. Muloqotlar davomida O'zbekiston – AQSH strategik sherikligini yanada kengaytirish, jumladan parlamentlararo muloqotni mustahkamlash masalasi muhokama qilinib, parlamentlararo almashinuv jadal rivojlanayotgani mamnuniyat bilan qayd etildi. Faol siyosiy muloqot, idoralararo almashinuv davom etmoqda. Kongress Senati va Vakillar palatasi a'zolari O'zbekistonga muntazam tashrif buyurmoqda. Kongressda har yili ikki mamlakat parlamentlari o'rtasidagi hamkorlikni mustahkamlashga xizmat qilayotgan "O'zbekiston kunlari" o'tkazib kelinmoqda. O'zbekiston Prezidenti AQSH bilan parlamentlararo muloqotni kengaytirish muhimligini ta'kidladi. BMT Bosh Assambleyasi yubiley sessiyasi tadbirlarida ishtirok etish doirasida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2025 yil 24 sentyabr kuni o'zi uchun ajratilgan qarorgohda AQSH Kongressi a'zosi, Vakillar palatasidagi "O'zbekiston bilan hamkorlik bo'yicha kokus" raisi Trent Kelli hamda Missisipi shtati Milliy gvardiyasi qo'mondoni general-mayor Bobbi Jinni bilan uchrashuv o'tkazdi. Ushbu muloqotlar o'ziga xos amaliy ahamiyat kasb etdi. Shuningdek, 2025 yil, 17 mart kuni Amerika Qo'shma Shtatlari Kongressi a'zosi, O'zbekiston bilan hamkorlik bo'yicha parlament kokusi ishtirokchisi Kerol Miller boshchiligidagi delegatsiya bilan strategik sheriklik va ko'p qirrali hamkorlikni yanada rivojlantirish masalalari muhokama qilindi. Kerol Miller Yangi O'zbekistonda amalga oshirilayotgan islohotlar, jumladan iqtisodiyotni modernizatsiya qilish, demokratik institutlar, eng avvalo parlamentni mustahkamlash, gender tenglikni ta'minlash borasidagi ishlar natijalarini yuksak baholadi. Iqtisodiy va investitsiyaviy loyihalar, jumladan tog'-kon, sanoat, energetika, qishloq xo'jaligi sohalaridagi tashabbuslarni qo'llab-quvvatlash va ilgari surish maqsadida parlamentlararo hamkorlikni kengaytirishga alohida e'tibor qaratildi.

Savdo-iqtisodiy va investitsiyaviy diplomatik muloqot faollashuvini 2025-yil davomida O'zbekiston yetakchisi AQSHning 100 dan ortiq yirik kompaniya va banklari rahbarlari bilan uchrashganida ko'rishmiz umkin. Muzokaralar natijasida fuqaro aviatsiyasi, tog'-kon sanoati, muhim minerallar, moliya, innovatsiya, kimyo, energetika kabi ustuvor yo'nalishlarda

shartnomalar hamda istiqbolli loyihalar portfeli shakllantirildi. Ushbu loyiha va kelishuvlar ikki mamlakatda o'n minglab yangi ish o'rinlari yaratishi ta'kidlandi. Shuningdek iqtisodiy va biznes diplomatiyasining yangi qamrovi ham shakllandi. Yil davomida ikki davlat rahbarlari uchrashuvlarida savdo-iqtisodiy, investitsiyaviy va biznesni rivojlantirish masalalari eng ustuvor vazifalar sifatida muloqot va kelishuvlarning markaziy nuqtalari bo'ldi. Yetakchilar ishlab chiqarish subyektlari, yirik kompaniyalar hamda biznes vakillari bilan o'zaro foydali aloqalar samaradorligini oshirish yuzasidan ochiq, konstruktiv muloqotlar olib bordi. Shu tariqa avval kuzatilmagan ulkan natijalarga erishildi. Ayniqsa 2025-yil davomida O'zbekiston – AQSH strategik sherikligining amaliy jihatlarini yanada mustahkamlash, o'zaro manfaatli sheriklikni kengaytirishga qaratilgan qadamlar ko'p qirrali hamkorlikni rivojlantirish uchun yangi imkoniyatlar yaratdi. Ikki tomonlama siyosiy muloqot va almashinuvlar, ayniqsa, yetakchilar darajasida faollashib, mamlakatlar o'rtasidagi strategik sheriklikni rivojlantirishda yangi bosqichni boshlab berdi va ikki tomonlama munosabatlarni aniq mazmun bilan boyitdi. Hududlar o'rtasidagi hamkorlikning yangi mexanizmi ishga tushirildi. O'zbekistonning uch viloyati delegatsiyalari Amerika shtatlari bilan hamkorlikni yo'lga qo'yish maqsadida ushbu mamlakatda bo'lib, mavjud aloqalarni yangi bosqichga olib chiqishga amaliy hissa qo'shdi. Xulosa shuki, davlatlar, ayniqsa yetakchilar o'rtasidagi jadal siyosiy muloqot, turli darajadagi delegatsiyalar almashinuvi, parlament diplomatiyasi, hududlararo aloqalar va ishbilarmonlik munosabatlari jadal rivojlanib borayotgani, oliy darajada erishilgan kelishuvlar ijrosi ta'minlanayotgani O'zbekiston – AQSH strategik sherikligi tarixida tub burilish boshlanganini yaqqol ko'rsatmoqda.¹

Siyosiy taxlilning yangi natijasi va samaradorligini oshirish masallari. So'nggi yillarda 2025 yil Markaziy Osiyo xalqaro munosabatlar tizimida mutlaqo yangicha sifat bosqichiga ko'tarildi. Geosiyosiy raqobat kuchaygan, global tizimda ishonch inqirozi chuqurlashgan bir sharoitda mintqa davlatlarining o'zaro yaqinlashuvi, pragmatik hamkorlikka asoslangan tashqi siyosat yuritishi va umumiy strategik manfaatlarni ilgari surishi xalqaro jamoatchilik e'tiborini tortmoqda. Shu ma'noda 2025 yil keng jamoatchilikka taqdim etilgan Shavkat Mirziyoyevning "Markaziy Osiyo yangi davr ostonasida" sarlavhali strategik-tahliliy maqolasi jahon miqyosida e'tiborni jalb qilib, muhim konseptual manba sifatida namoyon bo'ldi. Umuman, davlat rahbarining siyosiy taxlilida yangi Markaziy Osiyoning bugungi holati va istiqboliga doir ilgari surilgan strategik g'oyalar, qarashlar va tashabbuslar tizimli markaziy nuqtalar sifatida ko'rinadi. Prezidentning konseptual qarashlari tizimli yondashuvga asoslangan bo'lib, xalqaro vaziyatga strategik baho berish, mintqa davlatlari oldida turgan ustuvor vazifalarni belgilash, Davlat rahbarlari Maslahat kengashining strategik yutuqlari va mintaqada shakllangan yangi siyosiy reallikni anglash imkonini beradi. Shuningdek, Maslahat uchrashuvlarini institutsional rivojlantirishning yangi jihatlarini va istiqbolli yo'nalishlarini aks ettiradi. Xususan, xalqaro munosabatlar va global siyosatdagi yangi jarayonlarning tahlili va Markaziy Osiyoga ta'siri yuzasidan ilgari surilgan yondashuvlar mukammal tahliliy xulosalari bilan ajralib turadi. Davlat rahbari dunyoda yuz berayotgan transformatsiya jarayoni mohiyatini ochib berib, mintaqaga ta'sirini aniq misollar orqali asoslab beradi. Maslahat uchrashuvlari platformasining ayni jarayondagi o'rni va ahamiyati alohida ta'kidlanib, bugungi taraqqiyot va kelajakka daxldor strategik masalalar bo'yicha umumiy yondashuv ishlab chiqish uchun asosiy muloqot maydoni sifatida shakllangani qayd etiladi. 2017-yil yo'lga qo'yilgan mazkur format mintaqaviy hamkorlik tarixida tub burilish yasadi. Mintaqa yetakchilari ilk bor tashqi vositachilarsiz, tizimli va muntazam muloqot yurita boshladilar. Shu tariqa ishonch, ochiqlik va umumiy manfaatni anglashga asoslangan yangi siyosiy platforma shakllandi. Aynan Maslahat uchrashuvlari ko'rinishidagi muloqot orqali eski davrdan qolgan qator kelishmovchiliklar bartaraf etilib,

¹ Ўзбекистон ва жаҳон ҳамжамияти: ташаббускор дипломатия, ўзаро ҳамкорликнинг кенг қамрови. <https://uza.uz/uz/posts/ozbekiston-va-zhahon-hamzhamiyati-tashabbuskor-diplomatiya-ozaro-hamkorlikning-keng-qamrovi> 808158

ishonchsizlikdan haqiqiy hamkorlik sari qadam tashlandi. Jumladan, davlatlar o'rtasidagi chegaraviy muammolar uzil-kesil hal etildi, chegara tartib-taomili takomillashtirildi, mintaqaviy xavfsizlik sohasida yangi tendensiyalar vujudga keldi. Ayniqsa suv-energetika masalalari va gumanitar sohada jiddiy ijobiy o'zgarishlar sodir bo'ldi. Voqealar rivoji, keng qamrovli vazifa va masalalar kun tartibiga chiqishi, yangi tashabbuslarni amaliyotga joriy etish zarurati tabiiy ravishda institutsionallashtirish masalasini dolzarb qilib qo'ydi. Mintaqada yangi iqtisodiy voqelik shakllandi: davlatlarning yalpi ichki mahsuloti miqdori o'sib bormoqda, tashqi savdo hajmi kengaymoqda, sanoat kooperatsiyasi rivojlanmoqda, ishlab chiqarish hamkorligining yangi shakllari vujudga kelmoqda. Ishlab chiqarish kooperatsiyasining yangi shakllarini yo'lga qo'yish – qo'shma investitsiyaga asoslangan loyihalar, biznes rivojiga xizmat qiladigan chegara oldi savdo zonalarini hamda xalqaro sanoat kooperatsiyasi markazlari faol rivojlanishida namoyon bo'lmoqda. Sanoat sohasida Markaziy Osiyo mamlakatlari barqaror ravishda yiliga o'rtacha 6 foizlik o'sish namoyish etmoqda. Bu jahondagi o'rtacha o'sish sur'atidan qariyb ikki barobar yuqori. Bunday natija ishlab chiqarish kooperatsiyasining yangi shakllarini joriy etish, qo'shma investitsiya loyihalarini amalga oshirish, avtomobilsozlik, elektrotexnika, to'qimachilik sanoati va qishloq xo'jaligi sohalarida hamkorlikni kengaytirish bilan bog'liq.

Prezident ta'kidlashicha, mintaqada mamlakatlari tomonidan tasdiqlangan 2025-2027 yillarda sanoat kooperatsiyasini rivojlantirish bo'yicha Harakatlar rejasi hamkorlikni chuqurlashtirishda muhim vositaga aylanmoqda. Kichik va o'rta biznes rivojiga xizmat qiladigan chegara oldi savdo zonalarini hamda xalqaro sanoat kooperatsiyasi markazlari faol ishlamoqda. Keyingi yillarda o'zaro bordi-keldi faollashuvi, qo'shma hamkorlik fan, madaniyat, ta'lim, sport, sog'liqni saqlash sohalarida, shuningdek ayollar va yoshlar o'rtasidagi muloqot doirasida kengayishi yangi gumanitar voqelikni shakllantirmoqda. Bu jarayonlar natijasida gumanitar sohada so'nggi yillarda aloqalar izchil mustahkamlanayotganini ko'rishimiz mumkin. Markaziy Osiyo yetakchi ayollari muloqoti va Yoshlar platformasi ta'sis etildi, 2022 yildan boshlab rektorlar va olimlar forumlari o'tkazilmoqda. O'zaro madaniyat yillari, ko'rgazma, konsert va sport tadbirlari muntazam tashkil etilmoqda. Qardosh xalqlarimiz bu ijobiy o'zgarishlarni o'z kundalik hayotida bevosita his etmoqda. Yangi o'tkazish punktlari ochilishi, havo qatnovi, temir yo'l va avtobus yo'nalishlari yo'lga qo'yilishi o'zaro bordi-keldini bir necha karra oshirish, madaniy-gumanitar aloqalarni yanada kengaytirish imkonini berdi. Mintaqada mamlakatlarning umumiy sayyohlik oqimida ichki mintaqaviy turizm ulushi 80 foizdan oshdi.

Mintaqaviy o'ziga xoslikning yangi tendensiyasi vujudga kelib, izchil takomillashmoqda. Asta-sekin Markaziy Osiyoning yangi mintaqaviy o'ziga xosligi shakllanmoqda. Bu jihatlarni e'tirof etish va ayni payt xalqlarimizning umumiy tarixi, mushtarak madaniyati hamda taqdiri o'zaro bog'liqligini chuqur anglash zarur. Zero, qo'shniçilik, "bir tomonning muvaffaqiyati – barchaning yutug'i" tamoyilga asoslangan yagona mintaqaviy makonga mansublik hissi tobora mustahkamlanmoqda. O'zbekiston yetakchisi ta'kidlashicha, Markaziy Osiyoning har bir davlati iqtisodiyotni rivojlantirish, o'zaro ishonchni mustahkamlash va mintaqaviy hamkorlikni kengaytirishga qaratilgan sa'y-harakati orqali mintaqada barqarorligi va farovonligiga munosib hissa qo'shmoqda. Yangi Markaziy Osiyo tinçlik, barqaror taraqqiyot va yaratuvchan sheriklik yo'lini tanlab, davlatlar o'rtasida o'zaro ishonç va hamkorlik ko'prigini barpo etmoqda. Mintaqaviy jipslashuv tufayli bugungi kunda Markaziy Osiyo xalqaro munosabatlarda o'z manfaati va taraqqiyot yo'lini aniq tasavvur etuvchi mustaqil, mas'uliyatli ishtirokchi sifatida tan olinmoqda.

"Markaziy Osiyo plyus" hamkorlik formatlari mintaqaning xalqaro huquqiy subyekt sifatidagi mavqei tobora mustahkamlanayotgani ifodasi, barqarorlik va taraqqiyotning muhim markazi sifatidagi roli e'tirof etilayotganini ko'rsatadi. Bugungi kunda dunyoning yetakchi davlatlari va integratsion birlashmalari Markaziy Osiyo bilan munosabatni yaxlit mintaqaviy sherik sifatida rivojlantirmoqda. Bu holat mintaqaning tashqi hamkorlar bilan munosabati

yangi bosqichga ko'tarilganidan dalolat beradi. Markaziy Osiyoning dunyoga ochiqligi, niyatlari shaffofligi va muloqotga tayyorligi xalqaro maydonda mintaqamizni yangicha qabul qilish uchun mustahkam asos yaratdi. Ayni payt dunyoning yetakchi davlatlari va birlashmalari bilan bog'laydigan o'ndan ortiq "Markaziy Osiyo plyus" formati faoliyat yuritmoqda. Joriy yilning o'zida "Markaziy Osiyo – Yevropa Ittifoqi", "Markaziy Osiyo – Xitoy", "Markaziy Osiyo – Rossiya" va "Markaziy Osiyo – AQSH" sammitlari o'tkazilishi mintaqaning global siyosatdagi nufuzi va strategik ahamiyati ortayotganini tasdiqlaydi.

Strategik maqsadlar va tashabbuslar. Mintaqa davlatlari o'rtasida ko'p tomonlama muloqot va hamkorlik mexanizmi shakllanib, izchil rivojlanmoqda. Bu doirada iqlim o'zgarishi, energetika sohasidagi o'tish jarayoni, suv va oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash, raqamli texnologiyalarni rivojlantirish kabi asosiy mintaqaviy chaqiriqlarga umumiy yechim topishga qaratilgan hamkorlik faollashmoqda. Mas'uliyat, o'zaro ishonch va kelajak haqidagi yakdil tasavvurga asoslangan sheriklik yangi strategik yondashuvlar ishlab chiqish, mintaqaning istiqboldagi rivojlanish trayektoriyalarini belgilash vazifasini kun tartibiga chiqarmoqda. Ya'ni, Markaziy Osiyo qanday yo'nalishda va sur'atda rivojlanishi masalasiga yaqin o'n yilliklar uchun birga javob topish zarurati yanada dolzarblashgan. Davlat rahbari mamlakatlarimiz o'rtasidagi hamkorlikni rivojlantirish suverenitet, teng huquqlilik va ichki ishlarga aralashmaslik tamoyiliga asoslangan mustahkam poydevorga tayanishi lozimligini ta'kidlaydi. Shuningdek, hech kim mintaqa mamlakatlariga begona modellarni tiqishtirmasligi, milliy tuzilmalardan ustun turadigan institutlar yaratilmasligi kerakligini qayd etdi. Shu asosda o'zaro hamkorlik ixtiyoriy, pragmatik va mamlakatlar xalqlariga real foyda keltiradigan natijalarga yo'naltirilishi lozimligi ta'kidlaydi. Prezident mintaqamiz oldida o'ta muhim vazifalar turgani, Markaziy Osiyoning barqarorligi va rivojlanish sur'ati aynan shu masalalar samarali hal etilishiga bog'liqligini ta'kidlab, strategik va keng qamrovli yangi hamkorlik tashabbuslarini ilgari surdi.

Birinchidan, mintaqaviy hamkorlikni chuqurlashtirish davom ettishi, mavjud mexanizmlar mustahkamlanib, barqaror tus olishi, aniq amaliy mazmun kasb etishi zarur.

Ikkinchidan, xavfsizlik sohasidagi tahdid va xatarlarga qarshi kurashish bo'yicha umumiy salohiyatni shakllantirish muhim. Xavfsizlik kengashlari kotiblari, maxsus xizmatlar, mudofaa va huquqni muhofaza qilish idoralari rahbarlarining muntazam uchrashuvlarini davom ettirish lozim. "Xavfsizlik bo'linmasligi" prinsipi asosiy tamoyil bo'lib qolishi kerak. Ayni payt mintaqaviy hamkorlik amaldagi xalqaro mexanizmlar bilan uzviy bog'liq bo'lishi, barqarorlikni mustahkamlash hamda mamlakatlar, umuman mintaqa xavfsizligiga nisbatan tahdidlarning keng doirasiga qarshi turish salohiyatini oshirishi zarur.

Uchinchidan, iqtisodiy sohada ichki mintaqaviy savdoni rivojlantirish, chegaralardan o'tish tartib-taomilini soddalashtirish va o'zaro investitsiya uchun qulay shart-sharoit yaratish muhim. Sanoat kooperatsiyasini faollashtirish, mintaqaviy va hududlararo yetkazib berish zanjirini shakllantirish, chegara oldi savdo zonalarini rivojlantirish, transport va iqtisodiy yo'laklar tarmog'ini kengaytirish, transport, energetika, qishloq xo'jaligi va raqamli iqtisodiyot sohalarida qo'shma loyihalarni ilgari surish kerak. Hamkorlikning ekologik jihati – iqlim o'zgarishiga moslashish, transchegaraviy suv resurslari va biologik xilma-xillikni asrash, "yashil" energetika va kam uglerodli texnologiyalarga o'tish bo'yicha qo'shma sa'y-harakatlarga alohida e'tibor qaratish lozim.

To'rtinchidan, gumanitar hamkorlik ustuvor yo'nalish bo'lib qolmoqda. Inson kapitalini rivojlantirish, ta'lim, ilm-fan va madaniy aloqalarni mustahkamlash markaziy vazifa hisoblanadi. Umumiy axborot makonini yaratish, ta'lim va sog'liqni saqlash sifatini oshirish, umuman ijtimoiy soha, jumladan turizm hamda yoshlarga oid qo'shma dasturlarni rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Beshinchidan, Markaziy Osiyo mamlakatlarining tashqi siyosatda kelishilgan yondashuvlarini kengaytirish va chuqurlashtirish. Asosiy hamkorlar bilan pragmatik

aloqalarni yo'lga qo'yishda samaradorligini isbotlagan "Markaziy Osiyo plyus" formatlarini yanada rivojlantirish kerak.

Prezidentning yakuniy xulosasiga ko'ra, mintaqada kechayotgan jarayonlar barqaror va farovon Yangi Markaziy Osiyoni barpo etish – ongli va ortga qaytmas tanlov ekanini ko'rsatmoqda. Bu yo'l nafaqat birgalikdagi sa'y-harakatlarni, balki umumiy kelajak uchun mas'uliyatni zimmaga olishga tayyorlikni ham talab qiladi. Ayni jarayonda biz kuch va imkoniyatni birlashtirish, umumiy vazifalarni hal etish orqali, xalqaro hamjamiyatga tinch va bunyodkor hamkorlikning ishonch, yaxshi qo'shnichilik va o'zaro qo'llab-quvvatlashga asoslangan, vaqt va hayot sinovidan o'tgan o'z modelimizni taklif etmoqdamiz. Shu nuqtayi nazardan davlat rahbari Markaziy Osiyoni mintaqada yashovchi barcha millat va xalqlar uchun yagona tinchlik, farovonlik va taraqqiyot makoniga aylantirishga xizmat qilayotgan ushbu tarixiy sur'atni saqlab qolish muhimligini alohida ta'kidladi.

O'zbekistonni do'stona va tinchlikparvar tashqi siyosatini amalga oshirishda, xalqaro munosabatlardagi o'rnini belgilashda, milliy manfaatlarni himoya qilishda yangi uslublarni, mexanizmlarni, yo'nalishlarni shakllantirdi. Bu jarayon bir tomondan oldindan mavjud bo'lgan hamkorlar, imkoniyatlar bilan yangicha ishlashni talab qilishi bilan bir vaqtda, yangi hamkorlarni, yangi imkoniyatlarni izlab topishni kun tartibiga qo'ydi. Shu ma'noda, O'zbekiston tashqi siyosatida ikkita muhim tendensiya ustunligi kuzatilmoqda. Bunda birinchi tendensiya davlat va jamiyatning ichki barqaror rivojlanishi, samarali islohotlarni amalga oshirish, aholining barcha qatlamlarini turmush farovonligining oshirishini muntazam ta'minlash va hayot sifatini bir necha baravarga oshirish uchun jahonning qaysi burchagida bo'lmasin, tashqi imkoniyatlarni, mexanizmlarni, shart-sharoitlarni qidirib topish va yaratishga alohida e'tibor berilmoqda. Ikkinchisi, hozirgi zamon jahon siyosatining ziddiyatlari, xavf-xatarlarini xalqaro munosabatlarning, ayniqsa, mintaqaviy rivojlanishning trayektoriyalari va omillarini chuqur o'rganish, tahlil etish asosida davlatimiz atrofida tinchlik, barqarorlik va xavfsizlik muhitini shakllantirishdir.

Siyosiy taxlilning yangi qamrovi

Yuqoridagi jarayonlarni o'rganish, tadqiq va tahlil etish amaliyotda qo'llash davlat va jamiyat oldiga, ayniqsa siyosatshunoslik faniga, tadqiqotchilar, tahlilchilar oldida yangi vazifalarning kun tartibini qo'ymoqda. Bular O'zbekistonning siyosiy xavfsiz va barqaror rivojlanish tendensiyalarini, transport koridorlari o'zaro bog'liqlik konsepsiyasi, uni amalga oshirishning ssenariylari va modellarini, unga ta'sir etuvchi ichki va tashqi omillarni, ichki imkoniyat va vositalarni, mintaqaviy va xalqaro barqaror rivojlanishga ta'sir etuvchi xavf va tahdidlarni ilmiy muntazam taxlil etish va takomillashtirilgan metodologiyasini ishlab chiqish hamda ilmiy tadqiqot loyihalarini amalga oshirishdir.

O'zbekiston Respublikasining do'stona va tinchlikparvar tashqi siyosatini Markaziy Osiyo asosiy ustuvorligi kesimida amalga oshirish jarayonlarini, do'stona va tinchlikparvar tashqi siyosatni va iqtisodiy diplomatiyani ijtimoiy, huquqiy, demokratik, dunyoviy davlat qoidalaridan kelib chiqib tahlil va tadqiq etish, shuningdek, «Yangi Markaziy Osiyo » konseptual g'oyasini mazmuni, mohiyatini ochish, bu jarayonga ta'sir etuvchi omillarni aniqlash muhim masalalrdir. Mintaqada rivojlanib borayotgan xalq diplomatiyasi institutini mohiyatini, Afg'onistonni Markaziy Osiyodagi iqtisodiy loyihalarga jalb etishning amalga oshirish jarayonlari va unga ta'sir etayotgan shart sharoitlarni tahlil etish asosiy vazifalarligini ko'rishimiz mumkin. O'zbekistonda inson huquqlari va erkinliklarini hurmat qilish, davlatlarning suveren tengligi, kuch ishlatmaslik yoki kuch bilan tahdid qilmaslik, chegaralarning buzilmasligi, davlatlarning hududiy yaxlitligi, nizolarni tinch yo'l bilan hal etish, boshqa davlatlarning ichki ishlariga aralashmaslik qoidalariga, xalqaro huquqning umum e'tirof etilgan boshqa qoidalari va normalariga asoslanib olib borayotgan tashqi siyosatini tahlil qilish shular jumlasidandir. Ilmiy tahliliy ishlanmalar, loyihalar tayyorlashning metodologik asoslarini takomillashtirish, ushbu jarayonlarni shakllantirish texnologiyalarini va modellarini ishlab chiqishga qaratilgan loyihalarini ishlab chiqish bularning barchasi

bugungi kundagi siyosiy tahlilning yangi qamrovidir. Mazkur jarayonlarni shakllantirish texnologiyalarini, ssenariylari, modellarini ishlab chiqish va amalga oshirish bo'yicha milliy va xalqaro miqyosdagi loyihalarni yaratish, o'zaro bog'liq tashqi va ichki siyosiy jarayonlarni, voqea va hodisalarni keng jamoatchilikka ta'sirini, fuqarolarning tub o'zgarishlarga munosabati va daxldorligini, ishtirok etish imkoniyatlarini doimiy kuzatib borish, tahlil etish va o'rganish natijalarini e'lon qilish uchun «O'zbekiston va jahon» ilmiy- amaliy, tahliliy muloqot platformasini yo'lga qo'yish, shuningdek, ilmiy tahliliy tadbirlarni milliy va jahon jamoatchiligiga yetkazish, amaliy-taxliliy va metodologik jihatdan keng jamoatchilikka mo'ljallangan "O'zbekiston va jahon" konsepsiyasining mazmunini, rivojlanish tendensiyalarini ochib beruvchi o'quv qo'llanmalar, lug'atlar, ma'lumotnomalar yaratish bugungi kunning talabi hisoblanadi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, O'zbekistonda siyosiy tahlil tizimi so'nggi yillarda sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarilib, davlat boshqaruvi va tashqi siyosatni samarali amalga oshirishning muhim vositasiga aylanmoqda. Tahliliy faoliyatni institutsional jihatdan mustahkamlash, ilmiy-metodologik yondashuvlarni keng joriy etish hamda analitik markazlar salohiyatini oshirish orqali strategik qarorlar qabul qilish jarayonining samaradorligi sezilarli darajada ortmoqda. Global va mintaqaviy darajada kechayotgan murakkab geosiyosiy jarayonlar sharoitida O'zbekistonning ochiq, pragmatik va ko'p vektorli tashqi siyosati, shuningdek Markaziy Osiyoda shakllanayotgan yangi hamkorlik muhiti siyosiy tahlilga bo'lgan ehtiyojni yanada kuchaytirmoqda. Ayniqsa, mintaqaviy integratsiya, xavfsizlik, iqtisodiy hamkorlik va gumanitar aloqalarning kengayishi ilmiy asoslangan tahliliy yondashuvlarni talab etadi. Kelgusida siyosiy tahlil samaradorligini oshirish zamonaviy texnologiyalarni joriy etish, ma'lumotlar bazalarini integratsiyalash, xalqaro hamkorlikni rivojlantirish va yuqori malakali kadrlar tayyorlash bilan chambarchas bog'liq bo'ladi. Shu bilan birga, siyosiy tahlil nafaqat mavjud jarayonlarni baholash, balki ularning istiqbolini aniqlash, ehtimoliy xavf va tahdidlarni oldindan ko'ra bilish hamda milliy manfaatlarni himoya qilishda muhim ilmiy-amaliy vosita sifatida namoyon bo'ladi. Umuman olganda, siyosiy tahlilning yangi natijalari va yondashuvlari O'zbekistonning barqaror rivojlanishini ta'minlash, uning xalqaro maydondagi nufuzini oshirish hamda "Yangi Markaziy Osiyo"da tinchlik va farovonlikni mustahkamlashda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN MANBAALAR

1. Boboqulov I.I. Milliy va xalqaro xavfsizlik: lug'at-ma'lumotnoma. – Toshkent, 2025.
2. Dunyoning yetakchi "aql markazlari": uslubiy qo'llanma. – Toshkent: "Complex Print", 2025. – 180 b.
3. Heuer R.J. The Psychology of Intelligence Analysis. – Washington: CIA Center for the Study of Intelligence, 1999. – 184 p.
4. Islomov I.N., Xamdamov A.Q., Yalgashev B.A. Siyosiy fanlar va kasblar katalogi. – Toshkent: "Complex Print", 2025.
5. Jalilov A.T. World Politics. – Tashkent: Academy of Public Administration under the President of the Republic of Uzbekistan, 2025.
6. Knight F.H. Risk, Uncertainty and Profit. – New York: Houghton Mifflin Company, 1921.
7. Markaziy Osiyodagi tizimli muammolar yechimining yangi trendlari: tahliliy ma'ruza // O'zbekistonda politologiyaning yangi bosqichi. – Toshkent, 2022.
8. Shavkat Mirziyoyev. Hozirgi zamon va Yangi O'zbekiston. – Toshkent: "O'zbekiston", 2024.
9. Shavkat Mirziyoyev. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent: "O'zbekiston", 2021. – 464 b.
10. O'zaro bog'liqlik va O'zbekiston manfaatlari: darslik. – Toshkent: "Donishmand ziyosi", 2024.

SHARQ MAMLAKATLARIDA SIYOSATSHUNOSLIK TA'LIMINING O'QUV-USLUBIY JIHATLARI TAHLILI (DUNYONING TOP-300 TALIK OLIYGOHLARI MISOLIDA)

Rustam Jumayev

BuxDU, siyosiy fanlar bo'yicha falsafa doktori, professor

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 3 iyulda qabul qilingan PQ-200-sonli "Ma'muriy islohotlar doirasida oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar sohasida davlat boshqaruvini samarali tashkil qilish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qaroriga muvofiq, oliy ta'lim tizimini transformatsiya qilishning ustuvor yo'nalishlari belgilab berilgan. Mazkur qaror bilan tasdiqlangan "Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar sohasini transformatsiya qilish jarayonlarini jadallashtirish bo'yicha yo'l xaritasi"da 2030 yilga qadar yetakchi oliy ta'lim muassasalari bazasida milliy ta'lim dasturlarini xalqaro reytinglarda yuqori 200 talikka kirgan xorijiy universitetlar tajribasi asosida qayta ishlab chiqish vazifasi alohida qayd etilgan.

Shu bilan birga, 2024/2025-o'quv yiliga qadar ta'lim yo'nalishlari bo'yicha malaka talablarini yirik ish beruvchilar bilan hamkorlikda qayta ko'rib chiqish hamda qariyb 4 mingga yaqin fanlar dasturlarini dunyoning TOP-300 universitetlari o'quv dasturlari asosida takomillashtirish vazifasi belgilangan. Ushbu vazifalar oliy ta'lim mazmunini xalqaro standartlarga moslashtirish, ta'lim sifatini oshirish va mehnat bozori talablariga javob beradigan raqobatbardosh kadrlar tayyorlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Mazkur vazifalardan kelib chiqqan holda, tadqiqot doirasida dunyoning TOP-300 reytingiga kiruvchi Sharq mamlakatlari universitetlarida siyosatshunoslik ta'lim yo'nalishi bo'yicha kadrlar tayyorlash tizimi, xususan, ularning o'quv-uslubiy hujjatlari (o'quv rejalar, sillabuslar, baholash mezonlari va ta'lim modellari) kompleks tahlil qilindi.

QS xalqaro reytingi ma'lumotlariga ko'ra, siyosatshunoslik sohasi bo'yicha Osiyo mamlakatlaridan qariyb 40 ta oliy ta'lim muassasasi dunyoning TOP-300 talik universitetlari qatoriga kirgan. Jumladan, Xitoydan 7 ta, Janubiy Koreyadan 6 ta, Yaponiyadan 5 ta universitet mazkur reytingdan o'rin olgan. Yaponiya universitetlari orasida Tokio universiteti 36-o'rinni, Vaseda universiteti 51-100 oraliqni, Keio universiteti 101-150 oraliqni hamda Osaka universiteti 201-230 oraliqni egallagan. Shuningdek, Gongkongdan 3 ta, Singapur, Indoneziya, Tailand, Tayvan va Turkiyadan 2 tadan, Hindiston, Qozog'iston, Livan, Malayziya, Isroil hamda Filippindan 1 tadan oliy ta'lim muassasalari mazkur reytingga kiritilgan.

Mazkur tadqiqot doirasida 60310700 – siyosatshunoslik ta'lim yo'nalishi bo'yicha Yaponiyaning yetakchi oliy ta'lim muassasalaridan biri hisoblangan Vaseda universitetida (Waseda University, QS World University Rankings 51-100) amal qilayotgan o'quv jarayoni atroflicha tahlil qilindi. Jumladan, ta'lim jarayonining kredit-modul tizimi asosida tashkil etilishi, o'qish muddatlari, fanlar tarkibi va ular bo'yicha to'planishi lozim bo'lgan kreditlar hajmi, shuningdek, sillabuslarda aks etgan o'quv mavzulari hamda talabalar bilimini baholash mezonlari o'zaro taqqoslama tahlil qilindi (1-jadval).

1-jadval

Siyosatshunoslik yo'nalishi o'quv rejasining umumiy tavsifi:

Nº	Kirish qismi	Asosiy qism	Mutaxassislik fanlar qismi
1.	Siyosiy tahlil	Zamonaviy Yaponiya siyosati	Siyosiy kommunikatsiya, siyosiy institutlar, Siyosiy xulq-atvor, Siyosiy iqtisod va boshqalar
2.	Xalqaro munosabatlar	Qiyosiy siyosatshunoslik	Qiyosiy demokratlashtirish, G'arbiy Yevropa siyosati, Sharqiy Osiyo siyosati
3.		Xalqaro siyosat	Xalqaro tashkilotlar, xalqaro siyosiy iqtisod, Xalqaro munosabatlar va boshqalar
4.		Davlat siyosati	Davlat siyosati, Davlat boshqaruvi, Mahalliy boshqaruv, NNT va boshqalar

	Falsafa	Siyosiy tarix va siyosiy qarashlar	Yaponiyada siyosiy qarashlar, G'arbda siyosiy qarashlari, konstitutsiyaviylik,

Sillabuslar tahlili.

Zamonaviy oliy ta'lim tizimida sillabuslar o'quv jarayonini tashkil etishning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, Sharq mamlakatlaridagi yetakchi universitetlarda qo'llanilayotgan sillabuslar an'anaviy fan dasturlariga nisbatan soddalashtirilgan, tushunarli va talabalar hamda ta'lim xizmatlari iste'molchilari (ish beruvchilar) uchun zarur axborotni qamrab olgan holda ishlab chiqilgan.

Xususan, mazkur sillabuslarda aksariyat an'anaviy o'quv dasturlarida yetarli darajada yoritilmagan bir qator muhim komponentlar o'z ifodasini topgan. Jumladan, har bir fan bo'yicha uning o'qitilish davri (semestr), darajasi (boshlang'ich, kirish yoki ilg'or bosqich), maqsad va vazifalari aniq belgilangan. Masalan, siyosat nazariyasi kursi bahorgi semestrda o'qitilishi, uning kirish darajasidagi fan ekanligi va talabalar uchun qo'yilgan o'quv maqsadlari sillabusda ochiq ko'rsatilgan.

Shuningdek, sillabuslarda talabalarining o'quv yuklamasi ham aniq belgilanib, har hafta o'rtacha 4 soat mustaqil tayyorgarlik ko'rish talab etilishi qayd etilgan. Kurs doirasida 14 ta mashg'ulot rejalashtirilgan bo'lib, talabalarining bilim darajasi va qiziqishlaridan kelib chiqqan holda o'quv jarayoniga muayyan o'zgartirishlar kiritish imkoniyati mavjudligi ta'kidlangan. Bunda yangilangan dars jadvallari va topshiriqlar universitetning axborot platformalari orqali o'z vaqtida e'lon qilinadi.

Sillabuslarda fanni o'zlashtirish uchun zarur bo'lgan boshlang'ich bilimlar, o'qish uchun tavsiya etilgan adabiyotlar va resurslar ham batafsil keltirilgan. Xususan, siyosat nazariyasi fanini o'zlashtirishda Aristotel, N. Makiavelli, T. Gobbs va F. Nisshe kabi mutafakkirlarning asarlari asosiy manba sifatida tavsiya etiladi. Talabalarga o'qish topshiriqlari universitetning masofaviy ta'lim platformalari orqali taqdim etiladi va ulardan onlayn materiallar hamda ilmiy adabiyotlarni mustaqil o'zlashtirish talab qilinadi.

Talabalar bilimini baholash tizimi ham sillabuslarda aniq va shaffof tarzda belgilangan. Kredit-modul tizimining xususiyatlaridan kelib chiqqan holda baholashda mustaqil ta'limga katta ahamiyat qaratiladi. Jumladan, talabalarining auditoriya mashg'ulotlaridagi ishtiroki 25 foiz, yozma va og'zaki topshiriqlarni bajarishi esa 75 foiz ulushda baholanadi. Bunda baholash mezonlari talabalarining bilim darajasi va individual imkoniyatlarini hisobga olgan holda moslashtirilishi mumkin.

Qiyosiy siyosatshunoslik kursi misolida sillabuslarning yanada chuqur mazmunga ega ekanligi kuzatiladi. Ushbu fan o'rta darajadagi, rivojlantiruvchi va amaliy faoliyatga yo'naltirilgan kurs bo'lib, bakalavriat bosqichida siyosatshunoslik nazariyasi va tadqiqotlariga kirish vazifasini bajaradi. Kursning asosiy maqsadi turli mamlakatlardagi siyosiy institutlar, jarayonlar va natijalarni taqqoslash orqali siyosiy jarayonlarni chuqur anglashni ta'minlashdan iborat.

Kurs doirasida talabalar qiyosiy siyosat sohasidagi yetakchi nazariyalar va mualliflar ishlari bilan tanishadilar, munozaralarda ishtirok etadilar hamda mustaqil tahlil qilish ko'nikmalarini shakllantiradilar. Xususan, kurs quyidagi vazifalarni amalga oshirishga qaratilgan:

- siyosiy jarayonlar va qiyosiy siyosat bo'yicha tanqidiy fikr yuritish;
- asosiy tushunchalar, nazariyalar va ilmiy munozaralarni o'zlashtirish;
- analitik esse yozish va taqdimot ko'nikmalarini rivojlantirish.

Mazkur kurs doirasida talabalar har hafta o'rtacha 4 soat mustaqil tayyorgarlik ko'rishlari talab etiladi. O'qish topshiriqlari odatda ikkiga yaqin ilmiy maqola yoki muayyan mavzular bo'yicha kitob bo'limlarini o'qishni o'z ichiga olib, 30–50 sahifalik materialni qamrab oladi. Har bir mashg'ulot uchun aniq adabiyotlar va sahifalar ko'rsatilgan holda taqdim etilishi talabalarining tizimli bilim olishini ta'minlaydi.

Umuman olganda, tahlil qilingan sillabuslar talabalarining mustaqil ta'lim olishini rag'batlantirish, nazariy bilimlarni amaliy ko'nikmalar bilan uyg'unlashtirish hamda ta'lim jarayonining shaffofligi va samaradorligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Keio universitetida siyosatshunoslik ta'limi xususiyatlari.

Yaponiyaning yetakchi oliy ta'lim muassasalaridan biri hisoblangan Keio universitetida siyosatshunoslik yo'nalishi bo'yicha kadrlar tayyorlash tizimi yuqori samaradorligi va amaliy yo'naltirilganligi bilan ajralib turadi. Mazkur universitet siyosatshunoslik sohasida ko'plab davlat boshqaruvi vakillari, jumladan parlament (Diyet) a'zolari, mahalliy hokimiyat organlari deputatlari, diplomatlar, davlat xizmatchilari hamda xalqaro tashkilotlar mutaxassislarini tayyorlagan. Shu bilan birga, universitet bitiruvchilari xususiy sektor va nodavlat notijorat tashkilotlarida ham faoliyat yuritib, jamiyat taraqqiyotiga munosib hissa qo'shmoqda.

Keio universitetida siyosatshunoslik ta'limi yuqori malakali, keng qamrovli bilim va ko'nikmalarga ega mutaxassislarni shakllantirishga qaratilgan bo'lib, o'quv dasturi bir nechta asosiy yo'nalishlar (intizom bloklari)dan tashkil topgan. Ta'lim jarayonida talabalar birinchi va ikkinchi kurslarda siyosatshunoslikning fundamental asoslarini o'zlashtiradilar. Keyingi bosqichlarda esa ular o'z qiziqishlari va kasbiy maqsadlaridan kelib chiqqan holda muayyan ixtisoslik yo'nalishini tanlab, uni chuqur o'rganish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu jarayon talabalarda tanqidiy va mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Universitetda xalqaro darajada raqobatbardosh kadrlar tayyorlash maqsadida 2010 yildan boshlab siyosatshunoslik va iqtisodiyot sohalari bo'yicha ingliz tilida ta'lim dasturi joriy etilgan. Ushbu dastur Yaponiya hukumati va Ta'lim, madaniyat, sport, fan va texnologiyalar vazirligi (MEXT) tomonidan amalga oshirilgan "Global 30" loyihasi doirasida tashkil etilgan bo'lib, turli mamlakatlardan kelgan talabalarni jalb etishga qaratilgan.

Keio universitetida ta'lim jarayonining muhim xususiyatlaridan biri siyosatshunoslik va iqtisodiyot fanlarining integratsiyasi hisoblanadi. Ushbu ikki yo'nalishning uyg'unlashuvi talabalarga global siyosiy va iqtisodiy jarayonlarni kompleks tahlil qilish imkonini beradi. Shu bilan birga, o'quv dasturi doirasida talabalarga madaniyat, din, falsafa va psixologiya kabi liberal fanlarni o'rganish imkoniyati yaratilgan bo'lib, bu ularning har tomonlama akademik rivojlanishini ta'minlaydi.

Ta'lim jarayonida seminar shaklidagi darslar alohida ahamiyatga ega. Seminarlar talabalarining bosqichma-bosqich rivojlanishini ta'minlash maqsadida tashkil etilgan bo'lib, birinchi kursdan boshlab turli darajadagi (Freshman seminar, intermediate seminar, advanced seminar) mashg'ulotlar o'tkaziladi. Kichik guruhlarda olib boriladigan bunday darslar talabalar va o'qituvchilar o'rtasidagi yaqin hamkorlikni ta'minlab, muhokama, munozara va taqdimot ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, o'quv dasturida zamonaviy tadqiqot usullariga alohida e'tibor qaratilgan. Jumladan, statistika, matematik tahlil, o'yin nazariyasi, ma'lumotlarni qayta ishlash va eksperimental siyosatshunoslik kabi fanlar talabalarga siyosiy va iqtisodiy jarayonlarni ilmiy asosda tahlil qilish imkoniyatini beradi. Bu esa ta'lim jarayonining data-driven (ma'lumotlarga asoslangan) xususiyatga ega ekanligini ko'rsatadi.

Keio universitetida talabalarining individual qiziqishlarini hisobga olgan holda moslashuvchan o'quv rejalari joriy etilgan. Talabalar turli yo'nalishlar bo'yicha kurslarni erkin tanlash, hatto o'z mutaxassisligidan tashqari fanlarni o'rganish imkoniyatiga ega. Universitetda ingliz tilidagi dasturlar bilan bir qatorda yapon tilida 130 dan ortiq seminar kurslari taklif etiladi. Ko'plab mashg'ulotlar kichik guruhlarda (odatda 18 nafargacha talabalar) tashkil etilishi ta'lim samaradorligini oshiradi.

Shu bilan birga, ayrim seminarlar xorijiy universitetlar bilan hamkorlikda o'tkazilishi talabalarga xalqaro akademik muhitda tajriba orttirish imkonini beradi. Kurslarni guruhlar

va tadqiqot yo'nalishlari bo'yicha tashkil etish talabalarning ilmiy qiziqishlarini rivojlantirish va ularning akademik dunyoqarashini kengaytirishga xizmat qiladi (2-jadval).

2-jadval

O'quv rejasi tahlili:

Birinci o'quv yili		Ikkinchi o'quv yili		Uchinchi o'quv yili		To'rtinchi o'quv yili	
1- semestr	2- semestr	3- semestr	4- semestr	5- semestr	6- semestr	7- semestr	8- semestr
Asoslar	Mustahkamlash	Mutaxassislik					
- Asosiy akademik ko'nikmalarni rivojlantirish - Siyosats hunoslik va iqtisod asoslarini o'rganish	- Asoslarni mustahkamlash va amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish - Shaxsiy qiziqishlar va keyingi bilim va tahliliy	- Ilg'or kurslarda, jumladan seminarlarda qatnashish - Yaponiya iqtisodiyotining oldingi qatorida turgan - Mutaxassisliklar bo'yicha qo'shimcha bilim va tushuncha					
		Siyosiy fanlar va iqtisodiyot maktabi bitiruvchilari uyushmasi "Tomon Seikaiki" orqali yirik					
		Dunyo bo'ylab 340 dan ortiq hamkor maktablardan birida chet elda o'qish					
		Individual darajalarga mos keladigan intensiv yapon kurslari orqali yapon tili ko'nikmalarini rivojlantirish					
		Har tomonlama ta'lim olish					
		Ishga qabul qilish markazidan					

Umuman olganda, Keio universitetida siyosatshunoslik ta'limi yuqori darajada integratsiyalashgan, amaliy va tadqiqotga yo'naltirilgan tizim sifatida namoyon bo'lib, global miqyosda raqobatbardosh mutaxassislar tayyorlashga xizmat qiladi.

Singhua universitetida siyosatshunoslik ta'limi xususiyatlari.

Tizimli o'quv dasturi talabalarga siyosiy fanlar va iqtisodiyot asoslarini bosqichma-bosqich o'zlashtirish imkoniyatini yaratadi. Bunda ta'lim jarayoni fundamental nazariy prinsiplardan boshlanib, keyinchalik ixtisoslashgan sohalarga o'tish orqali tashkil etiladi. Ushbu yondashuv, ayniqsa, birinchi kurs talabalarini akademik faoliyatning dastlabki bosqichida zarur fundamental bilim va ko'nikmalar bilan ta'minlashga xizmat qiladi.

Xitoyning yetakchi oliy ta'lim muassasalaridan biri hisoblangan Singhua universitetida siyosatshunoslik ta'limi yuqori darajada nazariy va amaliy yo'naltirilganligi bilan ajralib turadi. Universitetda siyosiy nazariya, qiyosiy siyosatshunoslik, Xitoy hukumati va siyosati kabi ustuvor yo'nalishlarda ilmiy tadqiqotlar amalga oshiriladi. Siyosiy nazariya sohasidagi tadqiqotlar siyosatshunoslik fanining mafkuraviy manbalari va nazariy asoslarini

shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, Xitoy va G'arb siyosiy fikrini o'rganish siyosiy jarayonlarni chuqur anglash uchun zarur bo'lgan ilmiy asoslarni ta'minlaydi.

Qiyosiy siyosatshunoslik Singhua universitetida muhim tadqiqot yo'nalishlaridan biri bo'lib, u uzoq yillik ilmiy rivojlanish jarayonida boy nazariy va amaliy tajriba to'plagan. Ushbu sohaning asosiy mavzulariga siyosiy tizimlar, davlat va jamiyat munosabatlari, ijtimoiy tuzilma, siyosiy institutlar, siyosiy madaniyat, fuqarolik jamiyati, manfaatlar guruhlar, siyosiy partiyalar, modernizatsiya jarayonlari, iqtisodiy rivojlanish va demokratlashtirish masalalari kiradi. Globallashuv sharoitida qiyosiy siyosatshunoslik yangi tadqiqot yo'nalishlari bilan boyib bormoqda va universitetda ushbu sohadagi ilmiy izlanishlarga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Singhua universitetida siyosiy jarayonlarni o'rganishda milliy xususiyatlarga alohida urg'u beriladi. Xususan, Xitoy hukumati va siyosiy tizimini har tomonlama tahlil qilish orqali mamlakatdagi siyosiy islohotlar, boshqaruv samaradorligi, davlat va jamiyat munosabatlari, mahalliy boshqaruv amaliyoti hamda ijtimoiy barqarorlik masalalari tadqiq etiladi. Bunda ilg'or tadqiqot metodlari, jumladan, empirik tahlil, statistik usullar va katta ma'lumotlar tahlili (big data) qo'llaniladi.

Universitetda bakalavriat ta'lim dasturi siyosiy nazariya va amaliy masalalarni uyg'unlashtirgan holda yuqori malakali kadrlar tayyorlashga qaratilgan. Bitiruvchilar davlat boshqaruvi organlari, ilmiy-tadqiqot muassasalari, ommaviy axborot vositalari va jamoat tashkilotlarida faoliyat yuritish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Singhua universitetidagi bakalavriat ta'lim dasturining asosiy prinsiplari quyidagilardan iborat:

- milliy va xalqaro tajribani integratsiya qilish;
- nazariya va metodologiya uyg'unligini ta'minlash;
- tarixiy va zamonaviy siyosiy jarayonlarni o'zaro bog'liq holda o'rganish;
- fundamental bilimlarni amaliy faoliyat bilan bog'lash.

Siyosatshunoslik va boshqaruv yo'nalishi bo'yicha bakalavriat dasturi yuqori darajadagi mutaxassislarni tayyorlashga qaratilgan bo'lib, ularda chuqur nazariy bilimlar, ilmiy tadqiqot ko'nikmalari va amaliy boshqaruv qobiliyatlarini shakllantirishga xizmat qiladi. Dastur bitiruvchilaridan davlat va jamoat institutlarida faoliyat yuritish, siyosiy jarayonlarni tahlil qilish, qarorlar qabul qilishda ishtirok etish hamda ilmiy tadqiqotlarni amalga oshirish kabi ko'nikmalar talab etiladi.

Shu bilan birga, ta'lim jarayonida talabalarning kasbiy va shaxsiy rivojlanishiga alohida e'tibor qaratilgan. Xususan, talabalarda tahlil qilish, mustaqil fikr yuritish, muloqot qilish va jamoada ishlash ko'nikmalari shakllantiriladi. Universitetda mentorlik tizimi joriy etilgan bo'lib, har bir talabaga akademik maslahatchilar tomonidan individual yordam ko'rsatiladi.

Akademik tizimga ko'ra, bakalavriat ta'limi odatda to'rt yil davom etadi. Birinchi bosqichda talabalar umumiy ta'lim fanlari, jumladan til, matematika va ijtimoiy fanlar bo'yicha asosiy bilimlarni egallaydilar. Keyingi bosqichlarda esa siyosatshunoslik va boshqaruv bo'yicha ixtisoslashgan fanlar hamda tadqiqot kurslari o'rganiladi. Yakuniy bosqichda talabalar bitiruv malakaviy ishini bajaradilar.

Umuman olganda, Singhua universitetida siyosatshunoslik ta'limi nazariy bilimlar, amaliy ko'nikmalar va zamonaviy tadqiqot usullarining uyg'unligiga asoslangan bo'lib, xalqaro darajada raqobatbardosh kadrlar tayyorlashga xizmat qiladi.

Xulosa

Olib borilgan tahlillar natijasida dunyoning TOP-300 talik oliy ta'lim muassasalari misolida Sharq mamlakatlarida siyosatshunoslik ta'limi yuqori darajada tizimlashgan va zamonaviy yondashuvlarga asoslanganligi aniqlandi. Xususan, Yaponiya (Waseda, Keio), Xitoy (Tsinghua) va Janubiy Koreya (Yonsei) universitetlari misolida o'quv-uslubiy hujjatlar tahlili mazkur ta'lim tizimining bir qator o'ziga xos xususiyatlarini namoyon etdi.

Birinchidan, siyosatshunoslik ta'limida kredit-modul tizimi samarali joriy etilgan bo'lib, u talabalarning mustaqil ta'lim olishini rag'batlantirish va individual ta'lim trayektoriyasini shakllantirish imkonini beradi. **Ikkinchidan**, o'quv dasturlarida nazariy

bilimlar bilan bir qatorda amaliy ko'nikmalarni shakllantirishga katta e'tibor qaratilgan. Jumladan, seminar mashg'ulotlari, tadqiqot ishlari, analitik esseler va prezentatsiyalar orqali talabalarda tanqidiy fikrlash va tahlil qilish qobiliyatlari rivojlantiriladi.

Uchinchidan, sillabuslar zamonaviy talablar asosida ishlab chiqilgan bo'lib, ularda fan maqsadlari, o'quv natijalari, baholash mezonlari va mustaqil ta'lim yuklamasi aniq va shaffof tarzda belgilangan. Bu esa ta'lim jarayonining samaradorligi va shaffofligini ta'minlaydi. **To'rtinchidan**, ta'lim jarayoni interdisziplinari xususiyatga ega bo'lib, siyosatshunoslik iqtisodiyot, sosiologiya, huquq, psixologiya va boshqa fanlar bilan integratsiya qilingan.

Beshinchidan, Sharq universitetlarida milliy va global yondashuv uyg'unligi kuzatiladi. Ya'ni, bir tomondan, milliy siyosiy tizimlar va boshqaruv amaliyoti chuqur o'rganilsa, ikkinchi tomondan, xalqaro siyosiy jarayonlar va global tendensiyalar tahlil qilinadi. Bu esa talabalarining keng dunyoqarashga ega bo'lishini ta'minlaydi.

Shu bilan birga, ta'lim jarayonida zamonaviy tadqiqot usullari, jumladan statistik tahlil, katta ma'lumotlar (big data) va empirik tadqiqotlarga alohida e'tibor qaratilayotgani qayd etildi. Bu esa siyosatshunoslik ta'limining ilmiy asoslanganligini va amaliy ahamiyatini oshiradi. Umuman olganda, Sharq mamlakatlarida siyosatshunoslik ta'limi nazariya, amaliyot va tadqiqot uyg'unligi asosida tashkil etilgan bo'lib, yuqori malakali, raqobatbardosh va zamonaviy fikrlaydigan kadrlar tayyorlashga xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, mazkur ilg'or tajribalarni O'zbekiston oliy ta'lim tizimiga joriy etish orqali siyosatshunoslik ta'limi sifatini oshirish, ta'lim dasturlarini xalqaro standartlarga moslashtirish va mehnat bozori talablariga javob beradigan mutaxassislar tayyorlash imkoniyati mavjud.

МАМЛАКАТИМИЗДА ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИНИ ҲИМОЯ ҚИЛИШ БЎЙИЧА ИЖТИМОЙ ШЕРИКЛИКНИНГ ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ

Нишанбаева Э.З.
ЎзМУ доценти, т.ф.д.

Бугунги глобаллашув даврида халқаро тажриба инсон ҳуқуқлари ва эркинликлари, турли ижтимоий-сиёсий гуруҳлар ва синфлар манфаатларини таъминлаш ва муҳофаза қилиш, долзарб ижтимоий-иқтисодий, сиёсий-ҳуқуқий, маданий-гуманитар, экологик вазифаларни ҳал этиш, жамият барқарор ривожланишини таъминлаш, фуқаролик жамиятини шакллантиришда ижтимоий шериклик алоҳида ўрин тутишини кўрсатмоқда. Мамлакатда ижтимоий шериклик тамойилларининг амал қилиши - миллий иқтисод, барқарор ривожланиш, аҳоли фаровонлиги ва турмуш даражаси ўсишининг гарови, эканлигини кўрсатади.

Маълумки, ҳуқуқий давлатда жиддий аҳамиятга эга бўлган ижтимоий муносабатлар Конституция ва унга асосланган қонунлар билан тартибга солинади. Давлат органларининг фуқаролик жамияти институтлари билан ҳамкорлиги ҳам ўз моҳиятига кўра шундай ўта долзарб ижтимоий муносабатлардан бири ҳисобланади. Ижтимоий шерикликнинг ҳуқуқий асосларини тадқиқ этишда амалдаги норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда мавжуд ҳамкорликка оид нормаларни таснифлаш, тизимлаштириш алоҳида аҳамият касб этади.

Мамлакатимиз қонунчилигида давлат ва ФЖИ ҳамкорлиги ва ижтимоий шериклик муносабатларини тартибга соладиган 100дан ортиқ норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар мавжуд ва уларни қуйидаги 3 гуруҳга ажратиш мумкин.

Биринчи гуруҳ. Мазкур ҳамкорликнинг конституциявий-ҳуқуқий асосларини белгиловчи Конституция нормалари ва махсус қонунлар.

Улар орасида "Ижтимоий шериклик тўғрисида"ги махсус қонун ушбу соҳадаги муносабатларни тартибга солади, ижтимоий шерикликнинг ташкилий, ҳуқуқий, институционал, молиявий жиҳатларини очиқ беради. Шунингдек, ФЖИларнинг янада ривожланиши ҳамда аҳолининг ҳуқуқ ва эркинликлари, манфаатларини ҳимоя қилиш, амалга оширилаётган ислохотлар самарадорлигини таъминлаш, мамлакат

тараққиётига оид дастурларни амалга ошириш, ижтимоий-иқтисодий, сиёсий-ҳуқуқий, маданий-маърифий, эколого-гуманитар муаммоларни ҳал этишда уларнинг ролини кучайиши, давлат тузилмалари билан ўзаро муносабатларидаги аниқ чегараларни ва ташкилий-ҳуқуқий механизмларни белгилайди[1].

“Ўзбекистон Республикасида жамоат бирлашмалари тўғрисида”ги қонуннинг 5-моддасида қайд этилишича, “Давлат жамоат бирлашмалари ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларига риоя этилишини таъминлайди ҳамда Конституцияга мувофиқ улар ўз уставларидаги вазифаларни бажаришлари учун шарт-шароит яратилишига кафолат беради”[2]. Шу каби ҳуқуқий нормани “Жамоат фондлари тўғрисида”ги қонун 8-моддасида ҳам кузатиш мумкин: “фондларнинг давлат органлари билан ўзаро муносабатлари ижтимоий шериклик, юридик ва жисмоний шахсларнинг ҳуқуқлари ҳамда қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш асосида қурилади. Давлат органлари фондларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларига риоя этилишини таъминлайди, фондларнинг ижтимоий аҳамиятга молик дастурлари ва лойиҳаларини қўллаб-қувватлаши мумкин”[3].

“Нодавлат нотижорат ташкилотлари тўғрисида” қонун 4-моддасига кўра “Давлат нодавлат нотижорат ташкилотларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларига риоя этилишини таъминлайди, уларга ижтимоий ҳаётда иштирок этиш учун тенг ҳуқуқий имкониятлар яратиб беради. Нодавлат нотижорат ташкилотларининг алоҳида ижтимоий фойдали дастурларига давлат кўмак кўрсатиши мумкин”, деган қоида ўз ифодасини топган[4].

Давлат ва фуқаролик жамияти институтлари ўзаро ҳамкорлигига оид нормалар “Нодавлат нотижорат ташкилотлари фаолиятининг кафолатлари тўғрисида”ги қонунда ҳам ўз ифодасини топган. Унга кўра: давлат ННТларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатлари ҳимоя қилинишини кафолатлайди; уларни қўллаб-қувватлаш шакллари (субсидия, ижтимоий буюртма бериш ва грантлар ажратиш, ахборий ёрдам кўрсатиш ва ҳ.к.) ва шартларини белгиланган; юридик ва жисмоний шахслар қонун ҳужжатларига мувофиқ ННТларнинг фаолиятини молиявий ёки бошқа жиҳатдан қўллаб-қувватлашлари мумкинлиги белгиланган.

Иккинчи гуруҳ. Айрим моддаларида айнан давлат ва нодавлат ташкилоти ҳамкорлигининг у ёки бу жиҳатларини акс эттирган муайян соҳавий қонунлар. Мисол тариқасида “Меҳнат кодекси”, “Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар тўғрисида”, “Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси тўғрисида”, “Ёшларга оид давлат сиёсатининг асослари тўғрисида”, “Ногиронларни ижтимоий ҳимоя қилиш тўғрисида”, “Истеъмолчиларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида”, “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги қонунларни кўрсатиш мумкин.

Хусусан, Меҳнат кодексининг 6-моддасига кўра “меҳнат соҳасидаги ижтимоий шериклик принципи ходимларнинг, улар вакилларининг, иш берувчиларнинг, улар вакилларининг, шунингдек давлат органларининг ижтимоий-меҳнат муносабатларини тартибга солиш масалалари юзасидан ходимларнинг, иш берувчиларнинг ва давлатнинг манфаатларини мувофиқлаштиришни таъминлашга қаратилган ҳамкорлигидан иборатдир” (трипартизм тамойили).

Кодекснинг 40-моддасида меҳнат соҳасидаги ижтимоий шерикликнинг ҳуқуқий ҳужжатлари жамоа келишувлари, жамоа шартномаси ва ташкилотнинг иш берувчи томонидан касаба уюшмаси қўмитаси билан келишувга кўра қабул қилинган бошқа ички ҳужжатларидан иборатлиги белгиланган. 52-моддасида эса: республика даражасида ходимлар ва иш берувчиларнинг тенг сонли вакилларида ижтимоий-меҳнат масалалари бўйича уч томонлама комиссия тузилиши; унинг таркибига ходимлар ва иш берувчиларнинг республика бирлашмалари вакиллари, шунингдек Вазирлар Маҳкамасининг вакиллари кириши мустаҳкамлаб қўйилган[5].

Улар инсон ҳуқуқлари халқаро ҳуқуқи, Халқаро меҳнат ташкилоти ҳужжатларининг меҳнат соҳасидаги ижтимоий шериклик муносабатларини тартибга солувчи нормаларга тўла мос келади.

Янги таҳрирдаги “Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси тўғрисида”ги қонунига кўра[6]:

- Вазирлар Маҳкамаси ўз ваколатига кирувчи масалалар юзасидан ФЖИлар билан ҳамкорлик қилиши, уларга зарур ёрдам кўрсатиши ҳамда уларнинг таклифларини кўриб чиқиши (44-модда);

- аниқ соҳалар ва йўналишларда амалга оширилаётган ислохотларнинг боришини ўрганиш мақсадида Бош вазир томонидан маҳаллий ижро этувчи ҳокимият органлари, давлат бошқаруви ҳудудий органлари раҳбарлари, ННТлар вакиллари иштирокида ҳудудларда Ҳукуматнинг мавзули сайёр мажлислари ўтказилиши мумкинлиги таъкидланган (53-модда, 4-қисми).

Ушбу қоидаларни давлат ва ФЖИларнинг самарали ўзаро ҳамкорлигини йўлга қўйишда муҳим аҳамиятга эга. Зеро, Вазирлар Маҳкамаси янги таҳрирдаги Ўзбекистон Конституциясининг 114-моддасига биноан ижро этувчи ҳокимиятни амалга оширади. Бу эса, ўз навбатида, ижтимоий ҳамкорлик ҳамда ФЖИларнинг инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини таъминлаш борасидаги вазифаларини тўлақонли амалга ошириши учун муайян имкониятлар яратади.

Фуқароларнинг норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни ишлаб чиқиш ва ҳаётга татбиқ этишдаги иштирокига оид ҳуқуқларини таъминланишида “Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар тўғрисида”ги қонуннинг қуйидагиларни назарда тутувчи нормалари аҳамиятлидир:

- жисмоний ва юридик шахслар тегишли давлат органларига норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар лойиҳаларини тайёрлаш тўғрисида таклифлар киритишга ҳақлилиги ҳамда норматив-ҳуқуқий ҳужжат лойиҳасини тайёрлаш бўйича ишчи гуруҳлар (комиссиялар) таркибига, ННТлар вакиллари, фуқаролар ўз розилиги билан киритилиши мумкинлиги (20 ва 22 - моддалари);

- фуқаролар, ФЖИлар норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни қонунчилик ҳужжатларига мувофиқ жамоатчилик мониторинги ва назоратини амалга ошириши, қонунчиликнинг ҳолатини, қўлланилиш амалиётини, жамоатчилик фикрини ва халқаро тажрибани ўрганиши (53-модда 4-қисми);

- норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар лойиҳаларининг жамоатчилик муҳокамаси манфаатдор давлат органлари, ФЖИлар ва ўзга ташкилотларнинг вакиллари, олимлар, мутахассислар ва фуқаролар иштирокида ўтказилиши (23 ва 24 - моддалар).

“Жамоатчилик назорати тўғрисида”ги қонунда[7] эса давлат органлари ва муассасалари фаолияти устидан жамоатчилик назоратини ташкил этиш ҳамда амалга ошириш соҳасидаги муносабатларни ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солувчи меъёрлар белгиланган. Қонунга биноан, хусусан, фуқаролар, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, ННТ, ОАВлар жамоатчилик назорати субъектларидир.

Шунга ўхшаш нормалар “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги қонуннинг 14-моддаси, “Кексалар, ногиронлиги бўлган шахслар ва аҳолининг бошқа ижтимоий эҳтиёжманд тоифалари учун ижтимоий хизматлар тўғрисида”ги қонун 11-моддаси ва бошқа қатор қонунларда ҳам белгиланган. Уларда, хусусан, давлат ва бошқа дастурларни ишлаб чиқиш ҳамда амалга ошириш, аҳолининг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятини юксалтириш, жамиятда коррупцияга нисбатан муросасиз муносабатни шакллантириш иштирок этиш, қонунчиликнинг ижро этилиши устидан жамоатчилик назоратини амалга ошириш, қонунчиликни такомиллаштириш юзасидан таклифлар киритиш, давлат органлари ва бошқа ташкилотлар билан ҳамкорлик қилиш каби масалалар ёритиб берилган.

Учинчи гуруҳ. Ижтимоий шериклик муносабатларини ҳуқуқий тартибга солувчи қонуности ҳужжатлари.

Бугунги кунда мазкур соҳада ҳам 300 дан ортиқ қонуности ҳужжатлари мавжуд бўлиб, диссертация мавзуси ва унинг ҳажми нуқтаи назаридан келиб чиқиб, уларнинг айримларини фуқароларнинг шахсий, сиёсий, иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш, адолатли фуқаролик жамиятини шакллантириш ва

мамлакатимиздаги изчил демократик ўзгаришларда уларнинг ўрни ва аҳамиятини ошириш нуқтаи назаридан таснифлаш ўринли, деб биламиз.

Улар орасида, албатта, Янги Ўзбекистоннинг узоқ муддатли ривожланиш йўналишларини белгилаб берган **учта тараққиёт стратегияси** (*Ҳаракатлар стратегияси, Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси ҳамда “Ўзбекистон – 2030” стратегияси*) алоҳида ўрин эгаллайди.

Ушбу стратегияларни ҳаётга татбиқ этиш жараёнида мамлакатда:

- халқ билан очиқ мулоқотнинг механизмларини такомиллаштириш, муҳим қарорларни жамоатчилик фикрини инобатга олган ҳолда қабул қилиш амалиётини кенгайтириш;

- норма ижодкорлиги жараёнини модернизация қилиш, қонунчилик ҳужжатларининг қатъий ижросини таъминлаш, қонун ижодкорлиги жараёнида фуқаролик жамияти институтлари билан маслаҳатлашувлар ўтказиш амалиётини такомиллаштириш;

- сиёсий тизимни ривожлантириш, сиёсий партияларнинг давлат ва жамият ҳаётидаги ролини кучайтириш, улар ўртасида соғлом рақобат муҳитини шакллантириш;

- фуқаролик жамияти институтларини қўллаб-қувватлаш ҳажмларининг кенгайтириш, уларнинг ижтимоий ва сиёсий фаоллигини ҳамда ижтимоий шерикликнинг самарасини ошириш, ижтимоий шерикликда амалга ошириладиган лойиҳалар сонини камида **3 бараварга** кўпайтириш, давлат дастурларида иштирок этаётган ННТлар сонини камида **80** тага етказиш;

- таъсирчан жамоатчилик назоратини амалга оширишнинг замонавий шакллари жорий этиш, унинг ташкилий-ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш, жамоавий мурожаатлар асосида ҳудудий, тармоқ ва давлат дастурлари ижро сифатини текшириш амалиётини жорий этиш;

- маҳалла институтининг жамият бошқарувидаги ўрни ва фаолияти самарадорлигини ошириш, уни жамоатчилик бошқаруви ва назоратининг таянч бўлинига айлантириш;

- оммавий ахборот воситаларининг ролини кучайтириш, уларнинг ва журналистларнинг касбий фаолиятини ва ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тизимини такомиллаштириш, профессионал фаолиятига тўсқинлик қилганлик учун жавобгарликни кучайтириш каби йўналишларда комплекс ва тизимли фаолият йўлга қўйилган.

Бу борада инсон ҳуқуқлари бўйича халқаро ҳуқуқ талаблари, БМТнинг устав органлари ва шартномавий қўмиталарининг тавсияларини инобатга олган ҳолда, шунингдек, кенг жамоатчилик муҳокамаси, халқаро ва миллий маслаҳатлашувлар натижасида ишлаб чиқилган Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикасининг Миллий стратегияси ҳамда тизимлаштирилган қонунчилик базасини шакллантириш, амалга оширилаётган ислохотларнинг ҳуқуқий жиҳатдан таъминланишини такомиллаштириш мақсадларида “Қонун ижодкорлиги фаолиятини такомиллаштириш концепцияси” қабул қилинганини таъкидлаш жоиз.

Шунингдек, фуқароларнинг жамият ва давлат бошқарувдаги иштирок ҳуқуқини таъминлаш, ижтимоий шерикликнинг самардорлигини янада ошириш, норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар лойиҳалари муҳокамасига жамоатчиликни кенг жалб қилишга хизмат қилувчи regulation.gov.uz ҳамда Mening fikrim веб порталлари ишга туширилди.

Натижада фуқаролар, жамоатчилик, жумладан қонунчилик ташаббуслари учун ягона майдон шаклланди, “Халқ – қонунларнинг ягона манбаи ва муаллифидир”, “Конституциянинг ягона манбаи ва муаллифи халқдир” ҳамда “Барча муҳим қарорлар халқ билан бевосита мулоқот асосида, жамоатчилик фикрини инобатга олган ҳолда қабул қилинади” тамойилларини амалга ошириш учун мустаҳкам замин яратилди. Тадқиқотлар ушбу Ўзбекистон тажрибаси инсон ҳуқуқлари халқаро ҳуқуқига тўла мос келишидан далолат беради.

Натижада, бугунги кунда фуқаролар, фуқаролик жамияти институтлари, олимлар, оммавий ахборот воситалари ва тадбиркорлик субъектларининг кодекслар, қонунлар ва бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар лойиҳаларини ишлаб чиқиш, уларни жамоатчилик муҳокамаси ва экспертизадан ўтказиш, қонунни қўллаш амалиётини такомиллаштиришга кенг жалб этилиши ҳамда фуқаролик жамияти ташаббуслари институти жамият ва давлат ҳаётида мустаҳкам ўрин эгаллади, дейишга барча асослар мавжуд.

Хулоса ўрнида шуни айтиш мумкинкиб ушбу ҳужжатлар асосида давлат ҳокимияти органларининг фаолияти тўғрисида мунтазам равишда жамоатчиликка ахборот тақдим этиш, халқаро амалиётда кенг тарқалган жамоатчилик назоратининг таъсирчан шакллари жорий қилиш, уларни амалга ошириш механизмларини батафсил регламентация қилиш ва амалиётда самарали қўллаш ҳамда давлат органлари ва ташкилотлари ҳузуридаги жамоатчилик кенгашлари фаолияти, тегишли соҳалардаги ишларнинг ҳолатини яхшилашда уларнинг роли ва самарали иштироки каби масалаларни ҳал этиш бўйича тизимли ишлар бажарилди.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикасининг “Ижтимоий шериклик тўғрисида”ги Қонуни - <https://www.lex.uz/docs/2468214>;
2. Хамидова К. Ижтимоий шериклик муносабатларининг мустаҳкам ҳуқуқий асоси // Адолат ижтимоий-сиёсий газетасининг расмий веб-сайти: <http://adolat.uz>.
3. Ўзбекистон Республикасининг “Ўзбекистон Республикасида жамоат бирлашмалари тўғрисида”ги қонуни - <https://www.lex.uz/ru/docs/111825>;
4. Ўзбекистон Республикасининг “Жамоат фондлари тўғрисида”ги қонуни - <https://www.lex.uz/ru/docs/42231>.
5. Ўзбекистон Республикасининг Меҳнат кодекси – <https://www.lex.uz/ru/docs/6257288>
6. Ўзбекистон Республикасининг янги таҳрирдаги “Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси тўғрисида”ги қонуни - <https://www.lex.uz/docs/4636594>
7. Ўзбекистон Республикасининг “Жамоатчилик назорати тўғрисида”ги Қонуни - <https://lex.uz/docs/3679092>

SIYOSIY EKOLOGIYA SIYOSIY FANLAR SOHASINING ZAMONAVIY FAN TARMOG'I SIFATIDA

Yalgashev Bunyod Maxmudovich –
*O'zbekiston Respublikasi Strategik
tahlil va istiqbolni belgilash oliy maktabi
o'qituvchisi, f.f.b. f.d. (PhD)
Tel: +99894-626-37-66*

Sayyoramiz resurslariga insoniyat tomonidan bosimning kuchayishi va bizni o'rab turgan tabiiy muhitning tobora buzilishi ekologik muammolarni hal etish lozimligidan dalolat bermoqda. Shu bois, bugungi kunda ushbu muammolarni yechishga qaratilgan ekologik siyosatga e'tibor ortib bormoqda.

Ma'lumki, 1920-yildan buyon tadqiqotchilar ekologiya va ijtimoiy-siyosiy jarayonlar o'rtasidagi aloqalarga e'tibor qarata boshladilar. Amerikalik jurnalist F.Tonning 1935-yilda nashr etgan maqolasini siyosiy-ekologik masalaga qaratilgan tadqiqotlar qatoriga kiritish mumkin. Xususan, maqolada AQSH g'arbidagi hindu qabilalarining o'z hayotlari uchun muhim bo'lgan preriyalarni (*katta dala maydonlari*) saqlab qolish uchun olib borgan kurashi ta'riflanadi¹. Preriyalar bu qabilalar uchun nafaqat yashash manbai, balki ularning madaniyati,

¹ Thone F. Nature Rambling: We Fight for Grass. Science News, 1935. – P. 14.

iqtisodiy hayoti va ijtimoiy tizimining asosi bo'lgan. Biroq, davlatning yer siyosati, iqtisodiy manfaatlar va kolonizatsiya jarayonlari natijasida ushbu hududlar bosim ostida qolgan.

Mazkur holat siyosiy ekologiya doirasida tabiiy resurslar ustidan nazorat kim qo'lida ekanligi, ekologik resurslardan foydalanishda manfaatlar to'qnashuvi, mahalliy aholi va davlat o'rtasidagi siyosiy munosabatlar, ekologik adolatsizlik, ya'ni, resurslardan foydalanish natijasida zarar ko'ruvchi qatlamlar manfaatlarini ochib beradi.

Siyosiy ekologiya 1970-yillardan boshlab, jamiyat hayotining siyosiy lashuvi va iqtisodiy o'sishning jadallashuvi natijasida juda tez rivojlana boshladi. Ayrim mutaxassislar ekologik o'zgarishlarni siyosiy ziddiyatlar va hokimiyat munosabatlarining ko'rinishi hamda oqibati sifatida talqin qildilar.

Xususan, Xalqaro Yer kuni (Earth Day) kabi global tashabbuslarning paydo bo'lishi, atrof-muhitni muhofaza qilish harakatlarining kuchayishi hamda ekologik inqirozlar haqidagi ilmiy va ommaviy muhokamalarning kengayishi siyosiy ekologiya mustaqil ilmiy yo'nalish sifatida shakllanishiga zamin yaratdi. Shu bilan birga, sanoatlashtirish va texnologik taraqqiyot natijasida tabiiy resurslardan haddan tashqari foydalanish, ekologik tengsizlik va ijtimoiy adolatsizlik muammolari yanada yaqqol namoyon bo'la boshladi.

XXI asrda siyosiy ekologiya bir tomondan ekologik siyosat masalalariga qiziqishning kuchayishi, boshqa tomondan esa uning ekologik yo'naltirilgan siyosatni belgilash va amalga oshirishning haqiqiy jarayonlariga ta'sir ko'rsatish imkoniyatlari cheklanganligi bilan bog'liq inqirozni boshdan kechirmoqda.

Е.И.Глушенкова siyosiy ekologiyani siyosatshunoslikning bir sohasi sifatida ko'rib chiqib, uning rivojlanishida bir necha bosqichlarni ajratib ko'rsatadi. Xususan, "bu bosqichlar 1960-yillardan, ya'ni, ekologik muammolar birinchi marta turli siyosiy sub'ektlarning kun tartibiga kiritilgan davrdan boshlanib, to hozirgi kungacha - insoniyat rivojlanishning salbiy oqibatlarini to'xtatishga qodir bo'lgan ekologik siyosatni amalga oshirish vazifalarini hal qilayotgan davrgacha davom etadi"¹.

Uzoq vaqt davomida siyosiy ekologiya asosiy mazmuni aholining asosiy ehtiyojlarini qondirish, barcha jamoalar uchun teng imkoniyatlarni ta'minlash, tabiat resurslaridan oqilona foydalanish, kelajak avlodlar uchun resurslar va biologik xilma-xillikni saqlashga yo'naltirilgan barqaror rivojlanish konsepsiyasi bo'lib kelmoqda.

Shu bilan birga, barqaror rivojlanish konsepsiyasi kuchli tanqidga uchrab, insoniyat taraqqiyoti uchun yangi muqobil yondashuvlarni ishlab chiqishga urinishlar kuchaymoqda. Ayniqsa, ushbu konsepsiya ning opponentlari global janub mamlakatlaridan bo'lib, bu yerda hayot darajasining pastligi ekologik muammolarni kuchaytiruvchi iqtisodiy o'sishni jadallashtirish zaruratini keltirib chiqarmoqda.

Ta'kidlash joizki, bugungi kunda butun dunyoda yashil iqtisodiyot g'oyasi ilgari surilmoqda. U nafaqat ekologik tashkilotlar, balki biznes hamjamiyatlari tomonidan ham xarajatlarni kamaytirish va yanada ekologik yechimlarga o'tish imkoniyati sifatida samarali deb e'tirof etilmoqda.

Siyosiy ekologiya ning keng qamrovi va fanlararo xususiyati ilm sohasining predmeti bo'yicha ko'plab ta'rif va talqinlarga yo'l ochadi. Xususan, С.П.Якуцени va А.М.Буровский siyosiy ekologiyani umumiy tarixning bir qismi deb hisoblab, uning *"jahon sivilizatsiyasi tarixining turli davrlarida siyosiy subyektlarning ekologik ahamiyatga ega qarorlarining jamiyatga ta'sirini o'rganish"*ini ta'kidlaydilar².

T.Benjaminsen va X.Svarstad asarlarida esa, mutlaqo boshqacha fikr ifodalanadi. Ya'ni, *"Siyosiy ekologiya - ekologik tadqiqotlar sohasi bo'lib, unda asosiy e'tibor tabiat va jamiyat o'zaro ta'siri jarayonidagi hokimiyat munosabatlariga qaratiladi"*³. Fransuz tadqiqotchisi

¹ Глушенкова Е.И. Экополитология как направление научных исследований: возникновение и эволюция // Политическая наука. – М., 2010. № 2, – С. 8-32.

² Якуцени С.П., Буровский, А.М. Политическая экология. – М., 2015. – С. 20.

³ Benjaminsen T., Svarstad H. Political Ecology. In Encyclopedia of Ecology, 2019. – P. 391.

G.Bulo ekologik siyosatni siyosiy fanlar qatoriga kiritadi, garchi *“bu soha ijtimoiy va tabiiy fanlar kesishuvida joylashgan bo'lsa-da atrof-muhitni boshqarish, avvalo, davlat hokimiyati va mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlari - ommaviy siyosatning yetakchi subyektlari tomonidan amalga oshiriladi”*¹.

Siyosiy ekologiya fani obyekt sifatida ijtimoiy ahamiyatga ega ekologik qarorlarni qabul qilish usullarini, ekologik yo'naltirilgan turmush tarzini maqsadli shakllantirishni, jamiyatda qulay yashash muhitini yaratishni, resurslarning cheklanganligi muammosini hal etishni, ekotizimlarga nisbatan siyosiy qarorlarni qo'llash va global ekologik-siyosiy inqirozlarni o'z ichiga olgan yaxlit tizim sifatidagi ekologik siyosatni o'rganadi.

Mazkur fanni siyosatshunos talabalarga o'qitishga bo'lgan talab yuqori darajada saqlanib qolmoqda. Xususan, hozirgi kunda AQSHning California Berkeley, Yale, Clark universitetlarida Political Ecology (Siyosiy ekologiya), Environmental Politics (Atrof-muhit siyosati), Environment and Society (Atrof-muhit va jamiyat) va Human-Environment Geography (Inson va atrof-muhit geografiyasi) kabi fanlar doirasida siyosiy sohadagi ekologik bilimlar berib kelinmoqda.

Bugungi kunda O'zbekistonda ham ekologik barqarorlikni ta'minlash, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va atrof-muhitni muhofaza qilish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylangan. Iqlim o'zgarishi, suv tanqisligi, yer degradatsiyasi va havoning ifloslanishi kabi muammolarni hal etishda siyosiy ekologiya fanining joriy etilishi muhim ahamiyat kasb etishi mumkin. Bu fan orqali ekologik muammolarning ijtimoiy oqibatlari, hududlar o'rtasidagi tengsizlik, aholining ekologik xavfsizligi hamda davlat organlarining qaror qabul qilish jarayonlari chuqur tahlil qilinadi.

Shuningdek, siyosiy ekologiya fanining o'qitilishi O'zbekistonda demokratik islohotlar jarayonida ham muhim ahamiyat kasb etadi. Fuqarolik jamiyati institutlari, ommaviy axborot vositalari va jamoatchilikning ekologik masalalardagi ishtiroki ortib borayotgan bir sharoitda ekologik boshqaruvning shaffofligi va hisobdorligini ta'minlash zarurati kuchaymoqda. Bu esa, mazkur fan doirasida ekologik siyosatni shakllantirish, manfaatlar muvozanatini ta'minlash va barqaror rivojlanish strategiyalarini ishlab chiqishni talab etadi.

Bundan tashqari, bu fan doirasida beriladigan bilimlar aholining atrof-muhitga bo'lgan munosabatini, ya'ni, ekologik madaniyatini yuksaltirishga xizmat qiladi. Chunki O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 49-moddasida “Har kimning qulay atrof-muhitga, uning holati to'g'risidagi ishonchli axborotga ega bo'lish huquqiga ega”ligi huquq sifatida mustahkamlangan bo'lsa, 62-moddada “Fuqarolar atrof tabiiy muhitga ehtiyotkorona munosabatda bo'lishga majbur”ligi belgilangan². Aynan, fuqarolarning bu boradagi huquq va majburiyatlari ekologik siyosiy bilimlarning targ'ibotiga hamda olib borilayotgan ekologik siyosatning shaffofligiga bog'liq.

Falsafa fanlari doktori B.Omonov ta'biri bila aytganda, “Fuqarolarning ekologik madaniyatini yuksaltirish masalasi kelajakda ham davlat siyosatining strategik asoslaridan biri sifatida qolaveradi. Xuddi shuning uchun ham **2030 yilgacha bo'lgan davrda O'zbekiston Respublikasining Atrof-muhitni muhofaza qilish Konsepsiyasida** “ekologik madaniyat va ta'limni shakllantirish – fuqarolik jamiyati institutlarini jalb etgan holda, aholining uzluksiz ekologik ta'limi kompleks tizimini tashkil etish, atrof-muhit masalalari bo'yicha qarorlar qabul qilishda aholining ishtirok etishi muhimligi mustahkamlab qo'yildi”³.

Demak, Yangi O'zbekistonda ekologik sohada olib borilayotgan davlat siyosatini har tomonlama qo'llab-quvvatlash, sohadagi zamonaviy islohotlarini ilmiy jihatdan mukammal tadqiq etish va bu borada bo'lajak siyosatshunos kadrlar malakasini rivojlantirishda ekologik siyosiy bilimlarini oshirish dolzarblashib bormoqda.

¹ Bouleau G. Motives for Anticipating the Ecological Crisis. In: Politicization of Ecological Issues: From Environmental Forms to Environmental Motives. – USA: Wiley, 2019. – P. 123-131.

² O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. <https://lex.uz/docs/-6445145>

³ Omonov B.N. O'zbekiston ekologik siyosatining strategik asoslari // Философия и право. 2024. №2. – В. 43.

Xulosa qilib aytganda, bugungi kunda atrof-muhit muammolarining keskinlashuvi iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik tizimlar o'rtasidagi uzviy bog'liqlikning yetarli darajada ta'minlanmaganligi bilan izohlanadi. Bu esa ekologik muammolarni samarali hal etish uchun kompleks, ilmiy asoslangan yondashuv zarurligini ko'rsatadi. Shu nuqtai nazardan, ta'lim tizimida ekologik savodxonlikni oshirish, qaror qabul qilishning samarali mexanizmlarini shakllantirish va turli sohalar o'rtasida muvozanatni ta'minlash maqsadida siyosiy ekologiya fanini maxsus fan sifatida o'qitish dolzarb va zarur yo'nalish hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. <https://lex.uz/docs/-6445145>
2. Thone F. Nature Rambling: We Fight for Grass. Science News, 1935.
3. – P. 14.
4. Глушенкова Е.И. Экополитология как направление научных исследований: возникновение и эволюция // Политическая наука. – М., 2010. № 2, – С. 8-32.
5. Якуцени С.П., Буровский, А.М. Политическая экология. – М., 2015.
6. – С. 20.
7. Benjaminsen T., Svarstad H. Political Ecology. In Encyclopedia of Ecology, 2019. – P. 391.
8. Bouleau G. Motives for Anticipating the Ecological Crisis. In: Politicization of Ecological Issues: From Environmental Forms to Environmental Motives. – USA: Wiley, 2019. – P. 123-131.
9. Omonov B.N. O'zbekiston ekologik siyosatining strategik asoslari // Философия и право. 2024. №2. – В. 43.

SIYOSIY FANLARNI O'QITISHDA INTERFAOL USLUBLAR TATBIQI HAQIDA AYRIM MULOHAZALAR

Shirinov Anvar Qanoatovich,

Buxoro davlat universiteti Ijtimoiy-siyosiy fanlar kafedrasi dotsenti, f.f.f.d.(PhD)

Hozirgi globallashuv sharoitida ta'lim tizimi oldiga qo'yilayotgan eng muhim talablaridan biri — o'quvchilarning mustaqil fikrlash, tahlil qilish, muammoli vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qilish va faol fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishdir. Ayniqsa, siyosiy fanlarni o'qitishda bu talab yanada dolzarb bo'lib bormoqda, chunki siyosiy bilimlar faqat nazariy ma'lumot emas, balki amaliy hayotda faol qo'llaniladigan bilimlar tizimidir. An'anaviy o'qitish usullari ko'pincha o'quvchini passiv tinglovchi sifatida shakllantiradi. Bu esa siyosiy jarayonlarni tushunish, tahlil qilish va ularga nisbatan mustaqil fikr bildirish qobiliyatini cheklaydi. Shu sababli ta'lim jarayoniga interfaol uslublarni tatbiq etish dolzarb pedagogik masalalardan biri hisoblanadi.

Siyosiy fanlarni o'qitishning o'ziga xos xususiyatlari. Siyosiy fanlar (politologiya, davlat va huquq asoslari, xalqaro munosabatlar va boshqalar) ijtimoiy-gumanitar fanlar tizimiga kiradi. Ularning asosiy xususiyatlari quyidagilardan iborat: Nazariy va amaliy jihatlarining uyg'unligi; Jamiyat hayoti bilan bevosita bog'liqligi; Turli siyosiy qarashlar va g'oyalarni tahlil qilish imkoniyati; Tanqidiy fikrlashni talab qilishi. Shu sababli bu fanlarni o'qitishda faqat ma'ruza va matnni yodlash yetarli emas. Talabaquvchi siyosiy jarayonlarni tahlil qilish, bahs yuritish va o'z pozitsiyasini asoslash ko'nikmasiga ega bo'lishi lozim.

Interfaol uslublarning mohiyati. Interfaol (interactive) o'qitish uslublari — bu talabalar va o'qituvchi o'rtasidagi ikki tomonlama faol muloqotga asoslangan pedagogik yondashuvdir. Bu usullar o'quvchini ta'lim jarayonining markaziga qo'yadi. Interfaol metodlarning asosiy tamoyillari: Talabaning faolligi; Hamkorlikda o'rganish; Muammoli vaziyatlarni hal qilish; Mustaqil fikrlashni rivojlantirish; Amaliy faoliyatga yo'naltirish. Bu yondashuvda o'qituvchi "bilim beruvchi" emas, balki "yo'naltiruvchi va fasilitator" rolini

bajaradi. Siyosiy fanlarda qo'llaniladigan interfaol usullar. Siyosiy fanlarni o'qitishda bir qator samarali interfaol metodlardan foydalanish mumkin.

“Aqliy hujum” (Brainstorming). Bu usul qisqa vaqt ichida ko'plab g'oyalarni ishlab chiqish imkonini beradi. Masalan, “Demokratiyaning asosiy tamoyillari nimalardan iborat?” kabi savol berilib, o'quvchilarning erkin fikrlari yig'iladi.

Debat (bahs-munozara). Siyosiy fanlar uchun eng muhim metodlardan biridir. O'quvchilar muayyan siyosiy masala bo'yicha ikki guruhga bo'linib, qarama-qarshi fikrlarni himoya qiladi. Bu ularning: mantiqiy fikrlashini, dalil keltirish qobiliyatini, nutq madaniyatini rivojlantiradi¹.

Keys-stadi (Case study). Real yoki sun'iy siyosiy vaziyatlar tahlil qilinadi. Masalan, “Saylov jarayonida yuzaga kelgan muammo” kabi holatlar o'rganilib, yechimlar taklif etiladi.

Rolli o'yinlar: O'quvchilar siyosiy subyektlar (deputat, saylovchi, jurnalist, diplomat) rolini bajaradilar. Bu usul siyosiy jarayonlarni chuqurroq tushunishga yordam beradi.

Klaster va konsept xaritalar: Murakkab siyosiy tushunchalarni tizimlashtirish va vizual ifodalash imkonini beradi².

Interfaol uslublarning afzalliklari. Siyosiy fanlarni o'qitishda interfaol metodlar bir qator ijobiy natijalar beradi: Talabalarning darsga qiziqishi ortadi; Mustaqil fikrlash rivojlanadi; Nazariy bilim amaliyot bilan bog'lanadi; Jamoada ishlash ko'nikmalari shakllanadi; Siyosiy madaniyat va fuqarolik ongini oshiradi. Eng muhimi, o'quvchi tayyor bilimni qabul qiluvchi emas, balki uni yaratishda faol ishtirok etuvchi subyektga aylanadi.

Muammolar va cheklovlar. Interfaol usullarni joriy etishda ayrim muammolar ham mavjud: O'qituvchilarning metodik tayyorgarligi yetarli emasligi; Auditoriya va texnik sharoitlarning cheklanganligi; Vaqt taqsimotidagi qiyinchiliklar; Ba'zi o'quvchilarning passivligi. Shu sababli interfaol metodlarni samarali qo'llash uchun o'qituvchilarning doimiy malaka oshirishi, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni o'zlashtirishi muhim ahamiyatga ega. Siyosiy fanlar ta'limi dunyo bo'ylab zamonaviy pedagogik yondashuvlar bilan boyitilib bormoqda. Ayniqsa, interfaol o'qitish usullari siyosiy fanlar sohasida o'quvchilarni faollashtirish, ularning mustaqil fikrlash va tahlil qilish qobiliyatini rivojlantirishda samarali vosita sifatida qaralmoqda. Bugungi kunda bir qancha universitetlar, ayniqsa, xalqaro miqyosda tanilgan oliy ta'lim muassasalari interfaol metodlarni siyosiy fanlarni o'qitishda qo'llashda ilg'or tajribaga ega. Quyida ba'zi yetakchi universitetlarda interfaol uslublar qanday o'rganilayotganiga va tatbiq etilishiga qisqacha nazar solamiz.

Harvard Universiteti, AQSh. Harvard Universiteti siyosiy fanlar ta'limida interfaol metodlarni tatbiq etishda dunyodagi yetakchi ta'lim muassasalaridan biridir. Bu universitetda siyosiy fanlarni o'qitish jarayonida talabalar bilan o'qituvchi o'rtasida doimiy muloqot va o'zaro fikr almashish muhim o'rinni egallaydi. Harvardda siyosatshunoslik fakultetida o'quvchilar ko'pincha *debating* (bahs-munozara) va *case study* (keis-stadi) metodlari orqali siyosiy vaziyatlarni tahlil qilishadi. O'quvchilar konkret siyosiy masalalar bo'yicha guruhlariga bo'linib, o'z pozitsiyalarini himoya qilishadi. Shu bilan birga, universitetda o'quvchilarni muammoli vaziyatlarda qaror qabul qilishga o'rgatadigan rolli o'yinlar va simulyatsiyalar ham keng qo'llaniladi.

Oxford Universiteti, Buyuk Britaniya. Oxford Universitetida siyosiy fanlar bo'yicha ta'lim oldinga siljigan interfaol uslublar asosida amalga oshiriladi. O'quvchilar uchun maxsus *tutorial* tizimi ishlab chiqilgan bo'lib, bu tizimda talabalar o'qituvchilar bilan kichik guruhlar shaklida dars o'tadilar. O'qituvchi har bir talabani chuqur tahlil qilishga undaydi, ayniqsa, siyosiy fanlarning nozik jihatlari, masalan, xalqaro siyosat yoki davlat boshqaruvi haqida o'z fikrlarini erkin ifoda etishlariga imkon beradi. Oxfordda siyosiy fanlar bo'yicha o'quvchilarni ilmiy izlanishlar va tadqiqotlar orqali mustaqil o'rganishga chaqiradigan interfaol

¹ Климов, А. В. Интерактивное обучение: теоретические и практические аспекты. — Москва: АСТ.-М.: 2017. С. 234

² Shaykhov V.B., Yusuf, J. Siyosiy ta'lim va interfaol metodlar. —T.: 2018. “Fan va texnologiya” nashriyoti. B. 322

yondashuvlar keng qo'llaniladi. *Debat* va *seminar* usullari bu universitetda siyosiy fanlarni o'qitishning ajralmas qismiga aylangan.

Stanford Universiteti, AQSh. Stanford Universiteti ham siyosiy fanlarni o'qitishda interfaol metodlarni muvaffaqiyatli tatbiq etmoqda. Bu universitetda siyosiy fanlar bo'yicha kurslar ko'pincha *problem-based learning* (muammoga asoslangan o'rganish) metodikasiga asoslangan. Talabalar o'zlarining fikrlarini ifodalash, siyosiy jarayonlarni tahlil qilish, ularni tahliliy nuqtai nazardan baholash uchun turli vaziyatlarni o'rganishadi. Stanfordda o'qituvchilar va talabalar o'rtasidagi o'zaro aloqalar ham interfaol usullar asosida qurilgan. O'quvchilarni siyosiy qarorlarni qabul qilishda qatnashishga, turli siyosiy model va tizimlarni o'rganishga undashadi.

London Iqtisod Maktabi (LSE - London School of Economics), Buyuk Britaniya. LSE siyosiy fanlar ta'limida interfaol usullardan keng foydalanadi. Bu yerda o'qitish jarayonida o'quvchilarni o'zaro hamkorlikda ishlashga, mustaqil fikrlashga va siyosiy tizimlarni keng nuqtai nazardan baholashga undaydi. LSE da *seminar* darslari, siyosiy bahslar va simulyatsiyalar orqali talabalar siyosiy va ijtimoiy masalalarni tahlil qilishadi. LSE da o'quvchilarga siyosiy fanlar bo'yicha o'rganilayotgan mavzularni nafaqat o'qituvchidan, balki boshqa talabalar bilan guruhlar orqali ham o'rganish imkoniyati beriladi¹. Bu jarayon siyosiy bilimlarning mustahkamlanishiga yordam beradi. Bu universitetda talabalar siyosiy tizimlar, huquqiy asoslar, xalqaro munosabatlar kabi mavzularda o'zaro muloqot va tahlil qilishga yo'naltirilgan guruhli darslarda ishtirok etadilar. Bunda talabalarga siyosiy bilimlarni faqat nazariy jihatdan emas, balki amaliy tarzda, siyosiy simulyatsiyalar orqali ham o'rganish imkoniyati yaratiladi.

Xulosa. Dunyo bo'ylab bir qancha yetakchi universitetlar siyosiy fanlarni o'qitishda interfaol uslublarni muvaffaqiyatli tatbiq etmoqda. Harvard, Oxford, Stanford, LSE kabi oliy ta'lim muassasalari talabalarini siyosiy fanlarni nafaqat nazariy jihatdan, balki amaliy va tahliliy nuqtai nazardan o'rganishga undaydi. Bu usullar siyosiy bilimlarni mustahkamlashga, talabalarni mustaqil fikrlash va qaror qabul qilishga tayyorlashga xizmat qiladi. Interfaol yondashuvlar o'quvchilarni siyosiy jarayonlarga faol ishtirok etishga tayyorlaydi va ularning fuqarolik mas'uliyatini oshiradi.. Siyosiy fanlarni o'qitishda interfaol uslublarning tatbiqi zamonaviy ta'lim tizimining ajralmas qismiga aylanmoqda. Bu metodlar nafaqat bilim berish, balki o'quvchilarda tahliliy fikrlash va faol fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishga xizmat qiladi, balki interfaol yondashuvlarni keng joriy etish ta'lim sifatini oshirishning eng muhim omillaridan biri hisoblanadi. Talaba va o'qituvchi o'rtasidagi hamkorlikka asoslangan bu tizim kelajakda barkamol, mustaqil fikrlaydigan va jamiyatda faol ishtirok etadigan avlodni tarbiyalashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. **Shaykhov, V. B., & Yusuf, J.** Siyosiy ta'lim va interfaol metodlar. — Toshkent: 2018. "Fan va texnologiya" nashriyoti. B. 322
2. **Houghton, R. A.** Teaching Politics: Interactivity and Active Learning Approaches. — London: Routledge, 2019. P. 56
3. **Jahongir, S.** Siyosiy fanlarni o'qitishda zamonaviy pedagogik yondashuvlar. —T.: O'zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti, 2020. B. 126
4. **Miller, L. D.** Active Learning in Political Science. — New York: Palgrave Macmillan, 2016. P.344.
5. **Davletov, A. M.** Innovatsion pedagogik texnologiyalar va siyosiy fanlar. — Toshkent: O'zbekiston Pedagogika Akademiyasi nashriyoti, 2019. B. 76

¹ Miller, L. D. Active Learning in Political Science. — New York: Palgrave Macmillan, 2016. P.344.

STRATEGIK QARORLAR QABUL QILISHDA "BIG DATA" TAHLILI: MILLIY TAJRIBA VA XORIJIY MODELLARNING QIYOSIY TAHLILI

O'ZMU Siyosatshunoslik yo'nalishi 3-kurs talabasi
Namozova Zarina

Zamonaviy davlat boshqaruvi tizimida "katta ma'lumotlar" nafaqat texnik vosita, balki strategik boshqaruvning intellektual poydevori hisoblanadi. Xorijiy tajriba, xususan, Janubiy Koreya va Singapur modellari shuni ko'rsatadiki, Big Data tahlili davlatga jamiyatdagi ehtiyojlarni "mikro-segmentatsiya" qilish imkonini beradi. Bu esa har bir ijtimoiy qatlam uchun individual strategik yondashuvlarni ishlab chiqishga xizmat qiladi. Bunday tizimlarda ma'lumotlar yordamida nafaqat iqtisodiy, balki demografik va ekologik krizislarni 90% aniqlik bilan prognoz qilish imkoniyati mavjud. Davlat strategiyasini shakllantirishda "dalillarga asoslangan siyosat" (evidence-based policy) tamoyilining qo'llanilishi, qaror qabul qilish jarayonidagi byurokratik to'siqlarni 40% gacha qisqartirishi ilmiy isbotlangan.

O'zbekiston sharoitida katta ma'lumotlar tahlilini joriy etish, birinchi navbatda, davlat xizmatlarini ko'rsatish va ijtimoiy sohani isloh qilish bilan bog'liq. Strategik qarorlarni qabul qilishda ma'lumotlar daxlsizligi va ularni qayta ishlashning innovatsion usullarini qo'llash dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Davlat boshqaruvida axborot-tahlil jarayonlarini modernizatsiya qilishda ma'muriy outsorsing texnologiyalaridan foydalanish, ya'ni katta hajmdagi ma'lumotlarni tahlil qilish (data processing) vazifasini ixtisoslashgan tahliliy markazlarga topshirish boshqaruv samaradorligini keskin oshiradi¹. Bu yondashuv davlat apparatiga o'zining strategik funksiyalariga ko'proq diqqat qaratish va resurslarni oqilona boshqarish imkonini beradi².

Shuningdek, qiyosiy tahlillar davlat boshqaruvida "Nudging" (turtki berish) texnologiyalari va Big Data simbiozi jamiyatni barqaror rivojlantirishning kuchli vositasi ekanligini ko'rsatmoqda. Ma'lumotlar tahlili orqali fuqarolarning xulq-atvor modelini o'rganish, davlat strategiyalarini ishlab chiqishda jamoatchilik ehtiyojlarini real vaqt rejimida hisobga olishga sharoit yaratadi. O'zbekistonda "Raqamli O'zbekiston — 2030" doirasida amalga oshirilayotgan islohotlar aynan mana shunday texnologik va tahliliy poydevorni mustahkamlashga qaratilgan bo'lib, bu jarayonda milliy olimlarning ilmiy xulosalari strategik qarorlarning hayotiyligini ta'minlaydi³. Zero, raqamli texnologiyalar bilan qurollangan tahliliy tafakkur zamonaviy davlatning global raqobatbardoshligini belgilovchi bosh omildir⁴.

Davlat boshqaruv strategiyalarini ishlab chiqishda texnologik jarayonlar bilan bir qatorda, ushbu tizimning huquqiy tartibga solinishi va kadrlar salohiyati hal qiluvchi ahamiyatga ega. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi "Raqamli O'zbekiston — 2030" strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni bu boradagi islohotlarning fundamental huquqiy poydevori bo'lib xizmat qilmoqda⁵. Mazkur hujjat boshqaruv qarorlarini qabul qilishda "katta ma'lumotlar" (Big Data) tahlilidan foydalanishni davlat organlarining ustuvor vazifasi sifatida belgilab berdi. Shu bilan birga, strategik boshqaruvning samaradorligi bevosita rahbar kadrlarning "Data Literacy" (Ma'lumotlar savodxonligi) darajasiga bog'liqdir. Davlat xizmati tizimini transformatsiya qilishda kadrlar tayyorlashning innovatsion modellarini joriy etish, ularda tahliliy tafakkur va raqamli kompetensiyalarni shakllantirish davlat apparatining intellektual salohiyatini

¹ Mirzaaxmedov K.M. Davlat boshqaruvi tizimida ma'muriy outsorsing: nazariya va amaliyot. – T.: "Fan", 2019. – B. 104. (Ma'lumotlarni qayta ishlashda outsorsing roli haqida).

² Mirzaaxmedov K.M. O'zbekistonda ma'muriy islohotlar: davlat xizmati tizimini transformatsiya qilish. // "Demokratlashtirish va inson huquqlari" jurnali. – 2021, №2. – B. 36. (Strategik resurslarni boshqarish tahlili).

³ Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – T.: O'zbekiston, 2021. – B. 162.

⁴ Jo'rayev S. Siyosiy tahlil va prognozlash. – T.: JIDU, 2018. – B. 135.

⁵ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi PF-6079-son Farmoni. "Raqamli O'zbekiston — 2030" strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida. – Lex.uz.

oshirishning yagona yo'lidir¹. Bu jarayonda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 3-oktabrdagi "O'zbekiston Respublikasida kadrlar siyosati va davlat fuqarolik xizmati tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni davlat xizmatchilarining tahliliy va boshqaruv ko'nikmalarini tizimli rivojlantirish uchun yangi imkoniyatlar yaratdi. Boshqaruv strategiyasini amalga oshirishning samarali mexanizmi sifatida ma'muriy outsorsing modellarini tatbiq etish ham alohida o'rin tutadi. Murakkab axborot-tahlil jarayonlarini ixtisoslashgan tuzilmalarga outsorsing asosida topshirish davlat organlarining byurokratik yuklamasini kamaytiradi va ularning asosiy strategik maqsadlarga diqqat qaratishiga sharoit yaratadi². Bu esa, o'z navbatida, davlat boshqaruvi apparatini yanada ixcham, tezkor va ma'lumotlarga asoslangan professional tizimga aylantirish imkonini beradi.

Xulosa

Xulosa o'rnida ta'kidlash lozimki, zamonaviy davlat boshqaruvi tizimini transformatsiya qilish jarayoni bugungi kunda sifat jihatidan yangi, texnologik va intellektual bosqichga ko'tarildi. O'tkazilgan tadqiqotlar va mavjud ilmiy qarashlar tahlili shuni ko'rsatadiki, samarali boshqaruv modeli endilikda faqatgina ma'muriy buyruqbozlikka emas, balki chuqur ilmiy asoslangan "Data-driven" (ma'lumotlarga tayangan) qarorlar qabul qilish tizimiga bog'liq bo'lib qolmoqda. Siyosiy tahlil usullari va zamonaviy raqamli texnologiyalar simbiozi davlatning uzoq muddatli strategik maqsadlarini aniq belgilash hamda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan geosiyosiy va ijtimoiy xavf-xatarlarni minimallashtirishning asosiy vositasiga aylandi. Tadqiqot natijalari shuni tasdiqlaydiki, davlat boshqaruvida "Big Data" va sun'iy intellekt texnologiyalarini qo'llash nafaqat texnik jarayon, balki boshqaruv apparatining moslanuvchanligini (agility) oshiruvchi strategik omildir. Ayniqsa, O'zbekiston sharoitida raqamli transformatsiya jarayonlari "Raqamli O'zbekiston — 2030" strategiyasi doirasida huquqiy jihatdan mustahkamlanib, davlat va jamiyat o'rtasidagi muloqotning ochiqqligini ta'minlamoqda. Shu bilan birga, ilmiy tadqiqotlarda ilgari surilganidek, murakkab tahliliy funksiyalarni ma'muriy outsorsing asosida amalga oshirish davlat organlarining byurokratik yuklamasini kamaytirish va ularning asosiy siyosiy vazifalarga diqqat qaratishi uchun imkoniyat yaratadi. Xulosaning eng muhim jihatlaridan biri bu — boshqaruvda inson omili va kadrlar kompetensiyasidir. Zero, har qanday zamonaviy texnologiya qaror qabul qiluvchi rahbarning "Data Literacy" (ma'lumotlar savodxonligi) darajasi va tahliliy tafakkuri bilan uyg'unlashgandagina kutilgan samarani beradi. Milliy kadrlar siyosatining ustuvor yo'nalishi sifatida rahbarlarning raqamli tahlil ko'nikmalarini rivojlantirish davlat boshqaruvini statik holatdan dinamik va bashorat qiluvchi tizimga aylantiradi.

Yakuniy xulosa sifatida aytish mumkinki, davlat boshqaruv strategiyalarini ishlab chiqishda tahliliy yondashuvlar, ma'muriy innovatsiyalar va huquqiy asoslarning kompleks qo'llanilishi: Qaror qabul qilish jarayonida subyektivizmni kamaytiradi va shaffoflikni oshiradi; Davlat resurslarini optimallashtirish va xarajatlarni qisqartirish orqali iqtisodiy samaradorlikni ta'minlaydi; Davlat xizmatlari sifatini xalqaro standartlar darajasiga olib chiqish orqali ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlaydi. Shunday qilib, tahlil, texnologiya va yuqori malakali kadrlar simbiozi Yangi O'zbekistonning strategik maqsadlariga erishish va global raqobatbardoshligini ta'minlashning fundamental kafolati bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati :

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – T.: O'zbekiston, 2021. – B. 162.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi PF-6079-son Farmoni. "Raqamli O'zbekiston — 2030" strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida. – Lex.uz.

¹ Mirzaaxmedov K.M. O'zbekistonda ma'muriy islohotlar: davlat xizmati tizimini transformatsiya qilish. // "Demokratlashtirish va inson huquqlari" jurnali. – 2021, №2. – B. 39.

² Mirzaaxmedov K.M. Davlat boshqaruvi tizimida ma'muriy outsorsing: nazariya va amaliyot. – T.: "Fan", 2019. – B. 112.

3. Mirzaaxmedov K.M. O'zbekistonda ma'muriy islohotlar: davlat xizmati tizimini transformatsiya qilish. // "Demokratlashtirish va inson huquqlari" jurnali. – 2021, №2. – B. 39.
4. Mirzaaxmedov K.M. Davlat boshqaruvi tizimida ma'muriy autsorsing: nazariya va amaliyot. – T.: "Fan", 2019. – B. 112.
5. Jo'rayev S. Siyosiy tahlil va prognozlash. – T.: JIDU, 2018. – B. 135.

ZAMONAVIY SIYOSIY FANLARNING RIVOJLANISHI VA ASOSIY YO'NALISHLARI

Fozilov Mirashraf Azamatovich

Buxoro Davlat Universiteti, Tarix va yuridik fakulteti

Siyosatshunoslik yo'nalishi 3-bosqich talabasi

Elektron pochta manzili: mirashraf2005@icloud.com

Siyosiy fanlar — bu jamiyatda hokimiyatning shakllanishi, taqsimlanishi va amalga oshirilishi jarayonlarini, davlat institutlari faoliyatini, siyosiy xulq-atvor hamda siyosiy tizimlar dinamikasini ilmiy asosda o'rganadigan ijtimoiy-gumanitar fanlar majmuasidir. U o'zining mazmun-mohiyati jihatidan juda keng qamrovga ega bo'lib, sotsiologiya, tarix, falsafa, huquq, iqtisodiyot va psixologiya kabi fanlar bilan uzviy bog'liq holda rivojlanib kelmoqda. Tarixiy jihatdan siyosiy fikrlar qadimgi davrlardayoq shakllangan bo'lib, Platon va Aristotel kabi mutafakkirlar davlat, adolat va boshqaruv masalalarini falsafiy-normativ asosda tahlil qilganlar. Biroq siyosiy fanlarning mustaqil ilmiy yo'nalish sifatida shakllanishi XIX asr oxiri va XX asr boshlariga to'g'ri keladi. Bu davrda siyosatni faqat "ideal davlat" haqidagi falsafiy tasavvur emas, balki real ijtimoiy jarayon sifatida o'rganish zarurati kuchaydi. XX asr siyosiy fanlar rivojida tub burilish yasagan davr bo'ldi. Ayniqsa, bixevioristik inqilob siyosiy tadqiqotlarda empirik metodlarga tayanishni kuchaytirdi. Siyosiy hodisalar endi kuzatuv, so'rov, statistik tahlil va eksperimental yondashuvlar orqali o'rganila boshlandi. Shu nuqtai nazardan, The Political System (David Easton) siyosiy tizimni "kirish (input) va chiqish (output)" modeli asosida tahlil qilib, siyosiy fanlarning ilmiy asoslarini yanada mustahkamladi. Shuningdek, Politics: Who Gets What, When, How (Harold Lasswell) siyosatni hokimiyat resurslarining taqsimlanishi sifatida talqin qilib, siyosiy fanlarning markaziy tadqiqot obyekti aniqlik belgilab berdi.

Zamonaviy davrga kelib siyosiy fanlar yanada murakkablashdi va ko'p qirrali ilmiy tizimga aylandi. Globalizatsiya jarayonlari, raqamli texnologiyalarning rivojlanishi, axborot oqimlarining tezlashuvi hamda transmilliy siyosiy institutlarning kuchayishi siyosiy fanlar oldiga yangi metodologik va nazariy vazifalarni qo'ydi. Endilikda siyosiy jarayonlar faqat milliy davlat doirasida emas, balki global tizim, xalqaro munosabatlar va raqamli muhit kesimida ham tahlil qilinmoqda. Shu bilan birga, siyosiy fanlarda metodologik plyuralizm kuchayib bormoqda. An'anaviy institutsional yondashuvlar bilan bir qatorda bixeviorizm, ratsional tanlov nazariyasi, konstruktivizm va postpozitivistik yondashuvlar keng qo'llanilmoqda. Bu esa siyosiy jarayonlarni faqat bir nuqtai nazardan emas, balki ko'p qatlamli va kompleks tizim sifatida o'rganish imkonini bermoqda. Ayniqsa, XXI asrda raqamli siyosatshunoslik (digital political science)ning shakllanishi siyosiy fanlar rivojida yangi bosqichni boshlab berdi. Big data tahlili, sun'iy intellekt, ijtimoiy tarmoqlar monitoringi va algoritmik modellashtirish siyosiy xulq-atvorni prognoz qilish va siyosiy jarayonlarni real vaqt rejimida tahlil qilish imkonini bermoqda. Bu esa siyosiy fanlarning an'anaviy tavsiflovchi xususiyatdan ko'ra ko'proq prognoz qiluvchi va analitik fan sifatida rivojlanayotganini ko'rsatadi.

Shu nuqtai nazardan, mazkur mavzuning dolzarbligi shundan iboratki, zamonaviy siyosiy fanlarning tendensiyalari va metodlarini o'rganish bugungi global siyosiy jarayonlarni chuqur anglash, siyosiy qarorlar qabul qilish mexanizmlarini tushunish hamda jamiyatdagi siyosiy o'zgarishlarni ilmiy asosda tahlil qilish imkonini beradi. Mazkur maqolada aynan shu jarayonlar, ularning nazariy asoslari va metodologik xususiyatlari chuqur ilmiy tahlil qilinadi.

Zamonaviy siyosiy fanlar bugungi global jamiyatda yuz berayotgan murakkab siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy jarayonlar ta'sirida chuqur transformatsiyani boshdan kechirmoqda. Agar klassik davrlarda siyosiy fanlar asosan davlat, hokimiyat va boshqaruvning normativ-falsafiy talqiniga tayangan bo'lsa, hozirgi bosqichda u empirik, raqamli va interdisipliner xususiyatga ega bo'lgan kompleks ilmiy tizimga aylangan. Bu jarayon siyosiy fanlarning metodologiyasi va tadqiqot yo'nalishlarini tubdan o'zgartirdi. Avvalo, zamonaviy siyosiy fanlarning shakllanishida bixevioristik yondashuvning o'rni juda katta. Bu yo'nalish siyosatni davlat institutlaridan ko'ra ko'proq insonlarning real xulq-atvori, siyosiy ishtiroki va qaror qabul qilish jarayonlari orqali tushuntiradi. Shu nuqtai nazardan, *The Political System* asarida David Easton siyosiy tizimni "input-output" modeli asosida tahlil qilib, siyosiy fanlarga tizimli yondashuvni olib kirdi. Unga ko'ra, jamiyatdan kelayotgan talablar va qo'llab-quvvatlash siyosiy tizimga kiradi, u esa ularni qayta ishlab, siyosiy qarorlar shaklida jamiyatga qaytaradi. Bu yondashuv siyosiy fanlarda tizim nazariyasining shakllanishiga asos bo'ldi. Shuningdek, *Politics: Who Gets What, When, How* asarida Harold Lasswell siyosatni "kim nima oladi, qachon va qanday oladi" degan konsept orqali ifodalab, siyosiy fanlarning markaziy obyektni hokimiyat va resurslar taqsimoti sifatida belgilab berdi. Bu qarash siyosiy jarayonlarni aniq va sodda model orqali tushuntirish imkonini berib, keyingi tadqiqotlarga kuchli nazariy asos yaratdi.

Zamonaviy siyosiy fanlarda yana bir muhim yo'nalish — ratsional tanlov nazariyasidir. Bu yondashuvga ko'ra, siyosiy subyektlar (saylovchilar, partiyalar, davlatlar) o'z manfaatlarini maksimal darajada oshirishga intiluvchi oqilona aktorlar sifatida qaraladi. An *Economic Theory of Democracy* asarida Anthony Downs saylovchilarning siyosiy qarorlarini iqtisodiy tanlov modeli orqali izohlaydi. Bu yondashuv siyosiy fanlarda matematik modellashirish, o'yinlar nazariyasi va formal tahlil usullarining rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatdi. Shu bilan birga, zamonaviy siyosiy fanlarda raqamli transformatsiya juda muhim o'rin egallamoqda. Ijtimoiy tarmoqlar, katta ma'lumotlar (big data) va sun'iy intellekt siyosiy jarayonlarni o'rganishning yangi bosqichini shakllantirdi. Endilikda saylovchilarning kayfiyati, siyosiy kampaniyalar samaradorligi va jamoatchilik fikri real vaqt rejimida tahlil qilinmoqda. *Networks, Crowds, and Markets* asarida Easley va Kleinberg tarmoq nazariyasi orqali murakkab ijtimoiy va siyosiy aloqalarni tushuntirib, raqamli siyosatshunoslik uchun muhim nazariy asos yaratgan. Globalizatsiya jarayoni ham siyosiy fanlarning rivojlanishiga kuchli ta'sir ko'rsatdi. Bugungi kunda siyosiy jarayonlar faqat milliy davlat chegaralari doirasida emas, balki global tizim doirasida ham tahlil qilinmoqda. *Globalization: A Very Short Introduction* asarida Manfred B. Steger global jarayonlarning siyosiy tizimlarga ta'siri, davlat suverenitetining o'zgarishi va transmilliy institutlarning kuchayishini ilmiy asosda yoritadi. Bu esa siyosiy fanlarda global boshqaruv (global governance) tushunchasining rivojlanishiga olib keldi. Bundan tashqari, zamonaviy siyosiy fanlar interdisipliner xususiyatga ega bo'lib, u sotsiologiya, iqtisodiyot, psixologiya va informatika bilan chambarchas bog'langan holda rivojlanmoqda. Siyosiy psixologiya saylovchilarning emotsional va kognitiv qarorlarini o'rgansa, siyosiy iqtisod davlat siyosati va iqtisodiy tizim o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni tahlil qiladi. Shu bilan birga, hisoblash siyosatshunosligi (computational political science) algoritmlar va modellar orqali siyosiy jarayonlarni chuqur tahlil qilish imkonini bermoqda.

Zamonaviy siyosiy fanlarning rivojlanishida nafaqat metodologik o'zgarishlar, balki siyosiy jarayonlarning o'zida yuz berayotgan global transformatsiyalar ham muhim rol o'ynaydi. Bugungi dunyoda siyosat tobora murakkablashib, davlat ichidagi jarayonlar bilan bir qatorda xalqaro maydondagi o'zaro bog'liqliklar ham kuchayib bormoqda. Shu sababli siyosiy fanlar endi faqat milliy siyosatni emas, balki global tizimni ham chuqur o'rganishga majbur bo'lmoqda. Eng muhim tendensiyalardan biri — bu **globalizatsiya va transmilliy siyosiy jarayonlarning kuchayishi**dir. Globalizatsiya natijasida davlatlar o'rtasidagi iqtisodiy, siyosiy va madaniy bog'liqliklar kuchayib, an'anaviy suverenitet tushunchasi nisbiylashib bormoqda. Endilikda siyosiy qarorlar faqat ichki siyosat doirasida emas, balki xalqaro tashkilotlar, global

bozorlar va transmilliy korporatsiyalar ta'sirida ham shakllanmoqda. Globalization: A Very Short Introduction asarida Manfred B. Steger aynan shu jarayonni chuqur tahlil qilib, globalizatsiya siyosiy tizimlarni qayta shakllantirayotganini ilmiy asosda ko'rsatadi. Bu holat siyosiy fanlarni "milliy davlat markazli" yondashuvdan "global tizim markazli" yondashuvga o'tishga majbur qilmoqda. Shu bilan birga, zamonaviy siyosiy fanlarda **raqamli siyosat va axborot muhitining o'sishi** ham alohida ahamiyat kasb etadi. Ijtimoiy tarmoqlar siyosiy kommunikatsiyaning asosiy maydoniga aylangan bo'lib, siyosiy fikr shakllanishi, jamoatchilik kayfiyati va hatto saylov natijalariga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Bu jarayon "raqamli jamoatchilik" tushunchasini yuzaga keltirdi. Siyosiy kampaniyalar endi an'anaviy targ'ibot usullaridan tashqari, algoritmik reklama, ma'lumotlar tahlili va onlayn strategiyalar orqali olib borilmoqda. Natijada siyosiy fanlarda "digital political behavior" yo'nalishi shakllanmoqda. Bundan tashqari, siyosiy fanlarda **siyosiy kommunikatsiya va diskurs tahlili** ham muhim o'rin egallaydi. Zamonaviy siyosatda til, ramz va narrativlar (hikoyalar) siyosiy hokimiyatni shakllantirishning asosiy vositalaridan biriga aylangan. Siyosiy liderlar va institutlar ommaviy axborot vositalari orqali ma'lum diskurslarni shakllantirib, jamoatchilik fikrini yo'naltirishga harakat qiladi. Shu sababli kontent tahlili va diskurs tahlili metodlari siyosiy fanlarda keng qo'llanilmoqda.

Yana bir muhim yo'nalish — bu **siyosiy xulq-atvorni psixologik va ijtimoiy yondashuvlar asosida o'rganishdir**. Zamonaviy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, siyosiy qarorlar faqat ratsional hisob-kitoblarga emas, balki emotsiyalar, ijtimoiy identifikatsiya va kognitiv omillarga ham bog'liq. Shu sababli siyosiy psixologiya va bixevioristik metodlar saylovchilar xulqini tushuntirishda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shuningdek, siyosiy fanlarda **interdisipliner integratsiya** tobora kuchayib bormoqda. Siyosatshunoslik iqtisodiyot bilan birgalikda siyosiy iqtisodiy jarayonlarni, sotsiologiya bilan birga ijtimoiy tuzilmalarni, informatika bilan esa algoritmik siyosiy modellarni o'rganmoqda. Networks, Crowds, and Markets asarida Easley va Kleinberg tarmoq nazariyasi orqali ijtimoiy va siyosiy aloqalarni matematik modellar yordamida tushuntirib, zamonaviy siyosiy tahlilning yangi yo'nalishini ochib bergan.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, zamonaviy siyosiy fanlar bugungi global dunyoda eng tez rivojlanayotgan va eng murakkab ilmiy yo'nalishlardan biri hisoblanadi. U klassik siyosiy nazariyalardan farqli ravishda endi faqat davlat tuzilmalari yoki hokimiyat munosabatlarini o'rganish bilan cheklanib qolmay, balki jamiyat, individ, texnologiya va global tizim o'rtasidagi o'zaro ta'sirni ham chuqur tahlil qiladi.

Mening fikrimcha, siyosiy fanlarning eng katta yutug'i — bu uning **real hayotga yaqinlashganligidir**. Ya'ni bugungi siyosatshunoslik nazariya darajasida qolib ketmay, real ma'lumotlar, empirik tadqiqotlar va raqamli tahlillar orqali jamiyatdagi jarayonlarni aniqroq tushuntirib bera olmoqda. Ayniqsa, ijtimoiy tarmoqlar va katta ma'lumotlar siyosiy jarayonlarni kuzatish va bashorat qilish imkonini kengaytirdi. Shu bilan birga, siyosiy fanlarning rivojlanishi bir qator muhim savollarni ham yuzaga keltirmoqda. Masalan, raqamli texnologiyalar siyosiy jarayonlarni shaffoflashtiryaptimi yoki aksincha, manipulyatsiya qilish imkoniyatini oshiryaptimi? Globalizatsiya davlatlarning mustaqilligini kuchaytiryaptimi yoki kamaytiryaptimi? Bu savollar siyosatshunoslikning kelajakdagi asosiy tadqiqot yo'nalishlarini belgilab beradi.

Umuman olganda, zamonaviy siyosiy fanlar insoniyat jamiyatini chuqurroq tushunish, siyosiy qarorlarni ilmiy asosda tahlil qilish va kelajakdagi siyosiy jarayonlarni prognoz qilishda juda muhim ahamiyatga ega. Shu sababli bu soha nafaqat ilmiy jihatdan, balki amaliy jihatdan ham davlatlar va jamiyatlar uchun strategik ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Easton, D. *The Political System: An Inquiry into the State of Political Science*
2. Lasswell, H. D. *Politics: Who Gets What, When, How*

3. Downs, A. *An Economic Theory of Democracy*
4. Easley, D., & Kleinberg, J. *Networks, Crowds, and Markets: Reasoning About a Highly Connected World*
5. Steger, M. B. *Globalization: A Very Short Introduction*
6. Almond, G. A., & Powell, B. G. *Comparative Politics: A Developmental Approach*
7. Heywood, A. *Politics*
8. Dahl, R. A. *Modern Political Analysis*

DAVLAT FUQAROLIK XIZMATCHILARIDA FUQAROLAR BILAN ISHLASH KOMPETENSIYASINI TAKOMILLASHTIRISH ISTIQBOLLARI

Nazirqulov Axror
O'zbekiston Milliy universiteti 4-bosqich talabasi

Jahon hamjamiyatida rivojlanayotgan davlatlar qatorida O'zbekiston Respublikasi ham yetakchi o'rinda ildam qadamlar bilan bosqichma-bosqich o'zining taraqqiyot yo'lidan ketmoqda. Ushbu davrga kelib davlat boshqaruvi samaradorligini oshirish, davlatning eng muhim va asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi. Mazkur maqsadga davlatimiz boshqaruv sohasidagi ayrim kamchiliklarni bartaraf etish orqali erishib kelmoqda. Hozirgi kunga qadar mamlakatimizda davlat fuqarolik xizmatini rivojlantirish borasida qonunchilik bilan davlat fuqarolik xizmatchilariga belgilangan mezonlar, nomzodlarni ochiq saralab olishda shaffof mexanizmning mavjud emasligi, ularning faoliyatini baholash jarayonlari, ularni tayyorlash va qayta tayyorlash tartiblari belgilanmagan edi. Mazkur kamchiliklarni bartaraf etish maqsadida, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 3-oktabrdagi "O'zbekiston Respublikasida kadrlar siyosati va davlat fuqarolik xizmati tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5843-sonli Farmonida davlat fuqarolik xizmatini tashkil etish bo'yicha konseptual talablar hamda tashkiliy-huquqiy asoslari inobatga olgan holda "Davlat fuqarolik xizmati to'g'risida"gi qonun loyihasi ishlab chiqildi. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev 2022-yil 8-avgust kuni "Davlat fuqarolik xizmati to'g'risida"gi qonunni imzoladi. Ushbu qonun Qonunchilik palatasi tomonidan 2-martadayoq qabul qilingandi, Senat esa 28-mayda ma'qullab bergandi. Qonun oradan 3 oy o'tgach kuchga kirdi. Qonun davlat boshqaruvi samaradorligini oshirishning muhim omillaridan biri bo'lib, bugungi kunda xizmat qilib kelmoqda.

Davlat fuqarolik xizmatchilarining vazifalarini lozim darajada amalga oshirishi uchun zarur bo'lgan bilimlar va ko'nikmalarni doimiy yangilash, kompetensiyasini uzluksiz ravishda oshirib borish ularning faoliyatida samaradorlikka asos bo'ladi.

Prezident huzuridagi Davlat xizmatini rivojlantirish agentligi axborot xizmati rahbari Sevara Zokirova shu yo'nalishda qilinayotgan ishlar haqida ma'lumot berdi:

– Agentlik tomonidan tizimli ravishda malaka oshirish kurslari tashkil etib kelinmoqda. Bunda, davlat fuqarolik xizmatchilarini kasbiy rivojlantirishning turli shakllaridan foydalanilmoqda. Jumladan, yuqori malakali professor-o'qituvchilar, amaliyotchi ekspertlarni jalb qilgan holda o'rta va qisqa muddatli malaka oshirish kurslari, masofaviy ta'lim portallari orqali onlayn malaka oshirish kurslari tashkil etilmoqda.

2024 yil davomida turli sohalarga oid jami 155 o'quv kursi va 64 ekspress-trening tashkil etildi. Ularda jami 154 ming 52 nafar davlat fuqarolik xizmatchisi ishtirok etdi.

Davlat boshqaruvi akademiyasi va uning filiallarida 839 nafar tuman (shahar)lar sektor rahbarlari va hududiy tashkiliy-kadrlar guruhi rahbarlari, 2 ming 436 nafar tuman (shahar)lar hokimlarining o'rinbosarlari, tashkiliy kadrlar guruhi rahbarlari va Milliy zaxiraga kiritilgan nomzodlar uchun maxsus o'quv-amaliy seminarlar tashkil etildi.

Markaziy bank va Kambag'allikni qisqartirish va bandlik vazirligining hududiy bo'linmalari rahbarlari, shuningdek, og'ir va ilg'or toifadagi tuman (shahar)lar hokimlari uchun maxsus o'quv-amaliy seminarlar tashkil etildi. Mahallalarda faoliyat yuritayotgan 55

mingga yaqin “mahalla yettiligi” uchun tizimni samarali yo'lga qo'yish bo'yicha joylarga chiqqan holda o'quv-seminarlari o'tkazildi.

Xalq qabulxonalari faoliyat yuritayotgan 464 nafar rahbar kadr uchun maxsus o'quv kursi tashkil etildi. Shuningdek, davlat boshqaruvi turli sohalarida faoliyat yuritayotgan 45 nafar faol xotin-qizlar uchun “Rahbar ayollar maktabi” maxsus o'quv kursi, 50 nafar yosh, faol va tashabbuskor davlat fuqarolik xizmatchilari uchun Toshkent shahridagi Singapur menejmentni rivojlantirish institutida “Kelajak liderlari” maxsus o'quv kursi tashkil etildi.

O'zbekiston va Germaniya hamkorligida Milliy kadrlar zaxirasiga kiritilgan 50 nafar nomzod uchun “Hokimlikka tayyorlash maktabi” maxsus qo'shma ta'lim dasturi amalga oshirildi.

Yangi tayinlangan 64 nafar tuman (shahar) hokimlarining lavozimga kirishish jarayonini tezlashtirish maqsadida joylarda ekspress-treninglar tashkil etilib, ularda 319 nafar tuman (shahar) hokimi o'rinbosarlari hamda 1 ming 814 nafar hokimliklar mutaxassislari ishtirok etdi.

Shu bilan birga, Agentlikning yangi masofaviy ta'lim platformasi “edu.argos.uz” ishga tushirilishi natijasida 26 ming 147 nafar davlat xizmatchisi o'quvlarni yakunlab, sertifikatga ega bo'ldi. 24 ming 427 nafar davlat xizmatchisi o'quvlarda ishtirok etmoqda.

Davlat boshqaruvi tizimida fuqarolar bilan samarali ishlash davlat fuqarolik xizmatchilarining eng muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Chunki davlat organlarining faoliyati bevosita aholi ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan bo'lib, bu jarayonda xizmatchilarning kasbiy kompetensiyasi hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ayniqsa, fuqarolar bilan muloqot qilish, ularning murojaatlarini o'z vaqtida va sifatli ko'rib chiqish, muammolarini to'g'ri anglash hamda samarali yechim topish bugungi kunda dolzarb masalalardan biri sanaladi.

Fuqarolar bilan ishlash kompetensiyasi – bu davlat xizmatchisining kommunikativ, ijtimoiy, huquqiy va psixologik bilim hamda ko'nikmalar majmuasidir. Ushbu kompetensiya nafaqat axborotni to'g'ri yetkazish, balki fuqarolarni tinglash, empatiya ko'rsatish, nizolarni hal etish va ijtimoiy mas'uliyatni his etishni ham o'z ichiga oladi. Shu sababli davlat xizmatchilarini tayyorlash va qayta tayyorlash tizimida aynan ushbu jihatlarga alohida e'tibor qaratilishi lozim.

Hozirgi globallashtirish va raqamlashtirish sharoitida davlat xizmatlari ko'rsatish tizimi tubdan o'zgarib bormoqda. Elektron hukumat tizimining joriy etilishi fuqarolar bilan ishlash jarayonini yanada soddalashtirdi. Shu bilan birga, bu jarayon davlat xizmatchilaridan yangi bilim va ko'nikmalarni talab etadi. Xususan, raqamli savodxonlik, axborot texnologiyalaridan samarali foydalanish, onlayn muloqot madaniyati kabi kompetensiyalar dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Fuqarolar bilan ishlash kompetensiyasini takomillashtirishning asosiy yo'nalishlaridan biri – bu ta'lim va trening tizimini modernizatsiya qilishdir. Davlat xizmatchilari uchun muntazam ravishda malaka oshirish kurslari, seminarlar va treninglar tashkil etilishi lozim. Ushbu jarayonlarda interfaol metodlardan foydalanish, real vaziyatlarga asoslangan mashg'ulotlar o'tkazish samarali natija beradi. Ayniqsa, “case study”, rolli o'yinlar va muammoli vaziyatlarni hal qilishga qaratilgan mashqlar xizmatchilarning amaliy ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Davlat fuqarolik xizmatchilarining kasbga oid sifatleri va alohida xizmatlarini obyektiv va oqilona baholash asosida xizmat pog'onalari bo'yicha o'sishi (meritokratiya) ahamiyatli jihatlardan biri hisoblanadi.

Qonun bilan davlat fuqarolik xizmatchilarining lavozimlari “siyosiy” (vazir, rais, direktor va boshqa), “boshqaruv” (departament, boshqarma va bo'lim boshliqlari) va “yordamchi” (mutaxassis, inspektor va konsultantlar) guruhlariga bo'linmoqda.

Birinchidan, ularga tayinlanishning aniq qoidalari belgilanmoqda, shunga ko'ra, davlat fuqarolik xizmatiga ilk marotaba kirayotgan nomzodlar ochiq mustaqil tanlov asosida "yordamchi" guruhga mansub lavozimlarni egallaydilar;

Ikkinchidan, davlat fuqarolik xizmatida xizmat pog'onalarida ko'tarilish ichki tanlovlar asosida amalga oshiriladi;

Uchinchidan, "boshqaruv" guruhiga mansub lavozimlarni egallagan davlat fuqarolik xizmatchilari kelgusida "siyosiy" lavozimlarga tayinlanish uchun milliy kadrlar zaxirasiga kiritiladi;

To'rtinchidan, "yordamchi" guruhiga mansub eng quyi lavozimdan tashqari barcha lavozimlarni egallashning asosiy sharti bu - malaka oshirish sertifikatiga ega bo'lish, ya'ni tegishli bilim va ko'nikmalarni shakllantirish qonun bilan belgilanmoqda;

Beshinchidan, uzluksiz kompetensiyalarini oshirib borish barcha darajadagi davlat fuqarolik xizmatchilari uchun majburiy etib belgilanmoqda.

"Davlat fuqarolik xizmati to'g'risida"gi qonunda davlat fuqarolik xizmatchilarining asosiy huquqlari, davlat xizmatini o'tash faoliyatidagi majburiyatlari, davlat fuqarolik xizmatini o'tash bilan bog'liq cheklovlar aniq belgilab qo'yildi.

Davlat fuqarolik xizmatchisi o'z vaqtida va to'liq hajmda ish haqi olish, kasbiy kompetensiyalari va alohida xizmatlari uchun rag'batlantirilish, muntazam ravishda malakasini oshirib borish, mehnat shartnomasiga o'zgartishlar kiritish va shartnomani bekor qilish, lavozim yo'riqnomasi va boshqa hujjatlar bilan tanishish, dam olish, huquqiy va ijtimoiy jihatdan himoya qilinish, davlat pensiya ta'minotini olish, qonunchilikda belgilangan tartibda davlat fuqarolik xizmatini o'tash vaqtida yetkazilgan moddiy zararining o'zni qoplanishi va ma'naviy ziyonning kompensatsiya qilinishi, davlat fuqarolik xizmati masalalari yuzasidan maxsus vakolatli davlat organiga murojaat qilish shuningdek boshqa qonunchilikda belgilangan huquqlarga ega.

Davlat fuqarolik xizmatchisi O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, qonunlari va boshqa qonunchilik hujjatlariga rioya etishi, o'z xizmat majburiyatlarini vijdonan bajarishi, odob-axloq qoidalarga rioya etishi, xizmatni o'tash bilan bog'liq cheklovlarga rioya etishi, manfaatlar to'qnashuviga yo'l qo'ymasligi, davlat organining nufuzini tushirishga olib kelishi yoki uning o'z xizmat majburiyatlarini vijdonan bajarishiga shubha tug'dirishi mumkin bo'lgan harakatlardan (harakatsizlikdan), shu jumladan o'z xizmat majburiyatlarini bajarayotganda har qanday shakldagi kamsitishdan, noxolislikdan yoki kimgadir nisbatan alohida munosabatda bo'lishdan tiyilishi, davlat sirlarini yoki qonun bilan qo'riqlanadigan boshqa sirni tashkil etuvchi ma'lumotlarni muhofaza qilish to'g'risidagi talablarga rioya etishi, qonunda belgilangan muddatlarda va tartibda daromadlari va mol-mulki to'g'risidagi deklaratsiyani taqdim etishi, davlat mulkining but saqlanishini ta'minlashi, o'ziga ishonib topshirilgan davlat mulkidan faqat xizmat maqsadlarida foydalanishi, o'zining kasbiy kompetensiyasini muntazam ravishda oshirib borishi shart. Davlat fuqarolik xizmatchilariga qonunchilikka belgilangan boshqa majburiyatlar ham bo'lishi mumkin.

Davlat fuqarolik xizmatchisiga qo'yilgan cheklovlar: o'zaro yaqin qarindosh bo'lgan shaxslar bilan aynan bitta davlat organida xizmat qilishi, pedagogik, ilmiy va ijodiy faoliyatdan tashqari haq to'lanadigan boshqa faoliyat bilan shug'ullanish, tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanish, o'z xizmat vakolatlarini jismoniy va yuridik shaxslarning manfaatlarini ko'zlab bajarish yoki bajarmaslik evaziga ulardan biron-bir mukofot, foyda yoki sovg'alar olishga, chet davlat fuqaroligini olishga, O'zbekiston Respublikasi hududidan tashqarida hisobvaraqlar ochishga va ularga ega bo'lishga, ko'chmas mulkka va boshqa mol-mulkka egalik qilishga, o'zining vakolatlarini siyosiy partiyalarning, boshqa jamoat birlashmalarining va ular organlarining manfaatlarini ko'zlab amalga oshirishga va boshqalar.

Davlat fuqarolik xizmatchisining yuqoridagi cheklovlarga rioya etmasligi, intizomiy yoki boshqa turdagi javobgarlikning kelib chiqishiga sabab bo'ladi.

Korrupsiya – jamiyatni turli yo'llar bilan iskanjaga oladigan dahshatli illatdir. Mazkur illat demokratiya va huquq ustuvorligi asoslariga putur yetkizadi, inson huquqlari buzilishiga olib keladi.

Bundan tashqari, xizmat ko'rsatish madaniyatini oshirish ham muhim ahamiyatga ega. Davlat xizmatchilari fuqarolarga nisbatan hurmat bilan munosabatda bo'lishi, ularning muammolariga befarq bo'lmasligi va ochiq muloqot olib borishi zarur. Bu esa jamiyatda davlat organlariga bo'lgan ishonchni mustahkamlashga xizmat qiladi. Shu nuqtai nazardan, etik me'yorlar va xizmat odobiga rioya qilish masalasi ham alohida e'tiborga loyiqdir.

Kelgusida fuqarolar bilan ishlash kompetensiyasini rivojlantirishda innovatsion yondashuvlardan keng foydalanish muhimdir. Sun'iy intellekt, big data va analitik tizimlar yordamida fuqarolar murojaatlarini tahlil qilish, ularning ehtiyojlarini oldindan aniqlash imkoniyati yaratilmoqda. Bu esa davlat xizmatlarini yanada samarali va manzilli tashkil etishga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, davlat fuqarolik xizmatchilarida fuqarolar bilan ishlash kompetensiyasini takomillashtirish davlat boshqaruvi samaradorligini oshirishning muhim omillaridan biridir. Bu borada tizimli yondashuv, zamonaviy ta'lim metodlari, raqamli texnologiyalar va xizmat ko'rsatish madaniyatini rivojlantirish asosiy ustuvor yo'nalishlar sifatida namoyon bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. Davlat fuqarolik xizmati tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risidagi Farmon. – Toshkent, 2019.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi to'g'risidagi Farmon. – Toshkent, 2020.
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. Davlat xizmatlari ko'rsatish tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida qaror. – Toshkent, 2021.
4. Abdurahmonov Q.X. Davlat boshqaruvi nazariyasi. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2020.
5. Yo'ldoshev Sh.R. Davlat fuqarolik xizmati va uning huquqiy asoslari. – Toshkent: Adolat, 2019.
6. Karimova D.A. Davlat xizmatlari samaradorligini oshirish mexanizmlari. – Toshkent: Fan, 2021.
7. Boymurodov B.T. Boshqaruv psixologiyasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2018.
8. Robbins S.P., Judge T.A. Organizational Behavior. – New York: Pearson Education, 2017.
9. Osborne D., Gaebler T. Reinventing Government: How the Entrepreneurial Spirit is Transforming the Public Sector. – Reading, MA: Addison-Wesley, 1992.
10. Denhardt J.V., Denhardt R.B. The New Public Service: Serving, Not Steering. – New York: Routledge, 2015.
11. OECD. Government at a Glance 2021. – Paris: OECD Publishing, 2021.
12. United Nations. E-Government Survey 2022: The Future of Digital Government. – New York: UN, 2022.
13. Luthans F. Organizational Behavior. – New York: McGraw-Hill Education, 2016.
14. Goleman D. Emotional Intelligence. – New York: Bantam Books, 1995.
15. O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi rasmiy sayti: <https://lex.uz>
16. <https://share.google/wNT64fBoONTBkMR0h>

3-SHO'BA: DAVLAT BOSHQARUVI VA SIYOSIY INSTITUTLAR, GLOBAL JARAYONLAR VA TEXNOLOGIYALAR

СИЁСИЙ ТАДҚИҚОТЛАРДА “АҚЛ МАРКАЗ”ЛАРИНИНГ ЎРНИ

Санжар Шавкатович Саидов,

Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети

“Сиёсий фанлар” кафедраси мудири,

сиёсий фанлар доктори (DSc)

orcid.org/0009-0000-9868-8189

Фанда “ақл маркази” (“Think Tank”, “ақл фабрикаси”) тушунчасининг умумий қабул қилинган талқини мавжуд эмас. Жумладан, америкалик сиёсатшунос П.Диксон, асосан, сиёсий қарорлар ва бошқарув йўналишларни ишлаб чиқиш масалаларининг ижтимоий-иқтисодий оқибатларини баҳолаш нуқтаи назаридан корпоратив ва давлат шартномалари бўйича маслаҳатлар берадиган оммавий институтларини ақл фабрикалари деб атаган[1; Б: 8]. А.Рич сиёсий қарорлар қабул қилиш жараёнига таъсир кўрсатадиган қоидалар ва тажрибаларни ишлаб чиқадиغان, таъсир қилиш воситаси сифатида ишламайдиган бир қатор мустақил нотижорат сиёсий ташкилотларни ақл фабрикалари деб таснифлайди[2]. Е.Линдист, ўз навбатида, ақл фабрикаларини ижтимоий муаммоларни ҳал қилиш ва келажакка йўналтириш учун технологияларни ишлаб чиқишни мақсад қилиб, фанлараро фикрлаш ва тажрибанинг танқидий массаси деб атайди[3].

Д.Абелсон фикрича, ақл марказлари миллий сиёсат ва жамоатчилик фикрига таъсир қилиш учун мўлжалланган тадқиқот фаолиятига йўналтирилган нопартиявий, нотижорат, мафкуравий бўлмаган муассасалар ҳисобланади[1; Б:41]. Бошқа бир сиёсатшунос олим Й.Дрор ақл фабрикаларини “ҳокимият ва билим ўртасидаги асосий кўприк сифатида жамият олдида турган муаммоларни ҳал қилишнинг ўзига хос сиёсий амалиётларини ишлаб чиқиш ва такомиллаштириш учун тўлиқ фанлараро илмий фикрдан юқори сифатли фойдаланиш ороллари”га қиёслади[5].

Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, Think Tank ўз фаолиятини сиёсатга асосланган тадқиқотларга йўналтирадиган муассасалардир. Иш жараёнида улар долзарб сиёсий масалалар бўйича муайян қарашларини шакллантиради ва сиёсий қарорлар қабул қилишга ҳисса қўшади. Ақл марказлари ҳукумат ва илмий ҳамжамят ўртасида мулоқот ўрнатади. Улар интеллектуал кучни давлат ҳокимияти билан бирлаштириш ғоясини ўзида мужассам этади.

Ақл фабрикалари жамиятни ислоҳ қилишнинг инструментал ва технологик фаолиятида иштирок этиши ва белгиланган муаммоларни ҳал қилиш учун юқори малакали мутахассислардан фойдаланишга имкон берадиган маънода “ижтимоий инженерия” таркибидаги тугун нуқталари ҳисобланади. Уларнинг фаолияти демократик жамиятда рационал тамойилларни мустаҳкамлашга қаратилиб, бу борада қонунчилиқни ўрганиш ва муайян ижтимоий-сиёсий қарорнинг эҳтимолий оқибатларини моделлаштиришга эксперт ва олимларни жалб қилишда муҳим роль ўйнайди.

Таҳлилий марказлар фаолиятини таснифлашнинг энг тўғри йўли уларнинг ҳар қандай ташкилий тузилма, маданият, шунингдек, сиёсий йўналиши билан боғлиқлигини ўрганишда ифодаланади. Ақл фабрикасининг стратегияси ва тузилиши кўпинча якуний сиёсий маҳсулот қандай бўлишига таъсир қилади. Бундан ташқари, уларнинг стратегияси ва тузилмасидан келиб чиқиб, сиёсатни шакллантириш жараёнининг қайси босқичида ўз фаолиятини йўналтиришини аниқлаш мумкин. Масалан, АҚШ ва бошқа ғарб мамлакатларида таҳлил марказлари тўрт хил шаклда фаолият олиб боради: **академик (умумий ва иқтисослаштирилган); муайян**

шартнома асосидаги тадқиқот-таҳлил марказлари; сиёсий ташвиқот (пропаганда) билан шуғулланувчи марказлар; гибрид шаклдаги ақл марказлари[1; Б:161]. Бирон бир сиёсий партияларга алоқадорлик масаласида бундай турдаги ақл фабрикалари АҚШда нисбатан камроқ бўлса, ушбу модел Европа мамлакатларида кенг тарқалган.

Шунингдек, ақл марказларининг бир нечта асосий ташкилий турлари мавжуд. Уларнинг айримларини таҳлилга тортамыз:

1. Академик – диверсификацияланган: бу турдаги ақл марказлари одатда бир қатор сиёсат масалалари, жумладан, иқтисодиёт, ташқи сиёсат, хавфсизлик ва атроф-муҳит муаммолари бўйича тадқиқот ва таҳлиллар олиб боради. Бундан ташқари, улар одатда қуйидаги тамойилларга асосланади:

- ўзига хос нуфузга, академик ҳамжамиятнинг қўллаб-қувватлаши ва таъсирига эга бўлиб, айнан илмий-амалий тадқиқотларга алоҳида эътибор қаратадилар;

- академик муассасалар билан ўхшашлик хусусиятига эга, одатда улар “талабасиз университетлар” дея ном олишган;

- илмий ходимлар билан таъминланган;

- белгиланган академик қоида ва тамойилларга риоя қиладилар;

- узоқ муддатли тадқиқотларга устувор аҳамият берилади;

- объектив ва мустақил шаклда иш олиб боради;

- коллегиял, мувофиқлаштирилган бошқарув моделига риоя қилишади.

Бундай таҳлил марказларига сирасига АҚШдаги *Brookings Institution; American Enterprise Institute for Public Policy Research; The Center for Strategic and International Studies* каби ташкилотларни киритишимиз мумкин.

2. Академик – ихтисослашган: бундай муассасалар тор доирадаги битта муаммо ёки йўналишга, масалан, иқтисодиёт ёки ижтимоий таъминот тизимини ислоҳ қилишга эътибор қаратади. Улар биринчи турдаги ақл марказларига жуда ўхшайди, лекин фаолиятида қуйидаги ўзига хосликлар мавжуд:

- ихтисослашганлик даражаси билан ажралиб туради;

- ихтисослаштирилган тадқиқот дастурлари ҳомийлари ва бундай марказларнинг мижозлар базаси алоҳида муаммо ёки тор тадқиқот дастурига эга бўлишади.

Ушбу турдаги марказлар сифатида Германиянинг *Hamburg Institute of International Economics* ва АҚШдаги *National Bureau of Economic Research* каби ақлий марказларни алоҳида қайд этишимиз мумкин.

3. Шартномавий тадқиқот ташкилотлари / Шартнома-консалтинг ақл фабрикалари. Ушбу таҳлил марказлари қуйидаги хусусиятларга эга:

- ўз тадқиқот ва таҳлилларининг катта қисмини давлат идоралари учун бажарадилар;

- қоида тариқасида, бундай марказлар иши сиёсий йўналтирилган бўлади;

- давлат органлари билан яқин ҳамкорлик алоқаларига эга бўлиши;

- давлат шартномаларига таянишади;

- сиёсат юритиш масалалари бўйича маслаҳатчи бўлиб хизмат қилади;

- тадқиқотларни эмас, сиёсий таҳлилларни амалга оширадилар;

- тадқиқотчилар чекланган эркинликдан фойдаланадилар;

- фақат давлат органлари (буюртмачи)лар учун мўлжалланган ва кенг тарқалиши мумкин бўлмаган таҳлилларни бажарадилар. Яъни, илмий хулосалар (илмий махсулот) ташкилот ёки тадқиқотчиларни эмас, балки пудратчиларнинг мулки ҳисобланади;

- асосан фанлараро таҳлилларга асосланади.

Бундай шартномавий таҳлил марказлари сирасига *RAND* каби йирик ақл марказини киритишимиз мумкин.

4. Тарғибот (пропаганда)га йўналтирилган ақл марказлари – булар

кимнингдир нуқтаи назарини тарқатадиган ташкилотлар ҳисобланиб, уларнинг таҳлиллари кучли партиявий (ёки гуруҳий) тарафкашликка эга бўлади. Бундай ақл фабрикаларининг хусусиятлари қуйидагилардан иборат:

- уларнинг вазифаси ғоявий, мафкуравий ёки партиявий дунёқараш билан белгиланади;

- сайловларда ғалаба қозониш масаласи ва муаммоларига асосий эътибор қаратилади;

- ўз ғояларини тарғиб қилиш мақсадида ташкил этилади;

- сиёсий таҳлилда академик ва технократик йўналишни рад этади;

- ўз мақсадларига эришиш ҳаракати учун муайян мукофот олиши ва ҳ.к.

Бундай таҳлил марказлари қаторига Cato Institute; Citizens for a Healthy US Economy сингари ташкилотлар ёки Россиянинг Оммавий дипломатияни қўллаб-қувватлаш фонди кабиларни мисол сифатида кўрсатиш мумкин.

5. Сиёсий корхоналар: бундай типдаги марказлар ўз ғояларини маркетингига асосий эътибор қаратишади. Улар одатда:

- муайян корпорациянинг маҳсулдорлиги ва самарадорлиги билан ташкил этилади;

- ижтимоий-сиёсий тадқиқотлар учун бошқарув, маркетинг ва сотиш тамойилларини қўллашади;

- улар, кўпчилик ақл фабрикаларининг йўналиши нотўғри деб таъкидлашади, чунки у ҳаддан ташқари академик бўлиб, сиёсатчилар эҳтиёжларга жавоб бермайди;

- тадқиқот ва ишланмаларни муайян фаолият билан банд амалдор ва сиёсатчиларнинг эҳтиёжларини қондирадиган шаклларда тизимлаштириш илгари сурилади;

- қисқа, журналистик услубдаги тадқиқотлар олиб бориш ва жорий қонунчилик ёки сиёсий масалага эътибор қаратиш.

Ушбу турдаги муассасаларга Heritage Foundation ва Иқтисодий сиёсат институти кабиларни келтириш мумкин.

Ақл марказларининг ташкилий тузилмалари ҳар-хил бўлишига қарамасдан уларнинг барчасини мафкуравий мансублигига кўра муайян синфларга таснифлаш мумкин. Жумладан, консерватив, либерал, марказчи ва прогрессив шаклдаги ақл фабрикалари мавжуд. Таҳлил марказларининг сиёсий ва фалсафий асослари нафақат тадқиқот олиб бориладиган объектга, балки натижанинг ўзига ҳам таъсир қилиши мумкин. Баъзи ақл марказлари ўзларининг мафкуравий тарафкашлигини очиқ ифодалашни ёқласалар, бошқалари эса буни кенг аудиторияга сездирмасликни афзал кўришади[7].

Таҳлил марказларининг ўзига хос жиҳати шундаки, улар нафақат сиёсий концепцияларни ишлаб чиқиш ва ўзига хос интеллектуал маҳсулот яратиш, балки ушбу маҳсулотни охириги фойдаланувчига етказишда ҳам муҳим роль ўйнайдилар. Ақл фабрикалари ўз ўрнида инсайдер сифатида ҳаракат қилади ва сиёсий қарорлар қабул қилиш жараёнига таъсир этишади.

Ўз маҳсулотларини якуний истеъмолчига олиб борадиган йўлда, ақл фабрикалари иккита моделдан фойдаланадилар. Биринчидан, ўз интеллектуал тадқиқотларини давлат бошқаруви институтларига тўғридан-тўғри “сотиш” орқали амалга ошириш; иккинчидан, муайян ғояларни лобби қилиш учун жамоатчилик фикрига таъсир қилиш орқали амалга оширишади. Кўпинча реал ҳаётда иккала модел ҳам параллел равишда қўлланилади.

Ақл марказлари сиёсий қарорларни ишлаб чиқиш жараёнига киришга даъво қилишда турли расмий каналлардан фойдаланади. Бу уларнинг ходимларининг ҳукумат комиссиялари фаолиятида эксперт сифатида иштирок этиши ва парламентда нутқ сўзлаши, қарор қабул қилувчига бевосита юбориладиган расмий ҳисоботлар ва

таҳлилий материалларни тайёрлашни ўз ичига олади. Бу каналларга сиёсий етакчилар билан норасмий алоқалар ҳам киради.

Таҳлил марказларининг фаолияти унчалик оммабоп бўлмасда, улар сиёсий жараёнга жиддий таъсир ўтказишга қодир. Сиёсатшунос олим Р.Хаас бу таъсирни бешта йўналишга ажратиб кўрсатади: сиёсий қарорлар учун ўзига хос вариантларни ишлаб чиқиш; ҳукуматда ишлаш учун таҳлилчилар ва экспертларнинг тайёр контингентини тайёрлаш; ғояларни юқори даражада муҳокама қилиш учун таклиф киритиш; аҳолини халқаро сиёсат масалалари бўйича янгиликлар билан таъминлаш; низоларни ҳал қилишда воситачилик ёрдамиди кўрсатиш[8].

Таъкидлаш жоизки, инқироз даврида сиёсий доираларга киритилган экспертларнинг роли сезиларли даражада ошади.

Янги сиёсий доктриналарни ишлаб чиқиш ҳам ақл марказлари иштирокисиз амалга ошмайди. Бунга ташқи сиёсат соҳасига янгича фикрлашни жорий қилиш билан боғлиқ турли кейслар ёрқин мисол бўла олади. Масалан, Иккинчи Жаҳон уруши бошланганидан сўнг дарҳол АҚШнинг Халқаро муносабатлар кенгаши ташаббуси билан “Уруш ва тинчлик муаммоларини тадқиқ этиш” сарлавҳаси остида урушдан кейинги келажак дунёси учун асос яратишга йўналтирилган илмий-таҳлилий изланишлар олиб борилди. Ушбу кенг кўламли лойиҳанинг натижаси меморандум бўлиб, унда БМТни яратиш режаси ҳам мавжуд эди. 1947 йилда Кенгаш муассислигида чоп этиладиган “Foreign Affairs” журналида дипломат Дж.Кеннаннинг “Совет хулқ-атворининг келиб чиқиши” номли мақоласини нашр этди, бу эса ўз навбатида Қўшма Штатлар томонидан кейинги бир неча ўн йилликлар давомида олиб борган “тийиб туриш” сиёсатининг интеллектуал асосини яратиб берди, дейиш мумкин.

Илмий-таҳлилий тафаккурнинг жаҳон сиёсатига чуқур таъсир кўрсатганига яна бир мисол Ф.Фукуяманинг “Тарихнинг охири” (The End of History and the Last Man) асари бўлиб, унда муаллиф бир қутбли дунёга ўтиш билан цивилизациялар ўртасидаги қарама-қаршилик тугагини башорат қилган. Узоқ вақт давомида бу тасаввур аксиома сифатида қабул қилинди. С.Хантингтоннинг “Тамаддунлар тўқнашуви” асари ҳам халқаро муносабатлар ва турли геосиёсий жараёнларда чуқур из қолдирди.

Ақл марказлари фаолиятини ўрганишда яна битта муҳим жиҳат шундан иборатки, ақл марказлари (Think Tanks)ни умумий типдаги академик тадқиқот ташкилотларидан фарқлай олиш муҳим саналади. Бу борада қуйидагича фарқларни баён этиб ўтиш мумкин:

Биринчидан, ақл марказларида аниқ белгиланган молиявий мақсадлар ва мажбурий таркибий боғлиқлик мавжуд эмас. Улар ўз фаолиятини фойда олиш мақсадида ёки бундай мақсадга эришишга интильмасдан амалга ошириши мумкин. Таҳлил маркази давлат органи ёки ҳукумат томонидан қўллаб-қувватланиши ёки бундай қўллов умуман бўлмаслиги ҳам мумкин. Ақл фабрикаси бутунлай мустақил бўлиши ёки йирик университет ёки компания билан боғланиши мумкин. Вақтинчалик муайян вазифани бажарадиган махсус гуруҳ ёки жамланмадан фарқли ўлароқ таҳлил маркази доимий фаолият юритувчи ташкилот бўлиши лозим.

Иккинчидан, яна битта фарқ бу ақл марказларининг роли билан боғлиқ. Ақлий марказнинг асосий вазифаси фундаментал ва амалий тадқиқотлар олиб бориш эмас, (гарчи уларнинг ҳар иккаласи ҳам унинг фаолиятининг бир қисми бўлсада) балки бир томондан ҳокимият ва билим, техника ва фан ўртасидаги алоқаларни ўрнатиш ва иккинчи томондан, энг катта қизиқиш уйғотадиган соҳаларда сиёсатни ишлаб чиқишдир. Таҳлил марказлари янги билимларни яратиш билан эмас, балки уларни тарқатиш билан шуғулланади. Улар кўпинча давлат идоралари бўлган истеъмолчи учун билимларни тўплайдиган ва шарҳловчи воситачилар сифатида ишлайди.

Юқоридагиларни умумлаштирган ҳолда таъкидлаш мумкинки, ақл марказлари фаолиятидаги бирламчи мезон – бу уларнинг меҳнат соҳаси, кўлами ва салоҳиятини

акс эттирувчи инсонлардир, деган хулосага келиш мумкин. Шундай қилиб, астрономик обсерватория ёки саратон касаллигини тадқиқ қилиш маркази тадқиқот ташкилоти, аммо бу иккаласи ҳам ақл маркази эмас. Ҳукумат учун сиёсатнинг келажакдаги ривожланишини башорат қиладиган гуруҳ, янги илмий усулларни қўллаш бўйича ҳукуматга маслаҳат берадиган фирма, технология ёки демократияни ўрганадиган илмий жамоага бирлашган олимлар уюшмаси – буларнинг барчаси ақл марказларидир.

Сўнгги йилларда Ўзбекистонда амалга оширилаётган ижтимоий-сиёсий ислохотлар, демократик янгиланиш ва ҳуқуқий модернизация шароитида ақл марказларига бўлган талаб ҳам тобора ошиб бормоқда. Мамлакатимизда ақл марказларини ташкил этиш ва уларнинг фаолиятини такомиллаштириш Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 4 мартдаги “2021-2025 йилларда фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-6181-сонли Фармони асосида қўллаб-қувватланган[9]. Ушбу фармон давлат бошқаруви қарорларини қабул қилишда илмий-таҳлилий ташкилотлар иштирокини таъминлашга хизмат қилади. Фармонга биноан ақл марказлари фуқаролик жамиятининг ташкилий-институционал асосларини ривожлантириш, таҳлилий-илмий лабораториялар сифатида давлат дастурларини мониторинг қилиш ва таклифлар ишлаб чиқиш билан шуғулланиши белгилаб берилган.

Мазкур йўналишда ривожланган давлатлар тажрибасига эътибор қаратилса, кўпчилик сиёсий партиялар тизилмасида айнан шундай ақл марказлари ҳам фаолият юритади. Ушбу илғор тажрибани ўрганган ҳолда бугунги кунда мамлакатимизда сиёсий партияларни давлат ва жамият қурилиши соҳасидаги долзарб ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий масалалар борасида доимий изланишлар олиб борадиган, аҳолини (электоратни) қийнаётган муаммолар ечимлари юзасидан аниқ ва манзилли дастурлар ишлаб чиқади, давлат бошқарув органлари устидан жамоатчилик назоратини ва ижтимоий ҳамкорлик ўрнатадиган “ақл фабрика”ларига айлантириш зарурати мавжуд.

Бундай ақл марказларини нафақат илмий ҳамжамят, балки демократия институтига айлантириш учун энг аввало уларнинг иш самарадорлигини ошириш, илмий-таҳлилий изланишларда янги, XXI асрга хос бўлган, инновацион услубларни қўллаш ҳамда ушбу йўналишда соғлом рақобат муҳитини яратиш лозим.

Адабиётлар рўйхати

1. Диксон П. Фабрики мысли / редактор: Краюшкина Н. Г., Издательство: АСТ, 2004 г.
2. Rich A. Think Tanks, Public Policy, and the Politics of Expertise // <https://doi.org/10.1017/CBO9780511509889>
3. Lindquist E. Three decades of Canadian think tanks: evolving institutions, conditions and strategies // https://www.researchgate.net/publication/268420803_Think_Tanks_Foundations_and_Policy_Discourse_Ebbs_and_Flows_Investments_and_Responsibilities
4. Abelson D. Do Think Tanks Matter? // <http://www.cato.org/sites/cato.org/files/serials/files/cato-journal/2003/5/cj23n1-19.pdf>
5. Dror Y. Required Breakthroughs in Think Tanks. Volume 16, pages 199–225, (1984).
6. Косов Г.В., Панин В.Н., Сучков М.А. Экспертное сообщество как ресурс обеспечения внешней политики современного государства (на примере США) // Гуманитарные и юридические исследования. - 2014. - № 3.
7. McGann J. Comparative Think Tanks, Politics, and Public Policy. 2006., ISBN: 9781843760221
8. Haass R. A World in Disarray: American Foreign Policy and the Crisis of the Old Order.

Penguin Press, 2017. ISBN 978-0399562365.

9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2021-2025 йилларда фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепциясини тасдиqlаш тўғрисида”ги ПФ-6181-сонли Фармони // www.lex.uz

DAVLAT XIZMATINI ISLOH QILISHDA MERITOKRATIYA TAMOIYILLARINI JORIY ETISH MASALALARI

Ilmiy rahbar:

Tanimov Sharapatdin

Qoraqalpoq davlat universiteti dotsenti s.f.f.d.

O'razimbetov Zafar

Qoraqalpoq davlat universiteti 3-kurs talabasi

Tel: +998 93 377 06 33

Davlat xizmati bu davlatning fuqarolarning ijtimoiy, siyosiy iqtisodiy, madaniy, hayotini yaxshi ta'minlab aynan shu sohlarida fuqarolarni qiynayotgan masalalarga professional va xolis yechim taklif qilib fuqaroning ko'nglini hayotini xotirjam qilish, fuqaroning davlatga nisbatan ishonchini va hurmatini shu orqali mustahkamlashdir. Yuqoridagi sanab o'tilgan ishlar davlatning asosiy maqsadi va vazifasidir, davlat aynan shu ishlarni qilish uchun tuzilgan va unda faoliyat yuritayotgan insonlar shu ishlarni qilishga salohiyati yuqori bo'lgani uchun davlat labvozimiga tayinlangan yoki saylangan ularga jamiyat tomonidan ishonch bildirilgan shaxslardir. Huquqshunos Olim Y.V. Oxotskiy aytganidek, “Davlat qanday bo'lsa davlat xizmati va davlat xizmatchilari ham shunday bo'ladi” yoki “Davlat xizmatchilari ularning intilishi va qiziqishlari qanday bo'lsa, davlat ham shunday bo'ladi”¹. Darhaqiqat, yuqoridagi fikr ancha o'rinlidir davlat va undagi xizmatchi bir biriga bog'liq davlat xizmatchini tanlab olish tayinlashda oldindan mukammal tizim yaratgan bo'lsa, sifatli va qiziqishi yuqori shaxslar xizmatga olinadi, ana shunda davlat xizmatida samaradorlik kuzatiladi. Maqolada davlat xizmatini rivojlantirishda “meritokratiya” ning ahamiyati haqida to'xtalib o'tamiz. Davlat o'ziga xizmatchi tayinlashda mukammal tizim yaratga bo'lishi kerakligi aynan meritokratiyaga bog'liqdir. Maqolada meritokratiyaning kelib chiqishi davlat xizmatida qo'llanilishi orqali samaradorlikni oshirishini olimlar nazariyasi, fikri va dunyo davlatlari tarjibasi orqali tahlil qilib chiqamiz.

Meritokratiya (so'zma-so'z — munosiblarning hukumati, lot. meritus — munosib va yunon. κράτος — hukumat), negizida individual xizmat prinsipi yotgan boshqaruv shakli hisoblanadi. Bunday boshqaruv shaklida jamiyat tepasiga turli ijtimoiy qatlamlardan munosib, qobiliyatli va iste'dodli insonlar chiqadi. Bu termin ilk marotaba ingliz jamiyatshunosi M.Yang tomonidan „Meritokratiya yuksalishi, 1870-2033“ kitobiga kiritilgan². The Rise of Meritocracy asari Buyuk Britaniyalik siyosatchi va sotsiolog olim Maykl Yang tomonidan yozilgan va aynan ushbu asarda “Meritokratiya” tushunchasi birinchi marta qo'llagan. M.Yang ushbu asarda Meritokratiyani 2030-yillardagi jamiyat misolida fantastik shaklda yozgan hisoblanadi. Meritokratiyaning tarixiy shakllanishi ko'rib chiqadigan bo'lsak. Meritokratiyaning tarixiy ildizlari qadimgi Xitoyga borib taqaladi. Bu yerda miloddan avvalgi VI asrda Konfutsiy (Kong Fuzi) falsafasi asosida “eng munosiblar hukmronligi” g'oyasi shakllana boshlagan.

Konfutsiy davlatni axloqiy fazilatli va bilimli odamlar boshqarishi kerakligini ta'kidlagan. Konfutsiylikda davlat xizmati qanday bo'lishi quyidagicha fikrlar bilan talqin qilingan. Konfutsiylikda davlat xizmati axloqiy fazilat, bilim va shaxsiy kamolotga asoslangan tizim sifatida shakllangan. Konfutsiy (mil. avv. 551–479 yillar) ta'limotida davlat boshqaruvi

¹ Охотский Е. В. Государственный служба в Парламенте – М. 2002.

² <https://uzpedia.uz/pedia/meritokratiya>

oil va jamiyatdagi to'g'ri munosabatlarga o'xshash bo'lishi kerak: hukmdor — ota, xizmatchilar — farzandlar kabi axloqiy mas'uliyatni his qilishi lozim. Davlat xizmati nafaqat texnik ish, balki fazilat (de), insonparvarlik (ren/jen) va odob qoidalari (li) asosidagi axloqiy xizmatdir. Konfutsiyni "Analektlar" (Lunyu) asarida davlatni boshqarishni shaxsiy o'zini tarbiyalashdan kerakligini ta'kidlaydi. Fazilat orqali boshqarish: "Kimki o'z fazilati bilan hukmronlik qilsa, u Shimoliy Yulduzga o'xshaydi — o'z joyida turadi va barcha unga qarab aylanadi".

Hukmdor va xizmatchilar o'zlarini to'g'rilasalar, xalq o'z-o'zidan to'g'ri yo'lga tushadi. Qattiq qonun va jazo o'rniga axloqiy namun va uyat hissi (chi) ishlatilishi kerak. Munosib odamlarni tanlash ("elevating the worthy"): Davlat lavozimlariga oilaviy kelib chiqish yoki boylik emas, balki axloqiy fazilat va bilim asosida odamlar tanlanishi lozim. "To'g'ri odamlarni ko'tarib, noto'g'rilarni chetga suring — xalq bo'ysunadi." Sadoqat va mas'uliyat: Xizmatchi hukmdorga sadoqatli bo'lishi, lekin ko'r-ko'rona emas — zarur bo'lsa, maslahat berishi va tanqid qilishi kerak. Hukmdor esa xizmatchilarga odob qoidalari (li) bo'yicha munosabatda bo'lishi lozim. Konfutsiy va uning davomchilari (Menciy, Syuntszi) davlat xizmatchilarini "junzi" (olijanob odam, gentleman) deb ataganlar. Ular bilimli, axloqiy jihatdan barkamol, xalq manfaatini o'ylaydigan, shaxsiy manfaatdan ustun turadigan shaxslar bo'lishi kerak¹.

Meritokratiyaning shakllanishi Konfutsiyni falsafiy qarashlari asosida shakllangan, meritokratiya yuqorida aytib o'tilganidek munosiblar hukumati degan ma'noni anglatadi, Konfutsiyni falsafiy qarashlarida ham aynan ushbu g'oya ilgari surilgan ya'ni jamiyatdagi axloqiy aqliy salohiyati yuqori bo'lganlar ya'ni munosiblarga davlat xizmatiga kira olishi belgilangan. Davlat xizmatchisining Konfutsiylikdagi barcha talablarga loyiq bo'lishi uning davlat ishini mukammal bajrashini va davlat ishining ma'suliyati ish ekanligini yana bir bor isbotlab beradi.

Davlat xizmatchisini meritokratik qobiliyatini aniqlashda davlat imtihonlaridan foydalanilgan. Davlat imtihonlari ham aynan Xitoyda qo'llanila boshlagan va Konfutsiylik ta'limotiga asoslanib quyidagi tartibda o'tkazilgan. Konfutsiyni g'oyalari amaliyotda keyinchalik rivojlangan. Sui sulolasi (581–618) davrida joriy etilgan keju (imperatorlik imtihonlari) tizimi Konfutsiy klassiklariga asoslangan edi va Tang, Song, Ming, Qing sulolalarida cho'qqisiga chiqqan. Bu dunyodagi birinchi professional meritokratik byurokratiya namunasi hisoblanadi: Imtihon mazmuni: Asosan Konfutsiy klassiklari ("Beshta kitob" — "O'zgarishlar kitobi", "She'rlar kitobi", "Odob kitobi" va boshqalar; keyinchalik "To'rt kitob" — "Buyuk ta'limot", "O'rtalik haqida ta'limot", "Analektlar, Menciy). Nomzodlar matnlarni yod bilishi, sharhlashi, davlat boshqaruvi masalalariga qo'llashi, she'r yozishi kerak edi. Bosqichlar: Mahalliy → viloyat → poytaxt (metropolitan) → saroy imtihonlari. O'tganlar "jinshi" (taqdim etilgan olim) unvonini olib, yuqori lavozimlarga nomzod bo'lardi.

Meritokratiya elementi: Imtihonlar oilaviy kelib chiqishidan qat'i nazar (savdogar, dehqon oilalari farzandlariga ham ochiq) o'tkazilgan. Bu aristokratiya kuchini cheklab, intellektual elitani shakllantirgan. Song sulolasida eng "toza" shaklga ega bo'lgan — anonim baholash, oldingi ish tajribasini ko'rsatish taqiqlangan. Maqsadi: Davlat xizmatchilarini axloqiy va intellektual jihatdan tayyorlash, jamiyatni birlashtirish va Konfutsiy dunyoqarashini tarqatish. Imtihonlar ta'lim tizimini ham belgilagan — qishloq maktablarida ham Konfutsiy matnlari o'qitilgan. Bu tizim Ming va Qing davrlarida cho'qqisiga chiqqan, ammo 1905 yilda bekor qilingan. U ijtimoiy mobillikni ta'minlagan (garchi boy oilalar farzandlari ko'proq tayyorgarlik ko'ra olgan bo'lsa ham) va Xitoy imperiyasining uzoq muddatli barqarorligiga hissa qo'shgan. Ushbu imtihon tizimi dunyoning rivojlangan mamlakatlari hisoblangan Xitoy, Janubiy Koreya, Yaponiya, Singapur davlatlaridagi meritokratik davlat tizimlarini tashkil etishda asos bo'lib bergan. Xitoy 1993-yilda Civil

¹ <https://americanaffairsjournal.org/2018/08/confucianism-and-meritocracy-light-from-the-east/>

Cervice law Merit tanlov va baholashni joriy qilgan. Shuningdek Gaoako imtihoni mavjud hisoblanadi.

Xitoyning meritokratiyasi “fazilatli va qobilaylatli rahbarlar” tamoyili hisoblanadi ammo G'arb tanqidchilari uni avtrotirarizm vositasi deb hisoblaydi. Singapur Meritokratiya tizimini joriy qilish orqali nepotism va korupsiya kabi davlat va jamiyat taraqqiyotga zid bo'lgan jarayonlarni yo'qotishgan bularning boshida davlat rahabri Li Kuan Ye turgan. U meritokratiyani “eng yaxshi va eng mos odamni ishga qo'yish” tamoyili deb tariflagan. Singapurni Buyuk Britaniya va AQSHdan ishsizlik ko'rsatkichi bo'yicha kamroq natijaga chiqishida aynan meritokratiyaning to'g'ri yo'lga qo'yilishi asos bo'lgan. Li Kuan Yu aynan davlat xizmatiga qobiliyati va salohiyatiga ko'ra 20-30 yosh oralig'idagi yosh mutaxassislarni keng jalb etilganligi hamda eng kuchli maktab bitiruvchilarning dunyoning nufuzli ta'lim dargohlariga tahsil olish uchun yuborilgani hamda bunday davlat xizmatchilarini shakllantirish orkali boshkaruvda yangicha yondashuv va zamonaviy fikrlash yuzaga kelib, mamlakat taraqqiyotiga xizmat kilganini, qayd etadi¹.

Yaponiya dunyoning katta yetiligaga kiruvchi davlat o'zining davlat boshqaruv tizimini isloh qilishda meritokratiyani qo'llashni Meidzi islohotlari davridan boshladi. Yaponiyadagi ta'lim tizimining mukamalligi meritokratiyaning asosi desak bo'ladi yaponiyadagi maktablarda bitta o'qituvchi ko'pi bilan bitta maktabda 6 yilgina ishlay oladi xolos, bu tizim hududlar aro ichki kadrlar almashunuvi orqali ta'lim tizimininng rivojlanishini belgilab beradi. Shuningdek kadrlarni sarlashdagi imtihonlari Xitoydagi shakllangan imtihon tizimlarga o'shab ketadi. Masalan, Yaponiya tashqi ishlar vazirligiga ishga kirmoqchi bo'lgan kishi albatta jahon diplomatiyasi universitetini tamomlagan bo'lishi shart emas, balki shaffof imtihondan yaxshi o'tishi kerak. Imtihonlar davlatning turli viloyatlarida o'tkaziladi. Birinchi bosqichdan o'tganlar poytaxt Tokioga chaqiriladi va yana imtihondan o'tishadi.

Shunday qilib, tashqi ishlar vazirligiga poytaxtdagi nomdor universitet talabasi ham, chekka viloyat talabasi ham imtihon topshirib ishga kirishi mumkin. Shahar va viloyat hokimliklarida ishlashni istaganlar ham davlat xizmatchilari uchun joriy bo'lgan imtihondan albatta o'tishlari lozim. Katta mansabdor bo'lish yo'lida sub'yektiv omillar uchrasa-da, iqtidorli talabalarning o'zlari istagan vazirlik va qo'mitalarga ishga kirishlari yo'lida hech qanday to'siq mavjud emas. Yaponiya meritokratiyasininng ajralib turuvchi yana bir jihati shundaki unda xodimning qobiliyatiga e'tibor ko'proq qaratiladi ya'ni xodim o'zi o'qigan sohada ishlashga majbur emas uning o'rniga o'z qobiliyati yuqori bo'lgan lavozimida ishlayverishi mumkin.

Yuqorida aytib o'tilgan mamlakatlar dunyoning iqtisodiy, siyosiy, ijtimoiy, madaniy, ta'lim sohalarida yetakchi bo'lgan va bu yetakchilikka aynan meritokratiya tamoyilini yo'lga qo'yish davlat xizmatini to'g'ri isloh qilish orqali erishgan hisoblanadi. Mamlakatimizda ham so'nggi yillarda davlat tizimini va davlat xizmatini isloh qilish orqali davlatimizning barcha sohalarida yetuk natijalarga erishish. Uchinchi renessansni qurish, mamlakatimizni dunyoning rivojlangan va namunaviy mamlakatiga aylantirish. Jamiyat va Davlat rivojlanishiga tasir qiluvchi nepotism va koruppsiya kabi illatlarni yo'qotish sababi ushbu illatlar davlat ichiga tushgan qurtlardek davlatni va jamiyatni ildizidan quritadi. Shularni hisobga olgan holda Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev davlat xizmatini isloh qilish masalalarini va kadrlar siyosatini yaxshilashni hokimiyat tepasiga kelgan dastlabki yillaridanoq boshladi. Sababi davlat xizmati va davlat boshqaruvi bu eliatadir elita esa aylanib turuvchi o'zgaruvchan jarayondir ya'ni jamiyatdagi turli xil vujudga keluvchi tendensiyalar natijasida u o'zgarishi kerak buni XIX asrda elita nazariyasida “sirkulyatsiya” ya'ni “yangilanish” nazariyasini ishlab chiqqan olim Vilfredo Pareto ham isbotlagan va bu amalda mamlakatimizning siyosatida qo'llanilmoqda.

¹ Lee Kuan Yew From Third World to First: The Singapore Story: 1965-2000

Meritokratiya tamoyilining joriy etilishi davlat xizmatini isloh qilish bo'yicha hujjatlar quyidagilar hisoblanadi. PF-4947-son Farmon (07.02.2017) — "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi" (2017–2021 yillar beshta ustuvor yo'nalish bo'yicha). Bu hujjatda davlat boshqaruvi va davlat xizmati tizimini isloh qilish vazifasi belgilangan

- Davlat boshqaruvini markazlashtirishdan chiqarish.
- Davlat xizmatchilarining kasbiy tayyorgarlik va moddiy-ijtimoiy ta'minot darajasini oshirish.

- "Davlat xizmati to'g'risida"gi qonun loyihasini ishlab chiqish (2017-yil III chorak). Bu strategiya keyingi barcha islohotlarning asosiy ramkasi bo'ldi. 2019 yil (PF-5843-son Farmon, 03.10.2019) - meritokratiya tamoyili birinchi marta aniq belgilandi: ochiq tanlov asosida eng munosib va qobiliyatli shaxslarni tanlash, "karyera modeli", obyektiv baholash tizimi joriy etildi. Davlat fuqarolik xizmati to'g'risida"gi Qonun (O'RQ-788-son, 08.08.2022 Bu qonun meritokratiya tamoyillarini huquqiy asosga qo'ygan markaziy hujjat hisoblanadi. Unda quyidagilar nazarda tutilgan:

- Davlat fuqarolik xizmatiga ochiq tanlov asosida ishga qabul qilish.
- Kadrlar rotatsiyasi, malaka oshirish va lavozim pog'onalari bo'yicha ko'tarilishda kasbiy malaka, natijalar va axloqiy fazilatlar asosiy mezon bo'lishi.

- Korrupsiyaga qarshi choralar: manfaatlar to'qnashuvini taqiqlash, daromad va mol-mulk deklaratsiyasi, sovg'a olish tartibi.

- Davlat xizmatchilarining ijtimoiy himoyasi va moddiy rag'batlantirish tizimi. Qonun 2022-yil avgustda imzolangan va 3 oy o'tgach kuchga kirgan. U davlat xizmatini "xalqqa xizmat qiladigan" tizimga aylantirishga qaratilgan. PF-95-son Farmon (19.06.2025) "Davlat fuqarolik xizmatini yangi yondashuvlar asosida tashkil etish hamda professional va natijadorlikka yo'naltirilgan davlat xizmatchilari korpusini shakllantirish chora-tadbirlari to'g'risida". 2025–2026 yillarda amalga oshiriladigan yangi bosqich:

- Davlat xizmatini zamonaviy standartlar asosida tashkil etish.
- Meritokratiya tamoyili asosida eng qobiliyatli kadrlarni jalb qilish va ularni professional mutaxassis etib tayyorlash.

- Natijadorlikka yo'naltirilgan baholash tizimi.

- Davlat fuqarolik xizmatini 2030-yilgacha rivojlantirish Strategiyasi tasdiqlangan Bu farmon "O'zbekiston - 2030" strategiyasidagi vazifalarni ijro etishga qaratilgan. "O'zbekiston - 2030" strategiyasi (PF-158-son, 11.09.2023) Strategiyaing 81-bandida aniq yozilgan: "Davlat fuqarolik xizmatini meritokratiya, halollik va professionallik tamoyillari asosida tashkil etish" yozilgan. Yuqorida sanab o'tilgan huquqiy hujjatlar yani prezident qarorlari davlat xizmatini isloh qilishda xolislik va meritokratiyani oshirishda asosiy mexanizmlar bo'lib ulardan foydalangan holda bosqichma-bosqich dunyo standartlariga mos bo'lgan davlat xizmatlar shakliga o'tib bormoqdamiz.

Meritokratiya tamoyili davlat xizmatini zamonaviylashtirish va uning samaradorligini oshirishda hal qiluvchi omillardan biri hisoblanadi. Mazkur yondashuv kadrlarni tanlashda adolat, shaffoflik va professionallikni ta'minlab, davlat boshqaruvida inson omilining sifat jihatdan yangi bosqichga ko'tarilishiga xizmat qiladi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, meritokratiya tarixan Konfutsiy ta'limotidan boshlab shakllangan bo'lib, bugungi kunda Xitoy, Singapur va Yaponiya kabi rivojlangan davlatlarda amaliy jihatdan o'z samaradorligini isbotlagan. Ushbu davlatlar tajribasi meritokratiya nafaqat kadrlar sifatini oshirish, balki korrupsiya va nepotizmni kamaytirish, davlat boshqaruvini barqaror va natijador qilishda muhim vosita ekanini ko'rsatadi.

O'zbekistonda ham so'nggi yillarda davlat xizmatini isloh qilish doirasida meritokratiya tamoyillarini joriy etishga qaratilgan keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Qabul qilingan normativ-huquqiy hujjatlar, ochiq tanlov tizimining joriy etilishi, kadrlarni baholashning yangi mexanizmlarining shakllanishi ushbu yo'nalishda

muhim qadam bo'lib xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, meritokratiya tizimini to'liq va samarali joriy etish uchun kadrlar tayyorlash sifatini yanada oshirish, baholash tizimlarini raqamlashtirish, shaffoflikni kuchaytirish hamda inson omiliga asoslangan boshqaruv madaniyatini rivojlantirish zarur. Umuman olganda, meritokratiya — bu nafaqat boshqaruv prinsipi, balki davlat va jamiyat taraqqiyotini belgilovchi strategik yo'nalishdir. Uni izchil amalga oshirish orqali O'zbekistonning zamonaviy, samarali va xalq manfaatlariga xizmat qiluvchi davlat boshqaruv tizimini shakllantirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Yang, M. The Rise of Meritocracy (1870–2033). London: Thames & Hudson, 1958.
2. Konfutsiy. Analektlar (Lunyu). Pekin: Zhonghua Shuju, 2000.
3. Oxotskiy, Y.V. Davlat va davlat xizmati asoslari. Moskva: Yurist, 2012.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti farmoni PF-4947, 07.02.2017. "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi (2017–2021)."
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti farmoni PF-5843, 03.10.2019. Meritokratiya tamoyilining davlat xizmatiga joriy etilishi.
6. O'zbekiston Respublikasi Qonuni O'RQ-788, 08.08.2022. "Davlat fuqarolik xizmati to'g'risida."
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti farmoni PF-95, 19.06.2025. "Davlat fuqarolik xizmatini yangi yondashuvlar asosida tashkil etish."
8. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti farmoni PF-158, 11.09.2023. "O'zbekiston — 2030" strategiyasi.
9. Tan, C. Civil Service Reform in East Asia: Meritocracy and Performance. Singapore: World Scientific, 2015.
10. Li, Kuan Ye. From Merit to Modernization: Singapore's Civil Service Experience. Singapore: NUS Press, 2018.
11. Naito, Y. The Evolution of Japan's Bureaucracy: From Meiji to Heisei. Tokyo: University of Tokyo Press, 2011.
12. Hall, P., & Soskice, D. Varieties of Capitalism: The Institutional Foundations of Comparative Advantage. Oxford: Oxford University Press, 2001.
13. Shafqat, A. Public Administration in Asia: Tradition, Reform and Modernization. London: Routledge, 2010.
14. Sui Dynasty, Tang–Song–Ming–Qing. Imperial Examination System and Meritocracy. Beijing Historical Review, 2012.

YOSHLARNING SIYOSIY IJTIMOILASHUVIDA SIYOSIY PARTIYALARNING O'RNI

Sharof Agabayev,

"O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti"
siyosiy fanlar kafedrasida dotsenti, siyosiy
fanlar bo'yicha falsafa doktori (PhD)
E-mail.: sharofagabaev@gmail.com

Feruza Yeshbayeva,

"O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti"
Siyosatshunoslik ta'lim yo'nalishi 4-bosqich talabasi
E-mail.: feruzayeshbayeva@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada yoshlarning siyosiy ijtimoiylashuvi jarayonida siyosiy partiyalarning o'rni va ahamiyati tahlil qilinadi. Yoshlar siyosiy ongi, siyosiy madaniyati va faol fuqarolik pozitsiyasining shakllanishida siyosiy partiyalarning institutsional ta'siri ochib beriladi. Shuningdek, partiyalarning yoshlar bilan ishlash mexanizmlari, ularni siyosiy jarayonlarga jalb etish usullari va bu boradagi muammolar ilmiy asosda ko'rib chiqiladi

Kalit so'zlar: *Yoshlar, siyosiy ijtimoiylashuv, siyosiy partiyalar, siyosiy madaniyat, fuqarolik jamiyati, siyosiy ishtirok, siyosiy faollik.*

Yangi O'zbekistonning bugungi taraqqiyot bosqichida yoshlarning siyosiy faolligini oshirish, ularda siyosiy bilim va ko'nikmalarni rivojlantirish, ularni qarorlarni qabul qilish jarayonlariga jalb etish dolzarb vazifaga aylandi. Bu maqsadlarni amalga oshirish va mavjud muammolarni hal etishda avvalombor siyosiy partiyalar roli muhim ahamiyat kasb etadi.

O'zbekiston Respublikasida siyosiy partiyalar tomonidan tashkil etilgan yoshlar bilan ishlash tizimi nafaqat siyosiy partiyalarning ichki tuzilmasi balki shu bilan birgalikda bugungi kunda mamlakatimizda amalga oshirilayotgan yoshlar siyosatining muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Siyosiy partiyalar yoshlarning siyosiy ijtimoiylashuvi jarayonini kuchaytirishda asosiy va muhim siyosiy institutlardan biri sifatida, o'z oldiga bir qancha vazifalarni qo'yadi. Siyosiy ijtimoiylashuv - bu shaxsning siyosiy bilim, qadriyat, munosabat va xulq-atvorini shakllantirish jarayonidir. Aynan yoshlar davri siyosiy qarashlar va fuqarolik pozitsiyasi shakllanadigan eng muhim bosqich hisoblanadi¹.

Albatta, yoshlar faol fuqaro sifatida shakllangunga qadar siyosiy ijtimoiylashuv jarayonining bir qancha bosqichlarini bosib o'tadilar. Bu davrda ta'sir etadigan har qanday omil yoshlarning siyosiy ongi u yoki bu darajada o'zgarishiga sabab bo'ladi. Yoshlar siyosiy ijtimoiylashuvida avvalombor, yoshlar qanoti, seminarlar, treninglar va siyosiy ta'lim dasturlarining o'rni beqiyos.

Bunda, birinchi navbatda yoshlar qanotining vazifasi katta ta'sirga ega. Aynan yoshlar qanoti yoshlarda siyosiy identifikatsiyani shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Yoshlar qanoti yoshlarning o'z dunyoqarashlariga mos keladigan g'oyalarni aniqlash, o'z maqsadlarini aniq belgilash hamda kelajakda o'z o'rnini topishga yordam beradi. Yoshlar qanoti tomonida o'tkazilayotgan o'quv mashg'ulotlari, seminarlar, amaliy harakatlar orqali yoshlar jamiyatdagi siyosiy tizimning ishlash mexanizmlari, jamiyatdagi mavjud muammolarni tushunish va ularning echimini qanday topish, saylov jarayonlarining asl mohiyati hamda fuqarolik huquq va majburiyatlarini anglashga yordam beradi. Mutaxassislarining fikriga ko'ra, siyosiy ishtirok yoshlarni jamiyatning siyosiy hayotiga moslashtirishi va ularni passivdan faol qatnashuvchilarga aylantirishini qayd etadi². Bunda yoshlar asta sekin siyosiy ijtimoiylashgan, o'zini anglagan holda jamiyatda sodir bo'layotgan voqealarga munosabat bildirib, faol fuqaro sifatida o'z pozitsiyasini mustahkamlashga harakat qiladi.

Bugungi kunda mamlakatimiz aholisining katta qismini egallagan yoshlarning ehtiyojlarini qondirish, muammolarini hal etishda siyosiy partiyalar o'z dasturlarida bir qator yechim va takliflarni ilgari surmoqdalar. Demokratik jamiyatda yoshlarning siyosiy vakilligini ta'minlash orqali nafaqat yoshlarning muammo va kamchiliklarini eshitish, balki, qarorlarni qabul qilish jarayonida yoshlar ishtirokini ta'minlash ham siyosiy partiyalar oldida turgan muhim vazifalardir. Partiyalar yoshlarning nomzodini ko'rsatish orqali ularning siyosiy jarayonlarda bevosita ishtirok etishini ta'minlaydi.

Ko'plab rivojlangan mamlakatlarda partiyalar o'z ichki nizomlarida yosh nomzodlar uchun ma'lum kvotalar ajratishi, "pastdan yuqoriga" tamoyili asosida yosh rahbarlarni tizimli yetishtirishga xizmat qiladi³. Finlandiya, Shvetsiya kabi dunyoning rivojlangan mamlakatlari yoshlarning siyosiy vakilligini oshirish maqsadida yoshlarga belgilangan kvotalar yuqoriligi jamiyatda yoshlarning o'rni muhim ekanligini ko'rsatadi. So'nggi yillarda O'zbekiston parlamentida ham yoshlarning o'rni sezilarli darajada o'sdi. Statistik ma'lumotlarga

¹ Almond G., Verba S. The Civic Culture. - Princeton University Press, 1963.

² Ergashev B. Modernization and Policy of Youth Socialization in the Information Age: The Example of Uzbekistan. In: Proceedings of the International Conference "National Modernization Strategies: Achievements and Perspectives", pp. 181-186, 2019.

³ Nazirov M. Siyosiy partiyalar va fuqarolik jamiyati institutlarining yoshlar siyosiy madaniyatini yuksaltirishdagi o'rni // O'zbekistonda demokratik jamiyat qurish nazariyasi va amaliyoti. - Toshkent, 2021, №4, B. 14.

qaraydigan bo'lsak, Qonunchilik palatasida 150 nafar deputatning 2 nafari - 30 yoshgacha, 38,6 foizi - 30 yoshdan 45 yoshgacha, 46,6 foizi - 45 yoshdan 60 yoshgacha, 13,3 foizi - 60 yoshdan kattalarni tashkil etadi¹.

Ushbu ko'rsatkichlar rivojlangan davlatlarga nisbatan past bo'lsada o'tgan yillarga nisbatan yuqori ko'rsatkich hisoblanadi. Mahalliy kengashlarda yoshlar ishtiroki 15% foizga ko'tarilganligi partiyaning quyi bo'g'inlarida kadrlar siyosatining ijobiy jihatdan o'zgarganligini ko'rsatadi. Yoshlarning siyosiy vakilligini ta'minlash, parlamentda yosh deputatlar sonini ko'paytirish O'zbekiston uchun jamiyat demografiyasining hokimiyatda aks etishi bilan belgilanadi. Yoshlar muammolariga real yechim topish, ko'pchilik fuqarolarning manfaatlarini ifodalaydi. Chunki, statistik ma'lumotlarga qaraydigan bo'lsak, 2026-yil boshiga kelib, O'zbekiston aholisi 38,2 million kishidan ortiqni tashkil etdi. Aholining yosh tarkibi tahlili shuni ko'rsatadiki, 30 yoshgacha bo'lgan fuqarolar aholining 50 foizga yaqin qismini egallaydi².

Zamonaviy davrga kelib siyosiy partiyalarga shunchaki "ovoz beruvchi" tashkilot emas, balki jamiyatning kelajak uchun boshqaruvchilarini yetishtirib beradigan muhim siyosiy institut sifatida qaralmog'i lozim. Bu siyosiy tizimning uzluksizligini ta'minlash hamda elitalar almashinuvi jarayonida ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Bu jarayon boshqaruv tizimida turg'unlikning oldini oladi va "yangi qon" (yangi g'oyalar va shaxslar) oqimini ta'minlaydi³. Shu sababli aynan siyosiy partiyalar jamiyatda yetuk siyosiy bilimga ega, faol yoshlarni aniqlab ularni "pastdan yuqoriga" tamoyili asosida dastlab siyosiy tadbirlarda ko'ngilli sifatida, keyinchalik qatnashuvchi, nomzod va davlat arbobi sifatida bosqichma-bosqich davlat boshqaruviga yetkazib beradi.

Yoshlarni saylov kompaniyalariga ko'ngillilar sifatida doimiy jalb etish, yoshlarda amaliy tajribalar o'rtirish, saylovchilar bilan to'g'ridan-to'g'ri muloqot qilish, reklama materiallari tarqatish, ijtimoiy tarmoqlarda kompaniya yuritish, tadbirlarni tashkil etish kabi bir qator siyosiy bilim va tajribalarga ega bo'ladilar.

Bugungi kunda partiyalar faoliyati davomida doimiy ravishda yoshlar forumlarini tashkil etadilar. Bunda yoshlar o'zlarini qiziqtirgan muhim masalalarni partiya vakillari bilan muhokama qilib, oz takliflarini erkin bildirish hamda amaliy yechimlar topish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bundan tashqari, ijtimoiy loyihalarni amalga oshirish, qariya va nogironlarga yordam berish, toza hudud ekologik aksiyalarni o'tkazish ham yoshlarda fuqarolik mas'uliyatini yanada oshiradi.

2025-2026 yillardagi tahlillar shuni ko'rsatadiki, partiyalar yoshlarning siyosiy faolligini oshirishda "Raqamli demokratiya" elementlaridan keng foydalanmoqdalar. Ijtimoiy tarmoqlar orqali siyosiy munozaralar tashkil etish va onlayn-so'rovnomalar o'tkazish yoshlarning siyosiy jarayonlarga qiziqishini sezilarli darajada oshirgan⁴.

Demak, bugungi kunda raqamli texnologiyalar partiyalar faoliyatida yoshlarni siyosiy jarayonlarga jalb etishda muhim regulativ mexanizm vazifasini bajarmoqda. Ushbu vazifalarni amalga oshirish jarayonida partiyalar yosh kadrlar uchun o'ziga xos ta'lim muassasi vazifasini o'taydi.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, kuchli siyosiy partiya tizimiga ega har qanday davlatda hech qachon siyosiy yetakchilar va elitaga nisbatan ehtiyoj sezilmaydi. Shu jihatdan, yoshlar siyosiy faolligini oshirish va faol fuqarolik pozitsiyasini shakllantirish hamda ularning siyosiy ijtimoiylashuvini kuchaytirishga har bir demokratik jamiyat uchun o'ziga xos dolzarb masaladir.

¹ O'zbekiston Respublikasi Markaziy saylov komissiyasi. Saylovlar va referendumlar bo'yicha ma'lumotlar (elektron manba). - 2024. - <https://saylov.uz/uz/elections-and-referendums/page/14>

² O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. O'zbekiston aholisi 38,2 milliondan oshdi [elektron manba]. - 2026-yil 28-yanvar. - <https://stat.uz/uz/matbuot-markazi/qo-mita-yangiliklar/66572-zbekiston-a-olisi-38-2-mlndan-oshdi-2>

³ Qirg'izboyev M. Fuqarolik jamiyati: genezisi, shakllanishi va rivojlanishi. - Toshkent: O'zbekiston, 2021, B. 162.

⁴ Quronov M. Yoshlar - yangi O'zbekistonning siyosiy tayanchi: Monografiya. - Toshkent, "Ma'naviyat", 2026, B. 95.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Almond G., Verba S. The Civic Culture. - Princeton University Press, 1963.
2. Ergashev B. Modernization and Policy of Youth Socialization in the Information Age: The Example of Uzbekistan. In: Proceedings of the International Conference "National Modernization Strategies: Achievements and Perspectives", pp. 181-186, 2019.
3. Nazirov M. Siyosiy partiyalar va fuqarolik jamiyati institutlarining yoshlar siyosiy madaniyatini yuksaltirishdagi o'rni // O'zbekistonda demokratik jamiyat qurish nazariyasi va amaliyoti. - Toshkent, 2021, №4, B. 14.
4. O'zbekiston Respublikasi Markaziy saylov komissiyasi. Saylovlar va referendumlar bo'yicha ma'lumotlar (elektron manba). - 2024. - <https://saylov.uz/oz/elections-and-referendums/page/14>
5. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. O'zbekiston aholisi 38,2 milliondan oshdi [elektron manba]. - 2026-yil 28-yanvar. - <https://stat.uz/uz/matbuot-markazi/qo-mita-yangiliklar/66572-zbekiston-a-olisi-38-2-mlndan-oshdi-2>
6. Qirg'izboyev M. Fuqarolik jamiyati: genezisi, shakllanishi va rivojlanishi. - Toshkent: O'zbekiston, 2021, B. 162.
7. Quronov M. Yoshlar - yangi O'zbekistonning siyosiy tayanchi: Monografiya. -Toshkent, "Ma'naviyat", 2026, B. 95.

FUQAROLIK JAMIYATI INSTITUTLARI - O'ZBEKISTON TARAQQIYOTINING SUBYEKTIV ASOSI SIFATIDA

Z.T.Zamonov
s.f.f.d.(PhD), dotsent

Fuqarolik jamiyati institutlarining davlat ijtimoiy-siyosiy hayotidagi subyektiv asoslari nimalarda ko'rinadi!? Har qanday jamiyat fuqarolik jamiyatining institusional mexanizmlarini takomillashtirish uchun, eng avvalo, davlat va hukumat tomonidan ishlab chiqilgan me'yoriy talablar va tamoyillarga asoslanadi. Bunda davlat boshqaruv mexanizmi sifatida jamiyatdagi mavjud fuqarolik jamiyati institutlari, nodavlat notijorat tashkilotlarini rivojlantirish bo'yicha tegishli chora-tadbirlar, maqsadli rejalar, davlat va unga qarashli bo'lgan hukumat va nohukumat tashkilotlari bilan o'rta va uzoq muddatli strategik, ikki tomonlama chora-tadbirlar rejasini ishlab chiqishi lozim bo'ladi.

Fuqarolik jamiyati institutlarining nodavlat va davlat tashkilotlari bilan o'zaro hamkorligining tashkiliy jihatdan integratsiyalashuvning subyektiv omil desak, ularning o'z ichki faoliyatini rivojlantirishda bevosita fuqarolar bilan hamkorlik o'rnatishi, xususan, jamiyat a'zolarining manfaatlarini himoya qilish, fuqarolik jamiyat institutlari jamoat tashkilotlari ijtimoiy sherikligini obyektiv jihat sifatida olish mumkin.

Aslida ham har qanday jamiyatda fuqarolar manfaati va sha'nini yoqlab chiqadigan uchinchi sektor – bular fuqarolik jamiyati instituti bo'ladimi, jamoat tashkiloti bo'ladimi, u davlat boshqaruv organlari tomonidan, siyosiy striotipda ijobiy qabul qilinadi, o'zaro yon bosish va hamkorlik mexanizmiga asoslangan ijtimoiy-siyosiy jarayonlarni olib borishda o'z ifodasini topadi.

XIX asr oxiri va XX asr boshlarida davlat va fuqarolik jamiyati o'rtasidagi munosabatlarni rivojlantirishga oid turlicha fikr va qarashlar g'arblik olimlar I.Kant, A.Smit asarlarida o'zining ma'lum ma'noda yetarlicha ahamiyatini topdi. Mazkur olimlar birinchilardan bo'lib, ijtimoiy mehnat munosabatlaridagi ijtimoiy hamkorlik konsepsiyasini yanada rivojlantirishga asos yaratdilar.

Yuqoridagilar bilan birga, xorijiy mamlakatlarning ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy-huquqiy soha olimlari ham (J.Keyns, F.Xayek, J.Gelbrayt, J.S.Mill, Dj.Koen, E.Arato, F.Shmitter, L.Dyugi va

M.Oriu kabilar) davlat va fuqarolik jamiyati o'rtasidagi hamkorlik g'oyasini ilmiy asoslashga, uni yanada rivojlantirishga hissa qo'shgan edi.

Ularda jamiyatda davlat va fuqaro o'rtasida hamkorlik aloqalari yetarli ravishda amalga oshirilsa, ular o'rtasida ijtimoiy muvozanat ta'minlanadi, fuqarolarning fuqarolik huquqi va axloqiy-me'yoriy talablari bajarilishini kuzatish mumkin bo'ladi.

Xususan, davlat va fuqarolik jamiyatining o'zaro munosabati, ular o'rtasidagi hamkorlikning mohiyati va chegaralari T.Gobbs, J.Lok, J.Russo, V. fon Gumbold, G.Gegel, I.Kant va boshqa olimlarning «jamoat shartnomasi», «xalq suvereniteti», «mahalliy o'zini o'zi boshqarish», «fuqarolarning axloqiy-meyoriy xulqi» va boshqa nazariy konsepsiyalarda muayyan darajada o'z ifodasini topgan¹.

Mazkur konsepsiyalar mohiyatan fuqarolarning jamiyatdagi roli va mavqeini ko'rsatib bersa-da, aslida davlat va fuqarolik jamiyati birlashmalarining o'zaro aloqalari, mushtarak maqsadlari tamoyilini tashkil etadi.

Fuqarolar ijtimoiy faoliyatining ajralmas qismi bo'lgan o'z-o'zini tashkil etish va o'z-o'zini anglash ta'sir qilishi mumkin va kerak, bunday ta'sir faqat targ'ibot bilan cheklanib qolmasligi kerak. Bu muammoni ikkita asosiy pozitsiyadan hal qilish mumkin: tashqi ta'sir (boshqaruv) orqali; fuqarolarning o'z-o'zini rivojlantirish va o'zini o'zi tashkil etishini rag'batlantirish (fuqarolarning o'zini o'zi rivojlantirish va mustaqil faoliyati uchun shart-sharoitlar yaratish)dan iborak ekanligini ta'kidlashadi².

G.Gegel esa, fuqarolik jamiyatining shakllanishi va taraqqiy etishi bevosita davlat ichki tizimiga bog'liq, deb hisoblaydi. Chunki davlat fuqarolik jamiyatini rivojlantirishga mas'ul bo'lib, faqat davlat atrofida va ichidagina fuqarolik jamiyati institutlari rivojlanishini ta'minlaydi. Bu qarashlar uning quyidagi fikrlarida ham aks etganini kuzatish mumkin: «davlat fuqarolik jamiyati mavjud bo'lishi va uni ta'minlash maqsadini hisobga oladi, fuqarolarning shaxsiy va mulkiy erkinligi ta'minlaganidek, davlatda ham fuqarolik jamiyati manfaatlari qo'llab-quvvatlanadi»³.

“Fuqarolik jamiyati deganda fuqarolarning shaxsiy va guruh manfaatlarini ko'zlovchi nodavlat xususiy uyushmalarining umumiyliги tushuniladi”, – deydi rossiyalik soha olimlari A.S.Turgayeva, A.YE.Xrenova, – qonun fuqarolik jamiyatining davlat bilan o'zaro munosabatlaridagi manfaatlarining umumiy kafolati sifatida ishlaydi”.

Liberal an'ana tarafdorlari shaxsning tabiiy va ajralmas huquqlari to'g'risidagi tezisdan kelib chiqadilar; ularning sharhida fuqarolik jamiyati va ijobiy qonunlarning manbai sifatida fuqarolik jamiyatining davlat hokimiyatini cheklash uchun barcha asoslar mavjud. Fuqarolik jamiyati va qonun ustuvorligi nazariyasi o'rta asr teokratiyasi idealiga qarshi bo'lgan va shakllanib, dunyoviy va huquqiy tamoyillarga asoslandi.

Huquqiy davlat konsepsiyasi zamonaviy siyosiy va huquqiy fikrning umumiy sivilizatsiyasida markaziy o'rinni egallaydi, chunki u bunday davlat tuzilishini konseptual rivojlantirish va qurishni o'z ichiga oladi, bunda shaxs va davlat o'rtasidagi munosabatlar qonun asosida qurilishi va o'zaro o'zboshimchalikni istisno qilishi kerak”⁴.

Bizning jamiyatda ham davlat va fuqarolik jamiyat o'rtasidagi munosabatlar, o'zaro hamkorliklar borasida bir qancha olimlar, ijtimoiy soha mutaxassislarining o'ziga xos qarashlari ilgari suriladi.

¹ QARANG: ЯКУБОВ Ш. ДАВЛАТ ВА ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИ ИНСТИТУТЛАРИ ҲАМКОРЛИГИНИНГ ҲУҚУҚИЙ МЕХАНИЗМЛАРИ / МОНОГРАФИЯ. –Т.: «LESSON PRESS» НАШРИЁТИ, 2018. –Б. 7-8.

² Волкова Н.В., Волкова Н.В., Гусева Л.А. Гражданская активность как зеркало политических, духовных и культурных ценностей общества // Современные проблемы науки и образования. –2013. –№5/; <https://science-education.ru/ru/article/view?id=10681>.

³ Qarang: Гегель Г. Философия права. Пер. с нем.: Ред. и сост. Д.А.Керимов и В.С.Нерсисянц; Авт. вступ. ст. и примеч. В.С.Нерсисянц. –М.: Мысль, 1990. –С. 279.

⁴ Qarang: Политология: Учебное пособие / Под ред. А.С.Тургаева, А.Е.Хренова. –СПб.: Питер, 2005. –С. 165-166.

Siyosiy manbalarda ham davlatning asli mohiyati siyosiy tashkilot sifatida olinib, o'z ichidagi jamoat tashkilotlari va fuqarolari o'rtasida ijtimoiy hamkorlik kechishini nazoratga oladi.

Siyosatshunos olim M.Qirg'izboyev davlat va fuqarolik jamiyati o'rtasidagi munosabat, xususan, tiyib turish yoki bo'lmasa, muvozanat saqlab turishi kutilgan natijasini bermasligi mumkinligini uqtiradi. Uning ta'kidicha: "Fuqarolik jamiyati institutlarining davlat hokimiyati institutlari bilan muvozanat saqlashi, jamiyat institutlarini davlat organlaridan mustaqil faoliyat ko'rsatishida jamiyat va davlatni rivojlantirish omillaridan eng asosiysi, bu – siyosiy plyuralizmdir. Jamiyatda plyuralizmning yetishmasligi oqibatida fuqarolik jamiyati institutlarini davlat tizimi «yutib» yuborishini tarix o'z vaqtida isbotlab bergan"¹. Ayna shu ma'noda bizning jamiyatda siyosiy plyuralizm fuqarolik jamiyati institutlari faoliyati tartibga solinishi, rivojlanishi va keng quloch yozishi uchun bir qator meyoriy asoslarni belgilab olishni nazarda tutdi. Xususan, yangi tahrirdagi Asosiy Qonunning 12-moddasida quyidagicha bayon etiladi: «O'zbekiston Respublikasida ijtimoiy hayot siyosiy institutlar, mafkuralar va fikrlarning xilma-xilligi asosida rivojlanadi. Hech qaysi mafkura davlat mafkurasi sifatida o'rnatilishi mumkin emas»².

Bir qancha mahalliy soha olimlarining qarashlarida davlat va fuqarolik jamiyati institutlari o'rtasidagi o'zaro munosabat mo'tadillik kasb etishi zarur, ekanligi nazarda tutiladi.

"...Davlat va fuqarolik jamiyati o'zaro bir-birini to'ldiradi. Komillikka erishgan fuqarolik jamiyatisiz to'laonli huquqiy davlatchilikni barpo etib bo'lmaydi, zero ongli erkin fuqarolargina ijtimoiy hayotni to'g'ri tashkil etishga qodir. Shunday qilib, fuqarolik jamiyati erkin individ va davlat o'rtasida bog'lovchilik vazifasini o'tar ekan, davlat fuqarolarning huquq va erkinliklarini amalga oshirishga sharoit yaratish orqali ijtimoiy beqarorlikning oldini olishga mas'uldir"³.

Bugungi kunda erkin faoliyat olib borayotgan fuqarolik jamiyati institutlari tom ma'noda erkin fuqarolar manfaatlarini himoya qilishda davlat organlari bilan o'zaro kelishuv-ijtimoiy hamkorlik leniyalarini mustahkamlashga harakat qilishi ham siyosiy jarayonlarning bir maromda kechishini ta'minlaydi. Zotan, fuqarolik jamiyati jamiyatda ustuvorlik kasb etgan sharoitdagina davlatda byurokratik to'siqlarni yengib o'tishga kuchlu vosita bo'la oladi.

Negaki, byurokratik rejim amalda bo'ladigan jamiyatda fuqarolar manfaati o'z mazmun-mohiyatini yo'qotadi, fuqarolarning jamoat birlashmalariga bo'lgan ishonchi ham yo'qoladi. Shu bois ham fuqarolik jamiyati barqaror rivojlanib borayotgan jamiyatlarda davlatning byurokratik amali cheklanishi kuzatiladi. Ijtimoiy, iqtisodiy va ma'naviy sohalar bir mavqeda va mutanosiblikda rivoj topib boradi.

Fuqarolik jamiyati institutlari jamiyatdagi mavjud ijtimo-iqtisodiy, madaniy-ma'rifiy sohalarni qamrab olishi kerak buladi. Talabi ham shunda o'z mohitini topadi.

Fuqarolarning jamiyatdagi boshqaruv jarayonlarida ishtirok etish darajasi, ko'p jihatdan ularning amalga oshirilayotgan siyosiy jarayonlar, davlat strategiyasi maqsadlari va uning asosiy yo'nalishlarini qanday darajada aniq tasavvur etishlariga bevosita bog'liq bo'ladi.

Shunda ularning faoliyati davlat va umummillat manfaatlarini bilan uyg'un holda namoyon bo'ladi, har bir fuqaro o'z huquq va erkinliklarini mamlakat ozodligi, uning istiqboli bilan bog'lagan holda uyg'un ko'radi. Fuqaroning burchi bilan erkinligi o'zaro uyg'unlashadi. Ular o'z xohishlari asosida birovning ta'zyiqida emas, balki ongli ravishda demokratik jarayonlarda ishtirok etadi⁴, deydi siyosatshunos olim B.Omonov.

¹ Qirg'izboyev M. Ўзбекистонда фуқаролик жамияти институтларининг шаклланиши ва ривожланиши. Сис.ф.ан.док. ...дисс. –Т.: –Б. 123.

² Yangi tahrirdagi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi (2023-yil 30-aprel). Elektron manba: Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 01.05.2023-y., 03/23/837/0241-son.

³ Фуқаролик жамияти асослари: ўқув қўлланма / А.Жалилов, У.Муҳаммадиев, Қ.Жўраев ва бошқ. –Т.: 2015. –Б. 65.

⁴ Омонов Б.А. Жамиятни модернизациялашнинг концептуал асослари. Монография. –Т.: "Aloqachi", 2019. –Б. 152-153.

Demokratik jarayonlar amalda haqqoniy va real kechishi fuqarolarning demokratiya talablaridan kelib chiqib faoliyat olib borishi va siyosiy jarayonlarga ishtirok etib borishida yaqqol ko'rinadi. Bunda siyosiy institutlar va jamoat tashkilotlari faoliyati integratsiyalashuvi muhim omil hisoblanadi.

Demokratik qadriyatlar va tamoyillarni yoqlab chiqadigan, fuqarolik jamiyatning ijtimoiy-siyosiy segmentini o'zia umumalashtirgan davlat va jamiyatda fuqarolar manfaati birlamchi pog'ona chiqadi, boshqaruv va jamoat hamkorligi faollashib, jamiyat a'zolarining faol ishtiroki ta'minlanadi.

Yangi islohotlar davrida, aynan yuqorida ta'kidlab o'tilgan jarayonlarni jadallashtirish, fuqarolarning davlat boshqaruviga bo'lgan ishonchini orttirish, hamda fuqarolik jamiyati institutlar va davlat boshqaruv hokimiyati o'rtasida ijtimoiy aloqalarni kengaytirish strategik maqsad va muhim chora-tadbirlarning debochasini tashkil etdi.

Buni O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning "Biz mamlakat hayotiga doir har bir qarorni xalqimiz bilan maslahatlashib, bevosita muloqot asosida qabul qilmoqdamiz. "Xalq davlat idoralariga emas, balki davlat idoralari xalqimizga xizmat qilishi kerak" degan g'oya bu borada faoliyatimiz mezoniga aylanmoqda"¹, degan ta'kidi orqali ham izohlash mumkin.

Qabul qilingan davlat va hududiy dasturlar doirasida odamlarni o'ylantirayotgan, kundalik tashvishlari bilan bog'liq muammolar yechimini topish bo'yicha aniq maqsadga yo'naltirilgan chora-tadbirlar ko'rildi. Davlat va jamiyat o'rtasidagi muvozanatni ta'minlash, davlat boshqaruviga yangicha uslublarni joriy etish ishlari hamda jamiyat boshqaruvini takomillashtirish, shuningdek, odamlarga munosib turmush sharoitlarini yaratish bilan bog'liq vazifalar samarali tarzda amalga oshirildi. Eng asosiysi, jamiyat hayotining barcha sohalarini yanada erkinlashtirish va isloh qilish jarayonlari izchil davom ettirildi. Qaysi soha yoki tarmoqda bo'lmasin, dolzarb muammolar aholi bilan ochiq muhokama qilinib, ularning yechimini topishga erishildi. Barcha qarorlarni xalqning fikr-mulohazalari va murojaatlari asosida qabul qilish esa, islohotlarning tez va samarali amalga oshirilishida muhim ahamiyat kasb etdi².

Xususan, 2017-yilga kelib, ayrim ijro etuvchi hokimiyat organlari va xo'jalik boshqaruvi organlarining zamonaviy talablarga javob bermaydigan institusional asoslari va ular faoliyatining prinsiplari o'tkazilayotgan islohotlarni to'liq ro'yobga chiqarishga hamda qo'yilgan maqsadlarga erishishga to'sqinlik qilayotganligi, qolaversa, iqtisodiyot tarmoqlari va ijtimoiy sohani modernizatsiyalash, hududlarni har tomonlama rivojlantirish, aholining hayot darajasi va farovonligini yuksaltirish bo'yicha davlat siyosatini muvaffaqiyatli amalga oshirishga to'sqinlik qiluvchi qator tizimli muammo va kamchiliklar bartaraf etish, innovatsion rivojlanishning zamonaviy umumjahon tendensiyalarini hisobga olgan holda davlat boshqaruvi tizimining samaradorligini oshirish maqsadida O'zbekiston Respublikasida Ma'muriy islohotlar konsepsiyasi³ning tasdiqlanishi bevosita "Xalq davlat idoralariga emas, davlat idoralari xalqimizga xizmat qilishi kerak" degan ulug'vor g'oyani so'zsiz amalga oshiruvchi islohotlar mezonini belgilab berdi.

Vaholanki, davlat va jamiyat boshqaruv mexanizmi takomillashtirish bilan bir qatorda jamiyatdagi mavjud fuqarolik jamiyati institutlari, nodavlat notijorat tashkilotlari faoliyatining rivojlantirib borilishi, olaversa, maqsadli, o'rta va uzoq muddatli strategik rejalarining amalga oshirilishi ularning – davlat va fuqarolik jamiyati o'zaro bir-birini to'ldirishiga olib keladi. Bu, o'z navbatida, fuqarolik jamiyati institutlari integratsiyalashuvining subyektiv jihatlarini ko'rsatib beradi.

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг мамлакатимиз парламенти – Олий Мажлисга Мурожаатномаси. "Халқ сўзи" газетаси, 2017 йил 23 декабрь сони.

² 2017 йил – шиддатли ислохотлар йили. –Т.: "Адолат", 2017. –Б. 4.

³ Qarang: Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 8 сентябрдаги ПФ-5185-сон Фармони. [Elektron manba:] https://lex.uz/pages/forpda.aspx?lact_id=3331174.

Qolaversa, shuni alohida ta'kidlash kerakki, davlat organlari bilan fuqarolik jamiyati institutlari turli mazmundagi hamkorlikka qadam quyar ekan, ular huquqning teng subyektlari sifatida maydonga chiqishadilar.

Qolaversa, davlat boshqaruv organlari va jamoat tashkilotlari o'rtasida o'zaro ko'prik yuzaga kelmas ekan, hech qanaqa ijtimoiy hamkorlik va kelishuv haqida so'z bo'lishi mumkin emas. Davlat boshqaruv tizimi ma'lum bir statuslarini, me'yorlarini jamoat tashkilotlariga o'tkazgan taqdirdagina fuqarolarning davlatga va boshqaruv tizimiga bo'lgan ishonchi ortadi.

Gerbert Spenserning ta'kidlashicha, yaxlit va organik modelga ko'ra, ijtimoiy institutlar inson tanasining a'zolariga o'xshashdir. Har bir a'zo o'z vazifasiga ega bo'lib, uning amalga oshirilishi butun tananing farovonligiga hissa qo'shadi va hech biri boshqalardan mustaqil ravishda mavjud bo'lolmaydi. Shunday qilib, inson tanasi yashashni davom ettirish uchun, ovqat hazm qilish uchun oshqozonga tayanadi, ammo oshqozon tanadan yoki boshqa organlardan, masalan, yurakdan mustaqil ravishda mavjud bo'lolmaydi¹. Bu o'rinda umuman jamiyatning farovonligi uchun faqat boshqaruv va huquqiy organlarning o'zigina emas, ijtimoiy-ma'naviy institutlar, fuqarolik jamiyatining o'zaro hamkorligi va ta'siri ham nazarda tutilmoqda.

Ijoiy va samarali harakat ijtimoiy hamkorlikning o'ziga xos shakli va xosilasi, deyish mumkin. Bugungi globallashgan, raqamli texnologiyalar jamiyatning barcha sohalariga shiddat bilan kirib kelayotgna zamonda jamiyat taraqqiyotini faqat davlat va fuqarolik jamiyat institutlari o'rtasida kechadigan ijtimoiy hamkorlik asosida ko'rish mumkin bo'ladi.

Ijtimoiy sheriklikning nazariy konseptual asoslari ijtimoiy birdamlik, ijtimoiy kelishuv asosida shakllanadi. Xususan, bir qancha olimlar: "Ijtimoiy sheriklik – bu davlat hokimiyati organlari va fuqarolik jamiyati institutlarining o'zaro hamkorligi va manfaatlarini uyg'unlashtirish asosida jamiyatda mavjud bo'lgan muayyan ijtimoiy muammolarni hal etishga qaratilgan muloqot hamda konsensusga kelish tizimidir"², deya ta'kidlashadi. Bizning nazarimizda, ijtimoiy shekrlilik muayyan tizim sifatida ma'lum bir qadriyatlar, ma'naviy va madaniy asoslar, qolaversa, jamoaviy kelishuv asoslaridan kelib chiqadi.

Respublikamizning "Ijtimoiy sheriklik to'g'risida" Qonunida ijtimoiy sheriklik subyektlari haqidagi 3-bobida shunday deyiladi: "Ijtimoiy sheriklik davlat organlarining nodavlat notijorat tashkilotlari va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlari bilan mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish dasturlarini, shu jumladan, tarmoq, hududiy dasturlarni, shuningdek normativ-huquqiy hujjatlarni hamda fuqarolarning huquqlari va qonuniy manfaatlariga daxldor bo'lgan boshqa qarorlarni ishlab chiqish hamda amalga oshirish borasidagi hamkorligidir"³.

Ijtimoiy sheriklik tushunchasi ilk marta Xalqaro mehnat tashkiloti hujjatlarida keltirilgan. XXI asr boshlariga kelib, xususan, 2020-yilda Yoxannesburgda Barqaror rivojlanish bo'yicha Butunjahon sammiti hukumat va jamoat tashkilotlari hamda biznes o'rtasidagi 300 dan ortiq sheriklik aloqalari haqida e'lon qilinadi. Qolaversa, 2010-yilga kelib sektorlari sheriklikni rivojlantirishga qaratilgan bir nechta tashkilot va loyihalar vujudga keladiki, ular qatoriga Yevropa Ittifoqi "LIDER+" dasturi, Afrika mamlakatlarida BMTning taraqqiyot dasturi (UNDR) va BMTning kapital rivojlanish fondi (UNCDF) kabilarni misol qilib olish mumkin.

Zero, 2014-yilning 5-mayda qabul qilingan "Davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari faoliyatining ochiqqligi to'g'risida"gi, shu yilning 25-sentabrida kuchga kirgan "Ijtimoiy sheriklik to'g'risida"gi Qonun qabul qilindi. "Ijtimoiy sheriklik to'g'risida"gi qonunlariga ko'ra, nodavlat notijorat tashkilotlarni ijtimoiy ahamiyatga molik masalalarni hal qilishda ishtirok etishga samarali jalb qilishning va davlat tomonidan rag'batlantirishning shakllari takomillashtirildi, nodavlat notijorat tashkilotlarini va fuqarolik jamiyatining boshqa

¹ Qarang: Spencer, Herbert, 1971, *Structure, Function and Evolution*, S. Andreski (ed.), London: Michael Joseph. Part 3B-A Society is an Organism. <https://plato.stanford.edu/entries/social-institutions>.

² Муминов А., Нишанбаева Э., Абдухалилов А. Ижтимоий шериклик. Услубий қўлланма. –Т.: Университет, 2018. –Б. 84.

³ Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2014 й., 39-сон, 488-модда.

institutlarini qo'llab-quvvatlash jamoat fondlari orqali NNTlar faoliyatini moliyalashtirish va rivojlantirishning yangi mexanizmlari yaratildi.

O'zbekiston jamiyatida ijtimoiy sheriklikni davlat va «uchinchi sektor» o'rtasidagi hamkorlikning yangi shakli sifatida ko'rish orqali amalda nodavlat notijorat tashkilotlari va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlari rolining yuksalib borishi, ularning davlat organlari bilan o'zaro hamkorligiga ehtiyoj ortib borishidan dalolat beradi.

Qolaversa, O'zbekiston Respublikasining 2019-yil 10-maydagi “Davlat-xususiy sheriklik to'g'risida” Qonunida ham davlat-xususiy sheriklikning asosiy prinsiplari quyidagicha berib o'tilgan: davlat sherigining va xususiy sherikning qonun oldida tengligi; davlat-xususiy sheriklikni amalga oshirishdagi qoidalar va tartib-taomillarning shaffofligi; xususiy sherikni tanlashdagi bahslashuv va xolislik; kamsitishga yo'l qo'yimaslik; korrupsiyaga yo'l qo'yimaslik¹.

Fuqarolik jamiyati institutlari rivojini yangi shakli va mehanizmlarini ijtimoiy sheriklik munosabatlari tasavvur qilish bugungi davrda o'zini oqlamasligi mumkin. Zero, ijtimoiy sheriklik asosida fuqarolar manfaatini himoya qiluvchi tashkilotlar rivojlanadi, zamon moslasha oladi. Buni davlatimiz rahbari o'zining Oliy Majlisga qilgan Murojaatnomasida quyidagicha asoslaydi: “Nodavlat notijorat tashkilotlari va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlari bugungi kunda aholini o'ylantirayotgan muammolarga davlat idoralari e'tiborini qaratib, o'zlarining asoslangan takliflarini berib borishlari maqsadga muvofiq bo'ladi.

Buning uchun mamlakat va hududlar darajasida nodavlat notijorat tashkilotlari bilan ijtimoiy sheriklikni keng yo'lga qo'yib, grantlar va ijtimoiy buyurtmalarni ko'paytirishimiz kerak. Vazirlik va idoralar ham bir chetda tomoshabin bo'lib o'tirmasdan, bunday ijtimoiy hamkorlik ishlarini kengaytirishi lozim”². Davlatimiz rahbari ta'kidlab o'tganidek, ijtimoiy hamkorlik, xususan, ijtimoiy sheriklikni rivojlantirish fuqarolik jamiyati institutlar, umuman, nodavlat notijorat tashkilotlar zimmasiga ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy-m'rifiy islohotlarga mos yangicha ijtimoiy munosabatlar mexanizmlarini ishga solishni ko'ndalang qilib qo'yadi.

“Hozirgi kunda O'zbekistonda ijtimoiy sheriklik munosabatlari hayotga tatbiq etishning asosiy maqsadi davlat va fuqarolik jamiyatlari o'rtasida katta ijtimoiy ahamiyatga molik dasturlarni amalga oshirishda o'zaro hamkorlikni ta'minlashdir”³. Zotan, ijtimoiy sheriklik jamiyatning gorizantal va vertikal, vertikal va gorizantal tartibdagi boshqaruv funktsiyalarni bajaruvchi institutlarning o'zaro hamkorligini belgilab beradi.

Ijtimoiy sheriklikning ahamiyati shundaki, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish dasturlarini amalga oshirish, jamiyat a'zolarining huquq va erkinliklari, manfaatlarini himoya qilishda nodavlat tashkilotlarining davlat tuzilmalari bilan o'zaro munosabatlari kuchaytirishga, yangi va samarali ijtimoiy dasturlar ishlab chiqib, uni amaliyotga joriy etishga xizmat qiladi.

Har qanday jamiyat o'zining strategik boshqaruv tizimlarini tub negizida o'z mamlakati fuqarolari manfaatlari va xohish-istaklarini bajarish talabi bilan hamohang tarzda olib boradi. Bu o'z o'zidan mamlakatni rivojlantirishda jamiyatda mavjud fuqarolik jamiyati institutlarning ham obyektiv, ham subyektiv jihatdan integratsiyalashuviga bevosita bog'liq bo'ladi.

Umuman olganda, davlat va jamiyat boshqaruv mexanizmi takomillashtirish bilan bir qatorda jamiyatdagi mavjud fuqarolik jamiyati institutlari, nodavlat notijorat tashkilotlari faoliyatining rivojlantirib borilishi hamda maqsadli rejalar, o'rta va uzoq muddatli strategik rejalarining amalga oshirilishi ularning – davlat va fuqarolik jamiyati o'zaro bir-birini to'ldirishiga olib keladi.

Bu, o'z navbatida, fuqarolik jamiyati institutlari integratsiyalashuvining subyektiv jihatlarini ko'rsatib beradi. Shu jihatlariga e'tibor qaratganda masalaning ikkinchi tomoni ham

¹ Qarang: Ўзбекистон Республикасининг 2019 йил 10 майдаги “Давлат-хусусий шериклик тўғрисида” ЎРҚ-537-сон Қонуни. [Elektron manba:] <https://lex.uz/docs/4329270>.

² [Elektron manba:] <https://uza.uz/uz/posts/zbekiston-respublikasi-prezidenti-shavkat-mirziyeevning-oliy-25-01-2020>.

³ Якубов Ш. Давлат ва фуқаролик жамияти институтлари ҳамкорлигининг ҳуқуқий механизmlари. / Монография. – Т.: «LESSON PRESS» нашриёти, 2018. –Б. 99.

yuzaga chiqadi, ya'ni fuqarolik jamiyati institutlarining boshqa jamoat birlashmalari hamda jamiyat a'zolari manfaatlarini himoya qilishidagi hamkorligi obyektiv jihatlarni yuzaga chiqarib, jamiyatda bo'layotgan ijtimoiy-siyosiy jarayonlarga bevosita aloqadorlikni anglatadi. Bunda, fuqarolik jamiyati institutlari rivojini yangi shakli va mezanizmlarini ijtimoiy sheriklik munosabatlarisiz tasavvur qilish bugungi kunda o'zini oqlamasligi mumkin. Zero, ijtimoiy sheriklik asosida fuqarolar manfaatini himoya qiluvchi tashkilotlar rivojlanadi, zamonga moslasha oladi.

GLOBAL BOSHQARUV VA JAMIYATNING OMMA-ELITAR TUZILISHI

Qodirov Davronbek Hoshimovich

BuxDU,dotsent, f.f.d. (DSc),

+998914030805

Globallashuv davrida eng ko'p savol tug'diradigan masala bu adolatli jamiyatdir. Mutaxassislar insoniyat tarixi yolg'on mafkuralar asosida ma'lum bir elitaga xizmat qildirilmoqda degan fikrlarni keltirmoqdalar. Bu o'z o'rnida omma-elitar jamiyat tuzilishi to'g'risidagi qarashlarni keltirib chiqaradi. Globalistlar kim va kimlar uchun ular xizmat qiladi? Nega mingyillar davomida ba'zi bir jamiyatlarda haliyam insondagi qullik dunyoqarashi o'zgarmadi, degan savollar faylasuf va siyosatchilar aqlini junbushga keltirib keladi. Yapon yozuvchisi va faylasufi Ryunoske Akutagava shunday deydi: "Qullikni yo'qotish qullik ongini yo'qotish demakdir. Biroq bizning jamiyat qullik ongisiz bir kun ham yashay olmaydi".

Omma-elitarizm bu muayyan bir jamiyatning ierarxik piramidal tuzilishi bo'lib, unda jamiyatning yuqori qatlami jamiyatning quyi qatlamdagilarning insoniy qadr-qimmatini tan olmaydi. Bunday tuzilishga ega jamiyat vujudga keltiradigan madaniyat insonning ijodiy va genetik jihatdan shartli salohiyatini namoyon qilishga to'sqinlik qiladi. Buning natijasida ko'pchilik turmush darajasi past bo'lgan omma holatiga sun'iy ravishda tushiriladi.

Omma-elitarizمنى qo'llab-quvvatlaydigan dunyoqarashga eng yorqin misol Hindistondagi kasta tizimi hisoblanadi. U yerda bir kastadan boshqasiga umuman o'tib bo'lmaydi. Hindistonda qariyb 500 million kishi butkul qashshoqlikda kun kechiradi. Ular qo'l tekizib bo'lmaydiganlar kastasi yoki little people, ya'ni kichik odamlar sinfiga kiradi. Eng qizig'i bu odamlar bunday tartibni jamiyatda o'z mavjudliklarining yagona imkoni deb hisoblaydilar. Bundan boshqa turmush tarzi yo'q deb biladilar. Ushbu misoldan dunyoqarash mingyillab mobaynida ko'plab insonlar avlodi hayotini naqadar belgilashi ko'zga tashlanadi.

Ma'lum bir kuchlar insonlar Yer yuzida adolatli jamiyat qurish imkoniyati to'g'risida o'ylamasliklari uchun maxsus "Utopiya" atamasini o'ylab topganlar va unga aql uchun to'siq sanalgan illyuziya, ya'ni bir ro'yo mazmunini baxsh etganlar. Bularning barchasi xayolot mahsuli va fantastlarning ertaklari deganlar. Shu bilan birga odamlar global boshqaruv hodisasini tahlil etmasliklari uchun "Fitna" va "Konspirologiya" atamaları vujudga kelgan hamda joriy etilgan. Bu ham ushbu mavzuda mushohada qiladiganlarni ustidan kulish uchun o'ylangan. Shunday qilib, har bir individni yoshligidanoq bu hayotdagi mavjudlikning imkonsizligiga ishontira turib, quyidagi madaniy me'yorlar insonlarga singdirilgan: "Taqdirdi o'zgartirib bo'lmaydi", "Hayot bu iztirob, biz sabr etmog'imiz kerak", "Hayotdan barcha narsani ol!", "To'rt kunlik dunyo", "Hayot qisqa!", "Bizdan keyin dunyo oxiri bo'lmaydimi".

Omma-elitar madaniyat shunday tuzilganki, unda odamlarning ma'lum bir shakldagi xulq-atvor modellari mavjud. Shu qatorda oldindan shaxslarning funksional roli va o'rne u yoki bu axloq va sifatlar bilan belgilab berilgan. Bularni individ istalgan odamlar birlashmasi ichida qabul qilib qo'llashi mumkin. Bunday algoritmika madaniyatning barcha unsurlari orqali o'tadi: OAV, kinofilmlar, teatr, kitob, urf-odat va an'analar hamda shu kabilar. Agar inson shakllangan madaniyat tomonidan o'rnatilgan qoida, tafakkur va harakatlardan chetga

chiqsa, bunday harakat omma tomonidan har tomonlama qoralanadi. Bu holatda kishi vijdon amri bilan ish qilayaptimi yo o'ylayaptimi buning ahamiyati yo'q.

Bu xususan juftlik munosabatlari mafkurasida namoyon bo'ladi. Masalan, ko'pincha shunday fikrlar jaranglaydi: "bu seni aqling yetadigan ish emas!", "o'z o'rningni bil!". Bu haqda odatda o'z o'rnini bilmagan kishilar boshqalarga eslatadilar. Jamiyatning ko'pgina boshqa a'zolari esa o'zaro bir-biri bilan bog'liq bu iboralarni ishlatadilar: "men kichkina odamman", "bizning ishimiz bo'ysunish", "ishimiz ishni bajarish". Ya'ni omma-elitarizm ijtimoiy qabul qilingan ozchilikning istagan narsasini qila olishi mumkinligi va ko'pchilikning atrofda yuz berayotgan narsani o'ylamaslik va loqaydlik huquqiga egaligi tufayli mavjuddir.

Omma-elitar jamiyatda yashashning mazmuni bu lazzatlanishdir: "Lazzat bo'lsa – hayot bor, lazzatlanish yo'qmi, hayot ham yo'q". Omma-elitar axloqli jamiyatda hayotning ushbu prinsipini buzuvchi "elita" singdiradi. Chunki aynan shu elita omma orasidagi modaning yaratuvchisi va asoschisi hisoblanadi. Biroq uning o'zi ham hayotni ko'r-ko'rona yashash va mehnatkash xalqning tanasida parazit tarzda turmush kechirishdan boshqa narsa uchun foydalanilmaydi.

Globalist siyosatchi mutaxassislar tomonidan inkor etiladigan yana bir muhim jihat bor – bu elita va qolgan aholi o'rtasida o'zaro munosabatlar masalasi hisoblanadi. Ularning ko'pchiligi omma uchun quyidagi narsalarni taklif qilmoqdalar: chaqiriq bilan ko'chaga chiqish, farzand ko'rish, o'z ishi bilan shug'ullanib, boshqaruvga aralashmaslik. Bunda kelajakda jamiyat qanday tuzilishga ega bo'ladi degan masala ular tomonidan chetlab o'tiladi. Ular "Bizda sizlarsiz ham masalani hal etadigan odamlar bor", "siyosat iflos ish, o'zlaringizni loyga botishingiz shart emas" qabilida ish tutadilar.

G'arb sotsiologiyasida ijtimoiy stratifikatsiya masalasi jamiyatning iqtisodiy, siyosiy va madaniy jihatdan qatlamlarga bo'linishini anglatadi. Bu tizim odatda ierarxik piramida shaklida tasvirlanadi. G'arbdagi klassik ijtimoiy piramida, ayniqsa, M. Veber va zamonaviy sotsiologlar talqinida quyidagi asosiy qatlamlardan iborat:

1. Yuqori qatlam (Upper Class) — "Elita"

Piramidaning eng uchida joylashgan bo'lib, aholining taxminan 1-3% qismini tashkil etadi. Unga yirik korporatsiyalar egalari, merosxo'r aristokratlar, yuqori martabali siyosatchilar kiradi. Ular nafaqat katta boylikka, balki jamiyatning rivojlanish yo'nalishini belgilab beruvchi qaror qabul qilish kuchiga ega.

2. Yuqori o'rta qatlam (Upper Middle Class)

Aholining taxminan 15-20% qismi. Unga muvaffaqiyatli tadbirkorlar, yuqori malakali mutaxassislar (shifokorlar, huquqshunoslar), yirik menejerlar kirib, ular oliy ma'lumot va professional nufuzga ega. Ular tizimning barqarorligini ta'minlovchi intellektual qatlam hisoblanadi.

3. Quyi o'rta qatlam (Lower Middle Class)

Aholining taxminan 30-35% qismini tashkil etadi. Ularga o'rta va kichik bo'g'in boshqaruvchilari, o'qituvchilar, davlat xizmatchilari, malakali texnik xodimlar kiradi. Ular barqaror daromadga ega, lekin jamiyat boshqaruviga ta'siri kam.

4. Ishchilar qatlami (Working Class)

Aholining taxminan 30% atrofida bo'lib, unga zavod-fabrika ishchilari, xizmat ko'rsatish sohasi xodimlari (sotuvchilar, haydovchilar) kiradi. Odatda jismoniy mehnat bilan shug'ullanadilar va iqtisodiy inqirozlarga eng tez ta'sirlanadigan qatlam sanaladilar.

5. Quyi qatlam (Lower Class / Underclass)

Piramidaning asosi, aholining 15-20% qismi. Ularga ishsizlar, vaqtinchalik mehnat bilan shug'ullanuvchilar, ijtimoiy yordamga muhtoj qatlam kiradi. Bular "omma" yoki "kichik odamlar" toifasiga yaqin bo'lib, ijtimoiy liftlardan foydalanish imkoniyati eng past guruhdir.

G'arb tizimida (nazariy jihatdan) bir qatlamdan ikkinchisiga o'tish (masalan, ta'lim yoki tadbirkorlik orqali) mumkin, lekin amaliyotda "yuqori elita" guruhi yopiq xarakterda

bo'lishi ko'p kuzatiladi. So'nggi yillarda G'arbda o'rta qatlamning qisqarishi va boylar bilan kambag'allar o'rtasidagi farqning keskinlashishi asosiy muammo sifatida ko'rilmogda.

Kelajakda jamiyat tuzilishi va undan omma-elitarizmni tag-tomiri bilan yo'qotish borasidagi masala eng dolzarb sanaladi. Bu vazifa yechimi yo'llarini e'lon qilmay turib, globalistlar ishonuvchan ommaga bo'sh kataklardagi oddiy piyoda o'rnini egallashni taklif qiladilar. Shunday qilib, ularning vazifasi shaxmat doskasidagi bo'sh o'rinlarni to'ldirish sanaladi va shu bilan birga odamlar ongini axmoq qilishdan iboratdir. Bu yo'l bilan ular parda ortidagi xo'jayinlari uchun jamiyatning quldorchilik tuzumini saqlaydilar. Xullas birinchi navbatda aholida huquqiy ong va siyosiy madaniyatni shakllantirish asosiy vazifalardan biri bo'lib qoladi.

Xulosa qilib aytganda, omma-elitar jamiyat tuzilishi insoniyatning ijodiy va intellektual salohiyatini cheklashga qaratilgan sun'iy ierarxiya bo'lib, u nafaqat iqtisodiy qaramlik, balki chuqur ildiz otgan "qullik ongi" orqali yashab kelmoqda. Global boshqaruv kuchlari "utopiya" yoki "konspirologiya" kabi tushunchalar yordamida adolatli tuzum haqidagi fikrlarni ro'yoga chiqarib, ommani shunchaki iste'molchi va itoatkor "piyoda" holatida tutib turishdan manfaatdordir. Bunday ma'naviy va ijtimoiy zanjirlarni parchalashning yagona yo'li — jamiyatda yuksak huquqiy ong va siyosiy madaniyatni shakllantirish, inson qadrini lazzatlanishdan ustun qo'yuvchi haqiqiy ma'rifatga erishishdir.

Foydalanilgan adabiyot:

1. Рюноске Акутагава. Аһмоқнинг ҳаёти (һикматлар ва афоризмлар тўплами). Новеллалар. — Тошкент: "Янги аср авлоди", 2017. -Б.180-185.
2. Бауман З. Глобализация. Последствия для человека и общества / Пер. с англ. — М.: Издательство «Вес Мир», 2004. –Б.102–115.
3. Giddens, A. (2013). Sociology. Cambridge: Polity Press. (Chapter on Stratification and Class). - PP. 460–465.

СИЁСИЙ ЖАРАЁНЛАРДА PR ТЕХНОЛОГИЯЛАРИНИНГ ЎРНИ

с.ф.ф.д. (PhD)

Йўлбарсхўжаев У.Ш.

Бугунги кунда жаҳоннинг кўплаб давлатларида жамоатчилик билан алоқаларни самарали йўлга қўйиш, ноодатий усуллардан фойдаланиш ва коммуникация жараёнларини такомиллаштиришга катта эътибор қаратилмоқда. Мазкур соҳада кўплаб илмий ишлар амалга оширилмоқда. Айниқса, сўнгги йилларда Россияда ва бошқа мамлакатларда PR бўйича илмий изланишлар фаоллашди. Маълумотларга кўра, ҳар йили дунё бўйлаб 100 мингдан ортиқ PR кампаниялари ўтказилади.

Жамоатчилик билан алоқалар ташкилотлар, давлат идоралари ва сиёсий субъектлар фаолиятида ижобий имиж яратиш, жамоатчилик фикрини шакллантириш ва самарали мулоқот ўрнатишга қаратилган бошқарув функциясидир. У жамоат билан муносабатларни тартибга солиш, ижтимоий ҳамжиҳатликни таъминлаш, низоли ҳолатларни ҳал этиш ва қарор қабул қилиш жараёнида жамоатчилик фикрини ҳисобга олиш имконини яратади.

Статистик маълумотларга кўра, ҳозирги кунда жаҳон PR бозори қиймати деярли 130 миллиард АҚШ долларини ташкил этади. Мазкур соҳа билан шуғулланувчи Европада – 5 226 та, АҚШда – 8 500 та ташкилот мавжуд. Сўнгги 5 йил ичида PR агентликлари 30 % га кўпайган¹.

Мазкур тушунчанинг мазмунига келсак, PR сўзи инглиз тилидаги "Public Relations" сўзидан келиб чиққан бўлиб, унинг маъноси – жамоатчилик билан алоқалар, омма билан муносабатлар демакдир. Шунингдек, у кенгроқ маънода, ташкилот

¹ 70+ Eye-Opening PR Statistics. // <https://www.sortlist.co.uk/datahub/reports/pr-statistics/>

(жамоат бирлашмаси, сиёсий партия, сиёсий лидер) ва жамият вакиллари ўртасида ўзаро алоқа, ҳамкорлик, ҳамжиҳатликни келтириб чиқарувчи, мавжуд муаммолар ва баҳсли ҳолатларни ҳал қилиш жараёнини бошқарувчи, бошқарув аппаратида жамоа фикрини аниқлаш ва таъсир кўрсатишга ёрдам кўрсатувчи, мансабдор шахсларнинг жамият манфаатлари йўлида ҳаракатланишини таъминлашга қаратилган, мавжуд тенденцияларни инобатга олиб бошқарув аппаратининг мослашувчанлик имкониятини оширувчи, илмий услубиятга ва мулоқот қилишнинг этик қоидаларига асосланган махсус бошқарув функцияси ҳисобланади¹.

PR тушунчаси илк бор XX аср бошларида Америкада пайдо бўлган ва авваламбор бизнес соҳасида ишлаб чиқилган коммуникация усули сифатида ривожланган. Мазкур йўналишда университетлардаги дастлабки йўналишлар ҳам айнан АҚШда очилган. Жумладан, 1900 йилда Гарвард университети таркибида – Паблсити Бюро, 1904 йилда Пенсильвания университетида – паблсити офиси, 1918 йилда Иллинойс университети – PR бўйича курслар ҳамда 1922 йилда Нью-Йорк университетида – PR бўйича ўқув дастури жорий қилинган. Умуман олганда, 1930 йиллар АҚШда PR-менежмент алоҳида тармоқ сифатида шаклланиб, жамиятнинг деярли барча сиёсат, савдо, бизнес ва тиббиёт каби соҳаларини қамраб олди. Шу ўринда таъкидлаш жоизки, 1919 йилда АҚШ президенти Вудро Вилсон биринчи жаҳон урушидан сўнг тинчлик келишувларини қўллаб-қувватлаш мақсадида ўз ғояларини АҚШ ва Европа жамоатчилигига етказиш учун PR усулларида фойдаланган.

Замонавий PRнинг асосчиси сифатида ҳам Эдвард Бернайсни (*Edward Bernays*) таъкидлаш мумкин. У жамоатчилик фикрини шакллантириш ва бошқаришда илғор усуллари жорий қилган. У томонидан PR фаолияти тўғрисидаги илк “Crystallizing Public Opinion” номли китоб 1923 йилда чоп этилган.

Бугунги кунда адабиётларда PRнинг 500 га яқин турли хил таърифлари мавжуд. Бу таърифлар санъат, фан, ижтимоий уйғунликка эришиш, ташкилот фаолияти учун қулай ижтимоий муҳитни яратиш амалиёти ва ҳоказоларни ўз ичига қамраб олган. Ўз навбатида, аксарият таърифлар очиқдан-очиқ баҳоловчи, мафкуравий характерга эга бўлиб, замонавий PRнинг етарлича қатъий функционал мақсадларини ўзгача тушунчалар билан келтиради. Аслида, реал коммуникатив амалиёт сифатида PRнинг мақсади у ёки бу тарзда бошқа гуруҳлар, жамоалар, муассасалар ёки аҳоли оммаси фикрига таъсир ўтказиш ва уни бошқаришдан иборат.

PR-технологияларни сиёсат соҳасида қўлланилиши икки йўналишда амалга оширилади. Сайловолди технологиялари – электоратга таъсир кўрсатиш йўли билан, уларни оғдириб олиш. Давлат томонидан амалга ошириладиган PR – аҳолига керакли маълумотларни етказиш орқали, уларнинг давлат сиёсатини қўллаб-қувватлашига эришиш.

“Сиёсат ва давлат бошқарувида жамоатчилик билан алоқалар”² фундаментал асари муаллифлари айнан сиёсий PR-тузилмалар бажариши керак бўлган функцияларни таърифлайдилар. Булар:

- *ижтимоий ҳаракатларни амалга ошириш*: ҳокимиятнинг ташқи дунё билан муносабатларини ўрнатиш ва уларни тартибга солиш, ҳокимият мафкураси ва жозибатор имижини яратиш, ташкилот ва жамият фаолияти ўлароқ ўзини ҳимоя қилиш, яъни хавфсизлиги стратегиясини ишлаб чиқиш, шу мақсадда жамоатчиликка таъсир ўтказиш;

- *сиёсий рақобат курашида муваффақиятни таъминлаш*: кураш стратегияси ва технологиясини ишлаб чиқиш, уни ташкил этиш ва амалга ошириш, сиёсий

¹ Harlow Rex F. Building a Public Relations Definition // Public Relations Review. - 1976, Winter. - Vol. 2, № 4. - P. 36.

² Связи с общественностью в политике и государственном управлении / Под общ. ред. В. С. Комаровского. М.: РАГС, 2001. – С. 51-52.

лидерларга кўмаклашиш, низоларни ҳал қилиш учун сиёсий ва ижтимоий вазиятни яратиш, сиёсий бозорда ғоялар ва етакчиларни илгари суриш;

- *шахснинг ривожланишини, умуммаданий (шу жумладан сиёсий) қадриятларни, ижтимоий-маданий образларни тарғиб қилишни таъминлаш;*

- *омманинг ижтимоий назорати, шахсга таъсири йўналишида:* индивиднинг ҳуқ-атвorigа таъсир кўрсатиш, омманинг ижтимоий онги, кайфиятини бошқариш, ҳокимият тузилмалари ичида тегишли муносабатларни ўрнатиш, уларнинг обрўсини мустаҳкамлаш, ходимлар билан ишлаш.

Шу жиҳатдан, сиёсий PRнинг вазифаси, бир томондан, давлат ва сиёсий органлар, иккинчи томондан, жамоатчилик ўртасида самарали муносабатларни ўрнатишдан иборат. Замонавий жамиятда ҳеч қандай ҳокимият бошқариладиган субъектлар кўз ўнгида легитимлик касб этмасдан муваффақиятли фаолият кўрсата олмайди. PR - ҳокимият ва халқ ўртасидаги муносабатларни тартибга солувчи механизм бўлиб, ҳокимиятнинг легитимлигини (*жамоатчилик эътирофини*) таъминлаш ва жозибадор имижини шакллантиришга қаратилган. Худди шундай, сиёсий партиялар ҳам сайловчилар ишончини қозонмаса, уларнинг қўллаб-қувватлашига умид қила олмайди.

PRнинг функциялари адабиётларда турлича талқин қилинган. Энг батафсил ёндашувни соҳа мутахассиси бўлган С.М. Катлипнинг тадқиқотларида акс этган. У замонавий PRнинг функционал тавсифини беришга ҳаракат қилиб, PR тўққизта асосий вазифани бажариши керак деб ҳисоблайди. Булар:

- 1) PR менежментнинг таркибий қисми бўлиб, мунтазам ва режали тарзда амалга оширилади;

- 2) PR ташкилот ва жамоатчилик ўртасидаги муносабатлар билан шуғулланади;

- 3) PR ташкилот ичида ҳам, ташқарисида ҳам одамларнинг оммавий онги, фикри, муносабати ва хатти-ҳаракатларини мониторинг қилади;

- 4) PR ташкилот томонидан олиб бориладиган сиёсат, у томонидан қўлланиладиган тартиблар (*технологиялар*) ва амалга ошириладиган ҳаракатларнинг жамоатчиликка таъсирини таҳлил қилади;

- 5) PR ташкилот томонидан олиб бориладиган сиёсатнинг у ёки бу элементларини (*ёки жиҳатларини*), у томонидан қўлланиладиган технологияларни ва амалга ошириладиган ҳаракатларни, агар улар ташкилотнинг истиқболлари ва жамоатчилик манфаатларига зид бўлмаса, ўзгартиради;

- 6) PR ташкилот томонидан режалаштирилган сиёсатни амалга оширишнинг янги усуллари, бошқа ташкилотлар ва жамоатчилик билан боғлиқ бўлган технологиялар ва ҳаракатларни синовдан ўтказиш ва маслаҳат беради;

- 7) PR ташкилот ва жамоатчилик ўртасидаги икки томонлама муносабатларни ўрнатади ва доимий равишда қўллаб-қувватлайди;

- 8) PR ташкилот ичида ва ташқарисида одамларнинг фикрлари, муносабатлари ва хатти-ҳаракатларида маълум бир мақсадга қаратилган зарур ўзгаришларни амалга оширади;

- 9) PR доимий равишда ташкилот ва жамоатчилик ўртасидаги янги ёки мавжуд муносабатларга таъсир кўрсатади¹.

PR-кампаниялар муаммони аниқлаштириш, режалаштириш ва дастурлаш, режаларни амалга ошириш ҳамда натижаларни баҳолаш ва тузатишлар киритиш каби босқичларда амалга оширилади. Бугунги кунда сиёсий PRда коммуникация воситалари сифатида телевидение ва радио, Интернет ва ижтимоий тармоқлар, матбуот ва нашрлар ҳамда бошқа оммавий ахборот воситалари кенг қўлланилади.

¹ Юханов Н.С. PR-технологии и политическое консультирование в российской политике: Учеб. пособие. – М.: РУДН, 2008. – 175 с.

Сиёсий жараёнларда одамларнинг фикрлари ва кайфияти жуда муҳимдир, PR уларни изчил ва тўғри йўналтиришга хизмат қилади. Кризисларни юмшатиш ва ҳал этишда муҳимдир. Мавжуд муаммоларни тез ва самарали тарзда ҳал қилиш, нотўғри тушунчаларга барҳам бериш имконини беради. Сиёсий субъектларнинг имижини мустақкамлашда муҳим восита. Ижтимоий платформалар ва оммавий ахборот воситалари орқали сиёсий етакчилар ва партиялар ўз обрўсини сақлаб қолишлари мумкин.

Мазкур йўналишдаги мутахассислар сиёсий PR сиёсий жараёнда муҳим роль ўйнашини таъкидлайдилар. Хусусан, у сайловчилар билан муносабат ўрнатишда муҳим восита ҳисобланади. Сиёсий субъектлар ўз ғоялари, дастурлари ва стратегияларини самарали етказиш учун PR технологияларига таянадилар. Сиёсий рақобатда муваффақият қозонишга ёрдам беради. Яхши ташкил қилинган PR кампанияси орқали рақиблардан бир қадам олдинда бўлиш мумкин. Жамоатчилик фикрини шакллантириш ва бошқаришни таъминлайди. Бугунги кунда сиёсий PR технологияларининг қуйидаги турлари кенг қўлланилади:

- Ахборот коммуникациялари: пресс-релизлар, интервьюлар, матбуот анжуманлари;
- Ижтимоий сўровлар ва мониторинг: жамоатчилик фикрини ўрганиш;
- Кампаниялар ва акциялар: сайлов кампаниялари, хайрия акциялари;
- Роль моделлари яратиш: етакчи ва машҳур шахслар орқали таъсир қилиш;
- Кризис менежменти: муаммоли вазиятларда тезкор ва самарали алоқа ўрнатиш ва бошқалар¹.

Жаҳон тажрибасида, сиёсий PRдан фойдаланган ҳолда мақсадга эришилган ҳолатлар жуда кўп. Масалан, АҚШнинг собиқ президенти Барак Обама 2008 йилги сайлов кампаниясида ижтимоий тармоқлар ва электрон почта орқали миллионлаб сайловчилар билан мулоқот қилган. Бу сиёсий PRда янги давр очди ва замонавий рақамли коммуникациянинг қудратини намоиш этди.

1-жадвал. АҚШдаги президентлик сайловларида ижтимоий тармоқларнинг ўрни

Б.Обама ва Ж.Маккейннинг 2008 йилда ижтимоий тармоқлардаги обуначилари			
Обуначилар сони	Facebook	MySpace	Twitter
Б.Обама	2 444 384	844 781	121 314
Ж.Маккейн	627 459	219 463	4 911

Д.Трамп ва Х.Клинтоннинг 2016 йилда ижтимоий тармоқлардаги обуначилари			
Обуначилар сони	Facebook	Instagram	Twitter
Д.Трамп	11 678 079	2 200 000	10 600 000
Х.Клинтон	7 419 877	1 800 000	8 100 000

Таъкидлаш жоизки, бугунги кунда сиёсий PR технологиялари нафақат сайлов кампанияларида, балки ҳар қандай давлат сиёсати, партиялар фаолиятида, ҳатто давлат раҳбарлари, вазирлар, маҳаллий ҳокимиятлар томонидан кенг

¹ Гринберг Татьяна Эдуардовна, Политические технологии: PR и реклама: Учеб. пособие для студентов вузов / Т. Э. Гринберг. — 2-е изд., испр. — М.: Аспект Пресс, 2012. – 280 с.

қўлланилмоқда¹. Масалан, сайловчилар ва партиялар – ўз ғояларини кенг жамоатчиликка етказиш, давлат идоралари – давлат сиёсатини тарғиб қилиш ва аҳоли билан муносабатларни яхшилаш, сиёсий етакчилар ва номзодлар – обрў ва имижини шакллантириш, оммавий ахборот воситалари – ахборот тарқатиш ва фикрлар муҳокамаси, шунингдек, халқаро сиёсатчилар ва ташкилотлар – ўз позицияларини халқаро майдонда илгари суриш учун сиёси PR технологияларидан кенг фойдаланилмоқдалар².

PRнинг турлари ҳақида гап кетганда унинг “холис” ва “нохолис” турлари ҳам мавжудлигини қайд этиб ўтиш лозим. Хусусан, “нохолис” технологиялардан тез-тез фойдаланиш маҳаллий ва хорижий сиёсий воқеликнинг бир қисми бўлиб, улар вақтинчалик ижобий таъсир кўрсатади, аммо узоқ истиқболда сиёсий тизимга вайронкор таъсир этиши мумкин. Уларнинг салбий оқибатлари электоратнинг сайловга келишини камайиши ва пировард натижада аҳолининг ишончсизлиги ҳамда сиёсий институтлардан ва умуман сиёсий тизимдан бутунлай бегоналашувидир³. Умуман олганда, сиёсий PRнинг “Оқ PR”, “Қора PR”, “Кулранг PR”, “Сариқ PR”, “Қизил PR”, “Жигарранг PR”, “Яшил PR”, “Self PR” ва бошқа турларини кўриш мумкин.

Юқоридаги маълумотлардан қуйидаги хулосага келиш мумкин. Жумладан, жамоатчилик билан алоқалар (PR) замонавий жамиятда ташкилотлар, давлат идоралари ва сиёсий субъектлар фаолиятининг ажралмас қисмига айланган бўлиб, уларнинг самарали коммуникацияси ва ижобий имижини таъминлашда муҳим ўрин тутди.

Сиёсий PR – сиёсий жараёнларда жамоатчилик фикрини шакллантириш, сайловчилар билан мулоқот ўрнатиш ва давлат сиёсатини қўллаб-қувватлашга хизмат қилувчи самарали воситадир. Сиёсий PR фаолиятининг асосий вазифаси – давлат ва жамоатчилик ўртасида икки томонлама мулоқотни йўлга қўйиш, ижтимоий барқарорлик ва ҳокимиятнинг легитимлигини таъминлаш ҳисобланади.

Замонавий сиёсий PRда рақамли технологиялар, ижтимоий тармоқлар ва оммавий ахборот воситалари асосий коммуникация каналларига айланмоқда, бу эса сиёсий субъектларга аудитория билан тўғридан-тўғри мулоқот қилиш имконини бermoқда. Сиёсий PRнинг “оқ”, “қора”, “кулранг” каби турлари мавжуд бўлиб, уларнинг тўғри ёки салбий қўлланилиши жамиятда ишонч даражаси ва сиёсий тизим барқарорлигига бевосита таъсир кўрсатади.

Халқаро тажриба, жумладан АҚШ ва Европа мамлакатларидаги PR амалиёти, сиёсий коммуникацияда инновацион усулларни жорий этиш, электорат билан самарали мулоқотни ташкил этиш ва ижобий имиж яратишда муҳим намуна бўлиб хизмат қилади. Умуман олганда, сиёсий PR – жамият ва давлат ўртасидаги муносабатларни мувозанатлаштирувчи, жамоатчилик фикрини шакллантирувчи ва сиёсий барқарорликни таъминловчи муҳим бошқарув функциясидир. Шу жиҳатдан Ўзбекистонда ҳам мазкур йўналишда изланишларни олиб бориш ҳамда давлат бошқарувининг турли бўғинларидан ундан самарали фойдаланиш долзарб ҳисобланади.

¹ Г.М.Мейлиева, Сущность PR технологий в политическом процессе. // ИЛМИЙ АХБОРОТНОМА. СИЙOSIY FANLAR 2022-yil, 6 – son. – Б. 80-85.

² Гринберг Татьяна Эдуардовна, Политические технологии: ПР и реклама: Учеб. пособие для студентов вузов / Т. Э. Гринберг. — 2-е изд., испр. — М.: Аспект Пресс, 2012. – 280 с.

³ Связи с общественностью в политике и государственном управлении / Под общ. ред. В. С. Комаровского. М.: РАГС, 2001. – С. 51-52.

O'ZBEKISTONDA PARLAMENT NAZORATI INSTITUTINING KONSTITUSIYAVIY-HUQUQIY ASOSLARI

To'xtayev Bobir-Mirzo Avazovich

O'zbekiston Milliy universiteti mustaqil tadqiqotchisi,

siyosiy fanlar bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Tel: +99890 998-80-81

Har qanday ijtimoiy-siyosiy institutning, xususan, parlament nazoratining hayotiyligi va ta'sirchanligi uning normativ-huquqiy bazasi qanchalik mustahkam ekanligi bilan belgilanadi. Siyosiy-huquqiy tafakkur taraqqiyotini va amaldagi qonunchilik hujjatlarining qabul qilinish xronologiyasini inobatga olib, O'zbekistonda parlament nazorati mexanizmlarining takomillashuvini to'rtta asosiy bosqichga ajratib o'rganish maqsadga muvofiqdir.

1-bosqich: Parlament nazorati huquqiy asoslarining ilk shakllanish davri (1991-2004-yillar).

O'zbekiston Respublikasi o'z davlat mustaqilligini qo'lga kiritgan dastlabki yillarda uning oldida murakkab ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni hal etish hamda yangi demokratik davlat poydevorini qurishdek o'ta mas'uliyatli tarixiy vazifa turgan edi. 1992-yil 8-dekabrda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasining birinchi Konstitutsiyasi hokimiyatning qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud tarmog'iga bo'linishi prinsipini o'zida mujassam etgan oliy yuridik hujjat sifatida xalq vakillari tomonidan ijro apparati ustidan nazoratning dastlabki huquqiy prinsiplarini o'rnatdi¹.

Asosiy qonunning dastlabki tahririga muvofiq, bir palatali O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi davlat hokimiyatining oliy vakillik organi bo'lib, u asosan qonun chiqaruvchi faoliyat bilan shug'ullangan. Garchand 1992-yilgi Konstitutsiyada "parlament nazorati" degan yaxlit huquqiy termin yoki alohida institutsional bo'lim mavjud bo'lmasa-da, Konstitutsiyaning 78-moddasida Oliy Majlisning mutlaq vakolatlari doirasida ushbu faoliyatning qator elementlari belgilab qo'yilgan edi.

Xususan, davlat budjetini qabul qilish va uning ijrosi ustidan nazorat o'rnatish, Vazirlar Mahkamasining hisobotlarini eshitish, shuningdek, Bosh vazir va huquqni muhofaza qiluvchi organlar rahbarlarini tayinlash va vazifasidan ozod etish kabi vakolatlar aynan vakillik organining ijro hokimiyati ustidan ma'lum ma'nodagi ta'sir kuchini, nazoratini ifoda etardi².

Nazorat sohasidagi huquqiy bazani kengaytirish yo'lidagi yana bir muhim qadam 1994-yil 22-sentabrda qabul qilingan "O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi to'g'risida"gi Konstitutsiyaviy Qonun bo'ldi. Mazkur hujjat bilan deputatlarning so'rov yuborish huquqi rasman mustahkamlandi. Unga ko'ra, Oliy Majlis deputatlari davlat organlariga, muassasalarga va mansabdor shaxslarga qonunlarning ijro etilishi holati yuzasidan yozma so'rovlar bilan murojaat qilish hamda asoslantirilgan javob olish huquqiga ega bo'ldilar³.

Shuningdek, bu davrda parlament nazoratini rivojlantirishda 1996-yil 26-dekabrda qabul qilingan "Siyosiy partiyalar to'g'risida"gi Qonunning o'rni beqiyosdir. Parlament nazorati, eng avvalo, siyosiy nazorat ekanligini inobatga olsak, hukumat ustidan nazoratni amalga oshiruvchi asosiy institut – bu siyosiy partiyalar va ularning parlamentdagi fraksiyalaridir. Mazkur Qonun fraksiyalarga davlatning ichki va tashqi siyosati masalalari yuzasidan o'z nuqtai nazarini ifoda etish, shuningdek, qonun hujjatlari ijrosi bo'yicha davlat organlari rahbarlaridan axborot talab qilish huquqini berdi⁴. Bu esa xalq vakillarining siyosiy va g'oyaviy platformalar asosida ijro hokimiyati ustidan jamoatchilik-siyosiy nazoratini amalga oshirishiga zamin yaratdi.

¹ Husanov O.T. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyaviy huquqi. Darslik. – T.: Yuridik adabiyotlar pabliish, 2022. – B. 215.

² Muhammadjonov O.Z. O'zbekiston Respublikasida qonunchilik jarayoni va uni takomillashtirish muammolari. Yurid. fan. d-ri dis. ... avtoref. – T.: TDYUI, 2005. – B. 18.

³ O'zbekiston Respublikasining 1994-yil 22-sentabrdagi "O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi to'g'risida"gi 1061-XII-son Konstitutsiyaviy Qonuni // O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining Axborotnomasi, 1994-y., 10-son, 252-modda.

⁴ Odilqoriyev H.T. Konstitutsiya va parlamentarizm. – T.: Sharq, 2019. – B. 132.

Shuningdek, 2002-yil 27-yanvarda o'tkazilgan umumxalq referendumini yakunlariga ko'ra, ikki palatali parlament tizimiga o'tishga qaror qilindi. Shu asosda 2002-yil 12-dekabrda yangi parlamentning negizini tashkil etuvchi "O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi to'g'risida"gi hamda "O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati to'g'risida"gi Konstitutsiyaviy qonunlar hamda "O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasining Reglamenti to'g'risida"gi, "O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senatining Reglamenti to'g'risida"gi qonunlar qabul qilindi¹.

Ushbu qonunlar doimiy professional asosda ishlovchi Qonunchilik palatasi hamda hududlar manfaatini ifodalovchi Senat o'rtasida vakolatlarni taqsimlabgina qolmay, kelgusida ixtisoslashgan parlament nazoratini jumladan, qo'mitalar darajasidagi doimiy monitoringni amalga oshirishning mukammal huquqiy asosini yaratib berdi.

2-bosqich: Ikki palatali parlament tizimi va parlament nazorati funksiyalarining institutsionallashuvi (2005–2016-yillar).

Davlat boshqaruvini modernizatsiya qilish va qonun chiqaruvchi hokimiyatning sifat jihatidan yangi bosqichga o'tishi natijasida 2005-yildan e'tiboran O'zbekistonda professional asosda faoliyat yurituvchi ikki palatali parlament – Oliy Majlis Qonunchilik palatasi va Senati o'z ishini boshladi. Bu davr parlament nazorati institutining chinakam ma'noda institutsionallashuvi, nazorat funksiyalarining tizimlashtirilishi hamda ularning ixtisoslashgan palatalar o'rtasida mantiqiy taqsimlanishi bilan bevosita tavsiflanadi.

Oliy Majlis Qonunchilik palatasining doimiy, professional asosda faoliyat ko'rsatishga o'tishi deputatlarga ijro etuvchi hokimiyat organlari qarorlarining qonuniyligi ustidan nafaqat davriy, balki uzluksiz, kundalik va chuqur tahliliy monitoring o'rnatish imkoniyatini yaratib berdi².

2010-yilda ilgari surilgan "Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi" parlamentarizm taraqqiyotida yangi sahifa ochdi. Mazkur strategik dasturilmalam hujjat doirasida "Kuchli davlatdan – kuchli fuqarolik jamiyati sari" tamoyilini amalda ro'yobga chiqarish maqsadida, 2011³ va 2014-yillarda⁴ O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasiga bir qator konseptual o'zgartirish va qo'shimchalar kiritildi. Ushbu konstitutsiyaviy islohotlarning eng muhim ahamiyati shundan iborat ediki, milliy davlatchiligimiz tarixida ilk bor Bosh qomusimizga "parlament nazorati" tushunchasi to'g'ridan-to'g'ri kiritilib, Oliy Majlis palatalarining ijro hokimiyati faoliyati ustidan nazoratni amalga oshirishi mutlaq konstitutsiyaviy norma sifatida qat'iy mustahkamlandi⁵.

Aynan 2014-yildagi konstitutsiyaviy islohotlar natijasida Oliy Majlis Qonunchilik palatasining nazorat imkoniyatlari imperativ (*majburlovchi*) xususiyat kasb eta boshladi. Bunda eng yirik huquqiy yangiliklardan biri – Hukumatga ya'ni Bosh vazirga nisbatan ishonchsizlik votumi bildirish institutining joriy etilishi bo'ldi.

Shuningdek, Bosh vazir nomzodini ko'rib chiqish va tasdiqlashda parlamentdagi eng ko'p deputatlik o'rnini egallagan siyosiy partiya fraksiyasining vakolatlari kengaytirildi, bu esa Hukumatning shakllanishida ham, uning faoliyatini nazorat qilishda ham partiyaviy-siyosiy nazorat mexanizmlarini kuchaytirdi.

Ushbu davrning mantiqiy va yuridik cho'qqisi sifatida 2016-yil 11-aprelda qabul qilingan "Parlament nazorati to'g'risida"gi O'RQ-403-sonli O'zbekiston Respublikasi Qonunini alohida e'tirof etish zarur. Garchi ungacha bo'lgan davrda nazoratning ayrim turlari turlicha qonun osti va

¹ Hakimov R.R. Parlament nazorati: nazariya va amaliyot muammolari. Monografiya. – T.: TDYU, 2017. – B. 42.

² Ismoilov N.M. Parlament nazorati: nazariya va amaliyot. – T.: O'zbekiston, 2010. – B. 56.

³ O'zbekiston Respublikasining 2011-yil 18-apreldagi O'RQ-284-sonli "O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining ayrim moddalariga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida (78, 80, 93, 96 va 98 moddalariga)"gi Qonuni // O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalarining Axborotnomasi, 2011-yil, 4-son, 100-modda.

⁴ O'zbekiston Respublikasining 2014-yil 16-apreldagi O'RQ-366-sonli "O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining ayrim moddalariga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida (32, 78, 93, 98, 103 va 117-moddalariga)"gi Qonuni Respublikasi // O'zbekiston Oliy Majlisi palatalarining Axborotnomasi, 2014-yil, 4-son, 85-modda.

⁵ Odilqoriyev H.T. Konstitutsiya va parlamentarizm. – T.: Sharq, 2019. – B. 145.

reglament normalarida tarqoq holatda belgilangan bo'lsa-da, aynan mazkur maxsus Qonunning qabul qilinishi parlament nazoratini yaxlit, tizimli va yagona huquqiy tartibga soldi.

Mazkur Qonun 28 ta moddadan iborat bo'lib, uni tayyorlashda 30 dan ortiq xorijiy davlatlar, shu jumladan AQSH, Buyuk Britaniya, Fransiya, Germaniya, Shvetsiya, Shveysariya, Chexiya, Yaponiya, Janubiy Koreya va boshqa ilg'or mamlakatlarning ijobiy tajribasi o'rganilgan va foydalanilgan. Qonun Qonunchilik palatasi va Senat, ularning qo'mitalari hamda komissiyalari, siyosiy partiyalar fraksiyalari va deputatlar tomonidan davlat organlari ustidan nazoratni amalga oshirishning huquqiy mexanizmlarini aniq belgilab berdi¹.

Ta'kidlash joizki, 2005–2016-yillarni o'z ichiga olgan ikkinchi bosqich O'zbekistonda parlament nazorati institutining tarqoq normalardan yagona, institutsionallashtirilgan, o'zining aniq prinsiplari, shakllari va subyektlariga ega bo'lgan mustaqil huquqiy tizim darajasiga ko'tarilishi bilan davlatchilik tarixida chuqur iz qoldirdi.

3-bosqich: Demokratik islohotlarning chuqurlashuvi va nazoratning amaliy mexanizmlarini joriy etish davri (2017–2022-yillar).

Davlat hokimiyati tizimida qonunchilik va amaliyot o'rtasidagi nomutanosibliklarni bartaraf etish hamda qabul qilingan huquqiy normalarning real ishlashini ta'minlash maqsadida 2017-yildan e'tiboran O'zbekistonda mutlaqo yangi siyosiy davr – ochiqlik, xalq bilan muloqot va chuqur demokratik islohotlar bosqichi boshlandi.

Mazkur bosqichda parlament nazorati mexanizmlarini takomillashtirishning yangi doktrinal asoslari yaratildi. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 12-iyul kuni O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev tomonidan Oliy Majlis palatalari, siyosiy partiyalar hamda O'zbekiston Ekologik harakati vakillari bilan o'tkazgan tarixiy videoselektor yig'ilishi parlamentarizm taraqqiyotida tub burilish yasadi. Davlat rahbari tomonidan ilgari surilgan *“Parlamentimiz haqiqiy demokratiya maktabiga aylanishi, islohotlarning tashabbuskori va asosiy ijrochisi bo'lishi kerak”*² degan konseptual g'oya amaldagi nazorat shakllarini qayta ko'rib chiqishni taqozo etdi.

Islohotlarning amaliy ifodasi sifatida huquqiy bazada qator innovatsion mexanizmlar joriy etildi. Ulardan eng asosiysi – 2018 yildan boshlab Oliy Majlis Qonunchilik palatasining ish amaliyotiga *“Hukumat soati”* institutining qonuniylashtirilishi va muntazam yo'lga qo'yilishidir. Qonunchilikka kiritilgan o'zgartirishlarga muvofiq, Qonunchilik palatasi, qoida tariqasida, bir oyda bir marta o'z majlisida hukumat a'zolarining Qonunchilik palatasi deputatlari savollariga javoblarini eshitib borish tartibi o'rnatildi³.

Bundan tashqari, 2017–2022-yillar oralig'ida parlament nazoratining markazi asta-sekin yalpi majlislardan ixtisoslashgan qo'mitalar darajasiga ko'cha boshladi. Qonunchilik palatasi qo'mitalariga joylarga chiqqan holda qonun hujjatlari va davlat dasturlarining ijrosini o'rganish (sayyor yig'ilishlar o'tkazish), shuningdek, tegishli soha rahbarlarining axborotini muntazam eshitib borish bo'yicha keng vakolatlar berildi.

Shu bilan birga, mazkur davrda so'rovlarga yuzaki javob qaytarish yoxud e'tiborsiz qoldirish holatlariga nisbatan qat'iy yuridik mas'uliyat choralari amaliyotga joriy etildi.

Jumladan, O'zbekiston Respublikasining 2018-yil 3-yanvardagi O'RQ-456-sonli Qonuni bilan O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksining 193-moddasiga o'zgartirish kiritilib, unga asosan, mansabdor shaxslar tomonidan parlament yoki deputat so'rovini ko'rib chiqmasdan qoldirish, muddatlarini uzrli sabablarsiz buzish yoxud bila turib noto'g'ri ma'lumotlarni qasddan taqdim etganlik uchun ma'muriy javobgarlik *(ya'ni*

¹ Hakimov R.R. Parlament nazorati huquqiy asoslarining takomillashuvi – hokimiyat tizimida muvozanatni ta'minlashning muhim omili // O'zbekiston qonunchiligi tahlili. – Toshkent.: № 1, 2017. – B. 26.

² Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. 1-jild. – T.: O'zbekiston, 2017. – B. 539.

³ O'zbekiston Respublikasining «Parlament nazorati to'g'risida»gi 2016-yil 11-apreldagi O'RQ-403-son Qonuni // O'zbekiston Respublikasi Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi. – URL: <https://lex.uz/mact/-2929477> (murojaat sanasi: 03.03.2026).

mansabdor shaxslarga bazaviy hisoblash miqdorining uch baravaridan yetti baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo'lishi) qat'iy belgilab qo'yildi¹.

Aytish mumkinki, 2017–2022-yillarni o'z ichiga olgan uchinchi bosqich oldingi davrlarda qabul qilingan huquqiy normalarni implementatsiya qilish, hukumat hisobdorligining real, ochiq va tanqidiy platformalarini yaratish hamda qonun ustuvorligini ta'minlashda xalq vakillarining amaliy daxldorligini oshirish davri sifatida O'zbekiston konstitutsiyaviy huquqi tarixiga kirdi.

4-bosqich: Yangi Konstitutsiyaviy voqelik va parlament nazoratining zamonaviy imperativ modellarining mustahkamlanishi (2023-yildan hozirgi vaqtgacha).

Davlat boshqaruvida xalq hokimiyatchiligini oliy darajaga ko'tarish va ijro etuvchi apparatning jamiyat oldidagi hisobdorligini ta'minlashning mantiqiy davomi sifatida, 2023-yil 30-aprelda o'tkazilgan umumxalq referendumini asosida qabul qilingan yangi tahrirdagi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi milliy parlamentarizm tarixida mutlaqo yangi davrni – zamonaviy imperativ nazorat bosqichini boshlab berdi.

Yangi Konstitutsiyaviy voqelik sharoitida Oliy Majlis palatalarining, xususan, Qonunchilik palatasining maqomi va vakolatlari tubdan qayta ko'rib chiqildi. Xususan, Asosiy Qomusimizga kiritilgan o'zgartirishlarga ko'ra, Qonunchilik palatasining mutlaq vakolatlari 5 tadan 12 taga, Senatning mutlaq vakolatlari esa oldingi 14 tadan amalda 18 taga ko'paydi.

Xususan, yangi tahrirdagi Konstitutsiyaning 93 va 94-moddalarida Qonunchilik palatasining mutlaq vakolatlari aniq belgilab qo'yilib, Davlat budjetining ijro etilishi ustidan nazoratni amalga oshirish, Hisob palatasining hisobotini ko'rib chiqish kabi muhim nazorat shakllari aynan quyi palata ixtiyoriga o'tkazildi².

Shuningdek, Konstitutsiyaning 93-moddasida parlament tekshiruvini amalga oshirish O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi va Senatining birgalikdagi vakolatlari ekanligi belgilab qo'yildi.

Shu bilan birga, bosh Qomusimizning 118-moddasida O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi Vazirlar Mahkamasi a'zosining o'z faoliyatiga oid masalalar yuzasidan hisobotini eshitishga haqli ekanligi belgilandi. Shuningdek, Vazirlar Mahkamasi a'zosining hisobotini eshitish yakunlariga ko'ra, Qonunchilik palatasi uni iste'foga chiqarish to'g'risidagi taklifni O'zbekiston Respublikasi Prezidentiga ko'rib chiqish uchun kiritishga haqli ekanligi qat'iy belgilab qo'yildi⁴.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, amalga oshirilayotgan siyosiy islohotlar natijasida Oliy Majlis Qonunchilik palatasining qonun ijodkorligi hamda parlament nazorati borasidagi faoliyatini yanada kuchaytirib, uning samaradorligi oshishiga zamin yaratmoqda.

¹ O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksi. 193-moddasi // O'zbekiston Respublikasi Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi. URL: <https://lex.uz/docs/97664> (murojaat sanasi: 03.03.2026).

² O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – T.: "O'zbekiston", 2023. – B. 41-43.

4-SHO'BA: SIYOSIY MADANIYAT VA MAFKURA, RAQAMLI ASRDA AXBOROT VA MEDIA SIYOSATI

SIYOSIY JARAYONLARNI MODELASHTIRISH TEXNOLOGIYALARI

Kamoliddin Mirzaaxmedov

**Siyosiy fanlar doktori (DSc), professor v.b., Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston
Milliy universiteti.**

e-mail: k.siyosatshunos@gmail.com

Siyosiy jarayonlarni modelashtirish g'oyasi XX asrning o'rtalarida siyosiy fanning bixevioralistik inqilobi bilan bog'liq holda shakllandi. Shu davrda siyosatshunoslar siyosiy voqelikni faqat tavsiflash emas, balki tahlil qilish, prognozlash va boshqarish vositasi sifatida modellardan foydalanish zarurligini angladilar.

Agar biz siyosiy jarayonlarni modelashtirishning tarixiy bosqichlariga yuzlansak ular quyidagicha namoyon bo'ladi:

Davr	Asosiy xususiyatlar	Ilmiy namoyandalar
1940-1960-yillar	Bixevioralizm davrida siyosiy jarayonlarni tahlil qilishda statistik va matematik modellar qo'llanildi.	D.Iston, G.Almond, K.Doych
1970-1980-yillar	Tizimli va strukturafunksional yondashuv asosida siyosiy tizim modellari ishlab chiqildi.	T.Parsons, G.Almond
1990-2000-yillar	Kompyuterlashuv jarayoni siyosiy modelashtirishni yangi bosqichga olib chiqdi.	P.Blau, R.Akselrod ("Game Theory" modellari)
Hozirgi davr	Kompleks modellar: kognitiv, agentli, dinamik modellar va "Big Data" asosida siyosiy prognozlash usullari.	J.Brayan, K.Benet, N.Luman

Siyosiy jarayonlarni modelashtirish - bu real siyosiy jarayonlarning soddalashtirilgan, lekin mantiqan to'g'ri aks ettirilgan tizimini yaratishdir. Ya'ni modelashtirish siyosiy voqelikni tavsiflash, ilmiy tushuntirish va bashorat qilishga xizmat qiladi.

Siyosiy jarayonlarni modelashtirish o'zida quyidagi maqsadlarni jamlaydi: siyosiy tizimdagi munosabatlar va qaror qabul qilish jarayonlarini anglash; muayyan siyosiy qarorning oqibatlarini oldindan baholash; siyosiy risk va ssenariylarni tahlil qilish; siyosiy barqarorlik yoki inqiroz tendensiyalarini bashorat qilish.

Siyosiy jarayon modeli quyidagi turlarga bo'linadi:

1. **Normativ modellar** – ideal siyosiy tizim yoki boshqaruv shaklini tavsiflaydi.
2. **Empirik modellar** – aniq ma'lumotlar va faktlarga asoslanadi.
3. **Ssenariyli modellar** – turli vaziyatlarda siyosiy qaror natijalarini taxmin qiladi.
4. **Dinamik modellar** – vaqt o'tishi bilan siyosiy o'zgarishlarni ko'rsatadi.

Yuqoridagi amaliy fikrlardan kelib chiqib shuni ifodalash mumkinki, siyosiy jarayon modellari siyosatshunoslikni ilmiy va prognozlash xususiyatiga ega bo'lgan asosiy vositadir. Ular orqali:

-siyosiy tizimlar dinamikasini tahlil qilish mumkin bo'ladi (masalan, D.Istonning "input-output" modeli);

-qaror qabul qilish jarayonlarining psixologik va institutsional omillari o'rganiladi (G.Saymonning "cheklangan ratsionallik" modeli);

-siyosiy ssenariylar va risk tahlili amalga oshiriladi (SWOT, Game Theory, Agent-Based Models orqali);

-davlat boshqaruvida siyosiy prognostika imkoniyatlari kengayadi.

Siyosiy jarayonlarni modellashtirish usullari turli maqsadlarga intiladigan bir qancha yondashuvlarga asoslanadi¹. Masalan, matematik modellashtirish usullari uch guruhga bo'linadi:

1. Umumiy xususiyatlarni aniqlash va tahlil qilishga asoslangan kontseptual modellar;

2. Muayyan siyosiy voqealar va hodisalarni tavsiflashga qaratilgan simulyatsiya turidagi o'ziga xos matematik modellar;

3. Siyosiy jarayon xususiyatlarini batafsil tavsiflashni da'vo qilmasdan, ma'lum bir jarayonlar sinfini qamrab oluvchi matematik modellar.

Shuningdek, dinamik modellar o'rganilayotgan jarayonning omillari va parametrlari o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlashga asoslangan².

Miqdoriy modellarga misol sifatida matritsalarini keltirish mumkin. Bu usul siyosiy vaziyatga qarab muammoni hal qilishning bir nechta variantlari mavjud bo'lganda samarali qo'llanilishi mumkin³.

Ilg'or modellashtirish usuli - bu ko'rib chiqilayotgan muammoni bir qator kichik muammolarga bo'lishga asoslangan ierarxik jarayon tahlil usuli bo'lib, ularning har biri kerakli darajaga qadar batafsil bayon qilinishi mumkin. Usul tomonlarning maqsadlari va manfaatlarini tuzish, shuningdek, uning ishtirokchilarini siyosiy jarayonga ta'sir darajasini baholash imkonini beradi.

Siyosiy vaziyatlarda o'yin qoidalarini modellashtirish siyosiy jarayonlarni tahlil qilish va bashorat qilishning keng tarqalgan texnologiyasidir. Zamonaviy siyosiy o'yin 1950-yillarning o'rtalarida Amerika RAND korporatsiyasi tomonidan siyosiy vaziyatlarni o'rganish va keyinchalik siyosiy qarorlar qabul qilish vositasi sifatida ishlab chiqildi. O'yin simulyatsiyalari bizga ma'lum voqealar ishtirokchilarining harakatlari ularning rivojlanishiga qanday ta'sir qilishini baholash imkonini beradi. O'yin ichida tomonlarning xulq-atvor strategiyalari va ularni qo'llash oqibatlari baholanadi, bu bizga potentsial mojaro va inqiroz stsenariylarini baholash imkonini beradi.

O'yin qoidalarini modellashtirish bosqichlari:

-maqsadlarni aniqlash va modellashtirish vazifalarini belgilash;

-o'rganilayotgan jarayonning muhim jihatlarini aniqlash;

-jarayonning muhim tomonlari uchun mumkin bo'lgan xulq-atvor strategiyalarini aniqlash;

-har bir tomonning ma'lum bir strategiyani tanlashi natijasida yuzaga keladigan vaziyatlarni tahlil qilish va baholash;

-stsenariylarni tuzish, bir qator vaziyatlarni aniqlash, natijalarni va ularga mos keladigan xulq-atvor strategiyalarini aniqlash;

-modellashtirish natijalarini tahlil qilish.

O'yin qoidalarini modellashtirishning asosiy xususiyati siyosiy jarayon ichidagi "muvozanat vaziyatlari"ni aniqlash qobiliyatidir. "Muvozanat vaziyatlari" - bu agar bir tomon o'z strategiyasini boshqasiga bir tomonlama o'zgartirsa, natijada yuzaga keladigan vaziyat o'sha tomon uchun dastlabki, barqaror vaziyatdan ham yomonroq bo'ladigan holatlardir⁴.

¹ Байер Ю.П., Васильева В.А., Ветренко И.А. Игровое моделирование политического пространства: анализ зарубежной литературы / Ю.П. Байер, В.А. Васильева, И.А. Ветренко // Управленческое консультирование. - 2021. - №9. - С. 89-111.

² Международные отношения: ситуативно-аналитический практикум / сост.: Л.В. Рожкова, О.В. Сальникова. - Пенза: Изд-во ПГУ, 2015. - 198 с.

³ Петухов А.Ю. Моделирование социальных и политических процессов / А.Ю. Петухов. - Нижний Новгород: ФГАОУ ВО «Нижегородский государственный университет им. Н.И. Лобачевского», 2015. - 141 с.

⁴ Ситуационное моделирование международных процессов: учебно-методическое пособие / Б.Г.Ахметкаримов, А.Д. Ермилов, Р.М. Галиуллин. -Казань: Orange Key, 2023. - 49 с.

Modellashtirishning yuqoridagi tipologiyasidan ham ko'rinib turibdiki, siyosiy jarayonni modellashtirish zamonaviy siyosatshunoslikning eng muhim metodologik yo'nalishlaridan biri bo'lib, u murakkab siyosiy voqelikni soddalashtirilgan ilmiy konstruktsiya orqali tahlil qilish, tushuntirish va prognozlash imkonini yaratadi. Model tushunchasi ilmiy adabiyotlarda voqelikning asosiy belgilarini ifodalovchi, takrorlanuvchi va tahlil uchun qulay shaklga keltirilgan namuna sifatida talqin qilinadi¹. Modellashtirish siyosiy jarayonda subyektlar o'rtasidagi o'zaro munosabatni, resurslar taqsimotini, qaror qabul qilish mexanizmlarini va dinamik o'zgarishlarni ilmiy barqarorlashtirilgan sxema orqali namoyon etadi. Siyosiy modellar nazariy, deskriptiv, matematik va simulyatsion turlarga bo'linishi ularni turli siyosiy jarayonlarni tahlil qilishda universal instrument sifatida qo'llash imkonini beradi.

Amaliyotda siyosiy modellashtirish statistik va hisoblash usullari bilan uyg'unlashgan holda yanada keng imkoniyatlar yaratmoqda. Regressiya, korrelyatsiya, klaster va faktor tahlillar asosida siyosiy ishtirok, saylov faolligi, ishonch indeksi, norozilik dinamikasi kabi ko'rsatkichlarga ta'sir etuvchi omillarni aniqlash imkoni vujudga keldi². Siyosiy modellashtirishning amaliy ahamiyati yana shundaki, u siyosiy qaror qabul qilishni ilmiy asoslaydi, xavflarni oldindan baholash imkonini yaratadi, elektoral prognozlarni aniqlashtiradi, jamoatchilik fikri dinamikasi va barqarorlik indikatorlarini chuqur tahlil qiladi.

Amaliy siyosatshunoslikda matematik modellashtirishning faol qo'llanilishiga iqtisodiyot sohasida ilgari ishlab chiqilgan usullarning samarali qo'llanilishi yordam beradi. Darhaqiqat, amaliy siyosatshunoslik va iqtisodiyot o'rtasidagi munosabatlar uzoq an'anaga ega. Ko'pgina siyosiy qarorlar iqtisodiy tahlil natijalariga asoslanganligi tasodif emas. Bundan tashqari qiyosiy siyosatshunoslik sohasining yetakchi mutaxassisi F.A.Shrodt haqli ravishda ta'kidlaganidek, ham iqtisodiy, ham siyosiy jarayonlar noaniqlik, o'ziga xos cheklovlar va jiddiy raqobat sharoitida "ratsional" (ya'ni maqsadga yo'naltirilgan) qarorlar qabul qilishning muhim tarkibiy qismini o'z ichiga oladi. Regressiya, korrelyatsiya va dispersiya tahlili kabi usullar amaliy siyosatshunoslikka iqtisodiy jarayonlarni modellashtirish amaliyotidan kirib kelgan³.

Shu bois, bugungi kunda marketing va reklama sohasidagi biron bir jiddiy tadqiqot ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy kuchlar muvozanatini hisobga olmasdan amalga oshirilmaydi. Siyosatshunoslik tahlili sohasida kompyuter modellarini amaliy qo'llashga qaratilgan dastlabki urinishlardan so'ng gumanitar fanlarda modellashtirishni jiddiy nazariy va metodologik tushunish boshlandi.

Ma'lumki, amaliyotda keng qo'llaniladigan matematik modellar sotsiologiya, amaliy siyosatshunoslik va tarix kabi tadqiqotlarda kam uchraydi. So'nggi yillarda aynan amaliy siyosatshunoslik sohasida matematik modellarini ishlab chiqish sezilarli darajada takomillashdi⁴. Hozirda mavjud bo'lgan modellarni taxminan uch guruhga bo'lish mumkin:

1) umumiy tarixiy taraqqiyotni aniqlash va tahlil qilishga asoslangan kontseptual modellar va ularni tarixiy jarayonlarga ta'sir qiluvchi turli omillar o'rtasidagi mantiqiy bog'liqlikni tavsiflovchi kognitiv sxemalar sifatida ifodalash (Dj.Goldstayn, I.Vallerstayn, L.N.Gumilyev, N.Rozov va boshqalar). Bunday modellar yuqori darajada umumlashtirishga ega, ammo tabiatan matematik emas, balki faqat umummantiqiy va kontseptual bog'langan modellardir;

2) muayyan tarixiy voqealar va hodisalarni tavsiflashga bag'ishlangan maxsus matematik simulyatsiya modellari (Yu.N.Pavlovskiy, L.I.Borodkin, D.Medouz, J.Forrester va boshqalar). Bunday modellarda asosiy e'tibor ko'rib chiqilayotgan siyosiy hodisalarga ta'sir qiluvchi omillar va jarayonlarni sinchkovlik bilan kuzatish va tavsiflashga qaratiladi. Bunday

¹ Bunge M. Philosophy of science and political modelling. Dordrecht: Reidel Publishing Company. 1985.

² Makridakis S., Wheelwright S.C., & Hyndman R.J. (1998). Forecasting: Methods and applications (3rd ed.). John Wiley & Sons.

³ Bloomfield Lincoln P. Managing international conflict: from theory to policy: a teaching tool using CASCON. N.Y., 1997.

⁴ Плотинский Ю.М. Модели социальных процессов: Учебное пособие для высших учебных заведений. – М.: Логос, 2001

modellarning qo'llanilishi, qoida tariqasida, ancha tor, vaqtinchalik oraliq bilan cheklangan hamda ular ma'lum bir tarixiy voqeaga "bog'langan" va uzoq vaqt davomida ekstrapolyatsiya qilinishi mumkin emas;

3) yuqorida aytib o'tilgan ikki tur o'rtasidagi oraliq pozitsiyani egallagan matematik modellar. Bu modellar har bir aniq siyosiy vaziyat holatini o'ziga xos xususiyatlarini batafsil tavsiflashni da'vo qilmasdan, ma'lum bir siyosiy jarayonlar obyektini ya'ni o'zgaruvchilarini tavsiflaydi. Uning maqsadi ko'rib chiqilayotgan siyosiy jarayonlarning kelgusidagi harakatlarini tavsiflashdan iborat. Shunga ko'ra, bu matematik modellar asosiy deb ataladi.

Bu borada amaliy siyosatshunoslik sohasida eng yorqin misol siyosiy tizimni modellashtirish hisoblanib u - bu murakkab siyosiy jarayonlar, institutlar va aktorlar o'rtasidagi o'zaro bog'liqliklarni soddalashtirilgan, tizimli va ilmiy shaklda ifodalashga qaratilgan tadqiqot usulidir. Modellashtirish siyosiy tizimning ichki mexanizmi, uning barqarorligi, o'zgarishi va rivojlanish ssenariylarini anglash imkonini beradi.

Biz ushbu fikrlarimizni aniq bir siyosiy jarayon omilida modellashtirib ko'ramiz. Vaziyat (keys): "Saylov oldidan hukumatga nisbatan jamoat qo'llab-quvvatlash darajasini baholash va prognoz qilish".

1. Modellashtirish maqsadi.

Saylov arafasida hukumatni qo'llab-quvvatlash darajasi (Y) ga ta'sir qiluvchi asosiy omillarni aniqlash va ularning ta'sir kuchini hisoblash.

2. Asosiy o'zgaruvchilar.

- Y - hukumatga ijobiy munosabat darajasi (0–100%)
- X_1 - iqtisodiy qoniqish indeksi
- X_2 - hukumat ishonch reytingi
- X_3 - ommaviy axborot vositalarida ijobiy axborot ulushi
- X_4 - ijtimoiy norozilik darajasi

3. Siyosiy vaziyatning kvantitativ modeli (Liney regressiya modeli):

$$Y = \alpha + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \beta_3 X_3 - \beta_4 X_4 + \varepsilon$$

BU YERDA:

- α (alfa) - bazaviy qo'llab-quvvatlash darajasi;
- $\beta_1, \beta_2, \beta_3, \beta_4$ - omillarning ta'sir koeffitsiyentlari;
- ε (epsilon) - tasodifiy xatolik.

4. Formulaning siyosiy talqini.

- a) $\beta_1 X_1 \rightarrow$ iqtisodiy qoniqish oshsa, hukumat qo'llab-quvvatlanadi;
- b) $\beta_2 X_2 \rightarrow$ ishonch reytingi siyosiy barqarorlikka kuchli ta'sir qiladi;
- c) $\beta_3 X_3 \rightarrow$ media diskurs ijobiy bo'lsa, elektoral kayfiyat o'sadi;
- d) $-\beta_4 X_4 \rightarrow$ norozilik oshishi qo'llab-quvvatlashni pasaytiradi.

5. Shartli qiymatlar asosida hisoblash. Masalan:

- $\alpha = 10$, $-\beta_1 = 0.4$, $-\beta_2 = 0.3$, $\beta_3 = 0.2$, $\beta_4 = 0.5$, $X_1 = 60$, $X_2 = 70$, $X_3 = 50$, $X_4 = 40$.

HISOBLAYMIZ:

$$Y = 10 + (0.4 \times 60) + (0.3 \times 70) + (0.2 \times 50) - (0.5 \times 40) \quad Y = 10 + 24 + 21 + 10 - 20 = 45 \quad Y = 10 + 24 + 21 + 10 - 20 = 45$$

NATIJA: HUKUMATNI QO'LLAB-QUVVATLASH DARAJASI $\approx 45\%$

6. Amaliy siyosiy xulosa.

1. Qo'llab-quvvatlash o'rtacha darajada;
2. Norozilik (X_4) yuqori ta'sir ko'rsatmoqda.

Strategik tavsiya:

- a) ijtimoiy norozilikni pasaytirish;
- b) ijobiy media strategiyani kuchaytirish;

c) ishonch reytingini oshirish.

Ushbu formula asosidagi model amaliy siyosatshunoslikdagi real vaziyatni soddalashtirilgan, ammo ilmiy jihatdan asosli tarzda ifodalaydi. Bu modelni saylov tahlili, siyosiy konsalting va prognozlashda bevosita qo'llash mumkin¹.

Ma'lumki, jamiyatda fiziklar, kimyogarlar va boshqa tabiiy fan vakillari "zanjirli reaksiya" tushunchasini yaxshi bilishadi. Biroq, bu tushuncha bugun nafaqat tabiiy va aniq fanlar doirasida balki, jamiyatning faoliyatida ham samarali qo'llanilmoqda. Chunki, siyosiy jarayonlarni aynan modellashtirish siyosiy jarayonda bir qaror qanday qilib keyingi qarorlar, xatti-harakatlar va natijalarga olib kelishini hisoblashga xizmat qiladigan "zanjirli reaksiya"ni keltirib chiqaradi.

$$St+1=St+\alpha At-\beta Rt$$

Bu yerda:

- St - t-bosqichdagi siyosiy holat;
- At - hokimiyat harakati;
- Rt - jamiyat reaksiyasi;
- α, β - ta'sir koeffitsiyentlari.

Siyosiy jarayonlar to'g'ri chiziqli emas, balki dinamik xarakterga ega. Ilmiy tahlil shuni ko'rsatadiki, siyosiy jarayonlar yakka sabab-yakka oqibat mantig'iga bo'ysunmaydi. Aksincha, ular: ko'p omilli, dinamik, vaqt bo'yicha kechikkan, o'zaro bog'langan reaksiyalar zanjiri orqali rivojlanadi. Shu bois, siyosiy modellashtirish zanjirli reaksiyalarni hisobga olmasdan samarali bo'la olmaydi.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, har qanday siyosiy qaror nafaqat to'g'ridan-to'g'ri, balki bilvosita va uzoq muddatli ta'sirlarga ega. Aynan modellashtirish orqali:

- qarorning birinchi ta'siri,
- ikkinchi va uchinchi darajali oqibatlari,
- “kritik nuqta” aniqlanadi. Bu esa, siyosiy tahlilda kumulyativ ta'sirni baholash imkonini beradi.

Modellashtirish siyosiy tizimdagi “qayta aloqa” mexanizmlarini ochib beradi. Zanjirli reaksiyaning markazida qayta aloqa (feedback loop) mexanizmi yotadi. Ilmiy nuqtai nazardan siyosiy modellashtirish aynan shu qayta aloqa mexanizmlarini formallashtirish orqali siyosiy tizimning barqaror yoki inqirozli rivojlanish ssenariylarini aniqlaydi.

Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, statik modellar bilan taqqoslaganda (dinamik, ssenariyli, zanjirli) modellar siyosiy prognozda ancha yuqori aniqlikka ega. Bu, ayniqsa saylov jarayonlari, institutsional islohotlar tahlilida muhim ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy amaliy siyosatshunoslikda zanjirli modellar integrativ yondashuvni talab qiladi. Siyosiy jarayonlarni zanjirli reaksiya asosida modellashtirish tizimli tahlil, bixevioristik yondashuv, institutsional tahlil, kvantitativ usullar integratsiyasini taqozo etadi. Shu bois, bu yondashuv metodologik jihatdan eng zamonaviy va samarali deb baholanadi.

Siyosiy jarayonlarni modellashtirishda zanjirli reaksiya konsepsiyasi qarorlarning real ta'sirini, ularning uzoq muddatli oqibatlarini va tizimli o'zgarishlar mantig'ini ilmiy asosda anglash imkonini beradi. Bu esa siyosiy tahlilni chuqur, prognozli, amaliy jihatdan foydali ilmiy fan va kasbiy sohaga aylantiradi.

Siyosiy jarayonlarni modellashtirish siyosatshunoslikda tahlil va prognoz qilishning muhim ilmiy usuli hisoblanadi. Modellashtirish orqali siyosiy tizimdagi murakkab munosabatlar soddalashtirilgan nazariy konstruktsiya shaklida ifodalanadi va siyosiy qarorlarni qabul qilishda ilmiy asoslangan tahlil imkoniyati yaratiladi.

Modellashtirish siyosiy jarayonlarning ichki mexanizmlarini ochib berishga xizmat qiladi. U orqali siyosiy institutlar, aktorlar va manfaatlar o'rtasidagi o'zaro ta'sirlar tizimli

¹ Моделирование систем и процессов. Практикум: учеб. пособие для академического бакалавриата / под ред. В.Н.Волковой. -М.: Издательство Юрайт, 2016. -295 с. -Серия: Бакалавр. Академический курс.

tarzda tahlil qilinadi. Bu esa siyosiy jarayonlarni faqat tavsiflash emas, balki ularning sabab-oqibat bog'liqliklarini aniqlash imkonini beradi.

Siyosiy modellar siyosiy qarorlar samaradorligini oldindan baholash imkonini yaratadi. Modellashtirish orqali turli siyosiy ssenariylar (variantlar) ishlab chiqilib, ularning ehtimoliy natijalari baholanadi. Bu esa siyosiy risklarni kamaytirish va strategik rejalashtirishda muhim ahamiyatga ega.

Bugun axborot texnologiyalari va raqamli tahlil usullarining rivojlanishi siyosiy modellashtirish imkoniyatlarini kengaytirmoqda. Ayniqsa, katta ma'lumotlar (Big Data), sun'iy intellekt va statistik modellardan foydalanish siyosiy jarayonlarni chuqur tahlil qilish va aniq prognozlar tuzish imkonini bermoqda.

Siyosiy modellashtirish siyosiy prognozlashning nazariy va amaliy asosini tashkil etadi. Modellar orqali siyosiy jarayonlarning kelgusidagi rivojlanish tendensiyalari, ehtimoliy inqirozlar yoki barqarorlik omillari aniqlanadi. Modellashtirish davlat boshqaruvi va siyosiy menejmentda amaliy ahamiyatga ega. Davlat siyosati, saylov jarayonlari, siyosiy kommunikatsiya va jamoatchilik fikri dinamikasini tahlil qilishda modellashtirish muhim tahliliy vosita sifatida qo'llaniladi. Shu bilan birga, siyosiy modellashtirishning ayrim cheklovlari ham mavjud. Siyosiy jarayonlar ko'p omilli va dinamik xarakterga ega bo'lganligi sababli, har qanday model real siyosiy voqelikni to'liq aks ettirmasligi mumkin. Shuning uchun modellashtirish natijalari doimo empirik ma'lumotlar bilan solishtirib tahlil qilinishi zarur.

Xulosa qilib aytganda, siyosiy jarayonlarni modellashtirish zamonaviy amaliy siyosatshunoslikning muhim tadqiqot usullaridan biri bo'lib, u siyosiy jarayonlarni tizimli tahlil qilish, prognozlash va samarali siyosiy qarorlar qabul qilishga xizmat qiladi.

STATE GOVERNANCE BETWEEN LEADERSHIP HERITAGE AND DIGITAL TRANSFORMATION: A PROPOSED STRATEGY FOR ENHANCING NATIONAL IDENTITY IN THE ERA OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE

Prof. Dr. Ayman Othman Abdel Alim Mohamed Al-Sharief

Professor at Bukhara State University

1. Background

The concept of the "State" in the third decade of the 21st century is undergoing a radical transformation; sovereignty is no longer limited to geographical borders but has expanded to include "Cyberspace" and "Digital Sovereignty." In light of the rise of AI, there is an urgent need to link technical efficiency with the state's value-based and historical roots. Central Asia, specifically Uzbekistan, possesses a unique leadership heritage (the Timurid model) that can serve as an ethical compass for guiding modern governance technologies toward "Digital Humanism."

2. Research Problem

The problem manifests in the state of "Digital Alienation" that state institutions may fall into when adopting imported AI systems, whose algorithms might not align with the national identity or the society's value heritage. Therefore, this work investigates how to bridge the gap between "Global Technology" and "National Identity Privacy" to ensure the stability of societal security.

3. Research Gap

Through reviewing contemporary political literature, we found that most studies focus either on the purely technical side of digital governance or on abstract political history. The gap lies in the "absence of a framework model that integrates the historical leadership heritage (*Tuzuklar*) into the structure of contemporary political algorithms," which this study seeks to fill through the concept of "Values Intelligence."

4. Research Questions

• **Main Question:** How can a digital governance strategy be built to enhance national identity and societal security in Uzbekistan for 2026?

• **Sub-Questions:**

1. What are the pillars of the historical leadership heritage that can be invoked in the digital space?
2. How does AI contribute to protecting national security against media distortion?
3. What are the requirements for educational innovation to prepare a conscious digital political leadership?

5. Research Objectives

1. Rooting the relationship between contemporary governance and historical leadership heritage.
2. Analyzing the role of smart technologies in enhancing the state's digital sovereignty.
3. Providing a methodological proposal for integrating national values into educational and political AI systems.

6. Research Boundaries

• **Objective Limit:** State governance, AI, societal security, and leadership heritage.

• **Spatial Limit:** Uzbekistan (focusing on the academic environment at Bukhara State University).

• **Temporal Limit:** Exploring global trends for 2026 and beyond.

7. Methodology & Tools

The study adopts the analytical-deductive approach by analyzing historical documents (*Tuzuk-i-Timuri*) and projecting them onto the digital reality. It also uses political foresight methodology to determine societal security scenarios under AI.

• **Tools:** Digital content analysis, benchmarking, and strategic modeling.

8. Literature Review

• **Arabic Studies:** Salama (2023) [1] focused on the defensive side of cybersecurity but lacked a link to cultural identity. Al-Shanqiti (2021) [2] addressed identity under globalization without discussing generative AI mechanisms.

• **Uzbek Studies:** Shukurov (2023) [3] excelled in analyzing Timur's thought in modern management but remained within a traditional administrative framework. Karimov (2024) [4] addressed the Uzbek digital economy without delving into value-based political security.

• **Analysis:** This research distinguishes itself by the unique combination of (Leadership Heritage - Societal Security - Smart Algorithms).

Pillar I: Digitalization as a Sovereign Shield for the Contemporary State

State governance in 2026 cannot be understood in isolation from total digital transformation. However, this transformation should be read as a re-formulation of "National Sovereignty" [5].

• **Digital Sovereignty:** It means the state's ability to control its data and infrastructure. Protecting data is essentially protecting human dignity [6].

• **Institutional Efficiency:** AI allows the state to practice "Proactive Oversight," predicting social needs before they turn into crises [7].

• **Cybersecurity as a Defensive Doctrine:** National security now starts from "Securing the Collective Mind" against digital intellectual breaches through "Active Digital Defense" [8].

Pillar II: National Identity and Digital Sovereignty (Toward a Values Intelligence Model)

The challenge lies in preventing "Cultural Alienation" imposed by global algorithms [9]. We aim to transform AI into a "Smart Guardian of National Identity."

• **Invoking Timurid Heritage:** *Tuzuk-i-Timuri* was a value system based on justice, consultation, and responsibility [10]. We propose "Values Intelligence" (VI) to program systems to respect local symbols and social values [11].

- **Media Policy and Cultural Security:** AI must be used for the proactive detection of "Deepfakes" that target national symbols or history [12][13].
- **From Technical to Ethical Governance:** Governance should be guided by the Timurid principle of "Consultation" through digital platforms that engage society in decision-making [14].

Pillar III: Innovation in Political Education and Preparing Future Leaders

Transformation requires strategic investment in "Political Human Capital" [15]. Universities must transform into "Living Labs" for strategic decision-making [16].

- **Digital Political Labs:** Moving toward "Simulation-based Learning" where students handle complex crises in virtual environments [17][18].
- **Bukhara University's Role:** Teaching *Tuzuk-i-Timuri* as a modern administrative logic applicable to smart systems [19].
- **AI Ethics:** Focusing on "Digital Ethics Philosophy" to ensure technology serves humanity, based on the principle: "Justice is the Basis of the State" [20][21].

Concluding Remarks, Results, and Recommendations

- **Conclusion:** Governance in the AI era is an existential battle to preserve "National Sovereignty." Returning to leadership roots is a way to humanize technology [22].
- **Results:** Digital efficiency is linked to aligning algorithms with national values [23]. AI is the most effective tool for protecting the "Collective Mind" [24]. Historical heritage enhances "Civilizational Confidence" in young leaders [25].
- **Recommendations:** Establish a "Political Intelligence Lab" at Bukhara State University; introduce "Digital Ethics and National Sovereignty" as a mandatory course; and launch a "Digital Cultural Security Observatory."

Footnotes

- [1] Salama, A. (2023). *Cybersecurity and National Sovereignty in the Digital Age*. Dar Al-Nahda Al-Arabiya, Cairo, pp. 110-112.
- [2] Al-Shanqiti, M. (2021). *The Impact of Technology on Cultural Identity*. Al-Istishraf Journal, Doha, No. 5, p. 190.
- [3] Shukurov, R. (2023). *Temur tuzuklari va zamonaviy boshqaruv tamoyillari*. Buxoro davlat universiteti ilmiy axboroti, No. 4, p. 75.
- [4] Karimov, N. (2024). *O'zbekistonda raqamli iqtisodiyot va davlat boshqaruvi*. Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti, p. 140.
- [5] Al-Otaibi, F. (2025). *AI Strategies in Third World Countries: Challenges of Sovereignty and Dependency*. Arab Center for Research and Studies, pp. 45-48.
- [6] Abdel-Qader, M. (2022). *Digital Governance: Opportunities and Challenges in Developing Societies*. Arab Journal of Political Science, Beirut, p. 52.
- [7] Karimov, N. (2024). *Op. cit.*, p. 115.
- [8] Mirziyoyev, Sh. (2020). *Strategy of New Uzbekistan*. Toshkent: O'zbekiston nashriyoti, p. 88.
- [9] Mansour, I. (2024). *Digital Humanization: Toward an Arab Vision of AI Transformations*. Journal of Academic Innovation, Riyadh, p. 34.
- [10] Shukurov, R. (2023). *Op. cit.*, p. 82.
- [11] Al-Shanqiti, M. (2021). *Op. cit.*, pp. 205-208.
- [12] Dadabaev, T. (2021). *Decolonizing Central Asian International Relations*. The Pacific Review, p. 120.
- [13] Alimova, M. (2022). *Innovation Technologies in Higher Education and National Identity*. Toshkent, p. 195.
- [14] Al-Shanqiti, M. (2021). *Ibid.*

- [15] Mansour, I. (2024). *Op. cit.*, pp. 15-18.
- [16] University of Journalism and Mass Communications of Uzbekistan (2026). *Media Challenges in the Digital Age*. Tashkent, p. 44.
- [17] Floridi, L. (2019). *The Logic of Information*. Oxford University Press, pp. 130-135.
- [18] Alimova, M. (2022). *Op. cit.*, p. 212.
- [19] Shukurov, R. (2023). *Op. cit.*, p. 82.
- [20] Al-Shanqiti, M. (2021). *Op. cit.*, p. 201.
- [21] Mirziyoyev, Sh. (2020). *Op. cit.*, p. 102.
- [22] Journal of Political Science and Global Trends (2026). *Media Challenges in the Digital Age*. No. 11, Tashkent, p. 22.
- [23] Shukurov, R. (2023). *Op. cit.*, p. 90.
- [24] Karimov, N. (2024). *Op. cit.*, p. 165.
- [25] Mirziyoyev, Sh. (2020). *Op. cit.*, p. 120.

O'ZBEKISTONDA ELEKTRON HUKUMAT TIZIMINING RIVOJLANISH TENDENSIYALARI

Turdiyev Bexruz Sobirovich
Buxoro davlat universiteti Tarix va yuridik fakulteti
Ijtimoiy-siyosiy fanlar kafedrası professori, f.f.d. (DSc)
[**b.s.turdiyev@buxdu.uz**](mailto:b.s.turdiyev@buxdu.uz)

O'zbekiston Respublikasi bugungi kunda globallashtirish va raqamli transformatsiya jarayonlari jadallashib borayotgan sharoitda axborot jamiyatining faol ishtirokchisi sifatida shakllanishga intilmoqda. Ushbu strategik yo'nalishda mamlakatimizda axborotlashtirish jarayonlarini chuqurlashtirish, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini izchil rivojlantirish hamda ularni davlat boshqaruvi, iqtisodiyot va ijtimoiy hayotning barcha jabhalariga keng joriy etish ustuvor vazifalar sifatida belgilangan. Mazkur omillar elektron hukumat tizimini shakllantirish va rivojlantirish uchun zarur bo'lgan huquqiy hamda institutsional asoslarning yaratilishiga xizmat qilmoqda.

Elektron hukumatni rivojlantirish davlat boshqaruvini modernizatsiya qilishning muhim tarkibiy qismi bo'lib, u axborot texnologiyalaridan samarali foydalanish orqali boshqaruv jarayonlarini optimallashtirish, byurokratik to'siqlarni qisqartirish va boshqaruv samaradorligini oshirishni nazarda tutadi. Albatta, ushbu tizimning izchil rivoji puxta huquqiy-me'yoriy baza va samarali institutsional mexanizmlarning shakllanishi, ularning bosqichma-bosqich takomillashtirilish jarayoni bilan chambarchas bog'liqdir.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur tadqiqotda elektron hukumat tizimining huquqiy va institutsional asoslarini kompleks o'rganish maqsadida elektron hukumatning shakllanish va rivojlanish bosqichlari tahlil qilinib, tarixiy va mantiqiy metodlar orqali uning taraqqiyot bosqichlari yoritildi. Shuningdek, tahlil va sintez, umumlashtirish va statistik ma'lumotlarni qayta ishlash usullari orqali elektron hukumat tizimining amaliy natijalari baholandi.

Muhokama

Bugun O'zbekistonda axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi jamiyatda kechayotgan ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarga ijobiy ta'sir ko'rsatib, islohotlar samaradorligini oshirish, aholi manfaatlarini ta'minlash va yangi imkoniyatlarni yuzaga chiqarishga xizmat qilmoqda. Davlatimiz rahbari Shavkat Mirziyoyev, ta'kidlaganidek "Bugungi sharoitda eng ilg'or axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etish ustuvor ahamiyat kasb etmoqda. Bu sohada qabul qilingan Milliy dasturga muvofiq, telekommunikatsiya texnologiyalarini, aloqa tizimlari va infratuzilmasini yanada rivojlantirish, informatsion tizimlar komplekslari va "Elektron hukumat" axborot bazasini shakllantirishimiz kerak" [1]. Shu jihatdan, Shavkat Mirziyoyev tomonidan ilgari surilgan ilg'or AKTni keng joriy etish,

infratuzilmani rivojlantirish va elektron hukumatni takomillashtirish yo'nalishlari dolzarb ahamiyat kasb etadi.

O'zbekistonda elektron hukumatni rivojlantirishning huquqiy-institutsional asoslarini tahlil qilishdan avval, ushbu tizimning nazariy mazmunini ochib beruvchi "elektron hukumat" tushunchasiga to'xtalib o'tsak. Elektron hukumat (electronic government) – bu mamlakat yoki mintaqada fuqarolar hamda boshqa shaxslarga davlat xizmatlarini tezkor tarzda yetkazib berish maqsadida kompyuter, internet va boshqa zamonaviy texnologik vositalardan foydalanishni nazarda tutuvchi boshqaruv tizimidir [2].

Elektron hukumat fuqarolarning davlat organlariga yanada to'g'ridan-to'g'ri va qulay kirishini ta'minlash, shuningdek, davlat xizmatlarini bevosita fuqarolarga taqdim etish uchun yangi imkoniyatlar yaratadi [3].

Ilmiy adabiyotlarda "elektron hukumat" turli atamalar bilan ham ifodalanadi. Jumladan, "e-gov", "raqamli hukumat" (digital government), "onlayn hukumat" (online government), "internet-boshqaruv" (Internet governance) va "integratsiyalashgan hukumat" (connected government) tushunchalari mazmunan o'zaro yaqin bo'lib, ular davlat boshqaruvida raqamli texnologiyalarning qo'llanilish darajasi va shakllarini aks ettiradi [4].

2014-yildan boshlab Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (OECD) tomonidan "raqamli hukumat" atamasiga alohida urg'u berilib, u "elektron hukumat" tushunchasidan kengroq mazmunga ega bo'lgan konsepsiya sifatida talqin etiladi [5].

O'zbekiston Respublikasining 2015-yil 9-dekabrda "Elektron hukumat to'g'risida"gi qonunida esa, elektron hukumatga aniq huquqiy ta'rif berilgan bo'lib, unga ko'ra, "elektron hukumat - davlat organlarining jismoniy va yuridik shaxslarga axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini qo'llash yo'li bilan davlat xizmatlari ko'rsatishga doir faoliyatini, shuningdek idoralararo elektron hamkorlik qilishni ta'minlashga qaratilgan tashkiliy-huquqiy chora-tadbirlar va texnik vositalar tizimi" [6] nazarda tutilgan.

Mazkur yondashuvlar elektron hukumatni nafaqat texnologik yangilik, balki davlat boshqaruvining zamonaviy, kompleks va institutsional jihatdan rivojlangan modeli sifatida talqin etish imkonini beradi. Shu nuqtai nazardan, bugungi kunda "elektron hukumat" tushunchasi zamonaviy davlat boshqaruvi tizimining ajralmas tarkibiy qismiga aylanib bormoqda. Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, mazkur tizim bosqichma-bosqich jamiyat hayotining barcha sohalarini qamrab olmoqda.

Ta'kidlash joizki, "elektron hukumat" tushunchasini an'anaviy hukumat faoliyati bilan aynanlashtirish to'g'ri emas. Mohiyatan, ushbu tizim davlat boshqaruvi jarayonlarini raqamlashtirish, ma'muriy tartib-taomillarni avtomatlashtirish, davlat xizmatlarini ko'rsatishda tezkorlik, qulaylik va shaffoflikni ta'minlash orqali boshqaruv samaradorligini oshirishga, byurokratik to'siqlar hamda ortiqcha xarajatlarni qisqartirishga xizmat qiladi.

Birlashgan Millatlar Tashkilotining UN E-Government Knowledgebase ma'lumotlariga ko'ra, O'zbekiston elektron hukumatni rivojlantirish darajasini baholovchi E-Government Development Index (EGDI) bo'yicha O'zbekistonning ko'rsatkichi 0.7999 ni tashkil etib, bu natija bilan mamlakat 193 ta davlat orasida 63-o'rinni egallagan. Shuningdek, fuqarolarning davlat boshqaruvida ishtirokini ifodalovchi E-Participation Index (EPI) ko'rsatkichi 0.6986 ga teng bo'lib, O'zbekiston ushbu reytingda 193 ta davlat ichida 53-o'rinni qayd etgan [7]. Mazkur ko'rsatkichlar mamlakatda elektron hukumat tizimi va raqamli davlat xizmatlari izchil rivojlanib borayotganini hamda O'zbekistonning xalqaro reytinglardagi o'zni mustahkamlanib borayotganini yaqqol namoyon etadi.

O'zbekistonda elektron hukumatni rivojlantirishning huquqiy-institutsional asoslari uning izchil va bosqichma-bosqich shakllanish jarayonida yaqqol namoyon bo'ladi. Mazkur jarayonni 7 bosqich asosida quyidagicha tasniflashimiz mumkin:

1-bosqich (1997–2001-yillar)da mamlakatimizda axborot-kommunikatsiya infratuzilmasini shakllantirishning dastlabki bosqichi sifatida tavsiflanadi. Ushbu davrda telekommunikatsiya va aloqa tizimini rivojlantirishga qaratilgan tizimli chora-tadbirlar

amalg'a oshirildi. Xususan, 1992-yil 13-yanvar "Aloqa to'g'risida" (Hujjat 28.12.2024 kuchini yo'qotgan), 1993-yil 7-may "Axborotlashtirish to'g'risida" (Hujjat 11.02.2004 kuchini yo'qotgan)gi Qonunlarning qabul qilinishi sohaning huquqiy asoslarini mustahkamlab, keyingi raqamlashtirish jarayonlari uchun zarur poydevor yaratdi [8];

2-bosqich (2002–2012-yillar)da kompyuterlashtirish va axborotlashtirish jarayonlarini jadallashtirish bosqichi hisoblanib, bu davrda "Axborotlashtirish to'g'risida"gi (2003-yil), "Elektron raqamli imzo to'g'risida"gi (2003-yil), "Elektron hujjat aylanishi to'g'risida"gi (2004-yil) va "Elektron tijorat to'g'risida"gi (2004-yil) Qonunlar qabul qilinib, elektron munosabatlarning huquqiy asoslari shakllantirildi;

3-bosqich (2013–2014-yillar)da esa, elektron hukumat tizimini shakllantirishning boshlang'ich institutsional bosqichi bo'ldi. Bu davrda elektron hukumatni joriy etishga qaratilgan davlat dasturlari ishlab chiqilib, sohaga oid tashkiliy-huquqiy mexanizmlar shakllantirildi va keyingi rivojlanish uchun zarur institutsional asoslar yaratildi. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2013-yil 27-iyundagi "O'zbekiston Respublikasining milliy axborot-kommunikatsiya tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" PQ-1989-son qarori qabul qilinib, unda elektron hukumat tizimini joriy etish va rivojlantirish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar belgilandi;

4-bosqich (2015–2016-yillar) elektron hukumat tizimining huquqiy asoslarini mustahkamlash hamda idoralararo elektron hamkorlikni yo'lga qo'yish bosqichi bo'ldi. 2015-yil 9-dekabrda "Elektron hukumat to'g'risida"gi Qonunning qabul qilinishi mazkur yo'nalishda muhim burilish nuqtasi bo'ldi. Ushbu Qonun orqali davlat organlari faoliyatiga AKTni joriy etish, davlat xizmatlarini elektron shaklda ko'rsatish hamda idoralararo elektron hamkorlikni ta'minlashning huquqiy asoslari belgilab berildi;

5-bosqich (2017–2019-yillar)da davlat xizmatlarini raqamlashtirish va fuqarolarga yo'naltirilgan boshqaruv tizimini shakllantirish bosqichi sifatida xarakterlanadi. Ushbu bosqichda davlat xizmatlari ko'rsatish tizimini tubdan isloh qilishga qaratilgan keng ko'lamli institutsional va huquqiy chora-tadbirlar amalga oshirildi.

Masalan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 12-dekabrda "Aholiga davlat xizmatlari ko'rsatishning milliy tizimini tubdan isloh qilish chora-tadbirlari to'g'risida" PF-5278-son Farmoni [9] bilan davlat xizmatlari ko'rsatish tizimi tubdan isloh qilinib, yagona markazlashgan tizim joriy etildi.

Shuningdek, bu davrda Yagona interaktiv davlat xizmatlari portali (my.gov.uz) takomillashtirilib, elektron davlat xizmatlari soni va sifati sezilarli darajada oshirildi. Bugungi kunda my.gov.uz portali orqali 400 dan ortiq davlat xizmatlari elektron shaklda taqdim etilib, fuqarolar va tadbirkorlik subyektlariga davlat xizmatlaridan masofadan turib, tezkor va qulay foydalanish imkoniyati yaratilgan [10];

6-bosqich (2020–2022-yillar)da integratsiyalashgan elektron hukumat tizimlariga o'tish bosqichi bo'ldi. Ushbu bosqichda davlat boshqaruvi va davlat xizmatlari ko'rsatish jarayonlarini kompleks raqamlashtirishga qaratilgan tizimli islohotlar amalga oshirildi. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktyabrda "Raqamli O'zbekiston-2030" strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni qabul qilinib, unda davlat boshqaruvi, iqtisodiyot va ijtimoiy sohalarni keng ko'lamda raqamlashtirishning ustuvor yo'nalishlari belgilab berildi [11];

7-bosqich (2023-yildan hozirgi kunga qadar)da "aqlli raqamli hukumat" modeliga o'tish bosqichi. Ushbu davrda sun'iy intellekt, katta ma'lumotlar (Big Data), ochiq ma'lumotlar va proaktiv davlat xizmatlarini joriy etishga qaratilgan yangi huquqiy va institutsional islohotlar amalga oshirilmoqda.

Shu tariqa, O'zbekistonda elektron hukumatni rivojlantirish jarayoni aynan 7 bosqichda izchil shakllanib, oddiy axborotlashtirish darajasidan tortib zamonaviy "aqlli" raqamli boshqaruv modeligacha evolyutsion taraqqiyot yo'lini bosib o'tdi.

Bugun buning amaliy samaradorligi elektron hukumatning yagona portalini (EPIGU) orqali taqdim etilayotgan davlat xizmatlari soni 760 taga yetgani, shuningdek, yagona identifikatsiya tizimi - "id.egov.uz" platformasi foydalanuvchilari sonining 11 million 998 ming nafarga yetgani raqamli xizmatlarga bo'lgan talabning izchil ortib borayotganini hamda aholining raqamli tizimlarga faol integratsiyalashayotganini yaqqol ko'rsatib turibdi [12].

O'zbekistonda elektron hukumat tizimini rivojlantirish jarayonida qator yirik loyihalar va axborot tizimlari joriy etilib, mazkur sohaning huquqiy va institutsional asoslari izchil mustahkamlanmoqda. Ayniqsa, fuqarolar va tadbirkorlik subyektlariga davlat xizmatlarini qulay, tezkor va shaffof tarzda taqdim etish maqsadida Yagona interaktiv davlat xizmatlari portalini (my.gov.uz), davlat organlari faoliyatining ochiqqligini ta'minlash uchun Ochiq ma'lumotlar portalini (data.egov.uz) hamda normativ-huquqiy hujjatlar loyihalarini jamoatchilik muhokamasidan o'tkazish uchun regulation.gov.uz platformasi faoliyati fikrimizning yorqin isbotidir [13].

Xulosa

O'zbekistonda elektron hukumat tizimini shakllantirish va rivojlantirish jarayoni izchil yetti bosqich asosida olib borilib, bugungi kunda u davlat boshqaruvining samaradorligini oshirish, ochiqlik, shaffoflikni ta'minlash va fuqarolarga xizmat ko'rsatish sifatini yangi bosqichga olib chiqishda muhim institut sifatida qaror topmoqda. Strategik islohotlar doirasida amalga oshirilgan huquqiy va institutsional islohotlar, joriy etilgan zamonaviy axborot tizimlari va davlat xizmatlarining keng ko'lamda raqamlashtirilishi ushbu yo'nalishda mustahkam poydevor yaratilganini ko'rsatadi. Shu bilan birga, elektron hukumatni rivojlantirishning keyingi bosqichi uni "raqamli hukumat" modeliga transformatsiya qilish, ya'ni sun'iy intellekt, katta ma'lumotlar va integratsiyalashgan platformaviy yechimlar asosida boshqaruvni yanada takomillashtirish bilan chambarchas bog'liqdir. Bu borada Shavkat Mirziyoyev tomonidan ilgari surilgan tashabbuslar davlat xizmatlarini to'liq integratsiyalashgan, proaktiv va inson omilisiz amalga oshiriladigan tizimga o'tkazish orqali korrupsiya va byurokratik to'siqlarni keskin qisqartirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Bosh vaziri Shavkat Miromonoich Mirziyoyevning Oliy Majlis Qonunchilik palatasi va Senatining qo'shma majlisidagi nutqi // "Xalq so'zi" gazetasi, 2016-yil 9-sentyabr, №179 (6614).
2. Sundberg Leif. Electronic government: Towards e-democracy or democracy at risk? // Safety Science, 2019. - pp.22-32.
3. Manoharan Aroon P. etc. Digital Governance: An Assessment of Performance and Best Practices // Public Organization Review. 23 (1): 20 January, 2022. -pp.265-283.
4. Lynn Theo etc. "Digital Public Services", Digital Towns: Accelerating and Measuring the Digital Transformation of Rural Societies and Economies // Cham: Springer International Publishing, 2022. -pp.49-68.
5. Public Governance; Territorial Development Directorate. // Recommendation of the Council on Digital Government Strategies, 2014. -p.6.
6. O'zbekiston Respublikasining 2015-yil 9-dekabrda "Elektron hukumat to'g'risida"gi O'RQ-395-son Qonuni//
7. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2015-y., 49-son.
8. E-Government Development Index
// <https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Data/Country-Information/id> /186-Uzbekistan
9. O'zbekistonda raqamli hukumatning shakllanish tarixining xronologiyasi
// <https://d.gov.uz/uz/>
10. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 12-dekabrda "Aholiga davlat xizmatlari ko'rsatishning milliy tizimini tubdan isloh qilish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-

5278-son Farmoni //Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 13.12.2017-y., 06/17/5278/0404-son

11. "Elektron hukumat" tizimi davlat taraqqiyotining ajralmas qismiga aylanmoqda //https://gov.uz/oz/dustlik/news/view/95917

12. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktyabrdagi "Raqamli O'zbekiston-2030" strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni //Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 06.10.2020-y., 06/20/6079/1349-son.

13. Raqamli hukumat ko'rsatkichlari //https://dgov.uz/uz/

14. Elektron hukumat //https://gov.uz/oz/religions/activity_page/e_government

МОДЕРНИЗАЦИЯЛАШ ШАРОИТИДА МАЪНАВИЙ-МАФКУРАВИЙ ИСЛОХОТЛАР

**Бахтиёр Омонов,
Ўзбекистон миллий университети профессори,
сиёсий фанлар доктори.**

Аннотация: мақолада сўнгги йилларда юртимизда кечаётган маънавий ислохотлар жараёнига эътибор қаратилиб, бу соҳада қилинадиган ишлар таҳлил қилинади.

ДУХОВНО-ИДЕОЛОГИЧЕСКИЕ РЕФОРМЫ В УСЛОВИЯХ МОДЕРНИЗАЦИИ

**Бахтиёр Омонов, профессор Национального университета Узбекистана,
доктор политических наук**

Аннотация: в статье уделяется внимание процессу духовных реформ, происходящих в нашей стране в последние годы, и анализируется работа, проводимая в этой сфере.

Мустақиллик йилларида Ўзбекистонда жамиятнинг устувор соҳаларида қуйидаги соҳаларда модернизациялаш жараёнлари амалга оширилди:

сиёсий соҳада – эски давлат ҳокимияти ва бошқарув тизими тугатилди, янги жамиятнинг сиёсий-ҳуқуқий асослари яратилди, давлат ҳокимияти ва бошқарув тизими шакллантирилди;

иқтисодий соҳада – давлат мулкига асосланган эски иқтисодий тизим барҳам топди, хусусий мулкка эгалик қилиш ҳуқуқи берилди, бозор муносабатларига ўтишнинг ҳуқуқий асослари яратилди;

маънавий-мафкуравий соҳада – инсон онги ва қалбига мажбуран киритилган ягона мафкура – дунёқарашдан қутулиб, янги демократик жамиятнинг элементлари вужудга келтирилди.

1991 йилда мустақилликка эришилгач, жамият ва давлат ҳаётининг конституциявий-ҳуқуқий асосларини мустаҳкамлаш йўлидан борилиб, Конституция қабул қилинди, унинг асосида миллий қонунчилик тизими шаклланди. 1992 йил 8 декабрда қабул қилинган Асосий Қонунимиз тараққиётимизнинг демократик йўналиши учун ҳуқуқий кафолат вазифасини бажармоқда. "1992 йил Конституцияси шунчаки Каримовнинг кучли Президентлик ҳокимиятини устун қўйишини қонунлаштирмади ва унинг бошқарув моделини акс эттирмади,–деб ёзади ғарблик олимлар.– Чет эл жамоатчилиги Конституция яратувчиларининг фикри-зикрини бир зум бўлса-да, тарк этмаган. Ўзбекистон Президенти вакиллик демократиясининг ўзбекона моделини тарқатиш йўли билан Қўшма Штатлар ва БМТ кўзи олдида ўз қонуний ҳокимиятини кучайтиришга муҳтож эди" [1]. Мазкур фикрларнинг ўзи Ислом Каримовнинг сиёсатда анча узоқни кўра билганлигидан далолат беради.

Конституция ва қонунларда давлат ва жамият қурилишини демократлаштиришнинг ҳуқуқий асослари акс этди. Давлат органларини

шакллантириш ва фаолият юритиши соҳасига ҳокимиятлар тақсимланиши принципи жорий этилди: ҳокимият тузилмаларининг ваколатлари самарали конституциявий механизм асосида мутаносиб ҳолга келтирилиб, уларнинг фаолияти инсон ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлашга йўналтирилди. Жамиятни модернизациялаш соҳасидаги изчил ислохотлар натижасида рационал давлат бошқаруви тизими шаклланди, ҳокимият тузилмалари ўртасида ваколатларнинг мутаносиб тақсимланишига эришилди.

Жамиятни модернизациялаш йўналишида энг муҳим масала – миллий ғоя асосий тушунча ва тамойилларининг ишлаб чиқилгани бўлди. “Миллий ғоямиз шу юртда яшаётган барча одамларнинг олижаноб ниятларини, ҳаётий манфаатларини мужассам этадиган юрт тинчлиги, Ватан равнақи, халқ фаровонлиги деган юксак тушунчаларни ўз ичига олади” [2], деган эди биринчи президентимиз Ислом Каримов.

Миллий ғоя – миллат тафаккурининг маҳсули бўлса, миллий мафкура – моҳиятан миллий ғояга етиш йўли. “Мафкура бўлмаса, одам, жамият, давлат ўз йўлини йўқотиши муқаррар. Ҳар қандай мафкура ушбу мақсадларни кўзда тутди: муайян ғояга ишонтириш; уюштириш; сафарбар этиш; маънавий-руҳий рағбатлантириш; ғоявий тарбиялаш; ғоявий иммунитетни шакллантириш; ҳаракат дастури бўлиш” [3]. Модернизациялаш жараёнида миллий мафкура етакчи мавқени эгаллайди. Ҳақиқатан ҳам, халқимизнинг асрлар давомида шаклланган юксак маънавияти, анъана ва удумлари, улуғ бобокалонларимизнинг ўлмас меросидан озиқланган мафкура фуқароларнинг мустақил дунёқараши, эркин тафаккурини шакллантириш, халқимизга хос бўлган иймон-эътиқод, инсоф-диёнат, саховат, ҳалоллик, меҳр-оқибат, шарм-ҳаё каби фазилатларни янада юксалтиришга беназир хизмат қилмоқда. Мураккаб глобаллашув шароитида у ёшларимизни ички ва ташқи хавф-хатар, турли таҳдидлардан асраб-авайлаш кафолати ҳам бўлмоқда, дейишга ҳақлимиз.

Модернизациялаш узоқ асрлик миллий қадриятлар ва халқ менталитетига қараб, босқичма-босқич ўтадиган табиий жараён. Шуниси қувонарлики, у Ўзбекистонда Ғарб олимлари тасвирлаган “тўғри чизиқли тараққиёт” ёки “қувиб боровчи модернизация” кўринишини олмади, Е.Т. Гайдар ҳукумати (Россия) қўллаган “шок терапияси” ҳам юз бермади, баъзи Ғарб давлатлари тажрибасидан кўчиришга ҳаракатлар ҳам бўлмади. Ислом Каримов жамиятни либераллаштириш масаласида шарқона эҳтиёткорликни қўллаб, “ўзбек модели”даги босқичма-босқичлик тамойилини ёқлаб чиқди. “Ҳақиқатан ҳам демократия – фақат назария ёки сиёсий жараёнгина бўлиб қолмай, шу билан бирга, халқнинг турмуш тарзи ва унинг бутун руҳияти, анъаналари, маданияти, психологиясининг хусусиятлари ҳамдир, – деган эди у. – Демократия ғояларини баён қилиш мумкин. Сиёсатда демократияни юқоридан “тушириш” мумкин. Лекин бу билан демократия сизу бизнинг амалий ҳаётимизга сингмайди. Демократия жамиятнинг қадриятига, ҳар бир инсоннинг бойлигига айланмоғи керак. Бу эса бир зумда бўладиган иш эмас. Халқнинг маданиятидан жой ололмаган демократия турмуш тарзининг таркибий қисми бўла олмайди. Бу тайёргарлик кўриш ва демократия тамойилларини ўзлаштиришдан иборат анча узоқ муддатли жараёндир. Баъзи давлатларда бунга эришгунча кўплаб авлодлар яшаб ўтган” [4]. Ушбу фикрлар айрим Шарқ мамлакатларининг (Эрон, Тожикистон, Қирғизистон ва бошқалар) сиёсий ҳаётидаги аччиқ тажрибалар таҳлили асосида билдириб ўтилди.

Ўзбекистонда демократик ислохотларни чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси йўналишида салмоқли ислохотлар ўтказилди. Биринчи навбатда, бу жараёнда марказий ижро этувчи ҳокимиятнинг бошқарув тузилмалари ва маъмурий органларнинг вазифаларини ўзгартиришга, уларнинг бошқариш, тартибга солиш ва тақсимлаш борасидаги ваколатларини, ҳўжалик тузилмалари фаолиятига бевосита аралашувини кескин қисқартиришга

кўпроқ эътибор берилди. Масалан, жамият ва давлат қурилиши соҳасида парламент тизимини ривожлантириш, кучли ижро ҳокимияти, мустақил судни шакллантириш, кўппартиявийликни вужудга келтириш, мустақил фуқаролик жамияти институтлари, оммавий ахборот воситаларини такомиллаштириш ҳамда улар фаолиятининг кафолатларини кучайтириш борасида туб демократик ўзгаришлар кечди.

Аммо ҳозирги глобаллашув даврида давлат бошқарувини замонавий жамият эҳтиёжларига мос равишда модернизациялаш ўта долзарб масалага айланган. Маълумки, давлат бошқаруви тизими унинг сиёсий, ижтимоий, ҳуқуқий ва маъмурий маданиятининг узвий қисми. Бошқарув маданияти бир қатор тарихий, миллий, географик, маънавий ва бошқа омиллар таъсирида шаклланади. У давлат бошқаруви тузилмаларига нисбатан бирмунча барқарор ва турғун бўлиб, юртимизда сиёсий (давлат) бошқарув маданиятини тарихан қисқа вақт ичида ўзгартириш Ўзбекистонда мураккаб кечмоқда. Масалан, давлат ҳокимияти ва бошқаруви тизимини қонунчилик ислоҳоти воситасида тарихан қисқа муддатда ўзгартириш (янгилаш) мумкин, аммо бошқарувга боғлиқ мафкурани, менталитетни, сиёсий онг, маданиятни, фуқароларнинг тафаккурини дарҳол ўзгартиришнинг имкони бўлмайди. Бу борада сиёсий модернизациялаш жараёнида давлатнинг бош ислоҳотчилик ролини таъкидлаб ўтишимиз зарур бўлади. Давлат – жамиятни ислоҳ этиш, янгилаш йўналтирувчиси, ислоҳот ташаббускори, ижтимоий ҳаётдаги янги ғояларнинг амалга оширувчиси! Тадқиқотда биз буни қисқагина: “давлат модерни-зацияси”, деб атаганмиз. Ушбу тажриба Сингапур давлатида синовдан муваффақиятли ўтганини йирик ислоҳотчи Ли Куан Ю амалда асослаб беради. Ғарб ва Шарқ ривожланиш моделлари моҳиятини яхши ўрганган тайванлик амалиётчи Давид Чен қуйидаги мантиқли хулосани чиқаради: “Демократия, шубҳасиз, болалар кийим ва пойабзал билан таъминланган, уй-жой ва таълим олиш имконияти бўлганида, жамияти жаҳри савдоси учун очиқ бўлган ҳамда одамлар бутун дунё бўйлаб юра оладиган, улар тирикчилик учун пул ишлаб топиш имконига эга бўлган вақтдагина келади. Капитализмга ўтиш учун кучли раҳбарлик керак! Модернизациянинг биринчи босқичида демократия ортиқча ҳашамдир” [5]. Иккинчи жаҳон урушидан кейин ўзига хос иқтисодий йўлни танлаган Жануби-шарқий Осиё мамлакатлари катта “сакраш”га эришди.

Таҳлилларимизни хорижий эксперт Леонид Левитин ушбу фикрлари билан тасдиқлайди: **“Аравани отнинг олдида қўйиш**, яъни биринчи ўринга сиёсий ислоҳотларни, кейин эса иқтисодий ислоҳотларни қўйиш кулфатларга олиб борадиган йўлдир,—дейди у.— Буни урушлар, инқилоблар ва касалликлар ичида қолган бошқа кўпгина ривожланаётган мамлакатлар мисолида кўриш мумкин. Ўз халқини боқишга қодир бўлмаган мамлакат ҳокимият ваколатларини тақсимлашдек нозик масалалар билан шуғуллана олмайди” [6].

Шарқ давлатлари жамият иқтисодий оёққа тургандан кейин модернизацияга қўл уришади. Ҳар бир мамлакат нафақат ўзининг тузилиши, иқтисодий тараққиёт даражалари, имкониятлари, интеллектуал имкониятлари, балки ўз халқининг менталитети, турмуш тарзи, урф-одат ва қадриятлари билан ҳам фарқ қилади. Ўтиш даврида давлатнинг муҳим вазифаси жамиятда тўпланиб қолган ижтимоий зиддиятларнинг кескинлигини камайтиришдир. Ўзбекистонда давлат ва жамият ўртасида ижтимоий консенсус ўрнатилгани сабабли, тинчлик ва барқарорлик ҳукм сурмоқда. Сиёсий фанлар доктори Ш.Пахрутдинов таъкидлаганидек, Ўзбекистонда “демократия ва сиёсий тартибот ўртасидаги табиий уйғунлик мавжудлиги” муваффақиятларимиз омилига айланмоқда [7].

Кейинги йилларда “Ўзбек модели” ҳақида турли фикрлар, ҳатто мухолифларимиз томонидан унинг самара бермаслигини асослашга уринишлар бўлмоқда. Жумладан, “модел”даги “давлатнинг бош ислоҳотчи”лиги демократияга

зид, у эркинликни бўғади, демократия бўлмаган жойда иқтисодий ислохотларни олиб бориш мумкин эмас”, деган фикрлар ўртага ташланмоқда. Бир ёқлама айтилган фикрларга унчалик қўшилмаймиз. Мисол учун Жануби-шарқий Осиёда барча ислохотлар бошида давлат туради. Улар ялпи ички маҳсулот ўсиши, техника ва технология ривож, аҳолининг турмуш тарзи бўйича дунё аҳлига ўрнак бўлишмоқда.

Ғарб модернизациясидан фарқли равишда, маънавий қадрият, урф-одат ва анъаналарга суянган иқтисодий тараққиёт йўли аҳолининг ижтимоий ва иқтисодий ҳаётига сезиларли таъсир кўрсатади. Таҳлиллар шуни кўрсатмоқдаки, ҳар бир давлатнинг ривожланишида шахс ва ҳукуматнинг “бегона”лигини бартараф этиш, ҳукуматнинг демократлашганлиги ва очиқлиги асосида давлатни жамиятнинг ижтимоий жавобгар воситасига айлантириш, барча аҳоли қатламлари эҳтиёжини қондирувчи изчил сиёсатни олиб бориш, ижтимоий адолат ўрнатиш, тарафлар ўртасида келишув (консенсус) ва ўзаро фойдали ҳамкорликка эришиш муҳим тамойиллар ҳисобланади. Ушбу хусусиятларни амалда шакллантириш учун давлат ва жамият ўртасида доимий мулоқот бўлиши лозим. Демократик бошқарувда очиқлик жараёнисиз самарага эришиб бўлмайди.

Давлат ва жамиятнинг ўзаро алоқасини мустаҳкамлаш, халқнинг интилиши ва эҳтиёжини таъминлаш учун ахборот коммуникация технологиялари (АКТ) тизимини ривожлантириш зарур. Бизнингча, жамият билан давлат муносабатида бу истиқболли соҳа етакчи роль ўйнаши амалда исботини топмоқда. Бугунги кунда давлат ҳокимияти ва бошқарув органлари турли алоқа ва ахборот хизматлари, оммавий ахборот воситалари (телевидение, радио, интернет, газета, журнал ва бошқалар) орқали ўз фаолияти ҳақидаги ҳаққоний маълумотларни тарқатмоқда. Давлат бошқарув органлари ва маҳаллий ҳокимиятларнинг жамият билан ўзаро муносабатларида «икки томонлама симметрик» хизмат моделидан фойдаланиш жамият учун ўзаро мақбул қарорларни қабул қилишга ёрдам бермоқда.

Модернизациялашнинг барча мамлакатлар учун ягона модели бўлмайди. У халқнинг менталитети, узоқ вақт давомида шаклланган миллий қадриятлари, урф-одатлари, дунёқараш-ларининг ўзига хослиги, айти пайтда, давлатнинг иқтисодий имкониятлари ва тараққиёт даражалари ҳисобга олинган ҳолда ишлаб чиқилади. Бу ишни барча мамлакатларда бир вақтда ва бир хил даражада амалга оширишнинг имкони мавжуд эмас. Чунки, бунинг учун соҳаларда даражалар турли-туман, ҳаттоки уларнинг айримларида баъзи йўналишларда зарур бўладиган имкониятларни модернизациялаш жараёнида излаб топишга тўғри келади. Бундай шароитда белгиланган ишлар занжиридаги **асосий ҳалқани** топа билиш талаб этилади. Мураккаб кечаётган глобаллашув шароитида шу ҳалқани боғлаш миссияси ҳозирда маънавиятнинг зиммасида турибди[8].

Фойдаланилган адабиётлар:

- 1 Левитин Л., Карлайл Д. Ислом Каримов – янги Ўзбекистон президенти. –Т.: Ўзбекистон, 1996. – Б. 90.
- 2 Каримов И.А. Юсак маънавият – енгилмас куч. – Т.: Маънавият, 2011. – Б. 72.
- 3 Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар. – Т.: Ўзбекистон, 2001. – Б. 20-21.
- 4 Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. –Т.: Ўзбекистон, 1997. – Б. 185.
- 5 Vital Speeches of the Day, July 15, 1993. –Р. 603-608.
- 6 Левитин Л. Ўзбекистон тарихий бурилиш палласида. – Т.: Ўзбекистон, 2001. –Б. 201-202.
- 7 Пахрутдинов Ш. Таҳдид – ҳалокатли куч. – Т.: Академия, 2001. –Б. 155.
- 8 Омонов Б.А. Жамиятни модернизациялашнинг концептуал асослари. – Т.: Aloqachi, 2019. – Б. 4-5.

ДЕМОКРАТИК ДАВЛАТ ВА ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИ РИВОЖЛАНИШИНИНГ МАЪНАВИЙ АСОСЛАРИ.

Тешаев Нутфулло Насруллоевич

**Бухоро Давлат Университети ижтимоий- сиёсий фанлар кафедраси
профессори**

Демократия ҳамма соҳаларда шахсий қобилятни чархлайди, рақобат ва "ким ўзар"га бардош беришни талаб қилади. Бу муттасил ва мунтазам равишда изланиш, ихтироларни амалга оширишни, ҳар доим олға интилишни талаб қилади. Сусткашлик қилган, янгилик яратишга ноқобил одам тараққиётдан орқада қолиб кетаверади. Бунинг оқибатида шахсда худбинлик, шахсий манфаатни устун қўйишга майллик вужудга келиши муқаррар. Худбинликнинг бир неча жиҳатлари бор: ўз истеъдоди ва қобилятини ишга солиб, фикри ва режаларини ҳаётга тадбиқ этиш ҳам аслида худбинлик, яъни шахс сифатида ўзликни намоён қилишдир. Буни ижобий маънодаги худбинлик деб аташ мумкин. Бундай худбинлик, индивидуал саъй ҳаракат жамият ривожига ёрдам беради. Аммо фақат ўзини ўйлайдиган, бошқалар меҳнати эвазига бойишга интилувчи шахслар ҳам бор. Улар ўзларини энг доно, энг кучли ҳисоблаб, атрофдагиларга беписанд муносабатда бўладилар, кибру ҳавога бериладилар ва жамият ривожига наф келтирмайдилар. Мана бундай манманлик ва ҳукмфармонликка асосланган худбинлик аслида маънавий қашшоқлик туфайли пайдо бўладиган ахлоқий қусурдир. Зеро, "ўзим бўлай" фалсафаси миллий ватанпарварлик туйғусини сўндаради. "Ўзим бўлай" деб интиладиган одам иймон-эътиқодни ҳам поймол этади. Бундай одам ҳаром-ҳалол, яхши-ёмонни ҳам фарқламайди, қандай бўлмасин, қаерда бўлмасин ўзлаштириб олса бўлгани, бошқаси билан иши йўқ.

Демократия эркин Фуқаролик жамияти экан, унда очиқ мулоқотлар, қонун асосидаги муносабатлар катъий асосга қўйилиб, у ошкораликни юзага келтиради ва қонун асосида ижтимоий адолат тикланишига эришилади. Инсон ҳуқуқини таъминлаш ва ҳимоя қилиш биринчи даражали аҳамият касб этади.

Бошқача айтганда жамият ичидан туриб фаоллашиб, мустахкамланиб боради, ўз ўзини бошқариш сари дадил қадамлар қўйилади. Аммо, бундан демократия шароитида давлатнинг бошқарувчилик, ташкилотчилик роли барҳам топади, деган хулосани чиқармаслик керак. Айрим Ғарб файласуфлари (чунончи, Карл Поппер) ўзининг "Очиқ жамият ва унинг душманлари" китобида мустаҳкам миллий давлат демократия тараққиётига тўсқинлик қилади, деган фикрни олға суради. Унинг назарида давлатнинг кучайиши "очиқ жамият" кишиларининг эркин фаолият кўрсатиши, фикри, иродасини ифодалаши, қобилятини ишга солишга ҳалакит беради. Унинг асосий сабаби давлат ҳукмрон мавқени эгаллаб, ҳокимият, мансаб идеаллаштирилади.

. К.Поппер Платон, Аристотел ва айниқса Гегел фалсафий қарашларини танқид қилиб, ҳар бир шахснинг фардий (индивидуал) фикри, интилиши ва дунёқарашини эътиборга олмай, балки муайян қолипдаги ғояларга ҳамманинг бўйсунини талаб қилиб келганлар. Одамларни "Олий Миллий ғоя, демократия ва миллий давлатчилик ҳақиқат" тарзида тақдим этиладиган ғоялардан ҳалос этиш керак. Шунда шахс эрки таъминланади"[2,182] дейди К.Поппер.

Бундай фикр билан тўлиқ қўшилиб бўлмайди. Ғояларнинг мутлақлаштирилиши давлатнинг ва давлат раҳбари бўлган якка шахсларнинг мутлақлаштирилишига олиб келади. Натижада, бундай шахслар ўзларини нуқсонлардан холи, танқиддан юқори деб ҳис эта бошладилар. Бу эса жамият ва давлат орасида бегоналашувни юзага келтиради. Натижада, тоталитар ҳукмронлик қилиб, турғунлик юз беради. Маддохлар, ахлоқий нопок одамлар мансабларни эгаллаб, соғлом фикрни бўғадилар. Бундай шароитда иқтисодий ва ижтимоий тараққиёт тўхтаб қолади.

"Давлатни илоҳийлаштириш қуллик ва истибдод ҳукмрон бўлган даврлардан қолган кишилар саждапарастлигининг энг ёмон кўринишидир"[2,186] деб ёзади

К.Поппер.

Умуман, К.Поппернинг кўпгина фикрлари анча бахсли. Бироқ, демократик тамойилларга амал қиладиган жамиятда бундай илохийлаштиришларга ўрин қолмайди. Аммо, шуниси борки, демократия шароитида ҳам давлат ижтимоий-сиёсий институт сифатида сақлаб қолинади ва унинг функциялари тўла амал қилади. Давлатнинг обрў-эътибори, нуфузи баланд бўлиши жамият тараққиёти учун зарур. Кучли, адолатпарвар жамият давлатсиз яшай олмайди. Негаки, давлат жамият барқарорлиги, миллат осойишталиги ва иқтисодий тараққиётининг бош ислохотчисидир..

Демократия шароитида, албатта, давлат ва унинг таркибий қисми бўлган ҳокимиятга муносабат ўзгаради. Чунки ҳокимият жамият назорати остида бўлади. Сайлаш ва сайланиш механизмининг амал қилиши, давлат раҳбарларининг ҳисоб бериб туриши, матбуот эркинлиги, жамоат ташкилотларининг фаоллиги - буларнинг ҳаммаси давлатнинг мутлақ ғояларга берилишига йўл қўймайди. Яъни шахс, жамият ва давлат ўзаро яқинлашиб боради, бир-бирига ҳисоб бериш кучаяди. Натижада, шахс ва давлат манфаатлари уйғунлашиб боради.

Охирги йилларида тафаккуримизда ўзгаришлар содир бўлди. Чунончи:

- мулкчиликка муносабат ўзгарди, хусусий мулк ва уни кўпайтириш мумкинлиги одатий ҳол бўлмоқда;
- ўзбек миллатининг буюк тарихи, маънавий бой мероси борлиги аёнлашди;
- шахсий ташаббус, саъй ҳаракат қилган одам ўзини ҳам, юртини ҳам обод қила олиши тобора ҳис қилинаётир;

хориж мамлакатлари билан бемалол савдо-сотик қилиш, шартномалар тузиш, мулоқотлар уюштириш тажрибаси ўзлаштирилмоқда ва ҳ.к. Лекин, барибир, айрим кишилар фаолиятида ҳамон сусткашлик, боқимандаликдан тўла қутулгани йўқ. Кўпгина ҳолларда тадбиркорликни фақат олиб-сотарлик даражасида англаш содир бўлмоқда. Айниқса, дунё бозорини эгаллайдиган маҳсулот ишлаб чиқариши билан эътиборни қозониши, сервис хизмат соҳалари юқори даражада бўлишига эришилгани йўқ. Бунинг сабабларидан бири ички, онгли интизом шаклланмаган, ҳар бир одам вақтдан фойдаланиши, ўзгалар вақтини банд этмаслик, ҳар бир нарсани белгилангандек аниқ ва тўғри бажариш шарт эканлигини ҳис этмаётганлигидир. Эски одат бўлиб қолган бепарволигимиз, масъулиятсизлигимиз кўп нарсани бой беришимизга сабаб бўлмоқда. Айбни бошқаларга тўнкаш, масъулиятни ўз бўйнига олмаслик касалидан қутулганимиз йўқ. Ҳали исрофгарчилик бор, тежамкорликни ўрганганимиз йўқ.

Шу боис кенг маънода тафаккуримизни, ҳаёт тарзимизни қайта қуришимиз, хушёр, оқилу фозил кишилар каби юқори даражали меҳнат, фаолият ва турмуш интизомига эришишимиз лозим. Қачонгача раҳбар кўрсатма ёки дўқ-пўписа қилса ишлаймиз? Нега ҳар бир одам ташаббускор эмас? Нега кимдир биз учун ўйласин, биз учун фикр қилсин, ҳукм чиқарсин деган кайфиятда юрамиз?

Шўро даврида маҳаллий ташаббуслар инobatга олинмаган. "Фикр биздан, буйруқ биздан, бажариш сиздан" дегандай иш тутиларди. Яъни, Кремль сиёсатдонларининг айтганини бажариш асосий вазифа деб қаралган. Миллий манфаат, миллий тараққиётга қаратилган фикр "интернационализм"га қарши деб қораланган. Энди-чи? Энди тақдиримиз ўз қўлимизда, энди юртимиз, уйимиз, шахримизни ўзимиз обод этишимиз, фаровон турмуш тарзини яратишимиз ҳар биримизнинг қўлимизда." [5,62]

Президентимиз Шавкат Мирзиёев бунинг кенг дастурини ишлаб чиқиб, ҳам назарий, ҳам амалий жабҳаларда ҳаётга тадбиқ этмоқда. Биргина истеъдодлар тарбиясини олинг. Бир нечта жамғарма тузилиб, истеъдодли ёшлар орасида танловлар ўтказилмоқда. Аммо истеъдодлар тарбияси билан ҳар бир устахона, корхона, ўқув

муассасаси шуғулланмоғи лозим. Истеъдодли ёшлар - бизнинг келажагимиз. Ҳозир Ўзбекистонга юзлаб муҳандислар, энг янги фан соҳаларида ишлайдиган, янгилик қиладиган одамлар керак. Мамлакатни иқтисодий кўтарадиганлар ҳам шулардир.

Ўзбекистонда эркин демократик жамият қуриш вазифасини амалга ошириш жараёнида демократия ва сиёсий маданиятда умуминсоний ва миллий-маънавий қадрият уйғунлиги мужассам эканлигини чуқурроқ англаб олмақдамиз.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Шавкат Мирзиёев Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегияси Т."O'zbekiston" 2022
2. Карл Поппер Открытое общество и его враги М. "Мысль" 2016
3. Киргизбоев . М Фукаролик жамияти назария ва хорижий тажриба. Т "Янги аспр авлоди" 2009
4. Отамуродов С. Ўзбекистон маънавий-рухий тикланиш. Т. "Янги аспр авлоди" 2006
5. Эргашов.И Жамиятни эркинлаштириш ва бошқариш Т. "Академия" 2005
6. Teshayev. N.N Yangi O'zbekiston taraqqiyotida fuqarolik jamiyati rivojlanishining ma'naviy omillari va mafkuraviy tamoillarining transformatsiyasi. Monografiya. "BUKHARA HAMD PRINT" 2024.

O'ZBEKISTONDA IJTIMOY DAVLAT SHAROITIDA SIYOSIY MADANIYAT VA MAFKURA INTEGRATSIYASI

Xoliqov Lazizjon Maxmud o'g'li

Buxoro davlat universiteti doktoranti

BuxDU "Ijtimoiy-siyosiy fanlar" kafedrası dotsenti

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbekistonda ijtimoiy davlat sharoitida siyosiy madaniyat va mafkura integratsiyasining nazariy hamda amaliy jihatları tahlil qilinadi. Siyosiy madaniyatning fuqarolar siyosiy ongini shakllantirishdagi o'rni, davlatga bo'lgan ishonchni mustahkamlashdagi ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, mafkuraviy tarbiyaning jamiyatni birlashtiruvchi omil sifatidagi roli hamda yoshlar siyosiy madaniyatini rivojlantirishdagi o'rni ochib berilgan.

Kalit so'zlar: siyosiy madaniyat, mafkura, ijtimoiy davlat, siyosiy ong, fuqarolik faolligi, yoshlar, mafkuraviy tarbiya, ijtimoiy-siyosiy barqarorlik, demokratik qadriyatlar.

Hozirgi globallashuv sharoitida davlat va jamiyat rivojida siyosiy madaniyatning o'rni tobora ortib bormoqda. Ayniqsa, ijtimoiy davlat qurish jarayonida fuqarolarning siyosiy ongini yuksaltirish, ularning davlat boshqaruvidagi ishtirokini kengaytirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, siyosiy madaniyat va mafkura o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni o'rganish muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi. Siyosiy madaniyat – bu siyosiy ong, tajriba va xulq-atvorning birligidan iborat murakkab tizimdir¹. Ijtimoiy davlat sharoitida bu tizim mafkura bilan uyg'unlashganda fuqarolarning siyosiy ishtiroki, davlatga ishonchi va demokratik qadriyatlarni qabul qilish darajasi oshadi. Bu esa siyosiy tizimning barqaror ishlashini ta'minlaydi. Ijtimoiy davlat sharoitida siyosiy madaniyat alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki ijtimoiy davlatning asosiy maqsadi – fuqarolarning farovonligi, teng imkoniyatlar va ijtimoiy adolatni ta'minlashdan iborat. Bunday tizimda mafkura, ya'ni jamiyatni birlashtiruvchi g'oyaviy qarashlar siyosiy madaniyat bilan uyg'unlashganda yanada samarali natija beradi. Natijada fuqarolarda davlatga nisbatan ishonch ortadi, ular o'zlarini jamiyatning faol subyekti sifatida his eta boshlaydi. Masalan, agar fuqarolar davlat siyosatini tushunsa va uni qo'llab-quvvatlasa, ular saylovlarda faol qatnashadi. Bu esa demokratik jarayonlarning mustahkamlanishiga xizmat qiladi. Aksincha, siyosiy madaniyat past bo'lgan

¹ Parmanov S. ANALYZES RELATED TO THE FORMATION OF POLITICAL CULTURE. [No. 1 \(2023\): Scientific journal of the Fergana State University](#)

jamiyatlarda fuqarolar siyosiy jarayonlarga befarq bo'lib qoladi, bu esa davlat va jamiyat o'rtasida ishonchsizlikni keltirib chiqaradi. Yana bir misol sifatida, qonunlarga hurmatni olish mumkin. Siyosiy madaniyati yuqori bo'lgan jamiyatlarda odamlar qonunlarni majburiyat sifatida emas, balki ijtimoiy tartib va adolatni ta'minlovchi vosita sifatida qabul qiladi. Natijada huquqbuzarliklar kamayadi va ijtimoiy barqarorlik mustahkamlanadi.

Shuningdek, siyosiy madaniyat ommaviy axborot vositalari va ta'lim tizimi orqali ham shakllanadi. Masalan, yoshlar o'rtasida siyosiy savodxonlikni oshirishga qaratilgan dasturlar ularning mustaqil fikrlashini rivojlantiradi, tanqidiy yondashuvni shakllantiradi va ularni kelajakda faol fuqarolar bo'lishiga xizmat qiladi. Siyosiy madaniyat jamiyat siyosiy hayotining asosiy elementi bo'lib, fuqarolarning siyosiy ongini shakllantiradi va davlat rivojiga ta'sir qiladi¹. Avvalo, siyosiy madaniyat fuqarolarda mas'uliyat hissini shakllantiradi. Ya'ni, insonlar o'z harakatlari davlat va jamiyat hayotiga ta'sir qilishini anglay boshlaydi. Masalan, jamoatchilik muhokamalarida qatnashish, ijtimoiy muammolarga befarq bo'lmaslik yoki fuqarolik tashabbuslarini ilgari surish orqali odamlar jamiyat rivojiga bevosita hissa qo'shadi. Bu esa davlat boshqaruvida ochiqlik va shaffoflikni kuchaytiradi. Bundan tashqari, siyosiy madaniyat ijtimoiy muvozanatni ta'minlashga xizmat qiladi. Turli qarash va manfaatlarga ega bo'lgan guruhlar o'rtasida murosa va muloqot madaniyati shakllansa, keskin ziddiyatlarning oldi olinadi. Yana bir jihat – siyosiy madaniyat innovatsion rivojlanishga ham turtki beradi. Ongli va faol fuqarolar yangi g'oyalarni qo'llab-quvvatlaydi, islohotlarga moslashadi va ularni amalga oshirishda ishtirok etadi. Masalan, raqamli boshqaruv tizimlari yoki elektron xizmatlardan foydalanish darajasi ham aholining siyosiy va huquqiy madaniyatiga bog'liq.

Shuningdek, siyosiy madaniyat xalqaro maydondagi obro'ga ham ta'sir qiladi. Fuqarolari faol, qonunlarga hurmat bilan qaraydigan va demokratik qadriyatlarni qadrlaydigan jamiyatlar barqaror va ishonchli hamkor sifatida e'tirof etiladi. Bu esa davlatning iqtisodiy va siyosiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Tadqiqotlarga ko'ra, yoshlar siyosiy madaniyati va mafkuraviy tarbiya O'zbekistonda ijtimoiy-siyosiy barqarorlikning muhim omili hisoblanadi². Mafkura orqali yoshlar ongida fuqarolik mas'uliyati va siyosiy faollik shakllanadi, bu esa ijtimoiy davlat rivojiga xizmat qiladi. Mafkuraviy tarbiya orqali yoshlar ongida fuqarolik mas'uliyati, vatanparvarlik va jamiyat oldidagi burchni anglash kabi muhim qadriyatlar shakllanadi. Bu jarayonda ular nafaqat o'z huquqlarini bilib boradi, balki majburiyatlarini ham chuqur anglay boshlaydi. Natijada yoshlar davlat va jamiyat hayotida passiv kuzatuvchi emas, balki faol ishtirokchi sifatida maydonga chiqadi. Masalan, yoshlarning turli ijtimoiy loyihalarda, volontyorlik harakatlarida yoki jamoat tashabbuslarida ishtirok etishi ularning siyosiy madaniyati shakllanayotganidan dalolat beradi. Yana bir muhim jihat shundaki, mafkura yoshlarni turli yot g'oyalar va zararli ta'sirlardan himoya qiluvchi "ma'naviy immunitet" vazifasini bajaradi. Siyosiy va mafkuraviy jihatdan yetuk yoshlar har qanday axborotni tanqidiy tahlil qiladi, mustaqil xulosa chiqaradi va jamiyat manfaatlariga zid bo'lgan qarashlarga berilmaydi. Shu bilan birga, siyosiy madaniyat va mafkuraviy tarbiya uyg'unligi ijtimoiy davlat rivojiga xizmat qiladi. Chunki ongli, mas'uliyatli va faol fuqarolar mavjud bo'lgan jamiyatda islohotlar samarali amalga oshadi, davlat boshqaruvida ochiqlik va ishonch mustahkamlanadi. Bu esa o'z navbatida ijtimoiy-siyosiy barqarorlikni ta'minlaydi. Yoshlar siyosiy madaniyati fuqarolik faolligi, siyosiy ong va mafkuraviy tarbiya orqali shakllanadi³. Avvalo, fuqarolik faolligi yoshlarning amaliy ishtiroki orqali namoyon bo'ladi. Ya'ni ular turli ijtimoiy tashabbuslarda qatnashadi, jamoat muammolariga befarq bo'lmaydi va o'z fikrini ochiq ifoda etadi. Bunday faollik yoshlarni jamiyat hayotiga yaqinlashtiradi va ularda mas'uliyat hissini kuchaytiradi. Masalan, ekologik aksiyalar, volontyorlik faoliyati yoki

¹ Olimova M., Jamalova N. SIYOSIY MADANIYAT TUSHUNCHASINING KELIB CHIQISHI VA JAMIYAT HAYOTIDA NAMOYON BO'LISHI. EURASIAN JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES, PHILOSOPHY AND CULTURE, 2(5), 59-63, 2022.

² Yusupov, A. (2024). O'ZBEKISTONDA YOSHLAR IJTIMOY-SIYOSIY FAOLLIGINI OSHIRISHDA MADANIY VA MAFKURAVIY OMILLARNI O'RGANISHNING NAZARIY ASOSLARI. QO'QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 11(11), 81-83.

³ Anvarov, A. (2025). YOSHLAR SIYOSIY MADANIYATINI YUKSALTIRISHNING MUHIM JIHATLARI. Молодые ученые, 3(14), 21-24.

mahalliy tashabbuslarda ishtirok etish yoshlarning fuqarolik madaniyatini rivojlantiradi. Siyosiy ong esa yoshlarning siyosiy jarayonlarni tushunishi, ularni tahlil qila olishi va ongli qaror qabul qilish qobiliyatini anglatadi.

Siyosiy bilimga ega bo'lgan yoshlar davlat siyosatini to'g'ri baholaydi, turli axborot manbalarini solishtiradi va mustaqil xulosa chiqaradi. Mafkuraviy tarbiya esa ushbu ikki omilni birlashtiruvchi asosiy kuch hisoblanadi. U yoshlar ongida milliy qadriyatlar, vatanparvarlik, ijtimoiy mas'uliyat va demokratik tamoyillarni mustahkamlaydi. Mafkura orqali yoshlar nafaqat bilim oladi, balki qanday yashash, qanday qaror qabul qilish va jamiyatda qanday o'rin tutish kerakligini anglaydi. Masalan, ta'lim muassasalarida o'tkaziladigan ma'naviy-ma'rifiy tadbirlar, huquqiy savodxonlik darslari yoki yoshlar tashkilotlari faoliyati orqali yoshlar siyosiy va ijtimoiy jarayonlarga tayyorlanadi. Bu esa ularning kelajakda mas'uliyatli va faol fuqarolar bo'lib yetishishiga zamin yaratadi.

Muxtasar qilib aytganda, ijtimoiy davlat sharoitida siyosiy madaniyat va mafkura integratsiyasi jamiyat taraqqiyotining muhim omili hisoblanadi. Ushbu uyg'unlik fuqarolarning siyosiy ongini yuksaltiradi va demokratik jarayonlarning rivojlanishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Parmanov S. ANALYZES RELATED TO THE FORMATION OF POLITICAL CULTURE. [No. 1 \(2023\): Scientific journal of the Fergana State University](#)
2. [Olimova M.](#), [Jamalova N.](#) SIYOSIY MADANIYAT TUSHUNCHASINING KELIB CHIQISHI VA JAMIYAT HAYOTIDA NAMOYON BO'LISHI. EURASIAN JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES, PHILOSOPHY AND CULTURE, 2(5), 59-63, 2022.
3. Yusupov, A. (2024). O'ZBEKISTONDA YOSHLAR IJTIMOIIY-SIYOSIY FAOLLIGINI OSHIRISHDA MADANIY VA MAFKURAVIY OMILLARNI O'RGANISHNING NAZARIY ASOSLARI. *QO'QON UNIVERSITETI XABARNOMASI*, 11(11), 81–83.
4. Anvarov, A. (2025). YOSHLAR SIYOSIY MADANIYATINI YUKSALTIRISHNING MUHIM JIHATLARI. *Молодые ученые*, 3(14), 21–24.
5. Xoliqov L.M. YANGI O'ZBEKISTONNING IJTIMOIIY DAVLAT SIFATIDAGI MAQOMINI OSHIRISHDA MA'NAVIY-AXLOQIY TARBIYANING O'RNI //Zamonaviy ta'lim va ma'naviy-axloqiy tarbiyaning dolzarb masalalari: muammolar, yechimlar". Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyasi tezislari to'plami.[Toshkent davlat pedagogika universiteti. Mas'ul muharrirlar MA Sobirova, Ya. B. Kadirova] Toshkent: 2024, 699 bet. – 2024. – B. 624.
6. Xoliqov L.M. YOSHLAR DUNYOQARASHIDA TOLERANTLIKNI SHAKLLANTIRISHNING IJTIMOIIY-FALSAFIY AHAMIYATI // TOSHKENT – 2021. – B. 13.

O'ZBEKISTONDA MILLATLARARO TOTUVLIK VA DINIY BAG'RIKENGLIKNI TA'MINLASH BORASIDAGI ISLOHOTLAR: PSIXOLOGIK YONDASHUVLAR MISOLIDA

Azizbek Amonov

***Buxoro davlat universiteti dotsenti,
sotsiologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori***

Annotasiya

Maqolada Yangi O'zbekistonda millatlararo totuvlik va diniy bag'rikenglikni ta'minlash sohasida amalga oshirilayotgan islohotlar strategiyasi psixologik yondashuvlar orqali tahlil qilinadi. Shuningdek, maqolada O'zbekiston Statistika agentligi ma'lumotlari va sotsiologik tadqiqotlar asosida mamlakatda millatlararo va konfessiyalararo munosabatlarning holati, xavfsizlik va barqarorlikni saqlash yo'nalishidagi ishlar tahlil qilinadi. Maqolada bu sohadagi ilg'or tajribalar, global tahdidlar va ularga qarshi profilaktika choralari ham ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: millatlararo totuvlik, diniy bag'rikenglik, psixologik yondashuv, ma'naviyat, tinchlik, globallashuv, davlat islohotlari, xavfsizlik, barqarorlik.

Kirish

Jahon geosiyosiy maydonidagi o'zgarishlar va globallashuv jarayonlari insoniyat hayotining barcha jabhalariga ta'sir qilayotgani, ayniqsa, tinchlik va barqarorlikni ta'minlash masalasi jiddiy ijtimoiy ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatmoqda [1].

O'zbekistonda esa bu yo'nalishda aniq maqsadga yo'naltirilgan ma'naviy-ma'rifiy, ijtimoiy va psixologik islohotlar amalga oshirilmoqda, ular millatlararo totuvlik va konfessiyalararo hamjihatlikni ta'minlashda asosiy omil bo'lib xizmat qiladi [2].

Mazkur maqolaning maqsadi – O'zbekistonda milliy va diniy bag'rikenglikni ta'minlash sohasidagi islohotlar strategiyasini psixologik nuqtai nazardan tahlil qilish, shuningdek, sotsiologik tahlillar va amaliy chora-tadbirlar orqali bu sohadagi samaradorlikni baholash.

Millatlararo totuvlik va psixologik mexanizmlar

Tajfel va Turner (1979) nazariyasiga ko'ra, shaxs o'zini etnik va diniy guruh bilan bog'lab qarash orqali umumjamiyatdagi barqarorlikka ta'sir qiladi [3]. Bu jarayon, ayniqsa, yoshlar orasida ijtimoiy integratsiya va bag'rikenglikni rivojlantirishda muhimdir.

Boshqa millat va dinlar vakillariga nisbatan hissiy tushunish qobiliyati ziddiyatlardan saqlaydi. Batson (1991) va Brewer (1999)ning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, empatiya yuqori bo'lgan shaxslar konfliktli vaziyatlarda tinch yo'l bilan munosabatni tartibga soladi [4][5].

Staub (2003)ga ko'ra, fuqarolarda radikal va ekstremist g'oyalarga qarshi psixologik barqarorlikni shakllantirish ijtimoiy immunitetni yaratadi va bu millatlararo hamjihatlikni qo'llab-quvvatlaydi [6].

O'zbekiston tarixi ko'pmillatli va ko'pkonfessiyali jamiyat sifatida shakllangan. Azaldan mamlakatda zardushtiylik, buddaviylik, nasroniylik va islom dini vakillari o'zaro totuvlikda yashagan. Bu an'analar bugungi kunda ham mamlakatda barqarorlik va hamjihatlikni ta'minlaydi [7].

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi" Farmoni asosida mamlakatda millatlararo totuvlik va diniy bag'rikenglikni ta'minlash ustuvor vazifa etib belgilangan [8].

O'zbekiston Statistika agentligining 2023-yil sotsiologik tahliliga ko'ra:

Fuqarolarning 92% millatlararo totuvlik muhitini qo'llab-quvvatlaydi.

Diniy bag'rikenglikni muhim hisoblaydiganlar 87% ni tashkil etadi.

Yosh avlodning 79% barcha din va millatlarga nisbatan hamdahlilik his qiladi.

Bu ma'lumotlar davlat siyosatining ijobiy natijalarini ko'rsatadi [9].

Yoshlar millatlararo totuvlikni shakllantirishda asosiy rol o'ynaydi. Psixologik tadqiqotlar ko'rsatadiki, 18–30 yoshdagi fuqarolarning empatiya va ijtimoiy mas'uliyat hissi yuqori bo'lganligi, ularning konfessiyalararo munosabatlarda barqarorligiga ta'sir qiladi [10].

Shuning uchun O'zbekistonda quyidagi tartibdagi psixologik profilaktika chora-tadbirlar amalga oshirib kelinadi. Xususan:

1. Ma'rifiy kampaniyalar – diniy bag'rikenglik va millatlararo totuvlik bo'yicha telekanallar va ijtimoiy tarmoqlarda ilmiy asoslangan ma'ruza va videoroliklar tayyorlanadi [11].

2. Ijtimoiy treninglar va seminarlar – yoshlar orasida radikal g'oyalarga qarshi barqarorlikni rivojlantirish uchun maktab va universitetlarda amalga oshiriladi [12].

3. Mentorlik dasturlari – yoshlar uchun turli millat va konfessiya vakillari orasida hamkorlik va bag'rikenglikni shakllantirish maqsadida maxsus dasturlar tashkil etiladi [13].

O'zbekiston Statistika agentligi ma'lumotlariga ko'ra, bu choralar natijasida yoshlar orasida radikal va ekstremist g'oyalarga moyillik 2019 yilda 12% dan 2023 yilda 4% ga pasaygan [14]. Madaniy va sport tadbirlari turli millat va din vakillarini birlashtirishda samarali vosita hisoblanadi. Misollar:

- **Madaniy almashinuvlar**: shahar va qishloqlarda yoshlar orasida milliy musiqa, raqs va an'anaviy san'at bo'yicha festivallar o'tkaziladi.

- **Sport musobaqalari:** futbol, voleybol va shaxmat turnirlari turli etnik guruhlarini birlashtiradi.

- **Xalqaro hamkorlik:** O'zbekiston turli xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikda ekstremizmga qarshi profilaktika va diniy bag'rikenglik dasturlarini amalga oshirmoqda [15].

O'zbekistonda ekstremizm va radikalizmga qarshi kurashish borasida davlat tomonidan olib borilgan chora tadbirlar: 2016–2023 yillarda ekstremistik harakatlarga qarshi qonunlar ishlab chiqilgan va tatbiq qilingan [16] hamda profilaktika: mahallalarda psixologlar va sotsiologlar ishtirokida ma'rifiy seminarlar tashkil etiladi [17].

Psixologik profilaktika choralar ham manzilli ravishda olib borilishi ham bu muammo yechimiga xizmat qiladi. Juladan:

Stereotiplarni yo'q qilish: yoshlar orasida milliy va diniy stereotiplarga qarshi ma'rifiy ishlar olib boriladi [18].

Ijtimoiy integratsiya: madaniy va sport tadbirlari orqali turli millat va din vakillari o'zaro muloqot qiladi.

Tinchlik va bag'rikenglik hissini rivojlantirish: fuqarolarning o'z fikrini erkin bayon etish huquqi ta'minlanadi [19].

Statistikaga ko'ra, 2023 yilda yoshlar orasida radikal g'oyalarga moyillikning pasayishi 2019 yilga nisbatan 8% ga kamaygan, bu davlat va nodavlat profilaktika tadbirlarining samaradorligini ko'rsatadi [20].

Jahon miqyosida ekstremizm, radikalizm, diniy tazyiq va ijtimoiy nizolar mamlakatlar barqarorligiga tahdid soladi. O'zbekistonda ham bu tahdidlarga qarshi barqarorlik va psixologik immunitetni rivojlantirish masalasi ustuvor ahamiyatga ega [21].

Bugun sir emaski, dunyoda ekstremizm va radikalizm g'oyalarin tarqatmoqda. Bularga:

- **Ekstremistik guruhlar** internet va ijtimoiy tarmoqlar orqali yoshlar orasida o'z g'oyalarini tarqatmoqda.

- **Ijtimoiy notinchlik** – iqtisodiy va madaniy kambag'allik, ayniqsa qishloq joylarda yoshlar orasida radikal g'oyalarning tarqalishiga olib kelishi mumkin.

- **Diniy tazyiq va chegaraviy konfessiyalar** – ma'lum jamiyatlarda diniy kamsitishlar va stereotiplar xavf manbai sifatida ko'riladi [22].

Bunga qarshi O'zbekistonda amaliy chora-tadbirlar olib borilmoqda. Xususan:

1. **Psixologik barqarorlikni shakllantirish** – maktab va universitetlarda ekstremizmga qarshi maxsus treninglar va seminarlar tashkil etiladi.

2. **Ma'lumot va media kampaniyalari** – ilmiy asoslangan video va maqolalar orqali yoshlar orasida empatiya va bag'rikenglik hissini rivojlantirish.

3. **Davlat va nodavlat hamkorligi** – O'zbekiston psixologlar, sotsiologlar va diniy ekspertlarni jalb qilib barqarorlik dasturlarini amalga oshiradi [23].

Bu borada xalqaro hamkorlik va tajribalar ham amaliy yo'lga qo'yilgan. O'zbekiston turli xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlik qilib, millatlararo totuvlik va diniy bag'rikenglik sohasida ilg'or tajribalarni o'rganmoqda:

• **OSCE (Organization for Security and Co-operation in Europe)** bilan hamkorlikda yoshlar orasida diniy bag'rikenglik dasturlari tashkil etiladi.

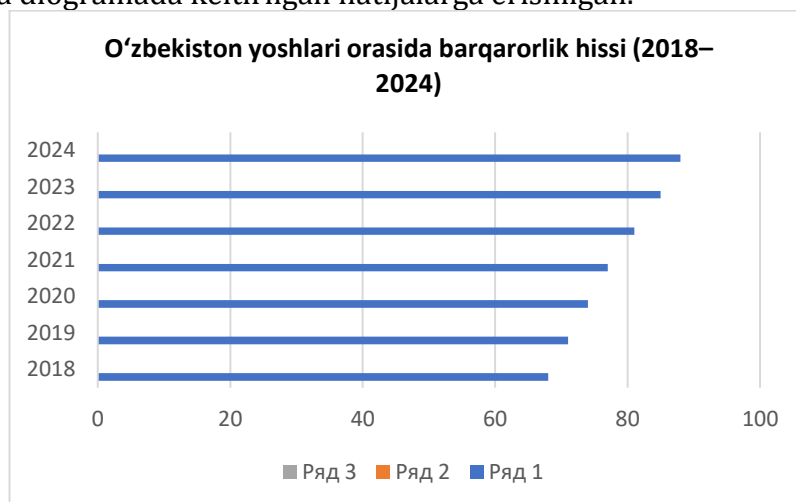
• **UNICEF va UNDP** bilan birgalikda yoshlar orasida ijtimoiy barqarorlik va ekstremizmga qarshi profilaktika tadbirlari amalga oshiriladi.

• **Xalqaro madaniy almashinuvlar** yoshlar orasida etnik va konfessiyalararo muloqotni kengaytirishda muhim ahamiyatga ega [24].

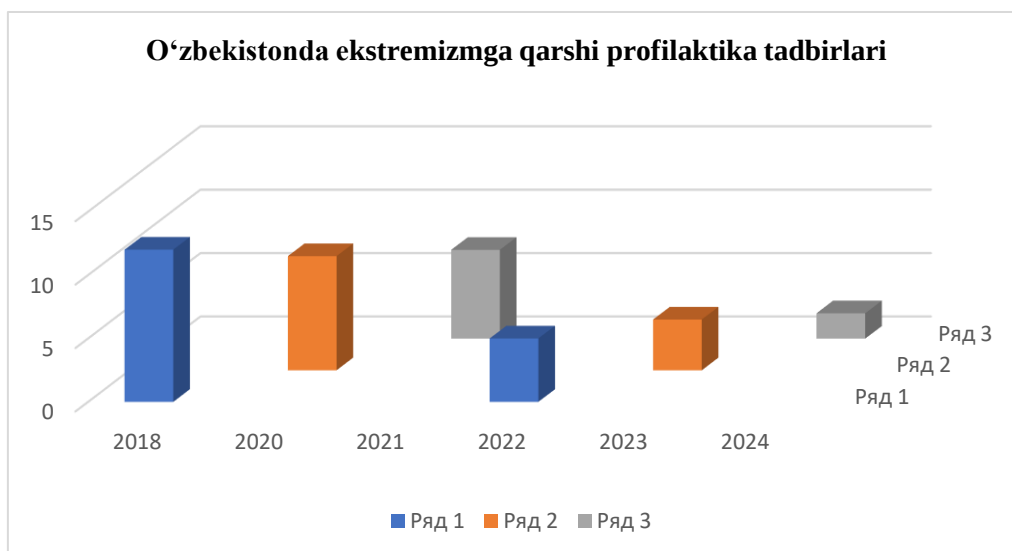
Bu ko'rsatkichlar O'zbekistonning global hamkorlik orqali ekstremizm va radikalizmga qarshi barqarorlikni ta'minlashdagi samaradorligini tasdiqlaydi.

Bu yo'nalishda O'zbekiston yoshlari orasida barqarorlik hissi (2018-2024) ni oshirish natijasida quyida diogramada keltirilgan natijalarga erishilgan.

O'zbekistonda ekstremizmga qarshi profilaktika tadbirlari natijasida 2019 yilda 12%, 2020 yilda 7%, 2021 yilda 5 %, 2023 yilda 4 % va 2024 yilda 2 % ushbu illatdan ta'sirlangan yoshlar psixologik profilaktika qilindi.

Bu raqamlar psixologik profilaktika va ma'rifiy chora-tadbirlar samaradorligini aniq ko'rsatadi.

Xulosa va tavsiyalar

Mazkur tadqiqot natijalari ko'rsatdiki, **O'zbekistonda millatlararo totuvlik va diniy bag'rikenglikni ta'minlashda psixologik mexanizmlar muhim ahamiyatga ega.** Sotsiologik va psixologik tahlillar asosida quyidagi xulosalar chiqarilishi mumkin:

1. **Millatlararo totuvlik va bag'rikenglik davlat siyosatining ustuvor yo'nalishi.** O'zbekistonda 2017 yildan buyon barcha davlat dasturlari, shu jumladan, maktab va universitetlardagi ta'lim dasturlari bu yo'nalishda amalga oshirilmoqda [7][8].

2. **Yoshlar orasida empatiya va ijtimoiy mas'uliyatni rivojlantirish.** Psixologik tadqiqotlar ko'rsatganidek, 18-30 yoshdagi fuqarolarda empatiya va ijtimoiy mas'uliyat hissi yuqori bo'lib, ularning konfessiyalararo hamjihatlikka ta'siri katta [9][10].

3. **Ekstremizm va radikalizmga qarshi barqarorlik.** Davlat va nodavlat tashkilotlari hamkorligida amalga oshirilgan psixologik va ma'rifiy profilaktika choralari yoshlar orasida radikal g'oyalarga moyillikni 2019 yildagi 12% dan 2023 yilda 4% ga pasaytirdi [12][13].

4. **Global tahdidlar va xalqaro hamkorlik.** Madaniy almashinuv dasturlari va xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlik yoshlar orasida diniy bag'rikenglik va millatlararo hamjihatlikni rivojlantirishda samarali vosita hisoblanadi [14][21][24].

5. **Didaktik va madaniy tadbirlarning ahamiyati.** Madaniy, sport va ijtimoiy integratsiya tadbirlari yoshlar orasida barqarorlik va bag'rikenglik hissini kuchaytiradi.

1. **Psixologik tadqiqotlarni kengaytirish** – maktab va universitetlarda ekstremizmga qarshi barqarorlikni shakllantirish bo'yicha ilmiy tadqiqotlarni amalga oshirish.

2. **Yoshlar va ma'naviyat tarbiyasi** – barcha ta'lim muassasalarida millatlararo hamkorlik va bag'rikenglik asoslarini o'rgatuvchi dasturlarni joriy qilish.

3. **Ma'lumot va media kampaniyalari** – ijtimoiy tarmoqlar va telekanallar orqali ilmiy asoslangan ma'ruza va videoroliklarni keng tarqatish.

4. **Davlat va nodavlat hamkorligi** – ekstremizmga qarshi loyihalarda psixologlar va sotsiologlarni jalb qilishni kengaytirish.

5. **Xalqaro hamkorlik** – OSCE, UNDP, UNICEF va boshqa tashkilotlar bilan hamkorlikda barqarorlik va bag'rikenglik dasturlarini amalga oshirish.

6. **Diagrammalar va ilmiy tahlillar** – sotsiologik va psixologik ma'lumotlarni ilmiy asoslangan grafik va diagrammalar orqali muntazam tahlil qilish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Tajfel, H., & Turner, J. C. (1979). *An integrative theory of intergroup conflict*. The social psychology of intergroup relations.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmoni № PF-4947, 2017.
3. Brewer, M. B. (1999). *The psychology of prejudice: Ingroup love or outgroup hate?*
4. Batson, C. D. (1991). *The altruism question: Toward a social-psychological answer*.
5. Staub, E. (2003). *The psychology of good and evil: Why children, adults, and groups help and harm others*.
6. Karimov, I. (2015). *O'zbekistonning madaniy merosi va millatlararo totuvlik*. Toshkent: Ma'naviyat nashriyoti.
7. O'zbekiston Statistika agentligi (2023). Sotsiologik tadqiqot natijalari.
8. Rahimov, S. (2020). *Psixologiya va millatlararo totuvlik*. Toshkent: Psixologiya jurnali.
9. UNDP (2021). *Youth engagement in social cohesion initiatives in Central Asia*.
10. UNICEF (2020). *Promoting interfaith dialogue among youth*.
11. Ministry of Internal Affairs of Uzbekistan (2019–2023). Annual report on extremism prevention.
12. World Bank (2022). *Social cohesion and resilience programs in Central Asia*.

13. Statistical Yearbook of Uzbekistan (2023).
14. OSCE (2022). *Best practices for interreligious dialogue and social integration*.
15. United Nations (2021). *Global report on social cohesion and youth development*.
16. Central Asia Human Rights Watch (2022). *Religious tolerance and youth in Uzbekistan*.
17. OECD (2020). *Education, social cohesion and intergroup relations*.
18. Asian Development Bank (2021). *Promoting social harmony in multi-ethnic societies*.
19. Rahmonov, A. (2019). *Psychological mechanisms of intergroup tolerance*. Toshkent: Psixologiya jurnali.
20. State Committee of Uzbekistan on Statistics (2023). *Annual social cohesion survey*.
21. United Nations Office of Counter-Terrorism (2022). *Global trends in extremism*.
22. European Union (2020). *Radicalization prevention strategies in Central Asia*.
23. Ministry of Public Education of Uzbekistan (2021). *National programs on interfaith dialogue*.
24. OSCE Regional Office for Central Asia (2022). *Best practices for youth engagement in social cohesion*.

RAQAMLI MAKONDA XOTIN-QIZLAR SIYOSIY MADANIYATINI OSHIRISH TENDENSIYALARI

Abdusalomova Maftunaxon G'ofurjon qizi
Guliston davlat pedagogika instituti
23.00.03 – Siyosiy madaniyat va mafkura
ixtisosligi tayanch doktoranti
Tel: +99894 927 56 56

So'nggi yillarda global miqyosda gender tengligi masalasi ustuvor mavzulardan biriga aylangan, xotin-qizlarning siyosiy jarayonlarda ishtiroki va ularning siyosiy madaniyatini oshirish ijtimoiy barqarorlik, demokratik boshqaruv va teng imkoniyatlarni ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi [1]. Raqamli texnologiyalar va ijtimoiy tarmoqlar bugungi kunda siyosiy faollik va axborotga kirish imkoniyatlarini tubdan o'zgartirmoqda. Shu nuqtai nazardan raqamli makon xotin-qizlarni siyosiy jarayonlarga jalb qilish, ularning qaror qabul qilishdagi ishtirokini oshirish va gender stereotiplarini kamaytirishda samarali vosita sifatida ko'riladi [3]. Shu bilan birga media savodxonligi va genderga sezgir axborot siyosati yetarlicha rivojlanmagan joylarda raqamli makon imkoniyatlari to'liq amalga oshmaydi, bu esa xotin-qizlarning siyosiy faolligini cheklovchi muammolarni yuzaga keltiradi [6].

O'zbekistonda xotin-qizlar siyosiy faolligini oshirishga qaratilgan qonunlar va strategiyalar mavjud bo'lib, ular xotin-qizlarning teng huquqliligini kafolatlash bilan birga, ularning siyosiy jarayonlarda faol ishtirokini rag'batlantirishga qaratilgan [7]. Jumladan, 2019-yilda qabul qilingan "Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to'g'risida"gi qonun xotin-qizlarning davlat organlari, mahalliy kengashlar va siyosiy partiyalarda vakillik qilish huquqlarini mustahkamladi. Shu bilan birga, davlat dasturlari va strategiyalar doirasida xotin-qizlarning saylovlarda ishtiroki, siyosiy treninglar va rahbarlik ko'nikmalarini rivojlantirish bo'yicha maxsus tadbirlar o'tkazilmoqda.

Oila va xotin-qizlar qo'mitasining 2021-yil hisobotlariga ko'ra, so'nggi yillarda xotin-qizlarning siyosiy jarayonlardagi ishtiroki sezilarli darajada oshgan, masalan, mahalliy kengashlarda xotin-qizlar ulushi 30% dan 40% gacha yetgan, bu esa siyosiy qaror qabul qilish jarayonlarida ularning ovozi kuchayganligini ko'rsatadi [8]. Shu bilan birga, raqamli makon imkoniyatlaridan foydalanish darajasi hali cheklangan kichik shaharlarda va qishloqlarda internet resurslari, onlayn platformalar va ijtimoiy tarmoqlarga kirishning cheklanganligi, shuningdek media savodxonligi pastligi xotin-qizlarning siyosiy axborotga tezkor kirish va

onlayn siyosiy faollik imkoniyatlarini kamaytiradi. Bu holat raqamli texnologiyalarni faollashtirish va ijtimoiy tarmoqlar orqali xotin-qizlar siyosiy madaniyatini shakllantirishni dolzarb masala sifatida namoyon qiladi. Shuningdek, onlayn platformalarda siyosiy treninglar, vebinarlar va genderga sezgir axborot kampaniyalarini tashkil etish orqali xotin-qizlarning siyosiy savodxonligini oshirish mumkin. Bu nafaqat ularning siyosiy jarayonlarda faolligini kuchaytiradi, balki gender tengligi va demokratik boshqaruvning rivojlanishiga ham sezilarli hissa qo'shadi.

Raqamli platformalar xotin-qizlar siyosiy madaniyatini shakllantirish va rivojlantirishda yangi imkoniyatlar yaratadi. Bugungi kunda ijtimoiy tarmoqlar, xususan Telegram, Instagram, Facebook va mahalliy onlayn forumlar xotin-qizlarga nafaqat o'z fikrini erkin ifoda etish imkonini beradi, balki siyosiy jarayonlarda faol ishtirok etish, muhim masalalar bo'yicha muhokamalarda qatnashish va onlayn aksiyalar hamda kampaniyalarni tashkil etish orqali jamiyatning qaror qabul qilish jarayonlariga sezilarli ta'sir ko'rsatishga xizmat qiladi [4]. Misol uchun, O'zbekistonning yirik shaharlarida xotin-qizlar tomonidan ijtimoiy tarmoqlarda tashkil etilgan virtual siyosiy seminarlar va faollik dasturlari ularning mahalliy kengashlar va nodavlat tashkilotlarda faoliyat ko'rsatish imkoniyatlarini oshirmoqda. Vaholanki, onlayn platformalar orqali siyosiy treninglar va vebinarlar tashkil etilishi, xotin-qizlarning qaror qabul qilishdagi bilim va ko'nikmalarini mustahkamlashga yordam beradi, bu esa ularning siyosiy savodxonligini oshiradi va demokratik jarayonlarda samarali ishtirokini ta'minlaydi.

Bundan tashqari, raqamli platformalar xotin-qizlar o'rtasida tarmoq yaratish va tajriba almashish imkoniyatini ham kengaytiradi. Masalan, ijtimoiy tarmoqlar orqali tashkil etilgan onlayn hamkorlik guruhlari xotin-qizlarga siyosiy tashabbuslarni birgalikda ilgari surish, muammolarni muhokama qilish va yangi siyosiy loyihalarni amalga oshirish imkonini beradi. Shu tarzda raqamli makon nafaqat xotin-qizlarning faolligini oshiradi, balki ularning siyosiy jarayonlarda ovozini kuchaytiradi va jamiyatdagi gender tengligi masalalariga ijtimoiy e'tiborni jalb qiladi [3].

Misol tariqasida, ijtimoiy tarmoqlarda tashkil etilgan onlayn platformalar xotin-qizlar uchun siyosiy treninglar va vebinarlar o'tkazish orqali ularning siyosiy savodxonligini oshirmoqda. Bugun media siyosati xotin-qizlar siyosiy madaniyatini shakllantirishda ikki yo'nalishda ishlaydi: bir tomondan, genderga sezgir axborot kampaniyalari va raqamli platformalardan foydalanish siyosiy faollikni rag'batlantiradi, ikkinchi tomondan esa stereotipik tasvirlar va genderga nisbatan noto'g'ri ma'lumotlar ularning imkoniyatlarini cheklaydi [2]. Shu sababli media savodxonligini oshirish, gender stereotiplarini kamaytirish va raqamli platformalarni samarali ishlatish bugungi kunda xotin-qizlar siyosiy madaniyatini shakllantirishning ustuvor yo'nalishidir.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, raqamli makon xotin-qizlar siyosiy madaniyatini shakllantirishda samarali vosita sifatida keng foydalanilmoqda. Ijtimoiy tarmoqlar va onlayn platformalar orqali xotin-qizlar o'z fikrini erkin ifoda etish, siyosiy muhokamalarda ishtirok etish va qaror qabul qilish jarayonlariga faol jalb qilinmoqda. Misol uchun, so'nggi yillarda Telegram va Facebook kabi platformalarda xotin-qizlar tomonidan tashkil etilgan onlayn siyosiy forumlar, treninglar va vebinarlar orqali ularning siyosiy savodxonligi sezilarli darajada oshgan, mahalliy kengashlar va nodavlat tashkilotlar bilan hamkorlik orqali amaliy siyosiy tajriba orttirish imkoniyati yaratildi [8]. Shu bilan birga, raqamli makonning samaradorligi hali to'liq emas, chunki gender stereotiplari, patriarxal qadriyatlar va past media savodxonligi mavjudligi xotin-qizlarning onlayn siyosiy faolligini cheklaydi. Ayniqsa yuqorida ta'kidlanganidek ayrim hududlarda internet infratuzilmasining yetarlicha rivojlanmagani va genderga sezgir media kontentining cheklanganligi ularning siyosiy jarayonlarga kirishini sustlashtiradi.

O'zbekistonda xotin-qizlar siyosiy madaniyatini oshirishda raqamli makon nafaqat vosita, balki strategik platforma sifatida qaralishi zarur. Media siyosatini genderga sezgir

qilish, ijtimoiy tarmoqlarda onlayn kampaniyalar va ma'lumot berish faoliyatini kengaytirish, shuningdek, xotin-qizlar uchun siyosiy treninglar va virtual seminarlar tashkil etish orqali ularning qaror qabul qilish jarayonlaridagi ishtiroki oshirilishi mumkin. Bu esa nafaqat siyosiy faollikni rag'batlantiradi, balki jamiyatda demokratik qadriyatlarning mustahkamlanishiga, gender tengligini rivojlantirishga va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashga xizmat qiladi [7].

O'zbekistonda xotin-qizlar siyosiy madaniyatini oshirish zamonaviy tendensiyalarga mos ravishda raqamli makon orqali amalga oshirilmoqda, bu esa gender tengligini ta'minlash, siyosiy faollikni oshirish va ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlashga xizmat qiladi. Shu bilan birga, raqamli makon va media siyosati bilan bog'liq tavsiyalarni amalga oshirish orqali xotin-qizlar siyosiy madaniyati yanada mustahkamlanadi va ularning qaror qabul qilish jarayonlarida ishtiroki oshadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. United Nations Women. (2018). Turning Promises into Action: Gender Equality in the 2030 Agenda for Sustainable Development. New York: UN Women.
2. UNESCO. (2013). Media and Information Literacy: Policy and Strategy Guidelines. Paris: UNESCO
3. Castells, M. (2010). The Rise of the Network Society (2nd ed.). Oxford: Blackwell Publishing.
4. Norris, P. (2001). Digital Divide: Civic Engagement, Information Poverty, and the Internet Worldwide. Cambridge: Cambridge University Press.
5. Almond, G., & Verba, S. (1963). The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations. Princeton: Princeton University Press.
6. McQuail, D. (2010). McQuail's Mass Communication Theory (6th ed.). London: Sage Publications.
7. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi. (2019). Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to'g'risida Qonun. Tashkent: Oliy Majlis.
8. Oila va xotin-qizlar qo'mitasi. (2021). Xotin-qizlar faolligi va siyosiy ishtiroki bo'yicha hisobotlar. Tashkent: Oila va xotin-qizlar qo'mitasi.

POLITICAL CULTURE AND IDEOLOGY, INFORMATION AND MEDIA POLICY IN THE DIGITAL ERA

Scientific supervisor:

Doshmurotova Gulbaxiram,

Department of Political Science and Spirituality. Assistant teacher

Kurbanova Xurliman Sarsenbay qizi

Berdaq Karakalpak State

student of the Faculty of Law

In the context of modern globalization and digital transformation, the essence and manifestations of political processes are fundamentally changing. In modern society, political culture and ideology are formed and developed not only through traditional institutions, but also through information and communication technologies, the internet, and social networks. This, in turn, has a significant impact on the political consciousness of citizens, decision-making processes, and relations between the state and society. That is, political culture is one of the main factors ensuring the stability and effectiveness of any political system. The level of political knowledge, values, and attitudes of citizens towards political processes form a solid foundation for the establishment of democratic principles in society. Especially in the context of the expansion of the digital information space, the mechanisms for the formation of political culture are becoming more complex, forming new manifestations. Currently, citizens receive political information mainly via the internet, which rapidly influences their political views and

behavior. Furthermore, ideology plays a crucial role as a guiding and unifying force in modern political systems. Every country relies on a certain ideological foundation in determining its development path. In the digital age, ideologies are spreading not only through software tools but also through global information networks.

In the digital age, information and media policy is becoming an integral part of state governance. Information is considered a strategic resource today, through which it is possible to shape public opinion, influence political processes, and even regulate relations between states. That is, in general, political culture, ideology, and information and media policy are interconnected in the digital age, and they are the main factors determining the level of political development of society, civic consciousness, and the effectiveness of public administration.

Political culture is the totality of knowledge, values, programs, and behavioral norms formed by members of society in relation to politics, and it is an important factor determining the mode of functioning of the political system, the degree of participation of citizens in political processes, and the nature of relations between government and society. Political culture determines how people understand political life, how they evaluate it, and how they participate in it. It is formed on the basis of historical development, social experience, national customs and ideological influences, and distinguishes society from society. Among the main elements of political culture, political knowledge is one of the most important. Political knowledge encompasses citizens' understanding of the state structure, political institutions, laws, and civil rights and obligations. This knowledge shapes a person's political consciousness and helps them to consciously understand political processes. If the level of political knowledge in society is high, citizens will actively and responsibly participate in political processes. Especially in the modern information space, the role of mass media and social networks in the formation of political knowledge is increasingly growing.

Another important element of political culture is political behavior. Political behavior refers to how citizens act in real political activity. This manifests itself in such forms as participation in elections, membership in political parties, and participation in public discussions.

Political culture, as an important factor determining the political life of society, manifests itself in various forms and is usually subdivided into traditional, civic, and authoritarian.

Traditional political culture is based mainly on historical customs, religious beliefs, and ancient social norms, where the political activity of citizens is relatively low. In such societies, people rely more on traditional leaders, such as tribal leaders, religious leaders, or local authorities. Political decisions are often made decentralized or through informal mechanisms. For example, in some developing countries or rural areas, citizens adhere more to local customs than to state policy. Such a political culture can maintain stability in society, but it hinders modernization and democratic development.

Civic or democratic political culture is considered the most developed form, in which citizens actively participate in political processes, understand their rights and responsibilities well, and participate in state governance directly or on a representative basis. In this type of political culture, values such as democracy, freedom, equality, and the rule of law are of paramount importance. Citizens actively participate in elections, participate in public discussions, freely express their opinions, and influence the process of political decision-making. For example, civic political culture is developed in developed democratic countries such as the USA, Germany, or Switzerland, where a large part of the population participates in elections and actively controls state activities. Such a political culture ensures openness and sustainable development in society.

Authoritarian political culture, however, is characterized by limited citizen participation in political processes and is exercised under centralized and strict control. In this type of culture, citizens often lack the ability to influence political decisions and are forced to submit to the

authorities. In the political system, freedoms are limited, and freedom of speech and control over the mass media are strong.

Ideology is a complex socio-philosophical concept that directs the political, social, and economic life of society, representing a specific system of ideas and views. Ideology unites different strata based on common goals and values, calling them to act in one direction. In the modern digital age, the role of ideology is becoming increasingly complex. The development of information technologies facilitates the rapid and widespread dissemination of ideologies. Ideology performs guiding, unifying, and legitimizing functions in society. That is, ideology is used as the main ideological force that determines the path of development of the state.

The information society is one of the concepts representing the new stage of modern society. Thanks to digital technologies, political news spreads rapidly globally, which allows citizens to be informed about political events, shape their consciousness, and actively participate in the process of political decision-making. Digital technologies contribute to the emergence of new tools in political systems; for example, through e-government systems, citizens can access government services online, and through online election campaigns, political parties and candidates reach a wider audience.

Media policy is a set of strategies aimed at managing, controlling, encouraging, and regulating mass media by the state, political institutions, parties, and other political actors.

The interconnectedness of political culture, ideology, and information occupies a central place in modern political processes. While political culture represents the political consciousness, values, beliefs, and behavior of members of society, ideology emerges as an ideological system that shapes this consciousness and values. Information serves as a tool for the effective implementation of these processes.

In conclusion, political culture and ideology play a key role in shaping citizens' political consciousness, while information allows for the rapid and effective implementation of these processes. Digital technologies and social media serve as crucial tools for increasing citizen engagement in political processes, shaping public opinion, and strengthening political mobilization.

It is necessary to strengthen political awareness and responsibility among young people through the integration of political culture and civic education in schools and universities. At the same time, government agencies and non-governmental organizations should develop special programs for the widespread dissemination of political information through online platforms, involving citizens in interactive dialogue, and encouraging young people to engage in political activity.

References:

1. Aronoff, M. J. Political Culture. In International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences. - Oxford: Elsevier, 2001.
2. Kellner, Douglas Media Culture, Politics, and Society. - Journal-level article / research publication, 2023.
3. Mukhaev, R. T. Media Policy: Textbook. Moscow: INFRA-M, 2019.
4. Political Culture (2025). Wikipedia
5. <https://www.britannica.com/>

NETIKET AXBOROT MADANIYATINI SHAKILLANTIRUVCHI OMIL SIFATIDA.

To'rabayev Orif Abdumajid o'g'li
Guliston davlat universiteti doktoranti
97-903-93-69

Insoniyat XXI-asrning birinchi choragini ham yakunladi. Bevosita bugun biz yashayotgan davrning o'ziga xos jixatlaridan biri bu raqamli dunyo yoki axborotlashgan davr deb atasak adashmagan bo'lamiz. Bugungi kunda yer yuzida bo'layot voqea xodisalar raqamli

texnologiyalar va internet vositalari orqali jamoatchilikka juda tez tarqalmoqda. Global miqyosda insonlar o'rtasida axborotlar almashinuvi bo'yicha umumiy fuqarolik holati shakllangan. Har bir shaxs bir vaqtning o'zida axborot ist'emolchisidan axborot subektiga aylanish imkoniyatiga ega bo'ldi. Buning natijasida axborot manbasining ishonchliligi va haqiqatligiga shubhalar paydo bo'lmoqda. Bazi targ'ib qilinayotgan madaniyatlar axloqiy qadryatlarga zid ekanligi va yoshlarning mafkuraviy immunitetiga zarar yetkazish darajasiga chiqayotganligiga guvoh bo'lishimiz mumkin.

Howard Rheingold ta'kidlaganidek, "Kelajakning "eng muhim ilovalari" texnik qurilmalar yoki dasturiy ta'minotlarning o'zi emas, balki ijtimoiy amaliyotlar bo'ladi. Asbob-uskunalar yaratish, kengaytirish va takomillashtirishdan ko'ra, odamlar bu vositalardan qanday foydalanishi tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda"¹.

Howard Rheingoldning bu fikrlari bir qator savollarga yechim izlashligimiz va bu muammolarni bartaraf etish choralarini ko'rish har bir axloqshunos, faylasuf, siyosatchi, pedagoglar va ilmiy tadqiqotchilar oldida turgan dolzarb muammo bo'lmog'i lozim.

Asosiy qism. Bugungi kunda har bir inson internet tarmog'idan erkin foydalaninsh, onlayn muloqotda bo'lish va jahondagi istalgan joydagi insonlar bilan cheklanmagan miqdorda ijtimoiy muloqot o'rnatish imkoniyatiga ega. Shu bilan birga imkoniyatlar doimo bizga majburiyat yuklashini tabiiy albatta. Bizning ish faoliyatimiz, shaxslar aro munosabatlarimiz bevosita real olamdan virtual olamga ko'chganini inobatga oladigan bo'lsak shaxslararo axloqiy normalarimiz virtual holatga ko'chirishimizni taqozo etadi. Lekin shuni takidlash joizki real olamdagi axloqiy munosabatlarga qaraganda virtual olamdagi axloqiy munosabatlar tubdan farq qiladi.

Misol tariqasida bir nechta holatlarni tahlil qilib ko'ramiz:

1. Insonlar o'zaro ijtimoiy munosabatga kirish jarayonida axloqiy-huquqiy jihatdan o'z hatti harakatlariga nisbatan aniq tasir chorasini boshdan kechirishlarini yaxshi anglaydilar. Tarmoqlarda aksincha hech qanday huquqiy yoki axloqiy javobgarlikni o'z zimmlariga olmaydilar.

2. Ijtimoiy munosabatlarda kishining yoshi, jinsi, ijtimoiy kelib chiqishi, shaxsning maqomi inobatga olgan holda muloqot jarayoni davom etadi. Tarmoqlarda bularning hech biriga ko'p hollarda e'tibor berilmaydi.

3. Tabiiy muloqot jarayonida voqeya va hodisalar muayyan jamoa yoki guruxlar o'rtasida sodir bo'ladi va yakunlanadi. Tarmoqlardagi holat bundan farqli ravishda keng jamoatchilikka oshkor bo'lishi, raqamli iz sifatida saqlanishi va bunday holatda biror xissey yoki aqliy xatolikka yo'l qo'yilgan bo'lsa ishtirokchilarning obro'siga, shaniga katta zarar ekanligini ko'rishimiz mumkin.

Bunaqa misollardan yana bir qancha keltirishimiz mumkin. Bularning barchasini inobatga olgan holda tarmoqdagi axloqiy va huquqiy masalalarga jiddiy yondashishligimiz kerak. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki Netiket oid konpitensiyalarni zamon talabiga moslashimiz yanada isloh qilishimiz tarmoqdagi muammolarning yechimi sifatida tafsiya qilishimiz mumkin. Netiket (inglizcha net "network" + fransuzcha etiket "etiket" so'zlaridan olingan) - bu internet hamjamiyatining aksariyat foydalanuvchilar tomonidan rioya qilinadigan xulq-atvor qoidalari, Internetdagi muloqot, an'analar va madaniyatlarni ifodalovchi neologizm"² sifatida ko'rishimiz mumkin.

Bu ta'rif unchalik aniq emas, biroq aniqroq ta'rif berish ham oson emas. Internetning markazlashmagan tuzilishi yagona va mutlaq netiket ta'rifining yo'qligini misol bo'la oladi. Umuman olganda, netiketni turlicha tavsiflash mumkin. Eng mos tavsiflardan biri sifatida uni internetdagi axloqiy xulq-atvor kodeksi va foydalanuvchilar tomonidan o'zlari uchun o'z-

¹ Michał Piotr Pręgowski, Warsaw University of Technology "Rediscovering the netiquette: the role of propagated values and personal patterns in defining self-identity of the Internet user." *Observatorio (OBS*) Journal*, 8 (2009), 353-367 1646-5954/ERC123483/2009 353

²<https://ru.wikipedia.org/wiki>

o'zidan shakllangan onlayn odob-axloq tizimi sifatida ko'rishdir desak ham bo'ladi. Shuningdek, netiketni to'g'ri va noto'g'ri xatti-harakatlar, yaxshi va yomon onlayn amallar ko'rsatkichi deb ham atash mumkin. Biroq u bir xil emas, ya'ni bir xil nom bilan ataladigan ko'plab turli atamalar ham mavjud. Bu nomlar mazmun jihatidan farqlanadi, ayrimlari juda batafsil bo'lsa, boshqalari umumiy xarakterga ega; ba'zilari butun dunyo foydalanuvchilariga mo'ljallangan bo'lsa, boshqalari ma'lum muhitlarga (masalan, muayyan tashkilot, korxona) qaratilgan bo'ladi. Ba'zi netiketlar faqat muayyan xizmatlarga taalluqli, boshqalari esa juda keng qamrovli bo'lishi mumkin.

Shunga qaramay, ko'pchilik netiket matnlarida umumiy ijtimoiy hamkorlik qoidalariga asoslangan yagona normativ yadroni ko'rish mumkin bo'ladi.

Maria Ossowska 1970-yillarda "Axloqiy me'yorlar — tizimlashtirishga urinish" asarida bir qancha metameyorlarni tadqiq etgan.¹ Bularga:

- a) insonning biologik mavjudligini himoyalovchi me'yorlar;
- b) inson qadr-qimmatini himoyalovchi me'yorlar;
- c) mustaqillikni saqlovchi me'yorlar;
- d) shaxsiy hayotni himoyalovchi me'yorlar;
- e) ishonchni saqlovchi me'yorlar;
- f) adolatni himoyalovchi me'yorlar;
- g) ijtimoiy nizolarni tartibga soluvchi me'yorlar;

shuningdek, to'rtta qo'shimcha fazilatlar guruhi:

1. tinch-totuv yashashga yordam beruvchi fazilatlar;
2. jamoaviy hayotni tashkil etuvchi fazilatlar;
3. shaxsiy fazilatlar;
4. amaliy fazilatlar²

Shu o'rinda fazilat va me'yorni farqlab o'tsak, Fazilat (arab. فضيلة — afzallik, yuksak xislat) insonning ijobiy xulq-atvori, yuksak axloqiy sifatlari va ezgu ishlari majmuidir. Me'yor (falsafada) ob'yektning sifati bilan miqdorm o'rtasidagi dialektik birlikni ifodalovchi tushuncha. Bu Maria Ossowska 1970-yillardagi ilmiy tadqiqotlari bugungi kunga kelib amaliy ahamiyati yanada dolzarblashmoqda. Shu o'rinda muomila layoqatiga ega bo'lgan har bir shaxsda siyosiy, huquqiy va axloqiy madaniyatini shakillantirishda netiketning o'rni beqiyos hisoblanadi.

Raqamli dunyoda asosiy qadryatlar qatoriga Netiketga oid kompetensiyalarni kiritish joiz deb bilamiz. Shu nuqtai nazardan kelib chiqib tarmoq ko'nikmalarini rivojlantirishda quyidagi savollar asosida yechim izlashga harakat qilamiz:

1. Raqamli dunyoda shaxs texnologik vositalardan qanday foydalanishi kerak?
2. Axborot madaniyatini qanday shakillantirish mumkin?
3. Siyosiy axborotlar istemoli va tahlili raqamli dunyoda qanchalik ishonchli?
4. Ta'lim tizimidagi islohatlar (mafkuraviy hurujlar davrida) qanchalik samarali?
5. Bugungi kunda Netiket qoidalarini ishlab chiqish qanchalik samarali?

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki raqamli dunyoda shaxs texnologik vositalardan foydalanish madaniyatini shakillantirish netiketning asosiy va birlamchi sharti hisoblanadi. Raqamli jamiyatda shaxs texnologik vositalardan ongli, tanqidiy va mas'uliyatli foydalanishi zarur. Marshall McLuhan media vositalarini inson sezgi va ongining kengaytmasi sifatida talqin qilib, texnologiya inson hayot tarzini tubdan o'zgartirishini ta'kidlaydi. Shu sababli, "Foydalanuvchi texnologiyani emas, balki texnologiya foydalanuvchini boshqarib qolmasligi

¹ *Normy moralne: próba systematyzacji* [Moral norms: An attempt at systematization]. 4th edition 2000. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe. [ISBN 83-01-13278-7](#)

² *Normy moralne: próba systematyzacji* [Moral norms: An attempt at systematization]. 4th edition 2000. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe. [ISBN 83-01-13278-7](#)

muhimdir”.¹ Hozirda yoshlar o'rtasida media vositalardan foydalanish vaqti juda yuqori hisoblanadi. Bu esa qaramlikni kuchaytiradi.

Axborot madaniyati shaxsning axborotni izlash, baholash va undan to'g'ri foydalanish ko'nikmalarini o'z ichiga oladi. Immanuel Kant “Sapere aude” ya'ni “aqlni ishlatishga jur'at et” tamoyili orqali insonni mustaqil fikrlashga undaydi, bu esa axborot madaniyatining asosiy elementi hisoblanadi.

Raqamli makonda siyosiy axborotlar ishonchliligi nisbiy bo'lib, ular ko'pincha manipulyatsiya va filtrlangan kontent shaklida namoyon bo'ladi. Hannah Arendt “haqiqat va siyosat o'rtasidagi ziddiyat”ni ta'kidlab, siyosiy axborot manipulyatsiyaga moyilligini ko'rsatadi².

Mafkuraviy bosim sharoitida ta'lim islohotlari samaradorligi mustaqil fikrlashni rivojlantirish darajasiga bog'liq. John Dewey “Ta'limni jamiyatni isloh qiluvchi kuch”³ deb hisoblaydi.

Paulo Freire esa “tanqidiy pedagogika orqali talabalarning passiv emas, balki faol fikrlovchi bo'lishini ta'kidlaydi”⁴.

Agar ta'lim erkin fikrni rivojlantirsa — samarali

Agar u faqat mafkurani singdirsang — cheklangan

Netiket qoidalari raqamli muloqot jarayonida ijtimoiy va axloqiy tartibni saqlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Ushbu qoidalar foydalanuvchilar o'rtasida hurmat, muloqotning samaradorligi va shaxsiy mas'uliyatni ta'minlaydi, shu bilan birga raqamli makondagi ijtimoiy normativlarni mustahkamlaydi. Aristotlening “oltin o'rtacha” tamoyili, ya'ni har qanday xatti-harakatda ortiqcha yoki yetarli darajadan voz kechmaslik, netiketning etik asoslarini yoritishda muhim metodologik vosita sifatida qaraladi. Ushbu tamoyil orqali onlayn muloqotda ham me'yoriy va muvozanatli xulq-atvorni shakllantirish mumkin.

Xulosa.

Raqamli asrda shaxsning siyosiy madaniyati va mafkurasini shakllantirishda axborot madaniyati, netiket va media siyosati asosiy rol o'ynaydi. Netiket qoidalari foydalanuvchilar o'rtasida hurmat, mas'uliyat va ijtimoiy me'yorlarni saqlashda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Aristotlening “oltin o'rtacha” tamoyili va Maria Ossowskaning fazilat-me'yor tahlillari raqamli kommunikatsiya etikasi uchun nazariy asos yaratadi. Media vositalaridan ongli va tanqidiy foydalanish, tanqidiy pedagogika orqali mustaqil fikrlashni rivojlantirish shaxsning mafkuraviy immunitetini mustahkamlashga yordam beradi. Shu bilan birga, siyosiy axborotlarni tahlil qilish va ijtimoiy muloqotda mas'uliyatli bo'lish, raqamli jamiyatdagi siyosiy madaniyatning barqarorligini ta'minlaydi. Maqolada keltirilgan falsafiy va sotsiologik yondashuvlar, media siyosati va raqamli madaniyatni uyg'unlashtirish orqali shaxsning raqamli asrda samarali va ongli subyekt sifatida shakllanishini ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Michał Piotr Pręgowski, Warsaw University of Technology “Rediscovering the netiquette: the role of propagated values and personal patterns in defining self-identity of the Internet user.” *Observatorio (OBS*) Journal*, 8 (2009), 353-367 1646-5954/ERC123483/2009 353

2. Normy moralne: próba systematyzacji [Moral norms: An attempt at systematization]. 4th edition 2000. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe. [ISBN 83-01-13278-7](https://www.isbn.org/9788301132787)

3. McLuhan, M. *Understanding Media: The Extensions of Man* (1964) https://monoskop.org/images/8/84/McLuhan_Marshall_Understanding_Media_The_Extensions_of_Man.pdf

¹ McLuhan, M. *Understanding Media: The Extensions of Man* (1964) https://monoskop.org/images/8/84/McLuhan_Marshall_Understanding_Media_The_Extensions_of_Man.pdf

² Arendt, H. *Truth and Politics* (1967) <https://www.jstor.org/stable/20027015>

³ Dewey, J. *Democracy and Education* (1916) <https://www.gutenberg.org/ebooks/852>

⁴ Freire, P. *Pedagogy of the Oppressed* (1970) <https://archive.org/details/pedagogyofoppress00frei>

4. Arendt, H. *Truth and Politics* (1967) <https://www.jstor.org/stable/20027015>
5. Dewey, J. *Democracy and Education* (1916) <https://www.gutenberg.org/ebooks/852>
6. Freire, P. *Pedagogy of the Oppressed* (1970) <https://archive.org/details/pedagogyofoppres00frei>

O'ZBEKISTONDA DAVLAT BOSHQARUVINING RAQAMLI TRANSFORMATSIYASI

Rasulov Siroj Sodiq o'g'li

Buxoro davlat universiteti tayanch doktoranti

sirojasulov08021999@gmail.com

O'zbekiston so'nggi yillarda raqamli innovatsiyalarni iqtisodiy modernizatsiya, yoshlarni qo'llab-quvvatlash va inkluziv rivojlanishning muhim harakatlantiruvchi kuchi sifatida tan olib, o'zining raqamli transformatsiya dasturini tezlashtirdi. Bu intilishning markazida "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi turadi. Mazkur strategiya raqamli infratuzilma, tadbirkorlik va davlat xizmatlarini isloh qilish bo'yicha keng qamrovli yo'l xaritasini belgilab beradi. Shu bilan birga ushbu strategiyada qonun ustuvorligini ta'minlash, xalq xizmatidagi davlat boshqaruvini tashkil etish ustuvor yo'nalishining asosiy samaradorlik ko'rsatkichlaridan biri sifatida davlat xizmatlarini to'liq elektron shaklga o'tkazish belgilandi[1].

Raqamli transformatsiya jarayoni faqatgina texnologik yangilanish emas, balki davlat boshqaruvi tizimini chuqur modernizatsiya qilishga qaratilgan kompleks ijtimoiy-iqtisodiy islohot sifatida shakllanmoqda. Ushbu jarayon davlat xizmatlarini raqamlashtirish orqali ularning ochiqligi, tezkorligi va samaradorligini oshirishga xizmat qilib, fuqarolar va davlat o'rtasidagi ishonchni mustahkamlashga yo'naltirilgan. Shu bilan birga, elektron xizmatlar ulushining kengayishi byurokratik to'siqlarni qisqartirib, inson omilining salbiy ta'sirini kamaytirishga zamin yaratmoqda.

So'nggi yillarda raqamli infratuzilma rivojiga yo'naltirilgan strategik investitsiyalar davlat organlari o'rtasidagi axborot almashinuvini yangi bosqichga olib chiqdi. Yagona integratsiyalashgan ma'lumotlar tizimlarining joriy etilishi qaror qabul qilish jarayonlarini yanada tezkor va asoslangan qilish imkonini bermoqda. Bundan tashqari, raqamli texnologiyalarni keng joriy etish hududiy rivojlanishdagi tafovutlarni yumshatib, ayniqsa chekka hududlarda aholining davlat xizmatlariga teng kirishini ta'minlashga xizmat qilmoqda.

"Mamlakatimizda raqamli iqtisodiyotni faol rivojlantirish, barcha tarmoqlar va sohalarda, eng avvalo, davlat boshqaruvi, ta'lim, sog'liqni saqlash va qishloq xo'jaligida zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda.

Strategiya O'zbekiston Respublikasining raqamli iqtisodiyot va elektron hukumatni rivojlantirishning strategik maqsadlari, ustuvor yo'nalishlari hamda o'rta va uzoq muddatli istiqbolli vazifalarini belgilaydi, shuningdek, BMTning Barqaror rivojlanish maqsadlari va Elektron hukumatni rivojlantirish reytingida belgilangan ustuvor vazifalardan kelib chiqib, raqamli texnologiyalarni yanada keng joriy etish uchun asos bo'lib xizmat qiladi"[2].

Elektron hukumat tizimining takomillashuvi davlat-fuqaro munosabatlarida sifat jihatidan yangi bosqichni boshlab berdi. Hozirgi kunda davlat xizmatlarining sezilarli qismi raqamli platformalar orqali ko'rsatilayotgani vaqt va resurslardan samarali foydalanish imkonini bermoqda. Raqamli identifikatsiya va masofaviy xizmat ko'rsatish mexanizmlari esa davlat organlari bilan bevosita aloqani kamaytirib, jarayonlarning shaffofligi va qulayligini oshirmoqda.

Bu esa o'z navbatida sun'iy intellekt texnologiyalarining davlat boshqaruviga joriy etilishi xizmat ko'rsatish jarayonlarini avtomatlashtirish va tahliliy boshqaruv yondashuvlarini kuchaytirishga xizmat qilmoqda. Natijada murojaatlarni ko'rib chiqish, resurslarni taqsimlash va ijro nazoratini amalga oshirish jarayonlarida inson aralashuvi

sezilarli darajada kamaymoqda. Bu esa korrupsion xavflarni pasaytirib, davlat boshqaruvining ochiqqligi va natijadorligini oshirmoqda.

O'zbekiston Respublikasi prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlis va O'zbekiston xalqiga murojaatnomasining oltinchi ustuvor yo'nalishida quyidagilar ta'kidlab o'tilgan:

✓ Avvalo, 2026-yildan boshlab Elektron hukumat platformasi tubdan yangilanadi. Endi barcha davlat idoralarining 1 mingdan ziyod davlat xizmatlari; 5 mingdan ortiq funksiya va vazifalari; 200 ta ma'lumot bazasi va axborot tizimi; 100 mingdan ziyod davlat xizmatchisining mahalla, tuman, viloyat, respublika darajasidagi vakolatlari Yagona raqamli platformaga integratsiya qilinadi;

✓ platformaga kelib tushgan murojaatlar, ularni ijrochilarga taqsimlash va ko'rib chiqish muddatini nazorat qilish sun'iy intellekt orqali amalga oshiriladi;

✓ eng muhimi, davlat xizmatlarini ko'rsatishda inson omilisiz, korrupsiya va ortiqcha byurokratiyadan xoli ekotizim yaratamiz. Davlat xizmatlarini proaktiv va jamlanma shaklda ko'rsatish tizimini rivojlantiramiz[3].

Raqamli transformatsiyaning muhim yo'nalishlaridan biri fuqaroga yo'naltirilgan boshqaruv modelining shakllanishidir. Ushbu model doirasida davlat organlari xizmat ko'rsatuvchi subyekt sifatida faoliyat yuritib, aholining ehtiyojlariga tezkor va samarali javob berishga intilmoqda. Virtual va xalq qabulxonalari tizimining yo'lga qo'yilishi esa fuqarolarning murojaatlarini markazlashgan tartibda ko'rib chiqish va muammolarni operativ hal etish imkonini bermoqda.

Bundan tashqari, raqamli iqtisodiyotning kengayishi mehnat bozori tuzilmasi va ijtimoiy sohalarda ham muhim o'zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. Axborot texnologiyalari sohasining rivojlanishi, raqamli kasblarning paydo bo'lishi hamda innovatsion startaplar faolligining oshishi yoshlar uchun yangi iqtisodiy imkoniyatlarni yaratmoqda. Bu esa inson kapitalini rivojlantirish va raqamli kompetensiyalarni oshirish masalasini davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylantirmoqda.

Mazkur islohotlarning amaliy ifodasi o'laroq davlatimiz rahbari Shavkat Mirziyoyev davlat va jamiyat munosabatlarini yana-da mustahkamlash, ularning ta'sirchanligini oshirishning samarali mexanizm va uslublarini joriy etishga jiddiy kirishdi. Rivojlangan davlatlarda bo'lganidek, fuqarolar huquq va erkinligini ta'minlashning samarador mexanizmini yaratish, ularning farovonligini va ijro etuvchi hokimiyat organlari faoliyatidan qanoatlanish darajasini yana-da oshirishga qaratilgan bunday katta miqyosdagi chora-tadbirlar respublikamiz tarixida ilk marta amalga oshirila boshlandi. mamlakatimizda 2017-yilning yanvaridan boshlab barcha hududlarda Prezidentning Virtual va Xalq qabulxonalari tashkil etish orqali odamlarning yillar mobaynida to'plangan muammolari, dardi va tashvishlari eshitildi, rahbarlar xalq ichiga olib kirildi va imkon qadar ko'mak berildi[4].

O'zbekistonda elektron hukumatni rivojlantirishning istiqbollari zamonaviy davlat boshqaruvini tubdan yangilash, uni raqamli texnologiyalar asosida qayta qurish hamda fuqarolarga xizmat qiluvchi samarali va shaffof tizimni shakllantirish bilan uzviy bog'liqdir. Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida davlat boshqaruvida tezkorlik, aniqlik va ochiqlik asosiy mezonlarga aylanib borar ekan, elektron hukumat ushbu talablarga javob beruvchi muhim vosita sifatida namoyon bo'lmoqda.

Shu nuqtai nazardan, Shavkat Mirziyoyev tomonidan 2025-yil 27-dekabr Oliy Majlis va O'zbekiston xalqiga Murojaatnomasida ta'kidlanganidek, "2026-yildan boshlab Elektron hukumat platformasi tubdan yangilanadi. Endi barcha davlat idoralarining 1 mingdan ziyod davlat xizmatlari; 5 mingdan ortiq funksiya va vazifalari; 200 ta ma'lumot bazasi va axborot tizimi; 100 mingdan ziyod davlat xizmatchisining mahalla, tuman, viloyat, respublika darajasidagi vakolatlari Yagona raqamli platformaga integratsiya qilinadi. Platformaga kelib tushgan murojaatlar, ularni ijrochilarga taqsimlash va ko'rib chiqish muddatini nazorat qilish sun'iy intellekt orqali amalga oshiriladi. Sodda qilib aytganda, mahalladan tortib respublika darajasida hal bo'ladigan har bir masalaning ijrochisi, muddati, resursi bir joyda ko'rinish

turadi. Eng muhimi, davlat xizmatlarini ko'rsatishda inson omilisiz, korrupsiya va ortiqcha byurokratiyadan xoli ekotizim yaratamiz. Davlat xizmatlarini proaktiv va jamlanma shaklda ko'rsatish tizimini rivojlantiramiz" ta'kidlaydi"[5].

Xulosa qilib aytganda, O'zbekistonda elektron hukumatni rivojlantirish davlat boshqaruvini raqamlashtirishga olib kelib, uni yanada samarali, shaffof va fuqarolar manfaatiga xizmat qiladi. Ushbu jarayon nafaqat boshqaruv samaradorligini oshiradi, balki davlat va jamiyat o'rtasidagi o'zaro ishonchni mustahkamlab, mamlakatning barqaror ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi uchun mustahkam institutsional asos yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 11-sentabrdagi "O'zbekiston — 2030" strategiyasi to'g'risida"gi PF-158-sonli Farmoni// PF-158-coH 11.09.2023. "O'zbekiston — 2030" strategiyasi to'g'risida

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi "Raqamli O'zbekiston — 2030" strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-6079-sonli Farmoni // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 06.10.2020-y., 06/20/6079/1349-son.

3. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2025-yil 26-dekabrdagi Oliy Majlis va O'zbekiston xalqiga Murojaatnomasi // <https://president.uz/oz/lists/view/8834>

4. Elektron hukumat – jamiyat erkinlashuvi omili // <https://www.xs.uz/uz/post>

5. Mirziyoyev Sh. M. Bir bo'lsak, yagona xalq, yagona millat bo'lib olg'a intilsak, ko'zlagan ulkan maqsadlarimizga albatta yetamiz! // "Xalq so'zi" gazetasi, 2025-yil 27-dekabr, № 274 (9169)

YANGI O'ZBEKISTONDA JAMIYAT TARAQQIYOTI UCHUN HUQUQIY MADANIYAT VA SIYOSIY MADANIYATNING O'ZARO UYG'UNLIGI

Norboyev Sardor Qavmiddinovich

Buxoro davlat pedagogika instituti, Ijtimoiy fanlar kafedrasida o'qituvchisi

BuxDU mustaqil izlanuvchisi

norboyevsardor@buxdpi.uz

Annotatsiya: Ushbu maqolada Yangi O'zbekiston sharoitida jamiyat taraqqiyotining muhim omillari bo'lgan huquqiy va siyosiy madaniyatning o'zaro bog'liqligi hamda ularning ijtimoiy-siyosiy islohotlar samaradorligini oshirishdagi o'rni tadqiq etiladi. Maqolada fuqarolarning huquqiy ongini yuksaltirish va siyosiy faolligini oshirish davlat boshqaruvini modernizatsiya qilishning asosiy sharti ekanligi ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Shuningdek, demokratik tamoyillarni qaror toptirishda huquqiy va siyosiy madaniyatning uyg'unligi masalalariga alohida e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: Yangi O'zbekiston, huquqiy madaniyat, siyosiy madaniyat, huquqiy ong, jamiyat taraqqiyoti, fuqarolik jamiyati, inson qadri.

Bugungi kunda O'zbekistonda amalga oshirilayotgan keng ko'lamli islohotlarning tub mohiyati "Inson qadri uchun" degan ustuvor tamoyilga tayanadi. Yangi O'zbekistonni barpo etish jarayonida jamiyat taraqqiyotini yangi bosqichga olib chiqish nafaqat iqtisodiy o'sishni, balki fuqarolarning ma'naviy-ma'rifiy darajasi, xususan, ularning huquqiy va siyosiy madaniyatini yuksaltirishni ham taqozo etmoqda.

Bu borada so'z borar ekan, huquqiy madaniyat va siyosiy madaniyat haqida ilmiy mulohazalar darkor bo'ladi.

"Huquqiy madaniyat deganda, jamiyatning qonunchilik darajasi, mavjud qonunlardan aholining xabardorlik darajasi, fuqarolarning, mansabdor shaxslarning huquq normalariga rioya qilishi va ularni bajarmagan shaxslarga nisbatan murosasiz bo'lishi tushuniladi"[1].

Huquqiy madaniyat - demokratik jamiyat yuksalishining muhim shartidir va shuningdek, demokratik jamiyatda huquqiy madaniyatni rivojlantirish dolzarb va muhim masalalardan biridir. Zero, O'zbekiston Respublikasi Inson huquqlari bo'yicha milliy markaz raisi, akademik Akmal Saidov ta'biri bilan aytganda: "Huquqiy demokratik davlat va adolatli fuqarolik jamiyati qurish jarayonida, avvalo, har bir fuqaroning huquqiy ongi va huquqiy madaniyatini shakllantirib borish asosiy va muhim vazifa hisoblanadi"[2].

Huquqiy madaniyat - bu shunchaki qonunlarni bilish emas, balki ularga hurmat bilan qarash va kundalik hayotda huquqiy me'yorlarga amal qilish ko'nikmasidir.

"Siyosiy madaniyat umummilliy madaniyatning o'ziga xos, shu bilan birgalikda ajralmas qismi hisoblanadi. Siyosiy madaniyat, avvalambor, katta va kichik ijtimoiy guruhlarining, umuman insoniyatning tarixiy taraqqiyoti jarayonida olgan siyosiy tajribasidir. Siyosiy madaniyat bir joyda qotib turmaydi, u doimo o'sishda, o'zgarishda bo'ladi. Ayni bir paytda siyosiy madaniyat bo'sh joyda o'z-o'zidan paydo bo'lib ham qolmaydi. Siyosiy madaniyatning shakllanishiga ta'sir qiluvchi ko'plab omillar bor. Siyosiy madaniyat - jamiyat siyosiy tizimining eng muhim elementlaridan biri sifatida muhim o'ringa ega"[3].

Siyosiy madaniyat shuning bilan birgalikda, fuqarolarning davlat va jamiyat boshqaruvidagi ishtiroki, siyosiy jarayonlarga nisbatan ongli munosabati va mas'uliyatini ifodalaydi.

Ushbu jarayonlarning jamiyatimizning taraqqiyotini ta'minlashda o'zaro ahamiyatini bevosita mamlakatimizda aynan shu sohalarining barqarorligi xususida qator islohot va strategik qarorlar ishlab chiqilayotganligida ko'rish mumkin.

Xususan, bu bo'yicha prezidentimizning chiqargan qarorlari bunga yaqqol misoldir.

"Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish tizimini tubdan takomillashtirish to'g'risida" 09.01.2019 yildagi PF-5618-sonli O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoniga ko'ra:

Bolalar uchun huquqiy axborotni yetkazishga hamda kundalik turmushda qo'llaniladigan normalar va odob-axloq qoidalarini o'rgatishga qaratilgan audioertaklar, kinofilmlar va kinojurnallar ishlab chiqish;

Mahallalarda "Huquqiy axborot kuni" loyihasini tashkil etish, bunda aniq bir kunda rejalashtirilgan yo'nalish bo'yicha malakali mutaxassislar (advokatlar, notariuslar, yuridik xizmatlar xodimlari va boshqalar) tomonidan aholiga huquqiy tushuntirishlar berilishini ta'minlab borish;

Yoshlarda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish, ayniqsa, ularning ongida korrupsiyaning jamiyat va mamlakat ravnaqi uchun o'ta salbiy illat ekanligini targ'ib qilishga qaratilgan o'quv materiallari tayyorlanishini tashkil qilish;

Davlat organlari huzuridagi axborot-tahlil multimedia markazlarining huquqiy targ'ibot sohasidagi faoliyatini kuchaytirish. Bunda dolzarb va aholini qiziqtiradigan huquqiy masalalarni aniqlashtirish (uy-joy va yer olish masalalari, ta'lim muassasalariga joylashtirish, aliment, moddiy yordam, migratsiya, kommunal xizmat masalalari) hamda tahlillar asosida va qonunchilikdagi sohaga oid yangiliklar bo'yicha zarur axborot-tahliliy va ko'rgazmali media materiallarni tayyorlash va efirga uzatish"[4] kabi masalalar amalga oshirilishi belgilab qo'yilgan.

Bundan tashqari, huquqiy madaniyatni oshirish, yoshlarning huquqiy bilimni yanada boyitish maqsadida huquqiy ta'lim borasida undagi innovatsion yondashuvlar bo'yicha amalga oshirilayotgan islohotlardan yana biri bu – Prezidentimizning 24.05.2024-yildagi farmonlaridir. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentning 24.05.2024-yildagi "Ma'muriy islohotlar doirasida adliya organlari va muassasalarining mas'uliyatini yanada oshirish va ixcham boshqaruv tizimini shakllantirish to'g'risida"gi PF-80-sonli Farmoniga muvofiq, "2024/2025 o'quv yilidan boshlab: maktablarda "Huquqiy sinf" tashkil etish va huquqiy fanlarni chuqurlashtirib o'qitish orqali yuridik kadrlar tayyorlashda "maktab – litsey – texnikum – universitet" tizimi joriy etilishi belgilandi"[5].

Huquqiy va siyosiy madaniyatning dialektik o'zaro aloqadorligini shunday izohlash mumkinki, huquqiy va siyosiy madaniyat bir-birini to'ldiruvchi tizimlardir. Siyosiy madaniyat fuqaroda davlat boshqaruviga qiziqish va ijtimoiy faollikni shakllantirsa, huquqiy madaniyat ushbu faollikni qonuniy doiraga soladi. Bulardan biri - harakatlantiruvchi kuch bo'lsa, ikkinchisi esa tartibga soluvchi mexanizmdir.

Xulosa qilganda, Yangi O'zbekiston poydevorini mustahkamlashva jamiyatni taraqqiy ettirish uchun fuqarolarda nafaqat qonunni bilish, balki davlat taqdiriga daxldorlik hissini ya'ni siyosiy irodani uyg'otish hal qiluvchi ahamiyatga ega hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Odilqoriyev X.T. Davlat va huquq nazariyasi. Darslik. – T.: “Adolat”, 2018. – 286 b.
2. Saidov A. Tojinonov U. Huquq nazariyasi. Darslik. - T.: “Adolat”, 2001. - 22 b.
3. Shojonov M. T. Siyosiy madaniyatning modellari va turlari // Zamonaviy ilm-fan va ta'lim istiqbollari ilmiy-amaliy konferensiya. 270-274 b.
4. “Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish tizimini tubdan takomillashtirish to'g'risida” 09.01.2019 yildagi PF-5618-sonli O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni // <https://lex.uz/ru/docs/-4149765>
5. “Ma'muriy islohotlar doirasida adliya organlari va muassasalarining mas'uliyatini yanada oshirish va ixcham boshqaruv tizimini shakllantirish to'g'risida”gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 24.05.2024-yildagi PF-80-sonli farmoni // <https://lex.uz/uz/docs/-6937312>

RAQAMLI ASRDA ICHKI ISHLAR ORGANLARIDA MA'NAViy-MA'RIFIY ISHLARNI TAKOMILLASHTIRISH ZARURATI

Inomov Avazbek Soyibjonovich

Buxoro davlat universiteti tadqiqotchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada raqamli asr sharoitida ichki ishlar organlarida ma'naviy-ma'rifiy ishlarni takomillashtirish zarurati ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Maqolada ma'naviyat va ma'rifat tushunchalarining mazmun-mohiyati, ularning xodim shaxsini shakllantirishdagi o'rni hamda ichki ishlar organlari faoliyatidagi ahamiyati ijtimoiy-falsafiy nuqtai nazardan asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: ma'naviyat, ma'rifat, ichki ishlar organlari, raqamli asr, ma'naviy-ma'rifiy ishlar, huquqiy ong, kasbiy madaniyat, ijtimoiy mas'uliyat, tizimlilik, uzluksizlik, globallashtirish.

Bugungi kunda globallashtirish jarayonlari, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi va raqamli transformatsiya jamiyat hayotining barcha sohalariga chuqur kirib bormoqda. Bunday sharoitda jamiyat barqarorligini ta'minlash, qonun ustuvorligini mustahkamlash hamda fuqarolarning huquq va erkinliklarini himoya qilishda ichki ishlar organlari faoliyati alohida ahamiyat kasb etadi. Ushbu tizim samaradorligi esa, eng avvalo, xodimlarning ma'naviy-axloqiy yetukligi, huquqiy madaniyati va ijtimoiy mas'uliyatiga bevosita bog'liqdir. Bugungi globallashtirish va ijtimoiy transformatsiyalar sharoitida jamiyat barqarorligi, huquqiy tartibot va ijtimoiy adolatni ta'minlashda ichki ishlar organlari faoliyatining samaradorligi bevosita xodimlarning ma'naviy-ma'rifiy saviyasi bilan bog'liqdir. Shu jihatdan, ichki ishlar organlarida ma'naviy-ma'rifiy ishlarni takomillashtirish masalasi nafaqat amaliy-tashkiliy vazifa, balki chuqur nazariy-falsafiy asosga ega bo'lgan dolzarb ilmiy muammo sifatida namoyon bo'lmoqda.

Ma'naviy-ma'rifiy ishlar ichki ishlar organlari tizimida xodim shaxsini har tomonlama kamol toptirish, kasbiy burch va mas'uliyatni chuqur anglash, inson qadrini hurmat qilish hamda huquqiy ongni yuksaltirishga xizmat qiluvchi muhim ijtimoiy institut sifatida qaraladi. Ushbu faoliyatning mohiyati faqatgina axloqiy tarbiya bilan cheklanib qolmay, balki

xodimlarning dunyoqarashi, ijtimoiy mas'uliyati va kasbiy madaniyatini shakllantirishga qaratilgan uzviy jarayonni o'z ichiga oladi.

O'zbekiston sharoitida amalga oshirilayotgan keng ko'lamli islohotlar ichki ishlar organlari faoliyatida ham yangicha yondashuvlarni, xususan, ma'naviy-ma'rifiy ishlarni ilmiy asosda tashkil etish va takomillashtirishni talab etmoqda. Bu jarayonda ma'naviy-ma'rifiy faoliyatning nazariy asoslarini aniqlash, uning falsafiy, ijtimoiy va metodologik jihatlarini tahlil qilish alohida ahamiyat kasb etadi¹. Chunki nazariy asoslar yetarli darajada ishlab chiqilmas ekan, amaliy faoliyatda tizimlilik va barqarorlikni ta'minlash mushkul bo'ladi.

Mazkur mavzu doirasida ma'naviyat va ma'rifat tushunchalarining ilmiy mazmunini aniqlash, ularning ichki ishlar organlari faoliyatidagi o'rnini ijtimoiy-falsafiy nuqtai nazardan asoslash muhim vazifa hisoblanadi. Shuningdek, ma'naviy-ma'rifiy ishlarni takomillashtirish jarayonida shaxs omiliga yo'naltirilgan yondashuv, tizimlilik, uzluksizlik va maqsadlilik kabi nazariy tamoyillarni chuqur o'rganish zarurati yuzaga chiqadi.

Shu bois, ushbu kirish qismida ichki ishlar organlarida ma'naviy-ma'rifiy ishlarni takomillashtirish faoliyatining mohiyati va nazariy asoslarini ilmiy jihatdan yoritish, mazkur masalaning dolzarbligini asoslash hamda tadqiqotning umumiy konseptual yo'nalishini belgilash maqsad qilib qo'yilgan.

Yangi O'zbekistonda iqtisodiy va ijtimoiy taraqqiyotning, madaniy va ma'naviy yangilanishning keng istiqbollari ochildi. Ma'naviyat va ma'rifatni rivojlantirish davlat siyosatining eng ustuvor yo'nalishini tashkil etmoqda.

"Ma'naviyat – insonning, xalqning, jamiyatning, davlatning kuch-qudratidir. U yo'q joyda hech qachon baxt-saodat bo'lmaydi", deb yozadi Islom Karimov "O'zbekistonning o'z istiqbol va taraqqiyot yo'li" asarida (1992 y.). Keyinchalik "Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch" (2008 y.) asarida bu g'oya yanada muayyanlik kasb etib, ma'naviyat "insonni ruhan poklanish va qalban ulg'ayishga chorlaydigan, odamning ichki dunyosi, irodasini baquvvat, iymon-e'tiqodini butun qiladigan, vijdonini uyg'otadigan beqiyos kuch, uning barcha qarashlarining mezonidir" deya ta'riflandi.

Professor M. Imomnazarov dastlab "Ma'naviyat inson qalbidagi ilohiy nur...", - deb yozgan bo'lsa, keyinchalik "Ma'naviyat – inson qalbida, ko'ngil ko'zgisida aks etgan haqiqat nuridir, deyilgan ta'rif darhaqiqat, so'fiyona ramziy ta'rifdir, zotan boshqacha ta'rif bu cheksiz mohiyatni cheklab qo'yadi"², -deb yozadi.

Professor T.Mahmudov "...Ma'naviyat – insoning ma'lum darajadagi jismoniy, aqliy, axloqiy va ruhiy balog'ati va dunyoqarashini ifodalovchi tushunchadir"³, - degan ta'rifni beradi. Darhaqiqat, ma'naviyat kimningdir jismoniy, psixologik, axloqiy va ma'naviy o'ziga tegishli bo'lgan umumiy yetukligi va dunyoqarashining ko'rsatkichi sifatida qaralishi mumkin. Bu odamlar o'zlarini, boshqa odamlarni va dunyoni yoki hatto atrofdagi koinotni qanday tasavvur qilishlarini belgilaydi.

Prezident Shavkat Mirziyoyevning 2021 yilning avgust oyida nashr qilingan "Yangi O'zbekiston strategiyasi" asarining alohida bobi "Ma'naviy taraqqiyot" deb nomlanib, o'z tarkibiga:

- "Ma'naviy yangilanish: imkoniyat va istiqbollar";
- "Yangi ma'naviy makonni yaratish borasidagi vazifalar";
- "Ma'rifiy islohotlar va barkamol inson tarbiyasi";
- "Yangi O'zbekiston va ma'naviy yangilanish";
- "Ma'rifatli jamiyat sari";

¹ Qobilov Sh. R. Iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlashning ilmiy-nazariy asoslarini takomillashtirish. Monografiya. – T.: O'qituvchi NMIU. 2017. – B 85.

² Имомназаров М. Маънавиятимизнинг такомил босқичлари. Тошкент: Шарқ, 1996. –Б.85.

³ Маҳмудов Т. Мустақиллик ва маънавият.Тошкент: Шарқ, 2001. –Б.53.

“Milliy va umuminsoniy qadriyatlar uygʻunligi” kabi dolzarb mavzularni oʻz tarkibiga olgan boʻlib, Yangi Oʻzbekistonni yetuk maʼnaviyatli jamiyat, erkin va baxtli insonlar yashaydigan yurtga aylantirish gʻoyasi ilgari surilgan.

Muxtasar qilib aytganda, raqamli asr sharoitida ichki ishlar organlarida maʼnaviy-maʼrifiy ishlarni takomillashtirish jamiyat barqarorligi va huquqiy tartibotni taʼminlashning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Mazkur faoliyat xodimlarning nafaqat kasbiy malakasini, balki ularning maʼnaviy qiyofasi, ijtimoiy masʼuliyati va insoniy fazilatlarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati

1. Qobilov Sh. R. Iqtisodiy xavfsizlikni taʼminlashning ilmiy-nazariy asoslarini takomillashtirish. Monografiya. – T.: Oʻqituvchi NMIU. 2017. – B 85.
2. Имомназаров М. Маънавиятимизнинг такомил босқичлари. Тошкент: Шарқ, 1996. –Б.85.
3. Маҳмудов Т. Мустақиллик ва маънавият.Тошкент: Шарқ, 2001. –Б.53.
4. Xoliqov L.M. YANGI OʻZBEKISTONNING IJTIMOY DAVLAT SIFATIDAGI MAQOMINI OSHIRISHDA MA'NAVY-AXLOQIY TARBIYANING O'RNI //Zamonaviy ta'lim va ma'naviy-axloqiy tarbiyaning dolzarb masalalari: muammolar, yechimlar". Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyasi tezislari to'plami.[Toshkent davlat pedagogika universiteti. Mas'ul muharrirlar MA Sobirova, Ya. B. Kadirova] Toshkent: 2024, 699 bet. – 2024. – B. 624.
5. Xoliqov L.M. YOSHLAR DUNYOQARASHIDA TOLERANTLIKNI SHAKLLANTIRISHNING IJTIMOY-FALSAFIY AHAMIYATI // TOSHKENT – 2021. – B. 13.

ФУҚАРОЛИК МАДАНИЯТИ - СИЁСИЙ КОММУНИКАЦИЯ СИФАТИДА

**Баҳодир Миррахимов,
Ўзбекистон миллий университети
мустақил изланувчиси**

Аннотация: мақолада сиёсий маданият тушунчаси, вазифалари, унинг мулоқот (коммуникация) шакли сифатида сиёсий жараёнларда тутган ўрни ва аҳамияти масаласи илмий таҳлил қилинган.

ГРАЖДАНСКАЯ КУЛЬТУРА КАК ПОЛИТИЧЕСКАЯ КОММУНИКАЦИЯ Баҳадир Миррахимов, независимый соискатель Национального университета Узбекистана

Аннотация: в статье научно проанализированы понятие политической культуры, ее функции, роль и значение в политических процессах как формы общения.

Сиёсий маданият – сиёсий фаолият маданияти бўлиб, ушбу фаолиятнинг асосий мақсади ижтимоий-сиёсий муносабатларни ва бутун жамиятни ўзгартиришдан иборат. Профессор Б.Тўйчиев, Б. Омоновнинг таърифича, “сиёсий маданият икки ижтимоий тизим – сиёсат ва маданиятнинг бирикувидан ҳосил бўлувчи ҳодиса. У жамият сиёсий тизимининг бир қисми сифатида жамият, синф, алоҳида шахслар сиёсий фаолиятининг барча элементларини қай даражада ўзлаштиргани, сиёсий билимлари, ҳис-туйғулари, сиёсий тафаккури, кўникмалари қандайлигини намоён этади. Бошқача айтганда, сиёсий маданият сиёсий фаолият субъектининг умумлаштирилган, синтезлаштирилган таърифи”¹.

Сиёсий маданият ғоясини америкалик сиёсатшунос Г. Алмонд ишлаб чиққан бўлиб, унинг ривожланишида Ижтимоий фанлар тадқиқот кенгаши қошидаги Қиёсий сиёсатшунослик қўмитаси аъзолари бўлган Л. Пай, С. Верб, Ж. Пауэлл ҳам фаол иштирок этганлар. Сиёсий маданиятни таҳлил қилишда Г. Алмонд функционал ёндашувдан фойдаланган, аввало, унга биринчи навбатда психологик ҳодиса сифатида

¹ Тўйчиев Б., Омонов Б. Сиёсий маданият. Монография. Т.: Tafsir Books, 2024. – Б. 14-15.

қаралган. “Ҳар бир сиёсий тизим,– дейди Г. Алмонд, – сиёсий ҳаракатга йўналтирилган тажрибавий эмпирик ёндашувга асосланади (beliefs), биз уни “сиёсий маданият”, деб атаимиз¹.

Милоддан аввалги IV асрда, сиёсатшунослик мустақил илм соҳаси бўлиб шаклланишидан анча илгари, қадимги юнон файласуфи Аристотел ўзининг энг машҳур асарларидан бирини “Ҳар қандай давлат ўзига хос мулоқот шаклидан иборат”², деган сўзлар билан бошлаган эди. Замонавий илм-фанда бундай фикрни ифодалаш учун “коммуникация” атамасини қўллаш мумкин, деб ҳисоблаймиз. Гарчи бу атама илмий муомалага нисбатан яқинда (XX аср бошларида) киритилган бўлса-да, у коммуникатив деб аталадиган тадқиқот ёндашувлари гуруҳининг шаклланишига сабаб бўлди, чунки улар коммуникацияни ўрганишга эътиборни кўпроқ қаратади.

Аслида, “коммуникация” тушунчаси Аристотель назарда тутган мулоқот сўзидан анча кенг маънога эга. Бу мураккаб атама бўлиб, унинг маъноси тадқиқот мақсади ва объектига қараб сезиларли даражада ўзгариши мумкин. Айнан шу сабабли, биз сиёсий маданиятга коммуникатив ёндашув масаласини ўрганиш жараёнида, аввало ишлатиладиган тушунчаларнинг маъноларини аниқлаб олишимиз зарур. Кўплаб коммуникатив ёндашувларнинг пайдо бўлишига, биринчидан, жамиятнинг ижтимоий соҳаси учун коммуникациянинг (кенг маънода ахборот алмашуви) аҳамиятини англаш, иккинчидан, ахборот ҳаракати шакллари ва усуллариининг хилма-хиллиги кўп жиҳатдан ёрдам беради.

Бизга маълумки, Шарқда ҳам давлат бошқарувида сиёсий коммуникация тизимига эътибор қаратилган. Буни Низомулмулкнинг “Сиёсатнома” асаридаги келтирилган фикрлар ва ҳикоятлардан билиш мумкин. Низомулмулк сарой ва фуқаролар ўртасида доимий алоқа ва ахборот алмашуви бўлиб туришини тарафдори бўлган. У ўз китобида шундай ёзади: “Одамлар саройга келиб, ўз ҳолларини маълум қилмоқчи бўлсалар, шунда улар қаршилиқ қилмасинлар ва қайси бир муқатеъ шундай қилса, қўлини қисқартириб, иқтаъсини тортиб олиш, ўзига жазо бериб, бошқаларга ибрат этиб кўрсатиш керак”³. Низомулмулк шоҳ ва халқ ўртасидаги мулоқотга тўсиқ бўлувчи омилларни ҳам кўрсатиб ўтган. У ёзадики: “Олдин ўтган кишиларнинг китобларидан шуни ўқиб билдимки, Ажам шоҳлари бир дўкон ясаб, уни отга юклаб саҳрога олиб борарканлар, токи ўша жойда йиғилган мазлумларни кўриб, ҳар бирининг арзини эшитиб олиш мумкин Аллоҳ таоло неъматлари қадри подшоҳларники бўлсин. Бунинг сабаби шу эдики, агарда подшоҳ бирор жойда ўтириб қолса, у ерда даҳлиз, долон, эшик ва парда пайдо бўлади. Ғаразли кишилар ва ситамгарлар шундан фойдаланиб, зулм чекаётганларни подшоҳ олдида қўймайдилар”⁴.

Шу боис, ҳар бир ёндашув муайян илмий масалани ўзига хос нуқтаи назардан ҳал этишга интилади. Масалан, Д. Белл постиндустриал жамият назариясини ишлаб чиқишда ахборотга катта эътибор қаратган⁵.

Технологик детерминизм тарафдорлари З. Бжезинский ва Э. Тоффлер, ахборот жамияти назариётчиси М. Кастелс коммуникацияни айнан шундай технократик (рационалистик) тарзда тушунганлар. Агар бу ёндашувни сиёсий соҳага татбиқ этсак, Р.Ж. Шварценберг таърифига яқин сиёсий коммуникация таърифи келиб чиқади: “Сиёсий ахборотни узатиш жараёни у сиёсий тизимнинг бир қисмидан бошқасига ва сиёсий тизим билан ижтимоий тизимлар ўртасида айланади”⁶, дейди у.

М.Н. Грачевнинг фикрича, мазмун жиҳатидан ўхшаш таърифларни коммуникацияга кибернетик ёндашув вакилларида, масалан, Н. Винерда учратиш

¹ Қаранг.: Almond G. Comparative Political Systems // The Journal of politics. 1956. Vol. 18. – №3.

² Аристотель. Сочинения: В 4-х т. Т. 4 / Пер. с древнегреч.; общ. ред. А. И. Доватура. —М.: Мысль, 1983. – Б. 830.

³ Низомулмулк. Сиёсатнома. – Т.: 2019. – Б. 20.

⁴ Ўша жойда. – Б. 21.

⁵ Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования. М., 2004. С. СІХ-СХ.

⁶ Шварценберг Р. Ж. Политическая социология. М., 1992. Ч. 1. С. 174.

мумкин: "Сиёсатга сезиларли таъсир кўрсатадиган хабарларни яратиш, узатиш, қабул қилиш ва қайта ишлаш"¹, дейди у. Бу таъриф ахборот алмашинувини таҳлил қилиш орқали сиёсий ҳодисаларни тушунтириш имкониятини назарда тутлади.

М.Ю. Гончаровга тегишли сиёсий коммуникациянинг дастлабки таърифларидан бири ҳам ахборотнинг жўнатувчидан қабул қилувчига томон ҳаракати ғоясига асосланади: "Сиёсий коммуникация" атамаси сиёсий фаолият соҳасидаги ахборот айланишини, яъни синфлар, миллатлар ва давлатлар ўртасидаги муносабатларга таъсир кўрсатадиган ҳар қандай хабарлар, матнларни тавсифлаши лозим"². Бундай таърифлардан фойдаланиб, сиёсий субъектларнинг иштирокини ўрганиш, ахборот манбаларини ва унинг жамиятда тарқалиш хусусиятларини аниқлаш, амалдорларнинг фаолиятини, сиёсий партияларнинг ҳаракатларини таҳлил қилиш имкони туғилади.

Г. Алмонд ва С. Верба ўзларининг "Фуқаролик маданияти: бешта мамлакатда сиёсий қарашлар ва демократия" номли асарида, сиёсий маданиятни ўрганиш соҳасида энг кўп иқтибос келтирилаётган ва ҳозирги тадқиқот учун фундаментал аҳамиятга эга бўлган, сиёсий-маданий тадқиқотларга қизиқиш турли мамлакатларда яратилган ўхшаш институционал ва меъёрий шароитлар бир хил натижага олиб келмаслигини англашдан бошланишини таъкидлайдилар. Сиёсий маданият институтсионал ташкилотдан фарқли ўлароқ, сиёсий вазиятнинг ўзига хос хусусиятларини белгилайдиган субъектив омилдир.

Ахборот алмашинувида урғу берувчи назариялардан ташқари, инсон ва унинг субъектив оламини диққат марказига қўювчи коммуникация назариялари ҳам мавжуд. Шу сабабли бундай назариялар доирасидаги мулоқот ижтимоий мулоқот сифатида тушунилади. Ушбу назариялар гуруҳига М. Вебернинг тушунувчи социологияси катта таъсир кўрсатди. У ижтимоий фаннинг ўрганиш предмети сифатида ҳаракатланувчи шахслар субъектив маъно киритадиган ҳаракатни кўрди. Агар бу ҳаракат бошқа одамларнинг ҳаракати билан боғланса ва унга йўналтирилса, М.Вебер уни ижтимоий ҳаракат деб аташни таклиф қилади. Келтирилган таърифда биз шахслар ўртасидаги маъноли мулоқотнинг намунасини кўришимиз мумкин, чунки унда мулоқот акти (ахборот ҳаракати) эмас, балки ахборотни тушуниш муҳимлиги таъкидланади. М.Вебер учун "тушуниш" ёки "англаш" принципиал аҳамиятга эга, шунинг учун унинг назариясига кўра, митингда оломон ичидаги одамларнинг тўқнашуви ёки парламент коридорида душман партиялардан икки депутатнинг тўқнашуви ижтимоий ҳаракат бўла олмайди.

Шу муносабат билан сиёсий маданиятга оид тадқиқотларда кўплаб ёндашувлар пайдо бўлмоқда. Улар орасида сиёсатшунослик учун рамзий интеракционизм (Г. Блумер, Ж. Мид, Ч. Кули, И. Гофман, Т. Шибутани, Т. Ньюкомб) ва ижтимоий конструктивизм (П. Бергер, Т. Лукман, А. Шютс) катта аҳамиятга эга. Мисол учун, Ж.Мид фикрига кўра, мулоқот "ҳар доим маъно узатишни назарда тутди; бу бир шахсда бошқа шахснинг муносабатини уйғотиш ва унинг ушбу реакцияларга муносабатини англатади."

Юқорида келтирилган ёндашувлардан кўриниб турибдики, сиёсий мулоқот рамзий хусусиятга эга. Бу ерда биринчи ўринга маънолар - мулоқот субъекти томонидан тушунилиши мумкин ва керак бўлган нарсалар ҳамда рамзлар - маъноларни ифодалаш шакллари чиқади. Коммуникант-шахс ижтимоий табиатга эга ва маълум бир жамиятга мансуб деб тасаввур қилинади. У ерда у бошқа шахслар билан биргаликда дастлаб умумий маънолар ва рамзларни ўзлаштиради, сўнгра ўзаро таъсир жараёнида улардан фойдаланади. Коммуникация эса оддий ахборот

¹ Грачев М. Н. К вопросу об определении понятий «политическая коммуникация» и «политическая информация» // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Политология. 2003. № 4. С. 35.

² Гончаров М. Ю. Риторика политической коммуникации // Массовая коммуникация в современном мире: сборник научных трудов. М., 1991. С. 55.

алмашинувини эмас, балки коммуникантларнинг бир-бирига, шунингдек, коммуникантлар ва ижтимоий муҳитнинг ўзаро таъсири ва таъсирини ифодалайди.

"Коммуникация" тушунчасига таърифлар ичида Р. Крейг фикри ҳам диққатни тортади. У тилга олган еттига назарий фикрлардан олтитаси субъектив тушуниш муаммосига бевосита боғлиқ: *риторик* (мулоқот суҳбат олиб боришнинг амалий санъати), *семиотик* (мулоқот белгилар воситасидаги субъектлараро ўзаро таъсир, *феноменологик* (мулоқот бошқа тажрибани бошдан кечириш, диалог), *социопсихологик* (мулоқот ифода, ўзаро таъсир), *ижтимоий-маданий* (мулоқот ижтимоий тартибни қайта тиклаш) ва *танқидий* (мулоқот дискурсив рефлексия). Истисно сифатида кибернетик модель ҳам мавжуд бўлиб, унинг доирасида коммуникация кўп жиҳатдан ахборотни қайта ишлашнинг механик жараёни сифатида кўриб чиқилади.

Мулоқотнинг барча тақдим этилган ёндашувлари нафақат бир-бирини истисно қилади, балки бир-бирини тўлдиради. Қандай бўлмасин, мулоқотнинг субъектив томонларини кўриб чиқишга мурожаат қилиб, турли моделлар ўрганилаётган объектга қараб танланадиган ва кейинчалик тадқиқот методологиясининг хусусиятларини белгилайдиган субъективликнинг турли жиҳатларига эътибор қаратилади. Биз ўз тадқиқотимизда сиёсий маданият ва сиёсатни ўрганишга мурожаат қиламиз. Маданият белгиланган анъаналарнинг деярли ҳар бирини қўллаш орқали таҳлил қилиниши мумкин бўлса-да, биз уни ижтимоий-маданий парадигма контекстида тушунишимиз лозим.

Маданиятнинг устуворлигига келсак, қадимги даврда Юнонлар шундай таълим тизимини яратган эдиларки, унинг асосида инсон маълум соҳанинг билимдони эмас, балки қадриятларни ўзида чуқур мужассам этган етук шахс сифатида шаклланади. Қадимги даврга хос маданиятни бундай тушуниш замирида маданий тараққиёт мақсади саналган инсон идеали ётади¹.

Хулоса шуки, фуқаролик маданияти ва сиёсий коммуникациянинг ўзаро муносабатини ўрганиш қуйидаги мақсадларга эришиш: *биринчидан*, ёшларимизнинг сиёсий ижтимоийлашувини, жамиятимизда кечаётган ислохотларга даҳлдорлик ҳиссини уйғотиш, *иккинчидан*, оила-маҳалла-ижтимоий институтлар, шунингдек, жамоат ташкилотлари, нодавлат нотижорат тузилмаларнинг фаолиятида ёшлар сиёсий дунёқарашини шакллантириш, *учинчидан*, ёшларнинг фуқаролик маданиятини юксалтириш, *тўртинчидан*, таълим тизимида ёшларнинг мафкуравий-маърифий маданиятини такомиллаштиришга хизмат қилади.

IJTIMOIIY TARMOQLAR SHAROITIDA SIYOSIIY ONG VA AXBOROT XAVFSIZLIGI MUAMMOLARI

Xalmuratov Miyirman

Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti Yuridika fakulteti siyosatshunoslik mutaxassisligi 3-kurs talabasi

Tel: +998937870506

Tanimov Sharapadin

Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti dotsenti, s.f.f.d. (PhD)

Zamonaviy globallashtirish va raqamlashtirish jarayonlari jamiyat hayotining barcha jabhalariga, xususan, siyosiy jarayonlarga ham sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Ayniqsa, ijtimoiy tarmoqlarning keng tarqalishi natijasida axborot almashinuvi tezligi keskin oshdi, bu esa fuqarolarning siyosiy ongiga bevosita ta'sir qiluvchi muhim omilga aylandi. Bugungi kunda ijtimoiy tarmoqlar nafaqat kommunikatsiya vositasi, balki siyosiy qarashlar, jamoatchilik fikri va ijtimoiy kayfiyatni shakllantiruvchi asosiy platformalardan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Shu bilan birga, bu jarayon axborot xavfsizligi bilan bog'liq yangi muammolarni ham yuzaga keltirmoqda. Ijtimoiy tarmoqlar orqali siyosiy axborotlarning tez tarqalishi

¹ Тўйчиев Б., Омонов Б. Сиёсий маданият. Монография. Т.: Tafsir Books, 2024. – Б. 11.

fuqarolarning siyosiy ongini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Avvallari siyosiy ma'lumotlar asosan an'anaviy ommaviy axborot vositalari orqali yetkazilgan bo'lsa, hozirgi kunda har bir foydalanuvchi axborot yaratuvchisi va tarqatuvchisiga aylangan. Bu esa siyosiy jarayonlarga keng jamoatchilikni jalb etish imkonini beradi. Natijada fuqarolarning siyosiy faolligi ortadi, ular jamiyatdagi muhim masalalar yuzasidan o'z fikrlarini erkin bildirish imkoniyatiga ega bo'ladi. Shu jihatdan qaraganda, ijtimoiy tarmoqlar demokratik jarayonlarning rivojlanishiga xizmat qiluvchi muhim vosita hisoblanadi. Biroq ijtimoiy tarmoqlarning bunday imkoniyatlari bilan bir qatorda, salbiy jihatlari ham mavjud.¹ Eng katta muammolardan biri – bu noto'g'ri, tekshirilmagan va manipulyativ axborotlarning keng tarqalishidir. Soxta yangiliklar (fake news), dezinformatsiya va propagandalar orqali fuqarolarning siyosiy ongiga salbiy ta'sir ko'rsatish mumkin. Ayniqsa, siyosiy jarayonlar, saylovlar yoki ijtimoiy muammolar bilan bog'liq vaziyatlarda noto'g'ri axborotlarning tarqalishi jamiyatda beqarorlikni yuzaga keltirishi mumkin. Bu esa axborot xavfsizligini ta'minlash zaruratini yanada kuchaytiradi. Axborot xavfsizligi bugungi kunda milliy xavfsizlikning ajralmas qismiga aylangan. Ijtimoiy tarmoqlar orqali amalga oshiriladigan axborot xurujlari davlatlarning ichki siyosiy barqarorligiga tahdid solishi mumkin. Turli tashqi kuchlar yoki manfaatdor guruhlar ijtimoiy tarmoqlar orqali jamoatchilik fikrini o'zgartirishga, fuqarolarni noto'g'ri yo'naltirishga yoki ijtimoiy keskinlikni kuchaytirishga urinadi. Shu sababli axborot makonini himoya qilish, foydalanuvchilarning axborot savodxonligini oshirish va raqamli xavfsizlik choralari kuchaytirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Ijtimoiy tarmoqlarda siyosiy ongni shakllantirish jarayonida yana bir muhim jihat – bu algoritmlarning ta'siridir. Platformalar foydalanuvchilarga ko'proq qiziq bo'lgan kontentni taklif etadi, bu esa "axborot pufagi" (information bubble) yoki "filtr pufagi" (filter bubble) fenomenini yuzaga keltiradi. Natijada foydalanuvchi faqat o'z qarashlariga mos keladigan ma'lumotlarni ko'radi va muqobil fikrlarni qabul qilish qobiliyati pasayadi. Bu esa jamiyatda fikrlar polarizatsiyasiga, ya'ni qarama-qarshi qarashlarning keskinlashuviga olib keladi. Shuningdek, ijtimoiy tarmoqlarda anonimlik darajasining yuqoriligi ham muammoli jihatlardan biridir. Anonim foydalanuvchilar tomonidan tarqatilayotgan yolg'on yoki provokatsion axborotlar ko'pincha javobgarlikdan qochish imkonini beradi. Bu esa axborot muhitining ishonchililigiga putur yetkazadi va fuqarolar orasida noto'g'ri tasavvurlar shakllanishiga sabab bo'ladi. Shu bois ijtimoiy tarmoqlarda tartibga solish mexanizmlarini takomillashtirish, mas'uliyatni oshirish va huquqiy normalarni mustahkamlash muhim ahamiyat kasb etadi.²

Ijtimoiy tarmoqlarning ijobiy jihatlari inkor etib bo'lmaydi. Ular orqali davlat organlari va fuqarolar o'rtasida bevosita muloqot yo'lga qo'yilmoqda. Fuqarolar o'z muammolarini ochiq bildirib, tezkor javob olish imkoniyatiga ega bo'lmoqda. Bu esa ochiqlik va shaffoflikni ta'minlashga xizmat qiladi. Shu bilan birga, yoshlarning siyosiy jarayonlarga qiziqishi ortib, ularning fuqarolik pozitsiyasi shakllanmoqda. Demak, ijtimoiy tarmoqlar to'g'ri foydalanilganda ijobiy natijalar berishi mumkin. Biroq mavjud xavf-xatarlarni kamaytirish uchun kompleks yondashuv zarur. Avvalo, aholining axborot savodxonligini oshirish muhimdir. Fuqarolar har qanday axborotni tanqidiy tahlil qila olishi, uning manbasini tekshirishi va soxta ma'lumotlardan ajrata olishi kerak. Bu borada ta'lim tizimida media savodxonlikni rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Ikkinchidan, davlat tomonidan axborot xavfsizligini ta'minlashga qaratilgan qonunchilik bazasini mustahkamlash zarur. Uchinchidan, ijtimoiy tarmoq platformalari ham o'z navbatida zararli kontentni cheklash, soxta akkauntlarni aniqlash va foydalanuvchilarni himoya qilish choralari kuchaytirishi lozim.

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. **"O'zbekiston — 2030" strategiyasi to'g'risida**. – Toshkent, 2023.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. **"Axborot xavfsizligini ta'minlash to'g'risida"gi qaror va farmonlar to'plami**. – Toshkent, 2022.

1. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi. **"Axborotlashtirish to'g'risida"gi Qonun**. – Toshkent, 2003.

2. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi. **"Shaxsga doir ma'lumotlar to'g'risida"gi Qonun**. – Toshkent, 2019.

Xulosa qilib aytganda, ijtimoiy tarmoqlar zamonaviy jamiyatda siyosiy ongning shakllantirishda muhim vositaga aylangan. Ular fuqarolarning siyosiy faolligini oshirish, jamoatchilik fikrini shakllantirish va demokratik jarayonlarni rivojlantirishga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, noto'g'ri axborotlar tarqalishi, manipulyatsiya, axborot xurujlari kabi muammolar axborot xavfsizligini ta'minlashni dolzarb masalaga aylantirmoqda. Shuning uchun ijtimoiy tarmoqlardan oqilona foydalanish, axborot madaniyatini oshirish va xavfsizlik choralarini kuchaytirish orqali ushbu muammolarni bartaraf etish mumkin. Faqatgina shunda ijtimoiy tarmoqlar jamiyat rivojiga xizmat qiluvchi samarali vosita bo'lib qoladi.

Shu nuqtai nazardan, bir qator amaliy takliflarni ilgari surish maqsadga muvofiqdir. Avvalo, ta'lim tizimida media savodxonlik va axborot madaniyatini shakllantirishga alohida e'tibor qaratish zarur. Maktab va oliy ta'lim muassasalarida yoshlarni tanqidiy fikrlashga o'rgatish, axborotni tekshirish ko'nikmalarini rivojlantirish orqali ularning turli axborot xurujlariga nisbatan immunitetini kuchaytirish mumkin. Ikkinchidan, davlat organlari tomonidan ochiq, tezkor va ishonchli axborot yetkazib berish tizimini yanada takomillashtirish lozim. Rasmiy manbalarning faol va samarali ishlashi fuqarolarning yolg'on axborotlarga ishonib qolish ehtimolini kamaytiradi hamda jamiyatda ishonch muhitini mustahkamlaydi. Uchinchidan, ijtimoiy tarmoqlar faoliyatini tartibga soluvchi huquqiy mexanizmlarni takomillashtirish muhim ahamiyatga ega. Bunda so'z erkinligini cheklamagan holda, zararli va yolg'on axborotlarni tarqatishga qarshi samarali choralar ishlab chiqilishi lozim. To'rtinchidan, fuqarolik jamiyati institutlari va nodavlat tashkilotlarining axborot xavfsizligini ta'minlashdagi rolini kuchaytirish zarur. Jamoatchilik nazorati va ijtimoiy tashabbuslar orqali axborot makonida sog'lom muhitni shakllantirish mumkin. Beshinchidan, zamonaviy raqamli texnologiyalar, xususan, sun'iy intellekt asosida feyk axborotlarni aniqlash va oldini olish tizimlarini joriy etish istiqbolli yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Umuman olganda, ijtimoiy tarmoqlar imkoniyatlaridan samarali foydalanish bilan bir qatorda, ular bilan bog'liq xavflarni kamaytirish kompleks yondashuvni talab etadi. Faqat davlat, jamiyat va shaxs hamkorligi asosida axborot xavfsizligini ta'minlash va sog'lom siyosiy ongning shakllantirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. **"O'zbekiston — 2030" strategiyasi to'g'risida.** – Toshkent, 2023.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. **"Axborot xavfsizligini ta'minlash to'g'risida"gi qaror va farmonlar to'plami.** – Toshkent, 2022.
3. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi. **"Axborotlashtirish to'g'risida"gi Qonun.** – Toshkent, 2003.
4. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi. **"Shaxsga doir ma'lumotlar to'g'risida"gi Qonun.** – Toshkent, 2019.
5. Castells, M. **The Rise of the Network Society.** – Oxford: Blackwell Publishers, 2010.
6. McLuhan, M. **Understanding Media: The Extensions of Man.** – New York: McGraw-Hill, 1964.
7. Shirky, C. **Here Comes Everybody: The Power of Organizing Without Organizations.** – New York: Penguin Press, 2008.
8. Sunstein, C. R. **#Republic: Divided Democracy in the Age of Social Media.** – Princeton: Princeton University Press, 2017.

RAQAMLI ASRDA SIYOSIY MADANIYAT VA MEDIA SIYOSATI: NOTO'G'RI AXBOROT (MISINFORMATION)NING SIYOSIY JARAYONLARGA TA'SIRI

Siyosatshunoslik kafedrası, O'zbekiston milliy universiteti talabasi
Sobirov Muhammadrasul

Axborot — doimo siyosiy kuchning asosiy manbayi bo'lgan. Biroq raqamli texnologiyalar davrida axborot ishlab chiqarish, tarqatish va iste'mol qilishning fundamental o'zgarishi siyosiy jarayonlarga mutlaqo yangicha muammo va xavflarni olib keldi. Facebook, Twitter/X, Telegram, YouTube kabi platformalar milliardlab foydalanuvchiga bir lahzada mazmun tarqatish imkonini beradi — bu imkoniyat nafaqat fuqaroviy uyg'onish vositasiga, balki noto'g'ri axborot tarqatishning tarixdagi eng samarali qurollariga ham aylanib qoldi.

Noto'g'RI axborot (misinformation) — bilmasdan tarqatiladigan yolg'on yoki chalg'ituvchi ma'lumot bo'lsa, dezinformatsiya — ataylab, maqsadli ravishda tarqatiladigan yolg'on axborot hisoblanadi. Bu ikki hodisa siyosiy madaniyatning tubiga ta'sir ko'rsatib, fuqarolarning davlatga, institutlarga va bir-biriga bo'lgan ishonchini qo'porib tashlaydi.

2016-yilgi AQSh prezidentlik saylovlari, Brexit referendumi, COVID-19 infodemic jarayonlari va so'nggi yillardagi bir qator milliy saylovlar — bularning barchasi raqamli dezinformatsiyaning siyosiy oqibatlari qanchalik halokatli bo'lishi mumkinligini dunyo jamoatchiligiga isbotladi. O'zbekiston ham ushbu global tendentsiyadan mustasno emas — ijtimoiy tarmoqlar va Telegram kanallarining keng tarqalishi mamlakatimizda ham noto'g'ri axborot muammosini dolzarb qilib qo'ydi.

Maqolaning maqsadi — noto'g'ri axborotning siyosiy jarayonlarga ta'sir mexanizmlarini ilmiy tahlil qilish, xalqaro tajribalarni o'rganish va O'zbekiston kontekstida samarali media siyosati modelini asoslashdan iborat.

NAZARIY ASOS VA ADABIYOTLAR SHARHI

Misinformation va dezinformatsiya: tushunchaviy farqlar

Misinformation va dezinformatsiya tushunchalarini ilk bor tizimli farqlagan olimlardan biri Klep Uordl (Claire Wardle, 2017) bo'lib, u yolg'on axborotning yetti turini ajratib ko'rsatdi: to'qima mazmun, manipulyatsiya qilingan kontent, aldamchi sarlavhalar, noto'g'ri kontekst, aldamchi mazmun, parodiya va satiradan noto'g'ri foydalanish hamda fabrikatsiya qilingan axborot [1]. Bu tasnif bugungi kunda xalqaro mediatahlil amaliyotida keng qo'llanilmoqda.

Eli Pariser (2011) o'zining "Filter Bubble" (Filtr pufakchasi) kontseptsiyasida algoritmlarning foydalanuvchilarga faqat o'zlariga yoqadigan ma'lumotlarni ko'rsatib, ularni axborot kokon ichida qoldirib qo'yishini asosladi [2]. Bu hodisa fuqarolarning siyosiy real voqelikdan tobora uzilib borishiga zamin yaratadi.

Siyosiy madaniyat va axborot muhiti

Gabriel Almond va Sidney Verba (1963) siyosiy madaniyatni "siyosiy tizimga yo'naltirilgan bilimlar, his-tuyg'ular va baholashlar majmui" sifatida ta'riflagan [3]. Raqamli axborot muhiti bu majmuani shiddatli tarzda qayta shakllantirmoqda. Posner va Weyl (2018) tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, noto'g'ri axborot bilan ko'p muloqotda bo'lgan fuqarolar siyosiy institutlarga bo'lgan ishonchini tezroq yo'qotadi [4].

O'zbek olimlari orasida B. Hamidov (2021) raqamli mediani siyosiy madaniyat kontekstida, N. Toshmatova (2022) esa O'zbekistonda ijtimoiy tarmoqlarning siyosiy ishtiroka ta'sirini o'rgangan [5, 6]. Biroq misinformationning mahalliy siyosiy jarayonlarga ta'sirini maxsus o'rganuvchi akademik tadqiqotlar hali yetarli emas.

NOTO'G'RI AXBOROTNING SIYOSIY JARAYONLARGA TA'SIR MEXANIZMLARI

Ijtimoiy tarmoqlar va algoritmik kuchaytiruv

Zamonaviy ijtimoiy tarmoqlar foydalanuvchini uzoqroq ushlab qolish uchun "engagement" (interaktivlik)ni maksimallashtiruvchi algoritmlarni qo'llaydi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, insonlarning miyasi hissiyotni qo'zg'atuvchi, g'azab va qo'rquvni uyg'otuvchi axborotga ko'proq e'tibor qaratadi. Bu biologik xususiyatdan foydalanadigan algoritmlar noto'g'ri va sensatsion axborotni haqiqiy xabarlardan tezroq va kengroq tarqatilishini ta'minlaydi.

MIT Media Lab olimlari Vosoughi, Roy va Aral (2018)ning "Science" jurnalida chop etilgan tadqiqoti shuni isbotladiki, yolg'on axborot Twitter tarmog'ida haqiqiy yangiliklarga qaraganda 6 baravar tezroq va 10 baravar kengroq tarqaladi [7]. Bu raqamlar noto'g'ri axborotning texnologik jihatdan qanchalik ustunlikka ega ekanligini ko'rsatmoqda.

Echo chamber (aks-sado kamerasi) hodisasi

"Echo chamber" — foydalanuvchilar faqat o'z qarashlari bilan mos keladigan axborot oladigan va ularga zid fikrlardan himoyalangan raqamli muhit. Bu holat siyosiy qutblanishni (polarizatsiya) keskin kuchaytiradi. Pew Research Center (2021) ma'lumotlariga ko'ra, AQShda siyosiy spektrning ikki qutbida joylashgan fuqarolar bir-biri bilan muloqotga kirishmaydigan to'liq alohida axborot makonlarida yashaydi [8].

Siyosiy muloqot va murosaga kelish demokratiyaning asosi hisoblanadi. Echo chamber hodisasi esa bu asosni emiradi — fuqarolar o'z siyosiy dushmanlari haqida tobora ekstremal va noto'g'ri tasavvurlar hosil qiladilar. Bu holat nafaqat saylov natijalariga, balki jamiyatning umumiy ijtimoiy-siyosiy matonatiga ham salmoqli zarar yetkazadi.

Saylov jarayonlariga ta'sir

2016-yilgi AQSh prezidentlik saylovlari noto'g'ri axborotning saylov jarayoniga ta'sirini amalda ko'rsatdi. Stenford universiteti tadqiqotiga ko'ra, saylov kampaniyasi davrida eng ko'p ulashilgan 20 ta yolg'on yangilik, eng ko'p ulashilgan 20 ta haqiqiy yangilikka qaraganda umumiy interaktivlik bo'yicha oshib ketdi [9]. Germaniyada 2017-yilgi Bundestag saylovlari, Frantsiyadagi 2017-yilgi prezidentlik saylovlari va Braziliyadagi 2018-yilgi saylovlar ham shunga o'xshash muammolarga duch keldi.

Institutsional ishonchning eroziyasi

Noto'g'ri axborotning eng xavfli siyosiy oqibatlaridan biri — fuqarolarning davlat institutlariga, OAVga va ilm-fanga bo'lgan ishonchining parchalanishidir. Edelman Trust Barometer (2023) ma'lumotlariga ko'ra, so'ralgan 28 mamlakatda hukumatga bo'lgan o'rtacha ishonch 51 foizni tashkil etib, keyingi o'n yil ichidagi eng past ko'rsatkich bo'ldi. Bu tendentsiya eng avval intensiv dezinformatsiya kampaniyalariga duchor bo'lgan mamlakatlarda yaqqol namoyon bo'lmoqda [10].

NOTO'G'RI AXBOROTGA QARSHI MEDIA SIYOSATI: XALQARO TAJRIBA

Yevropa Ittifoqi modeli

Yevropa Ittifoqi noto'g'ri axborotga qarshi kurashda eng tizimli yondashuvni ishlab chiqqan tuzilma hisoblanadi. 2018-yilda qabul qilingan "Dezinformatsiyaga qarshi harakat rejasi" (Action Plan against Disinformation) va 2022-yilda kuchga kirgan Digital Services Act (DSA) yirik platformalarga dezinformatsiyani nazorat qilish bo'yicha aniq majburiyatlar yuklaydi. DSA bo'yicha 45 milliondan ortiq foydalanuvchiga ega platformalar mustaqil audit o'tkazishi va algoritmlarining ijtimoiy xavflarini baholashi shart [11].

Finlyandiya: media savodxonligi modeli

Finlyandiya dunyo bo'yicha media savodxonligi bo'yicha birinchi o'rinda turadi. Mamlakat 2014-yildan boshlab maktab dasturlariga media savodxonligi va tanqidiy fikrlash fanlarini kiritdi. "Fact-checking" madaniyatini tarbiyalash va fuqarolarni noto'g'ri axborotni mustaqil aniqlay olishga o'rgatish Finlyandiyaning asosiy media siyosati strategiyasidir. Bu model noto'g'ri axborotni texnologik bloklashdan ko'ra samaraliroq ekanligi isbotlanmoqda [12].

Singapur: qonuniy tartibga solish tajribasi

Singapur 2019-yilda "Onlayn yolg'on va manipulyatsiyadan himoya" (POFMA) qonunini qabul qildi. Ushbu qonun hukumatga yolg'on deb topilgan axborotni tuzatishni yoki olib tashlashni talab qilish huquqini beradi. Qonun bir tomondan samarali bo'lsa-da, siyosiy muholifat va matbuot erkinligi tashkilotlari tomonidan davlat tsenzurasi uchun vosita bo'lib qolishi xavfi sababli tanqid ostiga olinmoqda [13].

Taqqoslamali baholash

Uch modelni taqqoslaganda, Yevropa yondashuvi platformalarni tartibga solishga, Finlyandiya fuqarolik imkoniyatlarini oshirishga, Singapur esa markazlashtirilgan nazoratga tayanadi. Ko'pchilik siyosatshunoslar ushbu uch yondashuvning muvozanatli kombinatsiyasi eng samarali natija berishini ta'kidlamogda. Matbuot erkinligi asosiy qadriyat sifatida saqlab qolingan holda, platformalar mas'uliyati va media savodxonligi bir-birini to'ldirishi lozim.

O'ZBEKISTON KONTEKSTI: HOLAT VA IMKONIYATLAR

Raqamli axborot landshafti

O'zbekistonda internet foydalanuvchilari soni 2023-yil ma'lumotlariga ko'ra 22 milliondan oshib, umumiy aholining 65 foizini tashkil etadi. Telegram messenjeri foydalanuvchilar soni bo'yicha dunyodagi birinchi o'ntalikka kiruvchi mamlakatlar qatorida O'zbekiston ham bor. Yuz minglab obunachiga ega bo'lgan siyosiy Telegram kanallar mamlakatda asosiy axborot manbaiga aylanib borayotir — bu holat ham axborot tarqalishi tezligi, ham nazorat mexanizmlari jihatidan yangi sinovlar qo'ymoqda.

Mavjud muammolar

O'zbekistonda noto'g'ri axborot muammosi bir necha o'ziga xos shakllarda namoyon bo'ladi. Birinchidan, siyosiy raqobat va shaxsiy manfaatlar uchun maqsadli ravishda tarqatiladigan dezinformatsiya mavjud. Ikkinchidan, media savodxonligi, ayniqsa katta yosh avlod va qishloq hududlari aholisi orasida hali yetarli darajada shakllangani yo'q. Uchinchidan, noto'g'ri tibbiy, moliyaviy va ijtimoiy axborot keng tarqalishi aholining kundalik hayotiga ta'sir qilmoqda.

Mavjud siyosat va qonunchilik

O'zbekistonda "Axborotlashtirish to'g'risida", "OAV to'g'risida" va "Teleradioeshittirish to'g'risida"gi qonunlar axborot sohasini tartibga soluvchi asosiy hujjatlar hisoblanadi. 2021-2023-yillarda kiberjinoyatchilik va onlayn yolg'on tarqatishga doir qator qonun o'zgartirishlari qabul qilindi. Biroq ekspertlar bu qonunchilik bazasining raqamli axborot muhitining tezkor o'zgarishlariga mos ravishda yangilanishi zarurligini ta'kidlamogda.

MUHOKAMA: SAMARALI MEDIA SIYOSATI MODEL

Tadqiqot natijalari asosida O'zbekiston uchun quyidagi kompleks media siyosati modelini taklif etish mumkin:

Birinchi yo'nalish — Media savodxonligini tizimli rivojlantirish. Finlyandiya tajribasidan ilhomlanib, maktab dasturlariga media savodxonligi kiritilishi, universitetlarda maxsus kurslar yo'lga qo'yilishi va katta yoshli aholi uchun onlayn treninglar tashkil etilishi zarur. Tanqidiy fikrlovchi fuqaro — dezinformatsiyaga qarshi eng ishonchli vosita.

Ikkinchi yo'nalish — Mustaqil faktni tekshirish (fact-checking) institutini rivojlantirish. O'zbekistonda professional, siyosiy jihatdan mustaqil, xalqaro standartlar asosida ishlaydigan faktni tekshirish platformasini yaratish va moliyalashtirish. Bu platforma Telegram kanallar va ijtimoiy tarmoqlarda tarqaladigan axborotni tezkor tekshirib, natijalarini ommaga etkazishi lozim.

Uchinchi yo'nalish — Platformalar bilan hamkorlik va mas'uliyat tizimi. Yirik ijtimoiy tarmoqlar va Telegram kanal ma'muriyatlari bilan noto'g'ri axborotni belgilash (labelling) va tuzatish bo'yicha hamkorlik mexanizmlarini ishlab chiqish. Yel DSA modeli asosida platformalarga nisbatan proportsional mas'uliyat qoidalarini joriy etish.

To'rtinchi yo'nalish — Davlat kommunikatsiyasini kuchaytirish. Hukumatning eng muhim masalalar bo'yicha tezkor, shaffof va ishonchli axborot tarqatishi noto'g'ri axborot uchun maydonni toraytiradi. Davlat organlarining rasmiy Telegram kanallari va web-sayting sifati va faolligini oshirish bu yo'nalishning amaliy ifodasi bo'la oladi.

XULOSA

Raqamli asrda noto'g'ri axborot siyosiy madaniyatning, fuqarolik ongi va demokratik institutlarning asosiga tahdid soladigan global muammoga aylandi. Ijtimoiy tarmoqlarning kuchaytiruv algoritmlari, echo chamber hodisasi va kasb-kor dezinformatsiya kampaniyalari

bir-biriga uyg'unlashib, siyosiy jarayonlarni deformatsiya qilishga qodir kuchli tizim hosil qilmoqda.

Maqolada tahlil qilingan xalqaro tajribalar shuni ko'rsatadiki, bu muammoni yagona vosita bilan hal qilib bo'lmaydi. Media savodxonligi, mustaqil fakti tekshirish, platformalar mas'uliyati va sifatli davlat kommunikatsiyasining muvofiqlashtirilgan kombinatsiyasi — zamonaviy media siyosatining samarali modelini tashkil etadi.

O'zbekiston uchun bu masala ayniqsa dolzarb — tez sur'atda raqamlashib borayotgan jamiyatda siyosiy madaniyatni asrash va mustahkamlash davlatning ham, fuqarolik jamiyatining ham umumiy burchidir. Fanning bu sohadagi tadqiqotlarni davom ettirishi, xususan noto'g'ri axborotning mahalliy siyosiy jarayonlarga ta'sirini empirik o'rganish — ustuvor ilmiy vazifa bo'lib qolaveradi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

- [1] Wardle, C. & Derakhshan, H. (2017). Information Disorder: Toward an Interdisciplinary Framework for Research and Policy Making. Council of Europe Report, DGI(2017)09.
- [2] Pariser, E. (2011). The Filter Bubble: What the Internet is Hiding from You. Penguin Press. New York.
- [3] Almond, G. & Verba, S. (1963). The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations. Princeton University Press.
- [4] Posner, E. & Weyl, G. (2018). Radical Markets: Uprooting Capitalism and Democracy for a Just Society. Princeton University Press.
- [5] Hamidov, B. (2021). Raqamli media va O'zbekistonda siyosiy madaniyatning shakllanishi. Ijtimoiy fanlar jurnali, 3(1), 45–60.
- [6] Toshmatova, N. (2022). Ijtimoiy tarmoqlarning O'zbekistonda siyosiy ishtirokka ta'siri. O'zbekiston siyosiy tadqiqotlari, 5(2), 22–39.
- [7] Vosoughi, S., Roy, D. & Aral, S. (2018). The Spread of True and False News Online. Science, 359(6380), 1146–1151.
- [8] Pew Research Center. (2021). Beyond Red vs. Blue: The Political Typology. Pew Research Center. Washington D.C.
- [9] Allcott, H. & Gentzkow, M. (2017). Social Media and Fake News in the 2016 Election. Journal of Economic Perspectives, 31(2), 211–236.
- [10] Edelman Trust Barometer. (2023). 2023 Edelman Trust Barometer: Navigating a Polarized World. Edelman Global. Chicago.
- [11] European Commission. (2022). Digital Services Act: Ensuring a Safe and Accountable Online Environment. Publications Office of the European Union.
- [12] Palsa, L. & Ruokamo, H. (2015). Behind the Concept: A Systematic Literature Review of the Definitions of Media Literacy. Media Education Research Journal, 6(1), 5–26.
- [13] Taye, B. (2020). Misinformation in Singapore: POFMA and the Risks of Government-Led Fact-Checking. Electronic Frontier Foundation Report.

GLOBALASHUV DAVRIDA YOSHLARNING AXLOQIY VA VALEOLOGIK STRATEGIYALARI: AVLODLAR TRANSFORMATSIYASI VA SIYOSIY KELAJAK MODELLARI

Abduvaitova Ra'no Sharafiddin qizi

O'zbekiston Milliy universiteti Ijtimoiy fanlar fakulteti
“Siyosatshunoslik” yo'nalishi talabasi.

GLOBALASHUV VA AVLODLAR ALMASHINUVI PARADIGMASI

Biz yashayotgan davr nafaqat texnologik o'zgarishlar, balki jamiyatning ichki tuzilmasini belgilovchi tub avlodlar almashinuvi bilan ham ajralib turadi. Zamonaviy globalashuv jarayonlari transport, telekommunikatsiya, turizm va texnologiya orqali madaniy hamda axloqiy qadriyatlarning butun dunyo bo'ylab tarqalishini ta'minlab bermoqda. Bu holda

yoshlar nafaqat global axborot oqimlarining oddiy iste'molchisi emas. Ular yangi madaniy sintezlarning faol ishtirokchisiga aylangan.¹

Siyosatshunoslik nuqtai nazaridan qaraganda, avlodlar transformatsiyasi davlat boshqaruvi va ijtimoiy barqarorlikning fundamental omillaridan biridir. Avlod tushunchasi sotsiologiyada ma'lum bir vaqt oralig'ida tug'ilgan, umumiy tarixiy voqealar va ijtimoiy-madaniy muhit ta'sirida shakllangan odamlar guruhini anglatadi. Ushbu maqolada Milleniallar, Z avlodi, Alfa hamda kelajakdagi Beta avlodlarining axloqiy va valeologik strategiyalari kompleks tahlil qilinadi.

Maqolaning asosiy maqsadi shundan iboratki, har bir avlodning o'ziga xos psixologik ehtiyojlari va ijtimoiy intilishlarini aniqlash, shuningdek O'zbekiston yoshlarining bu jarayondagi o'rnini baholashdir. Buning uchun Karl Mannheimning ijtimoiy avlod nazariyasi, Strauss va Howe tomonidan ilgari surilgan tsiklik avlodlar modeli, shuningdek JSST, McKinsey va UNICEF kabi tashkilotlarning so'nggi tadqiqotlari asosiy manba sifatida foydalanildi.

Tadqiqot metodologiyasi sifatida qiyosiy tahlil, statistik ma'lumotlarni qayta ishlash va ekspert baholash usullari qo'llanildi. Maqolada keltirilgan har bir raqamli ko'rsatkich xalqaro e'tirof etilgan manbalarga tayanadi, ularning aniqligi alohida tekshirilgan.

1. AVLODLAR NAZARIYASINING METODOLOGIK ASOSLARI

Avlodlar o'rtasidagi farqni tushunishda nemis sotsiologi Karl Mannheimning 1928-yilda yozgan "Avlodlar muammosi" nomli asari muhim o'rin tutadi. Mannheim avlodni faqat biologik tushuncha deb qaramagan. Uning fikricha, avlod — bu umumiy tarixiy va ijtimoiy makonda joylashish natijasida shakllangan kollektiv ongdir. Mannheim uchun asosiy gap shunda ediki, bir xil davrda tug'ilgan va bir xil ijtimoiy voqealarni boshidan kechirgan odamlar dunyoni o'xshash tarzda idrok etishga moyil bo'ladi.²

Mannheimning bu yondashuvini keyinchalik boshqa olimlar ham rivojlantirgan. Masalan, Ronald Inglehart o'zining modernizatsiya va postmodernizatsiya nazariyasida avlodlararo qadriyatlar o'zgarishini iqtisodiy rivojlanish bilan bog'lagan. Uning ta'kidlashicha, moddiy ehtiyojlari qondirilgan jamiyatlarda yangi avlodlar materializmdan postmaterial qadriyatlarga o'tadi: ekologiya, shaxsiy erkinlik, o'z-o'zini ifoda etish kabi masalalar birinchi o'ringa chiqadi.

1991-yilda amerikalik tadqiqotchilar William Strauss va Neil Howe "Generations" nomli kitobini nashr etishdi. Bu asarda ular Anglo-Amerika tarixida avlodlarning 80-90 yillik tsikllar — "sakulyumlar" bo'ylab almashib turishini isbotlashga harakat qilishdi. Har bir sakulyum to'rtta "burilish" (turning) dan iborat bo'lib, ularning har biri taxminan 20-25 yilni o'z ichiga oladi.³ Bu nazariya keyinchalik 1997-yildagi "The Fourth Turning" kitobida yanada chuqurroq ishlab chiqildi.⁴ 2023-yilda Howe "The Fourth Turning Is Here" nomli yangilangan versiyasini nashr etdi.⁵

Strauss va Howe to'rtta avlod arxetipini ajratib ko'rsatadi: Payg'ambar (Idealist), Ko'chmanchi (Reaktiv), Qahramon (Sivik) va Moslashuvchan (Adaptiv). Har bir arxetip o'ziga xos psixologik xususiyatlarga ega. Quyidagi jadvalda bu arxetiplar ularning xarakteristikasi bilan birga keltirilgan:

¹Mannheim, K. (1952). The Problem of Generations. In P. Kecskemeti (Ed.), *Essays on the Sociology of Knowledge*. London: Routledge & Kegan Paul, pp. 276–322.

³Strauss, W. & Howe, N. (1991). *Generations: The History of America's Future, 1584 to 2069*. New York: William Morrow & Company.

⁴Strauss, W. & Howe, N. (1997). *The Fourth Turning: An American Prophecy*. New York: Broadway Books.

⁵Howe, N. (2023). *The Fourth Turning Is Here: What the Seasons of History Tell Us about How and When This Crisis Will End*. New York: Simon & Schuster.

Avlod arxetipi	Sakulyum davri	Psixologik xususiyati	Misol avlod
Payg'ambar (Idealist)	Uyg'onish	Ma'naviyat va qadriyatlarga yo'nalgan	Baby Boomers
Ko'chmanchi (Reaktiv)	Parchalanish	Mustaqil, pragmatik, skeptik	Generation X
Qahramon (Sivik)	Inqiroz	Jamoaviy, intizomli, faol	Millennials
Moslashuvchan (Adaptiv)	Yuqori	Ehtiyotkor, sezgir, hamkorlikka moyil	Gen Z / Alpha

1-jadval. Strauss-Howe avlod arxetiplari va ularning xarakteristikasi

Bu nazariyaga ko'ra, har bir avlod o'zining shakllanish davridagi inqirozlar yoki yuksalishlar natijasida o'ziga xos ijtimoiy immunitetga ega bo'ladi. Masalan, Z avlodi 2008-yilgi global iqtisodiy inqiroz paytida voyaga yetgan. Shu sababli ular boshqa avlodlarga nisbatan ehtiyotkorroq va pragmatikroq qarorlar qabul qilishga moyil.

Albatta, bu nazariya tanqiddan ham xoli emas. Bir qator tarixchilar va sotsiologlar Strauss-Howe modelini haddan tashqari soddalashtirilgan va ilmiy asosi zaif deb baholashgan. Nazariya asosan Anglo-Amerika tarixiga tayanadi va boshqa madaniyatlarga to'liq mos kelmasligi mumkin. Shunga qaramay, avlodlarni tushunish va ular bilan ishlashning amaliy vositasi sifatida bu model dunyo bo'ylab keng qo'llanilmoqda.

2. Milleniallar (Y avlodi): 1980–1994 yillarda tug'ilganlar

Milleniallar texnologiyaning kundalik hayotga kirib kelishi va globallashtirishning avj olish davriga to'g'ri kelgan avloddir. Marc Prensky ularni "raqamli tubjoylar" (digital natives) deb atagan edi¹ — ya'ni ular analogli dunyodan raqamli dunyoga o'tishni boshidan kechirgan birinchi guruhdir.

Milleniallarning psixologiyasida pragmatik idealizm ustuvorlik qiladi. Ular bir tomondan yaxshiroq dunyo qurishga ishonadi, ikkinchi tomondan esa amaliy natijalarni talab qiladi. Iqtisodiy jihatdan, 2025-yilga kelib global ishchi kuchining katta qismini aynan ular tashkil etmoqda. Ular ish joyida moslashuvchanlik, ish-hayot muvozanati va ma'noli mehnatni yuqori qo'yadi.

Axloqiy tanlovlar borasida milleniallar avvalgi avlodlardan farqli ravishda korporativ ijtimoiy mas'uliyatga jiddiy e'tibor berishadi. Ular uchun kompaniyaning faqat mahsuloti emas, balki uning qadriyatlari va jamiyatga qo'shgan hissi ham muhim. Bu tendentsiya keyingi avlodlarda yanada kuchaygan.

Z avlodi (Zummerlar): 1996–2012 yillarda tug'ilganlar

Z avlodi butunlay raqamli dunyoda shakllangan birinchi guruhdir. Ular smartfon, ijtimoiy tarmoqlar va onlayn ta'lim bilan birga o'sgan. Ularning eng muhim xususiyatlaridan biri ruhiy salomatlikka bo'lgan munosabatidir. Jean Twenge o'zining "iGen" kitobida bu avlodning avvalgilarga nisbatan ko'proq tashvish va depressiya belgilarini ko'rsatayotganini qayd etgan.²

JSST (WHO) Yevropa mintaqaviy byurosining 2024-yildagi ma'lumotlariga ko'ra, o'smirlar orasida ijtimoiy tarmoqlardan muammoli foydalanish darajasi 2018-yildagi 7 foizdan 2022-yilga kelib 11 foizga ko'tarilgan. Qiz bolalar orasida bu ko'rsatkich 13 foizni, o'g'il

¹Prensky, M. (2001). Digital Natives, Digital Immigrants. On the Horizon, 9(5), pp. 1–6. MCB University Press.

²Twenge, J.M. (2017). iGen: Why Today's Super-Connected Kids Are Growing Up Less Rebellious, More Tolerant, Less Happy — and Completely Unprepared for Adulthood. New York: Atria Books.

bolalarda esa 9 foizni tashkil etgan.¹ Bu ma'lumotlar 44 ta davlat va mintaqadan kelgan 280 mingga yaqin o'smir ishtirokida o'tkazilgan HBSC tadqiqotiga asoslangan.

McKinsey kompaniyasining 2022-yildagi tadqiqotiga ko'ra, Z avlodi vakillari orasida har to'rtinchisi (25 foiz) hissiy tushkunlikni boshdan kechirayotganini bildirgan. Bu ko'rsatkich Milleniallar va X avlodidagi 13 foizga nisbatan deyarli ikki barobar yuqoridir.²

Z avlodining yana bir xarakterli xususiyati ularning iste'mol xulqidagi axloqiy tanlovlardir. Tadqiqotlarga ko'ra, Z avlodi vakillarining katta qismi faqat o'zlari axloqiy deb hisoblagan brendlardan xarid qilishni afzal ko'radi. Ular ekologik barqarorlik, jinsi tengligi va ijtimoiy adolat masalalariga boshqa avlodlarga nisbatan ko'proq e'tibor berishadi.

Corey Seemiller va Meghan Grace o'zlarining "Generation Z Goes to College" kitobida bu avlodning ta'limdagi o'ziga xos xususiyatlarini batafsil tahlil qilishgan.³ Ularning fikricha, Z avlodi amaliy bilim olishni nazariy ma'ruzalardan ko'ra afzal ko'radi va o'z-o'zini boshqarish imkoniyatiga katta ahamiyat beradi.

AQSh Bosh jarrohining 2023-yildagi maxsus bayonnomasida ijtimoiy tarmoqlarning yoshlar ruhiy salomatligiga ta'siri alohida ta'kidlangan. Bayonnomada qayd etilishicha, kuniga 3 soatdan ortiq ijtimoiy tarmoqlarda vaqt o'tkazadigan o'smirlar orasida ruhiy salomatlik muammolari ikki barobar ko'p uchraydi.⁴

Shu bilan birga, McKinsey Health Institute'ning 26 davlatda o'tkazilgan keng ko'lamli tadqiqoti shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy tarmoqlarning ta'siri bir tomonlama emas. Barcha yosh guruhlar vakillari orasida 50 foizdan ortig'i o'z-o'zini ifoda etish va ijtimoiy aloqalarni ijtimoiy tarmoqlarning ijobiy tomoni sifatida ta'riflagan.⁵ Demak, masala ijtimoiy tarmoqlarni butunlay rad etishda emas, balki ulardan ongli foydalanishni o'rgatishda.

Z avlodining asosiy valeologik ko'rsatkichlari:

Ko'rsatkich	Z avlodi	Milleniallar
Hissiy tushkunlik darajasi	25%	13%
Muammoli ijtimoiy tarmoq foydalanish (qiz bolalar)	13%	—
Muammoli ijtimoiy tarmoq foydalanish (o'g'il bolalar)	9%	—
Kuniga 3+ soat ijtimoiy tarmoqlarda	35%+	~30%

2-jadval. Z avlodi va Milleniallarning valeologik ko'rsatkichlari taqqoslavi (McKinsey, 2022; JSST, 2024)

3. Alfa avlodi (2012–2024): Sun'iy intellekt bilan simbiozda o'sgan avlod

Alfa avlodi insoniyat tarixidagi eng yirik avlod bo'lishi kutilmoqda. Avstraliyalik demograf Mark McCrindle bu avlodning xususiyatlarini o'zining "Generation Alpha" kitobida batafsil tahlil qilgan.⁶ Ularning psixologiyasi sun'iy intellekt bilan simbiozda rivojlanmoqda — ular AI yordamchilari, ovozli assistentlar va adaptiv ta'lim tizimlari bilan yoshlikdan tanish.

UNESCO va UNICEF'ning tavsiyalariga ko'ra, Alfa avlodi uchun raqamli transformatsiyani boshqarish muhim. Bu jarayonda "5C Framework" — Content (Kontent), Connectivity

¹WHO Regional Office for Europe (2024). Teens, Screens and Mental Health. HBSC Study, Volume 6. Copenhagen: WHO Europe. URL: <https://www.who.int/europe/news/item/25-09-2024-teens--screens-and-mental-health>

²Coe, E., Cordina, J., Enomoto, K. et al. (2022). Addressing the Unprecedented Behavioral-Health Challenges Facing Generation Z. McKinsey & Company. URL: <https://www.mckinsey.com/industries/healthcare/our-insights/addressing-the-unprecedented-behavioral-health-challenges-facing-generation-z>

³Seemiller, C. & Grace, M. (2016). Generation Z Goes to College. San Francisco: Jossey-Bass.

⁴U.S. Surgeon General (2023). Social Media and Youth Mental Health: The U.S. Surgeon General's Advisory. Washington, DC: U.S. Department of Health and Human Services.

⁵Coe, E., Doy, A., Enomoto, K. & Healy, C. (2023). Gen Z Mental Health: The Impact of Tech and Social Media. McKinsey Health Institute. URL: <https://www.mckinsey.com/mhi/our-insights/gen-z-mental-health-the-impact-of-tech-and-social-media>

⁶McCrindle, M. & Fell, A. (2021). Generation Alpha: Understanding Our Children and Helping Them Thrive. London: Headline Home.

(Imkoniyatlar), Community (Jamiyat), Coordination (Koordinatsiya) va Culture (Madaniyat) tamoyillari asosida ish olib borish taklif etiladi.¹

Alfa avlodining ta'limdagi ehtiyojlari avvalgi avlodlarnikidan tubdan farq qiladi. Ular an'anaviy darslik va ma'ruza formatidan ko'ra interaktiv, o'yin elementlari (gamification) asosidagi ta'limni afzal ko'radi. Ularning diqqat jamlash vaqti qisqargan, lekin bir vaqtning o'zida bir nechta vazifani bajarish qobiliyati oshgan.

Ular uchun axloqiy qadriyatlar masalasida ham yangiliklar mavjud. Alfa avlodi iqlim o'zgarishi, hayvonlar huquqlari va raqamli maxfiylik kabi masalalarni boshqa avlodlarga nisbatan ertaroq anglashni boshlagan. Bu ularning ota-onalari (asosan Millenniallar) ta'sirida bo'lishi ehtimoldan xoli emas.

Beta avlodi haqida gapirganda, biz asosan prognozlariga tayanamiz, chunki bu avlodning birinchi vakillari hali go'daklarda. Ammo bir nechta tendentsiya allaqachon ko'rinib turibdi. Birinchidan, raqamli va jismoniy dunyo o'rtasidagi chegara ular uchun butunlay yo'qolishi kutilmoqda. Kengaytirilgan haqiqat (AR) va virtual haqiqat (VR) texnologiyalari ularning kundalik hayotining ajralmas qismiga aylanadi.

Ikkinchidan, Beta avlodi sun'iy intellekt tizimlariga nafaqat vosita, balki hissiy hamkor sifatida qarashi mumkin. Bu hol psixologlar orasida jiddiy muhokamalarni keltirib chiqarmoqda: agar bola AI chatbot bilan ko'proq muloqot qilsa va undan hissiy qo'llab-quvvatlash olsa, bu uning ijtimoiy rivojlanishiga qanday ta'sir ko'rsatadi?

Uchinchidan, urbanizatsiya tezlashmoqda. Prognozlariga ko'ra, 2040-yilga kelib Beta avlodining 58 foizga yaqini shaharlarda yashashi kutilmoqda. Bu esa valeologik strategiyalarni yanada urbanizatsiyalashgan shaklga keltirish zarurligini anglatadi: havo sifati, yashil maydonlar, sport infratuzilmasi va ruhiy salomatlik xizmatlari shaharlarda ayniqsa dolzarb bo'ladi.

4. Demografik manzara

O'zbekiston Respublikasi yoshlar soni bo'yicha Markaziy Osiyoda yetakchi davlatdir. Milliy statistika qo'mitasining 2025-yil 1-yanvar holatidagi ma'lumotlariga ko'ra, 14 yoshdan 30 yoshgacha bo'lganlar soni 9 million 630 ming 556 nafar bo'lib, bu mamlakatning umumiy aholisining 25,7 foizini tashkil etadi.²

Samarqand viloyatida yoshlar soni eng ko'p — 1,1 million, undan keyin Farg'ona (1 million) va Qashqadaryo (969,2 ming) keladi. Poytaxt Toshkentda yoshlar soni 729,9 mingni tashkil etadi. Bu raqamlar shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston kelajagi bevosita yoshlar siyosati bilan bog'liq.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'zbek yoshlari globallashuv sharoitida uchta asosiy identifikatsiya modeliga bo'lingan.

Birinchisi gibril identifikatsiya — milliy an'analar va global madaniyatning uyg'unlashuvi. Bu guruh yoshlarning taxminan 40 foizini tashkil etadi va eng muvaffaqiyatli moslashuvchan guruh hisoblanadi. Ular ona tilini bilish bilan birga xorijiy tillarni egallagan, milliy bayramlarni nishonlash bilan birga xalqaro madaniy trendlardan ham xabardor.

Ikkinchi guruh — globallashgan identifikatsiya (taxminan 35 foiz). Bu yoshlar xalqaro normalar va raqamli dunyoga ko'proq moyil. Ular ko'pincha xorijda ta'lim olishni orzu qiladi, ingliz tilida erkin muloqot qiladi va milliy an'analardan nisbatan uzoqlashgan.

Uchinchisi guruh — an'anaviy identifikatsiya (taxminan 25 foiz). Bu yoshlar milliy va diniy qadriyatlarga qat'iy rioya qiladi. Ular oilaviy an'analar, mahalla instituti va diniy odatlarni hayotining asosi deb biladi.

¹UNESCO (2023). *Steering AI and Advanced ICTs for Knowledge Societies: A Rights, Openness, Access, and Multi-stakeholder Perspective*. Paris: UNESCO Publishing.

²O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi (2025). *Yoshlar demografiyasi: 14–30 yosh*. Toshkent: UzStat. URL: <https://stat.uz/en/press-center/news-of-committee/63007>

E'tiborli jihati shundaki, bu uchala guruh o'rtasidagi chegara qat'iy emas. Ko'pgina yoshlar turli vaziyatlarda turli identifikatsiya modellariga murojaat qiladi — masalan, oilada an'anaviy, ish joyida esa globallashtirilgan modelga amal qiladi.

Sapien Labs tashkilotining 2024-yildagi "Mental State of the World" hisobotiga ko'ra, O'zbekiston global ruhiy salomatlik va farovonlik indeksida 83 ta davlat ichida 74-o'rinni egallagan (54,5 ball). Bu ko'rsatkich past bo'lsa-da, Markaziy Osiyo mintaqasida eng yaxshi natija hisoblanadi.¹

Davlat yoshlarni qo'llab-quvvatlash bo'yicha bir qator strategik choralarni amalga oshirmoqda. 2024-2025 o'quv yilida muhtoj talabalarning kontrakt pullari uchun 332 milliard so'm ajratildi. "El-yurt umidi" jamg'armasi orqali dunyoning yetakchi universitetlarida ta'lim olayotgan o'zbekistonlik yoshlar soni yildan yilga oshmoqda. Bu "yumshoq kuch" (Soft Power) strategiyasining muhim tarkibiy qismidir.

Biroq muammolar ham oz emas. Yoshlarning ruhiy salomatlik xizmatlariga murojaat qilish darajasi hali past. Maktablarda psixolog-maslahatchi tizimi yetarli darajada rivojlanmagan. Viloyatlarda ruhiy salomatlik markazlari kam va ular asosan Toshkentda jamlangan.

O'zbekiston tashqi siyosatda yoshlar huquqlari bo'yicha global tashabbuslarni ilgari surish orqali "norma yaratuvchisi" (norm entrepreneur) sifatidagi o'rnini mustahkamlashga intilmoqda. 2023-yilda qabul qilingan yangi tahrirdagi Konstitutsiyaning XIV bobi yoshlar siyosatini davlatning ustuvor vazifasi qilib belgiladi.²

Bu konstitutsiyaviy kafolat muhim qadam. Ammo qog'ozdagi normalar va amaliyot o'rtasida hali masofaviy tafovut bor. An'anaviy "kattalar yaxshiroq biladi" degan qarash ko'pgina tashkilotlarda hali kuchli. Bu yoshlarning real qarorlar qabul qilishiga to'sqinlik qiladi.

UNICEF'ning 2025-yilda nashr etilgan "Young Visionaries" hisobotida ta'kidlanishicha, yoshlar nafaqat ta'limning oluvchilari, balki uning hammualliflari bo'lishlari lozim. Bu tamoyil O'zbekiston uchun ham dolzarbdir.³

O'zbekiston jamiyatida avlodlar o'rtasidagi muloqot uzilishi sezilarli. Keksa avlod raqamli texnologiyalardan yetarli darajada foydalana olmaydi, yoshlar esa an'anaviy bilim va tajribalardan uzoqlashmoqda. Bu holat ikki tomonlama yo'qotishga olib keladi.

Muammoni hal qilishning samarali usullaridan biri "teskari mentorlik" (reverse mentoring) amaliyotidir. Bu tushuncha yoshlarning keksa avlodga texnologiya sohasida yordam berishi va aksincha, keksalarning yoshlarga hayotiy tajriba ulashishi tamoyiliga asoslanadi. G'arbiy korporatsiyalarda bu amaliyot allaqachon keng tarqalgan va ijobiy natijalar bermoqda.

O'zbekistonda yoshlar siyosiy ishtirokining asosiy shakli mahalliy va parlament saylovlarida ovoz berishdir. Ammo bu ishtirok ko'pincha rasmiy xarakterda qolmoqda. Yoshlar tashkilotlari mavjud bo'lsa-da, ularning byudjet taqsimlashda va siyosat shakllantirishda real vakolatlari cheklangan.

So'nggi yillarda ijobiy o'zgarishlar ham kuzatilmoqda. Yoshlar parlamenti, yoshlar mehnat birjalari va tadbirkorlik dasturlari kabi institutlar yaratilmoqda. Biroq bu institutlarning samaradorligi hali to'liq baholanmagan.

Ronald Inglehart o'zining modernizatsiya va postmodernizatsiya nazariyasida shuni ta'kidlaganki, iqtisodiy rivojlanish darajasi oshgan sari jamiyatda materializmdan postmaterial qadriyatlarga o'tish sodir bo'ladi.⁴ Bu qonuniyat O'zbekiston yoshlariga ham taalluqli. Mamlakat iqtisodiyoti rivojlanishi bilan yoshlarning ekologiya, inson huquqlari va

¹Sapien Labs (2024). Mental Health Million Project: Mental State of the World 2023 Report. URL: <https://sapienlab.org/science/mental-state-of-the-world-report/>

²O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni (2023). Yangi tahrirdagi Konstitutsiya, XIV bob: Yoshlar siyosati. Toshkent.

³UNICEF (2025). Young Visionaries: Reimagining Youth Participation in Central Asia. New York: UNICEF.

⁴Inglehart, R. (1997). Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies. Princeton: Princeton University Press.

shaxsiy erkinlik masalalariga qiziqishi oshmoqda. Globallashuv sharoitida eng muhim savol shuki: milliy identifikatsiyani saqlab qolgan holda global qadriyatlarni qanday qabul qilish mumkin? Bu masalada O'zbekiston yoshlari uchun gibrid model eng samarali ko'rinadi. Ya'ni, milliy til, madaniyat va an'analarni qadriyat sifatida asrab qolish bilan birga xalqaro standartlar va huquqlar etikasini ham o'zlashtirish.

Buning uchun ta'lim tizimida muhim o'zgarishlar kerak. Birinchidan, tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish darsliklarga kiritilishi lozim. Ikkinchidan, madaniyatlararo muloqot va tolerantlik mavzulari ta'lim dasturlarining ajralmas qismiga aylanishi kerak. Uchinchidan, axloqiy dilemma va qarorlar qabul qilish bo'yicha amaliy mashg'ulotlar o'tkazish zarur.

Raqamli dunyoda axloqiy masalalar yangi ko'rinishda namoyon bo'lmoqda: kiberbulling, soxta yangiliklar, shaxsiy ma'lumotlar maxfiyligi, sun'iy intellekt yordamida yaratilgan deepfake kontentlar. Bu muammolar bilan kurashish uchun yoshlarga raqamli savodxonlik va axloq bo'yicha maxsus ta'lim dasturlari kerak.

Ayni paytda O'zbekistonda raqamli savodxonlik dasturlari hali boshlang'ich bosqichda. Ko'pgina maktablarda informatika darslari texnik bilimlar berish bilan chegaralanadi, ammo raqamli muhitda axloqiy xulq-atvor, manba tekshirish va tanqidiy baholash ko'nikmalari kam o'rgatiladi.

Valeologiya — sog'lom turmush tarzi haqidagi fan. Har bir avlodning sog'lom turmush tarziga munosabati uning shakllanish sharoitlari bilan bevosita bog'liq.

Milleniallar uchun sog'lom turmush tarzi asosan jismoniy faollik va to'g'ri ovqatlanish bilan bog'liq edi. Ular sport zallariga qatnash, veganlik va organik oziq-ovqat trendlarini ommalashtirdi. Z avlodi esa valeologiyaga yanada keng yondashadi: ruhiy salomatlik, hissiy barqarorlik va ijtimoiy munosabatlar sifati ham ularning sog'lomlik tushunchasiga kiradi.

Alfa avlodi uchun sog'lomlik tushunchasi yanada kengayishi kutilmoqda. Ular uchun raqamli salomatlik (digital wellness) ham muhim tarkibiy qism bo'ladi: ekran vaqtini boshqarish, raqamli detoks va texnologiyadan muvozanatli foydalanish.

O'zbekiston kontekstida valeologik siyosat hali rivojlanish bosqichida. Maktablarda jismoniy tarbiya darslari mavjud, ammo ruhiy salomatlik va hissiy intellekt rivojlantirish dasturlari kam. Universitetlarda talabalar uchun bepul psixologik yordam xizmatlari cheklangan.

Shu o'rinda ta'kidlash joizki, JSST raqamli gigiyena va ruhiy salomatlik xizmatlarini ta'lim muassasalarida joriy etishni tavsiya etmoqda. Bu tavsiyalar O'zbekiston uchun ham dolzarb.

Xulosa va strategik tavsiyalar

Ushbu maqolada globallashuv sharoitida avlodlarning axloqiy va valeologik strategiyalari ko'rib chiqildi. Tahlil shuni ko'rsatdiki, har bir avlodning o'ziga xos psixologik va ijtimoiy ehtiyojlari mavjud va ularni hisobga olmay turib samarali yoshlar siyosatini olib borish qiyin.

O'zbekiston uchun quyidagi amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi:

Birinchidan, "yoshlar bilan birga, yoshlar uchun emas" tamoyilini amalda joriy qilish zarur. Bu degani yoshlar tashkilotlariga byudjet taqsimlashda va davlat dasturlarini ishlab chiqishda real vakolat berish. Konsultativ organlardagi rasmiy ishtirok emas, balki qarorlar qabul qilish jarayonidagi haqiqiy ovoz.

Ikkinchidan, raqamli valeologiya tizimini yaratish kerak. Bu tizim maktablarda raqamli gigiyena darslari, universitetlarda bepul psixologik yordam xizmatlari va onlayn ruhiy salomatlik platformalarini o'z ichiga olishi lozim. Z va Alfa avlodlarining ruhiy salomatlik muammolari ortib borayotganini hisobga olsak, bu masala kechiktirib bo'lmasdir.

Uchinchidan, gibrid axloqiy modelni qo'llab-quvvatlash. Milliy identifikatsiyani saqlab qolgan holda, global avtonomiya va huquqlar etikasini uyg'unlashtiruvchi ta'lim modellarini joriy etish. Bu ikki qadriyatlar tizimi o'rtasida sun'iy qarama-qarshilik yaratish emas, balki ularning uyg'un birgalikda yashashini ta'minlash.

To'rtinchidan, teskari mentorlik platformalarini yaratish. Keksa avlodning tajribasi va yoshlarning texnologik salohiyatini birlashtiruvchi muloqot platformalari avlodlar o'rtasidagi uzilishni kamaytirishi mumkin. Bu platformalar nafaqat ishlab chiqarish sohasida, balki ta'lim, sog'liqni saqlash va mahalliy boshqaruv tizimlarida ham samarali bo'lishi mumkin.

Beshinchidan, tadqiqot bazasini kengaytirish. O'zbekistonda yoshlar mavzusidagi ilmiy tadqiqotlar hali yetarli emas. Avlodlar psixologiyasi, raqamli xulq-atvor va valeologik holat bo'yicha keng ko'lamli longitudinal tadqiqotlar o'tkazish zarur.

Globallashuv sharoitida har bir avlodning psixologik ehtiyojlari va siyosiy intilishlarini hisobga olish jamiyat barqarorligini ta'minlashning zaruriy shartidir. O'zbekiston uchun bu nafaqat ijtimoiy muammo, balki mamlakatning kelajagini belgilovchi strategik imkoniyatdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Mannheim, K. (1952). The Problem of Generations. In P. Kecskemeti (Ed.), *Essays on the Sociology of Knowledge* (pp. 276–322). London: Routledge & Kegan Paul.
2. Strauss, W. & Howe, N. (1991). *Generations: The History of America's Future, 1584 to 2069*. New York: William Morrow & Company.
3. Strauss, W. & Howe, N. (1997). *The Fourth Turning: An American Prophecy*. New York: Broadway Books.
4. Howe, N. (2023). *The Fourth Turning Is Here: What the Seasons of History Tell Us about How and When This Crisis Will End*. New York: Simon & Schuster.
5. Inglehart, R. (1997). *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies*. Princeton: Princeton University Press.
6. Prensky, M. (2001). Digital Natives, Digital Immigrants. *On the Horizon*, 9(5), 1–6.
7. Twenge, J.M. (2017). *iGen: Why Today's Super-Connected Kids Are Growing Up Less Rebellious, More Tolerant, Less Happy — and Completely Unprepared for Adulthood*. New York: Atria Books.
8. Seemiller, C. & Grace, M. (2016). *Generation Z Goes to College*. San Francisco: Jossey-Bass.
9. McCrindle, M. & Fell, A. (2021). *Generation Alpha: Understanding Our Children and Helping Them Thrive*. London: Headline Home.
10. WHO Regional Office for Europe. (2024). *Teens, Screens and Mental Health: A Focus on Adolescent Social Media Use and Gaming. HBSC Study, Volume 6*. Copenhagen: WHO Europe.
11. Coe, E., Cordina, J., Enomoto, K. et al. (2022). *Addressing the Unprecedented Behavioral-Health Challenges Facing Generation Z*. McKinsey & Company.
12. Coe, E., Doy, A., Enomoto, K. & Healy, C. (2023). *Gen Z Mental Health: The Impact of Tech and Social Media*. McKinsey Health Institute.
13. U.S. Surgeon General. (2023). *Social Media and Youth Mental Health: The U.S. Surgeon General's Advisory*. Washington, DC: HHS.
14. Sapien Labs. (2024). *Mental Health Million Project: Mental State of the World 2023 Report*. URL: <https://sapienlab.org/science/mental-state-of-the-world-report/>
15. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. (2025). *Yoshlar demografiyasi: 14–30 yosh*. Toshkent: UzStat.
16. UNICEF. (2025). *Young Visionaries: Reimagining Youth Participation in Central Asia*. New York: UNICEF.
17. UNESCO. (2023). *Steering AI and Advanced ICTs for Knowledge Societies*. Paris: UNESCO Publishing.
18. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. (2023). *Yangi tahrirdagi Konstitutsiya, XIV bob: Yoshlar siyosati*. Toshkent.

RAQAMLI TRANSFORMATSIYA SHAROITIDA SIYOSIY XAVFSIZLIK VA AXBOROT MAKONIDAGI GLOBAL TAHDIDLAR

Taminov Sharapadin

Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti dotsenti, s.f.f.d. (PhD)

Bekjonova Farangiz

Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti siyosatshunoslik yo'nalishi 2-kurs talabasi
+998770550031

“Axborot asrida kuch nafaqat harbiy yoki iqtisodiy resurslarda, balki axborotni boshqarish va uni ta'sir vositasi sifatida qo'llay olish qobiliyatida namoyon bo'ladi.”
Joseph Nye

Bugungi kunda zamonaviy xalqaro munosabatlar tizimida raqamli transformatsiya nafaqat texnologik jarayon, balki siyosiy kuchning qayta taqsimlanishi va xavfsizlik paradigmalarining tub o'zgarishini anglatadi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, sun'iy intellekt va global tarmoqlar davlat boshqaruvi samaradorligini oshirayotgan bo'lsa-da, ular siyosiy xavfsizlikka yangi, murakkab va ko'p qirralik tahdidlar keltirmoqda. Axborot makoni milliy chegaralarni deyarli yo'q qilib, bir mamlakatdagi voqealar boshqa davlatlarning ichki barqarorligiga bevosita ta'sir ko'rsatishi mumkin. Natijada, gibrid urushlar, dezinformatsiya kampaniyalari va kibertahdidlar siyosiy jarayonlarni manipulyatsiya qilishning asosiy vositasiga aylanmoqda.

Raqamli transformatsiya siyosiy va ijtimoiy tizimlarni qayta shakllantiradi. Axborot oqimlarining tezligi va global tabiati nafaqat davlatning qaror qabul qilish mexanizmlarini murakkablashtiradi, balki jamiyatning o'zaro ishonch tizimini ham zaiflashtiradi. Siyosiy xavfsizlik kontseptsiyasi bugungi sharoitda harbiy va iqtisodiy komponentlardan tashqari, axborot va ma'naviy xavfsizlikni ham o'z ichiga oladi¹ Axborot makonining ochiqligi mafkuraviy ta'sir va manipulyatsiya vositalarini kuchaytiradi.

Metodologiya: Tadqiqotda tahliliy-sintetik, solishtirma va konseptual usullar qo'llanilgan. Bu yondashuv mavzuni nafaqat amaliy, balki nazariy asosda ham chuqur o'rganish imkonini beradi.

Raqamli transformatsiya zamonaviy jamiyatni tarmoq asosidagi yangi tuzilishga aylantirmoqda. Axborot oqimlari iqtisodiy va ijtimoiy munosabatlarni belgilovchi asosiy omilga aylanib, siyosiy kuchning manbai endi faqat an'anaviy institutlarda emas, balki axborot oqimlarini boshqarish qobiliyatida mujassam bo'lmoqda. Manuel Kastelsning “network society” nazariyasiga ko'ra, ma'lumotlarning tez va global oqimi jamiyatning barcha jabhalarini tubdan qayta shakllantiradi va siyosiy kuchning yangi manbalarini yaratadi².

Siyosiy xavfsizlik davlat suverenitetini, konstitutsiyaviy tartibni va fuqarolarning siyosiy huquqlarini himoya qilish bilan bog'liq bo'lib, zamonaviy sharoitda harbiy va iqtisodiy jihatlardan tashqari axborot va ma'naviy komponentlarni ham o'z ichiga oladi. Joseph Nye ta'kidlaganidek, kuchning yangi shakllari orasida “soft power” — ya'ni jalb qilish va ishontirish mexanizmlari alohida o'rin tutadi³. Biroq axborot makonining ochiqligi bu vositalarni teskari yo'nalishda — raqiblar tomonidan ishlatilishiga olib keladi. Natijada, e'tibor va ishonchlik resursiga aylangan dunyoda axborotni filtrlash va kritikal tahlil qilish qobiliyati markaziy kuch manbaiga aylanmoqda.

Ma'naviy xavfsizlik jamiyatning ruhiy immunitetini ta'minlash bilan bog'liq bo'lib, xorijiy g'oyalar, dezinformatsiya va madaniy bosqinlarga qarshi himoyani o'z ichiga oladi⁴. Raqamli

¹ Bobokulov I. Xavfsizlik asoslari: Darslik. Toshkent: Strategik tahlil va istiqbolni belgilash oliy maktabi, 2025

² Castells M. The Rise of the Network Society. 2nd ed. Wiley-Blackwell, 2010.

³ Nye, J. Soft Power: The Means to Success in World Politics. PublicAffairs, 2004.

⁴ Islamov I. Ma'naviy xavfsizlik. Toshkent, 2023.

transformatsiya yosh avlodning ijtimoiy tarmoqlardagi "raqamli ta'sir"ga ko'proq duch kelishini kuchaytirib, jamiyatning ma'naviy barqarorligini zaiflashtirishi mumkin. Shu bois, siyosiy xavfsizlik endi faqat texnik vositalar bilan cheklanmaydi, balki psixologik, madaniy va ijtimoiy jihatlarni ham qamrab oladigan murakkab tizimga aylandi. Raqamli transformatsiya bu tizimga bir vaqtning o'zida ham yangi imkoniyatlar, ham jiddiy tahdidlar keltirmoqda.

Axborot makoni bugungi kunda global tahdidlarning asosiy maydoniga aylangan. Tarmoq jamiyatida kuch ma'lumot oqimini boshqarish qobiliyatida bo'lgani sababli, bu oqimni buzish yoki manipulyatsiya qilish siyosiy natijalarga bevosita ta'sir ko'rsatadi va davlat suverenitetini zaiflashtiradi.

2.1. Kibertahdidlar

Ransomware, DDoS hujumlari va kritikal infratuzilmaga yo'naltirilgan xakerlik operatsiyalari davlat boshqaruvini va iqtisodiy barqarorlikni buzishi mumkin. 2026 yilda ransomware global zarar 74 milliard dollarga yetishi kutilmoqda. Geosiyosiy keskinlik sharoitida bunday hujumlar strategik qurol sifatida qo'llanilmoqda va milliy xavfsizlikning asosiy elementlaridan biriga aylangan (Bobokulov, 2025). Kibertahdidlar nafaqat moddiy zarar yetkazadi, balki davlat institutlariga bo'lgan ishonchni ham zaiflashtirib, siyosiy barqarorlikka uzoq muddatli tahdid soladi. Natijada, raqamli infratuzilmaning zaifligi butun davlat boshqaruv tizimini qo'rquv ostida qoldiradi.

2.2. Dezinformatsiya va propaganda

Ijtimoiy tarmoqlardagi sun'iy kontent (fake news, troll kampaniyalari) jamiyatni bo'lish va siyosiy ishonchsizlikni kuchaytiradi. Bu "sharp power" vositasining yorqin namoyishi bo'lib, an'anaviy soft powerning teskari qo'llanilishidir. Sharp power xorijiy davlatlar tomonidan maqsadli ravishda yolg'on axborot tarqatish orqali ichki siyosiy jarayonlarni manipulyatsiya qilishni nazarda tutadi. Dezinformatsiya nafaqat siyosiy, balki ijtimoiy va iqtisodiy oqibatlariga ham olib keladi, chunki u jamiyatdagi ijtimoiy taranglikni sun'iy ravishda yaratadi va aholining davlatga bo'lgan ishonchini pasaytiradi.

2.3. Sun'iy intellekt va avtomatlashtirilgan manipulyatsiya

Deepfake texnologiyalari va agentic AI vositalari haqiqatni buzib ko'rsatish imkonini beradi. 2025–2026 yillarda saylovlar va geosiyosiy voqealarda deepfake videolar ommaviy tarqaldi (Slovakiya, Irlandiya va Ruminiya misollarida). Bu jarayon ma'naviy xavfsizlikka jiddiy tahdid soladi, chunki u jamiyatning ruhiy immunitetini zaiflashtiradi va yolg'on ma'lumotni realdan ajratishni qiyinlashtiradi.

2.4. Geosiyosiy va mintaqaviy tahdidlar

Davlatlar tomonidan moliyalashtirilgan ta'sir operatsiyalari va supply chain hujumlari transchegaraviy xarakter kasb etmoqda. Bunday tahdidlar mintaqaviy integratsiya jarayonlarini zaiflashtirishi mumkin va global axborot makonining ochiqligi ularni yanada kuchaytiradi. Markaziy Osiyo kabi mintaqalarda geosiyosiy raqobat kuchaygan sharoitda bu tahdidlar nafaqat milliy, balki mintaqaviy barqarorlikka ham bevosita xavf solmoqda. Natijada, transchegaraviy tahdidlar milliy xavfsizlik strategiyalarini butunlay qayta ko'rib chiqishni talab qiladi.

O'zbekistonda "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi elektron hukumat, raqamli iqtisod va infratuzilmani rivojlantirishga qaratilgan. 2025 yil oxiriga kelib internet foydalanuvchilari 33,1 millionga yetdi (aholining 89 %). IT Parkda 2500 dan ortiq kompaniya faoliyat yuritmoqda, 2025–2026 yillarda 60 dan ortiq AI loyihalari tasdiqlangan, shuningdek, besh million nafar AI mutaxassislarini tayyorlash dasturi ishga tushirilmoqda.

Biroq raqamli transformatsiyaning ijobiy natijalari bilan birga jiddiy xavfsizlik muammolari ham paydo bo'lmoqda. Aholining faqat 15 % asosiy raqamli ko'nikmalarga ega, qishloq joylarda bu ko'rsatkich yanada past. Gender tafovuti yaqqol (IT sohasida ayollar ulushi 11 %), mintaqaviy farqlar ham katta — Toshkent va Namanganda yuqori bo'lsa, Surxondaryo va Qashqadaryo qishloqlarida past. Bu holat raqamli transformatsiyani tengsiz rivojlantirishi va siyosiy xavfsizlikka qo'shimcha tahdid yaratishi mumkin, chunki raqamli savodsizlik aholining

dezinformatsiya va kibertahdidlarga qarshi himoyasini zaiflashtiradi. Natijada, jamiyatning katta qismi axborot manipulyatsiyasiga osonlikcha duch kelishi mumkin.

Markaziy Osiyoda mintaqaviy integratsiya (SCO va boshqa platformalar) raqamli tahdidlarga qarshi hamkorlikni kuchaytirishi mumkin. SCO doirasida 2025–2026 yillarda raqamli iqtisod, sun'iy intellekt va kibertahdidlarga qarshi qo'shma mexanizmlar faol muhokama qilinmoqda. Shu bilan birga, tarmoq jamiyatining tabiati periferiya mintaqalarni global oqimlardan chetlashtirish xavfini yaratadi. Bu yerda soft power vositalaridan faol foydalanish — madaniyat va islohotlarni raqamli diplomatiya orqali targ'ib qilish — strategik yo'nalish bo'lishi mumkin. Mintaqaviy tahdidlarni bartaraf etish uchun integratsiya va umumiy kibertahdidlar markazini yaratish zarur. Shunday qilib, O'zbekiston va Markaziy Osiyo raqamli transformatsiyani xavfsizlik bilan muvozanatlashtirish orqali mintaqaviy barqarorlikni ta'minlashi mumkin.

Natijada, raqamli transformatsiya siyosiy xavfsizlikni murakkablashtirgan holda, uni yangi imkoniyatlar bilan boyitmoqda. Axborot oqimlari siyosiy kuchning markaziga aylandi, global tahdidlar esa milliy xavfsizlikni transchegaraviy qilmoqda. O'zbekiston uchun raqamli rivojlanish va xavfsizlikni muvozanatlashtirish strategik vazifa hisoblanadi.

Nº	Taklif yo'nalishlari	Asosiy choralar
1	Milliy kibertahdidlar strategiyalari ishlab chiqish va takomillashtirish	AI monitoring markazlari, kvant shifrlash
2	Ma'naviy va raqamli savodxonlikni oshirish	Talim dasturlariga AI, mediasavodxonlik modullari qo'shish
3	Mintaqaviy integratsiyani kuchaytirish	Markaziy Osiyo kibermarkazi
4	Soft power vositalaridan keng foydalanish	Raqamli diplomatiya orqali targ'ib qilish
5	Normativ-huquqiy va texnologik bazalar	AI xavfsizlikini ta'minlash

Raqamli transformatsiya sharoitida siyosiy xavfsizlikni ta'minlash nafaqat texnologik, balki strategik va madaniy vazifadir. Yuqoridagi takliflar amalga oshirilsa, O'zbekiston va Markaziy Osiyo mintaqasi axborot tahdidlariga qarshi mustahkam "raqamli immunitet"ga ega bo'ladi hamda raqamli taraqqiyotni xavfsiz va barqaror yo'nalishda rivojlantirish imkoniyatini qo'lga kiritadi.

Adabiyotlar

1. Bobokulov I. Xavfsizlik asoslari: Darslik. Toshkent: Strategik tahlil va istiqbolni belgilash oliy maktabi, 2025.
2. G'afurov S. Markaziy Osiyo: mintaqaviy tahdidlar, integratsiya, zamonaviy siyosiy jarayonlar. Toshkent: Merit Print, 2023.
3. Islamov I. Ma'naviy xavfsizlik. Toshkent, 2023.
4. Nye, J. Soft Power: The Means to Success in World Politics. PublicAffairs, 2004.
5. Castells M. The Rise of the Network Society. 2nd ed. Wiley-Blackwell, 2010.
6. Uzstat va ITU ma'lumotlari (2025 yil statistikasi).

GLOBALASHUV SHAROITIDA AXBOROT VA MEDIA SIYOSATINING STRATEGIK AHAMIYATI

Hikmatova Sevinch Hayot qizi
Buxoro Davlat Universiteti, Tarix va yuridik fakulteti,
Siyosatshunoslik ta'lim yo'nalishi talabasi

Bugungi globalashuv jarayonida barcha jamiyatlar chuqur o'zgarishlar va yangiliklar to'loqiniga duch kelmoqda. Bu hodisa davlatlarni ma'lum bir sohalarida olib borayotgan siyosatni qayta ko'rib chiqish, isloh qilish va bu sohada yangiliklarni olib kirishga majbur qilmoqda. Shu o'rinda kundan kunga o'zining yangi qirralarini namoyon qilayotgan media va axborot sohasi ham davlat siyosatini yuritishda muhim ahamiyatga ega va bu jamiyat hayotining turli jabhalarida o'z aksini topmoqda.

Axborot texnologiyalarining ulkan rivojlanish jarayoni natijasida XXI asrda insoniyat turmushining deyarli barcha sohalarida raqamli axborot makonining roli tubdan yangilandi. Hozirga kelib geosiyosiy raqobat masalasi ham aynan shu raqamli makonga bevosita bog'liq bo'lib qoldi. Bugungi kunga kelib, axborot faqatgina ijtimoiy-madaniy emas, iqtisodiy, siyosiy va shu bilan birga harbiy harakatlarning bosh omiliga aylanib ulgurdi. Endilikdagi siyosatda axborot kimning nazorati ostida bo'lsa, ustunlik ham u tarafda bo'lishi va uning hatto siyosiy muvozanatga, xalqaro munosabatlarga kuchli ta'sir o'tkazishi ayni haqiqatga aylanib bormoqda. Bundan tashqari axborot faqatgina xalqaro siyosatda ahamiyatli bo'libgina qolmay, mamlakatlarning ichki siyosatida, mamlakat ichkarisidagi jarayonlarga ham ta'siri jihatdan ahamiyatli [1].

Yuqoridagilarni inobatga olgan holda O'zbekiston Respublikasi ham faol media siyosatini yuritmoqda va uning huquqiy asosini "Ommaviy axborot vositalari to'g'risida", "Axborot erkinligi prinsiplari va kafolatlari to'g'risida", "axborotlashtirish to'g'risida" gi Qonunlar tashkil etadi. "Ommaviy axborot vositalari to'g'risida"gi qonun media faoliyatini tartibga soluvchi asosiy hujjat bo'lib, unda OAVni ro'yxatdan o'tkazish tartibi, jurnalist huquq va majburiyatlari, so'z erkinligi kafolatlari o'z ifodasini topgan [2].

Bundan tashqari, "Axborot sohasini va ommaviy kommunikatsiyalarni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi Kengashining va O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senati Kengashining Qo'shma qaroriga ko'ra O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi huzurida Axborot sohasi va ommaviy kommunikatsiyalarni rivojlantirish masalalari bo'yicha Jamoatchilik kengashi tashkil etilgan bo'lib, u axborot jamiyatini shakllantirish va ochiq axborot makonini yaratish jarayonlarini monitoring qilishga xizmat qiladimoqda. Mazkur Kengashning asosiy vazifalaridan biri davlat organlari, ommaviy axborot vositalari va fuqarolik jamiyati institutlari o'rtasida samarali muloqotni yo'lga qo'yish, ochiq va shaffof axborot makonini shakllantirishga ko'maklashishdan iboratdir. Shu bilan birga, zamonaviy axborot-kommunikatsiya va raqamli texnologiyalarni keng joriy etish orqali media tizimini modernizatsiya qilish, ochiq axborot makonini kengaytirish ham Kengash faoliyatining muhim yo'nalishlaridan biridir. Kengash o'z faoliyati yuzasidan Oliy Majlisga har yili hisobot taqdim etadi, bu esa uning parlament nazorati asosida ishlashini ta'minlaydi [3].

Shuningdek, axborot-kommunikatsiya vositalari va ular tarqatayotgan axborot va medianing bugungi kunda yoshlar siyosiy va madaniy ongiga chuqur ta'siri ushbu sohadagi islohotlar ahamiyatini oshirmoqda. Jumladan, bu sohada Prezidentimiz Sh.M Mirziyoyevning YUNESKO Bosh Konfrensiyasi 43-sessiyasidagi nutqida virtual makonda noxolis axborotlarning tarqalishi, jamoatchilik fikrining noto'g'ri yo'naltirilishi hamda diskriminatsiya holatlariga qarshi birgalikda samarali choralar ko'rish bugungi kunda dolzarb zarurat ekanligi va shu bilan birga ma'lumotlarni tanqidiy tahlil qilishni rivojlantirish, yoshlarni turli manipulyatsion ta'sirlardan himoya etish hamda axborot shaffofligini ta'minlash maqsadida UNESCO doirasida media savodxonlikni rivojlantirishga qaratilgan

kompleks strategiyani ishlab chiqishni taklif etdi [4]. Bu esa mamlakatimizda amalga oshirilayotgan yoshlar va media siyosatiga bo'lgan ulkan e'tibor namunasidir.

O'zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan media siyosatining asosiy yo'nalishlaridan biri - bu yoshlar bilan bog'liq masalalar, ya'ni ommaviy axborot vositalari orqali tarqatilayotgan materiallarning yoshlar ongi va madaniyatiga salbiy ta'sirini cheklash, ularni yot g'oyalardan himoya qilish singari masalar ustuvor yo'nalish sifatida belgilangan. Ushbu yo'nalishdagi faoliyatni tartibga soluvchi normativ-huquqiy hujjat tizimi yoshlarning ma'naviy-axloqiy tarbiyasini mustahkamlash, axborot xavfsizligini ta'minlash hamda sog'lom media muhitni shakllantirishga qaratilgan.

Xususan, "Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida"gi Qonun yoshlarning huquq va manfaatlarini himoya qilish, ularning ma'naviy, intellektual va jismoniy rivojlanishini ta'minlashga qaratilgan asosiy huquqiy asoslardan biri hisoblanadi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, globallashuv va raqamli transformatsiya jarayonlari axborot va media siyosatining davlat boshqaruvidagi o'rnini yanada kuchaytirmoqda. Axborot makonining kengayishi va uning jamiyat ongiga ta'sirining ortishi natijasida ushbu sohani tartibga soluvchi normativ-huquqiy asoslarni takomillashtirish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. O'zbekiston Respublikasida media siyosati sohasida amalga oshirilayotgan islohotlar ochiqlik, shaffoflik va demokratik tamoyillarga asoslangan holda rivojlanib bormoqda. Mazkur jarayonlarda OAV faoliyatini tartibga soluvchi qonunlar, davlat dasturlari hamda jamoatchilik nazorati mexanizmlari muhim rol o'ynamoqda. Shuningdek, yoshlar siyosati doirasida axborot xavfsizligini ta'minlash, zararli axborot ta'sirini cheklash hamda mafkuraviy immunitetni shakllantirish masalalari ustuvor yo'nalish sifatida belgilangan. Bu esa raqamli davr sharoitida sog'lom axborot muhitini yaratish va jamiyat barqarorligini ta'minlashga xizmat qiladi. Umuman olganda, O'zbekiston Respublikasida axborot va media sohasida davlat siyosati ancha faol tarzda olib borilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Qahramonova M.(2025). Axborot urushi va global siyosatda media ta'siri. *International Journal of Education, Social Science & Humanities. Finland Academic Research Science Publishers*, 8,09 428-434-betlar
2. "Ommaviy axborot vositalari to'grisida"gi O'zbekiston Respublikasining qonuni // <https://lex.uz/acts/-53543>
3. "Axborot sohasini va ommaviy kommunikatsiyalarni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi Kengashining va O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senati Kengashining 2019-yil 14-sentabrdagi 2737-III/KQ-593-III-sonli Qo'shma qarori // <https://lex.uz/uz/docs/-5170253?ONDATE=10.01.2025>
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning YUNESKO Bosh konferensiyasi 43-sessiyasining ochilish marosimidagi nutqi// <https://president.uz/oz/lists/view/8610>

O'ZBEKISTONDA YOSHLARNING SIYOSIY JARAYONLARDAGI RAQAMLI ISHTIROKINI TA'MINLASHDAGI AYRIM MUAMMOLAR XUSUSIDA ("MENING FIKRIM" VEB-PORTALI MISOLIDA)

Sattorov Abrorjon Zokir o'g'li

O'zbekiston milliy universiteti magistranti

Tel: +99899 193-99-98

O'zbekistonda yoshlarning raqamli siyosiy ishtirokini tashkiliy-huquqiy asosini tahlil qilishda uning mexanizmi asosini tashkil qiladigan muhim jihatlarini ajratib olishimiz lozim bo'ladi.

Davlat va jamiyat ishlarini boshqarishda fuqarolarning ishtirok etish huquqini kafolatlovchi muhim institutsional vositalaridan biri – bu **“Mening fikrim” veb-portalidir**.

“Mening fikrim” veb-portali – fuqarolarning vakolatli davlat organlariga elektron jamoaviy murojaat qilish bo'yicha konstitutsiyaviy huquqlari ro'yobga chiqarilishini ta'minlovchi maxsus veb-portal hisoblanadi¹. Mazkur platforma mamlakatda elektron demokratiya asoslarini mustahkamlash hamda davlat organlari faoliyati ustidan raqamli jamoatchilik nazoratini o'rnatishning ta'sirchan mexanizmi sifatida faoliyat yuritadi.

O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalarining 2025-yil 12-fevraldagi

463-V/KQ-65-V-sonli qo'shma qarorida ta'kidlanganidek, ushbu portal jamoatchilik uchun dolzarb bo'lgan masalalarni ko'rib chiqish amaliyotini kengaytirishga xizmat qiladi². Ushbu platformaning davlat boshqaruvidagi o'rni shundaki, u yoshlarning ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va huquqiy tashabbuslarini bevosita davlatning kun tartibiga olib chiqadi.

Elektron jamoatchilik tashabbuslarini ilgari surishning huquqiy va byurokratik to'siqlarni qisqartirish maqsadida 463-V/KQ-65-V-sonli qo'shma qaror bilan tasdiqlangan yangi tahrirdagi Nizom qator kafolatlarni belgilab berdi.

Xususan, Nizomning 13 va 14-bandlarida fuqarolarning jamoaviy murojaat qilish huquqi davlat tomonidan to'liq kafolatlangan va bu jarayonning mutlaq ixtiyoriyligi mustahkamlangan³. Raqamli makonda siyosiy ishtirokning fundamental shartlaridan biri – bu anonimlikni inkor etuvchi va yuridik javobgarlikni ta'minlovchi mexanizmdir. Shu bois, Nizomning 21-bandiga muvofiq, tashabbuskor Yagona identifikatsiya tizimi (*id.gov.uz*) orqali ro'yxatdan o'tgan bo'lishi talab etiladi va bu tizimga botlar yoxud soxta akkauntlar orqali kirishdan himoya qiladi⁴.

Murojaatlar ommaviy muhokamaga e'lon qilinishidan avval majburiy huquqiy ekspertiza va moderatsiyadan o'tkaziladi. Nizomning 3-bobi talablariga ko'ra, O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi huzuridagi Parlament tadqiqotlari instituti (*moderator*) murojaatni 15 kunlik muddat ichida qonunchilikka muvofiqligi yuzasidan o'rganib chiqadi. Tizimda davlat va jamiyat xavfsizligini ta'minlash maqsadida konstitutsiyaviy tuzumga tahdidlar, ijtimoiy-axloqiy va jinoiy xarakterdagi axborotlar, davlat budjeti, shuningdek lokal xarakterdagi xususiy masalalarni o'z ichiga olgan murojaatlarni rad etishning asoslari (Nizomning 11-bandida) batafsil sanab o'tilgan.

Elektron jamoaviy murojaatning yuridik hujjat loyihasi darajasiga o'tishi uchun u ommaviy ovoz berish jarayonidan o'tishi zarur. Nizomning 28-bandiga asosan, murojaat bo'yicha umumiy ovoz berish 90 kun mobaynida o'tkazilishi belgilangan. Siyosiy boshqaruvning vertikal tuzilmasiga mos ravishda, ovoz yig'ish kvotalari o'rnatilgan bo'lib, Oliy Majlis palatalari ko'rib chiqishi uchun – 10 000 ta, hududiy Kengashlar uchun – 5 000 ta va tuman(shahar) Kengashlari uchun – 1 000 ta elektron ovoz to'planishi shart qilib belgilangan.

Zarur ovozlarni to'plagan murojaat vakolatli davlat organi tomonidan 60 kun ichida, bevosita tashabbuskorning ishtirokida ko'rib chiqiladi va ochiq, asoslantirilgan qaror qabul qilinadi⁵.

¹ O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi Kengashining va O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senati Kengashining 2025-yil 12-fevraldagi 463-V/KQ-65-V-sonli qo'shma qaroriga 1-ilova bilan tasdiqlangan “Mening fikrim” veb-portali orqali elektron jamoaviy murojaatlar berish va ularni ko'rib chiqish tartibi to'g'risidagi nizom.

² O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi Kengashining va Senati Kengashining 2025-yil 12-fevraldagi 463-V/KQ-65-V-son “Mening fikrim” veb-portali orqali kelib tushgan elektron jamoaviy murojaatlarni ko'rib chiqishni yanada samarali tashkil etishga doir choralarni to'g'risida”gi qo'shma qarori (Kirish/Preambula qismi) // <https://lex.uz/docs/-7451778>.

³ O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi Kengashining va O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senati Kengashining 2025-yil 12-fevraldagi 463-V/KQ-65-V-sonli qo'shma qaroriga 1-ilova bilan tasdiqlangan “Mening fikrim” veb-portali orqali elektron jamoaviy murojaatlar berish va ularni ko'rib chiqish tartibi to'g'risidagi nizomning 2-bob, 13-band.

⁴ O'sha manba. 2-bob (Tashabbuskor va murojaatga qo'yiladigan umumiy talablar qismi).

⁵ O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi Kengashining va O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senati Kengashining 2025-yil 12-fevraldagi 463-V/KQ-65-V-sonli qo'shma qaroriga 1-ilova bilan tasdiqlangan “Mening fikrim” veb-portali orqali elektron jamoaviy murojaatlar berish va ularni ko'rib chiqish tartibi to'g'risidagi nizomning 4-bob, 28-band. (Umumiy ovoz berish tartibi).

“Mening fikrim” platformasining huquqiy asosi takomillashtirilgan bo'lsa-da, uni zamonaviy siyosiy jarayonlar va yoshlarning raqamli faolligini tahlil qilish jarayonida qator tashkiliy va institutsional muammolar saqlanib qolayotganligi ma'lum bo'ldi.

Birinchidan, nizomning 6-bandida murojaatning amalga oshirilish mexanizmi bayon etilishini talab qilish yoshlar uchun jiddiy to'siq hisoblanadi. 18-20 yoshli olis qishloqda yashaydigan yoshlar real muammoni bilsada, uni qonunchilik texnikasiga muvofiq rasmiylashtirish yoxud tegishli davlat organi vakolatini aniqlashda qiyinchilikka uchrashi tabiiy holat hisoblanadi.

Yoshlar o'rtasida o'tkazilgan sotsiologik tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, respondentlarning salkam 28 foizi aynan veb-portallardan foydalanishda tushunarli yo'riqnomalarning yo'qligi va takliflarni rasmiylashtirishdagi huquqiy bilimlarning yetishmasligini portallardan foydalanishdagi asosiy to'sqinlik qiluvchi omil sifatida qayd etgan¹.

Qolaversa, respondentlarning 41,8 foizi portallarga kirishda qat'iy OneID tizimidan foydalanish va ro'yxatdan o'tish jarayonining murakkabligi ularning siyosiy ishtirokini cheklayotganligini ta'kidlagan.

Abjablanarlisi tizimdan lotin alifbosida foydalanishni imkoniyati mavjud emas. Bu esa lotin yozuvida ta'lim olayotgan yoshlar uchun birmuncha noqulaylik olib keladi.

Ikkinchidan, nizomning 11-bandida 20 dan ortiq qator taqiqllovchi qoidalarining batafsil sanab o'tilgan bo'lsada, axborot texnologiyalarining rivojlanishi oqibatida yuzaga kelayotgan kiberbulling, dipfeyk jinoyatlari² kabi yangi xavflarga doir cheklovlar, shuningdek, kommunal va ommaviy shartnomalarga doir maishiy murojaatlarni rad etishning aniq tartibi ochiq qolgan.

Taqiqllovchi normalarning bu tahrirda qator sanalishi tizimga birinchi marta tashrif buyurgan yoshlarda psixologik bosim va hadikni keltirib chiqarishi tabiiy hisoblanadi.

Shuningdek, tizimda ba'zi tashkiliy xatolar yoki rasmiylashtirish qoidalari buzilganda tashabbuskorga xatoni to'g'rilash uchun imkoniyat yoki qo'shimcha muhlat bermasdan, murojaatni to'g'ridan-to'g'ri rad etiladi.

Uchinchidan, yoshlar muammolari ko'pincha o'ziga xos xarakterga ega bo'lib, respublika darajasidagi tashabbuslarga qat'iy 10 000 talik ovoz yig'ish talabi belgilangan bo'lib, yoshlarga oid davlat siyosatini belgilash, ularga yangi imkoniyatlarni berish bilan bog'liq takliflarga ham ushbu talabning qo'yilishi yoshlarga o'z muammolarini parlament kun tartibiga olib chiqilishida sun'iy to'siq bo'lmoqda.

Bundan tashqari, murojaatlarni ekspertizadan o'tkazish uchun tuziladigan ishchi komissiya tarkibiga Oliy Majlis palatalari huzuridagi Yoshlar parlamentlari raislarining ishtirok etishi kafolatlanmagan.

Bu esa yoshlarni qiynab kelayotgan masalar ishchi komissiya tomonidan mukammal tarzda o'rganib qaror qabul qilinishiga to'sqinlik qiladi. Asosan yoshlari katta kishilardan tashkil etilgan komissiya azolari yoshlar muammolarini to'liq tushinmasdan qaror qabul qilishi mumkin bo'ladi. Bu esa yoshlarning tizimga nisbatan ishonchini pasaytirishi mumkin.

To'rtinchidan, hozirda tizimga foydalanuvchilar OneID orqali rigestratsiya bo'lsada ularning demografik tahlili (18-30 yosh toifasi, hudud, gender kesimida) o'rganilmaydi. Bu esa yoshlarning muammo va qiziqishlarini hudud kesimida, yosh kesimida tahlil qilishni imkonini cheklanishiga sabab bo'lmoqda. Vaholanki, bunga bitta oddiy amallar orqali erishish mumkin hisoblanadi.

¹ Muallif tomonidan o'tkazilgan sotsiologik so'rovnoma (anketa) natijalari materiallari. 2026-yil fevral.

² Kiberbulling (inglizcha cyberbullying – virtual ta'qib) – raqamli texnologiyalar, xususan, internet, ijtimoiy tarmoqlar, messenjerlar va o'yin platformalari orqali shaxsni qasddan, tizimli ravishda tahqirlash, qo'rqitish, shaxsiy ma'lumotlarini tarqatish bilan tahdid qilish yoxud unga psixologik bosim o'tkazishga qaratilgan ijtimoiy-huquqiy xavfli harakatlar majmuyi. Dipfeyk jinoyatlari (inglizcha deepfake; deep learning – chuqur o'rganish va fake – soxta so'zlaridan olingan) – sun'iy intellekt va neyrotarmoq texnologiyalari yordamida insonning qiyofasi, ovozi yoki xatti-harakatlarini yuqori aniqlikda va realistlik tarzda soxtalashtiruvchi multimedia (video, audio, foto) materiallarini yaratish hamda ulardan firibgarlik, tovlamachilik (shantaj), shaxsni obro'sizlantirish yoxud siyosiy-ijtimoiy manipulyatsiya maqsadlarida noqonuniy foydalanish.

Bundan tashqari, nizom bo'yicha faqatgina "yoqlab" berilgan ovozlargina yuridik kuchga ega bo'lib, "qarshi" fikrlar va izohlar inobatga olinmaydi.

Bunga yorqin misol sifatida, Li Natalya Valeriyevnaning Ota-onalarni maktablardagi 100 ballik ta'lim tizimiga qarshiligi yuzasidan bildirgan taklifini (2024.11.04-y.) keltirish mumkin. Mazkur taklif 11 075 ta yoqlab ovoz olgan bo'lsa, ayni vaqtda 10 621 nafar fuqaro unga qarshi ovoz bergan. Murojaat yuzasidan 1 425 ta izoh qoldirilgan bo'lsa-da, Nizomda nazarda tutilmaganligi sababli moderator tomonidan ularga huquqiy munosabat bildirilmagan¹.

Shuningdek, ekspertlar bilan o'tkazilgan so'rovnomalar ham murojaat holati o'zgarganda tashabbuskorga avtomatik (SMS) xabarnoma yuborish mexanizmining yo'qligi amaliyotda fuqarolarning ko'plab e'tirozlarga sabab bo'layotganini tasdiqladi².

Beshinchidan, amaldagi tartibga ko'ra, minglab ovoz yig'ib, davlat va jamiyat iqtisodiyotiga foyda keltirgan siyosiy tashabbuskorlarni davlat tomonidan moddiy yoki ijtimoiy rag'batlantirish mexanizmining yo'qligi fuqarolarning raqamli muhitdagi motivatsiyasini pasayishiga olib kelmoqda.

Aytish mumkinki, "Mening fikrim" veb-portalining qonunchilik bazasi takomillashayotgan bo'lsa-da, aniqlangan institutsional, texnik va byurokratik muammolar yoshlarning raqamli siyosiy ishtirokini to'laqonli ro'yobga chiqarishga to'sqinlik qilmoqda hamda ushbu tizimni chuqur isloh qilishni taqozo etmoqda.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, yoshlarning "Mening fikrim" veb-portali orqali siyosiy jarayonlardagi faolligini oshirish maqsadida milliy qonunchiligimiz hamda amaliyotimizni takomillashtirishning yuzasida quyidagilar taklif etiladi.

"Mening fikrim" veb-portali orqali elektron jamoaviy murojaatlar berish va ularni ko'rib chiqish tartibi to'g'risidagi **Nizomga quyidagi uch bosqichli ovoz yig'ish kvotasi va uning qat'iy huquqiy oqibatlarini kiritish** maqsadga muvofiq.

Birinchidan, yoshlarga oid davlat siyosati, talabalar hayoti va yoshlar tadbirkorligiga oid tor doiradagi murojaatlar 5 000 ta ovoz to'plaganda, mas'ul vazirlik yoki idora tomonidan majburiy tartibda ko'rib chiqilishi va ochiq yozma javob berilishi yetarli hisoblanadi.

Ikkinchidan, amaldagi qoidaga muvofiq (10 000 ta ovoz), Oliy Majlis palatalari qo'mitalari darajasida ko'rib chiqilishi kafolatlanadi.

Uchinchidan, agar murojaat qisqa muddatda 100 000 ta va undan ortiq ovoz to'plashga muvaffaq bo'lsa, hech qanday qo'shimcha byurokratik filtrlarsiz to'g'ridan-to'g'ri Oliy Majlis Qonunchilik palatasi yoki Senatning yalpi majlisi kun tartibiga kiritilishi qonunan kafolatlanishi lozim. Ushbu masala taklif mualliflari hamda mas'ul vazirlar ishtirokida jonli efirda muhokama qilinishi shart. Bu yoshlar o'rtasida siyosiy mobilizatsiyani va qonun chiqaruvchi hokimiyatga ishonchni oshiradi.

Shuningdek, "Mening fikrim" portali Nizomining 11-bandida 20 dan ortiq taqiqlovchi normalarning sanalgani hamda 6-banddagi "amalga oshirish mexanizmini bayon etish" kabi murakkab talablar yoshlarda psixologik to'siq yaratmoqda. Ushbu jarayonni maqbullashtirish uchun Nizomning quyidagi bandlariga o'zgartirish kiritish taklif qilinadi.

Birinchidan, 11-banddagi mayda taqiqlar o'rniga yagona umumlashtiruvchi *"Jinoyat va Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodekslarda taqiqlangan, jamiyat va shaxs manfaatlariga tahdid soluvchi harakatlarni targ'ib qilishga oid"* normani, shuningdek portalni maishiy nizolardan tozalash uchun *"shartnomaviy nizolarni hal etishni nazarda tutuvchi"* murojaatlarni rad etish asosini kiritish zarur.

Ikkinchidan, yoshlardan *"amalga oshirish mexanizmini bayon etish"* talabini olib tashlab, Nizomga yangi *"Moderator tahririy xatoliklar yoki rasmiylashtirish buzilganda murojaatni darhol*

¹ "Mening fikrim" jamoaviy murojaat portali. Li Natalya Valeriyevnaning 2024.11.04-yildagi 387-s-p/24-raqamli murojaati. <https://petition.gov.uz/uz/petitions/index>

² Muallif tomonidan O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi huzuridagi Qonunchilik muammolari va parlament tadqiqotlari instituti mas'ul xodimi bilan o'tkazilgan ekspert so'rovi bayonnomasi materiallari. 2026-yil, fevral.

rad etmasdan, uni bartaraf etish uchun tashabbuskorga ko'rsatma bilan 5 ish kuni muddat bergan holda qaytaradi" degan 26¹-bandini kiritish taklif etiladi.

Bunga qo'shimcha ravishda, amaldagi platformada faqat "qo'llab-quvvatlovchi" ovozlar inobatga olinib, "qarshi" fikrlar huquqiy oqibat keltirib chiqarmaydi (*masalan, yuqoridagi Li Natalya Valeriyevnaning taklifi 11 075 ta "yoqlab" va 10 621 ta "qarshi" ovoz olganiga qaramay, qarshi ovozlar inobatga olinmagan*). Siyosiy jarayonda muvozanatni ta'minlash va qutblashuvning oldini olish maqsadida Nizomning 31-bandini quyidagi qoida bilan to'ldirish taklif etiladi:

a) agar "qarshi" ovozlar soni "yoqlab" berilgan ovozlar miqdorining 50 foizidan oshib ketsa – mazkur tashabbus "yetarli darajada qo'llab-quvvatlanmagan" deb e'tirof etiladi va Ishchi komissiya tomonidan yakuniy qaror qabul qilishda salbiy indikator sifatida inobatga olinadi;

b) agar "qarshi" ovozlar soni "yoqlab" berilgan ovozlar miqdoriga tenglashsa yoki undan oshib ketsa (100 foiz va undan yuqori) – jamoaviy murojaat jamiyat manfaatlariga zid yoxud o'ta ziddiyatli deb baholanib, uni ko'rib chiqish avtomatik ravishda to'xtatiladi va arxivga o'tkaziladi.

Yuqorida taklif etilayotgan qoidalar yoshlarni jamiyatning turli qatlamlari manfaatlarini hurmat qilishga qaratilgan raqamli siyosiy madaniyatni yanada yuksaltirishga xizmat qiladi.

RAQAMLI TRANSFORMATSIYA DAVRIDA YOSHLARNING SIYOSIY MADANIYATINI YUKSALTIRISH: MEDIA-SAVODXONLIK VA AXBOROT IMMUNITETI

Buxoro Davlat Universiteti

Falsafa ta'lim yunalishi 5.1 Fals-24 guruh talabasi

Farhodov Ramazon Farhod o'g'li

Hozirgi zamonda raqamli transformatsiya jarayonlari jamiyat hayotining barcha sohalariga, xususan, siyosiy madaniyat va yoshlarning siyosiy faolligiga chuqur ta'sir ko'rsatmoqda. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining tez sur'atlarda rivojlanishi, ijtimoiy tarmoqlar va raqamli platformalarning keng tarqalishi natijasida siyosiy axborot manbalari ko'payib, yoshlar uchun axborot oqimi yanada murakkablashmoqda. Shu bilan birga, axborot xurujlari, soxta yangiliklar va manipulyativ kontentlarning ko'payishi yoshlarning siyosiy qarashlari va ishonchiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Ushbu sharoitda yoshlarning siyosiy madaniyatini yuksaltirish, ularni tanqidiy fikrlash va axborotni to'g'ri baholash qobiliyatiga ega bo'lishi uchun media-savodxonlik va axborot immuniteti muhim ahamiyat kasb etmoqda. Mazkur maqolada raqamli transformatsiya sharoitida yoshlarning siyosiy madaniyatini shakllantirish va rivojlantirishda media-savodxonlik hamda axborot immunitetining o'рни, ilmiy-nazariy asoslari, amaliy tajribalar va dolzarb muammolar keng tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari yoshlar siyosiy faolligini oshirish va demokratik qadriyatlarni mustahkamlash yo'lidagi ilmiy va amaliy asoslarni takomillashtirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili. Siyosiy madaniyat tushunchasi ilmiy adabiyotda ko'plab yondashuvlar va talqinlarga ega bo'lib, uning nazariy asoslari XIX asr oxiri va XX asr boshlaridan boshlab yetuk siyosatshunoslar tomonidan ishlab chiqilgan. Siyosiy madaniyatning klassik nazariy asoslari Gabriel Almond va Sidney Verba tomonidan yaratilgan "The Civic Culture" asarida asoslab berilgan bo'lib, unda siyosiy madaniyat jamiyatning siyosiy tizimga bo'lgan munosabati, qadriyatlari va ishonchlarining majmui sifatida talqin qilinadi¹. Ularning fikriga ko'ra, fuqarolik madaniyati demokratik jamiyatning barqarorligini va rivojlanishini ta'minlovchi asosiy omillardan biridir. Siyosiy madaniyatning tarixiy taraqqiyoti jarayonida T. Parsons, R. Dahl, L. Pye kabi olimlar ham bu tushunchaga o'z hissalarini qo'shganlar. T. Parsons siyosiy madaniyatni ijtimoiy tizimning bir qismi sifatida ko'rib, uni ijtimoiylashtirish jarayonlari bilan chambarchas bog'liq deb hisoblagan. L. Pye esa

¹ Almond, G., Verba, S. The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations. Princeton University Press. 1963 y. 26 p.

siyosiy madaniyatning dinamikasini va uning modernizatsiya jarayonlaridagi rolini o'rgangan. Bu yondashuvlarning barchasi siyosiy madaniyatning murakkab va ko'p qirrali fenomen ekanini ko'rsatadi.

O'zbekiston va Markaziy Osiyoda siyosiy madaniyat masalalari mustaqillik yillaridan boshlab alohida ilmiy va amaliy ahamiyat kasb eta boshladi. Mahalliy olimlardan A. Xudoyqulov, A. Qodirov, Z. Ibragimova, D. Rahmonovlar siyosiy madaniyatning milliy xususiyatlari, yoshlarning siyosiy ijtimoiylashuvi, demokratik qadriyatlarni singdirish jarayonlarini chuqur tahlil qilganlar¹. Ularning tadqiqotlarida raqamli transformatsiya bilan bog'liq yangi muammolar, axborot makonining o'zgarishi, yoshlar orasida siyosiy befarqlik va passivlikning oldini olish masalalari alohida o'rganilgan. Ayniqsa, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining ta'siri, raqamli savodxonlik va axborot madaniyati yoshlarning siyosiy qarashlari va ishtirokiga qanday ta'sir ko'rsatayotgani zamonaviy ilmiy izlanishlarning markaziy mavzusiga aylangan.

Siyosiy madaniyatni yuksaltirishda media-savodxonlik tushunchasi alohida o'rin tutadi. Media-savodxonlik zamonaviy jamiyatda axborot oqimidan to'g'ri va samarali foydalanish, yolg'on va manipulyativ axborotni ajratib olish, tanqidiy fikrlash va axborotga asoslangan qarorlar qabul qilish qobiliyatini anglatadi. Bell Hooks, Renee Hobbs, Sonia Livingstone kabi zamonaviy olimlar media-savodxonlikni demokratik jamiyatda fuqarolik faolligi va siyosiy madaniyatning muhim komponenti sifatida ta'riflaydi. Ularning tadqiqotlarida yoshlarning raqamli axborot muhitida o'zini erkin va mas'uliyatli tutishi, axborotni tanqidiy baholash, ijtimoiy tarmoqlardagi axborot xurujlariga qarshi immunitet hosil qilish usullari chuqur tahlil qilinadi². Media-savodxonlik nafaqat axborotni o'qish va tarqatish, balki uni tahlil qilish, baholash, ijtimoiy va siyosiy kontekstda to'g'ri yo'naltirish imkonini beradi.

Axborot immuniteti tushunchasi esa so'nggi yillarda ilmiy adabiyotda mustahkam o'rin egallay boshladi. Bu tushuncha axborot muhitida insonning manipulyativ, soxta va zararli axborotdan himoyalaniish qobiliyati, axborotni tanqidiy tahlil qilish va to'g'ri axborot asosida qaror qabul qilish layoqati bilan bog'liq. Axborot immuniteti, xususan, yoshlar orasida soxta yangiliklar, dezinformatsiya, ijtimoiy tarmoqlardagi provokatsion kontentga qarshi ongli immunitet shakllantirish orqali siyosiy barqarorlik va ijtimoiy xavfsizlikni ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, yuqori media-savodxonlik va axborot immunitetiga ega yoshlar siyosiy manipulyatsiyalarga kamroq uchraydi, mustaqil fikrlash va demokratik qadriyatlarni qadrlashga moyil bo'ladi³.

Empirik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston va boshqa mintaqalarda yoshlar orasida siyosiy madaniyat darajasi turlicha bo'lib, bu ko'p jihatdan raqamli axborot muhitining xususiyatlariga, media-savodxonlik darajasiga, ta'lim tizimining zamonaviy axborot texnologiyalari bilan uyg'unlashuviga bog'liq. Masalan, Toshkent shahrida o'tkazilgan sotsiologik so'rov natijalari shuni ko'rsatdiki, yoshlarning 68 foizi axborot manbalarini asosan ijtimoiy tarmoqlardan oladi va 43 foizi soxta yangiliklarni aniq ajrata olmasligini tan olgan. Bu esa, media-savodxonlik va axborot immunitetini oshirish bo'yicha ta'lim dasturlarini kengaytirish zarurligini ko'rsatadi. Qator xorijiy tadqiqotlarda ham shunga o'xshash natijalar qayd etilgan: Yevropa Ittifoqi miqyosida o'tkazilgan izlanishlarda yoshlarning raqamli axborot oqimi sharoitida siyosiy faollik darajasi media-savodxonlik bilan bevosita bog'liqligi aniqlangan.

Siyosiy madaniyat va media-savodxonlikning o'zaro bog'liqligi turli nazariy maktablar va empirik tadqiqotlarda keng muhokama qilinadi. Masalan, kommunikativ faoliyat nazariyasiga ko'ra, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari orqali yoshlar siyosiy axborotni

¹ Xudoyqulov, A. O'zbekistonda siyosiy madaniyatni shakllantirish va rivojlantirish. Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti. 2017 y. 18 b.

² Hobbs, R. Digital and Media Literacy: Connecting Culture and Classroom. Corwin/SAGE. 2010 y. 143 p.

³ Livingstone, S. Media literacy and the challenge of new information and communication technologies. Communication Review, 7 2014, 3-14.

qabul qilish, qayta ishlash va tarqatishda faol ishtirok etadi. Bu jarayonda media-savodxonlik darajasi yuqori bo'lsa, yoshlar siyosiy jarayonlarga ongli ravishda aralashadi, demokratiya va fuqarolik jamiyatining rivojlanishiga hissa qo'shadi. Aksincha, media-savodxonlik past bo'lsa, yoshlar ijtimoiy tarmoqlarda soxta va manipulyativ axborot qurboni bo'lishi mumkin. Shu bois, zamonaviy ilmiy adabiyotda media-savodxonlik va axborot immunitetini oshirish yoshlarning siyosiy madaniyatini yuksaltirishning asosiy vositasi sifatida qaralmoqda¹.

Yoshlarning siyosiy madaniyatini shakllantirishda raqamli transformatsiya, axborot texnologiyalari va media-savodxonlik o'zaro uzviy bog'liqdir. Raqamli transformatsiya natijasida siyosiy axborot manbalari ko'payib, ijtimoiy tarmoqlarda siyosiy diskussiyalar, axborot almashinuvi va siyosiy faollikning yangi formatlari paydo bo'ldi. Bu esa, yoshlarning siyosiy ijtimoiylashuvi va siyosiy madaniyatini shakllantirishda innovatsion yondashuvlarni talab qilmoqda. Shu nuqtai nazardan, ta'lim tizimida media-savodxonlik darslarini joriy etish, yoshlarning axborot oqimi bilan ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish, axborot xavfsizligi va axborot immuniteti bo'yicha maxsus dasturlar ishlab chiqish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Zamonaviy tajribalar shuni ko'rsatadiki, media-savodxonlik va axborot immuniteti bo'yicha maxsus mashg'ulotlar o'tkazilgan yoshlar siyosiy axborotni tanqidiy tahlil qilish, soxta va manipulyativ axborotni aniqlash, mustaqil siyosiy qarashlarni shakllantirishda ancha faol bo'lishadi.

Shu bilan birga, ilmiy adabiyotda bu masalada turli qarama-qarshi fikrlar va bahslar ham mavjud. Ba'zi olimlar media-savodxonlik va axborot immunitetining haddan tashqari oshirilishi yoshlar orasida siyosiy befarqlik va passivlikni kuchaytirishi, ijtimoiy tarmoqlarda siyosiy diskussiyalardan chetlashishiga olib kelishi mumkinligini ta'kidlaydilar. Boshqa tadqiqotchilar esa, aksincha, yuqori media-savodxonlik va axborot immuniteti yoshlarni siyosiy jarayonlarga ongli va faol ishtirok etishga undaydi, demokratik qadriyatlarni mustahkamlashga xizmat qiladi deb hisoblashadi. Bu bahslar siyosiy madaniyat va media-savodxonlikning o'zaro bog'liqligi masalasida ilmiy izlanishlarni yanada chuqurlashtirishni taqozo etadi.

O'zbekiston milliy tajribasida ham yoshlarning siyosiy madaniyatini yuksaltirish, media-savodxonlik va axborot immunitetini oshirish bo'yicha qator dasturlar, loyihalar va tadbirlar amalga oshirilmoqda. "Yoshlar – kelajagimiz" davlat dasturi, "Yoshlar press klubi", "Media-savodxonlik maktabi", "Axborot xavfsizligi oyligi" kabi tashabbuslar yoshlarning axborot muhitida ongli va faol bo'lishini ta'minlashga xizmat qilmoqda. Bu borada mahalliy olimlar va amaliyotchilar, jumladan, Z. Ibragimova, D. Rahmonov, I. Karimov va boshqalar tomonidan olib borilgan ilmiy izlanishlar, empirik tadqiqotlar va amaliy tavsiyalar zamonaviy ilmiy adabiyotda alohida o'rin egallaydi. Ularning tadqiqotlarida yoshlarning siyosiy madaniyatini yuksaltirish uchun media-savodxonlik va axborot immunitetini oshirish, raqamli transformatsiya sharoitida siyosiy axborot iste'molining yangi formatlarini shakllantirish, yoshlarni siyosiy jarayonlarga faol jalb etishning innovatsion usullari keng o'rganilgan.

Shu tariqa, ilmiy adabiyotda raqamli transformatsiya davrida yoshlarning siyosiy madaniyatini yuksaltirish masalasi ko'p qirrali va murakkab ilmiy muammo sifatida talqin qilinadi. Media-savodxonlik va axborot immuniteti bu jarayonda asosiy omillar sifatida namoyon bo'lib, ularning o'zaro bog'liqligi, yoshlar ongiga ta'siri, siyosiy faollik va demokratik qadriyatlarni mustahkamlashdagi roli chuqur tahlil qilinmoqda. Empirik tadqiqotlar va amaliy tajribalar esa, bu yo'nalishda olib borilayotgan ishlarning samaradorligini oshirish, yangi ilmiy va amaliy yondashuvlarni ishlab chiqish zarurligini ko'rsatmoqda. Bu esa, kelgusida ilmiy izlanishlarni yanada chuqurlashtirish, yoshlarning siyosiy madaniyatini yuksaltirishda media-savodxonlik va axborot immunitetini oshirish bo'yicha kompleks strategiyalar ishlab chiqish uchun mustahkam ilmiy asos yaratadi.

¹ Rahmonov, D. Zamonaviy axborot muhitida yoshlarning siyosiy madaniyatini yuksaltirish. O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi nashriyoti. 2022 y. 68 b.

Xulosa. Raqamli transformatsiya jarayonlari tobora chuqurlashib borayotgan hozirgi zamonda yoshlarning siyosiy madaniyatini yuksaltirish, ularni zamonaviy axborot muhitida faol va ongli ishtirokchi sifatida shakllantirish dolzarb va strategik ahamiyat kasb etmoqda. Ilmiy adabiyot va empirik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, media-savodxonlik va axborot immuniteti yoshlarning siyosiy madaniyatini rivojlantirishda asosiy omillar bo'lib, ular siyosiy axborotni tanqidiy tahlil qilish, mustaqil qaror qabul qilish, soxta va manipulyativ axborotdan himoyalash, demokratik qadriyatlarni qadrlash ko'nikmalarini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. O'zbekiston va boshqa mintaqalarda olib borilayotgan amaliy tadbirlar, ta'lim dasturlari va innovatsion loyihalar media-savodxonlik va axborot immunitetini oshirish, yoshlarni siyosiy jarayonlarga faol jalb etish, fuqarolik jamiyatini mustahkamlash uchun muhim zamin yaratmoqda. Shu bilan birga, bu sohada mavjud muammolar va qarama-qarshi bahslar zamonaviy ilmiy izlanishlarni yanada chuqurlashtirish, kompleks strategiyalar ishlab chiqish, yoshlarning siyosiy madaniyatini yuksaltirishga qaratilgan ta'lim va tarbiya tizimini takomillashtirish zarurligini taqozo etadi. Kelgusida media-savodxonlik va axborot immunitetini oshirishga qaratilgan ilg'or tajribalarni tatbiq etish, yoshlar siyosiy madaniyatini yuksaltirishda raqamli innovatsiyalardan keng foydalanish, xalqaro va milliy tajribalarni uyg'unlashtirish orqali demokratik jamiyat taraqqiyoti uchun mustahkam poydevor yaratish mumkin. Bu esa, raqamli transformatsiya sharoitida yoshlarning siyosiy ongini yuksaltirish, ularni zamonaviy axborot muhitida mustaqil va mas'uliyatli fuqarolar sifatida tarbiyalashning asosiy kafolatidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Almond, G., Verba, S. The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations. Princeton University Press. 1963 y. 26 p.
2. Xudoyqulov, A. O'zbekistonda siyosiy madaniyatni shakllantirish va rivojlantirish. Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti. 2017 y. 18 b.
3. Hobbs, R. Digital and Media Literacy: Connecting Culture and Classroom. Corwin/SAGE. 2010 y. 143 p.
4. Livingstone, S. Media literacy and the challenge of new information and communication technologies. Communication Review, 7 2014, 3-14.
5. Rahmonov, D. Zamonaviy axborot muhitida yoshlarning siyosiy madaniyatini yuksaltirish. O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi nashriyoti. 2022 y. 68 b.

РОЛЬ НЕГОСУДАРСТВЕННЫХ НЕКОММЕРЧЕСКИХ ОРГАНИЗАЦИЙ В СИСТЕМЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО УПРАВЛЕНИЯ: ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ГОСУДАРСТВА И ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА

Ахмедова Шахризода Анваровна,

УзГУМЯ, преподаватель

Кафедры Политический наук,

shaxrizodaa@inbox.ru

В условиях современных глобальных трансформаций особую актуальность приобретает обеспечение экологической безопасности и устойчивого развития, что обусловлено усилением антропогенного воздействия на окружающую среду, изменением климата и деградацией природных экосистем. Трансграничный характер экологических вызовов предопределяет необходимость формирования эффективных механизмов управления как на национальном, так и на международном уровнях.

Теоретико-концептуальное осмысление роли негосударственных некоммерческих организаций (ННО) в системе экологического управления базируется на междисциплинарном синтезе политологических, институциональных и социо-экологических подходов. В современной науке экологическое управление (environmental governance)¹ рассматривается как многоуровневая система

взаимодействия государства, рынка и гражданского общества, направленная на обеспечение устойчивого развития и экологической безопасности. В отличие от традиционной административной модели, данная концепция предполагает децентрализацию, сетевое взаимодействие и расширение круга акторов, участвующих в принятии решений¹.

В этих условиях особую значимость приобретает институт гражданского общества, включающий независимые общественные структуры, обеспечивающие участие различных социальных групп в политическом процессе¹. ННО выступают его ключевым элементом, реализуя функции артикуляции интересов, общественного контроля и посредничества между государством и обществом, формируя пространство публичной коммуникации и согласования интересов¹.

С позиций институционального подхода эффективность экологического управления определяется качеством формальных и неформальных институтов¹. Включение ННО в данную систему способствует снижению транзакционных издержек, повышению транспарентности и укреплению доверия. При этом ННО выступают не только участниками реализации политики, но и инициаторами институциональных изменений.

В рамках концепции устойчивого развития, закреплённой в докладе «Наше общее будущее»¹, подчёркивается необходимость баланса между экономическими, социальными и экологическими интересами. ННО в данной парадигме способствуют интеграции экологических приоритетов в общественное сознание и политическую повестку.

Ключевой формой участия является вовлечённость ННО в разработку экологической политики, включая подготовку стратегий, программ устойчивого развития и нормативно-правовых актов. Через общественные консультации и публичные слушания обеспечивается диалог между государством и обществом, что позволяет учитывать широкий спектр социальных и экологических интересов¹. Существенное значение имеет участие ННО в экологическом мониторинге и общественном контроле: посредством независимой оценки состояния окружающей среды и участия в экологической экспертизе они способствуют повышению подотчётности государственных и хозяйственных структур¹.

Важным направлением деятельности ННО остаётся экологическое просвещение, ориентированное на формирование экологической культуры и повышение уровня общественной вовлечённости, что соответствует целям устойчивого развития¹. Реализация указанных функций обеспечивается через такие инструменты, как грантовая поддержка и государственный социальный заказ, способствующие укреплению партнёрства между государством и гражданским обществом. В условиях цифровизации возрастают возможности использования цифровых платформ участия, а также институциональных механизмов, включая общественные советы при государственных органах.

Нормативной основой участия ННО выступают международные стандарты, прежде всего Орхусская конвенция¹, закрепляющая принципы доступа к информации, участия общественности в принятии решений и доступа к правосудию по экологическим вопросам.

Международный и национальный опыт участия негосударственных некоммерческих организаций (ННО) в экологическом управлении отражает разнообразие институциональных моделей взаимодействия государства и гражданского общества, обусловленных уровнем развития политико-правовых систем. В странах Европейского союза участие ННО носит институционализированный характер и реализуется в рамках модели многоуровневого управления (multi-level governance), предполагающей их вовлечение в разработку экологической политики

через механизмы общественных консультаций, экспертных платформ и консультативных органов. Это обеспечивает высокий уровень прозрачности, формализации процедур и общественной легитимности принимаемых решений.

В Соединённых Штатах Америки участие ННО характеризуется акцентом на общественный контроль и адвокационную деятельность. ННО активно осуществляют мониторинг деятельности государственных органов и бизнеса, участвуют в судебных процессах и продвигают экологические инициативы, используя правовые механизмы, включая процедуры оценки воздействия на окружающую среду и защиту экологических прав¹. Данная модель отличается высокой степенью автономии ННО и их значительным влиянием на политический процесс.

В странах Восточной Азии сформировалась модель, сочетающая государственное регулирование и элементы общественного участия. При доминирующей роли государства ННО постепенно интегрируются в экологическое управление, выполняя функции мониторинга, просвещения и реализации локальных инициатив, что свидетельствует о поэтапной институционализации их участия.

Национальный опыт Республики Узбекистан характеризуется развитием нормативно-правовой базы и укреплением институтов гражданского общества. В условиях проводимых реформ расширяется участие ННО в экологической политике, включая разработку программ, общественный контроль и реализацию экологических проектов. Развитие механизмов социального партнёрства, таких как государственный социальный заказ и грантовая поддержка, способствует активизации деятельности ННО¹. Вместе с тем сохраняются проблемы, связанные с ограниченностью ресурсов и недостаточной институционализацией взаимодействия.

Ключевой проблемой остаётся недостаточная институционализация ННО, выражающаяся в ограниченности формализованных механизмов участия и фрагментарном характере их вовлечённости в процессы принятия решений. С позиций институционального подхода это обусловлено недостаточной развитостью формальных и неформальных институтов, регулирующих взаимодействие государства и гражданского общества.

Существенным ограничением выступает дефицит ресурсного обеспечения ННО, препятствующий реализации долгосрочных экологических проектов и снижая их потенциал как акторов экологической политики¹. Дополняющими факторами являются низкий уровень общественной вовлечённости и недостаточная координация с государственными органами, что приводит к снижению эффективности и преимущественно реактивному характеру взаимодействия.

Вместе с тем, в условиях трансформации политико-управленческих систем обозначаются перспективы развития участия ННО. К ним относятся цифровизация экологического управления, расширяющая доступ к информации и формы общественного участия, а также усиление механизмов общественного контроля через мониторинг и экспертизу. Особое значение приобретает развитие партнёрской модели «государство – ННО», основанной на принципах институционального сотрудничества и доверия. Важным направлением остаётся внедрение международных стандартов, включая принципы Орхусская конвенция, что способствует повышению транспарентности и институционализации участия.

Подводя итоги, следует отметить, что негосударственные некоммерческие организации (ННО) выступают важным элементом системы экологического управления, обеспечивая интеграцию общественных интересов в процессы выработки и реализации экологической политики. В рамках концепции *environmental governance* они выполняют функции посредничества, общественного контроля и экспертного сопровождения, способствуя формированию многоуровневой модели взаимодействия

государства и гражданского общества. Их участие повышает качество управленческих решений за счёт привлечения независимой экспертизы и общественной оценки.

Вовлечение ННО способствует росту эффективности и легитимности экологической политики: усиливаются механизмы мониторинга и прозрачности, укрепляется доверие к государственным институтам и социальная поддержка экологических инициатив.

Вместе с тем сохраняется необходимость институционального усиления взаимодействия, включая совершенствование нормативной базы, развитие механизмов социального партнёрства и расширение ресурсной поддержки ННО, что соответствует положениям институциональной теории.

Практическое значение исследования заключается в обосновании мер по совершенствованию экологической политики, включая развитие цифровых механизмов участия, институционализацию взаимодействия через консультативные платформы, расширение практики государственного социального заказа и адаптацию международных стандартов, включая принципы Орхусская конвенция. Реализация данных мер способствует формированию эффективной, транспарентной и устойчивой модели экологического управления.

Список использованной литературы:

1. Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-Making and Access to Justice in Environmental Matters (Aarhus Convention). — Aarhus, 1998.
2. Dahl R. Democracy and Its Critics. — New Haven: Yale University Press, 1989.
3. Keane J. Civil Society: Old Images, New Visions. — Cambridge: Polity Press, 1998.
4. Lemos M.C., Agrawal A. Environmental Governance // Annual Review of Environment and Resources. — 2006. — Vol. 31. — P. 297–325.
5. North D. Institutions, Institutional Change and Economic Performance. — Cambridge University Press, 1990.
6. UNESCO. “Environmental Education for Sustainable Development.” — 2020.
7. World Commission on Environment and Development. Our Common Future. — Oxford: Oxford University Press, 1987.
8. Абдуллаев Р.Р. Гражданское общество и экологическая политика. — Ташкент: Фан, 2020.
9. Мингтураева К. Влияние организаций гражданского общества на экологическую политику / К. Мингтураева. – DOI 10.47689/2181-1415-vol6-iss9/S-pp602-612 // Общество и инновации. – 2025. – № 9/S. – С. 602-1.
10. Яковлев А.Н. Экологическая политика: теория и практика. — М.: Наука, 2019. — 312 с.

O'ZBEKISTONDA DAVLAT BOSHQARUVI MODERNIZATSIYASI: GLOBAL VA TEKNOLOGIK KONTEKSTDA IJTIMOY-FALSAFIY TAHLIL

Rasulov Siroj Sodiq o'g'li

Buxoro davlat universiteti tayanch doktoranti

sirojasulov08021999@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada O'zbekistonda davlat boshqaruvi tizimini modernizatsiya qilish jarayonlari global o'zgarishlar va texnologik taraqqiyot prizmasi orqali ijtimoiy-falsafiy jihatdan tahlil qilinadi. Xususan, boshqaruvning an'anaviy usullaridan “Raqamli davlat” va “Aqli boshqaruv” modellariga o'tishning mohiyati, bu jarayonda inson omili, ijtimoiy adolat va siyosiy barqarorlikning o'rni yoritilgan. Shuningdek, globallashtirish sharoitida milliy boshqaruv modelining o'ziga xos xususiyatlari va texnologik innovatsiyalarning jamiyat ijtimoiy ongiga ta'siri falsafiy mushohada qilinadi.

Kalit so'zlar: Davlat boshqaruvi, modernizatsiya, globallashtirish, raqamlashtirish, ijtimoiy-falsafiy tahlil, Yangi O'zbekiston, texnologik determinizm, demokratik islohotlar.

Avvalambor, XXI asr axborot texnologiyalari va global integratsiya asri sifatida davlat boshqaruvi tizimi oldiga mutlaqo yangi talablarni qo'yimoqda. Bugungi kunda davlat nafaqat qonun chiqaruvchi va nazorat qiluvchi organ, balki jamiyatga yuqori sifatli servis xizmatlarini ko'rsatuvchi samarali tizimga aylanishi lozim. O'zbekiston o'z taraqqiyotining yangi bosqichida davlat apparatini ixchamlashtirish, byurokratiyaga barham berish va xalq bilan muloqotning zamonaviy mexanizmlarini joriy etishni ustuvor vazifa sifatida belgilab oldi.

"Davlat boshqaruvi – bu siyosiy hokimiyatni amalga oshirish, ijro va nazorat funksiyalarini bajarish orqali jamiyatdagi ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarni barqaror ushlab turish hamda fuqarolar manfaatlarini himoya qilishga qaratilgan keng ko'lamli faoliyatdir. Bunda davlat organlari xalqaro va milliy huquq me'yorlariga tayangan holda siyosiy qarorlar qabul qiladi va ularning bajarilishini ta'minlaydi"[1]. Natijada har bir sohada – moliya, ta'lim, sog'liqni saqlash, xavfsizlik kabi jabhalarda samarali boshqaruv mexanizmlari shakllanadi. Davlat boshqaruvining ijro etish bosqichida mansabdorlar o'z vakolatlariga binoan qarorlar qabul qilib, ularning ijtimoiy foydali natijalarga erishishini nazorat qiladi. Shu yo'l bilan davlat nafaqat fuqarolarning huquqlarini himoyalaydi, balki turli ijtimoiy guruhlar o'rtasida uyg'unlikni mustahkamlab, taraqqiyotning uzluksiz davom etishiga hissa qo'shadi.

Bu borada so'z borar ekan, davlat boshqaruvini modernizatsiyalash haqida atroflicha to'xtalib o'tish darkor.

Davlat boshqaruvi modernizatsiyasi - bu davlat apparatining samaradorligini oshirish, uni zamon talablariga moslashtirish va jamiyat bilan muloqotning yangi, demokratik usullarini joriy etish jarayonidir. O'zbekiston sharoitida bu jarayon nafaqat texnik yangilanish, balki boshqaruv falsafasining o'zgarishini ham anglatadi.

Mashhur amerikalik olim S.Xantington "Sivilizatsiyalar to'qnashuvi" asarida "siyosiy modernizatsiya jamiyatdagi siyosiy institutlar va ijtimoiy tafakkurning demokratlashuvidir, demak, ijtimoiy, iqtisodiy, fan, madaniy-ma'rifiy sohalarda sodir bo'layotgan modernizatsiya jarayonlari ham jamiyatni demokratlashtirishga olib keladi"[2], deb ta'kidlaydi. Bundan tashqari, R. Dal kontseptsiyasida "siyosiy modernizatsiya jarayonlarida demokratiyaning o'ziga xos shakli bo'lgan poliarxiya keng xalq ommasining yuqori darajadagi siyosiy ishtirokini ta'minlashga qodir siyosiy tizimni ifodalashi kerak"[3].

Siyosiy modernizatsiyaning yanada takomillashuvi davlat boshqaruv munosabatlarida an'anaviy boshqaruvdan "Raqamli davlat" va "Aqlli boshqaruv" modellariga o'tish shunchaki texnik vositalarni almashtirish emas, balki davlatning jamiyat bilan o'zaro munosabatlari ontologiyasini tubdan o'zgartirishdir. Ushbu modellarning ahamiyatli jihati shundaki, davlatning global va texnologik kontekstida taraqqiyotni va rivojlanishni yaqqol namoyon etadi. Jumladan, fikrimizcha, raqamli davlat bu barcha ma'muriy jarayonlar elektron shaklga o'tishi demakdir. Ushbuning asosiy maqsadi qog'ozbozlikni yo'qotish va davlat xizmatlarini 24/7 rejimiga o'tkazish hisoblanadi.

Aqlli boshqaruv esa raqamli davlatning yuqori bosqichi bo'lib, bunda qarorlar faqat inson irodasi bilan emas, balki katta ma'lumotlar tahlili va algoritmlar yordamida qabul qilinadi. Bu tizim "bashorat qiluvchi" xarakterga ega ya'ni muammo yuzaga kelishidan oldin uni aniqlaydi.

"Davlatga o'z hokimiyatini amalga oshirish imkonini beruvchi tashkiliy moddiy kuch – bu davlat apparati(mexanizmi)dir. Bu apparat (mexanizm) davlatning nimadan tashkil topganligini anglatadi. Davlat apparati – davlat hokimiyatini amalga oshiruvchi organlar tizimi. U davlat oldida turgan maqsad va vazifalarni bajarishga qaratilgan asosiy funksiyalarni ado etadi. Apparat – jamiyatda boshqaruvni amalga oshiruvchi lavozimli xodimlar va boshqaruv organlari yig'indisidir. Davlat va huquq nazariyasida davlat hokimiyatini amalga oshiruvchi maxsus tashkilot "davlat apparati" va "davlat mexanizmi" atamallari bilan ifodalanadi. Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan iqtisodiy, siyosiy, ijtimoiy, huquqiy

islohotlarda davlatning roli, uning bosh islohotchilik xususiyatlarini ushbu sermazmun ishlarni amalga oshirishda davlatning, davlat organlarining va eng asosiysi, davlat mexanizmining tutgan o'rni beqiyosdir"[4].

Modernizatsiya jamiyatning ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy tuzilmalarini o'zgartirishni nazarda tutadi, degan fikr-mulohazalar bildiriladi. "G'arb olimlarining fikricha, u shaxsning huquqlari, erkinligi va ma'naviy erkinligini ta'minlaydi, davlat esa jamoatchilik nazoratida; Sharq olimlarining fikricha, jamiyatda boshqaruv shakllarining izchilligiga, hokimiyatni tashkil etishning asosiy shakl va tamoyillarini saqlashga, urf-odatlar, urf-odatlarga hurmat va jamoaviy birdamlikka birinchi darajali ahamiyat berish kerak. Shunday qilib, odamga hali ham tanlash imkoniyati berilmoqda. Masalan, xitoylik tadbirkor AQSH boshqaruv tizimidan unumli foydalanadi, lekin u xitoylik ruhni jamiyat hayotiga, hattoki milliy mahsulotlariga ham singdiradi. Yaponiya, Singapur, Malayziya fuqarolari ham milliy ruh va milliy g'ururni qadrlagani uchun taraqqiyot yo'lida olg'a intilmoqda..."[5].

Muxtasar qilib aytganda, davlat boshqaruvini modernizatsiya qilish — bu uzluksiz davom etadigan evolyutsion jarayon. Kelajakda sun'iy intellekt va raqamli texnologiyalarning yanada chuqur kirib borishi boshqaruv tizimini yanada moslanuvchan, samarador va xalqchil qilishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Djurayev N.A. Davlat boshqaruvi tushunchasi, uning ijtimoiy-siyosiy mohiyati // Academic research in modern science International scientific-online conference, 2024. 72-80 b.
2. ХАНТИНГТОН С. Столкновение цивилизаций. –М.: АСТ, 2011. –В. 576-577.
3. Dal. R.O demokratiya.-M.:Aspekt-jarayon,2000.-B.163
4. Karimov I.A. Bizning bosh maqsadimiz – jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizatsiya va isloh etishdir. – T., 2005. – B. 40
5. Xikmatov F.H. O'zbekistonda davlat boshqaruvidagi modernizatsiya siyosati // Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2025. -№3. 322-328 b.

ERON ISLOM RESPUBLIKASIDA YOSHLAR SIYOSATI: IJTIMOIIY BARQARORLIKNI TA'MINLASH VA MAFKURAVIIY TRANSFORMATSIYA MUAMMOLARI

Ijtimoiy-ma'naviy tadqiqotlar instituti tayanch doktoranti

Jo'rayev Axadjon Ilyosjon o'g'li

Yo'nalish – siyosiy fanlar

Ixtisoslik – 23.00.02 – Siyosiy institutlar, jarayonlar va texnologiyalar

Bugungi kunda Yaqin Sharq mintaqasi nafaqat geosiyosiy ziddiyatlar markazi, balki chuqur ijtimoiy-demografik transformatsiyalar maydoniga ham aylandi. Mintaqa davlatlarida aholining salmoqli qismini (taxminan 60 foizdan ortig'ini) 30 yosh gacha bo'lgan yoshlar tashkil etishi "yoshlar omili" ni davlat xavfsizligi va ijtimoiy barqarorlikning strategik yo'nalishiga aylantirdi. Bu jarayonda Eron Islom Respublikasi o'zining o'ziga xos siyosiy boshqaruv tizimi va mafkuraviy asoslari bilan alohida ahamiyat kasb etadi.

Eronda yoshlar siyosati 1979 yilgi Islom inqilobidan so'ng davlat mafkurasining mustahkam tayanchi sifatida shakllangan edi. Biroq, XXI asrning uchinchi o'n yilligiga kelib, globallashuv, raqamlashuv va axborot almashinuvining erkinlashuvi natijasida eronlik yoshlar ongida jiddiy transformatsiyalar kuzatilmoqda. Bir tomondan, davlat an'anaviy va diniy qadriyatlarni saqlab qolish orqali ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashga intilsa, ikkinchi tomondan, yosh avlod vakillarida liberal qarashlar, shaxsiy erkinliklar va zamonaviy hayot tarziga intilish kuchayib bormoqda.

Ushbu mavzuning dolzarbligi shundaki, Erondagi yoshlar siyosati faqatgina ichki ijtimoiy masala emas, balki butun mintaqaviy xavfsizlikka ta'sir etuvchi siyosiy omil

hisoblanadi. So'nggi yillarda (xususan, 2022-2023 yillardagi ijtimoiy harakatlar misolida) yoshlarning siyosiy faolligi va dunyoqarashidagi o'zgarishlar davlat boshqaruv tizimi oldiga yangi mafkuraviy va institutsional vazifalarni qo'ydi.

Eron yoshlar siyosatining hozirgi bosqichdagi transformatsiyasini tahlil qilish orqali, mafkuraviy ziddiyatlar sharoitida ijtimoiy barqarorlikni saqlash imkoniyatlari va muammolarini ilmiy asoslab berish maqolaning maqsadi hisoblanadi.

Eron Islom Respublikasida yoshlar siyosatining transformatsiyalashuvi bevosita mamlakatdagi demografik ko'rsatkichlar va global axborot texnologiyalarining kirib kelishi bilan bog'liq. Bugungi kunda Eron aholisining qariyb 60 foizini 30 yoshgacha bo'lganlar tashkil etishi[1], davlat boshqaruvi tizimi uchun ham ulkan imkoniyat, ham jiddiy mafkuraviy sinovdir.

Eron yoshlari dunyoqarashi shakllanishida internet va ijtimoiy tarmoqlar muqobil mafkuraviy maydon vazifasini o'tamoqda. 2024 yil yakunlariga ko'ra, Eronda internet foydalanuvchilari soni 73 milliondan oshgan (aholining 79,6 foizi)[2]. Davlat tomonidan o'rnatilgan qat'iy filtrlash tizimiga qaramay, yoshlarning 80 foizdan ortig'i VPN (Virtual Private Network) xizmatlaridan foydalangan holda global axborot makoniga chiqmoqda[3]. Bu holat davlat nazoratidagi an'anaviy OAV va yoshlarning r yeaal axborot iste'moli o'rtasida "mafkuraviy uzilish" paydo bo'lishiga olib keldi. Ijtimoiy tarmoqlar nafaqat muloqot vositasi, balki yoshlarning siyosiy qadriyatlarini transformatsiya qiluvchi asosiy omilga aylandi.

Eronga nisbatan qo'llanilgan xalqaro sanksiyalar natijasida yuzaga kelgan iqtisodiy turg'unlik yoshlar o'rtasidagi ijtimoiy kayfiyatga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Xususan, 15-24 yoshdagi yoshlar orasidagi ishsizlik darajasining yuqoriligi (qariyb 22%)[4] va inflyatsiyaning yuqori sur'atlari yoshlarning kelajakka bo'lgan ishonchiga putur yetkazmoqda. Buning natijasida "inqilobiy qadriyatlar"ga sodiqlikdan ko'ra, iqtisodiy farovonlik va shaxsiy erkinliklarni ustuvor deb biluvchi "pragmatik dunyoqarash" shakllanmoqda. Bu transformatsiya jarayoni ayniqsa yirik shaharlarda yaqqol ko'zga tashlanadi.

Eron hukumati ijtimoiy barqarorlikni saqlash maqsadida yoshlar siyosatini ikki yo'nalishda olib bormoqda:

1. Mafkuraviy safarbarlik: yoshlar uyushmalari orqali u larni tizimga integratsiya qilish.

2. Raqamli suverenitet: Milliy axborot tarmog'ini (National Information Network) kuchaytirish orqali tashqi mafkuraviy ta'sirlarni cheklash[5].

Biroq, tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, yosh avlod vakillari davlat tomonidan taklif etilayotgan an'anaviy modellarni inkor etib, ko'proq global demokratik qadriyatlar va individual tanlov huquqiga asoslangan ijtimoiy normalarga moyillik bildirmoqda.

Eron Islom Respublikasida yoshlar siyosati va ijtimoiy jarayonlarni tadqiq etish natijasida quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

Birinchidan, "mafkuraviy uzilish" ya'ni Eron yoshlari o'rtasida davlatning an'anaviy qadriyatlari va globallashuv shiddati bilan kirib kelayotgan liberal qarashlar o'rtasidagi masofa kengayib bormoqda. Raqamli texnologiyalar yoshlar uchun muqobil mafkuraviy makon yaratib, ularning siyosiy ongini transformatsiya qilmoqda.

Ikkinchidan, iqtisodiy omilning ustuvorligi - sanksiyalar va iqtisodiy beqarorlik yoshlarning davlat institutlariga bo'lgan ishonchiga putur yetkazuvchi asosiy omil bo'lib qolmoqda. Ishsizlik va kelajakka nisbatan noaniqlik yoshlarning "inqilobiy mafkura" dan ko'ra "iqtisodiy pragmatizm"ga moyilligini oshirmoqda.

Yaqin Sharq, xususan Eron tajribasini inobatga olgan holda, yoshlar siyosatini takomillashtirish bo'yicha quyidagi takliflar ilgari surish mumkin:

- dialog platformalarini kengaytirish - yoshlarning siyosiy va ijtimoiy qarashlarini faqat mafkuraviy asosda emas, balki ularning norozilik kayfiyatini tizimli yo'naltiruvchi muloqot platformalarini doimiy faollashtirish zarur;

- raqamli media-savodxonlikni oshirish - yoshlarda tashqi axborot xurujlari va mafkuraviy manipulyatsiyalarga qarshi “immunitet” shakllantiruvchi media-ta’limni kuchaytirish lozim;

- ijtimoiy liftlarni faollashtirish - Eron tajribasi shuni ko’rsatadiki, yoshlarning iqtisodiy faolligi va ijtimoiy yuksalish imkoniyatlari cheklanishi siyosiy beqarorlikka zamin yaratadi. Shu bois, yosh tadbirkorlarni qo’llab-quvvatlash va kasbiy ta’limni mehnat bozoriga moslashtirish ustuvor vazifa bo’lib qolishi kerak.

- milliy qadriyatlarni yoshlar ongiga singdirishda zamonaviy kommunikatsiya usullaridan foydalanish, ularni majburiy emas, balki ixtiyoriy-qiziqarli shaklda taqdim etish maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar

[1] Statistical Centre of Iran (SCI). Iran's Demographic Trends and Youth Population Report. – Tehran, 2024.

[2] Digital 2024: Global Overview Report. DataReportal. – London, 2024.

[3] Abbasov A. Political Transformation of Youth in the Middle East: Case of Iran. // International Journal of Social Sciences. – 2023. – No. 12. – P. 45-58.

[4] World Bank. Employment in Agriculture, Industry, and Services in Iran: 2023-2024 Analysis.

YANGI O‘ZBEKISTONDA RAQAMLI HUKUMATNI TAKOMILLASHTIRISH ISTIQBOLLARI

Abdullayev Diyorbek Azadovich
O‘zMU tadqiqotchisi

Hozirgi kunda raqamlashtirish va raqamli transformatsiya barcha sohalarini qamrab olgan bo’lib, davlat va jamiyat hayotidagi eng muhim mavzulardan biriga aylandi. Ayniqsa, COVID-19 pandemiyasi davri va undan so’ng raqamli texnologiyalarning roli sezilarli darajada o’sdi, bu esa samarali raqamlashtirish siyosati va raqamli transformatsiyaning rivojlanayotgan mamlakatlar, jumladan, O‘zbekiston uchun ham muhimligini ko’rsatdi.

BMTning 2022-yilgi *E-Government Development Survey* hisobotida raqamli hukumat modeli davlat xizmatlari samaradorligini oshirish, byurokratik yukni qisqartirish, hisobdorlik va ochiqlik mexanizmlarini kuchaytirish, shuningdek fuqarolarning siyosiy ishtirokini kengaytirish orqali davlat-jamiyat o’rtasidagi ishonch kapitalini mustahkamlovchi omil sifatida baholangan. Raqamli hukumat konsepsiyasi siyosiy tizimning barqarorligi, legitimligi va konfliktlarga nisbatan chidamliligini oshirishda ham muhim rol o’ynaydi.

O‘zbekistonda davlat boshqaruvini raqamlashtirish jarayoni mustaqillikning dastlabki bosqichida boshlangan axborotlashtirish siyosatiga tayanadi. Shuningdek, 2015-yil qabul qilingan O‘RQ-395-son “Elektron hukumat to’g’risida”gi Qonun elektron davlat xizmatlari, idoralararo axborot almashinuvi, davlat organlarining axborot tizimlari faoliyati va fuqarolik muloqotining huquqiy-institutsional asoslarini yaratib, mamlakatda raqamli siyosatning konstitutsion va normativ poydevorini mustahkamladi.

2017-yilda “Yangi O‘zbekiston” siyosiy modeli joriy etilishi bilan raqamlashtirish davlat hokimiyati faoliyatining strategik transformatsiyasi sifatida e’tirof etildi. Prezident Shavkat Mirziyoyevning “Xalq davlat idoralariga emas, davlat idoralari xalqimizga xizmat qilishi kerak” degan tamoyili boshqaruvning butun ideologik konstruksiyasini yangilab, shaffoflik, hisobdorlik, korrupsiyaga qarshi kurash va inson omilini minimallashtirishga qaratilgan raqamli institutlarning rivojlanishini jadallashtirdi.

2020-yilgi PF-6079-son Farmon – “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi raqamli hukumatning texnologik, tashkiliy va huquqiy infratuzilmasini chuqur modernizatsiya qilish bosqichini boshlab berdi. Mazkur strategiyada G-Cloud hukumat buluti, Government Data

Hub, proaktiv xizmatlar, “zero-contact services”, sun’iy intellekt asosidagi boshqaruv yechimlari va idoralararo integratsiya kabi zamonaviy mexanizmlar belgilandi.

2021-2022 yillarda ochiq ma’lumotlar siyosati, jamoatchilik nazorat platformalari va mobil davlat xizmatlarining kengayishi davlat-fuqaro interaktiv muloqotining yangi modelini shakllantirib, siyosiy ishtirokning raqamli formatlarini mustahkamladi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentyabrda PF-158-sonli Farmoni bilan tasdiqlangan “O‘zbekiston – 2030” strategiyasining to‘rtinchi ustuvor yo‘nalishi raqamli hukumatni siyosiy-institutsional modernizatsiyaning markaziy o‘qi sifatida belgilab, mahalliy va markaziy darajadagi siyosiy institutlar faoliyatini to‘liq elektronlashtirish vazifalarini ilgari surdi. Farmonining ijtimoiy-siyosiy-huquqiy mazmunidan kelib chiqib, raqamli transformatsiyani alohida sektor emas, balki butun davlat boshqaruvi arxitekturasini qayta formatlaydigan tizimli siyosat sifatida talqin etishni taqozo etadi. Xususan, “O‘zbekiston – 2030” strategiyasida raqamli texnologiyalar, raqamli hukumat va “Servis davlat” konsepsiyasi taraqqiyotning besh asosiy ustuvor yo‘nalishi – inson kapitali, barqaror iqtisodiy o‘sish, ekologik xavfsizlik, qonun ustuvorligi hamda xavfsiz va tinchliksevar davlat siyosati bilan uzviy bog‘langan holda kiritilgani aynan shuni ko‘rsatadi.

Yangi O‘zbekiston sharoitida raqamli hukumatni takomillashtirish istiqbollari nafaqat texnologik modernizatsiya, balki davlat boshqaruvi samaradorligini institutsional jihatdan mustahkamlash jarayoni sifatida qaralishi zarur. Istiqbolli rivojlanish uch asosiy yo‘nalishda namoyon bo‘ladi: birinchidan, raqamli inklyuziyani kengaytirish; ikkinchidan, “servis davlat” modelini to‘liq joriy etish; uchinchidan, ma’lumotlarga asoslangan ochiq va natijaga yo‘naltirilgan boshqaruv tizimini shakllantirish. Shu bilan birga, raqamli hukumatning takomillashtirilishi Yangi O‘zbekiston siyosiy modernizatsiyasining ichki mantiqini ham ifoda etadi. Shuningdek, strategiyasining siyosiy-huquqiy mazmuni raqamli transformatsiyani faqat texnik yangilanish emas, balki davlat hokimiyati subyektlari, fuqarolik jamiyati institutlari va fuqarolarning o‘zaro munosabatlarini qayta formatlaydigan chuqur siyosiy jarayon sifatida talqin etadi. Mazkur jarayon David Iston ta’kidlagan “kirish-chiqish” (input-output) modelida fuqarolarning talab va manfaatlarini raqamli kanallar orqali tezroq qabul qilish, ularni siyosiy qarorlar va davlat dasturlari ko‘rinishida tezkor qayta ishlab, jamiyatga ochiq va hisobdor formatda yetkazish bilan tavsiflanadi.

Raqamli hukumatning istiqbollari, aslida, mamlakat siyosiy tizimida “hisobdor davlat” konsepsiyasini institutsional darajada mustahkamlashga xizmat qiladi. Chunki raqamli boshqaruv mexanizmlari orqali qaror qabul qilish jarayonining izchilligi, davlat organlarining faoliyati ustidan jamoatchilik nazoratining kengayishi, ochiq ma’lumotlar va raqamli hisobotlar amaliyoti siyosiy tizim legitimligini mustahkamlovchi asosiy omillardan biri sifatida namoyon bo‘ladi. Shu ma’noda, raqamli hukumatni rivojlantirish bo‘yicha belgilangan maqsadlar O‘zbekistonda demokratiya sifatini oshirish, fuqarolarning siyosiy ishtiroki va davlatga bo‘lgan ishonchini kuchaytirish bilan bevosita bog‘langan bo‘lib, bu jarayon siyosiy transformatsiyaning “yumshoq” va evolyutsion yo‘l bilan amalga oshirilayotganini ko‘rsatadi.

Yana bir muhim jihat shundan iboratki, raqamli hukumatning istiqbollari “Yangi O‘zbekiston – xalqchil davlat” konsepsiyasi bilan uyg‘un holda fuqaroni faqat xizmat oluvchi subyekt emas, balki davlat siyosatini hamkorlikda shakllantiruvchi faol siyosiy aktor sifatida ko‘rish zaruratini kuchaytiradi. Strategiya doirasida ko‘rilayotgan chora-tadbirlar, jumladan, raqamli platformalar orqali kollektiv fikr almashinuvi, onlayn muhokamalar, jamoatchilik eshituvi va so‘rovnomalari mexanizmlari fuqarolik jamiyati institutlarini davlat boshqaruvining ajralmas hamkori sifatida kuchaytirish imkonini bermogda. Natijada raqamli hukumat Yangi O‘zbekiston sharoitida nafaqat texnik innovatsiya, balki davlat – jamiyat munosabatlarining yangi siyosiy modeli sifatida maydonga chiqmogda.

Strategiya doirasida belgilangan raqamli transformatsiyaning eng muhim istiqbol yo‘nalishlaridan biri mamlakatni mintaqaviy “IT-HUB”ga aylantirish, IT-xizmatlar eksportini 5 milliard AQSH dollariga yetkazish va BMT Elektron hukumat rivojlanish indeksi bo‘yicha

dunyoning TOP-30 mamlakati qatoriga kirish maqsadidir¹. Bu maqsad bevosita PF-6079-sonli “Raqamli O‘zbekiston – 2030” Farmoni va raqamli hukumat siyosatining amaldagi yo‘nalishlari bilan uyg‘unlashgan bo‘lib, davlat sektorida raqamli infratuzilmani to‘liq modernizatsiya qilish, optik tolali tarmoqlar va keng polosali internet bilan 100 foiz qamrovga erishish hamda barcha aholi punktlarini yuqori tezlikdagi internet bilan ta‘minlash orqali elektron xizmatlarning hududlar kesimidagi asimetriyasini kamaytirishni nazarda tutadi. Bunda raqamli hukumat endilikda faqat “onlayn xizmatlar to‘plami” emas, balki iqtisodiyotning raqamli sektori, eksportga yo‘naltirilgan IT-klasterlar, startap ekotizim va xalqaro raqamli kompaniyalar uchun ochiq “Raqamli texnologiyalar xalqaro markazi” bilan birgalikda kompleks siyosiy-iqtisodiy platforma sifatida shakllanib bormoqda¹.

“Raqamli hukumatni takomillashtirish istiqbollari”ning ikkinchi muhim blokini davlat xizmatlarini ko‘rsatish tizimini to‘liq raqamlashtirish orqali “Servis davlat” modeliga o‘tish tashkil etadi. “O‘zbekiston – 2030” strategiyasida 77-maqsad raqamli xizmatlar ulushini 100 foizga yetkazish, barcha davlat xizmatlarini elektron formatda ko‘rsatish, ularning kamida yarmiga faqat Yagona interaktiv davlat xizmatlari portali orqali murojaat qilish tartibini joriy etish vazifasini qo‘yadi. Shu bilan birga, kompozit va proaktiv xizmatlar sonini ko‘paytirish, kamida 300 xil xizmatni xususiy sektor subyektlari orqali taqdim etish, litsenziya va ruxsat berish tartib-taomillarini sezilarli qisqartirish ko‘zda tutilgan¹. Bu siyosiy-huquqiy yo‘nalish amalda “byurokratik davlat”dan “servis davlat”ga o‘tishning raqamli mexanizmi bo‘lib, fuqarolarning davlat idoralari bilan to‘g‘ridan-to‘g‘ri muloqotini minimallashtirib, ularning vaqt va transaktsion xarajatlarini kamaytirishga, korrupsiya risklarini pasaytirishga, shu bilan birga davlat boshqaruvining legitimligini mustahkamlashga xizmat qiladi. Raqamli xizmatlarning “3 qadam”, “foydalanuvchi uchun moslashtirilgan”, “barchasi bitta mobil ilovada” tamoyillari asosida standartlashtirilishi esa OECD raqamli hukumat siyosatining foydalanuvchiga yo‘naltirilganlik va “data-driven public sector” prinsiplari bilan uyg‘un bo‘lib, Yangi O‘zbekiston modelining global standartlarga integratsiyalashuvini kuchaytiradi.

Raqamli hukumatni takomillashtirish istiqbollarning navbatdagi fundamental yo‘nalishi – bu davlat boshqaruvi tizimida **institutsional uyg‘unlik va platformaviy boshqaruv** tamoyillarini shakllantirishdir. “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi davlat sektorini raqamli o‘zgartirishda “bitta ekotizim” yondashuvini davlat siyosatining ustuvor tamoyili sifatida belgilaydi. Bu yondashuvga ko‘ra, davlat xizmatlari, ma‘lumotlar almashinuvi, idoralararo integratsiya va boshqaruv qarorlarini ishlab chiqish jarayonlari bir-biri bilan to‘liq bog‘langan, o‘zaro mos va sinxron ishlaydigan yagona raqamli boshqaruv arxitekturasiga asoslanishi lozim. Mazkur tamoyil Castells ta‘riflagan “tarmoqlashgan davlat modeli”ning O‘zbekiston sharoitiga mos, yanada amaliy ko‘rinishidir.

Yangi O‘zbekiston sharoitida raqamli hukumatning yana bir muhim istiqboli – bu **GovTech ekotizimini shakllantirish** va davlat boshqaruvini innovatsion texnologik yechimlar bilan integratsiyalashdir. GovTech – bu faqat texnologik loyiha emas, balki davlat boshqaruvining yangi falsafasi bo‘lib, unda davlat xizmatlari, boshqaruv jarayonlari va siyosiy ishtirok sun‘iy intellekt, big data, raqamli identifikatsiya, bulut texnologiyalari va avtomatlashtirilgan analitik platformalar orqali amalga oshiriladi. BMTning E-Government Survey hisobotlarida qayd etilishicha, raqamli hukumatning yangi bosqichi aynan GovTech yechimlarining davlat sektoriga chuqur singdirilishi bilan belgilanmoqda.

O‘zbekiston uchun bunday model bir necha strategik ustunliklarni beradi:

1. **Davlat funksiyalarining avtomatlashtirilishi** — xizmatlar tezlashadi, inson omilidan keladigan xatolar kamayadi, korrupsion risklar qisqaradi.
2. **Samaradorlikning o‘lchanishi** — ma‘lumotlar asosida qaror qabul qilish, idoralar faoliyatini natijadorlik indikatorlari bo‘yicha baholash imkoniyati oshadi.
3. **Fuqarolar bilan muloqotning yangi formati** — real vaqt rejimida raqamli dialog, muammolarga tezkor javob, ochiq axborot oqimi shakllanadi.

4. **Jamoatchilik ishtirokining kuchayishi** — ONLAYN monitoring, reytinglar, “xalq bahosi”, ochiq budget, ochiq ma’lumotlar siyosati fuqarolarning siyosiy faolligini oshiradi.

Xulosa qilib aytganda, raqamli hukumatni takomillashtirish istiqbollari siyosiy modernizatsiya jarayoni bilan ham bevosita bog’liqdir. Yangi O’zbekiston siyosiy tizimida ustuvor bo’lgan “hisobdor davlat”, “samarali boshqaruv”, “fuqaroga yo’naltirilgan xizmatlar”, “ochiq hukumat” tamoyillarining amalda ro’yobga chiqishi aynan raqamli boshqaruv mexanizmsiz tasavvur etib bo’lmaydi. Davlat hokimiyati organlarining legitimligi, siyosiy jarayonlarda fuqarolik ishtiroki, davlat–jamiyat o’rtasidagi ishonchning mustahkamlanishi kabi indikatorlar zamonaviy sharoitda raqamli hukumatning sifatiga bevosita bog’liq bo’lib bormoqda.

Foydalanilga adabiyotlar

1. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi PF-158-sonli “O’zbekiston – 2030” strategiyasi” to’g’risidagi farmoni// manba: <https://lex.uz/ru/docs/-6600413>

2. [O’zbekiston Respublikasi](https://dugov.uz/uz/?utm_source) Raqamli hukumat portali// https://dugov.uz/uz/?utm_source

GLOBAL JARAYONLAR SHAROITIDA ICHKI ISHLAR ORGANLARINING FAOLIYATIDA MA’NAVIY-MA’RIFIY ISHLARNING SAMARADORLIGINI OSHIRISH ZARURATI

Inomov Avazbek Soyibjonovich

Buxoro davlat universiteti tadqiqotchisi

Hozirgi globallashuv sharoitida jamiyat hayotining barcha jabhalarida keskin o’zgarishlar yuz bermoqda. Ayniqsa, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi, mafkuraviy kurashlarning kuchayishi va turli tahdidlarning yuzaga kelishi huquqni muhofaza qiluvchi organlar zimmasiga yanada katta mas’uliyat yuklamoqda. Shu nuqtai nazardan, ichki ishlar organlari faoliyatining samaradorligi nafaqat tashkiliy va texnik omillarga, balki xodimlarning ma’naviy-axloqiy yetukligi va ijtimoiy mas’uliyatiga ham bevosita bog’liqdir.

Ichki ishlar organlarining faoliyatida ma’naviy-ma’rifiy ishlar xodimlarning professional intizomi, axloqiy salohiyati va psixologik barqarorligini shakllantirishda, shuningdek, jinoyatchilikni oldini olish va jamoatchilik bilan ishonchli hamkorlikni yo’lga qo’yishda muhim omil sifatida namoyon bo’ladi. Zamonaviy global jarayonlar, axborot maydonidagi tezkor o’zgarishlar va mafkuraviy tahdidlar fonida huquqni muhofaza qiluvchi tizimning samaradorligi nafaqat texnik va tashkiliy choralar, balki xodimlarning ma’naviy immuniteti va ijtimoiy axloqiy qadriyatlar bilan uyg’unlashgan faoliyatiga ham bog’liq ekanligi ilmiy asosda ta’kidlanmoqda.

Mamlakatimizda aholining tinch va osoyishta hayot kechirishini ta’minlash, jinoyatchilik va huquqbuzarliklarga qarshi kurashish, jamoat tartibi va xavfsizligini saqlash masalalari Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev tomonidan olib borilayotgan davlat siyosatida eng muhim va ustuvor yo’nalishi sifatida alohida o’rin egallaydi. Zero, mazkur masala bugungi kunda yurtimizda barcha ijtimoiy-iqtisodiy islohotlarning muvaffaqiyatli amalga oshirilishida hamda mamlakatimizni modernizatsiya qilish va yangilashda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shu sababli davlatimiz rahbari tomonidan ichki ishlar organlari tizimini tubdan isloh qilish, uning faoliyati samaradorligini zamonaviy bosqichga ko’tarishdek g’oyat muhim vazifa sifatida alohida e’tibor qaratilayotgan bejiz emas, albatta.

Bu haqda Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev: “xalqimiz Yaratgandan, avvalo, tinchlik-xotirjamlikni so’raydi. Shundan so’ng, o’z uyim, boshpanam bo’lsa, oilam, bola-chaqam bilan sog’salomat yashasam, deydi. Biz xalqimizning ana shunday orzu-niyatlarini ro’yobga

chiqarish uchun ikkita masalaga, ya'ni ichki ishlar va sog'liqni saqlash tizimini isloh qilishga katta e'tibor qaratayapmiz"¹, - deya ta'kidlagani bejiz emas.

Mamlakatimizda o'tgan davr mobaynida ichki ishlar tizimi tubdan isloh qilindi. El-yurtimizning ishonchi va mehrini qozongan, tom ma'nodagi xalqparvar ichki ishlar tizimini yaratish bo'yicha keng ko'lamli islohotlar muvaffaqiyatli amalga oshirilmoqda. Ma'naviy-mafkuraviy ishlar mamlakatimizda doimo ustuvor vazifalardan biri hisoblangan. Jamiyatimizda mafkurani xarakatlantiruvchi asosiy kuch ma'naviyat bo'lib, uni yuksaltirishga xizmat qilish barchaning burchi ekanligini anglash lozim. Xususan, davlatimiz rahbari Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi, O'zbekiston yoshlarining birinchi forumi hamda Xavfsizlik kengashining kengaytirilgan yig'ilishida ma'naviyat yo'nalishidagi dolzarb vazifalarini belgilab berilgan edi.

Shuningdek, Prezident Shavkat Mirziyoyev raisligida 2021 yil 19 yanvar kuni ma'naviy-ma'rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish, bu borada davlat va jamoat tashkilotlarining hamkorligini kuchaytirish masalalari bo'yicha videoselektor yig'ilishi o'tkazilgan edi. Mazkur yig'ilishda davlatimiz rahbari Shavkat Mirziyoyev mamlakatimiz mafkurasining asosiy g'oyasini ta'kidlab o'tdi: "Biz yaratayotgan yangi O'zbekistonning mafkurasini ezgulik, odamiylik, gumanizm g'oyasi bo'ladi. Biz mafkura deganda, avvalo, fikr tarbiyasini, milliy va umuminsoniy qadriyatlar tarbiyasini tushunamiz. Ular xalqimizning necha ming yillik hayotiy tushuncha va qadriyatlariga asoslangan"¹, - deya ta'kidlab o'tgani bejiz emas. Zero, bugungi kunda dunyoda keskin kurash va raqobat hukm surib, manfaatlar to'qnashuvi tobora kuchayib bormoqda.

Bugungi globallashuv shiddati g'oyalar aniq va sog'lom, yetuk va insonparvar, e'tiqodi butun, bugungi o'ta tezkor zamonda har qanday yot g'oyalarga qarshi kurashuvchan mafkuraviy immuniteti mustahkam bo'lgan ichki ishlar organlarini xodimlarini tayyorlash dolzarb vazifadir. Bu haqda, Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganidek, "O'zbekistondagi har bir fuqaro, qaysi lavozimda ishlashidan qat'i nazar, avvalo tarbiyachi ekani, farzandlarimiz taqdiri uchun har birimiz mas'ul ekanligimizni anglash tobora kuchaytirilmoqda. Bu masala zamonning o'tkir talabiga aylangan dolzarb muammo sifatida kun tartibiga qo'yilmoqda"¹. Zero, o'zbek xalqi buyuk o'tmish va shonli tarixga, yuksak madaniyat va ma'naviyatga, dunyo e'tirofga sazovar bo'lgan buyuk ajdodlarga voris xalqdir. Har bir fuqaroning tarbiyachi yekanligini ye'tirof yetish, xoh u o'zi xohlagan kasbda bo'lishidan qat'i nazar, tarbiya va ta'lim faqat oila yoki maktab bilan chegaralanib qolmasdan, umuminsoniy mas'uliyat yekanligini anglash muhim ahamiyatga yega. Jamiyat mas'uliyat, hurmat, vatanparvarlik kabi qadriyatlarni singdirish orqali bolalarga boy o'zlik tuyg'usini va hayot tarzini taqdim etadi. Jamiyatdagi har bir kishi – rahbarlar, mutaxassislar, o'qituvchilar va ota-onalar ma'lum darajada tarbiyachilik vazifasini bajarayotgan bo'lsa, demak, yaxshiroq, dono va ilg'or millatni shakllantirishda har kimning hissasi bor. O'zbek xalqi o'zining tarixini, ma'naviy qadriyatlari va milliy an'analarini yosh avlod ongiga singdirish, ularni adolat, halollik, el-yurtga sadoqat, mardlik, millat sha'nini va g'ururini himoya qilishdek olijanob fazilat sohibi sifatida Vatanning kelajagi va istiqboli uchun daxldorlik hissi bilan yashashni o'ziga sharaflı burch sifatida vijdonan his etib yashaydi. Tarbiya insonning jamiyatda yashashi uchun zarur bo'lgan ijobiy fazilatlarini namoyon etuvchi beqiyos kuchdir. Aynan, tarbiya tufayli insonda go'zal odob-axloq fazilatları shakllanib, insonni jamiyatdagi mavqiyeni belgilab beradi. Eng qadimgi va abadiy qadriyat sifatida tarbiya insonning qalb bezagi hisoblanadi. Shu bois, jamiyat hayotda tarbiyaga bo'lgan munosabat nihoyatda mas'uliyat bilan yondashishni taqozo etadi¹. Zero, tomirida milliy g'urur, Vatan ishqı jo'sh urgan oriyatli ma'naviy jasoratga ega odamgina buyuk ishlarga qodir bo'ladi.

Muxtasar qilib aytganda, global jarayonlar sharoitida ichki ishlar organlari faoliyatida ma'naviy-ma'rifiy ishlarning samaradorligini oshirish muhim strategik ahamiyatga ega. Ushbu faoliyat xodimlarning kasbiy tayyorgarligi bilan bir qatorda ularning ma'naviy barkamolligi, ijtimoiy mas'uliyati va vatanparvarlik ruhini shakllantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Шавкат Мирзиёев турли унвонлар, орден ва медалларни ўз эгаларига топширди // Халқ сўзи. – 2017. – 7 дек.
2. Шавкат Мирзиёев: Жамият ҳаётининг танаси иқтисодиёт бўлса, унинг жони ва руҳи маънавиятдир. https://uza.uz/uz/posts/shavkat-mirziyoev-jamiyat-hayotining-tanasi-iqtisodiyot-bolsa-uning-zhoni-va-ruhi-manaviyatdir_235451
3. Ҳаракатлар стратегияси асосида жадал тараққиёт ва янгилашни сари: Рисола / М.Бекмуродов, Қ.Қуронбоев, Л.Тангриев. – Т., 2017. – Б. 27.
4. Мусаев М. Джумаев А. Тарбия масъулияти. Ўзбекистон Республикаси Ички Ишлар Вазирлиги бирлашган таҳририяти. Т.: Постда. 2021йил. 6 май № 18(4504) сон.
5. Xoliqov L.M. YANGI O'ZBEKISTONNING IJTIMOY DAVLAT SIFATIDAGI MAQOMINI OSHIRISHDA MA'NAVIY-AXLOQIY TARBIYANING O'RNI //Zamonaviy ta'lim va ma'naviy-axloqiy tarbiyaning dolzarb masalalari: muammolar, yechimlar". Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyasi tezislari to'plami.[Toshkent davlat pedagogika universiteti. Mas'ul muharrirlar MA Sobirova, Ya. B. Kadirova] Toshkent: 2024, 699 bet. – 2024. – B. 624.
6. Xoliqov L.M. YOSHLAR DUNYOQARASHIDA TOLERANTLIKNI SHAKLLANTIRISHNING IJTIMOY-FALSAFIY AHAMIYATI // TOSHKENT – 2021. – B. 13.

IJTIMOY HIMOYA SOHASIDAGI RAHBAR KADRLARNING SIYOSIY KOMPETENSIYALARINI BAHOLASHNING AMALDAGI USULLARI

N.Shukurov

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Ijtimoiy himoya milliy agentligi mas'ul xodimi, O'zbekiston Milliy universiteti mustaqil tadqiqotchisi

O'zbekiston Respublikasida ma'muriy islohotlar va ijtimoiy siyosatning yangi bosqichiga o'tilishi davlat xizmatidagi rahbar kadrlarni baholash tizimini mutlaqo amaliy va natijadorlikka asoslangan mezonlar bilan qayta ko'rib chiqishni taqozo etdi. Uzoq yillar davomida mamlakatimiz ijtimoiy himoya tizimi bir qator turli idoralar o'rtasida tarqoq holda faoliyat yuritib kelgani sababli, bu sohadagi rahbar kadrlarni yagona, obyektiv va siyosiy layoqatini o'lchovchi baholash mexanizmi mavjud emas edi. An'anaviy baholash usullari asosan xodimning tizimga "sodiqligi", xizmat stajining ko'pligi hamda qog'ozdagi byurokratik topshiriqlarni qay darajada bajarganiga tayangan.

Davlat fuqarolik xizmati va kadrlar siyosatiga oid milliy tadqiqotlarda ta'kidlanishicha, zamonaviy rahbar faoliyati xalqqa xizmat qilish va ehtiyojmand fuqarolar oldidagi javobgarlik prinsipi asosida qurilishi shart[1]. Ammo faqat yuqoridan pastga yo'naltirilgan, qat'iy iyerarxiyaga asoslangan eski baholash usullari rahbarning xalq bilan ochiq muloqot qila olishini, ijtimoiy inqirozlar sharoitida mustaqil siyosiy qaror qabul qilish qobiliyatini o'lchab bera olmagan. Oqibatda, xizmat vazifasiga sovuqqonlik, nepotizm (*tanish-bilishchilik*) va fuqarolar muammosini hal qilishdan ko'ra, rahbariyatga "chiroyli hisobot" tayyorlashni afzal ko'ruvchi qatlam saqlanib qolish xavfi yuzaga kelgan.

Boshqaruv samaradorligini tahlil qiluvchi ilmiy izlanishlarda meritokratiya (iqtidor va munosiblik) tamoyilining ishlamasligi davlat apparatining institutsional jihatdan qotib qolishiga olib kelishi doimiy ravishda e'tirof etiladi[2].

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 19-iyundagi PF-95-son Farmoni ijtimoiy himoya tizimi rahbarlarini baholashning fundamental konseptual mezonlarini qonuniylashtirdi[3]. Mazkur hujjatda strategik ustuvor yo'nalish sifatida ilgari surilgan "davlat fuqarolik xizmatida inklyuzivlik" va "boshqaruvning aholiga yaqinligi" prinsiplari rahbar kadrlarning haqiqiy siyosiy kompetensiyasini o'lchovchi eng obyektiv indikatorlarga aylandi.

Ijtimoiy himoya kabi o'ta nozik, bevosita inson taqdiri va jamiyatning davlatga bo'lgan ishonchi, legitimligi hal qilinadigan sohada rahbarlarni faqat qog'ozdagi testlar yoki ish stajiga

qarab baholash o'zini amalda oqlamaydi. Aholi bilan bevosita ishlaydigan tuman (shahar) "Inson" markazlari rahbarlari ziddiyatli vaziyatlarda yuqoridan tushuvchi yo'riqnomaga qarab emas, balki ijtimoiy tanglikni yumshatuvchi "vositachi" sifatida harakat qilishi talab etiladi. Eski attestatsiya usullari esa xodimning bu kabi psixologik va xulq-atvorga oid layoqatlarini ko'ra olmaydigan samarasiz vositaga aylanib qoldi.

Aynan shu amaliy inqiroz fonida, Ijtimoiy himoya milliy agentligi tashkil etilgandan so'ng rahbar kadrlarni baholashning qolipga tushib qolgan andozalaridan voz kechildi. Amaliyotga rahbarning faqat ma'muriy bilimini emas, balki uning siyosiy-psixologik portretini, jamoa hamda mahalliy hokimiyat organlari bilan gorizontaal muloqot qila olish salohiyatini o'lchovchi yangi tizim joriy etila boshlandi.

Buning aniq amaliy isboti sifatida, Agentlik tizimidagi rahbar kadrlar faoliyatini va zaxira kadrlarini baholashda klassik "staj" mezonidan mutlaqo voz kechilib, aniq o'lchanadigan va *shaxsiy, ijtimoiy va kasbiy* kabi 3 ta yirik guruhga bo'lingan 8 ta zamonaviy kompetensiya modeli joriy qilinganligini ko'rsatish mumkin[4]. Ushbu yangi baholash mezonlarida rahbarning qonunlarni qanchalik yod bilishidan tashqari uning "ijtimoiy intellekti", "kommunikativligi" va "murakkab vaziyatlarga tez moslashuvchanligi" asosiy boshqaruv indikatorlari sifatida belgilandi. Bu kabi ko'rinmas, ammo strategik muhim bo'lgan salohiyatlarni o'lchash an'anaviy qog'ozbozlik bilan emas, balki bevosita sotsiologik tadqiqotlar va real jamoatchilik fikrini o'rganish kabi yangicha yondashuvlarni talab etadi.

Shu nuqtai nazardan, ijtimoiy himoya kabi inson omili va jamoatchilik fikri hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lgan tizimda rahbarning real siyosiy qiyofasi faqatgina "tepadan" beriladigan baho bilan emas, balki "360-darajali baholash" usuli orqali o'lchanishi amaliy ahamiyat kasb etadi. Ushbu ko'p o'lchovli usul rahbarning jamoadagi axloqiy-psixologik iqlimni boshqarishi, mahalliy hokimiyat organlari bilan gorizontaal hamkorligi hamda ehtiyojmand aholi bilan muloqot darajasini ochiq ko'rsatib beruvchi strategik indikator vazifasini bajaradi.

Ijtimoiy himoya milliy agentligi tizimida so'nggi davrda o'tkazilgan sotsiologik tadqiqotlar va yopiq so'rovnoma tahlili mazkur institutning amaliyotga qanchalik jiddiy kirib kelayotganini tasdiqlaydi. Xususan, Muallif tomonidan Agentlik markaziy apparatida barcha xodimlar ishtirokida to'liq anonim tarzda o'tkazilgan maxsus sotsiologik so'rovnoma davlat idorasidagi haqiqiy boshqaruv iqlimini o'rnatishga qaratilgan[5].

So'rovnoma o'z ichiga 60 dan ortiq indikatorni (1 dan 5 gacha bo'lgan baholash shkalasida) qamrab olgan bo'lib, unda an'anaviy ma'muriy savollardan tashqari mutlaqo yangi – siyosiy-kommunikativ mezonlar kiritilgan.

Masalan, xodimlarning "rahbariyatga salbiy ma'lumotlarni erkin yetkaza olish imkoniyati", "tarkibiy bo'linmalar o'rtasidagi gorizontaal hamkorlik darajasi" hamda "qaror qabul qilish jarayonidagi ochiqlik" kabi parametrlar o'lchangan. Agar idorada rahbariyatga salbiy ma'lumotlarni yetkazishda qo'rquv yoki to'siq mavjudligi ma'lum bo'lsa, bu o'sha rahbarning inqirozlarni yashirishga moyilligidan va siyosiy layoqatsizligidan dalolat beradi.

Sotsiologik baholashning yanada chuqurlashtirilgan va strategik jihatdan muhim amaliyoti bevosita quyi bo'g'in – tuman va shahar "Inson" ijtimoiy xizmatlar markazlari direktorlari o'rtasida o'tkazilgan tadqiqotlarda namoyon bo'ldi[6].

"Inson" markazi direktori hududda davlat ijtimoiy siyosatining yuzini ifodalovchi asosiy siyosiy menejer hisoblanadi. Ular o'rtasida o'tkazilgan so'rovnoma maqsadli ravishda uchta yirik blokka bo'lingan bo'lib, rahbarlarning shaxsiy qadriyatlari, vertikal tobelik darajasi va institutsional hamkorlik salohiyatini o'lchashga yo'naltirilgan.

"Inson" markazlari rahbarlarining siyosiy va boshqaruv kompetensiyalarini sotsiologik o'rganish parametrlari[7]

Kompetensiya yo'nalishi	O'rganilayotgan amaliy indikatorlar (So'rovnoma savollari)	Siyosiy-institutsional ahamiyati

Shaxsiy-psixologik portret va qadriyatlar	– Oilaviy turmush va ish faoliyatining o‘zaro uyg‘unligi; – Shaxsiy va kasbiy rivojlanish uchun o‘qilgan adabiyotlar tahlili.	Rahbarning axloqiy barqarorligini, intellektual salohiyatini hamda ijtimoiy xizmatdagi “insonparvarlik” qadriyatlarini shakllantirishini o‘lchash.
Vertikal tobelik darajasi	– Qaror qabul qilishda mustaqillik darajasi; – Yuqori turuvchi boshqarma ta’siridan qanchalik erkin ekanligi.	Xodimning mustaqil siyosiy qaror qabul qiluvchi boshqaruvga o‘tish dinamikasini aniqlash. Mustaqilligi past rahbar ehtimoliy inqirozlarni hal eta olmaydi.
Gorizantal institutsional kommunikatsiya	– Hokimiyat, IIB, moliya, sog‘liqni saqlash va mahalla institutlari bilan muloqot darajasi; – Qaysi idoralar bilan ishlashda doimiy e’tirozlar (muammolar) kelib chiqayotganligi.	Hududdagi tarmoqli boshqaruvda rahbarning vositachilik layoqatini va turli idoralararo manfaatlarni konsensusga keltirish qobiliyatini baholash.

Jadval ma’lumotlari va so’rovnoma tahlili shuni isbotlaydiki, joylardagi rahbarning faoliyati yopiq idoraviy yo’nalishda olib borilmaydi. Sotsiologik o’rganishlar natijasida olingan ma’lumotlar kadrlar xizmati uchun aniq “ogohlantiruvchi signal” vazifasini bajaradi. Aytaylik, qaysidir tuman “Inson” markazi direktori o’z faoliyatida “faqat boshqarmaning aytganini qilishini” va “hokimiyat yoki sog‘liqni saqlash tizimi bilan ishlashda doimiy nizo borligini” qayd etsa, ushbu kadrdagi strategik boshqaruv va siyosiy empatiya bo’shliqlari darhol ko’zga tashlanadi.

Natijada, ushbu ma’lumotlar asosida maqsadli malaka oshirish yoki rahbarlarni ehtiyojga qarab rotatsiya qilish kabi ta’sirchan boshqaruv qarorlari qabul qilinadi. Bunday uslub idorada faqat raqamlarga asoslangan “Gudxart qonuni” tuzog’idan qutulish va kadrlarning real insoniy fazilatlarini boshqaruv resursiga aylantirish imkonini beradi.

So’rovnoma ma’lumotlarining tahlili shuni ko’rsatadiki, “Inson” markazlari rahbarlarining faoliyat samaradorligiga ta’sir etuvchi eng jiddiy institutsional to’siqlardan biri – bu gorizantal boshqaruvdagi nomutanosibliklar hamda hududiy organlar ya’ni hokimliklar tomonidan bevosita sohaga oid bo’lmagan qo’shimcha topshiriqlarning yuklatilishidir. Tadqiqot davomida respondentlarning aksariyati ish samaradorligiga xalaqit berayotgan asosiy omillar sifatida haddan tashqari ko’p majlisbozlik va onlayn (Zoom) yig’ilishlarni, mahalliy hokimiyat idoralarining asossiz aralashuvini hamda idoralararo (xususan, sog‘liqni saqlash, moliya va bandlik tizimlari bilan) raqamli integratsiyaning to’liq ta’minlanmaganligini e’tirof etgan.

Siyosiy menejment nuqtai nazaridan, bu holat rahbarlardan tarmoqli boshqaruv muhitida turli idoralar o’rtasida yuzaga keladigan ziddiyatlarni yumshata oluvchi mohir “diplomat” va “vositachi” bo’lishni keskin talab etmoqda.

Rahbarlarning inqirozli va nizoli vaziyatlardagi xatti-harakatlari tahlil qilinganda, ularning katta qismi fuqarolar bilan kelib chiqadigan muammolarni “ochiq muloqot” o’rnatish, e’tirozlarning “tub ildizini o’rganish” va “joyiga chiqqan holda (*sayyor*) hal etish” kabi konstruktiv usullar orqali yechishga harakat qilishi ma’lum bo’ldi.

Bu ko’rsatkich tizimda byurokratik to’siqlarni chetlab o’tishga intiluvchi, aholi dardi va ijtimoiy ehtiyojlari bilan yashovchi, empatiyaga boy yangi menejerlar qatlami

shakllanayotganidan dalolat beradi. Biroq, joylarda malakali kadrlarning yetishmasligi hamda raqamli platformalardagi texnik uzilishlar aholi o'rtasida haqli e'tirozlarni keltirib chiqarayotgani, bu esa menejerlarning bevosita xalq oldida obro'sizlanishiga va tizimning siyosiy legitimligiga zarba berayotgani aniqlandi. Demak, rahbarning siyosiy layoqati axborot texnologiyalari va raqamli platformalarning qanchalik uzluksiz ishlashiga ham bevosita bog'liqdir.

Tadqiqotning e'tiborga molik yana bir muhim jihati – rahbarlarning shaxsiy qadriyatlari va intellektual portretini o'rganishga qaratilgan blokdir. So'rovnoma natijalariga ko'ra, direktorlarning mutlaq ko'pchiligi o'zlarining hayotiy ustuvorligi sifatida "oil" va "ish"ni eng yuqori o'ringa qo'ygan. Shuningdek, ularning shaxsiy va kasbiy rivojlanish maqsadida mutolaa qilayotgan adabiyotlari qatorida zamonaviy menejment, liderlikni shakllantirish hamda ma'naviy-axloqiy yo'nalishdagi asarlar ustunlik qilishi tizim rahbarlarida sog'lom kognitiv poydevor shakllanayotganini ko'rsatadi.

Sotsiologik so'rovnoma va ko'p o'lchovli tahlillar rahbarning barqaror, kundalik boshqaruv muhitidagi kommunikativ qiyofasini xolis ochib berishda juda samarali vosita hisoblanadi. Biroq davlat xizmatining haqiqiy siyosiy-institutsional sinovi mutlaq noaniqlik va ijtimoiy tanglik sharoitida – masalan, mahallalarda to'satdan yuzaga keladigan noroziliklar, favqulodda vaziyatlar yoki ehtiyojmand qatlamlar bilan ochiq ziddiyatlar vaqtida namoyon bo'ladi. Tinch va barqaror holatda so'rovnomalardan yuqori ball olgan rahbarning, ommaviy axborot vositalarining keskin bosimi yoki axborot xurujlari sharoitida o'zini yo'qotib qo'yishi va noto'g'ri siyosiy qarorlar qabul qilishi amaliyotda ko'p kuzatiladigan holatdir.

Aynan shu bo'shliqni to'ldirish hamda kadrlar siyosatini chuqur tahliliy-prognozlash bosqichiga olib chiqish maqsadida, Ijtimoiy himoya milliy agentligida ilg'or HR-texnologiyalardan biri – psixologik profillash va Assessment-markazlar (inqirozlarni modellashtirish) mexanizmi amaliyotga joriy etilmoqda.

Tizimdagi rahbar-xodimlarning psixologik portretini shakllantirish bo'yicha maxsus ishlab chiqilgan loyihalar bunga yaqqol misoldir. Agentlikning Inson resurslarini rivojlantirish va boshqarish bo'limining amaliy harakatlar rejasiga asosan, dastlabki bosqichda 213 nafar Markaziy apparat xodimlari hamda 15 nafar tizim tashkilotlari rahbarlarining psixologik portretini yaratish va xulq-atvorini o'rganish jarayoni boshlangan[8].

Ushbu psixologik testlar va profillash amaliyoti strategik boshqaruv ahamiyatiga ega bo'lgan jarayondir. Asosiy maqsad – rahbar kadrlarning psixologik barqarorligini, stressga chidamliligini, aholi bilan muloqotdagi asabiy zo'riqishlarga tayyorgarligini hamda tezkor qaror qabul qilish layoqatini ya'ni kognitiv reaksiyasini aniq o'lchashdan iborat. Ijtimoiy soha rahbarlari har kuni og'ir taqdirli insonlar, nogironligi bo'lgan shaxslar va himoyaga o'ta muhtoj qatlamlar bilan ishlagani sababli, ularda "kasbiy yonish" va emotsional toliqish juda tez yuz beradi. Psixologik profillash xodimdagi ushbu latent xavfni barvaqt aniqlash hamda unga psixologik yordam ko'rsatish yoki zarur bo'lganda uning ruhiy holatiga mos bo'lgan boshqa vazifaga gorizontal muvofiqlashtirish imkonini beradi.

Boshqaruv salohiyatini o'lchashning navbatdagi murakkab bosqichi bo'lgan Assessment-markazlar (*Assessment centers*) esa rahbarning psixologik tayyorgarligini bevosita sun'iy modellashtirilgan inqirozli vaziyatlarda sinovdan o'tkazadi. Siyosiy texnologiyalar amaliyotida bu usul real voqelikka maksimal darajada yaqinlashtirilgan o'ziga xos "institutsional laboratoriya" sifatida ishlaydi. Masalan, hududiy "Inson" markazi rahbarligiga nomzod bo'lgan kadrda o'ta ziddiyatli senariy, deylik, ijtimoiy yordam pullari kechikishi ortidan mahallada yuzaga kelgan ommaviy e'tiroz holati keysi beriladi.

Bunday vaziyatda rahbarning xatti-harakati uchta asosiy mezon bo'yicha baholanadi:

Birinchidan, rasional fikrlash va inqirozni boshqarish – bosim ostida his-tuyg'ularga yoki byurokratik vahimaga berilmay, huquqiy va ijtimoiy adolatli qaror qabul qila olishi;

Ikkinchidan, mediatsiya qobiliyati – norozi guruhlar bilan ochiq muloqotga kirishib, ziddiyatni kuch ishlatmasdan, o'zaro konstruktiv muzokaralar orqali darhol yumshata olishi;

Uchinchidan, institutsional mustaqillik – javobgarlikni zudlik bilan yuqori turuvchi idoralarga hokimlik yoki Agentlik markaziy apparatiga yuklamasdan, muammoni o'z vakolati doirasida hal etish bo'yicha dadil siyosiy iroda ko'rsatishi.

Agentlik tizimiga bunday modellastirilgan sinovlarning tatbiq etilishi davlat apparatiga tasodifiy, faqat qulay sharoitdagina ishlay oladigan va xalqdan uzoqlashgan "kabinet byurokratlar"ning kirib qolishiga institutsional to'siq qo'yadi. Aksincha, bu amaliyot eng og'ir ijtimoiy-siyosiy to'qnashuvlarda ham davlat legitimligini tushirib yubormaydigan, jamiyat jipsligi va ishonchini saqlab qola oluvchi xalqchil ijtimoiy menejerlarini saralab olishning eng ishonchli mexanizmi sifatida xizmat qiladi.

Sotsiologik tadqiqotlar hamda Assesment-markazlar qanchalik ilg'or bo'lmasin, mazkur jarayonlarning barchasida muayyan darajada "inson omili" va baholovchining subyektiv ta'siri saqlanib qoladi. Zamonaviy kadrlar siyosati va boshqaruv texnologiyalari ushbu subyektivlikni to'liq bartaraf etishning mutlaqo yangi, innovatsion bosqichini – raqamli platformalar va sun'iy intellekt (AI) vositasida xolisona siyosiy profillash amaliyotini taklif etmoqda.

Bu mexanizm rahbar kadrlarni faqatgina davriy attestatsiyalar yoki vaqti-vaqti bilan o'tkaziladigan so'rovnomalar orqali emas, balki ularning kundalik boshqaruv faoliyatida qoldiradigan "raqamli izlari" (*digital footprint*) asosida uzluksiz, avtomatik va inson omilisiz baholashni anglatadi.

Ushbu eng so'nggi texnologik yondashuvni Ijtimoiy himoya milliy agentligi faoliyati va "Inson" ijtimoiy xizmatlar markazlari misolida tahlil qilsak, uning ulkan amaliy salohiyati namoyon bo'ladi.

O'zbekistonda joriy etilgan "Ijtimoiy himoya yagona reyestri" axborot tizimi dastlab faqat ehtiyojmand oilalarni aniqlash va ularga yordam pullarini tayinlashni avtomatlashtirish maqsadida yaratilgan edi. Biroq bugungi kunda ushbu ulkan ma'lumotlar bazasi (Big Data) bevosita rahbarlarning o'zini baholash uchun misli ko'rilmagan intellektual platformaga aylanib bormoqda[10].

Masalan, tuman "Inson" markazi direktorining faoliyat samaradorligi tizimdagi raqamli algoritmlar orqali o'lchanishi amaliyotga joriy etilmoqda. Sun'iy intellekt xodimning muhtoj oilalar bo'yicha qabul qilgan qarorlarining qanchalik tez va obyektivligini, yordam ko'rsatishdagi byurokratik kechikishlarni hamda fuqarolarning hukumat portallariga (*masalan, PM.gov.uz yoki 1140 ishonch telefoni*) yo'llagan murojaatlaridagi hissiy fonni soniyalar ichida tahlil qiladi. Shu tariqa, rahbarning korrupsion xavflardan xoliligi va ehtiyojmand qatlam bilan ishlashdagi "siyosiy empatiya" darajasi aniq raqamlarda profillab beriladi. Bu jarayon tizimda tanish-bilishchilik va idoraviy himoyachilik illatlariga barham berib, Agentlikda haqiqiy raqamli meritokratiyani o'rnatadi.

Mahalliy tadqiqotlarda ham bejizga e'tirof etilmayotganidek, davlat fuqarolik xizmatchilarining kompetensiyalarini baholash jarayoniga SI texnologiyalarini tatbiq etish shaffoflikni ta'minlash bilan birga, kadrlardagi bo'shliqlarni avtomatik aniqlab, ular uchun individual rivojlanish (malaka oshirish) trayektoriyasini yaratish imkonini beradi[11]. Intellektual platformalar orqali xizmatchilarning o'z malakasini doimiy oshirib borishi bo'yicha yagona elektron reyestrning shakllantirilishi sohada yuqori salohiyatli kadrlar zaxirasini obektiv shakllantirishning asosiy mexanizmiga aylanmoqda.

Shu bilan birga, masalaning ikkinchi – siyosiy-axloqiy tomonini ham chuqur tahlil qilish lozim.

Sun'iy intellekt va raqamli profillash davlat boshqaruvini subyektivizmdan qutqaruvchi beqiyos qurol bo'lsa-da, uni ijtimoiy himoya kabi to'g'ridan-to'g'ri "insoniy dardlar" va murakkab taqdirlar bilan ishlaydigan sohaga mutlaq nazoratchi qilib o'rnatib qo'yish "raqamli avtokratiya" xavfini keltirib chiqarishi mumkin. Ijtimoiy himoya sohasidagi rahbarning haqiqiy siyosiy layoqati uning og'ir sharoitdagi insonga ko'rsata oladigan bevosita

hamdardligida namoyon bo'ladi. Algoritm esa insonning ko'z yoshini ham, jamiyatdagi umidini ham to'laqonli hisoblay olmaydi.

Yangi O'zbekiston sharoitida sun'iy intellekt va Big Data Ijtimoiy himoya milliy agentligi faoliyatida mustaqil hukm chiqaruvchi kuch emas, balki qabul qilinadigan murakkab siyosiy-ijtimoiy qarorlarni ma'lumotlar bilan boyituvchi, insoniylikka asoslangan boshqaruvni qo'llab-quvvatlovchi intellektual yordamchi bo'lib xizmat qiladi. Raqamli tahlil va insoniy empatiyaning o'zaro muvozanatga keltirilishi – ijtimoiy soha rahbarining kelajakdagi "gibrid" (*ham texnokrat, ham xalqchil*) portretini yaratishning yagona oqilona yo'lidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Shonazarov J.Sh. Yangi O'zbekistonda davlat fuqarolik xizmatini rivojlantirishning siyosiy-institutsional omillari // Siyosiy fanlar bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Toshkent, 2022. – B. 24-25.
2. Mirzavaliyev J. Davlat boshqaruvi samaradorligini oshirishda meritokratiya tizimining siyosiy mexanizmlari // Siyosiy fanlar bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Toshkent, 2024. – B. 14-16.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Davlat fuqarolik xizmatini yangi yondashuvlar asosida tashkil etish hamda professional va natijadorlikka yo'naltirilgan davlat xizmatchilari korpusini shakllantirish chora-tadbirlari to'g'risida 19.06.2025 yildagi PF-95-sonli Farmoni
4. Ijtimoiy himoya milliy agentligi direktori nomenklaturasiga kiruvchi lavozimlarga zaxira kadrlarni shakllantirish tartibi bo'yicha Ma'lumotnoma (Ichki idoraviy hujjat). – Toshkent, 2025. – B. 1.
5. Ijtimoiy himoya milliy agentligi Markaziy apparat xodimlari o'rtasida o'tkazilgan "Tashkiliy iqlim va jamoaviy muhit" bo'yicha anonim sotsiologik so'rovnoma materiallari. – Toshkent, 2026.
6. "Inson" ijtimoiy xizmatlar markazlari direktorlari o'rtasida o'tkazilgan so'rovnoma natijalari to'g'risida ma'lumotnoma. – Toshkent, 2026.
7. O'sha manba. (Jadval so'rovnoma anketasidagi ochiq va yopiq savollar tahlili asosida muallif tomonidan tizimlashtirildi).
8. Ijtimoiy himoya milliy agentligi Inson resurslarini rivojlantirish va boshqarish bo'limining 2026-yilga mo'ljallangan loyihalari va harakatlar rejasi to'g'risida ma'lumotnoma. – Toshkent, 2025. – B. 2.
9. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Ijtimoiy himoya milliy agentligining "Ijtimoiy himoya yagona reyestri" axborot tizimini takomillashtirish va boshqaruvga integratsiya qilish chora-tadbirlari to'g'risidagi tahliliy materiallari. – Toshkent, 2024. – B. 12-14.
10. Mamatov A. Davlat fuqarolik xizmatchilarining kompetensiyalarini rivojlantirish jarayoniga sun'iy intellektni tatbiq etish // Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari. – Toshkent, 2025. – B. 45-47.

DAVLAT VA JAMIYAT O'RTASIDAGI ISHONCH MUVOZANATINING KONSEPTUAL ASOSLARI

O'rinboyev Ulug'bek O'rolboy o'g'li

Guliston davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti
+99899 341 07 42

Davlat va jamiyat o'rtasidagi ishonch muvozanati globallashtirish davridagi eng asosiy mavzulardan biri hisoblanadi. Ushbu muvozanatni barqaror ushlab turish bugun har qaysi davlat va jamiyatning asosiy vazifasi bo'lib qolmoqda. Bu muvozanatni barqaror holatda saqlash uchun ishonch asosiy kategoriya bo'lib, uning asosini inson va jamiyatning boshqa a'zolari irodasini o'zida aks ettiradi.

Zukerning takidlashicha, ishonch uchta alohida ustunga tayanadi: tanishlik (familiarity), nazorat (control) va kafolat (insurance). Ishonch, odatda, tanishlik sharoitida –

ya'ni vaziyatning odatiyligi, umumiy va barqaror bilimlar hamda kutilmalar majmui ishonch bildiruvchi (trustor) va ishonch obyekti (trustee) o'rtasida umumiy bo'lganda – shakllanish ehtimoli yuqori bo'ladi¹.

Nazorat esa ishonchli munosabatlarning yuzaga kelishini osonlashtiradi, chunki u ishonch bildiruvchiga ishonch obyekti xatti-harakatlarini kuzatish, unga ta'sir o'tkazish hamda zarur holatlarda, nomaqbul xatti-harakatlar yuzaga kelganda aralashish imkonini beradi.

Nihoyat, kafolat mexanizmlari ishonch bildiruvchiga har qanday ishonch munosabatlariga xos bo'lgan xavf va ehtimoliy zararlarni boshqarish hamda minimallashtirish uchun vositalarni taqdim etadi.

Iшонch fuqarolarning farovonligi uchun muhim ahamiyatga ega. Shaxslararo ishonch faqat iqtisodiy samaradorlik uchun emas, balki undan kengroq mazmunda ahamiyatlidir. Odamlar ishonch va ishonchlik muhitida yashaganda, shuningdek o'zlari ham ishonchli va boshqalarga ishonuvchi bo'lganda, daromad omili hisobga olingan taqdirda ham, hayotdan ko'proq qoniqish hosil qiladilar.

Masalan, boshqalar bilan hamkorlikka asoslangan ijtimoiy munosabatlarning nomonetar (moddiy bo'lmagan) jihatlari sog'liq va baxt darajasiga ta'sir ko'rsatadi va bu ta'sir hamkorlikdan olinadigan moddiy foydalardan tashqari, undan ustun bo'lishi mumkin.

Iшонch fenomeniga bo'lgan e'tibor ortib borayotganiga qaramay, uning mohiyatini talqin qilish hanuz munozarali bo'lib qolmoqda, hamda ijtimoiy hayotning turli segmentlarida uning namoyon bo'lishini aniqlash imkonini beruvchi yagona indikatorlar mavjud emas. Bunday sharoitda ishonchning turli shakllarini o'rganish uchun qanday "koordinatalar tizimi" (ya'ni nazariy yondashuv doirasi) tanlanishi muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, avvalo ushbu ijtimoiy fenomenni tadqiq etishning nazariy-metodologik va konseptual asoslarini belgilab olish maqsadga muvofiqdir.

Zamonaviy jamiyatlarni tahlil qilish kontekstida ishonch muammosiga Georg Simmel, Ferdinand Tönnies hamda almashinuv nazariyasi vakillari o'z tadqiqotlarida murojaat qilganlar. Hozirgi davrda ishonchni o'rganishga qaratilgan ko'plab ilmiy loyihalar paydo bo'lmoqda, xususan ijtimoiy kapital va ijtimoiy tarmoqlar konsepsiyalari Anthony Giddens, Niklas Luhmann, Diego Gambetta, James Coleman ishlari allaqachon klassik darajaga ko'tarilgan¹.

F.Fukuyama davlat va jamiyat o'rtasidagi munosabatlarda ishonchga quyidagicha urg'u beradi: "hukumat va uning davlat institutlariga bo'lgan ishonchi muhim resurs bo'lib, u ko'pincha madaniyat, ijtimoiy birdamlik hamda iqtisodiy samaradorlikka keng ko'lamli ta'sir ko'rsatadi"¹. Bundan ko'rishimiz mumkinki ijtimoiy-siyosiy munosabatlarda o'zaro ishonch har doim qadrlanishi, imkon qadar mustahkamlanishi barqaror taraqqiyot kafolatidir.

V. Stoun (W. Stone) ishonchni ijtimoiy kapital kategoriyasining tarkibiy qismi sifatida ko'rib, uni quyidagicha ta'riflaydi: "u ishonch va o'zaro reciprocitet (o'zaro javob qaytarish) normalari bilan tavsiflanadigan ijtimoiy o'zaro aloqalar tarmog'idan iborat"¹.

Niklas Luhmanga ko'ra, davlat va jamiyat o'rtasidagi ishonch – bu fuqarolarning noaniqlik sharoitida davlat faoliyatiga nisbatan riskni qabul qilishga tayyorligi bilan belgilanadi¹.

Tadqiqotchilar G. Zimmel, F. Tönnies va P. Blau kognitiv komponentlariga e'tibor qaratganlar, ya'ni ishonch shaxsiy tajriba yoki bevosita muloqot bo'lmagan sharoitlarda ham o'zaro aloqani o'rnatishga imkon beradi. Shu bilan birga, davlat bilan jamiyat o'rtasidagi o'zaro aloqaning davomiyligi va barqarorligi ishonch darajasini mustahkamlashda muhim shart bo'lib, bu shart bajarmasa, muloqot va ishonch darajasi pasayishi mumkin.

Ko'plab sotsiologik konsepsiyalarda shu jumladan, iqtisodiy sotsiologiya sohasida ham ishonch fenomeni ijtimoiy hodisalar va jarayonlarga ta'sir ko'rsatadigan eng muhim omillardan biri sifatida tavsiflanadi. Iшонch ko'pincha jamoaviy birdamlik va hamkorlikning asosiy sharti sifatida ko'riladi

E.Giddens va N.Luhmanga ko'ra zamonaviy dunyoda ishonchsizlik va noaniqlik omili kuchayib, ilgari ijtimoiy o'zaro aloqalarning barqarorligini ta'minlagan an'anaviy ijtimoiy

tuzilmalarni buzilishiga olib kelmoqda. Zamonaviy jamiyatda esa bu aloqalarni kuchaytirish roli ishonchga yuklatilgan. Ishonch zamonaviy ijtimoiy tizimda uzoq muddatli o'zaro aloqalarni tashkil etishning eng samarali vositasi sifatida qaraladi, ayniqsa makon-vaqt bo'yicha uzilishlar yuz beradigan vaziyatlarda¹.

Ko'rilgan konsepsiyalarda mualliflar «ishonch» (trust) va «ishonchlilik/qat'iylik» (confidence) fenomenlarini ajratish yo'nalishini belgilaydilar. Masalan, F. Tonniesning mulohazalari ko'proq ijtimoiy ishonchlilik hodisasiga taalluqlidir, E. Giddensning asarlarida esa abstrakt tizimlarga bo'lgan ishonch masalasi tahlil qilinadi.

Shu bilan birga, keltirilgan asarlarni tahlil qilish orqali davlat va jamiyat o'rtasidagi aloqalarning to'rtta asosiy xususiyati ajratib olinadi, bunda o'zaro munosabatlarning eng maqbul asosi bo'lmish ishonchni asoslash uchun quyidagi shartlar mavjud:

1. Mumkin bo'lgan bir nechta variantlar orasidan xulq-atvor strategiyasini tanlash muammosi;
2. Bunday qaror qabul qilish bilan bog'liq xavfni anglash;
3. Hamkorning harakatlarini bosqichma-bosqich nazorat qilishning imkonsizligi;
4. Hamkorning shaxsiy tavsifi va identifikatsiyasining zarurligi.

Shunday qilib, ijtimoiy tafakkur tarixi davomida ishonch masalasiga bo'lgan qiziqish nafaqat zamonaviy jamiyatning umumiy konsepsiyasini yaratishga bo'lgan urinishlar bilan, balki turli ijtimoiy birlik turlarini tahlil qilish bilan ham bog'liq bo'lgan. Ushbu murakkab fenomenni tushunishning metodologik asoslari tadqiqotning hali o'rganilmagan bir nechta yo'nalishlarini yuzaga keltiradi: ishonchni jamoaviy birdamlik sifatida o'rganish, ijtimoiy kapital sifatida tahlil qilish, moliyaviy xarajatlarni kamaytirish vositasi sifatida o'rganish, zamonaviy ishonchning asosiy turlari va ishonchli munosabatlarning situatsion tahlil qilish shular jumlasidandir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. B. Bodo, H Janseen. Maintaining trust in a technologized public sector//*Policy and Society*. – 2022. – Vol. 41, No. 3. – P. 414–429.
2. Алексеева А. Ю. Концептуальные основы исследования феномена доверия: обзор основных подходов // *Институциональный анализ: методы и результаты*. – Новосибирск: Новосибирский государственный университет. – С. 136.
3. Fukuyama F. Trust: the social virtues and the creation of prosperity. New York: The free press, 1995.
4. Stone W. Measuring social capital // Research Paper, № 24, feb. 2001. Australian Institute of family studies.
5. Luhman N. Trust and power. Chichester: Wiley. 1979 p. 82.
6. Giddens A. Social theory and modern sociology. Cambridge: Polity Press, 1990.

DAVLAT XIZMATLARI SIFATINI OSHIRISHDA FUQAROLAR BILAN ISHLASH KOMPETENSIYASINING ROLI VA UNING IQTISODIY SAMARADORLIKKA TA'SIRI

*Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston
Milliy universiteti Siyosatshunoslik
yo'nalishi 4-bosqich talabasi
Xo'jaqulova Bonu Husniddin qizi
Tel: 99-562-05-42*

Bugungi kunda Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi doirasida mamlakatda xizmat ko'rsatish sohasini jadal rivojlantirish, uning iqtisodiy samaradorligini oshirish hamda aholi uchun qulay va sifatli xizmatlar tizimini shakllantirish ustuvor vazifalardan biri sifatida belgilangan. Mazkur yo'nalishda davlat xizmatlari tizimini takomillashtirish, fuqarolarga ko'rsatilayotgan xizmatlar sifatini oshirish va ularning ochiqligi hamda shaffofligini ta'minlash muhim ahamiyat kasb etadi.

Hozirgi globallashuv va raqamli iqtisodiyot sharoitida xizmat ko'rsatish sohasi milliy iqtisodiyotning yetakchi tarmoqlaridan biriga aylanib bormoqda. Shu nuqtai nazardan, davlat fuqarolik xizmati ham bevosita xizmat ko'rsatish sektorining ajralmas qismi sifatida namoyon

bo'lib, uning samaradorligi ko'p jihatdan davlat fuqarolik xizmatchilarining kasbiy bilimlari, amaliy ko'nikmalari va ayniqsa, fuqarolar bilan ishlash kompetensiyasiga bog'liqdir.

Amaliyot shuni ko'rsatmoqdaki, davlat xizmatlari sifatining past darajada bo'lishi, ortiqcha byurokratik to'siqlar va muloqotdagi kamchiliklar fuqarolar noroziligiga sabab bo'lmoqda hamda bu holat o'z navbatida davlat boshqaruvi tizimining umumiy samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Aksincha, yuqori darajada rivojlangan kompetensiyaga ega bo'lgan davlat xizmatchilari tomonidan ko'rsatilayotgan tezkor, shaffof va sifatli xizmatlar fuqarolar ishonchini mustahkamlash bilan birga, iqtisodiy faollikni oshirishga xizmat qiladi.

Ushbu maqolaning maqsadi davlat fuqarolik xizmatchilarining fuqarolar bilan ishlash kompetensiyasini rivojlantirish orqali xizmat ko'rsatish sohasi samaradorligini oshirishning iqtisodiy mexanizmlarini tahlil qilishdan iborat.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Zamonaviy boshqaruv tizimida davlat fuqarolik xizmati jamiyat va davlat o'rtasidagi asosiy institutsional ko'prik sifatida namoyon bo'ladi. Davlat fuqarolik xizmati — bu davlat organlarining vakolatlarini amalga oshirish jarayonida fuqarolarga xizmat ko'rsatishga qaratilgan professional faoliyat bo'lib, uning samaradorligi ko'p jihatdan inson kapitali darajasi bilan belgilanadi. Shu bois, bugungi kunda davlat xizmatlari sifatini oshirish masalasi bevosita davlat xizmatchilarining kompetensiyalarini rivojlantirish bilan uzviy bog'liqdir.

“Kompetensiya” tushunchasi ilmiy adabiyotlarda turlicha talqin qilinadi. Xususan, amerikalik olim D. McClelland kompetensiyani an'anaviy bilim va intellektdan ko'ra amaliy faoliyatda muvaffaqiyatni ta'minlovchi asosiy omil sifatida izohlaydi. Uning fikricha, yuqori natijaga erishish uchun nafaqat bilim, balki shaxsning motivatsiyasi, ijtimoiy ko'nikmalari va xulq-atvori ham muhim ahamiyat kasb etadi. Bu esa davlat xizmatchilarining fuqarolar bilan samarali ishlashida muloqot madaniyati va xizmat ko'rsatish etikasining muhimligini ko'rsatadi.

Shuningdek, boshqaruv nazariyotchilaridan biri P. Drakker ta'kidlaganidek, “Har qanday tashkilotning asosiy resursi bu insondir va uning samaradorligi bilim va malakadan to'g'ri foydalanishga bog'liq”. Ushbu yondashuvdan kelib chiqib aytish mumkinki, davlat xizmatlari tizimida ham inson kapitalini rivojlantirish ustuvor vazifa hisoblanadi. Ayniqsa, fuqarolar bilan bevosita muloqot qiluvchi xodimlarning kompetensiyasi xizmat sifati va natijadorlikning hal qiluvchi omilidir.

Xizmat ko'rsatish sohasi iqtisodiyotda alohida o'rin tutib, u aholining turli ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan faoliyatlar majmuasini o'z ichiga oladi. Iqtisodchi olim A. Smit o'zining iqtisodiy qarashlarida xizmatlar ham jamiyat boyligini yaratishda muhim o'rin tutishini ta'kidlab o'tgan. Zamonaviy iqtisodiyotda esa xizmat ko'rsatish sohasi yalpi ichki mahsulotning katta qismini tashkil etib, iqtisodiy o'sishning asosiy drayverlaridan biriga aylangan.

Bundan tashqari, xizmat sifati va iste'molchi qoniqishi o'rtasidagi bog'liqlik ham ko'plab tadqiqotchilar tomonidan asoslab berilgan. Jumladan, F. Kotler xizmat sifati iste'molchi qoniqishining asosiy omili ekanini qayd etib, yuqori sifatli xizmat ko'rsatish tashkilotlarning raqobatbardoshligini oshirishini ta'kidlaydi. Ushbu fikrni davlat xizmatlari tizimiga tadbiq etadigan bo'lsak, fuqarolarga ko'rsatilayotgan xizmatlarning sifati ularning davlatga bo'lgan ishonchi va ijtimoiy faolligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Shu nuqtai nazardan, davlat fuqarolik xizmatchilarining fuqarolar bilan ishlash kompetensiyasi — bu nafaqat boshqaruv samaradorligini, balki xizmat ko'rsatish sohasining umumiy iqtisodiy natijadorligini belgilovchi muhim omil hisoblanadi. Kompetensiyalarning rivojlanishi xizmat ko'rsatish jarayonining tezkorligi, aniqligi va ochiqligini ta'minlab, ortiqcha xarajatlar va vaqt yo'qotishlarini kamaytiradi. Bu esa o'z navbatida iqtisodiy samaradorlikning oshishiga xizmat qiladi.

Umuman olganda, nazariy jihatdan davlat xizmatlari tizimida inson kapitalini rivojlantirish, xususan, fuqarolar bilan ishlash kompetensiyasini takomillashtirish xizmat ko'rsatish sohasining barqaror rivojlanishi va iqtisodiy mexanizmlarining samarali ishlashini ta'minlovchi muhim omillardan biri sifatida qaraladi.

Tahlil va natijalar

Zamonaviy davlat boshqaruvi tizimida xizmat ko'rsatish samaradorligini ta'minlash bevosita inson omiliga, xususan, davlat fuqarolik xizmatchilarining kasbiy kompetensiyalariga bog'liqdir. Amaliy tahlillar shuni ko'rsatadiki, fuqarolarga ko'rsatilayotgan xizmatlar sifati ko'p jihatdan xodimlarning muloqot madaniyati, muammolarni tezkor hal etish qobiliyati hamda mas'uliyat darajasiga bog'liq bo'lib, bu omillar xizmat ko'rsatish natijadorligiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

Davlat xizmatlari tizimida mavjud muammolarni tahlil qiladigan bo'lsak, ayrim hollarda byurokratik jarayonlarning murakkabligi, ortiqcha hujjatbozlik, fuqarolar murojaatlariga sust munosabat va yetarli darajada shakllanmagan kommunikativ kompetensiyalar xizmat sifatining pasayishiga olib kelmoqda. Bu esa fuqarolar qoniqish darajasining pasayishiga, davlat organlariga bo'lgan ishonchning susayishiga hamda iqtisodiy faollikning kamayishiga sabab bo'lishi mumkin.

Shu o'rinda davlat fuqarolik xizmatchilarining kompetensiyasini xizmat ko'rsatish samaradorligi bilan o'zaro bog'liqlikda ko'rib chiqish maqsadga muvofiqdir.

Tahlil natijalari quyidagi mantiqiy zanjirni ko'rsatadi:

kompetensiya → xizmat sifati → fuqarolar qoniqishi → iqtisodiy samaradorlik

Birinchidan, yuqori darajada rivojlangan kompetensiyaga ega bo'lgan davlat xizmatchilari fuqarolarga tezkor, aniq va tushunarli xizmat ko'rsatadi. Bu esa ortiqcha vaqt sarfi va resurs yo'qotishlarini kamaytiradi. Masalan, xizmat ko'rsatish jarayonining soddalashtirilishi va xodimlarning malakali yondashuvi natijasida murojaatlarni ko'rib chiqish muddati qisqaradi, bu esa umumiy tizim samaradorligini oshiradi.

Ikkinchidan, xizmat sifati oshishi fuqarolar qoniqish darajasiga bevosita ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Fuqarolar o'z muammolari tez va adolatli hal etilayotganini ko'rsa, ularning davlat organlariga bo'lgan ishonchi ortadi. Ishonchning oshishi esa jamiyatda ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlash bilan birga, iqtisodiy jarayonlarda faol ishtirok etishga undaydi.

Uchinchidan, fuqarolar qoniqishining ortishi iqtisodiy samaradorlikka ham sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Xususan, sifatli davlat xizmatlari tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish uchun qulay muhit yaratadi, ortiqcha to'siqlarni kamaytiradi hamda investitsiyaviy jozibadorlikni oshiradi. Natijada, xizmat ko'rsatish sohasining umumiy hajmi kengayib, iqtisodiy o'sishga ijobiy hissa qo'shadi.

Shuningdek, raqamlashtirish jarayonlarining keng joriy etilishi ham davlat xizmatlari samaradorligini oshirishda muhim omil bo'lib xizmat qilmoqda. Elektron xizmatlar orqali inson omiliga bog'liq ayrim kamchiliklar qisqartirilmoqda, biroq bu jarayon ham yuqori darajadagi raqamli kompetensiyaga ega xodimlarni talab etadi. Demak, zamonaviy sharoitda nafaqat an'anaviy, balki raqamli kompetensiyalarni rivojlantirish ham dolzarb ahamiyat kasb etadi. Umuman olganda, olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, davlat fuqarolik xizmatchilarining fuqarolar bilan ishlash kompetensiyasi xizmat ko'rsatish sifati va samaradorligini belgilovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Ushbu omilni rivojlantirish orqali nafaqat davlat boshqaruvi tizimi takomillashadi, balki xizmat ko'rsatish sohasining iqtisodiy natijadorligi ham sezilarli darajada oshadi.

Taklif va tavsiyalar

Davlat fuqarolik xizmatchilarining fuqarolar bilan ishlash kompetensiyasini rivojlantirish hamda xizmat ko'rsatish sohasi samaradorligini oshirish maqsadida quyidagi amaliy taklif va tavsiyalarni ilgari surish maqsadga muvofiqdir:

Birinchidan, davlat xizmatchilari uchun doimiy va tizimli malaka oshirish dasturlarini joriy etish zarur. Ushbu dasturlar nafaqat kasbiy bilimlarni, balki kommunikativ ko'nikmalar, muomala madaniyati va muammolarni hal etish qobiliyatini rivojlantirishga qaratilishi lozim.

Ikkinchidan, xizmat ko'rsatish sifatini oshirish maqsadida fuqarolar fikrini muntazam o'rganish va baholash tizimini takomillashtirish zarur. Xususan, har bir xizmat turi bo'yicha foydalanuvchilar bahosi (feedback) asosida reyting tizimini joriy etish xizmatlar sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Uchinchidan, davlat xizmatchilarining faoliyatini baholashda KPI va samaradorlik ko'rsatkichlariga asoslangan tizimni keng joriy etish lozim. Bunda xodimlarning faoliyati aniq mezonlar asosida baholanib, natijaga erishgan xodimlar rag'batlantirilishi kerak.

To'rtinchidan, raqamli texnologiyalar va elektron davlat xizmatlarini rivojlantirish orqali inson omiliga bog'liq kamchiliklarni kamaytirish zarur. Shu bilan birga, davlat xizmatchilarining raqamli savodxonligini oshirish ham ustuvor vazifa sifatida qaralishi lozim.

Beshinchidan, xizmat ko'rsatish tizimida ochiqlik va shaffoflikni ta'minlash orqali korrupsiya va ortiqcha byurokratik to'siqlarni kamaytirish mumkin. Bu esa fuqarolarning davlat organlariga bo'lgan ishonchini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Oltinchidan, davlat xizmatlari tizimiga innovatsion boshqaruv usullarini joriy etish, jumladan, zamonaviy menejment yondashuvlari va mijozga yo'naltirilgan xizmat tamoyillarini keng qo'llash maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi "Davlat fuqarolik xizmati to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2022.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi farmoni. – Toshkent, 2022.
3. McClelland D.C. Testing for Competence Rather Than for "Intelligence". – Harvard Business Review, 1973.
4. McClelland D.C. The Achieving Society. – Princeton: Princeton University Press, 1961.
5. Drucker P.F. Management: Tasks, Responsibilities, Practices. – New York: Harper & Row, 1973.
6. Kotler P. Marketing Management. – New Jersey: Prentice Hall, 2016.
7. OECD. Government at a Glance. – Paris: OECD Publishing, 2021.
8. World Bank. World Development Report: The Changing Nature of Work. – Washington DC, 2019.

DAVLAT HOKIMIYATINI NOMARKAZLASHTIRISH: MAHALLIY BOSHQARUVNI KUCHAYTIRISH MISOLIDA

Abdumo'minov Kamronbek Farhod o'g'li

Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universiteti

Amaliy siyosatshunoslik yo'nalishi 1-kurs magistranti

tel : 90 8121281

Demokratik taraqqiyotning hozirgi bosqichida davlat boshqaruvini modernizatsiya qilishning eng muhim sharti hokimiyatni nomarkazlashtirish hisoblanadi. Nomarkazlashtirish - bu qarorlar qabul qilish jarayonini fuqarolarga yaqinlashtirish, mahalliy muammolarni joyida hal etish va davlat apparati yukini kamaytirishga qaratilgan strategik jarayondir. Dunyo tajribasi shuni ko'rsatadiki, davlat boshqaruvining o'ta markazlashgan modeli axborot oqimining sekinlashishiga va quyi bo'g'indagi real ehtiyojlarning e'tibordan chetda qolishiga olib keladi [1]. Zamonaviy siyosiy tizimlarning transformatsiyasi jarayonida davlat hokimiyatini nomarkazlashtirish muhim strategik yo'nalishlardan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Ayniqsa, demokratik islohotlarni amalga oshirayotgan davlatlar uchun

markazlashgan boshqaruv modelidan bosqichma-bosqich voz kechib, mahalliy boshqaruv organlarining vakolatlarini kengaytirish dolzarb masala hisoblanadi. Nomarkazlashtirish davlat hokimiyatining markaziy organlardan hududiy darajalarga o'tkazilishi orqali boshqaruv samaradorligini oshirish, fuqarolar ishtirokini kengaytirish va hududiy rivojlanishni rag'batlantirishga xizmat qiladi. Shu jihatdan, mazkur maqolada aynan unitar davlatlarda mahalliy hokimiyatlarga vakolatlar berish xususiyatlari chuqur tahlil qilinadi. Siyosiy fanlar nuqtayi nazaridan nomarkazlashtirish nafaqat ma'muriy texnika, balki hokimiyatning legitimligini oshirish va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash vositasidir. Subsidiaritet tamoyili asosida vakolatlarni quyi bo'g'inlarga o'tkazish zamonaviy davlat qurilishining ustuvor yo'nalishiga aylandi [2]. Ushbu maqolaning maqsadi nomarkazlashtirishning huquqiy tabiatini yoritish va uning demokratik barqarorlikni ta'minlashdagi xususiyatlarini aniqlashdan iborat.

Tadqiqot jarayonida tizimli tahlil, qiyosiy-huquqiy metod va kontent-analiz usullaridan foydalanildi. Xususan, rivojlangan mamlakatlar (Fransiya, Germaniya, Yaponiya) va O'zbekistonning nomarkazlashtirish sohasidagi qonunchiligi solishtirildi [3]. Shuningdek, mahalliy budjetlarning mustaqilligi va mahalliy kengashlar faoliyati samaradorligi ko'rsatkichlari ijtimoiy-huquqiy monitoring asosida tahlil qilindi. Tadqiqot obyekti sifatida davlat boshqaruvi subyektlari o'rtasidagi vakolatlar taqsimoti va ularning huquqiy asosi olindi. Nomarkazlashtirish siyosiy tizimning tarkibiy elementi sifatida hokimiyatni taqsimlash mexanizmini ifodalaydi. Ushbu tushuncha ilmiy adabiyotlarda turlicha talqin qilinadi. Siyosiy tizim nazariyasining asoschilaridan biri David Easton fikricha, siyosiy tizim samaradorligi uning elementlari o'rtasidagi muvozanatga bog'liq. Nomarkazlashtirish aynan shu muvozanatni ta'minlash vositasi hisoblanadi.

Ilmiy adabiyotlarda nomarkazlashtirishning uchta asosiy shakli farqlanadi:

Dekonsentratsiya: Markaziy organlarning ayrim funksiyalarini ularning hududiy bo'linmalariga o'tkazish, bunda qaror qabul qilish markaz nazoratida qoladi.

Delegatsiyalash: Vakolatlarni markaz nazorati ostida bo'lgan maxsus agentliklar yoki quyi organlarga vaqtincha berish [4].

Devolyutsiya: Eng yuqori darajadagi nomarkazlashtirish bo'lib, bunda mahalliy hokimiyat organlariga to'liq siyosiy va moliyaviy mustaqillik beriladi. Bu modelda munitsipalitetlar o'z qonunchilik doirasida avtonom harakat qiladilar.

Demokratik islohotlar sharoitida nomarkazlashtirish quyidagi xususiyatlar bilan xarakterlanadi:

Vakolatlar inventarizatsiyasi: Davlat organlarining bir-birini takrorlovchi funksiyalarini qisqartirish va ularni xususiy sektorga o'tkazish [5]. Moliyaviy (fiskal) mustaqillik: Mahalliy hokimiyat organlarining o'z budjet daromadlarini mustaqil shakllantirish va xarajatlarni boshqarish huquqining kengayishi. Nobel mukofoti sovrindori J. Stiglits ta'kidlaganidek, moliyaviy mustaqilliksiz ma'muriy erkinlik deklarativ xarakterga ega bo'lib qoladi [6].

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, nomarkazlashtirish darajasi yuqori bo'lgan mamlakatlarda "Inson taraqqiyoti indeksi" (HDI) va "Boshqaruv sifati" ko'rsatkichlari barqaror o'sishga ega. Ma'muriy vakolatlarining quyi bo'g'inga berilishi quyidagi natijalarni ta'minladi:

- 1) Tranzaksion xarajatlarning kamayishi: Mahalliy ehtiyojlar uchun markazdan ruxsat kutish vaqti o'rtacha 30-40% ga qisqardi.
- 2) Xizmatlar transferi: Ta'lim, sog'liqni saqlash va kommunal xizmatlarning 60% dan ortig'i bevosita mahalliy hamjamiyat nazoratiga o'tdi.

Yangi tahrirdagi Konstitutsiya va demokratik islohotlar natijasida mahalliy Kengashlar faoliyatida sifat o'zgarishlari yuz berdi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, hokimning Kengash raisi maqomidan mahrum qilinishi bir qator ijobiy natijalarni berdi. Misol uchun ijroiya hokimiyatining asossiz qarorlariga "veto" qo'yish amaliyoti shakllandi. Xalq deputatlari nufuzi

oshdi. Mahalliy budjetni tasdiqlashda deputatlarning ishtiroki nominal ko'rinishdan real nazorat ko'rinishiga o'tdi [7]. Raqamlashtirish jarayoni nomarkazlashtirishni tezlashtiruvchi katalizator bo'lib xizmat qilmoqda. Davlat xizmatlarining 80% dan ortig'i markaziy apparat ishtirokisiz, avtomatlashtirilgan tizimlar orqali quyi bo'g'inda ko'rsatila boshlandi. Bu esa "markaziy byurokratiya" tushunchasini amalda yo'qqa chiqarmoqda [8].

Unitar davlatlar markazlashgan boshqaruv tizimiga ega bo'lsa-da, zamonaviy sharoitda ular ham nomarkazlashtirish jarayonlarini faol amalga oshirmoqda. Bu jarayon quyidagi xususiyatlar bilan tavsiflanadi:

1. Vakolatlarining delegatsiyasi. Markaziy hukumat ayrim funksiyalarni mahalliy organlarga topshiradi, biroq umumiy nazoratni saqlab qoladi.

2. Huquqiy tartibga solish. Nomarkazlashtirish qonunchilik asosida amalga oshiriladi va vakolatlar aniq chegaralanadi.

3. Markaziy nazoratning saqlanishi. Unitar davlatlarda mahalliy boshqaruv to'liq mustaqil emas, balki markaz bilan integratsiyada faoliyat yuritadi.

4. Bosqichma-bosqich amalga oshirish. Nomarkazlashtirish keskin emas, evolyutsion tarzda joriy etiladi. OECD hisobotlariga ko'ra, unitar davlatlarda muvaffaqiyatli nomarkazlashtirish uchun aniq vakolat taqsimoti va moliyaviy mustaqillik muhim ahamiyatga ega.

Ayrim tadqiqotchilarning fikricha, nomarkazlashtirish korrupsiyaning "mahalliylik"ga olib kelishi mumkin. Biroq, demokratik nazorat tizimi o'rnatilgan taqdirda, quyi bo'g'inda jamoatchilik nazorati samaraliroq ishlashi isbotlangan [9]. Mahalliy hamjamiyat o'z soliqlarining qayerga sarflanayotganini markaziy hukumatga qaraganda yaqinroqdan kuzatish imkoniyatiga ega. Yevropa mahalliy o'zini o'zi boshqarish xartiyasiga ko'ra, davlat vazifalari iloji boricha fuqarolarga eng yaqin bo'lgan darajada bajarilishi lozim [10]. Bu boshqaruv xarajatlarini kamaytiradi va ijtimoiy xizmatlar sifatini oshiradi. O'zbekistonda hokimlarning mahalliy Kengashlar raisi vakolatidan ajratilishi bu yo'nalishdagi eng muhim demokratik qadamlardan biri bo'ldi.

Nomarkazlashtirish hududiy rivojlanishga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Markazlashgan tizimda resurslar notekis taqsimlanishi mumkin, nomarkazlashtirish esa bu muammoni kamaytiradi.

Asosiy ta'sir yo'nalishlari:

Iqtisodiy o'sish – hududlar o'z resurslaridan samarali foydalanadi;

Investitsiya muhiti – mahalliy darajada qarorlar tez qabul qilinadi;

Ijtimoiy xizmatlar sifati – aholi ehtiyojlariga moslashadi;

Hududlararo raqobat – rivojlanishni tezlashtiradi.

World Bank tadqiqotlariga ko'ra, fiskal nomarkazlashtirish iqtisodiy o'sishni rag'batlantiradi [11].

O'zbekistonda so'nggi yillarda davlat boshqaruvini isloh qilish doirasida nomarkazlashtirishga katta e'tibor qaratilmoqda. Uning asosiy yo'nalishlari:

- Mahalliy Kengashlar rolini oshirish;
- Hududiy byudjetlarni mustahkamlash;
- Hokimlar hisobdorligini kuchaytirish;
- Elektron boshqaruvni joriy etish.

BMT Taraqqiyot Dasturi ma'lumotlariga ko'ra, mahalliy boshqaruvni rivojlantirish hududiy tengsizliklarni kamaytirishda muhim omil hisoblanadi.

Nomarkazlashtirish jarayonida quyidagi muammolar mavjud:

- Kadrlar salohiyatining pastligi;
- Moliyaviy resurslar yetishmasligi;
- Institutsional zaiflik;
- Markaziy nazoratning yuqoriligi.

Bu muammolarni hal etish uchun kompleks yondashuv zarur.

Nomarkazlashtirishni samarali amalga oshirish uchun quyidagi takliflar ilgari suriladi: Mahalliy organlarga real vakolatlar berish; Moliyaviy mustaqillikni kengaytirish; Kadrlar tayyorlash tizimini rivojlantirish; Raqamli boshqaruvni keng joriy etish; Jamoatchilik nazoratini kuchaytirish.

Afsuski, nomarkazlashtirish jarayonida bir qancha muammolar saqlanib qolayapti. Bulardan asosiylaridan biri markaziy idoralarning vakolatlarni topshirishni xohlamasligidir. Mahalliy kadrlar malakasining pastligi (Professional boshqaruvchilar taqchilligi) ham nomarkazlashtirish jarayoniga to'sqinlik qilayapti. Bundan tashqari hududlar o'rtasidagi iqtisodiy tengsizlik (Donator va dotatsiya oluvchi hududlar balansi) va boshqa ko'plab muammolar boshqaruvni yanada samarali bo'lishiga imkon bermayapti.

Davlat hokimiyatini nomarkazlashtirish - bu demokratik islohotlarning qaytmas jarayoni bo'lib, u boshqaruv tizimini inson manfaatlarigax xizmat qildirishning asosiy vositasidir. O'tkazilgan tahlillar va olingan natijalar asosida quyidagi kengaytirilgan ilmiy xulosalarga kelindi:

Birinchidan, nomarkazlashtirish shunchaki texnik jarayon emas, balki davlat va fuqaro o'rtasidagi munosabatlarning yangi sifat bosqichidir. Bunda davlat "buyruq beruvchi" organdan "xizmat ko'rsatuvchi" hamkorga aylanadi. Bu "Boshqaruv Paradigmasining O'zgarishi" deb ataladi.

Ikkinchidan, hokimiyatning quyi bo'g'inlarga taqsimlanishi siyosiy tizimning "zarbalarga chidamliligi"ni oshiradi. Mahalliy muammolarning markazga chiqmasdan joyida hal etilishi ijtimoiy portlashlar xavfini bartaraf etadi.

Uchinchidan, moliyaviy resurslar bilan ta'minlanmagan nomarkazlashtirish samarasizdir. Mahalliy organlar nafaqat pul sarflash, balki hududiy daromadlarni ko'paytirish uchun ham real javobgar bo'lishi lozim [12].

Kadrlar Strategiyasi yanada takomillashtirildi. Muvaffaqiyatli nomarkazlashtirish uchun "yangi avlod boshqaruvchilari" zaxirasini yaratish zarur. Mahalliy darajadagi kadrlar strategik fikrlash va loyihalarni mustaqil boshqarish ko'nikmasiga ega bo'lishi shart. Nazorat va muvozanat mexanizmi yaxshilanadi. Markaziy hokimiyat nomarkazlashtirishdan keyin o'z nazorat funksiyasini yo'qotmaydi, balki uni "ma'muriy vasiylik"dan "huquqiy monitoring" shakliga o'tkazadi. Ya'ni, markaz mahalliy organlarning qarorlari qonunga muvofiqligini tekshirish bilan cheklanadi.

Xulosa

Nomarkazlashtirish islohotlari davlat apparatining ixcham va mobil bo'lishini, mahalliy hamjamiyatlarning esa o'z taqdirini o'zi belgilashda faol ishtirok etishini ta'minlaydi. Bu esa zamonaviy demokratik huquqiy davlat qurishning fundamental poydevoridir. Demokratik islohotlar jarayonida davlat hokimiyatini nomarkazlashtirish siyosiy tizimni modernizatsiya qilishning muhim omilidir. Ayniqsa, unitar davlatlarda mahalliy boshqaruv organlariga vakolatlar berish orqali boshqaruv samaradorligini oshirish mumkin. O'zbekiston tajribasi shuni ko'rsatadiki, nomarkazlashtirish bosqichma-bosqich, huquqiy va institutsional asosda amalga oshirilgandagina ijobiy natija beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abduvoxidov A. Davlat boshqaruvini nomarkazlashtirish: nazariya va amaliyot. - Toshkent, 2022. - 45 b.
2. Mill J. S. On Liberty and Utilitarianism. - London, 2015. - 112 b.
3. Saidov A. X. Qiyosiy huquqshunoslik. - Toshkent, 2018. - 560 b.
4. Pollitt C., Bouckaert G. Public Management Reform: A Comparative Analysis. - Oxford, 2017. - 156 b.
5. Azizov X. T. Demokratik islohotlar va ma'muriy boshqaruv modernizatsiyasi. - Toshkent, 2021. - 78 b.
6. Stiglitz J. E. Economics of the Public Sector. - New York, 2022. - 210 b.
7. Ramazonov J. Mahalliy davlat hokimiyati organlari islohoti. - Toshkent, 2020. - 138 b.

8. Azizov X. T. Demokratik islohotlar va ma'muriy boshqaruv modernizatsiyasi. - Toshkent, 2021. - 82 b.
9. Ergashev I. Fuqarolik jamiyati va demokratik yangilanish. - Toshkent, 2023. - 62 b.
10. Ramazonov J. Mahalliy davlat hokimiyati organlari islohoti. - Toshkent, 2020. - 134 b.
11. World Bank. Fiscal Decentralization and Growth <https://www.worldbank.org>
12. Stiglitz J. E. Economics of the Public Sector. - New York, 2022. - 220 b.

RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR SHAROITIDA DAVLAT BOSHQARUVINING TRANSFORMATSIYASI

Abduraxmon Abdraimov O'ktamjon o'g'li
Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universiteti
Ijtimoiy fanlar fakulteti, Siyosatshunoslik yo'nalishi
Siyosat-23/B guruhi, 3-kurs talabasi

XXI asrda raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi jamiyatning barcha sohalariga, xususan, davlat boshqaruvi tizimiga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining keng joriy etilishi natijasida davlat va jamiyat o'rtasidagi o'zaro munosabatlar tubdan o'zgarib, yangi boshqaruv modellari shakllanmoqda.

Zamonaviy global jarayonlar, xususan, globalizatsiya va raqamlashtirish tendensiyalari davlat boshqaruvining samaradorligi, shaffofligi hamda ochiqqligini ta'minlashda muhim omilga aylanmoqda. BMTning 2024-yilgi Elektron hukumat so'rovi ma'lumotlariga ko'ra, barcha 193 a'zo davlatlar raqamli hukumat strategiyalarini rivojlantirishga intilmoqda. Natijada raqamli xizmatlardan foydalanish imkoniyatidan chetda qolayotgan aholining ulushi 2022-yildagi 45 foizdan 2024-yilda 22,4 foizgacha kamaygan¹. An'anaviy byurokratik boshqaruv tizimlari o'rnini bosqichma-bosqich raqamli platformalarga asosl原因an, tezkor va moslashuvchan boshqaruv shakllari egallamoqda.

Shu bilan birga, elektron hukumat tizimlari, sun'iy intellekt hamda katta hajmdagi ma'lumotlar (Big Data) texnologiyalarining rivojlanishi davlat boshqaruvining yangi bosqichga o'tishiga zamin yaratmoqda. Sun'iy intellektning davlat sektoriga integratsiyasi jarayonlarni avtomatlashtirish, samaradorlikni oshirish va xarajatlarni kamaytirish orqali boshqaruv tizimini tubdan o'zgartirish salohiyatiga ega¹. Biroq, ayniqsa yirik til modellari (LLM) sohasidagi texnologik taraqqiyot tegishli tartibga soluvchi mexanizmlardan tezroq rivojlanayotgani sababli, algoritmik qarorlar va ma'lumotlardagi noxolislik masalalari dolzarb muammoga aylanmoqda [2]. Shu bilan birga, raqamli transformatsiya jarayoni bilan bir qatorda qator muammolar ham yuzaga kelmoqda. OECDning 2023-yilgi Raqamli hukumat indeksi ma'lumotlariga ko'ra, davlatlarning atigi 15,8 foizi algoritmiklardan foydalanish bo'yicha jamoatchilikni xabardor qiluvchi siyosat hujjatlariga ega, bu esa shaffoflik borasida jiddiy bo'shliqlar mavjudligini ko'rsatadi¹. Kiberxavfsizlik tahdidlari, shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish hamda raqamli tengsizlik muammolari davlat boshqaruvi tizimi oldida yangi chaqiriqlarni yuzaga keltirmoqda.

Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi raqamli texnologiyalar sharoitida davlat boshqaruvi tizimining transformatsiyasini tahlil qilish, uning asosiy yo'nalishlari va muammolarini aniqlash hamda zamonaviy boshqaruv modellari rivojlanish istiqbollari baholashdan iborat.

Davlat boshqaruvi va siyosiy institutlarning nazariy asoslari

Davlat boshqaruvi jamiyatni tartibga solish, ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarni boshqarish hamda davlat siyosatini amalga oshirishga qaratilgan murakkab tizim sifatida namoyon bo'ladi. Siyosiy institutlar ushbu tizimning asosiy tarkibiy qismlari bo'lib, davlat hokimiyati organlari, qonunchilik mexanizmlari hamda jamoatchilik institutlarini o'z ichiga oladi. An'anaviy byurokratik model — qat'iy ierarxiya, qonun ustuvorligi va shaxssiz

munosabatlarga asoslangan boshqaruv shakli — uzoq vaqt davomida samarali boshqaruvning asosi bo'lib kelgan. Biroq raqamli texnologiyalar rivojlanishi ushbu modelni tubdan o'zgartirib, boshqaruvni yanada ochiq, tezkor va fuqaroga yo'naltirilgan shaklga olib kelmoqda.

Dunleavy va Margetts tomonidan ishlab chiqilgan “raqamli davr boshqaruvi” (Digital Era Governance) nazariyasiga ko'ra, an'anaviy byurokratik tuzilmalar o'rnini qayta integratsiya, raqamlashtirish va ma'muriy yaxlitlik tamoyillariga asoslangan yangi boshqaruv modeli egallab bormoqda¹.

Raqamli texnologiyalar va davlat boshqaruvi transformatsiyasi

Raqamli texnologiyalar davlat boshqaruvining barcha darajalariga faol kirib bormoqda. Elektron hukumat (e-government) tizimlari davlat xizmatlarini ko'rsatish jarayonini soddalashtirib, fuqarolar va davlat o'rtasidagi munosabatlarni yangi sifat bosqichiga olib chiqmoqda. Empirik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, elektron hukumat tizimlari byurokratik to'siqlarni kamaytirish, korrupsiya xavfini pasaytirish va boshqaruv sifatini oshirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, qonun ustuvorligi yuqori darajada ta'minlangan mamlakatlarda ushbu ta'sir yanada kuchliroq namoyon bo'ladi¹. Shu bilan birga, raqamli platformalar fuqarolarning davlat qarorlarini qabul qilish jarayonidagi ishtirokini kengaytiradi. Davlat xizmatlarining sifati va ulardan foydalanish qulayligi fuqarolar qoniqishini belgilovchi muhim omillardan biri sifatida shakllanishiga olib kelishi tabiiy.

Sun'iy intellekt va Big Data'ning roli

Sun'iy intellekt va katta hajmdagi ma'lumotlar (Big Data) texnologiyalari zamonaviy davlat boshqaruvining ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Ushbu texnologiyalar resurslarni optimal taqsimlash, xavflarni oldindan aniqlash hamda strategik rejalashtirish jarayonlarini takomillashtirish imkonini beradi. Biroq davlat tashkilotlarida sun'iy intellektni samarali joriy etish nafaqat texnologik, balki institutsional va tashkiliy omillarga ham bog'liq. Xususan, tashkilot ichidagi raqamli ko'nikmalar, boshqaruv madaniyati va texnologik tayyorgarlik darajasi muhim ahamiyatga ega.

Shuningdek, algoritmik qaror qabul qilish jarayonida “avtomatizatsiya noxolisligi” (automation bias) va tanlangan (selektiv) qaror qabul qilish muammolari yuzaga kelishi mumkin. Bu ayniqsa ijtimoiy zaif guruhlar ya'ni etnik ozchilik uchun salbiy oqibatlarga olib kelishi ehtimolini oshiradi¹.

Global jarayonlar va raqamli boshqaruv

Globalizatsiya jarayonlari davlat boshqaruviga yangi talablar qo'ymoqda. Raqamli diplomatiya, transmilliy ma'lumot almashinuvi hamda global platformalarning rivojlanishi davlatlararo hamkorlikni mustahkamlashga xizmat qilmoqda.

Margetts va Dunleavy ta'kidlaganidek, ijtimoiy tarmoqlar va bulutli texnologiyalar rivoji bilan raqamli davr boshqaruvining ikkinchi bosqichi shakllanib, bu jarayon global miqyosda yangi boshqaruv modellarining vujudga kelishiga zamin yaratmoqda¹.

Shu bilan birga, davlatlar o'rtasida texnologik raqobat kuchayishi, innovatsion boshqaruv yondashuvlarini joriy etish zarurati ortib borishiga olib kelmoqda.

Raqamli transformatsiyaning muammolari va chaqiriqlari

Raqamli texnologiyalar katta imkoniyatlar yaratishi bilan birga, qator murakkab muammolarni ham yuzaga keltirmoqda. Kiberxavfsizlik tahdidlari, shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish va raqamli tengsizlik masalalari davlat boshqaruvi oldidagi eng dolzarb chaqiriqlar hisoblanadi.

Sun'iy intellekt tizimlarida javobgarlik masalasi ham murakkablashib bormoqda. An'anaviy boshqaruvdan farqli ravishda, SI qo'llanilganda mas'uliyat dasturiy ta'minot ishlab chiquvchilari, ma'lumotlar mutaxassislari va davlat organlari o'rtasida taqsimlanadi.

Bundan tashqari, algoritmlardan foydalanishning yetarli darajada shaffof emasligi fuqarolarning davlat boshqaruviga bo'lgan ishonchiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu

sababli, raqamli transformatsiyani amalga oshirishda shaffoflik, hisobdorlik va algoritmik adolat tamoyillariga qat'iy rioya qilish zarur¹.

Xulosa

Ushbu tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, raqamli texnologiyalar davlat boshqaruvi tizimini tubdan o'zgartirib, uning samaradorligi va funksional imkoniyatlarini kengaytirmoqda. Elektron hukumat tizimlari byurokratik to'siqlarni kamaytirish va korrupsiyaga qarshi kurashda samarali vosita sifatida empirik jihatdan tasdiqlangan bo'lsa-da, ushbu natijalar asosan huquqiy va institutsional muhit yetarli darajada shakllangan mamlakatlarda to'liq namoyon bo'ladi.

Sun'iy intellekt va Big Data texnologiyalari qaror qabul qilish jarayonlarini yanada takomillashtirish imkonini berishi bilan birga, algoritmik noxolislik hamda javobgarlikning parchalanishi ya'ni kim javobgarlikni o'z zimmasiga olishi kabi yangi xavf va chaqiriqlarni ham yuzaga keltirmoqda.

Shu nuqtai nazardan, texnologiyalarni joriy etishning o'zi yetarli emas. Raqamli transformatsiya faqat texnologik innovatsiyalar asosida emas, balki institutsional tayyorgarlikni mustahkamlash, raqamli ko'nikmalarni rivojlantirish va shaffof boshqaruv mexanizmlarini joriy etish bilan uyg'un holda amalga oshirilgan taqdirdagina samarali bo'ladi. Boshqacha aytganda, "raqamli davlat" modeli siyosiy va institutsional islohotlardan ajralgan holda shakllanishi mumkin emas.

Xulosa qilib aytganda, davlat boshqaruvida raqamli transformatsiya bir martalik texnik yangilanish emas, balki davlat, jamiyat va texnologiya o'rtasidagi munosabatlarni qayta shakllantiruvchi uzoq muddatli jarayon hisoblanadi. Ushbu jarayonni samarali boshqarish esa adolat, hisobdorlik va fuqarolar manfaatlarini texnologik samaradorlik bilan uyg'unlashtirishni talab etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. United Nations (2024) E-Government Survey 2024. New York: United Nations.
2. UN DESA (2024) Addendum on Artificial Intelligence and Digital Government. In: E-Government Survey 2024. New York: United Nations.
3. OECD (2024) 2023 OECD Digital Government Index: Results and Key Findings. OECD Public Governance Policy Papers, No. 44. Paris: OECD Publishing.
<https://doi.org/10.1787/1a89ed5e-en>
4. Dunleavy P., Margetts H., Bastow S., Tinkler J. (2006) New Public Management Is Dead—Long Live Digital-Era Governance. *Journal of Public Administration Research and Theory*, 16(3), 467–494.
5. Park C. H., Kim K. (2020) E-Government as an Anti-Corruption Tool: Panel Data Analysis Across Countries. *International Review of Administrative Sciences*, 86(4), 691–707.
6. Alon-Barkat S., Busuioc M. (2023) Human–AI Interactions in Public Sector Decision Making: Automation Bias and Selective Adherence. *Journal of Public Administration Research and Theory*, 33(1), 153–169.
7. Margetts H., Dunleavy P. (2013) The Second Wave of Digital-Era Governance. *Philosophical Transactions of the Royal Society A*, 371(1987), 20120382.
8. Haug N., Dan S., Mergel I. (2023) Digitally-Induced Change in the Public Sector: A Systematic Review and Research Agenda. *Public Management Review*, 26(7), 1963–1987.

YANGI O'ZBEKISTONDA DAVLAT BOSHQARUVINI AMALGA OSHIRISHNING STRATEGIK YO'NALISHLARI

Mardanov Sardorbek Zafar o'g'li

Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy Universiteti
Ijtimoiy fanlar fakulteti Siyosatshunoslik yo'nalishi talabasi

Tel: 99 675 5945

Global jarayonlar, raqamli transformatsiya, geosiyosiy to'qnashuvlar hamda jahon siyosatida ro'y berayotgan siyosiy jarayonlar sharoitida davlat boshqaruvini samarali va ta'sirchan mexanizmlarga asoslangan holda amalga oshirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. "Yangi O'zbekiston" fenomenining shakllanishi bu boradagi strategik imkoniyatlar va maqsadlarni qayta shakllantirish va rivojlantirishni taqazo etadi. Shu boisdan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrda qabul qilingan "O'zbekiston-2030 strategiyasi to'g'risda" PF-158-sonli farmoni¹ asosida hamda davlat boshqaruvida ichki barqarorlik va tashqi siyosiy munosabatlar muvozanati bir qator strategik yo'nalishlarning institusional, normativ, bixevioral, funksional hamda tizimli tashkil etilganligiga bog'liq ekanligini ko'rsatadi. Bu borada bir qator yo'nalishlar Yangi O'zbekiston davlat boshqaruvida tizimida muhim strategik yo'nalish ekanligi qayd etiladi.

Birinchidan, davlat fuqarolik xizmati va davlat fuqarolik xizmatchilari boshqaruv kompetensiyasi samaradorligini oshirish yo'nalishi - Davlat fuqarolik xizmati davlat siyosatini amalga oshirishga qaratilgan faoliyat bo'lib, davlatning maqsad va vazifalariga barcha mavjud siyosiy kuch orqali erishadi, jamiyatdagi muvozanatni ta'minlaydi¹. Bu borada 2022-yil 8-avgustda qabul qilingan "Davlat fuqarolik xizmati to'g'risda" O'RQ-788-sonli qonuni¹ institutsional harakatlarning asosi bo'lib, davlat fuqarolik xizmatida muhim kategoriyalarning huquqiy mexanizmlarini ta'minlashga xizmat qiladi. Yangi O'zbekiston sharoitida davlat boshqaruvi va mahalliy davlat hokimiyati tizimining samaradorligini oshirish hamda davlat boshqaruvi organlarining kadrlar salohiyatini takomillashtirish yuzasidan ustuvor yo'nalishlar amalga oshirilmoqda: davlat fuqarolik xizmatida kadrlar faoliyatini baholash, vakolatlari bo'yicha aniq maqsad va vazifalarni belgilash, ish qobiliyatini oshirish hamda buning istiqbolli mexanizmlarini yaratish hisoblanadi¹. Davlat fuqarolik xizmatchilari boshqaruv kompetensiyasi samaradorligini oshirish yo'nalishi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 19-iyundagi "Davlat fuqarolik xizmatini yangi yondashuvlar asosida tashkil etish hamda professional va natijadorlikka yo'naltirilgan davlat xizmatchilari korpusini shakllantirish chora-tadbirlari to'g'risida" PF-95-sonli farmoni davlat fuqarolik xizmati va davlat fuqarolik xizmatchilarining faoliyatini natijador va zamonaviy asosda tashkil etishda muhim normativ-huquqiy asoslardan biri bo'lib, bir qator strategik vazifalar uchun xizmat qiluvchi tizimning yaratilganligi ahamiyatga molikdir¹. Shuningdek, xalqaro ilmiy-tatqiqot institutlarining: Xalqaro loyihalarini boshqarish assotsiatsiyasi (International Project Management Association IPMA), Davlat xizmati bo'yicha xalqaro komissiya (International Civil Service Commission ICSC), Amerika menejment assotsiatsiyasi (American Management Association AMA), Amerika biznes maktablarini rivojlantirish markazi (American Association Colleges and Schools of Business AACSB), Kreativ yetakchilikni markazi (Center for Creative Leadership CCL), Osaka universiteti, London iqtisodiyot va siyosiy fanlar maktabi (The London School of Economics and Political Science LSE) va boshqa bir qator ilmiy-tatqiqot markazlarining dasturlari, loyihalari va olib borayotgan ilmiy-tatqiqot ishlari bilan yaqindan tanishgan holda davlat fuqarolik xizmatchilarining boshqaruv kompetensiyasini samaradorligini oshirish va ushbu yo'nalishda milliy tajribani shakllantirish Yangi O'zbekiston davlat boshqaruvining strategik yo'nalishlaridan biridir.¹ Davlat fuqarolik xizmatchilarining boshqaruv kompetensiyasini yaratishda siyosiy imij texnologiyalarini rivojlantirish hamda bunda siyosiy imij, siyosiy PR

texnologiyalarini joriy etish ham muhim bo'lgan tajribalarni va amaliy jarayonlarni takomillashtirishni ko'rsatadi¹.

Ikkinchidan, davlat boshqaruvini nomarkazlashtirish yo'nalishi – rivojlangan davlatlar tajribasida davlat va mahalliy boshqaruv jarayonlarini demokratlashtirishda boshqaruv samaradorligini baholash texnologiyalarini qo'llash, ulardan maqsadli indikatorlarga erishishga asoslangan davlat va xususiy sektor o'rtasida autsorsing, sifat menejmenti va kontraktning aut xizmatlarini yo'lga qo'yishning yangi mexanizmlarini joriy etish borasidagi tatqiqotlarga alohida e'tibor qaratilmoqda¹. Davlat boshqaruvida nomarkazlashtirish siyosiy, ma'muriy, moliyaviy jihatdan amalga oshirilishi mahalliy darajadagi boshqaruv hokimiyati organlari tuzilmalarida vakolatlarining kengayishi, qaror qabul qilishda mustaqillik, siyosiy jarayonlardagi faol pozitsiyalarining ifodalanishi hamda resurslarni yo'nalishtirishda yuqoridan pastga qaratilganlik hamda bundagi muvozanatni ta'minlash muhim asosiy ko'rsatkichlardan biridir¹.

Uchinchidan, davlat boshqaruvida raqamli texnologiyalar va vositalarni qo'llash yo'nalishi – O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi "Raqamli O'zbekiston — 2030" strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida" PF-6079-sonli farmoni¹ doirasida davlat hokimiyati tizimida, davlat boshqaruv organlari hamda boshqa institutsional tuzilmalar faoliyatrida davlat siyosati va boshqaruvini samarali tashkil etishda raqamli "Smart" texnologiyalar va ularning dasturlari hamda istiqbolda global jarayonlarda buning ahamiyatli tomonlari bayon etiladi. Globallashuv va axborot jamiyatining shakllanishi sharoitida davlat boshqaruvi tizimining ochiqligi, shaffofligi va fuqarolarning qaror qabul qilish jarayonidagi ishtirokini "Elektron ishtirok" (E-participation), davlat organlarining samaradorligini oshirish va fuqarolarning siyosiy huquqlarini amalga oshirishda "Elektron demokratiya" (E-democracy), "Elektron ovoz berish" (E-voting), elektron axborot berishda "Elektron axborot" (E-information), elektron maslahatlarni tavsiya etishda "Elektron maslahat" (E-consultation), elektron qaror qabul qilishda "Elektron qaror" (E-decision-making) kabi konsepsiyalarni faol joriy etish¹ raqamli jarayonlarning dinamik asosini tashkil etadi.

Davlat siyosati va boshqaruv texnologiyalarining progressiyasi ya'ni 3 bosqichli 1950-yil, 1990-yil va 2000-yillardagi davrda siyosiy modernizatsiyasi va uning strategik ahamiyati davlat boshqaruvida yangi modellar, texnologiyalar, sohalarining strukturaviy-funksional xususiyatlarini rivojlantirdi¹. Dunyo amaliyotida Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (OECD), Birlashgan Millatlar tashkiloti "Taraqqiyot dasturi" (UNDP), Jahon banki (World Bank), va Xalqaro valyuta jamg'armasi (IMF) tomonidan ishlab chiqilgan "Yaxshi boshqaruv" (Good Governance), "Raqamli boshqaruv" (Digital Governance), va "Ochiq hukumat hamkorligi" (Open Government Paternship) standartlari davlat siyosatining zamonaviy tamoyillarini belgilaydi va bir qator davlat boshqaruvining zamonaviy konsepsiyalari: "Yangi davlat boshqaruvi", (New Public Management), "Ochiq hukumat" (Open Government), "Raqamli hukumat" (Digital Government), "Koorparativ boshqaruv" (Collaborative Governance), "Barqaror rivojlanish boshqaruvi" (Sustainable Governance)¹ va buning modellarini O'zbekiston Respublikasi davlat boshqaruvi sohasida qo'llanilishi va bundan kutiladigan natijalar samaradorligi strategik yo'nalishlarda qo'llash va sohalararo integratsiyaviy jarayonlarini tashkil etish davlat boshqaruvining barqarorligi, samaradorligi va natijadorligida asos bo'lib xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, Yangi O'zbekiston davlat boshqaruvida davlat fuqarolik xizmati va davlat fuqarolik xizmatchilarining boshqaruv kompetensiyasini takomillashtirish, davlat boshqaruvinini nomarkazlashtirish hamda bu borada raqamli texnologiya va vositalarni joriy etish:

Birinchidan, davlatning demokratik holatini oshiradi hamda davlat va jamiyat o'rtasida legitimlik, shaffoflik, ochiqlik, barqarorlik ta'minlanadi;

Ikkinchidan, davlatning faol ichki va tashqi siyosatidagi pozitsiyasini ifodalaydi;

Uchinchidan, davlat boshqaruvida global jarayonlarda o'zining milliy brendi, siyosiy imiji hamda statusini namoyon qilishda va davlatdagi strategik jarayonlarning modernizatsiyasida muhim ko'rsatkichlarni shakllantirishga xizmat qiladi.

Bu borada yuqoridagi ma'lumotlar asosida bir qator takliflar ishlab chiqildi:

Birinchidan, davlat siyosatida, ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy va madaniy sohalarda ushbu sohalarning infratuzilmasini takomillashtirishga oid bo'lgan boshqaruv texnologiyalarini bosqichma-bosqich joriy etish va uning huquqiy asoslarini yaratish;

Ikkinchidan, Yangi O'zbekistonda davlat boshqaruvida milliy va an'anaviy tajribalar asosida xorijiy davlatlar tajribalarini modifikatsiya qilish, uning yutuq va imkoniyatlaridan foydalanish;

Uchinchidan, davlat boshqaruvi sohasida xalqaro ilmiy-tatqiqot institutlari va markazlari bilan hamkorlik salohiyatini oshirish va bu borada tajribalar almashinuvini yo'lga qo'yish;

To'rtinchidan, Yangi O'zbekistonning davlat boshqaruvida fuqarolik jamiyati institutlarining vakolatlari va moliyaviy asoslarini takomillashtirish hamda nomarkazlashtirishda institutsional asosdagi faoliyat qamrovini jamiyatdagi talab va ehtiyojlardan kelib chiqib amalga oshirish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- 1.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi "O'zbekiston-2030 strategiyasi to'g'risida" PF-158-sonli farmoni. // Manba: milliy qonunchilik bazasi. <https://lex.uz/ru/docs/-6600413>
- 2.Hojiyev E. T. Davlat xizmati: o'quv qo'llanma / E. T. Hojiyev, G. S. Ismailova, M. A. Rahimova. – Toshkent: Baktria press, 2015. – 9-b.
- 3.2022-yil 8-avgustdagi "Davlat fuqarolik xizmati to'g'risida" O'RQ-788-sonli qonuni. // Manba: milliy qonunchilik bazasi <https://lex.uz/uz/docs/-6145972>
- 4.Xojiyev Z. O'zbekistonda davlat fuqarolik xizmatini rivojlantirish masalalari. Siyosiy fanlar sohasida tatqiqotlar. Respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari to'plami. – Toshkent: "Complex Print", 2022. – 177-178-b.
- 5.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 19-iyundagi "Davlat fuqarolik xizmatini yangi yondashuvlar asosida tashkil etish hamda professional va natijadorlikka yo'naltirilgan davlat xizmatchilari korpusini shakllantirish chora-tadbirlari to'g'risida" PF-95-sonli farmoni. // Manba: milliy qonunchilik bazasi <https://lex.uz/ru/docs/-7587464>
- 6.Mardanov S.Z. Davlat xizmatchilarining boshqaruv kompetensiyasini o'rganuvchi xalqaro ilmiy-tadqiqot markazlari va muassasalari // CAJMRMS. №3. 2025. 174-179-b. <https://cyberleninka.ru/article/n/davlat-xizmatchilarining-boshqaruv-kompetensiyasini-o-rganuvchi-xalqaro-ilmiy-tadqiqot-markazlari-va-muassasalari>
- 7.Mardanov S. Z. Davlat xizmatida davlat xizmatchilarining faoliyati va boshqaruv kompetensiyasi imijini yaratish siyosiy texnologiyasi // CAJMRMS. №4. 2025. 177-178-b. <https://cyberleninka.ru/article/n/davlat-xizmatida-davlat-xizmatchilarining-faoliyati-va-boshqaruv-kompetensiyasi-imijini-yaratish-siyosiy-texnologiyasi>
- 8.Mirzaaxmedov K. Davlat boshqaruvi / O'quv qo'llanma. Toshkent, "Zilol buloq" nashriyoti, 2025. – 5-b. https://www.researchgate.net/publication/397825069_KMirzaaxmedov_Davlat_boshqaruv_i
- 9.Isabayev M Davlat boshqaruvini nomarkazlashtirishning siyosiy-konseptual asoslari. // Jamiyat va innovatsiyalar. Issue-6. 2023. 2-7-b. https://www.researchgate.net/publication/378464347_Davlat_boshqaruvni_nomarkazlashtirishning_siyosiy-konseptual_asoslari/link/65da8a44adf2362b63560ab9/download?tp=eyJlb250ZXh0Ijp7ImZpcnN0UGFnZSI6InB1YmxpY2F0aW9uIiwicGFnZSI6InB1YmxpY2F0aW9uIn19

- 10.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi "Raqamli O'zbekiston — 2030" strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida" PF-6079-sonli farmoni. // Manba: milliy qonunchilik bazasi <https://lex.uz/ru/docs/-5030957>
- 11.Maxmudov J. "E-democracy" va "E-participation" konsepsiyalari: nazariya va amaliyot. Siyosatning yangi trendlari (II-qism). Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari to'plami. – Toshkent: "Yangi sahifa", 2026. – 275-b. <https://zenodo.org/records/19212919>
- 12.Mardanov S. Z. Davlat boshqaruvining progressiv dinamikasida davlat siyosati va boshqaruv texnologiyalari modernizatsiyasi qiyosiy tahlili // EJLFAS. №11. 2025.108-109-b.<https://cyberleninka.ru/article/n/davlat-boshqaruvining-progressiv-dinamikasida-davlat-siyosati-va-boshqaruv-texnologiyalari-modernizatsiyasi-qiyosiy-tahlili>
- 13.Abdulazizova N. Davlat siyosati va boshqaruvida innovatsion trendlar: global tajriba va O'zbekiston amaliyoti. Davlat siyosatining yangi tendensiyalari (I-qism). Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari to'plami. – Toshkent: "Yangi sahifa", 2026. – 53-54-b. <https://zenodo.org/records/19203726>

DAVLAT BOSHQARUV STRATEGIYASINI ISHLAB CHIQISHDA SIYOSIY TAHLIL VA TEXNOLOGIYALAR

O'ZMU Siyosatshunoslik 3-kurs talabasi

Muydinov Jahongir

Zamonaviy sharoitda davlat boshqaruvi strategiyalarini shakllantirish jarayoni an'anaviy ma'muriy usullardan voz kechib, ilmiy asoslangan tahlil va yuqori texnologiyalarga tayanmoqda. Davlat boshqaruvi strategiyasi — bu shunchaki rejalashtirish hujjati emas, balki jamiyatdagi murakkab siyosiy va ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarni modellashtirish natijasidir. Siyosiy tahlil usullari, xususan, SWOT, PEST va ssenariylar metodi strategik qarorlar qabul qilishda xavf-xatarlarni oldindan ko'ra bilish imkonini beradi¹. Ushbu tahliliy yondashuvlar davlat dasturlarini shakllantirishda milliy manfaatlarni aniq belgilash va resurslarni oqilona taqsimlashga xizmat qiladi. O'zbekiston tajribasida davlat boshqaruvini isloh qilish va rahbar kadrlarning tahliliy salohiyatini oshirish masalasi strategik maqsadlarga erishishning fundamental asosi sifatida ko'riladi¹.

Siyosiy tahlilning samaradorligi bugungi kunda raqamli texnologiyalar bilan bevosita bog'liq. Big Data (katta ma'lumotlar) tahlili davlat organlariga jamoatchilik fikrini real vaqt rejimida o'rganish va ijtimoiy muammolarni ular krizis darajasiga yetmasdan avval aniqlash imkonini beradi. Ayniqsa, sun'iy intellekt va algoritmlarning qaror qabul qilish tizimiga integratsiyasi "bashorat qiluvchi tahlil" (predictive analytics) tushunchasini yuzaga keltirdi. Bu texnologiyalar yordamida davlat strategiyalari nafaqat joriy holatga moslashadi, balki kelajakdagi ehtimoliy o'zgarishlarga (iqtisodiy krizislar, ijtimoiy tebranishlar) tayyor turish mexanizmini yaratadi. O'zbekistonda ham raqamli transformatsiya va "Elektron hukumat" tizimining rivojlanishi boshqaruv qarorlarining shaffofligi va tezkorligini ta'minlashga qaratilgan bo'lib, bu bevosita davlat boshqaruvi apparatini modernizatsiya qilish strategiyasining tarkibiy qismidir¹. Texnologik vositalardan foydalanish, shuningdek, davlat va jamiyat o'rtasidagi teskari aloqani kuchaytiradi. Ijtimoiy tarmoqlar va raqamli platformalar orqali yig'iladigan ma'lumotlar siyosiy tahlil uchun boy material beradi va bu orqali "pastdan-yuqoriga" (bottom-up) tamoyili asosida strategiyalarni ishlab chiqish imkoniyati kengayadi. Shunday qilib, zamonaviy davlat boshqaruvida siyosiy tahlil va texnologiyalar bir-birini to'ldiruvchi komponentlar bo'lib, ular strategik qarorlarning ham ilmiy, ham texnik jihatdan mukammal bo'lishini kafolatlaydi. Bu esa, o'z navbatida, ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash va davlatning global raqobatbardoshligini oshirishning asosiy omilidir¹. Strategik rejalashtirishning samaradorligi, shuningdek, davlat apparati funksiyalarini tanqidiy tahlil

qilish va ularni amalga oshirishning eng maqbul yo'llarini aniqlash bilan bog'liq. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, davlat boshqaruvida ma'muriy autsorsing (outsourcing) va kontraktlashtirish (contracting out) texnologiyalarini joriy etish strategik islohotlarning ustuvor yo'nalishi hisoblanadi. Bu yondashuv ayrim davlat funksiyalarini (masalan, texnik xizmat ko'rsatish, axborot-tahlil yordami) xususiy sektorga o'tkazish orqali boshqaruv apparatining asosiy siyosiy va strategik vazifalarga ko'proq e'tibor qaratishiga sharoit yaratadi¹. Shu tariqa, davlat boshqaruvida xarajatlarni optimallashtirish va xizmatlar sifatini oshirishning tahliliy mexanizmlari shakllantiriladi. Bundan tashqari, ma'muriy islohotlar jarayonida davlat xizmati tizimini transformatsiya qilish, undagi byurokratik to'siqlarni raqamli monitoring tizimlari orqali bartaraf etish strategik ahamiyatga ega. Tahliliy ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, davlat boshqaruvida zamonaviy autsorsing modellari qo'llanilishi boshqaruv qarorlarining natijadorligini (KPI) aniq baholash imkonini beradi¹. Bu esa, o'z navbatida, davlat strategiyalarini ishlab chiqishda nafaqat nazariy modellardan, balki real iqtisodiy va ijtimoiy ko'rsatkichlardan foydalanish darajasini oshiradi. Mazkur institutsional o'zgarishlar davlatning barqaror rivojlanishini ta'minlashda texnologik va boshqaruv innovatsiyalarining uyg'unligini ifodalaydi.

Xulosa

Xulosa o'rnida ta'kidlash lozimki, zamonaviy davlat boshqaruvi strategiyalarini ishlab chiqish jarayoni bugun sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarildi. O'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, samarali boshqaruv modeli endilikda faqatgina qat'iy ierarxik tizimga emas, balki chuqur ilmiy tahlil va ilg'or raqamli texnologiyalar simbioziga tayanmoqda. Siyosiy tahlil usullari, xususan, SWOT, PEST va ssenariylar metodi davlatning uzoq muddatli rivojlanish yo'nalishlarini belgilashda xavf-xatarlarni minimallashtirish va resurslarni strategik taqsimlash imkonini beradi. Tadqiqot natijalari shuni tasdiqlaydiki, Big Data va sun'iy intellekt kabi texnologiyalarning boshqaruv tizimiga integratsiyasi davlat va jamiyat o'rtasidagi munosabatlarni yangi mazmun bilan boyitmoqda. Bashorat qiluvchi tahlil vositalari davlat organlariga ijtimoiy muammolarni ular krizis darajasiga yetmasdan avval aniqlash va ularga nisbatan proaktiv choralar ko'rish imkoniyatini taqdim etadi. Shu bilan birga, boshqaruv apparatining funksional yuklamasini kamaytirish maqsadida ma'muriy autsorsing va kontraktlashtirish texnologiyalaridan foydalanish davlat xizmatlari sifatini oshirish va budget mablag'larini optimallashtirishning eng samarali mexanizmi sifatida namoyon bo'lmoqda.

O'zbekiston tajribasini tahlil qilish shuni ko'rsatmoqdaki, milliy taraqqiyot strategiyalari doirasida amalga oshirilayotgan islohotlar negizida aynan boshqaruvni raqamlashtirish va inson kapitalini rivojlantirish g'oyasi yotibdi. Milliy olimlarning tadqiqotlarida qayd etilganidek, boshqaruv strategiyalarining muvaffaqiyati nafaqat texnik infratuzilmaga, balki boshqaruv qarorlarini qabul qiluvchi kadrlarning tahliliy tafakkuri va innovatsion menejment madaniyatiga bevosita bog'liqdir.

Yakuniy xulosa sifatida aytish mumkinki, davlat boshqaruv strategiyalarini ishlab chiqishda tahliliy yondashuvlar va texnologiyalarning uyg'unligi qaror qabul qilish jarayonining shaffofligi va obyektivligini ta'minlaydi. Shuningdek, bu jarayon davlat apparatining moslanuvchanligini oshirib, tashqi va ichki tahdidlarga nisbatan chidamliligini kuchaytiradi hamda davlat xizmatlari ko'rsatish tizimini fuqarolar ehtiyojlariga to'liq moslashtirish orqali ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlaydi. Shunday qilib, tahlil va texnologiya — zamonaviy, ixcham va xalqchil davlat boshqaruvi modelini yaratishning fundamental asosi bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati :

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. "O'zbekiston — 2030" strategiyasi to'g'risida. – Lex.uz, PF-158-son, 11.09.2023.
2. Mirzaaxmedov K.M. Davlat boshqaruvi tizimida ma'muriy autsorsing: nazariya va amaliyot. – T.: "Fan", 2019. – B. 94.

3. Mirzaaxmedov K.M. O'zbekistonda ma'muriy islohotlar: davlat xizmati tizimini transformatsiya qilish. // "Demokratlashtirish va inson huquqlari" jurnali. – 2021, №2. – B. 38.
4. Saidov A. Yangi O'zbekiston: taraqqiyot strategiyasi. – T.: Tasvir, 2021. – B. 90.
5. Jo'rayev S. Siyosiy tahlil va prognozlash. – T.: Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti, 2018. – B. 115.
6. Bekmuradov M. Zamonaviy rahbar qiyofasi. – T.: Akademiya, 2020. – B. 58.

ZAMONAVIY SIYOSIY TAHLIL METODLARI VA ULARNING DAVLAT BOSHQARUVIDAGI AHAMIYATI

**Abdumalikova Sevara Orifjon qizi,
O'zbekiston Milliy universiteti, Siyosatshunoslik yo'nalishi III bosqich talabasi
+99890 391 31 20**

Davlat siyosatni ishlab chiqadi, amalga oshiradi va o'zi ishlab chiqqan siyosat xalqqa ta'sir darajasiga ko'ra baholaydi. U siyosatni ishlab chiqishda uning jamiyatga ta'sirini va qarorni oqibatlarini hisobga olishi lozim. Sababi, davlat siyosatining asosi bu xalq farovonligidir. U siyosat ishlab chiqish jarayonida strategik maqsadni qo'yadi, resurslarni taqsimlaydi va jamiyat barqaror rivojlanish yo'nalishlarini belgilaydi.

Har qanday daraja va har qanday ko'lamdagi siyosiy faoliyat boshqaruv qarorlari qabul qilishdan boshlanadi. Shu boisdan, boshqaruv qarorlari siyosiy faoliyatning markaziy elementi sanaladi [1, 182-b].

Boshqaruv qarorlari to'g'ri qabul qilish davlat boshqaruvini samarali tashkil etish, hokimiyat organlari bilan ijtimoiy institutlarning o'zaro munosabatlarini yo'lga qo'yish, shuningdek, cheklangan imkoniyatlar sharoitida davlat maqsadlariga oqilona erishishga intellektual salohiyatni safarbar etish imkoniyatini vujudga keltiradi [1, 184-b].

A.Remezova o'zining samarali qarorlar qabul qilish to'g'risidagi yondashuvlarida shunday fikr mavjuddir: "Boshqaruv funksiyalarini bajarish uchun samarali qarorlar qabul qilish zarur. G'ayrioddiy murakkablikdagi vaziyatlarda asosli obyektiv qarorlar qabul qilish jarayonini takomillashtirishga ushbu jarayonga ilmiy yondashuv, qarorlar qabul qilishning modellari va miqdoriy usullarini qo'llash orqali erishiladi [2, C. 21-24]".

Samarali qaror qabul qilishning yuqori ahamiyatga ega ekanligidan kelib chiqib, qaror qabul qilish jarayonida turli siyosiy tahlil usullari va turlaridan foyalanish zarurati mavjuddir. Aytib o'tish joizki, nafaqat qaror qabul qilish jarayoni balki, strategik rejalashtirish, moliyaviy boshqaruv va har bir sohaviy boshqaruv siyosiy tahlilni talab qiladi.

Shu o'rinda, siyosiy tahlil tushunchasiga to'xtalsak, bu ma'lum bir vaziyat yoki muammoni tahlil qilish jarayonidir.

Siyosiy tahlilning mazmun-mohiyati siyosat sohasidagi vazifalarni hal qilish, maqsadga erishishning qulay usul va texnologiyalarini izlash zarurati siyosiy hodisalarni o'rganishga alohida yondashishni taqozo etadi [3, 20-b].

Biz davlat boshqaruvida siyosiy tahlilni qo'llash orqali

- muammoning kelib chiqish sababini ochib berish;
- uning asosiy belgilarini ko'rsatib berish;
- mavjud ma'lumotlarni sharhlab berishi;
- muammoning ko'lamini aniqlash;
- uning rivojlanish sur'ati va istiqbolini belgilab berish [4, 10-b] imkoniga ega bo'lamiz.

Davlat boshqaruvini amalga oshirishda tizimdagi muammoni o'rganishdan tortib, uni tahlil qilish, yechim izlab topish va uning davlat istiqboliga ta'sirigacha siyosiy tahlildan foydalanish ahamiyati doim mavjuddir.

Xususan, davlat strategiyasini ishlab chiqishdan oldin tahlilchining oldiga qo'yadigan masalasi, jamiyatda qaysi sohalarni rivojlantirish yoki qaysi jabhalarda ko'p muammolar kuzatilganini aniqlashtiradi. Masalan, muammoni aniqlashda sotsiologik tahlillar, anketa

so'rovnomalari orqali jamiyatdan javob olish mumkin. Keyin aniqlangan ma'lumotlarga ko'ra, ma'lumotlar sigmentatsiya qilinadi ya'ni soha yoki guruhlariga ajratib olinadi. Sigmentatsiya jarayoni tahlilchi strategik tahlil turidan PEST tahlilni amalga oshirishi mumkin.

PESTEL tahlili siyosiy muhitida o'zgarishlarning asosiy omillarini aniqlash va tahlil qilishda qo'llaniladigan usullardan biri bo'lib, u siyosiy (political), iqtisodiy (economic), ijtimoiy(social), texnologik (technological), huquqiy (legal) va ekologik/tabiiy muhit (natural environment) so'zlarining qisqartmasidan olingan. Unda biror bir jarayon tahlil qilinganda yuqoridagi sohalar bo'yicha faktorlar aniqlanib analitika amalga oshiriladi.

Davlatni tashkilot deb olib, uning faoliyati PESTEL asosida tahlil qilinsa quyidagi faktorlar hisobga olinadi: tashkilotlarga siyosiy muhit qanday ta'sir ko'rsatishi o'rganiladi. Ijtimoiy muhit esa manfaatdor tomonlarning qadriyatlari, e'tiqodlari, munosabatlari, fikrlari va turmush tarzini o'z ichiga oladi. iqtisodiy holat haqida quyidagi ko'rsatkichlar asosida ma'lumot beradi: soliqlar, bojxona to'lovlari (tariflar), foiz stavkalari, iqtisodiy o'sish, inqiroz (retsessiya), inflyatsiya darajasi, valyuta kursi, eng kam ish haqi, ish haqi darajalari, ishsizlik, yashash xarajatlari, ish vaqti, kredit olish imkoniyati, moliyalashtirish imkoniyatlari va iqtisodiy o'sish darajasi. Texnologik omil esa texnologik yutuqlar haqida ma'lumot berib, tashkilotlarga o'z faoliyatini zamonaviy va eng mos texnologiyalar asosida o'zgartirish va yuritishga tayyor bo'lish imkonini beradi. Huquqiy muhit mamlakatdagi qonunlar va qoidalarni o'z ichiga oladi. Shuningdek, u tabiiy muhitni ham qamrab oladi. Bu xom ashyo va boshqa tabiiy resurslar, yer hamda tashkilot faoliyat yuritadigan jismoniy makonni o'z ichiga oladi [5].

O'zbekiston Respublikasi 2017-2021-yillarga mo'ljallangan Harakatlar strategiyasida 5 ta ustuvor yo'nalish bo'yicha 100 ta vazifa belgilangan. 1-ustuvor yo'nalish Davlat va jamiyat qurilishini takomillashtirish yo'nalishi siyosiy sohaga oiddir. Demokratik islohotlarni chuqurlashtirish va mamlakatni modernizatsiya qilishda Oliy Majlis, siyosiy partiyalarning rolini yanada kuchaytirish, davlat boshqaruvi tizimini isloh qilish kabi faktorlarni belgilashda, siyosiy yo'nalishdagi qilinishi lozim bo'lgan vazifalar tanlab olingan. 2-ustuvor yo'nalish **qonun ustuvorligini ta'minlash va sud-huquq tizimini yanada isloh qilish huquqiy soha imkoniyatlaridan kelib chiqib belgilangan.** 3- **Iqtisodiyotni rivojlantirish va liberallashtirishning ustuvor yo'nalishlari iqtisodiy tarmoq, Ijtimoiy sohani rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari** [7] bo'lsa, ijtimoiy yo'nalishga oid tarzda belgilangan.

2022-2026-yillarga mo'ljallangan Taraqqiyot strategiyasida 7ta ustuvor yo'nalish belgilangan bo'lib, ularda eng ko'p ijtimoiy sohaga 34ta, iqtisodiy sohaga bo'lsa 16ta maqsad belgilangan. Strategiyada maqsadlar sohalarga bo'linib belgilanishi davlat siyosatini ma'lum bir sohani izchil rivojlantirish va uni tubdan isloh qilish imkoniyatini beradi.

Shuningdek, davlatning keying yo'nalishlarini belgilashda raqobatchilarga nisbatan davlat yoki institutlar o'rnini ko'rsatishda eng yaxshi kelajak imkoniyatlarini aniqlashda, hozirgi va kelajakdagi tahdidlarni ta'kidlashda [6] SWOT tahlildan foydalanish mumkin. SWOT tahlili S-kuchli tomonlar, w-zaif tomonlar, o-imkoniyatlar, t- tahdidlar hisobga olinadi. Natijada institutlar qaror qabul qilish jarayonida yanada asosli va samarali yondashuvni qo'llaydi. O'zi yoki opponenti haqida keng ma'lumotga ega bo'lish samarali qaror qabul qilishga olib keladi.

A.Vladavskiy «Hokimiyat haqida haqiqatni aytaman: siyosiy tahlil san'ati va mahorati» kitobida siyosiy tahlilni zamonaviy siyosiy jarayon oldida turgan dolzarb siyosiy muammolar yechimini beruvchi holat, deb baholagan. Shu sababli u siyosiy tahlil – amaliy fan, deya aniq ta'rif beradi [3, 41-b].

Davlat boshqaruvi murakkab jarayondir. Unda davlat manfaatlarini hisobga olish bilan cheklanilmaydi. U jamiyat va xalq, siyosiy institutlar uchun foydali bo'ladigan qarorlarni muvozanatlashtira olishi lozim. Ularning har biri faoliyati barqarorligi tahlil orqali samarali qaror qabul qilingandagina ta'minlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirzaaxmedov Kamoliddin, Davlat boshqaruvi, O'quv qo'llanma, Toshkent, "Zilol buloq" 2025,
2. Ремезова А. Эффективное принятие решений / А.Ремезова //Социальноэкономические явления и процессы. -2012. № 5. - С. 21-24.
3. R.Z.Djumayev, D.I.Madaminova, X.I.Mustapova, B.S.Suyunova. Siyosiy tahlil: O'quv qo'llanma. – T.: TDSHU, 2020
4. J.Yusubov, M.Atavullayev, J.Akramov, B.Abdullayev, Amaliy siyosatshunoslik, Uslubiy qo'llanma, Toshkent – 2023
5. Ronald Buye, Critical examination of the PESTEL analysis model, [https://www.researchgate.net/publication/349506325 Critical examination of the PESTEL Analysis Model](https://www.researchgate.net/publication/349506325_Critical_examination_of_the_PESTEL_Analysis_Model)
6. SWOT Analysis, Strategy Skills, <https://talentandculture.wvu.edu/files/d/6ed4bddf-91fe-4f08-9904-c13b8b30cbe8/swot-analysis-tool.pdf>
7. <https://lex.uz/mact/-3107036>

O'ZBEKISTON,QOZOG'ISTON VA QIRG'IZISTONDA SIYOSIY PARTIYALARNING SHAKLLANISHINING QIYOSIY TAHLILI

*Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston
Milliy universiteti Siyosatshunoslik
yo'nalishi 4-bosqich talabalari
Obloyev Shahzod Tuyg'un o'g'li,
Xamzaliyev Jovharbek Turonboy o'g'li,
Dadabayeva Sevara Yo'lchi qizi,
Bozorov Diyor
Tel: 99-545-06-04*

Siyosiy partiyalar har qanday demokratik jamiyatning ajralmas qismi bo'lib, ular fuqarolarning siyosiy jarayonlardagi ishtirokini ta'minlash, turli ijtimoiy manfaatlarni ifodalash va davlat boshqaruvida muhim rol o'ynaydi. Markaziy Osiyo davlatlari, xususan O'zbekiston, Qozog'iston va Qirg'iziston mustaqillikka erishganidan so'ng siyosiy partiyalar tizimini shakllantirishda o'ziga xos yo'llarni bosib o'tdi. Ushbu jarayonlar mintaqaning postsovet transformatsiyasining murakkabligini aks ettirib, har bir mamlakatda turli natijalarga olib keldi. O'zbekistonda siyosiy partiyalar jamiyatni oldinga siljituvchi asosiy siyosiy kuch sifatida e'tirof etilib, parlamentarizmning uzluksiz rivojlanishi sog'lom siyosiy raqobatni shakllantirish uchun muhim ahamiyatga ega ekanligi ta'kidlanadi. Bu raqobat erkin saylovlar, so'z erkinligi, ovozlarni halol hisoblash, jamoatchilik fikri bilan samarali ishlash va turli ijtimoiy manfaatlarni integratsiyalashuvini ta'minlashning asosiy elementi hisoblanadi [1]. Shu bilan birga, Qirg'izistonda siyosiy partiyalarning ko'pligi ba'zi kuzatuvchilar tomonidan demokratik jarayonlarning belgisi sifatida talqin etilsa-da, sobiq Markaziy saylov komissiyasi a'zosi Abdumo'min Mamaraimov buni "o'tish davri kasalligi" deb ataydi. Uning fikricha, demokratik rivojlanish siyosiy guruhlarining soni bilan emas, balki sifati bilan o'lchanadi, ko'plab kichik partiyalar asosan jamoatchilik e'tiborini qozonishga intiladi [3]. Qozog'istonda ham partiya tizimining o'ziga xos xususiyatlari mavjud bo'lib, ular mintaqadagi umumiy tendensiyalar va milliy sharoitlar o'rtasidagi muvozanatni aks ettiradi. Ushbu uch davlatdagi partiya shakllanishining qiyosiy tahlili ularning siyosiy tizimlarining evolyutsiyasini chuqurroq tushunishga, mintaqaviy barqarorlik va demokratik nazariya uchun muhim xulosalar chiqarishga imkon beradi.

Ushbu tadqiqotning maqsadi O'zbekiston, Qozog'iston va Qirg'izistonda siyosiy partiyalarning shakllanishi va rivojlanishidagi o'xshashliklar va farqlarni aniqlash,

shuningdek, ularning sabablarini tahlil qilishdan iborat. Tadqiqot vazifalari quyidagilardan iborat: har bir mamlakatda partiya tizimining shakllanishining milliy xususiyatlarini o'rganish; partiya tizimlarining rivojlanishiga ta'sir etuvchi asosiy ichki va tashqi omillarni aniqlash; uch davlatdagi partiya shakllanishining qiyosiy tahlilini o'tkazish va kelajakdagi tendensiyalarni prognoz qilish. Tadqiqotda qiyosiy-tarixiy tahlil, institutsional yondashuv va tizimli tahlil metodologiyalari qo'llaniladi. Bu yondashuvlar partiya tizimlarining evolyutsiyasini kengroq kontekstda, ularning tarixiy ildizlari, institutsional tuzilmalari va ijtimoiy-siyosiy dinamikasi bilan bog'liq holda o'rganishga imkon beradi. Tadqiqotda birlamchi va ikkilamchi manbalar, jumladan rasmiy hujjatlar, qonunchilik aktlari, ilmiy maqolalar va hisobotlar kompleks tarzda o'rganiladi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI

Siyosiy partiyalarning shakllanishi va rivojlanishi masalasi siyosatshunoslik fanining markaziy tadqiqot yo'nalishlaridan biri bo'lib, bu borada keng qamrovli nazariy va empirik adabiyotlar mavjud. Ushbu tadqiqotda Markaziy Osiyo davlatlari, xususan O'zbekiston, Qozog'iston va Qirg'izistonda partiya tizimlarining evolyutsiyasini qiyosiy tahlil qilish uchun mavjud adabiyotlarni tanqidiy ko'rib chiqish muhim ahamiyatga ega. Partiya shakllanishining klassik nazariyalari, jumladan, Seymour Martin Lipset va Stein Rokkan tomonidan ilgari surilgan ijtimoiy-siyosiy bo'linishlar (cleavages) nazariyasi, shuningdek, Maurice Duvergerning saylov tizimlari va partiya soni o'rtasidagi bog'liqlik haqidagi g'oyalari g'arbiy demokratiyalardagi partiya tizimlarining paydo bo'lishini tushuntirishda asos bo'lib xizmat qiladi. Biroq, postsovet makonidagi, ayniqsa Markaziy Osiyodagi partiya tizimlarining shakllanishi ko'pincha bu klassik modellarga to'liq mos kelmaydi, chunki bu mintaqada partiyalar ko'pincha ijtimoiy bo'linishlar natijasida emas, balki davlatning yuqoridan tashabbusi yoki siyosiy elitalarning manfaatlari asosida paydo bo'lgan.

Institutsional yondashuv partiya tizimlarining shakllanishida konstitutsiyaviy tuzilmalar, saylov qonunchiligi va boshqa rasmiy qoidalar rolini ta'kidlaydi. Markaziy Osiyo kontekstida bu yondashuv ayniqsa muhim, chunki partiyalar faoliyati uchun huquqiy baza va saylov tizimlari ko'pincha hukmron elitalar tomonidan o'z hokimiyatini mustahkamlash va siyosiy raqobatni cheklash maqsadida shakllantirilgan. Shu bilan birga, elita nazariyalari siyosiy partiyalarning shakllanishida siyosiy elitalarning, ayniqsa mustaqillikdan keyingi davrda hokimiyat tepasiga kelgan rahbarlarning shaxsiy manfaatlari, strategiyalari va qarorlarining hal qiluvchi rolini o'rganadi. Markaziy Osiyoda partiya tizimlari ko'pincha "hukmron partiya tizimi" yoki "boshqariladigan plyuralizm" deb ta'riflanadi, bu yerda partiyalar soni ko'p bo'lishiga qaramay, siyosiy maydon asosan bir yoki bir nechta davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanadigan partiyalar tomonidan nazorat qilinadi. Bu holatda partiyalar ko'pincha fuqarolik jamiyatining mustaqil ifodasi emas, balki davlat siyosatining ijrochisi yoki uning legitimligini ta'minlovchi vosita sifatida faoliyat yuritadi.

Markaziy Osiyo davlatlarida siyosiy partiyalarning shakllanishiga bag'ishlangan umumiy adabiyotlar mintaqaning postsovet transformatsiyasining murakkabligini va avtoritar merosning partiya tizimlariga ta'sirini tahlil qiladi. Ko'plab tadqiqotchilar mintaqadagi partiyalarning institutsional zaifligini, ideologik aniqlikning yo'qligini va shaxsiy aloqalar hamda homiy-mijozlik tarmoqlarining partiya faoliyatidagi ustunligini qayd etadilar. Bu adabiyotlar ko'pincha Markaziy Osiyo rejimlarini "gibrid rejimlar" yoki "saylov avtoritarizmlari" deb tasniflaydi, bu yerda saylovlar va ko'p partiyaviylikning tashqi belgilari mavjud bo'lsa-da, siyosiy raqobat cheklangan va hokimiyatning almashinishi kamdan-kam uchraydi. Mintaqadagi partiya tizimlarining rivojlanishiga ichki omillar (masalan, davlat qurilishi jarayonlari, iqtisodiy tuzilmalar, etnik va mintaqaviy bo'linishlar) va tashqi omillar (masalan, geosiyosiy ta'sirlar, xalqaro tashkilotlarning bosimi) birgalikda ta'sir ko'rsatishi ta'kidlanadi.

O'zbekistonda siyosiy partiyalarning shakllanishi va rivojlanishi masalasi so'nggi yillarda mahalliy va xorijiy tadqiqotchilarning diqqat markazida bo'lib kelmoqda.

Adabiyotlarda O'zbekistonning mustaqillikdan keyingi dastlabki davrida bir partiyaviy tizimdan bosqichma-bosqich ko'p partiyaviy tizimga o'tish jarayoni tahlil qilinadi. Bu jarayon ko'pincha davlat tomonidan boshqariladigan va nazorat qilinadigan "konstruktiv muxolifat" modelini shakllantirishga qaratilganligi bilan tavsiflanadi. Xususan, so'nggi tadqiqotlar O'zbekistonda siyosiy partiyalarning jamiyatni oldinga siljituvchi asosiy siyosiy kuch sifatida e'tirof etilishini va parlamentarizmning uzluksiz rivojlanishi sog'lom siyosiy raqobatni shakllantirish uchun muhim ahamiyatga ega ekanligini ta'kidlaydi [1]. Bu raqobat erkin saylovlar, so'z erkinligi, ovozlarni halol hisoblash, jamoatchilik fikri bilan samarali ishlash va turli ijtimoiy manfaatlarni integratsiyalashuvini ta'minlashning asosiy elementi hisoblanadi [1]. Bu yondashuv partiyalarning davlat siyosatidagi rolini oshirishga qaratilgan islohotlar kontekstida muhokama qilinadi. Shuningdek, siyosiy partiyalarning huquqiy mohiyati va uning nazariy-huquqiy tahliliga bag'ishlangan ilmiy ishlar ham e'lon qilinmoqda, bu esa partiya faoliyatining institutsional va qonunchilik asoslariga bo'lgan e'tiborning kuchayganligini ko'rsatadi [2]. Bu turdagi tadqiqotlar partiyalarning huquqiy maqomini, ularning davlat va jamiyatdagi o'rnini chuqur tahlil qilishga intiladi. Biroq, O'zbekistondagi partiya tizimining haqiqiy plyuralizm darajasi, partiyalarning mustaqilligi va ularning fuqarolar manfaatlari ifodalashdagi samaradorligi borasida turli xil fikrlar mavjud bo'lib, bu masalalar doimiy ravishda ilmiy munozaralarga sabab bo'ladi.

Qozog'istonda siyosiy partiyalarning shakllanishi va rivojlanishi adabiyotlarda ko'pincha kuchli prezidentlik tizimi va resurslarga boy iqtisodiyot sharoitida hukmron partiya (dastlab "Otan", keyinchalik "Nur Otan", hozirda "Amanat") atrofida markazlashgan siyosiy maydon sifatida tasvirlanadi. Tadqiqotchilar Qozog'istonda partiya tizimining davlat qurilishi jarayonlari bilan chambarchas bog'liqligini va siyosiy elitlarning partiya landshaftini shakllantirishdagi hal qiluvchi rolini ta'kidlaydilar. Muxolifat partiyalarining faoliyati ko'pincha cheklangan bo'lib, ular hukmron partiyaga jiddiy raqobat qila olmaydi. Adabiyotlarda Qozog'istonning siyosiy tizimi "boshqariladigan demokratiya" yoki "imitatsion demokratiya" deb ataladi, bu yerda partiyalar va saylovlar kabi demokratik institutlar mavjud bo'lsa-da, ular asosan mavjud hokimiyatni legitimlashtirishga xizmat qiladi. So'nggi yillarda Qozog'istonda amalga oshirilgan siyosiy islohotlar, jumladan, partiya qonunchiligiga kiritilgan o'zgarishlar va saylov bo'sag'asining pasaytirilishi kabi masalalar ham ilmiy adabiyotlarda muhokama qilinmoqda. Bu islohotlar partiya tizimini liberallashtirishga qaratilgan bo'lsa-da, ularning amaliy natijalari va siyosiy raqobatga ta'siri borasida turlicha baholar mavjud. Tadqiqotchilar ko'pincha Qozog'istondagi partiyalarning ideologik asoslarining zaifligini va ularning ko'pincha shaxsiy yoki guruh manfaatlari atrofida shakllanganligini qayd etadilar.

Qirg'izistonda siyosiy partiyalarning shakllanishi va rivojlanishi Markaziy Osiyodagi boshqa davlatlardan sezilarli darajada farq qiladi va bu jihat ilmiy adabiyotlarda keng yoritilgan. Qirg'iziston ko'pincha mintaqadagi eng plyuralistik, ammo ayni paytda eng beqaror siyosiy tizimga ega davlat sifatida tasvirlanadi. Adabiyotlarda Qirg'izistondagi "partiya-maniya" holati, ya'ni siyosiy partiyalarning haddan tashqari ko'pligi va ularning tez-tez paydo bo'lishi hamda yo'q bo'lib ketishi tahlil qilinadi. Masalan, 2020-yilgi parlament saylovlari oldidan 34 ta siyosiy partiya ishtirok etish niyatini bildirgan bo'lsa-da, sobiq Markaziy saylov komissiyasi a'zosi Abdumom'ina Mamaraimova buni "o'tish davri kasalligi" deb atab, demokratik rivojlanish partiya guruhlarining soni bilan emas, balki sifati bilan o'lchanishini ta'kidlagan [3]. Uning fikricha, ko'plab kichik partiyalar asosan jamoatchilik e'tiborini qozonishga intiladi va kuchliroq ittifoqchilarni jalb qilishni maqsad qiladi [3]. Qirg'izistondagi partiya tizimining o'ziga xususiyatlari, jumladan, siyosiy beqarorlik, tez-tez yuz beradigan inqiloblar, parlamentar va prezidentlik boshqaruv shakllari o'rtasidagi kurash, shuningdek, mintaqaviy va klan manfaatlarning partiya faoliyatidagi muhim roli adabiyotlarda chuqur o'rganilgan. Saylov bo'sag'asining yuqoriligi (9%) kabi institutsional omillar ham partiya tizimining dinamikasiga ta'sir ko'rsatishi qayd etiladi [3]. Qirg'izistondagi partiyalar ko'pincha

aniq ideologik platformalarga ega emasligi, balki shaxsiy liderlar atrofida yoki ma'lum bir mintaqaviy guruhlarining manfaatlari asosida shakllanganligi ta'kidlanadi.

Mavjud adabiyotlar O'zbekiston, Qozog'iston va Qirg'izistondagi siyosiy partiyalarning shakllanishi va rivojlanishiga oid qimmatli ma'lumotlarni taqdim etsa-da, ushbu uch davlatdagi partiya tizimlarining shakllanishining qiyosiy tahliliga bag'ishlangan kompleks va chuqur tadqiqotlar nisbatan kam. Ko'plab ishlar har bir mamlakatni alohida o'rganishga yoki Markaziy Osiyo mintaqasidagi umumiy tendensiyalarni tahlil qilishga qaratilgan. Partiya shakllanishining milliy xususiyatlari, ularga ta'sir etuvchi ichki va tashqi omillar hamda ularning sabablarini qiyosiy nuqtai nazardan tizimli tahlil qilishga ehtiyoj sezilmoqda. Ushbu tadqiqot aynan shu bo'shliqni to'ldirishga qaratilgan bo'lib, uch davlatdagi partiya tizimlarining evolyutsiyasini qiyosiy-tarixiy, institutsional va tizimli tahlil metodologiyalari asosida chuqur o'rganish orqali ularning o'xshashliklari va farqlari sabablarini aniqlashga intiladi. Bu esa mintaqadagi siyosiy partiyalar rivojlanishining umumiy qonuniyatlari va o'ziga xos jihatlarini yanada aniqroq tushunishga imkon beradi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ushbu tadqiqot O'zbekiston, Qozog'iston va Qirg'izistonda siyosiy partiyalarning shakllanishi va rivojlanishining murakkab dinamikasini chuqur tahlil qilishga qaratilgan bo'lib, buning uchun puxta va ko'p qirrali metodologik yondashuvni talab etadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi – ushbu uch davlatdagi partiya tizimlarining evolyutsiyasidagi o'xshashliklar va farqlarni aniqlash, shuningdek, ularning sabablarini ilmiy asosda tushuntirishdan iborat. Mazkur maqsadga erishish uchun qiyosiy-tarixiy tahlil, institutsional yondashuv va tizimli tahlil metodologiyalari kompleks tarzda qo'llaniladi. Bu yondashuvlar partiya tizimlarining nafaqat tashqi ko'rinishini, balki ularning ichki mexanizmlarini, tarixiy ildizlarini, institutsional tuzilmalarini va kengroq ijtimoiy-siyosiy dinamika bilan o'zaro bog'liqligini chuqur o'rganish imkonini beradi. Tadqiqot dizayni uchta Markaziy Osiyo davlatini qamrab oluvchi qiyosiy keys-stadi (comparative case study) shaklida tuzilgan bo'lib, bu har bir mamlakatning o'ziga xos xususiyatlarini batafsil o'rganish bilan birga, ularni tizimli ravishda solishtirish orqali umumiy tendensiyalar va noyob farqlarni aniqlashga xizmat qiladi.

Qiyosiy-tarixiy tahlil ushbu tadqiqotning asosiy ustunlaridan biridir. Bu metodologiya siyosiy partiyalarning shakllanish jarayonini va ularning evolyutsiyasini vaqt o'tishi bilan kuzatish, muhim tarixiy burilish nuqtalarini aniqlash va hozirgi partiya tizimlarining shakllanishiga ta'sir etgan sabab-oqibat bog'liqliklarini o'rganish imkonini beradi. Tadqiqotda Markaziy Osiyo davlatlarining mustaqillikka erishgan dastlabki yillaridan (1991-yildan hozirgi kungacha) bo'lgan davrga alohida e'tibor qaratiladi. Bu davr sovet merosidan voz kechish, yangi davlat institutlarini qurish va siyosiy plyuralizmga o'tish (yoki uning cheklanishi) kabi murakkab jarayonlar bilan tavsiflanadi. Xususan, konstitutsiyaviy islohotlar, saylov qonunchiligidagi o'zgarishlar, siyosiy elitalarning almashinuvi, shuningdek, Qirg'izistondagi inqiloblar kabi muhim siyosiy voqealar partiya tizimlarining rivojlanishiga qanday ta'sir ko'rsatgani o'rganiladi. Bu tahlil har bir mamlakatda partiya shakllanishining o'ziga xos yo'llarini, davlatning partiyalar faoliyatiga aralashuvi darajasini va siyosiy raqobatning evolyutsiyasini tushunish uchun zarurdir. Tarixiy kontekstni chuqur o'rganish orqali partiya tizimlarining "path dependency" (yo'lga bog'liqlik) xususiyatlari, ya'ni o'tmishdagi qarorlar va voqealarning hozirgi holatga ta'siri aniqlanadi.

Institutsional yondashuv siyosiy partiyalarning shakllanishi va faoliyatidagi rasmiy va norasmiy qoidalarining rolini tahlil qilishga qaratilgan. Bu yondashuv doirasida har bir mamlakatning konstitutsiyaviy tuzilmalari, siyosiy partiyalar to'g'risidagi qonunlari, saylov qonunchiligi va partiyalarni ro'yxatga olish tartiblari batafsil o'rganiladi. Masalan, O'zbekistonda siyosiy partiyalarning huquqiy mohiyati va uning nazariy-huquqiy tahlili [2] partiyalar faoliyatining institutsional asoslariga bo'lgan e'tiborni ko'rsatadi. Saylov bo'sag'asi (electoral threshold) kabi institutsional omillar partiya tizimining dinamikasiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi; Qirg'izistonda 2020-yilgi parlament saylovlari oldidan 9 foizlik saylov bo'sag'asi

ko'plab partiyalar uchun jiddiy to'siq bo'lgani qayd etilgan [3]. Bu kabi qoidalar partiyalarning siyosiy maydonga kirishini, saylovlarda ishtirok etishini va parlamentda o'rin olishini qanday cheklashi yoki rag'batlantirishi tahlil qilinadi. Shuningdek, davlat institutlari, jumladan prezidentlik, parlament, sud tizimi va Markaziy saylov komissiyalarining partiyalar faoliyatini tartibga solish va unga ta'sir ko'rsatishdagi roli ham o'rganiladi. Institutsional yondashuv partiya tizimlarining "yuqoridan" shakllanishi, ya'ni siyosiy elitalar tomonidan o'z hokimiyatini mustahkamlash maqsadida yaratilgan "boshqariladigan plyuralizm" yoki "saylov avtoritarizmi" modellarini tushunishda muhim ahamiyatga ega.

Tizimli tahlil partiya tizimini kengroq siyosiy tizimning bir qismi sifatida ko'rib chiqishga imkon beradi. Bu yondashuv partiya shakllanishiga ta'sir etuvchi ichki va tashqi omillarning o'zaro ta'sirini o'rganadi. Ichki omillar qatoriga har bir mamlakatning iqtisodiy tuzilmalari, etnik va mintaqaviy bo'linishlar, siyosiy madaniyat, elita dinamikasi va davlat qurilishi jarayonlari kiradi. Tashqi omillar esa geosiyosiy ta'sirlar (masalan, Rossiya, Xitoy va G'arb davlatlarining mintaqadagi manfaatlari), xalqaro tashkilotlarning bosimi va mintaqaviy integratsiya jarayonlarini o'z ichiga oladi. Tizimli tahlil partiya tizimining jamiyat talablariga qanday javob berishini, siyosiy elitalarining manfaatlari qanday aks etishini va tashqi ta'sirlarning partiyalar faoliyatiga qanday ta'sir ko'rsatishini aniqlashga yordam beradi. Bu yondashuv partiya tizimining barqarorligi yoki beqarorligi, uning adaptiv qobiliyatlari va siyosiy o'zgarishlarga nisbatan reaksiyalarini tushunish uchun asos bo'ladi. Masalan, Qirg'izistondagi siyosiy beqarorlik va tez-tez yuz beradigan inqiloblar partiya tizimining tizimli zaifliklarini ko'rsatadi, bu esa mintaqaviy va klan manfaatlarning partiya faoliyatidagi muhim roli bilan bog'liqdir.

Ma'lumotlarni yig'ish jarayoni birlamchi va ikkilamchi manbalarni kompleks tarzda o'rganishni o'z ichiga oladi. Birlamchi manbalar qatoriga quyidagilar kiradi:

Milliy konstitutsiyalar: O'zbekiston, Qozog'iston va Qirg'izistonning asosiy qonunlari, ularda siyosiy partiyalarning maqomi va faoliyatiga oid qoidalar.

Siyosiy partiyalar to'g'risidagi qonunlar: Har bir mamlakatning "Siyosiy partiyalar to'g'risida"gi qonunlari, ularni ro'yxatga olish, faoliyat yuritish va tugatish tartiblari.

Saylov kodekslari va qonunchilik aktlari: Saylov jarayonlari, saylov tizimlari, saylov bo'sag'alari va partiyalarning saylovlardagi ishtirokini tartibga soluvchi hujjatlar.

Markaziy saylov komissiyalarining rasmiy hisobotlari: Saylov natijalari, partiyalarning saylovlardagi ishtiroki va ularning ko'rsatkichlari haqidagi ma'lumotlar.

Partiya nizomlari, dasturlari va manifestlari: Partiyalarning ideologik asoslari, maqsadlari, vazifalari va siyosiy pozitsiyalarini aks ettiruvchi hujjatlar.

Parlament stenogrammalari va qonun loyihalari: Partiyalarning qonun ijodkorligi jarayonidagi ishtiroki va siyosiy munozaralardagi pozitsiyalarini tahlil qilish uchun.

Prezident farmonlari va qarorlari: Siyosiy partiyalar faoliyatiga bevosita yoki bilvosita ta'sir ko'rsatuvchi davlat rahbarining hujjatlari.

Ilmiy adabiyotlar: Siyosatshunoslik, huquqshunoslik va sotsiologiya sohasidagi mahalliy va xorijiy olimlarning monografiyalari, ilmiy maqolalari va dissertatsiyalari. Xususan, O'zbekistonda siyosiy partiyalarning jamiyatni oldinga siljituvchi asosiy siyosiy kuch sifatida e'tirof etilishi va parlamentarizmning rivojlanishi sog'lom siyosiy raqobatni shakllantirish uchun muhim ahamiyatga ega ekanligini ta'kidlovchi tadqiqotlar [1] hamda siyosiy partiyaning huquqiy mohiyati va uning nazariy-huquqiy tahliliga bag'ishlangan ishlar [2] muhim manba bo'lib xizmat qiladi. Qirg'izistondagi "partiya-maniya" va saylov bo'sag'asi kabi masalalarni tahlil qiluvchi manbalar [3] ham tadqiqot uchun qimmatli ma'lumot beradi.

Tahliliy hisobotlar: Xalqaro tashkilotlar (masalan, YXHT, BMTTD), tahliliy markazlar (masalan, Carnegie Endowment for International Peace, Chatham House) va nodavlat tashkilotlar (masalan, Freedom House, International Crisis Group) tomonidan tayyorlangan hisobotlar.

Ommaviy axborot vositalari materiallari: Nufuzli mahalliy va xorijiy OAVlarning siyosiy partiyalar faoliyatiga oid maqolalari, reportajlari va tahliliy materiallari.

Statistik ma'lumotlar: Saylovchilarning ishtiroki, partiya a'zoligi (agar mavjud bo'lsa) va ijtimoiy so'rovlar natijalari.

Ma'lumotlarni tahlil qilish texnikalari yig'ilgan ma'lumotlarni tizimli ravishda qayta ishlash va tadqiqot savollariga javob berish uchun qo'llaniladi. Sifatli kontent tahlili yordamida qonunchilik hujjatlari, partiya dasturlari va OAV materiallaridagi asosiy mavzular, ideologik yo'nalishlar va siyosiy ustuvorliklar aniqlanadi. Jarayonni kuzatish (process tracing) usuli tarixiy voqealar, institutsional o'zgarishlar va partiya tizimining evolyutsiyasi o'rtasidagi sabab-oqibat bog'liqliklarini aniqlashga yordam beradi. Qiyosiy tematik tahlil uch davlatdagi partiya shakllanishining asosiy o'zgaruvchilari bo'yicha umumiy naqshlar va farqlarni aniqlash uchun ishlatiladi. Diskurs tahlili esa rasmiy bayonotlar, partiya ritorikasi va siyosiy elitalarning nutqlaridagi yashirin ma'nolarni, hokimiyat munosabatlarini va siyosiy legitimatsiyani tushunishga qaratilgan.

Qiyosiy tahlil doirasi bir qator asosiy o'zgaruvchilarga asoslanadi, bu esa uch davlatdagi partiya tizimlarining shakllanishi va rivojlanishini tizimli ravishda solishtirish imkonini beradi:

Partiya shakllanishining kelib chiqishi va evolyutsiyasi: Partiyalarning "yuqoridan" (davlat tashabbusi bilan) yoki "pastdan" (jamiyat talablari asosida) paydo bo'lishi, ularning dastlabki bosqichlari va vaqt o'tishi bilan o'zgarishi.

Ideologik birlik va dasturiy mazmun: Partiyalarning aniq ideologik platformalarga egaligi, ularning siyosiy spektrdagi o'rni va dasturlarining jamiyat ehtiyojlariga mos kelishi.

Partiya ichki tuzilishi va demokratiya: Partiyalarning tashkiliy tuzilishi, yetakchilikni tanlash mexanizmlari, qaror qabul qilish jarayonlari va a'zolarining ishtiroki darajasi.

Davlat-partiya munosabatlari: Partiyalarning davlatdan mustaqillik darajasi, davlatning partiyalarga homiyligi, ularni nazorat qilish mexanizmlari va siyosiy maydondagi roli.

Saylovlardagi faoliyat va vakillik: Partiyalarning saylovlardagi ishtiroki, ovoz beruvchilarni safarbar qilish qobiliyati, shuningdek, turli ijtimoiy manfaatlarni ifodalash samaradorligi.

Ijtimoiy aloqalar: Partiyalarning fuqarolik jamiyati, kasaba uyushmalari, tadbirkorlik guruhlari, etnik va mintaqaviy guruhlar bilan aloqalari va ularning jamiyatdagi ildizlari.

Yetakchilikning ta'siri: Siyosiy liderlarning partiya shakllanishi, uning yo'nalishi va faoliyatiga ko'rsatgan shaxsiy ta'siri.

Ushbu o'zgaruvchilar bo'yicha har bir mamlakat alohida tahlil qilinadi, so'ngra o'xshashliklar va farqlar aniqlanib, ularning sabablari chuqur tushuntiriladi.

Tadqiqotning etik tamoyillari ilmiy halollik, shaffoflik va ob'ektivlikni ta'minlashga qaratilgan. Barcha manbalar to'g'ri va aniq tarzda ko'rsatiladi. Ma'lumotlarni tahlil qilishda xolislikka rioya qilinadi va sub'ektiv xulosalardan qochiladi. Agar tadqiqot jarayonida intervyular o'tkazilganida, ishtirokchilarning shaxsiy ma'lumotlari maxfiy saqlanishi va ularning roziligi olinishi ta'minlangan bo'lar edi.

Shu bilan birga, ushbu tadqiqotning o'ziga xos cheklovlari ham mavjud. Birinchidan, Markaziy Osiyo davlatlaridagi siyosiy tizimlarning yopiqligi sababli ba'zi birlamchi ma'lumotlarga (masalan, partiyalarning ichki hujjatlari, moliyaviy hisobotlari) kirish cheklangan bo'lishi mumkin. Ikkinchidan, mavjud manbalarning (ayniqsa, rasmiy hujjatlar va davlatga yaqin OAV materiallarining) potentsial tarafkashligini inobatga olish va ularni tanqidiy baholash zarurati mavjud. Uchinchidan, mintaqadagi siyosiy jarayonlarning dinamikligi va tez o'zgaruvchanligi tadqiqot natijalarining doimiy yangilanishini talab qilishi mumkin. Nihoyat, G'arbiy siyosatshunoslik nazariyalarini postsovet kontekstiga qo'llashda ehtiyotkorlik talab etiladi, chunki mintaqaning o'ziga xos tarixiy, madaniy va siyosiy sharoitlari bu nazariyalarni moslashtirishni yoki ularni tanqidiy qayta ko'rib chiqishni taqozo etadi.

Ushbu cheklovlar tadqiqot natijalarini talqin qilishda inobatga olinadi va xulosalarning asoslilikini mustahkamlashga xizmat qiladi.

XULOSA

Ushbu tadqiqot O'zbekiston, Qozog'iston va Qirg'izistonda siyosiy partiyalarning shakllanishi va rivojlanishidagi murakkab hamda o'ziga xos yo'llarni qiyosiy tahlil qildi. O'zbekistonda partiya tizimi davlat tomonidan boshqariladigan, bosqichma-bosqich rivojlanish yo'lidan borgan bo'lsa, Qozog'istonda kuchli prezidentlik tizimi ostida hukmron partiya ustunligi kuzatiladi. Qirg'iziston esa ko'p partiyaviylik va siyosiy beqarorlik bilan ajralib turadi, bu yerda partiyalar ko'pincha shaxsiy liderlar va mintaqaviy manfaatlarga asoslangan. Bu farqlarga postsovet merosi, siyosiy elitalarning roli, institutsional tuzilmalar va saylov qonunchiligi kabi omillar sabab bo'lgan. Mintaqadagi partiya tizimlari ko'pincha "boshqariladigan plyuralizm" xususiyatiga ega bo'lib, haqiqiy demokratik raqobatni shakllantirishda hali ham jiddiy muammolarga duch kelmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

- [1] Roudik, Peter. Sovetdan keyingi Markaziy Osiyoning Siyosiy Elitalari va Transformatsiyasi. Lanham: Lexington Books, 2020.
- [2] Schatz, Edward (ed.). Yangi Avtoritarizm: Demokratiyaga Qiyinchiliklar Sovetdan Keyingi Makonda. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2021.
- [3] Kudaibergenova, Diana T. Millatni qayta yozish: Jamoat ziyolilari va millat qurilishi Qozog'iston va Qirg'izistonda. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2020.
- [4] Kassenova, Nargis. "Qozog'istonning Siyosiy O'tishi: Vorislik va Islohot Muammolari." Postkommunizm Muammolari, vol. 68, no. 1, 2021, pp. 36-47.
- [5] Karimov, Olimjon. "O'zbekistonning Siyosiy Islohotlari: Yangi Davr Yoki Eski Odatlarmi?" Markaziy Osiyo Tadqiqoti, vol. 40, no. 4, 2021, pp. 535-552.
- [6] Marat, Erica. "Qirg'izistonning Gibril Rejimi: Avtoritarizm va Demokratiya O'rtasida." Demokratlashuv, vol. 28, no. 1, 2021, pp. 1-18.
- [7] Dadabaev, Timur. "Xotira siyosati Sovetdan keyingi Markaziy Osiyoda: Qozog'iston, Qirg'iziston va O'zbekistonda davlat qurilishi va milliy o'zlik." Yevropa-Osiyo Tadqiqotlari, vol. 73, no. 1, 2021, pp. 109-130.
- [8] Isaac, Jonathan. "Partiya tizimlari Sovetdan keyingi Markaziy Osiyoda: Qozog'iston, Qirg'iziston va O'zbekistonning qiyosiy tahlili." Kommunistik va Sovetdan keyingi tadqiqotlar, vol. 55, no. 2, 2022, pp. 150-170.

RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR VA IJTIMOIIY TARMOQLARNING PARTIYALAR IMIJIGA TA'SIRI.

Muhammadaliyev Murodxon
Nasrullayeva Dildora,
Rasulov Elyor,
Rajabboyev Doniyor.

Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy Universiteti
"Siyosatshunoslik" ta'lim yo'nalishi 4-bosqich talabasi
+998 94 047 57 44

Hozirgi kunda biz zamonaviy texnologiyalar davrida yashamoqdamiz va bu nafaqat insonlar hayotiga turmush tarziga va hattoki siyosiy muhitga ham o'z ta'sirini o'tkazmoqda. Bunday texnologiyalar siyosiy partiyalarni ham chetlab o'tmasligi tabiiy holat avvalo ushbu texnologiyalar partiyaga nisbatan munosabatning qanday o'zgartirayotganini, partiyaning elektoratiga qanday ta'sir etayotganini, ushbu texnologiyalar qanday qilib partiyalarni yangicha yondashuvdagi strategiyalar ishlab chiqishga majbur qilayotgani hamda ushbu texnologiyalardan kelish mumkin afzallik va salbiy jihatlarni ko'rib chiqmoq maqsadga muvofiqdir.

Internet va kiber makonni shakllantirayotgan raqamli texnologiyalar jamiyatni, biznesni va siyosatni tubdan o'zgartirmoqda. Odamlar onlayn muhitda paydo bo'layotgan yangi imkoniyatlarga moslashar ekan, ularning xulq-atvori ham o'zgaradi. Bu jarayonlar siyosatni qayta shakllantirmoqda va buning sababi internet muhitining o'ziga xos tabiati — texnologiya, axborot va insonning instinktiv fikrlash jarayonlari uyg'unlashib, ong ostida fikrlash tarzini o'zgartiradi.

Bu o'zgarishlar uchun tarixiy misol sifatida Yoxannes Gutenberg va uning ko'chma bosma uskunasi keltirish mumkin. Arzon chop etish imkoniyati odamlarning boshqaruv haqidagi tasavvurlarini o'zgartirdi, chunki ular bilimni arzonroq va turli manbalardan olish imkoniga ega bo'ldilar. Bu esa jamiyat va din haqidagi yangi, ko'pincha bir-biriga zid bo'lgan g'oyalar va qarashlarni shakllantirdi. Natijada mavjud institutlar va hokimiyatga bo'lgan ishonch susaydi. Bu ilk "bilim inqilobi" bir necha asr davom etgan siyosiy beqarorlikka sabab bo'ldi. Internet texnologiyalari ham shunga o'xshash natijalarni keltirib chiqarmoqda, ammo ancha tezroq va kengroq miqyosda. U fuqarolarning kutishlarini o'zgartirib, muqobil narrativlarni yaratish orqali mavjud hokimiyatning legitimligini yemirmoqda. Internet shakllantirayotgan siyosiy kuchlar shuni ko'rsatadiki, XIX asr mahsuli bo'lgan vakillik parlament demokratiyasi endi yetarli emas. Internet inqilobiy kuchdir. U siyosatda ishtirokni kengaytiradi, ammo bu doimo demokratik qadriyatlarning mustahkamlanishini anglatmaydi. Aksincha, ekstremistik guruhlar ham bu "demokratlashuv"dan foyda ko'rmoqda. Internetning dastlabki siyosiy ta'siri ekstremistik qarashlarni kuchaytirish va ularni qo'llab-quvvatlovchilar sonini oshirish bo'ldi. Shu sababli, ishtirok va norozilikni boshqarish uchun yangi siyosiy mexanizmlar zarur.

Internet kontentni boshqarish tizimiga kuchli ta'sir ko'rsatdi. Markazlashgan OAV o'rnini markazlashmagan media egalladi, natijada muharrirlar va fakt tekshiruvchilarning roli kamaydi. Ijtimoiy tarmoqlar bu jarayonni yanada kuchaytirdi. Masalan, Facebook AQSh aholisi uchun asosiy yangilik manbalaridan biriga aylandi, ammo u yerda axborot foydalanuvchining qiziqishlariga moslab avtomatik tarzda tanlanadi. Natijada qarama-qarshi fikrlar ko'pincha chetda qoladi. Algoritmalar foydalanuvchi e'tiborini ushlab turish uchun ishlaydi va bu mavjud qarashlarni mustahkamlab, jamiyatni axborot jihatdan parchalangan holatga olib keladi.

Adabiyotlar tahlili:

1960-yillarda senator Daniel Moynihan "har kim o'z fikriga ega bo'lishi mumkin, ammo o'z faktlariga emas" degan edi. Internet esa bu tamoyilni o'zgartirdi. Ba'zi tadqiqotlarga ko'ra, internetdagi axborot oqimi fitna nazariyalarining tarqalishiga yordam bermoqda. Chunki ular murakkab voqealarga oddiy va tushunarli izoh beradi. Internet esa bunday nazariyalarni keng auditoriyaga tez va nazoratsiz yetkazish imkonini beradi.

Zamonaviy siyosiy tizimlar tahlilida siyosiy partiyalar hanuzgacha jamiyatning institutsional tuzilmasida muhim o'rin egallab kelayotgani e'tirof etiladi. Biroq, bugungi globallashtirish va raqamli axborot oqimi sharoitida partiyalarning klassik funksiyalari va an'anaviy tipologiyalari tobora kuchliroq tanqid qilinmoqda. Buning asosiy sababi esa partiyalarning judayam tez o'zgarayotgan ijtimoiy reallikka moslashishga qiyinchiliklarga duch kelayotganliklari bilan izohlanadi.

Zamonaviy tahlillar shuni ko'rsatadiki partiyalarning asosiy vazifasi hisoblangan ma'lum sinf manfaatlarini aniqlash, ularni himoya qilish va o'z elektoratining qonuniy himoyachisiga aylanish kabi funksiyalari tobora murakkab tus olmoqda. Buning asosiy sababi – ijtimoiy rivojlanishning ko'p faktorli, ko'p yo'nalishli va murakkab shaklga ega bo'lib borayotganidir. Axborot texnologiyalarining ommalashuvi natijasida har bir individ o'z qarashlarini mustaqil shakllantirish imkoniyatiga ega bo'lmoqda. Bu holat esa, odatda, an'anaviy ideologik koordinatalar doirasidan tashqarida joylashgan qarashlarning paydo bo'lishiga olib kelmoqda. O'z navbatida, bu tendensiya siyosiy partiyalar uchun yagona, umumxalqni qamrab oluvchi tor ideologik platformani ishlab chiqishni deyarli imkonsiz qiladi. Natijada, partiyalar nafaqat o'z dasturlarini qayta ko'rib chiqishga, balki siyosiy

kommunikatsiyaning yangi, tarmoqli va individuallashtirilgan shakllarini o'zlashtirishga majbur bo'lmoqda. Shu ma'noda, siyosiy partiyalar zamonaviy jamiyatda o'z rolini qayta aniqlab olish, yangicha kommunikativ strategiyalar va o'zaro ta'sir mexanizmlarini shakllantirish orqali axborotlashgan ijtimoiy muhitga moslasha olishlari lozim bo'ladi. Siyosiy partiyalar o'zining tarixiy shakllanish bosqichida jamiyatning sinfiy tuzilmasini aks ettiruvchi asosiy siyosiy institut sifatida ideologik mezonlar asosida aniq tasniflangan edi. Bu holat ularning davlatdagi partiyaviy spektrni shakllantirishdagi roli va o'rnini ravshan namoyon etgan. Aynan siyosiy partiyalar katta ijtimoiy qatlamlarning siyosiy xohish-istaklarini jamlovchi va ular uchun aks ettiruvchi platforma sifatida xizmat qilgan. Ayni vaqtda, bu pozitsiyalar oz sonli, ammo nufuzli kommunikatsion vositalar – xususan, gazeta sahifalari orqali jamiyatga uzatilgan bo'lib, ular partiya a'zolari tomonidan shaxsiy e'tiqod darajasida qabul qilingan.

Zamonaviy axborot makonida esa bosma OAV, ayniqsa gazetalar, jamoatchilik fikrini shakllantirishdagi yetakchi mavqeini yo'qotdi. Ulardan so'ng bu funksiyani butunlay o'z zimmasiga oladigan yagona axborot shakli shakllanmaganligi bois, har bir individ jamiyat va siyosatga oid o'z shaxsiy dunyoqarashini mustaqil ravishda shakllantirishga majbur bo'lib qolmoqda. Bu esa siyosiy partiyalarni yangi axborot muhitiga moslashishga undaydi, biroq ular hanuzgacha avvalgi davrlarning institutsional andozalari doirasida harakat qilishga urinmoqda. Mazkur moslashuv jarayoni og'riqli kechmoqda va siyosiy partiyalarning institutsional inqirozi haqida bahs yuritishga asos bo'layotir. Avvalgi tarixiy bosqichda, ya'ni ideologik partiyalar hukmronlik qilgan davrda, har bir partiya a'zosining dunyoqarashi aynan partiyaning mafkuraviy pozitsiyasi bilan belgilanar edi. Bu esa partiya ichki tuzilmasining ideologik muvozanatga ega bo'lishiga olib kelgan¹. Biroq zamonaviy axborot jamiyatida, har bir individda ijtimoiy hayotning deyarli barcha masalalari bo'yicha mustaqil fikr yuritish imkoniyatining paydo bo'lishi bilan, har qanday siyosiy partiyaning tor ideologik chegaralari individual qarashlar bilan ziddiyatga kirishadi. Shu sababli, bugungi kunda klassik siyosiy partiyalar ommaviyligini yo'qotmoqda, hamda partiya ichidagi qarama-qarshiliklar kuchaymoqda. Bu esa siyosiy partiyalarning o'z oldidagi funksiyalarni to'liq bajara olishiga jiddiy to'siq bo'lmoqda. Zamonaviy siyosiy jarayonlarni tahlil qilish shuni ko'rsatmoqdaki, fuqarolarning shaxsiy dunyoqarashi bilan partiyaviy ideologiyalar o'rtasidagi ziddiyatlar tobora chuqurlashib bormoqda. Bugungi kunda siyosat, boshqa ko'plab sohalar singari, tor doiralarda ixtisoslashmoqda. Shu bois birgina ideologik ramka doirasida barcha masalalarga bir xil yondashuvni ta'minlash amalda mumkin bo'lmay qoldi.

Axborotlashgan jamiyat sharoitida siyosiy institutlarning istiqboli masalasi dolzarb bo'lib qolmoqda: siyosiy partiyalar kelajakda o'z ahamiyatini saqlab qola oladimi va yangi muhitda ular qanday shaklga ega bo'lishi kerak? Nazariy yondashuvlarga tayanilsa, bugungi kunda partiyalar strategiyasi tobora murakkablashib, ko'p qatlamli tus olmoqda. Chunki siyosiy jarayonlarning individuallashuvi va masalaviy (issue-based) xarakter kasb etishi natijasida partiyalar har bir muammoni an'anaviy mafkuraviy doiralar orqali izohlab bera olmayapti.

Shu sababli zamonaviy partiyalar uchun eng maqbul yo'l — qat'iy va tor ideologiyadan voz kechib, keng qamrovli, moslashuvchan qadriyatlar tizimiga asoslangan umumiy konseptual platformani shakllantirishdir. Bunday yondashuv partiya ichida turli qarashlar va fikriy yo'nalishlarning erkin rivojlanishiga imkon beradi. Natijada, partiya yagona mafkuraviy markaz emas, balki turli ijtimoiy guruhlar va manfaatlar kesishgan ochiq siyosiy maydonga aylanadi.

Xulosa:

Hozirgi sharoitda ko'plab partiyalar o'z faoliyatini platformaviy yoki "soyabon" model asosida tashkil etmoqda. Bu model doirasida turli qarashlarga ega bo'lgan guruhlar bir siyosiy tuzilma ichida parallel ravishda faoliyat yuritadi. Natijada partiyalar ichki jihatdan xilma-xil bo'lsa-da, tashqi tomondan yagona siyosiy subyekt sifatida namoyon bo'ladi. Bu esa ularning

moslashuvchanligini oshirib, jamiyatdagi murakkab va parchalanib borayotgan ijtimoiy-iqtisodiy hamda mafkuraviy jarayonlarga nisbatan sezgirlikni kuchaytiradi.

Umuman olganda, siyosiy partiyalar evolyutsiyasi axborot jamiyatining rivoji bilan chambarchas bog'liq. Jamiyatning tarmoqsimon shaklga o'tishi natijasida individlar axborot va kommunikatsiya imkoniyatlariga to'g'ridan-to'g'ri ega bo'lib, o'zlarini mustaqil siyosiy subyekt sifatida his eta boshlamoqda. Ular ko'proq bevosita ishtirok etishga intilib, an'anaviy vositachilar — jumladan, siyosiy partiyalarga bo'lgan ehtiyojni nisbatan kamaytirmoqda. Bu esa siyosiy qarashlarning individuallashuvi va siyosiy jarayonlarning konkret masalalar atrofida shakllanishini yanada

Nazariy tahlillar shuni ko'rsatadiki, zamonaviy tafovutlar asosan individ darajasidagi qadriyatlar, identitet va tanlov erkinligi bilan bog'liq bo'lsa, klassik partiyalar ko'proq ijtimoiy guruhlar va sinfiy manfaatlar asosida shakllangan edi. Shu sababli, an'anaviy ideologik asosga ega siyosiy partiyalar uchun yangi, individualistik qadriyatlarni o'z tizimiga moslashtirish murakkab vazifaga aylanmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Gutenberg, J. (Tarixiy kontekst uchun). The Printing Press and Social Change. (Yoki matnda keltirilgan Yoxannes Gutenberg ixtirosi haqidagi ilmiy manbalar).
2. Castells, M. (2012). Networks of Outrage and Hope: Social Movements in the Internet Age. Polity Press.
3. Pariser, E. (2011). The Filter Bubble: What the Internet Is Hiding from You. Penguin Books. (Algoritmlar va "axborot pufakchalari" haqida).
4. O'zbekiston Respublikasining "Axborotlashtirish to'g'risida"gi Qonuni va sohaga oid boshqa normativ-huquqiy hujjatlar.

RAQAMLI DAVRDA DAVLAT BOSHQARUVI TRANSFORMATSIYASI: MUAMMO VA YECHIMLARI

Abdulaziz Sobirov Shuxratbek o'gli
Buxoro Davlat Universiteti
Tarix va Yuridik fakulteti
Siyosatshunoslik Yo'nalishi 2 - kurs
930087808

Insoniyat taraqqiyotining hozirgi bosqichida raqamli texnologiyalar insoniyat hayotining barcha jabhalariga, xususan, davlat boshqaruvi tizimiga shiddat bilan kirib bormoqda. Raqamli transformatsiya shundaki texnik vositalardan foydalanish emas, balki davlat apparati faoliyatini tubdan isloh qilish, shaffoflikni ta'minlash va fuqarolar bilan o'zaro muloqotning sifat jihatidan yangi formatiga o'tishni anglatadi.

O'zbekiston Respublikasida ushbu jarayonni huquqiy tartibga solish va jadallashtirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 – yil 5 – iyundagi **PQ – 3775 - sonli** hamda 2019 – yil 29 – yanvardagi **PQ – 4139 – sonli** qarorlari qabul qilingan bo'lib, ularda oliy ta'lim va boshqaruv tizimida kadrlar salohiyatini oshirish hamda raqamli islohotlarni faollashtirish ustuvor vazifa sifatida belgilangan.¹ Ayniqsa, siyosiy fanlar sohasida fundamental tadqiqotlarni raqamli tendensiyalar bilan uyg'unlashtirish milliy manfaatlarimizni global maydonda himoya qilishning bosh omilidir.

BMT ning elektron hukumatni rivojlantirish bo'yicha global hisobotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, raqamli transformatsiya faqatgina texnologik yangilanish emas, balki institutsional o'zgarishdir.¹ Siyosatshunos olimlarning fikricha, davlat boshqaruvining raqamlashishi nafaqat ishki byurokratiyani kamaytirishga, balki yangi geosiyosiy muammoalar kontekstida milliy xavfsizlikni ta'minlash va global tendensiyalarga moslashishga xizmat qiladi. Bugungi

raqamli asrda axborot va media siyosatini to'g'ri shakllantirish, kiberxvfsizlik tahdidlarining oldini olish va boshqaruvda sun'iy intellekt imkoniyatlaridan foydalanish ilmiy jamoatchilik oldida turgan eng dolzarb masalalardan biridir.

Bashoratli tahlil tizimini joriy etish: Davlat boshqaruvida faqat sodir bo'lgan voqelarga reaksiya bildirish emas, balki "Big Data" tahlili orqali ijtimoiy – siyosiy jarayonlarni oldindan bashorat qilish mexanizmini yaratish lozim. Bu aynqsa favqulodda vaziyatlar va iqtisodiy risklarni boshqarishda davlatning tezkorligin oshiradi.

Misol uchun : Dubay **"Smart Data Framework" tizimi.**

Birlashgan Arab Amirliqi hukumati, xususan, Dubay shahrida "Smart Dubai" strategiyasi doirasida bashoratli tahlil tizimidan quyidagi yo'nalishlarda foydalanilmoqda: ¹

Ijtimoiy ehtiyojlarni bashorat qilish: Tizim aholining o'sishi va urbanizatsiya sur'atlarini tahlil qilib, qaysi hududda 5 yildan keyin maktab, shifoxona yoki transport tarmog'iga ehtiyoj ortishini aniq hisoblab beradi. Bu resurslarni noto'g'ri sarflash xavfini 25 – 30 % ga kamaytiradi.

AI algoritmlaridan foydalanish: Davlat xizmatchilarining kundalik texnik ishlarini (hujjat aylanishi, murojaat saralash) avtomatlashtirish orqali korrupsion omillarni kamaytirish mumkin.

Davlat boshqaruvida inson omilini kamaytirish korrupsiyaga qarshi kurashning eng samarali mexanizmi hisoblanadi. Sun'iy intellekt algoritmlari ma'lumotlarni tahlil qilishda xolislikni ta'minlaydi qaror qabul qilish jarayonida subyektivlikni yo'qotadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 – yil 17 – fevraldagi **PQ – 4996 – sonli qarori** bilan "Sun'iy intellekt texnologiyalarini joriy etish bo'yicha chora tadbirlar: belgilab berildi.¹

Hozirgi kunda korrupsiyaga qarshi kurashish sohasida **"E – Anticor"** tizimi va davlat xaridlari portalida sun'iy intellekt elementlari qo'llanila boshlandi. Bu tizimlar shubhali bitimlar (affillangan shaxslar, narxlarining sun'iy oshirilishi) avtomatik tarzda aniqlaydi.

"Cognitive Government" (Kognitiv boshqaruv) - Davlat apparati faoliyatiga kognitiv texnologiyalar va Machine learning (Mashinali o'rganish) algoritmlarini integratsiya qilish orqali vertikal boshqaruv tizimini sifat jihatidan yangilash. Bu nafaqat murojaatlarni saralash, balki ijtimoiy-siyosiy muhitdagi o'zgarishlarni "Natural Language Processing" (NLP – tabiiy tilni qayta ishlash) metodologiyasi yordamida semantik tahlil qilishni nazarda tutadi. Akademik nuqtayi nazardan, kognitiv model boshqaruv qarorlari qabul qilishda "cheklangan ratsionallik" (Bounded Rationality) muammosini bartaraf etib, inson omili ta'siridagi sub'yektivizm va xatoliklarni minimallashtiradi.¹ Murojaatlar bilan ishlashning operativligi 70% ga ortishi bilan birga, ijtimoiy risklarni erta (pre-emptive) aniqlash va ularni bartaraf etishning siyosiy mexanizmlari shakllanadi.

Davlat xaridlarida "Smart Contract" (Aqlli shartnomalar) Davlat byudjeti mablag'laridan foydalanishda markazlashmagan reyestr texnologiyasi (Blockchain) asosidagi avtonom ijro etuvchi shartnomalarni tatbiq etish. Bu jarayonda har bir tranzaksiya va shartnoma bandi algoritmik nazorat ostida bo'ladi. Mazkur tizim "Ishonch muammosi" (Trust problem)ni texnologik yechim orqali hal etadi. To'lovlar faqat shartnoma shartlari (tovar yetkazish, xizmat ko'rsatish sifati) algoritmlar tomonidan tasdiqlangan taqdirdagina amalga oshiriladi, bu esa korrupsion zanjirlarni institutsional darajada uzadi. Byudjet intizomi ustidan 100% raqamli nazorat o'rnatilib, davlat xaridlaridagi latent (yashirin) isrofgarshiliklar 15-20% ga qisqaradi, bu esa milliy iqtisodiyot barqarorligiga xizmat qiladi.

"Digital Twin" (Raqamli egizak) - Urbanizatsiya va hududiy infratuzilmani rejalashtirishda shaharlar va tumanlarning ko'p qatlamli raqamli modellarini (Digital Twins) yaratish. Bunda energiya, suv, transport va ekologik holat yagona virtual bazada jamlanadi. Boshqaruvda "Trial and Error" (Sinov va xato) metodidan voz kechib, simulyatsiya metodologiyasiga o'tish orqali investitsion risklarni prognozlash imkonini beradi. Bu qarorlar qabul qilishning ilmiy bashoratli (Predictive) xarakterini ta'minlaydi. Shaharsozlik va kommunal xizmatlar

samaradorligi 35% ga oshadi, resurslar taqsimoti optimallasadi va hududlarning ekologik-siyosiy barqarorligi mustahkamlanadi.

Xulosa qilib aytganda raqamli transformatsiya sharoitida davlat boshqaruvi tizimi nafaqat texnologik yangilanish, balki institutsional va konseptual jihatdan chuqur modernizatsiyani talab qiladi. Mazkur maqolada ko'rsatib o'tilgandek, boshqaruv jarayonlarini raqamlashtirish siyosiy institutlar faoliyatini optimallashtirish, shaffoflikni oshirish hamda fuqarolar bilan o'zaro aloqalarni yangi bosqichga olib chiqishda muhim omil hisoblanadi. Shu bilan birga, institutsional cheklovlar, kiberxavfsizlik tahdidlar va kadrlar kompetensiyasining yetarli darajada shakllanmaganligi ushbu jarayonning asosiy muammolari sifatida namoyon bo'lmoqda.

Tahdqiqot shuni ko'rsatdiki, "Raqamli O'zbekiston - 2030" strategiyasi doirasida sun'iy intellekt, Big Data, kognitiv boshqaruv, smart kontraktlar va "Digital Twin" kabi ilg'or texnologiyalarni joriy etish davlat apparati samaradorligini tubdan oshirishga xizmat qiladi.¹ Ayniqsa, bashoratli tahlil tizimlari orqali ijtimoiy - siyosiy jarayonlarni oldindan aniqlash, korrupsion omillarni kamaytirish va resurlardan oqilona foydalanish imkoniyati kengayadi.

Shu bois, raqamli transformatsiyani muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun kompleks yondashuv zarur bo'lib, u o'z ichiga mustahkam normativ - huquqiy baza yaratish, zamonaviy infratuzilmani rivojlantirish, kadrlar salohiyatini oshirish hamda axborot xavfsizligini ta'minlashni qamrab oladi. Umuman olganda, raqamli boshqaruvga o'tish davlatning barqaror rivojlanishi, milliy xavfsizligini ta'minlashni qamrab oladi. Raqamli boshqaruvga o'tish davlatning barqaror rivojlanishi, milliy xavfsizlikni mustahkamlash va global raqobatbardoshlikni ta'minlashning muhim sharti sifatida namoyon bo'ladi.

Foydalanilgan Adabiyotlar Ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 - yil 5 - oktabrda PF - 6079 - sonli Farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 - yil 5 - iyundagi PQ - 3775 - sonli qarori.
3. United Nations E - Government Survey 2024: Accelerating Digital Transformation. - New York, 2024.
4. Simon H.A. Administrative Behavior. - New York: Free Press, 1997.
5. <https://lex.uz/uz/> - O'zbekiston Respublikasi Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi.

RAQAMLI ASRDA SIYOSIY MADANIYAT VA MEDIA SIYOSATI: NOTO'G'RI AXBOROT (MISINFORMATION)NING SIYOSIY JARAYONLARGA TA'SIRI

Siyosatshunoslik kafedrası, O'zbekiston milliy universiteti talabasi
Sobirov Muhammadrasul

Axborot — doimo siyosiy kuchning asosiy manbayi bo'lgan. Biroq raqamli texnologiyalar davrida axborot ishlab chiqarish, tarqatish va iste'mol qilishning fundamental o'zgarishi siyosiy jarayonlarga mutlaqo yangicha muammo va xavflarni olib keldi. Facebook, Twitter/X, Telegram, YouTube kabi platformalar milliardlab foydalanuvchiga bir lahzada mazmun tarqatish imkonini beradi — bu imkoniyat nafaqat fuqaroviy uyg'onish vositasiga, balki noto'g'ri axborot tarqatishning tarixdagi eng samarali qurollariga ham aylanib qoldi.

Noto'g'ri axborot (misinformation) — bilmasdan tarqatiladigan yolg'on yoki chalg'ituvchi ma'lumot bo'lsa, dezinformatsiya — ataylab, maqsadli ravishda tarqatiladigan yolg'on axborot hisoblanadi. Bu ikki hodisa siyosiy madaniyatning tubiga ta'sir ko'rsatib, fuqarolarning davlatga, institutlarga va bir-biriga bo'lgan ishonchini qo'porib tashlaydi.

2016-yilgi AQSh prezidentlik saylovlari, Brexit referendumı, COVID-19 infodemic jarayonlari va so'nggi yillardagi bir qator milliy saylovlar — bularning barchasi raqamli dezinformatsiyaning siyosiy oqibatlari qanchalik halokatli bo'lishi mumkinligini dunyo

jamoatchiligiga isbotladi. O'zbekiston ham ushbu global tendentsiyadan mustasno emas — ijtimoiy tarmoqlar va Telegram kanallarining keng tarqalishi mamlakatimizda ham noto'g'ri axborot muammosini dolzarb qilib qo'ydi.

Maqolaning maqsadi — noto'g'ri axborotning siyosiy jarayonlarga ta'sir mexanizmlarini ilmiy tahlil qilish, xalqaro tajribalarni o'rganish va O'zbekiston kontekstida samarali media siyosati modelini asoslashdan iborat.

NAZARIY ASOS VA ADABIYOTLAR SHARHI

Misinformation va dezinformatsiya: tushunchaviy farqlar

Misinformation va dezinformatsiya tushunchalarini ilk bor tizimli farqlagan olimlardan biri Klep Uordl (Claire Wardle, 2017) bo'lib, u yolg'on axborotning yetti turini ajratib ko'rsatdi: to'qima mazmun, manipulyatsiya qilingan kontent, aldamchi sarlavhalar, noto'g'ri kontekst, aldamchi mazmun, parodiya va satiradan noto'g'ri foydalanish hamda fabrikatsiya qilingan axborot [1]. Bu tasnif bugungi kunda xalqaro mediatahlil amaliyotida keng qo'llanilmoqda.

Eli Pariser (2011) o'zining "Filter Bubble" (Filtr pufakchasi) kontseptsiyasida algoritmlarning foydalanuvchilarga faqat o'zlariga yoqadigan ma'lumotlarni ko'rsatib, ularni axborot kokon ichida qoldirib qo'yishini asosladi [2]. Bu hodisa fuqarolarning siyosiy real voqelikdan tobora uzilib borishiga zamin yaratadi.

Siyosiy madaniyat va axborot muhiti

Gabriel Almond va Sidney Verba (1963) siyosiy madaniyatni "siyosiy tizimga yo'naltirilgan bilimlar, his-tuyg'ular va baholashlar majmui" sifatida ta'riflagan [3]. Raqamli axborot muhiti bu majmuani shiddatli tarzda qayta shakllantirmoqda. Posner va Weyl (2018) tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, noto'g'ri axborot bilan ko'p muloqotda bo'lgan fuqarolar siyosiy institutlarga bo'lgan ishonchini tezroq yo'qotadi [4].

O'zbek olimlari orasida B. Hamidov (2021) raqamli mediani siyosiy madaniyat kontekstida, N. Toshmatova (2022) esa O'zbekistonda ijtimoiy tarmoqlarning siyosiy ishtiroka ta'sirini o'rgangan [5, 6]. Biroq misinformatsiyaning mahalliy siyosiy jarayonlarga ta'sirini maxsus o'rganuvchi akademik tadqiqotlar hali yetarli emas.

NOTO'G'RI AXBOROTNING SIYOSIY JARAYONLARGA TA'SIR MEXANIZMLARI

Ijtimoiy tarmoqlar va algoritmik kuchaytiruv

Zamonaviy ijtimoiy tarmoqlar foydalanuvchini uzoqroq ushlab qolish uchun "engagement" (interaktivlik)ni maksimallashtiruvchi algoritmlarni qo'llaydi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, insonlarning miyasi hissiyotni qo'zg'atuvchi, g'azab va qo'rquvni uyg'otuvchi axborotga ko'proq e'tibor qaratadi. Bu biologik xususiyatdan foydalanadigan algoritmlar noto'g'ri va sensatsion axborotni haqiqiy xabarlardan tezroq va kengroq tarqatilishini ta'minlaydi.

MIT Media Lab olimlari Vosoughi, Roy va Aral (2018)ning "Science" jurnalida chop etilgan tadqiqoti shuni isbotladiki, yolg'on axborot Twitter tarmog'ida haqiqiy yangiliklarga qaraganda 6 baravar tezroq va 10 baravar kengroq tarqaladi [7]. Bu raqamlar noto'g'ri axborotning texnologik jihatdan qanchalik ustunlikka ega ekanligini ko'rsatmoqda.

Echo chamber (aks-sado kamerasi) hodisasi

"Echo chamber" — foydalanuvchilar faqat o'z qarashlari bilan mos keladigan axborot oladigan va ularga zid fikrlardan himoyalangan raqamli muhit. Bu holat siyosiy qutblanishni (polarizatsiya) keskin kuchaytiradi. Pew Research Center (2021) ma'lumotlariga ko'ra, AQShda siyosiy spektrning ikki qutbida joylashgan fuqarolar bir-biri bilan muloqotga kirishmaydigan to'liq alohida axborot makonlarida yashaydi [8].

Siyosiy muloqot va murosaga kelish demokratiyaning asosi hisoblanadi. Echo chamber hodisasi esa bu asosni emiradi — fuqarolar o'z siyosiy dushmanlari haqida tobora ekstremal

va noto'g'ri tasavvurlar hosil qiladilar. Bu holat nafaqat saylov natijalariga, balki jamiyatning umumiy ijtimoiy-siyosiy matonatiga ham salmoqli zarar yetkazadi.

Saylov jarayonlariga ta'sir

2016-yilgi AQSh prezidentlik saylovlari noto'g'ri axborotning saylov jarayoniga ta'sirini amalda ko'rsatdi. Stanford universiteti tadqiqotiga ko'ra, saylov kampaniyasi davrida eng ko'p ulashilgan 20 ta yolg'on yangilik, eng ko'p ulashilgan 20 ta haqiqiy yangilikka qaraganda umumiy interaktivlik bo'yicha oshib ketdi [9]. Germaniyada 2017-yilgi Bundestag saylovlari, Frantsiyadagi 2017-yilgi prezidentlik saylovlari va Braziliyadagi 2018-yilgi saylovlar ham shunga o'xshash muammolarga duch keldi.

Institutsional ishonchning eroziyasi

Noto'g'ri axborotning eng xavfli siyosiy oqibatlaridan biri — fuqarolarning davlat institutlariga, OAVga va ilm-fanga bo'lgan ishonchining parchalanishidir. Edelman Trust Barometer (2023) ma'lumotlariga ko'ra, so'ralgan 28 mamlakatda hukumatga bo'lgan o'rtacha ishonch 51 foizni tashkil etib, keyingi o'n yil ichidagi eng past ko'rsatkich bo'ldi. Bu tendentsiya eng avval intensiv dezinformatsiya kampaniyalariga duchor bo'lgan mamlakatlarda yaqqol namoyon bo'lmoqda [10].

NOTO'G'RI AXBOROTGA QARSHI MEDIA SIYOSATI: XALQARO TAJRIBA

Yevropa Ittifoqi modeli

Yevropa Ittifoqi noto'g'ri axborotga qarshi kurashda eng tizimli yondashuvni ishlab chiqqan tuzilma hisoblanadi. 2018-yilda qabul qilingan "Dezinformatsiyaga qarshi harakat rejasi" (Action Plan against Disinformation) va 2022-yilda kuchga kirgan Digital Services Act (DSA) yirik platformalarga dezinformatsiyani nazorat qilish bo'yicha aniq majburiyatlar yuklaydi. DSA bo'yicha 45 milliondan ortiq foydalanuvchiga ega platformalar mustaqil audit o'tkazishi va algoritmlarining ijtimoiy xavflarini baholashi shart [11].

Finlyandiya: media savodxonligi modeli

Finlyandiya dunyo bo'yicha media savodxonligi bo'yicha birinchi o'rinda turadi. Mamlakat 2014-yildan boshlab maktab dasturlariga media savodxonligi va tanqidiy fikrlash fanlarini kiritdi. "Fact-checking" madaniyatini tarbiyalash va fuqarolarni noto'g'ri axborotni mustaqil aniqlay olishga o'rgatish Finlyandiyaning asosiy media siyosati strategiyasidir. Bu model noto'g'ri axborotni texnologik bloklashdan ko'ra samaraliroq ekanligi isbotlanmoqda [12].

Singapur: qonuniy tartibga solish tajribasi

Singapur 2019-yilda "Onlayn yolg'on va manipulyatsiyadan himoya" (POFMA) qonunini qabul qildi. Ushbu qonun hukumatga yolg'on deb topilgan axborotni tuzatishni yoki olib tashlashni talab qilish huquqini beradi. Qonun bir tomondan samarali bo'lsa-da, siyosiy muholifat va matbuot erkinligi tashkilotlari tomonidan davlat tsenzurasi uchun vosita bo'lib qolishi xavfi sababli tanqid ostiga olinmoqda [13].

Taqqoslamali baholash

Uch modelni taqqoslaganda, Yevropa yondashuvi platformalarni tartibga solishga, Finlyandiya fuqarolik imkoniyatlarini oshirishga, Singapur esa markazlashtirilgan nazoratga tayanadi. Ko'pchilik siyosatshunoslar ushbu uch yondashuvning muvozanatli kombinatsiyasi eng samarali natija berishini ta'kidlamokda. Matbuot erkinligi asosiy qadriyat sifatida saqlab qolinganda, platformalar mas'uliyati va media savodxonligi bir-birini to'ldirishi lozim.

O'ZBEKISTON KONTEKSTI: HOLAT VA IMKONIYATLAR

Raqamli axborot landshafti

O'zbekistonda internet foydalanuvchilari soni 2023-yil ma'lumotlariga ko'ra 22 milliondan oshib, umumiy aholining 65 foizini tashkil etadi. Telegram messenjeri foydalanuvchilar soni bo'yicha dunyodagi birinchi o'ntalikka kiruvchi mamlakatlar qatorida

O'zbekiston ham bor. Yuz minglab obunachiga ega bo'lgan siyosiy Telegram kanallar mamlakatda asosiy axborot manbaiga aylanib borayotir — bu holat ham axborot tarqalishi tezligi, ham nazorat mexanizmlari jihatidan yangi sinovlar qo'ymoqda.

Mavjud muammolar

O'zbekistonda noto'g'ri axborot muammosi bir necha o'ziga xos shakllarda namoyon bo'ladi. Birinchidan, siyosiy raqobat va shaxsiy manfaatlar uchun maqsadli ravishda tarqatiladigan dezinformatsiya mavjud. Ikkinchidan, media savodxonligi, ayniqsa katta yosh avlod va qishloq hududlari aholisi orasida hali yetarli darajada shakllangani yo'q. Uchinchidan, noto'g'ri tibbiy, moliyaviy va ijtimoiy axborot keng tarqalishi aholining kundalik hayotiga ta'sir qilmoqda.

Mavjud siyosat va qonunchilik

O'zbekistonda "Axborotlashtirish to'g'risida", "OAV to'g'risida" va "Teleradioeshittirish to'g'risida"gi qonunlar axborot sohasini tartibga soluvchi asosiy hujjatlar hisoblanadi. 2021-2023-yillarda kiberjinoyatchilik va onlayn yolg'on tarqatishga doir qator qonun o'zgartirishlari qabul qilindi. Biroq ekspertlar bu qonunchilik bazasining raqamli axborot muhitining tezkor o'zgarishlariga mos ravishda yangilanishi zarurligini ta'kidlamoqda.

MUHOKAMA: SAMARALI MEDIA SIYOSATI MODEL

Tadqiqot natijalari asosida O'zbekiston uchun quyidagi kompleks media siyosati modelini taklif etish mumkin:

Birinchi yo'nalish — Media savodxonligini tizimli rivojlantirish. Finlyandiya tajribasidan ilhomlanib, maktab dasturlariga media savodxonligi kiritilishi, universitetlarda maxsus kurslar yo'lga qo'yilishi va katta yoshli aholi uchun onlayn treninglar tashkil etilishi zarur. Tanqidiy fikrlovchi fuqaro — dezinformatsiyaga qarshi eng ishonchli vosita.

Ikkinchi yo'nalish — Mustaqil faktni tekshirish (fact-checking) institutini rivojlantirish. O'zbekistonda professional, siyosiy jihatdan mustaqil, xalqaro standartlar asosida ishlaydigan faktni tekshirish platformasini yaratish va moliyalashtirish. Bu platforma Telegram kanallar va ijtimoiy tarmoqlarda tarqaladigan axborotni tezkor tekshirib, natijalarini ommaga etkazishi lozim.

Uchinchi yo'nalish — Platformalar bilan hamkorlik va mas'uliyat tizimi. Yirik ijtimoiy tarmoqlar va Telegram kanal ma'muriyatlari bilan noto'g'ri axborotni belgilash (labelling) va tuzatish bo'yicha hamkorlik mexanizmlarini ishlab chiqish. Yeti DSA modeli asosida platformalarga nisbatan proportsional mas'uliyat qoidalarini joriy etish.

To'rtinchi yo'nalish — Davlat kommunikatsiyasini kuchaytirish. Hukumatning eng muhim masalalar bo'yicha tezkor, shaffof va ishonchli axborot tarqatishi noto'g'ri axborot uchun maydonni toraytiradi. Davlat organlarining rasmiy Telegram kanallari va web-sayting sifati va faolligini oshirish bu yo'nalishning amaliy ifodasi bo'la oladi.

XULOSA

Raqamli asrda noto'g'ri axborot siyosiy madaniyatning, fuqarolik ongi va demokratik institutlarning asosiga tahdid soladigan global muammoga aylandi. Ijtimoiy tarmoqlarning kuchaytiruv algoritmlari, echo chamber hodisasi va kasb-kor dezinformatsiya kampaniyalari bir-biriga uyg'unlashib, siyosiy jarayonlarni deformatsiya qilishga qodir kuchli tizim hosil qilmoqda.

Maqolada tahlil qilingan xalqaro tajribalar shuni ko'rsatadiki, bu muammoni yagona vosita bilan hal qilib bo'lmaydi. Media savodxonligi, mustaqil faktni tekshirish, platformalar mas'uliyati va sifatli davlat kommunikatsiyasining muvofiqlashtirilgan kombinatsiyasi — zamonaviy media siyosatining samarali modelini tashkil etadi.

O'zbekiston uchun bu masala ayniqsa dolzarb — tez sur'atda raqamlashib borayotgan jamiyatda siyosiy madaniyatni asrash va mustahkamlash davlatning ham, fuqarolik

jamiyatining ham umumiy burchidir. Fanning bu sohadagi tadqiqotlarni davom ettirishi, xususan noto'g'ri axborotning mahalliy siyosiy jarayonlarga ta'sirini empirik o'rganish — ustuvor ilmiy vazifa bo'lib qolaveradi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

- [1] Wardle, C. & Derakhshan, H. (2017). Information Disorder: Toward an Interdisciplinary Framework for Research and Policy Making. Council of Europe Report, DGI(2017)09.
- [2] Pariser, E. (2011). The Filter Bubble: What the Internet is Hiding from You. Penguin Press. New York.
- [3] Almond, G. & Verba, S. (1963). The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations. Princeton University Press.
- [4] Posner, E. & Weyl, G. (2018). Radical Markets: Uprooting Capitalism and Democracy for a Just Society. Princeton University Press.
- [5] Hamidov, B. (2021). Raqamli media va O'zbekistonda siyosiy madaniyatning shakllanishi. Ijtimoiy fanlar jurnali, 3(1), 45–60.
- [6] Toshmatova, N. (2022). Ijtimoiy tarmoqlarning O'zbekistonda siyosiy ishtirokka ta'siri. O'zbekiston siyosiy tadqiqotlari, 5(2), 22–39.
- [7] Vosoughi, S., Roy, D. & Aral, S. (2018). The Spread of True and False News Online. Science, 359(6380), 1146–1151.
- [8] Pew Research Center. (2021). Beyond Red vs. Blue: The Political Typology. Pew Research Center. Washington D.C.
- [9] Allcott, H. & Gentzkow, M. (2017). Social Media and Fake News in the 2016 Election. Journal of Economic Perspectives, 31(2), 211–236.
- [10] Edelman Trust Barometer. (2023). 2023 Edelman Trust Barometer: Navigating a Polarized World. Edelman Global. Chicago.
- [11] European Commission. (2022). Digital Services Act: Ensuring a Safe and Accountable Online Environment. Publications Office of the European Union.
- [12] Palsa, L. & Ruokamo, H. (2015). Behind the Concept: A Systematic Literature Review of the Definitions of Media Literacy. Media Education Research Journal, 6(1), 5–26.
- [13] Taye, B. (2020). Misinformation in Singapore: POFMA and the Risks of Government-Led Fact-Checking. Electronic Frontier Foundation Report.

MARKAZIY OSIYODA SUV VA ENERGETIKA XAVFSIZLIGINI TA'MINLASHDA MINTAQAVIY HAMKORLIKNING SIYOSIY USTUVORLIKLARI

Shomurodov Quvonchbek Yahyobek o'g'li

O'zbekiston Milliy universiteti,

Ijtimoiy fanlar fakulteti,

Siyosatshunoslik kafedrası, 2-kurs talabasi

Markaziy Osiyo - Qozog'iston, Qirg'iziston, Tojikiston, Turkmaniston va O'zbekistondan iborat besh davlatni o'z ichiga olgan strategik mintaq bo'lib, suv resurslari mazkur hududning iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy hayotida markaziy ahamiyat kasb etadi. Mintaqaning ikkita asosiy daryosi - Amudaryo va Sirdaryo 1 550 000 kv.km maydonga cho'zilgan Orol dengizi havzasini to'ldiradi va barcha besh davlat hududidan o'tib oqadi.¹ Bu daryolar sug'orish, ichimlik suvi va gidroenergetika uchun hayotiy manba hisoblanadi.

Biroq suv resurslaridan foydalanish bir qator keskin muammolarni keltirib chiqaradi. Yuqori oqim davlatlari (Qirg'iziston va Tojikiston) suv omborlarini asosan qish faslida elektr energiyasi ishlab chiqarish maqsadida bo'shatsa, quyi oqim davlatlari (O'zbekiston, Qozog'iston va Turkmaniston) yoz mavsumida sug'orish uchun suv talab qiladi.¹ Sovet davrida bu qarama-qarshi manfaatlar yagona markazlashtirilgan tizim orqali muvozanatda ushlab

turilgan edi. Lekin mustaqillik e'lon qilinganidan so'ng ushbu mexanizm parchalanib, mintaqaviy hamkorlikda ulkan bo'shliq hosil bo'ldi.

Ushbu maqolada Markaziy Osiyoda suv va energetika xavfsizligini ta'minlashda mintaqaviy hamkorlikning hozirgi holati, muammolari va siyosiy ustuvorliklar tahlil qilinadi. Muammolar va tavsiyalar xalqaro huquqiy me'yorlar hamda mavjud ilmiy tadqiqotlar asosida bayon etiladi.

Markaziy Osiyodagi suv boshqaruvi tizimi Sovet davridagi infratuzilmaga asoslangan bo'lib, mustaqillik yillarida sezilarli darajada inqirozga yuz tutdi. Mintaqada jami 121 ta mavsumiy va ko'p yillik tartibga solish rezervuari mavjud bo'lsada, ularga nisbatan yagona muvofiqlashtirish mexanizmi yo'q. Hozirgi kunda suv mablag'larining yillik taqsimotini muvofiqlashtirish uchun 1992 yilda tashkil etilgan Markazlararo Suv Muvofiqlashtiruv Komissiyasi (MSMK/ICWC) faoliyat ko'rsatadi.

OECD tahlillariga ko'ra, Orol dengizi havzasidagi jami suv sarfi 2002 yildan 2018 yilga qadar atigi 6 foizga kamaydi — bu o'zgarish sezilmas bo'lsada, foydalanish tarkibida muhim siljishlar kuzatildi: sanoat ehtiyojlari uchun suv sarfi 8,2 foizdan 10,9 foizga oshdi.³ O'zbekiston eng ko'p suvni iste'mol qiluvchi davlat bo'lib qolmoqda (2024 yilda 51 mlrd m³), ammo bu ko'rsatkich 2002 yilga nisbatan kamaygan. Sug'orish hali ham eng yirik suv iste'molchisi bo'lib, mintaqada umumiy sarfning 90 foizini (46,8 mlrd m³) tashkil etadi.¹

Tojikiston (95% dan ortiq) va Qirg'iziston (taxminan 80%) gidroenergetika resurslariga yuqori darajada qaram bo'lib, bu ko'rsatkichlar iqlim o'zgarishi natijasidagi suv tanqisligi davrida energetik zaiflikni keltirib chiqarmoqda.

Havzaning umumiy gidroenergetika salohiyati yiliga 460 TVt-soatni tashkil etadi, ammo bundan atigi 30 foizi ishlatilmoqda. Afg'oniston tomonidagi Qo'shtepa kanali qurilishi esa yangi xavf tug'dirmoqda, bu kanal Amudaryodan suv sarfining 15–30 foizigacha o'zlashtirib olishi mumkin.¹

Iqlim o'zgarishi vaziyatni yanada murakkablashtirmoqda: hududda harorat o'sishi kuzatilmoqda, muzliklar erishi tezlashmoqda, hamda quruqchilik va sel hodisalari ko'paymoqda. Muzliklar Amudaryo havzasiga taxminan yiliga 20 km³ suv beradi, ammo bu manba uzoq muddatli bo'lmay, vaqt o'tishi bilan tugab boradi. Bundan tashqari, suv sifatini monitoring qilish ko'pgina transchegaraviy daryolarda faqat bitta qirg'oq davlati tomonidan amalga oshirilishi holat yomonligidan dalolat beradi.

Birinchi va eng asosiy muammo bu yuqori oqim (suv energetikasi) va quyi oqim (sug'orish va qishloq xo'jaligi) manfaatlarining qarama-qarshiligi. Sovet davrida qishda to'plangan suv yozda qishloq xo'jaligi uchun qo'yib yuborilardi va buning evaziga energiya almashuvi amalga oshirilardi. Mustaqillikdan so'ng esa yuqori oqim davlatlari qishda ko'proq suv oqizib gidroelektr energiya ishlab chiqarishga o'tdi, bu esa quyi oqim davlatlarida yozgi sug'orish suvini kamaytirdi. Caspian Policy Center tadqiqotiga ko'ra, Tojikiston va Qirg'iziston suv omborlarini qishda bo'shatishi natijasida quyi oqimda yozgi sug'orish uchun suv yetishmaydi, bu esa qishloq xo'jaligi mahsuldorligini sezilarli darajada pasaytiradi.¹

Ikkinchi muhim muammo bu suv yo'qotishlari va texnologik muammolar. Orol dengizi havzasida ochiq kanal orqali suv yo'qotishlari so'nggi 20 yil davomida o'rtacha 7,9 foizni tashkil etgan. Bu yo'qotishlarning 68 foizi o'sish mavsumida sodir bo'ladi. Bunga asosiy sabab eskirgan irrigatsiya infratuzilmasi, suv sarfini hisobga olishning yetarli emasligi, hamda suv o'g'riligining oldini olish mexanizmlarining zaifligi. Mintaqa suvni asosan selga suv chiqarish usuli yordamida sug'oradi, bu esa tuproqning sho'rlanishiga, botqoqlanishiga va eroziyasiga olib keladi.

Uchinchi muhim muammo huquqiy va institutsional zaiflik. 1992 yilgi Almati deklaratsiyasi va MSMK to'g'risidagi bitim mintaqaviy hamkorlikning asosini tashkil etsa ham, kelishilgan tamoyillarga rioya qilishni ta'minlovchi majburiy mexanizm mavjud emas. 1998 yilgi Sirdaryo bitimi gidroenergetika va sug'orish manfaatlarini muvozanatlashga urinish bo'ldi, ammo u kelishilgan tartibga solish tamoyillari va yillik protokollarning doimiy

almashtirilishi sababi bilan muvaffaqiyatsiz tugadi. BMtning 1997 yilgi Xalqaro suv yo'llari konvensiyasi (Non-Navigational Uses Convention) adolatli foydalanish va "sezilarli zarar yetkazmaslik" tamoyillarini belgilagan bo'lsada, Markaziy Osiyo davlatlari ushbu hujjatni to'liq ratifikatsiya qilmagan va uning me'yorlarini o'z milliy qonunchiligiga to'liq singdirmagan.¹

Xulosa va takliflar:

Birinchi yechim bu majburiy kuchga ega ko'p yillik suv taqsimoti rejimini joriy etish. Hozirgi yillik suv taqsimoti rejalari prognozlardagi kattaliga tufayli muntazam buzilmoqda. O'zbekiston atrof-muhitining o'zgarishi atlasiga ko'ra so'nggi o'n yillikda qurg'oqchilikning takrorlanishi ortib bormoqda, ular yoz-kuz mavsumida, ayniqsa, Amudaryoning quyi oqimida tez-tez uchrayapti. 1980 va 1990-yillarda qurg'oqchilik har 10 yilda o'rtacha ikki marta kuzatilgan. 2000–2012-yillarda ekstremal qurg'oqchilik to'rt marta 2000, 2001, 2008 va 2011-yillarda qayd etilgan. 2019-yildan 2024-yilgacha oltita qurg'oqchil yil qayd etilgan. Ko'p yillik rejim joriy etilsa, sersuv yillarda yig'ilgan suv zaxirasi quruq yillar uchun "sug'urta" vazifasini o'taydi. Bu Tojikistondagi Norak va Qirg'izistondagi To'xtag'ul suv omborlarining ko'p yillik tartibga solish imkoniyatidan to'liq foydalanish degani. BMtning 1997 yilgi Xalqaro suv yo'llari konvensiyasining 5-moddasi «adolatli va oqilona foydalanish» tamoyilini belgilaydi, bu tamoyil barcha qirg'oq davlatlarining manfaatlarini hisobga oladigan ko'p yillik tartibga solish mexanizmini huquqiy jihatdan asoslaydi.¹ OECD tavsiyalariga ko'ra, bunday mexanizm quruq, o'rtacha va sersuv yillarni hisobga olishi, shuningdek suv xizmatlari uchun ixtiyoriy va o'zgaruvchan to'lovlarni nazarda tutishi lozim.

Ikkinchi yechim bu irrigatsiyada ilg'or texnologiyalarni joriy etish va «suv-energetika-oziq-ovqat» nexusi asosida mintaqaviy kelishuv tuzish. Caspian Policy Center tahlillariga ko'ra, tomchilatib sug'orish va yomg'irnatish usuli suv sarfini sel sug'orishga nisbatan 30–70 foizga kamaytiradi.¹ Bunday texnologiyalarni joriy etish nafaqat suv tejaydi, balki tuproqning sho'rlanishini ham kamaytiradi. Bunday texnologiyalarni joriy etish nafaqat suv tejaydi, balki tuproqning sho'rlanishini ham kamaytiradi. Birlashgan Millatlar Tashkilotining 2030-yilgacha mo'ljallangan Barqaror Rivojlanish Maqsadlari (BRM/SDGs) tarkibidagi 6-maqсад (Toza suv va sanitariya) va uning 6.a-maqсadi suv bilan bog'liq faoliyat va dasturlarda rivojlanayotgan mamlakatlarga yordam ko'rsatish borasidagi xalqaro hamkorlikni kengaytirish hamda salohiyatni mustahkamlashni talab qiladi, bu esa bunday texnologiyalarni joriy etishda xalqaro moliyaviy yordam olishning huquqiy asosi hisoblanadi.

To'rtinchi yechim, afg'on yo'nalishidagi transchegaraviy suv masalasini diplomatik yo'l bilan hal etish. 2022 yildan beri Afg'onistonda qurilayotgan Qo'shtepa kanali Amudaryo oqimining katta qismini o'zlashtirishi ehtimoli O'zbekiston va Turkmaniston uchun jiddiy xavf tug'dirmoqda. BMtning "sezilarli zarar yetkazmaslik" tamoyili (1997 konvensiyasining 7-moddasi) va mintaqaviy preventiv diplomatiya tizimi bu muammoni hal etishning asosiy huquqiy mexanizmlari hisoblanadi. Transchegaraviy daryolar, xususan, Amudaryo havzasidagi yangi gidrotexnik loyihalar (Qo'shtepa kanali) bilan bog'liq ziddiyatlarning oldini olishda O'zbekiston BMtning Markaziy Osiyo uchun preventiv diplomatiya bo'yicha mintaqaviy markazi (UNRCCA) imkoniyatlaridan kengroq foydalanishi lozim. Ushbu markazning muzokaralarga jalb etilishi mintaqa davlatlari va Afg'oniston o'rtasida xalqaro huquqiy normalarga asoslangan, neytral va konstruktiv muloqot maydonini yaratishga xizmat qiladi.

Maqola asosida quyidagi takliflar ilgari suriladi: birinchi — barcha besh davlat tomonidan majburiy kuchga ega bo'lgan ko'p yillik suv taqsimoti shartnomasi tuzilsin va MSMK/ICWC qoshida munosib monitoring mexanizmi yaratilsin; ikkinchi — zamonaviy sug'orish texnologiyalarini joriy etish uchun mintaqaviy maqsadli fond tashkil etilsin, bu mablag'lar Birlashgan Millatlar Tashkilotining 2030-yilgacha mo'ljallangan Barqaror Rivojlanish Maqsadlari (BRM/SDGs) tarkibidagi 6-maqсad doirasida xalqaro hamkorlar ko'magida to'ldirilsin; uchinchi — yuqori ta'lim muassasalari va ilmiy markazlar suv

boshqaruvi sohasidagi davlat siyosatini ishlab chiqishga faol jalb etilsin, buning uchun mustaqil mintaqaviy ekspert platformasi tuzilsin; to'rtinchi — O'zbekiston va Turkmaniston Afg'onistonning Qo'shtepa kanali masalasida UNRCCA va ICWC doirasida muvofiqlashtirilgan diplomatik pozitsiyani shakllantirsin.

Xulosa qilib aytganda, Markaziy Osiyo mintaqasida suv yetarlicha resurslari mavjud muammo ularni adolatli, samarali va barqaror tarzda boshqarishda. Hamkorlik inqirozning to'siqlariga qaramasdan, mintaqada uzoq muddatli «qardoshlik» munosabatlari shakllanganini ma'lum. Bu an'anani zamonaviy huquqiy va instituttsional mexanizmlar bilan mustahkamlash mintaqaviy suv va energetika xavfsizligini ta'minlashning asosiy siyosiy ustuvorligi bo'lishi kerak.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Abdullaev I. et al. (2025). Current challenges in Central Asian water governance and their implications for research, higher education, and science-policy interaction. *Central Asian Journal of Water Research*, 11(1): 47–58. <https://doi.org/10.29258/CAJWR/2025-R1.v11-1/47-58.eng>
2. Abilgazina A., Cohen J., Mustard A. (2020). *The Vital Resource: Water Management in Central Asia*. Policy Brief by the Caspian Policy Center. Washington D.C.: CPC.
3. OECD/GREEN Action Task Force (2021). *The Use and Management of Water Resources in Central Asia: A Consultation on Future Directions*. Paris: OECD.
4. Almati deklaratsiyasi (1992). Davlatlararo suv manbalaridan birgalikda foydalanish, muhofaza qilish va boshqarish to'g'risida hamkorlik haqida bitim.
5. Dadabaev, Timur & Sehring, Jenniver & Djalilova, Nigora. (2023). 2023 "Central Asian water neighbourhood: A constructivist reconceptualisation of hydropolitics in Central Asia". *Water Alternatives*, 16 (3), pp. 930-948 (Dadabaev Timur; Sehring Jenniver; Nigora Djalilova). *Water Alternatives*. 16. 1-19. 10.5281/zenodo.8287145.
6. USAID (2018). *Climate Change in Central Asia*. Washington D.C.: USAID; IPCC AR6 (2022). *Sixth Assessment Report, Working Group II*.
7. Pohl B. et al. (2017). *Policy Brief: Rethinking Water in Central Asia — The Costs of Inaction and Benefits of Water Cooperation*. Bern: SDC/CAREC.
8. UN General Assembly (1997). *Convention on the Law of the Non-Navigational Uses of International Watercourses*, 21 May 1997, A/RES/51/229. New York: United Nations.
9. United Nations (2015). *Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development*, A/RES/70/1. SDG Target 6.a va 17.9.

DAVLAT BOSHQARUVINI DEMOKRATLASHTIRISHDA ELEKTRON DEMOKRATIYA (E-DEMOCRACY) TAMOYILLARI: HUQUQIY ASOS VA AMALIY MEXANIZMLAR

O'zMU Ijtimoiy fanlar fakulteti Siyosatshunoslik yo'nalishi 4-kurs talabalari

Rajabova Umida Ismatilla qizi, Muratova Ra'no Zarifjon qizi

+998940135855; +998932101921

Zamonaviy siyosat nazariyasida demokratiya shunchaki siyosiy rejim turi emas, balki fuqarolarning davlat boshqaruvida doimiy, samarali va ma'noli ishtirokini ta'minlovchi tizimli jarayon sifatida talqin etiladi. R.Dahl o'zining «Poliarxiya» asarida demokratik tizimning ikki fundamental o'lchovi – raqobat (*contestation*) va ishtirok (*participation*) – ni asoslab bergan edi¹. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi bu ikki o'lchovga yangi – raqamli (*digital*) – o'lchov qo'shdi va elektron demokratiya (*e-democracy*) tushunchasini yuzaga keltirdi.

Elektron demokratiya – AKTdan foydalangan holda fuqarolarning siyosiy qarorlar qabul qilish jarayoniga bevosita yoki bilvosita jalb etilishi, axborot almashinuvining osonlashishi va hukumatning fuqarolarga hisobdorligini ta'minlaydigan zamonaviy demokratiya shaklidir.

Bu tizimning asosiy tamoyillari – shaffoflik, ochiqlik, faol ishtirok, hisobdorlik, tenglik va xavfsizlik – zamonaviy «Yaxshi boshqaruv» (*Good Governance*) paradigmasining ajralmas qismiga aylangan. Ushbu maqolaning maqsadi O'zbekistonda elektron demokratiyaning huquqiy-normativ asoslari va amaliy mexanizmlarini xalqaro qiyosiy tahlil vositasida baholashdan iborat.

Elektron demokratiya kontsepsiyasining nazariy asosi «Yaxshi boshqaruv» (*Good Governance*) paradigmasiga borib taqaladi. OECD ta'rifiga ko'ra, sifatli boshqaruvning asosiy mezonlari – hisobdorlik, shaffoflik, samaradorlik va qonun ustuvorligi – raqamli texnologiyalar orqali yanada samarali amalga oshirilishi mumkin¹. Y.Xabermasning «jamoatchilik sferasi» (*public sphere*) nazariyasi elektron demokratiyaning epistemologik asosini tashkil etadi: raqamli platformalar Xabermas ta'riflagan fuqarolar erkin muloqot qiluvchi avtonom siyosiy maydoni sifatida ishlaydi.

Elektron demokratiyaning amaliy ko'rinishlari uch darajada namoyon bo'ladi: *elektron axborot* (e-information) – davlat organlari faoliyati haqida ochiq ma'lumot tarqatish; *elektron muloqot* (e-consultation) – fuqarolar bilan maslahat va muhokama jarayonlari; *elektron qarorlar qabul qilish* (e-decision making) – fuqarolarning to'g'ridan-to'g'ri qarorlarga ta'sir o'tkazishi. T.Yanovskiy elektron hukumat evolyutsiyasini to'rt bosqichda tahlil qilib, «o'zaro ta'sir» (*engagement*) bosqichida – ya'ni davlat xizmatlarini raqamli yetkazishdan fuqarolarning qarorlar qabul qilishiga bevosita ishtirokiga o'tishda – elektron demokratiyaning to'liq ko'rinishga erishishini ko'rsatdi¹.

O'zbekiston Respublikasida elektron demokratiya institutlarining huquqiy poydevori bir necha bosqichda shakllangan.

2023-yil 30-apreldagi umumxalq referendumini asosida qabul qilingan yangi tahrirdagi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi¹ fuqarolarning davlat va jamiyat ishlarini boshqarishda bevosita hamda vakillari orqali ishtirok etish huquqini (36-modda), axborot olish erkinligini va davlat organlari faoliyati ustidan jamoatchilik nazoratini amalga oshirish huquqini eng oliy huquqiy darajada kafolatlaydi. Konstitutsiyaning 148-moddasida esa «fuqarolar va fuqarolik jamiyati institutlari O'zbekiston Respublikasi Davlat budjetining shakllantirilishi hamda ijro etilishi ustidan jamoatchilik nazoratini amalga oshiradi» – degan norma bevosita elektron demokratiyaning byudjet nazorati funksiyasini konstitutsiyaviy jihatdan asoslab berdi.

2015-yil 9-dekabrda qabul qilingan «Elektron hukumat to'g'risida»gi O'RQ-395-sonli Qonun¹ davlat boshqaruvi tizimida AKTdan foydalanishning tashkiliy-huquqiy asoslarini belgiladi. Qonunning 3-moddasida elektron hukumatga «davlat organlarining jismoniy va yuridik shaxslarga AKT orqali davlat xizmatlari ko'rsatishga doir faoliyati va idoralararo elektron hamkorlikni ta'minlaydigan tashkiliy-huquqiy chora-tadbirlar va texnik vositalar tizimi» deb ta'rif berilgan. Qonun elektron demokratiyaning institutsional asosini yaratib, fuqarolarning davlat boshqaruvida masofaviy ishtirok etish imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qiladi.

2018-yil 12-aprelda qabul qilingan «Jamoatchilik nazorati to'g'risida» O'RQ-474-sonli Qonun¹ fuqarolarning davlat organlari faoliyati ustidan nazoratni amalga oshirish shakllarini, jumladan, AKT orqali monitoring qilish imkoniyatlarini belgilab berdi. Mazkur Qonun elektron demokratiyaning nazorat funksiyasini huquqiy jihatdan mustahkamlab, internet tarmoqlari va maxsus elektron platformalar orqali fuqarolarning davlat boshqaruviga ta'sir o'tkazish yo'llarini ochib berdi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktyabrdagi PF-6079-sonli Farmon bilan tasdiqlangan «Raqamli O'zbekiston – 2030» strategiya¹ davlat boshqaruvi tizimini to'liq raqamlashtirish, ochiq ma'lumotlar bazasini kengaytirish, normativ-huquqiy hujjatlar loyihalarini jamoatchilik muhokamasiga qo'yish va elektron petitsiya institutini rivojlantirish kabi ustuvor vazifalarni belgiladi. Strategiyada 2020–2022-yillar davomida aholi punktlarini internet tarmog'iga ulash darajasini 78 foizdan 95 foizga yetkazish maqsadi qo'yildi. Ushbu

normativ-huquqiy baza elektron demokratiyaning O'zbekiston modeli uchun qonunchilik me'moriyatini tashkil etadi.

Normativ-huquqiy asoslar e'lon qilgan tamoyillar bir qator elektron platformalar orqali amaliyotga tatbiq etilmoqda.

My.gov.uz – yagona interaktiv davlat xizmatlari portali – 300 dan ortiq davlat xizmatini onlayn rejimda taqdim etadi va fuqarolarga davlat organlariga elektron murojaatlar yuborish imkonini beradi. Platforma 2012-yil 30-dekabrda Vazirlar Mahkamasi Qaroriga asosan faoliyatini boshlagan.

Meningfikrim.uz – elektron petitsiyalar platformasi – 2018-yil apreldan faoliyat yuritib, fuqarolik tashabbuslarini rasmiylashtirish va muhokamalarda bevosita ishtirok etishning mexanizmini ta'minlaydi. Platforma mexanizmi bo'yicha 10 000 ovoz to'plagan taklif majburiy ko'rib chiqilishi shart.

«*Ochiq byudjet*» (*openbudget.uz*) platformasi 2021-yil 13-apreldagi PQ-5072-son Qarorga asosan tuman budjetlari xarajatlarining 5 foizini jamoatchilik fikri orqali shakllantirish mexanizmini joriy etdi. 2021–2024 yillar davomida 2 million dan ortiq fuqaro platforma orqali ovoz berdi, 7 000 dan ziyod mahalliy loyiha amalga oshirildi. Bu mexanizm xalqaro amaliyotda «tashabbusli byudjetlashtirish» (*participatory budgeting*) deb atalib, 1989-yilda Braziliyada boshlangan va bugun 3 000 dan ortiq shahar qo'llayotgan global amaliyotning O'zbekiston versiyasidir.

Elektron demokratiyaning global reytingida O'zbekiston dinamik o'sishni namoyish etmoqda. BMT EGDI 2024 ko'rsatkichiga ko'ra mamlakatning umumiy raqamli hukumat darajasi 0,6901 ballni tashkil etib, jahon o'rtacha ko'rsatkichidan (0,6382) yuqori¹. Biroq «E-participation» – ya'ni bevosita fuqarolik ishtiroki – quyi indeksi bo'yicha hali rivojlanish salohiyati katta. Estoniya (*EGDI 0,913*) va Janubiy Koreya (*EGDI 0,889*) tajribasi ko'rsatadiki, elektron demokratiyaning to'liq samarasi faqat raqamli infratuzilmaning rivojlanishi bilan emas, balki fuqarolik madaniyatining, ijtimoiy kapitalning va mustaqil fuqarolik jamiyati institutlarining birgalikda kuchayishi bilan erishiladi.

Elektron demokratiyaning ikki asosiy funksional tamoyili – shaffoflik (*transparency*) va hisobdorlik (*accountability*) – o'zaro uzviy bog'liq hodisalar bo'lib, ularning birgalikda ta'minlanishi davlat boshqaruvining legitimligini mustahkamlaydi. B.Rotshteyn va Y.Teorellning «hukumat sifati» nazariyasiga ko'ra, davlat institutlarining «impartial» – ya'ni barcha fuqarolar uchun bir xil qoidalar asosida – ishlashi fuqarolarning davlatga ishonchini belgilovchi asosiy omildir. Elektron demokratiya vositalari aynan ushbu impartiallikni namoyon qilish – ya'ni qarorlar qabul qilish jarayonlarini ommaga ochiq ko'rsatish – uchun eng samarali kanal hisoblanadi.

O'zbekistonda shaffoflik tamoyilining amaliy tatbiqi bir necha yo'nalishda rivojlanmoqda. *Normativ hujjatlar ommaviy muhokamasi: Regulation.gov.uz* portali orqali har qanday normativ-huquqiy hujjat loyihasi tasdiqlashdan oldin jamoatchilik muhokamasiga qo'yilishi majburiy. *Byudjet shaffofligi*: «Ochiq byudjet» platformasi nafaqat fuqarolar ishtirokini, balki davlat mablag'larining sarflanishi to'g'risidagi ma'lumotlarning ommaga ochiqligini ham ta'minlaydi. *Davlat xaridlari shaffofligi*: Xaridlar.gov.uz portali davlat xaridlari jarayonlarini ochiq monitoring qilish imkonini beradi.

Hisobdorlik tamoyili esa davlat organlarining o'z faoliyati yuzasidan muntazam hisobot berishi va fuqarolar tomonidan nazorat qilinishi bilan ifodalanadi. 2018-yilgi «Jamoatchilik nazorati to'g'risida»gi Qonun ushbu tamoyilning huquqiy asosini mustahkamladi. Biroq «Yuksalish» Umummilliy Harakatining 2023-yilgi monitoringida Jamoatchilik kengashlari tavsiyalarining faqat 18–22 foizgina yakuniy qarorlarda inobatga olinganligi qayd etilgan. Bu ko'rsatkich elektron demokratiyaning amaliy samaradorligi uchun hal qiluvchi masala – platforma mavjudligi bilan haqiqiy ta'sir o'rtasidagi «ijro bo'shlig'i» (*implementation gap*) – hali to'liq hal etilmaganligini ko'rsatadi. Ushbu «ijro bo'shlig'i»ni bartaraf etish davlat boshqaruvinı demokratlashtirishning asosiy strategik vazifasi bo'lib qolmoqda.

Xulosa qilib aytganda, O'zbekistonda elektron demokratiyaning normativ-huquqiy asoslari – 2023-yilgi Konstitutsiyadan boshlab, «Elektron hukumat to'g'risida»gi Qonun, «Jamoatchilik nazorati to'g'risida»gi Qonun va «Raqamli O'zbekiston – 2030» strategiyasigacha – zamonaviy xalqaro standartlarga moslashgan keng huquqiy me'morni tashkil etadi. «Ochiq byudjet», «Mening fikrim» va my.gov.uz platformalari esa ushbu normativ bazaning amaliy ko'rinishlari sifatida fuqarolar va davlat o'rtasidagi muloqotni yangi sifat darajasiga ko'tarmoqda. Biroq elektron demokratiya nafaqat texnologik yangilik – u davlat boshqaruvini demokratlashtirishning tizimli omili sifatida faqat shaffoflik, hisobdorlik va mustaqil jamoatchilik nazoratining birgalikda ta'minlanishi sharoitida o'z to'liq potensialini namoyon qila oladi. Bu esa platforma infrastrukturesidan platformalarning siyosiy ta'siriga o'tishni – T.Yanovski ta'rifidagi to'rtinchi bosqichni – amalga oshirishning strategik vazifasi bo'lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Dahl Robert A. *Polyarchy: Participation and Opposition*. New Haven: Yale University Press, 1971, 3–20.
2. OECD. *Government at a Glance 2023*. Paris: OECD Publishing, 2023.
3. Janowski Tomasz. «Digital Government Evolution: From Transformation to Contextualization.» *Government Information Quarterly* 32, no. 3 (2015): 221–236.
4. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, 2023-yil 30-apreldagi referendum asosida qabul qilingan, 36, 148-moddalar. Lex.uz. URL: <https://lex.uz/docs/-6445145>
5. O'zbekiston Respublikasining «Elektron hukumat to'g'risida»gi Qonuni, 09.12.2015, O'RQ-395-son, 3-modda. Lex.uz. URL: <https://lex.uz/docs/-2833860>
6. O'zbekiston Respublikasining «Jamoatchilik nazorati to'g'risida»gi Qonuni, 12.04.2018, O'RQ-474-son. Lex.uz. URL: <https://lex.uz/docs/-3679092>
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 05.10.2020, PF-6079-son «“Raqamli O'zbekiston — 2030” strategiyasini tasdiqlash to'g'risida», 1-band. Lex.uz. URL: <https://lex.uz/ru/docs/-5030957>
8. United Nations Department of Economic and Social Affairs. *UN E-Government Survey 2024*. New York: United Nations, 2024.

O'ZBEKISTONDA RAQAMLI SIYOSIY ISHTIROK: GOVTECH VA CIVICTECH PLATFORMALARINING SAMARADORLIGI VA CHEKLOVLARI

O'zMU Siyosatshunoslik kafedrası o'qituvchisi

Erkinov I.E.

Siyosatshunoslik yo'nalishi 4-kurs talabalari:

Abdumannonov A.V., Abdusattarov A.A.

XXI asrda raqamli texnologiyalarning siyosiy jarayonlarga integratsiyasi davlat boshqaruvi paradigmasini tubdan o'zgartirmoqda. O'zbekistonda “Raqamli O'zbekiston – 2030” strategiyasining qabul qilinishi¹, “Ochiq byudjet” (*openbudget.uz*) va “Mening fikrim” (*petition.gov.uz*) platformalarining ishga tushirilishi ushbu global tendensiyaning milliy ko'rinishi bo'lib, mamlakatda fuqarolarning siyosiy qarorlar qabul qilishiga bevosita ishtirokini ta'minlovchi yangi institutsional maydon yaratmoqda.

Biroq raqamli platformalarning mavjudligi o'z-o'zicha haqiqiy demokratik ishtirokning kafolati emasligini xalqaro siyosatshunoslik adabiyoti yaxshi ko'rsatib bergan. Ushbu maqolaning maqsadi O'zbekistondagi raqamli ishtirok platformalarini nazariy va empirik jihatdan baholash, ularning real demokratik ta'sirini va tizimli cheklovlarini aniqlashdan iborat.

Raqamli siyosiy ishtirokning ikkita paradigmali modeli mavjud. **GovTech** (*Government Technology*) – davlat tomonidan “tepadan pastga” (*top-down*) tamoyili asosida yaratilgan,

hukumat faoliyatini optimallashtirish va ma'muriy xizmatlarni raqamlashtirishga qaratilgan tizimlar majmuasidir. **CivicTech** (*Civic Technology*) esa fuqarolarni jamoaviy harakatlarga, hukumat ustidan nazoratga va siyosiy safarbarlikka chorlovchi "pastdan tepaga" (*bottom-up*) ishlaydigan texnologiyalarni anglatadi¹.

K.Shirki ta'kidlaganidek, raqamli platformalar siyosiy mobilizatsiya xarajatlarini nolga tushiradi – fuqarolar uydan chiqmagan holda qonun loyihalarini muhokama qilishi yoki hukumat qarorlariga ommaviy munosabat bildirishi mumkin¹. Biroq E.Morozov "slaktivizm" (*slacktivism*) hodisasini keskin tanqid qilib, onlayn petitsiyaga imzo chekishning real siyosiy o'zgarishlarni ta'minlamasligini ko'rsatdi: fuqarolarda faqat "o'z fuqarolik burchini bajarganlik" degan soxta xotirjamlik illuziyasini uyg'otishi mumkin¹. Ushbu metodologik kesim O'zbekiston platformalarini baholashda asosiy tahliliy prizma bo'lib xizmat qiladi.

2021-yil 13-apreldagi PQ-5072-son Qarorga muvofiq tuman (shahar) budjetlari tasdiqlangan umumiy xarajatlarining 5 foizi jamoatchilik fikri asosida shakllantirilgan tadbirlarni moliyalashtirishga yo'naltirila boshladi¹. Ushbu mexanizm xalqaro siyosatshunoslikda "tashabbusli byudjetlashtirish" (*participatory budgeting*) nomi bilan mashhur bo'lib, Y.Sintomer va boshqalarning tadqiqotlari ko'rsatganidek, birinchi marta 1989-yilda Braziliyaning Porto-Alegri shahrida joriy etilgan va bugun 3 000 dan ortiq shahar tomonidan qo'llanilmoqda¹.

S.Arnshteynning "Fuqarolar ishtiroki narvoni» metodologiyasi¹ platformalarni baholashning eng ishonchli vositasi hisoblanadi. Arnshteyn ishtirokni sakkiz pog'onada tasniflaydi: manipulyatsiya va terapiyadan (birinchi pog'ona) tortib fuqarolarning to'liq nazoratiga (*citizen control*, sakkizinchi pog'ona) qadar. "Ochiq byudjet" platformasi fuqarolarni "tokenizm" (ikkinchi daraja – shunchaki rasmiy fikr so'rash) pog'onasidan "haqiqiy hokimiyatni bo'lishish" (*citizen power*) pog'onasiga ko'tarishga eng ko'p yaqinlashgan mexanizm sifatida baholanadi: 2021–2024 yillar davomida 2 million dan ortiq fuqaro ovoz berdi, 7 000 dan ziyod mahalliy loyiha amalga oshirildi. Biroq amaliyotda ma'muriy majburlov holatlari – maktab direktorlari va poliklinika shifokorlarining xodimlarini safarbar etishi – A.I.Solovyov ta'riflagan "siyosiy safarbarlik"ning, ya'ni ixtiyoriy ishtirokdan farqli majburiy jarayonning belgilari sifatida qayd etilmoqda.

Mening fikrim portali mexanizmi bo'yicha fuqarolar tomonidan kiritilgan taklif 10 000 ta ovoz to'plasa, u majburiy tartibda Oliy Majlis tomonidan ko'rib chiqilishi shart¹. D.Brabhamning raqamli kraudsorsing nazariyasiga ko'ra, bu model "pastdan tepaga" siyosiy kun tartibini shakllantirish imkonini beradi va klassik byurokratik "tepadan pastga" boshqaruv inersiyasini sindirishi mumkin.

Amaliyotda portal orqali bir qator muhim qarorlar qabul qilindi – daraxtlarni kesishga moratoriy, hayvonlarga nisbatan shafqatsiz munosabat uchun jinoiy javobgarlik. Biroq siyosiy islohotlar, korrupsiya yoki saylov qonunchiligi kabi o'tkir masalalar bo'yicha takliflarni filtrlash amaliyoti platformaning demokratik salohiyatiga putur yetkazmoqda. Bu holat R.Kobb va M.Rossning "kun tartibini rad etish" (*agenda denial*) nazariyasida ta'riflangan "darvozabon" (*gatekeeping*) mexanizmining namunasidir.

P.Norrisning "Raqamli tengsizlik" kontsepsiyasi¹ platforma ta'sirini baholashda zarur metodologik vosita hisoblanadi: raqamli tengsizlik global, ijtimoiy va demokratik darajalarda namoyon bo'ladi. BMT EGD I 2024 ko'rsatkichiga ko'ra O'zbekiston 0,4836 balldan (2018) 0,6901 ballga (2024) ko'tarilib, jahon o'rtacha ko'rsatkichini (0,6382) ortib ketdi. Biroq raqamli ishtirok platforma foydalanuvchilari asosan yirik shaharlardagi, oliy ma'lumotli, 18-45 yoshli qatlam. H.Margetts ta'kidlaganidek, raqamli platformalar kuchli ijtimoiy tarmoqlarga ega guruhlar foydasiga ishlashi va mavjud ijtimoiy tengsizlikni yanada chuqurlashtirishi mumkin. Chekka hududlar, keksalar va kam ta'minlangan oilalar ko'p hollarda ushbu siyosiy muloqot maydonidan tashqarida qolmoqda.

Raqamli ishtirokning keyingi bosqichi sun'iy intellekt (AI) texnologiyalari bilan bog'liq. F.Pasqualening "Qora quti jamiyati" asarida ko'rsatilganidek, ijtimoiy nafaqalarni belgilash

yoki murojaatlarni ko'rib chiqish jarayonlari avtomatlashtirilgan algoritmlar orqali amalga oshirilsa, bu algoritmlarda ma'lum ijtimoiy qatlamga nisbatan yashirin diskriminatsiya bo'lishi mumkin. Shu sababli, yaqin kelajakda O'zbekistondagi fuqarolik jamiyati institutlarining asosiy funksiyalaridan biri davlatning raqamli qarorlarini mustaqil ekspertizadan o'tkazish va sun'iy intellekt ishlatilishida inson huquqlari va shaxsiy ma'lumotlar maxfiyligi ustidan monitoring bo'lib qoladi.

2020-yil 5-oktyabrda PF-6079-son Farmon bilan tasdiqlangan "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi mamlakatda raqamli ishtirok infratuzilmasining keng huquqiy asosini shakllantirdi. Strategiyada 2020-2022-yillarda aholi punktlarini Internet tarmog'iga ulash darajasini 78 foizdan 95 foizga yetkazish; 400 dan ortiq axborot tizimlari va elektron xizmatlar joriy etish; 587 ming nafar kishini kompyuter dasturlash asoslariga o'qitish vazifalari belgilandi. Bu raqamli ishtirok potensialining kengayishi uchun zarur infratuzilmaviy poydevorni yaratdi.

T.Yanovskiyning elektron hukumat evolyutsiyasini to'rt bosqichda tahlil qilgan modeli bo'yicha – raqamlashtirish, transformatsiya, kontekstualizatsiya va o'zaro ta'sir – O'zbekiston hozirda uchinchi bosqichdan to'rtinchi bosqichga, ya'ni davlat xizmatlarini raqamli yetkazishdan fuqarolarning qarorlar qabul qilishiga bevosita raqamli ishtirokiga o'tish arafasida turibdi. "Ochiq byudjet" va "Mening fikrim" platformalari ushbu to'rtinchi bosqichning dastlabki institutsional ko'rinishlari sifatida baholanadi. Biroq amaliyotda platformalar hali "o'zaro ta'sir" bosqichiga to'liq chiqmagan: ko'plab hollarda bu platformalar fuqarolar tomonidan kiritilgan fikrlar va takliflarga davlat organlari tomonidan tizimli va o'z vaqtida javob berilishini kafolat qila olmayapti. Bu holat Yanovskiy modelida "kontekstualizatsiya" bosqichida to'xtab qolish xavfini ko'rsatadi – raqamli infratuzilma mavjud, ammo haqiqiy fuqarolik ta'siri hali shakllanmagan.

Xulosa, qilib aytganda, O'zbekistondagi raqamli siyosiy ishtirok platformalari an'anaviy byurokratik to'siqlarni qisman chetlab o'tishning real imkoniyatini ko'rsatmoqda. Arnshteyn narvoni nuqtai nazaridan "Ochiq byudjet" tokenizmdan citizen power pog'onasiga ko'tarilishga yaqinlashgan mexanizm sifatida baholanadi. Biroq texnologiya o'z-o'zicha demokratiyani ta'minlay olmaydi, buning uchun raqamli savodxonlik, ishonch va siyosiy ochiqlikning birgalikda ta'minlanishi zarur. Asosiy tavsiyalar: chekka hududlarda raqamli infratuzilmani kengaytirish; "Ochiq byudjet"da ma'muriy majburlov uchun intizomiy javobgarlikni belgilash; "Mening fikrim" portali filtratsiya mezonlarini qonuniy asosda shaffof qilish; AI texnologiyalarini qo'llashda fuqarolik jamiyati mustaqil ekspertizasini institutsionallashtirish.

Xalqaro amaliyotda GovTech va CivicTech o'rtasidagi farq ayniqsa yaqqol namoyon bo'lmoqda. Estoniyaning raqamli davlat modeli GovTech yondashuvining eng rivojlangan namunasi hisoblanadi: BMT EGDI 2024 reytingida yuqori o'rinni egallagan bu mamlakat 2005-yildan joriy etilgan elektron ovoz berish (*i-voting*) tizimi orqali 2023-yil mart oyidagi parlament saylovlarida barcha ovozlarning 51,2 foizini internet orqali to'pladi. Estoniyaning "Osale.ee" platformasi esa CivicTech yondashuvining muvaffaqiyatli namunasi: fuqarolar ushbu platforma orqali har qanday qonun loyihasiga o'zgartirish taklif qilishi, davlat xizmatlari sifatini reyting qilishi va davlat xaridlarini real vaqtda kuzatishi mumkin. O'zbekistonda "Ochiq byudjet" va "Mening fikrim" platformalari xuddi shu paradigmal yo'nalishda harakat qilmoqda, biroq Estoniya bilan solishtirganda fuqaro tomonidagi nazorat darajasi sezilarli darajada pastroq.

Xalqaro IDEA (Demokratiya va Saylov Yordamida Xalqaro Institut) statistikasi shuni ko'rsatadiki, 2010-2020-yillar davomida dunyo bo'yicha saylovlarda qatnashish ko'rsatkichi o'rtacha 5-7 foizga kamaygan. Bu an'anaviy siyosiy ishtirokning inqirozini ko'rsatsa-da, raqamli platformalar orqali nokonvensional ishtirok shakllari kengaymoqda. J.Ekman va E.Amnyoning "kutuvchi fuqaro" (*standby citizen*) konsepsiyasiga ko'ra, raqamli platformalar an'anaviy o'lchov usullari bo'yicha "apatik" hisoblangan fuqarolarni – siyosiy xabardorlik

darajasi yuqori, ammo rasmiy ishtirok past bo'lgan qatlamni – faollashtirishda eng samarali vosita bo'lib xizmat qiladi. "Ochiq byudjet" platformasining 2 million dan ortiq fuqaroni safarbar eta olishi aynan ushbu "kutuvchi fuqarolar" segmentini faollashtirganligi bilan izohlanadi.

Raqamli platformalarning samaradorligi faqat texnik infratuzilmaga emas, balki jamiyatdagi ijtimoiy kapital darajasiga ham bog'liq. R.Putnamning ta'kidlashicha, *bridging* ijtimoiy kapital – turli ijtimoiy guruhlar o'rtasidagi ko'prik hosil qiluvchi tarmoqlar – demokratik ishtirokning asosiy «kavsharlari» hisoblanadi. O'zbekistonda raqamli platformalar aynan ushbu ko'prik funksiyasini bajarishda muhim vosita bo'lib qolmoqda: "Ochiq byudjet" orqali shahar va qishloq aholisi, turli yosh guruhlari va ijtimoiy qatlamlar bir xil platforma maydonida uchrashuv imkoniyatiga ega bo'ldi. Biroq H.Margetts va boshqalarning tadqiqotlari ko'rsatganidek, raqamli platformalar kuchli ijtimoiy tarmoqlarga ega guruhlar foydasiga ishlashi va mavjud ijtimoiy tengsizlikni yanada chuqurlashtirishi mumkin. Bu holat "Ochiq byudjet" natijalarida ham kuzatilmoqda: Toshkent va viloyat markazlari hududlari ko'p hollarda yirik va tashkiliy jihatdan kuchliroq loyihalarni ilgari surib, chekka tuman va qishloq hududlaridan oldinga o'tmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 05.10.2020, PF-6079-son «"Raqamli O'zbekiston — 2030" strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Farmoni, Lex.uz. URL: <https://lex.uz/ru/docs/-5030957>
2. Fung Archon, Wright Erik Olin, eds. *Deepening Democracy: Institutional Innovations in Empowered Participatory Governance*. London: Verso, 2003, 3–42.
3. Shirky Clay. *Here Comes Everybody: The Power of Organizing Without Organizations*. New York: Penguin Press, 2008.
4. Morozov Evgeny. *The Net Delusion: The Dark Side of Internet Freedom*. New York: PublicAffairs, 2011.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori, 13.04.2021, PQ-5072-son «Budjet jarayonida fuqarolarning faol ishtirokini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida», 1-band. Lex.uz. URL: <https://lex.uz/uz/docs/-5370805>
6. Yves Sintomer & Carsten Herzberg & Anja Röcke, 2008. "[Participatory Budgeting in Europe: Potentials and Challenges](#)," *International Journal of Urban and Regional Research*, Wiley Blackwell, vol. 32(1), pages 164-178, March. DOI: 10.1111/j.1468-2427.2008.00777.x
7. Arnstein Sherry R. «A Ladder of Citizen Participation.» *Journal of the American Institute of Planners* 35, no. 4 (1969): 216–224. DOI: 10.1080/01944366908977225
8. Meningfikrim.uz — O'zbekiston Respublikasi jamoatchilik tashabbuslari portali. URL: <https://petition.gov.uz/uz>
9. Norris Pippa. *Digital Divide: Civic Engagement, Information Poverty, and the Internet Worldwide*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001, 3–15. DOI: 10.1017/CBO9781139164887

DAVLAT BOSHQARUVINI DEMOKRATLASHTIRISHDA RAQAMLI SIYOSIY ISHTIROK (DIGITAL PARTICIPATION) TAMOYILLARI: NAZARIYA VA AMALIYOT

O'ZMU Ijtimoiy fanlar fakulteti Siyosatshunoslik 4-kurs talabalari

Rahmatullayev Sindorbek Botirjon o'g'li, Xudoyberdiyev Abduazim Sherali o'g'li

Tel.: +99890 240 01 40, +99899 745 55 12

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining (AKT) davlat boshqaruviga integratsiyasi fuqarolar va hokimiyat o'rtasidagi muloqot shakllarini tubdan o'zgartirdi. Raqamli siyosiy ishtirok (*digital participation*) tushunchasi – fuqarolarni qaror qabul qilish va davlat xizmatlarini ko'rsatishga jalb qilish uchun AKTdan foydalanishning konseptual asosi

bo'lib, u bugungi kunda siyosatshunoslik fanining mustaqil tadqiqot yo'nalishiga aylangan¹. Bizningcha raqamli ishtirok – fuqarolarning davlat boshqaruvi, siyosatni amalga oshirish, qaror qabul qilish va xizmatlarni loyihalashda AKT dan foydalanish jarayoni hisoblanadi.

Raqamli siyosiy ishtirokning akademik shakllanishida uchta yirik yondashuv ajralib turadi. *Birinchi yondashuv* O'Saebo, J.Rouze va L.Skiftenes Flak tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, ular raqamli ishtirokni «AKT orqali vositachilik qilinadigan ijtimoiy faoliyat sifatida, fuqarolar, davlat boshqaruvi va siyosatchilar o'rtasidagi o'zaro hamkorlikni» O'z ichiga oluvchi jarayon deb ta'riflaydi¹. Ushbu ta'rif raqamli ishtiroki tashabbuslarining uchburchak tuzilmasini – fuqaro, davlat va siyosatchi – ni ajratib ko'rsatishda metodologik jihatdan muhim ahamiyat kasb etadi.

Ikkinchi yondashuv P.Norrisning «Raqamli tengsizlik» asarida ifodalangan tanqidiy perspektivadan iborat¹. Norris internet mavjudligining o'zi yetarli emasligini, muhim jihat shundaki, kim undan siyosiy maqsadlarda faol foydalanayotganligini ta'kidlaydi. Uning empirik tadqiqotlari raqamli platformalar ko'proq allaqachon siyosiy faol bo'lgan fuqarolarni yanada faollashtirishi, ya'ni "kuchlilarni yanada kuchli qilish" xavfini ko'rsatdi. Niderlandiyalik media olimi J.van Dijk ushbu tezisni «chuqurlashuvchi tafovut» (*deepening divide*) kontsepsiyasi bilan kengaytirdi: raqamli texnologiyalar hammaga teng imkon bermaydi – internet va raqamli ko'nikmalarga ega bo'lgan qatlam siyosiy jarayonda ham ustuvorlikka ega bo'ladi, bu esa yangi turdagi ijtimoiy tengsizlikni yuzaga keltiradi¹.

Uchinchi yondashuv raqamli ishtirokning mobillashuv potensialiga qaratilgan. K.Shirki ijtimoiy tarmoqlar odamlarni tezda birlashtirish va ommaviy harakatlarni tashkil etishda kuchli vosita ekanini, internet «kollektiv harakat xarajatlarini» keskin kamaytirishini ta'kidlaydi¹. Biroq E.Morozov ushbu optimizmga tanqidiy qarama-qarshi nuqtai nazar bilan javob berdi. U «slaktivizm» (*slacktivism*) hodisasini – faqat onlayn faol bo'lib, real siyosiy hayotda passiv qolishni – asoslab, odamlar ijtimoiy tarmoqlarda «like» bosish yoki petitsiyaga imzo chekish bilan cheklanib qolishi haqiqiy siyosiy ishtirokning o'rnini bosa olmasligini ko'rsatdi¹.

Raqamli siyosiy ishtirok ayniqsa rivojlangan demokratiyalarda tizimli ko'rinish kasb etmoqda. Estoniya raqamli davlat modelining global namunasi sifatida alohida o'rin egallaydi: 2005-yildan joriy etilgan elektron ovoz berish (*i-voting*) tizimi orqali 2023-yil mart oyidagi Riigikogu saylovlarida barcha ovozlarning 51,2 foizi internet orqali berildiki, bu dunyo tarixida birinchi marotaba raqamli ovoz berish mutlaq ko'pchilikka erishgan holat hisoblanadi¹. Estoniyaning «Osale.ee» platformasi esa fuqarolarga har qanday qonun loyihasiga O'zgartirish taklif qilish, davlat xaridlarini real vaqtda kuzatish va davlat xizmatlari sifatini reyting qilish imkonini beradi.

Janubiy Koreyada «Milliy Petitsiya Markazi» (*epeople.go.kr*) platformasi raqamli ishtirokning institutsionallashtirilgan namunasi: 200 000 dan ortiq imzo to'plagan petitsiya majburiy tartibda hukumat tomonidan ko'rib chiqilishi kerak. Mazkur mexanizm S.Arnshteynning «Fuqarolar ishtiroki narvoni» metodologiyasida «haqiqiy hokimiyatni bo'lishish» pog'onasiga yaqinlashishning amaliy ko'rinishi sifatida baholanadi. Buyuk Britaniyaning Parlament petitsiyalari platformasi ham shunga o'xshash mexanizmga asoslangan: 100 000 imzo to'plagan petitsiya parlamentda rasmiy muhokama etiladi.

BMT Elektron Hukumat So'rovnomasiga ko'ra (*EGDI 2024*) O'zbekiston 2018-yildagi 0,4836 balldan 2024-yilga kelib 0,6901 ballga ko'tarilib, jahon o'rtacha ko'rsatkichidan (0,6382) yuqoriroq darajaga chiqdi¹. Bu raqamli infratuzilmaning jadal rivojlanayotganini tasdiqlaydi.

O'zbekistonda raqamli siyosiy ishtirokning institutsional asoslari bir necha yirik platforma orqali shakllanmoqda. *My.gov.uz* – yagona interaktiv davlat xizmatlari portali – fuqarolarga 300 dan ortiq davlat xizmatini onlayn rejimda olish va davlat organlariga murojaatlar yuborish imkonini beradi. *Mening fikrim* (*meningfikrim.uz*) platformasi 10 000

ovoz to'plagan fuqarolik tashabbuslarini majburiy ko'rib chiqish mexanizmini ta'minlab, siyosiy kun tartibini quyi darajadan (*bottom-up*) shakllantirish imkoniyatini yaratadi.

2021-yil 13-apreldagi PQ-5072-son Qarorga asosan joriy etilgan «Ochiq byudjet» (*openbudget.uz*) mexanizmi tuman budjetlari tasdiqlangan xarajatlarining 5 foizini jamoatchilik fikri asosida shakllantirish talabini belgilab, 2021–2024 yillar davomida 2 million dan ortiq fuqaroni safarbar etdi va 7 000 dan ziyod mahalliy loyiha amalga oshirishga imkon yaratdi. Ushbu mexanizm xalqaro siyosatshunoslikda «tashabbusli byudjetlashtirish» (*participatory budgeting*) deb ataluvchi amaliyotning milliy ko'rinishi sifatida baholanadi.

Yuqorida ko'rsatilgan yutuqlar bilan bir qatorda, O'zbekistondagi raqamli siyosiy ishtirok bir qator tizimli muammolarni boshidan kechirayotganini ob'ektiv baholash zarur.

Birinchi muammo – raqamli tengsizlik. P.Norris va J.van Dijk ta'kidlagan «demokratik tafovut» O'zbekistonda ham kuzatilmoqda: platforma foydalanuvchilarining aksariyati yirik shaharlardagi, oliy ma'lumotli, 18-45 yoshli qatlam. Chekka hududlar, keksalar va kam ta'minlangan oilalar siyosiy muloqot maydonidan chetda qolmoqda.

Ikkinchi muammo – «slaktivizm» xavfi. E.Morozov tanqidi O'zbekiston uchun ham dolzarb: fuqarolarning «Ochiq byudjet»da ovoz berishi yoki «Mening fikrim»ga murojaat yuborishi ularning real siyosiy ishtiroki bilan tenglashtirish mumkin emas. Platforma orqali keltirilgan takliflarning qanchalik inobatga olinishi ulashim holati aniq monitoring talab etadi.

Uchinchi muammo – «kun tartibini filtrlash». Siyosiy islohotlar, korrupsiya yoki saylov qonunchiligi kabi o'tkir masalalar bo'yicha takliflarning administrativ filtrlash natijasida muhokamasiz bloklash holatlari platforma demokratik salohiyatini cheklamoqda.

Raqamli siyosiy ishtirok diskursida algoritmlar va axborot nazorati masalasi tobora dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. F.Pasqualening «Qora quti jamiyati» (*The Black Box Society*, 2015) asarida ko'rsatilganidek, raqamli platformalar foydalanuvchilar xulqini boshqarishi va demokratik jarayonlarga yashirin ta'sir ko'rsatishi mumkin. Ijtimoiy tarmoqlardagi «filter bubble» – ya'ni foydalanuvchilarning faqat O'z dunyoqarashini tasdiqluvchi axborotni olishiga olib keladigan algoritmik mexanizm – siyosiy plyuralizm va demokratik muhokama sifatini pasaytiradi.

E.Parlerin fikricha, algoritmik axborot filtrlash fuqarolarni raqamli «axborot pardalari» ichida izolyatsiyalaydi – bunda har bir guruh faqat O'z mafkurasini qo'llab-quvvatlovchi axborot oqimida yashaydi. Bu holat raqamli siyosiy ishtirokning sifat jihatidan past – ya'ni haqiqiy dialogdan emas, balki O'z mafkuraviy yaqinlari bilan yakkalanish asosida shakllanishiga olib keladi. H.Margetts va boshqalarning «Siyosiy turbulentlik» (*Political Turbulence*, 2016) tadqiqotida ko'rsatilganidek, raqamli platformalar mikro-harakatlarni tezda kengaytirib, katta siyosiy O'zgarishlarga zamin hozirlashi mumkin – biroq bir xil tezlikda yangi manipulyatsiya va dezinformatsiya risklarini ham yuzaga keltiradi.

O'zbekiston kontekstida bu muammo «Mening fikrim» va «Ochiq byudjet» platformalarida platforma moderatsiya siyosatining shaffofligi masalasida namoyon bo'lmoqda. Siyosiy jihatdan o'tkir takliflarning filtrlash mexanizmi jamoatchilikka to'liq ochiqqlanmagan holda saqlanib qolmoqda. Kelgusida O'zbekistonda sun'iy intellekt asosida yaratilayotgan davlat xizmatlari va qarorlar qabul qilish tizimlari uchun mustaqil algoritmik audit mexanizmini – fuqarolik jamiyati vakillari tomonidan raqamli qarorlarni tekshirish huquqini – huquqiy jihatdan belgilash zaruriyati yuzaga kelmoqda.

Xulosa qilib aytganda, Raqamli siyosiy ishtirok davlat boshqaruvini demokratlashtirishda ulkan imkoniyat bo'lish bilan birga, jiddiy metodologik va siyosiy muammolarni ham O'zida mujassam etadi. Norrisning «demokratik bo'linish», van Dijkning «chuqurlashuvchi tafovut» va Morozovning «slaktivizm» kontsepsiyalari raqamli ishtirokning «O'z-O'zicha demokratiyani ta'minlay olmasligini» nazariy jihatdan isbotlab berdi. O'zbekistonda BMT EGDİ reytingidagi ijobiy o'sish infratuzilmaviy salohiyatni ko'rsatsa-da, platformalar samaradorligi uchta shart – raqamli savodxonlik, siyosiy ochiqlik va kuchli fuqarolik jamiyatining birgalikda ta'minlanishiga bog'liq. «Ochiq byudjet» mexanizmining 2 milliondan ortiq fuqaroni safarbar eta olishi esa Ekman-Amna

nazariyasidagi «kutuvchi fuqarolar» segmentini faollashtirishning amaliy ko'rinishi sifatida kelajak tadqiqotlar uchun muhim empirik material taqdim etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Macintosh Ann, Whyte Angus. «Towards an Evaluation Framework for eParticipation.» *Transforming Government: People, Process and Policy* 2, no. 1 (2008): 16–30. DOI: 10.1108/17506160810862928
2. Saebo Oystein, Rose Jeremy, Skiftenes Flak Leif. «The Shape of eParticipation: Characterizing an Emerging Research Area.» *Government Information Quarterly* 25, no. 3 (2008): 400–428. DOI: 10.1016/j.giq.2007.04.007
3. Norris Pippa. *Digital Divide: Civic Engagement, Information Poverty, and the Internet Worldwide*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001, 3–25. DOI: 10.1017/CBO9781139164887
4. Van Dijk Jan A.G.M. *The Deepening Divide: Inequality in the Information Society*. Thousand Oaks: Sage Publications, 2005, 1–20. DOI: 10.4135/9781452229812
5. Shirky Clay. *Here Comes Everybody: The Power of Organizing Without Organizations*. New York: Penguin Press, 2008.
6. Morozov Evgeny. *The Net Delusion: The Dark Side of Internet Freedom*. New York: PublicAffairs, 2011.
7. Republic of Estonia National Electoral Committee. *Results of the Riigikogu Elections 5 March 2023*. Tallinn, 2023. URL: <https://www.valimised.ee/en/riigikogu-elections-2023/>
8. United Nations Department of Economic and Social Affairs. *UN E-Government Survey 2024*. New York: United Nations, 2024, 85–89. URL: <https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Reports/UN-E-Government-Survey-2024>

GLOBAL JARAYONLAR SHAROITIDA DAVLAT BOSHQARUVI VA SIYOSIY INSTITUTLARNING TRANSFORMATSIYASI

Xalmuratov Miyirman

Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti
3-kurs talabasi

Tel: +998937870506

Tanimov Sharapadin

Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti dotsenti, s.f.f.d. (PhD)

Annotatsiya: Ushbu maqolada globalizatsiya jarayonlari sharoitida davlat boshqaruvi tizimlari va siyosiy institutlarning transformatsiyasi tahlil qilinadi. Raqamli texnologiyalar rivoji, xalqaro integratsiya jarayonlarining kuchayishi hamda global muammolarning ortib borishi davlat boshqaruvining yangi shakllarini shakllantirmoqda. Maqolada davlat boshqaruvi tizimlarining modernizatsiyasi, siyosiy institutlarning evolyutsiyasi, elektron hukumatning rivojlanishi hamda raqamli texnologiyalarning boshqaruv jarayonlariga ta'siri ilmiy asosda yoritiladi. Shuningdek, ushbu jarayonlarning afzalliklari va muammolari tahlil qilinib, istiqboldagi rivojlanish yo'nalishlari bo'yicha takliflar beriladi

Kalit so'zlar : globalizatsiya, davlat boshqaruvi, siyosiy institutlar, transformatsiya, raqamli texnologiyalar, elektron hukumat, siyosiy modernizatsiya, ochiq boshqaruv, innovatsiyalar, fuqarolik jamiyati

Bugungi kunda dunyo tezkor global o'zgarishlar davrini boshdan kechirmoqda. Globalizatsiya jarayonlari davlatlar o'rtasidagi siyosiy, iqtisodiy va madaniy aloqalarni yanada kuchaytirdi. Bu esa davlat boshqaruvi tizimlari va siyosiy institutlarning yangi sharoitga moslashishini talab qilmoqda. An'anaviy boshqaruv modellari endilikda zamonaviy talablarni to'liq qondira olmayapti. Raqamli texnologiyalar, axborot oqimining tezlashuvi va xalqaro hamkorlikning kengayishi davlat boshqaruvida yangi yondashuvlarni joriy etishni zarur qilib qo'ymoqda. Shu nuqtai nazardan, davlat boshqaruvi va siyosiy institutlarning

transformatsiyasi dolzarb ilmiy va amaliy ahamiyatga ega masala hisoblanadi. Global jarayonlar XX–XXI asrda davlatlar rivojlanishiga eng kuchli ta'sir ko'rsatuvchi omillardan biriga aylandi. Globalizatsiya jarayoni natijasida davlatlar o'rtasidagi siyosiy, iqtisodiy va madaniy chegaralar nisbatan ochiqlashdi. Bu esa davlat boshqaruvi tizimlarining an'anaviy shakldan zamonaviy, raqamli va moslashuvchan shaklga o'tishiga sabab bo'ldi. Davlat boshqaruvi endilikda faqat ichki siyosiy jarayonlar bilan emas, balki global tendensiyalar, xalqaro tashkilotlar talablari va transmilliy muammolar bilan ham uzviy bog'liq bo'lib qoldi.

Globalizatsiya sharoitida davlat boshqaruvining eng muhim xususiyatlaridan biri uning murakkablashuvi hisoblanadi. Chunki davlatlar endi faqat ichki resurslar va qonunlar asosida emas, balki xalqaro huquq normalari, global iqtisodiy tizim va texnologik o'zgarishlar asosida ham qaror qabul qilishi kerak bo'lmoqda. Bu holat davlat boshqaruvida yangi yondashuvlarni talab etadi. Davlat boshqaruvi tushunchasi keng ma'noda jamiyatni tartibga solish, ijtimoiy jarayonlarni boshqarish va davlat siyosatini amalga oshirish tizimi sifatida qaraladi. Klassik yondashuvlarda davlat boshqaruvi markazlashgan, ierarxik va byurokratik tizim sifatida ko'rilgan. Biroq zamonaviy sharoitda bu model asta-sekin o'zgarib, ochiq boshqaruv, raqamli boshqaruv va ishtirokchi boshqaruv shakllariga o'tmoqda. Ochiq boshqaruv tamoyili davlat faoliyatining shaffof bo'lishini, fuqarolar uchun tushunarli va ochiq ma'lumotlar tizimini yaratishni nazarda tutadi. Bu tamoyil korrupsiyani kamaytirish, davlat organlariga ishonchni oshirish va fuqarolarning siyosiy faolligini kuchaytirishga xizmat qiladi. Raqamli boshqaruv esa zamonaviy texnologiyalar asosida davlat xizmatlarini elektron shaklda ko'rsatishni anglatadi. Elektron hukumat tizimlari orqali fuqarolar turli hujjatlar olish, soliq to'lash, ro'yxatdan o'tish kabi xizmatlardan onlayn foydalanishi mumkin. Bu esa vaqt va resurslarni tejashga yordam beradi. Ishtirokchi boshqaruv modeli fuqarolarning qaror qabul qilish jarayonida bevosita ishtirokini nazarda tutadi. Bunda fuqarolar jamoatchilik muhokamalari, elektron platformalar va ijtimoiy tarmoqlar orqali davlat siyosatiga ta'sir ko'rsatishi mumkin.¹ Byurokratik tizim tarixan davlat boshqaruvining asosiy shakli bo'lib kelgan¹. Maks Veber tomonidan ishlab chiqilgan byurokratiya modeli tartib, qoidalar va ierarxiyaga asoslangan edi. Biroq zamonaviy davrda byurokratiyaning salbiy tomonlari ham namoyon bo'lmoqda. Jumladan, qaror qabul qilishning sekinligi, ortiqcha hujjatlashtirish va moslashuvchanlikning pastligi davlat boshqaruvini samarali amalga oshirishga to'sqinlik qiladi.

Shu sababli ko'plab davlatlar byurokratik jarayonlarni qisqartirish va raqamlashtirishga e'tibor qaratmoqda. Elektron hujjat aylanishi, avtomatlashtirilgan tizimlar va sun'iy intellektdan foydalanish davlat boshqaruvini sezilarli darajada modernizatsiya qilmoqda. Siyosiy institutlar jamiyat siyosiy tizimining asosiy elementlari hisoblanadi. Ular davlat hokimiyati, parlament, hukumat, sud tizimi, siyosiy partiyalar va fuqarolik jamiyati institutlarini o'z ichiga oladi. Global jarayonlar ta'sirida ushbu institutlar ham transformatsiya jarayonini boshdan kechirmoqda.

Parlamentlar faoliyati xalqaro standartlarga moslashib bormoqda, qonunchilik jarayonida ochiqlik va shaffoflik kuchaymoqda. Siyosiy partiyalar esa raqamli platformalar orqali saylovchilar bilan bevosita aloqaga chiqmoqda. Bu esa siyosiy raqobat va demokratiya sifatini oshirmoqda. Sud tizimi mustaqilligini ta'minlash va adolatni kuchaytirish zamonaviy siyosiy tizimlarning asosiy talablaridan biridir. Sud hokimiyatining mustaqilligi huquqiy davlatning muhim belgisi hisoblanadi. Fuqarolik jamiyati institutlari ham siyosiy jarayonlarda muhim rol o'ynamoqda. Nodavlat tashkilotlar, ommaviy axborot vositalari va jamoatchilik tashkilotlari davlat faoliyatini nazorat qilish, korrupsiyaga qarshi kurashish va jamiyat manfaatlarini himoya qilishda ishtirok etmoqda. Raqamli texnologiyalar siyosiy institutlar faoliyatini tubdan o'zgartirdi. Sun'iy intellekt, katta ma'lumotlar (Big Data), blockchain va avtomatlashtirilgan tizimlar qaror qabul qilish jarayonini tezlashtirmoqda va aniqlikni oshirmoqda. Davlatlar endi aholining ehtiyojlarini real vaqt rejimida tahlil qilish imkoniga ega bo'lmoqda. Global muammolar davlatlar oldida yangi chaqiriqlarni yuzaga keltirmoqda.¹ Iqlim o'zgarishi, migratsiya, terrorizm, iqtisodiy inqirozlar va pandemiyalar kabi muammolar hech bir davlat tomonidan yakka tartibda hal qilinishi mumkin emas. Shu sababli xalqaro

hamkorlik muhim ahamiyat kasb etadi. BMT, Jahon banki, Jahon savdo tashkiloti kabi xalqaro institutlar davlatlar o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytirishda muhim rol o'ynaydi. Mintaqaviy integratsiya jarayonlari ham davlatlararo siyosiy va iqtisodiy aloqalarni mustahkamlamoqda. Siyosiy modernizatsiya jarayoni davlat boshqaruvi va siyosiy institutlarni zamonaviy talablar asosida yangilashni anglatadi. Bu jarayon institutsional islohotlar, raqamli transformatsiya va huquqiy tizimni takomillashtirishni o'z ichiga oladi. Modernizatsiya davlatning barqaror rivojlanishini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Chunki u boshqaruv samaradorligini oshiradi, fuqarolar ishonchini kuchaytiradi va iqtisodiy rivojlanishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Davlat boshqaruvida korrupsiyaga qarshi kurash ham muhim yo'nalish hisoblanadi. Ochiq ma'lumotlar tizimi, elektron hukumat va jamoatchilik nazorati korrupsiyani kamaytirishga yordam beradi. Ta'lim tizimi va kadrlar tayyorlash ham davlat boshqaruvi sifatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.¹ Malakali davlat xizmatchilari samarali boshqaruvning asosiy omillaridan biridir. Shuningdek, innovatsion texnologiyalarni joriy etish davlat boshqaruvining kelajagini belgilab beradi. Raqamli iqtisodiyot, sun'iy intellekt va avtomatlashtirilgan tizimlar davlat faoliyatini yangi bosqichga olib chiqadi.

Davlat boshqaruvi va siyosiy institutlarni yanada rivojlantirish uchun quyidagi takliflar beriladi:

1. Davlat boshqaruv tizimini to'liq raqamlashtirishni jadallashtirish.
2. Elektron hukumat xizmatlarini barcha hududlarda teng rivojlantirish.
3. Siyosiy institutlar faoliyatida ochiqlik va shaffoflikni oshirish.
4. Fuqarolik jamiyati institutlarini qo'llab-quvvatlashni kuchaytirish.
5. Korrupsiyaga qarshi raqamli nazorat tizimlarini kengaytirish.
6. Davlat xizmatchilarining IT va boshqaruv ko'nikmalarini oshirish.
7. Qaror qabul qilishda sun'iy intellektdan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish.

Xulosa qilib aytganda, global jarayonlar sharoitida davlat boshqaruvi va siyosiy institutlar chuqur transformatsiya jarayonini boshdan kechirmoqda. Raqamli texnologiyalar, globalizatsiya va xalqaro integratsiya ushbu jarayonni tezlashtirmoqda. Kelajakda samarali davlat boshqaruvini shakllantirish uchun ochiqlik, raqamlashtirish va fuqarolar ishtiroki asosiy yo'nalish bo'lib qoladi. Shu orqali davlatlar barqaror rivojlanish va demokratik boshqaruvga erishishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR VA MANBALAR

1. Heywood, Andrew. *Politics* (5th Edition).
2. London: Macmillan International Higher Education, 2019.
3. Easton, David. *The Political System: An Inquiry into the State of Political Science*.
4. New York: Alfred A. Knopf, 1953.
5. Weber, Max.
6. *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*.
7. Berkeley: University of California Press, 1978.
8. Almond, Gabriel A., Powell, Bingham G. *Comparative Politics: A Developmental Approach*. Boston: Little, Brown and Company, 1966.
9. Rhodes, R. A. W., Binder, S. A., Rockman, B. A.
10. *The Oxford Handbook of Political Institutions*. Oxford: Oxford University Press, 2006.
11. Peters, B. Guy. *Institutional Theory in Political Science*.
12. London: Bloomsbury, 2019.
13. United Nations (UN) – Political and Governance Research
14. <https://www.un.org>
15. World Bank – Governance & Public Sector
16. <https://www.worldbank.org/en/topic/governance>
17. OECD Public Governance
18. <https://www.oecd.org/governance/>
19. International Monetary Fund (IMF) – Governance Issues
20. <https://www.imf.org>

RAQAMLI DAVRDA DAVLAT BOSHQARUVI TRANSFORMATSIYASI: MUAMMO VA YECHIMLARI

Abdulaziz Sobirov Shuxratbek o'gli
Buxoro Davlat Universiteti
Tarix va Yuridik fakulteti
Siyosatshunoslik Yo'nalishi 2 - kurs
930087808

Insoniyat taraqqiyotining hozirgi bosqichida raqamli texnologiyalar insoniyat hayotining barcha jabhalariga, xususan, davlat boshqaruvi tizimiga shiddat bilan kirib bormoqda. Raqamli transformatsiya shundaki texnik vositalardan foydalanish emas, balki davlat apparati faoliyatini tubdan isloh qilish, shaffoflikni ta'minlash va fuqarolar bilan o'zaro muloqotning sifat jihatidan yangi formatiga o'tishni anglatadi.

O'zbekiston Respublikasida ushbu jarayonni huquqiy tartibga solish va jadallashtirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 – yil 5 – iyundagi **PQ – 3775** - sonli hamda 2019 – yil 29 – yanvardagi **PQ – 4139** – **sonli** qarorlari qabul qilingan bo'lib, ularda oliy ta'lim va boshqaruv tizimida kadrlar salohiyatini oshirish hamda raqamli islohotlarni faollashtirish ustuvor vazifa sifatida belgilangan.¹ Ayniqsa, siyosiy fanlar sohasida fundamental tadqiqotlarni raqamli tendensiyalar bilan uyg'unlashtirish milliy manfaatlarimizni global maydonda himoya qilishning bosh omilidir.

BMT ning elektron hukumatni rivojlantirish bo'yicha global hisobotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, raqamli transformatsiya faqatgina texnologik yangilanish emas, balki institutsional o'zgarishdir.¹ Siyosatshunos olimlarning fikricha, davlat boshqaruvining raqamlashishi nafaqat ishki byurokrtiyani kamaytirishga, balki yangi geosiyosiy muammoalar kontekstida milliy xavfsizlikni ta'minlash va global tendensiyalarga moslashishga xizmat qiladi. Bugungi raqamli asrda axborot va media siyosatini to'g'ri shakllantirish, kiberxvfsizlik tahdidlarining oldini olish va boshqaruvda sun'iy intellekt imkoniyatlaridan foydalanish ilmiy jamoatchilik oldida turgan eng dolzarb masalalardan biridir.

Bashoratli tahlil tizimini joriy etish: Davlat boshqaruvida faqat sodir bo'lgan voqelarga reaksiya bildirish emas, balki "Big Data" tahlili orqali ijtimoiy – siyosiy jarayonlarni oldindan bashorat qilish mexanizmini yaratish lozim. Bu aynqsa favqulodda vaziyatlar va iqtisodiy risklarni boshqarishda davlatning tezkorligin oshiradi.

Misol uchun : Dubay "**Smart Data Framework**" tizimi.

Birlashgan Arab Amirliqi hukumati, xususan, Dubay shahrida "Smart Dubai" strategiyasi doirasida bashoratli tahlil tizimidan quyidagi yo'nalishlarda foydalanilmoqda: ¹

Ijtimoiy ehtiyojlarni bashorat qilish: Tizim aholining o'sishi va urbanizatsiya sur'atlarini tahlil qilib, qaysi hududda 5 yildan keyin maktab, shifoxona yoki transport tarmog'iga ehtiyoj ortishini aniq hisoblab beradi. Bu resurslarni noto'g'ri sarflash xavfini 25 – 30 % ga kamaytiradi.

AI algoritmlaridan foydalanish: Davlat xizmatchilarining kundalik texnik ishlarini (hujjat aylanishi, murojaat saralash) avtomatlashtirish orqali korrupsion omillarni kamaytirish mumkin.

Davlat boshqaruvida inson omilini kamaytirish korrupsiyaga qarshi kurashning eng samarali mexanizmi hisoblanadi. Sun'iy intellekt algoritmlari ma'lumotlarni tahlil qilishda xolislikni ta'minlaydi qaror qabul qilish jarayonida subyektivlikni yo'qotadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 – yil 17 – fevraldagi **PQ – 4996** – **sonli qarori** bilan "Sun'iy intellekt texnologiyalarini joriy etish bo'yicha chora tadbirlar: belgilab berildi.¹

Hozirgi kunda korrupsiyaga qarshi kurashish sohasida "**E – Anticor**" tizimi va davlat xaridlari portalida sun'iy intellekt elementlari qo'llanila boshlandi. Bu tizimlar shubhali bitimlar (affillangan shaxslar, narxlarning sun'iy oshirilishi) avtomatik tarzda aniqlaydi.

"Cognitive Government" (Kognitiv boshqaruv) - Davlat apparati faoliyatiga kognitiv texnologiyalar va Machine learning (Mashinali o'rganish) algoritmlarini integratsiya qilish orqali vertikal boshqaruv tizimini sifat jihatidan yangilash. Bu nafaqat murojaatlarni saralash, balki ijtimoiy-siyosiy muhitdagi o'zgarishlarni "Natural Language Processing" (NLP – tabiiy tilni qayta ishlash) metodologiyasi yordamida semantik tahlil qilishni nazarda tutadi. Akademik nuqtayi nazardan, kognitiv model boshqaruv qarorlari qabul qilishda "cheklangan ratsionallik" (Bounded Rationality) muammosini bartaraf etib, inson omili ta'siridagi sub'yektivizm va xatoliklarni minimallashtiradi.¹ Murojaatlar bilan ishlashning operativligi 70% ga ortishi bilan birga, ijtimoiy risklarni erta (pre-emptive) aniqlash va ularni bartaraf etishning siyosiy mexanizmlari shakllanadi.

Davlat xaridlarida "Smart Contract" (Aqlli shartnomalar) Davlat byudjeti mablag'laridan foydalanishda markazlashmagan reyestr texnologiyasi (Blockchain) asosidagi avtonom ijro etuvchi shartnomalarni tatbiq etish. Bu jarayonda har bir tranzaksiya va shartnoma bandi algoritmik nazorat ostida bo'ladi. Mazkur tizim "Ishonch muammosi" (Trust problem)ni texnologik yechim orqali hal etadi. To'lovlar faqat shartnoma shartlari (tovar yetkazish, xizmat ko'rsatish sifati) algoritmlar tomonidan tasdiqlangan taqdirdagina amalga oshiriladi, bu esa korrupsion zanjirlarni institutsional darajada uzadi. Byudjet intizomi ustidan 100% raqamli nazorat o'rnatilib, davlat xaridlaridagi latent (yashirin) isrofgarshiliklar 15-20% ga qisqaradi, bu esa milliy iqtisodiyot barqarorligiga xizmat qiladi.

"Digital Twin" (Raqamli egizak) - Urbanizatsiya va hududiy infratuzilmani rejalashtirishda shaharlar va tumanlarning ko'p qatlamli raqamli modellarini (Digital Twins) yaratish. Bunda energiya, suv, transport va ekologik holat yagona virtual bazada jamlanadi. Boshqaruvda "Trial and Error" (Sinov va xato) metodidan voz kechib, simulyatsiya metodologiyasiga o'tish orqali investitsion risklarni prognozlash imkonini beradi. Bu qarorlar qabul qilishning ilmiy bashoratli (Predictive) xarakterini ta'minlaydi. Shaharsozlik va kommunal xizmatlar samaradorligi 35% ga oshadi, resurslar taqsimoti optimallashtadi va hududlarning ekologik-siyosiy barqarorligi mustahkamlanadi.

Xulosa qilib aytganda raqamli transformatsiya sharoitida davlat boshqaruvi tizimi nafaqat texnologik yangilanish, balki institutsional va konseptual jihatdan chuqur modernizatsiyani talab qiladi. Mazkur maqolada ko'rsatib o'tilgandek, boshqaruv jarayonlarini raqamlashtirish siyosiy institutlar faoliyatini optimallashtirish, shaffoflikni oshirish hamda fuqarolar bilan o'zaro aloqalarni yangi bosqichga olib chiqishda muhim omil hisoblanadi. Shu bilan birga, institutsional cheklovlar, kiberxavfsizlik tahdidlar va kadrlar kompetensiyasining yetarli darajada shakllanmaganligi ushbu jarayonning asosiy muammolari sifatida namoyon bo'lmoqda.

Tahdqiqot shuni ko'rsatdiki, "Raqamli O'zbekiston - 2030" strategiyasi doirasida sun'iy intellekt, Big Data, kognitiv boshqaruv, smart kontraktlar va "Digital Twin" kabi ilg'or texnologiyalarni joriy etish davlat apparati samaradorligini tubdan oshirishga xizmat qiladi.¹ Ayniqsa, bashoratli tahlil tizimlari orqali ijtimoiy - siyosiy jarayonlarni oldindan aniqlash, korrupsion omillarni kamaytirish va resurlardan oqilona foydalanish imkoniyati kengayadi.

Shu bois, raqamli transformatsiyani muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun kompleks yondashuv zarur bo'lib, u o'z ichiga mustahkam normativ - huquqiy baza yaratish, zamonaviy infratuzilmani rivojlantirish, kadrlar salohiyatini oshirish hamda axborot xavfsizligini ta'minlashni qamrab oladi. Umuman olganda, raqamli boshqaruvga o'tish davlatning barqaror rivojlanishi, milliy xavfsizligini ta'minlashni qamrab oladi. Raqamli boshqaruvga o'tish davlatning barqaror rivojlanishi, milliy xavfsizlikni mustahkamlash va global raqobatbardoshlikni ta'minlashning muhim sharti sifatida namoyon bo'ladi.

Foydalanilgan Adabiyotlar Ro'yxati:

6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 - yil 5 - oktabrda PF - 6079 - sonli Farmoni.
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 - yil 5 - iyundagi PQ - 3775 - sonli qarori.

8. United Nations E - Government Survey 2024: Accelerating Digital Transformation. - New York, 2024.
9. Simon H.A. Administrative Behavior. - New York: Free Press, 1997.
10. <https://lex.uz/uz/> - O'zbekiston Respublikasi Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi.

YANGI O'ZBEKISTONDA XAVFSIZLIK VA BARQARORLIKNI TA'MINLASHNING USTUVOR YO'NALISHLARI

Sotvoldiyev Jaxongir Sultonali o'g'li
Buxoro davlat universiteti, Tarix va yuridik fakulteti
Siyosatshunoslik 5-1SIYOS-24 guruh talabasi
jaxongirsotvoldiyev227@gmail.com

Bugungi globallashuv sharoitida har bir davlat uchun xavfsizlik va barqarorlikni ta'minlash eng muhim ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, Yangi O'zbekiston taraqqiyot bosqichida ushbu masalalar davlat siyosatining markaziy yo'nalishiga aylangan. Mamlakatda amalga oshirilayotgan keng ko'lamli islohotlar, ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar va ochiq tashqi siyosat xavfsizlikni mustahkamlash hamda barqaror rivojlanishni ta'minlashni talab etadi.

Zamonaviy dunyoda yuzaga kelayotgan turli tahdid va xatarlar — terrorizm, ekstremizm, axborot xavfsizligi muammolari hamda iqtisodiy beqarorlik omillari milliy xavfsizlik tizimini yanada takomillashtirish zaruratini yuzaga keltirmoqda. Shu bilan birga, jamiyatda tinchlik, millatlararo totuvlik va ijtimoiy barqarorlikni saqlash har qanday islohotlarning muvaffaqiyatli amalga oshirilishida hal qiluvchi omil bo'lib xizmat qiladi.

Albatta, hozirgi murakkab zamonda mamlakatning rivojlanish yo'lida hamkorlik, tinchlik, xavfsizlik va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash muhim hisoblanadi. Bu haqida O'zbekiston prezidenti Shavkat Mirziyoyev Tinchlik kengashida to'xtalib o'tdilar: "Avvalambor, Amerika Qo'shma Shtatlari Prezidenti Donald Tramp Janobi Oliylariga Tinchlik Kengashining inauguratsiya majlisini chaqirgani uchun chin dildan minnatdorchilik izhor etaman.

Hech shubhasiz, bugungi sammit bu Prezident Trampning siyosiy irodasi va pragmatizmi natijasidir.

O'zbekiston Tinchlik kengashini tuzish bo'yicha tinchliksevar tashabbusni qo'llab-quvvatlashi va uning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi borasida o'zining amaliy ishtirokini qat'iy bayon etdi.

Ishonchim komil, Kengash ishi G'azo mintaqasini iqtisodiy va ijtimoiy qayta tiklash uchun qulay sharoit yaratishga imkon beradi.

Shu bilan birga, G'azoning har qanday tashqi boshqaruv mexanizmi sektor aholisining so'zsiz ichki qo'llab-quvvatlashiga tayanishi lozim.

Barcha tomonlarning muvofiqlashtirilgan sa'y-harakatlari G'azoni tez fursatda qayta tiklash uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishga, mojarodan keyingi jarayonlarni barqarorlashtirishga xizmat qiladi.

Ta'kidlab aytamanki, O'zbekiston ushbu hududda turar joylar, bolalar bog'chalari, maktab va kasalxonalar barpo etishga imkon qadar hissa qo'shishga tayyor.

Hurmatli do'stlar! Ushbu sammit Donald Tramp nomidagi Tinchlik institutida o'tkazilayotganida ramziy ma'no mujassam.

Bizning uchrashuvimiz xalqaro birdamlik, tinchliksevarlik va Yaqin Sharqdagi vaziyatni yaxshilashga bo'lgan umumiy intilishimizning yorqin ifodasidir.

Biz Yangi G'azoni – iqtisodiyoti farovon, aholi uchun munosib turmush sharoitlariga ega bo'lgan mintaqani barpo etish uchun ushbu tarixiy imkoniyatdan foydalanishimiz zarur" [1].

Mamlakatimiz xavfsizligini yanada mustahkamlash ko'plab islohotlar olib borilmoqda. Jumladan, shu yilning 6-aprel sanasida kadrlar salohiyatini yuksaltirish yo'lidagi muhim qadam qo'yildi.

"O'zbekiston – 2030" strategiyasini izchil amalga oshirish doirasida O'zbekiston Respublikasi Harbiy xavfsizlik va mudofaa universiteti Serjantlar tayyorlash oliy maktabida

Mudofaa vazirligi kadrlar bo'limi ofitserlari uchun besh kunlik o'quv-amaliy seminar tashkil etildi.

Mazkur seminar birinchi marta Samarqand shahrida tashkil etilib, "Samarqand tajribasi" nomi ostida ilg'or o'quv-uslubiy model sifatida amaliyotga joriy qilindi. Ushbu yondashuv tarixiy muhit bilan zamonaviy bilimlarni uyg'unlashtirish orqali kadrlar salohiyatini oshirishning samarali usuli ekanini namoyish etdi.

Seminar jarayonida kadrlar tizimini yanada takomillashtirish, boshqaruv samaradorligini oshirish, raqamlashtirish ko'lamini kengaytirish hamda mavjud muammolarni har tomonlama tahlil qilish masalalariga alohida e'tibor qaratildi. Yetakchi mutaxassislar tomonidan xalqaro harbiy-siyosiy vaziyat, strategiyaning ustuvor yo'nalishlari, tahliliy faoliyat samaradorligini oshirish, jamoalarda sog'lom ijtimoiy-psixologik muhitni shakllantirish hamda zamonaviy boshqaruv usullarini joriy etishga oid mazmunli ma'ruzalar taqdim etildi.

Shu bilan birga, Toshkent axborot texnologiyalari universiteti Samarqand filiali mutaxassislari tomonidan sun'iy intellekt yo'nalishida amaliy mashg'ulotlar o'tkazilib, ishtirokchilarning zamonaviy texnologiyalar bo'yicha bilim va ko'nikmalari yanada boyitildi. Huquqni muhofaza qiluvchi organlar vakillari bilan tashkil etilgan ochiq muloqotlar esa tinglovchilarning huquqiy savodxonligini oshirishga muhim hissa qo'shdi [2].

Shu jumladan harbiy sohadagi islohotlar natijasiz qolgani yo'q. Misol qilib aytadigan bo'lsak, joriy yilning 31-martida Rossiya Federatsiyasining Tver shahrida joylashgan "Suvorov" nomidagi harbiy bilim yurtida Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi (MDH)ga a'zo davlatlar o'rtasida matematika fanidan xalqaro olimpiada tashkil etildi.

Mazkur nufuzli intellektual bellashuvda Hamdo'stlikka a'zo davlatlardan jami 31 ta jamoa qatnashdi. Musobaqa nafaqat bilimlar sinovi, balki turli mamlakatlardan kelgan iqtidorli yoshlar o'rtasida tajriba almashish uchun muhim maydon vazifasini ham bajardi.

Yakuniy natijalarga ko'ra, umumjamoa hisobida Rossiya Federatsiyasi jamoasi 1-o'rinni qo'lga kiritdi, O'zbekiston Respublikasi jamoasi faxrli 2-o'rinni egalladi, Belarus Respublikasi jamoasi esa 3-o'ringa sazovor bo'ldi [3]. Ushbu natijalar mamlakatimizning harbiy sohadagi yosh kadrlari faqat bir yo'nalish bilan cheklanib qolmay, turli sohalarida ham izchil rivojlanib borayotganini yaqqol namoyon etdi.

Joriy yilning 9-aprel kuni "5+1" formatidagi tashqi ishlar vazir o'rinbosarlari yig'ilishi doirasida O'zbekiston Respublikasi tashqi ishlar vaziri o'rinbosari Olimjon Abdullayev Koreya Respublikasi tashqi ishlar vaziri o'rinbosari Lim Sang U bilan uchrashuv o'tkazdi.

Muloqot chog'ida konsullik-huquqiy sohadagi ikki tomonlama hamkorlik masalalari, xususan migratsiya yo'nalishidagi hamkorlikni rivojlantirish, konsullik muassasalari o'rtasida to'g'ridan-to'g'ri aloqalarni yo'lga qo'yish hamda ikki davlat tashqi ishlar vazirliklari o'rtasida navbatdagi konsullik maslahatlashuvlarini tashkil etish masalalari muhokama qilindi.

Shuningdek, tomonlar noqonuniy migratsiyaga qarshi kurashish yuzasidan fikr almashib, ushbu yo'nalishda amaliy hamkorlikni yanada kengaytirishga o'zaro qiziqish bildirdi.

Uchrashuv yakunida mazkur yo'nalishlarda konstruktiv muloqotni davom ettirish va hamkorlikni izchil rivojlantirish bo'yicha kelishuvga erishildi [4].

Iqtisodiy barqarorlik yo'lida ham keng ko'lamli ishlar olib borilmoqda: 3-aprel kuni O'zbekiston tashqi ishlar vaziri Baxtiyor Saidov Germaniya TIVining Yevropa masalalari bo'yicha davlat vaziri Gyunter Krixbaum bilan muzokara o'tkazdi.

Bunda Saidov ikki davlat tashqi ishlar vazirliklari oliy darajada erishilgan kelishuvlarni o'z vaqtida va samarali hayotga tatbiq etish yo'lida faol hamkorlik qilayotganini alohida ta'kidladi. Shuningdek, suhbat davomida yaqinda o'tkazilgan "Markaziy Osiyo – Germaniya" formatidagi vazirlar yig'ilishi natijalari ijobiy baholandi. Tomonlar savdo, investitsiya va iqtisodiy hamkorlikni kengaytirish masalalariga alohida e'tibor qaratib, mintaqaviy hamda xalqaro kun tartibidagi dolzarb mavzular yuzasidan fikr almashdilar. Uchrashuv yakunida ikki tomonlama hamkorlik o'zaro ishonch, umumiy manfaatlar va aniq natijalarga erishishga qaratilgan holda izchil rivojlanib borayotgani qayd etildi [5].

Xulosa qilib aytganda, bugungi globallashuv davrida O'zbekiston uchun xavfsizlik, barqarorlik va izchil rivojlanishni ta'minlash ustuvor vazifa bo'lib qolmoqda. Mamlakatda amalga oshirilayotgan islohotlar, harbiy va kadrlar salohiyatini oshirishga qaratilgan chora-tadbirlar, shuningdek xalqaro hamkorlikni kengaytirish orqali milliy xavfsizlik tizimi mustahkamlanmoqda. Shu bilan birga, terrorizm, ekstremizm va iqtisodiy beqarorlik kabi zamonaviy tahdidlarga qarshi samarali choralar ko'rilayotgani, yosh kadrlarning har tomonlama rivojlanayotgani va xalqaro maydonda faol ishtirok etilayotgani yurt taraqqiyotining muhim omili hisoblanadi. Tashqi siyosatda esa o'zaro manfaatli hamkorlik, jumladan Koreya va Germaniya bilan aloqalarni rivojlantirish orqali iqtisodiy va siyosiy barqarorlik mustahkamlanmoqda. Umuman olganda, barcha yo'nalishlarda olib borilayotgan kompleks islohotlar O'zbekistonning tinch, xavfsiz va barqaror kelajagini ta'minlashga xizmat qilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Tinchlik kengashining birinchi sammitidagi nutqi// <https://president.uz/oz/lists/view/8958>
2. Kadrlar salohiyatini yuksaltirish yo'lidagi muhim qadam// <https://gov.uz/oz/mudofaa/news/view/150090>
3. Harbiy litsey o'quvchilari xalqaro maydonda yuqori natijaga erishdi// <https://gov.uz/oz/mudofaa/news/view/147865>
4. Seul shahrida O'zbekiston-Koreya siyosiy maslahatlashuvlari bo'lib o'tdi // <https://gov.uz/oz/mfa/news/view/152370>
5. Germaniya Tashqi ishlar vazirligi davlat vaziri bilan uchrashuvga oid // <https://gov.uz/oz/mfa/news/view/149475>

“DAVLAT BOSHQARUVI VA SIYOSIY INSTITUTLAR, GLOBAL JARAYONLAR VA TEXNOLOGIYALAR”

Marjona ABDUJABBOROVA
O'zbekiston Milliy universiteti
Ijtimoiy fanlar fakulteti
“Siyosatshunoslik” yo'nalishi
2- kurs talabasi

Hozirgi globallashuv davrida davlat boshqaruvi tizimi jiddiy transformatsiyaga uchramoqda. Jahon miqyosida iqtisodiy, siyosiy va axborot jarayonlarining integratsiyalashuvi davlat boshqaruvi tizimlariga yangi talablarni yuzaga keltirmoqda. Shu nuqtai nazardan, siyosiy institutlarning samarali faoliyati hamda zamonaviy texnologiyalarni boshqaruv tizimiga joriy etish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Mustaqil fan sifatida **XIX asr oxirida (1880-yillar)** shakllangan. Asoschisi Woodrow Wilson hisoblanadi.

Davlat boshqaruvi — bu mamlakatda hokimiyat qanday amalga oshirilishini belgilovchi **an'analar va institutlar tizimidir**.

Bu uchta asosiy narsani o'z ichiga oladi:

1. Hukumat qanday saylanadi va nazorat qilinadi,
2. Hukumat siyosatni qanchalik samarali ishlab chiqadi va amalga oshiradi,
3. Fuqarolar va davlat qonun-qoidalarga qanchalik amal qiladi [1].

“Institut” tushunchasi lotincha “institutum”, so'zidan olimgan bo'lib, “o'rnatish” yoki “ta'sis qilish” ma'nolarini anglatadi. Shu ma'noda institutlarga etimologik jihatdan so'zma-so'z talqinni bergan olim M.Veber bo'lib, u davlatni

Institutning sof timsoli sifatida ko'rsatadi va uni ratsional me'yorlar, konstitutsiya, qonunlar va boshqalarga asoslanadigan xulq-atvorga ega bo'lgan odamlarning hamjamiyatini tashkil qiluvchi sifatida baholaydi [2].

Siyosiy institutlar g'oyasi **qadimgi davridayoq** shakllangan, lekin ilmiy tushuncha sifatida asosan **XX asrda rivojlangan**.

Siyosiy institutlar - bu jamiyatda **hokimiyatni tashkil etuvchi va siyosiy qarorlar qabul qilish jarayonini boshqaruvchi tizimlar va qoidalar**dir [3].

O'zbekiston Respublikasida ham davlat boshqaruvini modernizatsiya qilish, uning samaradorligini oshirish va fuqarolarga xizmat ko'rsatish sifatini yaxshilash bo'yicha keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Ushbu jarayon davlat boshqaruvi tizimini yangi bosqichga olib chiqishni talab etadi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili.

Iqtisodchi Douglass North siyosiy institutlarni quyidagicha ta'riflaydi:

"Institutlar — bu insonlar tomonidan yaratilgan va jamiyatdagi o'zaro munosabatlarni tartibga soluvchi qoidalar" [3]. Institutlar faqatgina oddiy qoidalar emas, balki jamiyatdagi **barqarorlik va tartibni ta'minlovchi asosiy mexanizm** hisoblanadi. Shu jihatdan qaraganda, institutlar insonlar o'rtasidagi munosabatlarni nafaqat tartibga soladi, balki ularni **oldindan bashorat qilish imkonini ham yaratadi**.

Davlat boshqaruvi va siyosiy institutlar masalasi mahalliy va xorijiy olimlar tomonidan keng o'rganilgan. Jumladan, Kamoliddin Mirzaahmedov davlat boshqaruvi tizimini demokratlashtirish va siyosiy hokimiyat legitimligini mustahkamlash masalalarini tahlil qilgan.

Olimning ta'kidlashicha, davlat boshqaruvi tizimini samarali tashkil etishda siyosiy institutlarning o'rni beqiyosdir. Unga ko'ra, siyosiy institutlarning barqaror faoliyati siyosiy hokimiyatning legitimligini ta'minlashning muhim omili hisoblanadi, siyosiy hokimiyat legitimligi nafaqat huquqiy asoslar, balki jamiyatdagi ishonch, siyosiy qadriyatlar va ijtimoiy munosabatlar orqali ham shakllanadi [4].

Shuningdek, Abduvahob Vahobov davlat boshqaruvi va iqtisodiy rivojlanish o'rtasidagi bog'liqlikni asoslab bergan ya'ni tadqiqotlarida davlat boshqaruvi va iqtisodiy rivojlanish o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni alohida ta'kidlaydi. Uning fikricha, davlat boshqaruvi tizimining samaradorligi mamlakat iqtisodiy taraqqiyotining asosiy omillaridan biri hisoblanadi.

Olimning qayd etishicha, samarali davlat boshqaruvi quyidagi jihatlar orqali namoyon bo'ladi:

- davlat institutlarining ochiqligi va shaffofligi
- bozor mexanizmlarini qo'llab-quvvatlash
- investitsiya muhitining yaxshilanishi
- iqtisodiy siyosatning izchil va barqaror amalga oshirilishi

Shuningdek, Vahobov davlat boshqaruvi tizimida siyosiy institutlarning roli beqiyos ekanligini ta'kidlab, aynan ular orqali iqtisodiy islohotlar amalga oshirilishini asoslab beradi [5]. [Xorijiy olimlardan Fransis Fukuyama va Samuel Xantington siyosiy institutlarning barqarorligi va davlat boshqaruvi samaradorligi o'rtasidagi bog'liqlikni ilmiy asosda yoritgan.](#) "Rivojlangan siyosiy tizimga ega liberal demokratiya uchta asosiy institutga tayanadi: davlat, qonun ustuvorligi va hisobdorlik" [6]. Bu fikr shuni ko'rsatadiki, Fukuyama nazarida **siyosiy institutlar qanchalik mukammal ishlasa, davlat boshqaruvi shunchalik samarali bo'ladi**.

Tadqiqot metodologiyasi.

Globallashuv sharoitida davlat boshqaruvi faqat milliy doirada emas, balki xalqaro standartlar va ko'rsatkichlar asosida ham baholanmoqda. Xususan, Jahon banki tomonidan ishlab chiqilgan "Worldwide Governance Indicators" tizimi davlat boshqaruvi sifatini aniqlashda muhim vosita hisoblanadi [7]. Ushbu ko'rsatkichlar orqali davlatlarning siyosiy barqarorligi, hukumat samaradorligi, qonun ustuvorligi va korrupsiyaga qarshi kurash darajasi baholanadi. Shuningdek, zamonaviy texnologiyalar, ayniqsa raqamli texnologiyalar davlat boshqaruvi tizimini tubdan o'zgartirmoqda. Elektron hukumat tizimining joriy etilishi davlat xizmatlarini tezkor, shaffof va samarali ko'rsatish imkonini bermoqda. Bu borada Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan e'lon qilinadigan "E-Government Survey" hisobotlari davlatlarning raqamli rivojlanish darajasini baholashda muhim ahamiyat kasb etadi [8]. Bundan tashqari, sun'iy intellekt, katta ma'lumotlar (Big Data), blokcheyn texnologiyalari kabi innovatsiyalar davlat boshqaruvida qaror qabul qilish jarayonini yanada

takomillashtirmoqda. Ushbu texnologiyalar orqali ma'lumotlarni tezkor tahlil qilish, prognozlash va samarali boshqaruv qarorlarini qabul qilish imkoniyati kengaymoqda.

Xulosa va takliflar.

Ma'lumki, globallashtirish sharoitida davlat boshqaruvi tizimi tobora murakkablashib, undan yuqori darajada moslashuvchanlik, samaradorlik va ochiqlik talab etilmoqda. Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, davlat boshqaruvi samaradorligi bevosita siyosiy institutlarning rivojlanganlik darajasi, ularning barqarorligi hamda jamiyatdagi legitimlik bilan chambarchas bog'liqdir. Siyosiy institutlar nafaqat hokimiyatni tashkil etuvchi mexanizm, balki davlat va jamiyat o'rtasidagi o'zaro ishonchni ta'minlovchi muhim vosita hisoblanadi. Shu bois, ularning samarali faoliyat yuritishi demokratik boshqaruvning asosiy shartlaridan biridir. Globallashtirish jarayonlari esa davlat boshqaruvi tizimini yangi bosqichga olib chiqib, milliy boshqaruv modellarining xalqaro standartlar asosida qayta ko'rib chiqilishini taqozo etmoqda. Ayniqsa, raqamli texnologiyalarni joriy etish orqali davlat xizmatlarini takomillashtirish, boshqaruv jarayonlarini optimallashtirish va korrupsiyani kamaytirish imkoniyatlari kengaymoqda. Shu asosda quyidagi takliflarni ilgari surish mumkin:

- davlat boshqaruvi tizimida **raqamli texnologiyalarni keng joriy etish** va elektron hukumat tizimini yanada rivojlantirish;
- siyosiy institutlarning **mustaqilligi va barqarorligini ta'minlash**, ularning ochiqligi va hisobdorligini oshirish;
- fuqarolik jamiyati institutlari bilan **hamkorlikni kuchaytirish** va jamoatchilik nazoratini rivojlantirish;
- davlat boshqaruvi tizimida **innovatsion yondashuvlarni qo'llash**, jumladan sun'iy intellekt va katta ma'lumotlar tahlilidan samarali foydalanish;
- boshqaruv kadrlarini tayyorlashda **zamonaviy bilim va ko'nikmalarni rivojlantirish**, ularning malakasini muntazam oshirib borish.

Xulosa qilib aytganda, zamonaviy davlat boshqaruvi tizimini samarali tashkil etish uchun siyosiy institutlarni rivojlantirish, global jarayonlarga moslashish va ilg'or texnologiyalarni joriy etish ustuvor vazifa bo'lib qolmoqda. Bu esa o'z navbatida jamiyat taraqqiyoti va farovonligini ta'minlashning muhim omili hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. <https://www.worldbank.org/en/publication/worldwide-governance-indicators>
2. Weber W. Spannungen und Krafte im westdeutschen Verfassungssystem. Humblot, 1970. erw.Aufl. P.52.
3. <https://link.springer.com/article/10.1007/s11205-024-03364-1>
4. <https://www.researchgate.net/publication/376404555> DAVLAT BOSHQARUVI TIZI MINI DEMOKRATLASHTIRISHDA SIYOSIY HOKIMIYAT LEGITIMLIGINI TAKOMILLASHTIRISH MEXANIZMLARI \
5. <https://akbt.urdu.uz/uz/books/6979> - Moliyaviy va boshqaruv tahlili (Vahobov A.V. darslik, 2013)
6. <https://www.goodreads.com/work/quotes/39843441-political-order-and-political-decay-from-the-industrial-revolution-to-t> - Political Order and Political Decay.
7. Worldwide Governance Indicators – Jahon banki
8. <https://www.worldbank.org/en/publication/worldwide-governance-indicators>
9. E-Government Survey – Birlashgan Millatlar Tashkiloti
10. <https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us>

5- SHO'BA. XALQARO MUNOSABATLAR, JAHON VA MINTAQA TARAQQIYOTNING SIYOSIY MUAMMOLARI, ETNOSIYOSAT VA KONFLIKTOLOGIYA

ВОЕННО-ПОЛИТИЧЕСКАЯ ДИПЛОМАТИЯ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ МЕЖДУНАРОДНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Гулнор Джумаева,
доктор политических наук,
и.о.проф. кафедры Политологии УМЭД,
г. Ташкент, Узбекистан.
998 (90) 944 55 17
gulnor.dzhumaeva@mail.ru

Введение

Современный этап развития международных отношений характеризуется одновременным усилением геополитической конкуренции, технологической трансформацией конфликтности и ростом значения цифровой среды в вопросах безопасности. По данным SIPRI, мировые военные расходы в 2024 году достигли 2,718 трлн долларов, увеличившись на 9,4 % за год; это самый высокий показатель за весь период наблюдений института и наиболее резкий годовой рост с конца 1980-х годов [1]. Однако наращивание военных потенциалов само по себе не обеспечивает устойчивости международной системы. Напротив, в условиях ускоренного обмена информацией, распространения киберугроз и повышения плотности стратегических контактов возрастает риск ошибок восприятия, кризисной эскалации и неконтролируемого ухудшения межгосударственных отношений [1]–[3].

В таких условиях возрастает значение военно-политической дипломатии как особого механизма взаимодействия, который соединяет политический диалог, военные каналы связи, международно-правовые процедуры и инструменты предотвращения кризисов. Основы такого подхода закреплены уже в Уставе ООН, который требует разрешать международные споры мирными средствами и предусматривает переговоры, посредничество и иные формы мирного урегулирования как приоритетные инструменты поддержания международного мира и безопасности [2]. Следовательно, военно-политическая дипломатия сегодня должна рассматриваться не как узкая вспомогательная сфера, а как один из ключевых элементов современной архитектуры безопасности.

Военно-политическая дипломатия как элемент современной архитектуры безопасности

Военно-политическая дипломатия представляет собой совокупность дипломатических, политических, военных и организационных действий, направленных на поддержание международной безопасности, предотвращение эскалации и согласование интересов государств в сфере обороны и безопасности. В отличие от классической дипломатии, она непосредственно связана с вопросами оборонного планирования, военного взаимодействия, стратегической коммуникации, мер доверия и кризисного реагирования. В отличие от чисто военного взаимодействия, она опирается не на логику непосредственного силового воздействия, а на логику переговоров, сигнализации, предсказуемости и институционального регулирования [2]–[4].

Практическое значение военно-политической дипломатии особенно заметно в деятельности международных организаций. Так, ОБСЕ рассматривает меры укрепления доверия и безопасности как инструменты военной транспарентности, включающие обмен информацией о вооружённых силах, оборонном планировании,

военных бюджетах, уведомления о военной деятельности и инспекционные механизмы [3]. Такая модель демонстрирует, что устойчивость безопасности формируется не только через баланс сил, но и через институционализированные процедуры взаимного информирования и контроля. Схожая логика прослеживается и в миротворческой практике ООН, где военные и полицейские компоненты сочетаются с политической и миростроительной поддержкой, помогая государствам перейти от конфликта к миру [4].

Таким образом, военно-политическая дипломатия выполняет интегративную функцию: она связывает политику, силовой потенциал, право, международные институты и коммуникационные механизмы в единую систему регулирования. Именно эта функция приобретает особую значимость в цифровую эпоху.

Воздействие цифровизации на содержание и инструменты военно-политической дипломатии

Цифровизация изменила не только технические средства международного общения, но и саму логику дипломатии безопасности. Во-первых, она резко ускорила процессы обмена информацией и принятия решений. Во-вторых, она сделала международную безопасность гораздо более зависимой от устойчивости сетевой инфраструктуры, защищённости коммуникаций и способности государств реагировать на киберугрозы. В-третьих, цифровая среда создала новые площадки конкуренции — от киберопераций до информационного воздействия и борьбы за контроль над данными [5]-[8].

Международный союз электросвязи характеризует Глобальный индекс кибербезопасности как инструмент оценки приверженности государств обеспечению кибербезопасности на глобальном уровне [5]. Уже сама эта постановка вопроса свидетельствует, что безопасность в цифровую эпоху перестала быть исключительно внутренним техническим делом государства и стала полем международного сотрудничества, сопоставления стандартов и выработки правил ответственного поведения. На уровне ООН это проявилось, в частности, в деятельности Рабочей группы открытого состава по безопасности в сфере использования ИКТ, что указывает на устойчивое включение цифровой проблематики в повестку международной безопасности [6].

Параллельно происходит и институциональное расширение военно-политической дипломатии. НАТО в официальных материалах подчёркивает, что киберпространство рассматривается как операционная среда, а в 2024 году союзники согласовали создание Integrated Cyber Defence Centre для усиления защиты сетей, повышения ситуационной осведомлённости и укрепления киберустойчивости в мирное время, в кризис и в конфликте [7]. Европейский союз, в свою очередь, развивает «cyber diplomacy toolbox» как дипломатический механизм предупреждения, сдерживания и реагирования на злонамеренную киберактивность [8]. Из этого следует, что военно-политическая дипломатия постепенно включает в себя не только традиционные военные контакты, но и новые цифровые инструменты безопасности.

Для наглядности основные изменения можно представить в следующем виде.

Влияние цифровизации на инструменты военно-политической дипломатии

Традиционный инструмент	Цифровая трансформация	Новый эффект	Новый риск
Двусторонние консультации	Защищенные цифровые каналы связи, видеоконференции	Ускорение координации	Уязвимость каналов связи

Традиционный инструмент	Цифровая трансформация	Новый эффект	Новый риск
Обмен военной информацией	Цифровые платформы и базы данных	Рост оперативности и точности	Кибератаки и утечки данных
Меры доверия	Цифровая верификация, спутниковый и OSINT-мониторинг	Повышение прозрачности	Манипуляция данными
Кризисная коммуникация	Связь в реальном времени, ситуационные центры	Сокращение времени реакции	Эскалация из-за информационного шума
Международное сотрудничество	Сетевые экспертные и межведомственные платформы	Расширение партнерства	Рост зависимости от технологий

Таблица 1. Составлено автором на основе материалов ООН, ОБСЕ, ITU, НАТО и ЕС [3]–[8].

Следовательно, цифровизация не отменила военно-политическую дипломатию, а, напротив, усилила её значимость. Чем выше скорость международных процессов и чем больше зависимость безопасности от цифровой инфраструктуры, тем важнее становятся механизмы координации, верификации, доверия и кризисного управления.

Военно-политическая дипломатия как механизм предотвращения эскалации

Одной из центральных функций военно-политической дипломатии в XXI веке становится предотвращение эскалации. В современном мире многие угрозы развиваются быстрее, чем классические дипломатические процедуры прошлого. Киберинцидент, сбой в цифровой системе, дезинформационная кампания или атака на критическую инфраструктуру могут почти мгновенно приобрести международно-политическое значение. Поэтому дипломатия безопасности должна быть способна действовать в ускоренном режиме, сохраняя при этом правовые и политические рамки регулирования [5]–[8].

В этом контексте особенно показателен опыт ОБСЕ, где меры доверия направлены именно на снижение вероятности просчётов и опасных недоразумений в военной сфере [3]. Аналогичным образом ООН рассматривает миротворчество как средство не только силового присутствия, но и политической поддержки, снижения насилия и укрепления устойчивости государств к конфликту [4]. Иными словами, даже там, где используются военные компоненты, они встроены в дипломатическую и политическую логику.

Интегративный характер военно-политической дипломатии проявляется в том, что она помогает переводить соперничество в более управляемую форму. Она не устраняет геополитические противоречия, но позволяет создать процедуры, которые ограничивают их разрушительный потенциал. Это особенно важно в цифровую эпоху, где уровень взаимозависимости между государствами возрастает, а граница между военной, политической, информационной и технологической сферой становится всё менее жёсткой.

Функции военно-политической дипломатии в условиях цифровой безопасности

Функция	Содержание	Значение в цифровую эпоху
Коммуникационная	Поддержание каналов связи между государствами и ведомствами	Снижение риска ошибочной интерпретации действий
Превентивная	Переговоры, консультации, меры доверия	Предотвращение эскалации кризисов
Координационная	Согласование позиций по угрозам и ответным мерам	Повышение скорости совместного реагирования
Регулятивная	Выработка правил и процедур поведения	Формирование предсказуемой среды
Сигнальная	Передача намерений и политико-военных сигналов	Ограничение стратегической неопределенности
Интегративная	Соединение политических, военных, правовых и технологических аспектов	Формирование комплексной архитектуры безопасности

Таблица 2. Составлено автором на основе материалов ООН, ОБСЕ, ИТУ, НАТО и ЕС [2]–[8].

Для средних и малых государств значение военно-политической дипломатии дополнительно возрастает. При ограниченных возможностях силового давления именно участие в многосторонних механизмах, развитие мер доверия, кибердипломатия, миротворческое сотрудничество и дипломатия безопасности позволяют укреплять международную субъектность и снижать уязвимость перед внешними рисками [3]–[8].

Заключение

Таким образом, военно-политическая дипломатия в условиях цифровизации международной безопасности приобретает новое качество. Она уже не сводится к традиционным межгосударственным контактам в военной сфере, а выступает как комплексный механизм соединения политического диалога, военной транспарентности, международно-правовых процедур, киберустойчивости и кризисной координации [2]–[8].

Цифровизация одновременно усилила возможности и риски международной безопасности. С одной стороны, она ускорила коммуникацию, расширила инструменты мониторинга и упростила координацию. С другой стороны, она создала новые каналы уязвимости, повысила роль киберугроз и усложнила поддержание стратегической предсказуемости [5]–[8]. В этих условиях военно-политическая дипломатия становится важнейшим фактором предотвращения эскалации, поддержания управляемости международных процессов и адаптации мировой политики к новым технологическим реалиям.

Следовательно, в современной геополитике военно-политическая дипломатия должна рассматриваться как интегративный элемент международной безопасности, особенно значимый в условиях цифровой трансформации, глобальной турбулентности и роста гибридных угроз [1]–[8].

Использованные источники

1. SIPRI. *Trends in World Military Expenditure, 2024*. 2025. https://www.sipri.org/publications/2025/sipri-fact-sheets/trends-world-military-expenditure-2024?utm_source=chatgpt.com

2. United Nations. *Chapter VI: Pacific Settlement of Disputes*. https://www.un.org/en/about-us/un-charter/chapter-6?utm_source=chatgpt.com
3. OSCE. *Confidence- and Security-Building Measures; Vienna Document 2011*. https://www.osce.org/secretariat/107484?utm_source=chatgpt.com
4. United Nations Peacekeeping. *What is peacekeeping; What we do*. (https://peacekeeping.un.org/en/what-is-peacekeeping?utm_source=chatgpt.com)
5. ITU. *Global Cybersecurity Index 2024*. https://www.itu.int/epublications/publication/global-cybersecurity-index-2024?utm_source=chatgpt.com
6. United Nations. *Open-ended Working Group on security of and in the use of ICTs 2021–2025; final report materials*. (webtv.un.org).
7. NATO. *Cyber defence*; Washington Summit follow-up on integrated cyber defence.
8. Council of the European Union / EEAS. *Cyber Diplomacy Toolbox*; sanctions against cyber-attacks; EU cybersecurity diplomacy.

ХАЛҚАРО МУНОСАБАТЛАРНИНГ ЯНГИ ДАВРИ: ДИПЛОМАТИЯНИНГ ШАХСИЙЛАШТИРИЛИШИ ВА ЯНГИ РЕАЛЛИКЛАР

Бафоев Феруз Муртазович

Бухоро давлат техника университети доценти,
сиёсий фанлар номзоди

Тарих давомида халқаро муносабатлар ҳукмдорларнинг шахсий хусусиятлари ва сиёсий иродасига катта даражада боғлиқ бўлиб келган. Замонавий давлатчилик шаклланишга қадар сиёсат сулолавий характерга эга бўлиб, қарорлар ҳукмдорларнинг шахсий амбициялари билан белгиланган. Институционал механизмлар ва халқаро ҳуқуқнинг ривожланиши сиёсий жараёнларни объективроқ ва башорат қилинадиган қилди. Бироқ инқироз давларида авторитар етакчиларга бўлган талаб ортиб, институционал тузилмалар заифлашади, сиёсий плюрализм қисқаради ва тажовузор ҳаракатлар хавфи кучаяди. Жаҳон тарихи бунинг циклик тенденциясини кўрсатади: ҳокимият бир шахс қўлида жамланиши демократик процедураларни чеклаб, жиддий ижтимоий ва сиёсий оқибатларга олиб келади.

Ҳозирги кунда дунёда халқаро институтларнинг ўрни ва роли заифлашмоқда, қарама-қаршилик, низо ва урушлар кучаймоқда, технологик ва ижтимоий тенгсизлик кескин ошмоқда, иқтисодий ва гуманитар инқирозлар ортиб бормоқда. Буларнинг ҳаммаси мутлақо янги, хавотирли геосиёсий воқеликни вужудга келтирмоқда¹. Ана шундай беқарор ва ўзгарувчан жараёнлар фонида жаҳон сиёсатида кузатилаётган муҳим тенденциялардан бири — халқаро муносабатларнинг персонализациясидир. Мазкур жараён синергетик нуқтаи назардан қаралганда, халқаро тизимнинг ночизиқли ва юқори даражада сезгир мураккаб тизимга айланаётганини кўрсатади. Институционал чекловлар заифлашган шароитда лидернинг шахсий қарори флукутация вазифасини бажариб, бифуркация нуқталарида тизимни янги траекторияга олиб чиқиши мумкин.

Синергетика халқаро муносабатларни ўзини-ўзи ташкил этувчи ва аттракторлар асосида ривожланувчи динамик тизим сифатида тушуниш имконини беради. Персонализация кучайган сари “кучли лидер” модели муайян сиёсий аттракторга айланиб, қарор қабул қилиш марказлашувини тезлаштиради ва акс алоқа механизмларини сусайтиради. Бу эса тизим турбулентлигини оширади, барқарорлик чегарасини қисқартиради ва кичик сиёсий сигналларнинг кенг қўламли геосиёсий оқибатларга айланиш эҳтимолини кучайтиради. Шу маънода, персоналистик глобал

¹ Мирзиёев Ш. М. Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеясининг 80-сессиясидаги нутқи // Ўзбекистон Республикаси Президентининг расмий веб-сайти. – 2025. – URL: <https://president.uz/uz/lists/view/8525>.

тартиб синергетик жиҳатдан юқори ноаниқлик ва трансформация босқичида турган халқаро тизимни ифода этади.

Ҳозирги халқаро муносабатларда яна шундай мантиқ кучаймоқдаки, унга кўра асосий қарорлар институционал механизмлар, белгиланган процедуралар ва барқарор иттифоқларга эмас, балки етакчиларнинг шахсий афзалликлари ҳамда уларнинг яқин сиёсий муҳитига кўпроқ боғлиқ бўлиб бормоқда. Замонавий таҳлилларда ушбу тенденция “персоналистик глобал тартиб” тушунчаси орқали ифодаланади¹. Бу ҳолат буюк давлатлар ташқи сиёсатининг янада импульсив, транзакцион ва камроқ башорат қилинадиган тус олиши, халқаро меъёрлар ва шартномавий мажбуриятлар барқарорлигининг пасайиши билан тавсифланади. 2026 йилга келиб жаҳон сиёсати персонализацияси тадқиқотчилар томонидан “бузғунчи сиёсат” (wrecking-ball politics)нинг асосий трендларидан бири сифатида баҳоланмоқда, яъни бунда алоҳида етакчиларнинг индивидуал қарорлари барқарор халқаро институтлар ва қоидалардан устун қўйилади². Мюнхен хавфсизлик ҳисоботи (Munich Security Report 2026)да қайд этилишича, жаҳон шундай босқичга кирдики, унда популистик ва “кучли шахс” сифатида намоён бўлаётган етакчилар эски тартибни босқичма-босқич ислоҳ қилишдан кўра, уни демонтаж қилишни (destruction) афзал кўрмоқдалар³.

Персоналистик глобал тартиб — бу шундай феноменки, унда буюк давлатлар томонидан қабул қилинадиган асосий қарорлар тобора барқарор институционал тузилмалар, процедура механизмлари ва халқаро-ҳуқуқий нормаларга эмас, балки муайян етакчиларнинг шахсий иродаси ва манфаатларига боғлиқ бўлиб бормоқда. Натижада халқаро муносабатлар янада импульсив ва транзакцион хусусият касб этади, келишувлар ҳамда мажбуриятлар эса барқарорлигини йўқота боради. Мазкур тенденция муҳокамасида алоҳида таъкидланадики: “шаклланаётган глобал тизим — бу уч ядровий давлат розиликдан изоляцияланган ва хатарли қадамларга мойил етакчилар томонидан бошқарилаётган тизимдир”⁴.

Персоналистик глобал тартиб жаҳон сиёсатидаги шундай ҳолатни англатадики, унда буюк давлатлар қабул қилаётган асосий қарорлар институционал механизмлар ва халқаро ҳуқуқ нормаларидан кўра, конкрет етакчиларнинг шахсий иродаси ва манфаатлари билан белгиланади. Халқаро муносабатлардаги мазкур парадигмал ўзгариш уларнинг ноаниқлиги ортишига, халқаро келишувлар барқарорлигининг пасайишига ва инқироз ҳамда можаролар юзага келиш эҳтимолининг кучайишига олиб келади.

Персоналистик глобал тартиб ташқи сиёсатга жамоатчилик фикри ва медиа таъсирининг аҳамиятини ҳам алоҳида намоён қилади. Ахборотнинг жуда тез тарқалиши ва глобал миқёсда мавжудлиги шароитида етакчилар жамоатчилик кайфиятига жавоб қайтариш заруратига дуч келадилар. Бу эса уларнинг халқаро майдондаги позициясини кучайтириши ёки заифлаштириши мумкин. Популистик ва харизматик етакчилар ижтимоий ҳамда анъанавий медиа воситаларидан фойдаланиб, қулай жамоатчилик фикрини шакллантирадилар. Натижада қарорлар кўпинча чуқур таҳлил ва стратегик режалаштиришдан кўра ташқи босим ва медиа муҳити таъсирида қабул қилинади.

“Персоналистик глобал тартиб” динамикасига кўра халқаро альянс ва иттифоқларда тез-тез ўзгаришлар юз бериши одатий ҳол. Ҳокимиятни мустаҳкамлаш ёки сиёсий оммалашувга эришишга интилган етакчилар анъанавий шериклар ва

¹ Gunitsky S., Sinanoğlu S. The Personalist Global Order: When Individual Whims Drive Great-Power Policy [Электронный ресурс] // Foreign Affairs. 2026. 26 January. URL: <https://www.foreignaffairs.com/united-states/personalist-global-order>

² <https://www.ispionline.it/en/the-world-in-2026>. (мурожаат қилинган сана: 18.04.2026).

³ <https://securityconference.org/en/publications/munich-security-report/2026> (мурожаат қилинган сана: 18.04.2026).

⁴ Gunitsky S., Sinanoğlu S. The Personalist Global Order: When Individual Whims Drive Great-Power Policy [Электронный ресурс] // Foreign Affairs. 2026. 26 January. URL: <https://www.foreignaffairs.com/united-states/personalist-global-order> (дата обращения: 18.04.2026).

рақибларга нисбатан муносабатини ўзгартириши мумкин. Бу халқаро майдонда ноаниқликни кучайтиради. Кўп ҳолларда вақтинчалик фойда қисқа муддатли манфаатлар томон оғиб, узоқ муддатли стратегик мақсадларга зарар етказади.

Персоналистик келишувлар кўпинча етарли даражада ҳуқуқий жиҳатдан мустақамланмайди ва осон қайта кўриб чиқилади. Альянслар барқарорлиги етакчилар ўртасидаги шахсий “кимё”га боғлиқ бўлиб қолади. Бу эса инқирозлар ва сигналларни нотўғри қабул қилиш хавфини оширади. Хавфсизлик соҳасида стратегик хатоларнинг қиймати алоҳида аҳамият касб этади: тадқиқотлар персоналистик режимлар хавфсизликни “суғурталаш”га, жумладан ядровий омилга бўлган қизиқишни кучайтиришга кўпроқ мойил бўлишини кўрсатади¹.

Бундан ташқари, авторитар тенденциялар кучайиши натижасида ҳокимият ва таъсирни қайта тақсимлаш жараёнида давлатлар ўртасида рақобат ортиб бормоқда. Бу эса глобал ўзгаришларни тезлаштиради. Мазкур қарама-қаршиликлар иқтисодий санкциялар, савдо урушлари ва ҳатто ҳарбий можаролар шаклида намоён бўлиши мумкин. Бундай вазиятларда етакчиларнинг шахсий амбициялари сиёсий ҳисоб-китобларда ҳал қилувчи омилга айланади.

Замонавий жаҳон сиёсати етакчиларнинг шахсий хусусиятлари ва янги ахборот технологияларининг кучли таъсири остида шаклланимоқда. Бу халқаро муносабатлар тўғрисидаги анъанавий тасаввурларни ўзгартириб, давлатларни тез ўзгараётган глобал шароитларга мослашишга мажбур этмоқда.

Персонализм фалсафий доктрина сифатида жаҳон сиёсати контекстида доимо муҳим ўрин эгаллаб келган. Замонавий глобал ўзаро боғлиқлик шароитида ва ядровий арсенал мавжудлиги фонида унинг аҳамияти янада долзарб тус олмоқда. Алоҳида етакчилар томонидан қабул қилинаётган қарорлар халқаро иттифоқлар, иқтисодий барқарорлик ҳамда хавфсизлик масалаларига сезиларли таъсир кўрсатиши мумкин.

Етакчилар дипломатияси — давлат раҳбарлари ўртасидаги шахсий учрашувлар ва ўзаро мулоқотлар ролининг кучайиши билан тавсифланувчи ҳолат — дипломатик институтлар, кўп томонлама келишувлар, халқаро альянслар ҳамда узоқ муддатли принциплар аҳамиятининг пасайишига олиб келади. Бундай персоналлашган ташқи сиёсат шароитида қисқа муддатли келишувлар устувор аҳамият касб этади. Бу эса халқаро тизим барқарорлигининг издан чиқишига, давлатлар ўртасидаги рақобатнинг кучайишига ва жаҳон сиёсатида ноаниқликнинг ортишига хизмат қилади. “Кучли етакчи” култи миллий манфаатлар кафолати сифатида қабул қилиниб, авторитар тенденцияларни мустақамлайди, мулоқот жараёнларини қийинлаштиради ҳамда экспертлар ва жамоатчилик фикрини инобатга олмаган ҳолда импульсив ва пухта ўйланмаган қарорлар қабул қилинишига сабаб бўлади.

Мазкур тенденциянинг юзага келиш сабабларини халқаро тизим ва сиёсий макондаги чуқур трансформацияни акс эттирувчи қатор омиллар орқали таҳлил қилиш мумкин.

Биринчи омил — либерал халқаро тартибга нисбатан ишонч инқироzi. Халқаро ҳамжамиятнинг кўплаб субъектлари фаолият юритаётган институтлар, жумладан Бирлашган Миллатлар Ташкилоти (БМТ) ва Жаҳон савдо ташкилоти (ЖСТ) самарадорлигини йўқотган, бюрократик инертлик аломатларини намоён этаётган деб баҳоламоқда. Шунингдек, ушбу ташкилотлар чекланган доирадаги давлатлар манфаатларига хизмат қилади, деган қарашлар уларнинг легитимлиги ва функционал салоҳиятига путур етказмоқда.

Иккинчи омил — айрим муҳим давлатларда сиёсий етакчилар томонидан популистик усуллар ва автократик амалиётлардан фойдаланилиши. Бу ҳолат демократик институтлар ва меъёрларнинг заифлашишига олиб келади.

¹ Way C., Weeks J. L. P. Making It Personal: Regime Type and Nuclear Proliferation. American Journal of Political Science. 2014. 272

Учинчи омил — технологиялар ва медиа, айниқса ижтимоий тармоқларнинг ривожланиши. Бу омил сиёсий етакчилар ва уларнинг сайловчилари ўртасидаги коммуникация шакллари тубдан ўзгартирди. Замонавий коммуникация воситалари сиёсий элиталарга анъанавий медиа ва дипломатик каналларни четлаб ўтиш имконини бермоқда. Натижада перформатив сиёсат шаклланиб, унда урғу рационал аргументлар ва дипломатик процедуралардан кўра кўркемлик ва эмоционал таъсирга қаратилади.

Синергетикага кўра, тизимлар бифуркация нуқталарида кичик флуктуациялар таъсирида янги траекторияга ўтиши мумкин. Институционал чекловлар заифлашган шароитда лидернинг шахсий қарори ана шундай флуктуация вазифасини бажаради.

Етакчи фактори бифуркация нуқталарида ҳал қилувчи аҳамият касб этади. Қарор қабул қилиш марказлашган шароитда тизим турбулентлиги ортади ва барқарор аттракторлар заифлашади. “Кучли етакчи” модели муайян сиёсий аттракторга айланиб, қарор қабул қилиш жараёнини тезлаштиради, аммо ноаниқлик ва риск даражасини ҳам оширади.

Халқаро муносабатлардаги персоналистик мантиқ уларнинг башорат қилиниш даражасини пасайтиради. Шахсий ранжишлар, даъволар ёки ички сиёсий ҳисоб-китоблар таъсирида қарор қабул қилувчи етакчилар сиёсий курсни кескин ўзгартириши мумкин. Ҳокимиятнинг тор доирада жамланиши эксперт фикрларига кириш имкониятини чеклайди ва хатолар эҳтимолини оширади. Шахсий келишувлар кўпинча етарли ҳуқуқий ҳимояга эга бўлмайди, бу эса уларни камроқ ишончли ва осон қайта кўриб чиқиладиган ҳолатга келтиради.

Қиёсий сиёсатшунослик нуқтаи назаридан персонализм шу жиҳати билан муҳимки, бунда нафақат «тартибот тури», балки қарор қабул қилиш сифати ҳам ўзгаради: персоналистик тизимларда ички чекловлар сусаяди ва акс алоқа механизмлари ёмонлашади. Тадқиқотлар шуни кўрсатадики, айрим диктатураларда институтлар элиталарга ташқи сиёсий қарорлар учун етакчини жавобгарликка тортиш имконини беради, персоналистик конфигурацияларда эса бундай механизмлар анча заиф бўлади¹. Шу боис персоналистик мантиқ халқаро муносабатларнинг башорат қилиниш даражасини пасайтиради: етакчи шахсий мотивлар таъсирида сиёсий курсни кескин ўзгартириши мумкин, қарор қабул қилишнинг тор доирада жамланиши эса эксперт баҳоларидан фойдаланиш имкониятини чеклаб, хато эҳтимолини оширади.

Бу ҳолат халқаро меъёр ва қоидаларнинг бузилишига, қонунларнинг вазиятга қараб селектив қўлланилишига олиб келади. Халқаро альянслар барқарорлиги етакчилар ўртасидаги шахсий муносабатларга боғлиқ бўлиб қолади, бу эса иттифоқларнинг заифлашишига сабаб бўлади. Таранглик ва можароларнинг кучайиши хатарли қарорлар ва сигналларни нотўғри қабул қилиш натижасида юз беради. Иқтисодиёт ва хавфсизлик соҳаларида ишонч пасаяди, бу давлат сиёсатини прогноз қилишни қийинлаштиради ва инвесторлар ҳамда шериклар учун «сиёсий хавф» даражасини оширади.

Персонализация халқаро барқарорлик, хавфсизлик ва башорат қилиш имкониятларини камайтиради. Шу боис институционал механизмларни мустаҳкамлаш, кўп томонлама дипломатияни қўллаб-қувватлаш ва қарор қабул қилиш жараёнида экспертлик иштирокини кенгайтириш глобал тизим барқарорлигини таъминлашда муҳим аҳамиятга эга.

Шахсий муносабатларга асосланган ва институционал механизмлар етарлича шаклланмаган жаҳон тизими юқори даражада беқарорлик ва можароларга мойиллик билан тавсифланади. Бу халқаро ҳуқуқни заифлаштиради ҳамда жазосизлик муҳитини

¹ Weeks J. L. P. Strongmen and Straw Men: Authoritarian Regimes and the Initiation of International Conflict. American Political Science Review. 2012.

кучайтиради. Кичик давлатлар янада ҳимоясиз ҳолатга тушиб қолади: уларнинг хавфсизлиги йирик давлатлар билан шахсий келишувларга боғлиқ бўлиб қолади, дипломатик амалиёт эса норасмий музокараларга кўпроқ суянади, бу эса башорат қилинадиганлик ва ишонч даражасини пасайтиради.

Таҳлиллар шуни кўрсатадики, персоналистик глобал тартиб тасодифий оғиш эмас, балки жаҳон сиёсатидаги барқарор тенденцияга айланмоқда. У либерал халқаро тартибга ишонч инқирози, институционал заифлашув, популистик-авторитар амалиётларнинг кучайиши ҳамда рақамли медиа таъсири остида сиёсий коммуникация трансформацияси фонида шаклланимоқда¹. Натижада қарорлар тобора етакчиларнинг субъектив мотивларига — амбициялар, ички сиёсий ҳисоб-китоблар ва символик устунлик интилишларига — боғлиқ бўлиб бормоқда. Бу халқаро келишувлар ва иттифоқлар барқарорлигининг пасайишига, халқаро меъёрларнинг селектив қўлланилишига, инқироз ва эскалация эҳтимолининг ортишига, норасмий “шахсий келишувлар” ва ахборот урушлари учун майдон кенгайишига олиб келмоқда. Шу билан бирга, бу жараён кичик давлатларнинг ҳимоясизлигини кучайтириб, умумий беқарорлик, коррупцион амалиётлар, иқтисодий парчаланиш ва қуролланиш пойғасининг ўсишига хизмат қилмоқда ҳамда жаҳон тизимининг пандемия ва иқлим инқирози каби глобал муаммоларга самарали жавоб бериш қобилиятини заифлаштирмоқда.

NEOKONSERVATIV “AQL MARKAZLARI”NING TASHQI SIYOSIY QARORLAR QABUL QILISHGA TA’SIRI: OMMAVIY AXBOROT VOSITALARI BILAN HAMKORLIK OMILI

Turayev Abrar Saloxiddinovich,

*Jizzax davlat pedagogika universiteti dotsenti,
siyosiy fanlar bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
+99893-309-18-77*

“Aql markazlar”ning siyosiy qarorlarga qanday ta’sir ko’rsatishi haqida turli savollar mavjud. Masalan, ular bu ta’sirni qanday usulda amalga oshiradi? Qachon ularning roli kuchayadi? Va yana ularning ta’sirini qanday cheklovchi omillar mavjud? Bu savollar haligacha bahsli bo’lib qolmoqda.

R.Haasning ta’kidlashicha, universitetlarda ilmiy-tadqiqot ishlari ko’pincha nazariy va metodologik bahslarga asoslangan bo’lib, haqiqiy siyosiy muammolarga faqat masofadan ta’sir ko’rsatadi. Hukumatda esa amaldorlar kundalik siyosiy talablar bilan band bo’lib, ko’pincha siyosatning umumiy yo’nalishini qayta ko’rib chiqishga vaqt topolmaydi. Shu sababli, ekspert-analitik markazlarning asosiy vazifasi nazariy g’oyalar bilan amaliy harakatlar orasidagi bo’shliqni to’ldirishdan iborat².

“Aql markazlar” ta’siri ularning siyosiy qarorlar qabul qilish jarayonidagi ishtirok vaqtiga bog’liq holda kuchayishi mumkin. X.Pautz fikricha, “aql markazlar”ning ta’siri ayniqsa yangi siyosiy kun tartibini shakllantirish bosqichida ortadi. Masalan, inqirozlar, paradigmaning o’zgarishi, siyosiy partiyalarning muvaffaqiyatsizligi yoki ularning mafkurasini tubdan qayta ko’rib chiqish zarurati yuzaga kelganda yaqqolroq namoyon bo’ladi. Shuningdek, siyosiy jarayonning boshlang’ich bosqichida, muammolar aniqlanib, ularga aniq yechimlar taklif etilayotgan davrlarda ham “aql markazlar”ning ta’siri oshadi.

¹ Бафоев Ф. М. Персонализация мировой политики: от институционального управления к лидерской дипломатии // Актуальные исследования. 2026. №8 (294). Ч.II. С. 9-12. URL: <https://apni.ru/article/14494-personalizaciya-mirovoj-politiki-ot-institucionalnogo-upravleniya-k-liderskoj-diplomatii>

² Хаас Р. Мозговые центры и американская внешняя политика: точка зрения политика // Внешняя политика США. – 2002. – Т.7, №3. // <http://usinfo.state.gov/journals/itps/1102/ijpr/pj73haass.htm>

“Aql markazlar”ning AQSh tashqi siyosatiga ta’sir ko’rsatish usullari va metodologiyasini tahlil qilganda, ular zamonaviy ilmiy g’oyalarni siyosatchilarning ongiga yetkazuvchi eng muhim kanallar sifatida namoyon bo’ladi. Ushbu institutlar tashqi siyosatning ustuvor yo’nalishlarini aniqlash hamda amaliy harakatlar rejasini ishlab chiqishda bevosita yordam ko’rsatadi.

AQSh tahlil markazlari odatda siyosiy qarorlar ishlab chiqish jarayoniga kirishish imkonini beradigan turli rasmiy kanallardan foydalanganlar. Masalan, ular rasmiy yo’l sifatida parlament qo’mitalari yoki hukumat komissiyalarining yig’ilishlarida chiqishlar qilib, o’z fikr va takliflarini bildiradilar.¹

Ba’zi tadqiqot markazlari, ayniqsa, shartnomalar bo’yicha ishlaydiganlar, rasmiy hisobotlar tayyorlab, ularni to’g’ridan-to’g’ri yuqori lavozimli amaldorlarga yuboradilar. Bundan tashqari, tahlil markazlar xodimlari davlat qarorlarini qabul qilishga aloqador shaxslar bilan norasmiy aloqalarni qo’llab-quvvatlaydilar, ular bilan ma’lum muammolar bo’yicha ekspertlar guruhlarida hamkorlik qiladilar. Ba’zan “aql markazlar” siyosatchilarga bevosita ta’sir ko’rsatmasdan, muhokamalar uchun umumiy muhitni shakllantirishga hissa qo’shadilar. Ular muhim mavzularni kun tartibiga olib chiqib, siyosiy qarorlar qabul qilinadigan muhitga bilvosita, ya’ni “atmosfera” tarzida ta’sir o’tkazadilar.

“Aql markazlar”ning faoliyati qanchalik samarali ekani ham doim bahsli masala bo’lib kelmoqda. Ilmiy adabiyotlarda “aql markazlar”ning siyosatga ta’sir darajasini o’lchash uchun bir nechta asosiy mezonlar keltiriladi. Ularga quyidagilarni kiritish mumkin: ommaviy axborot vositalarida eslatilishi, chop etgan nashrlarining soni, parlament qo’mitalariga taklif qilinishi, veb-saytga tashrif buyuruvchilar soni va hujjatlarning yuklab olinishi va boshqalar.

D.Abelson ta’kidlashicha², agar “aql markazlar” mutaxassislari tomonidan ilgari surilgan takliflar siyosatchilar tomonidan inobatga olinmasa ham, bu takliflar orqali jamoatchilik, ommaviy axborot vositalari va boshqa manfaatdor tomonlar mavjud muammo bo’yicha boshqa fikr-mulohazalardan xabardor qilinadi. Shuning uchun “aql markazlar” ekspertlari siyosiy rahbarlarning yakuniy qarorlariga bevosita ta’sir qilmasligi ularning butunlay ta’sirsiz ekanini anglatmaydi.

“Aql markazlar”ning siyosiy qarorlar qabul qilish jarayoniga ta’siri ular faoliyat yuritayotgan siyosiy muhitga bog’liq holda ham farqlanadi. Shu bilan birga, siyosiy qarorlar qabul qilish jarayonining murakkab va ko’p qirrali tabiati “aql markazlar” ta’sir darajasini aniqlashni qiyinlashtiradi. Siyosat ishlab chiqish ko’plab axborot manbalariga tayanadigan murakkab jarayon hisoblanadi. Siyosatchilardan bevosita ko’rsatmalar bo’lmasa tadqiqotchilar “aql markazlar”ning ehtimoliy ta’sirini sifatli usullar masalan, intervyular va miqdoriy usullar, ommaviy axborot vositalarida tilga olinish chastotasi va ijtimoiy tarmoqlardagi obunachilar soni orqali baholashga harakat qilishadi.³

Yuqoridagi ayrim talqinlar va so’nggi 30-40 yildagi AQSh tashqi siyosati xususiyatlaridan kelib chiqib aytish mumkinki, AQSh siyosiy tizimida neokonservativ qarashlarni ilgari suruvchi “aql markazlar” tashqi siyosatga muhim darajada ta’sir o’tkazmoqda. Ular AQSh tashqi siyosatining shakllanishida g’oyaviy ildizlarni yaratishdan tortib siyosiy qarorlarning amalga oshirilishiga qadar keng va ko’p qirrali ta’sir mexanizmlariga ega. Xususan, jamoatchilik fikrini shakllantirish va ommaviy axborot vositalari bilan samarali hamkorlik qilish sohasida bir qator murakkab mexanizmlardan foydalaniladi. Neokonservativ “aql markazlar” o’z ekspertlarining ommaviy axborot vositalarida doimiy faolligini kuchaytirish choralarini ko’rishadi. Ular o’z tadqiqot natijalari,

¹ Адил Ч. «Мозговые центры» и политический процесс: роль и значимость в принятии решений // Вестник Забайкальского государственного университета. – 2019. – Т. 25. – № 4. – С.75-85.

² Abelson D.E. Is Anybody Listening? Assessing the Influence of Think Tanks // Adolfo Garcé and Gerardo Uña. Think Tanks and Public Policy in Latin America: Global Dynamics and Regional Realities. – Buenos Aires: Center for the Implementation of Public Policies Promoting Equity and Growth, 2010.– P.13.

³ Адил Ч. Роль экспертно-аналитических центров в принятии внешнеполитических решений: опыт России и Польши: дис. ... канд. полит. наук. – Нижний Новгород, 2025. – С.51.

maqolalari va intervyularini televideniye, radio, matbuot va zamonaviy raqamli platformalar orqali keng jamoatchilikka yetkazishga intiladi. Ushbu jarayon siyosiy qarorlarni qo'llab-quvvatlash uchun ijtimoiy sharoit yaratadi hamda jamoatchilik va siyosatchilar orasida o'z ta'sir doirasini sezilarli darajada kengaytiradi. Neokonservativ "aql markazlar" televideniye, gazeta va internet platformalarida siyosiy kun tartibini shakllantirishga faol harakat qiladi. Siyosatchilar uchun jamoatchilik fikrining ahamiyati katta bo'lganligi sababli, ushbu institutlarning ommaviy axborot vositalaridagi ta'siri tashqi va ichki siyosat yo'nalishlariga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

"Aql markazlar" faoliyatini baholashda muhim mezonlardan biri ularning mutaxassislari va tahlillarining ommaviy axborot vositalarida (OAV) qay darajada tilga olinayotganiga oid miqdoriy tahlildir. Mutaxassislarning fikrlari OAVda tez-tez aks ettirilishi ularning axborot manbasi sifatidagi obro'si oshishi va ularning jamoatchilik va siyosiy muhitdagi ta'siri kuchayib borayotganidan dalolat beradi. Biroq, ushbu ko'rsatkich har doim ham "aql markazlar"ning haqiqiy samaradorligini to'liq ifodalay olmaydi. Tadqiqot markazining OAVda keng yoritilishi ko'pincha uning siyosiy elita bilan aloqalari, mafkuraviy yo'nalishi, moliyaviy va tashkiliy resurslari, ishlash uslubi hamda dolzarb siyosiy masalalarga qanchalik e'tibor qaratayotganiga bog'liq bo'ladi. Shu bois ommaviy axborotdagi faollikni tahlil qilishda ushbu omillarni ham inobatga olish zarur.

"Aql markazlar" faoliyatining samaradorligini baholashda ularning nashrlari, maqolalari va tahliliy materiallari ham tahlil qilinadi. Odatda bu materiallarga siyosiy qaror qabul qiluvchilar tomonidan bevosita e'tibor bo'lmasligi mumkin. Ba'zan bu hujjatlar ularning yordamchilari yoki maslahatchilari tomonidan o'qiladi va shu orqali "aql markazlar" siyosiy qarorlar qabul qilish jarayoniga bilvosita ta'sir o'tkazishi mumkin. Shu sababli "aql markazlar" tomonidan tayyorlangan tahliliy materiallar soni va ularning mazmuni ham samaradorlikni baholashda muhim ko'rsatkich hisoblanadi.¹ Masalan, Amerika tadbirkorlik instituti (AEI) va Demokratikalarni himoya qilish jamg'armasi (FDD) vakillari "CNN", "Fox News" va "The Wall Street Journal" kabi platformalarda muntazam ishtirok etadi. Meros jamg'armasi va Amerika tadbirkorlik instituti (AEI) ekspertlari esa doimiy ravishda ommaviy axborot vositalarida ko'rinish berib, neokonservativ g'oyalarni targ'ib qilgan.

"Meros jamg'armasi ekspertlari ommaviy axborot vositalarida faol bo'lib, siyosiy axborot maydonini neokonservativ nuqtayi nazardan to'ldiradi. Bu ommaviy fikrni o'z foydasiga shakllantirishga yordam beradi". Bundan tashqari, Meros jamg'armasi ekspertlari muntazam "Fox News", "The Washington Post" va "The Wall Street Journal" kabi nashrlarda maqolalar chop etib, neokonservativ tashqi siyosatni himoya qilib keladi. Meros jamg'armasining o'zi ham ommaviy axborot vositalari orqali milliy xavfsizlik va erkinlik g'oyalarini targ'ib qilishi, bu esa siyosiy qarorlarni qo'llab-quvvatlashda muhim ahamiyatga ega ekanligini ochiq e'tirof etadi.²

E.Rich va K.Uiver tomonidan 1991-1996-yillarda AQShda faoliyat yuritgan 43 ta eng obro'li tahliliy markazga oid manbalar soni o'rganilgan. Ushbu manbalar yuqorida tilga olingan olti milliy gazetada chop etilgan bo'lib, har bir markaz uchun nashr hajmi hisobga olinib, besh yillik davrda hisoblangan. Olingan natijalarga ko'ra, mafkuraviy yo'nalishi aniq bo'lmagan tahlil markazlar ommaviy axborot vositalaridagi umumiy manbalarining taxminan yarmidan ko'prog'ini tashkil qilgan, bu esa ularning tahlil markazlar orasidagi ulushiga mos keladi. Konservativ yo'nalishdagi ilmiy-tadqiqot institutlari esa o'rtacha hisobda liberal tashkilotlarga qaraganda to'rt barobar ko'proq e'tibor qozongan.

¹ **Адил Ч.** Роль экспертно-аналитических центров в принятии внешнеполитических решений: опыт России и Польши: дис. ... канд. полит. наук. – Нижний Новгород, 2025. – С.48.

²The Heritage Foundation backs phasing out Israel aid to 'reduce US leverage' / Fox News Digital. – 2025. – Fox News Digital.// https://www.foxnews.com/politics/direct-aid-israel-should-phased-out-reduce-us-leverage-influential-conservative-groups-argue?utm_source

FAIR ("Fairness & Accuracy In Reporting") guruhi 1999-2000-yillarda nashr etgan tahlilda "Center/Right Think Tanks Dominate News"¹ sarlavhali tahlilini e'lon qilgan. Ularning analizida 25 ta yetakchi "aql markazlar" media ko'rsatkichlari bo'yicha o'rganilgan. 1999-yilda mediada iqtibos berilgan 25 ta eng ko'p tilga olingan "aql markazlar" orasida **o'ng tomonga (konservativ)** mansub institutlar umumiy iqtiboslarning **51%**ni tashkil etgan. Markaziy yo'nalishdagi think-tanklar 35 %, progressiv-chap yo'nalishdagi think-tanklar esa atigi **13%** olgan. 1997 bilan taqqoslaganda, konservativ -o'ng yo'nalishdagi iqtiboslar ulushi biroz kamaygan, ya'ni 1997-da u 53% bo'lgan, lekin chap taraf 16% dan 13% ga tushgan. Umuman olganda, 1997-1999 yillarda media "aql markazlar"ga bo'lgan ishonchi va murojaatlari ortgan: iqtiboslar soni 14 623 dan 17 449 ga oshgan. Tahlilda ko'rsatilishicha, eng ko'p media iqtibosiga ega to'rt institut quyidagilar: Brookings Institution (markaziy), Cato Institute (konservativ), The Heritage Foundation (konservativ), va American Enterprise Institute (konservativ). Bu to'rt institut mediada jami iqtiboslarning 40%ni tashkil etgan. Bu tahlil shuni ko'rsatadiki 1990-yillar oxiri va 2000-yillar boshida AQSh media maydonida konservativ yo'nalishdagi "aql markazlar" (shu jumladan "The Heritage Foundation", "Cato Institute", "American Enterprise Institute" va boshqalar) liberal yo'nalishdagi institutlarga nisbatan sezilarli ustunlikka ega bo'lgan.

Ayrim tahliliy manbalarga ko'ra, XXI asr boshlariga kelib kun tartibidagi eng dolzarb masalalar yuzasidan **neokonservativ "aql markazlar"** tomonidan tayyorlangan **maqolalar soni** va ularning umumiy nisbatdagi ulushi quyidagi jadvalda aks etgan (1-jadvalga qarang):

1-jadval²

Neokonservativ "aql markazlar" tomonidan tayyorlangan maqolalar soni va ularning umumiy nisbatdagi ulushi

Tahliliy markaz	Iroq	Afg'oniston	11-sentabr (teraktlar)	"Al-Qoida"	Terrorizm	Raketaga qarshi mudofaa	Jami	Umumiy ulushi (%)
Yangi Amerika asri loyihasi (PNAC)	60	28	37	20	52	12	209	1,01%
Gudzon instituti	104	50	97	32	158	30	471	2,27%
Xavfsizlik siyosati markazi (CSP)	147	31	81	47	191	66	563	2,71%
Guver instituti	324	125	211	84	354	38	1136	5,47%
Amerika tadbirkorlik institut (AEI)	633	181	401	146	629	61	2051	9,87%
Meros jamg'armasi	544	245	386	150	685	119	2129	10,25%
Strategik va xalqaro tadqiqotlar markazi (CSIS)	742	327	362	231	754	73	2489	11,98%

Umuman, ko'plab tahlil markazlar uchun ommaviy axborot vositalari ularning tadqiqotlari va g'oyalarini tarqatishning asosiy vositasi hisoblanadi. Masalan, Meros

¹ New Study: Center/Right Think Tanks Dominate News / FAIR. — 13 June 2000. // <https://fair.org/press-release/new-study-centerright-think-tanks-dominate-news>

² Manba: **Abelson D.E.** A Capitol Idea. Think Tanks & US Foreign Policy. – Montreal; Kingston: McGill-Queens University Press, 2006.

jamg'armasi media bilan aloqalarni rivojlantirishga katta mablag' sarflaydi. 2003-yilda bu maqsad uchun 6,6 million dollar, 2009-yilda esa 14,7 million dollar sarflangan. Shunday qilib, tahlil markazlar siyosatga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir qilmasa ham, strategik kommunikatsiyalardan foydalanib, ommaviy fikrga ta'sir o'tkazadi va siyosiy qarorlar qabul qilinishida ommaviy axborot vositalari orqali samarali rol o'ynaydi.¹

Tadqiqot natijalariga tayangan holda shuni xulosa qilish mumkinki, AQSh siyosiy tizimida neokonservativ "aql markazlari" tashqi siyosiy qarorlar qabul qilinishiga muhim darajada ta'sir ko'rsatuvchi strategik institutlar hisoblanadi. Ular siyosatchilarga faqatgina rasmiy kanallar orqali emas, balki strategik kommunikatsiyalar va ommaviy axborot vositalari bilan ishlashning murakkab mexanizmlari yordamida jamoatchilik fikrini o'z foydasiga shakllantirish orqali ham kuchli ta'sir o'tkazadi. O'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, media maydonida neokonservativ yo'nalishdagi markazlar boshqa institutlarga nisbatan yaqqol ustunlikka ega bo'lib, ular o'z g'oyalarini targ'ib qilish hamda media aloqalarini rivojlantirish uchun yirik miqdorda moliyaviy resurslarni sarflaydi. Binobarin, aql markazlari nazariy g'oyalar va amaliy harakatlar o'rtasidagi bo'shliqni to'ldiribgina qolmay, balki jamoatchilik ongi va siyosiy kun tartibiga bilvosita, ammo tizimli ta'sir o'tkazish orqali AQSh tashqi siyosatining amalga oshirilishida hal qiluvchi g'oyaviy poydevor vazifasini bajaradi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. **Abelson D.E.** A Capitol Idea. Think Tanks & US Foreign Policy. – Montreal; Kingston: McGill-Queens University Press, 2006.
2. Abelson D.E. Is Anybody Listening? Assessing the Influence of Think Tanks // Adolfo Garcé and Gerardo Uña. Think Tanks and Public Policy in Latin America: Global Dynamics and Regional Realities. – Buenos Aires: Center for the Implementation of Public Policies Promoting Equity and Growth, 2010.
3. Heritage Foundation. Form 990, 2003. – Washington, D.C.: U.S. Internal Revenue Service, 2003.
4. Heritage Foundation. Form 990, 2009. – Washington, D.C.: U.S. Internal Revenue Service, 2009.
5. New Study: Center/Right Think Tanks Dominate News / FAIR. — 13 June 2000. // <https://fair.org/press-release/new-study-centerright-think-tanks-dominate-news>
6. The Heritage Foundation backs phasing out Israel aid to 'reduce US leverage' / Fox News Digital. – 2025. – Fox News Digital.// <https://www.foxnews.com/politics/direct-aid-israel-should-phased-out-reduce-us-leverage-influential-conservative-groups-argue?utm>
7. The Heritage Foundation. Annual Report 2003. – Washington, D.C.: The Heritage Foundation, 2003.
8. The Heritage Foundation. Annual Report 2009. – Washington, D.C.: The Heritage Foundation, 2009.
9. Адил Ч. «Мозговые центры» и политический процесс: роль и значимость в принятии решений // Вестник
10. Забайкальского государственного университета. – 2019. – Т. 25. – № 4.
11. **Адил Ч.** Роль экспертно-аналитических центров в принятии внешнеполитических решений: опыт России и Польши: дис. ... канд. полит. наук. – Нижний Новгород, 2025.
12. Хаас Р. Мозговые центры и американская внешняя политика: точка зрения политика // Внешняя политика США. – 2002. – Т.7, №3. // <http://usinfo.state.gov/journals/itps/1102/ijpr/pj73haass.htm>

¹ Qarang: The Heritage Foundation. Annual Report 2003. – Washington, D.C.: The Heritage Foundation, 2003. – 72 p.; The Heritage Foundation. Annual Report 2009. – Washington, D.C.: The Heritage Foundation, 2009. – 80 p.; Heritage Foundation. Form 990, 2003. – Washington, D.C.: U.S. Internal Revenue Service, 2003.;Heritage Foundation. Form 990, 2009. – Washington, D.C.: U.S. Internal Revenue Service, 2009.

XALQ DIPLOMATIYASI – TURKIY DUNYO HAMKORLIGINING MUHIM ASOSLARIDAN BIRI SIFATIDA

Salayev Dilshodbek Jumanazarovich
(PhD) Ma'mun Universiteti dotsenti
Email: dilshodsalaev@gmail.com
Tel: +998937552255

Turkiy dunyo geografik jihatdan Adriatika dengizidan Buyuk Xitoy devoriga qadar cho'zilgan, tarixiy-madaniy, til va qadriyatlar bo'yicha ulkan umumiylikka ega bo'lgan mintaqa hisoblanadi. 3000 yillikda o'zaro turli ko'rinishda aloqalar qilgan turkiylarda 19 asr 2-yarmidan keyin aloqalar juda susayib ketdi. Hozirgi kunda bu hudud Turkiy Davlatlar Tashkiloti (TDT) doirasida yanada yaqinlashib, iqtisodiy, siyosiy va madaniy integratsiya jarayonlari yuqori bosqichga chiqmoqda. 2021-yilda tashkil etilgan Turkiy Davlatlar Tashkilotining "Turkiy Dunyo Ko'rinishi – 2040" konsepsiyasi mintaqa hamkorligining yangi bosqichini belgilaydi.

Hozirgi geosiyosiy sharoitda, xususan Rossiya, Xitoy, Yevropa va Amerika Qo'shma Shtatlari o'rtasidagi global raqobat sharoitida, Turkiy davlatlar o'z mustaqilligini saqlab qolish va ko'p vektorli tashqi siyosatni amalga oshirish zaruratiga duch kelmoqda. Xalq diplomatiyasi aynan shunday sharoitda davlatlar o'rtasidagi munosabatlarni mustahkamlash, geosiyosiy bosimlarni yumshatish va mintaqaviy hamkorlikni rivojlantirishda samarali mexanizm hisoblanadi. Rossiya-Ukraina va Yaqin Sharqdagi mojarolar fonida geopolitik transformatsiyalar Turkiy davlatlarni logistika, energetika va transport xavfsizligi masalalarida o'zaro yaqinlashishga undamoqda.

Natijada turkiy integratsiya klassik iqtisodiy ittifoq modelidan farqli ravishda identitet, tarixiy xotira va strategik manfaatlarining kesishgan nuqtasida shakllanayotgan gibridd integratsiya modeli sifatida namoyon bo'lmoqda. Ushbu jarayonda siyosiy kelishuvlardan ko'ra madaniy va ijtimoiy yaqinlik Turkiy dunyo integratsiyaning uzoq muddatli barqarorligini ta'minlaydigan omil bo'lib ko'rinadi.

Xalq diplomatiyasi – bu rasmiy hukumat vakillaridan tashqari, oddiy fuqarolar, ijodkorlar, sportchilar, olimlar, talabalar va nodavlat tashkilotlarning xalqaro miqyosda o'zaro aloqalari, madaniy almashinuvlari va loyihalari orqali mamlakatlar o'rtasidagi ishonch, do'stlik va hamkorlikni mustahkamlash faoliyati. U "soft power" (yumshoq kuch) tushunchasiga yaqin bo'lib, urush, siyosiy mojarolar yoki iqtisodiy bosimsiz xalqlarni bir-biriga yaqinlashtirishga xizmat qiladi. Xalq diplomatiyasi, ayniqsa, rasmiy munosabatlar murakkab yoki keskin bo'lgan davrlarda "ko'priq" vazifasini o'taydi. Chunki oddiy fuqarolar orqali boshlangan do'stlik va hamkorlik ko'pincha siyosiy to'siqlarni yengib o'tishga yordam beradi.

Xalq diplomatiyasi (Public Diplomacy) nisbatan yosh tushuncha bo'lib, uning yagona qat'iy ta'rifi mavjud emas. Bu fanlararo soha turli olimlar tomonidan turlicha talqin etilgan. Masalan, Amerikalik diplomat va olim Hans Tuch o'zining "Dunyo bilan muloqot: AQShning xorijdagi jamoatchilik diplomatiyasi" (*Communicating With the World: U.S. Public Diplomacy Overseas*, 1990) asarida xalq diplomatiyasining klassik, davlat markazidagi ta'rifini bergan. Unga ko'ra: Xalq diplomatiyasi - bu "hukumatning chet ellik jamoatchilik bilan o'z g'oyalari va ideallari, institutlari va madaniyati, shuningdek, milliy maqsadlari va amaldagi siyosati haqida tushunishga erishish uchun muloqot qilish jarayoni"¹.

Bu yondashuv xalq diplomatiyasini birinchi navbatda **davlatning** tashqi siyosiy maqsadlariga erishish vositasi sifatida ko'radi va unda **nohukumat subyektlarning roli** ikkinchi planda qoladi yoki umuman tan olinmaydi.

¹ <https://uscpublicdiplomacy.org/comment/148631#comment-148631>

Garvard universiteti professori Jozef Nay to'g'ridan-to'g'ri xalq diplomatiyasining o'ziga ta'rif bermagan bo'lsa-da, uning **"yumshoq kuch" (soft power)** tushunchasi xalq diplomatiyasining nazariy asoslaridan biriga aylangan va bu sohadagi barchamunozaralarning markazida turadi. Nayning fikricha, "yumshoq kuch" - bu majburlash (harbiy kuch) yoki to'lash (iqtisodiy kuch) o'rniga, **jozibadorlik (attraction)** va **ishontirish (persuasion)** orqali boshqalarni siz xohlagan natijaga erishishga undash qobiliyatidir¹.

Xalq diplomatiyasining yagona va qat'iy ta'rifi mavjud emas. Ushbu tushuncha **Edmund Gullion** tomonidan asos solingan, **Hans Tuch** kabi olimlar tomonidan davlat faoliyati sifatida chegaralangan, **Manuel Castells** kabi olimlar tomonidan esa fuqarolik jamiyati faoliyatigacha kengaytirilgan. **Nicholas Cull** uning amaliyotlarini, **Bruce Gregory** esa diplomatiya tizimidagi o'rnini belgilashga harakat qilgan. Shu bilan birga, **Jozef Nay**ning "yumshoq kuch" nazariyasi xalq diplomatiyasining asosiy maqsadlaridan birini tushuntirishda markaziy o'rin tutadi.

Xalq diplomatiyasining shakllari nihoyatda xilma-xil. Zamonaviy adabiyotda ular ikki asosiy kategoriyaga – an'anaviy va yangi shakllarga – ajratiladi. An'anaviy shakllar orasida madaniy diplomatiya alohida o'rin tutadi: u san'at, musiqiy an'analar, adabiyot va teatr orqali xalqlar o'rtasida ko'prik bo'lib xizmat qiladi. Purtaş (2017) ning Turkiy Respublikalar madaniy diplomatiyasiga oid tahlili shuni ko'rsatdiki, 1991 yil mustaqillikka erishganidan so'ng turkiy davlatlar uchun madaniy diplomatiya turkiy xalqlarni yanada yaqinlashtirish jarayonining ham ichki, ham tashqi vositasiga aylanib qoldi.

Turk dunyosida Xalq diplomatiyasi va uning samarasi borasida Muharrem Ekşi quyidagi fikrlarni bildirgan, "Turk dunyosida Xalq diplomatiyasining g'oyaviy asoslari: Tarixan Turk dunyosida xalq diplomatiyasi tushunchasi doimo mavjud bo'lgan uning zamonaviy dunyoda qo'llanila boshlanishi Ismoil Gaspirali nomi bilan bog'lanadi. Gaspirali bundan 100 yil muqaddam "tilda, fikrda va ishda birlik" so'zlari bilan turk dunyosida zamonaviy jamoatchilik diplomatiyasi g'oyasining intellektual poydevorini qaysidir ma'noda qo'ygan edi. Shu ma'noda Gaspirali turk dunyosida xalq diplomatiyasining asoschisi deyish mumkin².

Biz ushbu maqolamizda xalq diplomatiyasini madaniy aloqalar kontekstida ko'rib chiqamiz. Turkiy tillarda so'zlashuvchi davlatlar o'rtasidagi madaniy diplomatiyaning asoslari Turkiy davlatlar tashkiloti (TDT) rasmiy tashkil etilishidan ancha oldin shakllangan. 1992-yildayoq Ozarbayjon, Qozog'iston, Qirg'iziston, Turkmaniston, O'zbekiston va Turkiya davlat rahbarlari sammitlari umumiy til, tarixiy va madaniy aloqalarga asoslangan hamkorlik uchun zamin yaratdi. Bu jarayon 1993-yilda "Turkiy dunyoning UNESCOsi" deb ataladigan Xalqaro turkiy madaniyat tashkiloti (TÜRKSOY)ning tashkil etilishi bilan yakunlandi. Bosh qarorgohi Anqarada joylashgan TÜRKSOY Olmaotada imzolangan bitim asosida madaniy faoliyatni muvofiqlashtirish, umumiy merosni asrash va turkiy qadriyatlarni jahon miqyosida targ'ib qilish maqsadida tuzilgan.

Madaniy aloqalar — davlatlar yoki jamoalar o'rtasida madaniy elementlar (til, san'at, din, an'analar) almashinuvi, o'zaro tushunish va hamkorlikni rivojlantirishga qaratilgan tizimli jarayon. Bu soha **madaniy diplomatiya, xalq diplomatiyasi, "yumshoq kuch" (soft power)** va **transmilliy madaniyatlararo muloqat** tushunchalari bilan bog'liq. Davlatlar o'rtasidagi madaniy aloqalar bir nechta asosiy omillar va tamoyillar asosida shakllanadi. Bu aloqalar xalqlar o'rtasida o'zaro tushunishni mustahkamlash, hamkorlikni rivojlantirish va o'zaro tinchlikni ta'minlashga xizmat qiladi. Davlatlar o'rtasidagi madaniy aloqalar ko'pincha ularning umumiy tarixiy o'tmishiga, geografik yaqinligiga, til yoki o'xshash tillarga, diniy qadriyatlarga, san'at, ta'lim va fan, savdo va iqtisodiy hamkorliklarga asoslanadi.

Turkiy xalqlar madaniy jihatdan til, tarixiy meros, din, an'ana va urf-odatlar, arxitektura, musiqa, adabiyot, sa'nat va

¹ <https://academic.oup.com/edited-volume/61835/chapter>

² Muharrem Ekşi. Türkiye'nin Türk Dunyasına Yünelik Kamü Diplomasisi: Yeni Arac ve Mekanizmalar. Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi/Journal of Turkish World Studies. 17/1 Yaz-Summer 2017. S.14-15

boshqalar orqali uzviy bog'langan. Turkiy davlatlar hamkorligi madaniy almashinuvni targ'ib qilib, birgalikdagi festivallar, badiiy ko'rgazmalar va boshqalar orqali o'zaro tushunishni mustahkamlaydi. Bu aloqalar nafaqat tarixiy ildizlarni, balki mintaqaviy barqarorlik, turizm va iqtisodiy integratsiya vazifasini o'taydi.

Jahongir adib Chingiz Aytmatov so'nggi intervyularidan birida til, tarix, madaniyat va an'analardagi mushtaraklik bois turkiy xalqlar yangi dunyo, yaxlit tamaddun yaratishi mumkin ekani haqida nekbin fikrlar bildirgan edi. Vaqtlar o'tib, «Adriatikadan Buyuk Xitoy devorigacha cho'zilgan turk dunyosi» (Turkiya prezidenti Sulaymon Demirel ta'rifi) yana bir tanu bir jon bo'lishdek tarixiy imkoniyatni qo'lga kiritdi¹.

Yuqoridagilardan kelib chiqib aytish mumkinki, hamkorlik aloqalari zahirida tarixiy rishtalar, til, din, madaniyat, an'analalar va qadriyatlar yaqinligi muhim o'rin tutadi. Shu sababdan ham Turkiy davlatlar tashkiloti dastlab madaniy-gumanitar sohada hamkorlikni yanada rivojlantirishni asosiy vazifalardan biri sifatida belgilagan edi. Bizning fikrimizcha, TDT deyarli butun Markaziy Osiyo, jumladan Turkiya va Vengriya madaniy yaqinlik bo'yicha maksimal darajada birlashgan loyihadir. Bu so'nggi paytlarda yorqin namoyon bo'lmoqda.

Turkiy davlatlar o'zining san'ati, madaniyati, adabiyoti hamda sohaga beqiyos hissa qo'shgan buyuk shaxslari bilan dunyoga mashhur. Shu nuqtai nazardan Turkiy davlatlar tashkilotining har bir sammitida madaniy hamkorlik aloqalarini yanada rivojlantirishga alohida e'tibor qaratiladi. Bugungi kungacha ham tashkilot doirasida salmoqli ishlar amalga oshirib kelmoqda².

TDT qoshida 6 ta tuzilma – Xalqaro turkiy madaniyat tashkiloti, Tashkilot tarkibida Turkiy tilli davlatlar oqsoqollar kengashi (Oqsoqollar kengashi) va Kotibiyati, TDT shafeligida Turkiy madaniyat xalqaro tashkiloti (TURKSOY), Turkiy davlatlar Parlament Assambleyasi (TurkPA), Xalqaro turkiy akademiya, Turkiy madaniyat va meros fondi, Turkiy savdo-sanoat palatasi, TDTning Vengriyadagi vakolatxonasi faoliyat ko'rsatmoqda. Bunday tashkiliy tuzilma TDT oldiga qo'yilgan vazifalarni samarali amalga oshirishga qaratilgan.

Bugungi kunda Turkiy davlatlar tashkiloti 5 ta to'laqonli a'zo hamda 2 ta kuzatuvchi maqomidagi davlatlardan iborat. Turkiy davlatlar tashkilotining o'ziga xosligi ushbu tashkilotning hamkorlik uchun ko'p qirrali yo'nalishlari mavjudligida ifodalanadi. Xususan, tinchlik va xavfsizlikni mustahkamlash va qo'llab-quvvatlash masalalari, shuningdek, siyosiy, savdo-iqtisodiy, huquqni muhofaza qilish, madaniy, ilmiy-texnik, harbiy-texnik, ta'lim, energetika, transport, kredit sohalarida samarali mintaqaviy va ikki tomonlama hamkorlikni rivojlantirish kabi masalalari tashkilotning muhim maqsad va vazifalari orasidan o'rin olgan.

O'z navbatida, Turkiy davlatlar tashkiloti doirasidagi hamkorlik savdo va investitsiya uchun qulay shart-sharoitlar yaratish, bojxona va tranzit tartibini yanada soddalashtirish, shuningdek, fan va texnika, ta'lim, sog'liqni saqlash, madaniyat, yoshlar, sport va turizm sohasidagi hamkorlikni kengaytirish, turkiy xalqlarning buyuk madaniy va tarixiy merosini ommalashtirishga qaratilgandir³.

Shuni alohida ta'kidlash joizki, turkiy xalqlar o'rtasidagi madaniy-gumanitar aloqalarni rivojlantirish, umumiy moddiy va madaniy merosni asrab-avaylashni o'z oldiga maqsad qilgan — Turk madaniyati xalqaro tashkiloti (TURKSOY) faoliyati alohida ahamiyatga ega. Shu bilan birga Turk dunyosini tadqiq etish, til va adabiyotini keng o'rganish, ilmiy va ta'lim faoliyatini chuqurlashtirish bo'yicha xalqaro ilmiy markaz ya'ni Xalqaro turk akademiyasi tashkil etilgan. Mazkur akademiya 40 ga yaqin ilmiy-tadqiqot institutlari, tarix va madaniyat markazlari bilan yaqin aloqalar o'rnatgan

¹ <https://xabar.uz/uz/tahlil/turkiy-davlatlar-dunyo-siyosati>

² Нигора Сайдалиева. Туркий давлатлар ташкилотининг маданий соҳадаги ҳамкорлиги ривожлантиришда Ўзбекистон ташаббуслари // Туркий давлатларнинг о'зaro manfaatli integratsiyasi – barqaror taraqqiyot kafolati mavzusidagi Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiy materillari. – Toshkent: TDTrU, 2024 – 120-126 b.

³ Сагатова Зиёда Бахтияровнанинг “Туркий давлатлар ташкилотининг яратилиш тарихи хусусидаги мулоҳазалар”. Таълим ва инновацион тадқиқотлар (2023 йил №1) ISSN 2181-1709 (P) 20 Education and innovative research 2023 y.№1.

bo'lib, yuzdan ortiq turkshunos olimlar loyihalarda muntazam ishtirok etib kelmoqda. Akademiya qoshida 5 ta ilmiy muassasa — Tarix va etnologiya markazi, til, adabiyot va atamashunoslik markazi, San'at va madaniyat markazi, Ijtimoiy-iqtisodiy tadqiqotlar marazi, Xalqaro tadqiqotlar markazi faoliyat ko'rsatmoqda. Davlatlar o'rtasidagi madaniy aloqalar tarix, geografiya, til, din, iqtisodiy manfaatlar va xalqlarning o'zaro munosabatlari kabi omillarga asoslanar ekan, bu aloqalar nafaqat davlatlar o'rtasida tinchlik va hamkorlikni ta'minlaydi, balki xalqlarning o'ziga xosligini saqlab, bir-birini boyitishga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, **Turkiy davlatlar tashkiloti** doirasida xalq diplomatiyasi mintaqaviy hamkorlikning muhim vositasi sifatida shakllanib bormoqda. Ushbu jarayon turkiy xalqlar o'rtasida o'zaro ishonchni mustahkamlash, madaniy aloqalarni kengaytirish va umumiy tarixiy merosni targ'ib qilish orqali amalga oshirilmoqda.

Xususan, **TÜRKSOY** kabi tashkilotlar faoliyati madaniy diplomatiyaning samarali mexanizmi sifatida xizmat qilmoqda. Shuningdek, ta'lim, ilm-fan va raqamli kommunikatsiya sohalarida hamkorlikning kengayishi xalq diplomatiyasining yangi shakllarini yuzaga keltirmoqda.

Biroq, mazkur yo'nalishda ayrim muammolar ham mavjud bo'lib, ular qatoriga axborot makonidagi tafovutlar, integratsiya darajasining yetarli emasligi va tashqi siyosiy omillarni kiritish mumkin. Shunga qaramay, mavjud salohiyatdan samarali foydalanish orqali kelajakda xalq diplomatiyasini yanada rivojlantirish imkoniyatlari yuqori baholanadi.

Umuman olganda, Turkiy davlatlar tashkiloti doirasida xalq diplomatiyasi nafaqat mintaqaviy, balki global miqyosda ham muhim ahamiyat kasb etib, davlatlar o'rtasidagi barqaror hamkorlikni ta'minlashga xizmat qiladi.

THE POLITICIZATION OF RELIGION AS A FACTOR IN THE TRANSFORMATION OF CONTEMPORARY POLITICAL PROCESSES

Nargiza Aminova, PhD

*Senior teacher of the department of
Political sciences of the University
of world economy and diplomacy*

Tashkent, Uzbekistan.

998 (97) 7379051

nargizaaminova.g.mail.ru

Introduction

In today's world, religion is increasingly moving beyond the purely spiritual and private spheres, becoming a significant element of public and political life. While classical modernization theories once assumed that the influence of religion on politics would wane as secularization progressed, the reality of recent decades shows the opposite: the religious factor has not disappeared but has taken on new forms of political expression. Today, religion is used in electoral mobilization, in the formation of national identity, in the legitimization of power, and in the foreign policy positioning of states. This indicates that the religious dimension is becoming not a peripheral but a structurally significant component of contemporary political processes.

The relevance of this topic stems from the fact that the politicization of religion is exerting an increasingly noticeable influence on both the internal dynamics of states and the international and regional environment. In many societies, religious identity is becoming an important marker of political loyalty, and religious rhetoric—a tool for consolidating supporters and distinguishing between “us” and “them.” As a result, political competition is increasingly shifting from the realm of programs, interests, and institutions to the realm of symbolic and value-based confrontations. This intensifies polarization, increases the potential

for conflict in social relations, and simultaneously expands opportunities for using religion as a resource for influence and mobilization.

A Substantive Analysis of the Main Forms of the Politicization of Religion

In the contemporary context, the politicization of religion is not a mere isolated episode in public life, but rather a persistent form of incorporating the religious factor into the mechanisms of political mobilization, nation-building, and foreign policy positioning. A substantive analysis of the main forms of the politicization of religion shows that religion in politics functions not only as a symbolic system but also as an instrument for the redistribution of power, the formation of collective identity, and the legitimization of political strategies. This is precisely why its influence extends to both domestic political processes and international and regional relations.

The first form of the politicization of religion is linked to electoral mobilization [1]. In this case, religious identity is used as a means of consolidating the electorate, and political competition itself takes on a religiously tinged character [2]. Appealing to “their own” religious majority, using religious symbols in campaign rhetoric, and involving religious leaders in campaigns allow political actors not only to expand their support base but also to shift the choice from the realm of rational political assessment to that of value-based and emotional loyalty [3]. As research shows, this mechanism is particularly evident in countries where religion retains high social significance and is closely linked to issues of cultural and national identity [4].

The second form—religious nationalism—has deeper and longer-term consequences. While in electoral mobilization religion is used primarily as a resource for short-term political consolidation, in religious nationalism it becomes the foundation of the national myth and the criterion for symbolic membership in the nation. Here, religion no longer merely accompanies politics but is incorporated into the very structure of national identity.

The nation begins to be conceived as a historically sacralized community, and membership in the dominant religion as a mark of genuine political and cultural legitimacy. This logic is particularly evident in cases where the state or political movements seek to portray the titular nation as the bearer of the “true” tradition, and religious minorities as a peripheral or, in a sense, “incomplete” element of the political community [5].

The main risk of religious nationalism lies in the fact that it institutionalizes exclusion. If religion becomes part of the official national identity, equality among citizens gradually gives way to a hierarchy of cultural and symbolic affiliations. As a result, the discriminatory potential of politics intensifies, identity conflicts escalate, and the state system itself loses some of its inclusivity. Moreover, religious nationalism rarely remains confined to the domestic sphere: it can spill over into foreign policy, exacerbating territorial, historical, and civilizational disputes.

The third form—the instrumentalization of religion in foreign policy—demonstrates that the religious factor is increasingly being used not only for domestic consolidation but also for international influence. In this case, religion becomes part of diplomatic language, cultural strategy, and soft power. States appeal to the protection of co-religionists, develop religiously oriented humanitarian and educational initiatives, and use international religious forums and transnational networks to strengthen their own influence. Such policies are particularly characteristic of countries seeking to go beyond purely material influence and secure a special civilizational or moral role for themselves in the international system [6].

Comparing these three forms allows us to draw an important analytical conclusion: the politicization of religion develops according to the principle of scaling up. At the electoral level, it mobilizes voters; at the level of national identity, it structures the political community; and at the level of foreign policy, it becomes an instrument of international influence. In other words, the religious factor gradually evolves from domestic political rhetoric into an element of strategic policy. This makes it particularly significant for contemporary political science, as

it connects the micro-level of social mobilization, the meso-level of national imagination, and the macro-level of international relations.

Another important conclusion relates to the fact that all the forms of the politicization of religion discussed here reinforce, in one way or another, the identity dimension of politics. Where political competition is increasingly built not around programs, institutions, and interests, but around symbols of belonging, the risk grows that the political system will become less rational and more conflict-ridden. This is precisely why the politicization of religion is particularly noticeable in societies experiencing a crisis of representation, cultural fragmentation, the pressures of globalization, or a lack of a stable civic framework [7].

Overall, it can be concluded that the politicization of religion is one of the most notable manifestations of how symbolic resources are transformed into instruments of strategic action in contemporary politics. Its consequences depend on the institutional environment, the level of political culture, and the goals of specific actors. With an inclusive and rights-based approach, the religious factor can be integrated into the system of public dialogue. When the logic of exclusion and confrontation dominates, it becomes a source of polarization, long-term conflicts, and international tension.

Conclusion.

The analysis shows that the politicization of religion is a multi-level process manifested at the electoral, national identity, and foreign policy levels. Religion increasingly shifts from a purely spiritual sphere to a political resource used for mobilization, legitimization of power, and the formation of collective solidarity, becoming a structurally significant element of modern politics.

Comparative analysis indicates that electoral mobilization produces the most immediate effects by influencing voter behavior, while religious nationalism has deeper and longer-term consequences, shaping the model of the political community and reinforcing “us vs. them” divisions. In this context, religion becomes a foundation of exclusionary identity rather than merely a rhetorical tool.

At the same time, the instrumentalization of religion in foreign policy transforms it into a resource of international influence. Through religious narratives and soft power, states strengthen their positions and build value-based alliances, although this also increases polarization and complicates dialogue.

Thus, politicization of religion should be understood not simply as its presence in the public sphere, but as a question of its forms, scale, and consequences. Overall, it tends to intensify polarization and symbolic conflict, making it essential to distinguish between constructive and destructive uses of religion in politics.

Bibliography

1. Pippa Norris, Ronald Inglehart. *Sacred and Secular: Religion and Politics Worldwide*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2011. – P. 29–31.
2. Stathis N. Kalyvas. *The Rise of Christian Democracy in Europe*. – Ithaca: Cornell University Press, 1996. – P. 203–205.
3. Steven Levitsky, Lucan A. Way. *Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes after the Cold War*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2010. – P. 58–60.
4. Anthony D. Smith. *National Identity*. – Reno: University of Nevada Press, 1991. – P. 77–79.
5. Anthony D. Smith. *The Ethnic Origins of Nations*. – Oxford: Blackwell, 1986. – P. 219–222.
6. Joseph S. Nye Jr. *Soft Power: The Means to Success in World Politics*. – New York: PublicAffairs, 2004. – P. 55–57.
7. Мануэль Кастельс. *Власть идентичности*. – М.: Высшая школа экономики, 2016. – С. 12–15.

TURKIY DAVLATLARNING DAVLAT AN'ANALARI VA BOSHQARUV MODELLARINING QIYOSIY TAHLILI

Kalandarova Ferangiz Azamatovna
Buxoro davlat universiteti,
Ijtimoiy-siyosiy fanlar kafedrası katta o'qituvchisi
(91)412-55-64

Kirish.

Bugungi globallashuv sharoitida davlat boshqaruvi tizimlari va ularning tarixiy ildizlarini o'rganish alohida ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, turkiy davlatlar tajribasi bu borada muhim ilmiy va amaliy ahamiyatga ega. Turkiy davlatlar tarixan o'ziga xos siyosiy tuzumlar, boshqaruv mexanizmlari va ijtimoiy institutlar orqali rivojlangan bo'lib, bugungi kunda ularning zamonaviy davlat boshqaruvi tizimlarida ham ushbu tarixiy an'analarning izlari saqlanib qolgan.

Mazkur tezisning asosiy maqsadi — turkiy davlatlarning davlat an'analari va boshqaruv modellarini qiyosiy tahlil qilish, shuningdek, mahalliy boshqaruv organlari va hokimliklar faoliyatidagi o'xshashliklarni aniqlashdan iborat.

Asosiy qism.

Turkiy davlatlarda davlat boshqaruvining tarixiy ildizlari uzoq o'tmishga borib taqaladi. Jumladan, Turkiy davlatlarning siyosiy boshqaruv tizimi qadimgi turk xoqonliklari davridan boshlab shakllangan. Bu davrda boshqaruv tizimi quyidagi asosiy xususiyatlarga ega bo'lgan:

- Markazlashgan hokimiyat (xoqon boshchiligida)
- Harbiy-siyosiy boshqaruv ustuvorligi
- Qabila va urug' tizimiga asoslangan ijtimoiy tuzilma
- Maslahatlashuv organlari (qurultoy)

Qurultoy — turkiy davlatlarda muhim siyosiy institut bo'lib, unda muhim siyosiy huquqiy, iqtisodiy-ijtimoiy va bir qator muhim qarorlar muhokama qilingan. Bu holat zamonaviy parlament tizimlarining tarixiy ildizlari sifatida qaralishi mumkin.

Keyingi davrlarda, xususan, Temuriylar davlati davrida boshqaruv tizimi yanada takomillashgan. Amir Temur tomonidan ishlab chiqilgan "Tuzuklar" davlat boshqaruvi, qonunchilik va ma'muriy tizimning mukammal namunasi hisoblanadi. Unda asosan davlat boshqaruvining kengashlar, mashvarat va maslahat usullariga alohida e'tibor qaratilgan.

Zamonaviy turkiy davlatlarda boshqaruv modellarining umumiy xususiyatlari va mahalliy boshqaruv tizimlari tahlil qiladigan bo'lsak, bugungi kunda turkiy davlatlar — O'zbekiston, Qozog'iston, Qirg'iziston, Turkiya, Ozarbayjon va Turkmaniston — turli siyosiy va boshqaruv shakllariga ega bo'lishiga qaramay, ularning davlat boshqaruvi tizimida muayyan umumiyliklar kuzatiladi. Bu umumiyliklar, avvalo, tarixiy ildizlar, siyosiy an'analardan hamda mustaqillikdan keyingi institutsional rivojlanish jarayonlari bilan bog'liq.

Avvalo, ushbu davlatlarda prezidentlik boshqaruv modeli ustuvorligi kuzatiladi. Mazkur modelda prezident davlat rahbari sifatida nafaqat siyosiy yetakchi, balki ijroiya hokimiyatning asosiy markazi sifatida faoliyat yuritadi. Natijada, boshqaruv tizimi nisbatan markazlashgan shaklda tashkil etiladi va hukumat tuzilmalari bevosita prezidentga bo'ysunadi. Bu holat, bir tomondan, qaror qabul qilish jarayonining tezkorligini ta'minlasa, ikkinchi tomondan, davlat boshqaruvida yagona strategik yo'nalishni shakllantirishga xizmat qiladi. Shu jihatdan qaraganda, zamonaviy prezidentlik tizimi tarixiy jihatdan turkiy davlatlarda mavjud bo'lgan markazlashgan hokimiyat an'alarining davomiy ko'rinishi sifatida namoyon bo'ladi.

Shuningdek, turkiy davlatlar boshqaruv tizimida markazlashuv darajasi yuqori ekanligi bilan ajralib turadi. Markaziy hokimiyat hududiy boshqaruv organlari ustidan muhim nazorat mexanizmlariga ega bo'lib, bu orqali davlat siyosatining izchil amalga oshirilishini ta'minlaydi. Bunday tizim hududlar o'rtasidagi ijtimoiy-iqtisodiy tafovutlarni kamaytirish,

resurslarni samarali taqsimlash va milliy rivojlanish strategiyalarini yagona yo'nalishda olib borishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Bundan tashqari, mustaqillikdan keyingi davrda turkiy davlatlarda huquqiy davlat qurish, qonun ustuvorligini ta'minlash va davlat institutlarini mustahkamlash yo'nalishida keng ko'lamli islohotlar amalga oshirildi. Bu jarayonda konstitutsion tizimlar takomillashtirildi, sud-huquq sohasida islohotlar o'tkazildi hamda davlat boshqaruvi organlarining institutsional asoslari mustahkamlandi. Natijada, davlat boshqaruvi tizimining samaradorligini oshirish va fuqarolarning huquq hamda erkinliklarini ta'minlashga qaratilgan yangi mexanizmlar shakllandi.

Davlat boshqaruvi tizimining muhim tarkibiy qismi sifatida mahalliy boshqaruv tizimi alohida o'rin egallaydi. Mahalliy boshqaruv organlari hududiy rivojlanishni ta'minlash, aholi ehtiyojlarini qondirish va markaziy hokimiyat siyosatini joylarda amalga oshirishda asosiy vosita hisoblanadi. Ushbu tizim orqali davlat siyosati bevosita aholiga yetkaziladi va uning samaradorligi ko'p jihatdan aynan mahalliy boshqaruv organlari faoliyatiga bog'liq bo'ladi.

Turkiy davlatlar tajribasida mahalliy boshqaruv tizimlari turli shakllarda tashkil etilgan bo'lsa-da, ularning funksional vazifalari o'xshashdir. Masalan, O'zbekistonda mahalliy boshqaruv hokimliklar orqali amalga oshiriladi. Hokimlar prezident tomonidan tayinlanadi va ular hududiy ijroiya hokimiyatni boshqarib, iqtisodiy hamda ijtimoiy rivojlanish uchun mas'ul hisoblanadi. Bu tizim markazlashgan boshqaruv modelining hududiy darajadagi ifodasi sifatida namoyon bo'ladi.

Qozog'istonda esa mahalliy boshqaruv organlari "akimat" tizimi orqali amalga oshiriladi. Akimlar yuqori darajadagi davlat organlari tomonidan tayinlanib, hududiy boshqaruvni amalga oshiradi va mahalliy iqtisodiy rivojlanish uchun javobgar hisoblanadi. Ushbu tizim ham O'zbekiston tajribasiga o'xshash tarzda markazlashgan boshqaruvga asoslangan.

Qirg'izistonda mahalliy boshqaruv tizimi nisbatan demokratik elementlarga ega bo'lib, ayrim hollarda mahalliy rahbarlar saylov asosida shakllanadi. Bu esa fuqarolarning boshqaruv jarayonlaridagi ishtirokini oshirishga xizmat qiladi va mahalliy boshqaruvning nisbiy mustaqilligini ta'minlaydi.

Turkiyada esa mahalliy boshqaruv tizimi yanada rivojlangan va nisbatan mustaqil hisoblanadi. Belediyalar saylov asosida shakllanadi, o'z byudjetiga ega bo'lib, hududiy rivojlanish masalalarini mustaqil hal qilish imkoniyatiga ega. Bu model markazlashuv va mahalliy mustaqillik o'rtasidagi muvozanatni ta'minlashga qaratilgan.

Qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, turkiy davlatlarda mahalliy boshqaruv tizimlari o'rtasida muayyan o'xshashliklar mavjud. Avvalo, deyarli barcha davlatlarda mahalliy organlar markaziy hokimiyatga ma'lum darajada bo'ysunadi. Bundan tashqari, ularning faoliyatida ijroiya funksiyaning ustuvorligi kuzatiladi. Ya'ni, mahalliy boshqaruv organlari asosan davlat siyosatini amalga oshirish va hududiy rivojlanishni ta'minlashga qaratilgan vazifalarni bajaradi. Shuningdek, barcha davlatlarda mahalliy boshqaruv organlari hududiy ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish uchun mas'ul bo'lib, markaziy siyosatni joylarda tatbiq etishda muhim rol o'ynaydi.

Zamonaviy bosqichda turkiy davlatlarda mahalliy boshqaruv tizimini takomillashtirish bo'yicha qator islohotlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, raqamli boshqaruv tizimlarini joriy etish, mahalliy byudjet mustaqilligini oshirish, fuqarolarning boshqaruvdagi ishtirokini kengaytirish hamda shaffoflikni ta'minlashga qaratilgan chora-tadbirlar olib borilmoqda. Bu islohotlar davlat boshqaruvining samaradorligini oshirish va fuqarolar bilan davlat o'rtasidagi aloqalarni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Umuman olganda, turkiy davlatlarning boshqaruv tizimi tarixiy an'analar asosida shakllangan bo'lsa-da, u zamonaviy global talablar ta'sirida o'zgarib bormoqda. Ayniqsa, mahalliy boshqaruv tizimining samaradorligini oshirish bugungi kunda dolzarb masalalardan

biri hisoblanadi. Chunki mahalliy boshqaruvning samarali faoliyati iqtisodiy rivojlanish, ijtimoiy barqarorlik va davlat boshqaruvi sifatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Xulosa. Turkiy davlatlarning davlat an'analari va boshqaruv modellarini qiyosiy tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, ular umumiy tarixiy ildizlarga ega bo'lib, zamonaviy boshqaruv tizimlarida ham bu an'analarning saqlanib qolganini kuzatish mumkin.

Mahalliy boshqaruv organlari va hokimliklar faoliyatida quyidagi asosiy o'xshashliklar mavjud:

- Markazlashgan boshqaruvga bo'ysunish
- Ijroiya hokimiyatning ustuvorligi
- Hududiy rivojlanishga yo'naltirilganlik

Shu bilan birga, demokratik islohotlar va global tendensiyalar ushbu tizimlarning yanada takomillashuviga olib kelmoqda. Kelgusida turkiy davlatlar uchun mahalliy boshqaruvni kuchaytirish, uning mustaqilligini oshirish va samaradorligini ta'minlash muhim vazifalardan biri bo'lib qoladi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent, 2023.
2. "Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni. – Toshkent.
3. United Nations Development Programme (UNDP). *Local Governance and Community Participation*. – New York, 2020.
4. Smit, D. *Comparative Local Government Systems*. – Oxford University Press, 2018.
5. [Özkan Erdoğan](#). Mahalle ve Türkiye'de Mahalle Muhtarlığı, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. 2016.

SAUDIYA ARABISTONINING FKADHK DOIRASIDA MINTAQAVIY ENERGETIK SIYOSATI

Minovvarova Malikaxon Ulug'bek qizi,

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti

"23.00.04 - Xalqaro munosabatlar, jahon va mintaqa taraqqiyotining siyosiy muammolari"
ixtisosligi bo'yicha tayanch doktorant.

Saudiya Arabistonining Fors ko'rfazi arab davlatlari hamkorlik kengashi (FKADHK) doirasidagi energetik siyosati iqtisodiy ta'sir va global energetik jarayonlarni shakllantirishda muhim o'rin tutadi. Dastlab FKADHKning energetik xavfsizlik va mintaqaviy integratsiyadagi institutsional vazifalariga to'xtalar ekanmiz, Fors ko'rfazi mintaqasida energetik resurslar ustidan nazorat va ularni boshqarish masalasi mintaqaviy integratsiya jarayonlari bilan uzviy bog'liq holda shakllanib kelmoqda. Shu nuqtayi nazardan, 1981-yilda Saudiya Arabistoni tashabbusi bilan tashkil etilgan Fors ko'rfazi arab davlatlari hamkorlik kengashi (FKADHK) mintaqa davlatlarining siyosiy, iqtisodiy va energetik manfaatlarini muvofiqlashtirishga qaratilgan asosiy institutsional platforma sifatida namoyon bo'ladi. Dastlab mintaqaviy xavfsizlik va siyosiy barqarorlikni ta'minlash maqsadida tashkil etilgan FKADHK, vaqt o'tishi bilan energetik siyosatni uyg'unlashtirish, neft va gaz bozorlarida umumiy pozitsiyani shakllantirish va global energetika tizimidagi raqobat sharoitlariga moslashishning ustuvor mexanizmi aylandi.

Kengash doirasidagi energetik integratsiya nafaqat iqtisodiy, balki siyosiy barqarorlik va mintaqaviy xavfsizlikni mustahkamlash vositasi sifatida namoyon bo'ladi. A'zo davlatlarning siyosiy-iqtisodiy barqarorligi, ijtimoiy rivojlanish darajasi va xalqaro maydondagi strategik mavqei ko'p jihatdan neft va gaz resurslarining taqsimlanish darajasi va ularning global energiya bozoriga integratsiyasi bilan belgilanadi. Shu bois FKADHKni klassik

iqtisodiy integratsiya modeli sifatida emas, balki energetika asosidagi mintaqaviy institut sifatida talqin qilish maqsadga muvofiqdir.

FKADHK doirasida energetika sohasidagi hamkorlik rasmiy yuqori darajadagi tashkilotlar orqali emas, balki siyosiy kelishuvlar, norasmiy muvofiqlashtirish va yetakchi davlatlarning tashabbuslari orqali amalga oshadi. A'zo davlatlar o'rtasida neft va gaz zaxiralari notekis taqsimlangan bo'lib, Saudiya Arabistoni, BAA va Quvayt yirik resurslarga ega bo'lsa, Bahrayn va Ummon kabi davlatlar nisbatan cheklangan energetik salohiyatga ega (1-jadvalga qarang). Ushbu nomutanosiblik Kengash ichida tabiiy yetakchilik ierarxiyasini shakllantiradi. Shu kontekstda Saudiya Arabistoni Kengash doirasida energetik xavfsizlikni ta'minlash, umumiy strategik yo'nalishni belgilash va mintaqaning global energiya bozoridagi ulushini barqaror saqlashda asosiy tayanch subyekt sifatida namoyon bo'ladi.

1-jadval

FORS KO'RFAZI ARAB DAVLATLARINING NEFT VA GAZ ZAHIRALARI HAJMI¹

Davlatlar	Neft (mlrd barrel)	Gaz (trln m³)
Saudiya Arabistoni	267.20	9.73
BAA	113.00	8.21
Kuveyt	101.50	1.78
Qatar	25.24	24.70
Oman	5.00	2.80
Bahrayn	0.17	0.07

2020-yillardan boshlab KADHK doirasidagi energetik hamkorlik sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarildi. Global energetika bozorlarida pandemiya, geosiyosiy beqarorlik va energiya o'tish jarayonlari natijasida yuzaga kelgan keskin o'zgarishlar mintaqaviy energetik siyosatni muvofiqlashtirish zaruratini sezilarli darajada kuchaytirdi. Xususan, Xalqaro Energetika Agentligi (IEA) tahlillariga ko'ra, 2020-yildan keyingi davrda energiya ta'minoti barqarorligi va infratuzilmaviy integratsiya masalalari Fors ko'rfazi davlatlari uchun ustuvor yo'nalishga aylandi.² Shu kontekstda Saudiya Arabistoni Kengash doirasida yetakchi subyekt sifatida mintaqaviy energetik strategiyani shakllantirish va barqaror ta'minotning kafolatlanishini ta'minlash imkoniyatiga ega bo'ldi.

Saudiya Arabistoni ushbu jarayonda Kengash doirasidagi energetik hamkorlikning asosiy tashabbuskori va yetakchi subyekt sifatida namoyon bo'lmoqda. Mamlakatning energetik siyosati faqat uglevodorod resurslarini eksport qilishga tayanmay, balki mintaqaviy energetik bozorni shakllantirish va uzoq muddatli energetik xavfsizlikni ta'minlashga yo'naltirilganligini ko'rsatadi.

Fors ko'rfazi davlatlari, xususan Saudiya Arabistoni, global energetika tizimida strategik o'ringa ega. Ulrichsen fikricha³, Saudiya Arabistonining energetika diplomatiyasi nafaqat neft eksporti bilan, balki mintaqaviy xavfsizlik va ittifoqlar bilan uzviy bog'liq bo'lib, FKADHK doirasida uning yetakchilik pozitsiyasini mustahkamlaydi. Saudiya Arabistoni o'zining energetik salohiyati, yuqori ishlab chiqarish quvvatlari va OPECdagi yetakchi mavqeyi orqali mintaqaviy energetik strategiyani belgilovchi asosiy aktor sifatida namoyon bo'ladi.

KADHK doirasidagi energetik hamkorlikning muhim yo'nalishlaridan biri elektr energetikasi infratuzilmasini integratsiyalashdir. Tahlillarga ko'ra, mintaqaviy elektr tarmoqlarining o'zaro bog'lanishi energiya yetkazib berishdagi favqulodda vaziyatlarni

¹OPEC. **Annual Statistical Bulletin 2024.** Vienna: OPEC, 2024. // <https://publications.opec.org/asb/chapter/show/139/2524/2527>; Energy Institute. **Statistical Review of World Energy 2025.** London: Energy Institute, 2025. // <https://www.energyinst.org/statistical-review/resources-and-data-downloads>; Visual Capitalist. **Ranked: Natural Gas Reserves by Country 2025.** // <https://www.visualcapitalist.com/ranked-natural-gas-reserves-by-country>

² International Energy Agency. *World Energy Outlook 2022.* Paris: OECD/IEA, 2022. – P.41-43.

³ **Ulrichsen K.C.** The Changing Security Dynamics of the Persian Gulf / K. C. Ulrichsen. – Oxford: Oxford University Press, 2018.

kamaytirish va energetik xavfsizlikni mustahkamlashga xizmat qiladi. Saudiya Arabistoni ushbu loyihalarda asosiy moliyaviy va texnologik ishtirokchi sifatida qatnashib, KADHK energetik hamkorligini institutsional darajada rivojlantirmoqda. Masalan, **GCC Interconnection Authority** (GCCIA) orqali barcha GCC davlatlari, jumladan **Saudiya Arabistoni**, o'rtasida **elektr gridini birlashtirish** bo'yicha integratsion loyiha amalga oshirilmogda. Bu loyiha **regional energiya xavfsizligini oshirish** va **birgalikdagi energetika bozorini shakllantirishga** xizmat qiladi. 2024-yil oktabrda **Dammamda bo'lib o'tgan "Powering the Future Toward Net Zero"** forumida GCCIA hamkorlikni kuchaytirish va **energiya sektoridagi rejalarni amalga oshirish** haqida brifing o'tkazildi, bu Saudiya Arabistonining regional **energiyaga uzoq muddatli strategik ahamiyatini** ko'rsatadi.¹

So'nggi yillarda KADHK energetik hamkorligida qayta tiklanuvchi energiya manbalari ham muhim o'rin egallay boshladi. Xalqaro qayta tiklanuvchi energiya agentligi (IRENA) ma'lumotlariga ko'ra, Saudiya Arabistoni, BAA va Qatar tashabbuslari asosida quyosh va vodorod energetikasi bo'yicha qo'shma mintaqaviy loyihalar shakllanmoqda.² Ushbu jarayon KADHK davlatlarining energetik hamkorligini uglevodorodlarga qaram bo'lmagan yangi rivojlanish modeliga yo'naltirishga xizmat qilmoqda. Arab tilidagi zamonaviy tadqiqotlarda Saudiya Arabistonining KADHK doirasidagi energetik tashabbuslari mintaqaviy yetakchilikni mustahkamlash omili sifatida baholanadi. Shu tariqa, 2020-yillarda KADHK doirasidagi energetik hamkorlik Saudiya Arabistoni tashqi siyosatining muhim mintaqaviy instrumentiga aylanib, energetik xavfsizlikni kollektiv asosda ta'minlash va global energetika transformatsiyasiga moslashish vazifalarini bajarib kelmoqda. Umuman olganda, Saudiya Arabistoni KADHK doirasida yetakchi subyekt sifatida mintaqaviy energetik strategiyani belgilash, barqaror ta'minotni kafolatlash va mintaqaviy yetakchilikni mustahkamlash imkoniyatiga ega.

Saudiya Arabistonining mintaqaviy energetik siyosati va strategik roli tahlilida Kengash doirasidagi energetik siyosiy tashabbuslari ham muhim omil xisoblanadi. Saudiya Arabistoni FKADHK doirasida mintaqaviy energetik siyosatni shakllantirish va global energetika bozorida barqarorlikni ta'minlashda yetakchi rol o'ynaydi. Qirollikning ulkan neft va gaz zaxiralari, yuqori ishlab chiqarish quvvatlari va jahon bozoriga bevosita ta'sir ko'rsatish imkoniyatlari uni FKADHK doirasida asosiy strategik aktorga aylantirgan. Ayniqsa, neft ishlab chiqarish hajmlarini muvofiqlashtirish, narxlar barqarorligini saqlash va eksport siyosatini uyg'unlashtirish masalalarida Saudiya Arabistonining pozitsiyasi hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Saudiya Arabistoni FKADHK doirasida energetik xavfsizlikni mustahkamlashga qaratilgan infratuzilmaviy tashabbuslarni izchil ilgari surmoqda. Sharq-G'arb neft quvuri orqali neftni Qizil dengiz portlariga yo'naltirish, Saudiya Arabistoni-BAA hamda Saudiya Arabistoni-Ummon yo'nalishlarida muqobil eksport marshrutlarini rivojlantirish mintaqaning Hormuz bo'g'oziga bo'lgan qaramligini kamaytirishga qaratilgan. Ushbu tashabbuslar Fors ko'rfazi davlatlarining energetik ta'minot zanjirlarini diversifikatsiya qilish va zamonaviy geosiyosiy tahdidlarga nisbatan barqarorligini oshirishga xizmat qiluvchi strategik choralar sifatida namoyon bo'ladi.

Energetik infratuzilma, ya'ni quvurlar, terminallar va muqobil eksport yo'laklari bo'yicha hamkorlik loyihalarida ham Saudiya Arabistoni tashabbuskor rol o'ynaydi. Ushbu rasmiy bo'lmagan hegemonlik modeli resurs ustunligi, iqtisodiy manfaatlar va siyosiy muvofiqlashtirishga asoslanadi, majburlashga emas.

¹ Gulf Cooperation Council Interconnection Authority (GCCIA). "Powering the Future Toward Net Zero" Forum Concludes in Dammam with Compelling Message to Intensify Partnerships in GCC to Achieve Net-Zero Emissions // GCCIA Official Website, 28 Oct. 2024. // <https://gccia.com.sa/powering-the-future-toward-net-zero-international-forum>

² International Renewable Energy Agency (IRENA). *Renewable Energy Markets: GCC 2023*. Abu Dhabi, 2023. // https://www.irena.org/media/Files/IRENA/Agency/Publication/2023/Dec/IRENA_Rnewable_energy_markets_GCC_2023.pdf

Saudiya Arabistonining BAA va Qatar bilan energetik munosabatlari Fors ko'rfazi mintaqasida raqobat va hamkorlikning murakkab uyg'unligini aks ettiradi. Saudiya Arabistoni va BAA neft ishlab chiqarish hajmi, investitsiya muhitini yaxshilash va energetik diversifikatsiya masalalarida hamkorlik qilsa-da, milliy strategiyalarida raqobat unsurlari ham mavjud. Qatar bilan munosabatlar esa tabiiy gaz va LNG bozoridagi yetakchilik bilan belgilanadi.

Mintaqada Eronning siyosiy va harbiy salohiyati, Fors ko'rfazi dengiz yo'llarining xavfsizligi va Hormuz bo'g'ozining strategik ahamiyati energetik siyosatni xavfsizlik kontekstida tahlil qilishni talab qiladi. Energetik eksportning uzluksizligi nafaqat davlat barqarorligi va siyosiy legitimlik bilan chambarchas bog'liq, balki mintaqaviy xavfsizlikni ta'minlash vositasi sifatida xizmat qiladi. Shu sababli Saudiya Arabistoni FKADHK doirasida energetik infratuzilmani himoyalash, muqobil yo'nalishlarni rivojlantirish va kollektiv xavfsizlik tashabbuslarini ilgari surishda yetakchi rol o'ynaydi.

AQSh bilan xavfsizlik hamkorligi va Xitoy bilan energetik sheriklik ushbu strategiyaning muhim elementlariga kiradi. Saudiya Arabistonining BAA va Qatar bilan energetik munosabatlari Fors ko'rfazi mintaqasida raqobat va hamkorlikning murakkab uyg'unligini ko'rsatadi. Qirollik va BAA neft ishlab chiqarish hajmi, investitsiya muhitini yaxshilash va energetik diversifikatsiya masalalarida hamkorlik qilayotgan bo'lsa-da, milliy energetik strategiyalarda raqobat unsurlari mavjud.¹

Qatar bilan munosabatlar asosan tabiiy gaz va LNG bozoridagi yetakchilik orqali belgilanadi. Qatar global LNG bozorida muhim rol o'ynasa, Saudiya Arabistoni an'anaviy neft bozorida ustunlikni saqlab kelmoqda. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bu farqlanish FKADHK doirasida raqobatdan ko'ra ko'proq funksional to'ldiruvchanlikni yuzaga keltiradi va mintaqaviy energetik xavfsizlikni mustahkamlashga xizmat qiladi². Shu bois, Saudiya Arabistoni, BAA va Qatar o'rtasidagi energetik munosabatlar Fors ko'rfazi energetik siyosatining ko'p qirrali va dinamik xarakterini namoyon qiladi.

Xulosa qilib aytganda, Saudiya Arabistoni FKADHK doirasida mintaqaviy energetik siyosatning markaziy aktori bo'lib, uning yetakchiligi resurs ustunligi, institutsional ta'sir va strategik tashabbuslar uyg'unligiga asoslanadi. Katta neft zaxiralari va Aramco orqali nazorat mamlakatga global bozorni boshqarish va siyosiy ta'sir o'tkazish imkonini beradi. Qirollik norasmiy yetakchi sifatida ishlab chiqarish siyosati va infratuzilmaviy loyihalar orqali mintaqaviy muvozanatni yo'naltiradi, OPECdagi roli orqali esa FKADHK manfaatlarini global darajaga olib chiqadi. Energetik siyosat xavfsizlik va geosiyosiy vosita sifatida ham qo'llanilib, strategik yo'laklar ustidan nazoratni mustahkamlaydi. Shu bilan birga, Vision 2030 doirasidagi diversifikatsiya va qayta tiklanuvchi energiya tashabbuslari Saudiya Arabistonini mintaqada transformatsion yetakchiga aylantirib, uzoq muddatli barqarorlik va integratsiyani ta'minlaydi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Gulf Cooperation Council Interconnection Authority (GCCIA). *"Powering the Future Toward Net Zero" Forum Concludes in Dammam with Compelling Message to Intensify Partnerships in GCC to Achieve Net-Zero Emissions* // GCCIA Official Website, 28 Oct. 2024. // <https://gccia.com.sa/powering-the-future-toward-net-zero-international-forum>
2. **Haila Al-Mekaimi**. *The Impact of Energy Security on Inter-Relations between the Gulf Cooperation Council Countries* // **The Rest: Journal of Politics and Development**. – 2025. –

¹ Qarang: Krane A. L. *Energy Policies of Gulf Cooperation Council (GCC) countries: possibilities and limitations of ecological modernization in rentier states* // **Energy Policy**. – 2010. – Vol.38. – No. 5. – P. 2395–2403. // <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0301421509009872>; Surkov A. N., Simonov A. G. *Middle East Energy Policy Transformation: Saudi Case* // *Advances in Science, Technology and Innovation*. – Springer Nature. – 2023. – P. 463–467.

² **Haila Al-Mekaimi**. *The Impact of Energy Security on Inter-Relations between the Gulf Cooperation Council Countries* // **The Rest: Journal of Politics and Development**. – 2025. – 30 January. // <https://therestjournal.com/2025/01/30/the-impact-of-energy-security-on-inter-relations-between-the-gulf-cooperation-council-countries/>

- 30 January. // <https://therestjournal.com/2025/01/30/the-impact-of-energy-security-on-inter-relations-between-the-gulf-cooperation-council-countries/>
3. International Energy Agency. *World Energy Outlook 2022*. Paris: OECD/IEA, 2022.
 4. International Renewable Energy Agency (IRENA). *Renewable Energy Markets: GCC 2023*. Abu Dhabi, 2023. // https://www.irena.org//media/Files/IRENA/Agency/Publication/2023/Dec/IRENA_Renewable_energy_markets_GCC_2023.pdf
 5. Krane A. L. *Energy Policies of Gulf Cooperation Council (GCC) countries: possibilities and limitations of ecological modernization in rentier states* // **Energy Policy**. – 2010. – Vol.38. – No.5. // <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0301421509009872>; Surkov A. N., Simonov A. G. *Middle East Energy Policy Transformation: Saudi Case* // *Advances in Science, Technology and Innovation*. – Springer Nature. – 2023.
 6. OPEC. **Annual Statistical Bulletin 2024**. Vienna: OPEC, 2024. // <https://publications.opec.org/asb/chapter/show/139/2524/2527>; Energy Institute. **Statistical Review of World Energy 2025**. London: Energy Institute, 2025. // <https://www.energyinst.org/statistical-review/resources-and-data-downloads>; Visual Capitalist. **Ranked: Natural Gas Reserves by Country 2025**. // <https://www.visualcapitalist.com/ranked-natural-gas-reserves-by-country>
 7. **Ulrichsen K.C.** *The Changing Security Dynamics of the Persian Gulf* / K. C. Ulrichsen. – Oxford: Oxford University Press, 2018.

TURKIY XALQLAR MADANIY INTEGRATSIYASINING ZAMONAVIY TENDENSIYALARI

Najmidinova Guzal Axlidinovna
Buxoro davlat universiteti, Ijtimoiy-siyosiy
fanlar kafedrası tayanch doktoranti
g.a.najmidinova@buxdu.uz

XX asr oxiri va XXI asr boshida xalqaro munosabatlar tizimida yuz bergan tub o'zgarishlar, xususan 1991-yilda SSSRning parchalanishi natijasida mustaqil turkiy davlatlarning paydo bo'lishi, "turkiy dunyo" fenomenining yangi bosqichga chiqishiga olib keldi. Avvallari ko'proq g'oyaviy va madaniy konsepsiya sifatida talqin qilingan turkiy birlik g'oyasi endilikda real siyosiy, iqtisodiy va madaniy integratsiya jarayoniga aylandi.

Mazkur jarayonning eng muhim jihatlaridan biri – turkiy xalqlar o'rtasida madaniy integratsiyaning kuchayishi bo'lib, u nafaqat san'at, adabiyot va an'analar almashinuvi, balki umumiy tarixiy xotira, identiklik va institutsional hamkorlik orqali amalga oshmoqda. Shu sababli, turkiy xalqlar madaniy integratsiyasini ijtimoiy-falsafiy nuqtayi nazardan tahlil qilish bugungi kunda dolzarb ilmiy muammo hisoblanadi.

Ijtimoiy-falsafiy adabiyotlarda "madaniy integratsiya" tushunchasi turli yondashuvlarda talqin qilinadi. Umumiy ma'noda, madaniy integratsiya – bu turli etnik va madaniy guruhlarining umumiy qadriyatlar tizimi, kommunikativ makon va institutsional mexanizmlar asosida birlashish jarayonidir.

Nazariy jihatdan ushbu jarayon quyidagi konseptual yondashuvlar bilan izohlanadi:

1. **Sivilizatsion yondashuv** – madaniy integratsiyani yirik sivilizatsion birliklarning shakllanishi sifatida ko'radi[6];
2. **Konstruktivistik yondashuv** – identiklik ijtimoiy konstruksiya sifatida shakllanadi;
3. **Kommunikativ yondashuv** – integratsiya kommunikativ oqilona muloqot orqali amalga oshadi[3].

Turkiy xalqlar kontekstida madaniy integratsiya quyidagi uch asosiy omilga tayanadi:

- 1) tarixiy-madaniy umumiylik;
- 2) til va kommunikativ yaqinlik;
- 3) institutsional va siyosiy hamkorlik.

Turkiy xalqlar o'rtasidagi madaniy yaqinlik ildizlari qadimiy tarixga borib taqaladi. Buyuk ipak yo'li, turkiy davlatlar an'analari, islom sivilizatsiyasi va ko'chmanchi madaniyat unsurlari umumiy madaniy makonning shakllanishiga asos bo'lgan[4].

XX asr oxiriga kelib, bu tarixiy birlik yangi sharoitda qayta tiklana boshladi. Ayniqsa, 1991-yildan keyin mustaqil turkiy respublikalar xalqaro munosabatlar tizimida teng huquqli subyekt sifatida faoliyat yuritib boshladi. Bu esa "turkiy dunyo" tushunchasini real geosiyosiy va madaniy makonga aylantirdi. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasining 2023-yil 11-sentabrda PF-158-sonli "O'zbekiston – 2030" strategiyasi to'g'risidagi Farmoni doirasida belgilangan milliy rivojlanish maqsadlari, xususan madaniy-ma'naviy taraqqiyotni qo'llab-quvvatlash va xalqaro madaniy hamkorlikni kengaytirish yo'nalishlari turkiy dunyo doirasidagi integratsion jarayonlar bilan uzviy bog'liq bo'lib, ushbu strategik hujjat O'zbekistonning turkiy davlatlar bilan madaniy va gumanitar aloqalarini yanada chuqurlashtirishga xizmat qiladi[1].

Turkiy dunyo madaniy integratsiyasining asosiy muvofiqlashtiruvchisi sifatida Turkiy Davlatlar Tashkiloti (TDT) va uning qoshidagi tuzilmalar chiqmoqda. 1993-yilda asos solingan TÜRKSÖY (Turkiy Madaniyat Xalqaro Tashkiloti) o'zining 30 yillik faoliyati davomida "turkiy dunyoning YUNESKOsi" degan e'tirofga sazovor bo'ldi[2].

Tashkilotning asosiy missiyasi turkiy xalqlar o'rtasidagi qardoshlik rishtalarini mustahkamlash, umumturkiy madaniy merosni tadqiq etish va kelajak avlodlarga yetkazishdir. Shuningdek, 2010-yilda tashkil etilgan Xalqaro Turkiy akademiya (TWESCO) turkiy xalqlarning tarixi va madaniyatini ilmiy asosda o'rganishda muhim rol o'ynamoqda.

TÜRKSÖY turkiy xalqlar madaniyatini saqlash va rivojlantirishga qaratilgan xalqaro tashkilot bo'lib, u "turkiy dunyoning YUNESKOsi" sifatida ham e'tirof etiladi. Uning asosiy vazifalari:

- madaniy merosni asrash;
- qo'shma madaniy loyihalarni amalga oshirish;
- turkiy xalqlar o'rtasida madaniy muloqotni kuchaytirish[2].

2010-yilda tashkil etilgan **Xalqaro Turkiy akademiya** - TWESCO turkiy xalqlarning tarixi, tili va madaniyatini ilmiy asosda o'rganishga ixtisoslashgan ilmiy markazdir. U integratsiyaning akademik asoslarini shakllantiradi.

Madaniy integratsiyaning eng yorqin tendensiyalaridan biri – "Turkiy dunyo madaniyat poytaxti" loyihasidir. Ushbu an'ana 2012-yilda Ostona shahridan boshlangan bo'lib, keyinchalik Eskishehir (2013), Qozon (2014), Marv (2015), Shaki (2016), Turkiston (2017), Kastamonu (2018), O'sh (2019), Xiva (2020), Bursa (2022) va Shusha (2023) kabi shaharlar ushbu maqomni qabul qilib oldi. 2026 yilda Andijon shahri "Turkiy dunyo madaniyat poytaxti" deb e'lon qilingan. Bu loyiha turkiy xalqlar o'rtasida madaniy tajriba almashish va shaharlar turizm salohiyatini oshirish imkonini beradi.

Navro'z bayramini nishonlash integratsiyaning "savdo belgisi" darajasiga ko'tarildi. TÜRKSÖY sa'y-harakatlari bilan Navro'z YUNESKOning nomoddiy madaniy meros ro'yxatiga kiritildi va u barcha turkiy o'lkalarda umummilliy darajada nishonlanadigan bo'ldi.

Turkiy dunyoning kelajakdagi integratsiyasi ko'p jihatdan ta'lim tizimidagi hamkorlikka bog'liq. Bugungi kunda "Turkiy dunyo nigohi – 2040" strategik hujjati doirasida umumiy ta'lim maydonini yaratish ko'zda tutilgan. Zamonaviy tendensiyalardan biri sifatida turkiy davlatlar uchun umumiy tarix, adabiyot va geografiya darsliklarining ishlab chiqilishi va o'quv dasturlariga kiritilishini aytish mumkin.

Bundan tashqari, lotin alifbosi asosida yagona turkiy alifboni yaratish masalasi integratsiyaning strategik yo'nalishiga aylandi. Lotin grafikasi axborot almashinuvini osonlashtirish va turkiy xalqlar muloqotini yanada kengaytirish vositasi sifatida qaralmoqda.

Turkiy xalqlar o'rtasida an'anaviy sport turlarining qayta tiklanishi madaniy birdamlikning muhim vositasidir. Butunjahon ko'chmanchi o'yinlari (World Nomad Games) turkiy madaniyatning ko'hna ildizlarini dunyoga tanituvchi global brendga aylandi[7].

Shuningdek, turkiy xalqlarning umumiy merosi hisoblangan kurash, alish, go'resh kabi an'anaviy kurash turlari integratsiya jarayonida xalqlarni birlashtiruvchi omil bo'lib xizmat qilmoqda. Kurash nafaqat sport turi, balki turkiy xalqlarning ijtimoiy-madaniy qadriyati sifatida e'tirof etiladi.

Xulosa qilib aytganda, turkiy xalqlar madaniy integratsiyasi bugungi kunda institutsional, ta'lim va sport sohalari orqali jadal rivojlanmoqda. "Turkiy dunyo nigohi – 2040" hujjatida belgilangan maqsadlar turkiy xalqlarni umumiy madaniy makon doirasida yanada yaqinlashtirishga va ularning xalqaro nufuzini mustahkamlashga xizmat qiladi. Madaniy hamkorlik turkiy davlatlar o'rtasidagi iqtisodiy va siyosiy munosabatlarning ham barqaror poydevorini tashkil etmoqda.

ISROIL LOBBILARNING AMERIKA TASHQI SIYOSATIGA TA'SIRI

Orziqulov Burhoniddin

O'zbekiston Milliy Universiteti

Siyosatshunoslik yo'nalishi 3-kurs talabasi

Amerika Qo'shma Shtatlari va Isroil o'rtasidagi munosabatlar xalqaro munosabatlar tizimida murakkab tuzilmani tashkil etadi hamda, bir necha o'n yillardan buyon sezilarli bahs-munozaralarga sabab bo'lib kelmoqda. Tashqi nuqtai nazardan qaraganda, AQShning Isroilni qo'llab-quvvatlashi oqilona strategik tanlov sifatida ko'rinishi mumkin. Bu holat odatda bir qator keng tarqalgan omillar bilan asoslanadi: umumiy demokratik qadriyatlar, Isroilning Yaqin Sharqdagi strategik joylashuvi hamda AQSh jamiyatida, ayniqsa evangelist xristian jamoalari orasida, Isroilga nisbatan kuchli jamoatchilik simpatiyasi mavjudligi.

Biroq vaqt o'tishi bilan ikki davlat milliy manfaatlarini bir-biriga uyg'unlashtiradi deb hisoblangan ushbu izohlar avvalgidek o'zini oqlamay qoldi.

Birinchidan, ko'pincha "Yaqin Sharqdagi yagona demokratik davlat" sifatida tasvirlanadigan Isroil 7-oktabr kuni HAMAS boshchiligidagi hujumdan keyin G'azo sektorida amalga oshirgan harakatlari sababli so'nggi paytlarda keskin tanqidlarga duch kelmoqda. Bir qator xalqaro miqyosda tan olingan tashkilotlar ushbu harakatlarni qattiq qoraladi. 2024-yil 21-noyabr kuni Xalqaro jinoiy sud Isroil Bosh vaziri Benjamin Netanyahu va sobiq mudofaa vaziri Yoav Gallantga nisbatan G'azoda sodir etilgan deb taxmin qilinayotgan harbiy jinoyatlar hamda insoniyatga qarshi jinoyatlar bo'yicha hibsga olish orderlarini chiqardi¹. Bundan tashqari, Amnesty International tashkiloti o'z hisobotlaridan birida Isroilning G'azodagi harakatlarini genotsid sifatida baholadi².

Shu bilan birga, AQSh jamoatchilik fikrida ham sezilarli o'zgarishlar kuzatilmoqda: davom etayotgan mojaro fonida falastinliklarga nisbatan hamdardlik ortib bormoqda. Gallup tomonidan o'tkazilgan so'rovlarga ko'ra, amerikaliklarning 41 foizi Yaqin Sharqdagi vaziyatda falastinliklarga ko'proq hamdardlik bildirgan bo'lsa, 36 foizi isroilliklarni ko'proq qo'llab-quvvatlashini bildirgan³.

Bundan tashqari, Isroilning Yaqin Sharqda AQShning strategik hamkori sifatidagi roli ham bir necha bor bahs-munozara markazida bo'lgan. American Israel Public Affairs Committee (AIPAC) tashkilotining rasmiy saytida qayd etilishicha, "Amerika Qo'shma Shtatlari va Isroil Yaqin Sharqda ortib borayotgan strategik tahdidlarga qarshi turish uchun o'ziga xos

¹ International Criminal Court. "Defendant: Benjamin Netanyahu." Arrest warrant issued on 21 November 2024 <https://www.icc-cpi.int/defendant/netanyahu>

² Amnesty International. *Amnesty International Report 2024/25: The State of the World's Human Rights*. London: Amnesty International, 2025, 211p.

³ Gallup. "Israelis No Longer Ahead in Americans' Middle East Sympathies." February 27, 2026. <https://news.gallup.com/poll/702440/israelis-no-longer-ahead-americans-middle-east-sympathies.aspx>

hamkorlikni shakllantirgan... Ushbu hamkorlik ikki davlat uchun ham muhim manfaatlar keltiradi.”¹

Garchi Isroil Sovuq urush davrida, ayniqsa 1967-yildagi Olti kunlik urushdan keyin, AQSh uchun muhim strategik tayanch vazifasini bajargan² bo'lishi mumkin bo'lsa-da, ayrim olimlar keyinchalik uning roli ancha murakkablashganini ta'kidlashadi. John J. Mearsheimer va Stephen M. Walt o'zlarining *The Israel Lobby and U.S. Foreign Policy* nomli kitobida Fors ko'rfazi urushi davrida va undan keyin Isroil tobora AQSh uchun strategik yukga aylanganini ta'kidlaydilar³.

Hozirgi vaqtda esa AQSh va Eron o'rtasidagi keskinliklarning kuchayishi — bu qisman Isroilning bir necha oy oldingi preventiv harbiy harakatlari sababli— AQShning Yaqin Sharqdagi mojarolarga aralashuvi qanchalik darajada mustaqil strategik hisob-kitoblarga asoslangan edi yoki ittifoqchi davlat (Isroil) manfaatlarining ta'siri ostida bu shakllanadimi degan savollarni yana kun tartibiga olib chiqdi.

Shunday bo'lishiga qaramay, nega AQSh hali ham Isroilni shu qadar qat'iy qo'llab-quvvatlamogda? Bunga bir nechta sabablar bo'lishi mumkin, lekin eng muhimlaridan biri — Isroil lobbi guruhlaridir. 2024-yilda Qo'shma Shtatlarda lobbi xarajatlari taxminan 4,4 milliard dollarga yetdi⁴, bunda sog'liqni saqlash, moliya va biznes uyushmalari kabi sohalar umumiy xarajatlarning katta qismini tashkil etdi. Biroq ta'sir faqat xarajatlar miqdori bilan belgilanmaydi. Ayrim manfaat guruhleri, jumladan AIPAC kabi Isroilni qo'llab-quvvatlovchi tashkilotlar, to'g'ridan-to'g'ri lobbi xarajatlaridan tashqari saylov kampaniyalari moliyalashtirish tarmoqlari va siyosiy safarbarlik orqali ham saylovga katta ta'sir o'tkazdi.

“Isroil Lobbisi” atamasi ko'pincha AQSh tashqi siyosatini Isroil manfaatlariga mos yo'nalishda shakllantirishga faol harakat qiladigan shaxslar va tashkilotlarning bo'sh (norasmiy) koalitsiyasini ifodalovchi qulay qisqartma sifatida ishlatiladi. Biroq bu atama yagona markaziy rahbariyatga ega bo'lgan birlashgan harakatni anglatmaydi, shuningdek, uning ichidagi barcha shaxslar har bir masalada bir xil fikrda degani ham emas⁵.

Qo'shma Shtatlarda siyosiy tizim juda markazlashmagan bo'lib, siyosat ishlab chiqish jarayoniga ta'sir ko'rsatish uchun ko'plab imkoniyatlarni taqdim etadi. Natijada manfaatdor guruhlar siyosatni turli yo'llar bilan shakllantira oladi — saylangan amaldorlar va ijro hokimiyati vakillariga lobbi qilish, saylov kampaniyalariga mablag' ajratish, saylovlarda ovoz berish hamda jamoatchilik fikriga ta'sir ko'rsatish shular jumlasidan.

Masalan, AQShdagi eng yirik Isroilni qo'llab-quvvatlovchi lobbi tashkiloti — American Israel Public Affairs Committee (AIPAC) — rasmiy jihatdan bevosita saylov kampaniyalariga xayriya qilish huquqiga ega emas. Shunga qaramay, u 2024-yilgi saylov tsiklida AIPAC PAC orqali to'g'ridan-to'g'ri taxminan 53 million dollar va boshqa yo'llar orqali jami 100 million dollardan ortiq mablag' sarfladi⁶. Qariyb yarim asr davomida AQShda faoliyat yuritib kelayotgan AIPAC Kongress a'zolari, prezidentlar va boshqa saylangan amaldorlarni Isroilni qat'iy qo'llab-quvvatlovchi siyosatlarni qabul qilishga faol ravishda undab keladi.

2025-yil fevral oyidagi hisobotida AIPAC muhim saylov muvaffaqiyatlariga erishganini ta'kidladi. Tashkilot 361 nafar Isroilni qo'llab-quvvatlovchi demokrat va respublikachi

¹ Downloaded from AIPAC's website [<http://aipac.org/documents/unitedefforts.html>] on April 9, 2026.

² See, for example, Warren Bass, *Support Any Friend: Kennedy's Middle East and the Making of the US-Israel Alliance* (NY: Oxford University Press, 2003); A.F.K. Organski, *The \$36 Billion Bargain: Strategy and Politics in U.S. Assistance to Israel* (New York: Columbia University Press, 1990); Steven L. Spiegel, “Israel as a Strategic Asset,” *Commentary*, June 1983, pp. 51- 55; Idem, *The Other Arab-Israeli Conflict: Making America's Middle East Policy, from Truman to Reagan* (Chicago: University of Chicago Press, 1985).

³ John J. Mearsheimer and Stephen M. Walt, *The Israel Lobby and U.S. Foreign Policy* (New York: Farrar, Straus and Giroux, 2007). 4p

⁴ OpenSecrets. “Federal Lobbying: Total Spending & Lobbyists.” Accessed April 9, 2026. <https://www.opensecrets.org/federal-lobbying>

⁵ Mearsheimer, John J., and Stephen M. Walt. *The Israel Lobby and U.S. Foreign Policy*. Cambridge, MA: Harvard University, John F. Kennedy School of Government, 2006.

⁶ American Israel Public Affairs Committee (AIPAC). *2024 Congressional Report: Standing with Those Who Stand with Israel*. February 2025. <https://aipacorg.app.box.com/s/z2oa78jwjm2ytmon22xumvxxk2d4uphf>

nomzodlarni qo'llab-quvvatladi va AIPAC tomonidan ma'qullangan nomzodlarning 96 foizi 2024-yildagi umumiy saylovlarda g'alaba qozondi¹. Guruh, shuningdek, Vakillar palatasidagi demokrat va respublikachi rahbariyatning to'liq tarkibini, shuningdek, turli kongress guruhlarining katta qismini qo'llab-quvvatlaganini ma'lum qildi, jumladan Kongressdagi ayollarning 57 foizi, yahudiy a'zolarining 61 foizi, faxriylarning 87 foizi, yangi saylangan a'zolarining 79 foizi, osiyolik-amerikalik va Tinch okeani orollari vakillarining 56 foizi hamda LGBTQ+ a'zolarining 50 foizini².

Ushbu voqealar AQSh–Isroil munosabatlari atrofida sezilarli siyosiy ta'sirni ko'rsatadi. Natijada, Isroil ko'pincha AQSh Kongressida kuchli tanqidlardan deyarli himoyalangandek ko'rinadi.

The Guardian tahliliga ko'ra, 2024-yil boshida Kongressning taxminan 82 foizi Isroilni ko'proq qo'llab-quvvatlovchi sifatida baholangan. Demokrat vakillar Isroilni qo'llab-quvvatlovchi siyosiy guruhlardan eng ko'p xayriya oluvchilar qatoriga kirgan. Masalan, Glenn Ivey taxminan 7,2 million dollar, Haley Stevens 5,4 million dollar va Shontel Brown qariyb 4,5 million dollar mablag'ni Isroilni qo'llab-quvvatlovchi lobbi tarmoqlaridan olgan³.

Ba'zi tanqidchilar AQSh–Isroil munosabatlari atrofida siyosiy jarayonlar dastlab ko'ringanidan kamroq demokratikdek tuyulishini ta'kidlaydi. Respublikachi kongressmen Thomas Massie, G'azo mojarosi davomida Isroilning inson huquqlari holatini ochiq tanqid qilgan kam sonli respublikachilardan biri bo'lib, bu holatni siyosiy sharhlovchi Tucker Carlson bilan intervyusida tasvirlab bergan:

Massie: "Mendan tashqari hammada AIPAC odami bor."

Carlson: "Bu nimani anglatadi, AIPAC odami degani?"

Massie: "Bu xuddi sizning enangizga o'xshaydi — AIPAC enagasi — u doim siz bilan AIPAC nomidan gaplashadi. Ehtimol, u sizning saylov okrugingizdagi saylovchi bo'lishi mumkin, lekin u AIPAC bilan mustahkam bog'langan."

Carlson: "Har bir a'zoda shunday odam bormi?"

Massie: "Men ehtimol Kongressdagi yagona respublikachiman, AIPAC uchun 'uy vazifasi' qilmagan."⁴

Yana bir misol 2024-yilda yuz berdi. Senator Bernie Sanders AQSh Senatida Isroilga berilayotgan yordamga ma'lum cheklovlar qo'yishni nazarda tutuvchi rezolyutsiya taklif qilgan edi. Taklif AQSh harbiy yordami qanday ishlatilayotgani va u G'azodagi ehtimoliy inson huquqlari buzilishlari bilan bog'liqmi yoki yo'qligini o'rganishga qaratilgan hisobot tayyorlashni talab qilgan. Ushbu taklifga ko'ra, agar United States Department of State 30 kun ichida hisobot taqdim etmasa, yordam vaqtincha to'xtatilishi mumkin edi.

Ikkinchi jahon urushidan beri AQSh Isroilga boshqa har qanday davlatga qaraganda ko'proq moliyaviy yordam ko'rsatgan — umumiy hisobda taxminan 260 milliard dollar atrofida deb baholanadi. Iqtisodiy yordam 2008-yilda yakunlangan, biroq Isroil Barak Obama ma'muriyati davrida imzolangan kelishuvga binoan har yili taxminan 3,8 milliard dollar miqdorida harbiy yordam olishda davom etmoqda⁵.

Sandersning taklifi AQSh Kongressiga harbiy yordam qanday ishlatilayotganini va u insonparvarlik standartlariga mos keladimi-yo'qligini ko'rib chiqish imkonini berishi kerak edi. Biroq Senat bu rezolyutsiyani 72–11 ovoz bilan keskin rad etdi, bu esa Isroilga yordamni

¹ American Israel Public Affairs Committee Political Action Committee (AIPAC PAC). "2024 AIPAC-Endorsed Primary Winners." Accessed April 9, 2026. <https://www.aipacpac.org/winning-candidates-2024>

² American Israel Public Affairs Committee (AIPAC). *2024 Congressional Report: Standing with Those Who Stand with Israel*. February 2025. <https://aipacorg.app.box.com/s/z2oa78jwjm2ytmon22xumvzk2d4uphf>

³ Perkins, Tom, and Will Craft. "Revealed: Congress Backers of Gaza War Received Most from Pro-Israel Donors." *The Guardian*, January 10, 2024. <https://www.theguardian.com/us-news/2024/jan/10/congress-member-pro-israel-donations-military-support>

⁴ IMDb. "Rep. Thomas Massie: Israel Lobbyists, the Cowards in Congress, and Living off the Grid." IMDb. Accessed April 9, 2026. <https://www.imdb.com/title/tt32568274/>

⁵ Sharp, Jeremy M. *U.S. Foreign Aid to Israel*. Congressional Research Service, updated regularly. Washington, DC: Library of Congress. <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/RL/RL33222>

cheklashi mumkin bo'lgan choralar uchun siyosiy qo'llab-quvvatlash juda past ekanini ko'rsatadi.

Isroil lobbisining ta'siri ko'pincha faqat AQSh Kongressi bilan cheklanmay, balki Amerika siyosatining boshqa sohalariga ham — ijro hokimiyati, prezident ma'muriyatlari va ommaviy axborot vositalari diskursiga ham tarqaladi, deb hisoblanadi.

Jurnalist va tahlilchi Ramzy Baroudning fikricha, ko'plab amerikalik siyosatchilar o'zlari ham Isroilni qo'llab-quvvatlovchi lobbi bilan o'xshash tarzda harakat qilgan holatlar mavjud. Masalan, George W. Bush ma'muriyati davrida neokonservativ harakatga aloqador bir qator yetakchi shaxslar Isroilga foydali siyosatlarni kuchli qo'llab-quvvatlagan va AQSh tashqi siyosati muhokamalariga sezilarli ta'sir ko'rsatgan.

“Track AIPAC” guruhi tomonidan tuzilgan ma'lumotlarga ko'ra, Isroilni qo'llab-quvvatlovchi siyosiy guruhlar 2020-yildan beri 230 million dollardan ortiq mablag' Trumpning siyosiy kompaniyalariga sarflangan. Bu mablag'lar tarkibini Miriam Adelsonning Preserve America PAC orqali taxminan 215 million dollar va Republican Jewish Coalition orqali 14 million dollardan ortiq mablag' tashkil etadi¹.

Isroilni qo'llab-quvvatlovchi lobbi tarmoqlarining ta'siri ko'pincha media sohasiga nisbatan ham muhokama qilinadi. Ko'p tilga olinadigan misollardan biri — 2006-yilda John J. Mearsheimer va Stephen M. Walt tomonidan yozilgan *The Israel Lobby and U.S. Foreign Policy* maqolasining murakkab nashr jarayonidir. Mualliflarning aytishicha, ushbu maqola bir nechta amerikalik akademik jurnallarga yuborilgan, biroq qayta-qayta rad etilgan. Ayrim hollarda past darajadagi muharrirlar uni chop etishga qiziqish bildirgan bo'lsa-da, keyinchalik yuqori darajadagi qaror qabul qiluvchilar tomonidan rad etilgan. Natijada maqola uzoq vaqt AQShda chop etilmay, faqat keyinchalik boshqa joylarda nashr qilingan².

Shunga qaramay, avvalroq tilga olingan so'rov natijalari AQShda jamoatchilik fikri o'zgarayotganini ko'rsatadi. Falastinliklarga nisbatan hamdardlikning ortishi lobbi tarmoqlarining jamoatchilik fikriga ta'siri kamayayotganligi mumkinligini anglatadi. Bu o'zgarish ko'pincha ijtimoiy tarmoqlarning o'sishi bilan bog'lanadi, chunki ular an'anaviy media institutlariga tayanmasdan ham mustaqil shaxslarni keng auditoriyaga chiqish imkonini beradi. Shu nuqtai nazardan, raqamli media maydonining kengayishi demokratik muhokamalar uchun ochiq va xilma-xil axborot muhitining ahamiyatini yana bir bor ko'rsatadi.

Xulosa qilib aytganda, AQSh–Isroil munosabatlarini faqat an'anaviy strategik yoki mafkuraviy omillar bilan tushuntirib bo'lmaydi. Ushbu maqolada ko'rsatilganidek, ichki siyosiy omillar — ayniqsa lobbi tarmoqlari, saylov kampaniyalarini moliyalashtirish va institutsional ta'sir — AQSh tashqi siyosatini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. American Israel Public Affairs Committee kabi tashkilotlar yaxshi tashkil etilgan manfaat guruhlar Amerika siyosiy tizimi ichida qanday samarali ishlay olishini, Kongress xatti-harakatlari, saylovlar va siyosiy munozaralarga ta'sir ko'rsata olishini namoyish etadi.

Bu tarmoqlarning ta'siri Kongressdan tashqari ijro hokimiyati, media diskursi va kengroq siyosiy madaniyatga ham tarqalgan ko'rinadi. Ko'p hollarda Isroil siyosatini tanqid qilish siyosatchilar uchun ta'sirchan mavzuga aylanishi mumkin, bu esa boshqa tashqi siyosiy masalalarga nisbatan ushbu mavzuda ochiq bahs-munozaralarning kamroq bo'lishiga olib keladi.

So'nggi geosiyosiy voqealar bu bahslarni yanada kuchaytirdi. AQShning Eron bilan harbiy qarama-qarshiligi atrofidagi tortishuvlar Amerika tashqi siyosat qarorlarida lobbi ta'sirining rolini yana kun tartibiga olib chiqdi. E'tiborga loyiq holatlardan biri shuki, AQShning yuqori lavozimli terrorizmga qarshi kurash bo'yicha rasmiysi Joe Kent mojaro paytida o'z lavozimidan iste'foga chiqib, Eron AQSh uchun bevosita tahdid emasligini va

¹ Track AIPAC. “The Trump Administration.” Accessed April 9, 2026. <https://www.trackaipac.com/trump>

² Carlson, Tucker, and John J. Mearsheimer. “John Mearsheimer: The Palestinian Genocide and How the West Has Been Deceived (Transcript).” July 31, 2025. Accessed August 1, 2025.

keskinlashuv Isroil hamda Vashingtondagi uning ittifoqchilari bosimi bilan bog'liq bo'lishi mumkinligini aytgan¹. Bunday voqealar hatto AQSh xavfsizlik apparati ichida ham Yaqin Sharq mojarolarining sabab va strategik foydasi haqida turli qarashlar mavjudligini ko'rsatadi.

Oxir-oqibat, AQSh-Isroil munosabatlari misoli tashqi siyosat shakllanishida ichki siyosiy omillarning qanchalik muhim ekanini ko'rsatadi. Strategik manfaatlar, lobbi faoliyati, jamoatchilik fikri va media narrativlari o'zaro qanday ta'sirlashishini tushunish demokratik tizimlarning urush, ittifoqlar va xalqaro mojarolar bo'yicha qarorlarni qanday qabul qilishini baholash uchun muhimdir.

GLOBALLASHUVNING JAHON SIYOSATIDAGI USTUVOR YO'NALISHLARI

Sardorbek Fozilov Akmaljon o'g'li

BuxDU, siyosatshunoslik yo'nalishi 2-bosqich talabasi

Email: fozilovsardorbek06@gmail.com

“Globallashuv — bu faqat iqtisodiy jarayon emas, balki madaniy uyg'unlik va ijtimoiy adolat uchun kurashdir.”

Kirish.

“Globallashuv” atamasi dastlab amerikalik olim T.Levitt tomonidan 1983 yili **“Garvard biznes rev'yu”** jurnalida chop qilgan maqolasida qo'llangan. T.Levitt yirik transmilliy korporatsiyalar ishlab chiqaradigan turli-tuman mahsulot bozorlarining birlashuv jarayonlarini — **“globallashuv”** deb atagan. Mazkur ta'rifda globallashuv jarayonining iqtisodiy tamonlariga e'tibor berilgan. Bugungi kunda “globallashuv” atamasi nafaqat iqtisodiyot, balki siyosat, madaniyat va texnologiyalar sohasida ham keng qo'llanilmoqda. Milliy chegaralar va davlat suvereniteti yanada yumshab, dunyo endi yagona siyosiy maydon sifatida namoyon bo'lmoqda. Ammo bu jarayon so'ngsiz imkoniyatlar bilan birga global inqiroz va xavflarni ham keltirib chiqardi. Masalan, har qanday pandemiya dunyoning eng chekka qismigacha tez tarqalmoqda, katta davlatlar o'rtasidagi iqtisodiy va siyosiy ziddiyatlar esa butun jahon iqtisodiyotiga jiddiy ta'sir ko'rsatmoqda. 2025-yil 24-25-yanvarda bo'lib o'tgan Davos Jahon iqtisodiy forumida davlatlar rahbarlari aynan ushbu global noaniqliklarni hal qilish uchun yanada kuchli hamkorlikni zarur ekanini ta'kidladilar. Bu forum har yili yanvar oyida Shveysariyaning Davos shahrida o'tkazilib, dunyo siyosati, iqtisodiyoti, ekologiyasi va ijtimoiy muammolari bo'yicha keng qamrovli muhokamalarni amalga oshirishga xizmat qiladi. Forum 1971-yilda professor Klaus Shvab tomonidan tashkil etilgan bo'lib, yoshida kichik bir yig'ilishni o'tkazishdan boshlangan. Hozirgi kunda Jahon iqtisodiy forumi 3000 dan ortiq yirik kompaniyalar, banklar, xalqaro tashkilotlar va siyosiy yetakchilarni o'z ichiga olgan global platformaga aylangan. Unda davlat rahbarlari, oliy martabali siyosatchilar, yirik biznes korporatsiyalari boshliqlari, ilm-fan va ommaviy axborot vositalari vakillari ishtirok etadi.

Davos forumining asosiy maqsadi - dunyo iqtisodiy va siyosiy ahvolini yaxshilash uchun xalqaro hamkorlikni mustahkamlash, yangi innovatsion dasturlarni muhokama qilish, global risklarni oldini olish va aniq harakat rejalarini ishlab chiqishdir. Forum kun tartibida iqlim o'zgarishi, pandemiyalar, geosiyosiy mojarolar va migratsiya kabi dolzarb masalalar ko'tariladi. O'tgan yillarda AQSH va Xitoy o'rtasidagi savdo urushi jahon iqtisodiyotiga qanchalik ta'sir qildi, deb o'ylaysiz? AQSH va Xitoy o'rtasidagi savdo urushi so'nggi o'n yillikda jahon iqtisodiyotiga eng kuchli ta'sir ko'rsatgan omillardan biri hisoblanadi. Ushbu qarama-qarshilik asosan 2018-yilda Donald Trump ma'muriyati tomonidan Xitoy mahsulotlariga yuqori bojlar joriy etilishi bilan boshlangan. Bunga javoban Xitoy ham AQSH mahsulotlariga tariflar qo'lladi. Natijada ikki yirik iqtisodiyot o'rtasida keng ko'lamli savdo cheklovlari yuzaga keldi va bu jarayon global iqtisodiyotga sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Savdo urushi natijasida tomonlar o'zaro tovarlarga yuqori tariflar joriy etdi va iqtisodiyotga sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Birinchidan, AQSH Xitoy mahsulotlariga qo'llagan bojlar 145 foizgacha yetib, bu

¹ Oregon Public Broadcasting (OPB). “Southwest Washington’s Kent Resigns Over Trump’s Iran War, Says Iran Posed No Imminent Threat.” March 17, 2026. <https://www.opb.org/article/2026/03/17/joe-kent-iran-war-trump/>

jahon savdo tarixidagi eng oshirilgan ta'riflardan biridir. Bu esa Xitoy tovarlarining AQSH bozoridagi narxini oshirib, iste'molchilar va kompaniyalar uchun xarajatlarni ko'paytirdi. Masalan, qishloq xo'jaligi mahsulotlarida (soyabon, makkajo'xori) sotuvlar 15-20% ga kamaydi, fermerlar va ishlab chiqaruvchilar katta zarar ko'rdi. Shuningdek, avtomobil va elektronika sohasida ham bojlar yuqori bo'lib, GM, Ford kabi yirik kompaniyalar eksport kamayishi bilan yuzlashdi. Ikkinchidan, Xitoy ham o'z navbatida AQSH mahsulotlariga javob ta'riflarini oshirdi. Bu esa ikki tomonlama savdo oqimlarini qiyinlashtirdi va global savdo zanjirlarini buzdi. Masalan, Xitoy neft va gaz importiga, shuningdek metall eksportiga cheklovlar joriy qildi, bu energetika va sanoat sohalarida narxlarning o'zgarishiga sabab bo'ldi. Bu holat butun jahonda ishlab chiqarish va ta'minot zanjirlarining keskinlashishiga olib keldi. Ushbu ikki yirik iqtisodiyot o'rtasida soliq ta'riflarining oshishi ta'minot zanjirlarining keskinlashishiga, ishlab chiqarish xarajatlari oshishiga va butun dunyo miqyosidagi iste'molchilarga zarar yetkazganini ko'rdik. Shunday qilib global tadbir va qarorlarning milliy siyosatda ham yaqqol o'rni borligi yaqqol namoyon bo'lmoqda.

Muhokama va tahlil.

Globalashuv jarayonining jahon siyosatidagi eng muhim ustuvor yo'nalishlaridan biri, shubhasiz, xalqaro siyosiy hamkorlikning kuchayishidir. BMT, NATO, Yel kabi tashkilotlar global xavfsizlik va siyosiy barqarorlikni ta'minlashda asosiy platformaga aylangan. Jumladan, North Atlantic Treaty Organization (NATO) a'zo davlatlar o'rtasida kollektiv xavfsizlikni ta'minlash tamoyiliga asoslanadi. Ushbu tashkilotning asosiy prinsipi — **“bir davlatga hujum, barcha davlatlarga hujum”** sifatida qabul qilinadi. NATO nafaqat harbiy himoya, balki xavfsizlik sohasida hamkorlik, strategik muvofiqlashtirish va tahdidlarga birgalikda javob berish tizimini shakllantirgan. Ayniqsa, so'nggi yillarda terrorizm, kiberxavfsizlik va mintaqaviy mojarolar fonida NATOning roli yanada ortib bormoqda. Bundan tashqari, 2020–2021 yillarda COVID-19 pandemiyasi paytida millatlararo vaksina ishlab chiqish va tarqatish uchun tashkil etilgan **“COVAX”** tashabbusi global hamkorlikning beqiyos namunasi bo'ldi. Uning asosiy maqsadi barcha mamlakatlar, jumladan, kam ta'minlangan davlatlar uchun COVID-19 vaksinalariga adolatli va teng huquqli kirishni ta'minlashdir **“COVAX”** fondi orqali mamlakatga 2021-yil davomida jami 2,64 million doza **AstraZeneca (Covishield)** vaksinasi bosqichma-bosqich yetkazib berilgan edi. Shu bilan birga, pandemiya jahon davlatlarini siyosiy va iqtisodiy jihatdan qaytadan o'zaro hamkorlikka undadi. Yana bir misol, Markaziy Osiyo davlatlari rahbarlarining Maslahat Kengashi (**MOAK**) ilk bor 2018-yil 15-mart kuni Qozog'istonning Ostona shahrida tashkil etilgan. Ushbu kengash tuzilishi O'zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning tashabbusi bilan amalga oshirilib, mintaqaviy davlatlar rahbarlarini o'zaro siyosiy, iqtisodiy hamda xavfsizlik sohalaridagi muammolarni birgalikda muhokama qilish va hal etish maqsadida birlashtirdi. MOAK markaziy Osiyo davlatlari — Qozog'iston, O'zbekiston, Qirg'iziston, Tojikiston va Turkmaniston rahbarlarining muntazam uchrashuv platformasiga aylandi. Mintaqaviy integratsiya va hamkorlik modelining yanada rivojlanishi yaxlit siyosiy va iqtisodiy zanjirlarni yaratishda muhim omil bo'lmoqda. Markaziy Osiyo davlatlari o'rtasidagi kooperatsiya, shu jumladan O'zbekiston, Qozog'iston va Qirg'iziston o'rtasida amalga oshirilayotgan turli transport-infrastruktura loyihalari (masalan, Xitoy-Qirg'iziston-O'zbekiston temir yo'li) mintaqaviy siyosiy barqarorlik asoslarini mustahkamlab, global iqtisodiyotga yanada integratsiya qilish imkonini beradi. Markaziy Osiyo davlatlari Maslahat Kengashi (MOAK) ham mintaqaviy xavfsizlik va iqtisodiy hamkorlikni kuchaytiradigan platforma sifatida o'zining ta'sirini oshirmoqda. 2025-yil 16-noyabrda Toshkentda bo'lib o'tgan VII Maslahat Uchrashuvida Davlat rahbarlari bir ovozdan Ozarbayjon Respublikasini ushbu formatga to'la huquqli ishtirokchi sifatida qo'shilishi to'g'risida qaror qabul qildilar. Ushbu uchrashuv davomida Uchrashuvlar formatini **“Markaziy Osiyo hamjamiyati”** strategik platformasiga aylantirish, Kotibiyatni ta'sis etish, Oqsoqollar kengashini tuzish, milliy muvofiqlashtiruvchilar maqomini ko'tarish taklif etildi. Uchrashuv Prezidentimiz nutqini asosiy fikr bilan yakunladi: **“Bizning kuchimiz – birlikda, muvaffaqiyat sari yo'limiz – do'stlik va hamkorlikda”**. O'zbekiston Turkmanistonni yangi – **“Markaziy Osiyo va Ozarbayjon”** formatida o'tadigan davlatlar rahbarlarining Maslahat

uchrashuvda raislikni qabul qilib olgani bilan tabrikladi va bo'lajak mezbonlik qilish davridagi sa'y-harakatlarini har tomonlama qo'llab-quvvatlashga tayyorligini tasdiqladi. O'zbekistonning Jahon savdo tashkilotiga a'zo bo'lish harakati esa mintaqaviy va global integratsiyadagi ahamiyatni namoyon etadi. Demokratiya va inson huquqlarining globallashuv doirasida tarqalishi ham muhim tamoyildir. Global axborot texnologiyalari va ijtimoiy tarmoqlar odamlarni tez va samarali tarzda birlashtirib, fikr erkinligini kuchaytirmoqda. Ammo, shu bilan birga, dezinformatsiya va sun'iy intellekt xavflari yangi muammolarni yuzaga keltirmoqda. 2025-yilda Jahon iqtisodiy forumining e'tibori aynan mana shu xavflarga qaratilganligini ko'rishimiz mumkin. Xavfsizlik sohasida globallashuv yangi tahdidlarni paydo qildi. Kiberhujumlar, xalqaro terrorizm, bioxavfsizlik masalalari hamkorlikni talab qiladigan murakkab muammolar sifatida jahon siyosatida ustuvor joy egallaydi. Bullardan samarali qutulish uchun davlatlararo siyosiy dialog va hamkorlik yanada mustahkamlanmoqda. Internet va raqamli platformalar orqali siyosiy axborotning tarqalishi va boshqaruvi yangi siyosiy jarayonlarni ishlab chiqmoqda.

Xulosa.

Xulosa qilib aytganda, globallashuv jahon siyosatini yangi bosqichga olib chiqdi. U bir tomondan xalqaro hamkorlikni kengaytirdi, boshqa tomondan esa yangi xavf-xatarlar va raqobatlarini yuzaga keltirdi. Siyosiy tahlilchilar uchun globallashuv jarayonini boshqarish — milliy manfaatlar va global manfaatlar muvozanatini topish, yangi xavfsizlik va iqtisodiy muammolarni hal qilish uchun strategiyalar ishlab chiqish vazifasidir. Shu tariqa, globallashuvning ijobiy salohiyatini to'liq ro'yobga chiqarish va uning salbiy oqibatlarini kamaytirish mumkin bo'ladi. Ushbu jarayonda AQSH va Xitoy o'rtasidagi savdo urushi eng dolzarb misol bo'lib, u nafaqat iqtisodiy kurash, balki yangi global siyosiy va strategik muvozanatni shakllantirish jarayonidir. Diplomatik muzokaralar, xalqaro tashkilotlarning integratsiyasi va regional kooperatsiyaning rivojlanishi globallashuv jarayonida barqarorlikni ta'minlash uchun muhim omillardir. Global siyosiy barqarorlikni ta'minlash uchun samarali hamkorlik global muammolarni aniq qabul qilish va yechimlarni muloqot orqali shakllantirishga asoslangan tizimli faoliyatni talab qiladi. Bu jarayonda davlatlararo ishonch, ko'p tomonlama institutlar, inklyuziv yondashuv, texnologik innovatsiyalar va mintaqaviy integratsiya ajralmas komponentlar hisoblanadi. Yangi global davr sharoitida bu yo'nalishlarning samarali amalga oshirilishi insoniyatning kelajagi uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Adabiyotlar:

1. G`apparov E., Globallashuv asoslari [ma`ruzalar to`plami] Namangan, 2024.
2. Wikipedia, "Globallashuv", 2022.
3. Manba: <https://www.bbc.com/uzbek/articles/c620ygg0yy2o/lat.lite>

XALQARO MUNOSABATLAR, JAHON VA MINTAQA TARAQQIYOTINING SIYOSIY MUAMMOLARI, ETNOSIYOSAT VA KONFLIKTOLOGIYA

Usmonova Ozoda Sobirjon qizi,

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti

Xalqaro jurnalistika fakulteti 2- bosqich talabasi

(+998) 763-10-06, ozodausmonova252006@gmail.com

"Tinchlik va barqarorlik- taraqqiyotning eng muhim shartidir. Xalqimizning birdamligi, millatlararo totuvligi bizning eng katta boyligimizdir."[1]

Shavkat Mirziyoyev

KIRISH

Zamonaviy dunyoda xalqaro munosabatlar tizimi tobora murakkablashib borayotgan siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy jarayonlar bilan tavsiflanadi. Globalizatsiya sharoitida jahon va mintaqaviy siyosatdagi o'zgarishlar davlatlar o'rtasidagi aloqalarga sezilarli ta'sir ko'rsatib, yangi muammolar va ziddiyatlarning yuzaga kelishiga sabab bo'lmoqda. Geosiyosiy raqobat, etnik ziddiyatlar, global xavfsizlik muammolari (terrorizm, qurol tarqalishi), iqtisodiy tengsizlik va resurslar ustidagi kurash va global muammolar, masalan, iqlim o'zgarishi, suv

masalasi, migratsiya, inson huquqlarining buzilish holatlari, kiberhujumlar va boshqalar nafaqat bitta davlat ichida, balki ma'lum mintaqa doirasida, shuningdek global sahnada barqarorlik uchun jiddiy to'siq yaratmoqda. Alohida ta'kidlash joizki, hudud masalasi hanuz global raqobatning asosiy sababidir. Halford Makinder, Alfred Mahan, Nikolas Spaykman kabi olimlarning geosiyosiy nazariyalari ham bugungi, zamonaviy xalqaro munosabatlarni, jahon va mintaqa miqyosida siyosiy muammolarni asl mohiyatini ochib beradi.[2]

Bugungi siyosiy konfliktlarda etnik masala ham alohida o'rin tutadi. Etnik guruhlar o'rtasidagi farqlar – til, madaniyat, din va tarixiy omillar ko'pincha siyosiy ziddiyatlarni yuzaga keltiradi. Ayniqsa ko'p millatli davlatlarda etnik guruhlararo tengsizlik, vakillarning yetishmasligi yoki iqtisodiy imkoniyatlarning notekis taqsimlanish holatlari kuzatilishi mumkin. Bu esa nafaqat davlat milliy muammosi, balki mintaqaviy keskinlik omiliga ham aylanishi mumkin.

USULLAR VA ADABIYOTLAR TAHLILI

Ushbu maqolada xalqaro munosabatlar tizimi, zamonaviy siyosiy muammolar hamda etnosiyosat, konfliktologiya sohalarini o'rganishda tahlil va tizimli yondashuv kabi usullardan foydalanildi. Adabiyotlar tahlili doirasida xalqaro munosabatlar va geosiyosat sohasida faoliyat olib borgan bir qator olimlarning ilmiy ishlari o'rganildi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Etnosiyosat davlatlar va jamiyatlarda etnik guruhlarining huquqlari, manfaatlari hamda o'zaro munosabatlarini tartibga solishga qaratilgan siyosiy yo'nalishdir. U millatlararo integratsiya, etnik guruhlarining siyosiy ishtiroki, madaniy xilma-xillikni saqlash va etnik ziddiyatlarning oldini olish kabi masalalarni o'z ichiga oladi. Etnosiyosat davlat siyosatining muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, milliy birdamlikni ta'minlash hamda etnik mojarolarning oldini olishda katta ahamiyat kasb etadi.[3]

“Konfliktologiya” atamasi lotin va yunon tillaridan kelib chiqqan bo'lib, “conflictus” (lotincha to'qnashuv, nizo) va “logos” (yunoncha ta'limot, fan) so'zlarining birikmasidan hosil bo'lgan. Konfliktologiya jamiyatdagi nizolar, ularning kelib chiqish sabablari, rivojlanish bosqichlari va hal etish yo'llarini o'rganadigan fan sohasi. Konfliktologiya siyosiy, ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy mojarolarni tadqiq etib, ularni konstruktiv tarzda hal etish strategiyalarini ishlab chiqadi. Ushbu soha diplomatiya, mediatsiya, muzokara texnikalari va tinchlik o'rnatish usullarini qamrab oladi. Konflikt o'zaro qarama-qarshi bo'lgan ziddiyatlar, manfaatlar va munosabatlarning ochiq to'qnashuvi. Konfliktlarni namoyon bo'lish turiga ko'ra ikkiga bo'lish mumkin: agonistik (murosaga keladigan) va antagonistik (murosasiz).[4]

Entik konfliktlar turli ko'rinishda namoyon bo'ladi. Masalan:

1. Siyosiy ziddiyatlar- Etnik guruhlar o'z siyosiy huquqlari va vakillik talabini ilgari surganda yuzaga keladi. (Kurdlar masalasi)
2. Madaniy ziddiyatlar- Millatlar o'rtasidagi madaniy, til va diniy farqlar asosida kelib chiqadi. (Uyg'urlar masalasi)
3. Separatizm- Etnik guruhning siyosiy va hududiy mustaqillik talab qilishi, mavjud davlat tarkibidan ajralishga intilishi. (Kataloniya, Ispaniya)
4. Iqtisodiy va resurslar asosidagi ziddiyatlar- Etnik guruhlar resurslar (yer, suv, energetika) uchun raqobat qilganda yuzaga keladi. (Janubiy Sudan va Nigeriya)

Ushbu muammolarni samarali hal etish ko'p jihatdan tashqi aralashuvlarsiz, ziddiyatlashayotgan tomonlarning o'zaro muloqotlari, xalqaro tashkilotlarning ma'naviy va moliyaviy ko'magi, shuningdek betaraf uchinchi tomonni qo'llab- quvvatlashi bilan amalga oshishi mumkin. Shuningdek, Daron Ajemo'g'li va Jeyms Alan Robinson “ Mamlakatlar tanazzuli sabablari” asarida ta'kidlaganidek, nafaqat milliy balki, mintaqaviy yoki global barqarorlik ko'p jihatdan mamlakat ichidagi inklyuziv siyosatga bog'liq. Ya'ni, “ inklyuziv iqtisodiy institutlar nafaqat odamlarga o'z qobiliyatlariga eng to'g'ri keladigan hunar bilan shug'ullanishga imkon beruvchi, balki barchaga o'z ishi bilan mashg'ul bo'lish uchun bir xil sharoit yaratuvchi inklyuziv¹ bozorlarni yuzaga keltiradi. Taraqqiyot sababi inklyuziv

institutlar bo'lsa, rivojlanmaslik va tanazzul "aybdor"i ekstraktiv² institutlardir", deb ta'kidlaydi mualliflar.[5]

XULOSA

Ushbu maqolada xalqaro munosabatlar tizimi, zamonaviy siyosiy muammolar hamda etnosiy-siyosiy ziddiyatlar atroficha tahlil qilindi. Etnik masalalar va milliy identitet tushunchalari bugungi kunda nafaqat ichki siyosiy, balki xalqaro siyosiy barqarorlikni belgilovchi omil sifatida namoyon bo'lmoqda. Shuni ta'kidlash joizki, konfliktologik yondashuvlar va diplomatik mexanizmlar etnik ziddiyatlarni kamaytirish va mintaqaviy barqarorlikni ta'minlashda muhim vosita hisoblanadi. Shu sababli, milliy identitetni hurmat qilish va etnik guruhlarining manfaatlarini hisobga olish xalqaro munosabatlarning samarali rivojlanishida asosiy omil bo'ladi.

1. Inklyuziv siyosat- bu davlat yoki hukumatning barcha fuqarolar, etnik va ijtimoiy guruhlarining siyosiy va iqtisodiy faoliyatda teng ishtirokini ta'minlashga qaratilgan siyosiy yondashuvdir.
2. Ekstraktiv siyosat- bu davlatning yoki hukumatning faqat bir guruh manfaatini hisobga olgan holda siyosiy va iqtisodiy resurslarni boshqarishi, qolgan guruhlarini chetda qoldirishga qaratilgan yondashuvdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Daminova, G. V. (2025). XXI asrda etnosiyosiy nizolar va konfliktologiya: Markaziy Osiyo misolida tahlil. Journal of Iqro – Журнал Икпро – IQRO Jurnal, 15(01), ISSN 2181-4341.
2. Mamatkulova, N. T. (2025). Geosiyosiy nazariya va qarashlar, geosiyosiy maktablar tarixining tahlili. Jizzakh State Pedagogical University.
3. Daminova, G. V. (2025). XXI asrda etnosiyosiy nizolar va konfliktologiya: Markaziy Osiyo misolida tahlil. Journal of Iqro – Журнал Икпро – IQRO Jurnal, 15(01), ISSN 2181-4341.
4. Daminova, G. V. (2025). XXI asrda etnosiyosiy nizolar va konfliktologiya: Markaziy Osiyo misolida tahlil. Journal of Iqro – Журнал Икпро – IQRO Jurnal, 15(01), 1–12. ISSN 2181-4341.
5. Acemoglu, D., & Robinson, J. A. (2023). Mamlakatlar tanazzuli sabablari (O'zbekcha tarjima, bet 118). Toshkent: Asaxiy Books. (Asl nashr: 2012).

KONFLIKTLAR YECHIMIDA MUZOKARA VA INFORMATSION VOSITALARNING AHAMIYATI.

Qobilova Gulzoda Hakim qizi,

O'zbekiston Milliy universiteti

Ijtimoiy fanlar fakulteti

Siyosatshunoslik yo'nalishi talabasi

Tel: (94) 032-61-06

e-mail: gulzodaqobilova856@gmail.com

Jamiyatda konfliktsez hayot kechirish deyarli mumkin emas, chunki insonlar o'rtasidagi turli manfaatlar, qadriyatlar va qarashlar to'qnashuvi tabiiy hodisadir. Insoniyat taraqqiyoti tarixi turli, ayni paytda, o'ziga xos manfaatli munosabatlarga ega, shaklan mazmunan bir-birini takrorlamaydigan shaxs, guruh, qatlamlar hamda voqea-hodisalarga har xil yondashuvlarning namoyon bo'lishi bilan xarakterlanadi. Turfa madaniyat va yondashuvlar ijtimoiy hayotning rivojlanishining oqilona asoslari paydo bo'lishiga, taraqqiyot qonuniyatining nazariy va amaliy mezonlari shakllanishiga xizmat qilishi bilan birga inson va jamiyat hayotida turli ijtimoiy xatarlar, tanazzullar, murosasizlikning, toqatsizlikning betakror shakllarining namoyon bo'lishiga olib keladi¹. Aynan konfliktli vaziyat fenomen xususiyatlari

¹ Ворожейкин И.Е., Кибанов А.Я., Захаров Д.К. Конфликтология: Учебник. - М.: ИНФРА-М, 2004 - 240 с. - (Высшее образование).

bilan ijtimoiy hayotda alohida o'rin tutadi va jamiyat taraqqiyotining barcha bosqichlarida kuzatiladi. Buning individual, oilaviy, jamoaviy, milliy, mintaqaviy va xalqaro ko'rinishlarini nazarda tutishimiz mumkin.

Konflikt — bu qarama-qarshi manfaatlar, fikrlar, qadriyatlar yoki maqsadlar to'qnashuvi natijasida kelib chiqadigan nizo yoki mojarodir¹. Konflikt insonlar, guruhlar yoki tashkilotlar o'rtasida yuzaga kelishi mumkin va ularning o'zaro munosabatlariga ta'sir ko'rsatadi. Bu borada bir qator olimlarning fikri, ilmiy izlanishlari mavjud bo'lib, bu boradagi qarashlar qadimgi davrlardan boshlab rivojlangan. Ingliz faylasufi Frensis Bekonning konfliktlar tabiati to'g'risidagi qarashlarida konfliktologiya tarixida birinchi bo'lib davlatning ichki ijtimoiy konfliktlari sabablarini aniq nazariy tahlil qilib chiqib, ijtimoiy tartibsizliklarning moddiy, siyosiy va ruhiy shart-sharoitlarini sinchiklab o'rgangan hamda ularni bartaraf etish yo'llarini belgilab bergan. F. Bekon qarashlarida davlat va jamiyatdagi ijtimoiy tartibsizliklarning yuzaga kelishiga sabab sifatida, asosan, moddiy sabablar tushunchasi ustuvorligi harakterlidir. Masalan, uningcha bunday ustuvor jihatlaridan biri davlatdagi xalq moddiy ahvolidagi tangligida namoyon bo'ladi. "...Davlatda qancha nochor bo'lsa, – deydi u – shuncha tayyor qo'zg'olonchidir. Mabodo nochorlar qatoriga oddiy xalqning kambag'allashuvi sabab bo'lsa, xavf ortib boradi va aniqroq namoyon bo'ladi, biroq unutmaslik kerakki, qorin uchun bo'ladigan qo'zg'olonlar xavflarning eng xavflisidir²". XIX asrga kelib jamiyatning iqtisodiy, siyosiy va ma'naviy hayotidagi keskin o'zgarishlar, konfliktlar haqidagi mavjud ijtimoiy nazariyalarga ham ta'sir etmasdan qolmadi. Mazkur qarama-qarshi nazariyalar orasida urushlarni yoqlovchi fikrlarning ham mavjudligi kishi diqqatini o'ziga tortadi. Bunday oqimga mansub nazariyotchilar hayotda tomonlar o'rtasida konflikt va to'qnashuvlar nafaqat tabiiy ravishda yuz berishi mumkinligini, balki ularning jamiyatning tobora yuksalishi va farovonligining asosi sifatida vaqti-vaqti bilan sodir bo'lib turishi zarurligini ko'rsatadi. Bunday qarashlar esa keyinchalik jamiyat hayotida konfliktlarning abadiy bo'lib turishining muayyan sabablari mavjudligi hamda ularni jamiyat hayotidan olib tashlash mumkin emasligi haqidagi yangicha ilmiy-nazariy yondashuvlarning paydo bo'lishiga olib keldi.

Konfliktning asosiy xususiyatlari qarama-qarshilik, subyektivlik va dinamiklik hisoblanadi. Ya'ni konflikt ikki yoki undan ortiq tomonlarning bir vaqtning o'zida mos kelmaydigan maqsadlar yoki manfaatlar sari intilishi sabab yuzaga keladi. Konflikt vaqt o'tishi bilan o'zgarishi, kuchayishi yoki pasayishi mumkin.

Konflikt qamrov darajasiga ko'ra shaxsiy, shaxslararo, guruhlararo, tashkiliy va global konfliktlarga bo'linadi³.

Konfliktning kelib chiqishiga quyidagi sabablar asos bo'lishi mumkin:

1. Manfaatlarning to'qnashuvi: Cheklangan resurslar, imkoniyatlar yoki kuch uchun raqobat.

2. Axborot yetishmovchiligi: Noto'g'ri ma'lumotlar yoki tushunmovchiliklar sababli yuzaga keladi.

3. Qadriyatlar va e'tiqodlar farqi: Turli guruhlar yoki shaxslar orasidagi dunyoqarash yoki qadriyatlar ziddiyati.

4. Kommunikatsiya muammolari: Noto'g'ri aloqa, tushunmovchilik yoki fikrlarni aniq ifoda etmaslik konfliktni kuchaytirishi mumkin.

Konfliktlarni tinch yo'l bilan hal qilish va barqarorlikni saqlash muhim ahamiyat kasb etadi. Bu jarayonda muzokaralar va informatsion vositalar o'zaro muvofiqlashtirilgan holda qo'llanilsa, mojarolarni samarali boshqarish imkoniyati sezilarli darajada oshadi.

¹ GALTUNG, Johan - Peace by peaceful means. Peace and conflict, development, and civilization. Londres: Sage Publications, 1996. ISBN 0803975104.

² Бэкон Ф. Сочинения, в 2 т., М., 1979 г.

³ https://www.researchgate.net/publication/44829631_Working_with_Conflict_Skills_and_Strategies_for_Action

Etnoslar o'rtasidagi konfliktlarni bartaraf etishda qarama-qarshi tomonlarning o'zaro muzokaralar olib borishi muhim o'rin egallaydi. "Demokratiya sharoitlarida esa, – deb ta'kidlaydi O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti I.A.Karimov, – davlat ijtimoiy qarama-qarshiliklarni zo'rlik va bostirish yo'li bilan emas, balki ijtimoiy kelishuv, xalq ta'biri bilan aytganda, murosai madora bilan bartaraf etish vositasiga aylanadi¹".

Bahstalar muammolarning tinchlik yo'li bilan hech qanday qon to'kilishlarsiz hal qilishning bugungi kundagi birdan bir va sinalgan yo'li muzokaralar olib borishdir. BMTning sobiq Bosh kotibi Kofi A.Annan tashkilotning bir yillik ish faoliyati haqida so'zlay turib, har qanday yaxshi uyushgan tashkilot poydevorining mustahkamligini belgilovchi omil, bu uning a'zolarining har qanday bahstalar muammolarni kuch ishlatish va zo'ravonliklarsiz, tinch yo'l bilan etishga tayyor ekanliklarini bildiruvchi kafolatlaridir², deb ta'kidladi. Bugungi kunda dunyoning turli minggaqalarida davlatlararo, davlat ichkarisidagi keskin konfliktlar bilan bir qatorda tinchlik, osoyishtalik o'rnatish mumkinligiga qat'iy ishonch, umid tug'diruvchi hududlar ham mavjud. BMTning birlamchi maqsadlaridan biri konfliktlarni to'xtatib turish, tomonlarnim murosaga keltirish, ularning kelib chiqish asoslarini bartaraf etishga qaratilgan mablag'larni ajratish orqali tinchlik, osoyishtalik o'rnatishga qaratilgan o'zgarishlar ko'lamini kengaytirishdan iboratdir.

Amerikalik olim, professor G.Rayff Garvard universitetining J. Kennedi nomidagi davlat boshqaruvi maktabida "Bahstalar muammolarni muzokaralar yordamida echish usullari" to'g'risida maxsus kurs olib borgan. Muzokaralar haqidagi uning fikrlari alohida diqqatga sazovor. Uning fikricha, muzokaralar inson bilimlari va faoliyatining alohida sohasi hisoblanadi. G.Rayffning "Har bir sog'lom fikrlovchi kishi o'zaro bahs va kelishmovchiliklarni muvaffaqiyatli hal etishga erishishni o'rganishi zarurligi, bahs va muzokaralar jarayonida ishtirok etuvchilarning har biri egallashi zarur bo'lgan fan va san'at" haqidagi fikrlari ko'pchilik olimlar, siyosatshunos va diplomatlar tomonidan e'tirof etilgandir. "Bu shuning uchun ham zarurki, – deb hisoblaydi X.Rayff, – biron bir konflikt sabab bo'lib ijtimoiy hayot o'z barqarorligini yo'qotmasin. Aksincha, umumiy manfaat va qiziqishlarni izlab topish va rivojlantirish orqali ijtimoiy xayot o'z turg'unligini ko'proq saqlab qolish imkoniyatiga ega bo'lsin".

G.Rayff muzokaralar haqidagi bilimlarni va qarorlarni ishlab chiqish hamda qabul qilish sohasidagi tizimli fan yutuqlari bilan hamkorlikda olib borish usulini joriy etdi. "Interaktiv jarayon" tushunchasini ilmiy iste'molga kiritdi. Interaktiv jarayon taraflarning hech biri tomonidan zo'rlik bilan o'tkazilmaydigan, aksincha har ikki tarafning dialog asosida o'zaro kelishuvi natijasida hosil bo'ladigan yondashuvlarning majmui, hosilasidir.

Demak, yuqorida qayd etilganlardan mantiqiy xulosa sifatida aytish mumkinki, muzokaralar konfliktlar tugunini yechish yoki ularni hal etish usullaridan biridir. Bu usulning boshqalaridan farqli jihati shundaki, muammoning yechimi va bir qarorga kelishlik har ikki tarafning bevosita ishtirokida ishlab chiqiladi. Ulardan yuqori turuvchi yoki sud tashkilotlarining bu jarayonga aralashmasliklari muzokara usulining o'ziga xos xususiyatini belgilaydi. Muzokaralar hamkorlikda bir qarorga kelish jarayonidir. Olomon bilan muomala qila bilishlik, olomonning psixologiyasi, kayfiyatini yaxshi bilish, o'ta jiddiy xavfli holatni juda tez baholay bilish qobiliyati, ushbu vaziyatdagi eng unumli va yakka-yu yagona, to'g'ri qarorga kela bilishlik, to'da rahnamolari bilan to'g'ridan-to'g'ri muhohasaga kirishishlik³ muzokaraning asosiy shartlaridan hisoblanadi.

Muzokara — bu tomonlar o'rtasidagi fikr almashinuvi va kelishuvga erishish jarayoni bo'lib, konfliktni hal qilishda asosiy vositalardan biridir⁴. Muzokara yordamida tinchlikka

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. Т.: "Ўзбекистан", 1997 й.

² К.Аннан Обновление на переходном этапе. -Годовой доклад о работе ООН, Нью-Йорк, 1997 г.

³ Morton Deutsch & Peter T. Coleman – "The Handbook of Conflict Resolution: Theory and Practice"

⁴ Harold H. Saunders – "A Public Peace Process: Sustained Dialogue to Transform Racial and Ethnic Conflicts"

erishish, qon to'kishning oldini olish, barqaror va kreativ yechimlar topish mumkin. Muzokaralar tomonlar orasida ishonchni mustahkamlash va o'zaro manfaatlarni muvofiqlashtirish imkonini beradi. Muzokara orqali qabul qilingan qarorlar ko'pincha uzoq muddatli barqarorlikni ta'minlaydi, chunki barcha tomonlarning manfaatlari hisobga olinadi. Bundan tashqari bu jarayonda yangi va innovatsion yechimlar topilishi mumkin.

Axborot vositalari (OAV va digital platformalar) ham konfliktlarni boshqarishda samarali rol o'ynaydi. Bugungi kunda axborot maydoni, kommunikasiya vositalari zamonaviy jamiyat hayotiga o'zining jiddiy ta'sirini ko'rsatmoqda. Qolaversa, insoniyat umumjahon information muhitida yashamoqdaki, unda axborotning mavqei va dolzarbligi kuchayib bormoqda. Shunday ekan davlatning milliy manfaatlari va xavfsizligini ta'minlash, boshqa siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy va ma'naviy vazifalarni bajarishda axborotning to'g'riligi, to'laligi va dolzarbligi muhim rol o'ynaydi. Shu ma'noda konfliktlar (avvalambor, millatlararo) yechimida ularning o'zgarishi yoki dinamikasiga bevosita ta'sir ko'rsatayotgan ommaviy axborot vositalarining o'rne va mavqeyi katta ahamiyatga egadir. Ayrim tadqiqotchilarning fikrlariga ko'ra, bugungi kunda tinchlikni o'rnatish operatsiyalarining o'tkazilishida tinchliksevar kuchlar va OAVning parallel manfaatlari yoki ularning birdamligi mavjud. Bu vositalar orqali taraflar konflikt sabablarini keng jamoatchilikka yetkazishi va muammo mohiyatini tushuntirishi mumkin. OAV orqali noto'g'ri tushunchalar va stereotiplarni yo'q qilishga yordam berish, tinchlikparvar materiallar va kompaniyalar orqali jamiyatda tinchlik g'oyalarini shakllantirishga katta yordam beradi. Bundan tashqari, axborot vositalari konfliktlar jarayonlarini kuzatib borib, ularning adolatli hal qilinishini ta'minlashga yordam beradi.

General Lyuis Makksnzi shunday deydi: "Mening ixtiyorimdagi qurol-yarog' majmuasida eng kuchlisi ommaviy-axborot vositalari bo'lgan. Tinchlikni o'rnatish va zo'ravonlikni yo'q qilishda harbiy kuchlarga nisbatan ularning ta'siri ancha ustunlik qilgan". Bosniyadagi ingliz harbiy kontingentining rahbari o'z fikrini bundan ham aniqroq bildirib shunday deydi: "BMTning operatsiyalari o'tkazilganda, OAV faol ishtirokchilar sifatida bo'lishlari lozim. Vaziyatni boshqa yo'nalishga o'zgartirish uchun foto va kinokamera bo'lishining o'zi yetarli bo'ladi. Ular bizning qurol-yarog'larimiz bilan birgalikda foydali qo'shimcha kuch sifatida ishlatiladi. Undan tashqari, harbiy operatsiyani boshlashdan avval har safar ularning qoidalarini qo'shimcha o'rganish kerak, OAVni ushbu operatsiyada ishlatishda esa bunday harakatlarning hojati yo'q¹".

Aynan shunday fikrlar va umuman OAVni boshqa konfliktlar yechimida qo'llash tahlili informatsion ta'minotning alohida va muhim o'rnini ifodalamoqda. Fikrimizcha, konfliktlarning bartaraf etilishida "informatsion ta'minot" emas, balki "informatsiyaning targ'ibiy ta'minoti" to'g'risida so'z yuritish kerak.

Konflikt maydonida jamoatchilik fikrini o'rganish masalasi ham katta ahamiyatga egadir. Konfliktning sabab va vajlari tashqi tomondan ko'rinmas bo'lib, konflikt ishtirokchilari tomonidan to'g'ri anglanmaydi². Shuning uchun sodir bo'layotgan voqealarga nisbatan jamoatchilik fikri hamda to'qnashayotgan tomonlar harakatlarini baholash har safar ham ob'ektiv holatni to'g'ri anglatmasligi mumkin. Shu boisdan mojaro bo'lgan joyda jamoatchilik fikrininng chuqur o'rganilishi, albatta, inobatga olinishi kerak.

Konfliktlarning oldini olishda muzokaralar va informatsion vositalar bir-birini to'ldiradi. Informatsion vositalar muzokaralar jarayonini yoritadi, taraflar o'rtasida ochiqlikni ta'minlaydi va keng jamoatchilikni jalb qiladi. Shu bilan birga, muzokaralar orqali qabul qilingan qarorlar axborot vositalari yordamida ommalashtiriladi.

Xulosa qilib aytganda, konflikt jamiyatning ajralmas qismi bo'lib, insonlar va guruhlar o'rtasidagi qarama-qarshi manfaatlar, maqsadlar yoki qadriyatlar to'qnashuvi natijasida

¹ Солснберг М., Валленштейн П. Кенг қўламдаги қуроли моjarолар.// Жаҳон иқтисоди ва халқаро муносабатлар, 1996 й., №1.

² Uolker, Piter – "Media and Conflict Resolution: A Framework for Analysis"

yuzaga keladi. Ammo konfliktni to'g'ri boshqarish va hal qilish orqali salbiy oqibatlarni kamaytirish, hatto ularni ijobiy natijalarga aylantirish mumkin. Bu jarayonda muzokara va informatsion vositalarning ahamiyati juda katta. Bugungi global sharoitda konfliktlarni hal qilishda asosiy maqsad mojarolarni tinch yo'l bilan bartaraf etish, tomonlar o'rtasida o'zaro tushunishni shakllantirish va jamiyatda barqarorlikni saqlashdir. Bu maqsadga erishish uchun muzokaralar va informatsion vositalar muvofiqlashtirilgan holda, kompleks tarzda qo'llanishi zarur. Tinchlikparvar jamiyat qurish yo'lida bunday yondashuv eng maqbul strategiya hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ворожейкин И.Е., Кибанов А.Я., Захаров Д.К. Конфликтология: Учебник. - М.: ИНФРА-М, 2004 - 240 с. - (Высшее образование).
2. GALTUNG, Johan - Peace by peaceful means. Peace and conflict, development, and civilization. Londres: Sage Publications, 1996. ISBN 0803975104.
3. Бэкон Ф. Сочинения, в 2 т., М., 1979
4. https://www.researchgate.net/publication/44829631_Working_with_Conflict_Skills_and_Strategies_for_Action
5. Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. Т.: "Ўзбекистан", 1997 й.
6. К.Аннан Обновление на переходном этапе. -Годовой доклад о работе ООН, Нью-Йорк, 1997 г.
7. Morton Deutsch & Peter T. Coleman – "The Handbook of Conflict Resolution: Theory and Practice"
8. Harold H. Saunders – "A Public Peace Process: Sustained Dialogue to Transform Racial and Ethnic Conflicts"
9. Соллснберг М., Валленштейн П. Кенг қўламдаги қуролли моjarолар.// Жаҳон иқтисоди ва халқаро муносабатлар, 1996 й., №1.
10. Uolker, Piter – "Media and Conflict Resolution: A Framework for Analysis"

ETNIK GURUHLARNING SIYOSIY VAKILLIGI SIYOSIY BARQARORLIK OMILI SIFATIDA: POKISTON BALOJLAR MISOLIDA

Qomiddinov Habibullo Shokir o'g'li

Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universiteti
Ijtimoiy fanlar fakultet, Siyosatshunoslik yo'nalishi
talabasi, +998916433442

Annotatsiya: Ushbu maqolada etnik guruhlarining siyosiy vakilligi masalasi siyosiy barqarorlikning muhim omili sifatida tahlil qilinadi. Tadqiqotda etnosiyosat va siyosiy vakillikning nazariy jihatlarini ko'rib chiqilib, Pokistondagi baloqlar misolida ushbu muammoning amaliy ko'rinishlari ochib beriladi. Xususan, baloqlarning hokimiyatdagi ishtiroki, resurslar ustidan nazorat, markazlashuv siyosati va ijtimoiy-iqtisodiy tengsizlikning mintaqaviy barqarorlikka ta'siri yoritiladi. Tahlil natijasida etnik guruhlarining formal vakilligi har doim ham real siyosiy ta'sirni anglatmasligi, aksincha, haqiqiy ishtirok va manfaatlar ifodasi ta'minlanmasa, bu siyosiy norozilik va ziddiyatlarni kuchaytirishi mumkinligi asoslab beriladi. Ushbu maqolaning maqsadi - etnik guruhlarining siyosiy vakilligi siyosiy barqarorlik omili sifatida qanday ahamiyat kasb etishini tahlil qilish va bu jarayonni Pokiston baloqlari misolida ochib berishdan iborat.

Kalit so'zlar: etnosiyosat, siyosiy vakillik, siyosiy barqarorlik, Balujiston, ormal vakillig, baloqlar, etnik ziddiyat, markazlashuv, resurslar taqsimoti, mintaqaviy taraqqiyot, separatizim, proporsional vakillik, Pokiston.

Kirish. Bugungi kunda ko'p millatli davlatlarda siyosiy barqarorlikni ta'minlash masalasi tobora dolzarb bo'lib bormoqda. Ayniqsa, etnik guruhlarining siyosiy tizimdagi o'rni, ularning hokimiyatdagi ulushi va qaror qabul qilish jarayonidagi ishtiroki davlatning ichki barqarorligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Agar muayyan etnik guruh o'zini siyosiy jihatdan chetlatilgan deb his qilsa, bu holat norozilik, markaziy hokimiyatga nisbatan ishonchsizlik hamda turli ziddiyatlarning kuchayishiga olib kelishi mumkin.

Mazkur jihatdan Pokistondagi balojlar masalasi alohida e'tiborga loyiqdir. Balujiston mamlakatning hudud jihatidan eng katta viloyati bo'lishiga qaramay, uzoq yillar davomida siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy tengsizlik bilan bog'liq muammolarni boshdan kechirib kelmoqda. Shu sababli balojlar masalasi etnik guruhlarining siyosiy vakilligi va uning siyosiy barqarorlikka ta'sirini o'rganish uchun muhim amaliy misol bo'la oladi. Balujiston uzoq vaqtdan beri federal hukumat va baluj millatchi harakatlari o'rtasidagi siyosiy chetlashtirish, iqtisodiy ekspluatatsiya va davlat tomonidan qatag'ondan kelib chiqadigan keskinliklarning markazida bo'lib kelgan. Boy tabiiy resurslari va strategik joylashuviga qaramay, u Pokistonning eng rivojlanmagan va beqaror mintaqalaridan biri bo'lib qolmoqda.¹

Etnosiyosat siyosatshunoslikning muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, u etnik guruhlarining siyosiy tizimdagi o'rni, manfaatlari va davlat bilan o'zaro munosabatlarini o'rganadi. Bu yo'nalishda asosiy masalalardan biri shundaki, turli etnik guruhlar siyosiy tizimda qanchalik teng va samarali ishtirok eta oladi. Arend Lijphartning konsotsiativ demokratiya nazariyasiga ko'ra, ko'p tarkibli jamiyatlarda barqarorlikni ta'minlash uchun hokimiyatni bo'lishish, proporsional vakillik va guruhlararo murosaga asoslangan boshqaruv mexanizmlari zarur.² Bunday yondashuv turli etnik yoki konfessional guruhlar o'rtasidagi ishonchni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Siyosiy vakillik tushunchasi faqat parlamentda o'rin egallash bilan cheklanmaydi. U ikki shaklda namoyon bo'ladi: formal va real vakillik. Formal vakillik - bu etnik guruh vakillarining parlament, hukumat yoki mahalliy boshqaruv organlarida mavjud bo'lishidir. Real vakillik esa ularning qaror qabul qilishga ta'sir ko'rsatishi, resurslar taqsimotida ishtirok etishi va o'z manfaatlarini amalda himoya qila olishidir. Shu bois etnik guruhning siyosiy tizimda mavjudligi o'z-o'zidan barqarorlikni ta'minlamaydi. Agar ularning ishtiroki faqat nominal bo'lsa, ziddiyatlarning oldini olish qiyinlashadi. Demak, siyosiy vakillik siyosiy barqarorlikning muhim omili bo'lishi uchun u amaliy mazmun kasb etishi lozim.

Pokistonda balojlar masalasining siyosiy ildizlari. Balujiston Pokistonning eng katta viloyati bo'lib, uning maydoni 347 190 kvadrat kilometrni tashkil etadi va bu mamlakat hududining 43,6 foiziga teng. 2023-yilgi aholi ro'yxatiga ko'ra, viloyat aholisi 14 894 402 kishini tashkil qilgan. Shunga qaramay, Balujiston iqtisodiy rivojlanish va ijtimoiy ko'rsatkichlar bo'yicha mamlakatning eng ortda qolgan hududlaridan biri hisoblanadi³. Balojlar masalasining siyosiy ildizlari tarixiy, iqtisodiy va institutsional omillar bilan bog'liq bo'lib:

Birinchidan, viloyat aholisida markaziy hokimiyat resurslardan asosan markaz manfaatlari yo'lida foydalanayotgani haqidagi qarash kuchli.

Ikkinchidan, mahalliy aholining siyosiy ta'siri cheklangan degan fikr keng tarqalgan.

Uchinchidan, iqtisodiy qoloqlik va infratuzilmaviy muammolar siyosiy norozilikni kuchaytirgan⁴.

Balujiston tabiiy gaz, mis, oltin va boshqa strategik resurslarga boy hudud hisoblanadi. Biroq ushbu boyliklardan tushadigan foydaning mahalliy aholiga yetarli darajada qaytmasligi balojlar orasida adolatsizlik hissini shakllantirgan. Shu sababli balojlar masalasi oddiy etnik

¹ <https://gija.georgetown.edu/conflict-security/the-balochistan-quagmire-a-cycle-of-violence-political-mobilization-and-repression/>

² Lijphart A. Consociational Democracy // World Politics. 1969.

³ Government of Balochistan; Pakistan Bureau of Statistics. 7th Population and Housing Census 2023.

⁴ Ahmed M. Understanding the Underdevelopment of Balochistan through Core-Periphery Relationship.

masala emas, balki siyosiy vakillik, iqtisodiy adolat va markaz-hudud munosabatlari bilan bog'liq murakkab muammo sifatida namoyon bo'ladi.

Vakillik, resurs, markazlashuv va beqarorlik o'rtasidagi bog'liqlik. Pokiston siyosiy tizimida Balujistonning formal vakilligi mavjud. Milliy Assambleyada viloyat uchun 20 o'rin ajratilgan bo'lib, shundan 16 tasi umumiy, 4 tasi ayollar uchun rezerv qilingan. Balujiston viloyat assambleyasi esa 65 o'ryandan iborat bo'lib, 51 o'rin to'g'ridan-to'g'ri saylanadi, 11 o'rin ayollar, 3 o'rin esa musulmon bo'lmaganlar uchun ajratilgan¹. Bu ko'rsatkichlar qog'ozda muayyan siyosiy vakillik mavjudligini bildiradi. Ammo amaliy jihatdan masala ancha murakkab. Chunki siyosiy vakillikning samaradorligi faqat o'rinlar soni bilan belgilanmaydi. Agar mahalliy elita markaziy qarorlar qabul qilinishiga jiddiy ta'sir ko'rsata olmasa, resurslar ustidan nazorat sust bo'lsa va xavfsizlik masalalari asosan markaz tomonidan hal qilinsa, bunday vakillik yetarli samara bermaydi².

Ijtimoiy-iqtisodiy statistika ham shu fikrni tasdiqlaydi. UNDP ma'lumotiga ko'ra, Balujistonda ko'p o'lchovli kambag'allik darajasi 71,2 foizni tashkil etadi va bu Pokiston bo'yicha eng yuqori ko'rsatkichdir.³ Pakistan Social and Living Standards Measurement ma'lumotlariga qaraganda esa 2018-2019-yillarda Balujistonda 10 yosh va undan katta aholi orasidagi savodxonlik darajasi atigi 40 foiz bo'lgan. Bu raqamlar viloyatning resurslarga boy bo'lishiga qaramay, ijtimoiy rivojlanish darajasi past ekanini ko'rsatadi.

Xavfsizlik holati ham beqarorlik darajasining yuqoriligini ko'rsatadi. South Asia Terrorism Portal ma'lumotlariga ko'ra, 2024-yilda Balujistonda zo'ravonlik bilan bog'liq 250 ta hodisada jami 774 kishi halok bo'lgan. Ularning 273 nafari tinch aholi, 315 nafari xavfsizlik xodimlari, 186 nafari esa jangarilar bo'lgan. Bu ko'rsatkich 2023-yildagi 471 o'lim holatiga nisbatan sezilarli o'sishni anglatadi.⁴

Mazkur raqamlar siyosiy vakillik, iqtisodiy tengsizlik va markazlashuv o'rtasidagi bog'liqlikni yaqqol ko'rsatadi. Agar etnik guruh o'zini siyosiy va iqtisodiy jarayonlardan chetda qolgan deb his qilsa, barqarorlik zaiflashadi. Natijada etnik norozilik radikallashuv, qurolli qarshilik yoki siyosiy tizimga nisbatan chuqur ishonchsizlik ko'rinishida namoyon bo'lishi mumkin. Shunday qilib, Pokiston balojlari misolida shuni ko'rish mumkinki, siyosiy vakillik faqat formal institutlar bilan emas, balki real ta'sir, adolatli resurs taqsimoti va hududiy taraqqiyot bilan birga baholanishi kerak.

Xulosa. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, etnik guruhlarining siyosiy vakilligi siyosiy barqarorlikning muhim omillaridan biridir. Ko'p millatli jamiyatlarda etnik guruhlarining siyosiy qaror qabul qilishdagi ishtiroki ta'minlansa, manfaatlar ziddiyati siyosiy institutlar doirasida hal etilishi mumkin. Aksincha, vakillik nominal tusda qolsa va real siyosiy ta'sir ta'minlanmasa, bu norozilik, beqarorlik va konflikt xavfini kuchaytiradi.⁵

Nisbatan sokin yillarda ham baluchlarning turmush darajasi davlat tashabbuslarining ta'siri bilan yomonlashdi, bu tashabbuslar ularning siyosiy qobiliyatini zaiflashtirish va madaniyati hamda o'zligini suyultirish uchun mo'ljallangan edi. Viloyatga yetarli darajada investitsiya qilinmasligi ularning kelajagi va yuqoriga ijtimoiy harakatlanish qobiliyatiga bevosita ta'sir ko'rsatdi. Harbiylar va separatistlar o'rtasidagi zo'ravonlik va qurolli to'qnashuvlar tinch aholini o'qqa tutdi. Baluchlar manfaatlaridan kelib chiqib harakat qilishlarini da'vo qilishlariga qaramay, terroristik harakatlar avtonomiya uchun kurashda tinch aholi qurbonlarini zarur qurbonlik sifatida qabul qildilar. Xuddi shunday, davlat va uning xavfsizlik organlari baluch millatchiligining tarqalishiga qarshi kurashish uchun haddan tashqari choralar ko'rdilar, harakat bilan aloqasi bor deb gumon qilingan tinch aholini tahdidqildilar, o'g'irlab ketishdi va o'ldirishdi. Ikkala tomon ham bir-birlariga va tinch aholiga

¹ Provincial Assembly of Balochistan. Composition of the Provincial Assembly.

² International Crisis Group. Pakistan: The Worsening Conflict in Balochistan. 2006.

³ UNDP Pakistan. Multidimensional Poverty in Pakistan. 2016.

⁴ South Asia Terrorism Portal. Terrorism Assessment: Balochistan.

⁵ Alonso S., Ruiz-Rufino R. Political Representation and Ethnic Conflict in New Democracies // European Journal of Political Research. 2007.

nisbatan son-sanoqsiz vahshiyliklarni sodir etdi. Baluch avtonomiyasi uchun kurash sifatida boshlangan narsa hech bir tomon inson huquqlari yoki xalqaro huquqni hurmat qilmaydigan uzoq muddatli davlat ichidagi mojaroga aylandi. Davlatning butun mavjudligi davomidagi harakatlari baluch millatchilik harakatini keltirib chiqargan asosiy muammolarni hal qilish uchun mo'ljallanmagan. Aksincha, ular mutlaq markazlashtirish foydasiga har qanday norozilik shaklini bo'g'ishga qaratilgan edi. Islomobod o'zining barcha fuqarolarini, ularning etnik mansubligidan qat'i nazar, g'amxo'rlik qilish va himoya qilish mas'uliyatiga ega. Agar u haqiqatan ham mojaroni tugatishni istasa, avvalo baluchlarning davlat institutlariga bo'lgan ishonchini tiklashi va jamiyatga nisbatan sodir etgan huquqbuzarliklarni bartaraf etishi kerak.¹

Demak, etnik guruhlarining siyosiy vakilligi siyosiy barqarorlikning faqat tashkiliy emas, balki strategik omili hisoblanadi. Pokiston balojlari misoli esa vakillik, rivojlanish va barqarorlik bir-biri bilan uzviy bog'liq ekanini yaqqol namoyon etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Lijphart A. Consociational Democracy // World Politics. 1969.
2. Alonso S., Ruiz-Rufino R. Political Representation and Ethnic Conflict in New Democracies // European Journal of Political Research. 2007.
3. OHCHR. Equal participation in political and public affairs.
4. Council of Europe. Effective Participation of National Minorities. 2006.
5. Government of Balochistan; Pakistan Bureau of Statistics. 7th Population and Housing Census 2023.
6. National Assembly of Pakistan. Composition of the National Assembly.
7. Provincial Assembly of Balochistan. Composition of the Provincial Assembly.
8. UNDP Pakistan. Multidimensional Poverty in Pakistan. 2016.
9. Pakistan Bureau of Statistics. PSLM 2018-19 Summary of Key Indicators.
10. International Crisis Group. Pakistan: The Worsening Conflict in Balochistan. 2006.
11. Ahmed M. Understanding the Underdevelopment of Balochistan through Core-Periphery Relationship.
12. Muzaffar M. et al. Balochistan Insurgency: Causes and Prospects.
13. South Asia Terrorism Portal. Terrorism Assessment: Balochistan.
14. [Special Report: The Balochistan Conflict in Pakistan](#)

ETNIK GURUHLARNING SIYOSIY VAKILLIGI SIYOSIY BARQARORLIK OMILI SIFATIDA: POKISTON BALOJLAR MISOLIDA

Qomiddinov Habibullo Shokir o'g'li

Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universiteti
Ijtimoiy fanlar fakultet, Siyosatshunoslik yo'nalishi
talabasi, +998916433442

Annotatsiya: Ushbu maqolada etnik guruhlarining siyosiy vakilligi masalasi siyosiy barqarorlikning muhim omili sifatida tahlil qilinadi. Tadqiqotda etnosiyosat va siyosiy vakillikning nazariy jihatlarini ko'rib chiqilib, Pokistondagi balojar misolida ushbu muammoning amaliy ko'rinishlari ochib beriladi. Xususan, balojarlarning hokimiyatdagi ishtiroki, resurslar ustidan nazorat, markazlashuv siyosati va ijtimoiy-iqtisodiy tengsizlikning mintaqaviy barqarorlikka ta'siri yoritiladi. Tahlil natijasida etnik guruhlarining formal vakilligi har doim ham real siyosiy ta'sirni anglatmasligi, aksincha, haqiqiy ishtirok va manfaatlar ifodasi ta'minlanmasa, bu siyosiy norozilik va ziddiyatlarni kuchaytirishi mumkinligi asoslab beriladi. Ushbu maqolaning maqsadi - etnik guruhlarining siyosiy vakilligi siyosiy barqarorlik

¹ Manba: Genocide Watch <https://share.google/tFRscPh8oZ69banCO>
308

omili sifatida qanday ahamiyat kasb etishini tahlil qilish va bu jarayonni Pokiston baloqlari misolida ochib berishdan iborat.

Kalit so'zlar: etnosiyosat, siyosiy vakillik, siyosiy barqarorlik, Balujiston, ormal vakillig, baloqlar, etnik ziddiyat, markazlashuv, resurslar taqsimoti, mintaqaviy taraqqiyot, separatizm, proporsional vakillik, Pokiston.

Kirish. Bugungi kunda ko'p millatli davlatlarda siyosiy barqarorlikni ta'minlash masalasi tobora dolzarb bo'lib bormoqda. Ayniqsa, etnik guruhlarining siyosiy tizimdagi o'rni, ularning hokimiyatdagi ulushi va qaror qabul qilish jarayonidagi ishtiroki davlatning ichki barqarorligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Agar muayyan etnik guruh o'zini siyosiy jihatdan chetlatilgan deb his qilsa, bu holat norozilik, markaziy hokimiyatga nisbatan ishonchsizlik hamda turli ziddiyatlarning kuchayishiga olib kelishi mumkin.

Mazkur jihatdan Pokistondagi baloqlar masalasi alohida e'tiborga loyiqdir. Balujiston mamlakatning hudud jihatidan eng katta viloyati bo'lishiga qaramay, uzoq yillar davomida siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy tengsizlik bilan bog'liq muammolarni boshdan kechirib kelmoqda. Shu sababli baloqlar masalasi etnik guruhlarining siyosiy vakilligi va uning siyosiy barqarorlikka ta'sirini o'rganish uchun muhim amaliy misol bo'la oladi. Balujiston uzoq vaqtdan beri federal hukumat va baluj millatchi harakatlari o'rtasidagi siyosiy chetlashtirish, iqtisodiy ekspluatatsiya va davlat tomonidan qatag'ondan kelib chiqadigan keskinliklarning markazida bo'lib kelgan. Boy tabiiy resurslari va strategik joylashuviga qaramay, u Pokistonning eng rivojlanmagan va beqaror mintaqalaridan biri bo'lib qolmoqda.¹

Etnosiyosat siyosatshunoslikning muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, u etnik guruhlarining siyosiy tizimdagi o'rni, manfaatlari va davlat bilan o'zaro munosabatlarini o'rganadi. Bu yo'nalishda asosiy masalalardan biri shundaki, turli etnik guruhlar siyosiy tizimda qanchalik teng va samarali ishtirok eta oladi. Arend Lijphartning konsotsiativ demokratiya nazariyasiga ko'ra, ko'p tarkibli jamiyatlarda barqarorlikni ta'minlash uchun hokimiyatni bo'lishish, proporsional vakillik va guruhlararo murosaga asoslangan boshqaruv mexanizmlari zarur.² Bunday yondashuv turli etnik yoki konfessional guruhlar o'rtasidagi ishonchni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Siyosiy vakillik tushunchasi faqat parlamentda o'rin egallash bilan cheklanmaydi. U ikki shaklda namoyon bo'ladi: formal va real vakillik. Formal vakillik - bu etnik guruh vakillarining parlament, hukumat yoki mahalliy boshqaruv organlarida mavjud bo'lishidir. Real vakillik esa ularning qaror qabul qilishga ta'sir ko'rsatishi, resurslar taqsimotida ishtirok etishi va o'z manfaatlarini amalda himoya qila olishidir. Shu bois etnik guruhning siyosiy tizimda mavjudligi o'z-o'zidan barqarorlikni ta'minlamaydi. Agar ularning ishtiroki faqat nominal bo'lsa, ziddiyatlarning oldini olish qiyinlashadi. Demak, siyosiy vakillik siyosiy barqarorlikning muhim omili bo'lishi uchun u amaliy mazmun kasb etishi lozim.

Pokistonda baloqlar masalasining siyosiy ildizlari. Balujiston Pokistonning eng katta viloyati bo'lib, uning maydoni 347 190 kvadrat kilometrni tashkil etadi va bu mamlakat hududining 43,6 foiziga teng. 2023-yilgi aholi ro'yxatiga ko'ra, viloyat aholisi 14 894 402 kishini tashkil qilgan. Shunga qaramay, Balujiston iqtisodiy rivojlanish va ijtimoiy ko'rsatkichlar bo'yicha mamlakatning eng ortda qolgan hududlaridan biri hisoblanadi³. Baloqlar masalasining siyosiy ildizlari tarixiy, iqtisodiy va institutsional omillar bilan bog'liq bo'lib:

Birinchidan, viloyat aholisida markaziy hokimiyat resurslardan asosan markaz manfaatlari yo'lida foydalanayotgani haqidagi qarash kuchli.

Ikkinchidan, mahalliy aholining siyosiy ta'siri cheklangan degan fikr keng tarqalgan.

¹ <https://gja.georgetown.edu/conflict-security/the-balochistan-quagmire-a-cycle-of-violence-political-mobilization-and-repression/>

² Lijphart A. Consociational Democracy // World Politics. 1969.

³ Government of Balochistan; Pakistan Bureau of Statistics. 7th Population and Housing Census 2023.

Uchinchidan, iqtisodiy qoloqlik va infratuzilmaviy muammolar siyosiy norozilikni kuchaytirgan¹.

Balujiston tabiiy gaz, mis, oltin va boshqa strategik resurslarga boy hudud hisoblanadi. Biroq ushbu boyliklardan tushadigan foydaning mahalliy aholiga yetarli darajada qaytmasligi baloqlar orasida adolatsizlik hissini shakllantirgan. Shu sababli baloqlar masalasi oddiy etnik masala emas, balki siyosiy vakillik, iqtisodiy adolat va markaz-hudud munosabatlari bilan bog'liq murakkab muammo sifatida namoyon bo'ladi.

Vakillik, resurs, markazlashuv va beqarorlik o'rtasidagi bog'liqlik. Pokiston siyosiy tizimida Balujistonning formal vakilligi mavjud. Milliy Assambleyada viloyat uchun 20 o'rin ajratilgan bo'lib, shundan 16 tasi umumiy, 4 tasi ayollar uchun rezerv qilingan. Balujiston viloyat assambleyasi esa 65 o'rindan iborat bo'lib, 51 o'rin to'g'ridan-to'g'ri saylanadi, 11 o'rin ayollar, 3 o'rin esa musulmon bo'lmaganlar uchun ajratilgan². Bu ko'rsatkichlar qog'ozda muayyan siyosiy vakillik mavjudligini bildiradi. Ammo amaliy jihatdan masala ancha murakkab. Chunki siyosiy vakillikning samaradorligi faqat o'rinlar soni bilan belgilanmaydi. Agar mahalliy elita markaziy qarorlar qabul qilinishiga jiddiy ta'sir ko'rsata olmasa, resurslar ustidan nazorat sust bo'lsa va xavfsizlik masalalari asosan markaz tomonidan hal qilinsa, bunday vakillik yetarli samara bermaydi³.

Ijtimoiy-iqtisodiy statistika ham shu fikrni tasdiqlaydi. UNDP ma'lumotiga ko'ra, Balujistonda ko'p o'lchovli kambag'allik darajasi 71,2 foizni tashkil etadi va bu Pokiston bo'yicha eng yuqori ko'rsatkichdir.⁴ Pakistan Social and Living Standards Measurement ma'lumotlariga qaraganda esa 2018-2019-yillarda Balujistonda 10 yosh va undan katta aholi orasidagi savodxonlik darajasi atigi 40 foiz bo'lgan. Bu raqamlar viloyatning resurslarga boy bo'lishiga qaramay, ijtimoiy rivojlanish darajasi past ekanini ko'rsatadi.

Xavfsizlik holati ham beqarorlik darajasining yuqoriligini ko'rsatadi. South Asia Terrorism Portal ma'lumotlariga ko'ra, 2024-yilda Balujistonda zo'ravonlik bilan bog'liq 250 ta hodisada jami 774 kishi halok bo'lgan. Ularning 273 nafari tinch aholi, 315 nafari xavfsizlik xodimlari, 186 nafari esa jangarilar bo'lgan. Bu ko'rsatkich 2023-yildagi 471 o'lim holatiga nisbatan sezilarli o'sishni anglatadi.⁵

Mazkur raqamlar siyosiy vakillik, iqtisodiy tengsizlik va markazlashuv o'rtasidagi bog'liqlikni yaqqol ko'rsatadi. Agar etnik guruh o'zini siyosiy va iqtisodiy jarayonlardan chetda qolgan deb his qilsa, barqarorlik zaiflashadi. Natijada etnik norozilik radikallashuv, qurolli qarshilik yoki siyosiy tizimga nisbatan chuqur ishonchsizlik ko'rinishida namoyon bo'lishi mumkin. Shunday qilib, Pokiston baloqlari misolida shuni ko'rish mumkinki, siyosiy vakillik faqat formal institutlar bilan emas, balki real ta'sir, adolatli resurs taqsimoti va hududiy taraqqiyot bilan birga baholanishi kerak.

Xulosa. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, etnik guruhlarining siyosiy vakilligi siyosiy barqarorlikning muhim omillaridan biridir. Ko'p millatli jamiyatlarda etnik guruhlarining siyosiy qaror qabul qilishdagi ishtiroki ta'minlansa, manfaatlar ziddiyati siyosiy institutlar doirasida hal etilishi mumkin. Aksincha, vakillik nominal tusda qolsa va real siyosiy ta'sir ta'minlanmasa, bu norozilik, beqarorlik va konflikt xavfini kuchaytiradi.⁶

Nisbatan so'kin yillarda ham baluchlarning turmush darajasi davlat tashabbuslarining ta'siri bilan yomonlashdi, bu tashabbuslar ularning siyosiy qobiliyatini zaiflashtirish va madaniyati hamda o'zligini suyultirish uchun mo'ljallangan edi. Viloyatga yetarli darajada investitsiya qilinmasligi ularning kelajagi va yuqoriga ijtimoiy harakatlanish qobiliyatiga bevosita ta'sir ko'rsatdi. Harbiylar va separatistlar o'rtasidagi zo'ravonlik va qurolli

¹ Ahmed M. Understanding the Underdevelopment of Balochistan through Core-Periphery Relationship.

² Provincial Assembly of Balochistan. Composition of the Provincial Assembly.

³ International Crisis Group. Pakistan: The Worsening Conflict in Balochistan. 2006.

⁴ UNDP Pakistan. Multidimensional Poverty in Pakistan. 2016.

⁵ South Asia Terrorism Portal. Terrorism Assessment: Balochistan.

⁶ Alonso S., Ruiz-Rufino R. Political Representation and Ethnic Conflict in New Democracies // European Journal of Political Research. 2007.

to'qnashuvlar tinch aholini o'qqa tutdi. Baluchlar manfaatlaridan kelib chiqib harakat qilishlarini da'vo qilishlariga qaramay, terroristik harakatlar avtonomiya uchun kurashda tinch aholi qurbonlarini zarur qurbonlik sifatida qabul qildilar. Xuddi shunday, davlat va uning xavfsizlik organlari baluch millatchiligining tarqalishiga qarshi kurashish uchun haddan tashqari choralar ko'rdilar, harakat bilan aloqasi bor deb gumon qilingan tinch aholini tahdidqildilar, o'g'irlab ketishdi va o'ldirishdi. Ikkala tomon ham bir-birlariga va tinch aholiga nisbatan son-sanoqsiz vahshiyliklarni sodir etdi. Baluch avtonomiyasi uchun kurash sifatida boshlangan narsa hech bir tomon inson huquqlari yoki xalqaro huquqni hurmat qilmaydigan uzoq muddatli davlat ichidagi mojaroga aylandi. Davlatning butun mavjudligi davomidagi harakatlari baluch millatchilik harakatini keltirib chiqargan asosiy muammolarni hal qilish uchun mo'ljallanmagan. Aksincha, ular mutlaq markazlashtirish foydasiga har qanday norozilik shaklini bo'g'ishga qaratilgan edi. Islomobod o'zining barcha fuqarolarini, ularning etnik mansubligidan qat'i nazar, g'amxo'rlik qilish va himoya qilish mas'uliyatiga ega. Agar u haqiqatan ham mojaroni tugatishni istasa, avvalo baluchlarning davlat institutlariga bo'lgan ishonchini tiklashi va jamiyatga nisbatan sodir etgan huquqbuzarliklarni bartaraf etishi kerak.¹

Demak, etnik guruhlarining siyosiy vakilligi siyosiy barqarorlikning faqat tashkiliy emas, balki strategik omili hisoblanadi. Pokiston balojlari misoli esa vakillik, rivojlanish va barqarorlik bir-biri bilan uzviy bog'liq ekanini yaqqol namoyon etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Lijphart A. Consociational Democracy // World Politics. 1969.
2. Alonso S., Ruiz-Rufino R. Political Representation and Ethnic Conflict in New Democracies // European Journal of Political Research. 2007.
3. OHCHR. Equal participation in political and public affairs.
4. Council of Europe. Effective Participation of National Minorities. 2006.
5. Government of Balochistan; Pakistan Bureau of Statistics. 7th Population and Housing Census 2023.
6. National Assembly of Pakistan. Composition of the National Assembly.
7. Provincial Assembly of Balochistan. Composition of the Provincial Assembly.
8. UNDP Pakistan. Multidimensional Poverty in Pakistan. 2016.
9. Pakistan Bureau of Statistics. PSLM 2018-19 Summary of Key Indicators.
10. International Crisis Group. Pakistan: The Worsening Conflict in Balochistan. 2006.
11. Ahmed M. Understanding the Underdevelopment of Balochistan through Core-Periphery Relationship.
12. Muzaffar M. et al. Balochistan Insurgency: Causes and Prospects.
13. South Asia Terrorism Portal. Terrorism Assessment: Balochistan.
14. [Special Report: The Balochistan Conflict in Pakistan](#)

XALQARO MUNOSABATLAR: YAPONIYA VA MINTAQA TARAQQIYOTINING SIYOSIY MUAMMOLARI.

**Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy unversiteti talabasi.
Begboyev Islomjon xudoberdi o'g'li.**

Kirish

Yaponiya bugungi kunda xalqaro munosabatlar tizimida noyob va paradoksal mavqega ega. Bir tomondan, u dunyoning uchinchi yirik iqtisodiyotiga, ilg'or texnologiyalarga va yuqori hayot sifatiga ega demokratik davlat sifatida liberal xalqaro tartibning asosiy ustunlaridan biridir. Boshqa tomondan, 1947 yildagi tinchlik Konstitutsiyasining 9-moddasi Yaponiyani

¹ Manba: Genocide Watch <https://share.google/tFRscPh8oZ69banCO>

harbiy kuch ishlatishda jiddiy cheklovlar doirasida tutadi va bu Osiyo-Tinch okeani mintaqasidagi o'zgaruvchan xavfsizlik muhitida murakkab vaziyat yaratadi.

So'nggi yigirma yil ichida mintaqaviy geosiyosiy dinamika sezilarli darajada o'zgardi. Xitoyning iqtisodiy va harbiy jihatdan kuchayishi, Shimoliy Koreya yadroviy dasturi, Janubiy Xitoy dengizidagi hududiy tortishuvlar va AQSh-Xitoy raqobatining kuchayishi Yaponiyani o'zining tashqi siyosat strategiyasini qayta baholashga undadi. Bosh vazir Shinzo Abe davrida (2012-2020) joriy etilgan **faol Pacifizm** konseptsiyasi bu o'zgarishlarning ramziy ifodasi bo'ldi. Yaponiya konstitutsiyaviy prinsiplariga sodiq qolgan holda, xalqaro xavfsizlik va barqarorlikni ta'minlashda faol rol o'ynashga intilmoqda.

Ushbu maqolaning maqsadi Yaponiyaning mintaqaviy va global darajadagi siyosiy muammolarini, uning tashqi siyosat prioritetlarini va strategik tanlovlarini chuqur tahlil qilishdir. Maqola orqali quyidagilarni bilish mumkin. Yaponiya konstitutsiyaviy cheklovlar sharoitida qanday xavfsizlik muammolariga javob bermoqda? Yaponiyaning mintaqaviy institutlar va ko'p tomonlama mexanizmlardagi roli qanday rivojlanmoqda? Xitoy-Yaponiya munosabatlari kelajakda qanday yo'nalishda taraqqiy etishi mumkin? Yaponiya mintaqaviy tartibda qanday rol o'ynashi kerak?

Nazariy-metodologik asoslar

Ushbu tadqiqot klassik realizm, liberal institutsionalizm va konstruktivizm elementlarini birlashtiruvchi eklektik yondashuvga asoslanadi. Klassik realizm davlatlarning tashqi siyosatini tushuntirishda tizimli omillar kuch taqsimoti va ichki o'zgaruvchilar rahbarlik qarashlari, ichki siyosat, madaniyat orqali shaxslarni birlashtirishga imkon beradi.

Yaponiya kontekstida bu yondashuv ayniqsa foydalidir, chunki uning tashqi siyosatini tushunish uchun ham strukturaviy cheklovlar AQSh gegemoniyasi, Xitoyning kuchayishi, ham ichki omillar konstitutsiyaviy cheklovlar, pakifist ommaviy ong, siyosiy elitalar o'rtasidagi munozaralarni hisobga olish zarur. Liberal institutsionalizm nuqtai nazaridan, Yaponiyaning ko'p tomonlama institutlar orqali hamkorlik qilishga bo'lgan tayanchi va qoidalarga asoslangan tartibni qo'llab-quvvatlashi muhim ahamiyatga ega.

Konstruktivizm esa Yaponiyaning identifikatsiya jarayonlarini va normativ o'zgarishlarni tushunishda ahamiyatli. 'Tinchlik davlati' identiteti ikkinchi jahon urushidan keyingi davrda shakllangan va Yaponiya tashqi siyosatining asosiy xususiyatiga aylangan. Ammo XXI asrning geosiyosiy chaqiriqlari bu identitetni sinab ko'rmoqda va **normal davlat** yo'nalishidagi munozaralar tobora kuchaymoqda.

Metodologik jihatdan, esa tarixiy-taqqoslash tahlili; diskurs tahlili; senariy modellashturish; ko'p darajali tahlilga tayanadi. Bu metodlar Yaponiya tashqi siyosatining transformatsiyasini turli davrlarda o'rganish, rasmiy hujjatlar va rahbarlar nutqlarini tahlil qilish, kelajakdagi siyosiy rivojlanish yo'llarini baholash hamda milliy, mintaqaviy va global darajadagi jarayonlarni integratsiyalashgan holda o'rganish imkonini beradi.

Yaponiya tashqi siyosatining tarixiy evolyutsiyasi. 1945-1952 yillardagi Amerika ishg'oli Yaponiya davlatchiligi tarixida fundamental o'zgarishlarga olib keldi. 1947 yilda qabul qilingan Konstitutsiyaning 9-moddasi urush huquqidan voz kechish va qurolli kuchlarni saqlamaslikni belgiladi. Bu hukm Yaponiya tashqi va xavfsizlik siyosatining asosi bo'lib qoldi. Bosh vazir Shigeru Yoshida (1946-1947, 1948-1954) tomonidan ishlab chiqilgan Yoshida doktrinasi keyingi o'n yilliklar davomida Yaponiya tashqi siyosatining negizi bo'ldi. Ushbu doktrinaning asosiy elementlari: xavfsizlik masalalarida AQShga to'liq tayangan holda; iqtisodiy tiklanish va taraqqiyotga maksimal e'tibor; harbiy xarajatlarni minimal darajada ushlab turish (YaIM ning 1% dan ko'p bo'lmagani); iqtisodiy qudrat orqali xalqaro mavqeni mustahkamlash edi.

1960 yildagi AQSh-Yaponiya xavfsizlik shartnomasining yangilangan versiyasi bu munosabatlarni institutsionallashtirdi. Yaponiya AQShga harbiy bazalar taqdim etdi va siyosiy jihatdan AQSh rahbarligidagi liberal tartibni qo'llab-quvvatladi. Buning evaziga, AQSh Yaponiya xavfsizligini kafolatlab, unga iqtisodiy rivojlanish sharoitlarini yaratdi. Natijada,

Yaponiya 1960-1980 yillar oralig'ida iqtisodiy mo'jizani amalga oshirdi va dunyoning ikkinchi yirik iqtisodiyotiga aylandi. Sovuq urushning tugashi va 1990-1991 yillardagi Ko'rfaz urushi Yaponiya tashqi siyosatida qayta o'ylash jarayonini boshladi. Ko'rfaz urushida Yaponiya 13 milliard dollar moliyaviy yordam ko'rsatgan bo'lsa-da, harbiy hissa qo'shmagani uchun xalqaro hamjamiyat tomonidan tanqid qilindi. Bu hodisa Yaponiyada milliy siyosiy munozaralarni kuchaytirildi. 1990-2000 yillar davomida Yaponiya bosqichma bosqish ravishda o'zining xalqaro xavfsizlik masalalaridagi rolini kengaytirdi. 1992 yilda Tinchlikni saqlash operatsiyalariga ishtirok etish to'g'risida qonun qabul qildi, bu BMT tinchlik o'rnatish missiyalariga O'zini himoya qilish kuchlari (JSDF)ning cheklangan ishtirokiga yo'l ochdi. Kambodja, Golan balandliklari, Janubiy Sudan va Iroq kabi joylarda yapon tinchlik askarlarining mavjudligi Yaponiya xalqaro mas'uliyatini qabul qilishning belgisi bo'ldi. 1996 yildagi AQSh-Yaponiya xavfsizlik deklaratsiyasi ittifoqni kengaytirdi va mintaqaviy vaziyatlarda hamkorlikni kuchaytirdi. Shimoliy Koreya tomonidan 1998 yilda raketa sinovlari va 2000-yillarning boshidagi tahdidlar Yaponiyani mudofaa qobiliyatlarini kuchaytirishga undadi. 2003 yilda raketa mudofaa tizimini ishlab chiqish boshlandi va AQSh bilan ushbu sohada uzoq muddatli hamkorlik yo'lga qo'yildi.

ABE DOKTRINASI VA TASHQI SIYOSATDAGI O'ZGARISHLAR.

Shinzo Abe ikkinchi bosh vazirlik davri (2012-2020) Yaponiya tashqi siyosatida paradigma o'zgarishining davri bo'ldi. Abe faol Pacifizm konseptsiyasini ilgari surdi – bu konstitutsiyaviy cheklovlar doirasida qolgan holda, mintaqaviy va global xavfsizlikni ta'minlashda faolroq rol o'ynashni anglatadi. 2014 yilda hukumat Konstitutsiyaning 9-moddasi talqinini qayta ko'rib chiqdi va kollektiv mudofaa huquqini tan oldi. Bu degani, agar Yaponiya ittifoqidoshi hujumga uchrasa, Yaponiya harbiy yordam ko'rsatishi mumkin, ammo bu faqat Yaponiya xavfsizligi bevosita tahdid ostida bo'lgan hollarda amalga oshiriladi. 2015 yilda ushbu o'zgarishlarni rasmiylashturuvchi qonunlar to'plami qabul qilindi. Garchi bu qaror katta jamoatchilik muxolafatiga duch kelgan bo'lsa-da, u Yaponiyaning xavfsizlik siyosatidagi muhim o'zgarish edi. Yaponiya mudofaa byudjetini sezilarli darajada oshirdi. 2022 yilda Yaponiya hukumati mudofaa xarajatlarini 2027 yilgacha YaIMning 2% ga yetkazish rejasini e'lon qildi. Bu o'sish raketa mudofaa qobiliyatlarini, kibernudofaa tizimlarini va uzoq masofali zarba berish vositalarini sotib olish uchun mo'ljallangan. Ayniqsa, Yaponiya ilk bor atom hujum qobiliyatiga ega bo'lishni rejalashtirmoqda, bu an'anaviy mudofaa siyosatidan sezilarli burilishdir.

KO'P QIRRALI DIPLOMATIYA: QUAD, ASEAN VA TPP

Yaponiya mintaqaviy arxitekturaning shakllantirishda ko'p tomonlama mexanizmlarni faol qo'llab-quvvatlamogda. Quadrilateral Security Dialogue (QUAD) – AQSh, Yaponiya, Hindiston va Avstraliya o'rtasidagi strategik forum – Abe tomonidan 2007 yilda tashabbus qilingan va 2017 yildan boshlab qayta faollashtirildi. QUAD dengiz xavfsizligi, kibernudofaa, texnologiya standartlari va pandemiyalarga qarshi kurash kabi sohalarda hamkorlikni kuchaytirishga qaratilgan.

QUAD ning strategik ahamiyati Xitoyning kuchayib borayotgan ta'sirini balanslashda va 'erkin va ochiq Hind-Tinch okeani' (FOIP) g'oyasini ilgari surishda namoyon bo'ladi. FOIP Abe tomonidan 2016 yilda taqdim etilgan geosiyosiy konsepsiya bo'lib, mintaqada qoidalarga asoslangan tartib, erkin navigatsiya, iqtisodiy ochiqlik va demokratik qadriyatlarni targ'ib qilishga qaratilgan.

ASEAN bilan munosabatlarda Yaponiya uzoq muddatli strategik sherikdir. Yaponiya ASEAN mamlakatlariga infratuzilma rivojlantirish, texnologiya uzatish va iqtisodiy yordam ko'rsatish orqali ta'sir kuchini mustahkamlaydi. Iqtisodiy diplomatiya sohasida, Yaponiya Trans-Tinch okeani hamkorlik (TPP) ni qo'llab-quvvatlashda yetakchilik qildi. AQSh TPP dan chiqib ketganidan so'ng, Yaponiya 2018 yilda CPTPP ni amalga oshirdi ya'ni Tinch okeani mintaqasidagi davlatlar o'rtasida erkin savdoni rivojlantirish, bojxona to'siqlarini kamaytirish va iqtisodiy integratsiyani kuchaytirishga qaratilgan bitimdir. Yaponiya uchun CPTPP Xitoy iqtisodiy ta'sirini cheklash va mintaqada yuqori standartlar o'rnatish vositasidir.

Asosiy geosiyosiy muammolar.

Xitoy-Yaponiya munosabatlari zamonaviy Osiyo-Tinch okeani geosiyosatining eng murakkab jihatlaridan biridir. Ikki davlat o'rtasida chuqur tarixiy va hududiy tortishuvlar mavjud, ammo ular bir vaqtning o'zida muhim iqtisodiy sheriklar. Xitoy Yaponiyaning eng yirik savdo hamkori hisoblanadi. Bu raqobat-hamkorlik paradoksi munosabatlarning asosiy xususiyatidir.

Senkaku orollari (Xitoycha Diaoyu) atrofidagi tortishuv eng keskin hududiy masaladir. Ushbu orollar Sharqiy Xitoy dengizida joylashgan va Yaponiya ma'muriy nazorati ostida tursa-da, Xitoy va Tayvan ular ustida da'vo qiladi. 2012 yildan boshlab Xitoy ushbu suvlardagi qirg'oq nazorat kemalari va harbiy samolyotlarining harakatlarini keskin ko'paytirdi, bu ikki davlat o'rtasida harbiy to'qnashuv xavfini oshirdi. Xitoyning Sharqiy va Janubiy Xitoy dengizlaridagi assertiv harakatlari, shu jumladan sun'iy orollar qurish va harbiylashtirish, Yaponiyada katta xavotir uyg'otmoqda. Xitoyning dengiz kuchlari tezda kengaymoqda. Shunday bo'lsa-da, Xitoy-Yaponiya iqtisodiy aloqalari tobora chuqurlashmoqda. Ikki davlat o'rtasidagi savdo hajmi yillik 300 milliard dollardan oshadi. Xitoyda 30 000 dan ortiq yapon kompaniyalari faoliyat yuritadi va yapon investitsiyalari Xitoy iqtisodiyotining muhim qismidir.

SHIMOLIY KOREYA TAHDIDI.

Shimoliy Koreyaning yadro va raketa dasturlari Yaponiya milliy xavfsizligi uchun bevosita tahdiddir. Phenyan bir necha marta ballistik raketalarni Yaponiya havo makonidan o'tkazgan va hatto Yaponiya iqtisodiy zonasiga qo'ndirilgan raketalar ham mavjud. 2017 yildagi keskin kuchayish davomida Shimoliy Koreya bir necha marta interkontinental ballistik raketalar (ICBM) sinovlarini o'tkazdi va oltinchi yadroviy sinov qildi.

Shimoliy Koreya masalasida Yaponiya AQSh va Janubiy Koreya bilan yaqin hamkorlik qiladi. Uchinchi tomon xavfsizlik hamkorligi so'nggi yillarda mustahkamlandi. 2023 yilda Kamp Devid sammitida uchta davlat institutlashgan hamkorlik mexanizmlarini yaratishga kelishdilar, bu esa razvedka almashinuvi, qo'shma harbiy mashqlar va raketaga qarshi mudofaa sohasida hamkorlikni kuchaytiradi.

Biroq, Yaponiya-Janubiy Koreya munosabatlari tarixiy va'dalar bilan murakkablashgan. Ikkinchi jahon urushi davrida majburiy mehnat va tarixiy masalalari hali ham ikki davlat o'rtasida tortishuvlarga sabab bo'lmoqda. Shunga qaramay, strategik zarurat Shimoliy Koreya va Xitoy tahdidlari hamkorlikka undaydi.

TAYVAN MASALASI VA MINTAQAVIY BARQARORLIK.

Tayvan bo'g'ozini geosiyosiy keskinliklar nuqtasiga aylandi va Yaponiya uchun strategik ahamiyatga ega. Yaponiya Tayvan bilan rasmiy diplomatik munosabatlarga ega emas (1972 yildan beri Xitoy bilan 'Bir Xitoy siyosatiga amal qiladi'), ammo iqtisodiy va madaniy aloqalar chuqurdir. Tayvan Yaponiyaning dengiz savdo yo'llari va energiya ta'minoti uchun juda muhim geografik nuqtada joylashgan. So'nggi yillarda Tayvan bo'g'ozidagi taranglik keskin oshdi. 2022 yilda AQSh Vakillar palatasi spikeri Nensi Pelosining Tayvan tashrifi Xitoy tomonidan keng ko'lamli harbiy mashqlar bilan javob berildi. Xitoy Tayvan atrofidagi havo va dengiz hududlarida doimiy harbiy mavjudlikni oshirmoqda. Xitoyning Tayvan ustidan harbiy nazoratni o'rnatish urinishlari mintaqaviy va global tartibga jiddiy ta'sir ko'rsatadi. Yaponiya rasmiy ravishda Tayvan mustaqilligini qo'llab-quvvatlamaydi, lekin status-kvoni tinch yo'l bilan saqlashni afzal ko'radi. Bosh vazir Fumio Kishida va oldingi rahbarlar Tayvan bo'g'ozining tinchlik va barqarorligi Yaponiya xavfsizligi uchun zarur ekanligini ta'kidladilar. 2022 yilda qabul qilingan milliy xavfsizlik strategiyasida Tayvan mintaqaviy barqarorlik uchun muhim masala sifatida aniq qayd etilgan.

AQSh-Yaponiya ittifoqi:

AQSh-Yaponiya xavfsizlik ittifoqi 1951 yildan beri Yaponiya tashqi siyosatining asosi bo'lib kelgan. Ushbu ittifoq Sovuq urush davomida Sovet tahdidiga qarshi, so'ngra esa mintaqaviy barqarorlikni ta'minlash uchun xizmat qildi. Biroq, XXI asrning geosiyosiy o'zgarishlari ittifoqning adaptatsiyasini talab qilmoqda.

Yaponiyada 50 000 dan ortiq Amerika askarlari va 85 ga yaqin harbiy ob'ektlar joylashgan, bu AQShning Osiyodagi eng katta harbiy mavjudligini tashkil qiladi. Okinava orolida joylashgan Kadena havo bazasi va Yokosuka dengiz bazasi AQSh Tinch okeani qo'mondonligining strategik tugundir. Bu bazalar Janubiy Koreya, Tayvan va Janubiy Xitoy dengizidagi favqulodda vaziyatlarga javob berishda muhim rolni o'ynaydi.

Ittifoq so'nggi yillarda modernizatsiya qilindi. 2015 yildagi mudofaa hamkorligi bo'yicha qo'llanma JSDF va AQSh qurolli kuchlarining qo'shma operatsiyalarini kengaytirdi, endi ular global miqyosda hamkorlik qilishlari mumkin. Kibermudofaa, kosmik texnologiyalar, sun'iy intellekt va gipersonik qurollar kabi yangi sohalarida hamkorlik kuchaymoqda.

Biroq ittifoq muammolarsiz emas. Okinava aholisining ko'pchiligi AQSh harbiy bazalarining mavjudligidan norozi. Siyosiy jihatdan, Yaponiyada ba'zi guruhlar AQShga haddan tashqari qaram bo'lish va milliy suverenitetni cheklash haqida xavotir bildiradilar. AQSh siyosatining o'zgaruvchanligi ham xavotir uyg'otadi. Shu sababli, Yaponiya o'z mudofaa qobiliyatlarini mustaqil ravishda kuchaytirishga intilmoqda.

Ichki siyosiy dinamika va konstitutsiyaviy munozara

Yaponiya tashqi siyosatini tushunish uchun ichki siyosiy jarayonlarni hisobga olish muhimdir. Konstitutsiyaning 9-moddasi o'zgartirish masalasi o'n yillar davomida yapon siyosatida eng qizg'in munozara mavzusidir. Liberal-Demokratik Partiya (LDP), ayniqsa uning muhofazakor qanoti, Konstitutsiyani qayta ko'rib chiqishni qo'llab-quvvatlaydi. Konstitutsiyani o'zgartirish uchun Parlamentning ikkala palatasida ham ovozlarining uchdan ikki qismi qo'llab-quvvatlashi va umumxalq referendumida ko'pchilik ovozi talab qilinadi. LDP ko'p yillar davomida bu chegaraga yetishga harakat qilmoqda, ammo jamoatchilik fikri bo'lingan. So'rovlar konstitutsiyaviy pacifizmni qo'llab-quvvatlovchilar va qayta ko'rib chiqishni istovchilar taxminan teng ekanligini ko'rsatmoqda.

Muxolifat partiyalari, ayniqsa Konstitutsiyaviy Demokratik Partiya va Kommunistik Partiya, konstitutsiyaviy o'zgarishlarga qat'iy qarshi. Ular Yaponiyaning tinchlik identitetini saqlash va militarizatsiya xavfidan qochish zarurligini ta'kidlaydilar. Bundan tashqari, ba'zi muxolifat vakillari AQSh bilan ittifoqning Yaponiyani xorijiy urushlar va konfliktlarga jalb qilish xavfini ko'paytirishidan xavotirda.

Jamoat fikri murakkabdir. Bir tomondan, Xitoy va Shimoliy Koreyaning tahdidlari haqidagi xavotirlar Yaponiyaliklarni kuchliroq mudofaa siyosatini qo'llab-quvvatlashga olib kelmoqda. Boshqa tomondan, urush xotiralari va pacifist madaniyat chuqur ildiz otgan. Yana bir muhim ichki omil – bu demografik o'zgarishlardir. Yaponiya aholisining qarishi va qisqarishi iqtisodiy o'sishga, davlat byudjetiga va harbiy xizmat kuchlari soniga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Mintaqaviy tartib va Yaponiyaning roli:

Yaponiyaning kelajakdagi rolini baholash uchun bir necha mumkin bo'lgan omillarni ko'rib chiqish foydalidir. Har bir omil turli xil geosiyosiy rivojlanish yo'llarini aks ettiradi va Yaponiya uchun turlicha strategik tanlovlarni talab qiladi. Men bir qancha omillari qo'llab ko'rishni tavsiya qilishim mumkin.

AQSh Osiyo-Tinch okeani mintaqasida dominant strategik kuch bo'lib qoladi va Xitoyning kuchayishini muvaffaqiyatli balanslaydi. Yaponiya uchun bu eng qulay omil hisoblanadi, chunki ittifoq tizimi samarali ishlaydi va Yaponiya xavfsizligi kafolatlanadi. Ushbu sharoitda Yaponiya faol pacifizm siyosatini davom ettirib, mintaqaviy institutlarni mustahkamlashga e'tibor qaratishi mumkin. Agar AQSh mintaqadagi ta'sirini yo'qota boshlasa va Xitoy dominant kuchga aylansa, Yaponiya qiyin tanlovlarga duch keladi. Ushbu omilda Yaponiya uchun uch yo'l mavjud: Xitoy bilan kelishish va unga mos keladigan mintaqaviy tartibni qabul qilish; AQSh bilan ittifoqni saqlab qolgan holda, mustaqil mudofaa qobiliyatlarini keskin oshirish; Avstraliya, Hindiston, ASEAN davlatlari bilan yangi balans koalitsiyasini yaratish. Bu Yaponiya uchun eng qiyin omil hisoblanadi. Bunda na AQSh, na Xitoy dominant gegemon bo'lmaydi va mintaqada bir nechta yirik kuchlar o'rtasida taqsimlangan bo'ladi. Ko'p qutblilik yuqori darajadagi noaniqlik va beqarorlik xavfini keltirib chiqaradi, ammo Yaponiya uchun strategik

imkoniyatlarini ham yaratadi. Yaponiya muassasaviy diplomatiya orqali mintaqaviy tartibni shakllantirishda faol rol o'ynashi mumkin.

Ushbu omilda Yaponiya o'rta kuch diplomatiyasi strategiyasini kuchaytirishi mumkin ya'ni, gegemon kuchlarning to'qnashuvlarini yumshatuvchi va ko'prik rolini o'ynaydigan davlat sifatida harakat qilish. ASEAN bilan hamkorlikni chuqurlashturish va Hindiston bilan strategik sheriklikni mustahkamlashturish muhim bo'ladi. Bu AQSh va Xitoy o'rtasidagi raqobat harbiy to'qnashuvga olib kelishi. Tayvan bo'g'ozidagi inqiroz, Janubiy Xitoy dengizidagi to'qnashuv yoki Shimoliy Koreya bilan urush mintaqani beqarorlashtirishi mumkin. Ushbu vaziyatda Yaponiya darhol jalb qilinadi, chunki AQShning harbiy bazalari Yaponiyada joylashgan. Bunda Yaponiya uchun eng dahshatli natijalarni keltirib chiqaradi.

Konfliktni oldini olish uchun Yaponiya ikki qirrali strategiyani olib borishi kerak: bir tomondan, AQSh bilan ittifoqni mustahkamlashturish va kuchli mudofaa qobiliyatiga ega bo'lish orqali to'xtatuvchi kuch yaratish; ikkinchi tomondan, Xitoy bilan diplomatik kanallarni ochiq saqlash, ishonchni mustahkamlash choralari va iqtisodiy hamkorlikni rivojlantirish orqali kelishuv imkoniyatlarini izlash.

Xulosa

Yaponiya XXI asrda xalqaro munosabatlarda muhim, ammo murakkab vaziyatda turibdi. U dunyoning uchinchi yirik iqtisodiyoti va liberal demokratik qadriyatlarining qo'llab-quvvatlovchisi sifatida global tartibda muhim rol o'ynaydi. Ammo konstitutsiyaviy cheklovlar, ichki siyosiy tortishuvlar va geosiyosiy muammolar uning harakatlarini cheklaydi. Yaponiyaning faol pacifizm siyosati konstitutsiyaviy printsipalar va hozirgi xavfsizlik ehtiyojlari o'rtasidagi muvozanatni topishga urinish; AQSh-Yaponiya ittifoqi hali ham markaziy element, ammo Yaponiya mustaqil qobiliyatlarini kuchaytirishga intilmoqda; Xitoy-Yaponiya munosabatlari raqobat va hamkorlik o'rtasida muvozanatni saqlashga qaratilgan; Mintaqaviy institutlar va ko'p tomonlama mexanizmlar tobora muhim; Tayvan, Shimoliy Koreya va Janubiy Xitoy dengizi masalalari dolzarb muammolardir.

Siyosiy tavsiyalarni beradigan bo'lsam Yaponiya konstitutsiyaviy munozaralarni davom ettirishi va ommaviy konsensus asosida mudofaa siyosatini zamonaviy ehtiyojlarga moslashturishi lozim; AQSh bilan ittifoqni saqlagan holda, strategik mustaqillikni oshirishi kerak; Xitoy bilan munosabatlarda iliqlashni boshqarish strategiyasini qo'llash; ASEAN, QUAD, Hindiston bilan hamkorlikni chuqurlashturish; Demokratik qadriyatlar va qoidalarga asoslangan xalqaro tartibni qo'llab-quvvatlovchi yumshoq kuch diplomatiyasini kengaytirish. Yaponiyaning kelajagi ko'p jihatdan uning ichki konsensus qurish qobiliyati va mintaqaviy o'zgarishlarga moslashish qobiliyatiga bog'liq. Yaponiya liberal xalqaro tartibning muhim ustuni bo'lib qoladi va uning barqarorligi global tinchlik uchun muhimdir. Biroq, kelajakdagi siyosiy tanlovlar murakkab bo'ladi va Yaponiya rahbarlari uzoq muddatli strategik fikrlash va pragmatik diplomatiyani birlashtirishi kerak.

Foydalan adabiyotlar.

1. Abe, Shinzo. "Japan is Back" (Speech at CSIS, Washington, D.C., 2013).
1. Berger, Thomas U. Cultures of Antimilitarism: National Security in Germany and Japan. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1998.
2. Calder, Kent E. "Securing Security through Prosperity: The San Francisco System." The Pacific Review 17, no. 1 (2004): 135-157.
3. Green, Michael J. Japan's Reluctant Realism: Foreign Policy Challenges in an Era of Uncertain Power. New York: Palgrave Macmillan, 2001.
4. Hughes, Christopher W. Japan's Re-emergence as a "Normal" Military Power. Adelphi Paper 368-369. London: IISS, 2004.
5. Katzenstein, Peter J., and Nobuo Okawara. "Japan's National Security: Structures, Norms and Policy Responses." East Asia 17, no. 4 (1993): 84-118.
6. Midford, Paul. Rethinking Japanese Public Opinion and Security: From Pacifism to Realism? Stanford: Stanford University Press, 2011.

7. Pyle, Kenneth B. Japan Rising: The Resurgence of Japanese Power and Purpose. New York: PublicAffairs, 2007.
8. Samuels, Richard J. Securing Japan: Tokyo's Grand Strategy and the Future of East Asia. Ithaca: Cornell University Press, 2007.
9. Smith, Sheila A. Japan Rearmed: The Politics of Military Power. Cambridge: Harvard University Press, 2019.
10. Tanaka, Akihiko. "The Changing Strategic Environment and Japan's Security." International Affairs 95, no. 5 (2019): 969-984.
11. Yoshida, Shigeru. The Yoshida Memoirs: The Story of Japan in Crisis. London: Heinemann, 1961.
12. Ministry of Defense, Japan. Defense of Japan (White Paper). Tokyo: Government of Japan, 2023.
13. Ministry of Foreign Affairs, Japan. Diplomatic Bluebook. Tokyo: Government of Japan, 2023.
14. U.S.-Japan Joint Statement on the Alliance: A Global Partnership. Washington, D.C., 2023.

XALQARO MUNOSABATLARDA GENDER TENGLIK OMILI

Mansurova Nigora Dmitriy qizi
Buxoro Davlat universiteti,
Tarix va Yuridik fakulteti
Siyosatshunoslik ta'lim yo'nalishi 3-bosqich talabasi
+998916464302

Bugungi murakkab dunyoda yuz berayotgan voqea hodisalarni ko'rib, siyosatshunoslik yo'nalishi va xalqaro munosabatlar qay darajada muhim ekanligini anglaymiz. Siyosatga ta'rif berar ekanmiz – bu davlat boshqaruv san'ati yoki qisqa tilda tushuntiradigan bo'lsak, bir inson o'z irodasini boshqa insonlarga o'tkaza olishi haqiqiy siyosatdir. Bundan kelib chiqadiki, siyosat faqatgina davlat boshqaruvidan iborat emas. Bu juda keng tushuncha. Xalqaro munosabatlar esa siyosatshunoslikning muhim va ajralmas qismidir. Unga ta'rif beradigan bo'lsak, "Xalqaro munosabatlar – bu suveren davlatlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlardir. Bu o'zaro munosabatlarni ilmiy o'rganish, xalqaro tadqiqotlar, xalqaro siyosat yoki xalqaro munosabatlar nomlari bilan qiyoslash mumkin"[1]. Shunday qilib mustaqil subyektlar o'rtasida bo'lib o'tadigan har qanday munosabatlarni biz xalqaro munosabatlarga kirita olamiz.

Nega endi aynan hozirgi davrga kelib xalqaro munosabatlar masalasi dolzarblashib bormoqda? Bu savolga siyosatshunoslar, tahlilchilar va tahlil markazlarida o'ziga xos dalillarga asoslangan bir qancha qarashlar mavjud. Ko'p yillar mobaynida xalqaro munosabatlarni tartibga solib turuvchi tizim – xalqaro huquqning bugungi maqomi to'g'risida ham bahsli fikrlar yuritilmoqda.

Xo'sh, Xalqaro huquq aslida qanday tarzda ishlashi kerak edi? Nazariy jihatlariga e'tibor qaratadigan bo'lsak, "**Xalqaro huquq** – xalqaro muloqotdagi davlatlararo va boshqa qatnashuvchilar (subyektlar) o'rtasidagi munosabatlarni tartibga soluvchi ommaviy yuridik prinsiplar va normalar majmui"[2]. Xalqaro huquqning asoschisi sifatida esa ko'pchilik g'arb olimlari niderlandiyalik huquqshunos va diplomat Gyugo Grotsiyni tan olishadi. U o'zining "Urush va tinchlik huquqi to'g'risida"gi asari bilan davlatlararo munosabatlar qay tarzda tartibga solinishi kerakligi bo'yicha butun boshli normalar tizimini ishlab chiqadi.

Yevropa davlatlarini titratib turgan Napoleon imperiazmiga qarshi ittifoq g'alaba qozongach, 1815- yilda Vena kongressi bo'lib o'tadi. Bu dunyoda Xalqaro huquqni ya'ni davlatlarni suveren tengligi, teng huquqlilikni ta'minlovchi yirik bir tizimni boshlab beradi. Deyarli yuz yilcha davom etgan bu tizim jahon urushi boshlanishi bilan o'z yakuniga yetdi. Urush yakunlangach mamlakatlar Millatlar Ligasi orqali yangi dunyo tartibotini yaratishdi. Ikkinchi jahon urushining boshlanishi esa bu tizimni ham yo'qqa chiqardi. Bularga sabab qilib

nimani keltirishimiz mumkin? Kuchning har qanday diplomatiyadan ustunligimi? Yoki milliy manfaatlarimi? Taxminlar ko'p va asosli. Ammo so'ngida shunga aminimizki realizm klassik nazariya bo'lib hamisha muhim va hech qachon o'z ahamiyatini yo'qotmaydi.

Ikkinchi jahon urushi yakuni va Birlashgan Millatlar Tashkilotining tuzilishi, undan keyingi dunyoni qo'rquvda ushlab turgan sovuq urushning boshlanishi, bular barchasi XX asrning 90 yillariga qadar davom etgan real voqeliklar edi. XX asr 90 yillarida SSSR parchalandi, Sovuq urush tugadi. Xo'sh hammasi o'z o'rniga tushdimi? Yangi dunyo tartibi, xalqaro munosabatlar va xalqaro huquq to'liq ishlay boshladimi? Muammolar yakun topdimi? 2001 yil 11-sentabr – bu sanada butun dunyo hali hamon insoniyat oldida anchagina muammolar borligini anglab yetadigan kun bo'ldi. Terrorizm xavfi endilikda haqiqiy global taxdidga aylandi.

Endilikda bugungi kunni olib qaraylik. Rossiya-Ukraina, Isroil-Falastin, AQSh-Eron bularni biz ayni kunlardagi eng asosiy olovli urush nuqtalari deyishimiz mumkin, ammo bundan tashqari ham dunyoning turli burchaklarida bu kabi davomli yoki boshlangan, yoki boshlanish arafasida turgan mojarolar talaygina. Bulardan shuni anglash mumkinki, bugungi kun bizdan kuchli siyosiy irodani va yetuk ilmiy salohiyatni talab etmoqda.

Mana endi xalqaro munosabatlardagi gender tenglik omiliga to'xtaladigan bo'lsak, barchamiz bilamizki, gender tenglik bu munosabatlarda ikki jins vakillarining o'zaro tengligini anglatadi. Ko'pchilik jamiyatlarda bu hamon muammo bo'lmoqda, ba'zilarida esa bu tushunchaga nisbatan noto'g'ri qarash shakllangan va qabul qilinishi qiyin kechmoqda. Va yana ba'zilarida shunday jarayonlar kechmoqdaki, bu butunlay feminizmning radikal ko'rinishiga aylanmoqda. Aslida demokratiyaning ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lgan tenglik tushunchasi gender tenglikni o'z-o'zidan taqozo qilishi nega bu qadar muhokamalarga sabab bo'lmoqda?

Mana endi faktlarga yuzlanadigan bo'lsak, G'arb va Sharq o'rtasida ijtimoiy tuzum, qarashlar va an'analar, yashash tarzidagi alohida xususiyatlar ikki sivilizatsiya o'rtasida bu tushunchaga nisbatan ikki xil qarashni shakllantirdi. XIX-XX asrda G'arbda boshlangan feministik to'lqinlar keyinchalik Klara Zetkin va Rosa Lyuksemburg kabi namoyondalarning harakatlari bilan rivojlanib bordi. Bunga sabab nima edi? Chunki o'sha davrga qadar g'arbda ayol zotiga bo'lgan qarash o'ta past darajada ediki oxir-oqibat bu butunlay ayollarni quyushqondan chiqarishga sabab bo'ldi. Misol tariqasida Darvinning fikrlarini keltiradigan bo'lsak, u o'zinining "Descent of Man" asarida ayollarning idrok, tez qamrab olish va taqliq qobiliyati borasida quyi irqnlarning xususiyatlarini tashishini va shu sababli ham past madaniyatga ega ekanligini ta'kidlar edi. Shu tariqa g'arbda evolyutsiya erkaklar qo'lida ekanligi, ayolning undagi o'rni esa erkaklar sonini ushlab turish va uy yumishlarini bajarish bilan cheklanishi haqidagi qarash XX asr o'rtalariga qadar o'z ahamiyatini yo'qotmadi.

Yoki psixolog olim Gustav Le Bon shunday fikrni ilgari suradi: "Ayollarning miyasi erkaklarnikiga qaraganda gorilla miyasiga yaqinroq. Ayollar odam evolyutsiyasining eng past shaklini ifodalaydi. Shuning uchun ham bevafoqlik, beqarorlik, mantiq kemtikligi ayollarda ko'proq uchraydi. O'rtacha erkakdan ustun ayollarning paydo bo'lishi nodir va istisnoli holat. Buni ikki boshli gorilla misolida tasavvur qilish mumkin. Bu istisno esa tabiatan hunuk hisoblanishi kerak"[3]. Mana shu fikrlar nega endi feminizm g'arbda paydo bo'ldi va rivojlandi degan savollarga to'la javob bo'la oladi.

Sharq tafakkur tarzi esa biroz boshqacharoq. U o'zida katta falsafiy xarakter va ulkan sabr matonatni jamlagan. Shu jihatda Sharq turmush tarzida ayol-erkak munosabatlari diniy xususiyatlar asosida boradi. Va huddi shu o'rinda Sharqdagi asosiy dinlardan birida hisoblanuvchi islomda ham ayolga nisbatan hurmat ko'rsatish kerakligi va u omonat ekanligi to'g'risida aniq fikrlar bayon qilinadi.

Endilikda hozirgi ko'p jihatdan muhim voqeliklar va ziddiyatlarni boshdan kechirayotgan dunyo uchun bu omil qanday ahamiyatga ega ekanligini muhokama qilishimiz mumkin. Masalani Aqshdan boshlaydigan bo'lsak, bir necha yil oldingi saylov natijalariga

ko'ra, Aqsh kongressida ayollar 20 foizni tashkil etgan. Ma'lumot o'rnida bu ko'rsatkich O'zbekistonda Qonunchilik palatasi uchun 32 foizni, Senat uchun esa 25 foizni tashkil etadi. Shuningdek Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev o'z nutqlarida ta'kidlab o'tganlaridan: "O'zbekiston Parlamentlararo ittifoqning "Parlamentdagi ayollar" reytingida 92 pog'ona yuqorilab, 36-o'rinni egalladi; "Gender tenglik va boshqaruv" indeksida 103-o'rindan 52-o'ringa ko'tarildi; Jahon bankining "Ayollar, biznes va qonun" hisobotida esa o'z pozitsiyasini 43 pog'onaga yaxshilab, 48-o'ringa chiqdi"[4].

2024-yilgi AQSh Prezidentlik saylovi esa anchayin murakkab va ziddiyatli kechdi. Respublikachilar partiyasi AQShda oldin ham prezidentlik lavozimini egallagan Donald Trampni nomzod sifatida ko'rsatgan bo'lsa, Demokratlar esa dastlab Jo Bayden nomzodini ko'rsatib, keyin uni Kamala Xarris nomzodiga almashtirdi. Ilk marotaba AQSh prezidentligiga ayol kishi saylanishi mumkin edi. Ammo barchamiz bilamiz saylovda biroz farq bilan Donald Tramp AQSh prezidentligiga saylandi. Mana endi natijalarni muhokama qiladigan bo'lsak. Bunga nima sabab bo'ldi? Nomzodlarning to'satdan almashinuvimi? Yoki Bayden mamuriyati davridagi ba'zi xatolardan Respublikachilarning unumli foydalana olganligimi? Yoki Kamala Xarris ayol kishi bo'lganligi sababmi? Har bir variantning asosli jihatlari mavjud. Biroq natija va prognozlar ma'lum. Donald Tramp ma'muriyati hokimiyatga kelgandan buyon yuzaga kelayotgan muammolar va mojarolar fonida Amerikaliklarning fikri o'zgarishi ortidan tahlil markazlari keyingi AQSh prezidentligiga saylovlarda Demokratlar g'alaba qozonishini prognoz qilishmoqda.

Margaret Tetcher o'tgan asrning eng esda qolarli siyosiy yetakchilaridan biri sifatida Buyuk Britaniyani muvaffaqiyatli boshqara oldi. Rasmiy boshqaruvchisi Qirolcha Yelizavetta II bo'lgan va amalda ham ayol kishi boshqargan bu mamlakat garchi imperiya davridagidek qudratga ega bo'lmasada o'zini halihamon Buyuklik timsolini saqlab qola oldi. Yoki bir necha yillar oldin Germaniya kansleri bo'lgan Angela Merkel ham mamlakatini to'g'ri yo'nalish sari boshlay olgan rahbarlardan biri bo'ldi. Yoki bugungi kunda Italiyani boshqarayotgan Jorjiya Meloni ko'pchilik davlat rahbarlarini hurmatini qozongan siyosiy darg'alardan biri bo'lib qolmoqda.

Bundan tashqari, Hindistonning bosh vaziri Indira Gandi yoki kelajakda Koreya xalq Demokratik Respublikasi rahbari bo'lishi taxmin qilinayotgan Kim Chen Inning qizi Kim Ju E va Yaponiya bosh vaziri Sanae Takaichi ham Osiyoning yetakchi ayollar safiga kiradi. Ularning hokimiyatda turgan vaqti nisbatan barqarorlik davri deb atash mumkin. Hozirgi kunda dunyo reytinglari eng yuqori pog'onalarni egallab kelayotgan Yevropa Komissiyasi Prezidenti Ursula Fon der Lyayen ham dunyo siyosiy tizimlar qamrovida muhim o'rin tutadigan ayollardan biridir.

Xulosa qilib aytganda, yuqorida keltirilgan misollar muammolar va tafovutlardan shunday fikrga kelish mumkinki, biz hozirda o'zgarayotgan siyosiy tartibotlar bo'sag'asida turibmiz. Xalqaro munosabatlardagi bunday o'zgarishlar oldin ham bo'lgan. Ammo bugungi kunda muhim jihatlardan biri bunda gender omili va jamiyatda ikki jins vakillari o'rtasidagi tenglik va buni hokimiyatga ham ta'siri bo'lmoqda. Va ayollar ham hokimiyatdagi muhim lavozimlarni egallab, dunyo siyosatidagi o'rni oshmoqda. Shunday qilib hozirgi zamon uchun siyosatshunoslik, xalqaro munosabatlar yanada dolzarblashib yanada muhim bo'lib qoldi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Xalqaro siyosat \ \ https://uz.wikipedia.org/wiki/Xalqaro_siyosat
2. Xalqaro huquq \ \ https://uz.wikipedia.org/wiki/Xalqaro_huquq
3. Nevzat Tarxan, "Psixologik urush", Toshkent – 2025, 230-b.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Xalqaro xotin-qizlar kuniga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqi \ \ <https://president.uz/oz/lists/view/9002>

BMT BOSH ASSAMBLEYASINING 80-SESSIYASIDA O'ZBEKISTON TASHABBUSLARI VA GLOBAL AHAMIYATI

Nasriddinov Ozodbek Muxiddinovch
Buxoro davlat universiteti, 5-1 SIYOS-25-guruh talabasi
nasriddinovo742@gmail.com

Bugungi kunda Birlashgan Millatlar Tashkiloti (BMT) jahon hamjamiyatida xalqaro tinchlik va xavfsizlikni ta'minlash, davlatlar o'rtasida xalqaro hamkorlikni yo'lga qo'yish hamda davlatlarning harakatlarini ushbu maqsadlarga yo'naltirish yo'lida muhim ahamiyatga ega universal tashkilot hisoblanadi. Mamlakatimiz ham o'z mustaqilligini e'lon qilganligidan so'ng, o'z tashqi siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilagan asosiy xalqaro tashkilot bilan hamkorlikka katta e'tibor qaratadi. Xususan, mamlakatimizning 1992-yil 2-martda BMTga a'zo bo'lib, 1993-yildan buyon poytaxtimizda BMT vakolatxonasi faoliyati yo'lga qo'yilganligi muhim tarixiy voqealardan biri bo'lgan edi.

2025-yil 23-sentyabr kuni davlatimiz rahbari Shavkat Mirziyoyevning BMT Bosh Assambleyasining 80-yubiley sessiyasida nutqi so'zlab, shiddat bilan o'zgarayotgan murakkab global vaziyatda o'tayotgani, bu esa Tashkilot faoliyati va uning kelajagiga yangicha yondashuvlar bilan qarashga chorlayotganiga o'z e'tiborini qaratdi. Xususan bu haqda to'xtalar ekan, quyidagilarni ta'kidlaydi, "Hozirgi kunda dunyoda xalqaro institutlarning o'rni va roli zaiflashmoqda, qarama-qarshilik, nizo va urushlar kuchaymoqda, texnologik va ijtimoiy tengsizlik keskin oshmoqda, iqtisodiy va gumanitar inqirozlar ortib bormoqda. Bularning hammasi mutlaqo yangi, xavotirli geosiyosiy voqealikni vujudga keltirmoqda" [1].

Prezidentimiz Bosh kotib Antoniu Guterrishning eng og'ir va o'tkir global masalalarni murosas bilan hal etish uchun BMTni asosiy platforma sifatida saqlab qolishga qaratilgan sa'y-harakatlarini yuksak baholadi. "BMT – 80" tashabbuslarini to'liq qo'llab-quvvatladi, mamlakatimiz Kelajak uchun paktga qat'iy sodiqligini tasdiqladi.

O'zbekiston yetakchisi zamonaviy xavf-xatarlarga qarshi samarali kurashish hamda rivojlanayotgan davlatlar manfaatlarini himoya qilish maqsadida BMT Xavfsizlik Kengashini transformatsiya qilish va uning tarkibini kengaytirish zarurligini ta'kidladi. Shu bilan birga, davlatimiz rahbari O'zbekistonda Barqaror rivojlanish maqsadlariga uyg'un holda amalga oshirilayotgan ortga qaytmas islohotlar jarayoniga alohida to'xtaldi. Qayd etilganidek, bugungi kunda demokratik, huquqiy, ijtimoiy va dunyoviy Yangi O'zbekistonni barpo etish yo'lida izchil siyosat olib borilmoqda.

So'nggi yillarda mamlakatimizda kambag'allik darajasi 35 foizdan 6,6 foizgacha qisqartirildi. Bu, avvalo, ta'lim va ilm-fan tizimidagi tub o'zgarishlar, innovatsion tarmoqlar va yuqori texnologiyali sanoat korxonalarining barpo etilishi, "yashil" energetika hamda transport infratuzilmasining modernizatsiya qilinishi, kichik biznesni har tomonlama qo'llab-quvvatlash va natijada yangi ish o'rinlarining yaratilishi bilan izohlanadi.

Ta'lim sohasida ham sezilarli yutuqlarga erishildi. Xususan, maktabgacha ta'lim qamrovi 27 foizdan 78 foizga, oliy ta'lim bilan qamrov esa 9 foizdan 42 foizga yetdi. O'qituvchi va murabbiylar nufuzini oshirish masalasi esa ustuvor vazifa sifatida qaralmoqda. Shu maqsadda pedagoglar o'rtasida tajriba va bilim almashishni rivojlantirish uchun O'zbekistonda Butunjahon professional ta'lim sammitini o'tkazish taklif etildi.

Sog'liqni saqlash tizimini takomillashtirish masalasiga ham alohida e'tibor qaratilib, BMT bosh qarorgohida O'zbekiston tashabbusi bilan bolalar saratoni va boshqa og'ir kasalliklarga qarshi kurashga bag'ishlangan yuqori darajadagi tadbir o'tkazilishi rejalashtirilayotgani qayd etildi.

Gender siyosati doirasida xotin-qizlarning ijtimoiy-siyosiy hayot va tadbirkorlikdagi o'rni yanada mustahkamlanishi ta'kidlandi. Shu nuqtayi nazardan, Osiyo xotin-qizlar forumini mintaqaviy miqyosda doimiy platformaga aylantirib, uni muntazam ravishda o'tkazib borish zarurligi qayd etildi.

Shuningdek, mamlakatimiz Barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishga qat'iy sodiqligini tasdiqlab, 2030-yilga borib "daromadi o'rtadan yuqori" bo'lgan davlatlar qatoriga kirish maqsadi belgilanganini e'lon qildi.

O'zbekiston tashqi siyosatining ustuvor yo'nalishlari ham alohida yoritildi. Ta'kidlanganidek, so'nggi yillarda Markaziy Osiyoda tinchlik, yaxshi qo'shnichilik va hamkorlik muhiti mustahkamlanib, avvalgi muammolar ortda qolgan.

BMT doirasida mintaqaviy hamkorlikni kengaytirish maqsadida qator tashabbuslar ilgari surildi. Jumladan, EKOSOS va YUNKTAD shafeligida Markaziy Osiyo davlatlarining iqtisodiy taraqqiyotiga bag'ishlangan xalqaro forum o'tkazish, YUNIDO bilan hamkorlikda sanoatda "yashil" texnologiyalar bo'yicha mintaqaviy xab yaratish, suv resurslaridan oqilona foydalanish va ekologik barqarorlikni ta'minlashga qaratilgan dasturlarni ishlab chiqish taklif etildi.

Bundan tashqari, Bosh Assambleyada Markaziy Osiyo mamlakatlarining mintaqaviy sheriklik va iqtisodiy integratsiyani chuqurlashtirishga qaratilgan sa'y-harakatlarini qo'llab-quvvatlovchi rezolyutsiyani qabul qilish tashabbusi ilgari surildi.

Global xavfsizlik masalalariga to'xtalar ekan, Prezidentimiz Afg'onistondagi vaziyatga alohida e'tibor qaratib, ushbu mamlakatni xalqaro hamjamiyatdan yakka lab qo'ymaslik zarurligini ta'kidladi. Shuningdek, G'azo sektoridagi gumanitar inqirozni bartaraf etish maqsadida harbiy harakatlarni to'xtatish va siyosiy muzokaralarni davom ettirish muhimligi qayd etildi.

Iqlim o'zgarishi muammosi ham dolzarb masala sifatida ko'tarildi. Orol dengizi fojiasining salbiy oqibatlarini yumshatish bo'yicha amalga oshirilayotgan ishlar, jumladan, qurigan hududlarda keng ko'lamli yashil qoplamalar barpo etilayotgani alohida qayd etildi. Suv resurslari taqchilligi muammosiga yechim sifatida Suvni tejash bo'yicha Butunjahon forumini o'tkazish hamda global miqyosda innovatsion texnologiyalarni joriy etishga qaratilgan "yo'l xaritasi"ni ishlab chiqish taklif etildi. Bundan tashqari, iqlim migratsiyasi muammosiga e'tibor qaratilib, ushbu yo'nalishda xalqaro huquqiy mexanizmlarni ishlab chiqish zarurligi ta'kidlandi. Shu maqsadda keng qamrovli Global pakt qabul qilishga chaqirildi.

Raqamli rivojlanish va sun'iy intellektdan foydalanishdagi tengsizliklarning oldini olish masalasi ham muhim yo'nalish sifatida ko'rsatildi. Shu doirada sog'liqni saqlash, ta'lim va madaniyat sohalarida sun'iy intellekt yechimlarini bepul almashishga qaratilgan xalqaro hamkorlik mexanizmini yaratish taklif etildi.

Xulosa qilib aytganda, BMT Bosh Assambleyasining 80-sessiyasida ilgari surilgan ushbu tashabbuslar O'zbekistonning ochiq, konstruktiv va hamkorlikka asoslangan tashqi siyosatini namoyon etadi. Ular xalqlar va sivilizatsiyalar o'rtasidagi muloqotni mustahkamlash hamda global muammolarni birgalikda hal etishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 80-sessiyasidagi nutqi // "Xalq so'zi" gazetasi, 2025-yil 24-sentyabr, № 197.

2. O'zbekiston Prezidenti dunyo mamlakatlarini o'zaro hamjihatlik, ochiq muloqot va yaqin sheriklikka chaqirdi // <https://president.uz/oz/lists/view/8528>

XALQARO MUNOSABATLARDAGI JAHON SIYOSIY MUOMMALARINI HAL ETISHDA CHORA TADBIRLAR

Zayniddinov Dilyorbek Zafar o'gli
Buxoro Davlat Universiteti, Tarix va yuridik fakulteti,
Siyosatshunoslik ta'lim yo'nalishi talabasi
dilyorbekzayniddinov@gmail.com

Jahondagi siyosiy muammolar zamonaviy xalqaro munosabatlarning murakkab va dolzarb jihatlaridan biridir. Global miqyosdagi ziddiyatlar, mintaqaviy beqarorlik, davlatlararo kelishmovchiliklar va transmilliy tahdidlar insoniyat taraqqiyoti va barqarorlikka jiddiy xavf tug'dirmoqda. Ushbu muammolar nafaqat ayrim davlatlar yoki mintaqalar doirasida cheklanib qolmay, balki o'zaro bog'liqlik va o'zaro ta'sir tamoyillari asosida butun dunyoga yoyilib, global oqibatlarga olib kelmoqda. Shu bois, ularni samarali hal etish, xalqaro tinchlik va xavfsizlikni ta'minlash, shuningdek, barqaror rivojlanishga erishish bugungi kunning eng ustuvor vazifalaridan hisoblanadi. Bu jarayon xalqaro hamjamiyatdan birgalikdagi sa'y-harakatlarni, chuqur tahlilni va innovatsion yondashuvlarni talab qiladi.

Xalqaro huquq va uning fundamental tamoyillari ushbu muammolarni hal etishda asosiy huquqiy zamin bo'lib xizmat qiladi [2]. Davlatlar o'rtasidagi munosabatlarni tartibga soluvchi xalqaro huquq, kuch ishlatmaslik, davlatlarning suveren tengligi, ichki ishlarga aralashmaslik va inson huquqlarini hurmat qilish kabi universal prinsiplarni o'z ichiga oladi [2]. Ayniqsa, nizolarni tinch yo'l bilan hal etish tamoyili xalqaro huquqning fundamental qoidasi bo'lib, davlatlarni ziddiyatlarni zo'ravonliksiz vositalar orqali bartaraf etishga majbur qiladi [1]. Bu tamoyil BMT Nizomida (2-modda, 3-band) mustahkamlangan bo'lib, uning kelib chiqishi 1928-yilgi Parij pakti va 1866-yilgi Gaaga tinchlik konferensiyasiga borib taqaladi [1]. O'zbekiston ham o'z tashqi siyosatida va Konstitutsiyasida (17-18-moddalar) ushbu prinsiplarga sodiqligini qat'iy belgilagan holda, global tinchlik va hamkorlikka o'z hissasini qo'shib kelmoqda. Shuningdek, Yevropa Ittifoqi, Shanxay Hamkorlik Tashkiloti kabi tashkilotlar ham mintaqaviy barqarorlikni ta'minlashga xizmat qilmoqda [1,2].

Jahondagi siyosiy muammolarni hal etishga qaratilgan chora-tadbirlarni, xalqaro tashkilotlarning rolini, diplomatik vositalar va xalqaro huquqning ahamiyatini, shuningdek, davlatlararo hamkorlik va kollektiv xavfsizlik tizimlarining samaradorligini har tomonlama tahlil qilishni maqsad qilgan. Global siyosiy muammolarning murakkabligi ularni hal etishda zamonaviy yondashuvlar va yangi mexanizmlarni ishlab chiqish zaruratini keltirib chiqaradi. Ko'plab siyosiy muammolarning ildizi iqtisodiy tengsizlik va kambag'allik bilan bog'liq. Shu sababli: rivojlanayotgan davlatlarga yordam ko'rsatish, investitsiyalarni jalb qilish, ta'lim va sog'liqni saqlash tizimini rivojlantirish orqali muammolarni oldini olish mumkin.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 22-yanvar kuni Shveytsariyaning Davos shahrida Tinchlik kengashi Nizomini imzolash marosimida ishtirok etdi. AQSh Prezidenti Donald Tramp raisligida o'tgan tadbirda Argentina, Armaniston, Bahrayn, Bolgariya, Indoneziya, Iordaniya, Marokash, Mo'g'uliston, Ozarbayjon, Paragvay, Pokiston, Qatar, Qozog'iston, Saudiya Arabistoni, Turkiya, Vengriya va boshqa davlatlar rahbarlari, bosh vazirlari va tashqi ishlar vazirlari ham qatnashdi. Tinchlik kengashining tashkil etilishi O'zbekiston tashqi siyosatining tinchlikni ta'minlash borasidagi tashabbuslari va ko'p qirrali hamkorlikni qo'llab-quvvatlashga qaratilgan ustuvor vazifalariga mosdir. Yangi tuzilma BMTning Xavfsizlik Kengashi rezolyutsiyasi bilan qo'llab-quvvatlangan G'azo sektoridagi mojaroni tugatish bo'yicha kompleks rejani amalga oshirish doirasida shakllantirilmoqda. Tinchlik kengashi mojaroning keskinlashuv xavfini kamaytirish, G'azo sektorida iqtisodiy va ijtimoiy tiklanish uchun qulay sharoitlar yaratishga qaratilgan. Bu farovon iqtisodiyot va tinch-osoyishta hayotga ega Yangi G'azoni barpo etish, istiqbolda Falastin davlatini tuzish imkoniyatini vujudga keltirmoqda. Kengash tarkibidan jahonning turli mamlakatlaridan nufuzli va ta'sirga ega yetakchilar o'rin oldi. Kengash Nizomini imzolab,

O'zbekiston uni ta'sis etgan davlatlardan biriga aylandi. Bu mamlakatimizning kengash faoliyatida izchil ishtirok etishga hamda barcha ta'sischi davlatlar va xalqaro sheriklar bilan yaqin hamkorlikda uning vakolatlarini hayotga tatbiq etishda amaliy hissa qo'shishga tayyorligini anglatadi.

Xulosa qilib aytganda, jahondagi siyosiy muammolar o'zining murakkabligi va ko'p qirraliligi bilan ajralib turadi hamda ularni samarali hal etish faqatgina alohida davlatlar sa'y-harakatlari bilan emas, balki keng qamrovli xalqaro hamkorlik asosida amalga oshirilishi mumkin. Global ziddiyatlar, terrorizm, iqlim o'zgarishi va iqtisodiy tengsizlik kabi tahdidlar xalqaro tinchlik va barqarorlikka jiddiy xavf tug'dirayotgan bir sharoitda, xalqaro huquq tamoyillariga qat'iy amal qilish va diplomatik vositalardan keng foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. O'zbekistonning tashqi siyosati ham aynan tinchlikparvarlik, konstruktiv muloqot va o'zaro manfaatli hamkorlik tamoyillariga asoslanib, global va mintaqaviy barqarorlikni mustahkamlashga qaratilgan. Mamlakatning xalqaro tashabbuslarda faol ishtiroki, jumladan tinchlikni ta'minlashga qaratilgan yangi mexanizmlarni qo'llab-quvvatlashi, uning xalqaro maydondagi nufuzini yanada oshirmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. *United Nations Charter*. 1945. – 2-modda, 3-band, pp. 5–7.
2. Mirziyoyev, Sh.M. *Yangi O'zbekiston strategiyasi*. Toshkent, 2021. – 56–78-betlar.
3. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi // <https://constitution.uz/uz>
4. Scholte, Jan Aart. "Global Boshqaruvning Legitimligi: Adabiyotlar Sharhi." *Xalqaro Tadqiqotlar Sharhi*, vol. 47, no.2021-yil, 1-20-b.

ZAMONAVIY DAVRDA TURKIYA–ROSSIYA MUNOSABATLARI: MUAMMOLAR VA ISTIQBOLLAR

Mirzatillayeva Sevinch Baxrom qizi

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti

Xalqaro munosabatlar yo'nalishi, 2-bosqich talabasi

Telefon: +998998880908.

Elektron pochta: sevinchbaxromova18@gmail.com Ilmiy

rahbar: "Xalqaro munosabatlar" kafedrasini mudiri, Siyosiy fanlar doktori (DSc), dotsent

Suhrob Bo'ronov.

KIRISH. XXI asr xalqaro munosabatlar tizimi global kuchlar muvozanatining qayta shakllanishi, yangi geosiyosiy markazlarning paydo bo'lishi hamda mintaqaviy raqobatning kuchayishi bilan tavsiflanadi. Zamonaviy xalqaro tizimda davlatlar tashqi siyosatini moslashuvchan va ko'p yo'nalishli strategiyalar asosida olib borishga intilmoqda. Bu jarayon Kennet Uolts ta'kidlagan xalqaro tizimning anarxik tabiati bilan izohlanadi. Shu nuqtai nazardan, Turkiya Respublikasi va Rossiya Federatsiyasi ko'p vektorli tashqi siyosat yuritayotgan muhim geosiyosiy aktorlar hisoblanadi. Ularning munosabatlari tarixan Usmonli imperiyasi va Rossiya imperiyasi o'rtasidagi qarama-qarshiliklarga borib taqalsa-da, zamonaviy davrda o'zaro manfaatlariga asoslangan hamkorlik modeli shakllandi. "Sovuq urush"dan keyingi davrda, ayniqsa Adolat va taraqqiyot partiyasining hokimiyatga kelishi hamda Vladimir Putin rahbarligidagi siyosiy kursning shakllanishi ikki davlat o'rtasidagi aloqalarni yangi bosqichga olib chiqdi.

Bugungi kunda ikki davlat o'rtasidagi hamkorlik energetika, savdo va xavfsizlik sohalarida rivojlanib, o'zaro bog'liqlikni kuchaytirmoqda. Shu bilan birga, ShaSht masalasi, Qora dengiz mintaqasi hamda Suriya va Kavkazdagi qarama-qarshi manfaatlar munosabatlarga murakkablik kiritmoqda. Bu holat Hans Morgentau ilgari surgan milliy manfaatlar uchun kurash konsepsiyasiga mos keladi.

Mazkur maqolada Turkiya va Rossiya o'rtasidagi munosabatlarning shakllanishi, rivojlanishi hamda istiqbollari tahlil qilinadi.

ASOSIY QISM. Zamonaviy davrda Turkiya va Rossiya o'rtasidagi munosabatlar Sovet Ittifoqining parchalanishidan so'ng, ya'ni 1991-yildan boshlab yangi bosqichga o'tdi. Sovuq urush yakunlangach, global xalqaro tizimda geosiyosiy muvozanat tubdan o'zgardi. Turkiya ShaShT a'zosi sifatida G'arb bilan integratsiyasini mustahkamladi, Rossiya esa sobiq Sovet hududidagi strategik ta'sirini saqlab qolishga intildi. Natijada ikki davlat o'rtasida hamkorlik va raqobat uyg'unlashgan murakkab munosabatlar modeli shakllandi.

Olim Aleksandr Lukin ushbu jarayonni "simultanik hamkorlik va raqobat modeli" sifatida izohlaydi, ya'ni tomonlar bir vaqtning o'zida strategik aloqalarni rivojlantirgan holda, mintaqaviy maydonda raqobatni ham davom ettiradi¹. Tarixiy jihatdan murakkab bo'lgan ikki tomonlama munosabatlar Sovet tizimi tugaganidan so'ng qayta shakllantirildi va dastlabki bosqichda siyosiy barqarorlik hamda iqtisodiy hamkorlikni mustahkamlash ustuvor vazifaga aylandi. Shu davrda savdo aloqalari faollashib, diplomatik munosabatlar kengaydi va iqtisodiy shartnomalar imzolandi.

Turkiya-Rossiya munosabatlarida energetika strategik yo'nalish sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Xususan, 2003-yilda ishga tushirilgan Blue Stream gaz quvuri Rossiya tabiiy gazini Qora dengiz osti orqali Turkiyaga yetkazib beruvchi muhim infratuzilmaga aylandi. Ushbu loyiha ikki davlat o'rtasida uzoq muddatli iqtisodiy hamkorlikning mustahkam asosini yaratdi hamda energetik xavfsizlikni ta'minlashda muhim rol o'ynadi².

Keyinchalik amalga oshirilgan TurkStream gaz quvuri loyihasi energetik hamkorlikni yanada chuqurlashtirdi³. Mazkur loyiha Rossiya gazini Turkiya orqali Yevropa bozorlariga yetkazib berish imkonini yaratib, ikki davlatning geoiqtisodiy manfaatlarini uyg'unlashtirdi. Shu tariqa energetika hamkorligi nafaqat iqtisodiy foyda manbai, balki siyosiy muloqot va o'zaro ishonchni mustahkamlovchi omil sifatida namoyon bo'ldi.

Energetika sohasidagi hamkorlik ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan ham sezilarli natijalar berdi. Turkiya Rossiyaning yirik gaz importchilaridan biriga aylangan bo'lsa, Rossiya esa yangi tranzit yo'nalishlari orqali global gaz bozorida pozitsiyasini mustahkamladi. Ushbu jarayon ikki tomonlama iqtisodiy integratsiya va o'zaro bog'liqlikni kuchaytirdi.

Bundan tashqari, "Atomstroyexport" tomonidan qurilayotgan Akkuyu AES loyihasi ikki davlat o'rtasidagi investitsiya va texnologik hamkorlikning yirik namunasi hisoblanadi. 20 milliard AQSh dollaridan ortiq qiymatga ega ushbu loyiha Turkiya energetika tizimini diversifikatsiya qilish bilan birga, texnologik transfer va kadrlar tayyorlash jarayonlarini ham rivojlantirmoqda. Akkuyu AES ikki davlat o'rtasidagi uzoq muddatli strategik hamkorlik va siyosiy ishonchning muhim ko'rsatkichidir.

Savdo-iqtisodiy aloqalar ham izchil rivojlanib bormoqda. Xususan, 2019-yilda ikki davlat o'rtasidagi savdo aylanmasi 26,3 milliard AQSh dollarini tashkil etgan bo'lsa, 2022-yilga kelib bu ko'rsatkich 68 milliard dollarga yetdi. Mazkur o'sish ikki tomonlama iqtisodiy bog'liqlikning ortib borayotganini ko'rsatadi. Turkiya Rossiyadan asosan energetik resurslar import qilsa, Rossiya uchun Turkiya muhim tranzit va savdo hamkori sifatida namoyon bo'lmoqda⁴.

Umuman olganda, Turkiya va Rossiya o'rtasidagi munosabatlar energetika, savdo va investitsiya sohalarida chuqur integratsiya bilan birga, mintaqaviy siyosiy raqobat elementlarini ham o'z ichiga olgan murakkab va ko'p qirrali xarakter kasb etadi.

MUAMMOLAR. Turkiya-Rossiya munosabatlarining iqtisodiy integratsiyasi sezilarli darajada rivojlanayotgan bo'lsa-da, ushbu hamkorlik bir qator murakkab siyosiy va geosiyosiy muammolar bilan birga kechmoqda. Jumladan, Qrimning anneksiyasi ikki davlat o'rtasidagi munosabatlarda jiddiy ziddiyatlardan biri sifatida namoyon bo'ldi. Turkiya Qrim tatarlarining huquqlarini himoya qilish siyosatini izchil davom ettirib, yarimorolning Rossiya tarkibiga qo'shib olinishi masalasini rasman tan olmagan. Shu bilan birga, Anqara Rossiya bilan strategik hamkorlikni saqlab qolish zarurati tufayli ehtiyotkor va muvozanatli

pozitsiyani egallashga majbur bo'lmoqda. Muallifning fikricha, aynan shu "ikki yo'nalishli siyosat" Turkiya tashqi siyosatining asosiy paradoksini tashkil etadi: u bir vaqtning o'zida ham normativ (inson huquqlari va xalqaro huquq tamoyillari), ham pragmatik (iqtisodiy manfaatlar) yondashuvni uyg'unlashtirishga urinmoqda.

Bundan tashqari, Qora dengiz mintaqasidagi geosiyosiy raqobat ham ikki davlat o'rtasidagi munosabatlarga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Rossiyaning Ukrainaga bostirib kirishi ushbu hududdagi kuchlar muvozanatini o'zgartirib, xavfsizlik va iqtisodiy manfaatlar o'rtasidagi muvozanatni murakkablashtirdi. Turkiya ShaShT a'zosi sifatida mintaqaviy xavfsizlikni ta'minlashga intilar ekan, bir vaqtning o'zida savdo va energetik tranzit yo'llarining barqarorligini saqlashdan ham manfaatdor. Turkiya Qora dengizda "muvozanatlovchi kuch" sifatida harakat qilmoqda, biroq bu rol uzoq muddatda katta diplomatik bosim va strategik xavflarni ham keltirib chiqarishi mumkin.

Shuningdek, Suriya inqirozi Turkiya va Rossiya manfaatlarining to'qnashuvi yuzaga keladigan asosiy maydonlardan biri hisoblanadi. Rossiya Bashar al-Assad rejimini qo'llab-quvvatlasa, Turkiya mintaqadagi o'ziga yaqin kuchlarni qo'llab-quvvatlaydi. Ushbu qarama-qarshi yondashuvlar hududiy raqobatni kuchaytirib, diplomatik ziddiyatlarni yuzaga keltiradi. Shu bilan birga, Turkiya vositachi sifatida ham ishtirok etishga intilmoqda. Muallif fikricha, aynan Suriya masalasi Turkiya–Rossiya munosabatlarining "sinov maydoni" bo'lib, unda hamkorlik va raqobat elementlari eng yaqqol namoyon bo'ladi.

Rossiya-Ukraina urushi esa Turkiya uchun yangi strategik muammolarni yuzaga keltirdi. Bir tomondan, Turkiya ShaShT bilan hamkorlikni davom ettiradi, ikkinchi tomondan esa Rossiya bilan iqtisodiy aloqalarni saqlashga intiladi. Bu holat Turkiyaning "strategik avtonomiya"ga intilayotganini ko'rsatadi, ya'ni u yirik kuchlar o'rtasidagi qarama-qarshilikda mustaqil va moslashuvchan siyosat yuritishga harakat qilmoqda. Biroq bu yondashuv uzoq muddatda aniq geosiyosiy tanlovni talab qilishi mumkin⁵.

Energetik qaramlik masalasi ham alohida e'tiborga loyiqdir. Turkiya Rossiya energetik resurslarining yirik importchilaridan biri bo'lib, xususan TurkStream gaz quvuri orqali yetkazib berilayotgan gaz mamlakat energetika xavfsizligida muhim o'rin tutadi. Shu bilan birga, ushbu bog'liqlik ayrim hollarda siyosiy bosim vositasiga aylanishi mumkin. Energetik qaramlik Turkiyaning tashqi siyosiy manevr imkoniyatlarini ma'lum darajada cheklaydi va uni diversifikatsiya siyosatini jadallashtirishga undaydi. 2022–2023-yillardagi global energetik inqiroz bu muammoning dolzarbligini yanada kuchaytirdi⁶.

Umuman olganda, Turkiya va Rossiya o'rtasidagi munosabatlar iqtisodiy hamkorlik va strategik integratsiya bilan bir qatorda, murakkab siyosiy ziddiyatlar va geosiyosiy raqobatni o'z ichiga olgan dinamik tizim sifatida namoyon bo'ladi. Muallifning umumiy xulosasiga ko'ra, ushbu munosabatlarning barqarorligi ko'p jihatdan tomonlarning muvozanatni saqlash qobiliyatiga va o'zaro manfaatlarini pragmatik tarzda uyg'unlashtira olishiga bog'liq.

XULOSA. Xulosa qilib aytganda, Turkiya va Rossiya o'rtasidagi munosabatlar zamonaviy xalqaro tizimda hamkorlik va raqobat uyg'unlashgan murakkab model asosida rivojlanmoqda. Energetika, savdo va investitsiya sohalaridagi hamkorlik ikki davlat o'rtasidagi iqtisodiy bog'liqlikni kuchaytirgan bo'lsa, Qrim, Rossiya–Ukraina urushi, Suriya inqirozi va Qora dengiz mintaqasidagi raqobat munosabatlarda asosiy ziddiyat manbalari bo'lib qolmoqda.

Turkiya ushbu sharoitda bir tomondan ShaShT bilan hamkorlikni davom ettirib, ikkinchi tomondan Rossiya bilan strategik aloqalarni saqlashga intilmoqda. Bu esa uning tashqi siyosatida muvozanat va diplomatik moslashuvchanlikni talab qilmoqda. Turkiya–Rossiya munosabatlari "raqobatli hamkorlik" modeli asosida shakllanib, tomonlar ayrim yo'nalishlarda hamkorlikni chuqurlashtirar ekan, boshqa sohalarida o'z manfaatlarini faol himoya qiladi. Kelajakda ushbu munosabatlarning rivoji ko'p jihatdan global geosiyosiy jarayonlar hamda tomonlarning strategik muvozanatni saqlay olish qobiliyatiga bog'liq bo'lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Allison, R. (2017). *Russia, Turkey, and International Security* (pp. 98–121). Cambridge: Cambridge University Press.
2. Bağcı, H. (2022). *Energy Diplomacy of Turkey* (pp. 50–73). Istanbul: Bilgi University Press.
3. Bağcı, H., et al. (2021). *Turkish-Russian Energy Projects* (pp. 58–84). Istanbul: Marmara Yayınları.
4. Bağcı, H. (2022). *Energy Diplomacy of Turkey* (pp. 50–73). Istanbul: Bilgi University Press.
5. Hill, W. (2015). *Russia's Foreign Policy and Neighboring States* (pp. 41–63). Washington: Brookings Institution.
6. İnalçık, H. (2009). *The Ottoman Empire and Russia* (pp. 210–233). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
7. Larrabee, F. S. (2015). *Russian-Turkish Relations: Energy and Geopolitics* (pp. 75–92). Santa Monica: RAND Corporation.
8. Lukin, A. (2018). *Russia and Turkey: Simultaneous Cooperation and Competition* (pp. 45–67). Moscow: Nauka.
9. Smith, M. (2018). *The Black Sea Region: Strategic Perspectives* (pp. 134–158). London: Routledge.
10. Trenin, D. (2016). *Russia and the Middle East* (pp. 56–78). Moscow: Carnegie Moscow Center.
11. Öniş, Z. (2017). *Turkey's Foreign Policy in Flux* (pp. 110–132). Istanbul: Bilgi University Press.
12. Tsygankov, A. P. (2016). *Russia's Foreign Policy: Continuity and Change* (pp. 67–89). Lanham: Rowman & Littlefield.
13. Çomak, H., Örmeci, O., Özel, M., Polat, D. Ş., & Şeker, B. Ş. (Eds.). (2025). *Contemporary Turkish-Russian Relations in the 21st Century Global Geopolitics*. London: Transnational Press London.

6-SHO'BA. MILLIY XAVFSIZLIK MUAMMOLARINING TIZIMLI TAHLILI VA PROGNOZLASHTIRISH

MISSIONERLIK VA PROZELITIZM – MILLIY XAVFSIZLIK MUAMMOSI SIFATIDA

Tanimov Sharapadin Maulenbergovich

Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti

Siyosatshunoslik va ma'naviyat asoslari

kafedrası dotsenti, s.f.f.d. (PhD)

Telefon: 90 5959762

Globallashuv sharoitida mafkura poligonlarida inson qalbi va ongini zabt etishga bo'lgan harakatlar tobora kuchaymoqda. Zero, global miqyosda g'oyaviy - mafkuraviy tahdid sifatida namoyon bo'layotgan missionerlik va prozelitizmning kuchayishi dunyo jamoatchiligi ongi, ruhiyati va ma'naviyatiga jiddiy ta'sir o'tkazmoqda. Bu haqda fikr yuritganda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev qayd etganidek: "Barchamizga yaxshi ma'lumki, hozirgi kunda dunyo shiddat bilan o'zgarmoqda. Insoniyatning taqdiri va kelajagiga tahdid solayotgan xavf-xatarlar tobora kuchayib bormoqda"¹, deya ta'kidlagani bejiz emas. Zero, bugungi kunda missionerlik va prozelitizm zamirida taraqqiyot sari intilayotgan mamlakatlarning davlat suverenteti, konstitutsion tuzumga qilinayotgan tajovuzlarni mafkuraviy qo'llab quvvatlash kabi salbiy holatlar namoyon bo'lmoqda. Missionerlik tarafdorlarini mafkura poligonlarida olib borilayotgan kurash uchun juda katta sarmoyalarni safarbar etishayotganligi namoyon bo'lmoqda. Shu o'rinda, missionerlikka bo'lgan munosabatlarni ijobiy ekanligini ayrim siyosatchilar tomonidan bildirilgan fikrlarida ham o'z aksini topgan. Ushbu fikrlarni Amerikaning XIX asrda xorijda faoliyat ko'rsatgan presviterian missiyasi kotibi F.Ellinvud o'z bayonatida ochiq-oydin: "Xohlaymizmi yo'qmi, bizning missionerlik faoliyatimiz kelgusi o'n yillikda xoh yaxshilik, xoh yomonlik bilan bo'lsin diplomatiya va savdo bilan chambarchas bog'lanadi"², deya ta'kidlagan edi. Shu tariqa, missionerlik aniq belgilangan siyosiy maqsadlarni amalga oshirishda aksariyat holatlarda yovuz va buzg'unchi g'oyalarni kuzlayotgani oydinlashmoqda. Mazkur harakatlar oqibatida iqtisodiy taraqqiyotdan orqada qolgan davlatlarga "beg'araz" yordamning ko'rsatish niqobi ostida ayrim mustaqil davlatlarning ichki ishlariga ochiqdan ochiq aralashuvining yashirin ko'rinishi sifatida namoyon bo'lmoqda.

Bugungi kunda u yoki bu dinni bayroq qilib dunyoviy tartibotga qarshi yo'naltirilgan radikal harakatlarga qarshi kurash olib borish ko'p qirrali benihoya ziddiyatli fenomen ekanligini inobatga olish zarur³. Zero, jahondagi etakchi davlatlar missionerlik harakatlarini yo'naltirish orqali iqtisodiy yordam berish bahonasida aksariyat holatlarda o'zlarining siyosiy shartlarini bajarishga majbur qilish holatlari kuzatilmoqda. Ayniqsa, iqtisodiy jihatdan zaif davlatlarga "beg'araz" yordam ko'rsatish orqali o'z siyosiy ta'sir doirasiga olish holatlari tobora oydinlashmoqda. Xususan, diniy vositalar orqali o'zga davlatlarning ichki ishlarga aralashuvi namoyon bo'lmoqda. Missionerlik va prozelitizm geosiyosiy kuchlar ko'magida xavfli qurol sifatida, o'zga din vakillari e'tiqodiga raxna solmoqda. Shu bilan bir qatorda, mazkur harakatlar gegemonlik va mustamlakani, bosqinchilik hamda kuchli davlatlarning kuchsiz davlatlarga nisbatan siyosiy bosimini tajovuzkorlik harakatlari oqibatida amalga oshirishda muhim ahamiyat kasb etib kelmoqda.

¹ Konstitutsiya va qonun ustuvorligi – huquqiy demokratik davlat va fuqarolik jamiyatining eng muhim mezonidir. Prezident Shavkat Mirziyoyevning O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 27 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi ma'ruzasi

² Harrington F.H. God, mammon and the Japanese. –Medison: 1921, p.35.

³ Paxrutdinov Shukritdin Ilyosovich. Dunyoviy demokratik davlatchilik qurilishi amaliyotida diniy ekstremizm tahdidi. s.f.d. ilmiy darajasi uchun yozilgan dis. 23.00.02. T.: 2001. B. 115-116

Mazkur holat, jahondagi etakchi davlatlarning dunyo xaxiralarning to'liq egallash va nazorat qilishda mafkuraviy hujum quroli sifatida missionerlikdan foydalanayotganligini namoyon etmoqda. Natijada, muayyan hudud yoki mintaqa xalqlarni o'z mamlakati siyosatiga qarshi qo'yish holatlari kuzatilmoqda. Bugungi kunda missionerlik va prozelitizm natijasida ayrim mamlakatlardagi davlat suverenteti, konstitutsion tuzumga qilinayotgan tajovuzlarni mafkuraviy qo'llab quvvatlash va ta'minlash holatlari kuzatilmoqda.

Dunyoda miqyosida tahlikali vaziyatini tobora avj olishi missionerlik va prozelitizm borasida jiddiy fikrlashni taqoza etmoqda. Zero, missionerlik va prozelitizm oqibatida muayyan hudud va mintaqada katta ma'naviy yo'qotishlar yuz berayotganligi mamlakat miqyosida xukumat boshqaruvida o'zaro qarama qarshi kuchlarning shakllanishiga zamin yaratmoqda. Mazkur holat, eng avvalo, millatning asriy qadriyatlariga raxna solish orqali xalq va millatning turmush darajasini izdan chiqarayotganligini aytib o'tish lozim. Shu tariqa, davlat boshqaruvida separatizmning kuchayishi muayyan mamlakat suverentetiga nisbatan jiddiy xavf solmoqda.

Globalashuv sharoitida dunyodagi "ayrim" siyosiy kuch markazlari o'zlarining geostrategik maqsadlarini amalga oshirishda "nishon" sifatida tanlangan mamlakatni o'ziga tobe qilishda missionerlikdan foydalanmoqda. Ayniqsa, muayyan mintaqa va hududda yashovchi aholining eng nochor kam ta'minlangan qatlamini aniqlash orqali ularga "rejali beg'araz" yordam ko'rsatish bahonasida ichki ishlariga bevosita aralashuv singari qonunga zid harakatlarni o'zida namoyon etmoqda. Jahonda geosiyosiy kuchlar muvozanatining o'zgarishi, ayrim rivojlangan davlatlarning o'z demokratiyasini "eksport" qilish orqali dunyoga hukmronlik uchun ochiqdan-ochiq da'vogarlik qilishi hech kimga yangilik emas. Shu tariqa, dunyo miqyosida ijtimoiy tabaqalanishning kuchayishi, bozorning shavqatsiz raqobati, iqtisodiy inqiroz tufayli ommaning diniy psixologiyasini o'zgartirmoqda. Aynan, mazkur holat, missionerlikdan o'z manfaatlari yo'lida foydalanishga zamin yaratmoqda. Ayniqsa, muayyan mintaqa va hududda vujudga kelayotgan yangi diniy harakat (YaDH)larning missionerlik faoliyati uch bosqichda amalga oshirilmoqda. Ya'ni: "missionerlik hudud"ini o'rnatish, uni xorijiy sarmoyalar asosida moliyalashtirish orqali diniy jamoalar sonini oshirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Natijada, missionerlikning faol targ'ibot va tashviqoti orqali oldin mavjud bo'lmagan yuzlab xristianlik konfessiyalari vujudga kelmoqda. Ayniqsa, missionerlikning kuchayishi jahon miqyosida global ijtimoiy – iqtisodiy inqiroz davrida davlatlarni bir tuzumdan ikkinchisiga o'tish sharoitida avj olmoqda.

Dunyo miqyosda missionerlikning keng ko'lamdagi faoliyati missionerlik tashkilotlarini kengaytirmoqda. Mazkur harakatga halqaro miqyosda homiylik qilayotgan siyosiy markazlar, moliyaviy doiralar, alohida shaxslarning doimiy e'tiborda ekanligi missionerlikka nisbatan jiddiy e'tibor qaratishni taqoza etadi. Ayniqsa, "ayrim" siyosiy markazlar ko'magi ostida "beg'araz" moliyaviy yordam ko'rsatish va turli xayriya jamg'armalari niqobi ostida ko'llab quvvatlash masalani bu borada jiddiy ekanligini taqoza etadi.

Bugungi kunda dunyoda vujudga kelayotgan tahlikali vaziyatga baho berar ekanmiz, xalqaro xavfsizlik va barqarorlikka tahdidlarning ko'lami kengayib, geosiyosiy raqobatning oshib borayotgani, g'oyaviy-mafkuraviy ekspansiyaning faollashuvini namoyon etmoqda. Mana shunday murakkab sharoitida mamlakat xavfsizligi va jamiyat barqarorligiga, uning manfaatlariga, millat kelajagiga raxna soladigan har qanday kuchga qarshi kurashda biz faqat xalqimizning aql-zakovati, bukilmas irodasi va salohiyatiga, o'z kuch va imkoniyatlarimizga tayanib mafkuraviy tarbiya vositasida doimo ogoh, sezgir va xushyor bo'lish mas'uliyatli muqaddas vazifamiz ekanligini anglash bugungi davr va bugungi zamon taqoza etmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Konstitutsiya va qonun ustuvorligi – huquqiy demokratik davlat va fuqarolik jamiyatining eng muhim mezonidir. Prezident Shavkat Mirziyoevning O'zbekiston

Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 27 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi ma'ruzasi.

<http://uza.uz/oz/politics/konstitutsiya-va-onun-ustuvorligi-u-u-iy-demokratik-davlat-v-07-12-2019>

2. Harrington F.H. God, mammon and the Japanese. –Medison: 1921, p.35.

3. Paxrutdinov Shukritdin Ilyosovich. Dunyoviy demokratik davlatchilik qurilishi amaliyotida diniy ekstremizm tahdidi. s.f.d. ilmiy darajasi uchun yozilgan dis. 23.00.02. T.: 2001. B. 115-116

4. O'tkir Xasanboev: O'zbekistonda davlat va din munosabatlari: diniy tashkilotlar, oqimlar mafkuraviy kurashning dolzarb yo'nalishlari. "Toshkent islom universiteti" nashriyot matbaa bosmaxonasi. T-2014. B-113.

5. Abdurahim Erkaev. Ma'naviyat va taraqqiyot. "Ma'naviyat"-2009-B-230.

MARKAZIY OSIYO DAVLATLARI RAHBARLARINING MASLAHAT UCHRASHUVLARIDA XAVFSIZLIK MASALALARI

Rizayev Nodir Sobirovich

Buxoro davlat universiteti

f.f.d.(PhD)

nodirbuxoriy9@mail.ru

Markaziy Osiyo mintaqasi bugungi kunda geosiyosiy va geoiqtisodiy jihatdan muhim hududlardan biri sifatida jahon hamjamiyati e'tiborida turibdi. Mintaqada barqarorlik va xavfsizlikni ta'minlash nafaqat ushbu hudud davlatlari, balki butun xalqaro tizim uchun muhim ahamiyat kasb etadi. So'nggi yillarda Markaziy Osiyo davlatlari o'rtasida o'zaro ishonchni mustahkamlash, yaxshi qo'shnichilik munosabatlarini rivojlantirish hamda umumiy tahdid va xavf-xatarlarga qarshi birgalikda kurashish borasida yangi yondashuvlar shakllanmoqda.

Xususan, davlat rahbarlarining Maslahat uchrashuvlari mintaqaviy hamkorlikni rivojlantirishning muhim institutsional mexanizmi sifatida namoyon bo'lmoqda. Ushbu uchrashuvlar doirasida xavfsizlik masalalari alohida ustuvor yo'nalish sifatida ko'rilib, mintaqada tinchlik va barqarorlikni mustahkamlashga qaratilgan muhim tashabbuslar ilgari surilmoqda. Zamonaviy tahdidlar — terrorizm, ekstremizm, transmilliy jinoyatchilik, noqonuniy migratsiya, kiberxavfsizlik muammolari hamda ekologik va suv resurslari bilan bog'liq xavflar mintaqada davlatlaridan o'zaro muvofiqlashtirilgan siyosat yuritishni talab etmoqda.

Maslahat uchrashuvlari formati aynan shunday dolzarb muammolarni ochiq muloqot asosida muhokama qilish, umumiy yondashuvlarni ishlab chiqish va amaliy hamkorlikni yo'lga qo'yish imkonini bermiqda. Ushbu jarayon mintaqada o'zaro ishonch muhitini mustahkamlash, kelishmovchiliklarning oldini olish hamda xavfsizlikni ta'minlashning samarali mexanizmlarini yaratishda muhim rol o'ynamoqda.

Shu bilan birga, global geosiyosiy vaziyatning murakkablashuvi, xalqaro maydonda raqobatning kuchayishi hamda yangi tahdidlarning paydo bo'lishi Markaziy Osiyo davlatlarining xavfsizlik sohasidagi hamkorligini yanada chuqurlashtirish zaruratini yuzaga keltirmoqda. Bu esa davlat rahbarlarining Maslahat uchrashuvlari doirasidagi muloqot va hamkorlikni yangi bosqichga olib chiqishni taqozo etadi.

Mazkur mavzuning dolzarbligi shundaki, mintaqada xavfsizlikni ta'minlash faqat milliy darajadagi choralar bilan emas, balki o'zaro muvofiqlashtirilgan, kompleks va tizimli yondashuv orqali amalga oshirilishi mumkin. Shu nuqtayi nazardan, Markaziy Osiyo davlatlari rahbarlarining Maslahat uchrashuvlarida xavfsizlik masalalarining muhokama qilinishi va ular bo'yicha qabul qilinayotgan qarorlar mintaqaning barqaror taraqqiyoti uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Ma'lumki, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev 2017-yil 10-noyabr kuni BMT shafeligida Samarqand shahrida o'tgan "Markaziy Osiyo: yagona tarix va umumiy kelajak, barqaror rivojlanish va taraqqiyot yo'lidagi hamkorlik" mavzusidagi xalqaro konferensiyada mazkur uchrashuvni o'tkazish taklifini ilgari surgan edi. O'shanda bu tashabbusni mintaqadagi barcha davlatlar va xalqaro tashkilotlar qo'llab-quvvatlagan va Qozog'iston Respublikasi Prezidenti Nursulton Nazarboyev birinchi uchrashuvni Ostonada o'tkazishni taklif qilgandi.

Birinchi Maslahat uchrashuvi mintaqaviy hamkorlikning yangi bosqichini boshlab berdi. Unda muhokama qilingan asosiy yo'nalishlardan biri xavfsizlik masalalari bo'lib, bu yo'nalish mintaqa barqarorligini ta'minlashning muhim omili sifatida ko'rildi. Uchrashuvda xavfsizlik tushunchasi keng ma'noda — siyosiy barqarorlik, iqtisodiy xavfsizlik va ijtimoiy totuvlik bilan uzviy bog'liq holda talqin qilindi.

Mintaqa davlatlari o'rtasidagi hamkorlikning mustahkamlanishi xavfsizlikni ta'minlashda asosiy shartlardan biri sifatida baholandi. Ayniqsa, yaxshi qo'shniçilik munosabatlarini rivojlantirish va o'zaro ishonç muhitini shakllantirish umumiy xavfsizlik tizimining poydevori sifatida qaraldi. Shu bilan birga, xavfsizlik masalalari nafaqat davlatlararo kelishuvlar, balki keng qamrovli mintaqaviy integratsiya jarayonlari bilan ham chambarchas bog'liqligi ta'kidlandi.

Uchrashuvda zamonaviy tahdidlar — terrorizm, diniy ekstremizm, transmilliy jinoyatchilik va narkotrafik kabi muammolar mintaqaning barcha davlatlari uchun umumiy xavf sifatida e'tirof etildi. Bu esa mazkur tahdidlarga qarshi kurashishda yagona yondashuv, muvofiqlashtirilgan siyosat va doimiy hamkorlik zarurligini ko'rsatdi.

Umuman olganda, birinchi Maslahat uchrashuvi mintaqaviy xavfsizlikni ta'minlashda muntazam muloqot va hamkorlik mexanizmlarini yo'lga qo'yish zarurligini amaliy jihatdan asoslab berdi. Shu orqali xavfsizlik masalalari alohida davlatlar darajasidan chiqib, umumiy mintaqaviy mas'uliyat darajasiga ko'tarildi.

Markaziy Osiyo davlatlari rahbarlarining **ikkinchi Maslahat uchrashuvi** 2019-yil 29-noyabrda Toshkent shahrida bo'lib o'tdi. Sammitda mintaqaviy hamkorlikni mustahkamlash, savdo-iqtisodiy, investitsiyaviy va transport aloqalarini rivojlantirish masalalari muhokama qilinib, davlat rahbarlari o'zaro do'stona munosabatlarni yangi bosqichga olib chiqdilar.

Toshkent sammiti Markaziy Osiyo davlatlari rahbarlarining o'zaro muloqoti va hamkorligi rivojlanishida muhim bosqichlardan biri sifatida baholanadi. Ushbu uchrashuv mintaqada yangi siyosiy muhit shakllanayotganini, davlatlar o'rtasida ishonç va ochiq muloqot kuchayib borayotganini yaqqol ko'rsatdi. Sammit doirasida mintaqaning umumiy madaniy merosini o'rganish va uni keng targ'ib qilish masalalari ham muhim yo'nalish sifatida ko'rib chiqildi. Shu bilan birga, mintaqaviy hamkorlikni yanada mustahkamlash maqsadida ilm-fan, madaniyat va san'at sohalaridagi yutuqlarni rag'batlantirish, turli mukofot va forumlar tizimini yo'lga qo'yish g'oyalari ilgari surildi.

Sammitda iqlim o'zgarishi va ekologik muammolar ham dolzarb masala sifatida muhokama qilindi. Mintaqa davlatlari qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanishni kengaytirish, iqtisodiyot va energetika sohasini diversifikatsiya qilish zarurligini ta'kidladi. Bu esa nafaqat iqtisodiy rivojlanish, balki ekologik barqarorlikni ta'minlash nuqtayi nazaridan ham muhim ahamiyat kasb etadi. Suv resurslaridan oqilona foydalanish va qurg'oqchilik muammolarini hal etish masalalari ham alohida e'tibor markazida bo'ldi. Bu yo'nalishda mavjud tabiiy resurslarni adolatli va muvozanatli boshqarish zarurligi qayd etildi.

Ilgari mintaqada suv masalalari keskinlik va ishonchsizlik manbai sifatida qaralgan bo'lsa, bugungi kunda ushbu muammolarni hamkorlik va maslahatlashuvlar orqali hal etish tendensiyasi kuchaymoqda. Bu esa Markaziy Osiyoda yangi tipdagi mintaqaviy hamkorlik shakllanayotganini ko'rsatadi. Shu bilan birga, Afg'oniston masalasi ham mintaqaviy barqarorlikning muhim omili sifatida ko'rib chiqilib, uning tinçlik va rivojlanish jarayonlariga integratsiyasi umumiy manfaatlarga mos ekani ta'kidlanadi.

Toshkent sammiti doirasida mintaqaning iqtisodiy integratsiyasini chuqurlashtirish masalalari ham muhokama qilindi. Xususan, savdo va investitsiya oqimlarini kengaytirish, transport va logistika tizimlarini rivojlantirish, bojxona va chegara tartib-taomillarini soddalashtirish kabi yo'nalishlar ustuvor vazifalar sifatida belgilandi. Bu jarayonlar Markaziy Osiyoning global iqtisodiy tizimga yanada faol integratsiyalashuviga xizmat qiladi.

Umuman olganda, Toshkent sammiti mintaqaviy hamkorlikni yangi bosqichga olib chiqqan muhim siyosiy platforma sifatida namoyon bo'lib, xavfsizlik, iqtisodiyot, ekologiya va gumanitar sohalarida umumiy yondashuvlarni shakllantirishga xizmat qildi. Bu esa Markaziy Osiyoda uzoq muddatli barqarorlik va rivojlanish uchun mustahkam asos yaratadi.

Markaziy Osiyo davlat rahbarlarining **uchinchi Maslahat uchrashuvi** 2021-yil 6-avgust kuni Turkmanistonning "Avaza" milliy sayyohlik zonasida (Turkmanboshi shahri) bo'lib o'tgan edi.

Avaza sammitida xavfsizlik masalalari kun tartibining eng muhim qismlaridan biri edi. Bu davrda qo'shni Afg'onistondagi vaziyatning keskinlashishi (AQSH qo'shinlarining chiqib ketishi va "Tolibon" harakatining faollashishi) mintqa yetakchilarini umumiy xavfsizlik choralari ko'rishga undadi.

Markaziy Osiyo davlatlari rahbarlarining **to'rtinchi maslahat uchrashuvi** — 2022-yilning 21-iyul sanasida Qirg'izistonning Cho'pon-ota shaharida bo'lib o'tdi. Ushbu sammitda Markaziy Osiyoning 5 davlati — [O'zbekiston](#), [Qozog'iston](#), [Turkmaniston](#), [Tojikiston](#) va mezbon davlat [Qirg'iziston](#) davlat rahbarlari hamda hukumat a'zolari ishtirok etdi. Markaziy Osiyo davlatlari rahbarlarining ushbu sammitda ishtirok etishning asosiy maqsadlari mintaqada iqtisodiy savdo-munosabatlarni rivojlantirish, ekologik muommolarga e'tibor qaratish va mintaqadagi tinchlikni saqlash asosiy vazifalar sifatida qaraldi. Shuningdek mintaqada mintaqaviy xavfsizlik, axborot va internet olami xavfsizligi, [Afg'oniston](#) muommosi, savdo-sanoat, madaniy aloqalar muhokama qilindi.

Sammitda qo'shni Afg'onistondagi muommolar ham muhokama qilindi. Qirg'iz Respublikasi Prezidenti Sadir Japarov Afg'onistondagi vaziyat Markaziy Osiyo mintaqasining hududiy xavfsizligiga ta'sir ko'rsatmoqda. U yerda vaziyat murakkab va taxmin qilib bo'lmaydi deb aytib o'tdi.

Bizningcha, hokimiyatga toliblarning va u tuzgan hukumatning kelishi jiddiy voqelik hamda biz bu yo'nalishda hamkorlikdagi harakat liniyasini ishlab chiqish kerak. Shu bilan birga, Afg'onistonning tinchlik yo'liga tushishi uchun barcha kuch-harakatni sarflash kerak.

Tojikiston Prezidenti Emomali Rahmon sammitda Afg'oniston bo'yicha o'z fikrlarini aytib mintaqadagi tinchlikga katta ta'sir ko'rsatishi va Yevroosiyo mintaqasida geosiyosiy kuchlar muvozanati o'zgarishi haqida aytib o'tdi. Shuningdek Tolibon hukumatini Afg'onistondagi etnik kamchiliklarni kamsitish hamda diniy konservatizm agressiyalar olib borishda ayladi.

O'tgan vaqt ichida Tolibon harakati jahon hamjamiyatini va Afg'oniston aholisini o'z hokimiyatining qonuniyligi, mamlakatdagi vaziyatni nazorat qilish hamda fuqarolar xavfsizligini ta'minlash, ijtimoiy-iqtisodiy sohalarida yuzaga kelayotgan muammolarni hal etish qobiliyatiga ishonitirish bo'yicha choralar ko'rmadi. Aksincha, va'da va kafolatlarga zid ravishda Tolibon barcha siyosiy va etnik kuchlarning keng ishtirokida hukumat o'rnatilishiga har tomonlama to'sqinlik qilmoqda.

Afg'oniston masalasida o'zbekiston Respublikasi davlat rahbari Afg'onistonni iqtisodiy jihatdan tiklash va unga ko'mak yordam berish kerakligini aytib o'tdi. Shuningdek O'zbekiston respublikasi davlat rahbari Afg'onistondagi holat yuzasidan shunday dedi: Afg'onistondagi holat Xalqaro hamjamiyat tamonidan qanday qabul qilinishi ham ko'p jihatdan bizga bog'liq.

Markaziy Osiyo davlat rahbarlarining **beshtinchi Maslahat uchrashuvi** 2024 yilning 14-15 sentyabr kunlari Tojikiston Respublikasi Dushanbe shahrida o'tkazildi va mintaqaviy hamkorlikni yangi bosqichga olib chiqqan muhim tadbir bo'ldi.

Markaziy Osiyo davlat rahbarlarining beshinchi maslahat uchrashuvida xavfsizlik masalalari ustuvor yo'nalishlardan biri sifatida atroflicha muhokama qilindi. Ta'kidlanganidek, bugungi kunda mintaqaviy xavfsizlikka tahdid soluvchi omillar nafaqat an'anaviy, balki yangi shakllarda ham namoyon bo'lmoqda.

Xususan, ekstremizm va terrorizm, uyushgan jinoyatchilik hamda narkotrafik kabi xavf-xatarlar hanuzgacha dolzarbligicha qolmoqda. Shu bilan birga, zamonaviy sharoitda axborot makonidagi tahdidlar, internet orqali tarqalayotgan noqonuniy faoliyat, radikal g'oyalar va kiberxavfsizlik bilan bog'liq muammolar tobora kuchayib borayotgani alohida qayd etildi. Bu esa davlatlar o'rtasida yangi yondashuvlar va yanada yaqin hamkorlikni talab etadi.

Uchrashuvda mintaqaviy xavfsizlikning bo'linmasligi tamoyiliga alohida urg'u berildi. Ya'ni, bir davlatdagi barqarorlik boshqa davlatlar xavfsizligiga bevosita ta'sir ko'rsatishi ta'kidlandi. Shu bois xavfsizlikni ta'minlash faqat milliy darajada emas, balki o'zaro muvofiqlashtirilgan mintaqaviy siyosat asosida amalga oshirilishi zarurligi e'tirof etildi.

Davlatlar o'rtasida maxsus xizmatlar, huquqni muhofaza qiluvchi organlar va xavfsizlik tuzilmalari hamkorligini kuchaytirish, muntazam maslahatlashuvlar o'tkazish muhim yo'nalish sifatida belgilandi. Bu esa tahdidlarga tezkor va samarali javob qaytarish imkonini beradi.

Shuningdek, Afg'onistondagi vaziyat mintaqaviy xavfsizlikning muhim omillaridan biri sifatida ko'rib chiqildi. Ushbu mamlakatda tinchlik va barqarorlikni ta'minlash, uning ijtimoiy-iqtisodiy tiklanishiga ko'maklashish nafaqat Afg'oniston, balki butun Markaziy Osiyo xavfsizligi uchun muhim ahamiyatga ega ekani qayd etildi. Shu nuqtai nazardan, afg'on yo'nalishida hamkorlikni davom ettirish zarurligi ta'kidlandi.

Bundan tashqari, zamonaviy xavf-xatarlarning chegarasiz xarakterga ega ekani, ular axborot texnologiyalari orqali tez tarqalayotgani alohida e'tiborga olindi. Shu sababli yoshlarni turli zararli g'oyalardan himoya qilish, axborot xavfsizligini mustahkamlash va profilaktik choralarni kuchaytirish muhim vazifa sifatida belgilandi.

Markaziy Osiyo davlatlari rahbarlarining **oltinchi Maslahat uchrashuvi** 2024-yil 9-avgust kuni Qozog'iston poytaxti Ostona shahrida bo'lib o'tgan edi.

Markaziy Osiyo davlat rahbarlarining oltinchi maslahat uchrashuvi mintaqaviy hamkorlikni yangi bosqichga olib chiqishga qaratilgan muhim siyosiy platforma sifatida baholanadi. Ushbu format doirasida shakllangan muloqot tizimi davlatlar o'rtasida o'zaro ishonchni mustahkamlash, umumiy muammolarni birgalikda hal etish va strategik hamkorlikni chuqurlashtirishga xizmat qilmoqda.

Oltinchi uchrashuvda asosiy e'tibor mintaqaning barqaror rivojlanishini ta'minlash, iqtisodiy integratsiyani kengaytirish hamda xavfsizlikni mustahkamlash masalalariga qaratildi. Xususan, savdo-iqtisodiy aloqalarni rivojlantirish, transport-logistika tizimlarini takomillashtirish, energetika va sanoat kooperatsiyasini kengaytirish ustuvor yo'nalishlar sifatida ko'rib chiqildi.

Shu bilan birga, global miqyosdagi murakkab jarayonlar fonida mintaqaviy xavfsizlik masalalari alohida dolzarblik kasb etdi. Ekstremizm, terrorizm, kiberxavfsizlik va transmilliy jinoyatchilik kabi tahdidlarga qarshi kurashishda o'zaro hamkorlikni kuchaytirish zarurligi ta'kidlandi. Mintaqaviy xavfsizlikning bo'linmasligi prinsipi asosida davlatlar o'rtasida muvofiqlashtirilgan siyosat yuritish muhim ekani qayd etildi.

Ekologiya va "yashil taraqqiyot" masalalari ham muhokamaning muhim yo'nalishlaridan biri bo'ldi. Iqlim o'zgarishi, suv resurslaridan oqilona foydalanish va muqobil energetika manbalarini rivojlantirish bo'yicha hamkorlikni kengaytirish zarurligi ilgari surildi.

Gumanitar sohada esa ta'lim, madaniyat, turizm va yoshlar siyosati yo'nalishlarida hamkorlikni chuqurlashtirish, xalqlar o'rtasidagi aloqalarni mustahkamlash masalalari muhim o'rin egalladi.

Toshkent shahrida bo'lib o'tgan Markaziy Osiyo davlatlari **maslahat uchrashuvining yettinchi yig'ilishida** mintaqasida hamkorlikni yangi bosqichga olib chiqishga qaratilgan muhim siyosiy voqea sifatida ahamiyat kasb etdi. Uchrashuv yakunlari mintaqaviy xavfsizlikni mustahkamlash, iqtisodiy integratsiyani chuqurlashtirish hamda ko'p tomonlama hamkorlikni rivojlantirishga qaratilgan muhim qarorlar bilan ifodalandi.

Sammitda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti raislik qildi. Unda mintaqada davlatlari rahbarlari bilan bir qatorda Ozarbayjon Prezidentining ilk bor to'laqonli a'zo sifatida ishtirok etishi uchrashuv formatining kengayib borayotganini va uning xalqaro ahamiyati ortib borayotganini ko'rsatadi. Shuningdek, BMTning Markaziy Osiyo mamlakatlari uchun preventiv diplomatiya bo'yicha mintaqaviy markazi vakilining qatnashuvi muhokamalarning global xavfsizlik tizimi bilan uzviy bog'liqligini tasdiqlaydi.

Tahlil shuni ko'rsatadiki, sammit kun tartibida xavfsizlik masalalari ustuvor o'rin egalladi. Xususan, "Mintaqaviy xavfsizlik va barqarorlik konsepsiyasi" hamda "Tahdidlar katalogi"ning qabul qilinishi mintaqadagi xavf-xatarlarni tizimli ravishda baholash va ularga qarshi kompleks yondashuvni shakllantirishga xizmat qiladi. 2026–2028 yillarga mo'ljallangan chora-tadbirlar rejasining ishlab chiqilishi esa ushbu yo'nalishda aniq amaliy mexanizmlarning belgilanganidan dalolat beradi. Terrorizm, ekstremizm va transchegaraviy jinoyatchilikka qarshi kurashishda o'zaro hamkorlikni kuchaytirish zarurligi yana bir bor ta'kidlandi.

Iqtisodiy yo'nalishda transport va energetika loyihalarini rivojlantirish, ayniqsa Afg'onistonni mintaqaviy infratuzilmaviy jarayonlarga jalb etish masalasi muhim strategik ahamiyat kasb etadi. "Xitoy–Qirg'iziston–O'zbekiston" temir yo'li, Transafg'on yo'lagi hamda Transkaspiy transport yo'nalishlari nafaqat mintaqada ichki aloqalarini mustahkamlash, balki xalqaro savdo-logistika tizimlariga integratsiyalashuvni kuchaytirishga xizmat qiladi.

Ekologik masalalar ham sammit kun tartibining muhim yo'nalishlaridan biri bo'ldi. "Yashil taraqqiyot" konsepsiyasini qabul qilish, suv tanqisligiga qarshi kurashish va 2026–2036 yillarni "Suvdan oqilona foydalanish o'n yilligi" deb e'lon qilish tashabbuslari mintaqada ekologik barqarorlikni ta'minlashga qaratilgan strategik qadamlar sifatida baholanadi. Toshkent shahrida Suv xo'jaligi bo'yicha mintaqaviy markaz tashkil etish rejalari esa bu boradagi hamkorlikni institutsional asosda mustahkamlashga xizmat qiladi.

Gumanitar sohada esa madaniy-ma'naviy merosni asrash va targ'ib qilish, yoshlar siyosatini rivojlantirish hamda ilmiy-innovatsion hamkorlikni kengaytirish masalalari muhokama qilindi. Xususan, Islom sivilizatsiyasi markazini yoshlar uchun jozibador maskanga aylantirish, Ma'naviy meros kongressini muntazam o'tkazish, shuningdek, BMT doirasida mintaqada mutafakkirlari merosiga bag'ishlangan rezolyutsiya qabul qilish tashabbuslari ilgari surildi. Shu bilan birga, ilmiy tadqiqotlar fondini tashkil etish va sun'iy intellekt texnologiyalarini joriy etish imkoniyatlari ham muhim istiqbolli yo'nalish sifatida qayd etildi.

Toshkent sammiti mintaqaviy hamkorlikni tizimli asosda rivojlantirish, xavfsizlikni mustahkamlash, iqtisodiy va infratuzilmaviy integratsiyani chuqurlashtirish hamda ekologik va gumanitar yo'nalishlarda yangi tashabbuslarni ilgari surish orqali Markaziy Osiyoning barqaror taraqqiyotini ta'minlashga xizmat qiluvchi muhim bosqich bo'ldi.

Shunday qilib, maslahat uchrashuvlari doirasida mintaqaviy xavfsizlikning bo'linmasligi tamoyili mustahkam qaror topdi. Ya'ni, bir davlatdagi beqarorlik butun mintaqaga ta'sir ko'rsatishi mumkinligi e'tirof etilib, xavfsizlikni ta'minlashda yagona yondashuv va muvofiqlashtirilgan siyosat yuritish zarurligi qayta-qayta ta'kidlandi. Shu asosda davlatlar o'rtasida maxsus xizmatlar, huquqni muhofaza qiluvchi organlar va xavfsizlik tuzilmalari hamkorligini kuchaytirish, muntazam maslahatlashuvlar o'tkazish amaliy ahamiyat kasb etmoqda.

Shuningdek, Afg'onistondagi vaziyat mintaqaviy xavfsizlikning ajralmas omili sifatida doimiy e'tiborda bo'lib kelmoqda. Ushbu mamlakatda tinchlik va barqarorlikni ta'minlash, uni

ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishga ko'maklashish butun Markaziy Osiyo xavfsizligi bilan chambarchas bog'liq ekani ta'kidlanadi. Shu bois afg'on yo'nalishida hamkorlikni davom ettirish va uni mintaqaviy jarayonlarga jalb etish muhim strategik vazifa sifatida qaralmoqda.

Bundan tashqari, xavfsizlikni ta'minlash faqat harbiy yoki kuch ishlatar tuzilmalar doirasida emas, balki iqtisodiy, ijtimoiy va gumanitar omillar bilan uzviy bog'liqligi ham e'tirof etildi. Xususan, iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash, transport va energetika loyihalarini rivojlantirish, yoshlarni qo'llab-quvvatlash va ularni zararli g'oyalardan himoya qilish xavfsizlikni mustahkamlashning muhim shartlaridan biri sifatida ko'rilmogda.

Umuman olganda, maslahat uchrashuvlari mintaqada xavfsizlikni ta'minlashning yangi modelini shakllantirishga xizmat qilmoqda. Ushbu model o'zaro ishonch, ochiq muloqot va hamkorlikka asoslanib, mavjud va yuzaga kelayotgan tahdidlarga birgalikda qarshi kurashishni nazarda tutadi. Bu esa Markaziy Osiyoda tinchlik, barqarorlik va izchil taraqqiyotni ta'minlashning muhim omili bo'lib qolmoqda.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. <https://www.uzbekembassy.in/ozbekiston-respublikasi-prezidenti-shavkat-mirziyoyevning-markaziy-osiyo-davlatlari-rahbarlarining-maslahat-uchrashuvidagi-nutqi/?lang=uz>
2. Markaziy Osiyo davlatlari rahbarlarining ikkinchi maslahat uchrashuvi xorijliklar nigohida. <https://xs.uz/uz/22209>
3. Shavkat Mirziyoyev Markaziy Osiyo davlatlari rahbarlarining Maslahat uchrashuvida nutq so'zladi. <https://www.uzreport.news/politics/shavkat-mirziyoyev-markaziy-osiyo-davlatlari-rahbarlarining-maslahat-uchrashuvida-nutq-sozl>
4. https://uza.uz/uz/posts/markaziy-osiyo-davlatlari-rahbarlarining-beshinchi-maslahat-uchrashuvi-umummintaqaviy-xavfsizlik-shakllanadi_520360
5. O'zbekiston tashqi siyosatida YANGI MARKAZIY OSIYO. <https://yuz.uz/uz/news/105406>
6. Markaziy Osiyo davlatlari rahbarlarining VII Maslahat uchrashuvida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti ilgari surgan asosiy fikr va tashabbuslar. https://uza.uz/uz/posts/markaziy-osiyo-davlatlari-rahbarlarining-vii-maslahat-uchrashuvida-ozbekiston-respublikasi-prezidenti-ilgari-surgan-asosiy-fikr-va-tashabbuslar_783507

MADANIY XAVFSIZLIKNI TA'MINLASH BO'YICHA ILMIY-NAZARIY YONDASHUVLAR

Yalgashev Bunyod Maxmudovich –
*O'zbekiston Respublikasi Strategik
tahlil va istiqbolni belgilash oliy maktabi
o'qituvchisi, f.f.b. f.d. (PhD)
Tel: +99894-626-37-66*

Xavfsizlik masalasi inson faoliyatining keng doirasi uchun nihoyatda dolzarbdir. Zamonaviy harbiy salohiyat darajasi va uning vayronkor imkoniyatlari, ekologik muammolar, jamiyatning raqamlashtirilishi, etnik nizolar va boshqalar insoniyat hayotiga tobora yangi obyektiv tahdidlarni keltirib chiqarmoqda.

Bu tahdidlarning ko'pligi va xilma-xilligi inson xavfsizligi bilan bog'liq bir qator konsepsiyalarning rivojlanishiga hissa qo'shdi, uning turli jihatlarini aks ettirdi.

Albatta, zamonaviy hayot ko'rsatkichlarining oshishi jamiyat, inson va davlat manfaatlar sohasiga yangi tahdidlarni paydo qilmoqda va xavfsizlik sohalarini kengaytirmoqda. Endi xavfsizlikning "qattiq kuch" strategiyalari o'z ahamiyatini madaniy, ekologik, etnik, diniy,

axborot va boshqa shu kabi “yumshoq kuch” sohalariga bo’shatib bermoqda¹. Ayniqsa, madaniy xavfsizlik sohasidagi yangi tendensiyalar mustaqil davlatlar tomonidan o’z milliy qadriyatlarini saqlash, asrash va himoya qilishdagi zamonaviy yondashuvlar hamda islohotlarni talab etmoqda.

Madaniy xavfsizlik tushunchasi ilm-fan sohasida yangi yo’nalish sifatida kirib kelgan bo’lib, unga bo’lgan yondashuvlar ham turli xil ko’rinishda uchraydi.

Misol uchun, olimlar orasida madaniyatni **ma’naviy xavfsizlik** doirasida ko’rib chiqish hamda diniy xavfsizlik yo’nalishida tahlil qilish holatlari ham uchrab turadi.

Bu yondashuv ham bir tomondan to’g’ri hisoblanadi. Chunki, xavfsizlik sohalaridagi xavf va tahdidlar yolg’iz kelmaganidek, madaniyat, ma’naviyat, din va etnik masalalar ham ma’lum bir yo’nalishlarda kesishi mumkin.

Biroq, madaniy xavfsizlik, o’zining mohiyati va keng qamrovi jihatidan boshqa xavfsizlik sohalaridan farq qiladi. Xususan, ma’naviy xavfsizlik yo’nalishini mahalliy va xorijlik olimlar chuqur tahlil qilishgan. Masalan, Rossiya ilm-fanida bu sohaning alohida jihatlarini arxiyepiskop Jon (Popov), A.A. Vozmitel, O.A. Xvilya, N.P. Zolotova, A.S. Zapisotskiy va boshqalar tomonidan o’rganilgan.

Ularning qarashlarida ko’pincha ma’naviy xavfsizlik milliy xavfsizlik kontekstida uning o’ziga xos tarkibiy qismi sifatida namoyon bo’ladi. Ularning fikricha, “Ma’naviy xavfsizlik – shaxs, jamiyat va hukumatning holatini ifodalaydi, ularning normal o’zaro bog’liq mavjudligi va faoliyatini, shuningdek, shakllangan yoki paydo bo’layotgan milliy hayot tarzining ijodiy madaniy va sivilizatsiyaviy rivojlanishini ta’minlaydi. Boshqa tomondan, bu jamiyatda hukmron bo’lgan, odamlar ommasi va davlat tuzilmalari tomonidan ijtimoiy ko’payish maqsadida birgalikda foydalaniladigan g’oyalar, ideallar, qadriyatlar, normalar va an’analarni saqlash va ijobiy o’zgartirish jarayonidir, ijtimoiy rivojlanish vektorining barqarorligi, uzluksizligi va dinamikasini kafolatlaydi”².

Bundan tashqari, A.S. Zapisotskiy ma’naviy xavfsizlikni jamiyat va madaniyatga hayotiy konstruksiyalarni saqlab qolish imkonini beruvchi shartlar tizimi sifatida tushunadi³. N.P. Zolotova, o’z navbatida, ma’naviy xavfsizlikni kengroq ma’noda - jamiyat hayotining ma’naviy, mafkuraviy, axloqiy va madaniy asoslarini himoya qilish, shu bilan madaniyatni uning ta’rifi asosiga kiritish sifatida belgilaydi⁴.

O’zbekistonlik olim, professor I. Islamov “Ma’naviy xavfsizlikni shaxs, xalq va davlatning ezgu maqsadlarga yo’naltiradigan jamiyat hayotidagi mafkuraviy, ma’rifiy, madaniy, diniy va axloqiy qarashlarning tahdidlardan himoyalanganlik holati”⁵ sifatida talqin etadi. Aynan, bu qarash ham madaniyatni ma’naviyat tarkibida tushunish va uning muhim komponenti sifatida e’tirof etishga asoslangandir.

Demak, yuqoridagi shu kabi olimlarning ishlarida, madaniy xavfsizlik ma’naviy xavfsizlik doirasida e’tirof etilgan. Ma’naviyat birlamchi ehtiyoj sifatida qaralgan. Biroq, bizning talqinimizda madaniy xavfsizlik tushunchasi ma’naviy xavfsizlikdan kengroq hisoblanadi. Bu, birinchi navbatda, ma’naviyat (*moddiylik bilan birga*) insoniyat madaniyatining tarkibiy qismlaridan biri ekanligi bilan bog’liq.

Madaniy xavfsizlik tushunchasiga bo’lgan ikkinchi yondashuv, uning **diniy xavfsizlik** tarkibida asoslanishidir. Diniy xavfsizlik haqida birinchi marta 18-asrda J. Bodinning asarlarida tilga olingan. Bodin [5, 14-15-bet] xavfsizlikni juda keng tushunchaga keltiradi, nafaqat odatiy komponentlar doirasini, balki iqtisodiy va madaniy xavfsizlikni ham qamrab oladi. Bu holda, iqtisodiy xavfsizlik yagona pul tizimi va og’irliklar va o’lchovlar tizimini

¹ Романова А. П., Мармилова В. О. Культурная безопасность как важнейший фактор национальной безопасности // Южно-российский журнал социальных наук. 2008. №2. – С. 85.

² Архиепископ Иоанн (Попов), Возмитель А.А., Хвилья О.А. Духовная безопасность. – России. М.: Логос, 2005. – С. 33.

³ Записотский А.С. Гуманитарное образование и проблемы духовной безопасности // Педагогика. 2002. № 2.

⁴ Золотова Н.П. Театр как социокультурный фактор духовной безопасности страны // Аналитический вестник. 1998. № 4 (71).

⁵ Islamov I. Ma’naviy xavfsizlik. Monografiya. – T.: Complex Print, 2023. – B. 17.

yaratish orqali “yagona iqtisodiy makon”ni ta’minlash sifatida tushuniladi, madaniy xavfsizlik esa davlatni begona diniy ta’sirlardan himoya qilishni anglatadi¹.

Diniy bag’rikenglikni targ’ib qilib, Bodin davlatchilik asoslariga tajovuz qiluvchi radikal ta’limotlarga qarshi kurashish majburiyatini suverenga yuklaydi. E’tiqod erkinligi faqat jamoat manfaatlariga ta’sir qilmasa va shaxsiy tanlov masalasi bo’lsagina mumkin.

Bu yondashuv orqali olim madaniy xavfsizlikning quyidagi beshta xususiyatini ochib beradi:

- madaniy yaxlitlikni ta’minlash g’oyasi;
- begona diniy ta’sirlardan himoyalaniish;
- diniy bag’rikenglik va xavfsizlik o’rtasidagi dialektik bog’liqlik;
- davlatning madaniy xavfsizlikdagi hal qiluvchi roli;
- e’tiqod erkinligining ijtimoiy chegaralari.

Bu yondashuv hozirgi davrda ham dolzarb bo’lib, ayniqsa ko’p konfessiyali jamiyatlarda ijtimoiy barqarorlikni saqlash va madaniy identitetni himoya qilishda muhim nazariy asos sifatida xizmat qiladi.

Biroq, bugungi kunda madaniyatni diniy xavfsizlik tarkibida o’rganish maqsadga muvofiq emas. Chunki, diniy xavfsizlik – jamiyatni diniy ekstremizm, radikalizm va konfessiyalararo ziddiyatlardan himoya qilishga qaratilgan soha.

Shu ma’noda u madaniy xavfsizlikning muhim komponentlaridan biridir. Chunki din har qanday jamiyat madaniyatining asosiy tarkibiy qismlaridan biri hisoblanadi. Shu bois, diniy barqarorlik bo’lmasa, madaniy barqarorlik ham izdan chiqadi.

Madaniy xavfsizlik tushunchasi bundan ancha keng. U nafaqat diniy, balki, til va milliy identitetni saqlash, urf-odat va an’analarni himoya qilish, axborot va ommaviy madaniyat ta’sirini tartibga solish, global madaniy ekspansiyaga qarshi immunitetni shakllantirish kabi yo’nalishlarni ham qamrab oladi.

Shu nuqtayi nazardan, J.Bodin qarashlari tarixiy jihatdan diniy xavfsizlikni madaniy xavfsizlikning markaziga qo’ygani ko’rish mumkin. Ammo zamonaviy jamiyatlarda madaniyatning tarkibi kengaygani sababli, diniy omil uning faqat bir qismi sifatida qaraladi.

Madaniy xavfsizlikka bo’lgan navbatdagi yondashuv **axborot-kommunikatsion yondashuv**dir. bu yondashuv muallifi M. Castells hisoblanadi.

Bu nazariyani axborot jamiyatida madaniy xavfsizlikni Manuel Castellsning “tarmoqli jamiyat” (network society) nazariyasi orqali tushuntirish mumkin.

Castells fikriga ko’ra, “Zamonaviy jamiyatda kuch va ta’sir markazlari axborot tarmoqlari orqali shakllanadi. Global media va internet madaniy kodlarni tez tarqatadi va o’zgartiradi. Shu sababli madaniy xavfsizlik axborot oqimlarini boshqarish, raqamli manipulyatsiyalardan himoyalaniish va milliy axborot makonini mustahkamlash bilan bog’liq”².

Bu yondashuvda axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi natijasida madaniyat endi hududiy chegaralar bilan cheklanmasligi asoslanadi. Global media, internet va ijtimoiy tarmoqlar orqali turli madaniy kodlar, qadriyatlar va hayot tarzlari tezkorlik bilan tarqaladi. Bu jarayon bir tomondan madaniy almashinuvni kuchaytirs, ikkinchi tomondan milliy madaniyatlar uchun yangi tahdidlarni yuzaga keltiradi. Chunki, tashqi axborot oqimlari orqali begona g’oyalar, stereotiplar

va ideologiyalar jamiyat ongiga chuqur kirib borishi mumkin.

Shu bois, madaniy xavfsizlik endilikda faqat an’anaviy qadriyatlarni saqlash emas, balki axborot makonini boshqarish va himoya qilish bilan chambarchas bog’liq bo’lib qolmoqda. Bu yerda bir nechta muhim jihatlar, ya’ni, axborot oqimlarini tartibga solish va filtratsiya qilish, raqamli manipulyatsiyalarga qarshi immunitetni shakllantirish, milliy axborot makonini mustahkamlash va madaniy identitetning transformatsiyasini amalga oshirish kabi vazifalarning zarurati oshib bormoqda.

¹ Боден Ж. Метод легкого познания истории. М.: Наука, 2000. – С. 14-15.

² Castells M. The Rise of the Network Society / Manuel Castells. - 2nd ed., with a new pref. Blackwell Publishing, 2010. – P. 67. 336

Aynan, mazkur yondashuv bugungi kunda madaniy xavfsizlikka bo'lgan eng yaqin va asosiy mohiyatini ochib berishga xizmat qiladigan nazariya hisoblanadi. Avvalo, bu yondashuv madaniy xavfsizlikni o'rganish va tahlil qilish imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytiradi. Axborot texnologiyalari va raqamli platformalar orqali madaniy jarayonlarni real vaqt rejimida kuzatish, tahlil qilish va prognozlash mumkin bo'ldi. Ilgari hududiy chegaralar bilan cheklangan madaniy tadqiqotlar bugungi kunda global miqyosga chiqib, turli jamiyatlar o'rtasidagi madaniy aloqalar, ta'sirlar va transformatsiyalarni chuqur o'rganish imkonini bermoqda.

Ikkinchidan, ushbu yondashuv madaniy merosni saqlash va targ'ib qilishda yangi vositalarni yaratadi. Raqamlashtirish jarayonlari orqali tarixiy manbalar, an'analar va milliy qadriyatlar keng auditoriyaga yetkazilmoqda. Bu esa, milliy identitetni mustahkamlash, ayniqsa yosh avlod ongida madaniy o'zlikni shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Uchinchidan, axborot-kommunikatsion yondashuv madaniy xavfsizlikni ta'minlashning innovatsion mexanizmlarini rivojlantiradi. Jumladan, media savodxonlikni oshirish, axborot xavfsizligi siyosatini takomillashtirish, milliy kontent ishlab chiqarishni qo'llab-quvvatlash kabi yo'nalishlar orqali jamiyatning tashqi ta'sirlarga nisbatan barqarorligi kuchayadi.

Shu bilan birga, ushbu yondashuv bir qator, ya'ni, madaniy gomogenlashuv (bir xillashuv), axborot manipulyatsiyasi va ideologik ta'sir, madaniy identitetning fragmentatsiyasi va axborot makonining nazoratsizligi kabi jiddiy xavf va tahdidlarni ham yuzaga keltirmoqda:

Umuman olganda, zamonaviy davrda xavfsizlik tushunchasi sezilarli darajada kengayib, an'anaviy "qattiq kuch" omillaridan tashqari, madaniy, ma'naviy, diniy va axborot sohalarini ham qamrab oluvchi kompleks tizimga aylanganini ko'rish mumkin. Ayniqsa, madaniy xavfsizlik ushbu tizimda alohida o'rin egallab, jamiyatning identiteti, qadriyatlari va barqaror rivojlanishini ta'minlovchi muhim omil sifatida namoyon bo'lmoqda.

Ilmiy yondashuvlar tahlili shuni ko'rsatadiki, madaniy xavfsizlik turli konseptual asoslarda talqin etiladi. Xususan, uni ma'naviy xavfsizlik doirasida ko'rish yondashuvi madaniyatning ichki, axloqiy va qadriyatlarga asoslanganlik jihatlariga urg'u beradi. Biroq bu yondashuv madaniyatning moddiy, kommunikativ va institutsional qirralarini to'liq qamrab olmaydi. Xuddi shuningdek, diniy xavfsizlik asosidagi talqin tarixiy ahamiyatga ega bo'lsa-da, zamonaviy sharoitda madaniyatning kengaygan mazmuni tufayli uni to'liq ifodalay olmaydi. Chunki bugungi kunda din madaniyatning muhim, ammo faqat bir tarkibiy elementi sifatida qaraladi.

Shuningdek, madaniy xavfsizlik endilikda nafaqat merosni saqlash, balki axborot oqimlarini boshqarish, raqamli manipulyatsiyalarga qarshi kurashish, milliy kontentni rivojlantirish va madaniy identitetni yangi sharoitlarda moslashtirish kabi vazifalarni ham o'z ichiga oladi.

Aynan, madaniy xavfsizlik zamonaviy jamiyatda mustaqil va ko'p qirrali xavfsizlik sohasi sifatida shakllanib, u boshqa yo'nalishlar bilan uzviy bog'liq bo'lsa-da, ularni to'liq qamrab oluvchi kengroq tizimni ifodalaydi. Uni samarali ta'minlash esa faqat an'anaviy himoya choralarini emas, balki innovatsion, axborotga asoslangan va strategik yondashuvlarni talab etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Романова А. П., Мармилова В. О. Культурная безопасность как важнейший фактор национальной безопасности // Южно-российский журнал социальных наук. 2008. №2. – С. 85.
2. Islamov I. Ma'naviy xavfsizlik. Monografiya. – T.: Complex Print, 2023. – B. 17.
4. Архиепископ Иоанн (Попов), Возмитель А.А., Хвыля О.А. Духовная безопасность. – России. М.: Логос, 2005. – С. 33.

5. Записоцкий А.С. Гуманитарное образование и проблемы духовной безопасности // Педагогика. 2002. № 2.
6. Золотова Н.П. Театр как социокультурный фактор духовной безопасности страны // Аналитический вестник. 1998. № 4 (71).
7. Боден Ж. Метод легкого познания истории. М.: Наука, 2000. – С. 14-15.
8. Castells M. The Rise of the Network Society / Manuel Castells. - 2nd ed., with a new pref. Blackwell Publishing, 2010. – P. 67.

MILLIY XAVFSIZLIK MUAMMOLARINING TIZIMLI TAHLILI VA PROGNOZLASHTIRISHDA AXBOROT XAVFSIZLIGINING O'RNI

Xalmuratov Miyirman

Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti

3-kurs talabasi

Tel: +998937870506

Tanimov Sharapadin

Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti dotsenti, s.f.f.d. (PhD)

Annotatsiya: Mazkur maqolada milliy xavfsizlikni ta'minlashda axborot xavfsizligining o'rni, ijtimoiy tarmoqlar sharoitida yuzaga kelayotgan zamonaviy tahdidlar hamda ularning jamiyat barqarorligiga ta'siri tizimli tahlil qilinadi. Shuningdek, axborot xurujlari, manipulyatsiya va yolg'on axborotlarning oldini olish mexanizmlari, davlat va jamiyat hamkorligining ahamiyati hamda istiqboldagi rivojlanish yo'nalishlari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: milliy xavfsizlik, axborot xavfsizligi, ijtimoiy tarmoqlar, siyosiy ong, feyk axborot, manipulyatsiya, raqamli jamiyat, tahdidlar, prognozlashtirish.

Bugungi globallashuv va raqamli texnologiyalar jadal rivojlanayotgan davrda milliy xavfsizlik tushunchasi yangi mazmun kasb etmoqda. An'anaviy xavfsizlik bilan bir qatorda, axborot xavfsizligi ham davlat barqarorligining muhim omiliga aylanmoqda. Ayniqsa, ijtimoiy tarmoqlarning keng tarqalishi natijasida axborot makonida yangi tahdidlar yuzaga kelmoqda. Shu bois milliy xavfsizlikni ta'minlashda axborot xavfsizligini tizimli tahlil qilish va prognozlashtirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Ijtimoiy tarmoqlar bugungi kunda axborot almashishning eng tezkor vositasiga aylangan. Ular orqali qisqa vaqt ichida katta hajmdagi ma'lumotlar tarqaladi va jamoatchilik fikri shakllanadi. Bu jarayon ijobiy jihatlar bilan birga, bir qator xavf-xatarlarni ham yuzaga keltirmoqda. Xususan, yolg'on axborotlar (feyk news), manipulyatsiya, axborot xurujlari milliy xavfsizlikka jiddiy tahdid solmoqda. Axborot xavfsizligi milliy xavfsizlikning tarkibiy qismi sifatida fuqarolarning ongiga ta'sir ko'rsatadigan axborotlarni nazorat qilish, zararli ma'lumotlardan himoya qilish va barqaror axborot muhitini yaratishni nazarda tutadi. Bugungi kunda ayrim kuchlar tomonidan ijtimoiy tarmoqlar orqali aholining siyosiy qarashlariga ta'sir o'tkazish, ijtimoiy beqarorlikni yuzaga keltirishga qaratilgan harakatlar kuzatilmoqda. Zamonaviy axborot tahdidlarining asosiy xususiyati ularning tezkorligi va yashirinligidir. Axborot xurujlari ko'pincha ochiq ko'rinishda emas, balki manipulyativ usullar orqali amalga oshiriladi. Masalan, noto'g'ri ma'lumotlarni tarqatish, ijtimoiy muammolarni bo'rttirib ko'rsatish, jamoatchilik fikrini noto'g'ri yo'naltirish kabi usullar keng qo'llaniladi. Bu esa fuqarolarning siyosiy ongiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Milliy xavfsizlikni ta'minlashda axborot xavfsizligini tizimli yondashuv asosida o'rganish muhim ahamiyatga ega. Tizimli tahlil orqali mavjud tahdidlar aniqlanadi, ularning kelib chiqish sabablari o'rganiladi va ularni bartaraf etish choralarini ishlab chiqish imkoniyati yaratiladi. Prognozlashtirish esa kelajakda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan xavf-xatarlarni oldindan aniqlash va ularning oldini olishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, axborot xavfsizligini ta'minlashda faqat davlat organlari emas, balki fuqarolik jamiyati institutlari, ommaviy axborot vositalari va har bir fuqaroning ham mas'uliyati muhimdir. Ayniqsa, yoshlarning media savodxonligini oshirish, ularni tanqidiy

fikrlashga o'rgatish orqali axborot tahdidlariga qarshi immunitetni kuchaytirish mumkin. Shuningdek, raqamli makonda yuzaga kelayotgan yangi tahdidlar, xususan, sun'iy intellekt yordamida yaratilayotgan soxta kontentlar (deepfake), bot tarmoqlari orqali jamoatchilik fikrini boshqarish kabi holatlar ham milliy xavfsizlik uchun jiddiy xavf tug'dirmoqda. Bunday texnologiyalar orqali yolg'on axborotlarni haqiqatdek ko'rsatish imkoniyati ortib borayotgani esa axborot muhitining yanada murakkablashishiga olib kelmoqda.¹ Natijada oddiy foydalanuvchi uchun to'g'ri va noto'g'ri axborotni ajratish qiyinlashmoqda. Axborot xavfsizligini ta'minlashda normativ-huquqiy bazani takomillashtirish ham muhim ahamiyat kasb etadi. Davlat tomonidan axborot makonini tartibga soluvchi qonunlar, strategiyalar va dasturlar ishlab chiqilishi, ularning amaliy ijrosi ta'minlanishi zarur. Shu bilan birga, bu jarayonda so'z erkinligi va axborot olish huquqini cheklab qo'ymaslik muvozanatini saqlash ham dolzarb masalalardan biridir. Chunki ortiqcha cheklovlar jamiyatda norozilik kayfiyatini kuchaytirishi mumkin. Axborot xavfsizligining yana bir muhim jihati – bu milliy kontentni rivojlantirishdir. Agar mahalliy, ishonchli va sifatli axborot manbalari ko'p bo'lsa, fuqarolarning chet eldagi shubhali manbalarga murojaat qilish ehtiyoji kamayadi. Shu bois milliy OAVni qo'llab-quvvatlash, bloggerlik faoliyatini rivojlantirish, ijtimoiy tarmoqlarda ijobiy va haqqoniy kontent ulushini oshirish muhim vazifa hisoblanadi. Bundan tashqari, ta'lim tizimida media savodxonlikni rivojlantirish masalasiga alohida e'tibor qaratish lozim. Maktabdan boshlab yoshlarni axborotni tahlil qilish, manbalarni tekshirish, tanqidiy fikrlash ko'nikmalariga o'rgatish orqali ularning axborot xurujlariga nisbatan barqarorligini oshirish mumkin. Oliy ta'lim muassasalarida esa axborot xavfsizligi, kiberxavfsizlik va siyosiy kommunikatsiya yo'nalishlarini kengaytirish dolzarb hisoblanadi. Shuningdek, davlat organlari faoliyatining ochiqqligi va shaffofligini ta'minlash ham axborot xavfsizligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Chunki rasmiy va tezkor axborot mavjud bo'lsa, turli mish-mishlar va noto'g'ri ma'lumotlarning tarqalish ehtimoli kamayadi. Shu nuqtai nazardan, davlat idoralari ijtimoiy tarmoqlarda faol bo'lishi, aholi bilan doimiy muloqot olib borishi muhimdir. Zamonaviy sharoitda xalqaro hamkorlik ham axborot xavfsizligini ta'minlashning ajralmas qismiga aylanmoqda.² Chunki axborot tahdidlari chegaralarni tan olmaydi. Shu sababli davlatlar o'rtasida tajriba almashish, qo'shma dasturlarni amalga oshirish va global miqyosda xavfsizlik choralarini kuchaytirish talab etiladi.

Mazkur yo'nalishda quyidagi takliflarni ilgari surish mumkin:

- ta'lim tizimida media savodxonlik va axborot madaniyatini rivojlantirish;
- ijtimoiy tarmoqlarda tarqatilayotgan axborotlarni monitoring qilish tizimini takomillashtirish;
- yolg'on axborotlarga qarshi tezkor rasmiy axborot berish mexanizmini kuchaytirish;
- axborot xavfsizligini ta'minlashga qaratilgan huquqiy bazani rivojlantirish;
- sun'iy intellekt asosida feyk axborotlarni aniqlash texnologiyalarini joriy etish;
- fuqarolik jamiyati institutlarining rolini kuchaytirish.

Xulosa qilib aytganda, bugungi raqamli davrda milliy xavfsizlikni ta'minlash axborot xavfsizligi bilan chambarchas bog'liqdir. Ijtimoiy tarmoqlar orqali tarqalayotgan axborotlar jamiyat ongiga bevosita ta'sir ko'rsatmoqda. Shu bois axborot tahdidlarini tizimli tahlil qilish, ularni prognozlashtirish va oldini olish mexanizmlarini ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etadi. Faqat kompleks yondashuv orqali milliy xavfsizlikni ta'minlash va jamiyat barqarorligini mustahkamlash mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Karimov I.A. O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid,

¹ 1) O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. "O'zbekiston — 2030" strategiyasi. – Toshkent, 2023.

² 2) O'zbekiston Respublikasi "Axborotlashtirish to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2003.

² Ibragimov, N., Amirov, A., & Abduraxmanov, V. (2022). AXBOROT TIZIMLARINING TAHDIDGA ZAIFLIGI. *Zamonaviy dunyoda amaliy fanlar: Muammolar va yechimlar*, 1(28), 15–18.

barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. – Toshkent: O'zbekiston, 2003. – 14-bet

2. Mirziyoyev Sh.M. Xavfsizlik kengashining yig'ilishidagi nutqidan – Daryo gazetasi, 2022-yil 13-yanvar.

3. Nusriddinovich, I. N., & Ilhomkhojayeva, A. N. (2022). CYBER THREATS, VULNERABILITIES AND RISKS IN ECONOMIC SECTORS. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 10(9), 139–140.

4. Ibragimov, N., Amirov, A., & Abduraxmanov, V. (2022). AXBOROT TIZIMLARINING TAHDIDGA ZAIFLIGI. *Zamonaviy dunyoda amaliy fanlar: Muammolar va yechimlar*, 1(28), 15–18.

5. Ibragimov, N. N. (2021, April). AN IMITATION MODEL OF THE DEVELOPMENT OF PUBLIC UTILITIES. In *Archive of Conferences* (Vol. 19, No. 1, pp. 18–20). |

6. Mukhtidinov, K. S., & Ibragimov, N. N. (2021). Providing household goods and computer repair services to the population of the region. *South Asian Journal of Marketing & Management Research*, 11(2), 22–32.

7. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. "O'zbekiston — 2030" strategiyasi. – Toshkent, 2023.

8. O'zbekiston Respublikasi "Axborotlashtirish to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2003.

YANGI O'ZBEKISTON XAVFSIZLIK SIYOSATINING YANGI BOSQICHI

Rustamov Doston To'ymurod o'g'li

Buxoro davlat universiteti, Tarix va Yuridik fanlar fakulteti , 5-1 SIYOS-25-guruh talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Yangi O'zbekistonning tashqi siyosat va xavfsizlik o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik tahlil qilinadi. Mamlakatda olib borilayotgan ochiq, pragmatik va tinchlikparvar tashqi siyosat milliy xavfsizlikni mustahkamlashning muhim omili sifatida ko'rib chiqiladi. O'zbekistonning Markaziy Osiyo mintaqasida barqarorlikni ta'monlash, qo'shni davlatlar bilan do'stona munosabatlarni rivojlantirish hamda xalqaro tashkilotlar bilan samarali hamkorlikni kengaytirish borasidagi sa'y-harakatlari yoritiladi.

Kalit so'zlar: strategiya, Yangi o'zbekiston, pragmatik, daxlsizlik, mintaq, kompleks, xavfsizlik.

So'nggi yillarda O'zbekiston taraqqiyotning yangi davriga qadam qo'ydi. "Yangi O'zbekiston" g'oyasi mamlakatni har tomonlama modernizatsiya qilish, fuqarolarning farovonligini oshirish hamda barqaror taraqqiyotga erishish yo'lida keng ko'lamli islohotlarini o'z ichiga oladi. Ushbu jarayonda xavfsizlik masalalari davlat siyosatining eng muhim yo'nalishlaridan biriga aylandi, chunki har qanday islohotning muvaffaqiyati bevosita tinchlik va barqarorlikka bog'liqdir.

Hozirgi kunda Markaziy Osiyo mintaqasi dunyoning eng muhim strategik hududlaridan biri hisoblanadi. Bu hududda O'zbekiston o'zining geosiyosiy ahamiyati, boy tabiiy resurslari va ko'p millatli aholisi bilan alohida ajralib turadi. Bugungi kunda O'zbekiston ichki siyosiy-iqtisodiy rivojlanishni ta'minlash bilan birga, mintaqaviy xavfsizlikni taminlash bo'yicha ham faol say-harakatlarni olib bormoqda. Shu masalada O'zbekistonning Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi (MDH) tashkiloti doirasidagi bir nechta xavfsizlik bitimlariga a'zo bo'lganini alohida aytib o'tish joiz. Bunga misol qilib 2020-yilda o'tkazilgan MDH tashkilotining konfiresiyasida O'zbekistonning 2008-yil 10-oktyabrda Bishkek shahrida MDH Davlat rahbarlari kengashining majlisida imzolangan "Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi ishtirokchi-davlatlarining hududlararo va chegara oldi hamkorligi bo'yicha kengashi to'g'risidagi bitimi"ga[1] a'zo bo'lishi alohida etiborga molikdir. Bu bitim MDHga a'zo davlatlar orasida chegara masalalari, fuqarolar xavfsizligini ta'minlash, terrorizmga qarshi kurash kabi masalalarni o'z ichiga oladi.

2017-2021-yillarga yuzlanadigan bo'lsak, O'zbekiston yangi davrga qadam qo'ydi. Bu davrda O'zbekistonning rivojlanishi "Harakatlar strategiyasi"da o'z aksini topdi. Xususan, qo'shni mamlakatlar bilan iliq munosabatda bo'lish va ikki tomon uchun ham manfaatli

bitimlar tuzish, boshqa davlatlarning ichki ishlariga aralashmaslik, chegaralar daxlsizligi, nizolarni tinch yo'l bilan hal etish, kuch ishlatmaslik, hech qanday harbiy siyosiy bloklarga a'zo bo'lmaslik, boshqa davlatlarning harbiy bazalarini mamlakat hududiga joylashishiga va harbiylarimizni boshqa davlatlarda tinchlik o'rnatish bilan bog'liq operatsiyalarda ishtirokiga yo'l qo'ymaslik tamoyillari O'zbekiston tashqi siyosatida ustivor qilib belgilandi. Davlat rahbarining bu davrda Qozog'iston, Turkmaniston, Qirg'iziston kabi qo'shni davlatlarga qilgan tashriflari tashqi siyosatda iliq qo'shnihilik munosabatlariga alohida e'tibor qilinayotganini amalda isbotlab turibdi. Yana bir misol sifatida O'zbekiston prizidenti Shavkat Mirziyoyevning Birlashgan Millatlar Tashkiloti (BMT) Bosh Assambleyasining 72-sessiyasida so'zlagan nutqini keltirishimiz mumkin: "Afg'onistonda tinchlikka erishishning yagona yo'li – markaziy hukumat va mamlakat ichidagi asosiy siyosiy kuchlar o'rtasida oldindan hech qanday shart qo'ymasdan, to'g'ridan-to'g'ri muloqot olib borishdir. Muzokaralar afg'onistonliklarning o'zlari hal qiluvchi o'rin tutadigan holda, Afg'oniston hududida va BMT shafeligida o'tishi lozim. Donishmand afg'on xalqi o'z taqdirini o'zi mustaqil hal qilishga haqlidir." [2]

Bugungi kunda butun dunyoda jadal rivojlanayotgan sohalardan biri bu axborot-texnologiyalari hisoblanadi. Raqamli texnologiyalarning keng qo'llanilishi bilan bir qatorda, kiberjinoyatlar, ma'lumotlar o'g'irlanishi, yolg'on axborotlarning tarqalishi tahdidlar ham ortib bormoqda. Yangi O'zbekiston sharoitida kiberxavfsizlik masalasi milliy xavfsizlik siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi. Shu masala yuzasida qabul qilingan "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi [3] farmonga ko'ra davlat va jamoyatning axborot makonini himoya qilish, kiberjinoyatlarga qarshi kurashish bo'yicha huquqiy va texnologik asoslar yaratildi. 2022-yilda qabul qilingan "2022-2023- yillarda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari sohasini yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari" to'grisidagi qaror [4], maxsus Kiberxavfsizlik markazlarining faoliyatini yo'lga qo'yish, shuningdek yoshlar orasida axborot madaniyatini oshirish tashabbuslari bu yo'nalishdagi muhim qadamlardan biri bo'ldi. O'zbekistonning xalqaro tashkilotlar bilan hamkorligi esa milliy axborot makonining ochiqqligini saqlagan holda uni tashqi tahdidlardan himoya qilish imkonini bermoqda.

Xulosa qilib aytganda, Yangi O'zbekiston davrida xavfsizlik siyosati kompleks, ochiq va barqaror rivojlanish tamoyillariga asoslangan yangi bosqichga ko'tarildi. Harakatlar strategiyasi, BMT Bosh Assambleyasidagi tashabbuslar va mintaqaviy hamkorlik orqali mamlakat nafaqat o'zining ichki barqarorligini mustahkamladi, balki Markaziy Osiyoda tinchlik va ishonch muhitini yaratishda ham faol ishtirok etmoqda. Axborot xavfsizligi, kiberxavfsizlik, ekologik va inson xavfsizligi sohaslarining rivojlanishi esa O'zbekiston xavfsizlik siyosatini zamonaviy global talablar bilan uyg'unlashtirib, uni yanada mukammal shaklga olib chiqmoqda. Natijada, barqarorlik, ochiqlik va tinchlikka asoslangan xavfsizlik siyosati Yangi O'zbekiston taraqqiyotining mustahkam tayanchiga aylandi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Bahor Hamidova "O'zbekistonning MDHda mintaqaviy hamkorlikni mustahkamlash bo'yicha muhim tashabbuslari" // <https://yuz.uz/uz/news/ozbekistonning-mdhda-mintaqaviy-hamkorlikni-mustahkamlash-boyicha-muhim-tashabbuslari>
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining BMT Bosh Assambleyasining 72-sessiyasida so'zlagan nutqi // <https://president.uz/oz/lists/view/1063>
3. "Raqamli O'zbekiston — 2030" strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida // <https://lex.uz/ru/docs/-5030957>
4. "2022-2023- yillarda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari sohasini yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari" to'grisida PQ-357-son 22.08.2022 // <https://lex.uz/docs/-6166539>

KIBERXAVFSIZLIK MILLIY XAVFSIZLIKNING ASOSIY OMILI SIFATIDA

Mutalibjonov Muhammadrasul Faxriddin o'g'li

BuxDU Tarix va yuridik fakulteti

5-1SIYOSK-24 guruh talabasi

mutalibjonovm7@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada kiberxavfsizlikning milliy xavfsizlik tizimidagi strategik o'рни tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida zamonaviy kiberxatarlarning davlat boshqaruvi, kritik infratuzilma, moliya sektori va jamoat barqarorligiga ta'siri yoritildi. Natijada kiberxavfsizlik faqat texnik himoya vositasi emas, balki milliy barqarorlik va raqamli suverenitetning muhim omili ekani asoslandi. Maqolada bu yo'nalishni kuchaytirishga doir amaliy tavsiyalar ham ilgari suriladi.

Kalit so'zlar: *kiberxavfsizlik, milliy xavfsizlik, kritik infratuzilma, raqamli suverenitet, kiberbarqarorlik, kiberxavf, davlat boshqaruvi.*

Kirish. Raqamli texnologiyalar rivoji milliy xavfsizlik mazmunini o'zgartirdi. Bugungi kunda davlat boshqaruvi, bank-moliya, energetika, transport, aloqa va boshqa muhim sohalarning barqaror ishlashi raqamli himoya darajasiga bog'liq. Shu sababli kiberhujumlar milliy xavfsizlikka bevosita tahdid sifatida baholanmoqda.

World Economic Forumning 2026-yilgi hisobotida sun'iy intellekt, geosiyosiy beqarorlik va texnologik tafovutlar kiberxatarlarni murakkablashtirayotgani ta'kidlangan. ENISAning 2024-yilgi tahlilida esa ransomware, ma'lumotlarga hujumlar, ijtimoiy muhandislik va ta'minot zanjiridagi zaifliklar eng dolzarb tahdidlar qatoriga kiritilgan.

O'zbekistonda ham kiberxavfsizlik davlat siyosatining muhim yo'nalishiga aylangan. 2022-yilda qabul qilingan "Kiberxavfsizlik to'g'risida"gi Qonun ushbu sohaning asosiy huquqiy bazasini yaratdi. Keyingi yillarda axborot xavfsizligini kuchaytirish, elektron hukumat tizimi va moliya sohasini himoyalash, kiberhodisalarga javob qaytarish mexanizmlarini takomillashtirish bo'yicha yangi chora-tadbirlar belgilandi.

Mazkur maqolaning maqsadi kiberxavfsizlikning milliy xavfsizlik tizimidagi o'rnini zamonaviy manbalar asosida tahlil qilish, asosiy tahdidlarni aniqlash va O'zbekiston sharoitida qo'llash mumkin bo'lgan amaliy tavsiyalarni ishlab chiqishdan iborat. Maqolaning yangiligi shundaki, unda kiberxavfsizlik boshqaruv, kritik infratuzilma barqarorligi va kiberhigiyenani qamrab oluvchi yaxlit tizim sifatida talqin qilinadi.

Materiallar va metodlar. Tadqiqot sifat tahliliga asoslandi. Manba bazasi uch guruhdan shakllantirildi. Birinchi guruhga O'zbekistonning amaldagi normativ-huquqiy hujjatlari kiritildi. Ular orasida 2022-yildagi "Kiberxavfsizlik to'g'risida"gi Qonun, 2024-yildagi axborot xavfsizligini kuchaytirishga doir qonun va 2026-yilgi davlat strategik chora-tadbirlari alohida o'rin tutadi. Ikkinchi guruhni xalqaro me'yoriy va tahliliy manbalar tashkil etdi: NIST CSF 2.0, ITU Global Cybersecurity Index 2024, ENISA Threat Landscape 2024 va World Economic Forumning 2026-yilgi global hisobotlari. Uchinchi guruhga esa kiberbarqarorlik, risk boshqaruvi va kiberxavfsizlik muammolarining zamonaviy ilmiy sharhlari kiritildi. Xususan, Admassning 2024-yilgi sharh maqolasida kiberxavfsizlikning holati, muammolari va kelajak taktikasi ko'rib chiqilgan, Araujo va hammualliflarining 2024-yilgi sharhida esa kiberbarqarorlik tushunchasining tashkiliy boshqaruv bilan bog'liqligi yoritilgan.

Metodologik jihatdan hujjatli-kontent tahlil, qiyosiy tahlil va muammoviy-sintetik yondashuv qo'llandi. Dastlab manbalardagi asosiy tushunchalar va xavf kategoriyalari ajratib olindi. Keyin ular milliy xavfsizlikning funksional bo'limlari bilan bog'landi: davlat boshqaruvi, kritik infratuzilma, moliya sektori, mudofaa va jamoat ishonchi. Shundan so'ng kiberxavfsizlikning milliy xavfsizlikka ta'siri uch yo'nalishda baholandi: tizimlarning ishlashiga ta'siri, iqtisodiy zarar ko'lamini va ijtimoiy-siyosiy beqarorlik ehtimoli. Natijalar jadvallari ana shu tahliliy umumlashtirish asosida tuzildi. Bu yerda keltirilgan jadvallar

statistik hisobot emas, balki real adabiyotlar va normativ manbalarni qiyosiy o'rganish natijasida ishlab chiqilgan analitik sxemalardir.

Natijalar.Tahlil natijalari kiberxavfsizlikning milliy xavfsizlikka ta'siri to'g'ridan to'g'ri va ko'p qatlamli ekanini ko'rsatdi. Eng avvalo, kiberhujumlar endi faqat ma'lumotni o'g'irlashga qaratilgan jinoyat emas, balki davlat xizmatlarining to'xtashi, fuqarolarning ishonchi pasayishi, iqtisodiy yo'qotishlar va siyosiy bosim vositasiga aylangan. WEF hisobotida geosiyosiy tanglik va tezlashayotgan sun'iy intellekt vositalari xavflarni murakkablashtirayotgani ko'rsatilgan bo'lsa, ENISA 2024 hujjati ommaviy xizmatlarning uzilishiga olib keluvchi hujumlar va ransomware turidagi tahdidlarni eng xavfli trendlar qatoriga qo'yadi. Bu holat milliy xavfsizlikni endi faqat chegara va qurolli himoya bilan o'lchab bo'lmazligini ko'rsatadi.

1-jadval. Kiberxavfsizlikning milliy xavfsizlikka ta'sir kanallari

Yo'nalish	Kiberxatar mazmuni	Milliy xavfsizlikka ta'siri
Davlat boshqaruvi	Davlat reyestrlari, e-hukumat platformalari, idoralararo ma'lumot almashuviga hujum	Boshqaruv uzluksizligi buziladi, huquqiy va ma'muriy izchillik susayadi
Moliya sektori	Bank tizimi, to'lov platformalari, shaxsiy ma'lumotlar va tranzaksiyalarga hujum	Moliyaviy yo'qotish, bozordagi ishonch pasayishi, iqtisodiy barqarorlikka zarba
Kritik infratuzilma	Energetika, transport, aloqa va sog'liqni saqlash tizimlariga kiberaralashuv	Hayotiy xizmatlar uziladi, favqulodda vaziyatlar yuzaga keladi
Mudofaa va xavfsizlik	Harbiy aloqa, razvedka ma'lumotlari, raqamli monitoring tizimlariga tahdid	Strategik zaiflik ortadi, davlatning mudofaa qobiliyati susayadi
Jamiyat va axborot maydoni	Dezinformatsiya, deepfake, ijtimoiy muhandislik, ommaviy manipulyatsiya	Jamoat ishonchi pasayadi, ijtimoiy keskinlik kuchayadi

Ikkinchi muhim natija shundan iborat bo'ldiki, davlatning kiberxavfsizlik salohiyati faqat texnik vositalar bilan belgilanmaydi. ITU Global Cybersecurity Index 2024 kiberxavfsizlik majburiyatini huquqiy, texnik, tashkiliy, salohiyat va hamkorlik yo'nalishlari bo'yicha baholaydi. Demak, kuchli milliy kiberhimoya uchun faqat xavfsizlik devorlari yoki antiviruslar yetarli emas. Unga qonunchilik, institutsional muvofiqlashtirish, kadrlar tayyorlash, hodisalarga tez javob berish, xalqaro hamkorlik va doimiy audit ham qo'shilishi kerak. O'zbekistonda 2022–2026-yillardagi hujjatlarda aynan shu ko'p komponentli yondashuv shakllanayotganini ko'rish mumkin: qonuniy asos yaratildi, ayrim sohalarda qo'shimcha himoya normalari kiritildi, endi esa milliy va sohaviy SOC tizimlari hamda monitoring-javob mexanizmlarini takomillashtirish vazifasi qo'yildi.

2-jadval. Milliy kiberxavfsizlikning ustuvor tarkibiy qismlari

Tarkibiy qism	Mazmuni	Kutiladigan natija
Huquqiy asos	Soha qonunchiligi, majburiy talablar, javobgarlik va standartlar	Yagona qoida va javobgarlik maydoni yaratiladi
Institutsional boshqaruv	Vakolatli organlar, SOC markazlari, sektorlararo koordinatsiya	Hodisalarga tezkor va uyg'un javob berish ta'minlanadi
Riskga asoslangan himoya	NIST kabi ramkalar asosida aktivlar, zaifliklar va ustuvorliklarni boshqarish	Resurslar eng muhim obyektlarga yo'naltiriladi

Kadrlar va ta'lim	Mutaxassis tayyorlash, xodimlar uchun trening, aholi uchun kiberhigiyena	Inson omiliga bog'liq zaifliklar kamayadi
Kiberbarqarorlik va tiklanish	Zaxiralash, uzluksizlik rejasi, mashg'ulot va tiklash protokollari	Hujumdan keyin tizimlar tez tiklanadi
Xalqaro hamkorlik	Tahdid razvedkasi almashuvi, transchegaraviy koordinatsiya	Global tahdidlarga nisbatan tayyorgarlik kuchayadi

Natijalar ichida alohida e'tiborga loyiq jihat shundaki, ko'plab manbalarda inson omili hanuz asosiy zaif nuqta sifatida qayd etiladi. Admassning sharhida tahdidlar dinamik va ko'p qatlamli bo'lib borayotgani ko'rsatilgan bo'lsa, Araujo va hammualliflari kiberbarqarorlikni faqat texnologik himoya emas, balki tashkilotning moslashuvchanligi va tiklanish qobiliyati bilan bog'laydi. Shu asosda aytish mumkinki, milliy xavfsizlik tizimida kiberxavfsizlikning zaif halqasi ko'pincha texnologiyaning o'zi emas, balki uni boshqarish madaniyati, xodimlar xulqi va muvofiqlashtirish sifatidir.

Muhokama. Olingan natijalar kiberxavfsizlikni endi alohida texnik sektor sifatida ko'rish xato ekanini ko'rsatadi. U milliy xavfsizlikning barcha asosiy bloklarini birlashtiruvchi tizimli omilga aylangan. Biror davlatning energetik yoki moliyaviy tizimi raqamli hujumga chidamsiz bo'lsa, uning iqtisodiy suvereniteti zaiflashadi. Davlat boshqaruvi platformalari va reyestrlar muntazam tahdid ostida bo'lsa, fuqarolarning davlat institutlariga ishonchi susayadi. Mudofaa va razvedka tizimlari raqamli zaifliklarga ega bo'lsa, an'anaviy harbiy salohiyatning o'zi yetarli bo'lmay qoladi. Shu ma'noda, kiberxavfsizlik milliy xavfsizlikning qo'shimcha qatlami emas, balki uning ichki arxitekturasini hisoblanadi.

Adabiyotlar tahlili yana bir muhim fikrni tasdiqlaydi: samarali milliy kiberhimoya "oldini olish, aniqlash, javob qaytarish va tiklash" sikli to'liq ishlaganda yuzaga keladi. NIST CSF 2.0 boshqaruv funksiyasini alohida ajratgani bejiz emas. Bu bilan kiberxavfsizlikning rahbarlik darajasidagi mas'uliyati kuchaytiriladi. O'zbekiston sharoitida ham bu ayniqsa dolzarb, chunki raqamli xizmatlar hajmi ortgani sari kiberxavfsizlik masalasi IT bo'limiga topshirilgan lokal vazifa emas, balki har bir tashkilot rahbariyati va davlat boshqaruvi organlari kun tartibidagi strategik masalaga aylanishi zarur.

Maqolaning ilmiy yangiligi sifatida taklif etilayotgan uch qatlamli model shu yerda amaliy ahamiyat kasb etadi. Birinchi qatlam huquqiy-boshqaruv qatlamidir. Bu yerda standartlar, javobgarlik, audit, sektoral vakolatlar va boshqaruv funksiyalari markaziy o'rin tutadi. Ikkinchi qatlam kritik xizmatlar barqarorligi qatlamidir. Unda energetika, moliya, davlat reyestrlari, transport va aloqa tarmoqlari prioritet obyektlar sifatida riskga asoslangan tartibda himoyalanganadi. Uchinchi qatlam esa ijtimoiy-xulqiy qatlam bo'lib, u kiberhigiyena, kadrlar, trening, dezinformatsiyaga qarshi immunitet va xavfsiz raqamli odatlarni o'z ichiga oladi. Bu uch qatlam uzviy ishlamas, alohida texnik himoya vositalari milliy xavfsizlikni yetarli darajada ta'minlay olmaydi. Bu xulosa NIST, ITU, ENISA va kiberbarqarorlik bo'yicha ilmiy adabiyotlar orasidagi umumiy nuqtalardan chiqarilgan tahliliy inferensiyadir.

Amaliy tavsiyalar sifatida bir necha yo'nalishni ajratish mumkin. Birinchidan, davlat boshqaruvi va kritik infratuzilma obyektlari uchun minimal majburiy kiberstandartlar bosqichma-bosqich joriy etilishi kerak. Ikkinchidan, milliy va sohaviy SOC markazlari o'rtasidagi ma'lumot almashinuvi va hodisalarga javob qaytarish protokollari yagona me'yoriy asosga ega bo'lishi lozim. Uchinchidan, kiberxavfsizlik bo'yicha oliy ta'lim dasturlari, qayta tayyorlash va aholi uchun ommaviy kiberhigiyena kampaniyalari kuchaytirilishi zarur. To'rtinchidan, har bir yirik davlat va xususiy tashkilotda kiberhodisadan keyingi tiklanish rejasi majburiy boshqaruv hujjati sifatida mavjud bo'lishi kerak. Beshinchidan, bank, energetika, transport va sog'liqni saqlash kabi ustuvor sektorlar uchun muntazam stress-test va kiber mashg'ulotlar yo'lga qo'yilishi maqsadga muvofiq. Oltinchidan, deepfake, dezinformatsiya va ijtimoiy muhandislikka qarshi alohida milliy profilaktika strategiyasi

ishlab chiqilishi zarur, chunki bunday tahdidlar faqat ma'lumotlarga emas, balki jamoat ishonchiga zarba beradi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari kiberxavfsizlik bugun milliy xavfsizlikning markaziy omillaridan biriga aylanganini ko'rsatdi. Uning ta'siri davlat boshqaruvi uzluksizligidan tortib iqtisodiy barqarorlik, kritik infratuzilma, mudofaa qobiliyati va jamoat ishonchigacha bo'lgan keng maydonni qamrab oladi. Zamonaviy tahdidlar yashirin, tezkor, transchegaraviy va ko'p manbali bo'lgani sababli ularga an'anaviy xavfsizlik yondashuvlari bilan javob berish yetarli emas. Shu bois kiberxavfsizlikni milliy xavfsizlikka qo'shimcha vosita emas, balki uning boshqaruv, huquqiy, texnologik va ijtimoiy ustunlarini birlashtiruvchi integral tizim sifatida ko'rish zarur.

O'zbekiston sharoitida normativ asoslar shakllanib bo'ldi, endi asosiy vazifa ularni institutsional kuch, malakali kadr, tezkor monitoring va kiberbarqarorlik madaniyati bilan to'ldirishdan iborat. Maqolada taklif etilgan uch qatlamli model milliy xavfsizlik siyosatini amaliy bosqichga olib chiqish uchun qulay analitik asos bo'la oladi. Eng muhim jihat shundaki, kuchli kiberxavfsizlik texnika bilan emas, balki texnika, boshqaruv va inson omilining birgalikdagi ishlashi bilan yuzaga keladi. Aynan shunda u milliy xavfsizlikning haqiqiy tayanchiga aylanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Qonuni. "Kiberxavfsizlik to'g'risida", O'RQ-764, 15.04.2022.
2. O'zbekiston Respublikasi Qonuni. Axborot xavfsizligini kuchaytirish va kiberxavfsizlikni ta'minlashga doir qonun, O'RQ-964, 20.09.2024.
3. O'zbekiston Respublikasining 2026–2027-yillarga mo'ljallangan strategik chora-tadbirlari to'g'risidagi hujjat, PF-38, 10.03.2026.
4. NIST. *The Cybersecurity Framework (CSF) 2.0*. National Institute of Standards and Technology, 2024.
5. ITU. *Global Cybersecurity Index 2024*. International Telecommunication Union, 2024.
6. ENISA. *ENISA Threat Landscape 2024*. European Union Agency for Cybersecurity, 2024.
7. World Economic Forum. *Global Cybersecurity Outlook 2026*. World Economic Forum, 2026.
8. Admass, W. S. "Cyber security: State of the art, challenges and future directions." *Array*, 2024.

7- SHO'BA. YANGI GEOSIYOSIY MUAMMOLAR KONTEKSTIDA MARKAZIY OSIYODA INTEGRATSIYA JARAYONLARI

KATTA DAVLATLAR MANFAATLARINING TO'QNASHUVI: MARKAZIY OSIYONING "GEOSIYOSIY NEYTRALITET"DAN "GEOIQTISODIY MARKAZ"GA TRANSFORMATSIYASI

Ilmiy rahbar:

Tanimov Sharapatdin

Berdaq nomidagi QDU siyosatshunoslik va manaviyat asoslari kafedrasi dotsenti s.f.f.d
(PhD)

Hayitboyev Hakimbek Abdurahimovich

QDU yuridika fakulteti siyosatshunoslik yo'nalishi 3-kurs talabasi. 93-742-77-19

Kirish. XXI asrning uchinchi o'n yilligida xalqaro munosabatlar tizimi chuqur tektonik va transformatsion bosqichni boshdan kechirmoqda. Bu esa Markaziy Osiyo mintaqasining global siyosiy va iqtisodiy xaritada o'rnini tubdan qayta ko'rib chiqishni taqozo etadi. Uzoq vaqt davomida yirik kuchlarning strategik manfaatlari to'qnashgan "geopolitik boshi berk ko'cha" yoki xomashyo yetkazib beruvchi periferiya sifatida ko'rilgan ushbu geografik hudud, bugungi kunda yangi dunyo tartibotining muhim geoiqtisodiy tuguniga aylandi. Global qutblanishning kuchayishi, xususan, Rossiya, Xitoy, AQSH va Yevropa Ittifoqi o'rtasidagi proksi-raqobatlar hamda savdo urushlari fonida, Markaziy Osiyo davlatlari an'anaviy "passiv neytralitet" modelidan voz kechib, pragmatik va ko'p vektorli integratsiya sari dadil qadam tashlamoqdalar. Bu jarayon shunchaki geografik joylashuvdan foydalanish emas, balki mintaqaviy sub'ektlikni xalqaro huquq doirasida mustahkamlashga qaratilgan chuqur o'ylangan strategik burilishdir. Dunyo siyosatshunosligida tan olingan X. Makkinderning "Heartland" nazariyasi kontekstida qaraydigan bo'lsak, bugungi kunda Markaziy Osiyo nafaqat quruqlikdagi ko'prik, balki global ta'minot zanjirlari barqarorligini ta'minlovchi muqobil xab sifatida namoyon bo'lmoqda¹. S. Frederik Starrning "Strategic Central Asia" asari hamda Jahon banki hisobotlarida qayd etilishicha, "Shimol-Janub" va "O'rta koridor" kabi loyihalar mintaqaning iqtisodiy mustaqilligini ta'minlashda "geosiyosiy qalqon" vazifasini o'taydi. Bu esa mintaqada davlatlaridan tashqi bosimlarga nisbatan konsolidatsiyalashgan pozitsiyani egallashni va ichki bozor integratsiyasini tezlashtirishni talab qilmoqda.² Mintaqaning yangi geoiqtisodiy qiyofasi shakllanishida transport-logistika koridorlarining diversifikatsiyasi markaziy rol o'ynaydi. Biroq, bu jarayon klassik "Katta o'yin tushunchasidan tubdan farq qiladi. Agar XIX asrda raqobat hududiy nazorat va harbiy ustunlik uchun bo'lgan bo'lsa, XXI asrda u texnologik dominatsiya, raqamli logistik markaz va global energetika xavfsizligi tizimidagi yetakchilik uchun kurashga aylandi. Jon Mirshaymerning "Hujumkor realizm" qarashlari asosida yirik davlatlar — Rossiya, Xitoy va AQSH — Markaziy Osiyoni o'zlarining hayotiy manfaatlari kesishgan "nol yig'indili o'yin" (zero-sum game) maydoni sifatida ko'rishga moyil. Rossiya mintaqani o'zining tarixiy "imtiyozli manfaatlar zonasi" va xavfsizlik buferi deb bilsa, Xitoy "Bir makon, bir yo'l" tashabbusi doirasida hududni iqtisodiy ekspansiya va energiya manbalari koridori sifatida baholaydi. AQSH va G'arb davlatlari esa mintaqani demokratlashtirish hamda uning tashqi siyosiy yo'nalishini diversifikatsiya qilish orqali raqib kuchlarning monopoliyasini cheklashga intiladi. Ushbu murakkab ziddiyatlar sharoitida Markaziy Osiyo davlatlari uzoq vaqt davomida "strategik neytralitet" va "ko'p vektorli diplomatiya" tamoyillariga tayandilar. Bu modelning ilmiy asosi shundaki, mintaqada davlatlari yirik kuchlarning hech biriga mutloq ustunlik bermaslik orqali o'z suverenitetini himoya qilishga urindi.³ Masalan, O'zbekistonning "tashqi harbiy bloklarga qo'shilmaslik"

¹ Mackinder H.J. The Geographical Pivot of History. – London: Royal Geographical Society, 1904.

² Starr S.F. Central Asia's Role in the World: Local, Regional, and Global Dimensions. – Washington D.C.: Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program, 2020.

³ Mearsheimer J.J. The Tragedy of Great Power Politics. – New York: W.W. Norton & Company, 2014.

pozitsiyasi yoki Qozog'istonning "muvozanatlashtirilgan pragmatizmi" neytralitetning passivlik emas, balki tashqi bosimlardan omon qolishning diplomatik vositasi ekanini ko'rsatadi. Biroq, 2022-yildan keyingi global turbulentlik, xususan, Ukrainadagi harbiy-siyosiy inqiroz va Rossiyaga qarshi sanksiyalar an'anaviy neytralitet modelining zaif nuqtalarini ochib berdi. Mintaqa davlatlari uchun faqatgina muvozanat saqlash yetarli emasligi, balki iqtisodiy barqarorlik uchun yangi, faolroq geoiqtisodiy manyavrlar zarurligi ma'lum bo'ldi. Shu nuqtai nazardan, mintaqada "neytralitet" tushunchasi transformatsiyaga uchramoqda: davlatlar "passiv bufer" rolidan voz kechib, "faol konnektor" (bog'lovchi) bo'lishga intilmoqda. "C5+1" (Markaziy Osiyo va yirik davlatlar) formatining ommalashishi shundan dalolat beradiki, yirik davlatlar endi mintaqa mamlakatlari bilan alohida emas, balki yaxlit blok sifatida hisoblashishga majbur. Bu esa Markaziy Osiyoga o'z shartlarini qo'yish va yirik davlatlar raqobatini o'z iqtisodiy manfaatlari yo'lga burish imkonini beradi. Yangi bosqichdagi neytralitet "geosiyosiy tanlov"dan qochish va barcha tomonlar bilan pragmatik iqtisodiy aloqalarni parallel rivojlantirishga asoslanadi. Masalan, Xitoy sarmoyalari bilan birga G'arb texnologiyalari va Rossiyaning logistik imkoniyatlaridan foydalanish davom etmoqda. Shuningdek Markaziy Osiyo o'zining neytralitet maqomini "geoiqtisodiy markaz" konsepsiyasi bilan mustahkamlashi shart. Ya'ni, mintaqa faqat tranzit hududi emas, balki qo'shilgan qiymat yaratuvchi, investorlar uchun xavfsiz "iqtisodiy orolcha"ga aylanishi kerak. Klassik iqtisodiy geografiya nazariyalariga ko'ra, mintaqaning dengiz yo'llaridan uzoqligi xarajatlarni oshirishi kerak edi, biroq "Yangi ipak yo'li" va ta'minot zanjirlarining quruqlikka ko'chishi Markaziy Osiyoni Yevroosiyo materigining "markazi" ga aylantirdi. Ushbu transformatsiya transport-logistika integratsiyasi va energetika xavfsizligi arxitekturasiga tayanadi. "O'rta koridor" (Trans-Caspian International Transport Route) global inqirozlar sharoitida Yevropa va Osiyoni bog'lovchi eng xavfsiz va qisqa muqobil yo'nalish sifatida namoyon bo'ldi. Jahon banki tahlillariga ko'ra, ushbu koridor orqali yuk tashish hajmi kelgusi yillarda bir necha barobar ortishi kutilmoqda.¹ Shu bilan birga, "Xitoy-Qirg'iziston-O'zbekiston" temir yo'li qurilishining boshlanishi mintaqaning transport izolatsiyasiga chek qo'yuvchi tarixiy voqeadir. Energetika sohasida esa Markaziy Osiyo "yashil energiya"ga o'tish davrida muhim o'yinchiga aylanmoqda. Mintaqa nafaqat uglevodorod eksportchisi, balki litiy, uran va nodir metallar bazasi sifatida diqqat markazida. IEA ma'lumotlariga ko'ra, bu mineral resurslar mintaqaga yirik davlatlar bilan teng huquqli "resurs diplomatiyasi"ni olib borish imkonini beradi. Mintaqada iqtisodiy integratsiyaning muhim omili esa — ichki bozorning birlashishidir. 80 millionga yaqin aholiga ega mintaqaga yagona iqtisodiy makon sifatida harakat qilsa, global raqobatbardoshligi oshadi. Professor Eldor Aripov kabi ekspertlar ta'kidlaganidek, savdo to'siqlarining olib tashlanishi tashqi bosimlarga qarshi eng samarali immunitetdir. Mintaqaviy "energiya halqasi"ni qayta tiklash va suv resurslaridan birgalikda foydalanish mexanizmlari Markaziy Osiyoning ichki barqarorligini tashqi o'yinchilarsiz ta'minlash qobiliyatini oshiradi. Liberal institutsionalizm (R. Koxeyn va J. Nay) konsepsiyasiga ko'ra, davlatlararo hamkorlik institutlari tashqi xavflarni kamaytirishning eng yaxshi mexanizmidir.² So'nggi yillarda kuzatilayotgan "mintaqaviylikning yangi to'lqini" (New Regionalism) aynan ichki siyosiy iroda — "pastdan yuqoriga" tamoyili asosida shakllanmoqda. Markaziy Osiyo davlatlari rahbarlarining Maslahat uchrashuvlari instituti bunga yaqqol misoldir. 2018-yildan buyon ushbu format uchinchi tomonlarsiz eng murakkab (chegara, suv) muammolarni hal etish maydoniga aylandi. Farhod Tolipov ta'kidlaganidek, o'zaro ishonchning ortishi mintaqaviy sub'ektlikni kuchaytirdi. "C5+1" formatlari esa mintaqada davlatlari uchun "manfaatlar muvozanatini saqlash" (hedging strategy) vositasidir.³ Biroq, bu jarayon tizimli to'siqlardan xoli emas. Stiven Uoltning "Xavf-hatarlar muvozanati" nazariyasiga ko'ra, integratsiya kuchaygani sayin tashqi kuchlarning aralashuvi ham ortishi mumkin. Bugungi to'sqinlik qiluvchi omillar: 1) yirik davlatlarning fragmentatsiya strategiyasi

¹ World Bank. Middle Trade and Transport Corridor: Policies and Investments to Maximize the Development Impact. – Washington D.C.: World Bank Publications, 2023.

² Keohane R.O., Nye J.S. Power and Interdependence. – Boston: Longman/Pearson, 2011.

³ Tolipov F. Central Asia as a Regional System: Theory and Practice. – Stockholm: Central Asia and the Caucasus Press, 2021.

2) logistik qaramlik yoki "tranzit qafasi" 3) ichki institutsional tafovutlar. Ushbu to'siqlarni yengish uchun "ko'p vektorli logistika" diplomatiyasini rivojlantirish, "Janubiy" va "G'arbiy" yo'laklarni parallel kuchaytirish lozim. Shuningdek, mintaqaviy suv-energetika konsorsiumini tuzish va "C5+1" uchrashuvlarida yaxlit blok sifatida umumiy talablar paketini taqdim etish, mintaqaning "savdolashish quvvati"ni oshiradi. Xulosa qilib aytganda, Markaziy Osiyoning geoiqtisodiy transformatsiyasi mintaqaning global siyosatda yangi sifat bosqichiga ko'tarilishidir. Mintaqa yirik davlatlar uchun raqobat maydoni emas, balki o'zaro manfaatli hamkorlik maydoniga aylanish taklifini ilgari surmoqda. 2030-yilga borib Markaziy Osiyo jahonning eng yirik beshta transport-logistika va xomashyoni qayta ishlash markazlaridan biriga aylanishi uchun barcha imkoniyatlarga ega. Istiqbol mintaqaning "Uchinchi yo'li"ni — neytralitetni saqlagan holda geoiqtisodiy faollikni va iqtisodiy chidamlilikni qanchalik qat'iyat bilan himoya qilishiga bog'liq. Integratsiya — Markaziy Osiyo xalqlari uchun geosiyosiy omon qolishning yagona formulasidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1.Mackinder H.J. The Geographical Pivot of History. – London: Royal Geographical Society, 1904. 421-bet.
- 2.Starr S.F. Central Asia's Role in the World: Local, Regional, and Global Dimensions. – Washington D.C.: Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program, 2020. 12-48-betlar
- 3.Mearsheimer J.J. The Tragedy of Great Power Politics. – New York: W.W. Norton & Company, 2014. 360-385-betlar
- 4.World Bank. Middle Trade and Transport Corridor: Policies and Investments to Maximize the Development Impact. – Washington D.C.: World Bank Publications, 2023. 28-bet
- 5.Keohane R.O., Nye J.S. Power and Interdependence. – Boston: Longman/Pearson, 2011. 24-27-betlar
- 6.Tolipov F. Central Asia as a Regional System: Theory and Practice. – Stockholm: Central Asia and the Caucasus Press, 2021. 88-92-betlar

INTEGRATION PROCESSES BETWEEN TURKEY AND CENTRAL ASIA IN THE CONTEXT OF NEW GLOBAL DEVELOPMENTS

Erkan Avci, Dots., PhD

Uzbekistan State World Languages University

ORCID: 0000-0002-2282-1059

INTRODUCTION

Thirty-five years after the collapse of the Soviet Union, relations between Turkey and the Central Asian republics are experiencing their most intense period in history. The Russia-Ukraine war, which began in 2022, has fundamentally transformed Eurasia's trade routes, security balances, and alliance dynamics (Cornell et al. 2025). In this conjuncture, Central Asia is transforming from an object of great power competition into an actor that determines the conditions of this competition (Hosaka and Hanso 2025). Turkey, with its historical-cultural ties and geostrategic location, is one of the most important external stakeholders in this transformation (Wani 2025).

This paper examines Turkey-Central Asia integration in four dimensions within the context of new global developments: (i) economic integration and transportation corridors, (ii) institutional political cooperation, (iii) security and defense cooperation, and (iv) challenges and opportunities. The main argument is that in this environment where Russia's hegemony in the region is weakening, China's influence is increasing, and the West's orientation is accelerating, Turkey has achieved a unique position with its cultural proximity and infrastructure-focused models, but also faces structural limitations (Shangaraev and Ivochkina 2025).

1. CENTRAL ASIA IN THE NEW CONJUNCTURE

In 2025, Central Asian economies grew by approximately 6.1 percent (GOSBİK 2025). Three critical transformations stand out: (1) The Russia-Ukraine war weakened Russia's

influence, opening up a field of "multi-vector diplomacy" for the countries in the region (Hosaka and Hanso 2025). (2) China's trade volume with the region has exceeded \$100 billion, and the Belt and Road Initiative has been strengthened (Nuriyev 2025). (3) The EU announced investment packages of €12 billion at the Samarkand Summit, while Japan announced \$20 billion. In this environment, Turkey plays a central role in integration processes as both a regional actor and a bridge country (Cornell et al. 2025).

2. ECONOMIC INTEGRATION: THE MIDDLE CORRIDOR

The backbone of Turkey-Central Asia economic integration is the Middle Corridor (Trans-Caspian Route). According to President Erdoğan, the corridor's railway trade potential is \$75 billion, and at full capacity, it will reduce travel time from 35 days to 15 days compared to the Suez route (Presidency of Communications 2025). The modernization of the Baku-Tbilisi-Kars line has tripled its capacity from 5.8 million tons (Nuriyev 2025).

The trade volume between Turkey and the members of the Organization of Turkic States (OTS) has reached \$62.6 billion in the last five years (OTS 2025). The goal is to increase the trade volume between Turkey and Kazakhstan to \$15 billion; Turkish companies have implemented projects worth \$30 billion in Kazakhstan (Presidency of Communications 2025).

3. INSTITUTIONAL POLITICAL COOPERATION:

ORGANIZATION OF TURKIC STATES

The OTS (members: Turkey, Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan; observers: Hungary, Turkmenistan, TRNC) has gained momentum in 2025. At the Gabala Summit in October 2025, the organization was defined as a "global geopolitical center" (SDE 2025). The most important decision is the initiation of the "OTS plus" framework, which will enable the OTS to establish partnerships with other states such as Georgia (Cornell et al. 2025). Uzbekistan has proposed the establishment of a "Permanent Council of the Economic Partnership of Turkic States" in Tashkent (SDE 2025). This is not a unilateral Turkish project, but a structure long driven by Kazakhstan and Azerbaijan (Cornell, 2025; Wani 2025).

4. SECURITY AND DEFENSE COOPERATION

In 2025, Turkey-Central Asia defense cooperation has progressed. Uzbekistan has announced plans to procure Turkish UAVs (ICE.it 2025), and a trilateral defense framework has been formed between Turkey, Azerbaijan, and Uzbekistan. However, there are limitations: Turkey's NATO membership makes deep military integration with CSTO members Kyrgyzstan and Kazakhstan difficult (Hosaka and Hanso 2025). The "multi-vector" security policies of the region's countries also distance themselves from close engagement with any external actor (Shangaraev and Ivochkina 2025). Therefore, Turkey focuses on areas such as counter-terrorism, border security, and military training.

5. CHALLENGES AND OPPORTUNITIES

Challenges: (1) Geopolitical competition – China's \$100 billion trade volume and Russia's CSTO/EAEU presence limit Turkey's influence (Nuriyev 2025; Hosaka and Hanso 2025). (2) Differences in institutional capacity make regional cohesion difficult (Shangaraev and Ivochkina 2025). (3) Infrastructure problems – Caspian ports, customs procedures, and political obstacles in the Zangezur Corridor restrict the full potential of the Middle Corridor (Nuriyev 2025). (4) NATO membership – Limits deep defense cooperation with CSTO members (Wani 2025).

Opportunities: Turkey's "non-aggressive diplomacy" model builds trust (Cornell et al. 2025). Diversification of global supply chains increases the strategic importance of the Middle Corridor. The EU's €12 billion initiative and the US's C5+1 initiatives can play a complementary role to Turkey's engagement.

CONCLUSION

As of 2025, Turkey-Central Asia integration is in its most intense period. The geopolitical vacuum created by the Russia-Ukraine war, China's increasing influence, and the West's orientation have placed Central Asia at the center of global competition (Hosaka and Hanso 2025). Turkey has achieved a unique position with the Middle Corridor, the

institutionalization of the Central Asian Trade and Investment Partnership (CDT), and increasing trade volume (Cornell et al. 2025; Presidency of Communications 2025). However, geopolitical competition, infrastructure problems, and NATO-CSTO tensions are significant limitations (Wani 2025; Shangaraev and Ivochkina 2025). The future of integration depends on Turkey's capacity to overcome these challenges and the multi-vector preferences of Central Asian countries.

Bibliography

- AVİM (Avrasya İncelemeleri Merkezi). 2025. "Türkiye ve Özbekistan arasında eğitim iş birliği." AVİM Bülten, 3 Kasım 2025.
- Cornell, Svante E., Laura Linderman, Alexander John Paul Lutz, ve Eleanor Pugh. 2025. "The Rise of the Organization of Turkic States: Is Turkic Cooperation Filling a Geopolitical Vacuum?" Silk Road Paper, Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program, Aralık 2025.
- GOSBİK (Güney Ortadoğu Sanayi ve İşbirliği Derneği). 2025. "Orta Asya 2025 büyüme verileri." Rapor, 26 Aralık 2025.
- Hosaka, Sanshiro, ve Toomas Hanso. 2025. "Between Giants: Central Asia Balancing China, Russia, and the Rest." International Centre for Defence and Security, Eylül 2025.
- ICE.it (Italian Trade Agency). 2025. "Kazakistan-Türkiye savunma işbirliği." Haber bülteni, 15 Mart 2025.
- İletişim Başkanlığı (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı). 2025. "Türkiye ve Kazakistan, ticaret hacmini 15 milyar dolara çıkarmayı hedefliyor." Haber, 31 Temmuz 2025.
- Nuriyev, Elkhan. 2025. "China's Middle Corridor push puts Europe in the slow lane." Asia Times, 29 Eylül 2025.
- SDE (Stratejik Düşünce Enstitüsü). 2025. "Türk Devletleri Teşkilatı 12. Zirvesi Bildirisi." Rapor, 7 Ekim 2025.
- Shangaraev, R.N., ve A.S. Ivochkina. 2025. "Russia, China, and Turkey Integration Processes in Central Asia." Journal of International Relations 15 (2): 146–152.
- Türk Devletleri Teşkilatı (TDT). 2025. "Resmî ticaret istatistikleri 2020-2025." Ankara.
- Wani, Ayjaz. 2025. "Limits of Türkiye's Rising Influence in Central Asia." ORF Online (Observer Research Foundation), 3 Aralık 2025.

MARKAZIY OSIYO DAVLATLARI INTEGRATSIYA JARAYONINING GEOSIYOSIY AHAMIYATI

Ikromjonov Ozodbek Baxromjon o'g'li

Qoraqalpoq davlat universiteti

Siyosatshunoslik ta'lim yo'nalishi talabasi

+99888 686-38-88

Ilmiy rahbar:

Tanimov Sharapadin

Qoraqalpoq davlat universiteti

Siyosatshunoslik va ma'naviyat asoslari kafedrasi

dotsenti, s.f.f.d (PhD)

Annotatsiya. Ushbu ilmiy maqola bugungi kundagi dunyoda yuz beryotgan siyosiy va geosiyosiy muammolar jarayonida Markaziy Osiyod yuz berayotgan va yildan yilga rivojlanib borayotgan va barcha sohalarda yuksalyotgan integratsiya mexanizmi haqida to'liq va asosli malumotlarni berib o'tadi. Shuningdek, hozir kundagi yuz berayotgan muammolar konteksida Markaziy Osiyoning bu jarayonlarga bo'lgan munosabatlarini va hamkorlik va birlik aloqalarini yanada yaxshilash uchun amalga oshirayotgan islohotlari haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar. Geosiyosiy muammolar, Markaziy Osiyo, sovuq urush, siyosiy va ijtimoiy ahvol, strategiyalar, integratsiya, islohotlar, jarayon.

Bugungi kunda dunyodagi geosiyosiy va siyosiy holat yildan yilga o'zgarib bormoqda, har yili turli xil siyosiy va boshqaruvga va iqtisodiyotga oid muammolar paydo bo'lmoqda. Shuningdek, davlatlar o'rtasidagi hamkorlik va kelishuvlar turi xil sabablarga ko'ra butunlay izdan chiqmoda yoki o'z faolyatini to'liq bajara olmayabdi. Shunday siyosiy beqarorlik davrida Markaziy Osiyo atamasini bildiruvchi besh davlat ya'ni O'zbekiston, Qozog'iston, Tojikiston, Turkmaniston va Qirg'iziston davlatlari bu hududa o'zlarining har taraflama yetuk va asosiy yo'nlisHLari hamkorlik va tinchilik strategiyalari hisoblangan integratsiya jarayonini olib borishmoqda. Ular bu hududni rivojlantirish va boshqa mamlakatlarda kuzatilyotgan muammolarni Markaziy Osiyo mintaqasida yuz bermasligi uchun har qanday sohani o'z ichiga olgan juda juda muhim rivojlanish va birlashish tendensiyalarini amalga oshirmoqdalar. Quyida bu tendensiyalarning asosiy yo'nalishlari bosqichlari va olib borilish mexanizmlari shuningdek yanada integratsiyalashuv uchun beriladigan takliflar va fikrlar xulosasi bilan tanishishingiz mumkun.

Bugungi kunda jahonda geosiyosiy muammolar dunyo tartibining o'zgarishi bilan bog'liq bo'lib, bevosita barcha mintaqalarga ta'sir qilmoqda: Strategik raqobat (AQSH-Xitoy-Rossiya); Yirik davlatlar o'rtasidagi "Sovuq urush 2.0" holati. Bu Markaziy Osiyo davlatlarini "yoki u tomon, yoki bu tomon" tanlovini qilishga majburlaydigan geosiyosiy bosimni yuzaga keltirmoqda. Xalqaro huquq inqirozi: BMT va YeXHT kabi tashkilotlarning nizolarni hal qilishdagi ojizligi. Davlatlararo shartnomalarning buzilishi va "kuch ishlatish" huquqining ustuvor bo'lib borayotgani. Yadro xavfsizligi va qurollanish poygasi: Yadroviy tiyilish tizimining zaiflashishi va yangi turdagi (gipertovushli, koinotga asoslangan) qurollarning yaratilishi. Ijtimoiy-iqtisodiy va ekologik muammolar iqlim o'zgarishi mintaqada muzliklarning erishi va cho'llanish jarayonining tezlashishi. Bu muammo yaqin 10 yillikda "iqlimiy migratsiya"ni keltirib chiqarishi mumkin. Oziq-ovqat xavfsizligi global ta'minot zanjirlarining uzilishi fonida import qilinadigan asosiy mahsulotlar narxining oshishi. Demografik bosim va mehnat migratsiyasi: Mintaqadagi aholi o'sishi sur'ati va yangi ish o'rinlari yaratish o'rtasidagi nomutanosiblik. Rossiyadagi mehnat migratsiyasiga bo'lgan cheklovlarning ortishi. Shu va shunga o'xshash geosiyosiy muammolar kontekstida Markaziy Osiyo davlatlari o'zining muhim va samarali hamkorlik yo'nlisHLari orqali o'zlarining hududlarini va davlat siyosatlarini g'arb davlatlari va boshqa gegemon davlatlardan muhofaza qilish avlodlarining tarixiy va etiqodlari urf odatlari jihatdan yaqin hamkorliklarini qayta tiklash masalalarida yakdil bo'layotganliklari bu hududga nisbatan siyosiy taziq va bosimning asta sekin pasayishiga olib kelmoqda[1].

Shu bilan bir qatorda mashhur olim Ibn Khalidning "Markaziy Osiyo qadim o'tmishdan din, etiqod, urf odat va xalqlar yaqinligi bo'yicha juda ham yaqin integratsion hudud bo'lgan bugungi kundagi birlashish harakatlari esa o'sha davrdagi asoslarni qayta yaratib bugungi tizimga moslashtirish xolos" deb berib o'tgan tarifini aytib o'tishimiz lozim. Chindan ham bugungi kundagi bu islohotlarning ildizlari qadim zamonlardan boshlab rivojlanib kelgan va bugungi kunda uning zamonaviy dunyodagi hamkorlik asoslarini belgilab beruvchi muhim omil bolayotganligi barcha davlat rahbarlari tomonidan tan olinmoqda. Xususan Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ham Markaziy Osiyodagi bu integratsiyalashuv yaqin yilllarda emas balki qadim o'tmishdan boshlanganligi, bu o'lkalar tarixiy va etnik jihatdan bir ekanligi va bu birlikni yanada mustahkam qilib dunyoda o'z o'rni va ro'li borligini yana bir bor isbot qilishga chaqirmoqdalar. Buning uchun amalga oshirilayotgan muhim ishlar va strategiyalar jamlanmasini ham o'z asarlarida berib o'tganlar. Bu asarda Markaziy Osiyoda birlikni va hamkorlikni kuchaytirish oraqali quydagi muammolar hal qilinadi va maqsadlarga erishiladi.

Mintaqada "ishonch muhiti"ni yaratish integratsiyaning asosi hisoblanadi. Maslahat uchrashuvlari: Markaziy Osiyo davlatlari rahbarlarining muntazam Maslahat uchrashuvlarini o'tkazish orqali siyosiy muloqotni boshlash. Mintaqaviy xavfsizlik konsepsiyasi: Terrorizm, ekstremizm va narkotrafikka qarshi birgalikda kurashish, shuningdek, Afg'onistondagi

vaziyatni tinch yo'l bilan hal etishda yagona pozitsiyani shakllantirish. Chegara masalalari: Davlat chegaralarini delimitatsiya va demarkatsiya qilish jarayonlarini yakunlash, "do'stlik va yaxshi qo'shnichilik kamari"ni yaratish.

Mintaqaning iqtisodiy salohiyatini birlashtirish orqali umumiy bozor yaratish ko'zda tutilgan. Erkin savdo zonalar: Chegaraoldi hududlarda savdo-iqtisodiy markazlar va sanoat kooperatsiyasi zonalarini tashkil etish (masalan, "Markaziy Osiyo" sanoat kooperatsiyasi markazi). To'siqlarni bartaraf etish: Savdodagi tarif va notarif to'siqlarni olib tashlash, bojxona va soliq tartib-taomillarini soddalashtirish. Sanoat kooperatsiyasi: Mintaqa davlatlarining xomashyo va texnologik imkoniyatlarini birlashtirib, uchinchi davlatlar bozoriga chiqadigan tayyor mahsulotlar ishlab chiqarish.

Xalqlar o'rtasidagi tarixiy va madaniy rishtalarni mustahkamlash. Turizm: "Bir tur – butun mintaqa" tamoyili asosida umumiy turistik marshrutlarni yaratish va "Markaziy Osiyo viza" tizimini (Silk Road Visa muqobili) rivojlantirish. Ta'lim va fan: Mintaqa oliy ta'lim muassasalari o'rtasida talabalar almashinuvi, qo'shma ilmiy tadqiqotlar va Markaziy Osiyo xalqlarining umumiy tarixi va madaniyatini o'rganuvchi forumlarni tashkil etish[2].

Ammo shunday darajadagi yaqinlik va hamkorlik darajalari yuqori bo'lsada bu hududdagi davlatlar ortasida juda ko'p siyosiy demografik va boshqa sohalaridagi muammolar kuzatilmoqda. Bunga davlatlarning o'zaro munosabatlari mintaqadagi yetakchilikka bo'lgan urinishlar va boshqa quydagi sababalarni ko'rsatishimiz mumkin.

Integratsiyaning institutsional zaifligi shunda, Markaziy Osiyoda integratsiya siyosiy deklaratsiya sifatida mavjud, ammo kuchli, majburiy va ishlaydigan supramilliy institutlar yo'q. Natijada qarorlar liderlar irodasiga bog'lanib qoladi. Bir davlat rahbariyati almasha yoki tashqi siyosat prioriteti o'zgarsa, hamkorlik sur'ati ham o'zgaradi. Bu holat integratsiyani tizimli emas, shaxsiy-siyosiy darajada ushlab turadi. Yevropa Ittifoqidan farqli ravishda qoidalar emas, siyosiy muvozanat hal qiluvchi omil bo'lib qolmoqda. Mintaqa davlatlari integratsiyani qo'llab-quvvatlaydi, lekin vakolat topshirishni istamaydi. Har bir davlat avvalo rejim barqarorligi va siyosiy nazoratni saqlab qo'lishga intiladi. Shu sababli integratsiya "chuqur" emas, "yuzaki" bo'ladi. Erkin bozor, erkin mehnat harakati, umumiy regulyatorlar kabi masalalar siyosiy jihatdan xavfli deb qabul qilinadi.

Tashqi kuchlar raqobati va "ustma-ust regionalizm" Rossiya — EAEU/CSTO, Xitoy — BRI/SCO, G'arb — connectivity va xavfsizlik, Turkiya — turkiy hamkorlik formatlari orqali mintaqaga ta'sir qiladi. Bu esa yagona Markaziy Osiyo kun tartibini shakllantirishni qiyinlashtiradi. Mintaqa o'z integratsiya modelini ishlab chiqish o'rniga ko'pincha tashqi platformalar orasida muvozanat izlaydi. Natijada "Markaziy Osiyo integratsiyasi" ko'p hollarda "kim bilan integratsiya?" savoliga aylanib qoladi.

Qirg'iziston va Tojikiston yuqori oqim davlatlari sifatida gidroenergetik manfaatlarni oldinga suradi; O'zbekiston, Qozog'iston va Turkmaniston esa irrigatsiya va mavsumiy suv taqsimotiga ko'proq e'tibor beradi. Bu qarama-qarshilik uzoq yillar mintaqaviy ishonchni yemirib kelgan. Ssuv-energetika masalasi texnik masala emas, balki geosiyosiy va suveren masaladir. Shu sababli texnokratik yechimlar ko'pincha siyosiy ishonch yo'qligi tufayli ishlamaydi.

Pomfret va unga yaqin iqtisodiy adabiyotlar shuni ko'rsatadiki, geografik yaqinlikning o'zi integratsiyani ta'minlamaydi. Chegaradagi bojxona muammolari, nontarif to'siqlar, temiryo'l-tarif nomutanosibligi, tranzitga siyosiy yondashuv va ishlab chiqarish zanjirlarining sustligi asosiy to'siq bo'lib qolmoqda. Markaziy Osiyo hali to'liq mintaqaviy bozor emas. Tranzit markazi bo'lish ambitsiyasi bor, ammo ichki savdo integratsiyasi hali zaif[3].

Yuqorida sanab o'tilgan siyosiy va geosiyosiy muammolarni tahlil qilgan holda quydagi asosli va manfaatli yechimlarni berishimiz mumkin. Agar bu yechimlar amaliy siyosatda va kelishuvlarda qo'llanilsa o'z samarasini ko'rsatadi va hududni yuqoridagi muammolardan to'la xalos etadi[4].

Integratsiya muammolari	Yechim va takliflar
1. Institutsional zaiflik	kichik, amaliy kotibiyatlar; sektorlar bo'yicha qo'shma komissiyalar; monitoring va hisobot tizimi
2. Suverenitet va ishonchsizlik	"variable geometry" modeli majburiy emas, ixtiyoriy, lekin natijador sektor hamkorligi; bosqichli integratsiya.
3. Suv-energetika ziddiyati	benefit-sharing; suv-energiya almashuv tizimi; havza boshqaruvi; mustaqil texnik monitoring.
4. Tashqi geosiyosiy bosim	mintaqaning o'z kun tartibini ishlab chiqish; tashqi loyihalarga birgalikda baho berish; soft power mexanizmida ish olib borish.
5. Savdo va tranzit to'siqlari	yagona elektron tranzit tizimi; bojxona ma'lumotlarini uyg'unlashtirish; chegaraoldi logistika markazlari; koridor boshqaruvini regional darajaga olib chiqish usullari.
6. Xavfsizlik diskursining haddan tashqari ustunligi	inson xavfsizligi yondashuvi; migratsiya, ta'lim, sog'liq, ekologiya bo'yicha regional dasturlar; "hard security"dan tashqari "soft connectivity"ni kuchaytirish.

Xulosa qilib aytganda, ushbu muammolar kontestini tahlil qilar ekanmiz yuqorida sanab o'tilgan muammolarning ilmiy tahlili va ularga ilmiy va metodologik yechimlar jamlanmasini amaliy hayotda qo'llash orqali biz Markaziy Osiyo mintaqasida integratsiyalashuv jarayonini yaxashilashga va rivojlantirishga bo'lgan muhim qadamlarni tashlagan bo'lamiz. Bu muammolarga berib o'tilgan yechimlar siyosatshunos olimlar tomonidan oz asarlarida to'liq va asosli qilib tushintirilgan bu yechimlarning ishlab chiqish mexanizimida har taraflama chuqur tahliliy mexanizim ishga solingan xolda yaratilgan. Bugungi statistik malumotlar jamlanmasi shuni ko'rsatadiki Markaziy Osiyo mintaqasida integratsiyalashuv jarayonlari bosqichma bosqich yanada mustahkamlanmoqda. Ayniqsa iqtisod, bojxona va boshqa sohalardagi birlik yildan yilga o'sib bormoqda. Bu ilmiy maqolda berilgan tahlillar va yechimlarni qo'llash orqali uning hamkorlik sohalari va yo'nalishlari yanda rivojlanadi va taraqqiy etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. H. Kissinger "World Order" (Dunyo tartibi). New York. 2014. – B. 23-25
2. Sh.Mirziyoyev Yangi O'zbekiston strategiyasi. Toshkent. 2021. – B. 386-398
3. R.Pomfret Regional integration in Central Asia. Economic Change and Restructuring. 2009. - B. 47-68
4. S.Peyrouse, M.Laruelle Globalizing Central Asia: Geopolitics and the Challenges of Economic Development. Armonk. New York. 2013.

GEOPOLITICAL RESTRUCTURING OF MIGRATION SYSTEMS IN CENTRAL ASIA: FROM MONO-CENTRIC TO MULTI-VECTOR DYNAMICS

Naimjonova Zarnigor

Researcher

Institute for Advanced International Studies

E-mail: @naimdjanova23gmail.com

Abstract. *This article examines the geopolitical restructuring of migration systems in Central Asia amid intensifying global and regional competition. It focuses on the transition from a traditionally mono-centric migration model, primarily oriented toward a single destination, to a multi-vector system characterized by diversified routes and actors. The study analyzes the influence of key geopolitical factors, including Russia's role, China's Belt and Road Initiative, and the impact of the Russia-Ukraine war on regional migration dynamics. Particular attention is given to the changing structure of labor migration and the emergence of new migration corridors. The findings indicate that migration systems in Central Asia are undergoing significant structural transformation driven by geopolitical and economic shifts. This process reduces dependency on a single partner while increasing the complexity of migration governance. The article emphasizes the need for coordinated regional policies and diversified migration strategies.*

Keywords. *Migration systems, geopolitical restructuring, Central Asia, mono-centric migration, multi-vector dynamics, labor migration, migration governance*

Introduction

In recent years, migration processes in Central Asia have undergone significant transformation under the influence of intensifying geopolitical competition. The region has emerged as a strategic migration crossroads, where the interests of major global actors—such as Russia, China, the European Union, and Turkey—intersect with regional integration initiatives and internal demographic pressures [1]. Traditionally, migration in Central Asia was primarily driven by socio-economic factors; however, it has increasingly evolved into a geopolitical instrument and a key component of national and regional security [2].

Historically, the economies of Central Asian countries have been strongly dependent on labor migration to Russia. Nevertheless, recent geopolitical developments, particularly the Russia-Ukraine war, the expansion of China's Belt and Road Initiative, and the growing tendency toward multi-vector foreign policy strategies, have significantly altered migration patterns in the region [3]. These changes are reflected in the diversification of migration destinations, including increasing labor flows toward Europe, East Asia, and the Middle East [4].

At the same time, migration processes are closely linked to regional integration efforts, such as attempts to establish a common labor market and harmonize migration policies. However, these initiatives are constrained by economic disparities, security concerns, and geopolitical competition among external powers [5].

Therefore, analyzing the transformation of migration processes in Central Asia within the context of geopolitical competition is essential for understanding the evolving dynamics of regional stability, integration, and international relations.

Literature review

The issue of migration in Central Asia has been widely examined in the context of socio-economic development, labor mobility, and regional integration. However, contemporary research increasingly highlights the geopolitical dimension of migration, emphasizing its role as a strategic instrument of influence and a component of regional security systems [6].

A number of studies underline that Central Asia represents a unique migration hub where the interests of major global actors intersect. Russia has traditionally been the primary destination for labor migrants due to historical ties, linguistic proximity, and institutional

arrangements. Nevertheless, recent literature points to a shift toward the securitization and digitalization of migration management, reflecting broader geopolitical transformations [7].

The growing role of China in the region, particularly through the Belt and Road Initiative (BRI), has also attracted scholarly attention. Researchers argue that Chinese investments significantly influence internal labor mobility and infrastructure development, while simultaneously generating new socio-economic and political challenges in host countries [8].

In addition, global geopolitical shifts, especially the Russia–Ukraine war, have been identified as a critical factor reshaping migration patterns. Studies indicate a gradual diversification of migration routes toward Europe, East Asia, and the Middle East, contributing to the emergence of a multi-vector migration system in Central Asia [9].

Regional integration initiatives, such as the proposed “Silk Visa,” are also discussed in the literature as mechanisms to facilitate labor mobility. However, their implementation faces serious obstacles, including economic disparities, security concerns, and limited institutional trust among states in the region [10].

Thus, existing research demonstrates that migration processes in Central Asia are increasingly shaped by geopolitical competition, requiring a comprehensive and multidimensional analytical approach.

Methodology

This study employs a qualitative research design to analyze the transformation of migration processes in Central Asia under conditions of geopolitical competition. The research is based on a combination of comparative analysis, institutional approach, and secondary data analysis.

The comparative method is used to examine differences and similarities in migration dynamics across Central Asian countries, with particular attention to shifts in migration destinations and policy frameworks. The institutional approach allows for the evaluation of migration governance mechanisms, including state policies, regional agreements, and international cooperation initiatives [11].

In addition, the study relies on secondary data obtained from international organizations, analytical reports, and academic publications. Sources such as migration outlook reports, regional policy analyses, and investment assessments provide empirical evidence for identifying key trends in migration transformation [12].

The research also incorporates elements of geopolitical analysis, focusing on the role of external actors—primarily Russia, China, and the European Union—in shaping migration processes. This approach makes it possible to assess migration not only as an economic phenomenon but also as a strategic tool within broader geopolitical competition [13].

Overall, the applied methodology ensures a comprehensive and multidimensional understanding of migration dynamics in Central Asia, integrating economic, political, and security perspectives.

Discussion

The transformation of migration processes in Central Asia must be analyzed within the broader framework of international relations, where migration functions as both an economic mechanism and a geopolitical instrument. The region is increasingly shaped by competing external powers, and migration has become a key channel through which influence, dependency, and strategic control are exercised [14].

A critical dimension of this transformation is the structural dependence of Central Asian economies on external labor markets, particularly Russia. As demonstrated in Table 1, remittances constitute an exceptionally high share of GDP in Tajikistan (over 33%) and Kyrgyzstan (17–30%), while Uzbekistan also remains significantly dependent at approximately 15% [17].

Table 1.

Remittances as a Share of GDP in Central Asia (2024)

Country	Share of Remittances in GDP (%)	Main Source
Tajikistan	>33%	Russia
Kyrgyzstan	17–30%	Russia
Uzbekistan	~15%	Russia, Kazakhstan, South Korea

From a geopolitical perspective, such dependence creates a system of asymmetric interdependence, where migrant-sending states are highly vulnerable to policy shifts in the receiving country. This asymmetry translates into political leverage, limiting the strategic autonomy of Central Asian governments in international decision-making processes, particularly in relation to sanctions regimes and diplomatic alignments with Russia [14].

At the same time, the rise of China introduces a fundamentally different model of engagement. As indicated in Table 2, Chinese investments in Central Asia increased by 375% in 2025, with Kazakhstan receiving approximately \$25.8 billion, primarily in energy and mining sectors [16].

Table 2.

Key indicators of China's BRI in Central Asia (2025)

Indicator	Value / Dynamics	Main Focus Area
Investments in Kazakhstan	\$25.8 billion	Energy, mining
Regional investment growth	+375%	Energy security
Number of active projects	112+	Transport, infrastructure

Unlike Russia's labor-absorbing model, China's approach is capital-intensive and infrastructure-driven, stimulating internal migration and urbanization rather than external labor outflows. However, this model simultaneously generates new forms of dependency—particularly technological and financial—while also producing social tensions, including rising anti-Chinese sentiment. Thus, migration transformation in this context reflects not a reduction of dependency, but its diversification across multiple geopolitical actors [16].

Another crucial driver of transformation is the Russia–Ukraine war, which has acted as a catalyst for restructuring migration flows. The diversification of migration destinations toward South Korea, Germany, and Gulf countries reflects a strategic shift from a mono-centric system toward a multi-vector migration model [15]. This transition enhances the bargaining capacity of Central Asian states by reducing reliance on a single external partner, thereby increasing their agency in international relations.

However, this diversification remains uneven and incomplete. Regional integration mechanisms, such as the “Silk Visa,” have failed to materialize due to deep structural constraints, including economic inequality, security concerns, and institutional mistrust among regional actors [18]. This indicates that migration governance in Central Asia is not merely a technical issue but is deeply embedded in geopolitical competition and state sovereignty considerations.

In addition, the resolution of the Kyrgyz–Tajik border conflict in 2024–2025 represents a critical milestone in reducing conflict-induced displacement and restoring cross-border mobility [14]. From an international relations perspective, this development demonstrates the increasing agency of Central Asian states in managing regional security independently, signaling a gradual shift away from external arbitration.

Overall, the evidence suggests that Central Asia is undergoing a transition toward a complex, multi-layered migration system shaped by geopolitical competition, economic restructuring, and regional political dynamics. Migration is no longer a passive outcome of economic disparities but an active component of geopolitical strategy, influencing both regional integration and global power relations.

Conclusion

The analysis demonstrates that migration processes in Central Asia are undergoing a fundamental transformation under the influence of geopolitical competition. Migration in the region has evolved from a predominantly socio-economic phenomenon into a strategic geopolitical instrument that shapes interstate relations, regional integration, and security dynamics.

The study confirms that the traditional mono-centric migration model, centered on Russia, is gradually being replaced by a multi-vector system characterized by diversified migration routes and the growing influence of multiple external actors, including China, the European Union, and East Asian countries. This transformation reflects broader shifts in the global geopolitical order and the increasing agency of Central Asian states in redefining their external relations.

At the same time, the persistence of structural economic dependencies—particularly the high reliance on remittances—continues to limit the strategic autonomy of the region. Asymmetric interdependence remains a key feature of migration dynamics, exposing Central Asian countries to external economic shocks and political pressure.

The findings also highlight that regional integration in the field of migration remains constrained by institutional weaknesses, security concerns, and economic disparities. Initiatives such as the “Silk Visa” illustrate both the potential and the limitations of regional cooperation under conditions of geopolitical competition.

In this context, migration should be understood not as a challenge to be eliminated, but as a strategic resource that can be effectively managed to enhance regional stability and international positioning.

Therefore, the following policy recommendations are proposed:

- a) strengthening regional coordination in migration governance and harmonizing legal frameworks;
- b) diversifying labor migration destinations to reduce dependence on a single external actor;
- c) investing in human capital development and vocational training systems;
- d) integrating migration policy into broader geopolitical and security strategies;
- e) enhancing cooperation with international organizations and external partners on a mutually beneficial basis.

In conclusion, the future of migration in Central Asia will largely depend on the ability of regional states to balance external influences, strengthen internal cooperation, and strategically utilize migration as a tool for sustainable development and geopolitical resilience.

REFERENCES

- [1] International Organization for Migration (IOM). (2023). *Europe and Central Asia: Region on the Move*.
<https://publications.iom.int/system/files/pdf/pub2025-068-r-europe-central-asia-region-on-move-2023-2024.pdf>

- [2] Brookings Institution. (2016). *Central Asian Regional Integration and Cooperation: Reality or Mirage?* <https://www.brookings.edu>
- [3] Sciorati, G. (Ed.). (2023). *Central Asia between China and Russia: Exercising Agency in a Changing Regional Order*. <https://www.lse.ac.uk>
- [4] Caspian Policy Center. (2024). *Implementing the K-Silk Road: South Korea's Growing Commitment to Central Asia*. <https://www.caspianpolicy.org>
- [5] Times of Central Asia. (2025). *The Silk Visa Deadlock: The Long Road to a Borderless Central Asia*. <https://timesca.com>
- [6] U.S. Helsinki Commission. (2023). *The Impact on Central Asia of Russia's War on Ukraine: Opportunities for U.S. Engagement*. <https://www.csce.gov>
- [7] International Centre for Migration Policy Development (ICMPD). (2026). *Migration Outlook 2026: Eastern Europe and Central Asia*. <https://www.icmpd.org/file/download/67351>
- [8] Green Finance & Development Center. (2025). *China Belt and Road Initiative (BRI) Investment Report 2025*. <https://greenfdc.org/china-belt-and-road-initiative-bri-investment-report-2025/>
- [9] Caspian Policy Center. (2024). *Implementing the K-Silk Road: South Korea's Growing Commitment to Central Asia*. <https://www.caspianpolicy.org>
- [10] Times of Central Asia. (2025). *The Silk Visa Deadlock: The Long Road to a Borderless Central Asia*. <https://timesca.com>
- [11] International Labour Organization (ILO). (2021). *Labour Migration in Central Asia*. <https://www.ilo.org>
- [12] International Centre for Migration Policy Development (ICMPD). (2026). *Migration Outlook 2026: Eastern Europe and Central Asia*. <https://www.icmpd.org>
- [13] Sciorati, G. (Ed.). (2023). *Central Asia between China and Russia: Exercising Agency in a Changing Regional Order*. <https://www.lse.ac.uk>
- [14] International Organization for Migration (IOM). (2023). *Europe and Central Asia: Region on the Move 2023–2024*. <https://publications.iom.int/system/files/pdf/pub2025-068-r-europe-central-asia-region-on-move-2023-2024.pdf> (pp. 45–52)
- [15] International Centre for Migration Policy Development (ICMPD). (2026). *Migration Outlook 2026: Eastern Europe and Central Asia*. <https://www.icmpd.org/file/download/67351/file/ICMPD%20Migration%20Outlook%202026%20Eastern%20Europe%20%26%20Central%20Asia.pdf> (pp. 60–68)
- [16] Green Finance & Development Center. (2025). *China Belt and Road Initiative (BRI) Investment Report 2025*. <https://greenfdc.org/china-belt-and-road-initiative-bri-investment-report-2025/> (pp. 25–33)
- [17] World Bank. (2023). *Migration and Development Brief 38*. <https://www.worldbank.org/en/topic/migrationremittances> (pp. 10–18)
- [18] Times of Central Asia. (2025). *The Silk Visa Deadlock: The Long Road to a Borderless Central Asia*. <https://timesca.com/the-silk-visa-deadlock-the-long-road-to-a-borderless-central-asia/> (pp. 5–12)

YANGI GEOSIYOSIY MUAMMOLAR KONTEKSTIDA O'ZBEKISTON VA XITOIY INTEGRATSIYA

Abdazimov Javlon,

TDSHU, siyosiy fanlar bo'yicha
falsafa doktori PhD, katta o'qituvchi
+998712331640

Bugungi kunda SHHT makoni - ulkan xomashyo zaxiralari, ishlab chiqarish mahsulotlar, malakali ishchi kuchi va inson kapitali, texnologik salohiyat mavjudligi nuqtai nazaridan o'zini o'zi ta'minlaydigan mintaqa hisoblanadi.

SHHTga a'zo davlatlar iqtisodiyotining umumiy hajmi qariyb 20 trillion AQSH dollarini tashkil etadi, bu esa tashkilot tuzilgan paytdagidan 13 barobarga ko'p. Tashkilotning makoni dunyodagi eng keng iste'mol bozorini anglatadi. Bugungi kunda SHHT a'zolarining umumiy yalpi ichki mahsuloti umumjahon ko'rsatkichlarining qariyb $\frac{1}{4}$ qismiga yetdi. 2030 yilga borib bu raqam jahon yalpi ichki mahsulotining qariyb 35-40 foizigacha ortishi mumkin. SHHT o'zining amaliy tatbiqini kutayotgan ulkan transport va tranzit salohiyatiga ega. Global ta'minot zanjirlarini diversifikatsiya qilish sharoitida Yevroosiyoda Sharq-G'arb va Shimol-Janub yo'nalishlari bo'yicha yangi xalqaro temir yo'l va avtomobil yo'laklarini yaratish mohiyatan strategik ahamiyat kasb etmoqda¹.

Mantiqan, so'nggi yillarda ShHTga a'zo davlatlarda yoqilg'i-energetika sohasidagi hamkorlikka tobora ko'proq e'tibor qaratilmoqda. Bu, asosan, transport-logistika rivojlanishi natijasida va bu katta sohada mega loyihalar amalga oshirilmoqda. ShHTning barcha a'zo davlatlari jamlanmasi umumiy hisobda hududi 34 million kvadrat kilometrda oshib, bu Yevroosiyo qit'asi hududining deyarli 60 foizdan ortig'i, SHHT mamlakatlarining umumiy aholisi esa 3,2 milliarddan ortiq kishidan² iboratligini inobatga olgan holda iqtisodiy va resurs salohiyatiga naqadar katta ekanligini anglash osondir, shuningdek, eng yirik transport-transit loyihalarni amalga oshirilmoqda va kelajakda a'zo davlatlar xalqlari farovonligi va totuvligini ta'minlashi maqsad qilib olingan.

Kengaygan ShHT rivojlanishining yangi bosqichi ko'p jihatdan uning a'zolarining birgalikdagi iqtisodiy dasturlarni amalga oshirishga intilishlari orqali aks etmoqda, ustuvor yo'nalish sifatida a'zolarining milliy iqtisodiyotlarni qo'llab-quvvatlash va rag'batlantirish harakatidir. Birgalikda investitsiya, ijtimoiy-iqtisodiy va transport infratuzilmasini yaratish bilan birga, mintaqaviy iqtisodiy hamkorlikning eng muhim maqsadlarini ham amalga oshirish zarur. Aynan shu jarayonda, Markaziy Osiyo davlatlarida ijtimoiy siyosiy tarangliklarni kamaytirishga erishish va mintaqadagi muvozanatni barqarorlashtirishning o'rni muhim omilga aylanmoqda.

SHHT tuzilmasida, ekspert va siyosiy darajada, barcha hamkorlik sohalarini kengaytirish g'oyasi ilgari surilmoqda. Tashkilot tashkil topganidan beri energetika sohasidagi hamkorlik SHHT faoliyatining ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib kelgan. 2019-yilda qabul qilingantashkilot davlatlari o'rtasida 2035-yilgacha bo'lgan davrga mo'ljallangan savdo-iqtisodiy hamkorlik dasturiga ko'ra, energetika sohasi alohida yo'nalish sifatida ajratilgan. Bu boradagi harakatlarni muvofiqlashtirish "Energetika klubi" orqali amalga oshiriladi. Shanxay hamkorlik tashkiloti Energetika klubining tashkil etilishi juda o'rinli qadam bo'ldi, deb aytish mumkin. SHHTning gidroenergetika sohasidagi salohiyatini hisobga olgan holda shuni ta'kidlash joizki, ishtirokchi davlatlar gidroyelektr stansiyalarida ishlab chiqarilayotgan jahon elektr energiyasining $\frac{2}{5}$ qismiga to'g'ri keladi³.

Xitoy esa ushbu istiqbolli loyihaning alohida komponentlarini ham yakka shaklda ikki tomonlama formatlar orqali yaratishga ham qarshi emas va odatda unga qarab harakat qilmoqda. Shu kabi senariylardan biri – O'zbekiston-Xitoy energetika hamkorligi loyihasi misol bo'ladi.

¹ ShHT Yangi O'zbekistonning tashqi siyosiy ustuvorliklari tizimida. <https://www.uzembassy.kz/uz/article/shht-yangi-ozbekistonning-tashqi-siyosiy-ustuvorliklari-tizimida>

² Osha joy

³ Alimov, A. I. (2024). PROSPECTS FOR ENSURING INTERNATIONAL ENERGY SECURITY WITHIN THE FRAMEWORK OF THE SHANGHAI COOPERATION ORGANIZATION. Oriental Journal of Education, 4(03), 75–81. <https://doi.org/10.37547/supsci-oje-04-03-09>

2025-yil 2-sentabr kuni Tyanszin shahrida bo'lib o'tgan ShHT a'zo davlatlari rahbarlari majlisida O'zbekiston va Xitoy rahbarlari investitsiya hamkorligini chuqurlashtirish va kengaytirish bo'yicha juda muhim hamkorliklarni bildirdilar. Jumladan, O'zbekiston Prezidenti Sh. Mirziyoyev investitsiyalar sohasida hamkorliklarni muvofiqlashtirishni, yuqori qo'shimcha qiymatli mahsulot ishlab chiqaruvchi tarmoqlarni rivojlantirishda ShHT a'zo davlatlarining imkoniyatlarini faol jalb qilishni, innovatsion sohada hamkorlikni kengaytirish zarurligini ta'kidladi.

ShHT davlatlari birgalikda bir qator afzalliklar va noyob imkoniyatlarga ega. Ular orasida eng asosiysi geografik joylashuvning xususiyatidir, sababi Yevropa va Osiyo o'rtasida eng optimal transport yo'llarini ishlatish salohiyati xuddi qadimiy Ipak Yo'li kabi XXI asrning yangi sharoitlarida xalqlarni yaqinlashtirishga imkon berib, tovar, texnologiya va turli sohalardagi yutuqlarni almashishga xizmat qilishi aniq, globalizatsiyaning dolzarb talab va chaqiriqlarini aks ettirishi bilan bu ayniqsa, jahon iqtisodiy va moliyaviy tahlikalarida davom etayotgan sharoitda, iqtisodiy sohalarda o'zaro maqbul yangi shart-sharoitlarni topish zaruriyati bilan dolzarb bo'ladi.

Hozirgi kunda ShHT davlatlarida avtomobil va temir yo'l transportida hamkorlik potentsiali yetakchi o'rinni egallab turibdi va eng moslashuvchan ham transport turi hisoblanadi va turli yo'nalish va harakat jadvali bo'yicha yuk va yo'lovchilarni yetkazib berishda eshikdan eshikgacha tamoyiliga mosdir. Ushbu sohada hamkorlik uchun katta mablag' talab qilinmaydi, mavjud minimal infratuzilmani kengaytirishni o'zi yetarli.

ShHT a'zo davlatlarining transport-transit sohasidagi mavjud salohiyatni samarali ishlatishga intilishi 2025-yilda a'zo davlat hukumat rahbarlari tomonidan tasdiqlangan ko'p tomonlama savdo-iqtisodiy hamkorlik dasturini amalga oshirish bo'yicha yangilangan rejasida o'z ifodasini topgani quvonarli holat. Ushbu hujjatda hamkorlikning ustuvor yo'nalishlarida aniq loyihalarga, ularni amalga oshirish mexanizmlarini kuchaytirishga va muddatlarini aniq ko'rsatgan. Rejalarda transport sohasida birgalikdagi ishlarni takomillashtirishda a'zo davlatlar hududi orqali o'tuvchi konteyner poezdlarining o'tishini tashkil etishni, dengiz portlaridan samarali foydalanishni, Xitoy va Yevropa davlatlari o'rtasida transportni ShHT a'zo davlatlari hududi orqali amalga oshirish imkoniyatini oshirishni, transport tarmoqlarini rivojlantirish va ularning o'tish qobiliyatini kengaytirish, xalqaro transport yo'li bo'ylab avtomobil yo'llari qurilishi va rivojlantirish bo'yicha harakatlarni muvofiqlashtirib borish kabi muhim yo'nalishlarda hamkorlik ishlari olib borilmoqda.

Ko'rsatilgan yo'nalishlar bo'yicha umumiy sa'y-harakatlarning rivojlanishini baholash ShHT davlatlari transport vazirlari uchrashuvlarining asosiy maqsadidir, ular muntazam ravishda o'tkazib kelinmoqda. 2004-yildan beri faoliyat yuritayotgan ShHT a'zo davlatlarining tranzit salohiyatini rivojlantirish bo'yicha Maxsus ishchi guruhi doirasida katta loyihalarda belgilangan, ularning koordinatori mos ravishda O'zbekiston va Xitoy hisoblanadi.

Loyiha bo'yicha sezilarli taraqqiyotga erishilgan bo'lib, bundan tashqari, mazkur maxsus ishlar bo'yicha ShHT a'zo davlatlari hududida yaratilayotgan xususan, Qozog'iston, Xitoy, Rossiya va O'zbekiston hududida joylashgan xalqaro logistika markazlaridan foydalanish masalalarini ham doimiy muhokama qilib kelinmoqda.

O'zbekiston va Xitoy ushbu yo'nalishdagi mavjud to'siqlarni bartaraf etish savdo hajmini sezilarli darajada oshirishga xizmat qilishiga qat'iy ishonadi. Shu bilan birga, Xitoy O'zbekiston hukumatiga mamlakat ichidagi yo'l infratuzilmasini yaxshilash, shuningdek, xalqaro standartlarga javob beradigan avtomobil yo'llari, ko'priklar va tunnel qurilishida muhim aniq yordam ko'rsatmoqda.

ShHT a'zo davlatlari bozor iqtisodiga o'tish yo'lida turli nuqtalarda joylashgan. Har bir mamlakatda islohotlar jarayoni davom etmoqda, uzoq muddatli milliy iqtisodiy rivojlanish strategiyalari mavjud. O'zbekiston prezidenti Sh.Mirziyoyev Tyanszin shahrida o'tkazilgan ShHT sammitida biznes muloqot uchun samarali platformani ishga tushirish maqsadida har yili "SHHT INVEST" investitsiya forumini o'tkazish va uning birinchi yig'ilishini kelgusi yilda O'zbekistonda tashkil etish tashabbusini taklif etdi¹. Xitoy ushbu yondashuvni qo'llab-quvvatladi. Shu bilan birga, ikki tomon

¹ O'zbekiston Prezidenti "SHHT plyus" formatidagi uchrashuvlar ko'p qirrali sheriklikni kengaytirishda muhim ahamiyatga ega ekanini qayd etdi. <https://president.uz/oz/lists/view/8450>

katta loyihalarni ishlab chiqishda kuzatuvchi davlatlar va hamkor davlatlarning faol jalb etilishini qo'llab-quvvatlashini ta'kidlandi.

Amalda ishlayotgan ShHT a'zo davlatlari ko'p tomonlama savdo-iqtisodiy hamkorlik dasturi energiya sohasini asosiy yo'nalishlardan biri sifatida belgilaydi. Ushbu hamkorlik O'zbekiston uchun muhimdir. Respublikada katta gaz zaxirasi mavjud. Qayta tiklanuvchi energiyasidan keng foydalanish mumkin, ammo hozirgi bosqichda ular faqat qo'shimcha energiya manbai sifatida ishlatilmoqda. Mamlakatda iste'mol qilinayotgan elektr energiya bo'yida katta qismini IES energiyasi orqali ishlab chiqariladi. Shu munosabat bilan O'zbekiston va Xitoy ShHT doirasida energetika hamkorligini rag'batlantirish tarafdori hisoblanadi.

O'zbekiston va Xitoy ShHT doirasida tashqi iqtisodiy va tashqi savdo faoliyati bilan shug'ullanuvchi vazirliklar maxsus ishchi guruhlar doirasida faol hamkorlik qilmoqda. Ushbu guruhlar ko'p tomonlama savdo-iqtisodiy hamkorlik dasturini amalga oshirish bo'yicha yangilangan dasturlar, iqtisodiyotlarini yanada rivojlantirish bo'yicha ko'p tomonlama iqtisodiy hamkorlikni faollashtirish bo'yicha qo'shma tashabbusni amalga oshirilishi maqsad qilingan.

ShHT doirasida 20 dan ziyod ixtisoslashgan strukturaviy faoliyat sohalari mavjud, ularning vakolatiga albatta iqtisodiy hamkorlik masalalari ham kiradi. O'zbekiston va Xitoy vakillari maxsus va ekspert ishchi guruhlarda muntazam ikki tomonlama maslahatlar o'tkazishadi, xususan, bojxona, tranzit salohiyatini rivojlantirish, elektron savdo va qishloq xo'jaligi sohalarida, sun'iy intellekt va axborot texnologiyasi kabi sohalarida. Bojxona hamkorligi bo'yicha maxsus ishchi guruh doirasida O'zbekiston va Xitoy delegatsiyalari ShHT a'zo davlatlar hukumatlari o'rtasida imzolangan bojxona sohasida hamkorlik va o'zaro yordam to'g'risidagi kelishuvni, energoresurslarni harakatini nazorat qilish sohasida ma'lumot almashish kelishuvini va ShHT a'zo davlatlari bojxona xodimlarini tayyorlash va malakasini oshirish bo'yicha protokolni amaliyotga tatbiq etish ishida ishtirok etadi. O'zbekiston va Xitoy kuzatuvchi davlatlar bilan bojxona masalalarida hamkorlikni o'rnatish va rivojlantirish tarafdori hisoblanadi.

O'zbekiston tashabbusi bilan, Xitoy va ShHTning boshqa a'zo davlatlari qo'llab-quvvatlashi bilan, 2017 yilda O'zbekistonning tashabbusi bilan mintaqa mamlakatlarini jipslashtirgan va hamkorlikni chuqurlashtirish uchun shart-sharoitlar yaratib bergan mintaqaviy birlashish bo'yicha Markaziy Osiyo jarayoni harakatga keltirildi¹. Maqsad moliyaviy sohada oldingi kelishuvlarni amalga oshirish va ko'p tomonlama savdo-iqtisodiy hamkorlik dasturini bajarish bo'yicha rejalarda belgilangan, shuningdek, a'zo davlatlarning iqtisodiyotlarini yanada rivojlantirish bo'yicha amalga oshirilayotgan choralari bo'yicha ma'lumot almashishni davom ettirish edi.

Shanxay hamkorlik tashkiloti O'zbekistonga XXR, Rossiya va Hindiston kabi qudratli davlatlar bilan xalqaro hamda mintaqaviy siyosatga doir keng doiradagi masalalar bo'yicha teng huquqli siyosiy muloqot olib borish va fikr almashish imkonini beradi. SHHT O'zbekiston uchun terrorizm, ekstremizm, separatizm, narkotik moddalarning noqonuniy aylanishi, transmilliy uyushgan jinoyatchilikka qarshi kurashish hamda o'zaro foydali savdo-iqtisodiy, transport va madaniy-gumanitar hamkorlikni rivojlantirish sohalarida har tomonlama munosabatlarni yo'lga qo'yish mexanizmi va amaliy muloqot maydoni bo'lib xizmat qiladi. O'zbekiston Tashkilotning normativ-huquqiy bazasini mustahkamlash hamda uning doirasida amaliy hamkorlikni rivojlantirish bo'yicha qator muhim tashabbuslarni taklif qildi. O'zbekistonning takliflariga muvofiq, yangi hamkorlik maydonlari —SHHTning O'zbekistondagi Xalq diplomatiyasi markazi, Samarqandda "Ipak yo'li" xalqaro turizm universiteti ochildi².

O'zbekiston va Xitoy madaniy-gumanitar sohada hamkorlikni alohida ahamiyatga egadir. U ShHT doirasida ko'p tomonlama va ikki tomonlama aloqalarni rivojlantirishni, xalqlar o'rtasida o'zaro tushunishni mustahkamlashni, madaniy xilma-xillikni saqlashni, bir-biriga hurmatni oshirishni, ShHT hududida yashovchi xalqlarning an'analari va urf-odatlarini targ'ib qilishni yoqlaydi. ShHT tashkil etilishi bilan samarali mintaqaviy hamkorlik mexanizmi yaratildi, O'zbekiston va Xitoy ShHT

¹ O'zbekiston va ShHT hamkorligi – Chinadaily nashrida Shavkat Mirziyoyevning maqolasi e'lon qilindi. https://kun.uz/05018040?utm_source

² Ubaydullaeva, S. F. . (2024). SOME ASPECTS OF THE SCO FACTOR IN THE SYSTEM OF COMPLEX INTERDEPENDENCE OF CENTRAL ASIAN SECURITY. Oriental Journal of Education, 4(03), 185–191. <https://doi.org/10.37547/supsci-oje-04-03-26>

doirasidagi o'zaro hamkorligi misolida ko'rinib turibdiki, a'zo davlatlar ShHT tinchlik, barqarorlik va Yevroosiyo bo'yicha farovonlikni ta'minlash maqsad va vazifalarini samarali amalga oshirishga intilmoqda. Bunda nafaqat a'zo davlatlar, balki butun dunyo manfaatdor, chunki bugungi kunda siyosiy xaritani busiz tasavvur qilib bo'lmaydi.

2026-yil sentyabrda ShHT Raisligi Xitoydan Qirg'iziston Respublikasiga o'tdi. O'tgan vaqtda ShHT doirasida O'zbekistonning ShHTdagi ishtiroki hamkorlik, birgalikda rivojlanish, farovonlik kabi muhim maqsadlar ostida kechib kelmoqda. 2025-yil davomida ShHT a'zo davlatlari rahbarlari uchrashuvini tayyorlash bo'yicha katta qo'shma ishlar amalga oshiriladi. Tyanszinda ShHT sammiti va Xitoy Raisi Si Szinpinning mintaqaviy hamkorlikni mustahkamlashdagi roli O'zbekiston-Xitoy aloqalarini kengaytirish uchun qulay sharoit yaratadi.

O'zbekiston uchun Xitoy nafaqat yaxshi qo'shni, balki "uch yovuzlik"ka qarshi kurashda va mintaqaviy ahamiyatga ega yirik loyihalarni amalga oshirishda ishonchli hamkor hisoblanadi. Xitoy bu masalada O'zbekistonning pozitsiyasini yuksak baholaydi va unga "ishonchli hamkor" sifatida qaraydi¹. Zamonaviy tahdid va chaqiriqlarga qarshi harakatlar Yevroosiyo bo'yicha kompleks savdo-iqtisodiy hamkorlikni faollashtirish va mintaqada uzoq muddatli barqarorlikni ta'minlashga xizmat qilmoqda. Bunday pragmatik yondashuvlar nafaqat barcha a'zo davlatlarning manfaatlariga javob beradi, balki ShHT a'zo davlatlarining strategik sheriklik munosabatlarini aks ettiradi, mintaqada va butun dunyoda tinchlik va barqarorlikni mustahkamlashga yordam beradi.

FOYDALANILGAN MANBALAR

1. ShHT Yangi O'zbekistonning tashqi siyosiy ustuvorliklari tizimida.
<https://www.uzembassy.kz/uz/article/shht-yangi-ozbekistonning-tashqi-siyosiy-ustuvorliklari-tizimida>
2. Alimov, A. I. Prospects for ensuring international energy security within the framework of the shanghai cooperation organization. *Oriental Journal of Education*, 4(03), 75–81.
<https://doi.org/10.37547/supsci-oje-04-03-09>
3. O'zbekiston Prezidenti "SHHT plyus" formatidagi uchrashuvlar ko'p qirrali sheriklikni kengaytirishda muhim ahamiyatga ega ekanini qayd etdi. <https://president.uz/oz/lists/view/8450>
4. O'zbekiston va ShHT hamkorligi – Chinadaily nashrida Shavkat Mirziyoyevning maqolasi e'lon qilindi. https://kun.uz/05018040?utm_source
5. Ubaydullaeva, S. F. Some aspects of the sco factor in the system of complex interdependence of central asian security. *Oriental Journal of Education*, 4(03), 185–191.
<https://doi.org/10.37547/supsci-oje-04-03-26>
6. S.Safoyev. Markaziy Osiyo geosiyosati. JIDU.-T. b. 118.

TARIXIY TAFAKKUR VA MARKAZIY OSIYO INTEGRATSIYASI MUAMMOLARI

Yo'ldosh KARIMOV,

Guliston davlat

pedagogika instituti katta o'qituvchisi.

Zamonaviy globallashtirish sharoitida mintaqaviy integratsiya davlatlar rivojlanishining muhim omiliga aylanmoqda. Dunyoda globallashtirish jarayonlarining jadal kechishi xalqaro aloqalar va munosabatlar ko'lami hamda mezonlaridagi o'zgarishlar fonida integratsiyaga bo'lgan moyillik kuchayib borish tendensiyasi kuzatilayapti. Ayniqsa, Markaziy Osiyo davlatlari uchun o'zaro hamkorlikni mustahkamlash iqtisodiy va siyosiy barqarorlikni ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Biroq, bu jarayon ko'plab tarixiy, siyosiy va iqtisodiy omillar bilan murakkablashgan. Markaziy Osiyo tarixan shakllangan, yagona siyosiy, iqtisodiy, madaniy makonda shakllangan ildizga ega. XXI asr boshlariga kelib Markaziy Osiyo uchun integratsiya hayotiy zaruratga aylanganligi, ular o'rtasidagi hamkorlikni chuqurlashtirish barqarorlik sharti sifatida ko'rilmogda.

¹ S.Safoyev. Markaziy Osiyo geosiyosati. JIDU.-T. b. 118.

“Markaziy Osiyoning qaytadan vujudga kelishi insoniyat oxirgi o’n-o’n besh yil mobaynida boshdan kechirgan ko’plab dramatik o’zgarishlar va keskin burilishlar orasida, shubhasiz, eng muhimlari qatoriga kiradi. Mintaqa asriy siyosiy yo’qlikdan qaytdi va yana bir bor xalqaro hayotning muhim tarkibiy qismi sifatida namoyon bo’ldi. Boz ustiga, u bugungi kunda jaon hamjamiyatining diqqat markazida turibdi”¹. Bir yarim asr davom etgan siyosiy qaramlikdan keyin mustaqil davlatlarning qaror topishi, tuzum qoldirgan qopqonlarni chetlab o’tish va muammolarga yechim topish faqat integratsiya orqaligina hal bo’lishi oydinlashdi.

Sovet Ittifoqining parchalanishidan so’ng Markaziy Osiyo davlatlari o’z tarixini qayta ko’rib chiqishga majbur bo’ldi. Bu esa tarixiy tafakkurning yangicha shakllanishiga olib keldi.

“Biz yashayotgan zamin bizning inson o’laroq shakllanishimizga doimo ta’sir etib kelgan. Aynan geografik omil bugungi kunda sayyoramizning dearli barcha qismlarida istiqomat qilayotgan xalqlar o’rtasida urushlar, ularning kuch-qudrati, siyosati va ijtimoiy rivojlanishini belgilagan”².

Markaziy Osiyo tarixan shakllangan yagona geografik hudud bo’lib, bu uning davlatchiligi, iqtisodiy va madaniy birligiga ham o’zining ta’sirini ko’rsatgan. Afsuski, sovet davrida Yevropacha tafakkur asosida o’tkazilgan milliy chegaralanish mintaqaning keyingi taqdirini o’zgartirib yubordi. Bo’lib tashlangan Markaziy Osiyoni bugun faqat integratsiya orqali birlashtirish mumkin. Globallashuv dunyo mamlakatlari o’rtasidagi iqtisodiy, siyosiy, madaniy va axborot aloqalarining kengayishini anglatadi. “Globallashuv deganda ijtimoiy munosabatlar va ongning dunyo ko’lami va vaqt bo’ylab ko’p o’lchovli, notekis kengayishi tushuniladi”³.

Globallashuv sharoitida Markaziy Osiyo davlatlari integratsiyasi orqaligina boshqa siyosiy, iqtisodiy sub’ektlar e’tiborini tortishi va faol hamkorlik aloqalarini olib borishi mumkin. Shuningdek, so’ngi yillarda kuzatilayotgan geosiyosiy tahdidlar qarshisida yaxlit kuchga aylanmaslik, kelajakda zaif xalqa sifatida ko’rilib, og’ir oqibatlarga olib kelishi mumkin. 2016-yildan boshlab Markaziy Osiyoda O’zbekistonning yaxshi qo’shnichilik siyosati natijasida vaziyat kardinal darajada o’zgarganini ta’kidlash joiz. Bu Markaziy Osiyo integratsiyasi uchun imkoniyatlar eshigini ochdi. Xususan C5-1 formadagi o’nga yaqin muloqot va munosabatlar Markaziy Osiyo integratsiyasining dastlabki yutuqlari sifatida baholash mumkin.

Mintaqaviy integratsiya O’zbekiston, Qozog’iston, Qirg’iziston, Tojikiston va Turkmaniston o’rtasida iqtisodiy, siyosiy va madaniy aloqalarni mustahkamlashga qaratilgan jarayondir.

Integratsiyaning asosiy yo’nalishlari:

- savdo-iqtisodiy hamkorlik;
- transport va logistika tizimlarini rivojlantirish;
- energetika va suv resurslaridan samarali foydalanish;
- xavfsizlikni ta’minlash.

Buyuk Ipak yo’li chorrahasida joylashgan Markaziy Osiyo qadimdan yagona iqtisodiy makon bo’lgan. Hududlar bir-biri bilan yaqin hech qanday geografik to’siqlarsiz bog’langanligi, sivilizatsion yaqinlik va birlikka ham sabab bo’lgan.

Mintaqada dastlabki chorak asrda ko’zga tashlangan eng katta muammo chegaralardagi noaniqliklar bo’ldi. O’zbekiston tomonining tashabbusi va qat’iyati bilan qisqa muddatda delimitatsiya va demarkatsiya ishlarining amalga oshirilishi masalaning ijobiy yechim topishiga olib keldi. Bu esa davlatlar o’rtasida ishonchning to’liq shakllanmasligiga sabab bo’ladi.

¹ Сафоев С. Марказий Осиёдаги гиёсийёт. Тошкент, 2005. Б. 11.

² Marshall Tim. Geografiya mahkumlari global siyosat haqida so’zlovchi 10 ta xarita. –Toshkent. “PIR” nashriyoti. -2026. B.20.

³ Manfred Steger. Globallashuv. Toshkent, Akademnashr, 2025.-B.12.

Har bir davlatning milliy manfaatlari turlicha bo'lgani sababli yagona siyosiy pozitsiyani shakllantirish qiyin kechmoqda. Regional yetakchilik uchun yashirin raqobat ham integratsiyani sekinlashtiradi.

Mintaqa davlatlarining iqtisodiy rivojlanish darajasi turlicha. Bu esa o'zaro manfaatli iqtisodiy hamkorlikni yo'lga qo'yishda muayyan qiyinchiliklar tug'diradi.

Amudaryo va Sirdaryo suv resurslarini taqsimlash masalasi dolzarb muammolardan biridir. Bundan tashqari, Orol dengizi inqirozi butun mintaqa uchun umumiy ekologik xavf hisoblanadi.

Transport va logistika tizimlarining yetarli darajada rivojlanmagani savdo-iqtisodiy aloqalarni cheklaydi. Bu davlatlarning birortasi dengizga tutashmagani, dengiz portlaridan uzoqda joylashganligi, faqatgina muqobil yo'llar tarmog'ini yaratish orqaligina masalaga yechim topishi mumkinligini ko'rsatadi.

Tarixiy tafakkur mintaqaviy integratsiyada muhim rol o'ynaydi. Agar tarixiy voqealar subyektiv talqin qilinsa, bu davlatlar o'rtasida ishonchsizlikni kuchaytiradi. Aksincha, tarixni obyektiv va ilmiy asosda o'rganish hamkorlikni rivojlantiradi.

Mintaqa davlatlarini birlashtiruvchi muhim omillardan biri — umumiy tarixiy meros, jumladan Buyuk Ipak yo'li hisoblanadi. Ushbu tarixiy tajriba zamonaviy integratsiya jarayonlari uchun asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

"Globallashgan dunyoda chegaralarning ahamiyati tushib boradi. Ayniqsa, Markaziy Osiyoda – kechagi Turkistonda chegaralar imkon qadar ochiq bo'lishi, o'zaro aloqalar kuchli bo'lishi kerak... Albatta, orzudagi Markaziy Osiyoda chegaralar bilan bog'liq vaziyat ham, davlat va jamiyatlarning o'zaro yaqinligi va ishonchi, umuman integratsiya ko'lami ham xuddi bugungi Yevropa Ittifoqi darajasida bo'lishi lozim."¹

Quyidagi chora-tadbirlar integratsiya jarayonlarini jadallashtirishi mumkin:

- tarixiy tadqiqotlarni obyektiv va ilmiy asosda olib borish;
- mintaqaviy tashkilotlar faoliyatini kuchaytirish (masalan, Markaziy Osiyo davlatlari maslahat uchrashuvi) uning institutlashuvini yo'lga qo'yish;
- suv va resurslar bo'yicha o'zaro kelishuvlarni rivojlantirish;
- transport infratuzilmasini modernizatsiya qilish;
- madaniy va ilmiy almashinuv dasturlarini kengaytirish.

Tarixiy tafakkurning Markaziy Osiyo davlatlari integratsiyasidagi ahamiyati oshirishda quyidagilarga ahamiyat qaratish lozim:

1. Markaziy Osiyo xalqlarining madaniy yaqinlashishiga jiddiy ta'sir ko'rsatuvchi yagona alifbo yaratish, bu axborot almashinuvi va madaniy aloqalarni yuqori bosqichga olib chiqish imkoniyatini beradi.

2. Markaziy Osiyo xalqlari tarixini o'rganishga qaratilgan tarixchi olimlar va intellektuallarning qo'shma tadqiqot loyihalarini amalga oshirish. Integratsiyaning tarixiy ildizlari va omillarini kompleks tadqiq etish va kitoblar chop qilish.

3. Markaziy Osiyoning tarixiy shaharlarining turistik xaritalari va marshrutlarini ishlab chiqish hamda tarixiy turizmni qo'llab-suvvatlash.

4. Markaziy Osiyo davlatlarining yagona axbarot makonini yaratish, unda xalqlarimiz tarixi mushtarakligi, sivilizatsion ildizlari, integratsiyaning zaruriy ahamiyati va jamiyatlar hamkorligining istiqbollari, umumiy va milliy manfaatlarimizga tahdidlarni muhokama qiladigan platformalarni yo'lga qo'yish maqsadga muvofiq.

Xulosa qilib aytganda, tarixiy tafakkur Markaziy Osiyo mintaqasida integratsiya jarayonlarining muvaffaqiyatli amalga oshirilishida muhim omil hisoblanadi. Tarixni to'g'ri anglash va undan samarali foydalanish orqali davlatlar o'rtasidagi ishonchni mustahkamlash mumkin. Bu esa o'z navbatida mintaqaviy barqarorlik va taraqqiyotga xizmat qiladi.

¹ Rabbimov Kamoliddin. Erkin millat poydevori. – Toshkent.: BOOKTOPIA, 2025. B. 330.

EKOLOGIK DIPLOMATIYA MARKAZIY OSIYO DAVLATLARI O'RTASIDA ISHONCHNI MUSTAHKAMLASH VOSITASI SIFATIDA

S.f.f.d. (PhD)

Shahina Jo'rayeva

O'zDJTU Siyosiy fanlar kafedrası katta o'qituvchisi.

Tel: +998910098689

Annotatsiya: Ushbu tezisdá, ekologik diplomatiya Markaziy Osiyo davlatlari o'rtasida ishonchni mustahkamlash vositasi sifatida fikr va mulohazalar yuritiladi. Suv resurslarini boshqarish, iqlim o'zgarishi va Orol dengizi inqirozi kabi umumiy ekologik muammolar mintaqaviy hamkorlikni rivojlantirish uchun qanday imkoniyatlar yaratishi yoritiladi.

Kalit so'zlar: *ekologik diplomatiya, Markaziy Osiyo, mintaqaviy hamkorlik, ishonchni mustahkamlash, suv resurslari, iqlim o'zgarishi, barqaror rivojlanish.*

Kirish. XXI asrda ekologik muammolar global va mintaqaviy xavfsizlikning ajralmas qismiga aylandi. Iqlim o'zgarishi, suv tanqisligi, cho'llanish va biologik xilma-xillikning kamayishi kabi muammolar davlat chegaralaridan tashqariga chiqib, umumiy sa'y-harakatlarni talab qilmoqda. Shu sababli ekologik diplomatiya davlatlar o'rtasida hamkorlikni mustahkamlashda muhim vosita sifatida shakllanmoqda¹.

Markaziy Osiyo mintaqasi ekologik jihatdan murakkab hududlardan biri hisoblanadi. Mintaqadagi ekologik muammolar umumiy xususiyatga ega bo'lib, ularni alohida-alohida hal etish deyarli imkonsizdir. Shu bois ekologik diplomatiya nafaqat ekologik muammolarni bartaraf etish, balki davlatlar o'rtasidagi ishonchni kuchaytirishda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ekologik diplomatiya davlatlar, xalqaro tashkilotlar va boshqa subyektlar o'rtasida ekologik muammolarni hal qilishga qaratilgan muzokaralar, kelishuvlar va hamkorlik jarayonlarini anglatadi. U tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, ekologik xavfsizlikni ta'minlash va barqaror rivojlanishni rag'batlantirishni o'z ichiga oladi².

Ekologik diplomatiyaning o'ziga xos jihati shundaki, u davlatlar o'rtasida raqobatdan ko'ra hamkorlikni ustuvor qo'yadi. Umumiy ekologik manfaatlar asosida olib boriladigan siyosat mamlakatlar o'rtasida o'zaro ishonchni shakllantiradi va mustahkamlaydi. Markaziy Osiyoda ekologik muammolar quyidagi asosiy yo'nalishlarda namoyon bo'ladi. Amudaryo va Sirdaryo daryolari mintaqaning asosiy suv manbalari hisoblanadi. Ularning chegaraviy xususiyati suvdan foydalanish masalasida davlatlar o'rtasida o'zaro bog'liqlikni yuzaga keltiradi³.

Orol dengizining qurib borishi ekologik falokat sifatida baholanadi. Bu holat nafaqat atrof-muhitga, balki aholi salomatligi va iqtisodiy rivojlanishga ham salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Haroratning ortishi va yog'ingarchilikning kamayishi qishloq xo'jaligi va suv ta'minotiga salbiy ta'sir qilmoqda. Noto'g'ri yer foydalanish natijasida tuproq unumdorligi pasayib, cho'llanish jarayonlari kuchaymoqda. Ekologik diplomatiya Markaziy Osiyo davlatlari o'rtasida ishonchni mustahkamlashda quyidagi yo'nalishlarda muhim rol o'ynaydi⁴.

Ekologik muammolar barcha davlatlarga ta'sir qilgani sababli, ular umumiy manfaat asosida hamkorlik qilishga majbur bo'ladi. Bu esa o'zaro ishonchni kuchaytiradi. Ekologik ma'lumotlarning o'zaro almashinuvi va ilmiy hamkorlik shaffoflikni ta'minlaydi. Bu esa davlatlar o'rtasidagi ishonchni oshiradi. Suvni boshqarish, ekologik tiklash va iqlimga moslashish bo'yicha qo'shma loyihalar amaliy hamkorlikni kuchaytiradi.

¹ Valiyev X., Sattorov Z. M. "Ekologiya va atrof-muhit muhofazasi". – Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti, 2010. 192 bet.

² Karimov A., Rasulov A. "Ekologiya va tabiatdan foydalanish asoslari". – Toshkent: O'zbekiston, 2018. 69 bet.

³ To'rayev B.T. "Tabiiy resurslar va ulardan oqilona foydalanish". – Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti nashriyoti, 2016. 357b.

⁴ Qodirov O.S. "O'zbekiston ekologiyasi va ekologik muammolar". – Toshkent: Fan, 2015. 417 bet.

Xalqaro tashkilotlar muzokaralarni qo'llab-quvvatlaydi, moliyaviy va texnik yordam ko'rsatadi hamda davlatlar o'rtasida vositachilik qiladi. So'nggi yillarda Markaziy Osiyo davlatlari ekologik hamkorlikni kuchaytirish yo'lida muhim qadamlar qo'ymoqda. Suv resurslarini boshqarish bo'yicha mintaqaviy kelishuvlar rivojlanmoqda. Orol dengizi muammosini hal etishga qaratilgan tashabbuslar kengaymoqda. Iqlim o'zgarishiga qarshi kurashish bo'yicha hamkorlik kuchaymoqda¹.

Bu jarayonlar davlatlar o'rtasidagi siyosiy va iqtisodiy ishonchni ham mustahkamlashga xizmat qilmoqda. Ekologik diplomatiya rivojlanayotgan bo'lsada, quyidagi muammolar saqlanib qolmoqda:

- milliy manfaatlar o'rtasidagi tafovutlar;
- moliyaviy va texnik imkoniyatlarning cheklanganligi;
- mintaqaviy institutlarning yetarli darajada rivojlanmaganligi.

Shu bilan birga, ekologik diplomatiyaning istiqbollari kengdir. Zamonaviy texnologiyalar, xalqaro hamkorlikning kengayishi va siyosiy irodaning kuchayishi ushbu yo'nalishda yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Suv tanqisligi nisbiy tushunchadir. Jismonan foydalanish mumkin bo'lgan suv miqdori ta'minot va talab o'zgarishiga qarab farqlanadi. Talab ortgani sari suv miqdori yoki sifati kamaygani sababli ta'minot yomonlashganda suv tanqisligi kuchayadi².

Xulosa. Ekologik diplomatiya Markaziy Osiyo davlatlari o'rtasida ishonchni mustahkamlashning samarali vositasidir. U umumiy ekologik muammolarni hal qilish orqali davlatlar o'rtasida hamkorlikni rivojlantiradi, shaffoflikni ta'minlaydi va barqaror rivojlanishga xizmat qiladi. Mintaqadagi ekologik muammolarning o'zaro bog'liqligi ekologik diplomatiyani yanada rivojlantirish zarurligini ko'rsatadi. Shu bois davlatlar o'rtasida hamkorlikni kengaytirish, ochiqlikni ta'minlash va qo'shma tashabbuslarni qo'llab-quvvatlash muhim ahamiyatga ega. Umuman olganda, ekologik diplomatiya nafaqat ekologik barqarorlikni ta'minlash, balki mintaqada tinchlik va barqaror rivojlanishni mustahkamlashning muhim omili hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Valiyev X., Sattorov Z. M. **"Ekologiya va atrof-muhit muhofazasi"**. – Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti, 2010. 192 bet.
2. Karimov A., Rasulov A. **"Ekologiya va tabiatdan foydalanish asoslari"**. – Toshkent: O'zbekiston, 2018. 69 bet.
3. To'rayev B.T. **"Tabiiy resurslar va ulardan oqilona foydalanish"**. – Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti nashriyoti, 2016. 357b.
4. Qodirov O.S. **"O'zbekiston ekologiyasi va ekologik muammolar"**. – Toshkent: Fan, 2015. 417 bet.
5. United Nations World Water Assessment Programme. *The United Nations World Water Development Report: Partnerships and Cooperation for Water*. Paris: UNESCO. 2023, 185.
6. Gleick, P. H. *The World's Water: The Biennial Report on Freshwater Resources*. Washington, DC: Island Press. 2018.

¹ United Nations World Water Assessment Programme. *The United Nations World Water Development Report: Partnerships and Cooperation for Water*. Paris: UNESCO. 2023, 185.

² Gleick, P. H. *The World's Water: The Biennial Report on Freshwater Resources*. Washington, DC: Island Press. 2018.

FROM COOPERATION TO STRATEGIC INFLUENCE: CHINA'S EXPANDING ECONOMIC, SECURITY, AND HUMANITARIAN ENGAGEMENT IN UZBEKISTAN

Shohjahon Ahadov

*O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti,
Siyosiy fanlar kafedrası o'qituvchisi,
Toshkent kimyo texnologiya instituti
siyosatshunoslik yo'nalishi tayanch doktoranti
email: shohjahonahadov@gmailcom
tel: +998995303639*

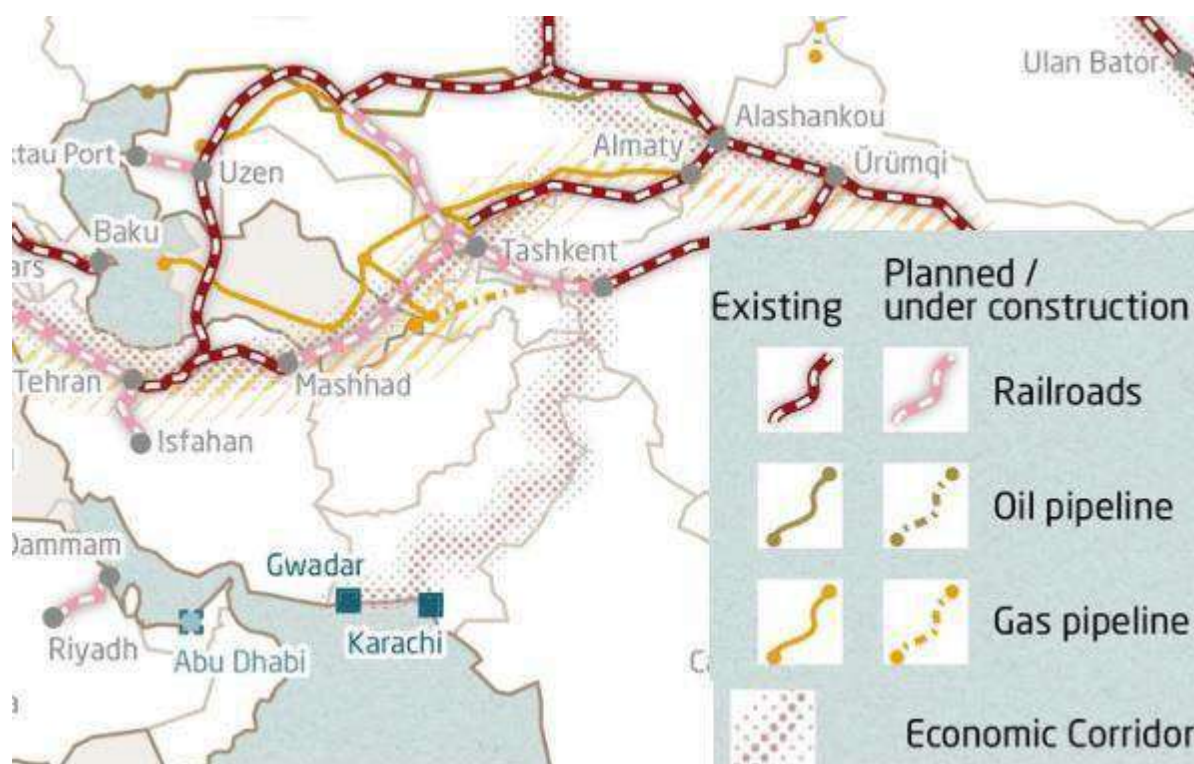
ABSTRACT

This article examines the evolution, mechanisms, and implications of China-Uzbekistan engagement from the early 1990s to the present, with particular emphasis on the transformative effects of the Belt and Road Initiative (BRI). The analysis traces the development of diplomatic ties from their establishment in 1992 to the elevation of relations to a comprehensive strategic partnership, highlighting China's growing role as one of Uzbekistan's leading trade, investment, and infrastructure partners. The article explores major areas of bilateral cooperation, including transport corridors, gas pipelines, air connectivity, education, military-technical collaboration, and humanitarian initiatives. It also evaluates China's motivations—market expansion, energy security, strategic access, and geopolitical positioning—alongside Uzbekistan's expectations of economic development, modernization, and diversification. Despite significant benefits, the study identifies emerging vulnerabilities such as increased economic dependence, limited diversification of foreign policy, and the gradual rise of China's political influence. The article concludes that while China-Uzbekistan ties continue to deepen across multiple spheres, this process simultaneously creates opportunities and structural risks for Uzbekistan's long-term sovereignty and strategic autonomy.

Key words: China-Uzbekistan relations, Strategic partnership, Security cooperation, Economic cooperation

Diplomatic relations between the Republic of Uzbekistan and the People's Republic of China were established in 1992, that is, immediately after Uzbekistan gained political independence (Schulz, 2022). The intensification of relations between the two countries began in 2011 when the Uzbek-Chinese Intergovernmental Committee for Cooperation was established. Regular meetings of foreign ministers and annual political consultations between the foreign ministries of the two countries began to play an important role in this rapprochement. These exchanges culminated in 2012 with the establishment of a strategic partnership, after which exchanges of visits intensified already at the level of the leaders of the two countries. In 2013, during the state visit of the President of China Xi Jinping to Uzbekistan, the parties signed the Treaty of Friendship and Cooperation (Xi Jin Pin's state visit to Uzbekistan 2013). The return state visit of the President of Uzbekistan, Islam Karimov, to China took place in 2014. The main result of the next, in 2016 state visit of the President of the People's Republic of China, Xi Jinping, to Uzbekistan was the promotion of Uzbek-Chinese relations to the level of comprehensive strategic partnership. The next visit of the President of China took place in 2020. China is currently one of the two leading trade and investment partners of Uzbekistan, along with Russia (China-uzbekistan: Bilateral Trade and Future Outlook 2021). China accounts for the largest volume of Uzbekistan's foreign trade turnover - 19.1% (for comparison, the Russian Federation - 15.1%, Kazakhstan - 8.4%). As of November 2019, China's investment in the economy of Uzbekistan exceeded \$9 billion. These are mainly investments in the oil, gas, chemical, energy, and telecommunications industries, as well as in the development of infrastructure of strategic importance. In Uzbekistan, in 2019, 1715

enterprises with the participation of foreign capital were registered (*Xitaxunov, 2022*). This is almost twice as much as in the same period in 2018. However, compared to other Central Asian countries, China's role in foreign direct investment in Uzbekistan is relatively smaller. Thus, in terms of the volume of Chinese FDI (Foreign Direct Investment), Kazakhstan is leading - \$ 20 billion, and in terms of the share in the total volume of foreign investment - Tajikistan, where China has invested half of the total volume of FDI. A powerful factor in the growth of China's economic influence in the countries of Central Asia, including Uzbekistan, was the grandiose infrastructure project "Belt and Road", initiated by China in 2013 (*Rapoza, 2022*). It includes a set of cross-national projects for the development of physical and soft infrastructures, including the construction of transport communications, gas pipelines, cross-border trade logistics, and various social infrastructure projects. This mega-project provides for the financing and development of six corridors designed to connect China with different regions of the world, including three - by sea routes ("Way") and three others - by land railways and gas pipelines ("Belt") (*Szilágyi, 2018*). One of the three corridors of the "Belt" links China and Western Asia (Iran and Turkey) through Central Asia, and this corridor also passes through the territory of Uzbekistan. The latter is accordingly one of the hundreds of members of the Asian Infrastructure Investment Bank, one of the two sources of funding for the Belt and Road, along with the Silk Road Fund (*Rapoza, 2022*). In principle, the Central Asian railway network linking China with the Trans-Iranian Railway is already in place and operational, largely inherited from Soviet times. The movement of goods is planned along the following route: Urumqi - Alashankou (Chinese railway port on the border with Kazakhstan) - Almaty - Tashkent - Turkmenabat (Turkmenistan) - Mary - Tejen - Serakhs (Turkmen railway port on the border with Iran) - Mashhad (Iran). However, certain sections of this network are in need of reconstruction and more efficient logistics services. In addition, the railways of Iran and Central Asia differ from each other in terms of their standards - they have different gauges in the region of the Iranian-Turkmen border (1435 mm in Iran and 1520 mm in Turkmenistan). Previously, an agreement had been reached to switch the railways of Central Asia to the Iranian (actually "European") standard, but the implementation of these plans has stalled, not least due to behind-the-scenes resistance from power circles and lobby groups.

There is also a project to build a shorter (and therefore more economical) rail route from China's Kashgar through Kyrgyzstan and Uzbekistan and on through Turkmenistan to Iran (*Szilágyi, 2018*). A step towards its implementation was the laying of the longest railway tunnel in the region, Angren-Pap, which has become a new node in the transport corridor between China and Central Asia. However, for now, the delay in completion is due to problems in Kyrgyzstan, where there is an influential lobby against this project. Part of the problem is again related to the behind-the-scenes game of the Kremlin, partly to the counter play of the customs mafia of Kyrgyzstan, which profits from the automobile route from China to this country, and partly to anti-Chinese sentiment in Kyrgyz society. With rail transportation, the chances of the customs authorities to profit from bribes will be much less, but at the same time, Chinese workers will be involved in the construction of the railway, which will deprive the Kyrgyz workers of the opportunity to earn money

Map of existing railways in Central Asia

Source: OpenRailwayMap

Projects for laying gas pipelines connecting the fields of Turkmenistan with China are developing more successfully. All four lines of the China-Central Asia gas pipeline pass through the territory of Uzbekistan. The main one was put into operation in 2009 and passed through the territory of Turkmenistan, Uzbekistan and Kazakhstan (more than 1900 km in total) and China (4500 km). Its construction was to be completed by 2013, which allowed for the passage of up to 40 billion cubic meters of gas per year. Already in 2018, almost 100% pipeline utilization was achieved, which raises the question of building new gas pipelines. In addition to railway transport routes, air routes between the two countries began to develop. In early November 2019, Uzbekistan and China agreed to increase the number of direct flights to 15 per week (*Podrobno.uz, 2019*). Currently, direct flights to Uzbekistan are operated from Beijing, Urumqi, Shanghai, Guangzhou and Tianjin. At the end of September 2019, the Chinese airline Zhejiang Loong Airlines Co. Ltd launched a direct flight between Tashkent and Xi'an. More frequent flights will lead to an increase in the influx of tourists from China, which would benefit the tourism industry of Uzbekistan. This prospect is also facilitated by the fact that from January 1, 2020, Chinese citizens became able to stay in Uzbekistan for up to seven days without issuing entry visas. Thus, Uzbekistan became the first country in Central Asia to announce the introduction of a visa-free regime for Chinese citizens. The number of Chinese who have visited Uzbekistan already exceeded 30,000 in 2019, up 34% from last year. The flow of air passengers is also growing in the opposite direction. Already last year, more than 40 thousand citizens of Uzbekistan visited China. Many of them are not tourists, but rather small traders (so-called shuttle traders) who buy goods in China, carry them back home in their personal luggage and trade in local markets.

Map of the Turkmenistan-China gas pipeline

Source: NeftGas.ru

What are China's motives for investing huge amounts of money in this infrastructure mega-project, and what should the countries of Central Asia expect from it? It seems that one of the main motives is to create a market for Chinese goods. Indeed, today, in terms of industrial production, China has already overtaken the United States. At the same time, there are few competitors in the world to Chinese goods in terms of price-quality ratio. By removing obstacles to international trade, China will thereby ensure a guaranteed market for its goods. That is why it should be expected that as the infrastructure mega-project is completed, the markets of the Central Asian countries will become even more filled with Chinese products, thereby undermining the trade balance with them and contributing to their foreign trade deficit. On the other hand, we should expect a greater revival of the foreign trade of the countries of the region, which means an increase in the living standards of citizens involved in this trade and joint projects. In light of these two aspects, the consequences of the Belt and Road Initiative for Uzbekistan, as well as for the entire region, should be considered. In principle, China does not set any political conditions for establishing trade relations with other countries, and its investments in these countries do not link its foreign economic relations with any political agenda (with the exception of Taiwan). China has proclaimed three principles of its foreign policy - national sovereignty (of its own and other countries), security, and economic development (through trade and investment) (*Trace China's rise to power* 2019). Interestingly, sovereignty is understood here as state sovereignty in the sense of the sovereignty of the respective governments. In this concept, as interpreted by the Chinese leadership, there is little or no space for civil society. At the same time, of course, there is an expectation that over time, as the economic influence on other countries grows, the political one will also grow, which will happen naturally, without much push from Beijing. This can be formulated as the fourth principle - when the fruit ripens, it itself falls into your hands. Recently, a modification of these first three principles has also been observed, associated with the aggravation of relations between China and the United States and those trade tariffs that Washington began to raise in trade with China (by the way, not only with it), which was caused by concern in the United States of a huge deficit in trade between the two countries. In response, Chinese diplomacy began to play the "openness" card, as if emphasizing that if in the past the main proponents of the policy of openness and free trade were the States, now they are being replaced in this role by China. This, of course, reflects the competitive advantages of the Celestial Empire in the world market for consumer goods - they

are of sufficient quality and, at the same time, cheap. These notes in Chinese diplomacy became noticeable in the rhetoric of officials in their contacts with their Uzbek counterparts. Thus, on the eve of his first official visit to Uzbekistan, former premier Li Keqiang of the State Council of the People's Republic of China began to pedal the theme of openness: "Uzbekistan has no access to the sea and borders exclusively on countries that also do not have access to the oceans. Nevertheless, the openness, which at one time allowed the Uzbek land to become a bridge between East and West, to make a major contribution to the development of mankind." If we talk about the fourth principle, the "ripe fruit", then the first such fruits are already beginning to ripen in China's relations with Uzbekistan. From projects of purely economic cooperation began a smooth transition to military-strategic. So, in 2013, a contract was signed, and in 2015, China supplied Uzbekistan with a long-range anti-aircraft missile system FD-2000, which is an export version of the Chinese HQ-9 system and an analogue of the Russian S-300PMU air defence system. On October 25, 2019, the air defence forces of Uzbekistan conducted the first practical test of this anti-aircraft missile system. The test took place at the Kulkuduk military training ground, located on the territory of the Navoi region (*Nersisyan, 2019*). Compared to the Russian analogue, the Chinese complex's important competitive advantages are its lower price, even though it is inferior in many respects to the Russian air defence systems. And this factor will probably continue to play a role in Uzbekistan's priorities for the purchase of weapons, which has already begun to irritate the Russian side, a monopoly in the field of arms supplies to the Central Asian region. In addition to economic cooperation between the two countries, China's presence is also growing in the humanitarian sphere, especially in the field of education. In 2005, the Confucius Institute was opened in Tashkent, and a representative office of the China Campus Network (CCN) is already operating (*Uzbek-Chinese Institute of Confucius 2019*). CCN is supported by the Ministry of Higher and Secondary Specialized Education and brings together 28 leading universities in China, 22 of which were in the top 500 best universities in the world in 2019, and 6 are in the top 100. 19 Chinese universities are included in the list of universities whose diplomas are directly nostrified in Uzbekistan. In turn, CCN cooperates with corporations such as Alibaba Group, Huawei, ZTE, CNPC, Sinopec and China Southern Airlines, thus providing employment for Chinese university graduates in the big business. CCN and the Ministry of Higher and Secondary Specialized Education of Uzbekistan, together with large international corporations, have developed a special internship concept during training in leading Chinese companies. Thus, CCN has developed a unique IFP (International Foundation Program), according to which any foreigner who does not speak Chinese can enter a top university in China. There are three areas of training - humanitarian, technical and business. In the first year, students study the language and subjects at training centres located on the territory of universities in China and then enter the university without exams. Again, the price factor plays a crucial role in poaching young talent. If a year of study at top universities in the UK and the USA costs about 10 thousand dollars or more, then a year of study at universities of a comparable level in China costs 3-4 thousand dollars. In 2018, CCN sent 67 students from Uzbekistan to China for training, and 63 of them entered universities, of which 50 were based on a CCN grant. The process of integration of the Uzbek professional elite into Chinese culture is also gradually taking place. Thus, on the initiative of the Ministry of Higher and Secondary Specialized Education of Uzbekistan, the PRE-IFP CCN centre was opened in May this year, which teaches applicants the Chinese academic language. One should be aware that the Uzbeks, in ethno cultural terms, are the closest to the Uighurs among the Central Asian peoples. Actually, the modern Uzbek language originates in the Turkic language, in which elements borrowed from the Uighur language were strong. Uzbeks and Uighurs are very similar in their way of life, culture and customs. (*Regencia, 2021*) Therefore, the fate of modern Uyghurs should have evoked a response from the Uzbeks, reflected in their moods and attitude towards China. In practice, however, this does not happen. Paradoxically, the

current oppression of Uyghurs and Muslims in general in China causes a much greater reaction and resonance in Kazakhstan and Kyrgyzstan than in Uzbekistan. Apparently, cultural kinship with the Uighurs has not been felt in Uzbekistan for a long time. Uighurs living in Uzbekistan, whose number in the country is very small, have long been integrated into Uzbek society for the most part. That is why, apparently, the Uighur issue does not yet have a noticeable impact on Uzbekistan on relations with China. Cooperation between the two countries is developing in a number of areas, including trade, investment, development of cross-border infrastructure, arms supplies, education, and tourism. Given the ongoing economic growth dynamics in China, further progress should be expected on all these fronts. The results of this process will be twofold: on the one hand, cooperation will contribute to the development of Uzbekistan, given that China is ahead of its partner in a number of indicators. On the other hand, one should expect an increase in the economic dependence of Uzbekistan on China, a narrowing of opportunities to diversify its foreign economic relations, not being limited to a narrow circle of partners, as well as an increase in the political influence of the Celestial Empire. Such fears of the loss of economic and political sovereignty raise the question of development priorities, of the sufficiency of attracting foreign direct investment as national priorities, and whether, along with this, it should be ensured that no power dominates too much in the economic and political life of the country.

References

1. Schulz, D. (2022). *CPC: China-Uzbekistan bilateral relations*. Caspian Policy Center. Retrieved 2023, from <https://www.caspianpolicy.org/research/security-and-politics-program-spp/china-uzbekistan-bilateral-relations>
2. China's FAM. (2013). *Xi Jin Pin's state visit to Uzbekistan*. Xi Jinping holds talks with president Islam Karimov of Uzbekistan further develop and deepen China-uzbekistan strategic partnership. Retrieved 2023, from https://www.mfa.gov.cn/eng/topics_665678/3755_666062/2013zt/xjpfwzysiesgjtfhshzzfh_665686/201309/t20130912_707075.html
3. China Briefing. (2021, September 24). *China-uzbekistan: Bilateral Trade and Future Outlook*. China Briefing News. Retrieved 2023, from <https://www.china-briefing.com/news/china-uzbekistan-bilateral-trade-and-future-outlook/>
4. Xitaxunov, A. (2022). *Экономическое сотрудничество между узбекистаном и китаем (Economic cooperation between Uzbekistan and China)*. – ERI. Retrieved 2023, from <https://www.eurasian-research.org/publication/economic-cooperation-between-uzbekistan-and-china/?lang=ru>
5. Rapoza, K. (2022, May 3). *Neighbors in crisis, Uzbekistan shifts focus to investment*. Forbes. Retrieved 2023, from <https://www.forbes.com/sites/kenrapoza/2022/05/01/neighbors-in-crisis-uzbekistan-shifts-focus-to-investment/>
6. Szilágyi, J. (2018). *The belt and road initiative: China's grand strategy to become a real ...* publikaciotar. Retrieved 2023, from <http://publikaciotar.uni-bge.hu/1008/1/szilagyi.pdf>
7. Podrobno.uz. (2019). *Небесная география. Китайская авиакомпания планирует открыть рейсы в несколько городов Узбекистана (Heavenly geography. Chinese airline plans to open flights to several cities of Uzbekistan)*. Podrobno.uz. Retrieved January 2023, from <https://podrobno.uz/cat/uzbekistan-i-kitay-klyuchi-ot-budushchego/nebesnaya-geografiya-kitayskaya-aviakompaniya-planiruet-otkryt-reysy-v-neskolko-gorodov-uzbekistana/>
8. Council on Foreign Relations. (2019). *Trace China's rise to power*. Council on Foreign Relations. Retrieved 2023, from <https://www.cfr.org/china-global-governance/>
9. Nersisyan, L. (2019, October 30). *Грозит ли России оружейная экспансия Китая в Средней Азии? (Is Russia threatened by China's arms expansion in Central Asia?)*. ИА REGNUM. Retrieved 2023, from <https://regnum.ru/news/polit/2763218.html>

10. TSUOS Tashkent state university of oriental studies. (2019). *Uzbek-Chinese Institute of Confucius*. TSUOS Tashkent state university of oriental studies. Retrieved 2023, from <https://tsuos.uz/en/konfutsiy-nomidagi-ozbek-xitoy-instituti/>

11. Regencia, T. (2021, July 14). *What you should know about China's minority Uighurs*. Uighur News | Al Jazeera. Retrieved 2023, from <https://www.aljazeera.com/news/2021/7/8/uighurs-timeline>

ROSSIYA VA XITOYNING MARKAZIY OSIYODAGI ENERGETIKA STRATEGIYALARI O'ZIGA XOS JIHALARI

Ulug'bek Shukrillayev

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti

"Xalqaro munosabatlar" kafedrasida mustaqil tadqiqotchisi

ORCID: 0000-0002-0311-4996

Annotatsiya. Ushbu maqolada mintaqaviy geosiyosatning o'zgarishi va energiya xavfsizligiga bo'lgan talabning ortishi sharoitida Rossiya va Xitoyning Markaziy Osiyodagi energetika strategiyalarining o'ziga xos jihatlari ko'rib chiqiladi. Tadqiqotda mintaqadagi energetika sohasida o'z mavqeini mustahkamlash uchun har ikki davlat tomonidan qo'llaniladigan asosiy ustuvorliklar, mexanizmlar va siyosat vositalari tahlil qilingan. Bu Rossiya transport infratuzilmasi, tranzit yo'llari va uzoq vaqtdan beri o'rnatilgan siyosiy va institutsional aloqalarni nazorat qilish orqali o'zining an'anaviy ta'sirini saqlab qolishga intilayotganini ko'rsatadi. Aksincha, Xitoyning strategiyasi tashqi energiya ta'minotini diversifikatsiya qilish, investitsiya imkoniyatlarini kengaytirish, Markaziy Osiyoni Xitoy bozorlari bilan bog'lash uchun yangi quvurlar va transport yo'laklarini rivojlantirishga qaratilgan. Maqolada aytilishicha, Rossiya va Xitoyning mintaqadagi o'zaro hamkorligi ham raqobat, ham selektiv hamkorlikni aks ettiradi, chunki ikkala davlat ham mintaqaviy barqarorlikni saqlash va energiya resurslaridan foydalanishdan manfaatdor. Xulosa shuki, Markaziy Osiyo nafaqat resurs bazasi va tranzit hududi, balki mintaqadagi davlatlarning geosiyosiy manfaatlari, geoiqtisodiy intilishlari va muvozanatlashtiruvchi siyosati tobora ko'proq kesishgan strategik muhim maydonga aylandi.

Kalit so'zlar: Markaziy Osiyo, Rossiya, Xitoy, energetika strategiyasi, energetika xavfsizligi, geosiyosat, geoiqtisodiyot, quvur diplomatiyasi, tabiiy gaz, neft eksporti, tranzit yo'llari, infratuzilmaviy bog'liqlik, mintaqaviy ta'sir, buyuk davlatlar raqobati, Yevroosiy energetika siyosati.

KIRISH

Markaziy Osiyo o'zining salmoqli uglevodorod zaxiralari, qulay tranzit joylashuvi va yirik davlatlarning tashqi strategiyasida ortib borayotgan ahamiyati bilan Yevroosiyoning zamonaviy energetika xaritasida muhim o'rin tutadi. Mintaqa tobora energetika xavfsizligi, geosiyosiy ta'sir va transport aloqalari kesishgan makonga aylanib bormoqda. Xitoylik olimlarning fikricha, Markaziy Osiyo energetika sohasining rivojlanishi nafaqat uning ichki resurs salohiyati, balki tashqi kuchlar, xususan, Rossiya va Xitoy o'rtasidagi keng ko'lamlari geosiyosiy raqobat ta'sirida ham shakllanadi¹.

Rossiya va Xitoyning mintaqadagi energetika sohasida qisman o'xshash manfaatlarga ega bo'lsa-da, turli maqsadlarni ko'zlashini ko'rishimimiz mumkin. Rossiya an'anaviy ravishda sobiq ittifoq hududida o'rnatilgan infratuzilma, tranzit nazorati va institutsional aloqalar orqali o'zining uzoq yillik ta'sirini saqlab qolishga intiladi. Shu bilan birga, eksport yo'llarining diversifikatsiyasi Moskvaning mintaqaviy energiya oqimlari ustidan sobiq

¹ ZHOU Qiang, HE Ze, YANG Yu. Energy geopolitics in Central Asia: China's involvement and responses. *Journal of Geographical Sciences*. J. Geogr. Sci. 2020, 30(11): 1871-1895

monopoliyasini zaiflashtirib, o'z strategiyasini yangi geosiyosiy va bozor voqeligiga moslashtirishga majbur qildi.

Xitoy esa, aksincha, Markaziy Osiyoga, birinchi navbatda, diversifikatsiyalangan energiya ta'minotining strategik manbai va o'zining keng qamrovli kontinental o'zaro bog'liqlik dasturi doirasidagi asosiy quruqlik yo'lagi sifatida yondashadi. Markaziy Osiyo - Xitoy gaz quvurining qurilishi Pekinning mintaqadagi energetik mavqeini sezilarli darajada mustahkamladi va Xitoy va Markaziy Osiyo respublikalari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikning yangi modellarini yuzaga keltirdi¹. Xalqaro energetika agentligi ma'lumotlariga ko'ra, Turkmaniston – O'zbekiston – Qozog'iston – Xitoy transmilliy gaz quvuri mintaqadagi eng yirik loyihalardan biriga aylanib, Xitoyga gaz tranziti salohiyatini sezilarli darajada kengaytirdi.

Shu nuqtayi nazardan, Rossiya va Xitoyning Markaziy Osiyodagi energetika strategiyalarini o'rganish ham nazariy, ham amaliy ahamiyatga ega. Bu har ikki davlatning mintaqadagi energetika sohasida o'z mavqeini mustahkamlash uchun qo'llayotgan asosiy ustuvorliklari, vositalari va strategik mexanizmlarini aniqlash imkonini beradi. Shu bilan birga, ushbu tahlil Moskva va Pekin o'rtasidagi Markaziy Osiyodagi munosabatlarni na sof raqobat, na to'laqonli sheriklik sifatida tavsiflash mumkin emasligini, aksincha, u raqobat, murosas va tanlab hamkorlik qilishning murakkab o'zaro ta'sirini aks ettirishini tushuntirishga yordam beradi². Ba'zi tadqiqotlar shuni ta'kidlaydiki, Markaziy Osiyoning energetika sohasidagi Xitoy-Rossiya hamkorligi Yevroosiyoda kuchlarning kengroq muvozanati uchun tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda va mintaqaviy ta'sirning uzoq muddatli tuzilmasini qayta shakllantirishi mumkin.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Markaziy Osiyodagi energetika siyosati bo'yicha ilmiy adabiyotlarda mintaq odatda resurslar, tranzit geografiyasi va buyuk davlatlar o'rtasidagi raqobatning strategik chorrahasi sifatida ko'rib chiqiladi. Tadqiqotchilarning ta'kidlashicha, Markaziy Osiyo nafaqat neft va gaz zaxiralari, balki Yevroosiyo bo'ylab ishlab chiqaruvchilar, tranzit davlatlar va tashqi bozorlarni bog'lovchi yo'lak sifatida ham ahamiyatlidir. Bunda energetika strategiyasi odatda energetika xavfsizligi, geosiyosat, geoiqtisodiyot va o'zaro bog'liqlik tushunchalari orqali tahlil qilinadi.

Adabiyotlarning katta qismi Rossiyaning Markaziy Osiyodagi energetika strategiyasiga qaratilgan. Ushbu tadqiqotlarda ta'kidlanishicha, Moskvaning yondashuvi tarixan infratuzilma, quvur yo'llari va Markaziy Osiyo ishlab chiqaruvchilarini Rossiya transport tarmoqlariga bog'lagan sovet davridan meros qolgan institutsional mexanizmlar orqali ta'sirni saqlab qolishga asoslangan. F. Aminjonovning ta'kidlashicha, Sovet Ittifoqi parchalanganidan so'ng, Rossiya o'zining quvur tizimlari orqali bozorlarga tashqi kirishni nazorat qilish va energiyadan kengroq mintaqaviy ta'sir vositasi sifatida foydalanish orqali mintaqaviy eksportchilar ustidan o'z ta'sirini saqlab qolishga harakat qilgan³. So'nggi tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, Rossiyaning postsovet Yevroosiyodagi energetika qudrati yo'qolmagan, balki o'zgargan, mintaqaviy davlatlarning avtonomiyasi ortib borayotgani va muqobil hamkorlar, xususan, Xitoyning ko'payishi tufayli yanada tanlab, moslashuvchan va cheklangan bo'lib qolgan.

Tadqiqotning yana bir muhim yo'nalishi Xitoyning Markaziy Osiyodagi energetika strategiyasini o'rganadi. Olimlar odatda Pekinning siyosatini tashqi energiya ta'minotini diversifikatsiya qilish, dengiz transport yo'llari bilan bog'liq zaifliklarni kamaytirish va Markaziy Osiyoni kengroq kontinental aloqa tizimiga integratsiya qilish zarurati bilan bog'laydilar. Xu va Shaofeng tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, Xitoyning mintaqadagi ishtiroki

¹ Bakri Mat and Amna Khalid. China's Energy Security Strategy in Central Asia. 2024 World Century Publishing Corporation and Shanghai Institutes for International Studies China Quarterly of International Strategic Studies, Vol. 10, No. 2, -P.155–185

² C. Freeman. "New strategies for an old rivalry? China–Russia relations in Central Asia after the energy boom." Europe-Asia Studies, 2018. -P.49-50.

³ F Aminjonov. Russia's Evolving Energy Interests in Central Asia and Afghanistan. Bishkek Project. 2017. -P.28.

oddiy resurslarni qo'lga kiritish bilan cheklanib qolmaydi; u uzoq muddatli infratuzilma qurilishi, moliyalashtirish, diplomatik muvofiqlashtirish va barqaror quruqlik ta'minot yo'llarini yaratishni ham o'z ichiga oladi¹. Markaziy Osiyo-Xitoy gaz quvuri adabiyotlarda burilish nuqtasi sifatida keng talqin qilinadi, chunki u mintaqaviy eksport geografiyasini sezilarli darajada o'zgartirdi va Rossiya nazoratidagi tranzit yo'llarining avvalgi ustunligini kamaytirdi.

Ushbu maqolada Markaziy Osiyoning energetika sohasidagi Xitoy-Rossiya hamkorligini tadqiq qilinadi. Adabiyotlarda munosabatlarni sof ziddiyatli yoki sof hamkorlikka asoslangan deb ta'riflash o'rniga, ular tobora ko'proq raqobat, moslashish va tanlab muvofiqlashtirishning aralash namunasi sifatida tavsiflanadi. Ederning ta'kidlashicha, Xitoyning kengayib borayotgan energetika ishtiroki asta-sekin Rossiyaning mintaqadagi an'anaviy hukmronligiga tahdid solgan bo'lsa, Friman esa iqtisodiy yuksalishdan keyingi davr ikki davlat strategik manfaatlari bir-biridan farq qilganda ham to'g'ridan-to'g'ri qarama-qarshilikdan qochishga intiladigan yanada murakkab o'zaro ta'sir shakllarini keltirib chiqarganini ko'rsatadi². Tadqiqotning bu yo'nalishi muhim, chunki u e'tiborni nol yig'indi talqinlaridan chalkash, ammo teng bo'lmagan mintaqaviy ta'sirni yanada nozikroq tushunishga qaratadi.

Adabiyotlarda quvur diplomatiyasi va infratuzilma siyosatiga ham katta e'tibor qaratilgan. Olimlarning ta'kidlashicha, Markaziy Osiyodagi quvurlar nafaqat iqtisodiy loyihalar, balki qaramlik munosabatlarini, savdo kuchini va uzoq muddatli geosiyosiy uyg'unlikni shakllantiradigan davlatchilik vositalari hamdir. CNPC rasmiy materiallari va XEA ma'lumotlari Markaziy Osiyo-Xitoy gaz quvurlari tizimi Yevroosiyodagi eng muhim transchegaraviy energiya yo'laklaridan biriga aylanganini tasdiqlaydi, transchegaraviy quvurlar bo'yicha kengroq tadqiqotlar esa ularning mintaqaviy siyosiy iqtisodiyot va strategik ta'sirni shakllantirishdagi rolini ta'kidlaydi³. Shu sababli, adabiyotlarda infratuzilma tobora ko'proq neytral texnik soha sifatida emas, balki Rossiya ham, Xitoy ham kuchni loyihalashtiradigan markaziy mexanizm sifatida ko'rilmogda.

TADQIQOT USULLARI

Ushbu maqola Rossiya va Xitoyning Markaziy Osiyodagi energetika strategiyalarining o'ziga xos jihatlarini o'rganishga sifat jihatidan qiyosiy yondashuvga asoslangan. Tadqiqotda asosan hujjatlar tahlili, jumladan, ilmiy adabiyotlar, rasmiy hisobotlar, siyosat hujjatlari va energiya xavfsizligi, quvurlar siyosati va mintaqaviy geosiyosatga oid tahliliy materiallar qo'llanilgan. Ikki mamlakatning strategik maqsadlari, vositalari va mintaqaviy xatti-harakatlaridagi asosiy o'xshashliklar va farqlarni aniqlash uchun qiyosiy tahlil qo'llanildi. Bundan tashqari, energiya xavfsizligi, diversifikatsiya, tranzit nazorati va infratuzilmani rivojlantirish kabi asosiy tushunchalarni talqin qilish uchun sifatli kontent-tahlildan foydalanildi.

MUHOKAMA

Markaziy Osiyo Yevroosiyo energetika geosiyosatida muhim o'rin tutadi, chunki u ulkan uglevodorod resurslarini yirik tashqi bozorlar o'rtasidagi strategik muhim tranzit joylashuvi bilan birlashtiradi. Qozog'iston ko'mir, xom neft va tabiiy gazning yirik eksportchisi hisoblanadi, O'zbekiston ham salmoqli uglevodorod salohiyatiga ega va mintaqadagi yetakchi gaz ishlab chiqaruvchilardan biri bo'lib qolmogda⁴. Ushbu resurs bazasi va mintaqaning Rossiya, Xitoy va boshqa tashqi ishtirokchilar o'rtasida joylashuvi Markaziy Osiyoni energiya xavfsizligi, transport aloqalari va geosiyosiy ta'sir kesishadigan muhim maydonga aylantirdi.

¹ Bakri Mat and Amna Khalid. China's Energy Security Strategy in Central Asia. 2024 World Century Publishing Corporation and Shanghai Institutes for International Studies China Quarterly of International Strategic Studies, Vol. 10, No. 2, -P.155-185

² C. Freeman. "New strategies for an old rivalry? China-Russia relations in Central Asia after the energy boom." Europe-Asia Studies, 2018. -P.47.

³ CNPC. Central Asia-China Gas Pipeline and related project pages. // Electron resource: https://www.cnpc.com.cn/en/CentralAsia/CentralAsia_index.shtml

⁴ E. Marat. Energy Security along the New Silk Road. Central Asian Energy Security. Cambridge University Press. 2024. -P.36-37.

Ilmiy adabiyotlarda Markaziy Osiyoga nafaqat xomashyo yetkazib beruvchi, balki eksport yo'nalishlari, quvurlar tarmog'i va infratuzilmani tanlash keng qamrovli siyosiy yo'nalishlarni shakllantiradigan strategik makon sifatida qaraladi. Mintaqaning energetik ahamiyati nafaqat uning ishlab chiqarish hajmidan, balki yo'nalishlar va tranzit arxitekturasidan nazorat mintaqaviy va mintaqaviy bo'lmagan subyektlar o'rtasida hokimiyatning taqsimlanishiga ta'sir qilishidan ham kelib chiqadi¹. Shuning uchun Rossiya va Xitoyning Markaziy Osiyodagi energetika strategiyalarini shunchaki iqtisodiy siyosat emas, balki mintaqaviy ta'sirning kengroq vositalari sifatida ko'rish kerak.

Endilikda Rossiya va Xitoyning Markaziy Osiyodagi energetika strategiyalari tashqi ta'sirning ikki xil modelini aks ettiradi. Rossiyaning yondashuvi ko'p jihatdan tarixan shakllangan bog'liqliklarga asoslanadi: u meros qolgan transport tarmoqlariga, uzoq yillik siyosiy aloqalarga va postsovet makonidagi keng institutsional mavjudligiga tayanadi². Xitoyning yondashuvi esa, aksincha, ko'proq geoiqtisodiy vositalarga, xususan, infratuzilmani moliyalashtirish, uzoq muddatli yetkazib berish shartnomalari va transport yo'laklarini yaratishga asoslanadi. Bu farq muhim, chunki u ikki davlat o'rtasidagi raqobat nafaqat uglevodorodlarga kirish uchun, balki mintaqaviy ta'sir va tartib uchun raqobatlashuvchi mexanizmlar uchun ham ekanligini ko'rsatadi.

Markaziy Osiyo dunyodagi eng energiyaga boy mintaqalardan biridir. Mintaqaning energetika resurslari asosan neft va tabiiy gazdan iborat. Markaziy Osiyo energiyasiga mintaqada ham, Rossiya, Xitoy, Yevropa va Hindiston kabi tashqi xaridorlar tomonidan ham talab bor. Biroq, nisbatan cheklangan ishlab chiqarish quvvatlari, samarasiz energetika tarmoqlari va ichki ehtiyojlarni qondirish zarurati tufayli Markaziy Osiyo mamlakatlari ushbu xaridorlarning o'sib borayotgan talabini to'liq qondirishda qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin. Energiya iste'molining qimmatlashuvi 1990-yillar boshida Markaziy Osiyo energetika tizimining qulashiga olib keldi³. Bu tizim buzilgandan so'ng, mamlakatlar o'z manbalarini diversifikatsiya qilish, ichki elektr va gaz infratuzilmasini rivojlantirish orqali mustaqil milliy energetika tizimini yaratishga intildilar.

XXI asrga kelib, energetika xavfsizligi ham mahalliy, ham global darajada muhim masalaga aylandi. Bundan tashqari, Rossiya, Xitoy va AQSH kabi yirik davlatlar o'z ehtiyojlarini qondirish uchun yanada ko'proq energiya manbalariga muhtoj. Fors ko'rfazi mintaqasi dunyodagi eng yirik energiya zaxiralariga ega bo'lib, neft va gazning eng yirik yetkazib beruvchisi hisoblanadi. Markaziy Osiyo Rossiya, Xitoy va AQSH kabi yirik davlatlar uchun eng yaxshi muqobil manbalardan biridir⁴.

Markaziy Osiyo mintaqasi dunyo gidroenergetika salohiyatining 5,5 foiziga ega. Bundan tashqari, dunyodagi razvedka qilingan uran zaxiralarining 20% dan ortig'i Qozog'iston va O'zbekiston hissasiga to'g'ri keladi. Qidirilgan ko'mir zaxiralari bo'yicha Qozog'iston dunyodagi eng yaxshi 10 ta davlat qatoriga kiradi. O'zbekiston gaz qazib olish bo'yicha dunyodagi yetakchi o'nta davlat qatoriga kiradi. Mintaqada razvedka qilingan va qazib olingan ko'mir va neft zaxiralarining katta qismi Qozog'istonda, gidroenergetika salohiyatining asosiy qismi esa Qirg'iziston va Tojikistonda joylashgan. Gaz zaxiralari Turkmaniston, O'zbekiston va Qozog'iston o'rtasida nisbatan teng taqsimlangan.

Muhokamaning markaziy masalalaridan biri mintaqadagi quvurlar siyosatining o'zgarishidir. Avvalgi qaramlik shakllari asosan Rossiya nazoratidagi eksport yo'llariga bog'liq bo'lib, bu Moskvaga Markaziy Osiyo ishlab chiqaruvchilari ustidan tizimli ta'sir o'tkazish

¹ Benjamin K. Sovacool. The Routledge handbook of energy security. British Library Cataloguing in Publication Data. 2011. – P.49-50.

² Доктрина энергетической безопасности Российской Федерации. // Electron resource: <https://minenergo.gov.ru/ministry/energy-security-doctrine>

³ Mubarak Ateeq Sultan Alkuwaiti. The importance of the Central Asian region in energy security at the global level: A review. // Electron resource: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1002/pa.2427>

⁴ M. Ahmad, M. Rubab. Great game of great powers in Central Asia: A comparative analysis. Defence Journal, 18(11), 2015. – P.31.

imkonini berdi. Biroq, 2009-yil dekabr oyida "Markaziy Osiyo – Xitoy" gaz quvurining ishga tushirilishi Rossiyaning chetlab o'tgan holda Xitoy bozoriga barqaror eksport yo'lagini yaratish orqali mintaqaning energetika geografiyasini tubdan o'zgartirdi¹. Tahliliy nuqtayi nazardan, bu voqea Rossiyaning nisbiy monopoliyasini pasaytirdi va Turkmaniston hamda Qozog'iston kabi energiya ishlab chiqaruvchi davlatlarning muzokaralar olib borish pozitsiyasini mustahkamladi. Shuning uchun bu quvurni shunchaki infratuzilma loyihasi emas, balki mintaqaviy kuchlar muvozanatini strategik jihatdan o'zgartiruvchi omil sifatida tushunish kerak.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, Rossiyaning energetika strategiyasi mutlaq hukmronlik emas, balki tobora moslashuvchan bo'lib bormoqda. So'nggi ilmiy tadqiqotlarda ta'kidlanishicha, Rossiyaning postsovet Yevroosiyo'dagi energetika qudrati Xitoyning yirik muqobil bozor sifatida paydo bo'lishi va strategik muhitni o'zgartirgan energetika sohasidagi keng ko'lamli o'zgarishlar tufayli nisbatan zaiflashgan. Biroq bu Rossiya ta'siri yo'qoldi degani emas. Moskva hali ham o'zining tranzit tizimlari, siyosiy-xavfsizlik hamkorligi va mintaqadagi institutsional tanishligi orqali sezilarli ta'sir dastaklarini saqlab qolmoqda². Binobarin, Rossiyaning Markaziy Osiyo'dagi hozirgi energetika strategiyasini to'liq nazorat emas, balki boshqariladigan ta'sirni saqlab qolish strategiyasi sifatida talqin qilish to'g'ri bo'ladi.

Xitoyning strategiyasi esa diversifikatsiya va strategik xatarlarni kamaytirish nuqtayi nazaridan talqin qilinishi lozim. Xitoyning energiya xavfsizligi bo'yicha ilmiy munozaralar shuni ko'rsatadiki, Pekinning xorijdagi energiya izlanishlari uzoq muddatli ta'minotni kafolatlash va dengiz yo'llariga tayanish hamda tashqi aralashuvlar bilan bog'liq zaifliklarni kamaytirish istagi bilan bog'liq. Markaziy Osiyo'da bu mantiq quruqlikdagi quvurlarni afzal ko'rish, ishlab chiqaruvchilar bilan to'g'ridan-to'g'ri aloqalar va kontinental energiya yo'lagini bosqichma-bosqich qurishda o'z aksini topmoqda³. Shu bilan birga, ilmiy adabiyotlarda chet eldan resurslar olish va quvurlar tarmog'ini kengaytirish o'z-o'zidan beqarorlikni bartaraf etmasligi, aksincha, bu xavflarni yangi geosiyosiy va tijorat shakllariga aylantirishi haqida ogohlantiriladi. Bu Xitoyning mintaqaviy strategiyasi dadil, ammo o'z xavf-xatarlaridan xoli emasligini ko'rsatadi.

Yana bir muhim xulosa shundaki, Markaziy Osiyoning energetika sohasidagi Xitoy-Rossiya munosabatlarini oddiy nol summali raqobatga keltirib bo'lmaydi. Dalillar, aksincha, asimmetrik birga yashash modelini ko'rsatadi, bu yerda raqobat mavjud bo'lsa-da, u odatda kengroq strategik pragmatizm bilan yumshatiladi. Xitoyning o'sib borayotgan roli, shubhasiz, Rossiyaning an'anaviy energetika pozitsiyasini soyada qoldirdi, ammo hozirgacha ikkala davlat ham mintaqada to'g'ridan-to'g'ri qarama-qarshilikdan qochmoqda. Bu nisbiy vazminlikni ularning mintaqaviy barqarorlik, energiya oqimlarining xavfsizligi va mintaqadan tashqaridagi boshqa kuchlarning strategik kirishini cheklashdan umumiy manfaatdorligi bilan izohlash mumkin⁴. Shunga ko'ra, ularning Markaziy Osiyo'dagi munosabatlarini tanlangan sohalarida raqobat, murosas va parallelizm uyg'unligi sifatida ko'rib chiqish maqsadga muvofiqdir.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, Rossiya va Xitoyning Markaziy Osiyo'dagi energetika strategiyalari turli strategik ustuvorliklar, vositalar va mintaqaviy hamkorlik shakllariga asoslanadi. Rossiyaning yondashuvi, birinchi navbatda, meros qolgan infratuzilma, tranzit mexanizmlari

¹ M. Skalamera. "Steppe-ing" Out of Russia's Shadow: Russia's Changing "Energy Power" in Post-Soviet Eurasia. *Europe-Asia Studies*. 2022. –P.19.

² The "New Great Game" in Central Asia: From a Sino-Russian Axis of Convenience to Chinese Primacy? // Electron resource: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/03932729.2021.2007611>

³ Chen, S. Has China's Foreign Energy Quest Enhanced Its Energy Security? *The China Quarterly*. 2021. // Electron resource: <https://www.jstor.org/stable/41305259>

⁴ USIP. China's Global Security Initiative Takes Shape: Southeast and Central Asia. 2024. // Electron resource: https://www.usip.org/sites/default/files/2024-12/sr534_chinas-global-security-initiative-takes-shape-southeast-central-asia.pdf

va uzoq yillik siyosiy aloqalar orqali postsovet makonidagi an'anaviy ta'sirini saqlab qolishga qaratilgan. Xitoyning strategiyasi esa, aksincha, birinchi navbatda, energiya manbalarini diversifikatsiya qilish, yer usti transport va quvur yo'laklarini rivojlantirish, investitsiyalar va infratuzilmani kengaytirish orqali o'zining geoiqtisodiy ta'sirini kuchaytirishga qaratilgan.

Shu bilan bir qatorda, Markaziy Osiyo geosiyosiy manfaatlar, geoiqtisodiy intilishlar va energiya xavfsizligi masalalari chambarchas bog'liq bo'lgan strategik muhim maydonga aylandi. Shu nuqtayi nazardan, Rossiya va Xitoy o'rtasidagi munosabatlarni faqat raqobat sifatida tushunmaslik kerak, chunki bu yerda raqobat elementlari tanlangan sohalaridagi hamkorlik va pragmatik birgalikda yashash bilan birga mavjud. Shu bilan birga, eksport yo'nalishlarini diversifikatsiya qilishning kuchayishi Rossiyaning mutlaq ta'sirini pasaytirdi va Xitoyning mintaqadagi asosiy energetika va infratuzilma o'yinchisi sifatidagi rolini kengaytirdi.

Sirasini aytganda, Markaziy Osiyo davlatlari tashqi strategiyalarning shunchaki passiv obyekti emas, balki tashqi kuchlar muvozanatini saqlash va o'z milliy manfaatlarini maksimal darajada ro'yobga chiqarish uchun ko'p vektorli energetika siyosatini olib borishga qodir bo'lgan faol ishtirokchilar ekanligi tasdiqlanadi. Shu sababli, mintaqaning kelajakdagi energetika tartibi Rossiyaning moslashuvi, Xitoy pozitsiyasining mustahkamlanishi va Markaziy Osiyo respublikalarining strategik faolligi o'rtasidagi o'zaro ta'sirga bog'liq bo'ladi. Umuman olganda, Markaziy Osiyo nafaqat resurs va tranzit hududi, balki Yevroosiyo energetika geosiyosatida katta o'zgarishlar maydoniga aylanmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Chjou Syan, Xe Sze, Yan Yu. Markaziy Osiyoda energetika geosiyosati: Xitoyning ishtiroki va javob choralari. Geografiya fanlari jurnali. J. Geogr. Sci. 2020, 30 (11): 1871-1895
2. Bakri Mat va Amna Xolid. Xitoyning Markaziy Osiyoda energetika xavfsizligi strategiyasi. 2024 World Century Publishing Corporation and Shanghai Institutes for International Studies China Quarterly of International Strategic Studies, Vol. 10, No 2, -S.155-185
3. K. Friman. Eski raqobat uchun yangi strategiyalarmi? Markaziy Osiyoda energetika bumidan keyingi Xitoy-Rossiya munosabatlari. Yevropa-Osiyo tadqiqotlari, 2018. – B.49-50.
4. F. Aminjonov. Rossiyaning Markaziy Osiyo va Afg'onistondagi rivojlanayotgan energetika manfaatlari. Bishkek loyihasi. 2017. –B.28.
5. Bakri Mat va Amna Xolid. Xitoyning Markaziy Osiyoda energetika xavfsizligi strategiyasi. 2024 World Century Publishing Corporation and Shanghai Institutes for International Studies China Quarterly of International Strategic Studies, Vol. 10, No 2, -S.155-185
6. K. Friman. Eski raqobat uchun yangi strategiyalarmi? Markaziy Osiyoda energetika bumidan keyingi Xitoy-Rossiya munosabatlari. Yevropa-Osiyo tadqiqotlari, 2018. –B.47.
7. CNPC. Markaziy Osiyo-Xitoy gaz quvuri va u bilan bog'liq loyiha sahifalari. // Elektron resurs: https://www.cnpc.com.cn/en/CentralAsia/CentralAsia_index.shtml
8. E. Marat Yangi Ipak yo'li bo'ylab energetika xavfsizligi. Markaziy Osiyo energetika xavfsizligi. Kembrij universiteti nashriyoti. 2024. –B.36-37.
9. Benjamin K. Sovacool. Energetik xavfsizlikning Routlej qo'llanmasi. Britaniya kutubxonasining nashr ma'lumotlarini kataloglashtirish. 2011. –B.49-50.
10. Rossiya Federatsiyasining energetika xavfsizligi doktrinasini. // Elektron resurs: <https://minenergo.gov.ru/ministry/energy-security-doctrine>
11. Muborak Ateeq Sulton Al-Quvaytiy. Markaziy Osiyo mintaqasining global darajadagi energetik xavfsizlikdagi ahamiyati: Sharh. // Elektron resurs: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1002/pa.2427>
12. M. Ahmad, M. Rubob. Markaziy Osiyoda buyuk davlatlarning buyuk o'yini: qiyosiy tahlil. Defence Journal, 18 (11), 2015-yil. –B.31.

13. M. Skalamera. Rossiyaning soyasidan chiqish: postsovet Yevroosiyo Rossyaning o'zgaruvchan "energetik kuchi." Yevropa-Osiyo tadqiqotlari. 2022. –B.19.

14. Markaziy Osiyodagi "Yangi buyuk o'yin": Xitoy-Rossiya qulaylik o'qidan Xitoy ustuvorligigacha? // Elektron resurs: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/03932729.2021.2007611>

15. Chen, S. Xitoyning xorijiy energiya izlanishlari uning energiya xavfsizligini kuchaytirdimi? Xitoy chorakligi. 2021. // Elektron resurs: <https://www.jstor.org/stable/41305259>

16. USIP. Xitoyning global xavfsizlik tashabbusi shakllanmoqda: Janubi-Sharqiy va Markaziy Osiyo. 2024. // Elektron resurs: https://www.usip.org/sites/default/files/2024-12/sr534_chinas-global-security-initiative-takes-shape-southeast-central-asia.pdf

O'ZBEKISTONNING MARKAZIY OSIYO DAVLATLARI BILAN INTEGRATSIYALASHUVI: YUTUQLAR, MUAMMOLAR VA ISTIQBOLLAR

Sayidov Jahongir Rustamovich

***O'zbekiston Jurnalistika va ommaviy kommunikatsiyalar Universiteti
Xalqaro munosabatlar va zamonaviy siyosiy jarayonlar magistratura
mutaxassisligi 1 kurs magistranti***

Bugungi globallashuv davrida davlatlarning alohida holda rivojlanishi tobora murakkablashib bormoqda. Jahon iqtisodiyoti va siyosiy tizimida yuz berayotgan o'zgarishlar davlatlarni o'zaro hamkorlikni kuchaytirishga undamoqda. Shu nuqtai nazardan mintaqaviy integratsiya jarayonlari muhim ahamiyat kasb etadi. Integratsiya davlatlar o'rtasida iqtisodiy, siyosiy va madaniy aloqalarni mustahkamlash orqali barqaror rivojlanishni ta'minlashga xizmat qiladi.

Markaziy Osiyo davlatlari tarixiy, madaniy va iqtisodiy jihatdan o'zaro chambarchas bog'langan hudud hisoblanadi. Ushbu mintaqada joylashgan davlatlar – O'zbekiston, Qozog'iston, Qirg'iziston, Tojikiston va Turkmaniston o'zaro yaqin geografik joylashuv, umumiy tarixiy meros hamda iqtisodiy manfaatlar bilan birlashgan. Shu sababli mintaqaviy integratsiya Markaziy Osiyo davlatlari uchun muhim strategik yo'nalish hisoblanadi.

So'nggi yillarda O'zbekiston tashqi siyosatida qo'shni davlatlar bilan hamkorlikni rivojlantirish ustuvor yo'nalishga aylandi. Ayniqsa, Prezident Shavkat Mirziyoyev rahbarligida olib borilayotgan ochiq va pragmatik tashqi siyosat natijasida mintaqada davlatlari o'rtasidagi aloqalar sezilarli darajada faollashdi. Natijada savdo, transport, energetika va boshqa sohalarda hamkorlik kengaydi.

Ushbu maqolada O'zbekistonning Markaziy Osiyo davlatlari bilan integratsiyalashuvi, bu jarayonda erishilgan yutuqlar, mavjud muammolar hamda istiqboldagi imkoniyatlar tahlil qilinadi.

Markaziy Osiyoda integratsiya jarayonlarining rivojlanishi. Markaziy Osiyo davlatlari mustaqillikka erishgandan so'ng mintaqaviy hamkorlik masalasi muhim ahamiyat kasb eta boshladi. Biroq mustaqillikning dastlabki yillarida davlatlar o'z milliy iqtisodiyotini mustahkamlash va tashqi siyosatini shakllantirish bilan band bo'lganligi sababli mintaqaviy integratsiya jarayonlari sust rivojlandi.

2000-yillarning o'rtalariga kelib ayrim siyosiy kelishmovchiliklar, chegaraviy muammolar hamda iqtisodiy manfaatlarining mos kelmasligi sababli mintaqada davlatlari o'rtasidagi aloqalar ancha sovuqlashdi. Natijada savdo aloqalari qisqarib, transport qatnovlari cheklangan, hattoki ayrim chegara punktlari yopilgan holatlar ham kuzatilgan.

2016 yildan boshlab esa O'zbekiston tashqi siyosatida yangi bosqich boshlandi. Yangi siyosiy yondashuv asosida qo'shni davlatlar bilan yaxshi qo'shnichilik va o'zaro manfaatli hamkorlikni rivojlantirish ustuvor vazifa sifatida belgilandi. Chegara masalalarini hal etish,

savdo tartiblarini soddalashtirish va transport aloqalarini tiklash orqali mintaqaviy integratsiya jarayonlari faollashdi.

Natijada Markaziy Osiyo davlatlari o'rtasidagi iqtisodiy, siyosiy va madaniy aloqalar yangi bosqichga ko'tarildi.

O'zbekiston va Markaziy Osiyo davlatlari o'rtasidagi savdo aloqalari. So'nggi yillarda O'zbekistonning Markaziy Osiyo davlatlari bilan savdo aloqalari sezilarli darajada rivojlandi. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, 2016–2022 yillar oralig'ida O'zbekistonning mintaqa davlatlari bilan savdo aylanmasi uch baravarga oshib, 2,5 milliard dollardan 7,5 milliard dollarga yetdi.

Bu ko'rsatkich O'zbekiston tashqi siyosatida qo'shni davlatlar bilan iqtisodiy hamkorlikka katta e'tibor qaratilayotganini ko'rsatadi. Mazkur davrda eksport hajmi 1,3 milliard dollardan 3,1 milliard dollarga oshgan bo'lsa, import hajmi 1,2 milliard dollardan 4,4 milliard dollarga yetgan.

2025 yil yakunlariga ko'ra O'zbekistonning Markaziy Osiyo davlatlari bilan savdo aylanmasi quyidagicha taqsimlangan:

Qozog'iston bilan – 6,6 mlrd dollar

Qirg'iziston bilan – 3,3 mlrd dollar

Turkmaniston bilan – 1,5 mlrd dollar

Tojikiston bilan – 2 mlrd dollar

Ushbu ko'rsatkichlar mintaqa davlatlari o'rtasida iqtisodiy aloqalar tobora mustahkamlanib borayotganini ko'rsatadi. Ayniqsa Qozog'iston O'zbekistonning Markaziy Osiyodagi eng yirik savdo hamkori hisoblanadi.

Savdo aloqalarining kengayishiga chegara tartiblarining soddalashtirilishi, transport qatnovlarining tiklanishi va investitsion hamkorlikning rivojlanishi katta ta'sir ko'rsatdi.

Mintaqaviy siyosiy hamkorlik va maslahat uchrashuvlari. Markaziy Osiyoda integratsiya jarayonlarini rivojlantirishda siyosiy muloqot muhim rol o'ynaydi. Shu maqsadda Markaziy Osiyo davlatlari rahbarlarining maslahat uchrashuvlari tashkil etila boshlandi.

Birinchi maslahat uchrashuvi 2018 yil 15 mart kuni Qozog'iston poytaxti Ostona shahrida bo'lib o'tdi. Keyingi uchrashuvlar 2019 yilda Toshkent shahrida, 2021 yilda Turkmanistonning Avaza turizm zonasida hamda 2022 yilda Qirg'izistonning Cho'lponota shahrida o'tkazildi.

Ushbu uchrashuvlar mintaqa davlatlari o'rtasida siyosiy muloqotni kuchaytirish, hamkorlikni kengaytirish va umumiy muammolarni birgalikda hal etish imkonini yaratdi.

2022 yilgi uchrashuv yakunida Markaziy Osiyoda do'stlik, yaxshi qo'shnichilik va hamkorlikni rivojlantirish bo'yicha muhim shartnoma imzolandi. Bu hujjat mintaqaviy integratsiya jarayonlarini yanada mustahkamlashga xizmat qilmoqda.

Maslahat uchrashuvlari formatining yo'lga qo'yilishi 2017-yilda mintaqaviy hamkorlik tarixida muhim burilish yasadi. Mintaqa yetakchilari uzoq yillardan so'ng ilk bor tashqi vositachilarsiz tizimli va muntazam muloqotni yo'lga qo'ydilar. Bu jarayon ishonch, ochiqlik va umumiy manfaatlarni anglashga asoslangan yangi siyosiy tafakkurning shakllanishiga xizmat qildi. Aynan ushbu muloqot doirasida avvalgi davrlardan qolgan qator kelishmovchiliklar bartaraf etilib, ishonchsizlikdan amaliy hamkorlikka o'tish ta'minlandi.

Mintaqaviy hamkorlikning yangi bosqichidagi eng muhim yutuqlardan biri — chegara masalalarining hal etilishidir. Avval murakkab va yechimi qiyin bo'lib ko'ringan ushbu masalalar bugungi kunda amaliy yechim topib, chegaralar ajratuvchi omildan hamkorlik ko'prigiga aylana boshladi. Xususan, 2025-yil mart oyida O'zbekiston, Qirg'iziston va Tojikiston o'rtasida uch davlat chegaralari tutashgan nuqta bo'yicha shartnoma hamda Xo'jand deklaratsiyasining imzolanishi muhim tarixiy voqea bo'ldi. Shu tariqa, mintaqa davlatlari mustaqillik davrida ilk bor o'zaro chegaralarni to'liq huquqiy rasmiylashtirishga erishdilar.

Mintaqada tinchlik va barqarorlikni mustahkamlash borasida Farg'ona vodiysida o'tkazilgan tinchlik forumlari ham muhim amaliy ahamiyat kasb etdi. Bu jarayonlar mintaqada bunyodkorlik va o'zaro ishonch muhitining kuchayib borayotganini ko'rsatadi.

Suv-energetika sohasida ham ijobiy o'zgarishlar kuzatilmoqda. Mintaqa davlatlari o'rtasida yirik gidroenergetika loyihalarini birgalikda amalga oshirish, suv resurslaridan oqilona foydalanish hamda ekologik muammolarni kamaytirishga qaratilgan kelishuvlar imzolanmoqda. Bu esa o'zaro manfaatli hamkorlikning yangi bosqichga ko'tarilayotganidan dalolat beradi.

Shu bilan birga, chegara tartib-taomillari soddalashtirilmoqda, fuqarolarning erkin harakatlanishi uchun qulay sharoitlar yaratilmoqda. Hududlararo savdo hajmi ortib, gumanitar va madaniy aloqalar kengaymoqda.

Mintaqaviy hamkorlikni institutsional jihatdan mustahkamlash yo'lida ham muhim qadamlar qo'yildi. Xususan, maslahat uchrashuvlari doirasida doimiy muvofiqlashtiruvchi mexanizmlar joriy etildi, parlamentlararo va xavfsizlik sohasidagi muloqotlar muntazam tus oldi.

So'nggi yillarda mintaqada iqtisodiy o'sish sur'atlari sezilarli darajada oshdi. Yalpi ichki mahsulot hajmi, tashqi va o'zaro savdo ko'rsatkichlari barqaror ravishda o'sib bormoqda. Sanoat kooperatsiyasi, qo'shma investitsiya loyihalari va kichik biznesni qo'llab-quvvatlash mexanizmlari kengaymoqda.

Gumanitar sohada ham sezilarli ijobiy o'zgarishlar kuzatilmoqda. Ta'lim, ilm-fan, madaniyat va sport yo'nalishlarida qo'shma tashabbuslar amalga oshirilmoqda. Natijada xalqlar o'rtasidagi o'zaro anglashuv va yaqinlik mustahkamlanmoqda.

Mintaqada yangi iqtisodiy va ijtimoiy muhit shakllanib, aholining kundalik hayotida ijobiy o'zgarishlar sezilmoqda. Transport aloqalarining kengayishi, yangi o'tkazish punktlarining ochilishi va turizm rivoji bunga yaqqol misoldir.

Shu bilan birga, Markaziy Osiyoning yangi mintaqaviy o'ziga xosligi shakllanmoqda. Bu jarayon umumiy tarix, madaniy yaqinlik va o'zaro bog'liqlikni anglash asosida rivojlanmoqda. Qo'shnichilikni imkoniyat sifatida baholash tamoyili mustahkamlanmoqda.

Mintaqa davlatlari transport, energetika, ekologiya va xavfsizlik sohalarida hamkorlikni kengaytirishda davom etmoqda. Xususan, transchegaraviy loyihalar, transport yo'laklari va "yashil" iqtisodiyot yo'nalishidagi tashabbuslar muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Xalqaro maydonda ham Markaziy Osiyoning roli ortib bormoqda. "Markaziy Osiyo plyus" formatlari orqali mintaqada davlatlari yirik xalqaro hamkorlar bilan tizimli muloqot olib bormoqda. Bu esa mintaqaning yagona subyekt sifatidagi mavqeini mustahkamlashga xizmat qilmoqda.

Shuningdek, Afg'oniston bilan bog'liq masalalar ham mintaqaviy barqarorlikning muhim omillaridan biri sifatida ko'rilmogda. Ushbu mamlakatni iqtisodiy va ijtimoiy tiklashga ko'maklashish umumiy manfaatlarga mos keladi.

Kelgusida mintaqada oldida iqlim o'zgarishi, suv resurslari, energetika xavfsizligi va raqamli rivojlanish kabi dolzarb masalalar turibdi. Ushbu muammolarni hal etishda o'zaro hamkorlik va muvofiqlashtirilgan yondashuv muhim ahamiyatga ega.

Umuman olganda, Markaziy Osiyoda barqaror, o'zaro bog'liq va farovon mintaqani shakllantirish yo'lida izchil qadamlar tashlanmoqda. Bu jarayon ishonch, yaxshi qo'shnichilik va o'zaro manfaat tamoyillariga asoslanadi hamda uzoq muddatli barqaror taraqqiyot uchun mustahkam zamin yaratadi.

Integratsiya jarayonlarining muammolari. Shu bilan birga, Markaziy Osiyoda integratsiya jarayonlari bir qator muammolar bilan ham yuzlashmoqda.

Birinchi muammo – siyosiy ishonch yetishmasligi. Tarixiy kelishmovchiliklar va ayrim chegaraviy muammolar davlatlar o'rtasida to'liq ishonch shakllanishiga to'sqinlik qilgan.

Ikkinchi muammo – iqtisodiy rivojlanish darajasidagi tafovutlar. Mintaqa davlatlarining iqtisodiy salohiyati turlicha bo'lib, bu integratsiya jarayonida muvozanatni ta'minlashni qiyinlashtiradi.

Uchinchi muammo – transport va logistika infratuzilmasining yetarli darajada rivojlanmaganligi. Ayrim hududlarda transport yo'llarining yetishmasligi savdo aloqalarini cheklab qo'yimoqda.

To'rtinchi muammo – suv va energetika resurslari bilan bog'liq masalalardir. Mintaqa davlatlari o'rtasida suv resurslarini taqsimlash masalasi ba'zan kelishmovchiliklarga sabab bo'lmoqda.

Beshinchi muammo – tashqi geosiyosiy omillar. Yirik davlatlarning mintaqadagi manfaatlari ayrim hollarda integratsiya jarayonlariga ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Integratsiyani rivojlantirish istiqbollari. Mintaqaviy integratsiyani yanada rivojlantirish uchun bir qator innovatsion yondashuvlarni amalga oshirish zarur.

Birinchidan, mintaqaviy raqamli integratsiya platformasini yaratish. Bu platforma savdo va logistika jarayonlarini raqamlashtirish orqali byurokratik to'siqlarni kamaytiradi.

Ikkinchidan, yagona transport va logistika tizimini rivojlantirish. Yangi tranzit yo'llar va "yashil yo'laklar" tizimi yuk tashishni tezlashtiradi.

Uchinchidan, suv-energetika konsorsiumini tashkil etish. Bu orqali resurslardan samarali foydalanish imkoniyati yaratiladi.

To'rtinchidan, ilm-fan va innovatsiya sohasida hamkorlikni kuchaytirish. Mintaqaviy ilmiy markazlar tashkil etish integratsiyani yangi bosqichga olib chiqadi.

Xulosa qilib aytganda, O'zbekistonning Markaziy Osiyo davlatlari bilan integratsiyalashuvi mintaqaning barqaror rivojlanishi uchun muhim omil hisoblanadi. So'nggi yillarda amalga oshirilgan tashqi siyosat natijasida mintaqa davlatlari o'rtasida savdo aloqalari kengaydi, transport qatnovlari tiklandi va siyosiy muloqot faollashdi.

Shu bilan birga, integratsiya jarayonida mavjud muammolarni hal etish uchun davlatlar o'rtasida o'zaro ishonchni mustahkamlash, iqtisodiy hamkorlikni kengaytirish va innovatsion yondashuvlarni joriy etish zarur.

Agar ushbu jarayonlar izchil davom etsa, Markaziy Osiyo kelajakda iqtisodiy jihatdan kuchli, siyosiy jihatdan barqaror va integratsiyalashgan mintaqaga aylanishi mumkin.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Shavkat Mirziyoyev. «Yangi davrda Markaziy Osiyo» — siyosiy maqola, 2025 yil 13-noyabr. Eurasianet'da keltirilgan: <https://eurasianet.org/uzbek-president-issues-call-for-creation-of-central-asian-community>
2. O'zbekiston respublikasi prezidentining rasmiy sayti; <https://president.uz/oz/lists/view/8656>
3. Khasanova, V. M. (2020). Development of transboundary trade and economic relations in Central Asia. Central Asian Journal of Innovations on Tourism Management and Finance, 1(4), 24–34. <https://doi.org/10.47494/cajitm.v1i4.49>
4. Liu, J. (2019). Investments in the energy sector of Central Asia: Corruption risk and policy implications. Energy Policy, 133, 110912. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2019.110912>
5. O'zbekiston Respublikasi Davlat Statistika Qo'mitasi. Ochiq ma'lumotlar. https://api.siat.stat.uz/media/uploads/sdmx/sdmx_data_1105.pdf

SUV USTIDAGI SIYOSAT: MARKAZIY OSIYODA MANFAATLAR TO'QNASHUVI

Saidnazarova Sevara Qudrat qizi

Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy Universiteti
"Siyosatshunoslik" ta'lim yo'nalishi 4-bosqich talabasi

Kirish

Markaziy Osiyo mintaqasida suv resurslari muammosi nafaqat ekologik yoki iqtisodiy, balki chuqur siyosiy va geostrategik ahamiyat kasb etadi. Bu hududda Amudaryo va Sirdaryo kabi yirik daryolar o'z manbaini tog' hududlaridan olib, pastki oqimda joylashgan davlatlar uchun asosiy hayot manbai hisoblanadi. Suvdan foydalanish, uni boshqarish va taqsimoti masalalari mustaqillik davridan buyon mintaqa davlatlari o'rtasida doimiy muhokama va ba'zan ziddiyat manbai bo'lib kelmoqda. Suv resurslari atrofidagi manfaatlar to'qnashuvi, ayniqsa, aholi sonining o'sishi, sanoat va qishloq xo'jaligining kengayishi, hamda global iqlim o'zgarishlari fonida yanada keskinlashmoqda. Ushbu ilmiy maqolada Markaziy Osiyoda suv resurslari atrofidagi siyosiy jarayonlar, manfaatlar to'qnashuvi va ular yechimining nazariy va amaliy asoslari keng ko'lamda tahlil qilinadi. Maqola suv siyosati bo'yicha klassik va zamonaviy yondashuvlarni, mintaqaviy va xalqaro ilmiy adabiyotlarni tahlil qilishga, shuningdek, amaliy tajribalar va real voqealar asosida suv siyosatining murakkab jihatlarini ochib berishga yo'naltirilgan.

Adabiyotlar tahlili

Suv resurslarini boshqarish va taqsimlash masalalariga oid ilmiy tadqiqotlar tarixan xalqaro munosabatlar, resurslar siyosati va ekologik xavfsizlik konsepsiyalarining kesishgan nuqtasida shakllangan. Suv siyosati sohasidagi nazariy va konseptual asoslarni shakllantirgan ilk yondashuvlar asosan transchegaraviy resurslar doirasida davlatlararo munosabatlarni tahlil qilishga qaratilgan bo'lib, ular suv resurslarini milliy xavfsizlik va siyosiy suverenitet masalalari bilan bevosita bog'lab ko'radi. Klassik realizm va neorealizm maktablari suv resurslarini davlatlar o'rtasidagi kuch va manfaatlar kurashining markaziy obyekti sifatida ko'rgan. Ushbu yondashuvlarda suv ustidan nazorat va uni taqsimlash, birinchi navbatda, davlat manfaatlarini himoya qilish vositasi sifatida talqin etiladi. Masalan, H. Morgentau va K. Uolts kabi olimlar davlatlar o'rtasida resurslar ustidan ziddiyat ehtimolini yuqori baholagan va suv kabi strategik resurslar ustidan raqobat xalqaro nizolarni keltirib chiqarishi mumkinligini ta'kidlagan[1]. Shu bilan birga, liberalizm va institutsionalizm maktablari suv resurslarini boshqarishda davlatlararo hamkorlik va xalqaro institutlarning rolini alohida ta'kidlashadi. R. Koxane va J. Nay konsepsiyalariga ko'ra, institutsional mexanizmlar va mintaqaviy kelishuvlar orqali suv resurslari ustidan ziddiyatlarni bartaraf etish yoki yumshatish mumkinligi ilgari surilgan. Bu yondashuvlar doirasida suv resurslari bo'yicha mintaqaviy hamkorlik, transchegaraviy suv havzalari boshqaruvi va suv diplomatiyasi masalalari keng o'rganilgan.

Markaziy Osiyoda suv resurslari siyosatining shakllanishi va rivojlanishiga oid tadqiqotlar, asosan, postsovet davri o'ziga xosliklari, mintaqaning tabiiy-geografik va siyosiy-iqtisodiy sharoitlari bilan bevosita bog'liq. Sovet ittifoqi davrida suv resurslari yagona markazlashtirilgan tizim orqali boshqarilgan bo'lsa, mustaqillikdan so'ng har bir davlat o'z manfaatlarini va rivojlanish strategiyasini ustuvor deb bilgan. Bu esa, suv resurslari taqsimoti borasida davlatlararo kelishmovchiliklar va ziddiyatlarga olib keldi. Ayniqsa, Tojikiston va Qirg'iziston kabi tog'li davlatlar suv manbalarining asosiy qismi ularning hududida joylashganini ta'kidlab, suvdan foydalanishda ko'proq huquqqa ega ekanliklarini ilgari surishadi. Aksincha, O'zbekiston va Qozog'iston kabi pastki oqimda joylashgan davlatlar esa suvdan foydalanishni o'z iqtisodiy xavfsizligi va qishloq xo'jaligi uchun hayotiy zarurat deb biladi[2]. Shu bilan birga, tarixiy manbalar va mahalliy olimlarning ishlari suv siyosatining mintaqaviy xususiyatlarini chuqurroq ochib beradi. Masalan, O'zbekistonlik tadqiqotchi A. Jalilov va Qozog'istonlik olimi S. Sarsembayeva o'z asarlarida suv resurslari atrofidagi

manfaatlar to'qnashuvi, davlatlararo muzokaralar va mintaqaviy institutlarning samaradorligini tahlil qilganlar. Ularning fikricha, suv muammosi Markaziy Osiyoda nafaqat iqtisodiy va texnik, balki siyosiy va ijtimoiy omillar bilan ham bog'liq.

Suv resurslari atrofidagi ziddiyatlarni o'rganishda ekologik xavfsizlik va barqaror rivojlanish konsepsiyalari ham muhim ahamiyat kasb etadi. Bu borada E. Ostromning umumiy resurslardan foydalanish nazariyasi alohida e'tiborga loyiq. Ostromning tadqiqotlari ko'rsatadiki, umumiy resurslarni boshqarishda markazlashgan yoki faqat bozor mexanizmlariga tayanish o'rniga, mahalliy va mintaqaviy hamkorlik, shuningdek, ijtimoiy institutlar muhim rol o'ynaydi. Markaziy Osiyoda suv resurslarini boshqarishda an'anaviy hamkorlik shakllari, suv omborlari va irrigatsiya tizimlaridan foydalanish bo'yicha tajriba, bugungi kunda ham dolzarrligini yo'qotmagan. Shu nuqtai nazardan, suv siyosatini o'rganishda faqat siyosiy yoki iqtisodiy omillarni emas, balki ekologik va ijtimoiy omillarni ham hisobga olish zarur[3].

Empirik tadqiqotlar suv resurslari atrofidagi manfaatlar to'qnashuvi va hamkorlik imkoniyatlarini konkret misollar asosida tahlil qiladi. Masalan, Amudaryo va Sirdaryo havzalaridagi suv taqsimoti bo'yicha davlatlararo kelishuvlar, suv inshootlari qurilishi (masalan, Rog'un va Qambarota GESlari), suvni tejash texnologiyalarining joriy qilinishi va suv diplomatiyasi bo'yicha o'tkazilgan xalqaro forumlar natijalari o'rganilgan. Qator tadqiqotlar, jumladan, xalqaro tashkilotlar — BMT, Jahon banki, Yevropa Ittifoqi va mintaqaviy institutlar ishtirokida amalga oshirilgan loyihalar, suv resurslari boshqaruvining institutsional va texnologik jihatlarini tahlil qiladi. Ularning natijalari ko'rsatadiki, suv resurslarini samarali boshqarish uchun nafaqat texnik va iqtisodiy, balki siyosiy iroda, ishonch va mintaqaviy hamkorlik muhim ahamiyatga ega. Shu bilan birga, suv resurslari atrofidagi kelishmovchiliklar ko'pincha siyosiy manfaatlar, ichki siyosiy barqarorlik, milliy xavfsizlik va tashqi siyosat omillari bilan bog'liq bo'ladi[4].

Markaziy Osiyo suv siyosatini o'rganishda xalqaro huquq normalari va transchegaraviy suv resurslarini boshqarish bo'yicha xalqaro tajriba ham muhim ahamiyat kasb etadi. BMTning Transchegaraviy suv oqimlari va xalqaro ko'llar bo'yicha konvensiyasi, Xelsinki deklaratsiyasi va boshqa xalqaro hujjatlar suv resurslaridan adolatli va oqilona foydalanish, zarar keltirmaslik tamoyillarini belgilab beradi. Shu bilan birga, xalqaro tajriba ko'rsatadiki, suv resurslarini adolatli taqsimlash hamisha ham oson amalga oshmaydi; ko'plab mintaqalarda suv bo'yicha davlatlararo kelishmovchiliklar va hatto ziddiyatlar kuzatilgan. Markaziy Osiyoda ham xalqaro huquqiy asoslar amaliyotda turlicha talqin qilinadi, davlatlar o'z manfaatlarini ustuvor deb bilib, suv resurslari bo'yicha xalqaro majburiyatlarni to'liq bajarishga har doim ham tayyor emaslar. Bu esa, suv siyosatining murakkabligi va ko'p qatlamli xususiyatini namoyon etadi[5].

Mintaqaviy olimlar va siyosatshunoslar suv siyosatini o'rganishda ko'plab yangi yondashuvlarni ishlab chiqdilar. Jumladan, suv resurslari atrofidagi ziddiyatlarni faqat davlatlar o'rtasidagi raqobat emas, balki mintaqaviy barqarorlik, iqtisodiy integratsiya, ekologik xavfsizlik va ijtimoiy taraqqiyot nuqtai nazaridan ham tahlil qilish zarur degan fikr ilgari surilmoqda. Bu borada O'zbekistonda suv diplomatiyasi, Qozog'istonda suv energetika siyosati, Tojikistonda esa suvdan foydalanishning ijtimoiy-iqtisodiy jihatlarini bo'yicha qator fundamental tadqiqotlar olib borilgan. Tadqiqotchilar suv siyosatining barqaror va uzoq muddatli yechimi uchun mintaqaviy hamkorlik, o'zaro ishonch va manfaatlar muvozanatini ta'minlash zarurligini alohida ta'kidlaydilar. Shu bilan birga, suv resurslari atrofidagi ziddiyatlarni hal qilishda xalqaro donorlar va tashkilotlarning o'rni, texnologik yangiliklar, suvni boshqarishda axborot texnologiyalaridan foydalanish, mahalliy hamjamiyatlarning ishtiroki kabi omillar ham muhim ahamiyatga ega ekani ko'rsatilmoqda[6].

Keng qamrovli tahlillar suv siyosatining mintaqaviy va global o'zgarishlar, iqlim o'zgarishi, yangi iqtisodiy loyihalar va tashqi geosiyosiy kuchlarning ta'siri ostida o'zgarib borayotganini namoyon etadi. Masalan, Xitoy va Rossiyaning mintaqadagi suv siyosatiga

ta'siri, yangi infratuzilma loyihalari, suv energetikasiga sarmoya jalb qilish, xalqaro bozorlar uchun suvdan foydalanish va eksport qilish, hamda transchegaraviy ekologik xavfsizlik masalalari tobora dolzarb bo'lib bormoqda. Bu jarayonlar Markaziy Osiyoda suv siyosatini nafaqat mintaqaviy, balki global muammolar kontekstida o'rganishni talab etadi. Shu bilan birga, suv siyosati atrofida kuzatilayotgan manfaatlar to'qnashuvi va hamkorlik imkoniyatlari, mintaqa davlatlarining siyosiy yetakchiligi, iqtisodiy rivojlanishi va xalqaro integratsiya jarayonlarining bevosita ta'sirida shakllanmoqda. Bu esa, suv siyosatini o'rganishda ko'p darajali tahlil va kompleks yondashuvlarni qo'llash zarurligini ko'rsatadi.

Tanqidiy yondashuvlar Markaziy Osiyoda suv siyosati bo'yicha mavjud adabiyotlarda ayrim cheklovlar va kamchiliklarni ham ko'rsatib o'tadi. Jumladan, ko'plab tadqiqotlar suv resurslari atrofidagi ziddiyatlarni faqat davlatlararo raqobat va manfaatlar nuqtai nazaridan tahlil qilish bilan cheklanadi. Holbuki, suv siyosatining mahalliy darajadagi ijtimoiy, madaniy va ekologik omillari, suvdan foydalanishdagi gender va ijtimoiy tenglik masalalari yetarli darajada o'rganilmagan. Bundan tashqari, ayrim tadqiqotlar suv siyosatini faqat texnik va iqtisodiy jihatdan tahlil qilishga moyil bo'lib, siyosiy, ijtimoiy va ekologik omillar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik yetarlicha yoritilmagan. Shu sababli, zamonaviy adabiyotlarda suv siyosatini o'rganishda integrativ va multidisiplinar yondashuvlar, ishtirokchi boshqaruv, suv diplomatiyasi va ekologik adolat konsepsiyalariga e'tibor kuchaymoqda.

Yuqoridagi tahlillar Markaziy Osiyoda suv siyosati va manfaatlar to'qnashuvi masalasining murakkab va ko'p qatlamli ekanini namoyon etadi. Suv resurslari atrofidagi ziddiyatlar nafaqat iqtisodiy va texnik, balki siyosiy, huquqiy, ekologik va ijtimoiy omillar bilan bevosita bog'liq. Suv siyosatini samarali boshqarish va manfaatlar muvozanatini ta'minlash uchun nazariy va amaliy yondashuvlarning uyg'unligi, mintaqaviy hamkorlik va xalqaro tajriba, shuningdek, mahalliy sharoit va an'analarni hisobga olish zarur. Shu bilan birga, suv siyosatida barqarorlik va manfaatlar muvozanatini ta'minlash uchun innovatsion strategiyalar, institutsional islohotlar va ijtimoiy ishtirokchilik muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa

Markaziy Osiyoda suv resurslari atrofidagi siyosiy va iqtisodiy manfaatlar to'qnashuvi mintaqa barqarorligi va taraqqiyoti uchun eng dolzarb muammolardan biri bo'lib qolmoqda. Tahlillar ko'rsatadiki, suv siyosati nafaqat davlatlararo raqobat va ziddiyatlar, balki mintaqaviy hamkorlik, ekologik xavfsizlik va ijtimoiy barqarorlik masalalari bilan ham uzviy bog'liq. Suv resurslarini boshqarishda klassik va zamonaviy nazariyalar, xalqaro huquqiy asoslar, mintaqaviy va milliy olimlarning tadqiqotlari, hamda amaliy tajriba va innovatsion yondashuvlarning uyg'unligi muhim ahamiyat kasb etadi. Maqolada ta'kidlanganidek, suv siyosatida barqarorlik va manfaatlar muvozanatini ta'minlash uchun bir qator strategik yo'nalishlarga e'tibor qaratish lozim. Birinchidan, davlatlararo ishonch va mintaqaviy hamkorlikni kuchaytirish uchun institutsional mexanizmlarni rivojlantirish, suv resurslari boshqaruvida ochiqlik va ishtirokchilikni ta'minlash zarur. Ikkinchidan, suv siyosatining ekologik va ijtimoiy jihatlarini hisobga olish, barqaror rivojlanish va iqlim o'zgarishiga moslashish strategiyalarini ishlab chiqish lozim. Uchinchidan, xalqaro tajriba va huquqiy asoslardan keng foydalanish, suv diplomatiyasi va manfaatlar muvozanatini ta'minlash uchun innovatsion va multidisiplinar yondashuvlarni qo'llash muhimdir. Xulosa qilib aytganda, Markaziy Osiyoda suv siyosati va manfaatlar to'qnashuvi muammosini hal qilish uchun kompleks, uzoq muddatli va barqaror strategiyalar zarur bo'lib, bu yo'lda ilmiy tadqiqotlar va amaliy tajribalar muhim o'rin tutadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Morgenthau, H. J. (1948). *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*. New York: Knopf.
2. Jalilov, A., & Sarsembayeva, S. (2014). Water Politics and Regional Cooperation in Central Asia. *Journal of Eurasian Studies*, 5(2), 123-137.

3. Ostrom, E. (1990). *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action*. Cambridge: Cambridge University Press.
4. World Bank (2017). *Central Asia Water Resources Management: Analytical Report*. Washington D.C.: The World Bank.
5. United Nations Economic Commission for Europe (UNECE). (1992). *Convention on the Protection and Use of Transboundary Watercourses and International Lakes*. Geneva: UNECE.
6. Mirzayev, R., & Tulegenova, G. (2020). Transboundary Water Governance in Central Asia: Challenges and Opportunities. *Central Asian Affairs*, 7(1), 68-97.

MARKAZIY OSIYO DAVLATLARINING INTEGRATSIYALASHUVI VA USHBU JARAYONDA XALQARO TASHKILOTLAR VA DAVLAT RAHBARLARINING RO'LI

Shukurullo Olimov Shuhratjon o'g'li
Mirzo Ulug'bek nomidagi
O'zbekiston Milliy universiteti
Siyosatshunoslik yo'nalishi talabasi
+998200044119

Annotatsiya: Hozirgi geosiyosiy murakkablik vaziyatida davlatlar o'rtasida ittifoqchilik hamda strategik hamkorlik munosabatlarini o'rnatishga ehtiyoj yuqorilab bormoqda. Aynan shunday bir fonda Markaziy Osiyo mamlakatlarining turli xil xalqaro tashkilotlar doirasida birlashayotganligini ko'rishimiz mumkin. Umuman olganda, integratsiya haqida gap ketganida ikki xil integratsiya jarayoni mavjudligini bilishimiz zarur. Ulardan birinchisi "Ijobiy integratsiya" bunda birlashish tashabbusi mamlakatlarning o'zidan, hech qanday tashqi omillar ta'sirisiz amalga oshiriladi. Ikkinchi integratsiyalashuv turi esa "Salbiy integratsiya"¹ bo'lib, ushbu turdagi integratsiyaning ijobiy integratsiyadan farqi shundaki, birlashishga bo'lgan talab xalqlarning va mamlakatlarning o'zlaridan emas, balki tashqi omillar, xalqaro maydonda sodir bo'layotgan geosiyosiy va murakkab xalqaro munosabatlar tufayli yuzaga keladi. Ushbu maqolada Markaziy Osiyo mamlakatlarining xalqaro tashkilotlar doirasidagi integratsiya jarayonlari tahlil qilinadi. Xususan, Turkiy Davlatlar Tashkiloti (TDT), Markaziy Osiyo davlat rahbarlari Maslahatlashuv Uchrashuvi va C5+ formati ko'rib chiqiladi. Bu jarayonlarda, ayniqsa, O'zbekiston Respublikasining Prezidenti Shavkat Mirziyoyev tomonidan ilgari surilayotgan institutsional tashabbuslar alohida o'rin tutadi.

Kalit so'zlar: integratsiya, geosiyosat, Markaziy Osiyo, Turkiy Davlatlar Tashkiloti, Maslahatlashuv Uchrashuvi, Mirziyoyev, xalqaro hamkorlik, institutsionalizatsiya, strategiya.

Аннотация: В условиях нарастающей геополитической нестабильности потребность в установлении союзнических и стратегических партнёрских отношений между государствами неуклонно возрастает. На этом фоне страны Центральной Азии всё активнее объединяются в рамках различных международных организаций и многосторонних форматов. Говоря об интеграции в целом, необходимо выделять два принципиально разных её типа. Первый — «Позитивная интеграция», при которой инициатива объединения исходит от самих государств, без воздействия внешних факторов. Второй тип — «Негативная интеграция», отличие которой состоит в том, что потребность в сближении обуславливается не волей народов и самих государств, а внешними факторами: геополитическим давлением и сложными международными отношениями на мировой арене. В настоящей статье анализируются интеграционные процессы стран Центральной Азии в рамках международных организаций — прежде всего Организации тюркских государств (ОТГ), Консультативных встреч глав государств Центральной Азии и формата C5+. Особое внимание уделяется

¹ Revisiting the Asymmetry Thesis: Positive and Negative Integration in the EU' *Journal of European Public Policy*. 22 Dec 2023
386

институциональным инициативам Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева, чья преобразующая роль в формировании регионального многостороннего сотрудничества получила широкое признание в международном научном сообществе.

Ключевые слова: интеграция, геополитика, Центральная Азия, Организация тюркских государств, Консультативная встреча, Мирзиёев, международное сотрудничество, институционализация.

Kirish. XXI asrning ikkinchi o'n yilligidan boshlab aniqrog'i Shavkat Mirziyoyev saylangach, O'zbekiston qo'shnilari bilan munosabatlarni normallashtirishga kirishdi. Bir necha yildan buyon harakatsiz turgan chegara postlari gavjumlashdi. Deyarli dushmanlikka aylangan aloqalar iliqlashtirildi. Shavkat Mirziyoyev O'zbekistonni qo'shnilar bilan muloqotga qaytarish orqali, 2005 yildan keyin to'xtab qolgan Markaziy Osiyo integratsiyasiga yangi umid berdi. O'zbekiston hozirda mintaqa integratsiyasining faol tarafdori bo'lib turibdi. Bu yo'lda bir necha yildan beri Tojikiston va Qirg'iziston bilan aloqalar sovuqlashishiga sabab bo'layotgan chegara muammosi ham deyarli hal etildi. Hozirgi kunda Markaziy Osiyo mintaqasi global geosiyosiy o'zgarishlar girdobida o'ziga xos mavqega ega bo'lib bormoqda. Bir tomondan, mintaqaning tabiiy resurslarga boyligi va Yevroosiyodagi tranzit imkoniyatlari uni katta davlatlarning raqobat maydoniga aylantirmoqda, ikkinchi tomondan esa, besh mustaqil davlatning o'zaro munosabatlari va hamkorligi yangi shakl va mazmun kasb etmoqda. Ushbu ikki qutb o'rtasida Markaziy Osiyo davlatlari o'zlarining tashqi siyosatlarini shakllantirishda «ko'p vektorli» yondashuvni ustun ko'rishadi.¹

Asosiy qisim. Markaziy Osiyo mamlakatlarining integratsiyalashuvida yuqorida aytib o'tilgan turlarning har ikkalasining belgilari borligini alohida e'tiborga olish lozim: ya'ni bizning birlashuvimiz bir vaqtning o'zida ham jamoatchilik xohish-irodasi ostida, ham tashqi kuchlarga qarshi turish uchun amalga oshirilmoqda. Markaziy Osiyo mamlakatlarining geosiyosiy joylashuvi va bu yerdagi tabiiy boyliklar ko'plab yirik davlatlarning manfaatlarini aks ettiradi. Oxirgi yillarda mintaqamiz suverenitetiga nisbatan turli xil davlatlarning siyosiy figuralari tomonidan tahdidlar ketma-ket sodir bo'lmoqda. Xususan, Rossiyalik "Spravedlivaya Rossiya" partiyasining hamraisi Yevgeniy Prilepin Markaziy Osiyo mamlakatlarini bosib olish g'oyasini ochiqchasiga ilgari surdi² hamda rossiyalik faylasuf Dugin tomonidan ham shu singari provokatsion harakatlar olib borilmoqda. Shuni ta'kidlash lozimki, bu shaxslar Kremlning siyosiy elitasi bilan bevosita bog'liq, ularning fikrlari esa rasmiy ravishda davlat siyosatini aks etmasligi mumkin lekin mamlakatdagi elita orasidagi mintaqaga nisbatan yaqol munosabatini ask ettirmoqda. Rossiya Tashqi ishlar vazirligi bu masalada har doimgidek shunday bayonot beradi: aytilayotganlar shaxsiy fikr bo'lib, Kremlning maqsadlarini ifodalamaydi. Aynan shunday vaziyatda Markaziy Osiyo davlatlarining jamoatchiligi mamlakatlar suverenitetiga nisbatan sodir bo'layotgan provokatsion harakatlarga toqatsizlik ko'rinishida qarshi chiqmoqda.

Integratsion jarayonlarda xalqaro tashkilotlarning o'rni. Murakkab geosiyosiy murosasizlik paytida Markaziy Osiyo mamlakatlarining birlashuvi turli xil xalqaro tashkilotlar yoki hamdosliklar doirasida amalga oshirilmoqda. Aynan bularga misol sifatida Turkiy Davlatlar Tashkiloti yoki Markaziy Osiyo davlat rahbarlari maslahatlashuv uchrashuvlari muhim ro'l o'ynaydi. Jumladan, Turkiy Davlatlar Tashkiloti doirasida hamkorlik yuqori darajada olib borilayotgani yaqqol ko'rinib turibdi. Shu bois, biz turkiy xalqlar birlashuvi va o'zaro hamkorlikni davom ettirmoqdamiz. Bunday integratsion harakatning amalga oshishida yirik davlat rahbarlarini o'rni katta hisoblanadi. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev Turkiy Davlatlar Tashkilotining institutsional shakllanishida asosiy

¹ The Limits of Central Asia's Multi-Vector Foreign Policy, September 2025 https://hagueresearch.org/the-limits-of-central-asias-multi-vector-foreign-policy/?utm_source

² Russia's chauvinist official proposes joining Uzbekistan's territory to RF; Uzbek MP hits back <https://kun.uz/en/85780249?utm>

tashabbuskor sifatida e'tirof etiladi. 2021-yilning Ankara shahrida bo'lib o'tgan sammitda Prezidentimiz Turkiy Davlatlar Hamjamiyatini institutsional va shartnomaviy tashkilotga aylantirish taklifini ilgari surdi.¹ Shu tashabbus natijasida Turkiy Davlatlar Hamjamiyati Turkiy Davlatlar Tashkilotiga aylantirildi. Nomdagi o'zgarishdan tashqari, bu jarayonda tashkilotning faoliyati ham tubdan yangilandi.

Oldingi formatda Turkiy davlatlar rahbarlari faqat oddiy yig'ilishlarda birlashib, masalalarni muhokama qilardi. Endilikda esa, ushbu muhokamalar rasmiy tashkilot doirasida, shartnomaviy asosda amalga oshiriladi: Tashkilot tuzildi, uning nizomi ishlab chiqildi, a'zo davlatlar o'rtasida shartnomalar imzolandi. Shu tariqa, Turkiy Davlatlar Tashkiloti xalqaro maydonda institutsional va shartnomaviy xarakterga ega bo'lgan tashkilot sifatida BMT, Shanxay Hamkorlik Tashkiloti va Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi kabi yirik tashkilotlar qatoriga qo'shildi va rasmiy yig'ilishlar muntazam tarzda o'tkazila boshladi. Turkiy Davlatlar tashkilotining oldingi holatga yaqqol misol sifatida hozirgi kunda Markaziy Osiyo davlatlari rahbarlarining maslahatlashuv uchrashuvlarini keltirish mumkin. Bu yig'ilishlar avval Turkiy Davlatlar Hamjamiyati formatiga o'xshash tarzda tashkil etilib kelinmoqda. Shu bilan birga, maslahatlashuvlar endilikda shartnomaviy huquqiy tashkilot sifatida mustahkamlanish bosqichida. Eng qiziq jihati, bu tashabbus ham aynan prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev tomonidan 2025-yil 15–16-dekabr kunlari Toshkentda² bo'lib o'tgan maslahatlashuv uchrashuvida ilgari surildi. Shunday ekan mintaqaning birlashuvida davlat rahbarlarining o'rne juda ham yuqori. Shuni aytmoqchimanki aynan integratsiyalashuv faqat davlat rahbarlari tashabbusi hamda ular doirasida amalga oshirilsa bu uzoq muddatli integratsiya emas, davlat rahbarlari alishsa yoki pozitsiyasi o'zgarsa mamlakatlar o'rtasidagi munosabatlar keskinlashishi yoki o'zaro munosabatlar to'xtab qolish extimoli yuqori. Hozirda Markaziy Osiyo xalqlarining katta qismi o'zini qo'shnilar bilan yagona xalq deb bilmaydi. Birlashtiruvchi omillardan ko'ra, farqlovchi omillar ko'proq topiladi. Bu esa aholining integratsiyani qo'llab-quvvatlashi va unda faol ishtirok etishini savol ostiga qo'yadi. Markaziy Osiyo davlatlari mushtarak jihatlar: til, madaniyat, tarix yordamida umumiy mafkura yaratishi, uni targ'ib qilish orqali xalqlarni yaqinlashtirishi mumkin. Biroq bu jiddiy qarshilikka uchrashi ham mumkin, chunki respublikalarda millatchilik allaqachon keng yoyilib bo'lgan. Shunday ekan biz markaziy osiyo xalqari o'rtasida birlashuvni kuchaytirishimiz uchun bir qancha jarayonlarni bosib o'tishimiz kerak. Bulardan birinchisi mamlakatlar orasida yuqori elita rahbarlarini kim ekanligi faoliyatini bilishimiz kerak, begonalashuv bo'lmasligi kerak. Shuningdek barcha markaziy osiyo mamlakatlari uchun qulay bolgan qaysidur biror tilda umumiy bir yagona axborotlar eshittiruvlari olib borilishi kerak. Hozirda har bir davlatning alohida mediasi tomonidan yoritib boriladi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, hozirgi murakkab geosiyosiy sharoitda Markaziy Osiyo davlatlari uchun integratsiya jarayonlari strategik ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, O'zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoyev³ rahbarligida qo'shni davlatlar bilan munosabatlarning normallasuvi mintaqaviy hamkorlikni jonlantirib, Markaziy Osiyo integratsiyasiga yangi sur'at bag'ishladi. Turkiy Davlatlar Tashkiloti, Markaziy Osiyo rahbarlari Maslahatlashuv uchrashuvi formati kabi platformalar mintaqaviy muloqot va institutsional hamkorlikning muhim mexanizmlariga aylanmoqda. Biroq integratsiya faqat davlat rahbarlari tashabbusiga tayanib qolsa, u barqaror va uzoq muddatli bo'lishi qiyin. Chunki siyosiy rahbariyat almashuvi yoki pozitsiyalarning o'zgarishi mintaqaviy munosabatlarning susayishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli integratsiyani mustahkamlash uchun xalqlar o'rtasidagi yaqinlikni kuchaytirish, umumiy tarixiy-madaniy qadriyatlarini targ'ib qilish hamda mintaqaviy axborot va kommunikatsiya makonini

¹ Turkiy Davlatlar Tashkiloti 8-Ankara sammiti: 12 nov 2021; <https://www.turkicstates.org/uz/history-of-organization>

² O'zbekiston respublikasi prezidentining rasmiy sayti; <https://president.uz/oz/lists/view/8656>

³ Uzbekistan's Leadership in the Organization of Turkic States: Mirziyoyev's Vision. Hungarian Conservative, 2025. <https://www.hungarianconservative.com/articles/current/uzbekistan-organization-turkic-states-ots-mirziyoyev/>

rivojlantirish muhim hisoblanadi. Faqat shundagina Markaziy Osiyo integratsiyasi tashqi tahdidlarga qarshi barqaror himoya vositasiga hamda mintaqaning uzoq muddatli taraqqiyot omiliga aylanishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. The Limits of Central Asia's Multi-Vector Foreign Policy, September 2025
https://haguereasearch.org/the-limits-of-central-asias-multi-vector-foreign-policy/?utm_source
2. The 'New Uzbekistan': Turkey's New Partner in the Pan-Turkist OTS. Jerusalem Institute for Strategy and Security (JISS). <https://jiss.org.il/en/yanarocak-the-new-uzbekistan/>
3. Revisiting the Asymmetry Thesis: Positive and Negative Integration in the EU' Journal of European Public Policy. 22 Dec 2023
4. Shavkat Mirziyoyev. «Yangi davrda Markaziy Osiyo» — siyosiy maqola, 2025 yil 13-noyabr. Eurasianet'da keltirilgan: <https://eurasianet.org/uzbek-president-issues-call-for-creation-of-central-asian-community>
5. O'zbekiston respublikasi prezidentining rasmiy sayti;
<https://president.uz/oz/lists/view/8656>
6. Turkiy Davlatlar Tashkiloti 8-Ankara sammiti: 12 nov 2021;
<https://www.turkicstates.org/uz/history-of-organization>
7. Uzbekistan's Leadership in the Organization of Turkic States: Mirziyoyev's Vision. Hungarian Conservative, 2025.
<https://www.hungarianconservative.com/articles/current/uzbekistan-organization-turkic-states-ots-mirziyoyev/>
8. Markaziy Osiyo xalqlarining tarixi, madaniy merosi
https://ilmiyanjumanlar.uz/uploads/conferences/0076/76_i_20250412_200556_3.8.pdf
9. <https://yuz.uz/uz/news/markaziy-osiyo-integratsiyasi-mintaqaning-ozaro-bogliqligi-bizga-nima-beradi>

MARKAZIY OSIYO DAVLATLARI O'RTASIDA SUV RESURLARINING GEOSIYOSIY VA IQTISODIY AHAMIYATI

Rafiqjonov Abdulaziz Ravshanbek o'g'li

Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy Universiteti

Ijtimoiy fanlar fakulteti

"Siyosatshunoslik" ta'lim yo'nalishi 4-bosqich talabasi

Hozirgi davrda tabiiy resurslar ichida suv resurslari strategik ahamiyatga ega bo'lgan eng muhim omillardan biri hisoblanadi. Aholi sonining ortib borishi, iqtisodiy faoliyatning kengayishi, qishloq xo'jaligi va sanoat ishlab chiqarishining o'sishi natijasida dunyo miqyosida suvga bo'lgan talab keskin oshib bormoqda. Shu bilan birga, iqlim o'zgarishi, ekologik muammolar va suv resurslarining notekis taqsimlanganligi ko'plab hududlarda suv tanqisligi muammosini yuzaga keltirmoqda. Ayniqsa, suv resurslari bir nechta davlat hududidan oqib o'tadigan mintaqalarda ushbu masala nafaqat iqtisodiy, balki geosiyosiy ahamiyat kasb etmoqda. Markaziy Osiyo ana shunday hududlardan biri bo'lib, bu yerda suv resurslari davlatlar o'rtasidagi iqtisodiy rivojlanish, ekologik barqarorlik va mintaqaviy xavfsizlikni belgilovchi asosiy omillardan hisoblanadi. Mintaqaning asosiy suv manbalari – Amudaryo va Sirdaryo daryolari – Qirg'iziston va Tojikiston hududidagi tog' muzliklari va suv omborlarida shakllanib, O'zbekiston, Qozog'iston va Turkmaniston hududlari orqali oqib o'tadi. Shu sababli ushbu daryolar transchegaraviy suv resurslari sifatida mintaqada davlatlarining umumiy manfaatlari bilan bog'liq hisoblanadi. Markaziy Osiyo davlatlari iqtisodiyotining muhim qismi suv resurslariga bevosita bog'liqdir. Xususan, O'zbekiston,

Turkmaniston va Qozog'istonda qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining asosiy qismi sug'oriladigan yerlarga tayanadi. Paxta, g'alla, sabzavot va boshqa qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yetishtirish ko'p miqdorda suv talab qiladi. Shu bilan birga, yuqori oqim davlatlari – Qirg'iziston va Tojikiston – suv resurslaridan asosan gidroenergetika maqsadlarida foydalanishga intilmoqda. Bu esa suvdan foydalanish rejimi bo'yicha davlatlar o'rtasida manfaatlar farqini yuzaga keltiradi. Suv resurslaridan foydalanishdagi ushbu tafovut mintaqada geosiyosiy muammolarni keltirib chiqarmoqda. Yuqori oqim davlatlari qish mavsumida elektr energiyasiga ehtiyoj yuqori bo'lgani sababli suvni ko'proq chiqarishga harakat qiladi, quyi oqim davlatlari esa suvni asosan yozgi vegetatsiya davrida sug'orish uchun zarur deb hisoblaydi. Natijada suv taqsimoti masalasida kelishmovchiliklar yuzaga kelishi mumkin. Ushbu holat suv resurslarining nafaqat iqtisodiy, balki strategik va siyosiy ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi.

Bundan tashqari, mintaqada suv resurslarining kamayishiga ta'sir etuvchi qator omillar mavjud. Iqlim o'zgarishi natijasida tog' muzliklarining qisqarishi kelajakda daryolarning suv hajmi kamayishiga olib kelishi mumkin. Aholi sonining ortishi, sug'oriladigan yer maydonlarining kengayishi va suvdan samarasiz foydalanish ham mavjud suv resurslariga bo'lgan bosimni kuchaytirmoqda. Eskirgan irrigatsiya tizimlari tufayli suvning katta qismi yo'qotilmoqda, bu esa iqtisodiy samaradorlikning pasayishiga olib keladi. Markaziy Osiyoda suv resurslari bilan bog'liq yana bir muhim muammo ekologik holatning yomonlashuvi bilan bog'liqdir. Orol dengizining qurishi mintaqada suvdan noto'g'ri foydalanish oqibatlarining eng yirik misollaridan biri hisoblanadi. Ushbu ekologik inqiroz nafaqat atrof-muhitga, balki aholi salomatligi, ijtimoiy sharoit va iqtisodiy faoliyatga ham salbiy ta'sir ko'rsatdi. Bu holat suv resurslarini boshqarishda mintaqaviy yondashuv va o'zaro hamkorlikning muhimligini yana bir bor tasdiqlaydi.

Hozirgi sharoitda suv resurslarini boshqarish masalasi Markaziy Osiyo davlatlari o'rtasidagi hamkorlikning ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylanmoqda. So'nggi yillarda mintaqa davlatlari o'rtasida suv-energetika almashinuvi, qo'shma loyihalarni amalga oshirish va o'zaro kelishuvlar asosida suvdan foydalanishni tartibga solish bo'yicha ijobiy o'zgarishlar kuzatilmoqda. Biroq, mavjud muammolarni to'liq hal etish uchun institutsional mexanizmlarni takomillashtirish, zamonaviy boshqaruv usullarini joriy etish va o'zaro ishonchni mustahkamlash zarur. Mazkur tadqiqotning maqsadi Markaziy Osiyo davlatlari o'rtasida suv resurslarining geosiyosiy va iqtisodiy ahamiyatini tahlil qilish hamda transchegaraviy suv resurslarini boshqarish bilan bog'liq muammolarni aniqlashdan iborat. Tadqiqot vazifalariga quyidagilar kiradi: mintaqadagi suv resurslarining iqtisodiy ahamiyatini baholash, davlatlar o'rtasidagi manfaatlar tafovutini tahlil qilish, mavjud muammolarni aniqlash hamda ularni hal etish bo'yicha ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqish. Tadqiqot natijalari Markaziy Osiyo mintaqasida suv resurslaridan oqilona foydalanish, iqtisodiy samaradorlikni oshirish, ekologik barqarorlikni ta'minlash va mintaqaviy hamkorlikni rivojlantirish bo'yicha ilmiy-amaliy ahamiyatga ega hisoblanadi. Shu bilan birga, mazkur masalani chuqur o'rganish mintaqada barqaror rivojlanish va iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlashga xizmat qiladi.

Markaziy Osiyo mintaqasida suv resurslari iqtisodiy rivojlanish, energetika ta'minoti, oziq-ovqat xavfsizligi va ekologik barqarorlikni belgilovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Mintaqaning suv ta'minoti asosan Amudaryo va Sirdaryo daryolari havzalariga bog'liq bo'lib, ushbu daryolar transchegaraviy xarakterga ega. Ularning yuqori oqimi Qirg'iziston va Tojikiston hududlarida shakllansa, asosiy iste'molchilar O'zbekiston, Qozog'iston va Turkmaniston hisoblanadi. Suv resurslarining bunday geografik taqsimlanishi mintaqa davlatlari o'rtasida iqtisodiy manfaatlar muvozanatini ta'minlashni murakkablashtiradi va suv masalasini geosiyosiy omilga aylantiradi. Mintaqa davlatlari iqtisodiyotining muhim qismi suv resurslariga bog'liq. Ayniqsa, quyi oqim davlatlarida qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi sug'oriladigan yerlar asosida rivojlangan. Paxta, g'alla, meva-sabzavot yetishtirish katta

hajmdagi suvni talab qiladi. Suv ta'minotidagi uzilishlar yoki tanqislik qishloq xo'jaligi hosildorligining pasayishiga, oziq-ovqat narxlarining oshishiga va eksport salohiyatining kamayishiga olib keladi. Bu esa makroiqtisodiy barqarorlikka salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu bilan birga, suv resurslaridan samarasiz foydalanish, eskirgan irrigatsiya tizimlari va suv yo'qotishlarining yuqoriligi iqtisodiy samaradorlikni sezilarli darajada pasaytiradi. Yuqori oqim davlatlari esa suv resurslaridan asosan gidroenergetika maqsadlarida foydalanishga intiladi. Qirg'iziston va Tojikiston uchun gidroenergetika elektr energiyasining asosiy manbai hisoblanadi. Ular suvni qish mavsumida ko'proq chiqarish orqali energiya ishlab chiqarishni oshirishga harakat qiladi. Biroq quyi oqim davlatlarida suvga bo'lgan asosiy ehtiyoj yoz mavsumida yuzaga keladi. Ushbu mavsumiy nomutanosiblik suv resurslaridan foydalanish rejimini muvofiqlashtirish zaruratini yuzaga keltiradi va davlatlar o'rtasida manfaatlar qarama-qarshiligini keltirib chiqarishi mumkin.

Suv resurslari bilan bog'liq muammolarni yanada murakkablashtirayotgan omillardan biri iqlim o'zgarishi hisoblanadi. So'nggi yillarda tog' muzliklarining qisqarishi kuzatilmoqda, bu esa kelajakda daryolarning suv hajmi kamayishiga olib kelishi mumkin. Aholi sonining ortib borishi, urbanizatsiya jarayonlarining tezlashuvi va iqtisodiy faoliyatning kengayishi suvga bo'lgan talabni yanada oshirmoqda. Natijada suv tanqisligi xavfi kuchayib, mintaqaning ijtimoiy-iqtisodiy barqarorligiga tahdid solmoqda.

Markaziy Osiyoda suv resurslaridan foydalanish muammosi ekologik holat bilan ham chambarchas bog'liq. Orol dengizining qurishi suv resurslaridan uzoq yillar davomida noto'g'ri va muvofiqlashtirilmagan tarzda foydalanish natijasida yuzaga kelgan eng yirik ekologik falokatlardan biri hisoblanadi. Ushbu inqiroz mintaqada tuproq sho'rlanishi, iqlim sharoitining o'zgarishi, aholi salomatligining yomonlashuvi va iqtisodiy yo'qotishlarga olib keldi. Bu holat suv resurslarini boshqarishda ekologik omillarni ham hisobga olish zarurligini ko'rsatadi. Mintaqada suv resurslarini boshqarish bilan bog'liq asosiy muammo – transchegaraviy suvlarni taqsimlash va ulardan foydalanish bo'yicha yagona va samarali mexanizmning yetarli darajada rivojlanmaganligidir. Mavjud kelishuvlar va institutlar faoliyat yuritayotgan bo'lsa-da, ularning samaradorligi doim ham yuqori emas. Suv hajmi, suv chiqarish rejimi va energetika ehtiyojlari bo'yicha kelishmovchiliklar ayrim hollarda iqtisodiy yo'qotishlar va siyosiy ziddiyatlarga sabab bo'lishi mumkin. Mazkur muammoni hal etishning eng muhim yo'nalishlaridan biri mintaqaviy hamkorlikni kuchaytirish hisoblanadi. Suv resurslarini boshqarishda o'zaro manfaatlar asosida uzoq muddatli kelishuvlarni ishlab chiqish va ularning bajarilishini ta'minlash zarur. Davlatlar o'rtasida ochiq axborot almashinuvi, suv hajmi va gidrologik ma'lumotlar bo'yicha yagona monitoring tizimini yaratish ishonchni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Bundan tashqari, suv-energetika almashinuvi mexanizmini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Yuqori oqim davlatlariga yoqilg'i yoki elektr energiyasi yetkazib berish evaziga suv chiqarish rejimini quyi oqim davlatlarining ehtiyojlariga moslashtirish mumkin. Bunday iqtisodiy hamkorlik modeli mintaqada resurslardan o'zaro manfaatli foydalanish imkonini yaratadi. Suv tanqisligi muammosini kamaytirishda suv tejovchi texnologiyalarni joriy etish ham muhim rol o'ynaydi. Tomchilatib sug'orish, yomg'irilatib sug'orish, lazerli tekislash va raqamli monitoring tizimlari suv sarfini sezilarli darajada kamaytiradi. Shu bilan birga, irrigatsiya infratuzilmasini modernizatsiya qilish va suv yo'qotishlarini kamaytirish iqtisodiy samaradorlikni oshirishga yordam beradi. Kelajakda suv resurslarini boshqarishning barqaror modeli integratsiyalashgan yondashuvni talab qiladi. Bunda iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy omillarni birgalikda hisobga olish, davlatlar o'rtasida o'zaro ishonchni mustahkamlash va xalqaro tajribadan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Suv resurslarini samarali boshqarish orqali Markaziy Osiyo davlatlari iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash, ekologik muammolarni kamaytirish va mintaqaviy xavfsizlikni mustahkamlash imkoniyatiga ega bo'ladi. Shunday qilib, suv resurslari Markaziy Osiyo uchun nafaqat tabiiy boylik, balki strategik iqtisodiy va geosiyosiy omil hisoblanadi. Ularni oqilona boshqarish va

davlatlar o'rtasida samarali hamkorlikni yo'lga qo'yish mintaqaning barqaror rivojlanishining muhim shartlaridan biridir.

Markaziy Osiyo mintaqasida suv resurslari strategik ahamiyatga ega bo'lgan eng muhim tabiiy omillardan biri hisoblanadi. Mintaqaning tabiiy-iqlim sharoiti, suv resurslarining notekis hududiy taqsimlanganligi hamda iqtisodiyotning ko'p jihatdan suvga bog'liqligi ushbu resursni davlatlar uchun iqtisodiy va siyosiy jihatdan muhim omilga aylantiradi. Amudaryo va Sirdaryo kabi asosiy transchegaraviy daryolar mintaqa davlatlarini o'zaro bog'lab turuvchi tabiiy tizim bo'lib, ulardan samarali va adolatli foydalanish Markaziy Osiyoning barqaror rivojlanishi uchun muhim shart hisoblanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, suv resurslari mintaqa davlatlarining iqtisodiy rivojlanishida hal qiluvchi o'rin tutadi. Ayniqsa, quyi oqim davlatlarida qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining asosiy qismi sug'oriladigan yerlar hisobiga amalga oshiriladi. Suv ta'minotidagi uzilishlar yoki uning hajmining kamayishi qishloq xo'jaligi mahsuldorligining pasayishiga, oziq-ovqat xavfsizligining zaiflashishiga hamda iqtisodiy yo'qotishlarning ortishiga olib keladi. Shu bilan birga, yuqori oqim davlatlari uchun suv resurslari gidroenergetika salohiyatini rivojlantirishning asosiy manbai hisoblanadi. Ushbu holat suvdan foydalanish masalasida davlatlar o'rtasida manfaatlar muvozanatini ta'minlash zarurligini ko'rsatadi. Mintaqada suv resurslaridan foydalanish bilan bog'liq muammolar qator omillar ta'sirida yanada murakkablashmoqda. Iqlim o'zgarishi natijasida tog' muzliklarining qisqarishi, aholining o'sishi, iqtisodiy faoliyatning kengayishi hamda suvdan samarasiz foydalanish suv tanqisligi xavfini kuchaytirmoqda. Eskirgan irrigatsiya tizimlari tufayli suvning katta qismi yo'qotilmoqda, bu esa mavjud resurslardan foydalanish samaradorligini pasaytiradi. Bundan tashqari, suv resurslarining noto'g'ri boshqarilishi ekologik muammolarni, jumladan Orol dengizi inqirozini keltirib chiqargan bo'lib, bu holat mintaqa uchun muhim saboq bo'lib xizmat qiladi.

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, Markaziy Osiyoda suv resurslarini boshqarish bilan bog'liq asosiy muammo transchegaraviy suvlarni taqsimlash va ulardan foydalanish bo'yicha samarali va barqaror mexanizmlarning yetarli darajada shakllanmaganligidir. Davlatlar o'rtasidagi manfaatlar farqi, suvdan foydalanish rejimlarining mos kelmasligi hamda axborot almashinuvi tizimining yetarli darajada rivojlanmaganligi ayrim hollarda iqtisodiy yo'qotishlar va kelishmovchiliklarga olib kelmoqda. Shu sababli, suv resurslarini boshqarishda mintaqaviy yondashuvni kuchaytirish dolzarb vazifa hisoblanadi. Mavjud muammolarni hal etish uchun, avvalo, mintaqa davlatlari o'rtasida o'zaro ishonch va hamkorlikni mustahkamlash zarur. Transchegaraviy suv resurslarini boshqarish bo'yicha uzoq muddatli va o'zaro manfaatli kelishuvlarni ishlab chiqish hamda ularning bajarilishini ta'minlash muhim ahamiyatga ega. Suv resurslari hajmi, gidrologik ko'rsatkichlar va suv chiqarish rejimlari bo'yicha muntazam axborot almashinuvi yagona boshqaruv tizimini shakllantirishga yordam beradi. Shuningdek, suv-energetika almashinuvi mexanizmini rivojlantirish mintaqaviy hamkorlikning samarali yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Yuqori oqim davlatlarining energetika ehtiyojlarini qondirish evaziga suv resurslarini quyi oqim davlatlarining qishloq xo'jaligi ehtiyojlariga mos ravishda taqsimlash imkoniyati yaratiladi. Bunday iqtisodiy mexanizm resurslardan o'zaro manfaatli foydalanishni ta'minlab, mintaqaviy barqarorlikni mustahkamlaydi.

Suv resurslaridan foydalanish samaradorligini oshirishda zamonaviy texnologiyalarni joriy etish ham muhim rol o'ynaydi. Suv tejovchi sug'orish usullarini keng qo'llash, irrigatsiya infratuzilmasini modernizatsiya qilish, suv yo'qotishlarini kamaytirish va raqamli monitoring tizimlarini joriy etish orqali mavjud suv resurslaridan yanada oqilona foydalanish mumkin. Bu esa iqtisodiy samaradorlikni oshirish bilan birga, ekologik barqarorlikni ta'minlashga ham xizmat qiladi. Kelajakda Markaziy Osiyoda suv resurslarini boshqarishning barqaror modeli integratsiyalashgan yondashuv asosida shakllantirilishi lozim. Bunda iqtisodiy manfaatlar, ekologik talablar va ijtimoiy omillar o'zaro uyg'unlashtirilishi zarur. Xalqaro tashkilotlar tajribasidan foydalanish, qo'shma investitsiya loyihalarini amalga oshirish va ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish ushbu jarayonning samaradorligini oshiradi. Umuman olganda,

suv resurslari Markaziy Osiyo davlatlari o'rtasidagi hamkorlikni mustahkamlovchi muhim integratsion omil bo'lishi mumkin. Ularni oqilona boshqarish orqali iqtisodiy rivojlanishni ta'minlash, ekologik muammolarni kamaytirish va mintaqaviy xavfsizlikni mustahkamlash mumkin. Shu sababli, suv resurslaridan barqaror va samarali foydalanish masalasi Markaziy Osiyo davlatlarining uzoq muddatli strategik rivojlanish siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- ② Abdullaev I., Rakhmatullaev S. Water Management and Institutional Development in Central Asia // *Water Resources Development*, 2015.
- ② Asian Development Bank (ADB). *Central Asia Water and Energy Nexus Report*. – Manila, 2021.
- ② FAO. *Irrigation and Water Management in Central Asia*. – Rome, 2018.
- ② Xodjayev B., Karimov M. Markaziy Osiyoda suv resurslarini boshqarish muammolari va istiqbollari. – Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti, 2020.
- ② Qosimov A. Markaziy Osiyoda transchegaraviy suv resurslari va mintaqaviy hamkorlik masalalari // *Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar ilmiy jurnali*, 2021.
- ② UNECE. *Transboundary Water Cooperation in the Central Asian Region*. – Geneva, 2020.

MARKAZIY OSIYO INTEGRATSIYA JARAYONI: O'ZBEKISTON AFG'ONISTON MUNOSABATI

Ismoilov Sirojiddin Sa'diyevich
Tarix va Yuridik fakultedi
Siyosatshunoslik ta'lim yo'nalishi 2-bosqich talabasi
+998507023274

Annotatsiya: Ushbu maqolada Markaziy Osiyoni eng yirik ikkita mamlakati va ularning integratsiya jarayonlari mintqa mamlakatlariga ta'siri haqida, ular o'rtasidagi savdo-iqtisodiy munosabatlar to'g'risida bir qancha ma'lumotlar o'z aksini topgan. Yaxshi qo'shnihilik munosabatlari, hamda Afg'oniston xalqiga berilayotgan gumanitar yordamlarni taranzit orqali O'zbekiston hududidan o'tayotgani bo'yicha, shuningdek O'zbekiston Afg'oniston orqali dengizga chiqishga harakatlari va ikki mamlakat ortasidagi har tamonlama aloqalar rivojlanayotganligi haqida muhokamalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Xalqaro munosabatlar, Birlashgan Millatlar Tashkiloti, investitsiya, infratuzulma, taranzit, Tolibon.

Muhim geosiyosiy chorahada joylashgan Afg'oniston juda murakkab tarixga ega. U O'rta Osiyo va Janubiy Osiyoni bir-biri bilan bog'laydigan hudud hisoblanadi. Shu sababli Afg'oniston mintaqaning muhim ko'prigi sanaladi. Afg'onistondagi siyosiy xati-harakatlar mintaqaning boshqa davlatlariga ham ta'sir o'tkazmasdan qolmaydi. Shu sababli O'zbekiston respublikasi prezidenti Birlashgan Millatlar tashkilotida doimiy tarzda Afg'oniston masalasini ko'tarib chiqadi. Afg'onistonlik yoshlar masalasini bir nechi bor ta'kidlab o'tgan.

"Afg'oniston yaqin uch-to'rt yil ichida Markaziy Osiyo davlatlari bilan tovar ayirboshlash hajmini 10 milliard dollarga yetkazishni maqsad qilgan", – dedi tashqi ishlar vaziri Amir Xon Muttaqiy¹. Bundan Afg'onistonning iqtisodiy jihatdan yuksalishga intilayotganini anglash mumkin. Osiyo mamlakatlari uchun Afg'oniston yangi bozor hisoblandi. Hamda shuni qo'shimcha qilishimiz kerakki bu mamlakatlarda ishlab chiqarayotgan mahsulotlar jahon bozorida boshqa davlatlar bilan belasha olmaydi, shu sababli bular uchun yangi iqtisodiy hudud hisoblandi.

Yillar mobaynidagi Afg'onistondagi siyosiy beqarorlik sabab ishlab chiqarish izdan chiqan. Shu sababli ko'p mahsulotlarni Afg'oniston import qiladi. Afg'onistonni mintaqadagi aholisi eng ko'p mamlakatlaridan bir ekanligini inobatga olsak, bu judayam katta bozor

¹ <https://paradigma.uz/uz/news/jahon/afgoniston-markaziy-osiyo-bilan-savdo-hajmini-10-milliard-dollarga-yetkazmoqchi-3841>

hisoblanadi. Unga qo'shni bo'lgan mamlakatlar uchun tayyor bozor hisoblandi. So'ngi yillarda O'zbekiston bilan ikki o'rtadagi netiral zonada jahon bozori ochilgani inobatga olsak, bu ikki davlat o'rtasidagi savdo aloqalari yaxshi rivojlanganidan darak beradi. Bu bozorda har ikki mamlakat fuqarolari bemalol cheklovlarsiz savdo qilishlari kerak.

Mintaqadagi ko'plab mamlakatlar dengizga to'g'ridan-to'g'ri chiqa olmaydi. Xususan, O'zbekiston uchun Afg'oniston eng yaqin dengizga chiqadigan yo'ldir. Shu sababli, O'zbekiston Afg'onistonda temiryo'l qurishi lozim va bu orqali Fors ko'rfazi va Pokistonga chiqa oladi. Bu yuzasidan dastlabki transport yo'lagi g'oyasi 2003-yilda tug'uladi. Shu yilning iyunidayoq Afg'oniston, Eron va O'zbekiston prezidentlari Tehronda shu masala yuzasidan qo'shma shartnoma imzolaydi. "Mozori Sharif – Qobul – Peshovar" tamir yo'l loyihasi to'liq amalga oshishi bilan, O'zbekiston fors ko'rfaziga 35 kunda emas 3-5 kunda sarflanishi kutulmoqda¹. Bu esa yuklarni arzonroq va tezroq yetkazish-u transport harajatlarining kamayishiga olib keladi va harajatlar hozirgidek 2000-3000 dollarni emas 1400-1600 dollarni tashkil etadi.

Agarda temir yo'l loyihasi ishga tushadigan bo'lsa, Afg'oniston hududidan o'tadigan shaharlarda ijtimoiy-iqtisodiy infratuzulma obektlari, yangi sanoat korxonalari quriladi. Biroq Afg'onistondagi siyosiy vaziyat bunga imkon bermayapti. Sababi temir yo'l qurilishi uchun katta miqdordagi investitsiya jalb qilinadi. Misol uchun bitta temir yo'l qurish doirasida 246 ta ko'priq, 7 ta tunnel va 641 ta suv o'tkazgichli tizimli infratuzulma yaratiladi. Markaziy va Janubiy Osiyo mintaqalarni o'zaro bog'lovchi yirik loyihalar rejadagi infratuzulma loyihalarni amalga oshirish shubhasiz hozirgi tanglikda Afg'onistondagi mavjud muammomi hal qilishni talab qiladi. Agar bu loyiha amalga oshiraladigan bo'lsa, temir yo'l o'tadigan hududlar ijtimoiy infratuzulma jihatdan rivojlanishga va iqtisodiy imkoniyatlarning oshirishiga olib keladi.

Afg'on xalqi ham bu temir yo'ldan foydalanishi mumkin. Bu orqali mintaqa mamlakatlari dengizga chiqish imkoniyatiga ega bo'ladi va ular yangi bozorlarga ega bo'lishadi. Biroq hozirgi siyosiy vaziyatni inobatga oladigan bo'lsak bunday loyihani amalga oshirish imkonsiz. Sababi Tolibon hokimyatini xalqaro miqyosda tan olishmaganligi va O'zbekiston ham shunday lekin ikki o'rtada diplomatik, savdo-iqtisodiy hankorliklar saqlanib qolingan va so'nggi vaqtlarda rivojlanib bormoqda deb aytish mumkin.

So'ngi yillarda yaxshi qo'shnichilik munosabatlari ikki o'rtada jadal rivojlanmoqda. Hukumat tepasiga Tolibon keldi va Afg'onistondagi suvsiy vaziyat jiddiylashdi. Tolibon hukumati bilan munosabatlarni yaxshilash yuzasidan birinchilardan bo'lib O'zbekiston gumanitar yordam va elektr energiya yetkazib bermoqda. Termiz shahridagi joylashgan Hayratom chegara o'tkazish punkti orqali xalqaro gumanitar yordamlarini o'tkazish va ularni saqlash tarqatish ishlariga beminnat yordam berib kelmoqda. Nafaqat gumanitar yordam balki boshqa yordamlar ham berib kelmoqda. Misol uchun investitsiya jalb qilish orqali Afg'oniston infratuzulmasiga investitsiya kirityapti yoki Tolibon hukumatini terroristik tashkilotlar ro'yxatidan chiqarish bo'yicha harakatlar olib bormoqda. Bu orqali yillar davomida urush zonasiga aylangan mamlakatni qayta tiklashga yordam bermoqda va terroristik xati-harakatlar rivojlanishini oldini olishga harakat qilmoqda. Afg'onistondagi urushlarga to'xtaladigan bo'lsak, nimalar bo'ldi? Shuni ta'kidlash keraki, Afg'oniston tabiiy boyliklarga boy mamlakatlardan biri hisoblanadi va bu tabiiy boyliklar qazib olinib to'g'ri maqsadlarda foydalaniladigan bo'lsa Afg'oniston judayam qisqa mudatda rivojlana oladi va boshqa sohalarni ham rivojlantiradi va ularga e'tibor qarata oladi.

Lekin bunday texnologiyalar Afg'onistonda mavjud emasligini inobatga olsak, demak bu boyliklarni qazib olish ilojiy. Agar qazib oladigan bo'lsa ham xalqaro sanksiyalar tufayli iqtisodiy ahvolni yaxshilay olmaydi. Shu sababli hozirgi kunda Tolibon oldida birinchi navbatda xalqaro miqyosda tan olish uchun xati-harakatlar olib borilyapti. Bu orqali savdo iqtisodiy munosabatlarni rivojlantirish va mamlakat ahvolini yaxshilash, xalq farovonligini oshirish maqsad qilingan.

19-sentabr kuni Nyu-York shahridagi Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh qarorgohida BMT Bosh Assambleyasi 78-sessiyasining umumsiyosiy munozaralari boshlandi. Unda

¹ <https://www.gazeta.uz/oz/2021/08/06/afghanistan/>

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev nutq so'zladi. O'z nutqlari davomida muhtaram prezidentimiz quyidagi fikrlarni keltirib o'tdilar: "Afg'onistondagi vaziyatni barqarorlashtirish nafaqat mintaqaviy, balki global xavfsizlikni ta'minlashning muhim sharti bo'lib qoladi. Muzokaralar afg'onistonliklarning o'zlari hal qiluvchi o'rin tutadigan holda, Afg'oniston hududida va BMT shafeligida o'tishi lozim. Donishmand afg'on xalqi o'z taqdirini o'zi mustaqil hal qilishga haqlidir.¹ O'zbekiston prezidenti bejizga bunday bayonot bergani yo'q. Sababi mintaqadagi ba'zi davlatlar ichki ishlariga tashqaridan bosim yoki ba'zi hollarda qo'shilish holatlari yuz bermoqda. Bu narsa afg'on xalqi manfaatlariga ba'zi hollarda zid kelmoqda. Bu holat mamlakatda siyosiy beqarorlikka sabab bo'ladi.

So'ngi yillarda nafaqat savdo-iqtisodiy balki harbiy jihatdan ham hamkorlik holatlari olib borilmoqda. "O'zbekiston Afg'oniston bilan harbiy va harbiy-texnik hamkorlikni yo'lga qo'yish masalasini ko'rib chiqadi hamda qo'shni davlatga bu to'g'risida taklif yuboradi. Ijobiy javob olingach, Xavfsizlik kengashi kotibiyati bilan kelishilgan holda, hamkorlar bilan tegishli tadbirlar amalga oshiriladi".² Bunda ijobiy javob olingan va ikki o'rtadagi munosabatlar boshlangan va bu nafaqat Afg'oniston bilan balki butun O'rta Osiyo mamlakatlari bilan ham shunday kelishuvlar tuzilmoqda. Unga ko'ra, Markaziy Osiyo davlatlari, shu jumladan, Afg'oniston bilan harbiy va harbiy-texnik hamkorlik bo'yicha takliflarni ishlab chiqiladi va kelishish uchun O'zbekiston prezidenti huzuridagi Xavfsizlik kengashi kotibiyatiga kiritiladi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, so'ngi yillardagi dunyodagi beqarorlik sabab qo'shni mamlakatlar bilan yaxshi qo'shnihilik munosabatlari doirasida harbiy va harbiy-texnik jihatdan shartnomalar tuzilmoqda va bunda Afg'oniston ham Markaziy Osiyoning bir qismi sifatida unga ham qo'shilish taklifi berilgan. Bu mintaqada mamlakatlari o'rtasida nafaqat iqtisodiy balki harbiy jihatdan ham hamkorlik hatii harakatlari olib borilmoqda. Markaziy Osiyo integratsiyasi ayniqsa bugungi ziddiyatli davr uchun muhim masalaga aylandi. O'zbekistonning bu masaladagi o'rni esa tobora oshib boryapti. Shunday siyosat natijasi o'laroq bizga qo'shni bo'lgan Afg'oniston bu xavf emas balki, imkoniyat yaqin hamkor va mintaqaning bir qismi sifatida haqiqiy sherik ekanligi O'zbekiston orqali boshqa davlatlarga ham yetkazilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. <https://paradigma.uz/uz/news/jahon/afgoniston-markaziy-osiyo-bilan-savdo-hajmini-10-milliard-dollariga-yetkazmoqchi-3841>
2. <https://www.gazeta.uz/oz/2021/08/06/afghanistan/>
3. <https://president.uz/oz/lists/view/1063>
4. <https://www.gazeta.uz/oz/2026/01/27/uzb-afg/>

MARKAZIY OSIYO DAVLATLARINING INTEGRATSIYALASHUVI VA USHBU JARAYONDA XALQARO TASHKILOTLAR VA DAVLAT RAHBARLARINING RO'LI

Shukurullo Olimov Shuhratjon o'g'li
Mirzo Ulug'bek nomidagi
O'zbekiston Milliy universiteti
Siyosatshunoslik yo'nalishi talabasi
+998200044119

Kirish. XXI asrning ikkinchi o'n yilligidan boshlab aniqrog'i Shavkat Mirziyoyev saylangach, O'zbekiston qo'shnilari bilan munosabatlarni normallashtirishga kirishdi. Bir necha yildan buyon harakatsiz turgan chegara postlari gavjumlashdi. Deyarli dushmanlikka aylangan aloqalar iliqlashtirildi. Shavkat Mirziyoyev O'zbekistonni qo'shnilar bilan muloqotga qaytarish orqali, 2005 yildan keyin to'xtab qolgan Markaziy Osiyo integratsiyasiga yangi umid berdi. O'zbekiston hozirda mintaqada integratsiyasining faol tarafdori bo'lib turibdi. Bu yo'lda

¹ <https://president.uz/oz/lists/view/1063>

² <https://www.gazeta.uz/oz/2026/01/27/uzb-afg/>

bir necha yildan beri Tojikiston va Qirg'iziston bilan aloqalar sovuqlashishiga sabab bo'layotgan chegara muammosi ham deyarli hal etildi. Hozirgi kunda Markaziy Osiyo mintaqasi global geosiyosiy o'zgarishlar girdobida o'ziga xos mavqega ega bo'lib bormoqda. Bir tomondan, mintaqaning tabiiy resurslarga boyligi va Yevroosiyodagi tranzit imkoniyatlari uni katta davlatlarning raqobat maydoniga aylantirmoqda, ikkinchi tomondan esa, besh mustaqil davlatning o'zaro munosabatlari va hamkorligi yangi shakl va mazmun kasb etmoqda. Ushbu ikki qutb o'rtasida Markaziy Osiyo davlatlari o'zlarining tashqi siyosatlarini shakllantirishda «ko'p vektorli» yondashuvni ustun ko'rishadi.¹

Asosiy qisim. Markaziy Osiyo mamlakatlarining integratsiyalashuvida yuqorida aytib o'tilgan turlarning har ikkalasining belgilari borligini alohida e'tiborga olish lozim: ya'ni bizning birlashuvimiz bir vaqtning o'zida ham jamoatchilik xohish-irodasi ostida, ham tashqi kuchlarga qarshi turish uchun amalga oshirilmoqda. Markaziy Osiyo mamlakatlarining geosiyosiy joylashuvi va bu yerdagi tabiiy boyliklar ko'plab yirik davlatlarning manfaatlarini aks ettiradi. Oxirgi yillarda mintaqamiz suverenitetiga nisbatan turli xil davlatlarning siyosiy figuralari tomonidan tahdidlar ketma-ket sodir bo'lmoqda. Xususan, Rossiyalik "Spravedlivaya Rossiya" partiyasining hamraisi Yevgeniy Prilepin Markaziy Osiyo mamlakatlarini bosib olish g'oyasini ochiqchasiga ilgari surdi² hamda rossiyalik faylasuf Dugin tomonidan ham shu singari provokatsion harakatlar olib borilmoqda. Shuni ta'kidlash lozimki, bu shaxslar Kremlning siyosiy elitasi bilan bevosita bog'liq, ularning fikrlari esa rasmiy ravishda davlat siyosatini aks etmasligi mumkin lekin mamlakatdagi elita orasidagi mintaqaga nisbatan yaqol munosabatini ask ettirmoqda. Rossiya Tashqi ishlar vazirligi bu masalada har doimgidek shunday bayonot beradi: aytilayotganlar shaxsiy fikr bo'lib, Kremlning maqsadlarini ifodalamaydi. Aynan shunday vaziyatda Markaziy Osiyo davlatlarining jamoatchiligi mamlakatlar suverenitetiga nisbatan sodir bo'layotgan provokatsion harakatlarga toqatsizlik ko'rinishida qarshi chiqmoqda.

Integratsion jarayonlarda xalqaro tashkilotlarning o'rni. Murakkab geosiyosiy murosasizlik paytida Markaziy Osiyo mamlakatlarining birlashuvi turli xil xalqaro tashkilotlar yoki hamdosliklar doirasida amalga oshirilmoqda. Aynan bularga misol sifatida Turkiy Davlatlar Tashkiloti yoki Markaziy Osiyo davlat rahbarlari maslahatlashuv uchrashuvlari muhim ro'l o'ynaydi. Jumladan, Turkiy Davlatlar Tashkiloti doirasida hamkorlik yuqori darajada olib borilayotgani yaqqol ko'rinib turibdi. Shu bois, biz turkiy xalqlar birlashuvi va o'zaro hamkorlikni davom ettirmoqdamiz. Bunday integratsion harakatning amalga oshishida yirik davlat rahbarlarini o'rni katta hisoblanadi. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev Turkiy Davlatlar Tashkilotining institutsional shakllanishida asosiy tashabbuskor sifatida e'tirof etiladi. 2021-yilning Ankara shahrida bo'lib o'tgan sammitda Prezidentimiz Turkiy Davlatlar Hamjamiyatini institutsional va shartnomaviy tashkilotga aylantirish taklifini ilgari surdi.³ Shu tashabbus natijasida Turkiy Davlatlar Hamjamiyati Turkiy Davlatlar Tashkilotiga aylantirildi. Nomdagi o'zgarishdan tashqari, bu jarayonda tashkilotning faoliyati ham tubdan yangilandi.

Oldingi formatda Turkiy davlatlar rahbarlari faqat oddiy yig'ilishlarda birlashib, masalalarni muhokama qilardi. Endilikda esa, ushbu muhokamalar rasmiy tashkilot doirasida, shartnomaviy asosda amalga oshiriladi: Tashkilot tuzildi, uning nizomi ishlab chiqildi, a'zo davlatlar o'rtasida shartnomalar imzolandi. Shu tariqa, Turkiy Davlatlar Tashkiloti xalqaro maydonda institutsional va shartnomaviy xarakterga ega bo'lgan tashkilot sifatida BMT, Shanxay Hamkorlik Tashkiloti va Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi kabi yirik tashkilotlar qatoriga qo'shildi va rasmiy yig'ilishlar muntazam tarzda o'tkazila boshladi. Turkiy Davlatlar tashkilotining oldingi holatga yaqqol misol sifatida hozirgi kunda Markaziy Osiyo davlatlari rahbarlarining maslahatlashuv uchrashuvlarini keltirish mumkin. Bu yig'ilishlar avval Turkiy

¹ The Limits of Central Asia's Multi-Vector Foreign Policy, September 2025 https://haguereasearch.org/the-limits-of-central-asias-multi-vector-foreign-policy/?utm_source

² Russia's chauvinist official proposes joining Uzbekistan's territory to RF; Uzbek MP hits back <https://kun.uz/en/85780249?utm>

³ Turkiy Davlatlar Tashkiloti 8-Ankara sammiti: 12 nov 2021; <https://www.turkicstates.org/uz/history-of-organization>

Davlatlar Hamjamiyati formatiga o'xshash tarzda tashkil etilib kelinmoqda. Shu bilan birga, maslahatlashuvlar endilikda shartnomaviy huquqiy tashkilot sifatida mustahkamlanish bosqichida. Eng qiziq jihati, bu tashabbus ham aynan prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev tomonidan 2025-yil 15–16-dekabr kunlari Toshkentda¹ bo'lib o'tgan maslahatlashuv uchrashuvida ilgari surildi. Shunday ekan mintaqaning birlashuvida davlat rahbarlarining o'rni juda ham yuqori. Shuni aytmoqchimanki aynan integratsiyalashuv faqat davlat rahbarlari tashabbusi hamda ular doirasida amalga oshirilsa bu uzoq muddatli integratsiya emas, davlat rahbarlari alishsa yoki pozitsiyasi o'zgarsa mamlakatlar o'rtasidagi munosabatlar keskinlashishi yoki o'zaro munosabatlar to'xtab qolish extimoli yuqori. Hozirda Markaziy Osiyo xalqlaring katta qismi o'zini qo'shnilari bilan yagona xalq deb bilmaydi. Birlashtiruvchi omillardan ko'ra, farqlovchi omillar ko'proq topiladi. Bu esa aholining integratsiyani qo'llab-quvvatlashi va unda faol ishtirok etishini savol ostiga qo'yadi. Markaziy Osiyo davlatlari mushtarak jihatlar: til, madaniyat, tarix yordamida umumiy mafkura yaratishi, uni targ'ib qilish orqali xalqlarni yaqinlashtirishi mumkin. Biroq bu jiddiy qarshilikka uchrashi ham mumkin, chunki respublikalarda millatchilik allaqachon keng yoyilib bo'lgan. Shunday ekan biz markaziy osiyo xalqari o'rtasida birlashuvni kuchaytirishimiz uchun bir qancha jarayonlarni bosib o'tishimiz kerak. Bulardan birinchisi mamlakatlar orasida yuqori elita rahbarlarini kim ekanligi faoliyatini bilishimiz kerak, begonalashuv bo'lmasligi kerak. Shuningdek barcha markaziy osiyo mamlakatlari uchun qulay bolgan qaysidur biror tilda umumiy bir yagona axborotlar eshittiruvlari olib borilishi kerak. Hozirda har bir davlatning alohida mediasini tomonidan yoritib boriladi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, hozirgi murakkab geosiyosiy sharoitda Markaziy Osiyo davlatlari uchun integratsiya jarayonlari strategik ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, O'zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoyev² rahbarligida qo'shni davlatlar bilan munosabatlarning normallasuvi mintaqaviy hamkorlikni jonlantirib, Markaziy Osiyo integratsiyasiga yangi sur'at bag'ishladi. Turkiy Davlatlar Tashkiloti, Markaziy Osiyo rahbarlari Maslahatlashuv uchrashuvi formati kabi platformalar mintaqaviy muloqot va institutsional hamkorlikning muhim mexanizmlariga aylanmoqda. Biroq integratsiya faqat davlat rahbarlari tashabbusiga tayanib qolsa, u barqaror va uzoq muddatli bo'lishi qiyin. Chunki siyosiy rahbariyat almashuvi yoki pozitsiyalarning o'zgarishi mintaqaviy munosabatlarning susayishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli integratsiyani mustahkamlash uchun xalqlar o'rtasidagi yaqinlikni kuchaytirish, umumiy tarixiy-madaniy qadriyatlarni targ'ib qilish hamda mintaqaviy axborot va kommunikatsiya makonini rivojlantirish muhim hisoblanadi. Faqat shundagina Markaziy Osiyo integratsiyasi tashqi tahdidlarga qarshi barqaror himoya vositasiga hamda mintaqaning uzoq muddatli taraqqiyot omiliga aylanishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. The Limits of Central Asia's Multi-Vector Foreign Policy, September 2025
https://haguereasearch.org/the-limits-of-central-asias-multi-vector-foreign-policy/?utm_source
2. The 'New Uzbekistan': Turkey's New Partner in the Pan-Turkist OTS. Jerusalem Institute for Strategy and Security (JISS). <https://jiss.org.il/en/yanarocak-the-new-uzbekistan/>
3. Revisiting the Asymmetry Thesis: Positive and Negative Integration in the EU' Journal of European Public Policy. 22 Dec 2023
4. Shavkat Mirziyoyev. «Yangi davrda Markaziy Osiyo» — siyosiy maqola, 2025 yil 13-noyabr. Eurasianet'da keltirilgan: <https://eurasianet.org/uzbek-president-issues-call-for-creation-of-central-asian-community>

¹ O'zbekiston respublikasi prezidentining rasmiy sayti; <https://president.uz/oz/lists/view/8656>

² Uzbekistan's Leadership in the Organization of Turkic States: Mirziyoyev's Vision. Hungarian Conservative, 2025. <https://www.hungarianconservative.com/articles/current/uzbekistan-organization-turkic-states-ots-mirziyoyev/>

5. O'zbekiston respublikasi prezidentining rasmiy sayti;
<https://president.uz/oz/lists/view/8656>
6. Turkiy Davlatlar Tashkiloti 8-Ankara sammiti: 12 nov 2021;
<https://www.turkicstates.org/uz/history-of-organization>
7. Uzbekistan's Leadership in the Organization of Turkic States: Mirziyoyev's Vision. Hungarian Conservative, 2025.
<https://www.hungarianconservative.com/articles/current/uzbekistan-organization-turkic-states-ots-mirziyoyev/>
8. Markaziy Osiyo xalqlarining tarixi, madaniy merosi
[https://ilmiyanjumanlar.uz/uploads/conferences/0076/76 i 20250412 200556 3.8.pdf](https://ilmiyanjumanlar.uz/uploads/conferences/0076/76_i_20250412_200556_3.8.pdf)
9. <https://yuz.uz/uz/news/markaziy-osiyo-integratsiyasi-mintaqaning-ozaro-bogliqligi-bizga-nima-beradi>

MARKAZIY OSIYO GLOBAL KUHLAR KESISHUVIDA: ROSSIYA-AQSH-XITOI UCHBURCHAGI VA INTEGRATSIYA KELAJAGI

Ergashov Zuhridinjon,

O'zbekiston xalqaro islomshunoslik akademiyasi
"Xalqaro munosabat" 2-kurs talabasi

Kirish: Bugungi globallashuv va kuchlar muvozanati o'zgarib borayotgan davrda Markaziy Osiyo mintaqasi tobora muhim geosiyosiy hududga aylanmoqda. Bu hudud Yevropa va Osiyoni bog'lovchi strategik ko'priq sifatida qadimdan savdo va sivilizatsiyalar chorrahasi bo'lib kelgan. Ayniqsa, tarixiy Buyuk Ipak yo'li aynan shu mintaqa orqali o'tgan bo'lib, bugungi kunda ham transport va logistika yo'laklari nuqtai nazaridan uning ahamiyati saqlanib qolmoqda.

Markaziy Osiyo davlatlari - O'zbekiston, Qozog'iston, Qirg'iziston, Tojikiston va Turkmaniston - katta tabiiy resurslarga ega. Xususan, Qozog'iston dunyodagi eng yirik uran ishlab chiqaruvchilardan biri hisoblanadi, Turkmaniston esa ulkan gaz zaxiralari bilan ajralib turadi. Shu bilan birga, mintaqa orqali o'tuvchi transport yo'laklari Xitoyni Yevropa bilan bog'lashda muhim rol o'ynaydi.

So'nggi yillarda mintaqaning ahamiyati yana-da ortib bormoqda. Xitoy tomonidan ilgari surilgan "Bir makon, bir yo'l" tashabbusi doirasida milliardlab dollar miqdorida investitsiyalar kiritilmoqda. Rossiya esa an'anaviy ta'sirini saqlab qolish uchun iqtisodiy va harbiy hamkorlikni davom ettirmoqda. AQSh esa, ayniqsa, 2001-yildan keyin Afg'oniston bilan bog'liq xavfsizlik masalalari sababli mintaqaga faolroq kirib keldi.

Statistik ma'lumotlarga ko'ra, so'nggi o'n yillikda Markaziy Osiyoga yo'naltirilgan to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarning katta qismi aynan Xitoy va Rossiya hissasiga to'g'ri keladi. Shu bilan birga, mintaqa aholisi soni 75 milliondan oshib, ichki bozor va mehnat resurslari jihatidan ham muhim salohiyatni tashkil etadi.

Bunday sharoitda Markaziy Osiyo global kuchlar - Rossiya, AQSh va Xitoy manfaatlari kesishadigan hududga aylanib, o'ziga xos geosiyosiy "uchburchak" markazida qolmoqda. Ushbu raqobat mintaqa davlatlari oldiga murakkab tanlovlarni qo'ymoqda: bir tomondan, tashqi kuchlardan iqtisodiy foyda olish, ikkinchi tomondan esa siyosiy mustaqillik va mintaqaviy barqarorlikni saqlab qolish zarurati mavjud.

Asosiy qism: Markaziy Osiyo orqali o'tuvchi transport yo'laklari, jumladan, Xitoyni Yevropa bilan bog'lovchi temir yo'l va avtomobil tarmoqlari mintaqaning geoiqtisodiy rolini kuchaytirmoqda. So'nggi yillarda Transkaspiy xalqaro transport yo'lagi (Middle Corridor) kabi loyihalar ushbu hududni global savdo tizimining ajralmas qismiga aylantirmoqda [1].

Rossiya Markaziy Osiyoda tarixan shakllangan ta'sirini saqlab qolishga intilmoqda. U mintaqada iqtisodiy va harbiy hamkorlik orqali o'z pozitsiyasini mustahkamlab kelmoqda. Xususan, Yevroosiyo iqtisodiy ittifoqi va Kollektiv xavfsizlik shartnomasi tashkiloti doirasida olib borilayotgan integratsion jarayonlar Rossiyaning mintaqadagi strategik manfaatlarini

ifodalaydi. Bundan tashqari, mehnat migratsiyasi orqali yuzaga keladigan iqtisodiy bog'liqlik ham Rossiya ta'sirining muhim vositasi hisoblanadi.

AQSh esa Markaziy Osiyoga asosan xavfsizlik va geosiyosiy muvozanat nuqtai nazaridan yondashadi. Ayniqsa, 2001-yildan keyingi davrda Afg'onistondagi harbiy operatsiyalar sababli mintaqa AQSh tashqi siyosatida muhim o'rin egalladi. AQSh tomonidan ilgari surilgan "C5+1" formatidagi siyosiy, iqtisodiy va ekologik hamkorlikni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Xitoy esa Markaziy Osiyoda asosan iqtisodiy strategiya orqali faoliyat olib bormoqda. 2013-yilda e'lon qilingan "Bir makon, bir yo'l" tashabbusi doirasida mintaqaga katta miqdorda investitsiyalar kiritilmoqda. Xitoy tomonidan amalga oshirilayotgan infratuzilma loyihalari - temir yo'llar, avtomobil yo'llari va energetika obyektlari - mintaqaning iqtisodiy rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Shu bilan birga, Xitoy Markaziy Osiyo davlatlari uchun asosiy savdo hamkorlaridan biriga aylangan [2].

Global kuchlar o'rtasidagi raqobat Markaziy Osiyo davlatlari uchun xavfmi yoki imkoniyatmi?

Bu savolga javob ikki tomonlama xarakterga ega. Bir tomondan, Rossiya, AQSh va Xitoy o'rtasidagi raqobat mintaqa davlatlariga investitsiyalar jalb qilish, infratuzilmani rivojlantirish va tashqi savdoni kengaytirish imkonini bermoqda. Ayniqsa, Xitoyning iqtisodiy loyihalari va Rossiyaning energetika hamkorligi bu borada muhim rol o'ynaydi.

Boshqa tomondan, ushbu raqobat siyosiy bosim, iqtisodiy qaramlik va mintaqaviy bo'linish xavfini ham keltirib chiqaradi. Agar Markaziy Osiyo davlatlari yagona strategiyani ishlab chiqmasa, ular yirik davlatlar manfaatlarini o'rtasida "bo'linib ketish" ehtimoli mavjud.

Markaziy Osiyoda haqiqiy integratsiya mumkinmi?

So'nggi yillarda mintaqa davlatlari o'rtasida yaqinlashuv jarayonlari kuzatilmoqda. Chegaraviy muammolarni hal qilish, savdo aloqalarini kengaytirish va siyosiy muloqotning kuchayishi integratsiya uchun ijobiy asos yaratmoqda.

Ammo integratsiya yo'lida hali ham to'siqlar mavjud: iqtisodiy rivojlanish darajasidagi farqlar, suv va energetika resurslari bo'yicha kelishmovchiliklar, hamda tashqi kuchlarning turli darajadagi ta'siri shular jumlasidandir.

Shuningdek, Amerikalik siyosatshunos Frederik Starr Markaziy Osiyoni "Yevroosiyo yuragi" deb ataydi. Uning fikricha, mintaqaning barqaror rivoji butun Yevroosiyo xavfsizligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Starr ta'kidlaydiki, agar Markaziy Osiyo davlatlari o'zaro hamkorlikni kuchaytira olsa, ular tashqi kuchlar bosimini kamaytirib, mustaqil rivojlanish modelini shakllantira oladi [3].

Britaniyalik olim Shirin Akiner esa Markaziy Osiyoda siyosiy barqarorlik va milliy rivojlanish tashqi kuchlar bilan muvozanatli aloqalar o'rnatishga bog'liq ekanini ta'kidlaydi. Uning fikricha, mintaqa davlatlari haddan tashqari bir kuchga qaram bo'lib qolmasligi lozim, aks holda ularning siyosiy mustaqilligi xavf ostida qoladi [4].

Taniqli geosiyosatchi Zbignev Bjezinskiy esa o'zining mashhur asarida Markaziy Osiyoni "Buyuk shaxmat taxtasi"ning muhim qismi sifatida ko'rsatadi. Uning fikricha, bu hudud ustidan nazorat global kuchlar muvozanatida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Shu sababli yirik davlatlar mintaqaga alohida e'tibor qaratadi [5].

Rossiyalik tadqiqotchi Aleksey Malashenko Markaziy Osiyodagi jarayonlarni tahlil qilar ekan, diniy omillar, xavfsizlik muammolari va ijtimoiy barqarorlik masalalari ham tashqi siyosat bilan chambarchas bog'liq ekanini ta'kidlaydi. Uning fikricha, tashqi kuchlar raqobati ba'zan mintaqadagi ichki muammolarni yanada keskinlashtirishi mumkin [6].

Yuqoridagi olimlar fikridan ko'rinib turibdiki, Markaziy Osiyo nafaqat iqtisodiy yoki siyosiy, balki global strategik nuqtai nazardan ham muhim hudud hisoblanadi. Turli ilmiy qarashlar bitta umumiy xulosaga olib keladi: mintaqa davlatlari o'zaro integratsiyani kuchaytirmas ekan, tashqi kuchlar ta'siri doimo ustun bo'lib qoladi.

Shu sababli, Markaziy Osiyoning kelajagi ko'p jihatdan uning ichki birlik darajasi, o'zaro ishonch va hamkorlikka tayyorligiga bog'liqdir.

Xulosa: Xulosa qilib aytganda, Markaziy Osiyo bugungi kunda Rossiya, AQSh va Xitoy o'rtasidagi geosiyosiy raqobat markazida joylashgan muhim mintaqaga hisoblanadi. Bu raqobat mintaqaga bir tomondan investitsiya va iqtisodiy rivojlanish imkoniyatlarini bersa, boshqa tomondan siyosiy bosim va qaramlik xavfini ham kuchaytiradi. Shu sababli Markaziy Osiyo davlatlari uchun eng to'g'ri yo'l - o'zaro integratsiyani kuchaytirish va muvozanatli tashqi siyosat yuritishdir. Faqat shunda mintaqaga barqaror rivojlanishga erisha oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Cooley, A. *Great Games, Local Rules: The New Great Power Contest in Central Asia*. Oxford University Press, 2012. - pp. 45–78.
2. Laruelle, M. *Central Asia in the Global Political Economy*. Routledge, 2018. - pp. 112–140.
3. Starr, F. *Lost Enlightenment: Central Asia's Golden Age*. Princeton University Press, 2013. - pp. 210–235.
4. Akiner, S. *Central Asia: New Arc of Crisis?* Royal Institute of International Affairs, 1993. - pp. 67–89.
5. Brzezinski, Z. *The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostrategic Imperatives*. Basic Books, 1997. - pp. 123–156.
6. Malashenko, A. *Islam in Central Asia*. Carnegie Moscow Center, 2012. -pp. 95–120.

AQSHNING MARKAZIY OSIYODAGI TASHQI SIYOSIY STRATEGIYASI

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti
Tashqi siyosat va xalqaro iqtisodiy munosabatlar
instituti Xalqaro munosabatlar yo'nalishi
4-bosqich talabasi

Mamadaliyeva Mohinur

Tel: +998 88 728 05 13

Ilmiy rahbar: Xalqaro munosabatlar kafedrasi
katta o'qituvchisi, siyosiy fanlar bo'yicha
falsafa doktori (PhD)

Suyunova Barno

Kirish

“Markaziy Osiyo” atamasi birinchi marta XIX asrda qo'llanilgan bo'lib, Yevroosiyoning markazida joylashgan. Shuningdek, geografik jihatdan qulay va turli yirik kuchlar uchun manfaatlar markazi bo'lib xizmat qilmoqda. Bu mintaqaga O'zbekiston, Tojikiston, Turkmaniston, Qirg'iziston va Qozog'iston davlatlaridan iborat ¹. Muhim mamlakatlarga hududiy yaqinligi bilan e'tirof etilgan Markaziy Osiyo neft va gaz zahiralari, mintaqani kesib o'tuvchi energiya resurslari, tranzit va kommunikatsiya yo'llarining mavjudligi sababli jahon taraqqiyotida muhim rol o'ynamoqda. Markaziy Osiyo davlatlari o'rtasidagi Sovet davridan me'ros bo'lib qolgan etnik va chegaraviy nizolar Yevropa davlatlari uchun ma'lum bir imkoniyat eshiklarini ochdi.

Asosiy qism

Qiyosiy-siyosiy tahlildan foydalangan holda Markaziy Osiyo va AQShning tashqi siyosiy xavfsizlik masalalarini ko'rish mumkin. Jahon urushlaridan so'ng Shimolni Janub bilan, Sharqni G'arb bilan bog'laydigan Markaziy Osiyo davlatlari Yevropa davlatlari uchun jahon chorrahasi kabi muhim ahamiyat kasb eta boshladi². Shuni ham aytib o'tish kerakki, boshqa Yevropa davlatlariga nisbatan Amerikaning Markaziy Osiyoga ta'siri kuchliroq. Undagi yerosti va yerusti resurslariga qiziqishi va sezilarli ta'sir o'tkazishi yetakchi davlatlarni havotirga solib qo'ydi.

“Katta o'yin” nazariyasida Sovet ittifoqi parchalanishidan oldin boshlangan siyosiy voqealarni o'z ichiga olgan global mavzuga aylandi. “Katta o'yin” atamasi ilk bor Artur

¹ Bjezinskiy Z. (2023). Buyuk shaxmat taxtasi

² Bo'ronov S. (2021). O'zbekiston geosiyosati.

Kannoli tomonidan Britaniya va Rossiya imperiyasining raqobatiga nisbatan qo'llanilgan" ¹. Shuningdek, Markaziy Osiyoning geografik jihatdan gegemon davlatlarga hududiy jihatdan yaqin joylashganligi sababli yetakchi davlatlar uchun muhim strategik ahamiyat kasb etgan va Rossiya va Britaniya kabi davlatlar o'rtasida raqobat yuzaga kelgan. Qariyb bir asr davom etgan bu konseptsianing birinchi davri 1907-yilda Rossiya-Britaniya o'rtasida kelishuv shartnomasi imzolanganidan so'ng o'z nihoyasiga yetadi. Urush boshlanishiga sabab: Rossiyaning janubga siljib, Markaziy Osiyo hududlariga ta'sir o'tkazishi hamda Britaniya ta'siridagi "Britaniya tojining durdonasi" bo'lgan Hindistonning xavf ostida qolishidir. Bu vaqt oralig'ida ikkita ingliz-afg'on urushi yuz beradi va Britaniya Rossiyaning ichki va kelgusidagi ishlariga aralashmaslik to'g'risidagi shartnomani qabul qilishi bilan yakunlanadi. Ikkinchi jahon urushidan so'ng, Britaniya o'rnini Amerika egallaydi. Endi mintaqadan kuchlarni surib chiqarish uchun ikki tomondan ham katta kuchlar tashlanadi va "Katta o'yin"ning ikkinchi bosqichi boshlanadi.

Sovet ittifoqining zaiflashib, parchalanganidan so'ng Markaziy Osiyo uchun yangi geosiyosiy vaziyatni yuzaga keltirdi. "Markaziy Osiyoning beshta davlati – O'zbekiston, Tojikiston, Qirg'iziston, Qozog'iston va Turkmaniston respublikalaridan tashqari beshta mintaqaviy (Rossiya, Eron, Turkiya, Hindiston va Pokiston) va uchta transmintaqaviy (AQSh, Yevropa Ittifoqi va Xitoy) davlat bu mintaqadagi manfaatlarini qondirish uchun kurashmoqda" ².

2001-yil 11-sentabr voqealaridan keyin Qo'shma Shtatlarning Markaziy Osiyodagi milliy xavfsizlik manfaatlari keskin o'zgardi. AQSh 1992-yildan buyon xorijiy yordam, harbiy-harbiy aloqa dasturlari va energiya resurslarini rivojlantirish bo'yicha mintaqada faol ishlamoqda. AQShning Markaziy Osiyodagi manfaatlarini muhokama qilishda asosiy e'tibor Kaspiy energetika resurslarini o'zlashtirish bilan bog'liq bo'lgan. Mintaqadagi xavfsizlik tushunchalari orqada qoldi. Sovet davrida Moskva Markaziy Osiyoda xavfsizlik kafolati edi.

"Qo'shma Shtatlarning Markaziy Osiyodagi hozirgi xavfsizlik manfaatlari Afg'onistondagi kompaniyani yakunlashdan tashqari, quyidagilarni o'z ichiga oladi: hududdan jangari islomiy guruhlariga foydalanishni rad etish; ommaviy qirg'in qurollarining (OQQ) tarqalishiga to'sqinlik qilish; fuqarolar urushi yoki davlatlararo mojarolar ehtimolini kamaytirish; Markaziy Osiyo mojarolarining yaqin atrofdagi mintaqalarga (masalan, Turkiya va Fors ko'rfazi) tarqalishining oldini olish; Markaziy Osiyoda biron bir davlatning gegemonligini oldini olish; Kaspiy energetika resurslaridan foydalanish imkoniyatini qo'lga kiritish va qo'llab-quvvatlashdir" ³.

"Shu munosabat bilan Qo'shma Shtatlar Markaziy Osiyo xavfsizligiga yordam ko'rsatishning quyidagi ustuvor yo'nalishlarini belgilab oldi: Markaziy Osiyo davlatlari mudofaa islohotlarini amalga oshirishi kerak; Qo'shma Shtatlar davlatlarga ular duch keladigan tahdidlarni baholashda yordam berish majburiyatini oladi va ular bilan ushbu tahdidlarni eng yaxshi tarzda bartaraf etish uchun tashkiliy dizaynni ishlab chiqadi; Markaziy Osiyo harbiylari AQSh ularni sotib olishda yordam berishi mumkin bo'lgan asosiy, zamonaviy aloqa vositalariga muhtoj; Mintaqaviy qo'shinlar qisqargani sayin, qurolli kuchlarning harakatchanligi masalasi dolzarb bo'lib qoladi va AQSh ularga zarur jihozlarni sotib olishda ham yordam berishi mumkin; barcha davlatlar chegara xavfsizligini yaxshilashlari kerak. Chegara xavfsizligini kuchaytirish nafaqat jangari islomiy guruhlarining ushbu mamlakatlarga kirib kelishining oldini olish va ommaviy qirg'in qurollari tarqalishiga qarshi birinchi mudofaa chizig'ini ta'minlash bo'yicha sa'y-harakatlarni osonlashtiribgina qolmay, Markaziy Osiyo orqali narkotik savdosini ham kamaytiradi" ⁴.

¹ Safoyev S. (2005). Markaziy Osiyodagi geosiyosat b.77

² Aliyev J. (2023). Zamonaviy dunyo tartiboti, b.459

³ Catherine. (2002). United States Foreign Policy in the States of Central Asia.

⁴ Catherine. (2002). United States Foreign Policy in the States of Central Asia

“C5+1 diplomatik sammit bo'lib, 2015-yildan beri har yili Markaziy Osiyoning beshta davlati Qozog'iston, Qirg'iziston, Tojikiston, Turkmaniston va O'zbekiston tashqi ishlar vazirlari o'rtasida AQSh Davlat kotibi bilan hamkorlikda o'tkazilib kelinadi. “O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev Nyu-York shahriga tashrif dasturiga muvofiq 19-sentabr kuni Markaziy Osiyo mamlakatlari va Amerika Qo'shma Shtatlari yetakchilarining “C5+1” formatidagi birinchi sammitida ishtirok etdi. Tadbirda, shuningdek, Amerika Qo'shma Shtatlari Prezidenti Jozef Bayden, Qozog'iston Respublikasi Prezidenti Qasim-Jomart Toqayev, Qirg'iz Respublikasi Prezidenti Sadir Japarov, Tojikiston Respublikasi Prezidenti Emomali Rahmon va Turkmaniston Prezidenti Serdar Berdimuhamedov qatnashdilar”¹. Uchrashuv kun tartibiga muvofiq, savdo-iqtisodiy sheriklikni kengaytirish istiqbollari, “yashil” taraqqiyot, energetika xavfsizligini ta'minlash va qayta tiklanuvchi energiya manbalarini joriy qilish, mintaqaviy xavfsizlik, terrorizm va transchegaraviy jinoyatchilikka qarshi kurashish sohalarida hamkorlik masalalari muhokama qilindi. Sammitda sakkiz yil muqaddam Samarqand shahrida tashkil etilgan “C5+1” formati Markaziy Osiyo davlatlari va Amerika Qo'shma Shtatlari o'rtasidagi ochiq va konstruktiv muloqot, barcha sohalarida samarali hamkorlikni rivojlantirish uchun muhim maydonga aylangani ta'kidlandi. Davlatimiz rahbari Markaziy Osiyo mintaqasida do'stlik, o'zaro anglashuv va sheriklik munosabatlari mustahkamlanib borayotgani, bu keng hamkorlik uchun yangi va noyob imkoniyatlar yaratayotganini yuksak baholadi. Savdo-investitsiyaviy faoliyatni kuchaytirish, loyihaviy hamkorlikni yo'lga qo'yish, mintaqada transport yo'laklarini rivojlantirish, “yashil” kun tartibini ilgari surish, inson huquqlari va gender tenglikni ta'minlash, ta'lim dasturlarini kengaytirish, Afg'onistondagi vaziyatning tinch yo'l bilan hal etilishiga ko'maklashish kabi butun mintaqa rivoji uchun strategik ahamiyatga ega ustuvor yo'nalishlar ko'rsatib o'tildi². Uchrashuv yakunida mintaqa mamlakatlari va AQSH o'rtasidagi o'zaro anglashuvni yanada chuqurlashtirish va amaliy sheriklikni kengaytirish yuzasidan kelishuvlarga erishildi.

Xulosa

AQShning Markaziy Osiyoga nisbatan manfaatlari yerosti va yerusti boyliklari ustidan nazorat o'rnatish va iqtisodiy raqobatchilarining mintaqaga kirishiga yo'l qo'ymaslikdir. Shuningdek, AQShning mintaqadagi siyosati Markaziy Osiyoda uzoq muddatli barqarorlikka erishish asosiy maqsad ekanligini, ammo Markaziy Osiyodagi besh respublikaning har birida ichki islohotlarsiz amalga oshirib bo'lmaydi, degan tushunchaga asoslanadi. Mintaqa davlatlari bilan yanada yaqin hamkorlik o'rnatish maqsadida tuzilgan C5+1 sammiti ham buning yorqin dalilidir. Xulosam shuki, kelajakdagi energetika ta'minoti zanjiridagi barqarorlikni saqlashga e'tibor qaratish va kun mavzusiga qo'yishdir. Ayni paytda, mintaqa davlatlari uchun ham tashqi, ham ichki siyosatini ma'lum darajada belgilab beruvchi masala hisoblanadi. Shuningdek, energetika kabi toza suv tanqisligi hamda global isish, ekologiya buzilishi kabi muammolarni bartaraf etish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

Bo'ronov S.(2021).O'zbekiston geosiyosati.T: “EFFECT-D”.
Safoyev S.(2005).Markaziy Osiyodagi geosiyosat.Publication was implemented under the UNESCO Participation Programme Request.
Bjezinskiy Z.(2023).Buyuk shaxmat taxtasi.T: “TRUST AND SUPPORT”.
Hasanov A.(2016).Geosiyosat.T: “TAMADDUN”.
Aliyev J.(10.10.2023).Zamonaviy dunyo tartiboti konseptsiyalarining Markaziy Osiyo va O'zbekistonga ta'siri. Google scholar.
Retrieved from universalpublishings.com
Bahodir A.(20 sentabr 2023)“Biz birgalikda kuchliroqmiz”. Markaziy Osiyo davlatlari va AQSh prezidentlari birinchi sammitda nimalarni muhokama qildi?

¹ Bahodir A.,2023.“Biz birgalikda kuchliroqmiz”.

² Bahodir A. (2023). “Biz birgalikda kuchliroqmiz”.

https://www.gazeta.uz/oz/2023/09/20/dialogue/?utm_source=push&utm_medium=telegaram

Catherine.(Nov 12,2002) United States Foreign Policy in the States of Central Asia.
<https://www.brookings.edu/events/united-states-foreign-policy-in-the-states-of-central-asia/>

AFG'ONISTON ENERGIYA XAVFSIZLIGINI TA'MINLASHDA BAGDARA GES LOYIHASINING STRATEGIK AHAMIYATI

Saodat Mamadiyeva

Toshkent davlat Sharqshunoslik universiteti, Tashqi siyosat va Xalqaro iqtisodiy munosabatlar instituti, Xalqaro munosabatlar kafedrası, xitoy-ingliz guruhi 3-bosqich talabasi.

maxmudjinovnasaodat@gmail.com

+998990511901

Ilmiy rahbar: Siyosiy fanlar bo'yicha falsafa doktori (PHD)
Abdurahmonov Obidjon

KIRISH

Suv toshqinlari nazorati va suv sifatini yaxshilash gidroenergetika hisoblanadi. Suv energiyasini bevosita elektr energiyasiga aylantirgan holda qayta tiklanadigan manba hosil bo'ladi. Bunday qayta tiklanadigan tabiiy resurslar barqarorlik uchun muhim maqsadlarga erishish yo'lida yordam beradi. Hozirgi vaqtda energetika bozori deyarli butunlay qayta tiklanmaydigan hamda arzon narxlardagi energetikaga bog'langan. Butun dunyoda gidroenergetika loyihalari jami dunyoning beshdan bir qismini tashkil etadi. Xalqaro Gidroenergetika Assotsiatsiyasi (IHA) ma'lumotlariga ko'ra, 2023-yilda gidroenergetika global elektr energiyasini ishlab chiqarishining taxminan 16% ini tashkil etadi.¹

Kelgusi besh yilliklarda, ayniqsa shaharlarda ixcham hamda o'zaro bog'langan elektr stansiyalaridan foydalangan holda barqaror energiya yechimlariga ehtiyoj yanada muhimroq o'ringa ko'tariladi. Biroq, dunyoda yetarlicha qurg'oqchilik ham mavjud bo'lib suv tanqis va qimmatbaho resurs. Dunyodagi insonlarga mulkidan ayirishga sabab bo'ladigan ko'pgina suv toshqinlari katta ahamiyatga ega muammo hisoblanadi. Ham suvni boshqarish, ham qayta tiklanadigan energiya ishlab chiqarish barqaror ravishda jadallashishga katta hissa qo'shadi. Afg'oniston gidroenergetika, shamol, quyosh kabi boshqa qayta tiklanadigan energiya manbalariga ega, lekin urush va beqarorlik energiya talabi ortib borayotgan bir vaqtda qayta tiklanadigan energiya rivojlanishiga to'sqinlik qiladi. Afg'onistonning aholisi 38 million kishini tashkil etadi (2024-yil holatiga ko'ra), ammo aholining atiga 30 foiz hudud elektr energiyasidan to'liq foydalanish imkoniyatiga ega, ammo qolgan 70 foiz hudud elektr ta'minoti bilan to'liq ta'minlanmagan va ba'zi hududlarida umuman mavjud emas. Afg'onistonning gidroenergetik resurslari xususan daryolaridan foydalanish potentsiali taxminan 230000 megavatga teng, ammo hozirgi kunda o'z energiya ehtiyojining faqatgina 20 foizini ichki ishlab chiqarish hisobidan ta'minlaydi, qolgan 80 foizini esa O'zbekiston, Turkmaniston, Tojikiston va Erondan import qilinadi.² Mamlakatning gidroenergetika salohiyati yuqorida aytib o'tilganidek 230000 megavatga teng bo'lsada shuning faqat 13 foizidan foydalanadi. Natijada, ayrim hududlarda elektr ta'minoti mavjud emasligi iqtisodiy rivojlanishga to'sqinlik qilib kelmoqda.

Bagdara to'g'oni Afg'onistonning Kobul shahri shimolida joylashgan bo'lib Panjshir daryosini kesib o'tadi. Hamda ushbu to'g'on o'zining suv oqimlarini boshqarish bilan muhim

¹ **Fayzullayev A.H.** Afg'on muammosining iqtisodiy va integratsion yechimlari (Xitoyning "Bir makon - bir yo'l" loyihasi misolida) // Sharq mash'ali. – 2022. – Vol. 2, Special Issue 26. – B. 548-554.

² **Gazeta.uz.** Afg'oniston elektr energiyasining 80 foizini import qiladi. URL: <https://www.gazeta.uz/oz/2021/10/05/afghan-electricity/>.

o'ringa egadir. U Qunduz daryosidan 3 mil sharqda, Xonoboddan 35 mil janubda va Hindukush shimolida dangiz sathidan taxminan 500 metr balandlikda joylashgan. Kobul hamda Bagdara to'g'onini kesib o'tuvchi ko'prik aholi tilida Baliqchilar ko'prigi nomi bilan nomlanib, u to'g'ondan 1460 metr balandlikda joylashgan bo'lib, hamda ko'prik hududni ikki qismga bo'lib turadi. Ko'prikning yuqori qismida aholining yirik ekin maydonlari, qishloqlar joylashgan bo'lib, hudud suv bosish xavfi ostida qoladi. Shuningdek, Baliqchilar ko'prigidan 25 kilometr quyi oqimda joylashgan Panjshir darasi, 1000 kilometr masofada davom etadigan Nag'lu suv ombori bilan bog'lanadi. Aynan shuning uchun ham doim bu hududda suv toshish xavfi mavjud bo'lgan. Hozirgi kungacha ham Afg'onistonda eng xavfli bo'lgan tabiiy xavflardan biri bu – suv toshqinlari hisoblanadi, buning asosiy sababi sifatida davlat hududi tik qiyaliklar ko'p mavjud ekanligi, chunki aksariyat daryolar tog'dan boshlanib qor va yog'ingarchilik suvlari bilan oziqlanadi. Afg'oniston aholisi hozirgi kunda asosiy daromad manbai sifatida dehqonchilik va chorvachilikka tayanadi. Misol sifatida, har 10 ta oiladan 7 tasi shu daromad mabaiga tayanadi desak, suv toshqinlar shunday aholining katta qismining hosillaridan ayrilishiga hamda mulklariga zarar tegishidan aziyat chekishadi. Endi yiliga suv toshqinlar kutilishi mumkin bo'lgan hudud aholisining har yili o'rtacha 2000 kishi zarar ko'radi desak, bu eng ko'p Kobul viloyatiga ta'sir etadi, foizlarda ko'radigan bo'lsak aholi tijoratida taxminan 40 foiz va turar-joylarga tekkan zarar 33 foizni tashkil etadi.

Yuqorida Afg'onistonning suv toshqini bilan bog'liq bo'lgan muammolarni hamda elektr energiyasiga bo'lgan talablarini ko'rib chiqdik. Bularga yechim sifatida Xalqaro hamkorlikdagi Xitoy hamda Afg'oniston o'rtasidagi Bagdara GES loyihasini oladigan bo'lsak, hozir uning qanday yechimlar bera olishini ko'rib chiqamiz.

Xalqaro texnologik hamkorlik rivojlanayotgan davlatlarda iqtisodiy, energetikani jadallashtirishga yordam beradi. Afg'oniston va Xitoy o'rtasidagi Bagdara GESI loyihasi ushbu hamkorlikning yorqin namunasi bo'lib, energetika sohasida yangi texnologiyalarning joriy etilishi orqali mamlakatning rivojlanishiga xizmat qilishi mumkin. Ushbu lohiya Afg'onistonning elektr energiyasiga bo'lgan ehtiyojini qondirish hamda iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashga qaratilgan. Xalqaro hamkorlik asosida rejalashtirgan energetika sektorini rivojlanishini ta'minlashda ma'lum o'rniga ega loyihadir. Ushbu loyiha yiliga 800 million kilovat/soat elektr energiyasi ishlab chiqarishni hamda elektr energiyasi yetishmovchiligini kamaytirishga xizmat qiladi. Shuningdek, Bagdara GES gidroelektrik quvvatlaridan foydalanadi, bu loyihaning salohiyatini 13 foizdan 15 foizga o'sishiga imkon beradi.¹

Suv resurslarini samarali hamda to'g'ri boshqarish orqali qishloq xo'jaligi, sanoat, energetika va ekologik barqarorlikni saqlash mumkin. Suv toshqini tabiiy xavf bo'lsada ma'lum darajada buning oldini olish imkonini mavjud. Loyihaning asosiy jihatlaridan biri, daryolarda yuzaga keladigan toshqinlarning oldini olish imkoniyatini berib, suvdan samarali foydalanish uchun yaratilgan suv omborlari, gidroelektr stansiyalari, suvning doimiy miqdorini saqlash hamda suv oqimini nazorat qilishga yordam beradi. Daryolarda toshqinlar tez-tez sodir bo'lishi, aholi yashash joylariga, qishloq xo'jaligiga va infratuzilmaga katta zarar yetkazadi. Bagdara GES ning qurilishi, suvning ortiqcha miqdorini yig'ish va zarurat bo'lganda foydalanish imkonini ham beradi. Shu bilan birga, daryo tizimlari uzluksiz ravishda boshqarilib, toshqinlar oldini olish mumkin. Bu qishloq xo'jaligi uchun juda muhimdir, chunki Afg'onistonning agrar sektori katta qismni tashkil etadi. Suvning samarali tarzda taqsimlanishi, sug'orish tizimlarini yaxshilashga yordam beradi. Suv resurslarining izchil ta'minlanishi, qishloq xo'jaligi mahsuldorligini barqarorligini oshirishda muhim o'rin tutadi. Qishloq xo'jaligini rivojlantirish sohalarini raqamlarda qaraydigan bo'lsak, Bagdara GES loyihasi yiliga o'rtacha 1,000,000 gektar yer maydonini sug'rish uchun zarur bo'lgan suv resursini yetkazib berishni ta'minlasa, buning natijasida qishloq xo'jaligida mahsuldorlik ancha oshadi va sug'orish tizimlarining samaradorligini 20-30 foizga yaxshilashga hissa

1 Baidu News. Bagdara GES loyihasi: Texnik va iqtisodiy asoslar. URL: <https://mr.baidu.com/r/1uvs0dILixi>

qo'shadi. Hamda bunday tabiiy xavflarni olish orqali yiliga 30-40 million dollarlik zararlarning oldi olinadi. O'rtacha Afg'onistonda suvdan samarali foydalanish natijasida hosil miqdorini 20 foizgacha oshirilish kutilmoqda. Bu yiliga 500,000 tonnadan ortiq qo'shimcha Afg'oniston hududining o'zida oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarish imkonini beradi. Shuningdek suvning to'g'ri taqsimlanishi yuqoridagi foydalardan tashqari iqlimning o'zgarishiga yetarli darajada ta'sir ko'rsata oladi. Buning natijasida ham qishloq xo'jalik mahsulotlarining samaradorlik foizlari yuqorilaydi.

Shu bilan birga har bir jamiyat uchun iqtisodiy hamda ijtimoiy rivojlanishida elektr energiyasi muhim rol tutadi. Afg'onistonning ham bugungi kunda elektr energiyasiga bo'lgan ehtiyoji oshmoqda. Bagdara gidroenergetika loyihasi kabi xalqaro loyihalar energetika resurslarini ta'minlash orqali elektr energiyasiga bo'lgan ehtiyojini qondirishda sezilarli ko'rsatkichlar ko'rsatadi. Bu, ayniqsa, Afg'oniston kabi energetik infratuzilmalar jadallashmagan davlatlar uchun dolzarb masala bo'lib qolaveradi. Bagdara GES loyihasi yiliga 1,5-2 milliard kilovat/soat elektr energiya ishlab chiqarishi kutilmoqda.¹ Bu quvvat manbai aholining energiyaga bo'lgan ehtiyojlarini ta'minlash bilan birga qishloq xo'jaligi va sanoat sohasida ham keng o'zgarishlarga sabab bo'la oladi. Misol tariqasida, ushbu elektr 1 milliondan ortiq uy xo'jaliklarini elektr bilan ta'minlashi mumkin. Hamda bu loyiha amalga oshirilishi natijasida suv resurslarini to'g'ri saqlash orqali qurg'oqchilikdan zarar ko'ruvchi 1 milliondan ortiq bo'lgan yer maydonlariga kerakli vaqtda suv yetkazib berilishini ham ta'minlaydi. Masalan, Afg'onistonning janubiy hududlarida Helmand daryosi resurslaridan foydalanish tajribasi shuni ko'rsatadiki, suv omborlarining qurilishi nafaqat energetika, balki oziq-ovqat xavfsizligini ham ta'minlaydi. Shu nuqtai nazardan, Panjshir havzasidagi Bagdara loyihasining amalga oshirilishi mamlakatning markaziy qismida yangi iqtisodiy o'sish nuqtasini yaratadi, nafaqat energetik mustaqillik, balki Afg'onistonning iqlim o'zgarishiga qarshi kurashdagi strategik qadami bo'lib xizmat qiladi.

Hozirgi kunda mamlakat aholisining qariyb 70 foizi barqaror elektr ta'minotidan mahrum bo'lib, energiya tanqisligini qoplashda asosan past sifatli ko'mir va o'tin kabi an'anaviy yoqilg'ilardan foydalanadi. Bu esa atmosferaga zaharli gazlar chiqishini keskin oshirib, ekologik muvozanatga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Loyiha doirasida suv resurslarini samarali boshqarish natijasida yiliga o'rtacha 2 milliard metr kub ($2\,000\text{ mln m}^3$) suv qishloq xo'jaligi ehtiyojlari uchun yo'naltiriladi. Bu esa 1 million gektar yerning o'zlashtirilishiga va oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarish hajmining keskin ortishiga zamin yaratadi. Tizimli suv boshqaruvi cho'llanish jarayonini to'xtatib, mahalliy mikroklimatning mo'tadillashishiga olib keladi. Shu bilan birga, gidroenergetika qayta tiklanadigan energiya manbai sifatida Afg'onistonning ko'mir yoqilg'isiga bo'lgan yillik ehtiyojini sezilarli darajada kamaytiradi. Hisob-kitoblarga ko'ra, mazkur loyiha tufayli atmosferaga chiqariladigan karbonat anhidrid (CO_2) emissiyasi miqdori yiliga 1,5 million tonnadan ortiq qisqarishi kutilmoqda. Bu ko'rsatkich nafaqat havo sifatini yaxshilaydi, balki Afg'onistonning global iqlim o'zgarishi oqibatlarini yumshatish bo'yicha xalqaro majburiyatlarini bajarishida ham muhim ahamiyat kasb etadi. Xitoyning ushbu sohadagi yuqori texnologik tajribasini jalb qilish esa loyihaning ekologik samaradorligini maksimal darajaga ko'tarish imkonini beradi.

Xulosa o'rnida ta'kidlash joizki, Bagdara GES loyihasining amalga oshirilishi Afg'onistonning energetik mustaqilligi va iqtisodiy barqarorligi uchun hayotiy strategik zaruratdir. Aholi soni 44 millionga yaqinlashib borayotgan va xalqning 70 foizi elektr energiyasidan mahrum bo'lgan hozirgi sharoitda, mazkur loyiha importga bog'liqlikni kamaytirib, millionlab xonadonlarni barqaror energiya bilan ta'minlash imkonini beradi. Panjshir daryosi havzasidagi suv resurslarini tizimli boshqarish nafaqat qishloq xo'jaligi mahsuldorligini 20 foizga oshiradi, balki yillik 40 million dollargacha yetadigan suv toshqini

zararlarining oldini oladi.¹ Shu bilan birga, gidroenergetika salohiyatini ishga solish Afg'onistonning ko'mir yoqilg'isiga bo'lgan ehtiyojini qisqartirib, atmosferaga chiqariladigan CO2 emissiyasini yiliga 1,5 million tonnaga kamaytirishga xizmat qiladi. Xitoy bilan yo'lga qo'yilgan texnologik hamkorlik ushbu loyihaning ekologik va iqtisodiy samaradorligini maksimal darajaga ko'tarib, mamlakatning "Yashil iqtisodiyot"ga o'tishini jadallashtiradi. Mazkur infratuzilmaviy poydevor Afg'onistonning nafaqat ichki ehtiyojlarini qondiradi, balki uni mintaqaviy logistik va energetik markazga aylantirish yo'lidagi muhim qadam bo'lib xizmat qiladi. Shunday qilib, Bagdara to'g'oni nafaqat energetik obyekt, balki butun mintaqadagi ijtimoiy-iqtisodiy integratsiyani harakatga keltiruvchi strategik drayver hisoblanadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. **Fayzullayev A.H.** Afg'on muammosining iqtisodiy va integratsion yechimlari (Xitoyning "Bir makon - bir yo'l" loyihasi misolida) // Sharq mash'ali. – 2022. – Vol. 2, Special Issue 26. – B. 548-554.
2. **Shirani H.** Development of hydropower in Afghanistan for clean and sustainable energy. // ResearchGate. – 2020.
3. **Asian Development Bank (ADB).** Afghanistan: Economy and Development. URL: <https://www.adb.org/where-we-work/afghanistan>
4. **World Bank.** Energy Sector in Afghanistan: Challenges and Opportunities. URL: <https://www.worldbank.org/en/topic/energy>.
5. **Gazeta.uz.** Afg'oniston elektr energiyasining 80 foizini import qiladi. URL: <https://www.gazeta.uz/oz/2021/10/05/afghan-electricity/>.
6. **Gazeta.uz.** O'zbekiston va Afg'oniston o'rtasidagi energetik hamkorlik istiqbollari. URL: <https://www.gazeta.uz/oz/2024/12/18/uzb-afg/>.
7. **IPCC.** Climate Change 2022: Impacts, Adaptation and Vulnerability. Working Group II Contribution to the Sixth Assessment Report. URL: <https://www.ipcc.ch/2022/02/28/pr-wgii-ar6/>.
8. **Baidu News.** 2024-yilda Afg'oniston va Xitoy o'rtasidagi siyosiy va iqtisodiy vaziyat tahlili (Xitoy tilida). URL: <https://baijiahao.baidu.com/s?id=1811431558844068282>.
9. **Baidu News.** Bagdara GES loyihasi: Texnik va iqtisodiy asoslar. URL: <https://mr.baidu.com/r/1uvs0dILixi>.
10. **REPA Journal.** Regional Political and Economic Analysis Journals. URL: <https://www.repa.jp/journals/rps>.

MARKAZIY OSIYODA MINTAQAVIY INTEGRATSIYA JARAYONLARI: MUAMMOLAR VA ISTIQBOLLAR

5-1 siyos 23 -guruh 3 -kurs siyosatshunoslik talabasi
Baxriyev Komiljon

Kirish. Markaziy Osiyo keyingi yillarda geosiyosiy chekka hudud emas, balki o'z kun tartibini shakllantira boshlagan mintaqasi sifatida tobora ko'proq e'tibor qozonmoqda. Davlatlar rahbarlari maslahat uchrashuvlarining muntazamlashuvi, transport bog'liqligini kuchaytirishga qaratilgan kelishuvlar va umumiy mintaqaviy manfaat atrofida shakllanayotgan siyosiy til bu hududda integratsiya jarayonlari yangi bosqichga kirganini ko'rsatadi. 2023-yildagi beshinchi maslahat uchrashuvi yakunida quruqlik transport aloqalarini mustahkamlashga doir hujjatlar qabul qilangani, milliy koordinatorlar kengashi

¹ IPCC. Climate Change 2022: Impacts, Adaptation and Vulnerability. Working Group II Contribution to the Sixth Assessment Report. URL: <https://www.ipcc.ch/2022/02/28/pr-wgii-ar6/>

to'g'risidagi nizom tasdiqlangani va bir qator qo'shma tashabbuslar ilgari surilgani mintaqaviy institutlashuv jarayoni kuchayayotganidan dalolat beradi.

Bugungi holatda Markaziy Osiyoda integratsiya faqat savdo hajmini oshirish yoki transport yo'laklarini birlashtirish masalasi emas. U xavfsizlik, suv-energetika muvozanati, iqlimga moslashuv, raqamli bog'liqlik, ta'lim va inson kapitali singari bir-biriga tutash sohalarini qamrab oladi. Shu sababli mintaqaviy integratsiyani alohida loyihalar yig'indisi sifatida emas, balki siyosiy ishonch, iqtisodiy manfaat va institutsional moslashuvning qo'shma mahsuli sifatida ko'rish to'g'riroq bo'ladi. Prezidentlar darajasidagi rasmiy bayonotlarda ham Markaziy Osiyoning umumiy strategik kun tartibi shakllanayotgani alohida ta'kidlanmoqda. Mazkur tadqiqotning maqsadi Markaziy Osiyoda mintaqaviy integratsiya jarayonlarining asosiy muammolari va istiqbollari IMRAD yondashuvi asosida tizimli tahlil qilishdan iborat. Tadqiqotning ilmiy yangiligi shundaki, unda integratsiya muammolari va rivojlanish imkoniyatlari alohida emas, balki o'zaro bog'liq siyosiy, iqtisodiy va institutsional omillar majmui sifatida baholanadi.

Materiallar va metodlar. Tadqiqot sifat tahliliga asoslandi. Manba bazasini uch turdagi materiallar tashkil etdi: birinchidan, Markaziy Osiyo bo'yicha rasmiy siyosiy bayonotlar va nutqlar; ikkinchidan, Osiyo taraqqiyot banki, Jahon banki kabi xalqaro institutlarning mintaqaviy bog'liqlik va hamkorlikka oid hujjatlari; uchinchidan, transport, energetika va savdo sohalaridagi ochiq ma'lumotlar asosida berilgan analitik xulosalar. CAREC dasturining rasmiy tavsifida 11 mamlakat va taraqqiyot hamkorlari mintaqaviy savdo, transport, iqtisodiy bog'liqlik va hamkorlikni chuqurlashtirish maqsadida birlashgani qayd etilgan. Jahon banki hujjatlarida esa Markaziy Osiyoda chegaralararo bog'liqlik va integratsiyalashgan hududiy rivojlanishni kuchaytirish ustuvor vazifa sifatida ko'rsatiladi. 2026-yilda tasdiqlangan REMIT dasturi esa energetik bog'liqlikni kuchaytirishning yangi bosqichi sifatida baholanmoqda.

Tahlilda hujjatli-kontent tahlil, qiyosiy tahlil va muammoviy-sintetik yondashuvdan foydalanildi. Dastlab manbalardagi asosiy mazmuniy bloklar ajratildi: siyosiy muloqot, iqtisodiy yaqinlashuv, transport aloqadorligi, energetik hamkorlik, institutsional to'siqlar va tashqi ta'sirlar. Keyin ushbu bloklar o'zaro taqqoslanib, integratsiyani tezlashtirayotgan va sekinlashtirayotgan omillar ikki yo'nalishda guruhlandi. Natijalar qismidagi jadvallar ana shu tahliliy

umumlashtirish asosida tuzildi. Ular statistik jadval emas, balki manbalar mazmunidan kelib chiqqan analitik tizimlashtirish shaklidir.

Natijalar. Tahlil shuni ko'rsatdiki, Markaziy Osiyoda integratsiya uchun siyosiy zamin avvalgiga qaraganda sezilarli darajada mustahkamlangan. Davlatlar rahbarlari maslahat formatining muntazam tus olishi, transport va yoshlar siyosati kabi yo'nalishlarda hujjatlarning qabul qilinishi, tashqi sheriklar bilan umumiy mintaqaviy platforma orqali muloqotga chiqish holatlari integratsiyaning faqat bayonotlar darajasida emas, balki asta-sekin institutlashayotganini ko'rsatadi. Shu bilan birga, mazkur siyosiy siljishlar amaliy integratsiya uchun yetarli emas, chunki iqtisodiy model tafovutlari, suv-energetika manfaatlarining turlicha talqin qilinishi va logistika tizimlaridagi notekisliklar saqlanib qolmoqda.

1-JADVAL. MARKAZIY OSIYODA MINTAQAVIY INTEGRATSIYANI CHEKLAYOTGAN ASOSIY OMILLAR

Omil	Mazmuni	Integratsiyaga ta'siri
Institutsional notekislik	Davlatlar o'rtasida tartib-taomillar, bo'xona amaliyoti va me'yoriy mexanizmlar bir xil emas	Qo'shma loyihalarni sekinlashtiradi, tranzaksiya xarajatlarini oshiradi
Suv-energetika ziddiyatlari	Yuqori oqim va quyi oqim manfaatlari to'liq muvofiqlashmagan	Ishonch muhitiga ta'sir qiladi, uzoq muddatli rejalashtirishni qiyinlashtiradi

Infratuzilma tafovuti	Transport, logistika va chegara punktlari quvvati bir xil emas	Mintaqa ichki savdosi va tranzit samaradorligini pasaytiradi
Tashqi geosiyosiy bosim	Yirik kuchlar manfaatlari mintaqa kun tartibiga ta'sir ko'rsatadi	Mustaqil mintaqaviy pozitsiya shakllanishini murakkablashtiradi
Raqamli bog'liqlikning yetarli emasligi	Elektron hujjat almashuvi va chegaralararo raqamli xizmatlar to'liq joriy etilmagan	Savdo va logistika tezligini cheklaydi

Jadval muallif tomonidan rasmiy va institutsional manbalar asosida tuzildi. Natijalar shuni ham ko'rsatadiki, integratsiya salohiyati eng avvalo transport-logistika va energetik hamkorlikda yaqqol namoyon bo'lmoqda. CAREC bo'yicha ADB 2030-yilgacha 10 milliard dollardan ortiq qo'llab-quvvatlash rejasini e'lon qilgani, 2025–2028-yillarda esa savdo, transport va logistika bo'yicha 18 loyiha uchun qariyb 4 milliard dollar safarbar qilinishi aytilgani mintaqaning bog'liqlik infratuzilmasiga xalqaro e'tibor kuchli ekanini bildiradi. Jahon bankining 2026-yilda tasdiqlagan REMIT dasturi esa aynan Markaziy Osiyoda elektr energiyasi bozori aloqadorligini mustahkamlashga qaratilgani bilan muhimdir.

2-JADVAL. MARKAZIY OSIYODA INTEGRATSIYANING ISTIQBOLLI YO'NALISHLARI

Istiqbolli yo'nalish	Asosiy mazmun	Kutilayotgan natija
Siyosiy maslahatlashuvlarning institutlashuvi	Rahbarlar uchrashuvlari va milliy koordinatorlar faoliyatining tizimlashuvi	Barqaror mintaqaviy kun tartibi shakllanadi
Transport va logistika bog'liqligi	Yo'laklar, chegara punktlari, multimodal tashish va tranzit soddalashuvi	Savdo hajmi va tranzit jozibadorligi oshadi
Energetik hamkorlik	Elektr tarmoqlari, uzatish bozorlarining o'zaro integratsiyasi	Energiya xavfsizligi va tizim barqarorligi mustahkamlanadi
Raqamli integratsiya	Elektron hujjat aylanishi, raqamli bojxona va data bog'liqligi	Chegaralararo operatsiyalar tezlashadi
Gumanitar va ta'limiy yaqinlashuv	Akademik almashinuv, turizm, ilmiy tarmoqlar va madaniy hamkorlik	Uzoq muddatli ijtimoiy ishonch va umumiy mintaqaviy ong kuchayadi

Jadval muallif tomonidan tahliliy umumlashtirish asosida tuzildi.

Natijalar umumlashtirilganda ikki muhim xulosa yuzaga chiqadi. Birinchi xulosa shundan iboratki, integratsiya jarayonlarining harakatlantiruvchi kuchi hozircha asosan siyosiy irodadir. Ikkinchi xulosa esa siyosiy iroda endi institutsional va texnik moslashuv bilan qo'llab-quvvatlanmasa, mintaqaviy yaqinlashuvning sur'ati pasayishi mumkinligidir. Ya'ni bugungi vaziyat imkoniyatlar oynasini ochgan, lekin bu oynadan samarali foydalanish uchun aniq mexanizmlar kerak.

Muhokama. Olingan natijalar Markaziy Osiyoda integratsiya masalasini faqat geosiyosiy mavzu sifatida emas, balki amaliy boshqaruv masalasi sifatida ko'rish kerakligini ko'rsatadi. Siyosiy yaqinlashuvning kuchaygani muhim, ammo uning haqiqiy qiymati iqtisodiy, texnologik va institutsional maydonda sinovdan o'tadi. Agar bojxona tartib-taomillari

soddalashmasa, logistika zanjirlari uyg'unlashmasa va energetik hamkorlik bo'yicha uzoq muddatli mexanizmlar yaratilmasa, integratsiya bayonotlar bilan cheklanib qolishi ehtimoli saqlanib qoladi. Shu nuqtai nazardan, mintaqaviy integratsiyaning bugungi bosqichi "siyosiy ochilish" bosqichidan "funksional chuqurlashuv" bosqichiga o'tishi kerak.

Muhokama shuni ham ko'rsatadiki, tashqi sheriklar bilan aloqalar Markaziy Osiyo integratsiyasiga ikki xil ta'sir ko'rsatadi. Bir tomondan, xalqaro institutlar transport, savdo, energetika va raqamli bog'liqlikni moliyaviy hamda texnik jihatdan qo'llab-quvvatlamogda. Ikkinchi tomondan, yirik geosiyosiy o'yinchilar manfaatlarining kuchayishi ichki mintaqaviy kun tartibini ikkilamchi darajaga surib qo'yish xavfini ham tug'diradi. Shu sababli Markaziy Osiyo davlatlari tashqi hamkorlikni kuchaytirar ekan, ichki mintaqaviy birdamlikni ustuvor tamoyil sifatida saqlashi zarur. 2025-yilda ilgari surilgan "Markaziy Osiyo hamjamiyati" g'oyasi aynan shu jihatdan integratsiyaning sifat jihatdan yangi darajaga olib chiqishga qaratilgan tashabbus sifatida e'tiborga loyiqdir.

Mazkur tadqiqot asosida bir necha amaliy taklif ilgari surish mumkin. Birinchidan, mintaqaviy maslahatlashuvlar bilan bir qatorda transport, suv-energetika, raqamli savdo va ta'lim yo'nalishlarida doimiy ishchi mexanizmlar yanada kuchaytirilishi kerak. Ikkinchidan, elektron hujjat aylanishi va raqamli bojxona tizimlari chegaralararo savdoda ustuvor yo'nalishga aylanishi lozim. Uchinchidan, energetik integratsiya alohida strategik yo'nalish sifatida ko'rilishi, chunki elektr aloqadorligi nafaqat iqtisodiy, balki siyosiy ishonchni ham mustahkamlaydi. To'rtinchidan, mintaqaviy integratsiya faqat davlat idoralari darajasida emas, universitetlar, tadqiqot markazlari va biznes tarmoqlari darajasida ham qo'llab-quvvatlanishi zarur.

Xulosa. Markaziy Osiyoda mintaqaviy integratsiya bugun real siyosiy va iqtisodiy jarayon sifatida shakllanmogda. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, integratsiyaning asosiy tayanchi siyosiy ishonchning ortishi, transport va energetika bog'liqligiga bo'lgan ehtiyoj, shuningdek mintaqaning umumiy strategik manfaatlarini anglash bilan bog'liq. Shu bilan birga, institutsional nomuvofiqlik, suv-energetika muammolari, infratuzilma tafovutlari va tashqi geosiyosiy bosimlar bu jarayonning eng sezilarli cheklovlaridir. Demak, istiqbol mavjud, lekin u avtomatik emas. U aniq mexanizmlar, izchil muvofiqlashtirish va mintaqaviy manfaatni qisqa muddatli tor yondashuvlardan ustun qo'yish bilan ro'yobga chiqadi. Markaziy Osiyo oldida turgan asosiy vazifa integratsiyaning shior darajasidan amaliy tizim darajasiga olib chiqishdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Buxoro davlat universiteti. "Siyosiy fanlarning dolzarb masalalari – 2026: raqamlashuv, xavfsizlik va global tendensiyalar bo'yicha ilmiy forum" mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi axborot xati.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti rasmiy sayti. Markaziy Osiyo bo'yicha mintaqaviy hamkorlik va integratsiyaga doir rasmiy nutq va bayonotlar.
3. Asian Development Bank. Central Asia Regional Economic Cooperation Program bo'yicha rasmiy materiallar.
4. World Bank. Central Asia Regional Links Program va Regional Electricity Market Interconnectivity and Trade dasturlariga oid rasmiy materiallar.
5. OECD. Trade Facilitation in Central Asia. Paris: OECD Publishing, 2024.
6. OECD. Enhancing the Competitiveness of the Trans-Caspian Transport Corridor in Central Asia. Paris: OECD Publishing, 2025.
7. Eurasian Development Bank. EDB Monitoring of Mutual Investments — 2024. Eurasian Region. Almaty: EDB, 2024.

8- SHO'BA. SIFATLI TA'LIMNI TASHKIL ETISHDA ZAMONAVIY INNOVATSION TEXNOLOGIYALARDAN SAMARALI FOYDALANISHNING SIYOSIY MOHIYATI

SIYOSATSHUNOSLIK FANINI O'QITISHDA MA'RUZA MASHG'ULOTLARINING ROLI: ZAMONAVIY PEDAGOGIK YONDASHUVLAR VA TA'LIM SAMARADORLIGI TAHLILI.

Rustam Jumayev

BuxDU, siyosiy fanlar bo'yicha falsafa doktori, professor

Ma'ruza mashg'ulotlari oliy ta'lim tizimida ta'lim jarayonining eng muhim shakllaridan biri hisoblanadi. "Siyosatshunoslik" fani doirasida ma'ruzalar talabalarning nazariy tayyorgarligini shakllantirishda asosiy o'rin tutadi. Ular o'quv dasturining eng murakkab va fundamental masalalarini tizimli ravishda yoritish, shuningdek, siyosatshunoslik fanining zamonaviy holati va rivojlanish istiqbollari tahlil qilishga qaratilgan.

Ma'ruzalar nazariy ta'limning poydevori sifatida talabalarga ilmiy bilimlarning tizimli va yaxlit manzarasini taqdim etadi. Ular orqali talabalar o'quv fanining asosiy tushunchalari, kategoriyalari va nazariy yondashuvlarini chuqur anglash imkoniyatiga ega bo'ladilar. Shu bilan birga, ma'ruza jarayoni talabalarning faol kognitiv faoliyatini rag'batlantirish, ularda tanqidiy va ijodiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Ma'ruza mazmunida muayyan mavzularni ochib beruvchi asosiy nazariy qoidalar, konsepsiyalar va ilmiy yondashuvlar ifodalanadi. Shu jihatdan, ma'ruza talabalarning keyingi mustaqil ta'lim faoliyati uchun nazariy va uslubiy asos vazifasini bajaradi. O'quv materiallarini mustahkam o'zlashtirish esa talabalardan o'qituvchi tomonidan tavsiya etilgan ilmiy adabiyotlar bilan mustaqil, tizimli va maqsadli ishlashni talab etadi.

Zamonaviy ta'lim texnologiyalari sharoitida ma'ruza jarayonida turli uslubiy vositalardan samarali foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Jumladan, o'quv materialini og'zaki bayon qilish bilan bir qatorda video va multimedia materiallari, diagrammalar, grafiklar, plakatlardan hamda modellardan foydalanish ta'lim samaradorligini oshiradi.

Ma'ruza mashg'ulotlariga qo'yiladigan asosiy talablar quyidagilardan iborat:

- ilmiylik va mazmundorlik;
- tushunarlilik va mantiqiy izchillik;
- shakl va mazmunning uyg'unligi;
- ta'sirchan va emosional taqdimot;
- nazariyaning amaliyot bilan uzviy bog'liqligi.

Shu tariqa, ma'ruza mashg'ulotlari siyosatshunoslik fanini o'qitishda nazariy bilimlarni tizimlashtirish, talabalarning intellektual salohiyatini rivojlantirish va ularni mustaqil tahlil qilishga tayyorlashda muhim o'rin egallaydi.

Ma'ruza mashg'ulotlarini tashkil etishga qo'yiladigan talablar.

Zamonaviy oliy ta'lim tizimida ma'ruza mashg'ulotlarini tashkil etish yuqori ilmiy-uslubiy talablarga javob berishi lozim. Mazkur talablar ma'ruzaning mazmundorligi, mantiqiy izchilligi va talabalarga ta'sirchanligini ta'minlashga qaratilgan.

Avvalo, har bir ma'ruza aniq konseptual tuzilishga ega bo'lishi, ya'ni o'quv materialini ketma-ket va mantiqiy izchillikda bayon etishga asoslanishi zarur. Ma'ruzada ko'rib chiqiladigan masalalar o'zaro bog'liq holda yoritilib, ularning mazmuniy yaxlitligi ta'minlanishi lozim. Shu bilan birga, ma'ruza mustahkam nazariy va uslubiy asosga tayanish, muayyan g'oyaviy-nazariy yo'nalishni aks ettirish hamda dolzarb ilmiy muammolarni qamrab olishi talab etiladi.

Ma'ruza mazmuni muayyan mavzuni to'liq yoritish xarakteriga ega bo'lib, avvalgi o'quv materiallari bilan uzviy bog'liqlikni ta'minlashi zarur. Unda keltirilgan nazariy qoidalar amaliy misollar, ishonchli faktlar va tahlillar bilan asoslanishi, shuningdek, nazariya va amaliyot o'rtasidagi bog'liqlik aniq ko'rsatilishi lozim.

Zamonaviy ma'ruza muammoli xarakterga ega bo'lishi, ya'ni mavzu doirasidagi qarama-qarshiliklar va munozarali masalalarni ochib berish, ularni hal etish yo'llarini ko'rsatish hamda talabalarni mustaqil fikrlashga undashga qaratilgan bo'lishi kerak. Bu esa o'quvchilarda tahlil qilish, baholash va xulosa chiqarish ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Ma'ruza yuqori darajadagi mantiqiylik va ishonchlilikka ega bo'lib, talabalarda bilim olishga qiziqish uyg'otishi, ularni mustaqil ta'limga yo'naltirishi lozim. Shuningdek, u fan va texnikaning zamonaviy yutuqlariga asoslanishi, ilmiy rivojlanish tendensiyalarini va kelgusi istiqbollarni ham qamrab olishi maqsadga muvofiq.

Ma'ruza jarayonida o'quv materialini uslubiy jihatdan qayta ishlash muhim ahamiyatga ega. Xususan, asosiy g'oya va tushunchalarni alohida ta'kidlash, xulosalarni aniq shaklda ifodalash va ularni turli uslubiy usullar orqali takrorlash talab etiladi. Bundan tashqari, vizual va audiovizual materiallardan (diagrammalar, grafiklar, prezentatsiyalar, videolar) foydalanish ta'lim samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

Ma'ruza mazmuni tushunarli, ixcham va ravon tilda bayon qilinishi, yangi kiritilayotgan atama va tushunchalarning aniq izohlari berilishi lozim. Shu bilan birga, u muayyan auditoriyaning bilim darajasi va idrok etish xususiyatlarini hisobga olgan holda tashkil etilishi zarur.

Ma'ruza kursi nafaqat ilmiy-uslubiy jihatdan, balki tarbiyaviy ta'siri bilan ham ajralib turishi kerak. U talabalarda axloqiy, huquqiy va estetik qadriyatlarni shakllantirish, yuksak fuqarolik fazilatlarini rivojlantirish va o'z kasbiga nisbatan mas'uliyat hamda faxr tuyg'usini uyg'otishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, ma'ruza talabalarning umumiy dunyoqarashini kengaytirish, tanqidiy va mustaqil fikrlash, qaror qabul qilish va ijodiy yondashuv kabi kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishga ko'maklashadi.

Ma'ruza kursining ilmiy va uslubiy darajasi pedagogik yondashuvlardan samarali foydalanish, fundamental va ijtimoiy fanlar yutuqlariga tayanish, tahlil chuqurligi va ilmiy umumlashtirish darajasi bilan belgilanadi. Shuningdek, zamonaviy ijtimoiy-siyosiy muammolarni o'rganish va ularni ilmiy asosda tahlil qilish, kasbiy muammolarni shakllantirish va ochib berish, jamiyat rivojlanish qonuniyatlari haqidagi ilg'or ilmiy qarashlarni yoritish muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa qilib aytganda, ma'ruza mashg'ulotlari aniq va qat'iy tuzilishga, yuqori ilmiy-uslubiy saviyaga va kuchli tarbiyaviy ta'sirga ega bo'lgan holda tashkil etilganda, siyosatshunoslik ta'limining samaradorligini ta'minlashda muhim o'rin tutadi.

Ma'ruza tuzilishi va uni tashkil etish metodikasi.

Oliy ta'lim tizimida ma'ruza mashg'ulotlarini samarali tashkil etish uning tuzilishi va mazmuniy tarkibini to'g'ri belgilash bilan chambarchas bog'liqdir. Zamonaviy pedagogik yondashuvlarga ko'ra, ma'ruza uch asosiy qismdan – kirish, asosiy qism (taqdimot) va xulosadan iborat bo'lishi lozim.

Ma'ruzaning kirish qismi tinglovchilarni mavzuga jalb etish, ularda qiziqish uyg'otish va o'quv jarayonini tashkil etishga qaratilgan. Unda ma'ruza mavzusi, uning dolzarbligi, asosiy g'oyasi (markaziy muammo), shuningdek, mazkur ma'ruzaning oldingi va keyingi mashg'ulotlar bilan uzviy bog'liqligi bayon etiladi. Kirish qismi qisqa, aniq va diqqatni jalb qiluvchi tarzda tashkil etilishi lozim.

Ma'ruzaning asosiy qismi – taqdimot jarayoni hisoblanib, unda mavzuning ilmiy mazmuni to'liq yoritiladi. Bu bosqichda asosiy nazariy masalalar, ilmiy dalillar va faktlar tizimli ravishda bayon etiladi. Taqdimot jarayonida materialni tahlil qilish, baholash va umumlashtirish orqali ma'ruzaning asosiy g'oyasi ochib beriladi. Har bir nazariy qoida ilmiy jihatdan asoslangan va dalillangan bo'lishi, ta'rif va tushunchalar aniq hamda mazmunan boy tarzda ifodalanishi talab etiladi.

Shuningdek, ma'ruza jarayonida mantiqiy fikrlash, dalillash va isbotlash usullaridan samarali foydalanish muhim ahamiyatga ega. Har bir o'quv savoli qisqa xulosalar bilan yakunlanib, talabalarni keyingi masalalarga mantiqiy tarzda yo'naltirishi lozim. Odatda, ma'ruzada 2–4 ta asosiy savol ko'rib chiqiladi. Zarur hollarda ushbu savollar kichik qismlarga

bo'linishi mumkin, biroq materialni haddan tashqari mayda qismlarga ajratish maqsadga muvofiq emas, chunki bu ma'ruzaning mantiqiy yaxlitligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Ma'ruzaning xulosa qismi umumlashtiruvchi xarakterga ega bo'lib, unda asosiy g'oyalar va ilmiy natijalar qisqacha ifodalanadi. Shu bilan birga, talabalarga mustaqil ta'limni tashkil etish bo'yicha tavsiyalar, jumladan, asosiy va qo'shimcha adabiyotlar ro'yxati taqdim etilishi mumkin. Xulosa ma'ruzani mantiqiy jihatdan yakunlash bilan birga, talabalarda mavzu bo'yicha umumiy tasavvurni shakllantiradi.

Ma'ruza mazmuni o'quv rejasi va tematik rejaga muvofiq ravishda ishlab chiqilishi lozim. Biroq o'qituvchi ta'lim jarayonini tashkil etishda eng samarali usul va metodlarni tanlash huquqiga ega bo'lib, bu o'quv va tarbiyaviy maqsadlarga qisqa vaqt ichida erishish imkonini beradi.

Zamonaviy ta'lim sharoitida ma'ruza mashg'ulotlarini tashkil etishda turli pedagogik texnologiyalardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Jumladan, ma'ruzalar an'anaviy shaklda, muammoli o'qitish elementlari asosida, modulli o'qitish, tayanch konspektlardan foydalanish hamda boshqa innovasion ta'lim texnologiyalari orqali tashkil etilishi mumkin.

O'qitish uslubini tanlashda bir qator omillarni hisobga olish zarur. Xususan, o'quv materialining murakkablik darajasi, talabalarning tayyorgarlik saviyasi, o'rganilayotgan masalalarning ahamiyati va ularni chuqur o'zlashtirish darajasi asosiy mezonlardan hisoblanadi. Shu bois, ma'ruza mashg'ulotlarini tashkil etishda pedagogdan ijodiy yondashuv, zamonaviy ta'lim texnologiyalarini samarali uyg'unlashtirish va ta'lim jarayonini individuallashtirish talab etiladi.

Umuman olganda, ma'ruza mashg'ulotlarining to'g'ri tuzilishi va samarali tashkil etilishi siyosatshunoslik fanini o'qitish sifati va talabalarning bilim darajasini oshirishda muhim omil hisoblanadi.

Ma'ruzada vaqtni taqsimlash va didaktik ta'minot.

Ma'ruza mashg'ulotlarini samarali tashkil etishda vaqtni oqilona taqsimlash muhim ahamiyat kasb etadi. Ma'ruzaning asosiy masalalari bo'yicha vaqt taqsimoti o'quv materialining hajmi va murakkabligi, talabalarning tayyorgarlik darajasi, shuningdek, qo'llaniladigan ko'rgazmali vositalar va texnik ta'lim vositalariga bog'liq holda amalga oshiriladi. Ma'ruzani amaliyotda sinovdan o'tkazish uning mazmunini takomillashtirish, shuningdek, har bir savol uchun ajratiladigan vaqtni aniqlash imkonini beradi.

Pedagogik amaliyotda ma'ruza doirasida 2–3 ta asosiy savolni ko'rib chiqish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Har bir savolni yoritish uchun o'rtacha 20–30 daqiqa vaqt ajratilishi tavsiya etiladi. Shu bilan birga, ayrim hollarda mavzunung murakkabligiga qarab muayyan savolga ko'proq vaqt ajratilishi mumkin. 15 daqiqadan kam davom etadigan savollar samarali o'zlashtirishni ta'minlamasligi sababli tavsiya etilmaydi. Aksincha, 40 daqiqadan ortiq vaqt talab etuvchi masalalarni kichik qismlarga ajratish maqsadga muvofiqdir, bu esa materialni yaxshiroq anglash va qabul qilish imkonini beradi.

Ma'ruzada foydalaniladigan o'quv adabiyotlari ro'yxati mazmun jihatidan boy va maqsadga muvofiq bo'lishi lozim. Bunda umumiy adabiyotlar ro'yxati bilan talabalarga mustaqil ta'lim uchun tavsiya etiladigan manbalar alohida ajratib ko'rsatilishi zarur. Bu talabalarning mustaqil ta'lim faoliyatini samarali tashkil etishga xizmat qiladi.

Didaktik materiallarni tanlash ham ma'ruza samaradorligini ta'minlovchi muhim omillardan hisoblanadi. Jumladan, slydlar, sxemalar, diagrammalar va boshqa ko'rgazmali vositalar o'quv materialini optimal o'zlashtirishni ta'minlaydigan tarzda tanlanishi lozim. Ularning miqdori va turi mavzuning mazmuniga va o'quv maqsadlariga mos bo'lishi kerak.

Ma'ruza mashg'ulotlarining muhim jihatlaridan biri ta'lim va tarbiya maqsadlariga erishish hisoblanadi. Ta'lim maqsadlari talabalarning tayyorgarlik darajasiga mos kelishi va ma'ruza mazmuni shu maqsadlarga erishishga xizmat qilishi zarur. "Siyosatshunoslik" fanining o'quv jarayonidagi o'rni va ahamiyati talabalarda ijodiy fikrlash, mustaqil qaror qabul qilish, yangi bilimlarni chuqur o'zlashtirish hamda yuqori malakali mutaxassis va faol fuqaro sifatida shakllanishga xizmat qiladi.

Ma'ruza jarayonida o'qituvchining asosiy vazifalaridan biri talabalarda keng kasbiy dunyoqarashni, huquqiy va siyosiy madaniyatni shakllantirishdan iborat. Bu esa sintezlangan ilmiy bilimlarni tizimli ravishda taqdim etish orqali amalga oshiriladi.

O'quv materialini bayon etishda uning tarkibiy va mantiqiy sxemasiga tayanish, avval o'rganilgan mavzular bilan bog'liqlikni ta'minlash muhim ahamiyatga ega. Bunday yondashuv talabalarda bilimlarni tizimlashtirish va mustahkamlashga yordam beradi.

Shuningdek, ma'ruza jarayonida amaliy misollardan foydalanish ta'lim samaradorligini oshiradi. Xususan, o'qituvchining shaxsiy tajribasi yoki mutaxassislar faoliyati natijalarini tahlil qilish asosida keltirilgan misollar nazariy bilimlarni mustahkamlashga va ularni amaliyot bilan bog'lashga xizmat qiladi.

Umuman olganda, ma'ruza mashg'ulotlarida vaqtni to'g'ri taqsimlash, didaktik materiallarni maqsadga muvofiq tanlash va ta'lim-tarbiya maqsadlarini uyg'unlashtirish siyosatshunoslik ta'limining samaradorligini ta'minlovchi muhim omillar hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, siyosatshunoslik fanini o'qitishda ma'ruza mashg'ulotlari oliy ta'lim tizimining ajralmas va asosiy tarkibiy qismi hisoblanadi. Ular talabalarda fundamental nazariy bilimlarni shakllantirish, siyosiy jarayonlarni chuqur anglash va tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida tashkil etilgan ma'ruza mashg'ulotlari nafaqat axborot yetkazish vositasi, balki talabalarining kognitiv faolligini oshirish, tanqidiy va ijodiy fikrlashini shakllantirish, mustaqil ta'limga yo'naltirishda samarali instrument sifatida namoyon bo'ladi. Ma'ruzaning ilmiylik, mantiqiylik, tushunarlik va amaliyot bilan bog'liqlik kabi asosiy talablarga javob berishi ta'lim sifati va samaradorligini ta'minlaydi.

Shuningdek, ma'ruza mashg'ulotlarini samarali tashkil etish uning tuzilishi (kirish, asosiy qism va xulosa), vaqtni oqilona taqsimlash, didaktik materiallardan unumli foydalanish hamda zamonaviy ta'lim texnologiyalarini joriy etish bilan chambarchas bog'liq ekanligi aniqlandi. Ma'ruzalarda muammoli yondashuv, vizual va audiovizual vositalardan foydalanish, amaliy misollar keltirish talabalarining bilimlarni o'zlashtirish darajasini sezilarli darajada oshiradi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, siyosatshunoslik fanidan ma'ruza mashg'ulotlarini yuqori ilmiy-uslubiy darajada tashkil etish talabalarda nafaqat nazariy bilimlar, balki keng dunyoqarash, huquqiy va siyosiy madaniyat, mustaqil fikrlash va qaror qabul qilish qobiliyatlarini shakllantirishga xizmat qiladi. Umuman olganda, ma'ruza mashg'ulotlarini zamonaviy pedagogik talablar asosida takomillashtirish siyosatshunoslik ta'limi samaradorligini oshirish, raqobatbardosh va yuqori malakali mutaxassislar tayyorlashda muhim omil hisoblanadi.

ФОРМИРОВАНИЕ ГРАЖДАНСКОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ СТУДЕНТОВ ТЕХНИЧЕСКИХ ВУЗОВ В КОНТЕКСТЕ ДЕМОКРАТИЧЕСКИХ РЕФОРМ В УЗБЕКИСТАНЕ

Ташкенбаев Таштемир Ташкенбаевич

Доцент

Ташкентский государственный транспортный университет

Аннотация

Статья посвящена проблеме формирования гражданской ответственности студентов технических вузов в условиях демократических реформ, проводимых в Республике Узбекистан. В современных условиях особое значение приобретает воспитание у молодежи качеств, позволяющих им не только быть конкурентоспособными специалистами, но и активными участниками общественно-политической жизни страны. В статье раскрывается сущность гражданской ответственности как интегрального качества личности, включающего правовую культуру, социальную активность, патриотизм, критическое мышление и готовность

к принятию ответственных решений. Рассматриваются основные направления деятельности технических вузов: внедрение гуманитарных дисциплин, развитие студенческого самоуправления, участие в волонтерских движениях, поддержка социальных инициатив и стартапов, а также привлечение студентов к проектам в сфере цифровой демократии. Подчеркивается, что интеграция образовательного и воспитательного процессов создает условия для формирования у студентов демократической культуры и готовности к участию в жизни гражданского общества. Сделан вывод о том, что формирование гражданской ответственности студентов является неотъемлемым элементом устойчивого развития демократических институтов Узбекистана.

Ключевые слова: гражданская ответственность, демократические реформы, гражданское общество, технический вуз, студенческая молодежь, патриотизм, социальная активность, студенческое самоуправление, цифровая демократия, демократическая культура

Введение

Современный этап развития Республики Узбекистан характеризуется масштабными демократическими реформами, направленными на укрепление институтов гражданского общества, расширение прав и свобод личности, повышение прозрачности государственного управления. В этих условиях особое значение приобретает воспитание гражданской ответственности у молодежи, в частности у студентов технических вузов, которые в будущем будут не только специалистами в инженерной сфере, но и активными членами общества. Формирование гражданской ответственности становится важной задачей системы высшего образования, обеспечивающей подготовку конкурентоспособных специалистов и сознательных граждан.

Гражданская ответственность студентов выражается в их готовности активно участвовать в общественной жизни, уважать закон, защищать интересы государства и общества, а также осознавать последствия собственных решений и действий. В условиях демократических преобразований эта категория приобретает новые оттенки: она включает не только патриотизм и законопослушание, но и умение работать в условиях открытости, диалога и цифровой демократии.

Роль технических вузов в формировании гражданской ответственности рассматриваются в следующих аспектах:

Образовательная составляющая - гуманитарные дисциплины («Новейшая история Узбекистана», «Философия», «Правоведение», «Социология») формируют у студентов представления о демократических ценностях, правах человека, социальном прогрессе и ответственности личности перед обществом.

Воспитательная работа - кураторские часы, дискуссии, встречи с представителями органов власти, деятелями науки и культуры способствуют развитию у студентов понимания значения гражданского участия в общественной жизни.

Студенческое самоуправление - советы студентов, молодежные клубы и инициативные группы становятся школой демократического взаимодействия, где молодежь учится принимать коллективные решения, проявлять лидерство и нести ответственность за результат.

Социальная и волонтерская активность - участие студентов в волонтерских движениях, благотворительных проектах, экологических и культурных акциях способствует формированию социальной чувствительности и готовности служить обществу.

Инновационная и цифровая культура - будущие инженеры обладают высоким уровнем цифровой грамотности, что позволяет им участвовать в проектах, связанных с электронной демократией, развитием «прозрачных» государственных сервисов, онлайн-платформ для общественного диалога. Это формирует у студентов понимание значимости информационной безопасности и цифровой этики в демократическом обществе.

Формирование гражданской ответственности студентов технических вузов в условиях демократических реформ в Узбекистане является неотъемлемой частью модернизации национальной системы образования и важным элементом развития гражданского общества. В современных условиях, когда страна реализует масштабные преобразования, направленные на укрепление демократических институтов, обеспечение верховенства закона и повышение социальной активности населения, молодежь должна выступать активным участником этих процессов.

Особая роль в этом принадлежит техническим вузам, где формируются не только будущие инженеры, программисты, специалисты в сфере науки и технологий, но и граждане, готовые брать на себя ответственность за будущее своей страны. Через внедрение интерактивных методов обучения, развитие студенческого самоуправления, вовлечение в волонтерские движения и цифровые проекты, студенты получают возможность соединять профессиональные знания с демократическими ценностями и социальной активностью.

Важно подчеркнуть, что гражданская ответственность включает в себя не только знание прав и обязанностей, но и способность применять их в реальной жизни, готовность участвовать в принятии общественно значимых решений, проявлять инициативу и лидерство, соблюдать нормы права и морали. Таким образом, формирование гражданской ответственности студентов должно рассматриваться как стратегическая задача, направленная на подготовку не только высококвалифицированных специалистов, но и сознательных граждан демократического общества.

В перспективе успешная реализация данной задачи будет способствовать укреплению демократических реформ, повышению эффективности институтов гражданского общества и развитию социальной устойчивости страны. Студенты технических вузов, обладающие высокой гражданской культурой, критическим мышлением и ответственным отношением к своей роли в обществе, станут важнейшим ресурсом для построения современного, открытого и справедливого Узбекистана.

Список использованной литературы:

1. Мирзиёев Ш.М. Строим вместе свободное и процветающее, демократическое государство Узбекистан. – Ташкент: Узбекистан, 2021.
2. Мирзиёев Ш.М. Узбекистан: стратегия обновления и модернизации. – Ташкент: Узбекистан, 2019.
3. Huntington S. The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century. – Norman: University of Oklahoma Press, 1991.
4. Абдурахманов К. Гражданское общество и правовое государство: теоретико-правовой анализ. – Ташкент: Академия, 2020.
5. Саидов А.Х. Демократические реформы в Узбекистане: институциональные основы и перспективы развития. – Ташкент: Фан, 2021.
6. Ташкенбаев, Т. (2022). The financial impact on modern youth: the example of students of technical universities. Новый Узбекистан: успешный международный опыт внедрения международных стандартов финансовой отчетности, 1(5), 208-210.

7. Ташкенбаев, Т. (2025). Особенности использования современных компьютерных технологий в процессе преподавания переводческих дисциплин в технических вузах. Лингвоспектр, 5(1), 472-476.
8. Ташкенбаев, Т. Т. (2019). Краеведческие наблюдения в Узбекистане со студентами технических вузов: особенности междисциплинарного подхода. Колпинские чтения по краеведению и туризму (pp. 174-177).
9. Шарипова Д. Демократическая культура и молодежь: проблемы и перспективы. – Ташкент: Академия, 2020.
10. Юлдашев Р. Студенческая молодежь как фактор демократического развития общества // Общество и инновации. – 2022. – №4(6). – С. 102–110.

ZAMONAVIY INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA SIFATLI TA'LIMNI TASHKIL ETISH VA TA'LIM OLISH HUQUQINI TA'MINLASHNING SIYOSIY- HUQUQIY JIHATLARI.

Sharapov Shuxrat Shokirovich
Buxoro davlat universiteti Yuridik bo'limi boshlig'i

Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida ta'lim tizimi jamiyat taraqqiyotining asosiy drayveriga aylanmoqda. Ayniqsa, sifatli ta'limni ta'minlash masalasi nafaqat ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish, balki inson huquqlarini ro'yobga chiqarishning muhim omili sifatida e'tirof etilmoqda. Shu nuqtai nazardan, ta'lim olish huquqini to'liq va samarali ta'minlash, uni zamonaviy talablarga mos ravishda rivojlantirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Mavzuning dolzarbligi shundaki, bugungi kunda innovatsion texnologiyalar jadal rivojlanib borayotgan bir paytda, ularni ta'lim tizimiga integratsiya qilish orqali sifatli ta'limga erishish imkoniyatlari kengaymoqda.

Sifatli ta'lim tushunchasi global miqyosda keng talqin qilinib, u nafaqat bilim berish jarayonini, balki shaxsning har tomonlama rivojlanishini, teng imkoniyatlar asosida ta'lim olishni ham o'z ichiga oladi. Bu jihatlar Barqaror rivojlanish maqsadlari tizimidagi 4-maqsad - sifatli ta'limni ta'minlash bilan bevosita bog'liq bo'lib, unda barcha uchun inklyuziv va adolatli ta'limni kafolatlash ustuvor vazifa sifatida belgilangan¹.

Zamonaviy innovatsion texnologiyalar, jumladan, raqamli platformalar, sun'iy intellekt, masofaviy ta'lim tizimlari va boshqa EdTech yechimlari ta'lim sifatini oshirish, qamrovni kengaytirish hamda ta'lim olish huquqini amalda ta'minlashda muhim vosita bo'lib xizmat qilmoqda. Ushbu texnologiyalar ta'lim jarayonini individuallashtirish, resurslarga teng kirish imkonini yaratish hamda geografik va ijtimoiy to'siqlarni kamaytirish orqali ta'lim tizimining samaradorligini oshirmoqda.

Mazkur tezisning asosiy maqsadi zamonaviy innovatsion texnologiyalar asosida sifatli ta'limni tashkil etish hamda ta'lim olish huquqini ta'minlashning siyosiy-huquqiy jihatlarini tahlil qilishdan iborat. Shunga muvofiq, tadqiqot vazifalari sifatida ta'lim olish huquqining nazariy-huquqiy asoslarini o'rganish, innovatsion texnologiyalarning ta'lim tizimidagi o'rnini aniqlash hamda ularning amal

Ta'lim olish huquqi insonning asosiy konstitutsiyaviy va tabiiy huquqlaridan biri bo'lib, u shaxsning intellektual, ijtimoiy va kasbiy rivojlanishini ta'minlashga xizmat qiladi. Ushbu huquqning mazmuni har bir insonning teng sharoitlarda sifatli ta'lim olish imkoniyatiga ega bo'lishi, bilim va ko'nikmalarni erkin egallashi hamda ta'lim tizimidan foydalanishda kamsitilmasligini anglatadi. Shu jihatdan, ta'lim olish huquqi nafaqat ijtimoiy

¹ United Nations. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. – New York: United Nations, 2015.
– URL: <https://sdgs.un.org/2030agenda>.

xizmatlardan foydalanish imkoniyati, balki inson qadr-qimmatini va erkinliklarini ro'yobga chiqarishning muhim vositasi sifatida namoyon bo'ladi.

Mazkur huquq xalqaro huquqiy hujjatlar bilan mustahkamlangan. Xususan, Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasining 26-moddasida har bir insonning ta'lim olish huquqi e'tirof etilgan bo'lib, unda boshlang'ich ta'limning bepul va majburiy bo'lishi belgilangan¹. Shuningdek, Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlar to'g'risidagi xalqaro paktning 13-moddasida ta'limning bosqichma-bosqich rivojlantirilishi, oliy ta'limga teng kirish imkoniyatlarini yaratish hamda ta'lim sifatini oshirish davlatlarning majburiyati sifatida qayd etilgan. Ushbu xalqaro standartlar davlatlardan ta'lim sohasida inklyuzivlik, tenglik va sifatni ta'minlashni talab etadi.

Milliy darajada esa ta'lim olish huquqi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi² hamda Ta'lim to'g'risida Qonun orqali kafolatlangan. Mazkur hujjatlarda fuqarolarning bepul umumiy ta'lim olish huquqi, ta'lim tizimining uzluksizligi, davlat tomonidan ta'lim sifatini nazorat qilish va rivojlantirish kabi muhim prinsiplar mustahkamlab qo'yilgan. Shu bilan birga, ta'lim sohasidagi davlat siyosati barcha fuqarolar uchun teng imkoniyatlar yaratish, zamonaviy bilim va ko'nikmalarni shakllantirish hamda xalqaro standartlarga mos ta'lim tizimini rivojlantirishga qaratilgan.

Umuman olganda, ta'lim olish huquqining nazariy-huquqiy asoslari xalqaro va milliy me'yorlar uyg'unligida shakllanib, sifatli ta'limni ta'minlashning mustahkam poydevorini yaratadi.

Zamonaviy innovatsion texnologiyalar ta'lim tizimining ajralmas qismiga aylanib, o'quv jarayonini samarali tashkil etish, bilimlarni yetkazish va o'zlashtirish sifatini oshirishda muhim rol o'ynamoqda. Xususan, raqamli ta'lim (digital education) tushunchasi ta'lim jarayonini axborot-kommunikatsiya texnologiyalari asosida tashkil etishni anglatib, o'quv materiallariga keng va tezkor kirish imkonini yaratadi. Onlayn platformalar, masalan, Moodle yoki Google Classroom kabi tizimlar orqali o'qitish jarayoni masofadan turib samarali olib borilmoqda. Shu bilan birga, sun'iy intellekt (AI) asosidagi yechimlar o'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda moslashtirilgan ta'limni (personalized learning) ta'minlash imkonini bermoqda.

EdTech (Educational Technology) tushunchasi ta'limni texnologik jihatdan rivojlantirishga qaratilgan innovatsion yondashuvlarni o'z ichiga oladi. Ushbu yondashuvlar yordamida ta'lim sifati oshib, bilimlarni egallash jarayoni yanada interaktiv va samarali bo'lib bormoqda. Ayniqsa, innovatsion texnologiyalar ta'lim qamrovini kengaytirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Masalan, masofaviy ta'lim (distance learning) orqali geografik jihatdan cheklangan hududlarda yashovchi shaxslar ham sifatli ta'lim olish imkoniyatiga ega bo'lmoqda. Bu esa ta'lim olish huquqining amalda ta'minlanishiga xizmat qiladi.

Amaliy jihatdan, Learning Management System (LMS) tizimlari o'quv jarayonini boshqarish, monitoring qilish va baholash imkonini berib, ta'lim samaradorligini oshiradi. Shuningdek, video ma'ruzalar, virtual laboratoriyalar, interaktiv testlar va mobil ilovalar orqali o'quv jarayoni yanada qulay va moslashuvchan tus olmoqda. Natijada, innovatsion texnologiyalar nafaqat ta'lim sifatini oshirish, balki uni yanada inklyuziv, ochiq va barqaror qilishga xizmat qilmoqda.

Zamonaviy sharoitda davlat siyosatining muhim yo'nalishlaridan biri sifatida raqamli ta'lim va innovatsiyalarni rivojlantirish alohida ahamiyat kasb etmoqda. Davlat tomonidan ta'lim tizimini raqamlashtirish, innovatsion texnologiyalarni joriy etish hamda ularni huquqiy jihatdan qo'llab-quvvatlash orqali ta'lim olish huquqini amalda ta'minlashga xizmat qiluvchi mexanizmlar shakllantirilmoqda. Bu borada milliy strategiyalar, normativ-huquqiy hujjatlar hamda davlat dasturlari muhim rol o'ynaydi. Jumladan, O'zbekiston – 2030 strategiyasida

¹ United Nations. Всеобщая декларация прав человека. – Париж, 10 декабря 1948 г. – URL: <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-right>.

² O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. (50-modda). – Toshkent, 2023. – URL: <https://lex.uz/docs/35869>.

ta'lim sohasini raqamlashtirish, zamonaviy texnologiyalarni keng joriy etish ustuvor yo'nalish sifatida belgilangan.

Innovatsion texnologiyalar ta'limda tenglik va inklyuzivlikni ta'minlashda ham muhim vosita hisoblanadi. Raqamli platformalar orqali nogironligi bo'lgan shaxslar, uzoq hududlarda yashovchi fuqarolar hamda ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlar uchun ta'lim olish imkoniyatlari kengaymoqda. Shu bilan birga, davlat siyosati doirasida barcha uchun teng imkoniyatlar yaratish, ta'lim xizmatlaridan foydalanishda kamsitishni bartaraf etish asosiy tamoyil sifatida qaraladi.

Biroq, innovatsion texnologiyalarning jadal rivoji bilan bir qatorda "raqamli tafovut" (digital divide) muammosi ham yuzaga kelmoqda. Bu esa aholining ayrim qatlamlari texnologik vositalar va internet resurslaridan yetarli darajada foydalana olmasligi natijasida ta'lim olish huquqining to'liq amalga oshirilishiga to'sqinlik qilishi mumkin. Ushbu holat huquqiy jihatdan davlat zimmasiga qo'shimcha majburiyatlar yuklaydi, ya'ni infratuzilmani rivojlantirish, internet qamrovini kengaytirish hamda raqamli savodxonlikni oshirish choralarini ko'rishni talab etadi.

Shu nuqtai nazardan, davlatning asosiy majburiyatlari sifatida ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, innovatsion texnologiyalarni joriy etish uchun zarur sharoitlar yaratish hamda samarali institutsional mexanizmlarni shakllantirish muhim hisoblanadi. Bu esa ta'lim olish huquqini to'liq va samarali ta'minlashga xizmat qiladi.

Zamonaviy innovatsion texnologiyalarni ta'lim tizimiga joriy etish jarayonida bir qator texnologik, huquqiy va tashkiliy muammolar kuzatilmoqda. Avvalo, ayrim hududlarda internet infratuzilmasining yetarli darajada rivojlanmaganligi, texnik vositalar bilan ta'minlanish darajasining pastligi ta'limning raqamli shakllaridan to'liq foydalanishga to'sqinlik qilmoqda. Shuningdek, pedagog kadrlarning raqamli kompetensiyalarining yetarli emasligi ham ta'lim sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Huquqiy jihatdan esa innovatsion texnologiyalarni qo'llashni tartibga soluvchi aniq va kompleks me'yoriy-huquqiy bazaning yetarli darajada shakllanmaganligi muammoli holat sifatida namoyon bo'lmoqda.

Mazkur muammolarni bartaraf etish uchun, eng avvalo, ta'lim sohasidagi qonunchilikni zamonaviy talablar asosida takomillashtirish zarur. Xususan, raqamli ta'lim, masofaviy o'qitish, sun'iy intellektdan foydalanish hamda shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilishga oid normalarni aniq belgilash lozim. Shu bilan birga, innovatsion texnologiyalarni joriy etishda samarali mexanizmlarni ishlab chiqish muhim ahamiyatga ega. Bunga davlat-xususiy sheriklik asosida texnologik infratuzilmani rivojlantirish, pedagoglar uchun muntazam malaka oshirish dasturlarini tashkil etish hamda ta'lim muassasalarida zamonaviy LMS tizimlarini keng joriy etish kiradi. Ushbu choralar ta'lim sifatini oshirish va ta'lim olish huquqini to'liq ta'minlashga xizmat qiladi.

Mazkur izlanish natijalari shuni ko'rsatadiki, zamonaviy innovatsion texnologiyalarni ta'lim tizimiga joriy etish sifatli ta'limni ta'minlash va ta'lim olish huquqini ro'yobga chiqarishda muhim omil hisoblanadi. Tahlillar asosida aniqlanishicha, raqamli ta'lim vositalari, onlayn platformalar va sun'iy intellekt texnologiyalari ta'lim jarayonining samaradorligini oshirish, uning qamrovini kengaytirish hamda barcha uchun teng imkoniyatlar yaratishda katta salohiyatga ega.

Shu bilan birga, innovatsion texnologiyalar ta'lim olish huquqini amalda ta'minlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ular orqali ta'lim xizmatlariga kirish imkoniyati kengayib, geografik, ijtimoiy va jismoniy cheklovlar kamayadi. Natijada, inklyuziv va adolatli ta'lim tizimini shakllantirish imkoniyati ortadi. Biroq, ushbu jarayonni samarali tashkil etish uchun mavjud muammolarni bartaraf etish, xususan, raqamli tafovutni qisqartirish, infratuzilmani rivojlantirish va huquqiy bazani takomillashtirish zarur.

Kelgusida ta'lim tizimini rivojlantirish innovatsion texnologiyalarni yanada chuqur integratsiya qilish, raqamli kompetensiyalarni oshirish hamda ta'limning sifat va ochiqqligini ta'minlashga qaratilishi lozim. Shuningdek, xalqaro tajribalarni keng joriy etish va samarali

institutsional mexanizmlarni shakllantirish orqali ta'lim olish huquqini to'liq ta'minlashga erishish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. United Nations. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. – New York: United Nations, 2015. – URL: <https://sdgs.un.org/2030agenda>
2. United Nations. Всеобщая декларация прав человека. – Париж, 10 декабря 1948 г. – URL: <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-right>.
3. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. (50-modda). – Toshkent, 2023. – URL: <https://lex.uz/docs/35869>.

UPBRINGING OF THE YOUNG GENERATION IN THE MODERN SOCIETY

Norova Malika Fayzulloyevna

Bukhara State University

O'zbekiston. Buxoro. Email: norova.83@list.ru

In *Kitab Fatwa va Waqeoti Irfoniyi Bokharzi* and *Ruboiyoti Shaykhul Olam Sayfiddin Bokharzi*, the ideas of combating ignorance through enlightenment, knowledge, and action, as well as achieving spiritual stability, are highlighted as holding significant importance in the upbringing of youth.

Based on the waqf document, Sayfiddin Bokharzi's activities and initiatives aimed at ensuring peace and stability through his philosophy of reconciliation have been elucidated.

The concept of "good seed, good soil, good fertilizer, and suitable timing" put forward by Sayfiddin Bokharzi in *Risala-i Wasiyayi Bokharzi* has been logically substantiated as the genesis of the idea of the "perfect human."

Problems. The practical outcomes of the research are as follows:

- Sayfiddin Bokharzi's creative legacy and spiritual heritage have been shown to contribute to valuing human life today, creating favorable conditions for youth to master modern professional skills, unlocking their intellectual and creative potential, and fostering a well-rounded generation by promoting spirituality, culture, and enlightenment through the most effective and acceptable methods.

- The translation of Bokharzi's rubaiyat from Arabic and Persian into Uzbek has demonstrated that the spiritual, religious, and mystical perspectives in these works, along with their ideas, contribute to forming a robust immunity against various "popular culture" influences and ideological threats in the path toward human perfection.

- The effectiveness of efforts aimed at nurturing the younger generation in our country in the spirit of national and universal values, love and loyalty to the Motherland, as well as instilling virtues of a well-rounded individual, has been substantiated.

- The relevance of the ideas found in Bukhari's Sufi views—such as self-awareness, knowledge and practice, enlightenment against ignorance, and achieving spiritual stability—has been revealed in the context of the present day.

- **The reliability of the research results** is explained by the clear formulation of the problem, the use of theoretical information drawn from existing scientific sources, and the fact that the presented analyses are based on systematic analysis, synthesis, comparative-typological methods, objectivity, historicity, and logic. Furthermore, the scientific conclusions and opinions have been implemented in practice and the results have been approved by authorized institutions.

- **Scientific and practical significance of the research results.**

- The scientific significance of the study lies in gaining a deeper understanding of Saifuddin Bukhari's role in the history of Sufism and philosophy, applying this understanding in practice, and using the results to create textbooks, manuals, and collections for subjects

such as "History of Philosophy," "Foundations of Sufism," "Cultural Studies," and "Spirituality Studies." The findings can also serve as a scientific source for improving Sufism and philosophy glossaries.

- The **practical significance** of the research results is reflected in the possibility of using the theoretical generalizations and analyses presented in this work in the activities of "Centers for Spirituality and Enlightenment" in educating a harmoniously developed generation. They may also be used through mass media to instill ideological immunity in youth through the spiritual heritage of Saifuddin Bukhari, to raise them in the spirit of devotion to national and universal values, to foster virtues of moral excellence, and in organizing spiritual and educational events by the Ministry of Culture of the Republic of Uzbekistan.

Implementation of the Research Results.

Based on the scientific findings obtained during the study of Saifuddin Bukhari's role in the history of Sufism:

Research methods: Scientific conclusions related to Saifuddin Bukhari's philosophy of reconciliation—aimed at ensuring peace and stability, as reflected in waqf (endowment) documents—were utilized in the fundamental project numbered 44-20/60 titled "*Bukhara Handicrafts Through the Eyes of the World*" (2017). This is confirmed by the official letter No. 89-03-3773 of the Ministry of Higher and Secondary Specialized Education of the Republic of Uzbekistan, dated October 8, 2020. As a result, significant progress was achieved in preventive measures such as promoting enlightenment against ignorance, integrating knowledge and practice, and further enhancing the spiritual potential of youth.

Scientific conclusions and practical recommendations were also drawn from the philosopher's works such as *Kitab Sharh Asma' al-Husna*, *Kitab Awraad*, *Kitab Risalat al-Ishq*, and *Rubaiyat of Shaykh al-Alam Saifuddin Bukhari*. These highlighted his ontological ideas (being, non-being, annihilation, eternity, the universe and man) and epistemological concepts (knowledge, practice, scholar, ignorant, the eye of the heart—basira) as philosophical categories. These findings were applied in organizing spiritual and educational propaganda events in Bukhara Region, as well as in informing the scientific and cultural public through the Bukhara City Council of the Ministry of Culture of the Republic of Uzbekistan. This is documented in official letter No. 01/12-06-3691 of the Ministry of Culture dated September 29, 2020.

As a result, these scientific innovations have contributed to the formation of correct perceptions and understanding among the younger generation regarding Sufi teachings, Islamic philosophy, and particularly the deviation of destructive religious-extremist movements—operating under the guise of Islam—from the essence of true Islam.

Theoretical Generalizations and Practical Implementation of Educational Ideas.

The theoretical generalizations and methodological recommendations regarding the importance of the ideas expressed in *Kitab al-Fatwa wa Waqe'at-e-'Irfani Bukhari* and *Rubaiyat of Shaykh al-Alam Saifuddin Bukhari*—namely enlightenment against ignorance, the unity of knowledge and practice, and achieving spiritual stability in the upbringing of youth—were used during events organized by the Bukhara Regional Branch of the Republican Center for Spirituality and Enlightenment (according to the official letter No. 03/07-881 dated October 15, 2020). As a result, they contributed to the formation of strong ideological immunity in youth, enabling them to resist religious fanaticism, extremism, as well as various ideological threats posed by "mass culture."

Result: In addition, the logically grounded conclusions regarding Saifuddin Bukhari's *Risala-yi Wasiaya-yi Bukhari*—in which he proposed the concept of the "good seed, good soil, proper fertilization, and the right time" as the genesis of the idea of the "perfect human being"—were used in the preparation of scripts for a series of television and radio programs such as "*Guardians of the Ages*," "*From the Treasure of the Past*," "*Bukhara: Yesterday and Today*," "*The Cradle of Eternal Values*," and "*Bukhara Through the Eyes of History*" broadcast by the "

As a result, these programs played a significant role in fostering a deeper understanding among viewers and listeners of Saifuddin Bukhari's spiritual heritage, thereby contributing to the ideological immunity of youth and laying the foundation for their development into well-rounded individuals.

References.

1. Ali ibn Usman al-Djulabi al-Xudjviri. Raskrýtiye skrýtogo za zavesoy dlya sveduúix v taynax serdes (Kashf al-maxjub li arbab al kulub) / Perevod s angliyskogo A.Orlova. Izd. perv. – Moskva: Yedinstvo, 2004. – B.107-177;
2. Navro'zova G., Raxmatova X. Naqshbandiya tushunchalari genezesi. – Buxoro: Buxoro. – B.160.
3. Usmon Turar. Tasavvuf tarixi. – Toshkent: Istiqlol, 1999. –B.52.
4. Bertels Ye.E. Sufizm i sufiyskaya literatura. – M.: Izdatelstvo vostochnoy literatury, 1965. – S.54.
5. Ichqova Z. Shayx Najmiddin Kubro. – Toshkent: O'zbekiston, 2013. – B.8.
6. Komilov N. Tasavvuf. – Toshkent: Movarounnaxr-O'zbekiston, 2009. – B.419.
7. Usmon Turar. Tasavvuf tarixi. – Toshkent: Istiqlol, 1999. – B.75.
8. Doktor Tohira Xushhol Dastjerdij. Najmiddin kubro tasavvufining ijtimoiy ahamiyati // Sino. 2001. - №6, – B.28-29.
9. Navro'zova G.N. Naqshbandiya kamolot yo'li. – Toshkent: Fan, 2007. – B.40-41.
10. Komilov N. Tasavvuf. – Toshkent: O'zbekiston, 2009. – B.448; Hazratqulov. M. Tasavvuf. – Dushanbe: Maorif, 1988. – B. 123.
11. Abulhasan Hujviri. Kashf ul mahjub. – Tehron: Tebbiyon, Faridun Osiyobiy Ishqiy Zinjoni tahriri ostida. (A.A. Boltayev tarjiması), 2003. – B.23;

Registration Application Form

Participant's full name.	Norova Malika Fayzulloyevna
Position, academic degree, title	Dotsent, d.f.n.
Workplace	Bukhara State University
Phone (with code)	+ 998 93 622 60 22
Email address	norova.83@list.ru
Topic of the article	Upbringing of the young generation in the modern society
Section title	Social and humanitarian sciences

РАЗВИТИЕ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА И ДЕМОКРАТИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ: ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ СТУДЕНТОВ ТЕХНИЧЕСКОГО ВУЗА

Ташкенбаева Диёра Абдурашидовна

Ташкентский университет информационных технологий имени Мухаммада ал-Хоразмий

Кафедра «Гуманитарные науки»

Введение

Современное демократическое развитие Узбекистана невозможно без активного участия гражданского общества, которое играет ключевую роль в формировании правового государства и укреплении демократических институтов. В этом процессе особое значение имеет студенческая молодежь, являющаяся наиболее динамичной и восприимчивой к изменениям социальной группой. В условиях технического вуза студенты получают не только профессиональные знания, но и осваивают социально-гуманитарные дисциплины, формирующие их мировоззрение, гражданскую ответственность и демократическую культуру. Таким образом, образовательный

процесс становится важнейшим инструментом воспитания активных граждан, способных вносить вклад в развитие гражданского общества.

Образование выступает связующим звеном между государством и обществом, обеспечивая передачу знаний, ценностей и демократических установок. В технических вузах обучение не ограничивается инженерными дисциплинами: гуманитарные предметы, такие как «Новейшая история Узбекистана», «Философия», «Социология», играют важную роль в воспитании у студентов критического мышления, уважения к закону и гражданской активности.

В процессе обучения гуманитарных дисциплин можно выделить образовательный потенциал студентов технического вуза посредством:

Формирования демократических ценностей - через изучение истории и социальных наук у студентов вырабатываются понимание значимости свободы слова, равноправия, справедливости и прав человека.

Развитие критического мышления - студенты учатся анализировать информацию, выявлять причинно-следственные связи в общественных процессах и противостоять дезинформации, что особенно важно в условиях глобализации.

Патриотическое и гражданское воспитание - гуманитарное образование способствует формированию чувства ответственности за будущее страны, готовности участвовать в общественно-политической жизни, укреплению национальной идентичности.

Социальная активность и самоуправление - участие студентов в молодежных организациях, волонтерских движениях и научных клубах позволяет им проявлять лидерские качества, формировать навыки самоорганизации и демократического взаимодействия.

Инновационная и цифровая культура - будущие инженеры, обладая высоким уровнем цифровой компетентности, могут активно участвовать в развитии электронного гражданского общества: от внедрения цифровых сервисов до создания платформ для общественного диалога.

Таким образом, практические аспекты реализации образовательного потенциал студентов технического вуза можно выделить в следующих аспектах:

Внедрение интерактивных методов преподавания гуманитарных дисциплин - традиционные лекции всё чаще заменяются интерактивными форматами - деловыми играми, проектным обучением, анализом кейсов и цифровыми симуляциями общественно-политических процессов. Использование онлайн-платформ, мультимедийных материалов, виртуальных экскурсий по ключевым историческим местам Узбекистана делает учебный процесс более наглядным и способствует формированию практических навыков у студентов.

Организация дебатов, круглых столов и студенческих конференций по вопросам гражданского общества и демократии - такие формы работы позволяют студентам овладеть культурой дискуссии, развить навыки критического мышления и публичного выступления. Дебаты формируют умение аргументировать собственную позицию и уважать мнение оппонентов, что является основой демократического взаимодействия. Конференции дают студентам возможность участвовать в научных исследованиях, вырабатывать собственные подходы к решению актуальных социальных проблем.

Поддержка молодежных инициатив, направленных на решение социальных проблем - в технических вузах важно создавать условия для реализации социально значимых проектов: экологических акций, программ волонтерской помощи, цифровых решений для инклюзивного образования. Студенческие инициативы могут развиваться в форме стартапов и проектных лабораторий, где будущие инженеры применяют свои профессиональные знания для пользы общества.

Привлечение студентов к проектам в сфере цифровой демократии и электронной прозрачности - студенты технических вузов могут участвовать в разработке электронных сервисов, обеспечивающих открытость государственных институтов и взаимодействие граждан с органами власти. Это могут быть проекты по созданию платформ для онлайн-обсуждения законопроектов, мониторинга социальных проблем или сервисов обратной связи. Такой опыт формирует у студентов представление о принципах цифровой демократии и их значении для развития гражданского общества.

Международное и межвузовское сотрудничество - расширение академической мобильности, совместные проекты с зарубежными университетами и участие в международных форумах дают студентам возможность обмениваться опытом в сфере демократического развития и гражданской активности. Это позволяет адаптировать лучшие мировые практики к национальным условиям и формирует у молодежи глобальное видение процессов демократизации.

Развитие волонтерской деятельности и студенческого самоуправления - активизация работы студенческих советов, молодежных парламентов и волонтерских объединений способствует воспитанию навыков демократического управления. Участие студентов в самоуправлении приучает их к коллективной ответственности, планированию и принятию решений на основе консенсуса.

Использование цифровых образовательных ресурсов для формирования демократической культуры - применение онлайн-курсов, мультимедийных библиотек, подкастов и цифровых архивов делает образовательный процесс более доступным и гибким. Цифровая среда позволяет студентам самостоятельно формировать траекторию обучения и расширяет возможности для самообразования в области прав человека, истории демократических реформ и гражданской активности.

Заключение

Студенты технических вузов обладают значительным образовательным потенциалом в формировании гражданского общества и демократической культуры в Узбекистане. Их профессиональная подготовка в сочетании с гуманитарным образованием способствует развитию критического мышления, гражданской ответственности и социальной активности. Таким образом, технические университеты становятся важными центрами не только подготовки специалистов, но и формирования демократических ценностей, необходимых для устойчивого развития страны и укрепления её демократических институтов.

Список использованной литературы:

1. Конституция Республики Узбекистан. – Ташкент: Узбекистан, 2023.
2. Закон Республики Узбекистан «О молодежи» (в ред. 2021 г.).
3. Закон Республики Узбекистан «О гарантиях деятельности институтов гражданского общества» (в ред. 2022 г.).
4. Мирзиёев Ш.М. Строим вместе свободное и процветающее, демократическое государство Узбекистан. – Ташкент: Узбекистан, 2021.
5. Мирзиёев Ш.М. Узбекистан: стратегия обновления и модернизации. – Ташкент: Узбекистан, 2019.
6. Абдурахманов К. Гражданское общество и правовое государство: теоретико-правовой анализ. – Ташкент: Академия, 2020.
7. Саидов А.Х. Демократические реформы в Узбекистане: институциональные основы и перспективы развития. – Ташкент: Фан, 2021.
8. Юлдашев Р. Студенческая молодежь как фактор демократического развития общества // Общество и инновации. – 2022. – №4(6). – С. 102–110.

9. Шарипова Д. Демократическая культура и молодежь: проблемы и перспективы. – Ташкент: Академия, 2020.
10. Huntington S. The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century. – Norman: University of Oklahoma Press, 1991.
11. Dahl R. Democracy and Its Critics. – New Haven: Yale University Press, 1989.

ZAMONAVIY TA'LIM TIZIMINI RIVOJLANTIRISHDA DAVLAT SIYOSATINING O'RNI VA AHAMIYATI

Xolmatov Xusniddin

*Dinshunoslik ekspertizasi
boshqarmasi bosh mutaxassisi*

Hozirgi kunda ta'lim tizimini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqish har bir davlat uchun milliy taraqqiyotning ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylangan. Bu jarayonning ahamiyatini tushunish uchun tarixiy misol sifatida

XIX asr oxirida Yaponiyaning Meydzi islohotlarini keltirish mumkin. Yaponiya ta'lim tizimini tubdan isloh qilib, G'arb mamlakatlarining ilg'or tajribalarini o'zlashtirgan holda qisqa muddatda jahon miqyosida yetakchi davlatlardan biriga aylandi.

O'zbekiston kontekstida esa, Prezident Shavkat Mirziyoyevning 2021-yil

27-apreldagi "O'zbekiston Respublikasini 2030-yilgacha rivojlantirish strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni ta'lim sohasidagi tub islohotlarning asosiy yo'nalishlarini belgilab berdi.

So'nggi yillarda mamlakatimizda ta'lim tizimini modernizatsiya qilish bo'yicha qabul qilingan qarorlar va amalga oshirilayotgan dasturlar tizimli va strategik yondashuvni ko'rsatmoqda. Raqamli transformatsiya davrida ta'lim muassasalarini texnik jihatdan qayta jihozlash, pedagogik kadrlarning malakasini oshirish, o'quv dasturlarini zamonaviy talablarga moslashtirish kabi muhim ishlar amalga oshirilmoqda. Ayni paytda dunyoda rivojlangan mamlakatlar tajribasini o'rganish va uni mahalliy sharoitga moslashtirish orqali ta'lim sifatini oshirish zaruriyati yanada oshib bormoqda. Xususan, sun'iy intellekt, katta ma'lumotlar, bulutli texnologiyalar kabi sohalarda mutaxassislar tayyorlash uchun ta'lim standartlarini xalqaro darajaga ko'tarish muammosi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. O'zbekiston Respublikasida olib borilayotgan ta'lim islohotlarining asosiy yo'nalishlari, ularning amaliy natijalari va kelajakdagi istiqbollari chuqur tahlil qilinadi. Ta'lim tizimida yuzaga kelayotgan o'zgarishlarning jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga ta'siri, shuningdek, xorijiy tajribalarning mahalliy sharoitda qo'llanilishi mumkin bo'lgan jihatlari haqida tahliliy materiallar keltiriladi. Ta'lim sohasidagi yangi siyosatning samaradorligini baholashda xalqaro reytinglardagi o'rinlar, talabalarning bilim darajasi ko'rsatkichlari, bitiruvchilarning ish bilan ta'minlanish darajasi kabi obyektiv ko'rsatkichlar asosida tahlillar ishlab chiqilgan. Shuningdek, ta'lim tizimini rivojlantirishda davlat, nodavlat tashkilotlar va xususiy sektorning o'zaro hamkorligining ahamiyati ta'kidlanadi.

"Yangi O'zbekiston" strategiyasi doirasida ta'lim sohasini rivojlantirish bo'yicha bir qator muhim qarorlar qabul qilingan. 2022-yil 28-yanvardagi "Ta'lim sohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarorda maktabgacha ta'limni 2025-yilga kelib umumxalq darajasiga ko'tarish, STEM ta'limini joriy etish va xorijiy tillarni o'rganishni yanada rivojlantirish kabi ustuvor vazifalar belgilab berilgan.

2023-yil 6-mayda esa Oliy ta'lim tizimini tubdan isloh qilish bo'yicha qabul qilingan Prezident qarorida oliy ta'lim muassasalarining avtonomiyasini kengaytirish, xalqaro reytinglarda 10 ta oliy o'quv yurtini 1000 talik ro'yxatga kiritish va akademik erkinlikni kengaytirish kabi muhim choralar ko'zda tutilgan.

Hozirda ta'lim sohasida amalga oshirilayotgan islohotlarni bir necha asosiy yo'nalishlarga bo'lish mumkin. Raqamli transformatsiya sohasida "Digital Uzbekistan 2030" strategiyasi doirasida barcha ta'lim muassasalarini zamonaviy texnologiyalar bilan ta'minlash

ishlari olib borilmoqda. "One Million Uzbek Coders" dasturi orqali yoshlarga zamonaviy kasblarni o'rgatish ham jadal sur'atlar bilan amalga oshirilayotgan muhim loyihalardan biridir.

Xalqaro hamkorlik yo'nalishida Koreya, Yaponiya, Singapur kabi mamlakatlar bilan ta'lim sohasida hamkorlikni kuchaytirish bo'yicha ishlar olib borilmoqda. Toshkent xalqaro islom akademiyasi, Britaniya magistratura dasturlari kabi loyihalar ham shu yo'nalishdagi muhim qadamlar hisoblanadi. Infratuzilmani modernizatsiya qilish bo'yicha 2022-2026-yillarda 1000 dan ortiq yangi maktab qurish rejalashtirilgan bo'lib, mavjud laboratoriya va sinf xonalarini zamonaviy jihozlash ishlari davom ettirilmoqda. Kadrlar tayyorlash sohasida "Yangi O'zbekiston universiteti"ni tashkil etish va o'qituvchilarni qayta tayyorlash dasturlarini kengaytirish kabi choralar amalga oshirilmoqda.

Ta'lim sohasidagi yangi siyosatning asosiy tamoyillari sifatida ta'limning arzon va qulay bo'lishi, ta'lim sifatini xalqaro standartlar darajasiga ko'tarish, ta'lim va ish bilan ta'minlash o'rtasidagi bog'liqlikni mustahkamlash va innovatsion yondashuvlarni joriy etish ko'zda tutilgan. Islohotlarning dastlabki natijalari sifatida 2023-yilgi PISA testida O'zbekistonning birinchi marta qatnashishi va dastlabki ijobiy natijalari, xalqaro universitetlar reytinglarida o'zbek oliy o'quv yurtlarining o'rinlarining oshishi, shuningdek talabalarning xorijiy tillarni bilish darajasining sezilarli o'sishi kabi ijobiy o'zgarishlarni qayd etish mumkin.

"Yangi O'zbekiston" strategiyasi doirasida amalga oshirilayotgan ta'lim islohotlari mamlakatimizda ta'lim tizimini tubdan yangilashga qaratilgan qat'iy siyosatni namoyon etadi. 2022-2023-yillarda qabul qilingan qarorlar va dasturlar ta'limning barcha bosqichlarida - maktabgacha ta'limdan tortib oliy ta'limgacha bo'lgan sohada sifat oshirishga qaratilgan. Raqamli transformatsiya, xalqaro hamkorlik, infratuzilmani modernizatsiya qilish va kadrlar tayyorlash kabi asosiy yo'nalishlardagi islohotlar allaqachon o'zining dastlabki ijobiy natijalarini ko'rsatmoqda. PISA testida qatnashish, xalqaro reytinglarda o'rinlarni oshirish va xorijiy tillarni o'rganish darajasining yaxshilanishi bu boradagi muvaffaqiyatli qadamlarimizdir.

Xulosa qilib aytganda, "Yangi O'zbekiston"da amalga oshirilayotgan ta'lim islohotlari nafaqat bilim darajasini oshirish, balki butun mamlakatimizning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga kuchli turtki bo'lishi mumkin bo'lgan strategik ahamiyatga ega dastur hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. <https://lex.uz/docs/-6445145>
2. O'zbekiston Respublikasi. "Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risida"gi Qonun (yangi tahriri). Qabul qilingan: 2021-yil 5-iyul. <https://lex.uz/docs/-5491534>
3. Назаров Қ. Дин ва жамият: ижтимоий-фалсафий таҳлил. Тошкент: «Фан», 2020.

YANGI TAHRIRDAGI O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI KONSTITUTSIYASIDA OILA, BOLALAR VA YOSHLAR MASALASI

Norova Malika Fayzulloevna

Buxoro davlat universiteti o'qituvchisi, f.f.d (PhD)

E-mail: n.malika@gmail.com

Farmonova Shahnoza Shavkatjon qizi
Ijtimoiy ish(oila va bolalar bilan ishlash)

5.2.iji.22 guruh talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 2023-yil yangi tahrirdagi konstitutsiyasi oilalar, bolalar va yoshlarning huquqlari yoritib berilga. Oilalarning huquqiy maqomi, davlat tomonidan kafolatlanish, oilalarga ko'rsatilayotgan ijtimoiy yordam turlari tahlil qilinadi. Bolalar kim, uning yosh chegarasi, konstitutsiyada

belgilangan huquqlari bayon qilingan. Jamiyatimizda nogironligi bo'lgan bolalar ularni inklyuziv ta'limga jalb qilinishi muaamo va istiqbollar.

Kalit so'zlar: Bola, konstitutsiyaviy nikoh, oila, gendir tengligi, yetimlik, xavf ostida qolgan bolalar onalik va bolalik, yoshlar siyosati.

Bosh qomusimiz 2023-yil 1-may kundan boshlab kuchga kirgan bo'sa unda bir qator o'zgarishlar bo'ldi. Jumladan, mamlakatimiz ijtimoiy davlatga aulantiirilganligi bu bizning yutug'imiz desak mubolag'a bo'lmaydi. Shuni aytish lozimni O'zbekiston Respublikasida Ijtimoiy himoya milliy agentliklarining joroy etilganli, ijtimoiy xodimlarning, mavjudligi jamiyatimizdagi bir qator muammolarninh hal qilinishi va oldini olishiga zamin yaratadi. Mahallalarda ajrimlar sonining kamayganligi, jamiyatimizda yetim bolalarning kamayishiga sababchi boladi. Oila vakillar huquqlarini qanchalik yaxshi bilsalar va unga amal qilishsa, oilalar barqaror yashaydi.

Oila — jamiyatning asosiy bo'g'inidir. Uning huquqlari davlat tominidan himoya qilinadi. Oilada farzandlar yetishib chiqishadi, voyaga yetishadi. Bolalarning qanday xarakterga ega ekanligi uning oilada qanday kamol topganligi, oilasidagi mavjud qadriyatlar va oiladagi vakillarning o'rni bilan o'lchanadi. Yoshlar bo'lsa jamiyat tarqqiyotining tamal omili sifatida ko'riladi. 2030-yilgacha O'zbekistonda yoshlarimiz 70foizni tashkil qilishi aytib o'tilgan. Bu esa o'z navbatida mamlakatimiz aynan shu yoshlarning qo'llida ekanligini ko'rishimiz mumkin.

Asosiy qism.

Oila– ikkita qarama-qarshi jins vakillarining o'zaro ixtiyoriyligi, nikohi asosida tuzilgan tuzilma. Nikoh Yoshi O'zbekistonda erkaklar uchun 18, ayollar uchun ham 18 yosh etib belgilangan. 18 yoshga yetmagan shaxslar o'rtasida nikoh qurilishi bu qonunan ta'qiqlab qo'yilgan. Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksiga asosan nikoh yoshiga yetmagan shaxs bilan haqiqatdan nikoh munosabatlariga kirishish, ota-ona yoki ularning o'rnini bosuvchi shaxslar tomonidan **nikoh yoshiga etmagan shaxsni erga berish yoxud uylantirish, nikoh yoshiga etmagan shaxs bilan nikoh tuzishga doir diniy marosimni amalga oshirish ma'muriy javobgarlikka** sabab bo'ladi. Bu oila kodeksida ham aytib o'tilgan. Har bir shaxs oila qurish jarayonida o'zining huquqlaridan kelib chiqqan holda hech qanday tazyiq va majburiyatlarsiz turmush qurishga haqli hisoblanadi. Konstitutsiyaning 76-moddasida oila jamiyat va davlatning asosiy bo'g'ini sifatida tan olingan hamda unga alohida davlat muhofazasi kafolati berilgan. Ollaning eng muhim vazifasi naslni davom ettirish shuningdek, ota-bobolarining eng yaxshi an'ana va udumlarini davom ettirish, turmushni mustahkamlashdan iboratdir. Oila jamiyatning boshlang'ich hujayrasini tashkil etib, unda aholini ko'payishi va yosh avlodni tarbiyalash vazifalari bajariladi. Oilani himoya qilish, uning darz ketmasligi uchun hamma birday xarakat qilishi kerak. Mahallalarda ham oilalarni qo'llab-quvvatlash tizimi yo'lga qo'yilgan. Mahallalarda "ayollar daftari", "yoshlar daftari" kabilar tashkil etilgan bo'lib bular asosan aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlarini aniqlash uchun tuzilgan. Oilada farzandlar yetishadi, farzandning qaysi kasb egallashi, hayotda qay yo'sinda o'z o'rnini topishida ham ota-onalarning o'rne beqiyosdir. Bundan tashqari ota-onalar farzandlarini voyaga yetguniga qadar boqishga va tarbiyalashga majburliklari konstitutsiyada qonun bilan belgilab qo'yildi. Bolalarini sog'lom va to'laqonli har tomonlama kamol topishi uchun o'z hissalarini qo'shishlari kerakligi qonun bilan belgilanib qo'yildi. Bundan tashqari yetim va ota-onasining qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalarning ham huquqlarining cheklanishini oldini olish maqsadida Konstitutsiyaning 77-moddasida davlat va jamiyat tomonidan yordamlarning berilishi hamda xayriya faoliyatini rag'batlantirilishi keltirib o'tilgan. Konstitutsiyaning 50-moddasida har bir bola ta'lim olish huquqiga egaligi, davlat ta'limning barcha shaklini, har xil turlarini va shakllarini rivojlanishini ta'minlaydi. Imkonkiyati cheklangan bolalar uchun ham ularni jamiyat bilan integratsiyasi qilish maqsadida maktablarda inklyuziv ta'lim dasturlari ishlab chiqildi.

Ko'pgina o'quvchilar bu imkoniyatdan foydalanishmoqda. Bu samarali natija beradi va kelajakda nogironligi bo'lgan shaxslar ham o'zlarini sog'lom insonlardek his qilib, barcha imkoniyatlarini ishga solib, jamiyatda yetakchi o'rinni egallaydi.

Yoshlarga oid normalar yangi Konstitutsiyada ilk marta keng qamrovli huquqiy mazmunga ega bo'ldi. Konstitutsiyada yoshlar – kelajakning asosi sifatida ta'riflanib, ularning intellektual, ijodiy va jismoniy salohiyatini rivojlantirish uchun davlat mas'uliyati belgilandi. Yoshlarni ishga joylashtirishga ko'maklashish, kasbiy o'qitish, tadbirkorlik faoliyati uchun sharoit yaratish, sport va madaniyatga jalb etish davlatning aniq konstitutsiyaviy majburiyatlari sifatida belgilandi. "Yoshlar – kelajagimiz" tamoyili nafaqat siyosiy shior, balki asosiy qonun darajasidagi huquqiy norma maqomini oldi.

Xulosa

Yangi tahrirdagi Konstitutsiya oila, bola va yoshlarga oid huquqiy kafolatlar hajmini sezilarli darajada kengaytirdi va sifat jihatidan yangi konstitutsiyaviy mazmun berdi. Bola manfaatlarining ustuvorligi tamoyili ilk bor konstitutsiyaviy norma sifatida mustahkamlandi; bu xalqaro huquq standartlariga muvofiqlikni ta'minlaydi.

Yoshlarga oid konstitutsiyaviy normalar yoshlar siyosatini davlat siyosatining ustuvor yo'nalishi sifatida belgilab berdi va unga mustahkam huquqiy asos yaratdi.

Oila instituti davlat muhofazasining huquqiy mexanizmlari yanada kuchaytirildi; otalarning farzand oldidagi huquq va majburiyatlari aniqroq belgilandi.

Konstitutsiyaviy normalarning to'liq ijrosi uchun milliy qonunchilikni xalqaro standartlarga muvofiqlashtirish, tegishli institutsional mexanizmlarni rivojlantirish talab etiladi.

Xulosa qilib aytganda, 2023-yilda qabul qilingan yangi tahrirdagi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi oila, bola va yoshlar huquqlarini himoya qilishda muhim poydevor bo'lib xizmat qiladi. Ushbu normalarning amalda to'liq tatbiq etilishi O'zbekistonning demokratik, huquqiy va ijtimoiy davlat sifatida yanada rivojlanishiga munosib hissa qo'shadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi (2023-yil 30-aprelda – Toshkent: O'zbekiston, 2023. 42B
2. O'zbekiston Respublikasining Oila kodeksi. – Toshkent: Adolat, 2020. – 112 b.
3. BMT Bola Huquqlari to'g'risidagi Konventsia (1989). O'zbekiston tomonidan 1994-yilda ratifikatsiya qilingan // BMT rasmiy hujjatlari to'plami.
4. «Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni. 2022-yil 14-yanvar. – Toshkent, 2022.

РОЛЬ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА В ФОРМИРОВАНИИ ДЕМОКРАТИЧЕСКИХ ЦЕННОСТЕЙ У СТУДЕНТОВ ТЕХНИЧЕСКОГО ВУЗА В УЗБЕКИСТАНЕ

Касимова Зумрад Сабиржановна

старший преподаватель кафедры Гуманитарные науки ТУИТ имени Мухаммад аль-Хорезми

Аннотация

Статья посвящена анализу роли гражданского общества в процессе формирования демократических ценностей у студентов технических вузов Узбекистана. В условиях демократических реформ и глобальной цифровой трансформации особое значение приобретает воспитание молодежи как активных граждан, обладающих высокой правовой культурой, критическим мышлением и чувством социальной ответственности. Рассматривается вклад институтов гражданского общества — неправительственных организаций, молодежных движений, профессиональных ассоциаций и СМИ — в образовательный процесс и

воспитательную работу со студентами. Отмечается, что их деятельность направлена на развитие правовой грамотности, медиакультуры, толерантности, патриотизма и готовности к участию в общественной жизни. Подчеркивается важность сотрудничества технических вузов с институтами гражданского общества в организации дебатов, студенческих конференций, волонтерских и социальных проектов, а также инициатив в сфере цифровой демократии и прозрачности. Сделан вывод о том, что гармоничное взаимодействие системы образования и гражданского общества создает условия для формирования у студентов не только профессиональных компетенций, но и демократической культуры, необходимой для устойчивого развития современного Узбекистана.

Ключевые слова: гражданское общество, демократические ценности, студенческая молодежь, технический вуз, демократические реформы, правовая культура, социальная ответственность, студенческое самоуправление, цифровая демократия, Узбекистан

Введение

В условиях динамичных демократических преобразований в Республике Узбекистан особое значение приобретает воспитание молодежи как активных и ответственных граждан, разделяющих ценности свободы, равенства, справедливости и социальной солидарности. Гражданское общество, выступающее в качестве важнейшего института демократизации, играет ключевую роль в формировании мировоззрения молодого поколения, особенно студентов технических вузов, которые в будущем станут движущей силой инновационного и социально-экономического развития страны.

Теоретические основы формирования демократических ценностей

Демократические ценности - это система установок, включающая уважение к правам человека, верховенству закона, свободе слова и совести, толерантности, социальной ответственности и активному участию в жизни общества. В условиях цифровой трансформации и глобализации именно студенческая молодежь наиболее восприимчива к новым идеям и формам социальной активности. Технические вузы, готовящие специалистов для ключевых отраслей экономики, должны учитывать не только профессиональную подготовку, но и воспитание демократической культуры.

Гражданское общество в Узбекистане является важным социальным институтом, который в условиях демократических реформ активно взаимодействует с системой образования. Оно способствует созданию среды, где студенты получают не только профессиональные знания, но и опыт гражданского участия, формирующий их как сознательных и ответственных членов общества.

Прежде всего, гражданское общество обеспечивает практико-ориентированное обучение демократическим ценностям. Через деятельность неправительственных некоммерческих организаций, молодежных объединений, инициативных групп и профессиональных ассоциаций студенты имеют возможность участвовать в образовательных проектах, направленных на развитие правовой грамотности, медиакультуры и навыков конструктивного диалога.

Особую роль играют ННО и молодежные движения, которые реализуют совместные со студентами акции по экологии, социальной поддержке, волонтерству, защите прав человека и продвижению идей устойчивого развития. Такие практики помогают студентам почувствовать свою социальную значимость, а также учат ответственности за принятые решения.

Кроме того, гражданское общество способствует развитию студенческого самоуправления. При поддержке институтов гражданского общества в технических вузах создаются и эффективно функционируют студенческие советы, клубы по

интересам, волонтерские и дискуссионные площадки. Участие в них позволяет молодежи приобретать лидерские качества, навыки организации работы в коллективе, умение вести переговоры и находить компромиссы — всё это является основой демократической культуры.

Важным направлением взаимодействия гражданского общества и вузов становится цифровая демократия и электронная прозрачность. Технические университеты, обладая высоким потенциалом в области информационных технологий, вовлекают студентов в разработку цифровых платформ для общественного контроля, электронного участия граждан в обсуждении социальных проблем, а также инструментов повышения прозрачности деятельности государственных структур. Подобные проекты способствуют интеграции профессиональных навыков студентов с гражданской ответственностью.

Наконец, участие институтов гражданского общества в образовательном процессе вносит вклад в воспитание патриотизма и социальной справедливости. В рамках совместных программ студенты изучают современную историю Узбекистана, знакомятся с демократическими реформами, ролью независимости в укреплении прав и свобод граждан. Это формирует у них чувство сопричастности к судьбе страны и понимание ценности демократии как основы устойчивого развития.

Таким образом, гражданское общество в Узбекистане выступает не только партнером системы образования, но и катализатором формирования демократических ценностей у студентов технических вузов, помогая соединить академические знания с практическими навыками гражданского участия.

Таким образом, гражданское общество играет ключевую роль в формировании демократических ценностей у студентов технических вузов в Узбекистане. В условиях масштабных реформ, направленных на демократизацию и модернизацию общества, именно студенческая молодежь становится стратегическим ресурсом для устойчивого развития государства.

Институты гражданского общества - неправительственные организации, молодежные движения, инициативные группы и профессиональные ассоциации - способствуют развитию у студентов правовой культуры, социальной ответственности, навыков диалога и критического мышления. Их активное участие в образовательном процессе позволяет сделать обучение более практико-ориентированным, а воспитание - направленным на формирование у будущих специалистов качеств сознательного гражданина.

Особое значение приобретает сотрудничество технических вузов с институтами гражданского общества в сферах волонтерства, цифровой демократии, социальных стартапов и проектной деятельности. Такие инициативы дают студентам возможность соединять профессиональные компетенции с активной гражданской позицией, воспитывая уважение к демократическим ценностям, толерантность и патриотизм.

Формирование демократической культуры у студентов технических вузов должно рассматриваться как долгосрочная стратегическая задача, обеспечивающая подготовку поколения специалистов, способных не только внедрять инновации в профессиональной сфере, но и активно участвовать в общественной жизни, укрепляя основы гражданского общества. В перспективе это станет важным фактором успешной реализации демократических реформ и построения справедливого, открытого и современного Узбекистана.

Список литературы:

1. Мирзиёев Ш.М. Стратегия действий по дальнейшему развитию Республики Узбекистан. – Ташкент: Ўзбекистон, 2017.

2. Конституция Республики Узбекистан. – Ташкент: Адолат, 2023.
3. Абдукаримов Х., Саидов А. Гражданское общество: теория и практика развития в Узбекистане. – Ташкент: Академия, 2020.
4. Сафаров Д. Формирование демократических ценностей у молодежи в условиях модернизации общества // Журнал Общество и управление. – 2021. – №3. – С. 45–52.
5. Каримова Н. Роль институтов гражданского общества в воспитании студенческой молодежи // Материалы международной научно-практической конференции. – Ташкент: ТГПУ, 2022. – С. 110–115.
6. Huntington S. The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century. – Norman: University of Oklahoma Press, 1991.
7. Dahl R. On Democracy. – New Haven: Yale University Press, 1998.
8. Содиқова М. Демократическая культура и ее значение для развития гражданского общества // Ижтимоий фанлар. – 2020. – №2. – С. 67–73.
9. Norris P. Democratic Phoenix: Reinventing Political Activism. – Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
10. UNESCO. Education for Democratic Citizenship and Human Rights: Principles and Practices. – Paris: UNESCO Publishing, 2018.

INNOVATSION TA'LIM VA XALQ TAFAKKURI UYG'UNLIGI: O'ZBEK XALQ MAQOLLARINING LINGVOMADANIY TADQIQI MISOLIDA

Qobilova Dilshoda Yorqinjon qizi,
BuxDU 10.00.01-o'zbek tili yo'nalishi
tayanch doktoranti,
Telefon raqam: 998931494947
Email: Samsungafn230@gmail.com

Annotatsiya: *Mazkur maqolada zamonaviy ta'lim tizimida innovatsion texnologiyalardan foydalanish jarayoni o'zbek xalq maqollarining lingvomadaniy xususiyatlari bilan uzviy bog'liq holda tahlil etiladi. Xalq maqollari milliy tafakkur, qadriyat va tarbiyaviy qarashlarning ifodasi sifatida ta'lim mazmunining muhim komponenti ekanligi asoslab beriladi. Shuningdek, innovatsion texnologiyalar ushbu qadriyatlarni zamonaviy shaklda yetkazish vositasi sifatida talqin qilinadi. Maqolada metaforik ifodalar, xususan o'simlik nomlari ishtirokidagi maqollar orqali bilim, mehnat va tarbiya tushunchalarining lingvomadaniy mohiyati ochib beriladi.*

Kalit so'zlar: *innovatsion ta'lim, xalq maqollari, lingvomadaniyat, metafora, fitonim, ta'lim siyosati, qadriyat, obrazlilik.*

Annotation: *This article analyzes the process of using modern innovative technologies in the education system in connection with the linguocultural features of Uzbek folk proverbs. Folk proverbs are substantiated as an important component of educational content as an expression of national thinking, values, and moral views. Innovative technologies are interpreted as a means of delivering these values in a modern form. The article reveals the linguocultural essence of knowledge, labor, and upbringing through metaphorical expressions, especially proverbs containing plant names.*

Keywords: *innovative education, folk proverbs, linguoculture, metaphor, phytonym, education policy, values, imagery*

Paremiologik birliklar har bir xalqning og'zaki ijodiga xos bo'lgan, ixcham, lo'nda va badiiy jihatdan ifodali shaklda yaratilgan nutq namunalaridir. Ular o'zida chuqur metaforik ma'no qatlamlarini mujassam etib, insoniyatning asrlar davomida to'plagan tarixiy tajribasi, hayotiy kuzatuvlari hamda dastlabki bilimlarini aks ettiradi. Shu bois paremlar milliy tafakkur, an'ana va qadriyatlarning muhim ifodachisi sifatida namoyon bo'ladi.

Bugungi globallashuv sharoitida ta'lim tizimini takomillashtirish va uning sifatini oshirish har bir davlatning ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi. Zamonaviy innovatsion texnologiyalarni ta'lim jarayoniga joriy etish nafaqat pedagogik, balki siyosiy ahamiyatga ham ega. Chunki sifatli ta'lim — bu jamiyat taraqqiyoti, iqtisodiy barqarorlik va milliy raqobatbardoshlikning asosiy omilidir. Shu jihatdan qaraganda, o'zbek xalq maqollari ham ta'lim va tarbiya masalalariga oid chuqur ma'naviy-axloqiy qarashlarni o'zida mujassam etgan bo'lib, ular bugungi zamonaviy ta'lim konsepsiyalari bilan uzviy bog'liqdir. Ta'lim tizimini modernizatsiya qilish va uning samaradorligini oshirish global miqyosda dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Innovatsion texnologiyalarni ta'lim jarayoniga joriy etish ushbu jarayonning muhim tarkibiy qismi bo'lib, u nafaqat pedagogik, balki ijtimoiy-siyosiy ahamiyat kasb etadi

(Sh. Mirziyoyev, 2021). Shu bilan birga, har qanday ta'lim tizimi o'zining milliy-ma'naviy asoslariga tayanadi. O'zbek xalq maqollari ana shunday boy ma'naviy meros bo'lib, ular orqali xalqning bilim, mehnat va tarbiya haqidagi qarashlari avloddan-avlodga o'tib kelgan (I. Karimov, 2008). Shu sababli zamonaviy ta'limni tashkil etishda innovatsion yondashuvlarni milliy qadriyatlar bilan uyg'unlashtirish muhim ilmiy va amaliy ahamiyatga ega. Sifatli ta'limni tashkil etish davlat siyosatining muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, u inson kapitalini rivojlantirishga xizmat qiladi. Zamonaviy innovatsion texnologiyalar — masalan, raqamli platformalar, masofaviy ta'lim, sun'iy intellekt vositalari — ta'lim tizimining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Bu jarayonning siyosiy mohiyati quyidagilarda namoyon bo'ladi: jamiyatning intellektual salohiyatini oshirish; yosh avlodni raqobatbardosh kadrlar sifatida tayyorlash; milliy rivojlanish strategiyalarini amalga oshirish; global ta'lim makoniga integratsiyalashuv. Shu bois, innovatsion texnologiyalarni joriy etish faqat texnik jarayon emas, balki davlatning uzoq muddatli siyosiy strategiyasining tarkibiy qismi hisoblanadi.

Lingvomadaniyat til va madaniyatning o'zaro aloqasini o'rganuvchi ilmiy yo'nalish bo'lib, unda xalqning dunyoqarashi, qadriyatlari va tafakkuri til birliklari orqali tahlil qilinadi (Maslova, 2001).

Metafora esa ma'no ko'chishining asosiy vositalaridan biri bo'lib, unda bir predmet yoki hodisa boshqa bir predmet orqali obrazli tarzda ifodalanadi (Teliya, 1996). O'zbek maqollarida, ayniqsa, o'simlik nomlari (fitonimlar) orqali berilgan metaforalar keng uchraydi va ular inson hayoti hamda ijtimoiy munosabatlarini ifodalashda muhim rol o'ynaydi (Safarov, 2006).

1. Xalq maqollari — ta'lim mazmunining lingvomadaniy asosi

O'zbek xalq maqollarida ilm va tarbiya masalalari alohida o'rin tutadi. Masalan, "Ilm — oltindan qimmat", "Bilim — baxt kaliti" kabi maqollar bilimning yuksak qadriyat ekanini ifodalaydi (O'zbek xalq maqollari, 2005). Bu kabi maqollar orqali yosh avlodda bilim olishga intilish, mehnatsevarlik va ijtimoiy mas'uliyat hissi shakllanadi. Demak, maqollar ta'lim jarayonining ma'naviy-mazmuniy asosini tashkil etadi.

2. O'simlik nomlari orqali metaforik ifoda va uning lingvomadaniy mohiyati

O'zbek maqollarida o'simlik nomlari asosida yuzaga kelgan metaforalar alohida ahamiyatga ega. Masalan: "Daraxt mevasi bilan, odam mehnati bilan", "Ildizi chuqur daraxt yiqilmaydi", "Olma tagiga olma tushadi". Mazkur maqollarda o'simlik obrazlari orqali inson hayoti va ijtimoiy munosabatlar ramziy tarzda ifodalanadi. Bu esa lingvomadaniy jihatdan xalq tafakkurining obrazli va tizimli ekanini ko'rsatadi.

3. Innovatsion texnologiyalar — milliy qadriyatlarni uzatish vositasi

Zamonaviy ta'limda innovatsion texnologiyalar muhim o'rin tutadi. Raqamli platformalar, multimedia vositalari va interaktiv metodlar orqali o'quv jarayonining samaradorligi oshiriladi (Po'lat, 2008). Shu bilan birga, innovatsion texnologiyalar milliy qadriyatlarni yangi shaklda yetkazish imkonini beradi. Masalan: maqollar asosida interaktiv testlar yaratish,

vizual materiallar orqali tahlil qilish, gamifikatsiya asosida o'rganish. Natijada an'anaviy bilim va zamonaviy texnologiyalar uyg'unlashadi.

4. Ta'lim siyosati va innovatsion yondashuvlar uyg'unligi

Ta'lim tizimida innovatsion texnologiyalarni joriy etish davlat siyosatining muhim yo'nalishlaridan biridir (Sh. Mirziyoyev, 2016). Bu jarayon yosh avlodni har tomonlama rivojlantirishga xizmat qiladi. Xalq maqollarida aks etgan qadriyatlar esa ushbu siyosatning ma'naviy asosini tashkil etadi. Shu bois, ta'lim siyosati, innovatsion texnologiyalar va lingvomadaniy meros o'zaro uzviy bog'liq tizim sifatida namoyon bo'ladi.

Tadqiqot natijalari quyidagilarni ko'rsatadi: xalq maqollari ta'lim jarayonining muhim lingvomadaniy manbai hisoblanadi; fitonimlar asosidagi metaforalar inson qadriyatlarini chuqur ifodalaydi; innovatsion texnologiyalar bilimni samarali yetkazish imkonini beradi; milliy qadriyatlar va zamonaviy yondashuv uyg'unligi ta'lim sifatini oshiradi.

Xulosa qilib aytganda, innovatsion ta'lim tizimi va o'zbek xalq maqollarining lingvomadaniy xususiyatlari o'zaro chambarchas bog'liqdir. Til birliklari xalq tafakkurining, madaniy merosining va ijtimoiy ongining eng barqaror va ifodali shakli sifatida qadrlanadi. Ayniqsa, frazeologik va paremiologik birliklar xalqning tabiat, jamiyat va inson haqidagi ko'p asrlik kuzatuvlarini, hayot tajribasini, qadriyatlar tizimini o'zida mujassamlashtirgan muhim lingvomadaniy material hisoblanadi. Ushbu birliklarning tarkibida o'simlik nomlari - ya'ni fitonimlar faol ishtirok etganda, ular orqali xalqning o'simliklar olamiga bo'lgan munosabati, ekologik dunyoqarashi, mehnat madaniyati, estetik ideallari va ijtimoiy-falsafiy qarashlari aniqlanadi. Xalq maqollari ta'limning ma'naviy asosini tashkil etsa, innovatsion texnologiyalar ularni zamonaviy shaklda yetkazish vositasi vazifasini bajaradi. Ushbu uyg'unlik esa barkamol avlodni tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch. — Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
2. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. — Toshkent: O'zbekiston, 2016.
3. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. — Toshkent: O'zbekiston, 2021.
4. Safarov Sh. Lingvokulturologiya asoslari. — Toshkent: Fan, 2006.
5. Maslova V.A. Lingvokulturologiya. — Moskva: Akademiya, 2001.
6. Teliya V.N. Russkaya frazeologiya. — Moskva, 1996.
7. O'zbek xalq maqollari. — Toshkent: Sharq, 2005.
8. Muslimov N.A., Usmonboyeva M.H. Innovatsion ta'lim texnologiyalari. — Toshkent, 2016.
9. Po'lat E.S. Pedagogik texnologiyalar. — Moskva, 2008.

BOSHLANG'ICH SINFLARDA ONA TILI FANINI O'QITISHDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARNING O'RNI

To'rabayeva Go'zal Jumaqul qizi
Guliston davlat pedagogika
instituti magistranti
97-903-93-69

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang'ich sinflarda ona tili fanini o'qitishda innovatsion texnologiyalarning o'rni va ahamiyati tahlil qilinadi. Zamonaviy ta'lim jarayonida interaktiv metodlar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari hamda raqamli vositalardan foydalanish o'quvchilarning nutqiy kompetensiyasini rivojlantirish, mustaqil fikrlashini shakllantirish va dars samaradorligini oshirishda muhim omil sifatida qaraladi. Shuningdek, maqolada pedagogik innovatsiyalarni amaliyotga joriy etishning nazariy asoslari va samarali usullari yoritiladi.

Kalit so'zlar. Innovatsion texnologiya, boshlang'ich ta'lim, ona tili, interaktiv metodlar, AKT, nutqiy kompetensiya, pedagogik innovatsiya, ta'lim samaradorligi, raqamli ta'lim, didaktika.

Kirish. Bugungi globallashuv va axborotlashuv davrida ta'lim tizimi oldida turgan asosiy vazifalardan biri — o'quvchilarni zamonaviy bilim va ko'nikmalar bilan qurollantirishdan iborat. Ayniqsa, boshlang'ich sinflarda ona tili fanini o'qitish jarayoni o'quvchilarning tafakkuri, nutqi va savodxonligini shakllantirishda muhim o'rin tutadi.

Zamonaviy pedagogika fanida innovatsion texnologiyalarni qo'llash o'quv jarayonini samarali tashkil etishning asosiy omillaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Jumladan, Lev Vygotsky ta'lim jarayonida ijtimoiy muhit va interaktivlikning muhimligini ta'kidlab, bilimlar muloqot jarayonida shakllanishini asoslab bergan.

Shu nuqtai nazardan, boshlang'ich sinflarda ona tili fanini o'qitishda innovatsion yondashuvlarni joriy etish dolzarb masala hisoblanadi.

Asosiy qism. Boshlang'ich sinflarda ona tili fanini o'qitish jarayoni o'quvchilarning nutqiy, tafakkuriy va kommunikativ kompetensiyalarini shakllantirishda asosiy bosqich hisoblanadi. Mazkur jarayonda sifatli ta'limni tashkil etish esa nafaqat metodik yondashuvlarga, balki zamonaviy texnologiyalardan samarali foydalanishga ham bevosita bog'liqdir. Shu jihatdan, innovatsion texnologiyalarni ona tili darslariga joriy etish bugungi ta'lim siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida namoyon bo'lmoqda.

Zamonaviy texnologiyalar yordamida tashkil etilgan ona tili darslari o'quvchilarning savodxonligini oshirish, og'zaki va yozma nutqini rivojlantirish hamda mustaqil fikrlashini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bu jarayonda interaktiv metodlar, multimedia vositalari va raqamli platformalar o'quvchini passiv tinglovchidan faol ishtirokchiga aylantiradi. Lev Vygotsky ta'kidlaganidek, "Bilimlar ijtimoiy muloqot va hamkorlik jarayonida shakllanadi. Demak, texnologiyalar orqali yaratilgan interaktiv muhit ona tili o'rganishda samaradorlikni sezilarli darajada oshiradi"¹.

Shu bilan birga, boshlang'ich ta'limda zamonaviy texnologiyalardan foydalanishning siyosiy o'rni ham alohida ahamiyatga ega. Chunki ta'lim tizimi davlat siyosatining muhim instituti bo'lib, u orqali jamiyatning intellektual salohiyati, milliy qadriyatlari va mafkuraviy barqarorligi shakllantiriladi. John Dewey ta'limni demokratik jamiyat qurishning asosiy omili sifatida baholab, uning ijtimoiy hayotdagi hal qiluvchi rolini asoslab beradi ². Shu nuqtai nazardan, ona tili darslarida zamonaviy texnologiyalarni qo'llash orqali o'quvchilarda nafaqat til kompetensiyasi, balki fuqarolik ongini shakllantirish imkoniyati ham yuzaga keladi.

Raqamli texnologiyalar asosida olib borilgan ta'lim jarayoni o'quvchilarda axborot bilan ishlash, uni tanqidiy tahlil qilish va mustaqil xulosa chiqarish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Bu esa siyosiy madaniyatning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Paulo Freirening tanqidiy pedagogika konsepsiyasiga ko'ra, "Ta'lim shaxsni faol ijtimoiy subyektga aylantirishi lozim" ³. Ona tili darslarida innovatsion texnologiyalarni qo'llash orqali o'quvchilar o'z fikrini erkin ifodalash, muloqot qilish va jamiyatdagi axborot oqimlariga ongli munosabat bildirishni o'rganadi.

Bundan tashqari, zamonaviy texnologiyalardan foydalanish davlatning media siyosati va axborot xavfsizligi bilan ham uzviy bog'liqdir. Bugungi globallashuv sharoitida turli axborot oqimlari orqali yosh avlod ongiga ta'sir o'tkazish imkoniyatlari kengaymoqda. Marshall McLuhan "Media vositalarining inson tafakkuriga kuchli ta'sirini ta'kidlab, axborot muhitini ongli boshqarish zarurligini ilgari suradi"⁴. Shu bois, boshlang'ich sinflardanoq ona tili darslari orqali o'quvchilarda media savodxonlik va axborot madaniyatini shakllantirish davlat siyosatining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi.

Shuningdek, innovatsion texnologiyalar ta'limda ijtimoiy tenglikni ta'minlashga ham xizmat qiladi. "Raqamli vositalar yordamida sifatli ta'lim resurslariga keng kirish imkoniyati

¹ Vygotsky, L. *Mind in Society* (1978) <https://www.marxists.org/archive/vygotsky/works/mind-in-society.pdf>

² Dewey, J. *Democracy and Education* (1916) <https://www.gutenberg.org/ebooks/852>

³ Freire, P. *Pedagogy of the Oppressed* (1970) <https://archive.org/details/pedagogyofoppres00frei>

⁴ McLuhan, M. *Understanding Media: The Extensions of Man* (1964) https://monoskop.org/images/8/84/McLuhan_Marshall_Understanding_Media.pdf

yaratiladi, bu esa turli hududlardagi o'quvchilar o'rtasidagi tafovutni kamaytiradi. Natijada, ta'lim tizimi orqali ijtimoiy adolat va barqarorlikni ta'minlash imkoniyati kuchayadi"¹.

Umuman olganda, boshlang'ich sinflarda ona tili fanini o'qitishda zamonaviy texnologiyalardan foydalanish nafaqat pedagogik samaradorlikni oshiradi, balki siyosiy va ijtimoiy jihatdan ham muhim ahamiyat kasb etadi. U o'quvchilarning nutqiy kompetensiyasini rivojlantirish bilan birga, ularni ongli, tanqidiy fikrlovchi va faol fuqarolar sifatida shakllantirishga xizmat qiladi.

Xulosa.

Boshlang'ich sinflarda ona tili fanini o'qitishda innovatsion texnologiyalardan foydalanish pedagogik jarayonni samarali tashkil etishda muhim ahamiyatga ega. Zamonaviy interaktiv metodlar, multimedia vositalari va raqamli platformalar o'quvchilarning nutqiy, tafakkuriy va kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantiradi, mustaqil fikrlash va axborot bilan ishlash ko'nikmalarini shakllantiradi. Shu bilan birga, ona tili fanini zamonaviy texnologiyalar yordamida o'qitish davlat ta'lim siyosati bilan uzviy bog'liq bo'lib, jamiyatning intellektual salohiyati, milliy qadriyatlari va ijtimoiy barqarorligini ta'minlashda muhim vosita sifatida xizmat qiladi.

Innovatsion texnologiyalar o'quvchilarni passiv bilim oluvchidan faol ijtimoiy subyektga aylantiradi va ularning media savodxonligini, axborot madaniyatini, fuqarolik ongini rivojlantiradi. Shu sababli, boshlang'ich ta'limda ona tili fanini o'qitishda zamonaviy texnologiyalarni joriy etish nafaqat pedagogik, balki siyosiy va ijtimoiy jihatdan ham strategik ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Vygotsky, L. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Harvard University Press.
2. <https://www.marxists.org/archive/vygotsky/works/mind-in-society.pdf>
3. Dewey, J. (1916). *Democracy and Education: An Introduction to the Philosophy of Education*. Macmillan.
4. <https://www.gutenberg.org/ebooks/852>
5. Freire, P. (1970). *Pedagogy of the Oppressed*. Herder and Herder.
6. <https://archive.org/details/pedagogyofoppres00frei>
7. McLuhan, M. (1964). *Understanding Media: The Extensions of Man*. McGraw-Hill.
8. https://monoskop.org/images/8/84/McLuhan_Marshall_Understanding_Media.pdf
9. UNESCO. (2013). *ICT in Education Policy Toolkit*. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization.
10. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000151028>

GAMIFIKATSIYA TEXNOLOGIYALARINING BOSHLANG'ICH SINFLARDA MULOQOT FAOLIYATIGA TA'SIRI

Farangiz Kuramatova Abdumajid qizi

*Guliston davlat pedagogika instituti magisranti
farangizturaboyeva1@gmail.com*

Kirish. O'quvchilarda olib borilgan tadqiqotlarga ko'ra o'yin elementlariga asoslangan ta'lim yondashuvlari o'quvchilarning muloqot faolligi va o'zaro hamkorligini oshirishda samarali ekanligi ta'kidlangan[1]. Ta'lim jarayonida o'quvchilarning muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish ularning shaxsiy va ijtimoiy kamolotida muhim ahamiyat kasb etishi ilmiy adabiyotlarda keng e'tirof etilgan. Boshlang'ich sinf bosqichida o'quvchilarning muloqot faoliyati asosan o'yin va hamkorlikka asoslangan faoliyat jarayonida shakllanadi. Biroq an'anaviy darslarda barcha o'quvchilarni faol muloqotga jalb etish har doim ham yetarli darajada ta'minlanmaydi. Shu sababli mazkur tadqiqotda gamifikatsiya texnologiyalaridan

¹ UNESCO. *ICT in Education Policy Toolkit* <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000151028>

foydalanish boshlang'ich sinf o'quvchilarining muloqot faoliyatini faollashtiradi, degan gipoteza ilgari suriladi. Ayrim tadqiqotlarda o'yin elementlariga asoslangan ta'lim yondashuvlari o'quvchilarning muloqot faolligi va o'zaro hamkorligini oshirishda samarali ekanligi ta'kidlangan. Bunday yondashuvlar o'quvchilarning dars jarayonida erkin fikr bildirishiga, savol-javoblarda faol ishtirok etishiga hamda tengdoshlari bilan muloqotga kirishishiga qulay shart-sharoit yaratadi. Shuningdek, gamifikatsiya texnologiyalaridan tizimli foydalanish boshlang'ich sinf o'quvchilarining dars jarayonida faol ishtirok etishini ta'minlab, ularning kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qilishi ilmiy manbalarda qayd etilgan[2].

Metodlar. Mazkur tadqiqot boshlang'ich sinf o'quvchilarining muloqot faoliyatini rivojlantirishda gamifikatsiya texnologiyalarining samaradorligini aniqlashga qaratilgan bo'lib, pedagogik tajriba-sinov asosida amalga oshirildi. Tadqiqot jarayoni tizimli, izchil va maqsadga yo'naltirilgan holda tashkil etildi.

Tadqiqotda umumta'lim maktabining 2–3-sinf o'quvchilari ishtirok etdi. Tajriba jarayonida o'quvchilar bilan gamifikatsiya elementlariga asoslangan dars mashg'ulotlari tashkil etilib, an'anaviy o'qitish usullari bilan taqqoslash asosida tahlil olib borildi. O'quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlari hisobga olinib, dars mazmuni ularning qiziqishlariga moslashtirildi. Tadqiqot davomida quyidagi gamifikatsiya elementlaridan foydalanildi: rolli o'yinlar, jamoaviy va juftlikda bajariladigan topshiriqlar, ball va rag'batlantirish tizimi, shuningdek, muloqotga yo'naltirilgan o'yinli mashqlar. Ushbu elementlar o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlash, ularni fikr bildirishga va o'zaro muloqotga jalb etishga xizmat qildi.

Tadqiqot metodlari sifatida pedagogik kuzatish, suhbat, taqqoslash, tahlil hamda tajriba-sinov metodlaridan foydalanildi. O'quvchilarning muloqot faoliyati dars jarayonida savollarga javob berish faolligi, fikr bildirish chastotasi, jamoaviy ishlardagi ishtiroki va tengdoshlari bilan muloqotga kirishish darajasi asosida baholandi.

Natijalar. Tadqiqot jarayonida boshlang'ich sinf o'quvchilarining muloqot faoliyati darajasi gamifikatsiya texnologiyalari joriy etilishidan oldin va keyin qiyosiy tahlil qilindi. Tajriba-sinov ishlari davomida o'quvchilarning muloqot faolligi past, o'rta va yuqori darajalar asosida baholandi. Dastlabki diagnostika natijalariga ko'ra, o'quvchilarning 45 foizida muloqot faoliyati past darajada, 35 foizida o'rta darajada va atigi 20 foizida yuqori darajada ekanligi aniqlandi. Bu holat an'anaviy dars jarayonida barcha o'quvchilarni faol muloqotga jalb etish yetarli darajada ta'minlanmaganini ko'rsatadi.

Gamifikatsiya elementlariga asoslangan mashg'ulotlar joriy etilgandan so'ng o'quvchilarning muloqot faoliyatida sezilarli ijobiy o'zgarishlar kuzatildi. Yakuniy natijalarga ko'ra, past darajadagi ko'rsatkich 15 foizgacha kamaydi, o'rta darajadagi o'quvchilar ulushi 40 foizni tashkil etdi, yuqori darajadagi muloqot faolligiga ega o'quvchilar esa 45 foizga yetdi. Jadval natijalari gamifikatsiya texnologiyalari o'quvchilarning og'zaki nutqi, o'z fikrini erkin bayon etishi, tengdoshlari bilan hamkorlikda ishlash va fikr almashish ko'nikmalarini rivojlantirishda samarali vosita ekanini yaqqol tasdiqlaydi. Olingan natijalar ilgari surilgan gipotezaning to'g'riligini isbotlaydi va gamifikatsiya texnologiyalaridan boshlang'ich ta'lim jarayonida keng foydalanish maqsadga muvofiq ekanini ko'rsatadi.

Gamifikatsiya texnologiyalarini qo'llashdan oldin va keyin o'quvchilarning muloqot faoliyati darajalaridagi o'zgarishlar:

Tajriba bosqichlari	Past daraja (%)	O'rta daraja (%)	Yuqori daraja (%)
Gamifikatsiyadan oldin	45	35	20
Gamifikatsiyadan keyin	15	40	45

Izoh: Jadval ma'lumotlari gamifikatsiya texnologiyalari asosida tashkil etilgan mashg'ulotlar natijasida o'quvchilarning muloqot faoliyati darajasi sezilarli darajada oshganini ko'rsatadi.

Muhokama. Mazkur tadqiqot natijalari gamifikatsiya texnologiyalarining boshlang'ich sinf o'quvchilarining muloqot faoliyatini rivojlantirishda yuqori pedagogik samaradorlikka ega ekanini ko'rsatdi. Jadvalda keltirilgan ma'lumotlarga ko'ra, gamifikatsiya asosida tashkil etilgan darslar jarayonida o'quvchilarning yuqori darajadagi muloqot faolligi sezilarli darajada oshgan, past darajadagi ko'rsatkichlar esa kamaygan. Bu holat o'yin elementlari o'quvchilarning dars jarayoniga faol jalb etilishiga ijobiy ta'sir ko'rsatishini tasdiqlaydi. Olingan natijalar pedagogika sohasida olib borilgan avvalgi tadqiqotlar bilan hamohangdir. Xususan, o'yin texnologiyalariga asoslangan ta'lim o'quvchilarning og'zaki nutqi, ijtimoiy faolligi va hamkorlikda ishlash ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qilishi bir qator ilmiy ishlarida qayd etilgan. Tadqiqotimiz natijalari ushbu ilmiy xulosalarni boshlang'ich ta'lim sharoitida empirik jihatdan tasdiqlaydi.

Shuningdek, gamifikatsiya texnologiyalarining samaradorligi o'quvchilarning yosh psixologik xususiyatlari bilan bevosita bog'liq ekanini aniqlandi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun o'yin tabiiy ehtiyoj hisoblanadi, shu sababli o'yin elementlariga asoslangan topshiriqlar ularda muloqotga kirishishdan cho'chimaslik, o'z fikrini erkin ifodalash va tengdoshlari bilan fikr almashish kabi ijobiy jihatlarni shakllantiradi. Biroq tadqiqot natijalarini talqin qilishda ayrim cheklovlarni ham inobatga olish zarur. Jumladan, tadqiqot faqat ma'lum bir sinf doirasida olib borilgani va vaqt jihatidan cheklanganligi natijalarning umumlashtirilishiga ta'sir ko'rsatishi mumkin. Kelgusida olib boriladigan tadqiqotlarda turli hududlardagi maktablar, fanlar kesimi hamda uzoq muddatli kuzatuvlarni qamrab olish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Umuman olganda, mazkur tadqiqot gamifikatsiya texnologiyalarini boshlang'ich sinflarda muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishga yo'naltirilgan samarali metodik vosita sifatida qo'llash mumkinligini ilmiy asoslab beradi hamda ta'lim amaliyoti uchun muhim metodik tavsiyalar ishlab chiqishga zamin yaratadi.

Xulosa.

1. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, gamifikatsiya texnologiyalarini boshlang'ich sinf dars jarayoniga joriy etish o'quvchilarning muloqot faoliyatini faollashtirishda samarali pedagogik vosita hisoblanadi. Tajriba yakunida yuqori darajadagi muloqot faolligiga ega o'quvchilar ulushi 20 foizdan 45 foizgacha oshdi.
2. Gamifikatsiya asosida tashkil etilgan mashg'ulotlar o'quvchilarning og'zaki nutq faolligini, fikrini erkin ifodalash ko'nikmalarini hamda tengdoshlari bilan hamkorlikda ishlash malakalarini sezilarli darajada rivojlantirdi. Natijada past darajadagi muloqot faolligi 45 foizdan 15 foizgacha kamaydi.
3. Tadqiqot jarayonida o'yin elementlariga boy muhit o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishini oshirishi, muloqot jarayonida psixologik to'siqlarni kamaytirishi va faol ishtirokni rag'batlantirishi aniqlandi. Bu holat boshlang'ich ta'limda shaxsga yo'naltirilgan yondashuvni samarali amalga oshirish imkonini beradi.
4. Olingan natijalar gamifikatsiya texnologiyalarini faqat ta'lim mazmunini o'zlashtirish vositasi sifatida emas, balki o'quvchilarning kommunikativ kompetensiyalarini shakllantirishga xizmat qiluvchi metodik yondashuv sifatida qo'llash zarurligini ko'rsatadi.
5. Tadqiqotning ayrim cheklovlariga qaramasdan, uning natijalari boshlang'ich sinf o'qituvchilari uchun amaliy ahamiyatga ega bo'lib, dars jarayonini tashkil etishda gamifikatsiya elementlaridan tizimli va maqsadli foydalanish bo'yicha metodik tavsiyalar ishlab chiqishga asos bo'la oladi.
6. Kelgusida olib boriladigan ilmiy izlanishlarda gamifikatsiya texnologiyalarining uzoq muddatli ta'siri, turli fanlar kesimidagi samaradorligi hamda raqamli o'yin elementlari bilan integratsiyalashgan modellarini o'rganish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Qodirov. A. (2019). Boshlang'ich sinf o'quvchilarida kommunikativ ko'nikmalarni shakllantirish metodikasi. Toshkent: O'qituvchi.
2. Kapp. K. M. (2012). The gamification of learning and instruction: Game-based methods and strategies for training and education. San Francisco: Pfeiffer.
3. Ismoilova. N. (2020). O'quvchilarni mustaqil fikrlashga o'rgatishda interfaol metodlardan foydalanish. Pedagogika va innovatsiyalar. 2(14), 45–52.
4. Sobirov. B. (2018). Boshlang'ich ta'limda o'yin texnologiyalarining o'rni. Ilmiy ishlar to'plami. 6.120–128.
5. Turdiyev. S. (2017). Pedagogik innovatsiyalar va zamonaviy metodikalar. Toshkent: Fan va Ta'lim.
6. Yo'ldosheva. M. (2021). Gamifikatsiya texnologiyalari yordamida boshlang'ich sinflarda mulqot ko'nikmalarini rivojlantirish. Ta'lim va tarbiya 4(19) 33–40.

SIYOSIY IJTIMOYILASHUV JARAYONIDA TA'LIM VA OAV ROLI

Buxoro davlat Universiteti

Yo'ldashov Bekzod Barotovich

//yoldashovbekzod6100@gmail.com

//

Kirish: Siyosiy ijtimoiylashuv zamonaviy jamiyatda shaxsning siyosiy ongini shakllantirish, jamiyat hayotidagi o'z o'rnini anglash va fuqarolik mas'uliyatini egallash jarayoni sifatida muhim ahamiyatga ega. Har bir inson siyosiy tizimni tushunish, undagi voqea-hodisalarni tahlil qilish va o'z qarashlarini shakllantirish qobiliyatiga ega bo'lishi kerak. Shu nuqtai nazardan, siyosiy ijtimoiylashuv jamiyatning barqarorligi va demokratik tamoyillarining rivojlanishida muhim vosita hisoblanadi. Siyosiy ijtimoiylashuv jarayoni ko'plab ijtimoiy institutlar orqali amalga oshadi. Eng asosiy institutlar qatoriga oila, ta'lim tizimi, ommaviy axborot vositalari, siyosiy partiyalar va jamoat tashkilotlari kiradi. Ayniqsa, ta'lim muassasalari va OAV shaxsning siyosiy qarashlarini shakllantirish, siyosiy bilimlarni egallash va jamiyat siyosiy hayotida faol ishtirok etishga undashda muhim rol o'ynaydi. Ta'lim tizimi yosh avlodni nafaqat akademik bilimlar bilan ta'minlaydi, balki ularni fuqarolik madaniyati, davlat tuzilishi, huquq va majburiyatlar bilan tanishtiradi. Shu orqali yoshlar siyosiy jarayonlarni tushunish va mustaqil fikr bildirish qobiliyatiga ega bo'ladi. OAV esa jamiyatdagi siyosiy axborotni tezkor va keng qamrovli yetkazish orqali fuqarolar ongini rivojlantiradi, siyosiy tafakkurni shakllantiradi va jamiyatda siyosiy munozaralarni rag'batlantiradi. Zamonaviy globallashuv, raqamli texnologiyalar va internetning rivojlanishi siyosiy ijtimoiylashuv jarayonini yangi bosqichga olib chiqdi. Endilikda fuqarolar o'z siyosiy qarashlarini shakllantirishda nafaqat ta'lim va OAVga, balki ijtimoiy tarmoqlar, onlayn platformalar va interaktiv axborot manbalariga ham tayanadi. Shu sababli, siyosiy ijtimoiylashuv jarayonida ta'lim va OAVning roli tobora ortib bormoqda. Ushbu maqola siyosiy ijtimoiylashuv tushunchasi, uning asosiy omillari, ta'lim tizimi va OAVning ushbu jarayondagi roli hamda ularning jamiyat siyosiy hayotidagi o'rni haqida batafsil tahlil beradi. Maqolaning maqsadi shaxsning siyosiy ongini shakllantirishda ta'lim va OAVning samarali vositalarini aniqlash va ularning jamiyat rivojiga ta'sirini yoritishdir.

Siyosiy ijtimoiylashuv tushunchasi va mohiyati: Siyosiy ijtimoiylashuv – bu shaxsning siyosiy bilimlar, qadriyatlar, me'yorlar va siyosiy xulq-atvor shakllarini o'zlashtirish jarayonidir. Ushbu jarayon orqali inson siyosiy tizimni tushunadi, siyosiy jarayonlarga nisbatan munosabatini shakllantiradi va siyosiy hayotda faol ishtirok etish ko'nikmalarini hosil qiladi. Siyosiy ijtimoiylashuv jarayoni uzluksiz bo'lib, inson hayotining turli bosqichlarida davom etadi. Bolalik davrida shaxs siyosiy qarashlarni asosan oila orqali o'zlashtirsa,

keyinchalik ta'lim muassasalari, ommaviy axborot vositalari va boshqa ijtimoiy institutlar muhim rol o'ynaydi. Siyosiy ijtimoiylashuv jarayonining asosiy maqsadi jamiyatda barqaror siyosiy madaniyatni shakllantirishdir. Siyosiy madaniyat esa fuqarolarning siyosiy ong darajasi, siyosiy qadriyatlari va siyosiy faoliyatini o'z ichiga oladi. Shaxsning siyosiy madaniyati qanchalik rivojlangan bo'lsa, u jamiyat hayotida shunchalik faol va mas'uliyatli bo'ladi. Shuningdek, siyosiy ijtimoiylashuv siyosiy tizimning barqarorligini ta'minlashga xizmat qiladi. Chunki siyosiy qadriyatlarni o'zlashtirgan fuqarolar davlat boshqaruvi jarayonlariga ongli ravishda yondashadi va jamiyat rivojiga hissa qo'shadi.

Siyosiy ijtimoiylashuvda ta'lim tizimining roli: Ta'lim tizimi siyosiy ijtimoiylashuvning eng muhim institutlaridan biri hisoblanadi. Maktab, kollej, litsey va oliy ta'lim muassasalari orqali yosh avlodga siyosiy bilimlar, fuqarolik mas'uliyati va jamiyat hayotida faol ishtirok etish ko'nikmalari singdiriladi.⁸ Ta'lim jarayonida o'quvchilarga davlat tuzilishi, konstitutsiya, fuqarolarning huquq va majburiyatlari, demokratik tamoyillar haqida bilim beriladi. Bu bilimlar yoshlarning siyosiy ongini shakllantiradi va ularni faol fuqarolik pozitsiyasiga ega bo'lishga undaydi.⁹ Shuningdek, ta'lim muassasalarida o'tkaziladigan turli munozaralar, seminarlar va ilmiy tadbirlar ham yoshlarning siyosiy tafakkurini rivojlantiradi. Bunday tadbirlar orqali talabalar siyosiy masalalar yuzasidan mustaqil fikr bildirish va tahlil qilish ko'nikmalarini egallaydi.¹⁰ Zamonaviy ta'lim tizimi nafaqat bilim berish, balki fuqarolik madaniyatini shakllantirish vazifasini ham bajaradi. Demokratik jamiyatda faol va mas'uliyatli fuqarolarni tarbiyalash ta'lim tizimining muhim vazifalaridan biri hisoblanadi.

Oliy ta'lim muassasalari siyosiy ijtimoiylashuv jarayonini yanada chuqurlashtiradi. Universitetlarda siyosiy fanlar, huquqshunoslik, davlat boshqaruvi va siyosiy falsafa kurslari orqali talabalar siyosiy tizimni chuqurroq tushunadi, siyosiy jarayonlarda ongli qatnashish qobiliyatini egallaydi. Shu bilan birga, ilmiy tadqiqotlar, seminarlar va konferensiyalar orqali talabalar siyosiy muammolarni tahlil qilish va yechimlar ishlab chiqish ko'nikmalarini rivojlantiradi.³ Ta'lim tizimi shuningdek fuqarolik madaniyatini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Demokratik qadriyatlarni o'rgatish, inson huquqlari va erkinliklarini tushuntirish orqali yosh avlod jamiyat hayotida mas'uliyatli fuqarolar sifatida shakllanadi. Maktab va universitetlarda tashkil etilgan talabalar parlamentlari, ijtimoiy loyihalar va jamiyat foydasiga ishlashga yo'naltirilgan faoliyatlar siyosiy ijtimoiylashuv jarayonini mustahkamlaydi.⁴ Zamonaviy texnologiyalar va onlayn ta'limning rivojlanishi siyosiy ijtimoiylashuv jarayoniga yangi imkoniyatlar yaratdi. Masalan, onlayn kurslar, webinarlar va interaktiv platformalar orqali yoshlar siyosiy bilimlarni o'zlashtiradi, global siyosiy jarayonlardan xabardor bo'ladi va fuqarolik masalalarida faol bo'lishga undaladi. Bu esa ta'lim tizimining siyosiy ijtimoiylashuvdagi ta'sirini yanada kuchaytiradi.⁵ Shu tariqa, ta'lim tizimi shaxsning siyosiy bilim va ko'nikmalarini shakllantirish, demokratik qadriyatlarni singdirish, fuqarolik madaniyatini rivojlantirish va jamiyatda faol siyosiy ishtirokni ta'minlashda markaziy rol o'ynaydi.

Siyosiy ijtimoiylashuvda OAVning roli: Ommaviy axborot vositalari siyosiy ijtimoiylashuv jarayonida muhim ahamiyatga ega bo'lgan ijtimoiy institutlardan biridir. Televideniye, radio, gazeta, internet nashrlari va ijtimoiy tarmoqlar orqali fuqarolar siyosiy voqealar va jarayonlar haqida ma'lumot oladi.¹² OAV jamiyatda siyosiy ongni shakllantirish, siyosiy jarayonlarni tushuntirish va fuqarolarni siyosiy hayotga jalb qilishda muhim rol o'ynaydi. Ayniqsa, zamonaviy axborot texnologiyalari rivojlangan davrda OAV siyosiy axborotning asosiy manbalaridan biriga aylangan.¹³ Internet va ijtimoiy tarmoqlarning rivojlanishi siyosiy axborot almashinuvi jarayonini yanada tezlashtirdi. Bugungi kunda fuqarolar turli siyosiy voqealar haqida tezkor va keng qamrovli ma'lumot olish imkoniyatiga ega. Shu bilan birga, OAV fuqarolarning siyosiy fikrini shakllantirishga ham katta ta'sir ko'rsatadi. OAV orqali beriladigan axborotlar jamiyatdagi siyosiy qarashlarning shakllanishiga va fuqarolarning siyosiy faoliyatiga bevosita ta'sir qiladi. Bundan tashqari, OAV siyosiy ijtimoiylashuv jarayonida jamiyatdagi ijtimoiy guruhlar va submadaniyatlarning siyosiy qarashlarini aniqlash va

yoritishda ham muhim rol o'ynaydi. Turli siyosiy va ijtimoiy guruhlarining fikrini ommaga yetkazish, siyosiy muhokamalarni kengaytirish va siyosiy madaniyatni rivojlantirish OAV orqali amalga oshadi.⁵ Shu tariqa, OAV fuqarolarni nafaqat axborot bilan ta'minlaydi, balki ularni siyosiy jarayonlarda faol ishtirok etishga, demokratik qadriyatlarni o'zlashtirishga va siyosiy madaniyatini rivojlantirishga undaydi. Zamonaviy jamiyatda OAVning siyosiy ijtimoiylashuvdagi roli tobora ortib bormoqda, bu esa demokratik va barqaror jamiyat shakllanishiga xizmat qiladi.

Xulosa: Xulosa qilib aytganda, siyosiy ijtimoiylashuv jamiyat rivojida muhim ahamiyatga ega bo'lgan jarayondir. Ushbu jarayon orqali shaxs siyosiy bilimlarni egallaydi, siyosiy qadriyatlarni o'zlashtiradi va jamiyat siyosiy hayotida faol ishtirok etish ko'nikmalariga ega bo'ladi. Siyosiy ijtimoiylashuv jarayonida ta'lim tizimi va ommaviy axborot vositalari muhim rol o'ynaydi. Ta'lim tizimi yosh avlodning siyosiy bilim va fuqarolik madaniyatini shakllantirsa, OAV jamiyatni siyosiy axborot bilan ta'minlab, fuqarolarning siyosiy ongini rivojlantiradi. Shu sababli zamonaviy jamiyatda ta'lim tizimi va ommaviy axborot vositalarini rivojlantirish siyosiy madaniyatni oshirish va demokratik jamiyatni mustahkamlashda muhim omil hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1) Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent, 2008.
- 2) To'raev B. Siyosatshunoslik asoslari. – Toshkent, 2016.
- 3) Saidov A. Siyosiy madaniyat va demokratiya. – Toshkent, 2015.
- 4) Almond G., Verba S. Fuqarolik madaniyati. – Princeton universiteti nashriyoti, 1963.
- 5) Heywood A. Siyosat. – London, 2013.
- 6) Dahl R. Demokratiya va uning tanqidchilari. – Nyu-Xeyven, 1989.
- 7) McQuail D. Ommaviy kommunikatsiya nazariyasi. – London, 2010.
- 8) Lazarsfeld P., Merton R. Ommaviy kommunikatsiya, xalq didi va uyushgan ijtimoiy harakatlar. – 1948.
- 9) Norris P. Raqamli tafovut: Fuqarolik ishtiroki, axborot qashshoqligi va butun dunyo bo'ylab internet. – Kembrij, 2001.

CHET ELDA BOLALAR VA YOSHLARNING IJTIMOY HIMOYASI

Norova Malika Fayzulloevna

Buxoro davlat universiteti o'qituvchisi, f.f.d (PhD)

E-mail: n.malika@gmail.com

Nizomova Sevinch Shavkatovna

Ijtimoiy ish(oila va bolalar bilan ishlash)

5-2 iji-22 guruh talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada chet elda va O'zbekistonda bolalar va yoshlarning ijtimoiy himoyasi taqqoslash tahlili asosida yaratilgan. Bolalar va yoshlarning ta'lim olish, sog'liqni saqlash, ijtimoiy ta'minot hamda mehnat huquqlarini kafolatlash borasida xorijiy tajriba tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: bolalar nafaqasi, vasiylik tizimi, foster, UNISEF, xorijiy tajriba, ta'lim tizimi, Medicaid, yuridik himoya, rivojlangan davlatlar

"Bolalarga bugun beriladigan g'amxo'rlik – kelajak avlodga qo'yilgan eng katta sarmoyadir." – Nelson Mandela

Bolalar va yoshlar ijtimoiy himoyasi har qanday rivojlangan davlatlarda ham dolzarbligicha qolmoqda. Aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlaridan ya'ni e'tobor talab qatlam desak ham bõladi. Xususan, chet el davlatlarida bolalar va yoshlar ijtimoiy himoyasi O'zbekistonga nisbatan ancha rivojlanganligi, ularni himoya qilish uchun qator dasturlar yaratilganligi bilan ajralib turadi. Masalan ota-ona qaramog'idan mahrum bõlgan bolalar uchun ularni ijtimoiy himoyalash maqsadida yaratilgan tizim hisoblanadi. Foster

tizimi – bu yetim yoki ota-onasi tomonidan qarovsiz qoldirilgan bolalarni vaqtincha yoki doimiy ravishda boshqa oilalarga joylashtirish tizimi. Bu bolalar biologik ota-onalari bilan yashay olmaganida, davlat yoki xususiy tashkilotlar orqali vasiylikka yoki asrab olish jarayoniga yo'naltiriladi. Bu tizim dunyoning rivojlangan mamlakatlarida xususan, Amerika qo'shma shtatlari, Kanada, Avstraliya, Rossiya, Hindiston, Fransiya, Germaniya kabi davlatlarda rivojlangan tizim hisoblanadi.

AQShda bolalar yoshlarning ijtimoiy himoyasi uchun turli tizimlar yaratilgan.

AQSh bolalar huquqlarini himoya qilishga katta e'tibor beradi.

Child Protective Services (CPS) – Bolalar huquqlarini himoya qilish va zo'ravonlik yoki e'tiborsizlikka uchragan bolalarni xavfsiz joyga joylashtirishni amalga oshiradi.

Administration for Children and Families (ACF) – Federal darajadagi agentlik bo'lib, bolalar va oilalarga yordam ko'rsatadi.

Foster Care System – Yetim yoki e'tiborsizlikka uchragan bolalarni vaqtincha yoki doimiy oilalarga joylashtirish tizimi hisoblanadi.

Ta'lim, sog'liqni saqlash masalalariga ham alohida e'tibor qaratilgan.

Ta'lim va yoshlarning rivojlanishi uchun yaratilgan dasturlar quyidagilar:

Head Start Program – Kam ta'minlangan oilalarning 5 yoshgacha bo'lgan bolalari uchun bepul maktabgacha ta'lim dasturi hisoblanib, maktabgacha yoshdagi ehtiyojmand oilalarning bolalari uchun bepul tashkil etiladi.

Individuals with Disabilities Education Act (IDEA) – Nogiron bolalar uchun maxsus ta'lim xizmatlarini ta'minlaydigan qonun. Ushbu qonun asosida tizimli ishlar olib boriladi va nogironligi bor shaxslar ta'limi taminlanadi.

Pell Grants & Student Loans – Kam ta'minlangan oilalarning farzandlari uchun kollej va universitet ta'limini moliyalashtirish. Aynan shu tizim orqali, kam taminlangan oilalar farzandlari talimi uchun to'kovlar davlat budjeti hisobidan moliyalashtiriladi. Medicaid va CHIP dasturlari orqali bolalar va yoshlar uchun bepul yoki arzon tibbiy xizmatlar ta'minlanadi.

Kam daromadli oilalarga oziq-ovqat yordami (SNAP), bepul maktab ovqatlanishi va vaqtinchalik moliyaviy yordam (TANF) beriladi.

Bolalar xavfsizligini taminlash maqsadida yuqoridagi bolalarni tez topish uchun Amber Alert, jinoyatchilikning oldini olish uchun esa yoshlar sud tizimi mavjud. Aynan shunday tizimlar yaratilganligi sababli yoshlar va bolalar o'rtasida jinoyatchilik kamayishi mumkin.

AQShning Florida shtatida 14 yoshga to'lmagan bolalarning ijtimoiy tarmoqlardan foydalanishi taqiqlangan. Bu qaror aynan voyaga yetmaganlarning ruhiy salomatligiga salbiy omillar ta'sir ko'rsatmasligi, har qanday chalg'ishlarni oldini olish maqsadida joriy etilgan. Bu masala ham aynan bolalar ijtimoiy himoyasi yuzasidan ko'rilgan bir chora-tadbirlardan hisoblanadi. AQShda bolalarni himoya qilish tizimi Child Protective Services (CPS) va boshqa hukumat tashkilotlari orqali amalga oshiriladi. Uning asosiy maqsadi – bolalarni zo'ravonlik, e'tiborsizlik va ekspluatatsiyadan himoya qilish hisoblanadi.

Rossiyada ham bolalar va yoshlar ijtimoiy himoyasi uchun alohida e'tibor qaratiladi. Ushbu davlatda ham foster tizim takomillashgan hisoblanib, yetim yoki ota-onasi qarovsiz qoldirilgan bolalar maxsus davlat muassasalarida yoki foster oilalarda tarbiyalanadi. Yana bir dastur yaratilgan bo'lib, "Maternal kapital" dasturi – Ikkinchi va undan keyingi farzand tug'ilganda, oilaga uy-joy yoki ta'lim uchun ishlatiladigan moliyaviy yordam ajratiladi. Rossiyada bolalar va yoshlarni ijtimoiy himoyalash, ancha o'zining samarali natijasini ko'rsatmoqda, va bunday dasturlar asosan, oila farovonligini taminlashga yo'naltirilgan. Ushbu masala bo'yicha huquqiy tahlil qiladigan bo'lsak, Rossiya federatsiyasi konstitutsiyasida ham o'z aksini topgan. Xususan, 38-moddasida onalik, otalik va bolalik davlat himoyasida bo'lishi kerak, degan jumlar o'z aksini topgan. 39-moddaga asosan, kam ta'minlangan fuqarolar, jumladan, bolalar ijtimoiy yordam olish huquqiga ega. O'zbekiston Respublikasi konstitutsiyasida ham aynan, bolalar himoyasi bo'yicha modda mavjud. XIV bob oila bolalar va yoshlar bobini o'z ichiga oladi. 76-80-moddalarni o'z ichiga oladi. Mehnat

kodeksida 18 yoshgacha bo'lgan shaxslarga og'ir va zararli ishlar bajarish taqiqlanadi. Bolalar nafaqasi – bu davlat tomonidan ota-onalarga yoki vasiylarga beriladigan moddiy yordam bo'lib, bolalarning hayotiy ehtiyojlarini qoplash, ularning farovonligini ta'minlash va tarbiyasini qo'llab-quvvatlashga qaratilgan ijtimoiy to'lov hisoblanadi. Ijtimoiy himoyalash maqsadida to'lanadi. Turli davlatlarda turlicha tartibda to'lanadi. Bolalar nafaqasining asosiy maqsadlari:

1. Oila moddiy holatini yaxshilash – kam ta'minlangan va o'rtacha daromadli oilalarga qo'shimcha moliyaviy yordam berish.

2. Bola parvarishini qo'llab-quvvatlash – oziq-ovqat, kiyim-kechak, ta'lim va sog'liqni saqlash xarajatlarini qoplash.

3. Tug'ilish darajasini oshirish – ko'plab davlatlar oilalarni ko'proq farzand ko'rishga rag'batlantirish uchun bolalar nafaqasini joriy etgan.

4. Bola huquqlarini himoya qilish – barcha bolalarga barqaror hayot sharoitini yaratish.

Quyidagi turlarga bo'linadi: Har oy yoki har chorakda to'lanadigan nafaqa;

Tug'ruqdan keyingi nafaqa – yangi tug'ilgan chaqaloq uchun beriladi (masalan, Rossiya, Qozog'iston).

Ko'p farzandli oilalar uchun qo'shimcha yordam – uch va undan ortiq farzandli oilalar uchun ajratiladigan qo'shimcha nafaqa.

Kam ta'minlangan oilalar uchun maxsus yordam – ijtimoiy himoyaga muhtoj oilalar uchun beriladi. Chet el davlatlarida quyidagicha:

Germaniya – Kindergeld tizimi orqali har bir bola uchun oylik nafaqa to'lanadi.

Fransiya – bolalar nafaqasi oilaning daromadiga bog'liq bo'lib, tug'ilgan farzandlar soniga qarab o'zgaradi.

AQSh – bevosita bolalar nafaqasi yo'q, lekin ota-onalar uchun soliq imtiyozlari va oziq-ovqat dasturlari mavjud.

Yaponiya – Jidō Teate dasturi orqali bolalarga har oy mablag' ajratiladi.

Eurochild — Yevropadagi bolalar huquqlari va farovonligini himoya qilishga qaratilgan yetakchi tashkilotlardan biridir. Tashkilot 2004-yilda tashkil topgan va hozirda Yevropadagi 30 dan ortiq davlatlarda faoliyat yuritadi. Eurochildning asosiy maqsadi bolalar va yoshlarning ijtimoiy himoyasini ta'minlash, ularning huquqlarini himoya qilish, va barqaror rivojlanishni qo'llab-quvvatlash hisoblanadi.

Eurochildning asosiy faoliyat yo'nalishlari:

Bolalar huquqlari va farovonligini himoya qilish: Eurochild bolalar huquqlari Konventsiyasini (CRC) amalga oshirishni va bolalarning barcha asosiy huquqlarini himoya qilishni o'z oldiga maqsad qilib qo'yadi.

Yaponiya: Bolalar va yoshlarning ijtimoiy himoyasi

Yaponiya bolalar va yoshlarni ijtimoiy himoya qilish bo'yicha mustahkam tizimga ega bo'lib, u hukumat tomonidan moliyalashtirilgan turli dasturlar orqali amalga oshiriladi.

1. Ijtimoiy nafaqalar va moliyaviy yordam

✔ Bolalar uchun nafaqa ("Jidō teate") – ota-onalarga bolalarni boqish uchun davlat tomonidan yordam beriladi.

✔ Yolg'iz ota-onalar uchun moddiy yordam – agar bola faqat bitta ota yoki ona bilan yashasa, ularga qo'shimcha yordam ko'rsatiladi.

✔ Bepul tibbiy xizmatlar – 15 yoshgacha bo'lgan bolalar uchun bepul yoki subsidiyalangan tibbiy xizmatlar mavjud.

2. Ta'lim va tarbiya tizimi

✔ Majburiy va bepul ta'lim – Yaponiya bolalar uchun 9 yillik majburiy va bepul ta'lim tizimini ta'minlaydi.

✔ Maktabgacha ta'lim ("Hoikuen" va "Yochien") – davlat va xususiy bolalar bog'chalari mavjud.

✔ Talabalarga grantlar va stipendiyalar – kam ta'minlangan oilalardan chiqqan talabalar uchun davlat grantlari mavjud.

Kanada: Bolalar va yoshlarning ijtimoiy himoyasi

Kanada dunyodagi eng ilg'or ijtimoiy himoya tizimlaridan biriga ega bo'lib, bolalar va yoshlarning huquqlarini himoya qilish bo'yicha ko'plab dasturlarni taqdim etadi.

1. Moliyaviy yordam va nafaqalar

✔ Kanada bolalar nafaqasi ("Canada Child Benefit – CCB") – bolali oilalar har oy ma'lum miqdorda davlatdan yordam oladi.

✔ Yolg'iz ota-onalar uchun qo'shimcha nafaqalar – farzandini yolg'iz tarbiyalayotgan ota-onalar qo'shimcha moliyaviy yordam oladi.

✔ Nogiron bolalar uchun maxsus yordam – imkoniyati cheklangan bolalar uchun qo'shimcha nafaqa va bepul xizmatlar taqdim etiladi. Ta'lim va tarbiya tizimi

✔ Bepul davlat maktablari – Kanada bolalar uchun 12 yillik bepul ta'lim tizimini ta'minlaydi.

✔ Maktabgacha ta'lim dasturlari – bolalar bog'chalari va erta rivojlanish markazlari mavjud.

✔ Grantlar va talabalar kreditlari – kam ta'minlangan oilalardan chiqqan talabalar uchun grant va foizsiz kreditlar beriladi.

Shveytsariya: Bolalar va yoshlarning ijtimoiy himoyasi

Shveytsariya bolalar va yoshlarni ijtimoiy himoya qilish bo'yicha yuqori darajadagi tizimga ega. U davlat, xususiy sektor va notijorat tashkilotlar tomonidan moliyalashtiriladi.

1. Ijtimoiy nafaqalar va moliyaviy yordam

✔ Bolalar uchun nafaqa – bolali oilalar oyiga 200-300 Shveytsariya franki miqdorida yordam oladi.

✔ Imkoniyati cheklangan bolalar uchun maxsus yordam – nogiron bolalar uchun bepul tibbiy xizmatlar va qo'shimcha moliyaviy yordam ko'rsatiladi.

✔ Yolg'iz ota-onalar uchun yordam – yolg'iz farzand tarbiyalayotgan ota yoki onaga davlat qo'shimcha yordam ajratadi.

2. Ta'lim tizimi va yoshlarning rivojlanishi

✔ Bepul va majburiy ta'lim – 9 yillik majburiy ta'lim tizimi mavjud.

✔ Kasb-hunar ta'limi ("Dual System") – Shveytsariyada maktab bitiruvchilari universitetga o'qishga kirish yoki kasb-hunar ta'limi orqali ishga joylashish imkoniyatiga ega.

✔ Talabalar uchun grantlar va kreditlar – kam ta'minlangan oilalardan chiqqan talabalar davlatdan moliyaviy yordam oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ganieva M. Ijtimoiy ish asoslari. -T., 2010.

2. www.xs.uz

3. www.nimfogo.uz

4. Холостова, Е. И. Социальная работа с инвалидами (Электронный ресурс): Учебное пособие /

Е. И. Холостова. - 3-е изд. перераб. и доп. - М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2013. - 240 с. 152 Journal of Science, Research and Teaching Vol. 2, No. 5, May - 2023 ISSN: 2181-4406

5. Nafiddinova, K. R. (2021). THE EXPLICATION OF THE FAMILY AND FAMILY CEREMONIES IN THE HISTORICAL LITERATURE. Academic research in educational sciences, 2(3), 174-180.

6. www.unicef.org

7. www.savethechildren.org

8. Esping-Andersen, G. The Three Worlds of Welfare Capitalism. – Princeton University Press, 1990.

9. Barr, N. Economics of the Welfare State. – Oxford University Press, 2020.

10. Midgley, J. Social Protection, Economic Growth and Social Change. – Edward Elgar Publishing, 2017.
11. Sabates-Wheeler, R., & Devereux, S. Transformative Social Protection. – IDS Working Paper, 2007.
12. L. Fox & U. Kaul. The Evidence-Based Social Protection Approach for Children in Developing Countries. – World Bank Report, 2018.
13. Bonoli, G. The Origins of Active Social Policy: Labour Market and Childcare Reforms in a Comparative Perspective. – Oxford University Press, 2013.
14. OECD – Education and Social Protection for Youth: Policies and Practices. – OECD Publishing, 2021.
15. UNDP – Global Trends in Social Protection Systems for Children and Youth. – UNDP Report, 2022.

СОЦИАЛЬНАЯ РАБОТА С ДЕТЬМИ, ПОДВЕРГШИМИСЯ НАСИЛИЮ.

*Профессор кафедры социальных
и политических наук*

Бухарского государственного университета,

Махмудова Нигора Баратовна.

Студентка 4-го курса факультета истории

и юриспруденции Бухарского государственного университета

Санжарова Парвина Уткировна.

Аннотация: В статье рассматривается проблема семейного насилия над детьми, описаны результаты социологического исследования, посвященного изучению причин и степени распространения семейного насилия. Особое внимание уделено роли социально-реабилитационного центра для несовершеннолетних в помощи детям, страдающим от насилия.

Annotatsiya: Ushbu maqolada bolalarga nisbatan oilaviy zo'ravonlik muammosi ko'rib chiqiladi va oilaviy zo'ravonlikning sabablari va tarqalishini o'rganuvchi sotsiologik tadqiqot natijalari bayon etilgan. Zo'ravonlikdan aziyat chekayotgan bolalarga yordam berishda voyaga yetmaganlar uchun ijtimoiy reabilitatsiya markazlarining roliga alohida e'tibor qaratilgan.

Abstract: This article examines the problem of domestic violence against children and describes the results of a sociological study examining the causes and prevalence of domestic violence. Particular attention is paid to the role of social rehabilitation centers for minors in assisting children suffering from violence.

Ключевые слова: Насилие над ребенком, основные виды насилия, жестокое обращение с детьми, физическое насилие, сексуальное насилие, психическое (эмоциональное) насилие, пренебрежение нуждами ребенка.

Насилие в семье - огромная социальная и социально-психологическая проблема. К сожалению, это явление достаточно распространенное во всем мире и во всех слоях населения. Домашние тираны и деспоты - это принадлежность любых классов и сословий, они есть среди людей с самым разным уровнем образования и любой национальности. Насилие — это жестокое обращение одного человека в отношении другого, в том числе состоящего с ним в родственных отношениях, то есть к членам семьи.¹

Существует множество теорий, которые сходятся в том, что жестокое обращение с ребёнком определяется совокупностью факторов и не может быть объяснено одной причиной.

Приводятся следующие факторы, обуславливающие жестокое обращение с детьми:

¹ .Золотарёва Т. Ф. Социальная работа с жертвами домашнего насилия. // Ученые записки Российского социального университета. — 2009, № 11. — С. 272–276

1. Поведенческие нарушения у родителей, включая склонность к криминальному насилию. Родители, применяющие насильственные действия, в отношении своих детей, часто, ранее уже привлекались к уголовной ответственности за другие правонарушения, в большинстве случаев насильственного характера.

2. Наличие факторов риска у ребенка. Дети, подвергающиеся жестокому обращению со стороны своих родителей, часто имеют особые черты: физические недостатки, инвалидность или задержки в развитии, тяжелый характер, поведенческие трудности, что служит причиной неспособности к нормальной адаптации ребёнка в социальной среде и выступает раздражителем для родителей, подталкивая их к применению жестокости в отношении детей.

3. Трудная жизненная ситуация, переживаемая семьей. Семьи с проблемами низкого дохода и постоянной нехваткой денег часто подвержены стрессу, в связи с чем у родителей возникает чувство неполноценности, что и влечёт за собой жестокое обращение с детьми.

4. Периоды бурных социально-экономических изменений в стране: безработица, плохие жилищные условия, материальная неустроенность, которые приводят к психологической неустойчивости, неудовлетворенности родителей и далее — к жестокому обращению с детьми.¹

Насилие к детям может проявляться в следующих формах: физическое; психическое; сексуальное; экономическое.

Под физическим насилием понимается преднамеренное нанесение ребёнку физических травм и телесных повреждений, применение жестоких физических наказаний, что может привести к нарушению здоровья и даже к смерти. Данный вид насилия чаще осуществляется к незапланированным детям, к детям с нарушениями в поведении и имеющим недостатки во внешности.

Психическое насилие связано с регулярными оскорблениями, угрозами, унижениями ребёнка, формируя у жертвы черты патологического характера или тормозящие развитие личности. Дети, подвергшиеся жестокому обращению, имеют низкое развитие социальных навыков, замкнуты, капризны, переживают депрессивные состояния.

Под сексуальным насилием понимается вовлечение зависимых, незрелых детей в сексуальную активность, которую они не полностью осознают и не могут дать информационное согласие, что нарушает социальные нормы. Сексуальное насилие в отношении детей, чаще всего совершают родители сами пережившие в детстве сексуальное злоупотребление со стороны взрослых и родители, имеющие психические отклонения.

Экономическое насилие проявляется в виде лишения денег ранее данных или обещанных на необходимые нужды. Также этот вид может выражаться в форме жестокого контроля за тратой денег. Данный вид насилия возникает в неблагополучных и многодетных семьях, а также если родители недовольны поведением своего ребёнка.²

Для изучения причин и масштабов насилия в семье, а также отношения родителей и детей к этой проблеме, было проведено социологическое исследование. Результаты исследования показали, что большинство опрошенных женщин любят свою семью и чувствуют себя счастливыми в ней (71%). У мужчин же эта картина более пессимистичная, поскольку каждый 14-й мужчина не любит свою семью или не может описать свои чувства к ней. Кроме того, уровень семейного счастья у мужчин

¹ Цымбал Е. И. Жестокое обращение с детьми: причины, проявления, последствия (издание второе исправленное и дополненное) — М: РБФ НАН, 2010. — 286 с.

² Технология социальной работы с различными группами населения. / Отв. ред.: Павленок П. Д. Руднева М. Я. Учебное пособие. — М.: ИНФРА-М — 2010. — 272 с.

значительно ниже, даже при любви к семье, они ощущают себя менее счастливыми, чем женщины (на 63%).¹

Социально-реабилитационные центры для несовершеннолетних - это учреждения социального обслуживания, которые помогают выявить и устранить причины и условия, способствующие безнадзорности и беспризорности несовершеннолетних. Центры оказывают различную помощь детям и их родителям или законным представителям в решении трудных ситуаций и возвращении детей в семьи. Они также способствуют восстановлению социальных связей и оптимальному жизнеустройству ребенка. Социально-реабилитационные центры предоставляют различные формы социального обслуживания, такие как круглосуточное пребывание, дневной стационар, помещение в замещающую семью и социальный патронаж.

Исследования проблемы насилия в социально-реабилитационных центрах обычно сосредоточены на двух основных направлениях. Первое направление связано с выявлением фактов насилия или жестокого обращения с детьми, например, для возбуждения уголовного дела. Второе направление связано с реабилитацией детей, подвергшихся насилию или жестокому обращению. Оба направления основаны на междисциплинарном подходе в работе с проблемой насилия, который предполагает сотрудничество специалистов разных областей для борьбы с насилием над детьми.

На основе междисциплинарного подхода в центрах создаются междисциплинарные команды специалистов, которые работают над предотвращением насилия и жестокого обращения с детьми. Психологические и медицинские проблемы, выявленные у детей, подвергшихся насилию в семье, требуют особого подхода со стороны педагогического коллектива центра. Специалисты социально-реабилитационных центров помогают детям в их психосоциальной реабилитации, восстановлении социального статуса и поддерживают их благоприятное жизнеустройство.²

Способы оказания помощи семье, в которой дети являются объектом насилия многочисленны. Их применение обусловлено особенностями внутрисемейной ситуации, личностными качествами членов семьи и специалиста, оказывающего помощь. При этом важно учитывать, что не все семейные проблемы могут быть разрешены социальным работником. Важным условием оказания помощи семье является готовность ее членов к изменению себя и отношения к окружающим, без чего помощь, оказанная семье, будет неэффективной.

Список литературы:

1. Золотарёва Т. Ф. Социальная работа с жертвами домашнего насилия. // Ученые записки Российского социального университета. — 2009, № 11. — С. 272-276
2. Цымбал Е. И. Жестокое обращение с детьми: причины, проявления, последствия (издание второе исправленное и дополненное) — М: РБФ НАН, 2010. — 286 с.
3. Технология социальной работы с различными группами населения. / Отв. ред.: Павленок П. Д. Руднева М. Я. Учебное пособие. — М.: ИНФРА-М — 2010. — 272 с.
4. Соколова М.А. Проблемы насилия и жестокости в семье (на примере жестокого обращения с детьми)/ М. А. Соколова, М. Л. Лобанова// Наука и молодежь: проблемы, поиски, решения. Труды Всероссийской научной конференции студентов, аспирантов и молодых ученых. - Новокузнецк, 2008. С. 254-255.
5. Мирюкова М.А. Место социально-реабилитационного центра для несовершеннолетних в системе защиты прав детей, оставшихся без попечения родителей /Мирюкова М. А., Соколова В.Ф./ Экономика, социология и право. -2014. № 4. с. 140-142.

¹ Соколова М.А. Проблемы насилия и жестокости в семье (на примере жестокого обращения с детьми)/ М. А. Соколова, М. Л. Лобанова// Наука и молодежь: проблемы, поиски, решения. Труды Всероссийской научной конференции студентов, аспирантов и молодых ученых. - Новокузнецк, 2008. С. 254-255.

² Мирюкова М.А. Место социально-реабилитационного центра для несовершеннолетних в системе защиты прав детей, оставшихся без попечения родителей /Мирюкова М. А., Соколова В.Ф./ Экономика, социология и право. - 2014. № 4. с. 140-142

SUN'IY INTELLEKT VA SIYOSIY QAROR QABUL QILISH JARAYONLARI: GLOBAL TAJRIBA VA O'ZBEKISTON IMKONIYATLARI

Buxoro Davlat Universiteti talabasi:
Hikmatova Nilufar O'ktam qizi

Annotatsiya: Ushbu maqolada raqamli transformatsiya sharoitida davlat boshqaruvi tizimiga sun'iy intellektni joriy etish masalasi global miqyosda dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Mazkur tadqiqotda sun'iy intellektning katta hajmdagi ma'lumotlarni tahlil qilish, siyosiy jarayonlarni prognozlash va samarali qarorlar qabul qilishdagi roli ilmiy jihatdan asoslab beriladi. Rivojlangan davlatlar tajribasi o'rganilib, sun'iy intellektning siyosiy boshqaruvdagi amaliy qo'llanilishi, afzalliklari va muammolari tahlil qilinadi. Shuningdek, Shavkat Mirziyoyev tomonidan ilgari surilgan raqamlashtirish siyosati doirasida O'zbekistonda sun'iy intellektni rivojlantirish istiqbollari baholanadi va xalqaro tashkilotlar, xususan United Nations va World Bank hisobotlari asosida sun'iy intellektning global ahamiyati ochib beriladi. Tadqiqot natijalari sun'iy intellektni siyosiy qaror qabul qilish jarayonlariga integratsiya qilish davlat boshqaruvi samaradorligini oshirish, shaffoflikni ta'minlash va strategik rejalashtirishni takomillashtirishda muhim omil ekanini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: Sun'iy intellekt, siyosiy qaror qabul qilish, raqamlashtirish, davlat boshqaruvi, kiberxavfsizlik, global tajriba, O'zbekiston.

Annotation: This article discusses the issue of introducing artificial intelligence into the public administration system in the context of digital transformation, which is gaining global relevance. This study scientifically substantiates the role of artificial intelligence in analyzing large amounts of data, forecasting political processes, and making effective decisions. The experience of developed countries is studied, and the practical application, advantages, and problems of artificial intelligence in political administration are analyzed. Also, the prospects for the development of artificial intelligence in Uzbekistan within the framework of the digitalization policy put forward by Shavkat Mirziyoyev are assessed, and the global significance of artificial intelligence is revealed based on reports from international organizations, in particular the United Nations and the World Bank. The results of the study show that integrating artificial intelligence into political decision-making processes is an important factor in increasing the efficiency of public administration, ensuring transparency, and improving strategic planning.

Keywords: Artificial intelligence, political decision-making, digitalization, public administration, cybersecurity, global experience, Uzbekistan.

Kirish: Zamonaviy globallashtirish va raqamli transformatsiya sharoitida davlat boshqaruvi tizimi tubdan o'zgarishlar bosqichiga kirib bormoqda. Axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi natijasida siyosiy qaror qabul qilish jarayonlari ham murakkablashib, yangi yondashuvlarni talab qilmoqda. Shu nuqtai nazardan, sun'iy intellekt texnologiyalarining davlat boshqaruvida qo'llanilishi zamon talabi sifatida namoyon bo'lmoqda. Bugungi kunda siyosiy qarorlar katta hajmdagi ma'lumotlarga asoslangan holda qabul qilinadi. An'anaviy boshqaruv tizimida ushbu ma'lumotlarni tahlil qilish ko'p vaqt va resurs talab etadi. Sun'iy intellekt esa bu jarayonni avtomatlashtirib, qisqa vaqt ichida aniq va asoslangan xulosalar chiqarish imkonini beradi. Natijada qaror qabul qilish samaradorligi sezilarli darajada oshadi. Yurtboshimiz Shavkat Mirziyoyev ham o'z nutqlaridan birida "raqamli texnologiyalar va sun'iy intellekt iqtisodiyot va davlat boshqaruvida yangi imkoniyatlar eshigini ochmoqda" deya ta'kidlagan. Bu esa mazkur texnologiyalarning strategik ahamiyatini yana bir bor tasdiqlaydi. Xalqaro miqyosda olib borilgan tadqiqotlar ham sun'iy intellektning muhim rolini ko'rsatmoqda. Xususan, United Nations(Birlashgan Millatlar Tashkiloti) ma'lumotlariga ko'ra, sun'iy intellekt texnologiyalari barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishda muhim vosita sifatida qaralmoqda. Shuningdek, World Bank(Jahon Banki) ekspertlari sun'iy intellekt davlat boshqaruvida samaradorlikni oshirish bilan birga, iqtisodiy o'sishni jadallashtirishini qayd etgan.Shu bilan birga, sun'iy intellektni siyosiy qaror qabul qilish jarayonlariga joriy etish

borasida ham bir qator muammolarni yuzaga keltirmoqda. Xususan, algoritmik xatolar, axborot xavfsizligi hamda ma'lumotlarning maxfiyligi masalalari dolzarb bo'lib qolmoqda.

Mazkur maqolaning asosiy maqsadi — sun'iy intellektning siyosiy qaror qabul qilish jarayonlaridagi o'rnini tahlil qilish, global tajribani o'rganish hamda O'zbekiston sharoitida ushbu texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlarini baholashdan iborat. Tadqiqot davomida ilmiy tahlil, solishtirma yondashuv va tizimli o'rganish usullaridan foydalanildi

Sun'iy intellekt (SI) zamonaviy axborot texnologiyalarining eng ilg'or yo'nalishlaridan biri bo'lib, inson tafakkuriga xos bo'lgan tahlil qilish, o'rganish, xulosa chiqarish kabi jarayonlarni avtomatlashtirish imkonini beradi. Siyosiy qaror qabul qilish esa davlat boshqaruvining eng muhim va murakkab elementlaridan biri hisoblanadi. Ushbu jarayon ko'p omilli, ko'p bosqichli hamda turli manfaatlar to'qnashuviga asoslanganligi sababli yuqori darajadagi tahlil va prognozlashni talab qiladi. An'anaviy siyosiy boshqaruv tizimida qarorlar ko'pincha inson tajribasi, siyosiy intuitsiya va mavjud ma'lumotlarning cheklangan tahliliga asoslanadi. Biroq raqamli davrda ma'lumotlar hajmining keskin ortishi bu yondashuvni yetarli emasligini ko'rsatmoqda. Shu sababli sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish zarurati yuzaga kelmoqda. Sun'iy intellekt tizimlari "katta ma'lumotlar" (big data)ni qayta ishlash orqali ijtimoiy-siyosiy jarayonlarni chuqur tahlil qilish, muqobil variantlarni ishlab chiqish va qarorlarning ehtimoliy natijalarini prognozlash imkonini beradi. Bu esa siyosiy qarorlarning ilmiy asoslanganligini oshiradi. Zamonaviy ilmiy adabiyotlarda sun'iy intellekt siyosiy boshqaruvda uch asosiy funksiyani bajarishi qayd etiladi:

- analitik (ma'lumotlarni qayta ishlash va tahlil qilish)
- prognostik (kelajakdagi jarayonlarni bashorat qilish)
- tavsiyaviy (optimal qaror variantlarini taklif etish)

Biroq muhim jihat shundaki, sun'iy intellekt siyosiy qarorlarni mustaqil qabul qiluvchi subyekt emas, balki inson faoliyatini qo'llab-quvvatlovchi vosita sifatida namoyon bo'ladi. Yakuniy qaror qabul qilish vakolati har doim siyosiy rahbariyat zimmasida qoladi. Shu nuqtai nazardan, zamonaviy siyosiy boshqaruv "inson + sun'iy intellekt" sinergiyasiga asoslangan modelga o'tmoqda. Bu modelda inson strategik fikrlash va mas'uliyatni o'z zimmasida saqlab qoladi, sun'iy intellekt esa analitik va texnik yordamchi vazifasini bajaradi.

Sun'iy intellekt (SI) zamonaviy raqamli transformatsiyaning asosiy drayverlaridan biri sifatida siyosiy boshqaruv tizimiga chuqur kirib bormoqda. Siyosiy qaror qabul qilish jarayoni an'anaviy ravishda inson omiliga asoslangan bo'lsa-da, bugungi kunda ma'lumotlar hajmining keskin ortishi ushbu jarayonni avtomatlashtirish zaruratini yuzaga keltirdi. United Nations tomonidan e'lon qilingan hisobotlarda sun'iy intellekt davlat boshqaruvi samaradorligini oshirish, siyosiy qarorlarni ilmiy asoslash va fuqarolar bilan aloqalarni yaxshilashda muhim vosita sifatida qayd etilgan. Shuningdek, OECD ekspertlari sun'iy intellektni "ma'lumotlarga asoslangan siyosat yuritishning yangi bosqichi" deb baholaydi. Bu yondashuvga ko'ra, siyosiy qarorlar subyektiv fikrlar asosida emas, balki katta hajmdagi real ma'lumotlar tahliliga asoslanishi kerak. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganidek: "Sun'iy intellekt texnologiyalarini rivojlantirish – bu nafaqat iqtisodiyot, balki davlat boshqaruvining ham ustuvor yo'nalishidir". Ushbu fikr sun'iy intellektning siyosiy tizimdagi strategik ahamiyatini yaqqol ifodalaydi. Ilmiy adabiyotlarda sun'iy intellekt siyosiy qaror qabul qilish jarayonida uch asosiy funksiyani bajarishi qayd etiladi: analitik, prognostik va tavsiyaviy. Bu funksiyalar orqali SI tizimlari ijtimoiy jarayonlarni chuqur tahlil qilish, kelajakdagi ehtimoliy vaziyatlarni prognozlash va optimal qaror variantlarini ishlab chiqish imkonini beradi.

Global tajribada sun'iy intellektdan foydalanish: Bugungi kunda dunyoning yetakchi davlatlari sun'iy intellektni davlat boshqaruvi va siyosiy qaror qabul qilish jarayonlariga keng joriy etmoqda. Xususan, AQSh, Xitoy va Yevropa Ittifoqi mamlakatlari bu borada ilg'or tajribaga ega. Masalan, AQShda sun'iy intellekt davlat boshqaruvida ma'lumotlarni tahlil qilish, xavfsizlikni ta'minlash va siyosiy strategiyalarni ishlab chiqishda keng qo'llaniladi. Xitoy esa sun'iy intellektni ijtimoiy boshqaruv tizimiga chuqur integratsiya qilib, aholining xatti-harakatlarini monitoring qilish va prognozlashda foydalanmoqda. Yevropa Ittifoqi esa sun'iy intellektni etik va huquqiy me'yorlar asosida rivojlantirishga alohida e'tibor qaratmoqda. Bu

hududda sun'iy intellektni tartibga solish bo'yicha maxsus qonunchilik ishlab chiqilmoqda. United Nations hisobotlariga ko'ra, sun'iy intellekt davlat boshqaruvida shaffoflikni oshirish, korrupsiyani kamaytirish va davlat xizmatlari sifatini yaxshilashda muhim rol o'ynaydi.

Shuningdek, World Bank ekspertlari sun'iy intellektni iqtisodiy rivojlanishning asosiy drayverlaridan biri sifatida baholamoqda. Ularning prognozlariga ko'ra, sun'iy intellekt global iqtisodiyot hajmini sezilarli darajada oshiradi. Global tajriba shuni ko'rsatadiki, sun'iy intellektdan samarali foydalanayotgan davlatlar siyosiy va iqtisodiy jihatdan ustunlikka ega bo'lmoqda. Shu bilan birga, bu jarayon yangi muammolarni ham keltirib chiqarmoqda. Xususan, ma'lumotlar xavfsizligi, shaxsiy hayot daxlsizligi va algoritmik xatolar dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Sun'iy intellekt milliy xavfsizlikni ta'minlashda ham muhim vosita sifatida qaralmoqda. Zamonaviy xavfsizlik tizimlarida SI texnologiyalari tahdidlarni oldindan aniqlash, jinoyatchilikni prognozlash va tezkor choralar ko'rishda keng qo'llaniladi. Kiberxavfsizlik sohasida sun'iy intellekt katta ahamiyatga ega. U kiberhujumlarni aniqlash, zararli dasturlarni bloklash va axborot tizimlarini himoya qilishda samarali vosita hisoblanadi. Shu bilan birga, sun'iy intellektdan noto'g'ri foydalanish ham xavf tug'dirishi mumkin. Masalan:

- soxta axborot tarqatish
- manipulyatsiya
- avtomatlashtirilgan propagandalar

Bu esa siyosiy barqarorlikka salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu sababli, sun'iy intellektni siyosiy va xavfsizlik sohasida qo'llashda qat'iy nazorat va huquqiy tartibga solish zarur.

O'zbekistonda sun'iy intellektni rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Davlatimiz rahbari Shavkat Mirziyoyev tomonidan ilgari surilgan tashabbuslar asosida mamlakatda sun'iy intellektni 2030-yilgacha rivojlantirish strategiyasi ishlab chiqildi. Ushbu strategiya doirasida davlat boshqaruvi, iqtisodiyot va ijtimoiy sohalarda AI texnologiyalarini joriy etish rejalashtirilgan. World Bank O'zbekistonning raqamli transformatsiya jarayonlarini ijobiy baholab, sun'iy intellektni joriy etish iqtisodiy o'sishni tezlashtirishi mumkinligini qayd etgan. Shuningdek, United Nations O'zbekistonni raqamli rivojlanish yo'lidan borayotgan davlatlar qatoriga kiritgan. Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlar:

- davlat xizmatlarini raqamlashtirish
- ochiq ma'lumotlar tizimini rivojlantirish
- IT kadrlar tayyorlash

sun'iy intellektni siyosiy qaror qabul qilish tizimiga integratsiya qilish uchun mustahkam asos yaratmoqda.

Xulosa va takliflar

Ushbu tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, sun'iy intellekt texnologiyalari zamonaviy siyosiy qaror qabul qilish jarayonlarining ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Raqamli transformatsiya sharoitida davlat boshqaruvi tizimida katta hajmdagi ma'lumotlarni tezkor tahlil qilish, ijtimoiy-siyosiy jarayonlarni prognozlash hamda samarali boshqaruv qarorlarini ishlab chiqishda sun'iy intellekt muhim vosita sifatida namoyon bo'lmoqda. Shu jihatdan, sun'iy intellekt nafaqat texnologik yangilik, balki strategik boshqaruv mexanizmi sifatida ham qaralishi lozim. Xalqaro tajriba tahlili shuni ko'rsatadiki, United Nations, World Bank va OECD kabi nufuzli tashkilotlar sun'iy intellektni davlat boshqaruvi samaradorligini oshirish, shaffoflikni ta'minlash va korrupsiyani kamaytirishning muhim omili sifatida baholamoqda. Rivojlangan davlatlar tajribasi asosida aytish mumkinki, sun'iy intellektdan samarali foydalanish siyosiy tizimning moslashuvchanligi va raqobatbardoshligini sezilarli darajada oshiradi. Shu bilan birga, sun'iy intellektni siyosiy qaror qabul qilish jarayonlariga joriy etish bir qator muammolarni ham yuzaga keltiradi. Xususan, algoritmik xatolar, ma'lumotlar sifati va ishonchliligi, shaxsiy hayot daxlsizligi hamda etik masalalar ushbu sohaning eng dolzarb muammolari sifatida namoyon bo'lmoqda. Ayniqsa, noto'g'ri yoki biryoqlama ma'lumotlarga asoslangan algoritmlar siyosiy qarorlarning noto'g'ri qabul qilinishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli, sun'iy intellektdan foydalanishda inson nazorati va mas'uliyati doimo ustuvor

bo'lib qolishi zarur. O'zbekiston misolida olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, mamlakatda sun'iy intellektni rivojlantirish va uni davlat boshqaruvi tizimiga joriy etish uchun muhim institutsional va huquqiy asoslar yaratilmoqda. Yurtboshimiz Shavkat Mirziyoyev tomonidan ilgari surilgan raqamlashtirish siyosati doirasida sun'iy intellekt texnologiyalarini keng qo'llash davlat siyosatining ustuvor yo'nalishiga aylangan. Bu esa kelajakda siyosiy qaror qabul qilish jarayonlarining samaradorligini oshirish uchun mustahkam zamin yaratadi. Tadqiqot natijalariga asoslanib, quyidagi ilmiy-amaliy takliflarni ilgari surish mumkin:

- sun'iy intellektni siyosiy qaror qabul qilish tizimiga bosqichma-bosqich integratsiya qilish;
- davlat organlarida ma'lumotlarga asoslangan qaror qabul qilish madaniyatini rivojlantirish;
- sun'iy intellekt sohasida malakali kadrlar tayyorlash tizimini kuchaytirish;
- algoritmlar shaffofligini ta'minlash va ularni mustaqil audit qilish mexanizmlarini joriy etish;
- sun'iy intellektdan foydalanishni tartibga soluvchi huquqiy bazani takomillashtirish;
- xalqaro tajribani o'rganish va uni milliy sharoitga moslashtirish.

Umuman olganda, sun'iy intellekt siyosiy qaror qabul qilish jarayonlarini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqish salohiyatiga ega. Uni to'g'ri va samarali joriy etish orqali davlat boshqaruvi tizimini yanada shaffof, tezkor va samarali qilish mumkin. Shu bois, sun'iy intellektni rivojlantirish va undan oqilona foydalanish zamonaviy davlat siyosatining ustuvor vazifalaridan biri sifatida qaralishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Shavkat Mirziyoyev. Sun'iy intellekt va raqamlashtirish masalalariga oid nutqlari va ma'ruzalari // Rasmiy manba: president.uz
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Sun'iy intellekt texnologiyalarini rivojlantirish to'g'risida"gi qarori. – Toshkent, 2021.
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. Sun'iy intellekt texnologiyalarini rivojlantirish strategiyasi (2030-yilgacha). – Toshkent, 2021.
4. Raqamli texnologiyalar vazirligi materiallari. O'zbekistonda raqamli transformatsiya jarayonlari. – Toshkent, 2022.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Strategik va mintaqalararo tadqiqotlar instituti. Raqamli iqtisodiyot va sun'iy intellekt rivoji. – Toshkent, 2023.
6. United Nations. United Nations E-Government Survey 2022: The Future of Digital Government. – New York: UN, 2022.
7. World Bank. World Development Report 2021: Data for Better Lives. – Washington, DC: World Bank, 2021.
8. OECD. Artificial Intelligence in Society. – Paris: OECD Publishing, 2019.
9. European Commission. Ethics Guidelines for Trustworthy AI. – Brussels, 2019.
10. UNESCO. Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence. – Paris, 2021.
11. PwC. Sizing the Prize: The Economic Impact of AI. – 2017.
12. Russell, S., Norvig, P. Artificial Intelligence: A Modern Approach. – 3rd ed. – Pearson, 2010.
13. Kaplan, A., Haenlein, M. "Siri, Siri in my hand..." // Business Horizons. – 2019.

SIFATLI TA'LIMNI TASHKIL ETISHDA ZAMONAVIY INNOVATSION TEXNOLOGIYALARDAN SAMARALI FOYDALANISHNING SIYOSIY MOHIYATI

Usmonova Sevinchoy Usmon qizi

O'zbekiston Milliy universiteti 2-kurs talabasi

[TEL:900780265](tel:900780265)

[@usmonovasevinch909@gmail.com](mailto:usmonovasevinch909@gmail.com)

Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya davrida ta'lim tizimi oldida turgan eng muhim talablardan biri – uning sifatini oshirish va zamonaviy innovatsion texnologiyalarni samarali joriy etishdir. Biroq bu masala faqat pedagogik yoki texnik jihatdan emas, balki chuqur siyosiy mohiyatga ega. Chunki ta'lim siyosati davlatning kelajakdagi inson kapitalini shakllantiradi, iqtisodiy raqobatbardoshlikni belgilaydi va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlaydi. Mazkur maqolada sifatli ta'limni tashkil etishda innovatsion texnologiyalardan foydalanishning siyosiy jihatlari tahlil qilinadi, davlat siyosatidagi o'rni va strategik ahamiyati ochib beriladi.

Bugungi kunda ta'limning samaradorligini qanday oshirish mumkin? Javob shundaki, innovatsiyalar va raqamli texnologiyalar orqali ta'lim jarayoni tubdan o'zgarishi mumkin.

Innovatsiya — yangi g'oya yoki usulni yaratish va amalga oshirish jarayoni bo'lib, ta'lim sohasida bu talabalar va o'qituvchilarga keng imkoniyatlar yaratadi. Innovatsion ta'lim tizimiga ega davlatlarda (masalan, Finlyandiya, Estoniya, Janubiy Koreya) o'quvchilarning PISA reytingidagi natijalari an'anaviy tizimga ega davlatlarga qaraganda o'rtacha 15-20 ball yuqori.¹ So'nggi yillarda global miqyosda oliy ta'limda raqamli texnologiyalardan foydalanish 20% ga oshdi. Bu esa ta'lim jarayonini yanada interaktiv va natijador qilish imkonini bermoqda.

Bugungi globallashuv davrida yoshlarga to'g'ri ta'lim-tarbiya berish eng muhim masalalardan biridir. Yoshlarimiz nafaqat ta'limda, balki sport va boshqa sohalarda ham dunyoga tanilmoqda. Ularning yanada yuqori marralarga chiqishi uchun zamonaviy dunyo talablariga mos, innovatsion ta'lim yo'nalishlarini rivojlantirish zarur. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganidek, Yangi O'zbekiston yoshlari uchinchi Renessans poydevorini quruvchi bo'lishlari kerak. Shu bois yoshlarning zamonaviy bilim va ko'nikmalar bilan boyitilishi bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biridir.

Raqamli texnologiyalarning ta'limdagi roli. Endi ta'limda raqamli texnologiyalarning o'rni va imkoniyatlarini ko'rib chiqamiz. Bugungi kunda O'zbekistonda ham raqamli ta'lim jadal rivojlanmoqda. Masalan, e-maktab platformasi o'quvchilar va ota-onalarga qulaylik yaratmoqda, dunyo miqyosida esa Coursera, Moodle va Khan Academy kabi platformalar millionlab talabalar uchun yangi bilim eshiklarini ochmoqda. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, 2024 yil holatiga Coursera platformasida 142 million, Khan Academy'da 18 million faol foydalanuvchi mavjud.² E-maktabning joriy etilishi orqali ota-onalar farzandining davomatini va baholarini onlayn kuzatish imkoniga ega bo'ldi. Shuningdek, uy vazifalari va nazorat jadvallaridan ham xabardor bo'lishmoqda. Bu esa ota-onalarning farzandlari ta'limi va tarbiyasida yanada faolroq ishtirok etishiga zamin yaratdi.

Maktablarda elektron doskalarning o'rnatilishi ham katta yangilik bo'ldi. Ularning yordamida darslar turli videoroliklar va interaktiv o'yinlar orqali o'tilmoqda. Bu metodlar bolalarning darsni tezroq va osonroq o'zlashtirishiga yordam bermoqda.

Xuddi shuningdek, oliy ta'lim muassasalarida Hemis dasturi yo'lga qo'yildi. Uning yordamida talabalar davomatlari, baholari, fanlar bo'yicha o'zlashtirish darajasi va yil oxiridagi GPA ko'rsatkichlarini kuzatishlari mumkin. So'nggi tadqiqotlarga ko'ra, universitetlarda raqamli platformalardan foydalangan talabalar an'anaviy ta'lim olganlarga qaraganda 25% samaraliroq natija ko'rsatmoqda.

¹ OECD (2023). PISA 2022 Results (Volume I): The State of Learning and Equity in Education. OECD Publishing, Paris. <https://doi.org/10.1787/53f23881-en>

² Khan Academy (2024). Annual Report. <https://www.khanacademy.org/about>

Raqamli texnologiyalar nafaqat talabalarga, balki o'qituvchilarga ham metodik yordam berdi. Chunki bu texnologiyalar orqali o'qituvchilar talabalar davomati, baholari va topshiriqlarini onlayn kuzatishlari mumkin bo'ldi. Avval qo'lda yuritilgan kundaliklar va baholarni qayd qilish tez va aniq bajara oladigan bo'lishdi. Raqamli vositalar orqali o'qituvchilar har bir talaba bilan alohida shug'ullanish, lozim bo'lsa qo'shimcha vazifalar ham berish imkoniga ega bo'lishdi.

Yuqorida aytib o'tilganidek, maktablarda elektron doskalarining o'rnatilishi ham katta yangilik bo'ldi. Ularning yordamida darslar turli videoroliklar va interaktiv o'yinlar orqali o'tilmoqda. Pedagogik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, interaktiv doskalardan foydalanilganda o'quvchilarning darsga qiziqishi 40% ga oshadi va materialni eslab qolish darajasi 30% ga yaxshilanadi¹. Elektron doskalar orqali o'quvchilar darslarni qiziqarli va oson o'zlashtirishdi. Bu esa, albatta, o'qituvchilarning ishini yengillashtirdi. Tayyor materiallar va resurslardan foydalanish ham o'qituvchilarning ancha vaqti tejallishiga yordam berdi.

Xabaringiz bor, 2019- yilda butun dunyoda Covid-19 pandemiyasi tarqaldi. Buning natijasida maktablar va universitetlar vaqtincha yopildi. O'sha davrda Zoom va Google kabi saytlar yordamida darslar onlayn shaklda olib borildi. Bugungi kunda ham O'zbekistonda masofaviy ta'lim shakli joriy qilingan. Bu ta'lim shakli ham raqamli texnologiyalar orqali olib boriladi. Bu kabi ta'limning joriy qilinishi nafaqat talabalar uchun balki o'qituvchilar uchun ham juda katta qulayliklar yaratib berdi.

Ta'limda innovatsion texnologiyalardan foydalanish ijtimoiy adolat va siyosiy barqarorlikni ta'minlashning kuchli vositasidir. Negaki, sifatli ta'limdan foydalanish imkoniyati bevosita fuqarolarning kelajakdagi ijtimoiy mavqei, daromadi va siyosiy faolligiga ta'sir qiladi.

Asosiy afzalliklaridan biri barcha uchun teng imkoniyatlar yaratishdir. Ya'ni masofaviy ta'lim va onlayn kurslar orqali qishloqlarda yashovchi, imkoniyaticheklangan yoki kam ta'minlangan oila farzandlari ham sifatli ta'limga ega bo'ldi.

Siyosiy jihatdan, elektron baholash tizimlari (masalan, attestatsiya, kirish imtihonlari) subyektiv omillarni kamaytirdi, raqamli kundaliklar, ochiq darslar va elektron monitoring shaffoflikni oshiradi. Bularning natijasida fuqarolarning davlatga bo'lgan ishonchini mustahkamladi. Chunki odamlar ta'lim tizimi adolatli va ochiq ishlayotganini ko'rsa, ular siyosiy tizimga nisbatan ijobiy munosabatda bo'ladi.

Tanganing ikkinchi tomoni bo'lganidek, raqamli texnologiyalar orqali ta'lim berilishida ham ayrim muammolar kuzatiladi. Asosiy muammolardan biri bu ayrim hududlarda internet tezligi va texnik ta'minot yetarli emasligidir. Bu esa talabalar ta'lim olishi uchun noqulaylik tug'dirishi mumkin.

Ikkinchi asosiy muammolardan biri bu talabalar va o'qituvchilarning raqamli savodxonlik darajasi turli xil bo'lishidir. Raqamli texnologiyalar, komputer, internet kabilarning yaqin o'tmishda keng tarqalgani hammamizga ma'lum. Shu bois katta yoshdagi professor- o'qituvchilar ularni tushunishda muammolarga uchrashi tabiiy hol. Chunki ular yillar davomida oddiy qog'oz kundaliklardan foydalanib kelishgan. Ayrim talabalarda ham bu kabi muammolarni ko'rish mumkin. Ammo turli xil tushuntirishlar yordamida bu muammolarni qisman hal qilish imkoniyati mavjud.

Platformalarda nosozliklar bo'lishi va internet tarmog'ining kuchsizligi natijasida ham raqamli texnologiyalardan foydalanishda noqulayliklar kelib chiqadi. Bu, albatta, ta'lim sifatiga ta'sir o'tkazmay qolmaydi. Ayrim joylarda shunga o'xshash muammolar ko'proq kuzatiladi. Lekin O'zbekiston dunyo bo'yicha rivojlanib borayotgan davlatlar qatoriga kiradi. Shuning uchun bu kabi muammolar keyinchalik o'z ahamiyatini yo'qotish ehtimoli katta.

Bugungi kunda yoshlarimiz bilim olishlari uchun O'zbekiston Yoshlar ishlari agentligi tomonidan turli xil ilovalar yaratilgan. Masalan, xorijiy tillarni o'rganish uchun Ibrat akademiyasi yo'lga qo'yilgan. Bu ilovada biz ko'plab xorijiy tillarni videodarsliklar orqali bepul o'rganishimiz mumkin. Statistika ko'ra, Ibrat akademiyasidan foydalanuvchilar soni 2024

¹ Hattie, J. (2023). Visible Learning: The Sequel. Routledge. – 112-115-betlar.

yilda 2 milliondan oshgan¹. Bu kabi ilovalar ishlab chiqilishi natijasida yoshlar orasida tilga bo'lgan qiziqishlar ortmoqda. Qizlarning qiziqishlarini qo'llab-quvvatlash uchun Qizlar akademiyasi ilovasi yaratilgan. Bu ilova orqali qizlar ko'plab hunarlar, zamonaviy kasblarni o'rganishlari mumkin. Ilova orqali yana o'zlariga mos ish topishlari ham osonlashgan.

Yoshlar ishlari agentligi tomonidan ishlab chiqilgan yana bir ilova bu- Mutolaa ilovasi. Bugungi kunda hech kim uchun notanish bo'lmagan bu ilova yoshlar uchun haqiqiy bilim kaliti desa mubolag'a bo'lmaydi. Chunki ilovaga turli xil badiiy asarlar kiritilgan va ishtalgan vaqtda unlarni o'qish imkoniyati mavjud. Ilovaga joylashtirilgan testlar orqali o'quvchilar o'z bilimlarini mustahkamlashlari uchun juda qulay.

Ustoz AI ilovasi yordamida zamonaviy kasblar va bilimlarni egallash imkoniga egamiz. Bu kabi raqamli texnologiyalar hayotimizga tatbiq qilinishi ta'lim sifatini yanada oshirmoqda.

Xulosa o'rnida shuni aytish kerakki, sifatli ta'limni tashkil etishda zamonaviy innovatsion texnologiyalardan samarali foydalanish sof texnik yoki pedagogik masala emas, balki chuqur siyosiy mohiyatga ega bo'lgan strategik yo'nalishdir. Bu siyosiy barqarorlik va ijtimoiy adolatni mustahkamlash, davlatning iqtisodiy va geosiyosiy raqobatbardoshligini oshirish, shuningdek, boshqaruv samaradorligini ta'minlashning asosiy omilidir. Bugungi kunda ta'limda innovatsiyalar va raqamli texnologiyalar ta'lim sifatini tubdan oshirishda muhim vosita hisoblanadi. Elektron platformalar, masofaviy ta'lim, interaktiv doskalar va mobil ilovalar orqali talabalar bilim va ko'nikmalarini samarali rivojlantira oladi, o'qituvchilar esa darsni yanada shaxsiylashtirilgan va nazorat qilinadigan shaklda tashkil etadi. Shu bilan birga, yoshlar zamonaviy texnologiyalar yordamida global miqyosda raqobatlashish va yuqori marralarga erishish imkoniyatiga ega bo'ladi.

O'zbekiston sharoitida joriy etilgan e-maktab, Hemis, Ibrat akademiyasi, Qizlar akademiyasi va Mutolaa kabi ilovalar ta'lim jarayonini soddalashtirish, talabalar va o'qituvchilar uchun qulaylik yaratish va innovatsion yondashuvlarni keng joriy etishga xizmat qilmoqda. Shu yo'l bilan mamlakatimizning yosh avlodi zamonaviy bilim va ko'nikmalarga ega bo'lib, yangi Renessans poydevorini quruvchi bo'lishga tayyorlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev Shavkat. Yoshlar va yangi Renessans poydevori, rasmiy nutq, 2023.
2. UNESCO. Digital Learning and Innovation in Education. <https://www.unesco.org/en/education>
3. O'zbekiston Yoshlar ishlari agentligi (2024). Faoliyat hisoboti 2023-2024. <https://yoshlar.gov.uz>
4. Hattie, J. (2023). Visible Learning: The Sequel. Routledge.
5. Khan Academy. Learning Resources. <https://www.khanacademy.org>
6. OECD (2023). PISA 2022 Results (Volume I): The State of Learning and Equity in Education. OECD Publishing, Paris. <https://doi.org/10.1787/53f23881-en>
7. Kundalik.com. Raqamli ta'lim platformasi. <https://kundalik.com/>
8. Ibrat akademiyasi. Onlayn ta'lim resurslari. <https://ibratacademy.uz/>
9. O'zbekiston Respublikasi Yoshlar ishlari agentligi. Qizlar akademiyasi, Mutolaa va Ustoz AI ilovalari (2023). <https://yoshlar.gov.uz/>
10. Journal of Educational Technology. Virtual and Online Learning in Higher Education, 2022.

¹ O'zbekiston Yoshlar ishlari agentligi (2024). Faoliyat hisoboti 2023-2024. <https://yoshlar.gov.uz>
452

MUNDARIJA

O.X. Xamidov. Soʻz boshi.....	3
R.Gʻ.Jumayev. Kirish.....	5

1-shoʻba. Siyosat nazariyasi va falsafasi, siyosatshunoslik tarixi va metodologiyasi 7

Музаффаров Фируз Давронович. МУҲАММАД ЗАКАРИЁ РОЗИЙНИНГ СИЁСАТ ФАЛСАФАСИ.....	7
Soipov Behzod Ikrambekovich. JAMIYAT BARQARORLIGIDA DINIY SIYOSATNING AHAMIYATI BORASIDAGI NAZARIYALAR	8
Раупов Сойиб Саидович. МАХМУДХЎЖА БЕХБУДИЙ МЕРОСИДА СИЁСИЙ ПАРТИЯЛАР ВА ДАВЛАТ БОШҚАРУВИ МУАММОЛАРИ.....	10
A.T. Qayumova, H. Toʻgʻayeva. SIYOSIY SOTSIOLOGIYADA SHARQ VA GʻARB SIYOSIY TAFAKKURI (QIYOSIY TAHLIL)	14
A.T. Qayumova. “MUQADDIMA” — IJTIMOYLIK TOʻGʻRISIDAGI ASAR	16
Davronov Otabek Ulugʻbek oʻgʻli. YUSUF QORABOGʻIY FALSAFASIDA AXLOQIY KAMOLOT VA KOMIL INSON GʻOYASI.....	18
Doshmuratova Gulbaxira, Baxitova Dilfuza. Aktuelle Fragestellungen der Politikwissenschaften – 2026: Digitalisierung, Sicherheit und globale Trends im wissenschaftlichen Forum“	20
Naimov Dostonbek Rustamovich. QODIRIY IJODIDA BOSHQARUV INQIROZI TALQINI VA YOZUVCHINING IJTIMOY-SIYOSIY QARASHLARI.....	22
Rajabov Shohizamon Nusrat oʻgʻli. Saljuqiylar davlatida siyosiy hayot Alp Arslon davrida....	25
Rajabov Shohizamon Nusrat oʻgʻli. Saljuqiylar davlatida siyosiy hayot Malikshoh davrida....	30
Khurliman Maratova. THE THEORETICAL FOUNDATIONS, IMPLEMENTATION MECHANISMS, AND INTERNATIONAL EXPERIENCE OF «SOFT POWER» IN THE CONTEXT OF GLOBAL COMPETITION	37
Erkinov I.E., Moʻminov B.Y., Maxmudov O.J. DAVLAT VA FUQAROLIK JAMIYATI INSTITUTLARI HAMKORLIGIDA IJTIMOY KAPITAL OMILI: OʻZBEKISTON TAJRIBASI	42
Ibragimov Mirfayz Ikrom oʻgʻli. SHARQ VA GʻARB MUTAFAKKIRLARI TAʼLIMOTLARIDA JAMOATCHILIK NAZORATINING IJTIMOY-FALSAFIY ASOSLARI VA UNING DEMOKRATIK JAMIYAT QURILISHIDAGI ROLI	45
Shahina Joʻrayeva. OʻZBEKISTON VA XORIJIY DAVLATLAR SAYLOV TIZIMINING QIYOSIY-HUQUQIY TAHLILI	47
Эшпулатов Иноят Сапарович. ФАХРИДДИН РОЗИЙНИНГ СИЁСАТ ФАЛСАФАСИ: АҚЛ, АДОЛАТ ВА ЖАМИАТ УЙҒУНЛИГИ.....	50
Nasilloev Shohdiyor Shavkat oʻgʻli. FAN SIYOSATIDA ASPIRANTLAR DINAMIKASI	51
Azimova Laziza Feruz qizi. QADIMGI YUNON SIYOSIY VA HUQUQIY TAFAKKUR RIVOJI.....	53
Narkulov Azizbek Nartajiyevich. HARBIY XIZMATCHILAR SIYOSIY SAVODXONLIGINING MOHIYATI VA ASOSIY KOMPONENTLARI.....	55
Farhodov Ramazon Farhod oʻgʻli, Teshayev N.N. SIYOSAT VA INSON TABIATI: ARISTOTEL QARASHLARI ASOSIDA	59
Usmonova Ramziya Qilich qizi, Teshayev N.N. ABU NASR FAROBIYNING “ FOZIL ODAMLAR SHAHRI “ ASARIDA SIYOSIY QARASHLARI	62

2-SHOʻBA: SIYOSIY FANLARNI OʻQITISHDA ZAMONAVIY TADQIQOTLAR:

MUAMMO, YECHIMLAR VA ISTIQBOLLAR.....	65
Joʻrayev S.A., Salimaxon Gʻulomova. SIYOSIY TAHLILNING YANGI NATIJASI VA SAMARADORLIK ISTIQBOLI	65

Rustam Jumayev. Sharq mamlakatlarida siyosatshunoslik ta'limining o'quv-uslubiy jihatlari tahlili (dunyoning TOP-300 talik oliygohlari misolida)	73
Нишанбаева Э.З. Мамлакатимизда инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш бўйича ижтимоий шерикликнинг ҳуқуқий асослари	78
Yalgashev Bunyod Maxmudovich. SIYOSIY EKOLOGIYA SIYOSIY FANLAR SOHASINING ZAMONAVIY FAN TARMOG'I SIFATIDA.....	82
Shirinov Anvar Qanoatovich. SIYOSIY FANLARNI O'QITISHDA INTERFAOL USLUBLAR TATBIQI HAQIDA AYRIM MULOHAZALAR	85
Namozova Zarina. Strategik qarorlar qabul qilishda "Big Data" tahlili: milliy tajriba va xorijiy modellarning qiyosiy tahlili	88
Fozilov Mirashraf Azamatovich. ZAMONAVIY SIYOSIY FANLARNING RIVOJLANISHI VA ASOSIY YO'NALISHLARI	90
Nazirqulov Axror. DAVLAT FUQAROLIK XIZMATCHILARIDA FUQAROLAR BILAN ISHLASH KOMPETENSIYASINI TAKOMILLASHTIRISH ISTIQBOLLARI	93

3-SHO'BA: DAVLAT BOSHQARUVI VA SIYOSIY INSTITUTLAR, GLOBAL JARAYONLAR VA TEXNOLOGIYALAR..... 97

Санжар Шавкатович Саидов. СИЁСИЙ ТАДҚИҚОТЛАРДА “АҚЛ МАРКАЗ”ЛАРИНИНГ ЎРНИ.....	97
Tanimov Sharapatdin, O'razimbetov Zafar. DAVLAT XIZMATINI ISLOH QILISHDA MERITOKRATIYA TAMOYILLARINI JORIY ETISH MASALALARI	102
Sharof Agabayev, Feruza Yeshbayeva. Yoshlarning siyosiy ijtimoiylashuvida siyosiy partiyalarning o'rni	106
Z.T.Zamonov. FUQAROLIK JAMIYATI INSTITUTLARI - O'ZBEKISTON TARAQQIYOTINING SUBYEKTIV ASOSI SIFATIDA	109
Qodirov Davronbek Hoshimovich. GLOBAL BOSHQARUV VA JAMIYATNING OMMA-ELITAR TUZILISHI	115
Йўлбарсхўжаев У.Ш. СИЁСИЙ ЖАРАЁНЛАРДА PR ТЕХНОЛОГИЯЛАРИНИНГ ЎРНИ	117
To'xtayev Bobir-Mirzo Avazovich. O'ZBEKISTONDA PARLAMENT NAZORATI INSTITUTINING KONSTITUSIYAVIY-HUQUQIY ASOSLARI	122

4-SHO'BA: SIYOSIY MADANIYAT VA MAFKURA, RAQAMLI ASRDA AXBOROT VA MEDIA SIYOSATI..... 126

Kamoliddin Mirzaaxmedov. SIYOSIY JARAYONLARNI MODELASHTIRISH TEXNOLOGIYALARI.....	126
Dr. Ayman Othman Abdel Alim Mohamed Al-Shariey. State Governance Between Leadership Heritage and Digital Transformation: A Proposed Strategy for Enhancing National Identity in the Era of Artificial Intelligence.....	131
Turdiyev Bexruz Sobirovich. O'ZBEKISTONDA ELEKTRON HUKUMAT TIZIMINING RIVOJLANISH TENDENSIYALARI.....	134
Бахтиёр Омонов. МОДЕРНИЗАЦИЯЛАШ ШАРОИТИДА МАЪНАВИЙ-МАФКУРАВИЙ ИСЛОҲОТЛАР	138
Тешаев Нутфулло Насруллоевич. Демократик давлат ва фуқаролик жамияти ривожланишининг маънавий асослари.....	142
Xoliqov Lazizjon Maxmud o'g'li. O'ZBEKISTONDA IJTIMOY DAVLAT SHAROITIDA SIYOSIY MADANIYAT VA MAFKURA INTEGRATSIYASI.....	144
Azizbek Amonov. O'ZBEKISTONDA MILLATLARARO TOTUVLIK VA DINIY BAG'RIKENGLIKNI TA'MINLASH BORASIDAGI ISLOHOTLAR: PSIXOLOGIK YONDASHUVLAR MISOLIDA	146
Abdusalomova Maftunaxon G'ofurjon qizi. RAQAMLI MAKONDA XOTIN-QIZLAR SIYOSIY MADANIYATINI OSHIRISH TENDENSIYALARI	151

Doshmuratova Gulbaxiram, Kurbanova Xurliman Sarsenbay qizi. POLITICAL CULTURE AND IDEOLOGY, INFORMATION AND MEDIA POLICY IN THE DIGITAL ERA	153
To'rabayev Orif Abdumajid o'g'li. NETIKET AXBOROT MADANIYATINI SHAKILLANTIRUVCHI OMIL SIFATIDA.....	155
Rasulov Siroj Sodiq o'g'li. O'ZBEKISTONDA DAVLAT BOSHQARUVINING RAQAMLI TRANSFORMATSIYASI.....	159
Norboyev Sardor Qavmiddinovich. YANGI O'ZBEKISTONDA JAMIYAT TARAQQIYOTI UCHUN HUQUQIY MADANIYAT VA SIYOSIY MADANIYATNING O'ZARO UYG'UNLIGI	161
Inomov Avazbek Soyibjonovich. RAQAMLI ASRDA ICHKI ISHLAR ORGANLARIDA MA'NAVIY-MA'RIFIY ISHLARNI TAKOMILLASHTIRISH ZARURATI	163
Баҳодир Миррахимов. ФУҚАРОЛИК МАДАНИЯТИ - СИЁСИЙ КОММУНИКАЦИЯ СИФАТИДА.....	165
Xalmuratov Miyirman, Tanimov Sharapadin. IJTIMOY TARMOQLAR SHAROITIDA SIYOSIY ONG VA AXBOROT XAVFSIZLIGI MUAMMOLARI	168
Sobirov Muhammadrasul. RAQAMLI ASRDA SIYOSIY MADANIYAT VA MEDIA SIYOSATI: NOTO'G'RI AXBOROT (MISINFORMATION)NING SIYOSIY JARAYONLARGA TA'SIRI	170
Abduvaitova Ra'no Sharafiddin qizi. GLOBALLASHUV DAVRIDA YOSHLARNING AXLOQIY VA VALEOLOGIK STRATEGIYALARI: AVLODLAR TRANSFORMATSIYASI VA SIYOSIY KELAJAK MODELLARI.....	174
Taminov Sharapadin, Bekjonova Farangiz. RAQAMLI TRANSFORMATSIYA SHAROITIDA SIYOSIY XAVFSIZLIK VA AXBOROT MAKONIDAGI GLOBAL TAHDIDLAR	182
Hikmatova Sevinch Hayot qizi. GLOBALLASHUV SHAROITIDA AXBOROT VA MEDIA SIYOSATINING STRATEGIK AHAMIYATI	185
Sattorov Abrorjon Zokir o'g'li. O'ZBEKISTONDA YOSHLARNING SIYOSIY JARAYONLARDAGI RAQAMLI ISHTIROKINI TA'MINLASHDAGI AYRIM MUAMMOLAR XUSUSIDA	186
Farhodov Ramazon Farhod o'g'li. RAQAMLI TRANSFORMATSIYA DAVRIDA YOSHLARNING SIYOSIY MADANIYATINI YUKSALTIRISH: MEDIA-SAVODXONLIK VA AXBOROT IMMUNITETI.....	190
Ахмедова Шахризода Анваровна. РОЛЬ НЕГОСУДАРСТВЕННЫХ НЕКОММЕРЧЕСКИХ ОРГАНИЗАЦИЙ В СИСТЕМЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО УПРАВЛЕНИЯ: ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ГОСУДАРСТВА И ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА	193
Rasulov Siroj Sodiq o'g'li. O'ZBEKISTONDA DAVLAT BOSHQARUVI MODERNIZATSIYASI: GLOBAL VA TEKNOLOGIK KONTEKSTDA IJTIMOY-FALSAFIY TAHLIL	196
Jo'rayev Axadjon Ilyosjon o'g'li. ERON ISLOM RESPUBLIKASIDA YOSHLAR SIYOSATI: IJTIMOY BARQARORLIKNI TA'MINLASH VA MAFKURAVIY TRANSFORMATSIYA MUAMMOLARI	198
Abdullayev Diyorbek Azadovich. YANGI O'ZBEKISTONDA RAQAMLI HUKUMATNI TAKOMILLASHTIRISH ISTIQBOLLARI	200
Inomov Avazbek Soyibjonovich. GLOBAL JARAYONLAR SHAROITIDA ICHKI ISHLAR ORGANLARINING FAOLIYATIDA MA'NAVIY-MA'RIFIY ISHLARNING SAMARADORLIGINI OSHIRISH ZARURATI	203
N.Shukurov. IJTIMOY HIMOYA SOHASIDAGI RAHBAR KADRLARNING SIYOSIY KOMPETENSIYALARINI BAHOLASHNING AMALDAGI USULLARI	205
O'rinboyev Ulug'bek O'rolboy o'g'li. DAVLAT VA JAMIYAT O'RTASIDAGI ISHONCH MUVOZANATINING KONSEPTUAL ASOSLARI.....	210
Xo'jaqulova Bonu Husniddin qizi. DAVLAT XIZMATLARI SIFATINI OSHIRISHDA FUQAROLAR BILAN ISHLASH KOMPETENSIYASINING ROLI VA UNING IQTISODIY SAMARADORLIKKA TA'SIRI.....	212
Abdumo'minov Kamronbek Farhod o'g'li. DAVLAT HOKIMIYATINI NOMARKAZLASHTIRISH: MAHALLIY BOSHQARUVNI KUCHAYTIRISH MISOLIDA.....	215

Abduraxmon Abdraimov O'ktamjon o'g'li. RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR SHAROITIDA DAVLAT BOSHQARUVINING TRANSFORMATSIYASI.....	219
Mardanov Sardorbek Zafar o'g'li. YANGI O'ZBEKISTONDA DAVLAT BOSHQARUVINI AMALGA OSHIRISHNING STRATEGIK YO'NALISHLARI	222
Muydinov Jahongir. Davlat boshqaruv strategiyasini ishlab chiqishda siyosiy tahlil va texnologiyalar	225
Abdumalikova Sevara Orifjon qizi. ZAMONAVIY SIYOSIY TAHLIL METODLARI VA ULARNING DAVLAT BOSHQARUVIDAGI AHAMIYATI.....	227
Obloyev Shahzod Tuyg'un o'g'li, Xamzaliyev Jovharbek Turonboy o'g'li, Dadabayeva Sevara Yo'lchi qizi, Bozorov Diyor. O'zbekiston, Qozog'iston va Qirg'izistonda siyosiy partiyalarning shakllanishining qiyosiy tahlili	229
Muhammadaliyev Murodxon, Nasrullayeva Dildora, Rasulov Elyor, Rajabboyev Doniyor. Raqamli texnologiyalar va ijtimoiy tarmoqlarning partiyalar imijiga ta'siri.	235
Abdulaziz Sobirov Shuxratbek o'gli. RAQAMLI DAVRDA DAVLAT BOSHQARUVI TRANSFORMATSIYASI: MUAMMO VA YECHIMLARI	238
Sobirov Muhammadrasul. RAQAMLI ASRDA SIYOSIY MADANIYAT VA MEDIA SIYOSATI:	240
Shomurodov Quvonchbek Yahyobek o'g'li. MARKAZIY OSIYODA SUV VA ENERGETIKA XAVFSIZLIGINI TA'MINLASHDA MINTAQAVIY HAMKORLIKNING SIYOSIY USTUVORLIKLARI	244
Rajabova Umida Ismatilla qizi, Muratova Ra'no Zarifjon qizi. DAVLAT BOSHQARUVINI DEMOKRATLASHTIRISHDA ELEKTRON DEMOKRATIYA (E-DEMOCRACY) TAMOIYILLARI: HUQUQIY ASOS VA AMALIY MEXANIZMLAR.....	247
Erkinov I.E., Abdumannonov A.V., Abdusattarov A.A. O'ZBEKISTONDA RAQAMLI SIYOSIY ISHTIROK: GOVTECH VA CIVICTECH PLATFORMALARINING SAMARADORLIGI VA CHEKLOVLARI.....	250
Rahmatullayev Sindorbek Botirjon o'g'li, Xudoyberdiyev Abduazim Sherali o'g'li. DAVLAT BOSHQARUVINI DEMOKRATLASHTIRISHDA RAQAMLI SIYOSIY ISHTIROK (DIGITAL PARTICIPATION) TAMOIYILLARI: NAZARIYA VA AMALIYOT	253
Xalmuratov Miyirman, Tanimov Sharapadin. GLOBAL JARAYONLAR SHAROITIDA DAVLAT BOSHQARUVI VA SIYOSIY INSTITUTLARNING TRANSFORMATSIYASI	256
Abdulaziz Sobirov Shuxratbek o'gli. RAQAMLI DAVRDA DAVLAT BOSHQARUVI TRANSFORMATSIYASI: MUAMMO VA YECHIMLARI	259
Sotvoldiyev Jaxongir Sultonali o'g'li. YANGI O'ZBEKISTONDA XAVFSIZLIK VA BARQARORLIKNI TA'MINLASHNING USTUVOR YO'NALISHLARI.....	261
Marjona Abdujabborova. "DAVLAT BOSHQARUVI VA SIYOSIY INSTITUTLAR, GLOBAL JARAYONLAR VA TEXNOLOGIYALAR"	263

5- SHO'BA. XALQARO MUNOSABATLAR, JAHON VA MINTAQA TARAQQIYOTNING SIYOSIY MUAMMOLARI, ETNOSIYOSAT VA KONFLIKTOLOGIYA.....266

Гулнор Джумаева. Военно-политическая дипломатия в условиях цифровизации международной безопасности	266
Бафоев Феруз Муртазович. ХАЛҚАРО МУНОСАБАТЛАРНИНГ ЯНГИ ДАВРИ:.....	270
Turayev Abrar Saloxiddinovich. NEOKONSERVATIV "AQL MARKAZLARI" NING TASHQI SIYOSIY QARORLAR QABUL QILISHGA TA'SIRI: OMMAVIY AXBOROT VOSITALARI BILAN HAMKORLIK OMILI	274
Salayev Dilshodbek Jumanazarovich. XALQ DIPLOMATIYASI – TURKIY DUNYO HAMKORLIGINING MUHIM ASOSLARIDAN BIRI SIFATIDA	279
Nargiza Aminova. THE POLITICIZATION OF RELIGION AS A FACTOR IN THE TRANSFORMATION OF CONTEMPORARY POLITICAL PROCESSES.....	282
Kalandarova Ferangiz Azamatovna. TURKIY DAVLATLARNING DAVLAT AN'ANALARI VA BOSHQARUV MODELARINING QIYOSIY TAHLILI	285

Minovvarova Malikaxon Ulug'bek qizi. SAUDIYA ARABISTONINING FKADHK DOIRASIDA MINTAQAVIY ENERGETIK SIYOSATI.....	287
Najmidinova Guzal Axlitdinovna. TURKIY XALQLAR MADANIY INTEGRATSIYASINING ZAMONAVIY TENDENSIYALARI	291
Orziqulov Burhoniddin. ISROIL LOBBILARNING AMERIKA TASHQI SIYOSATIGA TA'SIRI....	293
Sardorbek Fozilov Akmaljon o'g'li. Globallashuvning jahon siyosatidagi ustuvor yo`nalishlari.....	297
Usmonova Ozoda Sobirjon qizi. XALQARO MUNOSABATLAR, JAHON VA MINTAQA TARAQQIYOTINING SIYOSIY MUAMMOLARI, ETNOSIYOSAT VA KONFLIKTOLOGIYA	299
Qobilova Gulzoda Hakim qizi. KONFLIKTLAR YECHIMIDA MUZOKARA VA INFORMATSION VOSITALARNING AHAMIYATI.....	301
Qomiddinov Habibullo Shokir o'g'li. ETNIK GURUHLARNING SIYOSIY VAKILLIGI SIYOSIY BARQARORLIK OMILI SIFATIDA: POKISTON BALOJLAR MISOLIDA	305
Qomiddinov Habibullo Shokir o'g'li. ETNIK GURUHLARNING SIYOSIY VAKILLIGI SIYOSIY BARQARORLIK OMILI SIFATIDA: POKISTON BALOJLAR MISOLIDA.....	308
Begboyev Islomjon xudoberdi o'g'li. XALQARO MUNOSABATLAR: YAPONIYA VA MINTAQA TARAQQIYOTINING SIYOSIY MUAMMOLARI.	311
Mansurova Nigora Dmitriy qizi. XALQARO MUNOSABATLARDAGI JAHON SIYOSIY MUOMMOLARINI HAL ETISHDA CHORA TADBIRLAR	317
Nasriddinov Ozodbek Muxiddinovch. BMT BOSH ASSAMBLEYASINING 80-SESSSIYASIDA O'ZBEKISTON TASHABBUSLARI VA GLOBAL AHAMIYATI	320
Zayniddinov Dilyorbek Zafar o'gli. XALQARO MUNOSABATLARDAGI JAHON SIYOSIY MUOMMOLARINI HAL ETISHDA CHORA TADBIRLAR	322
Mirzatillayeva Sevinch Baxrom qizi. Suhrob Bo'ronov. ZAMONAVIY DAVRDA TURKIYA-ROSSIYA MUNOSABATLARI: MUAMMOLAR VA ISTIQBOLLAR.....	323

6-SHO'BA. MILLIY XAVFSIZLIK MUAMMOLARINING TIZIMLI TAHLILI VA PROGNOZLASHTIRISH.....

Tanimov Sharapadin Maulenbergovich. MISSIONERLIK VA PROZELITIZM – MILLIY XAVFSIZLIK MUAMMOSI SIFATIDA	327
Rizayev Nodir Sobirovich. MARKAZIY OSIYO DAVLATLARI RAHBARLARINING MASLAHAT UCHRASHUVLARIDA XAVFSIZLIK MASALALARI	329
Yalgashev Bunyod Maxmudovich. MADANIY XAVFSIZLIKNI TA'MINLASH BO'YICHA ILMIY-NAZARIY YONDASHUVLAR	334
Xalmuratov Miyirman, Tanimov Sharapadin. MILLIY XAVFSIZLIK MUAMMOLARINING TIZIMLI TAHLILI VA PROGNOZLASHTIRISHDA AXBOROT XAVFSIZLIGINING O'RNI	338
Rustamov Doston To'ymurod o'g'li. YANGI O'ZBEKISTON XAVFSIZLIK SIYOSATINING YANGI BOSQICHI.....	340
Mutalibjonov Muhammadrasul Faxriddin o'g'li. KIBERXAVFSIZLIK MILLIY XAVFSIZLIKNING ASOSIY OMILI SIFATIDA	342

7- SHO'BA. YANGI GEOSIYOSIY MUAMMOLAR KONTEKSTIDA MARKAZIY OSIYODA INTEGRATSIYA JARAYONLARI

Tanimov Sharapatdin, Hayitboyev Hakimbek Abdurahimovich. KATTA DAVLATLAR MANFAATLARINING TO'QNASHUVI: MARKAZIY OSIYONING "GEOSIYOSIY NEYTRALITET"DAN "GEOIQTISODIY MARKAZ"GA TRANSFORMATSIYASI	346
Erkan Avci. INTEGRATION PROCESSES BETWEEN TURKEY AND CENTRAL ASIA IN THE CONTEXT OF NEW GLOBAL DEVELOPMENTS.....	348
Ikromjonov Ozodbek Baxromjon o'g'li, Tanimov Sharapadin. MARKAZIY OSIYO DAVLATLARI INTEGRATSIYA JARAYONINING GEOSIYOSIY AHAMIYATI	350
Naimjonova Zarnigor. GEOPOLITICAL RESTRUCTURING OF MIGRATION SYSTEMS IN CENTRAL ASIA: FROM MONO-CENTRIC TO MULTI-VECTOR DYNAMICS.....	354

Abdazimov Javlon. YANGI GEOSIYOSIY MUAMMOLAR KONTEKSTIDA O'ZBEKISTON VA XITOIY INTEGRATSIYA	359
Yo'ldosh Karimov. Tarixiy tafakkur va Markaziy Osiyo integratsiyasi muammolari.....	362
Shahina Jo'rayeva. EKOLOGIK DIPLOMATIYA MARKAZIY OSIYO DAVLATLARI O'RTASIDA ISHONCHNI MUSTAHKAMLASH VOSITASI SIFATIDA	365
Shohjahon Ahadov. From Cooperation to Strategic Influence: China's Expanding Economic, Security, and Humanitarian Engagement in Uzbekistan	367
Ulug'bek Shukrillayev. Rossiya va Xitoyning Markaziy Osiyodagi energetika strategiyalari o'ziga xos jihatlari	373
Sayidov Jahongir Rustamovich. O'ZBEKISTONNING MARKAZIY OSIYO DAVLATLARI BILAN INTEGRATSIYALASHUVI: YUTUQLAR, MUAMMOLAR VA ISTIQBOLLAR.....	379
Saidnazarova Sevara Qudrat qizi. SUV USTIDAGI SIYOSAT: MARKAZIY OSIYODA MANFAATLAR TO'QNASHUVI	383
Shukurullo Olimov Shuhratjon o'g'li. MARKAZIY OSIYO DAVLATLARINING INTEGRATSIYALASHUVI VA USHBU JARAYONDA XALQARO TASHKILOTLAR VA DAVLAT RAHBARLARINING RO'LI.....	386
Rafiqjonov Abdulaziz Ravshanbek o'g'li. Markaziy Osiyo davlatlari o'rtasida suv resurslarining geosiyosiy va iqtisodiy ahamiyati	389
Ismoilov Sirojiddin Sa'diyevich. MARKAZIY OSIYO INTEGRATSIYA JARAYONI: O'ZBEKISTON AFG'ONISTON MUNOSABATI	393
Shukurullo Olimov Shuhratjon o'g'li. MARKAZIY OSIYO DAVLATLARINING INTEGRATSIYALASHUVI VA USHBU JARAYONDA XALQARO TASHKILOTLAR VA DAVLAT RAHBARLARINING RO'LI.....	395
Ergashov Zuhridinjon. MARKAZIY OSIYO GLOBAL KUHLAR KESISHUVIDA: ROSSIYA-AQSH-XITOIY UCHBURCHAGI VA INTEGRATSIYA KELAJAGI	398
Mamadaliyeva Mohinur, Suyunova Barno. AQSHning Markaziy Osiyodagi tashqi siyosiy strategiyasi	400
Saodat Mamadiyeva, Abdurahmonov Obidjon. Afg'oniston energiya xavfsizligini ta'minlashda Bagdara GES loyihasining strategik ahamiyati	403
Baxriyev Komiljon. MARKAZIY OSIYODA MINTAQAVIY INTEGRATSIYA JARAYONLARI: MUAMMOLAR VA ISTIQBOLLAR.....	406

8- SHO'BA. SIFATLI TA'LIMNI TASHKIL ETISHDA ZAMONAVIY INNOVATSION

TEKNOLOGIYALARDAN SAMARALI FOYDALANISHNING SIYOSIY MOHIYATI.....410

Rustam Jumayev. Siyosatshunoslik fanini o'qitishda ma'ruza mashg'ulotlarining roli: zamonaviy pedagogik yondashuvlar va ta'lim samaradorligi tahlili.....	410
Ташкенбаев Таштемир Ташкенбаевич. Формирование гражданской ответственности студентов технических вузов в контексте демократических реформ в Узбекистане	413
Sharapov Shuxrat Shokirovich. ZAMONAVIY INNOVATSION TEKNOLOGIYALAR ASOSIDA SIFATLI TA'LIMNI TASHKIL ETISH VA TA'LIM OLISH HUQUQINI TA'MINLASHNING SIYOSIY-HUQUQIY JIHATLARI	416
Norova Malika Fayzulloyevna. UPBRINGING OF THE YOUNG GENERATION IN THE MODERN SOCIETY.....	419
Ташкенбаева Диёра Абдурашидовна. Развитие гражданского общества и демократической культуры: образовательный потенциал студентов технического вуза	421
Xolmatov Xusniddin. ZAMONAVIY TA'LIM TIZIMINI RIVOJLANTIRISHDA DAVLAT SIYOSATINING O'RNI VA AHAMIYATI	424
Norova Malika Fayzullovna, Farmonova Shahnoza Shavkatjon qizi. YANGI TAHRIRDAGI O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI KONSTITUTSIYASIDA OILA, BOLALAR VA YOSHLAR MASALASI	425

Касимова Зумрад Сабиржановна. Роль гражданского общества в формировании демократических ценностей у студентов технического вуза в Узбекистане	427
Qobilova Dilshoda Yorqinjon qizi. INNOVATSION TA'LIM VA XALQ TAFAKKURI UYG'UNLIGI: O'ZBEK XALQ MAQOLLARINING LINGVOMADANIY TADQIQI MISOLIDA	430
To'rabayeva Go'zal Jumaqul qizi. BOSHLANG'ICH SINFLARDA ONA TILI FANINI O'QITISHDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARNING O'RNI	432
Farangiz Kuramatova Abdumajid qizi. GAMIFIKATSIYA TEXNOLOGIYALARINING BOSHLANG'ICH SINFLARDA MULOQOT FAOLIYATIGA TA'SIRI	434
Yo'ldashov Bekzod Barotovich. SIYOSIY IJTIMOILASHUV JARAYONIDA TA'LIM VA OAV ROLI	437
Norova Malika Fayzulloevna, Nizomova Sevinch Shavkatovna. CHET ELDA BOLALAR VA YOSHLARNING IJTIMOIIY HIMOIYASI	439
Махмудова Нигора Баратовна, Санжарова Парвина Уткировна. СОЦИАЛЬНАЯ РАБОТА С ДЕТЬМИ, ПОДВЕРГШИМИСЯ НАСИЛИЮ	443
Hikmatova Nilufar O'ktam qizi. SUN'IY INTELEKT VA SIYOSIY QAROR QABUL QILISH JARAYONLARI: GLOBAL TAJRIBA VA O'ZBEKISTON IMKONIYATLARI	446
Usmonova Sevinchoy Usmon qizi. SIFATLI TA'LIMNI TASHKIL ETISHDA ZAMONAVIY INNOVATSION TEXNOLOGIYALARDAN SAMARALI FOYDALANISHNING SIYOSIY MOHIYATI	450

**SIYOSIY FANLARNING DOLZARB MASALALARI – 2026: RAQAMLASHUV,
XAVFSIZLIK VA GLOBAL TENDENSIYALAR BO‘YICHA ILMIY FORUM**

**mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy
konferensiya materiallari**

2026-yil 24-25-aprel